

भारतार्थप्रकाश.

THE BHARATARTHA PRAKASH.

द्रोणपर्व.

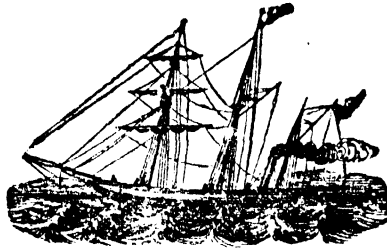
आवृत्ति बीजी.

पर्व ७ मु.

रा. रा. लाक्षिंकर नानालाध सोलिसीटरनी
सहायताथी.

छपावी प्रसिद्ध करनार.

मह. मणिसिंकर महामह.

अमदावाद.

अंग्लो वर्बिक्युलर प्रिन्टिंग प्रेसमां मुद्रांकित कयुं.

संवत् १९४६ सन १८९०

(सर्वे हक स्वाधिन रत्न्या छे).

मूल्य रु. ५.००-०

भारतार्थप्रकाश.

॥ अथ द्रोणपर्व प्रारंभः ॥

॥ श्लोक ॥

जनमेजयउवाच ॥ तमप्रतिममत्वौजोबलवीर्यसमन्वितं ॥

॥ हतं देवव्रतं श्रुत्वा पांचाल्येनाशिखंडिना ॥

जनमेजय पूछे छे—हे वैशंपायन, डोईने जेनी डपमा अपाय न-
दि जेवां धैर्य, मानसजग, शरीरजग तथा पराक्रम सहित बीष्मने द्रुपद-
पुत्र शिखंडीये माया जेम सांभणी, हे विप्रये शोकथी व्याकुण्डनेत्र जे-
नां जेवा पराक्रमी धृतराष्ट्ररामजे शुं कर्तुं? हे भगवन, हे तपोधन, ते-
मज बीष्म तथा द्रोण छे मुख्य जेमां जेवा रथियोवडे करी, मोटा धनु-
पवाणा पांडवोने पराजय पमाडी राज्यने हर्छता हुयोधने पश्यु शुं कर्तुं?
ते भने कहे. वैशंपायन कहे छे—हे जनमेजय, पोताना पिताइय बीष्मने
हजुया सांभणी कुइकुणमां उत्पन्न थयेवा 'शोकानुर धृतराष्ट्र' राम शान्ति
न पामतां ते दुःअथी निरंतर यितातुर थरि रखा दता तेठवामां शुद्ध
गुह्यवाणा संजय इरी आव्यो. हे मदारारथ, हे जनमेजय, त'अथी रात्रिये
हस्तिनापुरमां आवेवा संजयने, बीष्मनुं भरण सांभणी अत्यंत अप्रसन्न
चित्तवाणा, अपुत्रना संजयने हर्छता, आतुरनी पेडे निवाप करता, अभिज्ञा
पुत्र धृतराष्ट्रे, अय'कर पराक्रमवाणा महात्मा बीष्मनो अत्यंत शोक करी
पुछथुं के, हे तात, हे संजय, महात्मा पांडवोनुं वृद्धि पागेनुं मोटुं सैन्य,
त्रिवेदाकोने पणु मोटुं अय उत्पन्न करे त्वारे पीजने करे तेमां शुं! माटे ते
बीष्म पञ्चा पछी हुयोधनना सैन्यमां द्रोण, मदारथि पुरष रखा के जेनी
आश्रय करी मोटा अयवाणा संग्राममां पांडवोनी सेनाथी दौरेवा त्रास न
पामे. हे संजय, दौरेवोमां अथ ते महात्मा हजुया पछी. द्रोणे प्रेरवा

કૌરવો તથા બીજા રાજાઓ પણ શું કરવા ઈચ્છતા હતા, તે મને કેહે. સંજય કહે છે—હે રાજા, બીજા હણાયા પછી તમારા પુત્રોએ એકાગ્ર ચિત્ત થઈ જે કંઈ તે વિષે હું કહું તે મારાં વચન સાંભળો. હે રાજા, સત્ય પરાક્રમવાળા બીજા, હણાયા ત્યારે તમારી તરફના તથા પાંડવ તરફના જૂદા જૂદા વિચાર કરતા હતા. પછી ક્ષાત્રધર્મને જોઈ વિસ્મય પામેલા તથા પ્રસન્ન થયેલા સ્વધર્મને નિંદતા તે, મહાત્મા બીજાને પ્રણામ કરી હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ ધણાં કર્મજાળા તે મહાત્મા વાસ્તે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી ઓશિકાસહિત શય્યાની કલ્પના કરી, તેની રક્ષા કરી પરસ્પર બાપણ કરી, ગંગાપુત્ર તેને સત્કાર સાથે પ્રદક્ષિણા કરી, ક્રોધે કરી રક્ત છે નેત્ર જેમનાં એવા કાળે પ્રેરેલા તે ક્ષત્રિયો એક બીજા મળી પાછા યુદ્ધ વાસ્તે નીકળ્યા. તુરી તથા ભેરીના શબ્દો સાથે તમારાં તથા પારકાઓનાં સૈન્ય પણ યુદ્ધ વાસ્તે નિકળ્યાં. એ રીતે ગંગાપુત્ર પક્ષા ને અપરાંહ વખતના સૂર્ય થયા તે ટાણે, કાળે હણેલાં છે ચિત્ત જેમનાં એવા ક્રોધ વશ થયેલા તે ક્ષત્રિયો, પોતાના હિતરૂપ મહાત્મા ગંગાપુત્રના વચનનો અનાદર કરી, શસ્ત્ર ઓડણ કરી, ઉતાવળથી યુદ્ધ વાસ્તે નીકળ્યા. પુત્ર સહિત તમારા મોહથી ને શાંતનુ પુત્ર બીજાનો વધ થવાથી સર્વ રાજાઓ સહિત મૃત્યુ વશ થયેલા તમારી તરફનાઓ, સિંકારી પશુથી સંકુળ એવા વનમાં ગોવાળ વગરનાં બકરાનાં ટોળાંઓની પેઠે બીજાને કરીને હીન, તે, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થયા. ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે મહાત્માના પડવાથી કૌરવની સેના નક્ષત્ર વગરના આકાશની પેઠે, શોભાહીન તથા શૂન્ય, ધાન્ય વગરની પૃથ્વીની પેઠે નિઃસાર, અસંસ્કૃત વાણીની પેઠે કર્તવ્યમાં અસમર્થ, બલિ-રાજાનો નિગ્રહ થયા પછી અમુરની સેનાની પેઠે વ્યાકુળ, વિધવાની પેઠે અલંકાર રહિત, પાણી વગરની નદીની પેઠે નિરૂપયોગી, વનમાં હણાયો છે યૂથપતિ જેનો એવી વંશએ રૂંધેલી વિચિત્ર મૃગીની પેઠે નજીક મરણ આવેલી, શરણ નામના મૃગે હણેલો છે સિંહ જેમથી એવી પર્વતની ગુફા સરખી, અનેક દિશાના વાયુંથી હણાયેલ મહાસમુદ્રમાં ભાગેલા નાવ સરખી, વ્યાકુળ છે અશ્વ, રથ તથા હરિત જેમાં અને ઘણા હણાયેલ મનુષ્યવાળી, કૃષ્ણ, મનોભંગ થયેલી, તથા અરોબર તાકી બાણ મારનાર શરવીર તથા બળવાન પાંડવોએ અત્યંત પીડા પમાડેલી, અત્યંત દીન થઈ. જેમાં ત્રાસ પામેલા રાજાઓ તથા બીજા સૈનિકો, બીજાવિના

પાતાળ વિષે જાણે બૂડતા હોય નહિ એવા તે, સર્વ શસ્ત્રધરનારમાં શ્રેષ્ઠ અતિથિની પેઠે વિદ્યા તથા તપો યુક્ત કર્ણને, તે બીજમ સરખો છે, એ રીતે યાદ કરી કેહેવા લાગ્યા કે, આપત વિષે જેમ માણસનું મન પોતાના બંધુમાં જાય તેમ, અમારું મન એમાં જાય છે, એમ કહી, સંગ્રામમાં શરીર લાગ ક-
રનાર સૂતપુત્ર કર્ણને, એ અમારાં હિતનો પણ કરનાર છે એમ કહી, હે કર્ણ, હે કર્ણ, એમ પોકારતાં તેમણે કહ્યું કે મોટા યશવાળા જેણે દશ દિવસ સુધી અમાલ્ય તથા બંધુ સહિત યુદ્ધ ન કર્યું તે કર્ણને જલદી લઈ આવે. હે રાજા, સર્વ ક્ષત્રિયોની સમક્ષ બીજમે, બળ તથા પરાક્રમ યુક્ત રથિયોને ગણ્યા તેમાં, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ મહાબાહુ શૂરવીરોમાં સંમત અને ર-
થિ તથા અતિરથિની સંખ્યા ગણવામાં અગ્રણી ગણવા લાયક, અને સં-
ગ્રામમાં અસુર સહિત દેવતાઓ સાથે પણ યુદ્ધ કરવા સમર્થ દૌરથ એવા કર્ણને અર્ધરથ ગણ્યો. હે રાજા, તે કોપે કરી ગંગા પુત્ર બીજમને તેણે કહ્યું કે, હે કૌરવ્ય, તમ જીવતાં ક્યારેય પણ હું યુદ્ધ નહીં કરું. અને હે કૌરવ્ય, મહા સંગ્રામમાં પાંડવ તરફના સર્વને તમે મારશો તો દુર્યોધનની આજ્ઞા લઈ હું વનમાં જઈશ. અથવા પાંડવે તમને મારવાથી તમે સ્વ-
ર્ગમાં જશો તો, જેને તમે રથિયો માનોછો તે બધાને એક રથે કરી હું મારી નાંખીશ. એમ કહી મોટા બીહુ તથા યશવાળા કર્ણે તમારા પુત્રના સંમતથી દશ દિવસ સુધી યુદ્ધ ન કર્યું. હે ભારત, અસંખ્ય પરાક્રમવાળા બીજમ, પાંડવ તરફના હજારો યોદ્ધાઓને મારી, સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળા મોટા બળવાન શૂરવીર તે હણાયા સારે તમને પુત્રોએ, સમુદ્રને તરવાની ઈચ્છા-
વાળા જેમ નાવને યાદ કરે તેમ કર્ણને યાદ કરી સર્વ રાજાઓ સહિત, હે કર્ણ, એ રીતે તેને બોલાવાને કહ્યું કે, તારા પરાક્રમનો આ વખત છે. એ રીતે સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે મહા બળવાન યોદ્ધાઓ, સંગ્રામમાં શરીરનો લાગ કરનાર સૂત પુત્ર કર્ણને બોલાવા લાગ્યા. પરશુરામે શિખવેલું છે અસ્ત્રવિદ્યામાં કૌર્ષીથી વારી શકાય નહિ એવું પૌરૂષ જેને, એવા કર્ણ પ્ર-
ત્યે, દુઃખ વખતે પોતાના બંધુ પ્રત્યે જેમ માણસનું મન જાય તેમ, અ-
મારું મન જવા લાગ્યું. હે રાજા, સંગ્રામમાં હમેશ દેવતાઓને જેમ ગો-
વિંદ ભગવાન રક્ષણ કરવા સમર્થ છે તેમ તે, આપણને મહા ભયથી ર-
ક્ષણ કરવા સમર્થ છે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય, તે રીતે વારંવાર કર્ણની વાત કરતાં સંજયને, આશી વિષ સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરી,

ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે જે ટાણે તે સૂર્ય પુત્ર કર્ણમાં તમારું મન ગયું તે ટાણે સંગ્રામમાં શરીર લાગ કરનાર કર્ણને તમે જોયો? અને સભ્ય પરાક્રમવાળા તેણે, સંગ્રામ પીડિત રક્ષણને ઈચ્છતા ત્રાસ પામેલા અમારાઓનું ધારેલું ફોગટ તો ન કર્યું? ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, ભીષ્મ હણાયા પછી કૌરવોમાં જે ન્યુનતા થઈ હતી તે પાછી પૂરી કરી? હે સંજય, ન્યુનતાને ટાળનાર તેણે, પારકાઓને બચ ઉત્પન્ન કર્યું, કારણ જે, લોક વિષે પુરૂષમાં સિંહરૂપ કેહેવાય છે, વળી જેણે પીડિત તથા પોકારતા બાંધવોના રક્ષણ વાસ્તે સંગ્રામમાં પ્રાણ તથા સુખનો લાગ કર્યો, તેથી મારા પુત્રોના જીવની આશા સફળ થઈ કે ન થઈ?

॥ પરિત્યજ્યરણેપ્રાણાંસ્તત્રાણાર્થચર્મચ ॥

॥ કૃતવાન્મમપુત્રાણાંજયાશાંસફલામપિ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने गु-
र्जर भाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

સંજયઉવાચ ॥ હતંભીષ્મમથાધિરથિવિદિત્વાભિન્નાનાવમિવાત્યગાધેકુરૂણાં

॥ સોદર્યવદ્વચસનાત્મૂતપુત્રઃસંતારયિષ્યંસ્તવપુત્રસ્યસેનાં ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અધિરથનો પુત્ર કર્ણ, ભીષ્મ હણાયા એ વાત સાંભળીને, અગાધજનમાં બેઠે પામેલા નાવની પેઠે બેઠે પામેલી તમારા પુત્રની સેનાને કૌરવના સગા ભાઈની પેઠે દુઃખથી તારવા વાસ્તે પાસે આવ્યો. હે નૃપ, એ રીતે અરુણિત વ્રતવાળા મહારથિ શંતનુ પુત્ર ભીષ્મ પડ્યા તે વાત સાંભળી, ધનુષ ધરનારમાં અલંત શ્રેષ્ઠ, શત્રુનો નાશ કરનાર, પિતા પુત્રને તારવા જાય • તેમ, સમુદ્રમાં બૂકતા નાવની પેઠે નાશ પ્રાપ્તતા કૌરવોને તારવા ઈચ્છતા કર્ણે, જલહી તમારા પુત્રની સેના પાસે આવી કહ્યું કે, જેમ ચંદ્રમા વિષે સદા કલંક રહેલું છે તેમજ, જે કૃતમ તથા બ્રહ્મણના શત્રુનો નાશ કરનાર ભીષ્મમાં, ધારણા, યુદ્ધિ, પરાક્રમ, મનોબળ, સભ્ય, સ્મૃતિ, શરવીરતા, સર્વશુ, દિવ્યશ્ર, વિનય, લજ્જા, પ્રિય-વાણી તથા દ્રેપરુદિત એટલા ગુણ, હમેશ રહેલા હતા, પારકા શરવીરને

હણનાર તે હણાયા તેથી હું સર્વ યોદ્ધાઓને પણ હણાયેલાજ માનું છું. દૃદ અક્ષયર્યવાળા બીષ્મ હણાયા તેથી હવે કાલ સૂર્યોદય બશે એવો નિશ્ચય કેને થાય ? કોઈને પણ નહિ, તેમ આ લોકમાં અનિલકર્મને લીધે ક્યારેય પણ કોઈ નિશ્ચય છે નહિ. વસુ સરખા પ્રભાવવાળા, વસુના સરખા વીર્યવાળા શંતનુથી છે જન્મ જેનો એવા પૃથ્વીના પતિ બીષ્મ, વસુ પાસે ગુણ સારે, હવે ધન, પુત્ર, પૃથ્વી, કૌરવ તથા આ સેનાનો પણ શાય કરો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે મોટા પ્રભાવવાળા વર આપનાર લોકના ઈશ્વર, સર્વને શિક્ષા કરનાર ધણી પરાક્રમવાળા બીષ્મને પાડ્યા. ભરતો પરાજય પામ્યા સારે ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો કર્ણ એટલાં વચન કહી મોટો નિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો; ને તેની આંખોમાંથી અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. હે રાજન્, તે ટાણે એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી, તમારા પુત્ર તથા સૈનિકો પણ, પરસ્પર આક્રોશ કરતાં આંખમાંથી અશ્રુ પડે તે રીતે રોવા લાગ્યા. ને વળી મોટો સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો ને રાજાઓ સેનામાં આવ્યા સારે સર્વ મહારથિમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણ, રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે સર્વને, હર્ષ કરનાર આવીરીતનું વચન કહ્યું કે, અનિલ આ જગત હુમેશ નીશ થવા લાગ્યું તેને જોઈ વિચારું ત્યાં કોઈપણ સ્થિર હોય એમ હું માનતો નથી, તોપણ તમે સર્વ વિધમાન છો, સંગ્રામમાં પર્વત સરખા કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ બીષ્મને તેણે કેમ પાડ્યા. પૃથ્વીમાં બીજા સૂર્ય સરખા મહારથિ શંતનુ પુત્ર બીષ્મને પાડ્યા ત્યારે, પર્વતને વેહેનાર યૌવનને જેમ વૃક્ષો સહન કરી શકે નહિ તેમ રાજાઓ, અર્જુનને કેમ સહન કરી શકશે. માટે આજ હણાયા છે મુખ્ય જેમાંથી એવા પીડાયેલા, પારકાએ હણેલા, ઉત્સાહ વગરના અનાથ આ કૌરવના સૈન્યને જે રીતે તે મહાત્મા રક્ષા કરતા હતા તેમ હું રક્ષા કરીશ. સંગ્રામમાં શોભિતા બીષ્મ પડ્યા તેથી આ બાર મારી ઉપર છે, તેમ આ જગત અનિલ છે, એમ જાણુતે છો આ વખતે હું ભય કેમ કર ? માટે સંગ્રામમાં વિચારતો હું બાણે કરી પાંડવોને યમપુરીમાં મોકલી, જગતમાં યશ સંપાદન કરી સંગ્રામમાં ઉભો રહીશ. વા, તેમણે મારેલો હું વીરશય્યામાં શયન કરીશ. જે સૈન્યમાં ધૈર્ય, બુદ્ધિ, સત્ય તથા બળવાન બુધિધિર, સૈંકડો હસ્તિ તુલ્ય પરાક્રમવાળા ભીમસેન, તથા ઈંદ્ર પુત્ર યુધામન્યુવાળા અર્જુન છે તે સૈન્યને દેવતાઓથી પણ સુખે કરીને કેમ જીતાવ ? વળી બળમાં જેને યમરાજની ઉપમા અપાય એવા નકુળ, સહદેવ, તથા

સાત્યકિસહિત દેવકી પુત્ર કૃષ્ણ છે તે સૈન્ય સામે જઈ, મૃત્યુના મુખથી
 જેમ પ્રાણી બચે નહિ તેમ કુત્સિત પુરૂષ બચે નહિ. જેમ તપને તપે કરી
 બાધ કરાય છે તેમ, શૂરવીરો સૈન્યને સૈન્યે કરી બાધ કરે છે; તેમ માઈ મન
 બળ શત્રુનું નિવારણ કરવામાં તથા પોતાનું રક્ષણ કરવામાં અચલ પર્વત સરખું
 થઈ રહ્યું છે. હે સૂત, આ રીતે માઈ મન અનુકૂળ છે ખાટે જતાંવેત
 એમના પ્રભાવને બાધ કરી, તેમને હું જીતીશ. આ મારા મિત્રનો દ્રોહ મા-
 રાથી સહન થતો નથી, કાઢી જઈ સૈન્યના બંગાણ વખતે સહાયતા કરવા
 આવી ઉભો રહે તેજ મિત્ર જાણવો. એ રીતે સંગ્રામમાં સર્વ શત્રુ સમુદાયને હું
 હણીશ, અથવા તેણે હણેલો હું પ્રાણનો ભાગ કરી બીખમની પાછળ વીર
 લોકને પામીશ. એમ સત્પુરૂષોને યોગ્ય એવું શ્રેષ્ઠ કર્મ હું કરીશ. જે કોઈ પણ
 મારી રક્ષા કરે, રક્ષા કરે, એમ કહે, સ્ત્રી અથવા બાળક રૂપે તથા દુર્યોધનનું
 પરાક્રમ હણાય તે વખતે મારે યુદ્ધ કર્તવ્ય છે એમ હું જાણું છું; ખાટે
 આજ રાજના શત્રુઓને હું જીતીશ. ભયંકરરૂપ આ સંગ્રામમાં કૌરવોની
 રક્ષા કરતાં પાંડવોને મારવા ઈચ્છતો હું પ્રાણનો ભાગ કરીને પણ, સર્વ
 શત્રુ સમુદાયને હણી, દુર્યોધનને રાજ્ય આપીશ. ખાટે મણિ તથા રત્ને
 કરીને શોભિતું સ્વચ્છ, માઈ વિચિત્ર પ્રકારનું સુવર્ણનું કવચ બાધ, ને સૂર્ય
 સરખા કાંતિવાળી મારી લગાઈની ટોપી બાધ. તેમ અગ્નિ, વિષ તથા સર્પ
 સરખા મારા ધનુષ બાણ પણ તૈયાર કર. ને બાણથી ભરેલા સોળ ભાથા,
 દિવ્ય ધનુષ, ખડ્ગ, શક્તિયો, મોટી ગદાઓ, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના
 નાળવાવાળો શંખ, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના હાથિના તંગ સરખો કમર-
 પટો, કમળના ચિન્હવાળો જયને આપનાર એવો વિચિત્ર પ્રકારનો ધ્વજ,
 અને સારી રીતે બાંધેલી સાળની ધ્રાણી સહિત વિચિત્ર પ્રકારની માળા,
 હે સૂતપુત્ર, શ્વેત વાદળા સરખા પુષ્પ, મંત્રે કરી પવિત્ર જળથી નાહેલા
 અને સુવર્ણના ચિત્રવાળા આભરણે કરી યુક્ત તથા જલદી ચાલનાર ઉત્તમ
 અશ્વોને જલદી લાવ્ય. સુવર્ણની માળા યુક્ત સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા પ્રકા-
 શવાળા રત્ને કરી શોભિતા, પ્રહાર કરવા યોગ્ય એવાં સાધને તથા વાહને
 કરી યુક્ત એવા ઉત્તમ રથને પણ જલદી લાવ. વિચિત્ર પ્રકારનાં વેગવાળાં
 ધનુષ, ઉત્તમ પ્રત્યંચાઓ, બાણ ભરેલા મોટા ભાથાઓ, કવચો, ને યુદ્ધ
 વાસ્તુ પ્રયાણ કરવામાં યોગ્ય સર્વ ધંસુ, દહિથી ભરેલાં કાંસાનાં તથા સો-
 નાનાં પાત્ર, અને માળાને પણ લાવી, અંગે બાંધી તત્કાળ જય વાસ્તે

બેરી નામનાં યુદ્ધવાદ્ય વગાડો. હે સુત, પછી જ્યાં અર્જુન, ભીમસેન, ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા નકુલ સહદેવ હોય ત્યાં જા. કારણ સંગ્રામમાં ત્યાં જઈ તેમને હું મારીશ અથવા તેમણે મારેલો હું ભીષ્મ પ્રત્યે જઈશ. જ્યાં સત્ય તથા ધૈર્યવાન યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, વાસુદેવ ભગવાન, સાલ્યકિ તથા સંજયો છે તે સિન્યને કોઈ પણ રાજાઓ જીતી શકે નહિ એમ હું માનું છું. તેમ કદાચિત્ સંગ્રામમાં હમેશ સાવધાન. સર્વને હરનાર મૃત્યુ, તે અર્જુનની રક્ષા કરશે; તોપણ હું તેને મારીશ, અથવા તેણે મારેલા ભીષ્મની પાછળ યમપુરીમાં જઈશ. પણ સ્વામી ઉપર ઘોડા સ્નેહવાળા, મિત્રના દ્રોહી પાપિષ્ઠ એવા આ મને સહાય નથી, એમ કહી તે શરવીરના મધ્યમાં નહિ જઈ એમ હું નહિ કહું. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એટલું કહી કુપ્ત થઈ સહિત સુવર્ણથી શોભિતા પતાકા યુક્ત, વાયું સરખા વેગવાળા, ઉત્તમ ઘોડા જોડેલા દૃઢ સમૃદ્ધિમાન ઉત્તમ રથમાં બેસી જય વાસ્તે, તે આહ્યો, દેવતાના ગણ જેમ ઈંદ્રનો સત્કાર કરે તેમ કૌરવોએ સત્કાર કરેલો રથમાં શ્રેષ્ઠ, ઉચ્ચ ધનુષવાળો મહાત્મા કર્ણ, સંગ્રામમાં જ્યાં ભીષ્મ પડ્યા હતા ત્યાં લોહાદિકના દૃઢ આવરણ યુક્ત, અજ સહિત, સુવર્ણ, મૌકિતક, તથા રત્નની માળાથી શોભિતા, મેઘ સરખા શબ્દવાળા રૂડા અશ્વ જોડેલા રથે કરી, સૂર્યની પેઠે ધણી તેજવાળો તે આવ્યો. તે ટાણે અગ્નિ સરખી કાંતિવાળા સુંદર પોતાના રથમાં બેઠેલો, અભિ સરખા તેજવાળો ધનુષ ધરનાર શોભિતો અધિરથનો પુત્ર મહારથિ તે, પોતાના વિમાનમાં બેઠેલો ઈંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો.

॥ હતાશનામઃસહુતાશનપ્રમેશુમઃશુભેરવૈસ્વરથેધનુર્ધરઃ ॥

॥ સ્થિતોરરાજાધિરાર્થિર્મહારથઃસ્વયંવિમાનેસુરરાડિવાસ્થિતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णनिर्याणे
गुर्जरभाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

•સંજયઉવાચ ॥ શરતલ્પેમહાત્માનંદ્રાત્માનમમિતૌજસં ॥

॥ મહાવાતસમૂહેનસમુદ્રમિવશોષિતં ॥

● સંન્ય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મહા વાયુના સમૂહે સોપણ કરેલાં સં-
મુદ્રની પેઠે બાણશિયામાં સુતેલા સર્વ ક્ષત્રિયને નાશ કરનાર, ગુરુ દિવ્ય
અસ્ત્રે કરી અર્જુને પાડેલા, મોટા ધનુષ તથા પરાક્રમવાળા, અગાધ જ-
ગમાં રહેલા સ્થાનને ઈચ્છતા ધણાકને દ્વીપ સરખા, યમુનાના પ્રવાહ સર-
ખા, બાણના ઓધે કરી વ્યાપ્ત, ઇંદ્રે પૃથ્વી ઉપર પાડેલા મૈનાકપ-
ર્વત સરખા, અસહ્ય, આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ, થઈ પૃથ્વી તળ ઉપર પડેલા સૂર્ય
સરખા, પૂર્વે ઇંદ્રે જીતેલા શૃંગાસુર સર્પખા, સર્વ સૈન્યને મોહ કરનાર, સર્વ
સૈનિકોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ, ધનુષ ધરનારમાં ઉત્તમ, અર્જુનના બાણે કરી
વ્યાપ્ત, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા વ્રતવાળા શૂરવીર વીરશ્યામાં સુતેલા મહાત્મા
બીષ્મને જોઈ, અધિરથનો પુત્ર મોટી કાંતિવાળો કર્ણ, રથમાંથી નીચે ઉ-
તરી હાથ જોડી તે મહાત્માને પ્રણામ કરી, પીડિત સ્વરે કરી, આવી
રીતે કહેવા લાગ્યો કે—હે ભારત, હું કર્ણ છું. મારી સાથે તમારી કલ્યાણ-
રૂપ પવિત્ર વાણીયે કરી બાષણ કરો; તથા પવિત્ર દૃષ્ટિયે કરી મને જીવો.
તમારું કલ્યાણ થાયો, અને અહિં હવે કોઈ સૂકૃતના દ્રવ્યને નહિ પામે,
કારણ જ્યાં ધર્મમાં તત્તર વૃદ્ધ તમે પૃથ્વી ઉપર સુતા છો. તેમ હે કુરુ-
પુંગવ, કોશ સંચય કરવામાં, વિચાર કરવામાં, વ્યૂહ રચવામાં, તથા પ્ર-
હાર કરવામાં કૌરવોના મધ્યમાં તમારા વિના ખીજા કોઈને હું જોતો નથી.
જે તમે, શુદ્ધ યુદ્ધિયે કરી કૌરવોને બચથી તારતા હતા. માટે ધણાક યો-
દ્ધાઓને મારી તમે પિતૃલોકમાં જશો. હું ભરત શ્રેષ્ઠ, આજથી અત્યંત
ક્રોધેલા પાંડવો, વાધ જેમ મૃગનો ક્ષય કરે તેમ કૌરવોનો ક્ષય કરશે, ને
આજ આ ગાંડીવ ધનુષના શબ્દના પરાક્રમેને જાણનાર કૌરવો, ઈંદ્ર-
થકી અસુરો જેમ ત્રાસ પામે તેમ અર્જુનથી ત્રાસ પામશે; અને ગાંડી-
વમાંથી નીકળેલા બાણોનો વજ્ર સરખો શબ્દ કૌરવ તથા ખીજા રાજાઓને
લાસ પમાડશે. હે વીર, વૃદ્ધિ પામેલો મોટી જ્વાળાવાળો અગ્નિ જેમ વૃક્ષોને
બાળે તેમ અર્જુનના બાણ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને બાળશે. વનમાં એકઠામ-
ળેલા વાયુ તથા અગ્નિ, જે જે માર્ગે જાય તે તે માર્ગમાં ધણાક ગુચ્છ, તૂણ
તથા વૃક્ષોને બાળી નાખે, તેમ વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિ સરખા અર્જુન છે ને
વાયુ સરખા કૃષ્ણ છે એમાં સંશય નહિ. માટે નર હે વ્યાધ, એકઠા મળેલા
તે એક, કૌરવે સૈન્યનો નાશ કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય? માટે પાંચજન્ય
તથા ગાંડીવનો શબ્દ સાંભળી, સર્વ સૈન્યો ત્રાસ પામશે. હે વીર, શ-

ત્રુતો નાશ કરનાર સામે આવતા અર્જુનના રથના શબ્દને તમારા વિના ખીજ રાખ્યો સહન નહિ કરી શકે. બુદ્ધિમાન પુરુષો જેનાં દિવ્ય કર્મનું ગાન કરે છે. તેમ જે મહાત્મા મહાદેવ સાથે યુદ્ધ કરી, ખીજ્યોને દુઃખે કરીને પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ એવા વરને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરનાર ભયંકર દેવ તથા દાનવનો ગર્વ હરનાર પરશુરામને જે, તમો જ્યા હતા તે તમો પણ પૂર્વે જેને જીતી નોહોતા શક્યા, તે અર્જુનને જીતવા સમર્થ કોણ થાય તથા તેની સાથે યુદ્ધ કરવા પણ યોગ્ય કોણ થાય. યુદ્ધમાં પરાક્રમિ તે પાંડુ પુત્રને સહન ન કરી શકતો હતું, સંગ્રામમાં શૂરવીર, અત્યંત ધોર, દષ્ટિ હરનાર, સર્પ સરખા, શૂરવીર તે પાંડુપુત્રને તમારી આરાધી આજ, હું અસ્ત્રના બળે કરી મારી શકીશ.

તમદ્યાહંપાંડવંયુદ્ધશૌહમમૃપ્યમાણોભવતાચાનુશિષ્ટઃ ॥

આશીવિષંદષ્ટિહરંસુધોરંશુરંશક્યામ્યસ્ત્રન્નલાન્નિહંતું ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये गुर्ज-
रभाषायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તસ્યલલપ્યમાનસ્યકુરુત્ત્વદ્ધઃપિતામહઃ ॥

॥ देशकालोचितंवाक्यमुद्भवीत्प्रीतमानसः ॥

સંજય કહેછે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે બોલતા કર્ણનાં વચન સાંભળી કુરુકુળમાં વૃદ્ધ પિતામહ બીજમ, પ્રસન્ન મનથી દેશકાળને લગતું આવી રી-
તનું વચન કહેવા લાગ્યા કે, નદિયોનો સમુદ્ર, તેજના સૂર્ય, સસના સત્યુ-
રુષો, ખીજોની પૃથ્વી તથા સર્વ પ્રાણિયોનો જેમ મેધ પાલક છે તેમ સર્વ
સંબંધિયોનો તું પાલક થા. ને ઈંદ્રનો આશ્રય કરી જેમ સર્વ દેવતાઓ
જીવે છે તેમ તારી પાછળ સર્વ બાંધવો જીવે. અને શત્રુનું માન હરનાર
તથા મિત્રને આનંદ વધારનાર તું, દેવતાઓની ગતિ જેમ વિષ્ણુ છે તેમ
કૌરવની ગતિરૂપ થા. હે કર્ણ, દુર્યોધનના જયને ધમ્મજતા તે રાજપુર પ્રત્યે
જઈ પોતાના બાહુબળના પરાક્રમથી કુંજેજને જીત્યા હતા; તેમજ ગિરિ-
વજમાં રહેલા નયજીત વિગેરે રાજાઓ, અંબથ, વિદેહ, તથા કંધારના રાં-
જાઓને પણ તે જીત્યા હતા, હે કર્ણ, હિમાલયમાં દુઃખે કરી જઈ શકાય

નહિ અથા સ્થાનમા રહેલા સંગ્રામમાં કઠોર કિરાતોને પણ પૂર્વે તે, દુર્યોધનને વશ કર્યા હતા. તેમજ હે કર્ણ, તે તે ઠેકાણે સંગ્રામમાં દુર્યોધનના હિતને ધ્યાનમાં તે, ઉત્કલ, મેકલ પૌંડ્ર, કલિંગ આંધ્ર, નિષાદ, ત્રિગર્ત, તથા બાલ્હિકને પણ જીત્યા હતા. માટે હે તાત, ગાતિકુલ તથા બંધુ સહિત દુર્યોધન જેમ કૌરવોની ગતિ છે તેમ તું પણ સર્વ કૌરવોની ગતિરૂપ થા. તારું કલ્યાણ થાય તે રીતે હું તને કહું છું કે, જા; શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કર, સંગ્રામમાં કૌરવોનું પાલન કર અને દુર્યોધનનો જય કર. અને અમારે જેમ દુર્યોધન તેમ તું પણ પૌત્ર સમાન છે. તેમજ અમે બધા પણ જેમ તેને, તેમ ધર્મથી તારે પણ છીએ. હે નરશ્રેષ્ઠ, લોકમાં યૌન સંબંધથી સત્પુરુષોની સત્પુરુષો સાથે એકતા અધિક હોય છે એમ બુદ્ધિમાન પુરુષો કહે છે. માટે આ સૈન્ય મારું છે એમ સત્ય સંગતવાન થઈ દુર્યોધનની પેઠે કૌરવના સૈન્યનું પાલન કર. એવાં બીજાનાં વચન સાંભળી તેના ચરણમાં પ્રણામ કરી સૂર્યપુત્ર કર્ણે, સર્વ ધનુષ ધરનારની સમીપે આવી મનુષ્ય સમુદાયનું મોટું અનુપમ સ્થાન જોઈ, એકઠાં મળી ઉભેલાં પ્રહાર કરવામાં બલિષ્ઠ સૈન્યને વૃદ્ધિ પમાડયું. સર્વ સૈન્યની આગળ ચાલનાર યુદ્ધમાં ઉભેલા મહાબાહુ મહાત્મા કર્ણને જોઈ, પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધનાદિ સર્વ કૌરવો, ક્રીડા, શસ્ત્રનાં શબ્દ, સિંહનાદ તથા વિવિધ પ્રકારના ધનુષના શબ્દ કરી તેનો સત્કાર કરવા લાગ્યા.

॥ કર્ણદ્વદ્વામહાત્માનંયુદ્ધાયસમુપસ્થિતં ॥

॥ ક્ષેડિતાસ્ફોટીતરવૈઃસિંહનાદરવૈરપિ ॥

॥ ધનુઃશબ્દૈશ્રવિવિધૈઃકુરવઃસમપૂજયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णाश्वासे गुर्जर भाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ રથસ્થંપુરુષવ્યાઘ્રંદ્વકર્ણમવસ્થિતં ॥

॥ ઋષ્ટોદુર્યોધનોરાજન્નિદંવચનમબ્રવીત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રથમાં બેઠેલા પુરુષમાં સિંહરૂપ કર્ણને જોઈ, પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધને આવી રીતે તેને વચન કહ્યું કે, તે રક્ષા કરેલા આ સૈન્યને હું સનાયની પેઠે માનું છું, માટે આ ઠાંણે આ-

પણાં હિતરૂપ શું કર્તવ્ય છે તે તું કહે, કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહ-
રૂપ, હે વૃષ, તમે અત્યંત ચતુર છો માટે અમને તમે કંહાઃ કારણ મુખ્ય
સ્વામી, જે રીતે કૃત્ય જાણે તેવું બીજો જાણે નહિ. હે નરેશ્વર, અમને
સર્વને તમારાં વચન સાંભળવાની ઈચ્છા છે; તેમ તમે ન્યાય રહિત વચન
બોલશો પણ નહિ એમ મારી મતિ છે. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી દુ-
ર્યોધને કહ્યું કે. અવસ્થા, પરાક્રમ તથા શસ્ત્ર સંપત્તિને લીધે બીજમ, સ-
ર્વ યોદ્ધાઓ સહિત સેનાના નાયક હતા. શુત્રુગણને હણતા સારી રીતે
યુદ્ધ કરનાર અતિ યશસ્વિ મહાત્મા, તેણે દશ દિવસ અમારી રક્ષા
કરી પણ હવે કોઈથી ન બને એવું કર્મ કરનાર તે સ્વર્ગમાં ગયા માટે
તે પછી સેનાના નાયક કેને કરવા તું ધારે છે. કારણ જેમ જળમાં ક-
ર્ણધારવિના નાવ રહે નહિ તેમ નાયક વિના યોદ્ધા પણ સેના રહે નહિ.
કર્ણધાર વિના નાવ તથા સારથિ વગરનો રથ જેમ પોતાની ઈચ્છા
પ્રમાણે ગતિ કરે, તેમ નાયક વિનાની સેના પણ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે
ગતિ કરે, કોઈપણ અગ્રેસરવિના જેમ સથવારો કષ્ટ પામે તેમ નાયક વિ-
નાની સેના સર્વ દોષને પામે, માટે બીજમની પાછળ મારી તરફના સર્વ
મહાત્મા વિષે સેનાપતિ કરવા યોગ્ય કાણુ છે તે તું જો. ને જેને સેનાના
નાયક થવાની યોગ્યતા તું કહીશ તેનેજ અમે સર્વ એકઠા મળી સેનાપતિ
કરીશું; એમાં સંશય નહિ. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે,
પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ આ સર્વ મહાત્મા, સેનાપતિપણને યોગ્ય છે, એમાં કોઈપણ
વિચાર કરવા જેવું નથી તેમ આ સર્વ, કુળ, શરીર, જ્ઞાન, બળ, પરા-
ક્રમ, બુદ્ધિ તથા શાસ્ત્રસંપત્તિ તેમ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર એવા છે,
તથાપિ એક વખતે કાંઈ સર્વને નાયક કરી શકાય નહિ. માટે જેમાં વિ-
શેષ ગુણ હોય તે એકને નાયક કરવો. તોય પણ પરસ્પર સ્પર્ધા કરનાર એ-
ઓમાંથી એકને નાયક કરીશ તો બાકી રહેલા બેદયુક્ત મનવાળા થઈ
જરૂર યુદ્ધ નહિ કરે, માટે આ દ્રોણાચાર્ય સર્વ યોદ્ધાઓમાં વૃદ્ધ, શસ્ત્ર ધ-
રનારમાં શ્રેષ્ઠ, તથા ગુરુ છે, માટે એમનેજ સેનાપતિ કરવા એ યોગ્ય છે.
કોઈથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ એવા શસ્ત્ર ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ શુક્ર તથા
બૃહસ્પતિ સરખા દ્રોણાચાર્ય ઉભા હોય ત્યાં બીજો કાણુ સેનાપતિ થાય,
તેમ હે ભારત, સર્વ રાજાઓમાં તમારો એવો કોઈ પણ યોદ્ધા નથી જે
સંગ્રામમાં જતા દ્રોણની પાછળ જાય. તેમ હે રાજા, તમારા ગુરુ આ

દ્રોણ, સેનાના નાયકોમાં, શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં, તથા બુદ્ધિમાન પુરૂષોમાં પણ શ્રેષ્ઠ છે માટે હે દુર્યોધન, અસુરોને જીતવા ઈચ્છતા દેવતાઓએ જેમ કાર્તિકસ્વામિને સેનાપતિ કરવા હતા તેમ તું જલદી આચાર્યને સેનાપતિ કર.

॥ એવંદુર્યોધનાચાર્યમાશુસેનાપતિકુરુ ॥

॥ જિગીષંતોમુરાન્સંખ્યેકાર્તિકેયમિવામરાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये गुज-
रभाषायां पंचमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ કર્ણસ્યવચનંશ્રુત્વારાજાદુર્યોધનસ્તદા ॥

॥ સેનામધ્યગતંદ્રોણમિદંવચનમબ્રવીત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં કર્ણનાં વચ્ચન સાંભળી દુર્યોધન રા-
જાએ, સેનાના મધ્યમાં રહેલા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે,
ચાર વર્ણમાં શ્રેષ્ઠપણું, સત્કુલમાં જન્મ, શાસ્ત્રાધ્યયન, અવસ્થા, બુદ્ધિ, પ-
રુક્તમ, ચાતુર્ય, અસહ્યતા, અર્થજ્ઞાન, ન્યાય, જય, તપ તથા કૃતજ્ઞતા
ઈત્યાદિ સર્વ ગુણે કરી યુક્ત ને તમારા સરખો રક્ષણ કરનાર રાજાઓમાં
ખીજે કોઈ નથી, માટે હે દ્વિજસત્તમ, સુર્વ દેવતાઓને જેમ ઈંદ્ર પાળે છે
તેમ તમે અમારી રક્ષા કરો. કારણ તમારા રક્ષણથી અમે પારકાઓને
જીતવા ઈચ્છીએ છીએ. રૂદ્રોમાં કપાલી, વસુમાં અગ્નિ, યક્ષોમાં કુબેર, વા-
યુમાં ઈંદ્ર, આલ્મણોમાં વસિષ્ઠ, તેજસ્વિયોમાં સૂર્ય, પિતૃઓમાં યમ, જળજન-
તુઓમાં વરુણ, નક્ષત્રોમાં ચંદ્ર, તથા દૈત્યોમાં જેમ શુક્ર શ્રેષ્ઠ છે, તેમ
સેનાપતિમાં શ્રેષ્ઠ તમે અમારા સેનાપતિ થાઓ. હે અનધ, આ મારી અ-
ગિયાર અક્ષૌહિણી સેના તમારે વશ થાય ને તેની વ્યૂહ રચના કરી, ઈંદ્ર
દૈત્યોને મારે તેમ તમે શત્રુઓને મારતાં, દેવતાઓની આગળ જેમ કાર્તિક
સ્વામી ચાલે તેમ અમારી આગળ ચાલો. ને અમે, મોટા બળદની પાછળ
નાના વાછડા ચાલે તેમ તમારી પાછળ ચાલીશું. કારણ આગળ ચાલતા
તમોતે જોઈ, ઉચ્ચ તથા મોટા ધનુષવાળો, દિવ્ય ધનુષ સજ્જ કરેલો અર્જુન
પ્રહાર નહિ કરે. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, તમે જો સેનાપતિ હશે તો રણ-
સંગ્રામમાં પરિવાર તથા બાધો સહિત ધર્મ રાજાને જરૂર હું જીતીશ.

સંજય કહે છે, હે રાજન, એ રીતે તમારા પુત્રે દ્રોણાચાર્યને કહ્યું તે ઠાણે રાજાઓએ તમારા પુત્રને હર્ષ કરતાં મોટા સિંહનાદ સાથે જ્ય, જય, એ રીતે કહ્યું; અને મોટા યશને ઈચ્છતા હર્ષયુક્ત સૈનિકો પણ દુર્યોધનને આગળ કરી, બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ દ્રોણાચાર્યને ઉત્સાહ કરવા લાગ્યા. હે રાજન, તે ઠાણે દ્રોણાચાર્ય દુર્યોધનને આવી રીતે વચન કહ્યું.

॥ સૈનિકાશ્વમુદાયુક્તાવર્ઘ્યંતિદ્વિજોત્તમં ॥

॥ દુર્યોધનંપુરસ્કૃત્યપ્રાર્થયંતોમહાધરાઃ ॥

॥ દુર્યોધનંતતોરાજન્દ્રોણોવચનમબ્રવીત્ ॥

ઈતિ શ્રીમહાભારતે દ્રોણપર્વણિ દ્રોણાભિષેકપર્વણિ દ્રોણપ્રોત્સાહને ગુર્જરભાષાયાં ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥ ૬ ॥

દ્રોણઉવાચ ॥ વંદેષડગંવેદાહમર્થવિદ્યાંચમાનવીં ॥

॥ ત્રય્યંબકમથેજ્વસ્ત્રશસ્ત્રાણિવિવિધ્મનિચનૌ ॥

દ્રોણ કહે છે—હે દુર્યોધન, ષડંગવેદ, મનુનીતિ, મહાદેવ સંબંધી અસ્ત્ર, આણુ વિદ્યા તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર પણ હું જાણું છું, અને જ્યને ઈચ્છતા તમેએ બીજાં પણ જે મારા વિષે ગુણ કહ્યા તે સર્વને કરી દેખાડવા ઈચ્છતો છું, પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરીશ; પણ પૃથતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મૃષ્ટદ્યુમ્ને ક્યારેય પણ હું નહિ મારું. કારણ પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ તે, મારા વધ વાસ્તેજ ઉત્પન્ન થયેલો છે અને સર્વ સૌમકોનો નાશ કરતાં સૈન્યો સાથે યુદ્ધ કરીશ પણ યુદ્ધમાં પાંડવો પ્રસન્ન થઈ મારી સાથે યુદ્ધ નહિ કરે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રે વિદિપૂર્વક દ્રોણાચાર્યને સેનાપતિ કીધા. એ રીતે પૂર્વે ઈદ્રાદિક દેવતાઓએ કાર્તિકસ્વામીને સેનાપતિનો અભિષેક કર્યો હતો તેમ દુર્યોધનાદિક રાજાઓએ દ્રોણાચાર્યને અભિષેક કર્યો. એવી રીતે દ્રોણાચાર્યને સેનાપતિ કીધા તે વખતે વાદિત્ર તથા શંખના મોટા શબ્દોએ કરી સર્વને હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તે ઠાણે પુણ્યાહ વાયન તણા સ્વસ્તિવાચનના શબ્દ સાથે સૂત માગધ તથા બંદિજનના સ્તુતિસહિત ગાન શબ્દ તથા ઉત્તમ બ્રાહ્મણના જય શબ્દ અને સૌભાગ્યવતીના નૃત્યે કરી, વિદિપૂર્વક દ્રોણાચાર્યનો સત્કાર

કબી પાંડવોને જીતેલાજ છે એમ તમારી તરફના માનવા લાગ્યા. સંજય કહે છે—હે રાજન, યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સેનાપતિ-પણાને પામી, સૈન્યોની વ્યૂહ રચના કરી તમારા પુત્રોસહિત ચાલ્યા. જે વ્યૂહમાં સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ, કલિંગ તથા તમારો પુત્ર વિકર્ણુ, કવચ પેહેરેલા એટલા તો જમણા પડખાંનો આશ્રય કરી ઉભી રહ્યા. નિર્મળ સાંગથી યુદ્ધ કરનાર કંધારના શ્રેષ્ઠ ઘોડે સવારોસહિત તેમની રક્ષા કરનાર શકુની થયો. કૃપાચાર્ય, કૃતવૃર્મા, ચિત્રસેન વિવિંશતિ તથા સાવધાન થયેલા દુઃશાસનાદિક વ્યૂહના ડાબા પક્ષની રક્ષા કરતા હતા, તેમના રક્ષણ વાસ્તે મોટા વેગવાળા અગ્રેકરી સુદક્ષિણાદિક કાંબોજ તથા યવનસહિત શક ગયા. અને મદ્ર, ત્રિગર્ત, અંબથ, પશ્ચિમ તથા ઉત્તરના, માલવ, શિખિ, શૂરસેન શૂદ્ર, મલદ, સૌવીર, કિતવ, પૂર્વ તથા દક્ષિણના ચોતરફથી તમારા પુત્રને આગળ કરી, સૂતપુત્ર કર્ણની પાછળ બીજા તમારા પુત્રસહિત પોતાના સૈન્યને હર્ષ કરતાં યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા. અને સર્વ યોદ્ધાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ સૈન્યોને બળ આપનાર સૂર્યપુત્ર કર્ણ, સર્વ ધનુષધારિના અગ્રણી થઈ ચાલવા લાગ્યા; તે વખતે જોતો અત્યંત મોટો હાથિ સાંકળના ચિન્હ વાળો, સૂર્ય સરખો કાંતિમાન મોટો ધ્વજ, પોતાના સૈન્યને હર્ષ કરતાં ધણેક શોભતો હતો. તે કર્ણને જોઈ ભીષ્મ સંબંધી દુઃખને કોઈપણ જાણતા ન હતા. તેમજ કૌરવસહિત સર્વ રાજાઓ પણ શોકરહિત થયા. તે ટાણે પ્રસન્ન થયેલા ધણેક યોદ્ધાઓ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે—કર્ણને જોઈ યુદ્ધમાં તેની સામે પાંડવો નહિ ઉભા રહે. કારણ કર્ણ સંગ્રામમાં ઈંદ્ર સહિત દેવતાઓને પણ જીતવા સમર્થ છે ત્યારે હીન છે વીર્ય તથા પરાક્રમ જેનું એવા પાંડવોને જીતે સૈમાં તે શું આશ્ચર્ય અને ભીષ્મે તો બળવાન છતે પાંડવોનું રક્ષણ કર્યું હતું અને કર્ણ તો તેમને તીક્ષ્ણ બાણે કરી સંગ્રામમાં મારશે. એ રીતે પરસ્પર બાંધણું કરતા પ્રસન્ન થયેલા તે, કર્ણની પ્રશંસા તથા સત્કાર કરતે યુદ્ધ કરવા નિકળ્યા. હે રાજન, આપણી સેનાનો દ્રોણાચાર્ય શકટ નામનો વ્યૂહ કરેલો હતો, અને મહાત્મા પાંડવોનો પ્રસન્ન થયેલા ધર્મરાજાએ કૌંચનામનો વ્યૂહ રચેલો હતો. તેમના વ્યૂહના અગ્ર ભાગમાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન, હનુમાન છે ધજમાં જેની, એવા રથમાં વિરાજમાન થઈ ઉભેલા હતા. ધણી તેજવાળા તે મહાત્મા અર્જુનનો સૂર્ય પર્વત ઉંચો ગયેલો ચોતરફ દેખાતો તે ધ્વજ, પ્ર-

લય વખતનો પ્રજ્વલિત સૂર્ય જેમ પૃથ્વીને પ્રકાશ કરે તેમ યુધિષ્ઠિરના સૈ-
ન્યને પ્રકાશ કરતો હતો. યોદ્ધાઓમાં અર્જુન, ધનુષમાં ગાંડીવ, સર્વ ભૂ-
તમાં વાસુદેવ તથા ચક્રોમાં સુદર્શન શ્રેષ્ઠ છે. એ ચાર તેજને વ-
હન કરતો ઘોળા ઘોડાવાળો ઉદ્યુક્ત થયેલા કાળચક્ર સરખો અર્જુનનો રથ,
શત્રુઓ સામે આવી ઉભો. એ રીતે શત્રુઓના અગ્ર ભાગમાં અર્જુન અ-
ને તમારાઓના અગ્રભાગમાં કર્ણ ઉભો. બળવાન સેનાના અગ્ર ભાગમાં
ઉભેલા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા અત્યંત ક્રોધેલા મહાત્મા કર્ણ તથા અર્જુન
પરસ્પર સામે જોવા લાગ્યા. તેટલામાં મહારથિ દ્રોણાચાર્યે પ્રયાણ કર્યું. તે
વખતે ભયંકર શબ્દ સાથે પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ. સૂર્યસહિત આકાશ, વા-
યુથી ઉડેલ રેશમના સમુદાય સરખી તીવ્ર રજે કરી વીંટાઈ ગયું. વાદળ
વગરના આકાશમાંથી માંસ, અસ્થિ તથા રૂધિરની વૃષ્ટિ થઈ. ગૃધ્ર, શિયા-
ણા, બગલા, કંક તથા હનરો કાગડા સેના ઉપર પડવા લાગ્યા. માંસ
ખાવા તથા રૂધિર પાન કરવા ઈચ્છતાં શિયાળિયાં ભયંકર શબ્દ કરતાં બ-
હુધા કરી તમારી સેનાને જમણાં થતાં હતાં. પ્રકાશમાન ગર્જનાસહિત
કંપાયમાન બળતાં ઉંખાડીયાં પુચ્છને ચોતરફથી વીંટી સંગ્રામમાં પડવા
લાગ્યાં. વીજળી તથા કડાકા સહિત મોટું કુંડાળું સૂર્યને ચોતરફ થવા લા-
ગ્યું તથા શૂરવીરના જીવિતનો ક્ષય કરનાર ખીજ પણ અત્યંત ઘણાક દી-
રુ ઉત્પાત સંગ્રામમાં થવા લાગ્યા. ચાર પક્ષી પરસ્પર વૂધને ઈચ્છતાં
કૈરવ તથા પાંડવના સૈન્યનું શબ્દ કરી જગતને પૂરતું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું;
જેમાં અત્યંત ક્રોધેલા, જયને ઈચ્છતા, પ્રહાર કરનાર કૈરવ તથા પાંડવો
તીક્ષ્ણ શસ્ત્રે કરી પરસ્પર મારવા લાગ્યા. તેટલામાં મોટી ક્રાંતિ તથા ધ-
નુષ્વાળા દ્રોણાચાર્ય તીક્ષ્ણ હનરો બાણ ફેકતાં પાંડવની મોટી સેના
સામે વેગે કરી દોડ્યા- સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલા દ્રોણને જોઈ સંજય સ-
હિત પાંડવો જુદા જુદા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોયપણ દ્રોણે મા-
રવા માંડેલી તેથી ક્ષોભ પામેલી પાંચાલસહિત પાંડવોની મોટી સેના વાયુ-
એ કરી મેઘ જેમ વીખરાય તેમ વિખરાવા લાગી. તેટલામાં ઘણાંક દિવ્ય
અસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરતાં દ્રોણાચાર્ય, ક્ષણમાત્રમાં પાંડવસહિત સંજયોને પી-
ડવા લાગ્યા. એ રીતે ઈંદ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ દ્રોણે મારવા માંડેલા
ધૃષ્ટદ્યુન્માદિક પંચાલો અત્યંત કંપવા લાગ્યા. તે ઠાણે દિવ્યાસ્ત્ર બાણનાર
પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો બળવાન મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુન્મ, અનેક તરેહથી

આણના વરસાદે કરી દ્રોણે નાખેલી આણવૃષ્ટિને નિવારણ કરી સર્વ કૌરવોને પણ મારવા લાગ્યો તેટલામાં મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે પોતાના સૈન્યને નિયમમાં રાખી, સંગ્રામ મૂકી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે દોડી, ક્રોધેલો ઈંદ્ર જેમ દે-
ત્યો ઉપર આણનો વરસાદ કરે તેમ તેની ઉપર આણનો વરસાદ કર્યો.
એ રીતે દ્રોણે આણેકરી કંપાવેલા પાંડવસહિત સંજયો, સિંહને જોઈ મૃગ-
લાઓ ભાગે તેમ ભાગ્યા. હે રાજન! તે ટાણે બળવાન દ્રોણાચાર્ય, પાંડવના
સૈન્યમાં અગ્નિ ચક્રની પેઠે ફરવા લાગ્યા. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું! સ્વર્ગ
સરખા, શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી રચેલા, વાયુથી હાલતા પતાકાવાળા, યુદ્ધ કરનારને
આનંદ આપનાર, સુંદર ઘોડા જોડેલા, રક્ષટિકમણિ સરખા નિર્મળ દ્વન્નયુક્ત
શત્રુઓને ત્રાસ કરનાર એવા શ્રેષ્ઠ રથમાં બેઠેલા દ્રોણાચાર્ય શત્રુની સેનાને
મારતા હતા.

॥ સ્વચરનગરકલ્પંકલ્પિતંશાસ્ત્રદૃષ્ટ્યાચલદનિલપતાકંલ્હાદનંવાલ્મિતાશ્વં ॥

॥ સ્ફટિકાવિમલકેતુત્રાસનંશાસ્ત્રવાણાંરથવરમધિરૂઢઃસંજહારારિસેનાં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणपराक्रमे
गुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તથાદ્રોણમભિઘ્નંતંસાશ્વસૂતરથંદ્વિપાન્ ॥

॥ વ્યથિતાઃપાંડકદૃષ્ટ્વાનચૈનપર્યવારયન્ ॥

સંજય કહેછે—હે રાજન, તે રિતે અશ્વ, સારથિ, રથ તથા હસ્તિ-
યોને મારતા દ્રોણાચાર્યને જોઈ, વ્યથા પામેલા પાંડવોએ એને વીંટી ન લી-
ધા. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા અર્જુનને કહ્યું કે, સાવધાન
થઈ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખો. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી
અર્જુન તથા પાછળ ચાલનારસહિત પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન,
દ્રોણને સામા થયા. ત્યાર પછી કેકય, ભીમસેન, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ,
ઘટોત્કચ, યુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ, દ્રુપદના પુત્રો, અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા
દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો, ધૃષ્ટકેતુ, સાલ્યકિ, અત્યંત ક્રોધેલો ચેકિતાન, મહારથિ
યુયુત્સુ, તથા પાંડવને અતુસરનીર ખીજા મહારથિ સર્વ રાજાઓ પણ,
પોતાના કુળ તથા પરાક્રમને યોગ્ય એવાં કર્મ કરવા લાગ્યા. તે ટાણે પાં-

ડોળાએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી તેમની સેનાને જોઈ, કાપંથી ચક્ષુ ધ્રુવી સંગ્રામમાં દુઃખે કરી જતાય નહિ એવા દ્રોણાચાર્ય તીવ્ર ક્રોધ ધારણ કરી, વાદળાને જેમ વાયુ નાશ કરે તેમ પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરવા લાગ્યા. ચોતરફ દોડી, રથ, અશ્વ, મનુષ્ય તથા હસ્તિયોને મારતા તે, વૃદ્ધ છે તોય પણ તરણની પેઠે ઉન્મત્તતાથી ફરતા હતા. હે રાજન્ ! રૂધિરથી લીપાયેલાં છે અંગ જેનાં, વાયુ સરખા વેગવાળા, કુલીન થાકેલા નહિ એવા તેના ઘોડા આવવા લાગ્યા. એ રીતે અત્યંત ક્રોધીલા, ત્રિયમિત વ્રતવાળા, કાળ સરખા આવતા તેને જોઈ પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ તે તે ઠેકાણે ભાગવા લાગ્યા. એથી કરી જે ભાગતાં, પાછા વળતા જોતા અને ઉભા રહેતા તેમનો શૂરવીરોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર તથા ભીરૂને ભય પેદા કરનાર, ઘાવા પૃથ્વીના મધ્યને ચોતરફથી પૂરતો અત્યંત દારણુ ભયંકર શબ્દ થવા લાગ્યો! વળી ફરીથી પણ દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી ભયંકર રૂપ ધારણ કરી શત્રુ ઉપર આણુ નાખવા લાગ્યા. હે મારિષા! એ રીતે બળવાન તે દ્રોણાચાર્ય, યુધિષ્ઠિરનાં તે સૈન્યોમાં પોતે વૃદ્ધ છતે કાળની પેઠે તથા યુવાન પુરૂષની પેઠે વિચરતાં, કેટલાક મહારથિયોને આક્રોશ કરાવતાં તેમનાં મસ્તક તથા ભૂષણ સહિત આહુતે કાપી, કેટલાક રથ શૂન્ય કર્યા. તે ટાણે તેના હર્ષજન્ય શબ્દથી તથા આણુના વેગે કરી ટાહાડથી પીડિત થએલી ગાયોની પેઠે યોદ્ધાઓ કંપવા લાગ્યા. દ્રોણના રથના શબ્દે કરી તથા પ્રલંચના દાખવાથી થતા ધનુષના શબ્દે કરી આકાશમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. અને એના ધનુષમાંથી નિકળતા હજારો આણુ સર્વ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઈ, હસ્તિ, અશ્વ, રથ, તથા પાયદળો વિષે પડતા હતા. ધનુષરૂપિ મોટા વેગવાળા અસ્ત્રરૂપ પ્રજ્વલિત અગ્નિસંયુક્ત દ્રોણ સામે પાંડવ સહિત પંચાલો ગયા તેમને હસ્તિ પાયદળ તથા અશ્વ સહિત થોડા વખતમાં યમપુરીમાં મોકલી દ્રોણે રૂધિરના ગારાવાળી રણભૂમી કરી. દિવ્ય અસ્ત્ર વિસ્તારતા તથા હમેશ આણુ ફેંકતા દ્રોણે નાંખેલા આણુ સમુદાય દિશાઓમાં દેખાતા હતા. પાયદળ, રથ અશ્વ તથા હસ્તિયો વિષે વિચરતો તેનો ધ્વજ, વાદળમાં વિજળી દેખાય તેવો દેખાતો હતો. ધનુષઆણુ છે હાથમાં જેને એવા ધણા બળવાળા દ્રોણાચાર્ય, પાંચ ફેંકય તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આણુથી મંથન કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય સામા આવ્યા. તેને જોઈ ભીમસેન, અર્જુન, સાલ્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શૈભ્યનો પુત્ર, કાશિપતિ તથા શિળિ, ઐટલા શૂરવીર

તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમના તથા દ્રોણના ધનુષમાંથી મૂકાયેલા સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના પુખ્તવાળા રૂધિરથી લીપાયેલા બાણ, ગજ, અશ્વ તથા યુવા પુરુષોનાં શરીરો ભેદી પૃથ્વીમાં જતા હતા. તે વખતે પડેલા યોદ્ધાઓના સમુદાય, રથ, ભાગેલા બાણ, હરિત તથા ઘોડાઓથી ઢંકાઈ ગયેલી તે રણભૂમી, કાળા મેઘથી વીંટાયેલ આકાશ શોભે તેવી શોભતી હતી. તે ટાણે તમારા પુત્ર વાસ્તે સમૃદ્ધિને ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્ય, સાલ્યકિ, ભીમ, અર્જુન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અભિમન્યુ, દ્રુપદ, કાશિરાજ તથા બીજા પણ સૂરવીરોને મર્દન કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! હે કૌરવેન્દ્ર! એ રિતે કર્મ કરનાર મહાત્મા દ્રોણાચાર્ય એ અને બાકી બીજા પણ સંગ્રામમાં મોટાં કર્મ કરી કાળ સૂર્યની પેઠે લોકોને તપાવી તે પણ સ્વર્ગમાં ગયા. સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા, શૂરવીર પાંડવ તરફના લોકોને મારનાર તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પાશ્યા. પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની અક્ષૌહિણી ઉપરાંતને માર્યા પછી ધૈર્યવાન તે, પરમગતિને પામ્યા. હે રાજન્! ફૂર કર્મ કરનાર અમંગળરૂપ પંચાળ સહિત પાંડવોએ અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરી સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તેને મઠ્યા. હે રાજન્! યુદ્ધમાં આચાર્ય હણાયા તે ટાણે આકાશમાં તથા સૈન્યમાં પ્રાણિયોનો ઘાવા પૃથ્વી, આકાશ દિશા તથા વિદિશાઓમાં પ્રતિધ્વનિ કરતો, ‘અહો ધિક્’ એ રિતે એટલે અહો ધિક્કાર એવો શબ્દ થતો હતો, તે વખતે દેવતા, પિતૃ તથા એના જે પૂર્વે બંધુ હતા તે પણ હણાયેલા મહારથિ દ્રોણાચાર્યને જોતા હતા. અને પાંડવો તો જ્યને પામી સિંહનાદ કરતા હતા. તે ટાણે પૃથ્વી મોટા સિંહનાદ સાથે કંપાયમાન થઈ.

॥ પાંડવાસ્તુજયંલઘ્વાસિંહનાદાન્પ્રચક્રિરે ॥

॥ સિંહનાદેનમહતાસમકંપંતમેદિની ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणवधश्रवणे
गुर्जरभाषायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ किंकुर्वीणंरौद्रोणंजघ्नुःपांडवसुंजयाः ॥

॥ तथानिपुणमस्त्रेषुसर्वशस्त्रमृतामपि ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછેછે—હે સંજય ! સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓ વિષે અસ્ત્ર-
માં નિપુણ દ્રોણાચાર્યને શું કામ કરતા પાંડવ સહિત સૃન્ગયોએ માર્યા ?
શું એનો રંગ ભંગ થયો ? વા બાણ ફેંકતાં એનું ધનુષ શિથિલ થયું ?
અથવા પોતે ગાદીલ રહ્યા ? એમાં શું થયું ને એનું મરણ થયું. હે તાત !
શત્રુથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ, સુવર્ણના પુખવાળા અનેક બાણ સ-
મુદાય નાંખતા. જલદી બાણ ફેંકનાર, બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ, સારી કૃતિવાળા,
વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, દૂર જાણ નાખનાર, ઈન્દ્રિયો નિયમમાં
રાખનાર, અસ્ત્ર યુદ્ધમાં પારંગત, દિવ્યાસ્ત્ર ધારણ કરનાર, પાછા ભાગ-
નાર નહિ, દારણ કર્મ કરનાર, સાવધાન, મહારથિ શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને
મહાત્મા પંચાળ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા માટે જરૂર પુરુષાર્થથી દૈવ બલવાન
છે, એવી મારી મતિ થાય છે. વળી ને શૂરવીર વિષે ચાર પ્રકારની અસ્ત્ર
વિદ્યા રહી છે, ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, વ્યાઘ્રના ચર્મથી વીંટાયલા, સુવર્ણથી
શોભિતા રથવાળા તે આચાર્યને હણાયા એ રીતે તું કહે છે તે સાંભળી
આજ હું શોક નથી કરતો, તેમ, હે સંજય ! પારકા દુઃખે કરી જરૂર કોઈ
મરતું પણ નથી. જેકે દ્રોણને હણાયા સાંભળી મંદ બુદ્ધિવાળો હું જીવું છું
તેમ મારે હૃદય પણ કાળમીઠ પાણી સરખું અલંકૃત દૃઢ છે; ને તેને
હણાયા સાંભળી સો તરેથી વિદીર્ણ થતું નથી. તેમ વેદ મંત્ર તથા અસ્ત્ર-
વિદ્યા શીખવા સાર ગુણ સંપાદન કરવા ઈચ્છતા બ્રાહ્મણ તથીરાજપુત્રો નિ-
રંતર જેને સેવતા હતા તે કેમ મરણ પામ્યા ? ને હું પણ સમુદ્રનું સુકાવું,
મેરૂ પર્વતનું ખસવું તથા સૂર્યનું પડવું જેમ અસંભવિત છે તેમજ તેને
પાડવું પણ માનતો હતો. વળી શત્રુને તપાવનાર, દુષ્ટોને રૂંધનાર, ધાર્મિ-
કની રક્ષા કરનાર, કૃપણ વાસ્તે પોતાના બ્રાણ આપનાર, મંદ બુદ્ધિવાળા
મારા પુત્રોની આશા પૂરણ કરનાર તથા બુદ્ધિયે કરી બૃહસ્પતિ અને શુ-
કાચાર્ય સંરખ્યા છે કેમ હણાયા ? તેમજ સુવર્ણની જળથી ઢંકાયલા, વાયુ
સંરખ્યા વેગવાન, સંપ્રભમાં સર્વ શાસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, બલવાન,
હણુહણાડી કરનાર, દમન કરેલા, સારી રીતે રથને વેહેનાર, દૃઢ અંગવા-
ળા, વિવહજતા રહિત, શ્વાસ જીતેલ, વ્યથા રહિત, જય કરનાર દ્રોણાચા-
ર્યના રથમાં જોડેલા સિદ્ધદેશના લાલ ઘોડા પણ શું પરાજય પામ્યા ? હે
તાત ! સુવર્ણથી શોભિતા, ઉત્તમ રથમાં ખેડેલા, સત્ય પરાક્રમવાળા દ્રોણા-
ચાર્યે તે વખતે યુદ્ધમાં શું પરાક્રમ કર્યું ? લોકમાં સર્વ ધનુષ ધરનાર

જેમી વિદ્યાથી પોતાનું ઉપજીવન કરે છે, સાચિ પ્રતિજ્ઞાવાળા બલવાન, તે દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં શું કહ્યું ? સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રની પેઠે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, ધનુષ ધરનારમાં પ્રધાન તથા યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મ કરનાર તેની સામે કયા રથિયો આવ્યા હતા. સુવર્ણથી શોભિતા રથમાં બેસી દિવ્ય અસ્ત્ર નાખતા મહા બલવાન તેને જોઈ પાંડવો ભાગી જતા હતા; વા સૈન્ય તથા બાઈઓ સહિત ધર્મરાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને આગળ કરી તેને વારી રાખતા હતા; અથવા બાણે કરી આપણી તરફના બીજા રથિઓને અર્જુને વારી રાખવાથી પાપ કર્મ કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણને હણ્યા. અર્જુને રક્ષણ કરેલા, ભયંકર ધૃષ્ટદ્યુમ્નવિના દ્રોણને મારે એવા બીજા કોઈ પણ તેજસ્વીયોને હું જોતો નથી, તથાપિ જેમ કિડિઓ સર્પને આકુલ કરે તેમ, ક્રકય, ચેદ્રિ, કાર્ષ, મત્સ્ય, તથા બીજા રાજ્યોએ આકુલ કરેલા કોઈથી ન બને એવા કર્મમાં આસક્ત, તેને ચોતરફથી પાંડવોએ વીંટાયલા પાંચાલમાં અધમ શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા હશે; એવી મારી મતિ છે. જે આચાર્ય પુરાણ ભારતાદિરૂપ પ્રાંચમા વેદ યુક્ત અંગ સહિત ચાર વેદ બણી, નદીઓનો આશ્રય જેમ સંમુદ્ર છે, તેમ સર્વ બ્રાહ્મણોના આશ્રયભૂત હતા. વળી જે વિષે ક્ષત્રિયપણું તથા બ્રાહ્મણત્વ બેઠ્ઠે રહ્યાં હતાં; તે શત્રુઓને તપાવનાર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ શસ્ત્રે કરી કેમ હણાયા ? પણ મને એમ બાસે છે કે, ક્લેશ પમાડવા લાર્થક નહિ એવા કુતિપુત્ર પાંડવોને કોઈથી મેં ક્લેશયુક્ત કર્યા તે દ્રોણ સહન કરી ગયા પણ તેમની સહાયતા ન કરી તેનું આ ફળ થયું. વળી જેની પાસેથી વિદ્યા શીખી લોકમાં સર્વ ધનુષ ધરનાર જીવે છે, સાચિ પ્રતિજ્ઞાવાળા, પુણ્યવાન, સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રની પેઠે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, મહા યુદ્ધિ તથા બળવાળા, જલદી બાણ ફેંકનાર, દૃઢ ધનુષવીળા, તથા શત્રુને મર્દન કરનાર, તેને, નાના મત્સ્ય જેમ મોટા મત્સ્યને હણે તેમ લક્ષ્મીની કામના વાસ્તે પાંડવોએ કેમ હણ્યા? તેમ જેને વિદ્યમાન છતે, વેદ બ્રહ્મનાર વાસ્તે વેદનો શબ્દ અને ધનુર્વિદ્યા શીખનાર વાસ્તે પ્રત્યંચાનો શબ્દ એ બે શબ્દ ક્યારેય પણ ત્યાગ ન કરતા હતા. તેમ જયને ઇચ્છનાર પુરૂષ જેના સામીખ્ય દેશને પામી પાછો જીવતો જાય નહિ, પુરૂષમાં (સિંહરૂપ, લજ્જાવાન, શૂરવીર, કોઈ ઠેકાણે પરાંજય પામેલા નહિ, હસ્તિસરૂપા પરાક્રમી, અસહ્ય યશ તથા બળવાળા મહા પરાક્રમી દ્રોણ હણાયા તે હું સહન કરી શકતો નથી. પણ આપણી તરફના શ્રેષ્ઠ મર્વ યોદ્ધાઓ જોતાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેને માર્યા તે વખતે

તેના અથ્ર ભાગમાં તેનું રક્ષણ કરનાર કોણ હતા, પાછળથી કોણ રક્ષા કરતા હતા, તથા તે મહાત્માના દક્ષિણ તથા વામચક્રની કોણ રક્ષા કરતા હતા. અને તે નિમિત્ત પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી કોણ પ્રતિકૂળ મૃત્યુને પામ્યા; અને કયા શરવીર તે સમયે દ્રોણને ધૈર્ય આપતા હતા. હે સંજ્ઞા રક્ષણ કરનારે સર્વ ક્ષત્રિયો તેને છોડી દઈ દૂરતો ન ખશી ગયા હતા ને તે ટાણે તે શૂન્ય દેશમાં તે તે શત્રુઓએ તો તેને નહોતા હણ્યા. જે આચાર્ય શરવીર પણને લીધે અત્યંત આપતને પામે તોય પણ ત્રાસથી સંઘામમાં શત્રુઓને પોતાનો પૃષ્ઠ ભાગ દેખાડે નહિ, તેને શત્રુઓએ કેવી રીતે માર્યા. હે સંજ્ઞા શ્રેષ્ઠ પુરુષનું સદા એજ કર્તવ્ય છે જે કષ્ટરૂપ આપત પ્રાપ્ત થાય તોપણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પરાક્રમ કરી ઉભું રહેવું એ ગુણ હમેશ તે મહાત્મા વિશે રહ્યો હતો. હે તાત, હે સંજ્ઞા હવે મા-૩ મન મુઝાય છે, માટે કયા બંધ કર. ફરી સંઘા પામી પાછો હું તને પૂછીશ.

॥ મુહ્યતેમેનસ્તાતકથાતાવન્નિવાર્યતાં ॥

॥ ભૂયસ્તુલબ્ધસંજ્ઞસ્વાંપરિષ્ઠ્ઠામિસંજય ॥”

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि, द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रशोके, गुर्जरभाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

वैशंपायन उवाच ॥ एतत्पट्टासूतपुत्रं कच्छोकेनार्दितो मृशं ॥

॥ जयेनिराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोपतत्क्षितौः ॥

વૈશંપાયન કહે છે-હે મહારાજા! સૂત પુત્ર સંજ્ઞને એટલું પૂછી પુત્રના જ્ય વિષે નિરાશ થયેલા, -હૃદયના શોકથી અત્યંત પીડિત ધૃતરાષ્ટ્ર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. સંગ્રારહિત પડેલા તેને અંતઃપુરની દાસીયો મુગંધી શીતળ જળે કરી વાસર કદતાં સિંચન કરવા લાગિયો. હે મહારાજા! એ રીતે પડેલા એને જોઈ ભરતકુળની સ્ત્રિયોએ હાથે કરી સ્પર્શ કરતાં ચોતરફથી તેને વીંટી લીધા. નેત્રમાં છે અશ્રુ જમને એવી શ્રેષ્ઠ મુખવાળી તે સ્ત્રિયો-એ રાગને પૃથ્વીતલ ઉપરથી ઉપાડી આત્મનુપર બેસાડ્યા. તે સ્ત્રિયાએ ચોતરફથી વાસર કરેલા મૂર્છાએ કરી વ્યામ તે રાગ તે વ્યાસનને પામીને પણ તે ઉપર એટલે રહિત બેઠા રહ્યા. પછી કંબચમાન તે રાગ ધીરે ધીરે

સંજ્ઞા પામી ગવહગના પુત્ર સંજયને યથાર્થ પૂછવા લાગ્યા કે, ઉગતા સૂર્યની પેઠે તેજે કરી અધકાળને ટાળતા આપણી તરફના કેણે, મદ અરતા હસ્તિસરખા, ક્રોધેલા, વેગવાન, સામેના યૂથપતિથી જીતી શકાય નહિ એવા હસ્તિનીના સંગ વાસ્તે સામે દોડતા હસ્તિસરખી ગતિવાળા, પ્રસન્ન મુખે કરી દ્રોણ સામે આવતા યુધિષ્ઠિરને વારી રાખ્યા. વળી પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શૂરવીર, આપણી તરફના શૂરવીરોને હણનાર જે, એકલા સમગ્ર દુર્યોધનના સૈન્યને પોતાના ભયંકર અક્ષુએ કરી બાળી નાખે, એવા મહાપરાક્રમી, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, ધૈર્યવાન, માત્ર અક્ષુથી હણનાર, જયમાં આસક્ત, ધનુષ ધારણ કરેલા, પાછા ન ફરનાર, ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, લોકમાં અત્યંત મનાયલા કુન્તિ પુત્ર તે રાજાને, મારી તરફના કયા લૂરવીરોએ વારી રાખ્યા. જે, વેગે કરી દ્રોણ સામે દોડતો હતો, શત્રુ સમીપે મોટું કર્મ કરનાર, મોટી કાયા બળ તથા ઉત્સાહવાળા, બળે કરી દશ હજાર હસ્તિસરખા આવતા તે ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. જ્યારે વરસાદને મૂકતા ભયંકરવી-જળીને સજ્જત, ઈન્દ્રની પેઠે બાણ સમુદાય મુકતા, મેઘ સરખા અત્યંત પરાક્રમી, મોજના તથા રથના પાટાના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતા, ધનુષરૂપ વિજળીવાળા, ભયંકર, બાણ ધારણ કરનાર, રૂધિરરૂપ ઉદકેકરી સર્વ દિશાઓને બોળનાર, મનુષ્યે કરી રણભૂમિને પૂરી દેનાર, ભયંકર શબ્દવાળા, ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર, બુદ્ધિમાન અર્જુને, ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા શિક્ષા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલ બાણનો દુર્યોધનાદિક ઉપર વરસાદ કર્યો. તે ટાણે તમાર મન કેવું થયું? એ રીતે વાનર ધ્વજવાળો અર્જુન બાણ સમુદાયથી આકાશને પૂરતો જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેને જોનારનું મન કેવું થયું? વા જે વખતે અત્યંત ભયંકર શબ્દ કરતાં અર્જુન આવ્યો તે સમયે ગાંડીવના શબ્દે કરી તમાર સૈન્ય શું નાશ ન થયું? વાયુ, વેગે કરી જેમ મેઘગણનો નાશ કરે તેમ બાણગણે કરી રાજાઓને વીંધતાં અર્જુને તમારા પ્રાણનો શું નાશ ન કર્યો? જેનું નામ સાંભળી સેનાના અગ્ર ભાગમાં રહેલા સર્વ મનુષ્ય નાશ પામે તે ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુનને કાણ પુરૂષ સંગ્રામમાં વહન કરી શકે? જેનાથી સેના કંપાયમાન થાય તેમજ શૂરવીરોને પણ ભય પ્રાપ્ત થાય એવા અર્જુન દ્રોણ સામે આવ્યા તે ટાણે આપણી તરફના કયા યોદ્ધાઓએ દ્રોણનો ત્યાગ ન કર્યો; કયા ટુચ્છ પુરૂષો ભયથી ભાગ્યા; અને કયા શૂરવીરો તે સમયે પોતાનું શરીર

ત્યાગ કરી સામે મૃત્યુ પામ્યા. યુદ્ધમાં દેવતાઓને પણ જીતનાર ધોળા ઘોડાવાળા અર્જુનના વેગને તથા વર્ષાઋતુના મેઘ સરખા શબ્દવાળા ગાંડીવના શબ્દને મારી તરફના સહન કરી શકશે નહિ. જેના સારથી વિશ્વક્ષેન ભગવાન છે અને જેમાં યોદ્ધા અર્જુન છે તે રથને દેવ તથા અસુરો પણ જીતવા સમર્થ થઈ શકે નહિં. એમ હું માનું છું. સુકુમાર અંગવાળો, યુવા, શૂરવીર, દર્શનીય, મેઘાવી, નિપુણ, બુદ્ધિમાન, યુદ્ધમાં સત્ત્વ પરાક્રમી પાંડુ પુત્ર નકુળ, મોટા શબ્દ કરી સર્વ સૈનિકોને વ્યથા પમાડતો જ્યારે દ્રોણ સામે આવ્યો ત્યારે તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. તેને કરી દુઃખથી જીતાય નહિ, સર્પની પેઠે ક્રોધ યુક્ત, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળો, લજ્જાવાન, પરાજય પામેલો નહિ, તથા સદ્ગુણ છે બાણ જેનાં એવો, સહદેવ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. જેણે સૌવીરરાજની મોટી સેનાને મંથન કરી સર્વ અંગે કરી શોભિતી પોતાની ઈચ્છા કરતી ભોજ નામની સ્ત્રીને ગ્રહણ કરી હતી ને સત્ત્વ, ધૈર્ય, શૌર્ય, મતિ તથા બ્રહ્મચર્ય ઈત્યાદિ સર્વ શ્રેષ્ઠગુણ, જે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ સમ્પત્તિવિષે, ત્રિલોકી જેમ કેશવ ભગવાન વિષે રહી છે તેમ નિરંતર રહી છે. બળવાન સત્ત્વ કર્મવાળા, ઉદાર, પરાજય પામેલો નહિ, યુદ્ધમાં વાસુદેવ સરખા, તે પછી બીજા, અર્જુનના ઉપદેશથી અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, તે વિદ્યામાં અર્જુન તથા પરશુરામ સરખા, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ, વીર, સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શૂર, બ્રહ્માસ્ત્ર જાણનાર, યશસ્વી તથા અત્યંત પરાક્રમી એવા ગુણ સંપન્ન, દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી જેને વારી શકે નહિ એવા મોટા ધનુષવાળા આવતા સાત્યકિને, સામે જઈ કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. સર્વ પંચાંગોમાં ઉત્તમ, મુખ્ય જન વિષે પ્રીતિમાન, સંગ્રામમાં ઉત્તમ પરાક્રમવાળા, ગુણવાન, અર્જુનના હિતમાં તત્પર, મારા અનર્થ વાસ્તે ઉઠેલા, યમ, કુબેર, સૂર્ય, મહેન્દ્ર તથા વરુણ સરખા, મહારથિપણથી વિખ્યાત, સંગ્રામમાં દ્રોણ વાસ્તે ઉદ્યુક્ત થયેલા, તથા ભયંકર યુદ્ધમાં પ્રાણ ત્યાગ કરનાર, વળી એકલા જેણે એટી થકી અપસરણ કરી પાંડવોનો આશ્રય કર્યો હતો એવા દ્રોણ સામે આવતા તે ધૂષકેતુને, કેણે વારી રાખ્યો. જે શૂરવીર કેતુમાને દુઃખે કરી સહન થાય નહિ એવા રાજપુત્રને ગિરિધારવિષે માર્યો હતો તેને દ્રોણ સામે આવતાં કેણે વારી રાખ્યો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ જે, સ્ત્રી પુરૂષ બેઉના ગુણાગુણ જાણે છે ને મહાત્મા બીજાના સંગ્રામમાં મરણના હેતુ-

૩૫ પ્રસન્ન મનવાળા દ્રોણ સામે આવતાં શીખંડીને ક્યા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. જે શૂરવીર વિષે અર્જુન થકી, સર્વ ગુણ અધિક છે તેમજ સમગ્ર અસ્ત્રવિદ્યા, સત્ય તથા બ્રહ્મચર્ય જેનેવિષે નિરંતર રહ્યાં છે, પરાક્રમમાં વાસુદેવ તથા બળમાં અર્જુન સરખા, તેજે કરી સૂર્ય અને મતિએ કરી બૃહસ્પતિ સમાન, મોઢુ ફાડેલા કાળસરખા દ્રોણ સામે આવતા મહાત્મા અભિમન્યુને સંગ્રામમાં ક્યા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો; અને તરણ બુદ્ધિ તથા અવસ્થાવાળો, પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર જ્યારે દ્રોણાચાર્ય સામે આવ્યો ત્યારે તમારા મનમાં કેમ થયું? જે બાળકો ક્રીડાનો ત્યાગ કરી બાર વર્ષપર્યંત ઉત્તમ વ્રત ધારણ કરી બીજમ પાસે અસ્ત્રવિદ્યા શીખવા રહ્યા હતા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સમુદ્ર પ્રત્યે નદીયો આવે તેમ દ્રોણ સામે આવતા તે દ્રૌપદી પુત્રોને ક્યા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા; તેમજ દ્રોણ સામે આવતા શૂરવીર ક્ષત્રંજય, ક્ષત્રદેવ, તથા માન દેનાર ક્ષેત્રવર્મા નામના ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્રોને કોણે વારી રાખ્યા? યુદ્ધમાં જેને યાદવો સૌથી અધિક માને છે, દ્રોણ સામે જતા મોટા ધનુષવાળા તે ચેકિતાનને કોણે વાર્યો. જેણે યુદ્ધમાં કલિંગોની કન્યા હરણ કરી હતી, દ્રોણ સામે આવતા વૃદ્ધક્ષેમના પુત્ર શૂરવીર તે અનાધૃષ્ટિને કોણે વાર્યો? ધાર્મિક, સત્ય, પરાક્રમવાળા, ઈન્દ્રગોપ નામના જંતુસરખાં લાલ છે કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ જેમનાં માતા બેનના છોકરા, શૂરવીર પાંડવોના જ્યારે ઈચ્છતા દ્રોણ સામે આવતા પાંચ ભાઈ કેકયને ક્યા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા. પૂર્વે વારણાવતમાં જે શૂરવીરને, અત્યંત કોપથી યુદ્ધ કરતા તથા મારવા ઈચ્છતા રાજાઓ છ મહીને પણ જીતી શક્યા નહિ, ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, મહાબળવાન તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દ્રોણ સામે આવતા તે યુયુત્સુને કોણે વારી રાખ્યો. જેણે વારાણસીમાં સ્ત્રીઓની ઈચ્છા રાખનાર કાશિરાજના મહારથિ પુત્રને બાલાયે કરી રથમુઠ્ઠી પાડ્યો હતો; મોટા ધનુષવાળા, પાંડવના મંત્રી, દૂર્યોધનના અનુરૂપમાં તત્પર, દ્રોણના વધ વાસ્તે વિધાતાયે સજેલા, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓને બાળતા, તથા ચોતરફથી વિદારણ કરતા દ્રોણ સામે આવતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ક્યા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? દુષ્પદના ખોળામાંજ જળે વૃદ્ધિ આમેલો હોય નહીં! તેમ અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા, અસ્ત્ર વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ, શસ્ત્રે રક્ષણ કરેલા દ્રોણ સામે આવતા શિખંડિ પુત્રને ક્યા શૂરવીરોએ રોક્યો! જેણે ધણું અન્નપાન તથા દક્ષિણા-

વાળા દશ અશ્વમેધ કર્યા હતા, અને જ્યાં કોઈને જવાની બધી નથી એવા બીજા પણ સર્વ યજ્ઞ કર્યા હતા. વળી જે ઉશીનર પુત્ર શરવીર શીખીએ ગંગાના પ્રવાહમાં જેટલી વેળુની સખ્યા હોય તેટલી ગાયો દીધી હતી અને જેનું કુષ્કર કર્મ જેઠ દેવતાઓએ આવી રીતે કહ્યું હતું કે આવું કર્મ પૂર્વે કોઈ માણસોએ કર્યું નથી અને કોઈ કરશે પણ નહિ તેમ, સ્થાવર જંગમાત્મક આ ત્રણ લોકમાં આ સુરખો કોઈ થયો નથી અને થશે નહિ તથા હાલ વિદ્યમાન પણ અમે જોતા નથી, જેની ગતિને પણ, મનુષ્ય લોકવાસી કોઈ પામે નહિ, મોટા રથના શખ્દે કરી આ સમગ્ર પૃથ્વી ચર્મની પેઠે વીંટી લેનાર, મુખ્ય શત્રુને હણનાર મહારથિ દ્રોણ સામે આવતાં તેના પૌત્ર શૈભ્યને કયા શરવીરોએ વારી રાખ્યો? દ્રોણની સન્મુખ આવતા સાવધાન, મોઢુ દ્વાડેલા કાળ સરખા, શત્રુને હણનાર મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજાના રથ સૈન્યને કયા શરવીરોએ વારી રાખ્યું? તત્કાળ બીમસેન થકી ઉત્પન્ન થયેલ, મોટા બળ તથા પરાક્રમવાળા, માયાવી શરવીર પાંડવોના જયને ઈચ્છનાર, મારા પુત્રોને કંટકરૂપ અને મને જેથી હમેશ મોઢું બચ રહે છે તે મહાત્મા ધટોત્કચ રાક્ષસને દ્રોણ સામે આવતાં જુલે વારી રાખ્યો? હે સંજ્યા! એટલા એ અને બાકી બીજા પણ ધણાક જેમનેવાસ્તે સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરી ઉભેલા છે તેમણે યુદ્ધમાં ન જીતેલું એવું શું છે? કંઈ પણ નથી. જે પાંડવોના, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શાર્દૂલ ધનુષ્ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ, આશ્રયભૂત તથા હિત કરનાર છે તેમનો પરાજય કેમ થાય? તેમ સંગ્રામમાં જેમના નાથ, પણ લોકના ગુરૂ, લોકનાથ, સનાતન, દિવ્યરૂપ, દિવ્ય સમર્થ નારાયણ છે બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ ગાયેલા તે શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય કર્મને બુદ્ધિ સ્થિર કરવા સાફ હું પણ કીર્તન કરીશ.

યસ્યદિવ્યાનિકર્માણિપ્રવદંતિમનીષિણઃ ॥

તાન્યુહંકીર્તયિષ્યામિભક્ત્યાસ્થૈર્યાર્ધમાત્મનઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये
गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

ધૃતરાષ્ટ્રવાચ ॥ શૃણુદિવ્યાનિકર્માણિવસ્તુદેવસ્યસંજય ॥

॥ कृतवान्यानिगोविंदोयथानान्यःपुमान्कचित् ॥

‘ધૃતરાષ્ટ્ર કહેછે—હે સંજય, ગોવિંદ ભગવાને ખીજી પુરૂષથી ક્યારેય પશુ બને નહિ એવાં જે કર્મ કર્યાં છે તે વાસુદેવનાં દિવ્ય કર્મ હું કહું તે તું સાંભળ. ગોપકુળમાં વૃદ્ધિ પામતા મહાત્મા તે બાળકે, ત્રણ લોકમાં પોતાનું બાહુબળ વિખ્યાત કર્યું છે; તે કહું તે સાંભળ. તે બાળકે ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘોડા સરખા બળવાળા, વેગે કરી વાયુ સરખા, ચમુનાના તટ ઉપર વનમાં આવેલા મોટા ઘોડાને માર્યો હતો. તેમજ બચકર કર્મ કરનાર, બળદનું રૂપ ધારણ કરેલા, ગાયોને મૃત્યુ તુલ્ય દુઃખ દેનાર દૈત્યને પશુ બાળકપણામાં બે હાથથી માર્યો હતો. કમળ સરખાં નેત્રવાળા તેણે પ્રલંબ, નરક, જાંબ ખીઠ તથા કાળસરખા મોટા મુર નામના દૈત્યને પશુ માર્યો હતો. તેમજ તે શ્રીકૃષ્ણ જરાસંધે પાલન કરેલા મોટા તેજવાળા પોતાના ગણસહિત કંસને પરાક્રમે કરી પાડ્યો હતો. સંગ્રામમાં પરાક્રમી સમગ્ર અક્ષૌહિણીને પતિ વેગવાન શરસેન દેશના રાજા ભોજરાજ, કંસના વચોટભાઈ સૈન્ય સહિત સુનામાને પશુ શત્રુને હણનાર બળદેવ સહિત શ્રીકૃષ્ણે નાશ પમાડ્યો. સ્ત્રી સહિત એ શ્રીકૃષ્ણ અત્યંત કોપવાન વિપ્રર્ષિદુર્વાસાનું આરાધન કરી તેથી વરને પ્રાપ્ત થયા હતા. વળી કમળસરખાં નેત્રવાળા જેણે રાજાઓને જીતી સ્વયંવરમાં ગાંધાર રાજાની કન્યાને વહન કરી હતી. તે ન સહન કરીશકતા રાજાઓને જેણે જીતવાનું ઘોડાઓની પેઠે વૈવાહિક રથમાં બેડી ચાબખાથી વ્રણયુક્ત કરવા હતા. તેમજ અક્ષૌહિણીપતિ મહાબાહુ જરાસંધેને પશુ મરાવ્યો હતો. વળી બળવાન જેણે, અર્ધે આપવા વખતે ખરાબ બોલનાર પરાક્રમી તથા સેનાપતિ શિશુપાળને પશુની પેઠે મારી નાંખ્યો હતો. તેમજ શાલ્વે રક્ષણ કરેલ આકાશમાં રહેલા દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા સૌભ નામના દૈત્યપુરને જે માધવે પરાક્રમ કરી સમુદ્રમાં પાડ્યું હતું તેજ પુંડરીકાક્ષ, અંગ, વંગ, કલિંગ, માગધ, કાશિ, કોસળ, વાત્સ્ય, ગાર્ગ્ય, કર્ણ, પૌંડ્ર, આવંત્ય, દક્ષિણાત્ય, પાર્વતીય, દાશેરક, કાર્ત્ત્તિરક, ઔરસિક, પિશાચ, મુદ્રલ, કાંબોજ, વાટધાન, ચોલ, પાંડ્ય, ત્રિગર્ત, માલવ, દુઃખેકરી જીતાય નહિ એવા દરદ અને અનેક દિશાઓમાંથી આવેલા ખશ, શક તથા પાછળ ચાલનાર સહિત યવનને પશુ જીત્યા હતાં. વળી જળજનુએ સેવેલા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી જળમધ્યમાં રહેલા વરૂણને સંગ્રામમાં પૂર્વે જેણે જીત્યા હતા. તેમજ જે ઋષીકેશ પાતાળમાં રહેનાર પંચજન નામના દૈત્યને યુદ્ધમાં હણી પાંચજન્યનામના દિવ્ય શંખને પ્રાપ્ત

થયા છે. વળી અર્જુન સહિત જે બળવાન શ્રીકૃષ્ણ પાંડવવનમાં અભિને તૃપ્ત કરી કોઈથી સહન થાય નહિ એવા આગ્નેયાસ્ત્ર ચક્રને પામ્યા તેજ શૂરવીર ભગવાન દેવપુરી અમરાવતીમાં જઈ તેને ત્રાસ પમાડી ઈન્દ્રના ધરમાંથી પારિજાત નામના વૃક્ષને ભેઈ આવ્યા હતા; તે પશુ તેના પરાક્રમને જાણનાર ઈન્દ્ર સહન કરી ગયો. તેમ રાજાઓમાં તે શ્રીકૃષ્ણ જીતેલો નહિ એવો કોઈ પણ અમે સાંભળ્યો નથી. હે સંજય! મારી સભામાં તે પુંડરીકાક્ષ ભગવાને જે મોટું આશ્ચર્યપૂર્ણ કર્મ કર્યું તે કરવા ખીજો કોણ યોગ્ય છે? તે ઈશ્વરરૂપ શ્રીકૃષ્ણનાં મને દર્શન થયાં માટે હું તો તે બધું પ્રલક્ષની પેઠે સારી રીતે જાણું છું. હે સંજય! બુદ્ધિ તથા પરાક્રમયુક્ત તે ઋષીકેશ ભગવાનનાં એવાં અસંખ્ય કર્મ છે. તેમજ ગદ, સાંખ, પ્રદુમ્ન, વિદૂરથ, અગાવહ, અનિરુદ્ધ, ચાર્દેણુ, સારણુ, ઉલ્મુક, નિશઠ, પરાક્રમી જીહ્વીજંભ, પૃથુ, વિપૃથુ, શમીક, તથા અરિમેજય એટલાએ અને ખીજા પણ શૂરવીર બળવાન પ્રહાર કરનાર યાદવમાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષો, મહાત્મા કેશવ ભગવાનના બોલાવવાથી પાંડવ તરફ આવી સંગ્રામમાં ઉભા રહેશે. તે સમયે આપણું સર્વ સૈન્ય સંશયયુક્ત થશે એવી મારી મતિ છે. તેમ દશ હજાર હસ્તિ સરખા બળવાળા, કૈલાસ શિખર સરખા શૂરવીર, વનમાળા તથા હજારો કરેલા બળરામ પણ જેની તરફ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ તેની તરફ રહેશે. હે સંજય, જે વાસુદેવને બ્રહ્માણો સર્વના પિતા કહે છે. એ પોતે પાંડવ વાસ્તે જ્યારે કવચ પેહેરી ચુક કરે, તે વખતે તેમની સામે યુદ્ધ કરનાર કોઈ પણ યોદ્ધા નહિ નિકળે. તેમાં કદી કૌરવો પાંડવોને જીતે તો તે વખતે વૃષ્ણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભગવાન ઉત્તમ અસ્ત્રગ્રહણ કરી પુરૂષમાં સિંહરૂપ મહાબાહુ તે, સર્વ રાજાઓને તથા કૌરવોને સંગ્રામમાં મારી કુતિને પૃથ્વીનું રાજ્ય આપે. માટે જે રથના સારથી ઋષીકેશ અને જેમાં યુદ્ધ કરનાર અર્જુન છે તે રથ સામે સંગ્રામમાં, ચાલનાર કયો રથ થાય? કોઈ પણ નહિ. હે સંજય, વિચાર કરેતાં કોઈ ઉપાયે કરીને પણ કૌરવોનો જય દેખાતો નથી; માટે જે રીતે યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું હોય તે રીતે સર્વ વૃત્તાંત તું મને કહે. શ્રી કૃષ્ણના અર્જુન આત્મા અને અર્જુનના શ્રી કૃષ્ણ આત્મા છે. તેમ અર્જુન વિષે નિરંતર વિજય અને શ્રી કૃષ્ણ વિષે નિરંતર કીર્તિ રહી છે. તેમ અર્જુન સર્વ લોકમાં કોઈ વખતે પણ પરાજય પામ્યા નથી. અને કેશવ ભગવાનમાં સર્વ મુખ્ય ગુણ રહ્યા છે. તથાપિ મૃત્યુપાશને

વશઃ થયેલો દૈવયોગે કરી મોહાવિષ્ટ દુર્યોધન, મોહને લીધે શ્રી કૃષ્ણને જાણતો નથી, તેમ પાંડુ પુત્ર અર્જુનને પણ જાણતો નથી પણ એ એક પ્રાચીનદેવ એકાત્મા છતે બેરૂપે થયેલા પૃથ્વી વિષે મનુષ્યો મનથી પણ સહન કરી શકે નહિ એવા મહાત્મા તથા યશસ્વિ નરનારાયણ છે; માટે તેઓ ઈચ્છા કરે તો આ સેનાને તેજ વખતે નાશ કરે; તથાપિ મનુષ્યપણું ધારણ કર્યું છે તેથી લોકને મોહ કરવા વાસ્તે તેમ નથી ઈચ્છતા. તેમ બ્રહ્મચર્ય, વેદાધ્યયનકર્મ તથા અસ્ત્રપણુ ગત્યનું નિવારણ કરી શકતાં નથી. નહિ તો મહાત્મા બીજમ તથા દ્રોણનો ધંધ કેમ થાય? હે સંજય, બીજમ તથા દ્રોણને હણાયા સાંભળી હવે હું શું જીવું છું, પૂર્વે યુધિષ્ઠિર વિષે રહેલી જે લક્ષ્મીની આપણે ઈર્ષ્યા કરતા હતા પણ બીજમ તથા દ્રોણનો વધ થવાથી આજ તે લક્ષ્મીને તેની પાસે મોકલવા તૈયાર થયા; અને આ કૌરવોનો ક્ષય પણ મારે લીધેજ પ્રાપ્ત થયો. કેમકે પાકેલાંનો નાશ કરવામાં તુલ્યપણુ વજ્ર સરખાં થાય ને જેના કોપથી મહાત્મા બીજમ તથા દ્રોણ પડ્યા માટે હવે તે યુધિષ્ઠિર આ અનંત ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થયા કારણ તેમનેવિષે સ્વાભાવિક ધર્મ રહ્યો છે રૂપને મારા પુત્રોવિષે તે નથી રહ્યો. તેમ મારી તરફના શસ્ત્રવીર જેવી રીતનું ચિંતન કરે છે તેથી વિપરીત થાય છે. માટે જરૂર સર્વનો વિનાશ કરનાર અતિક્રમણુ થઈ શકે નહિ એવો આ અતિક્રૂર વખત આવ્યો, એવી મારી મતિ છે. આ રીતે જોનો પરિહાર થઈ શકે નહિ અત્યંત કષ્ટરૂપ દુશ્ચિંત્ય તથા પાર પામી શકાય નહિ એવો વિષય પ્રાપ્ત થયો માટે હવે તો બનેલું વૃત્તાંત યથાર્થ મને કહે.

॥ તસ્માદપરિહાર્યેર્થેસંપ્રાપ્તેઋચ્છૂત્તમે ॥

॥ અપારણીયેદુશ્ચિત્યેયથાભૂતંપ્રચક્ષમે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे
गुर्जरभाषायां एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

સંજયઉવાચ ॥ હંતતેકથૃયિષ્યામિસર્વપ્રત્યક્ષદર્શિવાન્ ॥

‘ ॥ યથાસન્યપતદ્દ્રોણઃસૂદિતઃપાંડુસંજયૈઃ ॥

સંન્ય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડવ તથા સંન્યોએ હણેલા તે દ્રોણ
 જે રીતે પડ્યા તે બધું વૃત્તાંત પ્રત્યક્ષ જોનાર હું કહુ તે સાંભળો. મહા-
 રથિ દ્રોણાચાર્યે સેનાપતિપણાને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ સૈન્યનાં મધ્યમાં તમારા
 પુત્રને આવી રીતે વાક્ય કહ્યું કે, હે મહારાજ! કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ બીજમ પછી
 આજ તેં મને સેનાપતિ કર્યો તે કર્મના તે સરખા ફળને તું પ્રાપ્ત થા.
 આજ શું હું તારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરું. જે તારી ઈચ્છા હોય તે માગ. એવાં
 આચાર્યનાં વચન સાંભળી કર્ણ દુઃશાસનાદિક સાથે વિચાર કરી જય કરના-
 રાઓમાં શ્રેષ્ઠ, દુઃખેકરી પારકા સહન કરીશકે નહિ એવા આચાર્ય પ્રત્યે
 તે કહેવા લાગ્યો કે, હે આચાર્ય! મને ઈચ્છિત વર જો તમે આપતા હો
 તો રથિમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને સંગ્રામમાં જીવતા પકડી મારી પાસે લેઈ આવો.
 એવાં તમારા પુત્રનાં વચન સાંભળી કૌરવોના આચાર્યે સર્વ સેનાને અત્યંત
 હર્ષ કરતાં આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે રાજન્! જેના વધની માગણી
 ન કરતાં દુઃખેકરી સહન ન થાય એવા કુતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરી
 લેઈ આવવા તું ઈચ્છે છે તે રાજ ધન્ય છો હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, હે દુર્યો-
 ધન, શું કરવા તેના વધને તું ઈચ્છતો તથી, શું મારાચ્છી તેની વધરૂપ
 ક્રિયાની સંભાવના નથી કરતો? આ મોટું આશ્ચર્ય જે ધર્મરાજ યુધિ-
 ષ્ઠિરને કાઈ દ્રેષ કરનાર નથી. 'ને હે ભરતશ્રેષ્ઠ, યુધિષ્ઠિરને તું
 જીવતા ઈચ્છે છે મૂઠે શું પોતાના કુળની રક્ષા કરે છે; અથવા
 યુદ્ધમાં પાંડવને જીતી તેને રાજ્ય આપી, શું બાઈઓમાં સ્નેહ ક-
 રવા ઈચ્છે છે. બુદ્ધિમાન કુતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ ધન્ય છે અને એનું
 જન્મ પણ સફળ છે. તેમ તેને વિષે રહેલું અન્નત શત્રુપણું પણ સલ્ય છે. જે
 તું પણ તેને વિષે સ્નેહ રાખે છે. હે ભારૂત, દ્રોણનાં એવાં વચન સાંભળી
 તમારા પુત્રનો હમેશ -હૃદયમાં રહેલો જે ભાવ હતો તે તત્કાળ બહાર ની-
 કળ્યો. કુરુણ બૃહસ્પતિ સરખાનો પણ -હૃદયગત ભાવ બહાર નિકળ્યા
 વગર રહેતો નથી. મૂઠે હે જાજન્, પ્રસન્ન થઈ તે વખતે તમારા પુત્રે
 વાક્ય કહ્યું કે, હે આચાર્ય, કુતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિરને મારવાથી મારો જય
 થાય નહિ. કારણ તેને મારવાથી બાકીના પાંડવો આપણુ સર્વને જરૂર
 મારી નાંખે. તેમ તે સર્વને સંગ્રામમાં દેવૂતાએ પણ મારી શકે નહિ.
 માટે તેમાં જે બાકી રહે તે આપણામાંથી કોઈને પણ બાકી રહેવા દે નહિ.
 વાસ્તે સલ્ય પ્રતિગાવાળા તેમને જીવતા લેઈ આવી પાછા દૂતથી જીતી તે-

મને અરણ્યમાં મૌઝલીએ એટલે તેમને અનુસરનાર સર્વ પાંડવો અરણ્યમાં જાય. એમ કરવાથીજ મારો જય થણા વખતસુધી થાય. બીજી રીતે થાય નહિ. માટે ક્યારેય પણ હું ધર્મરાજના વધને ઈચ્છતો નથી. અર્થ તત્વ જાણનાર યુદ્ધિમાન દ્રોણાચાર્યે, કપટરૂપ તેનો અભિપ્રાય જાણી વ્યવધાન સહિત વર આપતાં આવી રીતે કહ્યું કે, હે દુર્યોધન, શૂરવીર અર્જુન યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરની રક્ષા નહિ કરે તો, પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ તેમને હું લેઈ આવી તારે વશ કરીશ, પણ તેમ હશે તો નહિ થાય. કારણ સંગ્રામમાં ઈન્દ્ર સહિત દેવ તથા અસુરો પણ અર્જુન સામે જઈ શકે તેમ નથી. વાસ્તે તેણે રક્ષણ કરેલા તેમને પકડવાના હું ઉત્સાહ નથી રાખતો. તેમ તે મારી પાસે અશ્વ શીખેલ તે કર્મમાં કુશળ, તરણ, સુકૃત યુક્ત, જય તથા મરણ એમાંથી એકનો નિશ્ચય કરેલો, વળી ઈન્દ્ર તથા રૂદ્ર પાસેથી અશ્વ શીખેલો તથા તારી ઉપર અત્યંત ક્રોધેલો છે માટે તેણે પાલન કરેલા યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાનો હું ઉત્સાહ નથી રાખતો માટે કોઈ પણ ઉપાયે કરી જે રીતે તે સંગ્રામમાંથી ખસી જાય તેમ કરજે; તો ધર્મરાજને તે જીતેલાજ છે. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, એમને ગ્રહણ કરવાથી તારો જય થાય પણ મારવાથી થાય નહિ. માટે એ ઉપાયથી એમનું ગ્રહણ થાય. બીજા ઉપાયથી થાય નહિ. વાસ્તે હે રાજા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ કુતિપુત્ર અર્જુન, સંગ્રામમાંથી દૂર થાય અને એ ધડી પણ જે યુધિષ્ઠિર સંગ્રામમાં મારી સામે ઉભા રહેતો સલ ધર્મમાં તત્પર તે રાજાને ગ્રહણ કરી આજને આજ તારી પાસે આણી આપુ; એમાં સંશય નહિ, અને હે રાજા, અર્જુન પાસેથી તો યુધિષ્ઠિરને ઈન્દ્ર સહિત દેવતાઓ તથા અસુરો પણ ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ થાય નહિ ત્યારે બીજા તો ક્યાંથી થાય? સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે યુધિષ્ઠિરના નિગ્રહ વિષે દ્રોણે વ્યવધાનસહિત પ્રતિજ્ઞા કરી તોય પણ અત્યંત જાણયુદ્ધિવાળા તમીરો પુત્ર, યુધિષ્ઠિર નિગ્રહ થએલાજ છે, એમ માનવા લાગ્યા. ને તમારો પુત્ર પાંડવ વિશે દ્રોણાચાર્ય સાપેક્ષ છે એમ જાણતો હતો માટે તેની પ્રતિજ્ઞા સ્થિર રહેવા વાસ્તે તેણે તેનો વિચાર બાહ્ય પાડ્યો. હે શત્રુને દમન કરનાર, એ રીતે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાની દ્રોણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, એ વાત દુર્યોધને સર્વ સૈન્ય સ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ કરાવી.

॥ તતોદુર્યોધનેનાપિગ્રહણંપાંડવસ્યતત્ ॥

॥ સૈન્યસ્થાનેષુસર્વેષુમુઘોષિતમરિંદમ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणप्रतिज्ञायां
गुर्जरभाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

સંજયજ્વાલ ॥ સાંતરેતુપ્રતિજ્ઞાતેરાજોદ્રોણેનનિગ્રહે ॥

॥ તતસ્તેસૈનિકાઃશ્રુત્વાતયુધિષ્ઠિરનિગ્રહં ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર દ્રોણાચાર્યે રાજાને નિગ્રહ કરવાની વ્યવધાનસહિત પ્રતિજ્ઞા કરી તેને સાંભળી સર્વ સૈનિકો સિંહનાદ તથા બહુ શબ્દ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તે બધું દ્રોણતું ચિકીર્ષિત ધર્મરાજાએ તત્કાળ પોતા પાસે પ્રાપ્ત થએલા માણસોથી યથાર્થ સાંભળ્યું. સારપછી ધર્મરાજા સર્વ બાઈઓ તથા ખીજાઓને પણ બોલાવી આવી રીતે અર્જુન પ્રત્યે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દ્રોણતું આજતું કર્તવ્ય તે સાંભળ્યું માટે જે રીતે તે સત્ય ન થાય તે રીતે નીતિ કર હે મોટા ધનુષવાળા, શત્રુને નાશ કરનાર દ્રોણાચાર્યે વ્યવધાન સહિત પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે વ્યવધાન તારા વિષે રાખ્યું છે. માટે હે મહાબાહો, આજ જે રીતે દ્રોણાચાર્ય થકી એ મનોરથ દુર્યોધનનો પૂર્ણ ન થાય તે રીતે તું મારી પાછળથી રક્ષા કરતાં યુદ્ધ કર. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અર્જુન કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજા, જેમ હું ક્યારેય પણ આચાર્યનો વધ ન કર તેમજ તમારો ત્યાગ પણ ન કર. તેમ હે યુધિષ્ઠિર કદિ હું સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરે પણ ક્યારેય આચાર્ય વિષે પ્રતિકૂળ થાક નહિ. અને સંગ્રામમાં તમને નિગ્રહ કરીને આ ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર રાજ્યને ઈચ્છે છે એ મનોરથ આ જીવ લોકમાં ક્યારેય પણ પૂરો થવો નથી. કારણ નક્ષત્રસહિત આકાશ પડે, કદિ પૃથ્વીના કડકા થઈ જાય તોપણ હું જીવતાં તમને નિગ્રહ કરી શકે નહિ. હે રાજેન્દ્ર, કદિ સંગ્રામમાં સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર આવી તેની સહાયતા કરે, વા દેવતા સહિત વિષ્ણુ કરે તોય પણ સંગ્રામમાં તમને એ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. માટે મારા જીવતાં સર્વ શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણ થકી તમે બચ પામવા યોગ્ય નથી. હે

રાજ્યંદ્ર, તેમ બીજી પણ મારી પ્રતિજ્ઞા સાંભળેા કાઠ દિવસે મેં અનુત
 ભાષણ કયું તથા હું પરાજય પામ્યો, એ મને યાદ નથી. તેમજ પ્રતિજ્ઞા
 કરી પાછું તેમ ન કયું એવું પણ કંઈ મને સાંભરતુ નથી. સંજય કહે
 છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ તાર પછી પાંડવ તરફ પણ શંખ, બેરી,
 આનક તથા મૃદંગ ઇત્યાદિ યુદ્ધ વાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. તેમજ મહાત્મા પાં-
 ડવેનો આકાશને સ્પર્શ કરે એવો અત્યંત ભયંકર પ્રત્યંચા તથા મોળના શ-
 ખ્દ સાથે મળેલો સિંહ નોદ થવા લાગ્યો. મહા પરાક્રમી પાંડવના શંખનો
 શખ્દ સાંભળી તમારા સૈન્યમાં પણ યુદ્ધવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. તેટલામાં હે
 ભારત, વ્યૂહ રચના કરી ઉભેલાં તમારાં તથા તેમનાં સૈન્ય ધીરેધીરે યુદ્ધ
 વાસ્તે પરસ્પર સામે જવા લાગ્યાં. ત્યાર પછી કૌરવ પાંડવનું તથા દ્રોણ,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું પણ રવાટાં ઉભાં કરનાર ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું, તે ટાણે
 યજ્ઞ કરતા સંજયો દ્રોણે રક્ષણ કરેલા તેના સૈન્યને નાશ કરવા સમર્થ ન
 થયા. તમારા પુત્ર તરફના પ્રહાર કરનાર ઉદાર રથિયો પણ અર્જુને રક્ષા
 કરેલી પાંડવની સેનાને નાશ કરવા સમર્થ ન થયા. અત્યંત ક્રુદ્ધેલા પુષ્પવાળી
 પત્રનો છે સંક્રાંચ જેમાં એવી બે વનરાજીની પેઠે ચંચળ રક્ષણ કરેલી પ-
 રસ્પર મારવા ઇચ્છતી બેઉ સેના ઉભી હતી. તેટલામાં હે રાજન, દ્રોણા-
 ચાર્ય સુવર્ણથી શોભિતા સૂર્યસરખા રથેકરી સેનામાંથી બાહાર નિકળી સે-
 નાના મુખ વિષે વિચરતા હતા. રથેકરી સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલા, જલદી
 બાણ ફેંકનાર તે એક, ને પાંડવ તથા સંજયો અત્યંત ત્રાસને લીધે અનેક
 સરખા માનતા હતા. હે મહારાજ, તેણે મૂકેલા ભયંકર બાણ પાંડવની સે-
 નાને ત્રાસ પમાડતાં સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા હતા. તે સમયે દ્રોણ પણ
 હજારો કીરણોથી વીંટાયેલા મધ્યાહ્નના સૂર્ય દેખાય તેવા દેખાતા હતા. હે
 ભારત, તે વખતે સંગ્રામમાં કોયેલા ઇન્દ્રને જેમ દૈત્યો જોઈ શકે નહિ,
 તેમ પાંડવ તરફનામાંથી કાઠ પણ એને જોવા સમર્થ થતો નહોતો. એ
 રીતે પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્ય, સૈન્યને મોહ પમાડી ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સૈન્યને તીક્ષ્ણ
 બાણે કરી જલદી વીંધવા લાગ્યા; એવી રીતે દ્રોણાચાર્ય, સરળ બાણે કરી
 સર્વ દિશાઓને ઈંધિ તથા આકાશને વીંટી જે ઠેકાણે પૃષ્ઠ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન
 થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હતો તે તરફની પાંડવ સેનાને મર્દન કરવા લાગ્યા.

॥ સદિશઃ સર્વતોરુધ્વાસંવૃત્યશ્વમજિહ્વાગૈઃ ॥

॥ પાર્ષતોયત્રતત્રૈવમમૃદેપાંડુવાહિની ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपवणि अञ्जनकृत युधि-
ष्ठिराश्वासने गुर्जरभाषायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃસપાંડવાનીકેજનયન્સુમહદ્વયં ॥

॥ વ્યચરત્પ્રતનાંદ્રોણોદહનુકક્ષમિવાનલઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર અગ્નિ જેમ શુષ્ક તૃણના સમાજને બાળે તેમ પાંડવના સૈન્યવિષે ભય ઉત્પન્ન કરતાં દ્રોણાચાર્ય સૈન્યમાં વિચરતા હતા. વૃદ્ધિ પામેલા સાક્ષાત્ અગ્નિની પેઠે સૈન્યને બાળતા ક્રોધેલા દ્રોણને જોઈ સંજયે કંપવા લાગ્યા. નિરંતર ધનુષ ખેંચતા તથા સંગ્રામમાં જલદી બાણ ફેંકતા, તેની પ્રત્યાનો વજ્ર સરખો અત્યંત મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો. હસ્તચાલાકીથી મૂકેલા ભયંકર તેના બાણ, રથિ, ધોડેસ્વાર, હસ્તિ, અશ્વ તથા પાયદળને મર્દન કરતા હતા. વર્ષા ઋતુમાં અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા શબ્દયુક્ત મેઘ જેમ કરાનો વરસાદ કરે તેમ બાણને વરસાદ કરતાં દ્રોણ શત્રુઓને ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા. હે રાજન્, એરીતે વિચરતા સેનાને ક્ષોભ પમાડતા સમર્થ તે, શત્રુઓને અત્યંત ત્રાસની વૃદ્ધિ પમાડવા લાગ્યા. મેઘ વિષે જેમ વિજળી દેખાય તેમ આ રથરૂપ મેઘમાં મુવર્ણથી શોભિતું ભમતું તેનું ધનુષ વારંવાર દેખાતું હતું. શરવીર, સત્ત્વવાન, નિરંતર ધર્મપાળનાર, પ્રાણ દ્રોણાચાર્ય, ક્રોધના વેગથી ઉત્પન્ન થયેલી રાક્ષસગણે કરી સંકુલ, સૈન્યના ઝોથે કરી, ચોતરફથી ભરેલી, ધ્વજરૂપી વૃક્ષને અપહરણ કરનારી, રૂધિરરૂપ જળવાળી, રથરૂપ આવર્તયુક્ત, હસ્તિ તથા અશ્વરૂપ તીરથી શોભિતી, કવચરૂપી છે નાની ઢોડિયો જેમાં, માંસરૂપ કાદવે કરી સંકુલ, મેદ, મજ્જા, તથા અસ્થિરૂપી વેળુવાળી, પાંદડીઓના સમુદાયરૂપ શીણને વંદન કરનારી, સંગ્રામરૂપ મેઘેકરી પૂર્ણ, સાંગ તથા બાહ્યરૂપ મત્સ્યેકરી સંકુલ; નર, નાગ તથા અશ્વેકરી દુરધિ ગમ, બાણના વેગરૂપી વેહેનવાળી, શરીરરૂપ કાષ્ઠથી ઘાટી, રથરૂપ કાચબાથી સંકુલ, મસ્તકરૂપ કમળવાળી, ખડ્ગરૂપી મત્સ્યથી સંકુલ, રથ તથા હસ્તિરૂપી ધુના સહિત, પૃથ્વીની રજરૂપ છે લેહેર જેની, મહાપરાક્રમી સારી રીતે તરી જાય અને બીર પુરૂષ દુઃખે કરીને તરી શકે નહિ એવી શંકડો શરીરે કરી બાધ કરનારી, ગૃધ્ર તથા કંક નામના માંસ ખાનાર પક્ષિઓએ

સેવેલી, હજારો મહારથિઓને યમ લોક પ્રત્યે પમાડનારી, ત્રિશુળરૂપી સર્પ-
થી સંકીર્ણ, પ્રાણિરૂપી પક્ષિઓએ સેવેલી, નાશ પામેલા ક્ષત્રિયોરૂપ હંસ-
વાળી, મુકુટરૂપ અંડને સેવેલી, ચક્રરૂપ કચ્છપ તથા ગદારૂપી નકવાળી,
આણુરૂપી નાના માછલાથી સંકુલ, બક, ગૃધ્ર, તથા શૃંગાળના બચંકર સમૂ-
દાયે સેવેલી, અને સંગ્રામમાં મરણ પામેલા હજારો પ્રાણિઓને પિતૃલોકમાં
લેઈ જવા વેહેનારી, ક્રેશરૂપ સેવાળવાળી, તથા બીરને બચ વધારનારી
પ્રભયના વખતસરખી બચંકર નદીને પ્રવર્તાવી. એ રીતે તે સૈન્યને તિરસ્કા-
ર કરતા, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સામે યુધિષ્ઠિરાદિક ચોતરફથી દોડ્યા. સામે
આવતા તે શૂરવીરોને દૃઢ પરાક્રમવાળા તમારી તરફનાઓએ ચોતરફથી
રોક્યા તે રવાઠાં ઉભાં થાય તેવું થયું. હજારો તરેહથી માયા કરનાર
શકુનિએ તો સહદેવ સામે દોડી, સારથિ, ધ્વજ, તથા રથ સહિત તેને
તીક્ષ્ણ આણેકરી વીંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન નહિ થયેલા એવા માદ્રિપુત્ર
સહદેવે પણ સાઠ આણુથી તેને વીંધી, બીજા આણેકરી તેના ધ્વજ, ધનુષ,
સારથિ તથા ઘોડાઓને પણ વીંધ્યા. શકુનિયે પણ હાથમાં ગદા લેઈને
રથમાંથી નીચે ઉતરી, ગદાએ કરી રથમાંથી તેના સારથિને પાડ્યો. હે
રાજન્! તે સમયે વિરથ થયેલા હાથમાં ગદા ગૃહણ કરેલા મહા બળ-
વાન શૂરવીર તે બેઉ સંગવાળા, બે પર્વતો ક્રીડા કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્રીડા
કરતા હતાઃ દ્રોણાચાર્યે પંચાલરાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને દશ આણે કરી વીંધ્યો. તેણે
પણ ધણાક આણે કરી તેમને પણ વીંધ્યા. વળી તેથી અધિક આણે કરી
તેમને તેણે વીંધ્યો. શૂરવીર ભીમસેને તીક્ષ્ણ એવા વીસ આણે કરી વિવિંશ-
તીને વીંધ્યો. તોયપણ તે કંપાયમાન થયો નહીં; તે આશ્ચર્ય સરખું
થયું. હે મહારાજ, વિવિંશતીએ તો તત્કાળ ભીમસેનને અશ્વ, ધ્વજ તથા
ધનુષ રહિત કર્યો. તે વખતે બધાં સૈન્ય તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. તે
સમયે સંગ્રામમાં શત્રુના પરાક્રમને સહન ન કરી શકતા શૂરવીર ભીમ-
સેને ગદાએ કરી દમન કરેલાં એના સર્વ અશ્વને પાડ્યા. હે રાજન્, હ-
ણાયેલા અશ્વવાળા, રથમાંથી નીચે ઉતરી મહા બળવાન તે, મદોન્મત્ત
હસ્તિ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે દોડે તેમ ભીમસેન સામે દોડ્યો, શૂર-
વીર શલ્યે તો હાસ્ય કરી પોતાના ભાગિનેયને લડાવતા તથા ક્રોધાવતા
હોય તેની પેઠે આણે કરી વીંધ્યો. પ્રતાપવાન નિકુળે પણ તેના અશ્વ,
છત્ર, ધ્વજ, સારથી, તથા ધનુષને પણ પાડી સંગ્રામમાં શંખ વગાડ્યો.

ધૃષ્ટકેતુએ પોતાના ઉપર કૃપે નાખેલા અનેક તરેહના બાણોને કાપી તેને શીતેર બાણથી વીંધી, ત્રણ બાણે કરી એનું ચિન્હ પણ હરણ કર્યું. વળી કૃપાચાર્યે પણ મોટા બાણના વરસાદથી ક્રોધી ધૃષ્ટકેતુને વીંધ્યો. હસતાહાસ નહિ, તેની પેઠે સાલકિએ સીતેર બાણે કરી કૃતવર્માને સ્તનના મધ્યભાગમાં વીંધી વળી ખીન્ન બાણે કરીને વીંધ્યો. તેણે શિનિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે સાલકિને તીક્ષ્ણ એવા સીત્યોતેર બાણે કરી વીંધ્યો તોયપણુ શીઘ્ર વાયુએ કરી જેમ પર્વત કંપાયમાન થાય નહિ તેમ તે કંપાયમાન થયો નહિ. સેનાપતિએ સુશર્માને મર્મસ્થાનમાં અત્યંત વીંધ્યો. તેણે પણ તેને બાલાથી જનુદેશ ભાગ એટલે હાંસડીમાં વીંધ્યો. મહા પરાક્રમી મત્સ્યેસહિત વિરાટરાજાએ સંગ્રામમાં સૂર્યપુત્ર કર્ણને વારી રાખ્યો. તે આશ્ચર્ય-સરખું થયું. તે વખતે અંધિવગરના બાણે કરી સૈન્યને વારી રાખનાર સૂત-પુત્ર કર્ણનું તે પરાક્રમ દેખાયું. દ્રુપદ રાજાનું તો ભગદત્તરાજા સાથે આશ્ચર્ય રૂપ યુદ્ધ થયું. જેમાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભગદત્ત રાજાએ અંધિવગરના બાણે કરી સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત દ્રુપદને વીંધ્યો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રુપદે અંધિવગરના બાણે કરી મહારથિ ભગદત્તને જલદી વક્ષસ્થળમાં વીંધ્યો. યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર વિદ્યામાં ચતુર, એવા ભૂરિશ્રવા તથા શિખંડી, એ બેઉ, પ્રાણિઓને ત્રાસ કરનાર બયંચર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે રાજા, જેમાં પરાક્રમી ભૂરિશ્રવાએ મહારથિ શિખંડિને મોટા બાણના સમુદાયથી ઢાંકી દીધો. ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડિએ પણ નેતુ બાણે કરી તે સોમ-દત્ત પુત્ર ભૂરિશ્રવાને કંપાયમાન કરીધો. બયંચર કર્મવાળા, પરસ્પર જીતવા ઈચ્છતા હિડિંબાપુત્ર ઘટોતકચ તથા અલંબુષ નામનો રાક્ષસ અત્યંત આ-શ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ કરતા હતા. પરસ્પર હજારો મૈયા કરનાર, મદોન્મત્ત, અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કરનાર, તે બેઉ અંતર્ધ્યાન થઈ વિચરતા હતા. દેવાસુર-સંગ્રામમાં મહા બળવાન બળ નામનો દૈત્ય તથા ઇન્દ્ર જે રીતે યુદ્ધ કરતા હતા તેજ રીતે ચેકિતાન તથા અનુવિંદ અતિ બયંચર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે રાજા, પૂર્વે વિષ્ણુ ભગવાને જે રીતે હિરણ્યાક્ષ સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું, તે રીતે લક્ષ્મણ, ક્ષત્રદેવ સાથે અત્યંત યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. હે રાજા, અત્યંત ચલાયમાન અશ્વ જોડેલા વિધિએ કરી રચેલા રથે કરી સિંહનાદ કરતો પૌરવ, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ સામે આવ્યો. તેમજ યુદ્ધની આકાંક્ષાવાળો મહા બળવાન, શત્રુને દમન કરનાર, અભિમન્યુ પણ

જલદી તેની સામે આવ્યો. તે સમયે તે બેઠું પરસ્પર મોઠું યુદ્ધ થયું. જેમાં પૌરવે બાણ સમુદાયથી સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુને ઢાંકી દીધો. તે અર્જુન પુત્રે પણ તેનો ધ્વજ, છત્ર તથા ધનુષ્ પૃથ્વી ઉપર પાડી બીજા સાત બાણે કરી પૌરવને વીંધી બીજા પાંચ બાણથી તેના ઘોડા તથા સારથિને પણ વીંધી સેનાને અત્યંત હર્ષ કરતાં વારંવાર સિંહનાદ કરતાં તેણે જલદી પૌરવને નાશ કરે, એવો બાણ ગ્રહણ કર્યો. ભયંકર દેખાવવાળા સાંધેલા તે બાણને જોઈ હાદિંક્યે બે બાણે કરી તેનું બાણ સહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. તે વખતે પારકા શરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુએ તે કપાઈ ગયેલા ધનુષનો ત્યાગ કરી હાથમાં ઢાલ લેઈ શ્વેત ખર્ગ ખેંચ્યું. પછી બાણ મૂકવામાં કુશળ અનેક તારા કૃતિ ચિન્હવાળી ઢાલ તથા ખર્ગ હાથમાં લેઈ પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતા તથા ઢાલ અને ખર્ગનું નિર્વિશેષપણું જણાય તે રીતે તેમને ફેરવતાં અનેક માર્ગમાં વિચરતા તેણે સિંહનાદ કરી પૌરવના રથના ઘાંડા ઉપર ફૂદી રથમાં જઈ પાડ્યું. એના સારથિને તથા ખર્ગથી ધ્વજને પાડી સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડી ગરૂડ જેમ સંપને પકડે તેમ તેના કેશ પકડ્યા. સિંહે પાડેલા બેભાન થયેલા બળદની પેઠે તેણે કેશ વિષે પકડેલા પૌરવને સર્વ રાજાઓ જોતા હતા. અભિમન્યુને વશ થયેલા તેણે, અનાથની પેઠે ખેંચેલા પાડેલા પૌરવને જોઈ જયદ્રથ સહન, કરી શક્યા નહિ. તેથી તે સિંહુ દેશનો રાજા મયુરપિચ્છ બાંધેલ અનેક ધુધરીની જળ બાંધેલી ઢાલ તથા ખર્ગ લઈ સિંહનાદ કરતો રથમાંથી કુદ્યો. અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુએ પણ જયદ્રથને જોઈ પૌરવને મૂકી જલદી રથમાંથી શ્વેત પક્ષિની પેઠે ફૂદી શત્રુએ મોકલેલા બાલા, પટ્ટા તથા ખર્ગોને ખર્ગથી કાપી ઢાલે કરી રૂંધી રાખ્યાં. એ રીતે બળવાન અભિમન્યુ સૈન્યોને પોતાનું બાહુબળ દેખાડી તે મોટો ખર્ગ તથા ઢાલ ઉગામી શરવીર તે, પિતાના અત્યંત વૈરી, વૃદ્ધક્ષત્રના પુત્ર તે જયદ્રથ સામે સિંહ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ દોડ્યો. ખર્ગ દાંત તથા નખરૂં આયુધવાળા તે બેઠ પરસ્પર સામે આવી પ્રસન્ન થઈ વાઘ તથા કેસરીસિંહની પેઠે અન્યોન્ય પ્રહાર કરવા લાગ્યા. સામે કુદ્યું, માર્યું, ખર્ગ તથા ઢાલનું નાખ્યું એમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઠ વિષે કોઈના જોવામાં અંતર આવતો ન હતો. એ વખતે મર્મનું ભાષણ, ખર્ગના શબ્દ, બીજા શબ્દનું દેખાડવું,

બહાર તથા અંદર કૂદતું ઈલાદિ વિષે બેઠમાં નિર્વિશેષપણે દેખાતું હતું. બ્રાહ્મ તથા અન્યંતરરૂપ, ઊત્તમ માર્ગમાં વિચરતા મહાત્મા તે બેઠ પક્ષ-સહિત બે પર્વત સરખા દેખાતા હતા. તેટલામાં ખડ્ગ કેંકતા યશસ્વિ અ-ભિમન્યુની ઢાલ ઊપર જ્યદ્રથે ખડ્ગનો પ્રહાર કર્યો. સુવર્ણથી શોભિતી પ્રકાશમાન તે ઢાલ વિષે બળથી વાગેલો તે જ્યદ્રથનો મોટો ખડ્ગ ભાગી પડ્યો. તે સમયે છ પગલાં નાશી નિમિષ માત્રમાં જ્યદ્રથ પાછો પોતાના રથમાં ચઢી બેઠો. અને અભિમન્યુ પણ પોતાના ઊત્તમ રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે એકઠા મળી સર્વ રાજાઓએ ચોતરફથી તેને વીંટી લીધા. તે સમયે મહાબળવાન અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ ઢાલ તથા ખડ્ગને મૂકી જ્યદ્રથ સામે જોઈ સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. પછી પારકા શરવીરને હણનાર તે, સિંધુ રાજાને મૂકી સૂર્ય જેમ જગતને તપાવે તેમ તેના સૈન્યને તપાવા લાગ્યો. તે વખતે શલ્યે સુવર્ણથી શોભિતિ, બચકર, પ્રદીપ્ત અગ્નિની શિ-ખા સરખી લોહમય શક્તિ તેની ઊપર નાંખી, આવતી તેને નીચે કૂદી પડતા ઊત્તમ સર્પને જેમ ગરડ ગ્રહણ કરે તેમ તેણે ગ્રહણ કરી મ્યાનમાંથી ખડ્ગને બહાર કાઢ્યો. ધણી તેજવાળા તેના તે તે લાઘવી તથા બળને જોઈ સર્વ રાજાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે પારકા શરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુએ વૈદુર્યમણિથી શોભિતી તીક્ષ્ણ એવી તેજ શક્તિ પોતાના બાહુબળને લીધે તેની ઉપર નાંખી. છૂટા મૂકેલા 'સર્પ' સરખી તેણે તેના રથને પામી શલ્યના સારથિને રથમાંથી પાડ્યો. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદ, ધૃષ્ટકેતુ, યુધિષ્ઠિર, સાત્યકિ, કેકય, ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, નકુળ, સહદેવ, તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર એ સર્વે 'સાધુ, સાધુ,' એ રીતે પોકારવા લાગ્યા. અને વિવિધ પ્રકારના બાણ શબ્દ તથા સિંહનાદ, સંગ્રામમાં પાછા ફરનાર નહિ એવા અભિમન્યુને હર્ષ કરતાં થવા લાગ્યા. શત્રુના વિજ્ય સરખા તે લક્ષણો તમારા પુત્ર સહન ન કરી શક્યા. તેથી તત્કાળ મેધ જેમ પર્વતને ઢાંકી દે, તેમ તેમણે તીક્ષ્ણબાણે કરી, ચોતરફથી એને ઢાંકી દીધો. તે સમયે સૂતના પરાભવને જોઈ તેમના પ્રિયને ઈચ્છતો શત્રુને હ-ણનાર ક્રોધાયમાન થયેલો આર્તાયનિ અભિમન્યુ સામે આવ્યો.

॥ તેષાંચપ્રિયમન્વિચ્છન્સૂર્તસ્યૈવપરામર્થ ॥

॥ આર્તાયનિરમિત્રઘ્નઃક્રુદ્ધઃસૌમદ્રમમ્યયાત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे
गुर्जरभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ बहूनिमुविचित्राणिद्वंद्वयुद्धानिसंजय ॥

॥ त्वशेक्तानिनिशम्याहंस्पृहयामिसचक्षुषां ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! અત્યંત વિચિત્ર પ્રકારનાં ધણાંક ઠંઠ
યુદ્ધ તેં કહ્યાં તે સાંભળી વળી હું, દેવાસુર સરખાં, ચક્ષુવાળાને આશ્ચર્ય-
કારક કૌરવ પાંડવના યુદ્ધને સાંભળવા ઈચ્છુ છું. કારણ એ ઉત્તમ યુદ્ધ
સાંભળતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી. વાસ્તે સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુનું અને
આત્માપનીનું યુદ્ધ તું મને કહે. સંજય કહે છે—રથમાંથી અભિમન્યુએ
પાડેલા પોતાના સારથિને ક્રોધાયમાન થયેલો શલ્ય, લોહમય ગદા લેઈ, સિં-
હનાદ કરી ઉત્તમ રથમાંથી નિચે ઉતર્યો. પ્રદીપ કાળાગ્નિ સરખા તથા હા-
થમાં દંડ ગ્રહણ કરેલા, કાળ સરખા આવતા તેની સામે મોટી ગદા ગ્ર-
હણ કરી વેગથી ભીમસેન આવ્યો. અને સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ પણ
વજ્ર સરખી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી ‘સામે આવ, આવ,’ એ રીતે શલ્યને
કહેવા લાગ્યો. તેને યલથી વારી રાખી, પ્રતાપવાનું ભીમસેન, સંગ્રામમાં
શલ્ય સામે જઈ અચળ પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. તેમજ મદ્રદેશનો અ-
ધિપતિ શલ્ય પણ મહા બળવાન ભીમસેનને જોઈ સિંહ જેમ હસ્તિ સામે
જાય તેમ જલદી તેની સામે આવી ઉભો. તે સમયે હજારો તુરી ભેરી
તથા શંખના શબ્દ સાથે મળેલ મોટા સિંહનાદ થવા લાગ્યા. તેમજ યુદ્ધ
જોનાર પરસ્પર સામે દોડતા હજારો રાજાઓનો તથા કૌરવ પાંડવોનો
‘સાધુ, સાધુ,’ એ રીતે શબ્દ થવા લાગ્યો. તેમ હે ભાર્ગવ! સર્વ રાજાઓ-
માં મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્ય વિના, બીજો ભીમસેનના વેગને સહન કરી
શકે નહિ, તેમજ મહાત્મા મદ્રાધિપના ગદાવેગને પણ ભીમસેનવિના બીજો
કોણ સહન કરી શકે? સુવર્ણમય વજ્રથી બાંધેલી, મનુષ્યને હર્ષ કરનારી,
મંડળાકારે વિચિત્ર પ્રકારના માર્ગમાં વિચરતા શલ્યની ભીમસેને વિધેલી
પ્રજ્વલિત વિજળી સરખી મોટી ગદા અત્યંત શોભતી હતી. મંડળાકાર
થયેલી ગદાપૃષ્ઠી શીંગડાવાળા પરસ્પર શબ્દ કરતા તે બેઉ બે બળદોની પેઠે

મંડળાકારે વિચરતા હતા. એ રીતે મંડળાકાર માર્ગમાં વિચરવું તથા મ-
દાવિહારમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉનું નિર્વિશેષ યુદ્ધ થતું હતું. જેમાં
ભીમસેને હણેલી અગ્નિની જ્વાળા સરખી મહા ભયંકર શલ્યની મોટી ગદા
તત્કાળ વિખરાઈ ગઈ. તેમજ શત્રુએ હણેલી ભીમસેનની ગદા પણ વર્ષા
ઋતુમાં સાયંકાળ સમયે ખલોત નામના જંતુથી વિંટાયેલો વૃક્ષ જેમ શોભે
તેવી શોભતી હતી. હે ભારત! સંગ્રામમાં મદ્રદેશના અધિપતિએ નાંખેલી
વારંવાર અગ્નિ ઉત્પન્ન કરતી ગદા આકાશની શોભાડતી હતી. તેમજ ભી-
મસેને દ્રેષિ ઉપર નાંખેલી તેની ગદા પણ પડતા મોટા જિઆડીયાની
પેઠે તે મોટા સૈન્યને તપાવતી હતી. ગદા ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે બેજની
જિત્તમ ગદા પરસ્પર મળી શ્વાસોશ્વાસ કરતી બે નાગ કન્યાઓની પેઠે અગ્નિને
ઉત્પન્ન કરતી હતી. નખે કરી મોટા વ્યાઘ્ર, અને દાંતે કરી બે મોટા હા-
થી જેમ પરસ્પર હણે, તેમ શ્રેષ્ઠ ગદાથી પરસ્પર હણુતા તે બેઉ સંગ્રા-
મમાં વિચરતા હતા. ક્ષણ માત્રમાં ગદાના અગ્રભાગથી હણાયલા, રૂધિર-
થી વ્યાપ્ત અંગવાળા, તે મહાત્મા બેઉ પુષ્પવાળા બે ખાખરાના વૃક્ષ સ-
રખા દેખાતા હતા. તે વખતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ જાણુનો પરસ્પર
ગદા મારવાનો ઈન્દ્રના વજ્ર સરખો શબ્દ, સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો.
તેટલામાં મદ્રરાજાએ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી હણેલો ભીમસેન, બેદાત્ત
પર્વત પેઠે ચળાયમાન ધ્યેયો નહિ, તેમજ ભીમસેનના ગદા વ્રેગે હણાયેલો
મહા બળવાન મદ્રાધિપતિ પણ ધૈર્યથી વજ્રે હણેલા પર્વતની પેઠે ઉભો ર-
હ્યો. જાંચી ગદા કરેલા મહા વેગવાન તે બેઉ પરસ્પર સામે આવી મંડળા-
કારે અનેક તરેહથી સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. વળી બે હસ્તિની પેઠે આઠ
પગલાં પરસ્પર સામે આવી લોહદંડે કરી અન્યોઅન્ય મારવા લાગ્યા. ગ-
દાના વેગથી અત્યંત હણાયેલા શૂરવીર તે બેઉ એક વખતે રણભૂમિમાં
બે ઈન્દ્રજન પડે તેમ પડ્યા. તે વખતે હે મહારાજ! વારંવાર શ્વાસોશ્વાસ
કરતા વિવ્હળ થયેલા, ગદાયે કરી પીડિત, મુઠાએ કરી વ્યાપ્ત, સર્પની પેઠે
ચેષ્ટા કરતા શલ્યને જોઈ મહારથિ કૃતવર્મા તેની પાસે આવી પોતાના ર-
થમાં તેને બેસાડી જલદી સંગ્રામમાંથી બહાર લેઈ ગયો. અત્યંત મહા-
બાહુ વિવ્હલ થયેલા શૂરવીર ભીમસેન પણ નિમિષ માત્રમાં મત્તની પેઠે
પાછા ઉભા થઈ હાથમા ગદા લઈ દેખાયા. જે મારિષા વિમુખ થયેલા, મ-
દ્રાધિપતિને જોઈ હસ્તિ, પાયદળ, અશ્વ તથા રથસહિત તમારા પુત્ર કંપ-

વા. લાગ્યા. તે સમયે જ્યશાલિ પાંડવોએ પીડવા માંડેલા બચ્ચિત તે ત-
મારી તરફના વાયુએ ખશેડેલા મેઘની પેઠે દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા.
હે રાજન્! એ રીતે પાંડવ તરફના મહારથિયો તમારા પુત્રાને જીતી સં-
ગ્રામમાં પ્રદીપ્ત અગ્નિસરખા શોભતા હતા. અને હર્ષ પામેલા સિંહનાદ
કરતા તથા અત્યંત શંખ વગાડતા તે, ભેરી, મૃદંગ તથા આનક નામનાં
યુદ્ધવાદ્ય પણ વગાડવા લાગ્યા.

॥ સિંહનાદાનૂમૃષંચક્રુઃશંખાન્દધ્મુશ્ર્વહર્ષિતાઃ ॥

॥ ભેરીશ્રવાદયમામુર્મદંગાંશ્રાનકૈઃસહ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि द्रोणाभिषेकपर्वणि शल्यापयाने
गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ ૧૫ ॥

સંજયઽવાચ ॥ તદ્વલંમુમહદ્દિર્ઘત્વદીયપ્રેક્ષ્યવીર્યવાન્ ॥

૧. ॥ દધારેકોરણેરાજન્વૃષસેનોસ્ત્રમાયયા ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તે સમયે અત્યંત વિદિર્ઘ થતા તમારા
સૈન્યને જોઈ પરાક્રમિ એકલા વૃષસેને અસ્ત્ર બળે કરી તેને ધારણ કરી
રાખ્યું, અને તે વૃષસેને સંગ્રામમાં મૂકેલા બાણ, ‘મનુષ્ય, અશ્વ, રથ, તથા
હસ્તિઓને ભેદી દશ્ય દિશાઓમાં વિચારતા હતા. હે મહારાજ! એ રીતે
ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યનાં કીરણો નિકળે તેમ, તેના પ્રદીપ્ત હજ્જરો મોટા બાણ
નિકળતા હતા. હે મહારાજ! તેથી પીડાયેલા રથિઓ તથા ઘોડેસ્વાર,
વાયુથી ભાગેલા વૃક્ષની પેઠે રણભૂમિમાં પડતા હતા. હે રાજન્, એ રીતે
મહારથિ વૃષસેન અશ્વ, રથ તથા હજ્જરો હજ્જર હસ્તિ સમુદાયને સંગ્રા-
મમાં પાડવા લાગ્યો. નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તે એકલાને જોઈ
એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓએ ચોતરફથી તેને વીંટી લીધો. નકુળપુત્ર શ-
તાનિકે તે વૃષસેન સામે આવી, મર્મ ભેદનાર નારાય નામના દશ બાણો
કરી એને વીંધ્યો. કર્ણપુત્ર વૃષસેને પણ તેનું ધનુષ કાપી ધ્વજ કાપી
નાંખ્યો. તે વખતે તે ભાઈના રૂક્ષણને ઈચ્છતા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોએ
ત્યાં આવી બાણના સમુદાયથી કર્ણપુત્ર વૃષસેનને જલદી ઢાંકી દીધો. તેને
જોઈ સિંહનાદ કરતા તમારી તરફના અશ્વત્થામાદિક રથિઓએ ત્યાં આવી

મેઘ જેમ પર્વતોને ઢાંકે તેમ નાના પ્રકારના બાણે કરી જલદી મહારથિ દ્રૌપદી પુત્રને ઢાંકી દીધા. તે સમયે પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતા, ઉગામેલા આયુધવાળા પાંડવ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, તથા સૃંગયોગ્યે જલદી તેમને વારી રાખ્યા. તે વખતે તમારી તરફનાઓ સાથે પાંડવોનું દેવદાનવ સરખું રૂવાટાં ઉભાં કરનાર અત્યંત યુદ્ધ થયું. એ રીતે પરસ્પર અપરાધ કરેલા પરસ્પર સામે જોતા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર કૌરવ પાંડવો યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે ઘણાં તેજવાળાં, યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા તેમનાં શરીર, ક્રોધને લીધે આકાશમાં ગરૂડ પાસે રહેલા સર્પ સરખાં દેખાતાં હતાં, અને તે રણોદ્દેશ પણ ભીમ, કર્ણ, કૃપ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા સાલ્યક્રિએ કરી ઉદય પામેલા કાળસૂર્ય સરખો શોભતો હતો. તે વખતે વળી પરસ્પર મારતા તે મહા બળવાનોનું દેવદાનવ સરખું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં શ્રદ્ધિ પામેલા સમુદ્ર સરખા શબ્દવાળું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય, ભાગે છે મહારથિયો જેમાંથી એવા તમારા સૈન્યને મારવા લાગ્યું. શત્રુઓએ અત્યંત પીડેલા તથા ભંગાણુ પાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ ‘હું શૂરવીરો હવે ઘણું થયું, સંગ્રામમાંથી પલાયન માં કરો,’ એમ કહી લાલ ઘોડાવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, ચાર દાંતવાળા હસ્તિની પેઠે પાંડવના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યા. પોતા સામે આવતા તેને જોઈ યુધિષ્ઠિરે કંકપત્ર બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણે કરી તેને વીંધ્યા, દ્રોણ પણ તેમનું ધનુષ્ કાપી જલદી તેમની પાછળ દોડ્યા. તે સમયે પંચાલોનું યશ વધારનાર ચક્રરક્ષક કુમારે આવતા દ્રોણને, કીનારો જેમ સમુદ્રને રોકે તેમ રોકી રાખ્યા. કુમારે વારેલા બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ દ્રોણને જોઈ, પાંડવ સેનામાં સર્વ ‘સાધુ સાધુ,’ એ રીતે બાપણુ કરતા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં વળી અત્યંત ક્રોધે ભરેલા કુમારે, તે મહા સંગ્રામમાં વારંવાર સિંહની પેઠે શબ્દ કરતાં બાણે કરી દ્રોણાચાર્યને વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યા. દ્રોણે પણ શૂરવીર શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળા, ત્રિજ તથા અસ્ત્રમાં કુશળ, તે ચક્રરક્ષક કુમારને મર્દન કર્યો. એ રીતે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ તે, સૈન્યના મધ્યમાં જઈ સર્વ દિશાઓમાં વિચરતાં તમારા સૈન્યનું રક્ષણ કરતા હતા. કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પ્રાપ્ત થવા સાથે સંગ્રામમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓ સામે દોડતા દ્રોણે, આરથી શિખડીને, વીશથી ઉત્તમૌજને, પાંચે કરી નફળને, સાતથી સહદેવને, આરવડે યુધિષ્ઠિરને, ત્રણે ત્રણે દ્રૌપદીના પુત્રોને, પાંચે કરી સાલ્યકીને, તથા દશ બાણે કરી મ-

ત્સને વીંધી સંગ્રામમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓને વિદ્વોભ પમાડ્યા. તે વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા યુગંધરે વાયુથી વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રની પેઠે ઘણા ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. દ્રોણાચાર્યે પણ અધિવગરના બાણથી યુધિષ્ઠિરને વીંધી ભદ્ર નામના બાણે કરી યુગંધરને પણ રથમાં બેસવાના સ્થાન ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેટલામાં તો વિરાટ, દુપદ, કેકય, સાલ્વક, શિથિ, પાંચાલ્ય, વ્યાઘ્રદત્ત, તથા પરાક્રમી સિંહસેન એટલા એ અને યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઈચ્છતા બીજા પણ ઘણાક યોદ્ધાઓએ ઘણાક બાણ નાંખતાં તેનો માર્ગ વીંટી લીધો. હે રાજન્! વળી પંચાળના વ્યાઘ્રદત્તે તીક્ષ્ણ એવા પચાસ બાણે કરી દ્રોણને વીંધ્યા. તેને જોઈ સર્વ મનુષ્ય ઊંચાસ્વરથી પોકારવા લાગ્યાં. તે ટાણે સિંહસેન પણ જલદી મહારથિ દ્રોણને વીંધી મહારથિઓને ત્રાસ પમાડી પ્રસન્નતાથી તત્કાળ હસવા લાગ્યો. તે સમયે બળવાન દ્રોણાચાર્યે નેત્ર ફાડી ધનુષ્ની પ્રલંચા ખેંચી, મોટા મોજનો શબ્દ કરી, તેની પાછળ દોડી, સિંહસેનનું કુંડળસહિત મસ્તક તથા વ્યાઘ્રસેનનું પણ બે ભદ્રનામના બાણે કરી કાપા ઉપરથી પાડી નાંખ્યું. અને પાંડવ તરફના તે મહારથિઓને પણ બાણ સમુદાયથી વારી રાખી પોતે સર્વના અંત કરનાર મૃત્યુની પેઠે યુધિષ્ઠિરના રથની પાસે ઉભા રહ્યા. તે વખતે હે રાજન્! યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં ‘રાજા હણાયા, રાજા હણાયા,’ એ રીતે યોદ્ધાઓનો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. અને તે ટાણે દ્રોણના પરાક્રમને જોઈને પણ સૈનિકો કેહેવા લાગ્યા કે, આજ દુર્યોધન રાજા જરૂર કૃતાર્થ થશે. કારણ આ મુદ્દર્તમાં પાંડુ પુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરી હર્ષ પામેલા દ્રોણાચાર્ય, સંગ્રામમાં આપણા દુર્યોધનરાજા પાસે આવશે, એમાં સંશય નહિ, એ રીતે તમારી તરફના મહારથિઓ ભાષણ કરૂંવા લાગ્યા. તેટલામાં મહારથિ કુંતિપુત્ર અર્જુન, રથના શબ્દ કરી રણભૂમિને શબ્દાયમાન કરતા વેગે કરી સાં આવી, રથિરરૂપ ઉદ્ઘવાળી, રથરૂપ આવર્તયુક્ત, શરના અસ્થિ સમુદાયથી સંકીર્ણ, ત્રેતરૂપ તીરને અપહરણ કરનારી, બાણના એધરૂપ છે મોટાં શીણ જેમાં, બાલારૂપી મત્સ્યથી સંકુલ એવી નદી કરી વેગે કરી તેને ઉતારી કૌરવોને નસાડી મોટા બાણના સમુદાયથી તમારી તરફનાઓને ઢાંકી દેતા તથા મોઢ પમાડતા હોય નહિ! તેની પેઠે તે તત્કાળ દ્રોણ સૈન્ય સામે દોડ્યા. એ રીતે જલદી બાણ નાંખતા તથા હમેશ બાણ સાંધતા યશસ્વી કુંતિપુત્ર અર્જુનનું કાંઈપણ છીદ્ર કોઈનાથી જોવામાં આવતું ન હતું. હે

મહારાજ, એવી રીતે ગાંડીવ ધનુષ્યધરનાર અર્જુને બાણે કરી મોટો અધકાર કર્યો, તેથી દિશાઓ, અંતરીક્ષ, તથા પૃથ્વી ઈલાદિ કંઈપણ દેખાતું ન હતું. તેટલામાં સૂર્યાસ્ત થવાથી અધકારને લીધે શત્રુ મિત્ર તથા કોઈપણ દેખાતું ન હતું. તેવા વખતને જોઈ દ્રોણ દુર્યોધનાદિકે પોતાના સૈન્યને યુદ્ધથી નિવૃત્ત થવાનો હુકમ આપ્યો. યુદ્ધથી નિવૃત્ત થયેલા તથા ત્રાસ પામેલા શત્રુઓને જાણી અર્જુને પોતાના સૈન્યનો પણ ધીરજથી અવહાર કર્યો; તે સમયે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ, સૈન્ય, તથા પંચાલ મનોહર વાણીએ કરી ઋષિઓ જેમ સૂર્યની સ્તુતિ કરે તેમ અર્જુનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એ રીતે શત્રુને જીતી પ્રસન્ન થયેલા કેશવસહિત અર્જુન સર્વ સૈન્યની પાછળ પોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયા. ઈન્દ્રનીલમણિ, પદ્મરાગમણિ સુવર્ણ, હિરક, પ્રવાલ તથા મુખ્ય સ્ફટિકે કરી વિચિત્ર પ્રકારના રથમાં વિરાજમાન પાંડુ પુત્ર, નક્ષત્રે કરી વિચિત્ર પ્રકારના આકાશમાં જેવા ચંદ્રમા શોભે તેવા શોભતા હતા.

॥ મસારગલ્વર્કસુવર્ણરૂપૈર્વજ્રપ્રવાલસ્ફટિકૈશ્ચમુલ્યૈઃ ॥

॥ ચિત્રેરથેપાંડુસુતોઽવમાસેનક્ષત્રચિત્રેવિયતવિચંદ્રઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि प्रथमदिवसावहारे
गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ समाप्तंचद्रोणाभिषेकपर्व ॥

॥ अथसंज्ञप्तकवधपर्व ॥

संजयउवाच ॥ तेसेनेशिविरंगत्वान्यविशंतांविशांपते ॥

॥ यथाभार्गयथान्यायंयथागुल्मंचसर्वशः ॥

સંજય કહે છે—હું વિશાંપતે ! એ રીતે તે એક સેના, પોતપોતાના તંબુમાં જઈ ઘટતા વિભાગ પ્રમાણે પોતાની હુકડીમાં રહી અને અત્યંત ખેદયુક્ત થયું છે ચિત્ત જેમનું એવા દ્રોણાચાર્ય પણ લજ્જાથી દુર્યોધન સામે જોઈ, આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે, પૂર્વેજ મેં તને કહ્યું હતું કે જ્યાં સૂધી અર્જુન સમીપે હોવા હોય ત્યાં સૂધી યુધિષ્ઠિરને સત્કારમાં દેવતાઓ પણ ગ્રહણ કરવા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. એ મારાં વચન

તારે સત્ય જાણવાં. કારણુ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન કોઈથી જીતી શકાય એ-
વા નથી માટે તમે સર્વ મળી તેમની પાસેથી અર્જુનને જૂદા પાડવાનો
યત્ન કરો. હે રાજન્! કોઈ પણ ઉપાયે કરી તેમ જો થાય તો યુધિષ્ઠિર
રાજ તારે વશ થાય માટે તેનો ઉપાય હું બતાવું તે સાંભળ. આપણી ત-
રફનો કોઈ પણ યોદ્ધો, યુદ્ધ વાસ્તે સંગ્રામમાં તેને બોલોવી, બીજા સ્થાનકે
લેઈ જાય તો તેને જીત્યા વગર કુંતિપુત્ર તે, ક્યારેય પણ પાછો નહિ વળે.
એટલામાં તો હું અર્જુન વગરના ધર્મરાજને તેની સેનાને બેઠી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન
જોતાં ગ્રહણ કરી લઈશ. પછી અર્જુનને કરી હીન યુધિષ્ઠિર રાજ, સામે
આવતા મને જોઈ જો સંગ્રામનો લાગ ન કરે તો તેમને મેં ગ્રહણ ક-
ર્યાજ છે, એમ તારે જાણવું. હે મહારાજ! એ રીતે હું ગણસહિત ધર્મ-
રાજ યુધિષ્ઠિરને તારા વશમાં લેઈ આવું, એમાં સંશય નહિ. વાસ્તે જો
સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિર એ ધડી પણ રેહે ને જો ભાગે નહિ તો વિજયથી પણ
તે વધારે સારું. સંજય કહે છે—હે રાજન્! દ્રોણનાં એવાં વચન સાંભળી
બાઈઓ સહિત ત્રિગર્તના અધિપતિએ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, ગાંડીવ
ધનુષ ધરનાર જ્યજ્ઞને અમારો હમેશ તિરસ્કાર કર્યો છે અને અમે નિર-
પરાધિ છો તેણે અમારૂં અનિષ્ટ કરેલું છે તેથી એના કરેલા જૂદા તિર-
સ્કાર અમે જ્યાં સંભારીએ છીએ ત્યાં ક્રોધાગ્નિએ બળેલા અમેને રાત્રિએ
નિદ્રા પણ આવતી નથી. માટે અસ્ત્રસંપન્ન તે અમારી ચક્ષુગોચર સામે
આવશે એ ધણું સારૂં થશે ને અમારે જે હૃદયમાં કરવાની ઈચ્છા છે તે
કર્મ અમે કરીશું. અને તમારું જે રીતે પ્રિય થાય ને અમારો વશ થાય
તે રીતે સંગ્રામમાંથી તેને બહાર લેઈ આવી અમે મારશું. આજ કાંતો
અર્જુન વગરની અને કાંતો ત્રિગર્ત વિનાની પૃથ્વી થાઓ. એ અમે સત્ય
પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ તે મિથ્યા નહિ થાય. એ રીતે સત્યરથ, સત્યવર્મા,
સત્યવ્રત, સત્યેષુ તથા સત્યકર્મા કહી, એકંદા મળેલા તે પાંચ બાઈઓ દશ
હજાર રથ સહિત સંગ્રામમાં સપથ ખાઈ તૈયાર થયા. માલવ તથા તુંડી-
કેર રાજાઓ પણ ત્રીશ હજાર રથ સુધાં શપથ લઈ તૈયાર થયા; તેમજ
પુરૂષમાં સિંહરૂપ પ્રસ્થલાપુરીનો પતિ ત્રિનિર્તાધિપતિ સુશર્મા પણ માવેલ્લક,
લલિત્ય; તથા મદ્રકોને સાથે લેઈ દશ હજાર રથ તથા બાઈઓ સહિત
નિકળ્યા. તેમ અનેક દેશના દશ હજાર બીજા પણ શ્રેષ્ઠરથિયો શપથ ખાવા
નિકળ્યા. પછી તે સર્વ અગ્નિની પૂજા કરી તેમાં જૂદા જૂદા હોમ કરી

કુશનાં ચીર તથા વિચિત્ર પ્રકારનાં કવચ ગ્રહણ કરી ધૃતાકૃત શરીરવાળા, ધણી દક્ષિણા આપનાર, પ્રત્યાશરૂપ મેખળાવાળા, યજ્ઞ કરનાર, પુત્રવાન, કૃત્ય કરેલા સંગ્રામમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર, યશ તથા વિજયને ઈચ્છનારા, અક્ષય્ય તથા વેદાધ્યયન છે મુખ્ય જેમાં એવા કર્મે કરી તથા ધણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞ કરી પ્રાપ્ય એવા લોકને યુદ્ધ કરી જલદી પાંખવાને ઈચ્છતા તે, બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી તેમને સુવર્ણ, ગાયો તથા વસ્ત્રોનાં દાન આપી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી તેની સમીપે સર્વ પ્રાણી સાંભળે તે રીતે મોટેથી પોકારી આવી રીતે અર્જુન વધ વિષે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગ્યા કે, વ્રત ન કરનાર, અક્ષહત્યારા, મદીરા પાન કરનાર, ગુરૂ સ્ત્રી વિષે આસક્ત, અક્ષસ્વ હરણ કરનાર, રાજનહ લેનાર, શરણાગતનો ત્યાગ કરનાર, યાચના કરનારને હણનાર, પારકા ઘરમાં અગ્નિ ચૂકનાર, ગાયને હણનાર, પારકાનો તિરસ્કાર કરનાર, બ્રાહ્મણ તથા વેદના દ્વેષી, ઋતુકાળ વિષે પોતાની સ્ત્રી સાથે મોહથી ન ગમન કરનાર, શ્રાદ્ધને દિવસે મૈથુન કરનાર, પોતાની જાતિ છૂપાવનાર, સંન્યાસી તથા વૈરાગી પાસેથી વેરો લેનાર, મોટેથી પ્રતિજ્ઞા કરી તે કામ ન કરનાર, નપુંસક સાથે યુદ્ધ કરનાર, નીચને અનુસરનાર, પરલોકને ન માનનાર, અગ્નિ તથા માતા પિતાનો ત્યાગ કરનાર, તથા નિરંતર પાપ કરનારાઓને જે લોક મળે છે તે લોકને, અર્જુનને સંગ્રામમાં માર્યા વગર પાછા વળીએ વાં તેણે પીડિત કરેલા તેના ત્રાસને લીધે સંગ્રામથી વિમુખ થઈએ તોય પણ અમે પામીએ અને સંગ્રામમાં કોઈથી ન બને એવું કર્મ કરીએ તો ઈચ્છિત લોકને પ્રાપ્ત થઈએ એમાં સંશય નહિ. એમ કહી શૂરવીર તે, અર્જુનને બોલાવતાં યુદ્ધમાં સામે આવ્યા, એટલે તેમને જોઈ પારકા શેઠરને જીતનાર અર્જુને ધર્મદ્વાજને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે રાજન! આસંશયકગણ તથા બાઈઓ સહિત સુશર્મા મહાસંગ્રામમાં મને બોલાવે છે, તૂં મારું એવું વ્રત છે જે સંગ્રામમાં કોઈ પણ મને બોલાવે તો હું પાછો ન વળું માટે ગણસહિત આ સુશર્માના વધની મને આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છું. હે પુરૂષભ, સંગ્રામમાં પારકા બોલાવે તે હું સહન કરીશકું નહિ. માટે પ્રતિજ્ઞા કરી હું સત્ય કહું છું કે, સંગ્રામમાં શત્રુઓ હણયાજ છે એમ તમે, જાણો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે તાત, હે મહારથિ, દ્રોણ જેમને ગ્રહણ કરવા વિષે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે તું યથાર્થ જાણે છે. તેમ તે, બળવાન, શૂરવીર અરુ

શીખેલા તથા જીતેલા છે શ્રમ જેણે એવા છે વાસ્તે તેતું ઈચ્છત જે રીતે અસલ થાય તે રીતે તું કર. એવાં મોટા ભાઈનાં વચન સાંભળી વળી અર્જુને કહ્યું કે, હે રાજન! આ સત્યનિત, યુદ્ધમાં આજ તમારી રક્ષા કરશે. તેથી આચાર્યનો મનોરથ પૂર્ણ નહિ થાય. અને જ્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેજ હણાશે ત્યારે એકઠા મળેલા સર્વ યોદ્ધાઓ પંચ કોઈ રીતે ઉભા રહી નહિ શકે. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા ધર્મરાજને સ્નેહથી મળી આશિર્વાદ આપી જવાની આજ્ઞા કરી. એટલે બળવાન અર્જુન, એમને મૂકી ભૂખ્યો સિંહ જેમ પોતાની ભૂખ ટાળવા સાડ મૃગના ગણ પ્રત્યે જાય તેમ ત્રિગર્ત સામે જવા લાગ્યા. તે સમયે અત્યંત હર્ષિત થયેલું દુર્યોધનનું સૈન્ય, અર્જુન વગરના ધર્મરાજને નિગ્રહ કરવા સાડ અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયું. તે વખતે તે બેઉ સેના બળથી વર્ષાઋતુમાં વૃદ્ધિ પામેલા જળવાળી ગંગા તથા સરયૂ જેમ વેગે કરી પરસ્પર સામે આવે તેમ અન્યોન્ય સામે આવવા લાગી.

॥ તતોન્યોન્યેનતેસૈન્યેસમાજગ્મતુરોજસા ॥

॥ ગંગાસરયૌવૈવેગેનપ્રાતૃષીવોલ્વણોદકે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि धनंजययाने गु-
र्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃસંશતકારાજન્સમેદેશેવ્યવસ્થિતાઃ ॥

॥ व्यूह्यानीकंरथैरेवचंद्राकारंमुदायुताः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન! તેટલામાં રથે કરી સૈન્યનો ચંદ્રાકાર વ્યૂહ કરી હર્ષિત થઇ સમાન દેશમાં ઉભેલા સંશતક રાત્રે આવતા અર્જુનને જોઈ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે મોટેથી શબ્દ કરવા લાગ્યા. જે શબ્દ સર્વ દિશા વિદિશા તથા આકાશને વિંઠાઈ ગયો. તેથી તેનો પ્રતિધ્વની ન થયો એ રીતે અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ઉભેલા તેમને જોઈ કંઈક હાસ્ય કરી અર્જુને શ્રી કૃષ્ણને આવી રીતે ત્વચન કહ્યું કે, હે દેવકીપુત્ર, આજ સંગ્રામમાં મરવાને ઈચ્છતા રેવા સાટે અત્યંત પ્રસન્ન થતા આ ત્રૈગર્ત ભાઈઓને જૂવો, વાં જર ત્રૈગર્તોને આ હર્ષનો સમય પ્રાપ્ત થયો, કારણ કુત્સિત

પુરુષો દુઃખે કરીને પણ જે લોકને પામે નહિ એવા ઉત્તમ લોકને તેઓ પા-
મશે. એ રીતે મહાબાહુ અર્જુને ઋષિકેશ ભગવાનને કહી વ્યૂહ રચનાથી
ઉભેલા ત્રિગર્તાની સેના પાસે જઈ શબ્દે કરી દિશાઓને પૂરતાં મોટા વેગે
કરી સુવર્ણથી શોભિતો દેવદત્ત નામનો પોતાનો શંખ વગાડ્યો. તેના શ-
બ્દથી ત્રાસ પામેલી સંશયકની સેના, કાળમીઠ પાપાણુની સેના સરખી
એટલા રહિત થઈ સંગ્રામમાં ઉભી રહી. અને સ્તબ્ધ થઈ ગયા છે કાન ગ્રીવા
તથા ચરણ જેમના એવા નેત્ર ફાડેલા તેમનાં વાહન બધુ મુત્ર તથા રૂધિર સ્ર-
વવા લાગ્યાં. પાછી સંઘા પામી સેનાને સારી રીતે ઉભી રાખી તેમણે એક વ-
ખતે ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યા; તે આવતા હજારો
બાણોને પરાક્રમી અર્જુને આવ્યાથી અગાઉ પંદર બાણે કરી જલદી કાપી
નાખ્યા. વળી તે ત્રિગર્તાના યોદ્ધાઓએ દશ દશ બાણે કરી અર્જુનને વીંધ્યા.
અને તેણે પણ ત્રણ ત્રણ બાણે કરી તેમને વીંધ્યા. હે રાજન્! વળી તે
એક એક યોદ્ધાએ પાંચ પાંચ બાણે કરી અર્જુનને વીંધ્યો. તેમજ પરા-
ક્રમી તેણે પણ બે બે બાણે કરી તેમને વીંધ્યા. વળી અસંત ક્રોધાયમાન
થયેલા ત્રિગર્તાએ મેઘ જેમ વૃષ્ટિએ કરી તળાવને ઢાંકી તેમ તીક્ષ્ણ
બાણે કરી કેશવ સહિત અર્જુનને ઢાંકી દીધા. તેટલામાં વળી ત્રિગર્ત તર-
ફથી હજારો બાણ, વનમાં પ્રદુક્ષિત થયેલા વૃક્ષગણ ઉપર જેમ ભ્રમરનાં
સમુદાય આવે તેમ અર્જુન ઉપર આવવા લાગ્યા. તે વખતે સુબાહુએ પ-
ર્વત સરખા કડોર ત્રીસ બાણે કરી અર્જુનને અસંત મુગટ વિષે વીંધ્યા.
મુકુટ વિષે રહેલા સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ બાણે કરી સુવર્ણમય શિરો
ભૂષણવાળા અર્જુન, ઉદય પામેલા સૂર્ય સરખા શોભતા હતા. તેમણે પણ
બલ્લનામના બાણે કરી સુબાહુના હસ્તભૂષણને કાપી તેની ઉપર બાણનો
વર્ષાદ કર્યો. તેટલામાં સુશર્મા, સુરથ, સુધર્મા, સુધનું તથા સુબાહુએ અ-
ર્જુન ઉપર દશ દશ બાણ નાંખ્યા. તે આવતા બાણોને વાનરધ્વજ અર્જુને
જૂદા જૂદા બલ્લ નામની બાણથી કાપી, એમના ધ્વજને પણ વીંધ્યા. અ-
ને સુધન્વાનું તો ધનુષ કાપી ઘોડાઓને મારી સંગ્રામમાં પેશવાની ટોપી
સહિત એનું મસ્તક કાપા ઉપરથી પાડી નાખ્યું. તે શૂરવીર હણાયો તેને
જોઈ તેની પાછળ ચાલનારા ભયભિત થઈ જ્યાં દુર્યોધનનું સૈન્ય હતું ત્યાં
ભાગી ગયા. તે સમયે અસંત ક્રોધાયમાન થયેલા ઈન્દ્ર પુત્ર અર્જુને, અ-
વિચિત્ર બાણ સમુદાયથી સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી અંધકારનો નાશ કરે

તેમ તે મોટી સેનાનો નાશ કરવા માંડ્યો. એ રીતે સૈન્યમાં ભંગાણ પડ્યું. ચોતરફ તે, ભાગવા લાગ્યું. તથા અર્જુન અત્યંત ક્રોધાયમાન થયા, તેને જોઈ ત્રિગર્તોને ભય પ્રાપ્ત થયું. તે સમયે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી અર્જુને મારવા માંડેલા તે, ત્રાસ પામેલા મૃગગણની પેઠે તે તે ઠેકાણે મોહ પામવા લાગ્યા. તે વખતે ક્રોધ પામેલા ત્રિગર્ત રાજ્યએ તે મહારથિઓને કહ્યું કે, હે શૂરવીરો ભાગવાથી હવે ઘણું થયું. આ ટાણે તમો ભય પામવા લાયક નથી. તેમ સર્વ સૈન્ય જોતાં તમોએ ભયંકર શપથ ખાધેલા છે માટે દુર્યોધનના સૈન્યમાં જઈ શું બોલશો. આ કર્મથી લોકમાં, એકઠા મળેલા આપણે હાસ્ય કરવા લાયક કેમ ન થઈએ ? માટે વિચાર કરી પાછા વળી બળ પ્રમાણે પરાક્રમ દેખાડો. હે રાજન્ ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી વારંવાર મોટેથી શબ્દ કરતાં શૂરવીર તે, પરસ્પર હર્ષ કરતા શબ્દ વગાડવા લાગ્યા. અને તે સંશતકગણ, નારાયણ તથા ગોપાળ નામના ગણ, મૃત્યુનો ભય મૂકી પાછા આવ્યા.

॥ તતસ્તેસંન્યવર્તેતસંશતકગણાઃપુનઃ ॥

॥ નારાયણાશ્રગોપાલામૃત્યુંકૃત્વાઽનિવર્તનં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि सुधन्ववधे गुर्जरभाषायां अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

संजयउवाच ॥ दृष्ट्वातुसंनिवृत्तांस्तान्संशतकगणान्पुनः ॥

॥ वासुदेवंहात्मानमर्जुनःसमभाषत ॥

સંન્ય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ફરી પાછા આવેલા તે સંશતકગણને જોઈ અર્જુને મહાત્મા વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે ઋષીકેશ, આ સંશતકગણ પ્રત્યે ઘોડાઓને હાંકો. કારણ જીવતા સૂધી એ સંગ્રામનો લાગ નહિ કરે એવી મારી મતિ છે. ને મારા ભયંકર અસ્ત્રબળ, બાહુબળ તથા ધનુષબળને જુવો. આજજ હું, ક્રોધાયમાન થયેલા રૂદ્ર જેમ પશુને પાડે તેમ એમને પાડીશ. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હાસ્ય કરી ‘તાઈ કલ્યાણ થાઓ, તાઈ કલ્યાણ થાઓ’ એ રીતે તેને આશિષ આપી ‘કોઈથી સહન થાય નહિ એવા અર્જુન, જે જે સ્થાનકે જવા-

ની ઈચ્છા કરે છે તે તે ઠેકાણે પોતે રથ ભેઈ જાય છે. સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલો તે રથ, શ્વેત અશ્વોએ વહન કરેલું આકાશમાં વિમાન શોભે તેવો અત્યંત શોભતો હતો. હે રાજન! પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં ઈંદ્રનો રથ જેમ ફરતો હતો તેમ આ રથ પણ જવું, પાછું ફરવું ઈત્યાદિ મંડળાકાર ક્રિયા કરતો હતો તેટલામાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેમનાં એવા ક્રોધાયમાન થયેલા નારાયણ યોદ્ધાઓએ, ચોતરફથી અર્જુનને વીંટી, બાણ સમુદાયે કરી બેધડીમાં કૃષ્ણસહિત કુતિપુત્ર અર્જુનને ઢાંકી દીધા. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા બમણું કચ્છું છે પરાક્રમ જેણે એવા અર્જુનને, ક્રોધસૂચક ભ્રકુટિ ચઢાવી જલદી ગાંડીવધનુષ જેથી દેવદત્ત નામનો પોતાનો મોટો શંખ વગાડી શત્રુ સમુદાયને હણનાર ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર નાંખ્યું. જેથી ગ્ભૂદાં ગ્ભૂદાં હજારો રૂપ ઉત્પન્ન થયાં. પોતાના પ્રતિબિંબ રૂપને, નાના પ્રકારના રૂપે કરી મોઢ પામેલા અને અત્યંત મૂઠ થયેલા તે, પરસ્પર અર્જુન બણી એક બીજાઓને આ અર્જુન, આ ગોવિંદ, આ પાંડવ, અને આ યાદવ, એમ બાપણ કરતા સંગ્રામમાં મારત્રા લાગ્યા. એ રીતે પરમાસ્ત્રેકરી મોઢ પામેલા તે ક્ષય પામવા માંડ્યા. તે વખતે યોદ્ધાઓ પુષ્પવાળા આખરાના વૃક્ષ સરખા સંગ્રામમાં શોભતા હતા. એ પ્રમાણે અર્જુનને મૂકેલા તે અસ્ત્રે, તેમણે નાખેલા હજારો બાણને બાણી તે શૂરવીરોને યમપુરીમાં મોકલી દીધા. તે સમયે અર્જુન અત્યંત હાસ્ય કરી લલિત્ય, માલવ, મપ્તેક્ષક તથા ત્રિગર્તના યોદ્ધાઓને પણ બાણેકરી પીડવા લાગ્યા તેથી શૂરવીર અર્જુનને મારવા માંડેલા કાળે પ્રેરેલા તે ક્ષત્રિઓ નાના પ્રકારના બાણ સમુદાય અર્જુન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે બચકર બાણવૃષ્ટિથી વીંટાવાને લીધે ધ્વજ, અર્જુન, રથ તથા કેશવ ભગવાન પણ દેખાતા નહતા. એ રીતે બાણના લક્ષરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ન દેખાવાથી કૃષ્ણ તથા અર્જુન હણાયા એ રીતે મોટેથી પોકાર કરતા તે હર્ષથી વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તેમજ હે મારિષ, હજારો શૂરવીર, ભેરી, મૃદંગ, તથા શંખનાદ સાથે ઉગ્ર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ધર્મથી અત્યંત ખેદ પામેલા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, હે પાર્થ, હે શત્રુહન, તું ક્યાં છે. હું તને જોતો નથી. શું તું જીવે છે? એવું શ્રીકૃષ્ણનું બાપણ સાંભળી તાવળા થયેલા અર્જુનને વાચવ્યાએ કરી તેમની નાંખેલી બાણ વૃષ્ટિને નાંશ કરી. તેટલામાં વાયવ્યાસ્ત્રમાંથી નિકળેલો સમર્થ વાયુ, સુકા પાંદડાના સમુદાયની પેઠે અશ્વ,

હસ્તિ, રથ તથા આયુધ સહિત સંશક્તગણુને વહન કરવા લાગ્યો. વાયુએ વહન કરેલા તે, વૃક્ષમાંથી વખતસર ઉડવાનો આરંભ કરતા પક્ષિયો શોભે તેવા અત્યંત શોભતા હતા. તે રીતે ઉતાવળા થયેલા અર્જુન તેમને વ્યાકુળ કરી, તીક્ષ્ણ બાણથી હજારોને મારતાં વળી બધા નામના બાણવડે કેટલાક યોદ્ધાઓનાં મસ્તક, આયુધ સહિત હસ્તિની સૂઠે સરખા બાહુ તથા સાથળોને પણ પૃથ્વીમાં પડતા હતા. વાંસામાં વાગેલા, ચરણ વગરના બાહુ, પાર્શ્વ તથા ઈક્ષણુ વિષે આકુળ, નાના પ્રકારના અવયવ તથા અંગે કરી હીન એવા કેટલાક શત્રુને તેમણે કર્યા. વળી જોણે વિધિએ કરી રચેલા ગંધર્વ નગર સરખા રથોના, બાણવડે કટકા કરી શત્રુઓને અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ રહિત કર્યા. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તેણે ભાગેલા કેટલાક શૂન્ય રથો પાંદડા વગરના તાલ વનની પેઠે શોભતા હતા. તેમજ કેટલાક તેણે હણેલા માવત, પતાકા, અંકુશ તથા ધ્વજ સહિત હસ્તિઓ ઈંદ્રના વજ્રે હણેલા દુમવાળા પર્વતની પેઠે પડતા હતા. ચમરી છે શિરોભૂષણ જેમને એવા કવચ પહેરેલા, ત્રાસ પામેલા નેત્રવાળા, અર્જુનના બાણથી હણાયલા સવાર સહિત ઘોડાઓ પણ પૃથ્વીમાં પડતા હતા, તેમજ તેના બાણથી કપાઈ ગયેલાં શસ્ત્ર તથા કવચવાળા કૃષ્ણ પાયદળ પણ રણભૂમીમાં શયન કરતા હતા. એ રીતે તેણે હણેલા, હણવા માંડેલા, પડતા, પડેલા, ભમતા તથા શબ્દ કરતા પ્રાણિઓએ કરી ભયંકર તે રણસ્થાન શોભતું હતું. અત્યંત ઉડતી ધણીક રજ પણ ચંદ્રિની વૃદ્ધિએ કરી શાંત થઈ ગઈ, ને હજારો મસ્તક વગરના શરીરે કરી સંકુલ રણભૂમિ પણ દુઃખે કરી જઈ શકાય નહિ એવી થઈ હતી, વખતસર પશુને હણતા રૂદ્રની ક્રિડા સરખું ભયંકર અર્જુનનું યુદ્ધ સંગ્રામમાં શોભતું હતું. અર્જુને મારવા માંડેલા તેથી વ્યાકુળ છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમના એવા ક્ષીણ થયેલા તથા ઈંદ્રના અતિથિપણુને પ્રાપ્ત થયેલા તે, તેનીજ સન્મુખ ઉભા રહેતા હતા. હે ભરતત્રેષ્ઠ! હણાએલા પ્રેત થયેલા તે મહારથિઓએ કરી આસ્તિત્વે ને રણભૂમિ ચોતરફથી અત્યંત શોભતી હતી. એ રીતે અર્જુન પ્રમત્ત થયા એ છિદ્ર જોઈ સૈન્યનો વ્યૂહ રચનાર દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યા. તેને જોઈ યુધિષ્ઠિરના રક્ષણુને ઈછતા વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલા પ્રહાર કરનાર યોદ્ધાઓ જલદી તેની સામે આવ્યા. તે સમયે મોટું યુદ્ધ થયું.

॥ તંપ્રત્યગૃહ્ણંસ્ત્વરિતાવ્યૂદાનીકાઃપ્રહારિણઃ ॥

॥ યુધિષ્ઠિરંપરીપ્સંતસ્તદાસીત્તુમુલંમહત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि अर्जुनसंशप्तक-
युद्धे गुर्जरभाषायां ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પરિણામ્યનિશાંતાંતુભારદ્વાર્જોમહારથઃ ॥

॥ उत्कामुबहुराजेंद्रवचनं वैमुयोधनं ॥

સંજય કહે છે—હે રાજેન્દ્ર, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય, તે રાત્રિ જવા દઈ ધણીક વચન દુર્યોધનને કહી સંશપ્તકગણ સાથે અર્જુનનો યોગ કરી તે સંશપ્તક વધ પ્રત્યે નિકળ્યા. ત્યારે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, વ્યૂહ રચના કરેલા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોની મોટી સેના પ્રત્યે ધર્મરાજને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા સાર ગયા. દ્રોણાચાર્યે કરેલા તે સુપર્ણ નામના વ્યૂહને જોઈ યુધિષ્ઠિરે પોતાના સૈન્યનો મંડળાર્ધ નામનો વ્યૂહ રચ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તમારી તરફના સુપર્ણ વ્યૂહનું મહારથિ દ્રોણાચાર્ય ગુપ્ત, પાછળ ચાલનાર તથા બાઈઓથી વિટા-યલા દુર્યોધન રાજ ભસ્તક, કૃતવર્મા તથા બાણ કેંકનારમાં શ્રેષ્ઠ કૃપાચાર્ય બે નેત્ર, ભૂતશર્મા, ક્ષેમશર્મા, પરાક્રમી કરકાક્ષ, કલ્પિંગ, સિંહલ, પ્રામ્ય, શૂરવીર આમીર, દાશે-રક, શક, યવન, કાંબોજ, હંસપથ, શૂરસેન, દરુદ્ર, મદ્ર તથા કેકય, ગન્ધ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળના ઓધ સહિત કવચ પેહેરેલા એટલા ગ્રીવા, ભૂરીશ્રવા, શલ્ય, સોમદત્ત, તથા બાદિહક, એટલા સેનાથી વિટાયલા શૂરવીર દક્ષિણ પાર્શ્વનો આશ્રય કરી રહ્યા હતા. તેમજ અવંતિના પિંદ તથા અનુવિંદ તથા કાં-બોજ દેશનો સુદક્ષિણ એટલા વામ પાર્શ્વનો આશ્રય કરી દ્રોણ પુત્રની આ-ગળ રહ્યા હતા. કલ્પિંગ, અંબષ્ટ, માગધ, પૌંડ્ર, મદ્રક, ગાંધાર શકુન, પ્રા-મ્ય, પાર્વતીય, તથા વસાત્યો પૃથ ભાગ વિષે રહ્યા હતા. અનેક દેશમાંથી આવેલી સેના તથા પુલ, યાતિ બાંધવ સહિત સૂર્ય પુલ કર્ણ પૂચ્છ વિષે રહ્યા હતા. જયદ્રથ, ભીમ રથ, સંપાતિ, ઋષભ, જય, ભૂમીજય, વૃષકાચ તથા મહા બળવાન નૈષધ, બ્રહ્મલોકમાં જનાર, યુદ્ધમાં ચતુર મોટા સૈન્ય સહિત એટલા વ્યૂહના વક્ષસ્થલવિષે રહ્યા હતા. હે રાજન્! એ રીતે પાય-દળ, અશ્વ તથા રથ તથા હસ્તિએ કરી દ્રોણ રચેલો તે વ્યૂહ, વાયુએ વૃદ્ધિ

પમાડવાથી નૃત્ય કરતા સમુદ્ર સરખો દેખાતો હતો. અને તેના પક્ષ તથા પ્રપક્ષમાંથી જેમ વર્ષાઋતુમાં સર્વ દિશાઓમાંથી વિજળી તથા કડાકા સહિત મેઘ નિકળે તેમ યુદ્ધ કરનાર નિકળતા હતા. તેના મધ્યમાં સજ્જ થયેલા હસ્તિ ઉપર વિરાજમાન ભગદત્ત, ઉદય વખતે જેવો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો અને તેના મસ્તકપર રહેલું પુષ્પમાળાની ઝાલરવાળું શ્વેત છત્ર શરદઋતુના પૂર્ણ ચંદ્ર સરખું શોભતું હતું. તેમ નીલ અંજનના પર્વત સરખો મદાંધ તેનો હસ્તિ પણ અત્યંત વર્ષાદ જેની ઉપર પડ છે એવો, મોટો પર્વત શોભે તેવો શોભતો હતો. તે હસ્તિ ઉપર બેઠેલા તે, વિવિધ પ્રકારનાં છે આયુધ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા શૂરવીર અનેક રાજાઓથી તથા પાર્વતીય રાજાઓથી દેવગણે કરી, ઈન્દ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. મનુષ્યથી ન બની શકે તથા શત્રુથી જીતી શકાય નહિ એવા વ્યૂહને જેઈ યુધિષ્ઠિરે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે પ્રભો! હે પારેવા સરખો છે વર્ણ જેનો એવા અશ્વવાળો, જે રીતે આજ હું બ્રાહ્મણને વશ ન થઈ તે રીતે નીતિ કર. એનાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું કે, હે રૂડા વ્રતવાળો, દ્રોણ યત્ન કરશે તથાપિ તેને વશ તમો નહિ થાઓ. કારણ આજ પાછળ ચાલનાર સહિત દ્રોણને હું વારી રાખીશ. હે કૌરવ્ય, હું જીવતે તમો ઉદ્દેગ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ સંગ્રામમાં કોઈ રીતે પણ દ્રોણ મને જીતવાં સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. સંજય કેહે છે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એટલાં વચન કહી પારેવા સરખો છે વર્ણ જેનો એવા ઘોડાવાળો બળવાન દ્રુપદ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણ નાખતો પોતે દ્રોણ સામે દોડ્યો. અનિષ્ઠ છે દર્શન જેનું એવા સામે આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જેઈ ક્ષણમાત્રમાં દ્રોણાચાર્ય, નથી અત્યંત પ્રસન્ન મન જેનું એવા થયા. એવા દ્રોણાચાર્યને જેઈ શત્રુનો નાશ કરનાર તમારા હૃમ્બ નામના પુત્રે, દ્રોણનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છા સાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વારી રાખ્યો. તે વખતે શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા હૃમ્બને પરસ્પર અત્યંત ભયંકર પ્રહાર થયો. તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણ સમુદાયથી જલદી હૃમ્બને ઢાંકી મોટા બાણ સમુદાયવડે દ્રોણને વારી રાખ્યા. તેણે વારેલા દ્રોણને જેઈ અતિ પ્રયત્નવાન તમારા પુત્રે અનેક તરેના બાણ સમુદાયથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મોઢ પમાડ્યો. એ રીતે તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા જાગ્યા. તેટલામાં દ્રોણાચાર્ય બાણ કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પીડવા લાગ્યા. વાયુએ કરી જેમ વાદળાં ચોતરફ જૂદાં પડી જાય, તેમ કોઈ કોઈ

ઠેકાણે યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્ય જૂદાં પડી ગયાં. હે રાજન્! એ રીતે મુદ્દત માત્ર તો આનંદકારક યુદ્ધ થયું; અને પછી ઉન્મત્તની પેઠે મર્યાદ વગર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. જેમાં પોતાના તથા પારકા જાણુવામાં આવે નહિ તેથી અનુમાન તથા સંજ્ઞાએ કરી યુદ્ધ થતું હતું. તે વખતે તે યોદ્ધાઓના મસ્તક-મણિ, કંઠાબરણ, બીજાં ભૂષણ તથા કવચો વિષે રહેલી સૂર્ય વર્ણુ સરખી કિરણો અત્યંત શોભતી હતી. અને તેમના મોઠા પતાકાવાળા રથ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓનું રૂપ જળસહિત મેઘસરખું અગ્નિઓને દીસતું હતું. ને સં-ગ્રામમાં પાયદળ, પાયદળોને, ઘોડેસ્વાર, ઘોડેસ્વારોને, રથિ રથિઓને તથા હસ્તિ ઉપર બેસનાર, તે ઉપર બેસનારને મારતા હતા. ઉચ્ચ છે માથે પતાકા જેમને એવા હસ્તિઓનું બીજા હસ્તિઓ સાથે ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. પરસ્પર અથડાતા તથા ખેંચતા તેમના પરસ્પર દાંતના ધસાવાથી ધૂમસહિત અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. તે ટાણે મોટા છે પતાકા જેની ઉપર એવા, દાંતથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિવાળા તે હસ્તિઓ આકાશમાં રહેલા વિદ્યુતસહિત મેઘ સરખા દિસતા હતા. પરસ્પર ફેંકતા, શબ્દ કરતા, તથા પડતા હસ્તિઓએ કરી વ્યાપ્ત રણભૂમી શરદ ઋતુમાં મેઘના ઓઘથી આકાશ શોભે તેવી શોભતી હતી. બાણુ ભાલા તથા ખડ્ગે કરી ચો તરફથી હજીવેલા હસ્તિઓનો શબ્દ પ્રલય સમયના મેઘ સરખો ભયંકર થતો હતો. ભાલા તથા બાણુકરી હજીવેલા કેટલાક હસ્તિઓ ત્રાસ પામવા લાગ્યા. અને કેટલાક ભયંકર શબ્દ સાંભળીનેજ ભાગતા હતા. બીજા હસ્તિઓએ દાંતે કરી હજીવેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્પાત સમયના મેઘની પેઠે ભયંકર શબ્દ કરતા હતા. શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ પાછા વાળેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્તમ અંકુશથી બંધનીત થઈ પાછા આવતા હતા. મોટા મોઢા લોકોએ ભાલા તથા બાણુથી હજીવેલા મોટા માવદ્, મૂકાઈ ગયાં છે હાથમાંથી આયુદ્ધ તથા અંકુશ જેમનાં એવા થઈ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. કેટલાક મનુષ્ય વગરના શબ્દ કરતા હસ્તિઓ કપાઈ ગયેલા વાદળાની પેઠે ચોતરફ પડતા હતા. હજીવેલા પડેલા તથા આયુદ્ધ વગરનાઓને વહન કરનાર એકાકી રહેવા ચાહતા કેટલાક મોટા હસ્તિઓ દિશાઓમાં ભાગી જતા હતા. ભાલા તરવાર તથા ફરશીથી મારેલા તથા મારવા માંડેલા કેટલાક હસ્તિઓ પીડિત સ્વર કરી સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેથી પર્વત સરખી પડતી તેમની કાયાએ કરી હજીવેલી પૃથ્વી મોટા શબ્દ સાથે કંપાયમાન થઈ. પતાકા તથા માવતસહિત

ચોતરદ પડતા હસ્તિઓએ કરી રણુભૂમી ચોતરદ પડેલા પર્વતેકરી શોભે તેવી શોભતી હતી. હસ્તિ ઉપર બેઠેલા, બેઢાયલા નહયવાળા, પડી ગયા છે હાથમાંથી અંકુશ તથા બાલા જેમના એવા મોટા માવતોને, રથિઓ બ-
 ધનામના આણુથી પાડતા હતા. નારાય નામના આણુથી હણુએલા કેટલાક હસ્તિઓ કૈંય પક્ષિની પેઠે શબ્દ ઉચરતા પોતાના તથા પારકાઓને મદન કરતા દશેય દિશાઓમાં દોડતા હતા. હે રાજન્! ગજ, અશ્વ, રથ, તથા યોદ્ધાઓના શરીર સમુદાયથી પૃથ્વી માંસ તથા શ્વિરના ગારાવાળી થઈ હ-
 તી. દાંતના અગ્રભાગે કરી ખીજા હસ્તિઓએ, મારેલા હસ્તિઓ, મહારથિઓ, ચક્રસહિત તથા બાગેલા ચક્રવાળા રથો, રથિવગરના કેટલાક રથ, સવાર વ-
 ગરના અશ્વ તથા ભયથી આતુર માવત વગરના કેટલાક હસ્તિઓ પણ દિશાઓમાં દોડતા દેખાતા હતા. વળી યુદ્ધમાં પિતા પુત્રને અને પુત્ર પિ-
 તાને મારતા હતા, એવું નિર્મયાદ કંઈ જાણવામાં ન આવે એવું મોટું યુ-
 દ્ધ થતું હતું. દેદિપ્યમાન દાવાનળે કરી જેમ મોટા વૃક્ષે ખેદ પામે તેમ ધુ-
 ટી પર્યંત શ્વિરના કર્દમથી મનુષ્યો ખેદ પામતા હતા. ચોતરદથી શ્વિર ઉડવાને લીધે યોદ્ધાઓનાં વસ્ત્ર, કવચ, છત્ર તથા પતાકા પણ લાલ દેખા-
 તા હતા. અને સંગ્રામમાં હય, રથ તથા મનુષ્યસમુદાયને પાડી વળી રથ-
 ના પાટાથી અર્જુને મદન કર્યા હતા. ગજના ઓધરૂપી મોટા વેગવાળો, મરણ પામેલા મનુષ્યરૂપ છે શેવાળ તથા રથના ઓધરૂપી ભયંકર છે આ-
 વર્ત જેમાં, એવો સૈન્યરૂપી સમુદ્ર શોભતો હતો. તે સૈન્યરૂપ સમુદ્રમાં જય તથા ધનને ઈચ્છતા યોદ્ધાઓ અવગાહન કરી ડૂબે છે તોય પણ મોહ પા-
 મતા નથી. આણુનો વરસાદ કરનાર, સારા ચિન્હવાળા યોદ્ધાઓમાંથી ટળી ગયેલા ચિન્હવાળો કોઈ પણ મોહ પામતો ન હતો. તે રીતનું ધોરરૂપ ભ-
 યંકર યુદ્ધવર્તમાનછતે દ્રોણાચાર્ય પારકાઓને મોહ પમાડી યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યા.

॥ વર્તમાનેતથાયુદ્ધેઘોરરૂપેભયંકરે ॥

॥ મોહયિત્વાપરાન્દ્રોણોયુધિષ્ઠિરમુપાદ્રવત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि संकुल्युद्धे गुर्जर-

भाषायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

સંજયઉવાચ ॥ તેતોયુધિષ્ઠિરોદ્ગોણંદૃષ્ટ્વાંતિકમુપાગતં ॥

॥ મહતાશરવર્ષેણપ્રત્યગૃહ્ણાદ્મીતવત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજા, સમીપ આવેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ બય રહિતની પેઠે મોટા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે હસ્તિઓમાં યુથપતિને જેમ મોટા સિંહ ગ્રહણ કરવા ઈચ્છે છે તેમ દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરી; તે વખતે યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં હલહલા શબ્દ થતો હતો. તે ટાણે સત્ય પરાક્રમવાળો શૂરવીર સત્યજીત યુધિષ્ઠિર સમીપે આવેલા દ્રોણને જોઈ તેના રક્ષણ વાસ્તે દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યો. તે વખતે મહાબળવાન આચાર્ય તથા પાંચાલ્ય તે સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા ઇન્દ્ર તથા બલિરાજની પેઠે પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, જેમાં મોટા ધનુષવાળા. સત્ય પરાક્રમવાન સત્યજીતે પરમાત્મ દેખાડતાં તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વિંધી એના સારથીઉપર પણ સર્પવિષ તથા કાળ સરખાં પાંચ બાણ નાંખ્યાં. જેથી એનો સારથિ મોહ પામી ગયો. તેમજ દશ બાણેકરી એના ઘોડાએને વિંધી કોપથી બીજા દશ બાણેકરી પાણિંજી સારથિને પણ વિંધી સેનાના મુખમાં વિચરતા તેણે મંડળાકારે ફરી દ્રોણનો ધ્વજ પણ કાપી નાંખ્યો. શત્રુને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં એવું તેનું ચરિત જોઈ, વખત પ્રમાણે આમ થયું, એમ મનથી વિચારી મર્મભેદનાર તીક્ષ્ણ દશ બાણેકરી સત્યજીતને વિંધી એનું બાણ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે રાજા! પ્રતાપવાન તેણે જલદી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ગૃધ્રપીછ બાંધેલા ત્રીશ બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. તે સમયે સત્યજીતે જાણે ગળ્યા હોય નહિ એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ પાંચાલ્ય એવા વૃકે પણ તીક્ષ્ણ એવા સો બાણેકરી દ્રોણને ઢાંકી દીધા. સંગ્રામમાં વૃકના બાણેકરી ઢાંકાઈ ગયેલા મહારથિ દ્રોણને જોઈ પાંડવો મોટેથી શબ્દ કરતા વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તેટલામાં હે રાજા! વળી અત્યંત ક્રોધામ્ભાન થયેલા બળવાન વૃકે સાઠ બાણેકરી દ્રોણને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યા, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. મહાવેગવાન તથા મહારથિ એવા દ્રોણે પણ ક્રોધથી નેત્ર ફાડી મોટા વેગથી બાણનો વરસાદ કરી, તેથી સત્યજીતનું ધનુષ કાપી બીજા છ બાણેકરી સારથી તથા ઘોડાએ સહિત વૃકને પણ વિંધ્યો. સત્યજીતે અત્યંત વેગવાળું બીજું ધનુષ લેઈ બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત દ્રોણને વિંધ્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં પાંચાલ્ય એ-

વા સસજીતે પોતાને પીડિત કચ્ચા તે દ્રોણ સહન કરી શક્યા નહિ. તેથી તેણે તેના નાશ વાસ્તે જલદી હજારો આણુ તેના ઘોડા, ધ્વજ, ધનુષ, મુષ્ટિ, પાછળ ચાલનાર તથા સારથિ ઉપર નાંખ્યા. અને વારંવાર એના ધનુષ પણ કાપવા માંડ્યાં. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા, પરમાત્મ જાણનાર પાંચાલ સસજીતે પણ લાલ ઘોડાવાળા દ્રોણ સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. એ રીતે મહા સંગ્રામમાં વૃદ્ધિ પામેલા સસજીતને જોઈ દ્રોણ અર્ધચંદ્રાકૃતિ આણુ કરી તે મહાત્માનું મસાક કાપી નાંખ્યું. પંચાલોમાં મુખ્ય તે મહારથિ હજારો તેને જોઈ દ્રોણથી ત્રાસ પામેલા યુધિષ્ઠિર, વેગવાન અશ્વે કરી પલાયન કરવા લાગ્યા. તે વખતે પંચાલ, કેકય, સત્ય, ચેદિ, કાશ્ય તથા કાશળ, એટલા યોદ્ધાઓ દ્રોણને જોઈ યુધિષ્ઠિરના રક્ષણ વાસ્તે તેની સામે દોડ્યા. તે દ્રોણે યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા શત્રુ સમૂહના હજારો આચાર્ય, અગ્નિ જેમ રૂના સમુદાયને નાશ કરે તેમ તેના સૈન્યને નાશ કરવા લાગ્યા. વારંવાર તે તે સૈન્યને બાળતાં દ્રોણ સામે આવી, મત્સ્યના નાના બાઈ શતાનીકે, કારીગરે સજેલા, સૂર્યની કિરણો સરખા છ આણુવડે સારથિ તથા અશ્વ સહિત દ્રોણને વિંધી, વળી અલંત સિંહનાદ કરી કૂર કર્મ કરવા તૈયાર થયેલા તથા કુબકરકર્મ કરવા ઈચ્છતા તેણે સેંકડો આણુ કરી મહારથિ દ્રોણાચાર્યને ઢાંકી દીધા. એ રીતે પરાક્રમ કરતા તથા સિંહનાદ કરતા તેનું કુંડળ સહિત મસ્તક બ્રોણાચાર્યે ક્ષુરપ્ર નામના આણુ કરીને જલદી કાપા ઉપરથી પાડી નાંખ્યું. તે જોઈ તેની સામે મત્સ્યો દોડ્યા. સામે આવતા તે, ચેદી, કાશ્ય, કેકય, પંચાલ, સંજય, તથા પાંડવોને વારંવાર જીતી અગ્નિ જેમ વનને બાળે તેમ ક્રોધથી સૈન્યને બાળતા સુવર્ણના રથવાળા શરવીર તેને જોઈને સંજયો કંપવા લાગ્યા. તે વખતે ઉત્તમ ધનુષવાળા, જલદી આણુ ફેંકનાર, શત્રુને હણતા તેની પ્રલંબાનો શબ્દ સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. આણુ નાખવામાં ચતુર તેણે નાંખેલા આણુ, હરિત, અશ્વ, પાયદળ, રથિ તથા હરિત ઉપર ખેસનારાઓને પણ મંથન કરતા હતા. વળી, શબ્દ કરતાં વાયુ સહિત મેઘ જેમ કરાને વર્ષે તેમ બાણના વરસાદે કરી શત્રુઓને ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા. સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા હોય તેની પેઠે સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા, બળવાન, શરવીર, મોટા ધનુષવાળા, મિત્રોને નિર્ભય કરનાર, ધણા તેજવાળા દ્રોણાચાર્યના સુવર્ણથી શોભતા ધનુષને મેઘ વિષે વિજળી દેખાય તેમ સર્વ દિ-

શાઓમાં અમે જોતા હતા. હે ભારત! તેમજ સંગ્રામના મધ્યમાં વિચરતા તેમના ધ્વજ વિષે હિમાલય શિખર સરખી શોભિતી વેદીને અમે દેખતા હતા. એ રીતે સુર તથા અસુરોએ નમસ્કાર કરેલા વિષ્ણુ ભગવાન જેમ દૈત્ય સૈન્યનો નાશ કરે તેમ દ્રોણાચાર્ય પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરતા હતા. સત્ય વાણીવાળા, શૂરવીર, પ્રાન્ત, બળવાન, સત્યપરાક્રમવાળા મહાનુભાવ તેણે, પ્રલય સમયના સરખી ભયંકર, બીરને ભય આપનાર, કવચરૂપી લેહેર તથા ધ્વજરૂપ આવર્તવાળી, મનુષ્યરૂપ તીરનું અપહરણ કરનારી, ગજ તથા અશ્વરૂપી મોટા ગ્રાહવાળી, ખડ્ગરૂપ છે મત્સ્ય જેમાં, દુઃખે કરી તરી શકાય નહિ, શૂરવીરનાં અસ્થિરૂપ કાંકરા વાળી, ભયંકર ભેરી તથા મુરજ નામના વાદ્યરૂપ, કચ્છપથી સંકુળ, ઢાલ તથા કવચરૂપી નાની નૌકાથી શોભિતી, કેશરૂપ સેવાળથી હરિત, બાણરૂપી ઓઘવાળી, ધનુષરૂપી છે પ્રવાહ જેનો, બાહુરૂપ સર્પથી સંકુલ, રણભૂમીમાં વેહેનારી, તીવ્ર, કૌશલ તથા સંજયને વેહેનારી, મનુષ્યના મસ્તકરૂપ પાપાણ્યુક્ત, શક્તિરૂપી મત્સ્યવાળી, ગદારૂપી હોડીવાળી, મસ્તકની ટોપીરૂપ શીલુવાળી, વેરણાયેલ અંતરૂપ જળ જંતુથી સંકુળ, વીરને અપહરણ કરનારી, ઉગ્ર, માંસ તથા રૂધિરરૂપી ગારાવાળી, ધ્વજરૂપી વૃક્ષથી સંકુલ, ક્ષત્રિયોને દૂષાડનારી કૂર શરીરે કરી ઘાટી, ઘોડેસ્વારરૂપ છે નક જેમાં, કાળ પ્રત્યે જનારી, માંસ ખાનાર પક્ષિ, કૂતરા તથા શિયાળગણે સેવેલી, તેમજ માંસ ખાનાર રાક્ષસોએ સેવન કરેલી નદી, સંગ્રામના મધ્યમાં પ્રવર્તમાન કરી. સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી જગતને તપાવે તેમ કાળની પેઠે સૈન્યને બાળતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને જોઈ યુધિષ્ઠિરાદિક શૂરવીર ચોતરફથી વિંટી તેની સામે દોડ્યા. તે વખતે ઉગામેલા આયુધવાળા તમારી તરફના રાજાઓ તથા રાજપુત્રોએ પણ ચોતરફથી એને વિંટી લીધા. તે સમયે શિખરિયે અંધિ વગરના પાંચ બાણે કરી, ક્ષત્રવર્માએ વિશે કરી, વસુદાને પાંચથી, ઉત્તમૌજાએ ત્રણથી, ક્ષતદેવે સાતથી, સાત્યકિએ સોથી, યુદ્ધામન્યુએ આઠથી, યુધિષ્ઠિરે બારે કરી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દશે કરી તથા ચેકિતાને ત્રણ બાણે દ્રોણને વીંધ્યા. તે વખતે મદ્દ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણાચાર્ય, રથ ભ્રમ્યને અતિક્રમણ કરી દૃઢસેનને પાડી નિર્ભયની પેઠે પ્રહાર કરતાં રાજાની પાસે જઈ નવ બાણે કરી રથમાંથી ક્ષેમને પાડ્યો. વળી સૈન્યના મધ્યમાં પ્રાપ્ત થઈ સર્વ

દિશાઓમાં વિચરતા તે બીજાઓના રક્ષક થયા પણ ક્યારેય બીજાઓએ રક્ષણ કરવા લાયક ન થાય. એવા તેણે બારે કરી શિખંડીને તથા વિશ બાણથી ઉત્તમૈશ્વરને વિંધી બલ્લ નામના એક બાણે કરી વસુદાનને યમ લોકમાં મોકલી દીધો. તથા એશીથી ક્ષત્રવર્માને તથા છવીશથી સુદક્ષિણને વિંધી, બલ્લ નામના બાણેકરી ક્ષત્રદેવને રથ ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેમ સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તે, ચોસઠીથી યુધામન્યુને તથા ત્રિશથી સાલ્યકિને વિંધી જલદી યુધિષ્ઠિર સમિ દોડ્યા. સામે આવતા તેમને જોઈ રાજામાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, વેગવાન અશ્વે કરી ગુરૂ આગળથી પલાયન કરવા લાગ્યા. તે વખતે પાંચાલ્ય દ્રોણ સામે દોડ્યો. તેને તેમણે ધનુષ, અશ્વ તથા સારથિ સહિત હણ્યો. તેથી તે, આકાશમાંથી નક્ષત્ર પડે તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વી વિષે પડ્યો. એ રીતે પંચાલોના યશને વધારનાર તે રાજપુત હણ્યો તેને જોઈ, ‘દ્રોણને મારો, દ્રોણને મારો.’ એ પ્રમાણે સેનાના મધ્યમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે પણ બળવાન દ્રોણાચાર્યે, અત્યંત ક્રોધાવિષ્ઠ થયેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય, સૃજન્ય તથા પાંડવોને ક્ષોભ પમાડી, સાત્યકિ, એકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, વાઘક્ષેમિ, ચૈતસેનિ, રૂડી કાંતિવાળા સેનાબિંદુ એટલા એ અને નાના દેશના અધિપતિ સર્વ બીજા રાજાઓને પણ ક્રૌરવથી વિંટાયલા તેણે સંગ્રામમાં જીત્યા; તે સમયે હે મહારાજ, તે મહા સંગ્રામમાં જય પામેલા તમારી તરફના, ચોતરફ ભાગતા પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યા. હે ભારત, ઈન્દ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ તે મહાત્માએ મારવા મહેલેલા તે પાંચાલ કેકય તથા મત્સ્ય પણ અત્યંત કંપવા લાગ્યા.

॥ તેદાનવાઙ્વેદ્રેણવધ્યમાનામહાત્મના ॥

॥ પંચાલાઃકેકયામત્સ્યાઃસમકંપંતભારત ॥

इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धेर्गुर्जरभाषायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ भारद्वाजेनैभग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ॥

॥ पंचालेषु च सर्वेषु काश्चिदन्योभ्यवर्तत ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે પાંડવ તથા સર્વ પાંચાલોને પરાજય પમાડ્યા તે વખતે તે તરફનો કાઈ બીજો સામે આવી ઉભો; તથા તે સમયે ક્ષત્રિયોના યશને વધારનારી, કુત્સિત પુ-રૂષોએ ન સેવેલી, શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ સેવન કરેલી એવી યુદ્ધ વિષે સાવધાન મતિ કરી, બંગાણુ વખતે પાછો ફરી સામે આવી ઉભો રહેનાર શૂરવી-રમાં શ્રેષ્ઠ કોઈ હતો કે ન હતો? હે સંજય, બગાસા ખાતા વ્યાધ તથા મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સંગ્રામમાં પ્રાણુભાગ કરનાર, સજ્જ થયેલા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મોટા ધનુષવાળા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શત્રુઓને બય વધારનાર, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, સત્યમાં તત્પર, દુર્યોધનના હિતે-ચ્છુક, શૂરવીર સંગ્રામમાં સામે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ પાછા ફરી કયા શૂરવીર સામે આવ્યા તે મને કહે. સંજય કહે છે, સમુદ્રના ઓથે કરી તણાતાં નાનાં નાવની પેઠે દ્રોણના ધનુષમાંથી મૂકાયલા બાણના ઓથે કરી હણાતા તથા ચળાયમાન થતા પંચાલ, પાંડવ, મત્સ્ય, સંજય, એદિ તથા કેકયને જોઈ કૌરવો નાના પ્રકારના વાઘશબ્દ સાથે સિંહનાદ કરતાં રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યોને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. તેમને જોઈ સૈન્યના મધ્યમાં રહેલો તથા સ્વજનથી વિંટાયલો દુર્યોધન રાજ્ય અત્યંત પ્ર-સન્ન થઈ જાણે હસતો હોય નહિ, તેની પેઠે કર્ણ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે રાધેય, સિંહ જેમ વનના મૃગોને ત્રાસ પમાડે તેમ દૃઢ ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે ત્રાસ પમાડેલા તથા તેના બાણે કરી ખેદ પામતા પંચાલોને જો; ને વાયુએ ભાગેલા મોટા વૃક્ષોની પેઠે દ્રોણે હણેલા આ ક્યારેય પણ પાછા હવે યુદ્ધની ઈચ્છા નહિ કરે એવી મારી મતિ છે. કારણ મહાત્મા દ્રોણે સુવર્ણના પુખવાળા બાણે કરી પી-ડિત કરેલા આ, તે તે ઠેકાણે ધુણાયમાન થઈ અનેક માર્ગે ભાગે છે અને અગ્નિએ ફેરી ચોતરફથી તપાયમાન થયેલા હસ્તિઓની પેઠે મંડળાકાર થઈ ઉભા રહે છે. તેમજ બ્રમરની પેઠે દ્રોણના તીક્ષ્ણ બાણે પ્રવેશ કરેલા પલાયમાન કરવામાં તત્પર એવા આ પરસ્પર છૂપે છે. અને હે કર્ણ, પાં-ડવ તથા સંજયે કરી હીન, મારા ચોદાઓથી વિંટાયલા મહાક્રોધી આ બીમસેનને જોઈ આ વખતે આનંદ થાય છે, માટે દુર્ભતિવાળો પાંડુપુત્ર જીવિત તથા રાજ્યથી નીરાશ થઈ આજ જરૂરે સર્વ લોકને દ્રોણમય દેખ-શે. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, હે

દુર્યોધન, આ મહાબાહુ જીવતા સૂધી સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે; તેમ આ-
પણી તરફના થતા સિંહનાદોને પણ એ સહન કરશે નહિ. તેમ શૂરવીર
બળવાન અસ્ત્ર શીખેલા યુદ્ધમાં દુર્ભેદ પાંડવો યુદ્ધમાંથી કદિ ભાગે પણ ન-
હિ, એવી મારી મતિ છે. તેમજ વિષ, અગ્નિઘૂત સંબંધિ ક્લેશ તથા
વનવાસને રમરણ કરતા પાંડવો સંગ્રામનો ત્યાગ પણ નહિ કરે. પાછો ક-
રેલો, ઘણા તેજવાળો, મહાબાહુ કુતિપુત્ર વૃકોદર શ્રેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ ઉદાર રથિઓ-
ને હણશે. તેમજ અર્જુન, ધનુષ, શક્તિ, અશ્વ, હસ્તિ, પાયદળ, રથ, મે-
હેનત તથા દંડે કરી સમુદાય, સમુદાયને તે હણશે. તેમ એને સાત્યકિ
આદિ લેધને રથિઓ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય તથા વિશેષે કરી બીજા પાંડવો
પણ અનુસરે છે. શૂરવીર, બળવાન, પરાક્રમી, પ્રહાર કરનાર, ક્રોધેલા બી-
મસેને પ્રેરેલા કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે, મહારથિ બીમસેનના રક્ષણ વાસ્તે સૂર્યને
જેમ વાદળના ગણ, સામે આવે તેમ દ્રોણ સામે આવી ઉભા હતા. એક
ઠેકાણે ઉભેલા એ બધા, આપણે રક્ષણ ન કરેલા નિયમિત વ્રતવાળા દ્રોણ-
ને, મારવાને હૃદયતાં તીડ નામનાં જંતુઓ જેમ દીપને પીડે તેમ પીડશે.
આ વખતે દ્રોણ ઉપર અતિ ભાર આવી પડ્યો છે એમ હું માનું છું.
માટે જલદી આપણે બ્યાં દ્રોણ છે ત્યાં, તેના રક્ષણ વાસ્તે જઈએ; કારણ
વૃકનામના શીકારી પશુઓ જેમ મોટા હસ્તિને મારે તેમ નિયમિત વ્રત-
વાળા દ્રોણને, તેમ હણે. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં કર્ણનાં વચન
સાંભળી ભાર્ગવો સહિત દુર્યોધન રાજા બ્યાં દ્રોણનો રથ હતો ત્યાં ગયો.
તે વખતે નાના પ્રકારના વર્ણુવૌળા ઉત્તમ અશ્વે કરી પાછા ફરેલા એક
દ્રોણને હણતા પાંડવોનો મોટો શબ્દ થતો હતો.

॥ તત્રારાવોમહાભાસીદેકંદ્રોણંજિઘાંસતાં ॥

॥ પાંડવાનાંનિવૃત્તાનાંનાનાવર્ણેર્હિયોત્તમેઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे गुर्जर-
भाषायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ सर्वेषामेवैव ब्रूहि रघचिन्हानि संजय ॥

॥ ये द्रोणमभ्यवर्तत क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! કોધાયમાન થયેલા બીમસેનાદિક જે યોદ્ધાઓ દ્રોણ સામે આવ્યા તે સર્વના રથના અશ્વ તથા ધ્વજ કેવા હતા તે મને કહે. સંજય કહે છે—રીંછ સરખા વર્ણુવાળા અશ્વ જોડેલા રથ ઉપર બેશી બીમસેન દ્રોણ સામે આવ્યા. રૂપા સરખા વર્ણુવાળા અશ્વ જોડેલા રથપર બેશી શૂરવીર સાલ્યકિ, સારંગ સરખા વર્ણુવાળા અશ્વયુક્ત રથમાં બેશી ક્રોધાક્રાંત થયેલો યુધામન્યુ, પારુવત સરખા વર્ણુવાળા સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા મહા વેગવાન અશ્વવાળા રથપર બેઠેલા દ્રુપદ પુત્ર ધૃષ્ટ્યુમ્ન, લાલ કમળ સરખા વર્ણુવાળા ઘોડાયુક્ત રથમાં બેઠેલો પિતાના રક્ષણને ઈચ્છતો નિયમિત વ્રતવાળો ક્ષત્રધર્મા, કમળ પત્ર સરખા વર્ણુ જેવા તથા નિર્મળ નેત્રવાળા શણગારેલા અશ્વયુક્ત રથમાં બેઠેલો શિખંડિ પુત્ર ક્ષત્રદેવ, મોટો છે લલાટ, કટિદેશ, રકંધ, વક્ષસ્થળ તથા વેગ જેમનો, મોટી ગ્રીવા તથા નાના મુઠકવાળા પોપટના પીછા સરખા રંગવાટાં વાળા મનોહર કાંબોજ નામના જલદી ચાલનાર અશ્વ જોડેલા રથમાં બેશી નકુળ, હે ભારત મેઘ સરખા કૃષ્ણ અશ્વ જોડેલા રથમાં બેઠેલો ક્રોધાયમાન ઉત્તમૌજ, તેતર સરખા ચિત્રવર્ણુવાળા, વેગે કરી વાયુ સરખા અશ્વયુક્ત રથમાં બેશી ઉગામેલા આયુધવાળો સહદેવ, હસ્તિના દાંત સરખા વર્ણુવાળા, કાળા વાળથી શોભિતા, ભયંકર વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વયોજિત રથપર બેઠેલા પુરંધમાં સિંહરૂપ યુધિષ્ઠિર, સુવર્ણના ઉપસ્કરથી ઢંકાયેલા, વાયુ સરખા વેગવાળા ઘોડા જોડેલા રથે કરી યુધિષ્ઠિરના સર્વ સૈન્ય, તે સર્વે રક્ષા કરેલા સુવર્ણમય છત્રવાળા, રૂડી કેશવાળીવાળા યુદ્ધમાં સર્વ શબ્દ સહન કરનાર ઘોડા જોડેલા રથમાં બેઠેલા રાગની પાછળ પાંચાદમ દ્રુપદ, તેની પાછળ પાટલીપુષ્પ સરખા વર્ણુવાળા અશ્વયુક્ત રથમાં બેઠેલો શત્રુને મારનાર સર્વ મહારથિ સહિત વિરાટ, તેની પાછળ પોતપોતાના સૈન્યથી વિંટાયેલા કેકય, શિખંડી તથા ધૃષ્ટકેતુ, હરિદ્રા સરખા વર્ણુવાળા તથા વેગવાન, સુવર્ણની માળા પેરેલા અશ્વયોજિત રથમાં બેઠેલો વિરાટનો પુત્ર, દ્રોણ સામે આવ્યો. ઈન્દ્રગોપ નામના જંતુ સરખા લાલ વર્ણુવાળા અશ્વયોજિત રથમાં બેઠેલા સુવર્ણસરખી કાંતિ તથા લાલ ધ્વજવાળા, સુવર્ણની માળા પેરેલા, શૂરવીર, યુદ્ધમાં ચતુર, કવચ પેરેલા પાંચ ભાઈ કેકય, વરસતા મેઘ સમમા દેખાતા હતા. આમપાત્ર સરખા વર્ણુવાળા, તુંબરૂ ગંધર્વે આપેલા દિવ્ય અશ્વ ધણી

તેજવાળા પાંચાલ્ય શિખંડીને વહન કરતા હતા. અને પંચાલોના બાર હજાર મહારથિઓમાંથી છ હજાર શિખંડી પાછળ ચાલતા હતા. હે મારિષ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ શિશુપાળના પુત્રને ચોતરફ ક્રીડા કરતા સારંગસરખા વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ, વહન કરતા હતા. એદિયોમાં શ્રેષ્ઠ, અતિ બળવાન, દુઃખેકરી કોઈથી જીતી શકાય નહિ એવા ધૃષ્ટકેતુ, કાંબોજ નામના વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ જોડેલા રથે કઢી દ્રોણ સામે આવ્યો હતો. સુકુમાર અંગવાળા કૈકય, બૃહત્ક્ષત્રને, બ્હાન્ય તૃણના ધૂમસરખા વર્ણવાળા સિંધુ દેશના અશ્વ, વહન કરતા હતા. મલ્લિકા સરખાં નેત્ર તથા પદ્મ સરખા વર્ણવાળા કાંબોજ સરખા મોટા પૃથ્વાગવાળા શણુગારેલા અશ્વ, શિખંડીના શૂરવીર રક્ષદેવ નામના પુત્રને વહન કરતા હતા. સુવર્ણના સાજથી ઢંકાયેલા સિતમિશ્ર પીતવર્ણવાળા ક્ષમાવાન અશ્વ, સંગ્રામમાં શત્રુને દમન કરનાર સેનાબિંદુને વહન કરતા હતા. શ્વેત છે રોમ તથા કેશવાળી જેમની અને કૃષ્ણવર્ણ છે ત્વચા ગુણ લોચન, ઓષ્ઠ તથા ખુરી જેમની, મુનિઓએ ધૃહન કરેલા કૌંચ વર્ણ તે અશ્વ, યુવાવસ્થાવાળા અભિભુ નામના કાશિના રાજના સુકુમાર અંગવાળા મહારથિ એવા પુત્રને વહન કરતા હતા. શ્વેત વર્ણ તથા કૃષ્ણ ગ્રીવાવાળા વેગે કરી મન સરખા સારથિની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર અશ્વ, પ્રતિવિધ્ય નામના રાજપુત્રને વહન કરતા હતા. માષ પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સૌમ્ય એવા પાર્થ પુત્ર સુતસોમને વહન કરતા હતા. રક્તમિશ્રિત પીતવર્ણવાળા તરણુ આદિલ્ય સરખા અશ્વ, પ્રશંસા કરવા લાયક નકુળ પુત્ર શતાનિકને વહન કરતા હતા. સુવર્ણના ચોકડાવાળા રક્તમણિ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સંગ્રામમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ દ્રૌપદી પુત્ર ક્રૃતકર્માને વહન કરતા હતા. ચાપ પક્ષીના પીછ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, શ્રુતકીર્તિને વહન કરતા હતા. અને પીગવર્ણવાળા અશ્વ, સંગ્રામમાં કૃષ્ણ તથા અર્જુનથી વ્યવધિક ગુંથવાન જેને કહે છે એવા અભિમન્યુને વહન કરતા હતા. તે મોટી કાયાવાળા વૃદ્ધિ પામેલા ઈળ વગરના સાલના ઘાંડા સરખા અશ્વ, દુર્યોધનાદિક પાસેથી આવી પાંડવોનો આશ્રય કરેલા એક યુયુત્સુ નામના કુમારને વહન કરતા હતા. અને શણુગારેલા કૃષ્ણવર્ણવાળા અશ્વ, ભયંકર યુદ્ધમાં વેગવાન વાર્ધક્ષેમિને વહન કરતા હતા. સારથિની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર કાળા પગવાળા સુવર્ણના ઉપરકરથી શોભિતા અશ્વ, સૌમિત્તિ નામના કુમારને વેહેતા હતા. સુવર્ણ

સરખા પૃષ્ઠભાગ તથા કૌશીય સરખા વર્ણુવાળા સુવર્ણની માળાથી શો-
ભિતા બિનયવાન અશ્વ, શ્રેણિમાનને વેહેતા હતા. સુવર્ણની માળા ધારણ
કરેલા, સુવર્ણ સરખા પૃષ્ઠભાગવાળા શણગારેલા શરવીર અશ્વ, પ્રશંસા
કરવા લાયક નરશ્રેષ્ઠ કાશિરાજને વહન કરતા હતા. અસ્ત્રવિદ્યા ધનુર્વેદ તથા
ધ્વાજાણુ વેદમાં પારંગત એવા આવતા સલધૃતિને અણ્ણુ વર્ણુવાળા અશ્વ,
વેહેતા હતા. અને પારાવત સરખા વર્ણુવાળા અશ્વ, દ્રાણુના ભાગરૂપ
કલ્પેલા પંચાળના સેનાધિપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વહન કરતા હતા. તેની પાછળ
સત્યધૃતિ, યુદ્ધમાં દુર્ભેદ સૌચિત્તિ, શ્રેણિમાન, વસુદાન તથા કાશિરાજનો
પુત્ર અભિભૂ, યમ તથા કુમેરની ઉપમા આપવા લાયક એટલા શરવીર સુ-
વર્ણુની માળા પેરેલા વેગવાન કાંભોજ નામના અશ્વ જોડેલા રથેકરી શ-
ત્રુના સૈન્યને ભય પમાડતા ચાલતા હતા. સુવર્ણ સરખા વર્ણુવાળા છે રથ
તથા ધ્વજ જેમના એવા ઉગામેલા આયુધવાળા મોટા ધનુષવાળા છ હજાર
કાંભોજ એવા પ્રભદ્રક, બાણસમુદાયથી શત્રુઓને કંપાવતા મૃત્યુનો સ્વી-
કાર કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પાછળ ચાલવા લાગ્યા હતા. પિંગ તથા ઔવર્ણુવાળા
સુવર્ણની માળા પેરેલા ગ્લાનિરહિત મનવાળા ઉત્તમ અશ્વ, ઐકિતાનને વે-
હેતા હતા. ઈન્દ્રાયુધ સરખા વર્ણુવાળા ઉત્તમ અશ્વ જોડેલા રથે કરી અ-
ર્જુનનો મામે કુતિભોજરાજ આવીયો. ચિત્રેલા તારા સરખા ચિન્હયુક્ત,
નિલવર્ણુવાળા અશ્વ, રોચની રાજને સંગ્રામમાં વહન કરતા હતા. વિ-
ચિત્ર વર્ણુ તથા શ્યામ પગવાળા સુવર્ણના ઉપસ્કરથી શોભિત શ્રેષ્ઠ અશ્વ,
જરાસંધ પુત્ર સહદેવને વહન કરતા હતા. કમળના નાળવા સરખા વર્ણુ-
વાળા વિચિત્ર પ્રકારના શીયાણા સરખા વેગવાળા ઉત્તમ અશ્વ, સુદામાને
વેહેતા હતા. શ્વેતભિશ્રિત અણ્ણુવર્ણુ તથા શ્વેત રવાટાવાળા અશ્વ, ગોપ-
તિના પુત્ર પાંચાલ્ય સિંહસેનને વેહેતા હતા. સર્પવના પુષ્પ સરખા વર્ણુવા-
ળા ઉત્તમ અશ્વ, પંચુળોમાં પ્રખ્યાત પુરૂષમાં સિંહરૂપ જનમેજયને વહન
કરતા હતા. માપસરખા વર્ણુવાળા વેગવાન મોટા સુવર્ણની માળા પેરેલા
દધિ સરખા શ્વેત પૃષ્ઠભાગ તથા વિચિત્ર પ્રકારના મુખવાળા અશ્વ, પાંચા-
લ્યને વેહેતા હતા. શોભાયમાન મસ્તકવાળા શરવીર, કમળના પરાગ સર-
ખા વર્ણુવાળા ગૌર અશ્વ, દંડધારને વહન કરતા હતા. કંઈક લાલભિશ્રિત
માલન વર્ણુવાળા પૃષ્ઠભાગ વિષે મલિન શ્વેતવર્ણુ કરી શોભિતા હોય
નહિ! તેની પેઠે ચાલનાર અશ્વ, વ્યાઘ્રદત્તને વેહેતા હતા. વિચિત્ર પ્રકારનો

વર્ણુ તથા કાળા મસ્તકવાળા, વિચિત્ર પ્રકારની માળાઓથી શોભિતા સુંદર અશ્વ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંચાલ્ય સુધન્વાને વેહેતા હતા. ઈન્દ્રવજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેમનો, ઈન્દ્રગોપ નાગના જંતુ સરખા, આશ્વર્થરૂપ છે દર્શન જેમનું એવા અશ્વ, ચિત્રાયુધને વહન કરતા હતા. સુવર્ણની માળા ધારણ કરેલા કંઈક શ્વેત વર્ણુવાળા અશ્વ, કોસલાધિપતિના પુત્ર સુક્ષત્રને વહન કરતા હતા. વિચિત્ર વર્ણુવાળા મોટા, સુવર્ણની માળા પેરેલા સુંદર અશ્વ, યુદ્ધમાં ધૈર્યવાન ક્ષેમિને વહન કરતા હતા. એક વર્ણુના છે ધ્વજ, કવચ, તથા ધનુષ જેનાં એવો શુદ્ધ, શ્વેત અશ્વ જોડેલા રથે કરી દ્રોણ સામે આવ્યો હતો. ચંદ્ર સરખા સામુદ્ર અશ્વ, રૂદ્ર સરખા તેજવાળા સમુદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રસેનને વહન કરતા હતા. નીલ કમળ સરખા વર્ણુવાળા સુવર્ણથી શોભિતા વિચિત્ર પ્રકારની માળા પેરેલા અશ્વ, વિચિત્ર પ્રકારના રથવાળા શૈખ્યને વહન કરતા હતા. વટાણાના પુષ્પ સરખા વર્ણુવાળા શ્વેતમિશ્રિત રક્ત રૂપાટાવાળા શ્રેષ્ઠ અશ્વ, યુદ્ધમાં દુર્મદ રથસેનને વહન કરતા હતા. શુક સરખા વર્ણુવાળા અશ્વ, સર્વ મનુષ્ય થકી જે રાજાને અત્યંત શ્રદ્ધા છે. પટચ્ચર નામના અસુરને હણનાર તે સમુદ્રાધિપને વેહેતા હતા. ખાખરાના પુષ્પ સરખા વર્ણુવાળા ઉત્તમ અશ્વ, વિચિત્ર પ્રકારનાં છે કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ જેનાં એવા વિચિત્ર પ્રકારની માળા પેરેલા ચિત્રાયુધને વેહેતા હતા. એક વર્ણુના ધ્વજ, કવચ, ધનુષ તથા નીલ અશ્વ જોડેલા રથે કરી નીલરાજા દ્રોણ સામે આવ્યો. રત્નના ચિન્હવાળા વિચિત્ર રૂપવાન વરૂથ, રથ, ધનુષ, વાજાંત્ર, ધ્વજ, તથા પતાકા સહિત ચિત્રરાજા દ્રોણ સામે આવ્યો. આકાશના વર્ણુ સરખા વર્ણુવાળા ઉત્તમ અશ્વ, રોચમાનના પુત્ર હેમવર્ણને વહન કરતા હતા. યુદ્ધ કરવામાં સમર્થ, શોભનક્રિયાવાળા, સિતગૌર છે પૃથ્વીના જેમનો શ્વેત અંડવાળા કુકડાના ઈંડા સરખા અશ્વ, યુદ્ધમાં દંડકેતુને વહન કરતા હતા. કેશવ ભગવાને સંત્રામમાં પોતાના પિતાને હણ્યો એ રીતે પાંડવોનો કપાટ બેદાયો અને બાંધવો ભાગ્યા ત્યાર પછી ભીષ્મ, દ્રોણ, પરશુરામ, તથા કૃપાચાર્ય પાસેથી અસ્ત્ર શીખી તે વિધામાં રૂકિમ, કર્ણ, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણે કરી સમાનપણને પ્રાપ્ત થઈ દ્વારકાંપુરીવે હણ્યા તથા સંમથ પૃથ્વીને જીતવા ઈચ્છતા તેને બુદ્ધિમાન સ્નેહિઓએ તેના હિત વાસ્તે વારી રાખ્યો. તેથી તે વૈર સંબંધ મૂકી પોતાનું રાજ્ય કરતો હતો. સાગર ધ્વજવાન તથા પરાક્રમરૂપ દ્રવ્યવાળો

બળવાન તે પાંચરાજ, વૈદ્યમણિની જળથી ઢંકાયલા ચંદ્રની કિરણ સરખા અથ જોડેલા રથે કરી પોતાના દિવ્ય ધનુષનો ટંકાર કરતો દ્રોણ સામે દોડ્યો. અરુણસાના પુષ્પ સરખા વર્ણુવાળા અથ, પાંદચને અનુસરનાર ચ-ઉદ અયુત મુખ્ય રથિઓને વહન કરતા હતા. નાના પ્રકારના રૂપ, વર્ણુ, આકૃતિ તથા મુખવાળા અથ, રથચક્ર સરખા ધ્વજવાળા શૂરવીર ધટોત્કચને વેહેતા હતા. જે એકલો એકલા મળેલા ભરતોના મતને મૂકી, સર્વ ઈચ્છી-તનો ત્યાગ કરી ભક્તિવડે યુધિષ્ઠિર પાસે ગયો હતો. લાલ નેત્રવાળો મહાબા-હુ તે બૃહંત, મોટી કાયા તથા બળવાળા અથેકરી દ્રોણ સામે દોડ્યો. સુ-વર્ણુ સરખા વર્ણુવાળા અથ, સુવર્ણુના રથમાં બેઠેલા, ધર્મગ, સૈન્યના મધ્ય-માં રહેલા રાજશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને ચોતરફથી પાછળ ચાલતા હતા. નાના પ્રકાર-ના વર્ણુવાળા બીજા પણ કેટલાક શોભનક્રિયાવાળા દેવ સરખા ઘણાક અથ, યુદ્ધ વાસ્તે દ્રોણ સામે આવતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, સુવર્ણુની ધ્વજવાળા ભી-મસેનસહિત દ્રોણસામે આવતા કેટલાક સાવધાન યોદ્ધાઓ, ઈન્દ્રસહિત દે-વતાઓ સરખા દેખાતા હતા. આવેલા તે સર્વને અતિક્રમણ કરી આગળ ઉભેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શોભતો હતો. અને સર્વ સૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા દ્રોણાચાર્ય સામે, અતિશય શોભતા હતા. હે મહારાજ, તે સમયે તે દ્રો-ણાચાર્યનો કૃષ્ણાજનયુક્ત કમંડળના ચિન્હવાળો સુવર્ણુમય સુંદર ધ્વજ પણ અત્યંત શોભતો હતો. અને ભીમસેનના વૈદ્યમણિથી શોભિતા મોટા સિં-હના ચિન્હવાળા સુંદર ધ્વજને મેળેયો હતો. કુર કુળના રાજા પાંડુપુત્ર મહા પરાક્રમી યુધિષ્ઠિરનો સુવર્ણુમય ગ્રહગણ સહિત ચંદ્રલાંછિત ધ્વજ, અ-ત્યંત શોભતો હતો. એ વેષે વિસ્તીર્ણ યંત્રે હણેલા ઉત્તમ શબ્દવાળા, હર્ષ વધારનાર દિવ્ય એવા નંદ તથા ઉપનંદ નામના બે મૃદંગ પણ શોભતા હતા. નકુળના રથ વિષે રહેલા શરભના ચિન્હવાળા સુવર્ણુમય અતિઉંચ તથા ભયંકર એવા મોટી ધ્વજને અમે જોતા હતા. સહદેવના રથવિષે શત્રુઓને શોક વધારનાર કોઈથી સહન થાય નહિ એવો હંસલાંછિત ઘંટાયુક્ત પતા-કાવાળો ધ્વજ શોભતો હતો. પાંચ દ્રૌપદી પુત્રના ધ્વજ, ધર્મ, વાયુ, ઈન્દ્ર તથા મહાત્મા અશ્વિનીકુમારના ચિન્હથી અત્યંત શોભતા હતા. હે રાજન! અર્જુનકુમાર અભિમન્યુનો શાર્દૂલપક્ષીના ચિન્હવાળો સુવર્ણુથી ઉજવળ ઉત્તમ ધ્વજ, રથવિષે અત્યંત શોભતો હતો. હે રાજેન્દ્ર! ધટોત્કચના ધ્વજવિષે ગૃ-ધ્રપક્ષી શોભતો હતો. અને તેના અથ પણ પૂર્વે જેના રાવર્ણુના હતા તેવા

ઈચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર હતા. હે નૃપ, ધર્મરાજનું દિવ્ય એવું માહેન્દ્ર, ભીમસેનનું વાયવ્ય, તૈલોક્ષની રક્ષા વાસ્તે બ્રહ્માએ સૃજેલું અજર તથા દિવ્ય ધનુષ અર્જુનનું, નકુળનું વૈષ્ણવ, સહદેવનું અશ્વિજ, ધૃષ્ટાકૃત્યનું દિવ્ય એવું બયંકર પૌલત્ય, હે ભારત, રૌદ્ર, આગ્રેય, કૌભેર, યામ્ય તથા ગિરિશ નામનાં પાંચ ધનુષરત્ર પાંચ દ્રૌપદી પુત્રોના રૌદ્ર નામનું શ્રેષ્ઠ ધનુષ રોહિણીપુત્ર બળરામને પ્રાપ્ત થયું હતું તે તેણે પ્રસન્ન થઈ મહાત્મા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને આપ્યું છે એટલાંએ અને બીજા પણ સુવર્ણથી શોભિતા ધણાક શત્રુઓને શોક વધારીનાર શૂરવીરોના ધ્વજ, ત્યાં દેખતા હતા. ધન્યએ કરી અત્યંત બાધ કરનાર કુત્સિત પુરૂષથી સેવન થઈ શકે નહિ એવું તે, દ્રોણ સૈન્ય પટમાં લખેલા ચિત્ર સરખું શોભતું હતું. તે વખતે હે રાજન, સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે દોડતા શૂરવીરોના સ્વયંવરની પેઠે નામ તથા ગોત્ર સંભળાતા હતા.

॥ શ્રુશ્રુબુર્નામગોત્રાણિવીરાણાંસંયુગેતદા ॥

‘॥ દ્રોણમાદ્રવતારાજન્સ્વયંવરઙ્વાહવે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि हयध्वजादिकथने गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ व्यथयेयुरिमेसेनां देवानामपि संजय ॥

॥ आहवेयेभ्य वर्तत नृकोदरमुखानृपाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, સંગ્રામમાં જે ભીમસેનાદિક રાજાઓ દ્રોણ સામે પાછા આવ્યા તે દેવતાની સેનાને પણ વ્યથા પમાડે એમાં સંશય નહિ. દિષ્ટે કરી બંધાયેલોજ આ પુરૂષ જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે. ને તે દિષ્ટકર્મમાંજ સર્વ અર્થ જૂદા જૂદા દેખાય છે. જે કે જે યુધિષ્ઠિર રાજા, કોઈ ન જાણે તે રીતે જટા તથા મૃગચર્મ ધારણ કરી ધણા કાળસૂધી અરણ્યમાં વિહાર કરતા હતા, તેજ યુધિષ્ઠિર, સંગ્રામમાં મોટી સેનાને આગ્રા કરે છે, તે પણ દૈવ સંયોગથીજ અને મારા પુત્રને જે રાજ્ય મળ્યું હતું તે પણ દૈવ યોગથીજ, એમાં સંશય નહિ. કારણ નિશ્ચય પુરૂષ ભાગ્ય સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે તેને આકર્ષણ કરે છે; પણ પોતે જેમ

ઈચ્છા કરે તેમ થતું નથી. જો કે જો આ યુધિષ્ઠિર રાજા દ્યુતથી વ્યસ-
નને પ્રાપ્ત થઈ અત્યંત ક્લેશને પ્રાપ્ત થયો હતો. તેજ આ ટાણે ભાગ્ય
યોગે સહાયોને પ્રાપ્ત થયો છે. હે સંજય, મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન પૂર્વે મને
કહેતો હતો કે, હે તાત, કેકય, કાશિકા કોસળ, એદિયો તથા વંગો પણ
મારી તરફ આવ્યા છે. માટે સમગ્ર પૃથ્વી જેવી મને બળે છે તેવી પા-
ર્યને બજતી નથી તથાપિ આ વખતે તેની સેના સમૂહના મધ્યમાં રહેલા
સારી રીતે ચોતરફથી રક્ષણ કરેલા દ્રોણને સંગ્રામમાં પાર્ષત એવા ધૃષ્ટ-
દ્યુમ્ને પાડ્યા એનું કારણ ભાગ્ય વિના બીજું શું કહી શકાય? ભાગ્યજ.
પણ હે સંજય, વળી મને એક આશ્ચર્ય થાય છે જે, રાજાઓના મધ્યમાં
રહેલા નિરંતર યુદ્ધથી આનંદ પામનાર, સર્વોચ્ચમાં પારંગત એવા મહા-
બાહુ દ્રોણને મૃત્યુ કેમ પ્રાપ્ત થયો. હે સંજય, બીજમ તથા દ્રોણને હણાયા
સાંભળી કષ્ટ તથા અત્યંત મોહને પ્રાપ્ત થયેલો હું હવે જીવવાનો ઉત્સાહ
તથી રાખતો. હે સંજય, પૂર્વે પુત્રવિષે પ્રીતિ કરનાર મને જોઈ જે વિદુરે
કહ્યું હતું તે દુર્યોધન સહિત મને સર્વ પ્રાપ્ત થયું પણ હવે જો દુર્યોધનનો
ત્યાગ કરી બાકીના પુત્રના બચાવને ઈચ્છુ તો સમગ્રનું મરણ ન થાય
તથાપિ તે અત્યંત નૃશંસ કર્મ કહેવાય. તે હું કેમ કહું? તેમ જે પુરૂષ ધ-
ર્મનો ત્યાગ કરી કેવળ સ્વાર્થમાં તત્પર થાય તે આ લોકથી બ્રહ્મ થઈ ક્ષુદ્ર-
પણાને પ્રાપ્ત થાય છે. હૈ સંજય, મુખ્ય પુરૂષોનું મર્દન થવાથી હવે ઉત્સા-
હ રહિત આ દેશના અવશેષને હું જોતો નથી. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, ક્ષમાવાન એ-
વા જે વડે કરી આપણે નિરંતર જીવીએ તે બે મુખ્ય પુરૂષ થઈ જવાથી
હવે અવશેષ કેમ રહે? માટે હવે તો હે સંજય, કેવી રીતે યુદ્ધ પ્રવર્તમા-
ન થયું, કયા યોદ્ધા યુદ્ધ કરતા હતા, કયા મારતા હતા, અને કયા ક્ષુદ્ર પુ-
રૂષો બચ્યા ભાગ્યા; તે બધું મથાર્ય મને કહે. અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને
શું પરાક્રમ કય્યું? તે પણ મને કહે. કારણ તેથી તથા તેના ભાઈ બીમ-
સેન થકી હમેશ મોટું ભૂય મને રહે છે. હે સંજય, પાંડવ તરફના યોદ્ધા-
ઓ સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે પાછા આવ્યા પછી બાકી રહેલા મારા સૈન્યનો
અત્યંત દારણ પ્રહાર જે રીતે થયો હોય તે રીતે મને કહે. અને તેઓ
પાછા આવ્યા તે વખતે તમારા મનને કેવું થયું; અને મારી તરફના કયા
શરવીરોએ કાને વારી રાખ્યા તે પણ મને કહે.

॥ કથંચવોમનસ્તાતનિવૃત્તેષ્વભવત્તદા ॥

॥ મામકાનાંચયેશ્રૂરાઃકેકાંસ્તન્ન્યવારયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि धृतराष्ट्र वाक्ये
गुर्जरभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ મહદૈરવમાત્સીન્નઃસન્નિવૃત્તેષુપાંડુષુ ॥

॥ दृष्ट्वाद्रोणंछाद्यमानतैर्भास्करमिवांबुदैः ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જે વખતે પાંડવ પાછા ફરી આવ્યા તે વખતે મેઘે ઢાંકેલા સૂર્યની પેઠે તેમણે ઢાંકી દીધેલા દ્રોણને જેઈ અમને મોટું ભય ઉત્પન્ન થયું હતું અને તેથી કરી ઉડેલી તીવ્ર રજે કરી તમારી સેના ઢંકાઈ જવાને લીધે દૃષ્ટિપંથ હણવાથી દ્રોણ હણાયા એમ અમે માનવા લાગ્યા. કૂરુકર્મ કરવા ઈચ્છતા મોટા ધનુષવાળા તે શૂરવીરોને જેઈ જલદી દુર્યોધને પોતાના સૈન્યને આજ્ઞા કરી કે, હે રાજાઓ શક્તિ, ઉત્સાહ તથા બળ પ્રમાણે યુક્તિથી પાંડવની સેનાને વારો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સમીપે ઉભેલા ભીમસેનને જેઈ તેના જીવિતને હરણ કરવા ઈચ્છતો તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ બાણનો વરસાદ કરતો તેની સામે જઈ ક્રોધાયમાન થયેલા મૃત્યુની પેઠે બાણે કરી તેને મારવા લાગ્યો. તે વખતે ભીમસેન પણ બાણે કરી તેને પીડવા લાગ્યો; તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. તે સમયે ઈશ્વરે પ્રેરેલા પ્રાચ, શૂરવીર તથા પ્રહાર કરનાર તે રાજાઓ રાજ્ય તથા મૃત્યુ ભયનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં શત્રુઓ સામે ઉભા રહ્યા. હે વિશાંપતે, તે ટપ્પે દ્રોણને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા સંગ્રામમાં શોભિતા શિનીપૌત્ર શૂરવીર આવતા સાત્યકિને કૃતવર્માએ વારી રાખ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ બાણના સમુદાયથી ક્રોધાયમાન થયેલા તેને વારી રાખ્યો વળી મદોન્મત હસ્તિ, મદોન્મત હસ્તિને જેમ વારે તેમ કૃતવર્માએ તેને વાર્યો. દ્રોણ સામે આવતા મોટા ધનુષવાળા ક્ષત્રવર્માને ઉગ્ર ધનુષવાળા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે તીક્ષ્ણ બાણે કરી વારી રાખ્યો. ક્ષત્રવર્માએ સિંધુપતિના ધ્વજ, તથા ધનુર્ કાપી ક્રોધથી દશ બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં તેને વિંધ્યો. બાણ નાંખવામાં ચતુર સિંધુ રાજાએ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સંગ્રામમાં લોહમય બાણે કરી ક્ષત્રવર્માને વિંધ્યો. પાંડવ

વાસ્તે યજ્ઞથી દ્રોણ સામે આવતા ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર, મહારાજ યુયુત્સુને સાવધાન થયેલા સુબાહુએ વારી રાખ્યો. યુયુત્સુએ કૃષ્ણ તથા પીતવર્ણુવાળા બે કુર બાણે કરી બાણ ફેંકતા સુબાહુના ધનુષ બાણ સહિત બેય હાથ કાપી નાંખ્યા. પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાગને, ક્ષોભ પામેલા, સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ, મદ્રાધિપતિ શલ્યે વારી રાખ્યા. તેની ઉપર ધર્મરાજ્યે મર્મ બેદનાર ધણાક બાણ નાંખ્યા. મદ્રાધિપતિએ પણ ચોસટ બાણથી તેમને વિધી અત્યંત સિંહનાદ કર્યો, વડિલ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સિંહનાદ કરતા તેના ધ્વજ તથા ધનુષ કુર નામના બે બાણથી કાપી નાંખ્યા. તે વખતે મનુષ્યો જોયે સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા. તેમજ સૈન્ય સહિત બાહ્યક રાજ્યે, સૈન્ય સહિત દ્રોણ સામે આવતા કુપદ રાગને બાણે કરી વારી રાખ્યો. તે વખતે સેના સહિત પરસ્પર સામે આવેલા તે બેઉ વૃદ્ધનું, મોટા યુધપતિ મદ જરતા બે હસ્તિયોનું જેવું યુદ્ધ થાય તેવું ભયંકર યુદ્ધ થયું. પૂર્વે ઈન્દ્રે તથા અગ્નિએ જેમ બળિરાગને વાર્યો હતો તેમ સૈન્યસહિત અવતિપુરીના, વિંદ તથા અનુવિંદે સૈન્યસહિત મત્સ્ય દેશના વિરાટરાગને વારી રાખ્યો. અને મત્સ્યના ચોદાઓને કેકય સાથે દેવાસુર યુદ્ધ સરખું, ભયરહિત છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમાં એવું અતિ આકુળ યુદ્ધ થયું. બાણ સમુદાયને ફેંકતા દ્રોણ સામે જતા નકુળ પુત્ર શતાનિકને સભાપતિ ભૂતકર્માએ વારી રાખ્યો. તેટલામાં નકુળ પુત્ર અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા બલ્હનામના ત્રણ બાણે કરી સંગ્રામ વિષે ભૂતકર્માને બાહુ તથા મસ્તકરહિત કર્યો. બાણના ઓધ નાંખતાં દ્રોણ સામે આવતા પરાક્રમી તથા શૂરવીર સુતસોમને વિવિંશતિએ વારી રાખ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સુતસોમે સરળ બાણે કરી કાઠ વિવિંશતિને બેદી કવચ પેરેલો તે સામે ઉભો રહ્યો નહિ. બીમરથે તીક્ષ્ણ કરેલા લોહમય છ બાણે કરી અશ્વ, તથા સૂરયિ સહિત શાલ્યને યમલોકમાં મોકલી દીધો. હે મહારાજ, મયૂર સરખા અશ્વ જોડેલા રથે કરી આવતા તમારા પૌત્ર શ્રુતકર્માને તમારા ચૈત્રસેનિ પૌત્રે વારી રાખ્યો. દુઃખથી સહન થાય નહિ એવા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા તે બેઉ તમારા પૌત્ર વડિલોની અર્થ સિદ્ધિ વાસ્તે ઉત્તમ યુદ્ધ કરતા હતા- મહા સંગ્રામમાં દ્રોણની આગળ ઉભેલા પ્રતિવિધ્યને જેઈ પિતાને માન આપતા અશ્વત્થામાએ બાણથી એને વારી રાખ્યો. પ્રતિવિધ્યે તીક્ષ્ણ બાણે કરી પિતા વાસ્તે ઉભેલા સિંહધાંગુળયિ

ચિન્હવાળા કોધાયમાન થયેલા તેને વિધ્યો. હે નરર્ષભ, તેટલામાં ખીજ વાવવા વખતે જાણે ખીજ વાવતા હોય તેની પેઠે દ્રૌપદી પુત્રાએ અશ્વત્થામા ઉપર આણુનો વરસાદ કર્યો. દ્રોણ સામાજતા અર્જુન પુત્ર મહારથિ દ્રૌપદ્ય શ્રુતકીર્તિને દુઃશાસનના પુત્રે વારી રાખ્યો. અર્જુન સરખો તે અર્જુન પુત્ર અલંત તીક્ષ્ણ કરેલા ભક્ષનામના લણુ આણે કરી તેના ધનુષ, ધ્વજ, તથા સારથિને છેદી દ્રોણ સમીપે ગયો. હે રાજન્! જે બેઉ સેનાવિષે અલંત શૂર મનાય છે, પટચર નામના અસુરને હણનાર તે સમુદ્રાધિપને લક્ષમણે વારી રાખ્યો. હે ભારત, તે, લક્ષમણના ધનુષ તથા ધ્વજ ચિન્હ છેદી તેની ઉપર આણુનો વરસાદ કરતાં અલંત શોભતો હતો. સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે આવતા યાત્રસેનિ યુવાવસ્થાવાળા શિખંડિને મહા પ્રાગ્ યુવાવસ્થાવાનું વિકર્ણું વારી રાખ્યો. તે વખત શિખંડીએ આણુના સમુદાયથી તેને ઢાંકી દીધો. તે સમયે તે આણુ સમુદાયને નાશ કરી બળવાન તમારો પુત્ર શોભતો હતો. દ્રોણ સામે જતા શૂરવીર ઉત્તમૌજને સંગ્રામમાં આણુના સમુદાયથી અંગદે વારી રાખ્યો. તે વખતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે બે. ઉનો સર્વ સૈનિકાને પ્રીતિ વધારનાર અલંત ભયંકર પ્રહાર થતો હતો. દ્રોણ સામે જતા શૂરવીર પુરૂષતત્ત્વે મોટા ધનુષવાળા બળવાન દુર્મુખે વત્સદંત નામના આણુથી વારી રાખ્યો. તે સમયે તેણે નારાય નામના આણે કરી દુર્મુખાંતી ભૂકુટીનો મધ્યભાગ વિધ્યો. તેણે કરી તેનું મુખ, નાળસહિત કમળ સરખું શોભતું હતું. દ્રોણ સામે જતા લાલ ધનવાળા પાંચ ભાઈ કેકયને આણુના વરસાદથી કર્ણે વારી રાખ્યા. અલંત સંતપ્ત થયેલા તેમણે આણુના વરસાદથી એને ઢાંકી દીધો. તેણે પણ વારંવાર આણુ સમુદાયથી તેમને ઢાંકી દીધા. પરસ્પર આવતા આણુના સમુદાયથી ઢંકાઈ જવાને લીધે અશ્વ, સારથિ ધ્વજ તથા રથ સહિત કર્ણ તથા પાંચ ભાઈ કેકય પણ દેખાતા ન હતા. દ્રોણ સામે જતા નીલ, કાશ્ય તથા જયત્સેન એ લણુને દૂર્જય, જય તથા વિજય નામના તમારા લણુ પુત્રોએ વારી રાખ્યા, તે વખતે પરસ્પર તેમનું એક બાળુંએ સિંહ વ્યાઘ્ર તથા તરશ્ચ અને ખીજ બાળું રીંછ, મહિષ તથા બલિબર્દનું, પરસ્પર જેવું યુદ્ધ થાય તેવું જોનારને પ્રીતિ વધારનાર ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. યુદ્ધમાં દ્રોણ સામે જતા સાતઠતને ક્ષેમધૂર્તિ તથા બૃહંત નામના બે ભાઈઓએ તીક્ષ્ણ આણે કરી વિધ્યા. તે વખતે અન્યોઅન્ય તેમનું તથા તેનું વનવિષે મદ ઝ-

રતા એ મુખ્ય હસ્તિ તથા સિંહનું જેવું પરસ્પર યુદ્ધ થાય તેવું અતિ આ-
શ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થતું હતું. યુદ્ધમાં દ્રોણ સામે જતા, યુદ્ધથી આનંદ પામનાર,
એકલા અંબષ્ટરાજને બાણ ફેંકતા કોધાયમાન થયેલા ચેદિ રાજ્યે વારી
રાખ્યો. તે સમયે અંબષ્ટ રાજ્યે અસ્થિ બેદનાર શલાકાએ કરી તે ચે-
દિરાજને બેધો. તેથી તે બાણ સહિત ધનુષનો ત્યાગ કરી રથઉપરથી પૃ-
થ્વીઉપર પડ્યો, કોધાકત રૂપવાળા દ્રોણ સામે આવતા વાણ્ણ્ય, વાર્ધક્ષે-
ભિને ઉદાર ચિત્તવાળા શરદાનતા પુત્ર કૃપાચાર્યે હુદ્રક નામના બાણે કરી
વારી રાખ્યો. તે વખતે પરસ્પર વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરતા કૃપાચાર્ય
તથા વાણ્ણ્ય વાર્ધક્ષેભિને જે યોદ્ધાઓ જોતા હતા તે યુદ્ધમાં આસક્ત મ.
નવાળા યદ્ધ બીજી ક્રિયાને ભૂલી જતા હતા. દ્રોણ સામે આવતા સાવ-
ધાન મણિમાન રાજને દ્રોણના યશને વધારનાર સૌમદત્તિએ વારી રાખ્યો.
તે વખતે મણિમાન રાજ્યે જલદી સૌમદત્તિના વિચિત્ર પ્રકારના ધનુષ,
ધ્વજ પતાકા તથા સારથિને પાડી છત્ર પણ રથમાંથી પાડી નાખ્યું. તે
વખતે યૂપાધ્વજવાળો શત્રુને હણનાર સૌમદત્તિ જલદી રથમાંથી નીચે કૂદી
શ્રેષ્ઠ ખડ્ગથી અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત તેને મારી પાછો
પોતાના રથમાં બેસી બીજું ધનુષ લેઈ પોતે ધોડાઓને નિયમમાં રાખતાં
પાંડવની સેનાને મારવા લાગ્યો. અસુર પ્રત્યે આવતા ઈન્દ્રની પેઠે દ્રોણ
પ્રત્યે આવતા દુઃષે કરી જીતી શકાય નહિ એવા પાંચ રાજને સમર્થ જ-
પસેને બાણના ઓઘથી વારી રાખ્યો. ગદા, બાલા, ખડ્ગ, પટા, લાકડી-
ઓ, પાષાણ, દંડ, અગ્ન્યસ્ત્ર, સાંગ, ગુરંજ, બાણ, મુસળ, મોદાલી, ચક્ર,
ગોદૃણ, ફરસી, રજ, વાયુ, અગ્નિ, સલિલ, ભસ્મ, લોહ, તૃણ તથા દ્રુમે
કરી સેનાને વ્યથા પમાડતો, ખેદ કરતો, ભાગતો, હણતો, ભગાડતો, ફેંકતો
તથા ભય પમાડતો ધર્તાત્મ્ય રાક્ષસ દ્રોણ સામે આવ્યો. તેને કોપાયમાન
થયેલો અલંબુષ રાક્ષસ નાના પ્રકારના યુદ્ધ સાધનભૂત શસ્ત્રે કરી મારવા
લાગ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં મુખ્ય તે બેઉનું પૂર્વે જેવું શંખરાસુર તથા
ઈન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવું યુદ્ધ થતું હતું. હે રાજન, એ રીતે તમારા
તથા તેમના સંકુળ યુદ્ધમાં રથ, હસ્તિ, તથા પાયદળોના સંકેડો ઠંદ યુદ્ધ
થતા હતા. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. દ્રોણને મારવા તથા રક્ષણ કરવા વખ-
તે એકઠા મળેલાઓને જેવો સંગ્રામ થયો એવો સંગ્રામ પૂર્વે મેં દીઠોય
ન હતો, તેમ સાંભળ્યો પણ ન હતો. હે પ્રભો, આ ધૈર, આશ્ચર્યરૂપ, આ
રૈદ્ર, એ રીતે કેહેવાતા તે સંગ્રામમાં વિચિત્ર ઘણાંક યુદ્ધ દેખાતાં હતાં.

॥ इदंघोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ॥

॥ तत्रयुद्धान्यदृश्यंतप्रततानिबहूनि च ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे गुर्जर-
भाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ तेष्वેવંસન્નિવૃત્તેષુપ્રત્યુદ્યાતેષુભાગશઃ ॥

॥ कथंयुयुधिरेपार्थामामकाश्चतरस्विनः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હું સંજય, એ રીતે તેઓ વિભાગ પ્રમાણે પાછા ફરી સામે આવ્યા ત્યારે પાંડવ તથા વેગવાન ભારી તરફનાઓનું કેવી રીતે યુદ્ધ થયું. તેમ હું સંજય, અર્જુને સંશપ્તક સૈન્ય પ્રત્યે શું કર્યું; અને સંશપ્તકોએ અર્જુન વિષે શું કહ્યું; તે પણ મને કહે. સંજય કહે છે, તે રીતે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ પાછા ફર્યા અને બેઉ સેનાના યોદ્ધાઓ વિભાગ પ્રમાણે સામે. ઉભા રહ્યા તે વખતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને હસ્તિ સૈન્ય સહિત ભીમસેન સામે દોડી, હસ્તિ, હસ્તિને તથા બળિબર્દ બળિબર્દને જેમ બોલાવે તેમ યુદ્ધ વાસ્તે તેને બોલાવ્યો. એટલે તેણે બોલાવેલો યુદ્ધમાં કુશળ તથા બાહુબળ યુક્ત ભીમસેન, હસ્તિસૈન્ય સામે દોડી તેજ વખતે તે સૈન્યને નારાય નામના બાણે કરી ભેદવા લાગ્યો. તેથી વિમુખ તથા મદરહિત થયેલા ચોતરફ મદ ઝરતા પર્યંત સરખા તે હસ્તિઓનેબેઈ પવનનો પુત્ર તે, વૃદ્ધિ પામેલો વાયુ જેમ વાદળાના સમૂહને નાશ કરે તેમ તે સૈન્યોનો નાશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હસ્તિઓ વિષે બાણ સમૂહ નાંખતો ભીમસેન, સર્વ ભુવન વિષે કિરણોનો વિસ્તાર કરતો ઉદય પામેલો સૂર્ય જેવો શોભે તેવો શોભતો હતો. અને તેના બાણે કરી. વિંધાયલા હસ્તિઓ, આકાશમાં સૂર્યનાં કિરણોએ કરી વ્યાપ્ત થયેલા અનેક મેધ શોભે તેવા શોભતા હતા. એ પ્રમાણે હસ્તિઓનો નાશ કરવા વાયુપુત્ર ભીમસેનની સામે આવી ક્રોધાયમાન થયેલા દુર્યોધને તીક્ષ્ણ કરેલા બાણે કરી તેને બેઘો. તેજ ટાણે ક્ષણ માત્રમાં ક્રોધથી રૂધિર સરખા લાલ નેત્રવાળા ભીમસેને દુર્યોધન રાખને તેના નાશ વાસ્તે તીક્ષ્ણ બાણથી વિંધ્યો. વળી બાણે કરી વિંધાયેલા સર્વ અંગવાળા ક્રોધાકાંત થયેલા તેણે પણ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સૂર્ય કિરણ સરખા ઉજવળ નારાય નામના બાણે કરી પાંડુ-

પુત્ર તેને વિંધ્યો. તે વખતે પાંડુપુત્ર તેણે રત્નથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના ધ્વજ વિશે રહેલા મણિમય હસ્તિને ભક્ષ નામના એક બાણથી બેદી બીજા ભક્ષ બાણે કરી જલદી તેનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. હે મારિષ, એ રીતે બીમસેને પીડિત કરેલા દુર્યોધનને જોઈ બીમને ક્ષોભ પમાડવાની ઈચ્છાથી હસ્તિ ઉપર બેઠેલો અંગરાજ તેની સામે આવ્યો. તેથી મેધ સરખા શબ્દ વાળા આવતા તે હસ્તિને જોઈ બીમસેને નારાય નામના બાણે કરી કુંભસ્થળના મધ્યમાં અલંત તેને પીડ્યો. તેના નાંખેલા તે નારાય નામના બાણ, તે હસ્તિની કાયાને બેદી પૃથ્વીમાં પેઠા અને તે હસ્તિ પણ વળે હોણેલા પર્વતની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે ટાણે હસ્તિ ઉપરથી નીચે પડતા તે મ્લેચ્છનું મસ્તક પણ જલદી બાણ ફેંકનાર બીમસેને ભક્ષનામના બાણથી કાપી નાખ્યું. તે શૂરવીર પડ્યો તેને જોઈ સંભ્રાંત થયા છે અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ જેમાં એવી દુર્યોધનની સેના પાયદળોને મદન કરતી ચોતરફ ભાગવા લાગી. તે ટાણે પ્રાગજ્યોતિષનો અધિપતિ ભગદત્ત, જે હસ્તિયે કરી ઈંદ્ર, દૈલ તથા દાનવને જીત્યો હતો તેના વંશના હસ્તિ ઉપર બેશી બીમસેન સામે આવ્યો. તે વખતે નેત્ર ફાડેલા તથા ક્રોધાયમાન થયેલા તે શ્રેષ્ઠ હસ્તિએ સંકુચિત કરેલી સૂંઠ તથા બે પગે કરી પાંડુપુત્ર બીમસેનને જાણે મંથન કરતો હોય નહિ તેની પેઠે તેની સામે દોડી અશ્વ સહિત તેના રથનું ચૂર્ણ કરી નાખ્યું. તે સમયે અંજલીકા વેધવિદ્યા જાણનાર પાંડુપુત્ર બીમસેન પલાયન ન કરતાં દોડી તેના શરીરમાં લીન થઈ ગયો. એ રીતે તેના શરીરમાં જઈ હાયથી વારંવાર તેને મારતાં પોતાને મારવા ઈચ્છતા તે હસ્તિને લડાવતો હતો. તે વખતે દશહજાર હસ્તિ સરખો બળવાળો શોભિતો બીમસેનને ખોળતો તે હસ્તિ કુલાલચક્રની પેઠે જલદી ફરવા લાગ્યો. બીમસેન પણ તેના શરીરમાંથી બહાર નીકળી સુપ્રતિક નામના તે હસ્તિની આગળ સામે ઉભો. તે વખતે તે હસ્તિ સૂંઠથી બીમસેનને પકડી તેની ડોકમાં વીંટો લેઈ બે ગોઠણથી તેને પાડી મારવા તૈયાર થયો. તે ટાણે વળી મહાબળવાન બીમસેન તેની સૂંઠમાંથી બહાર નીકળી પાછો તે હસ્તિના શરીરમાં પ્રવેશ કરી પોતાના પક્ષ તરફના હસ્તિને આવવાની વાટ જોતો હતો. પછી હસ્તિના શરીરમાંથી નીકળી વેગથી વળી ભાંગવા પણ લાગ્યો. તેટલામાં તો હે મારિષ, બીમસેનને હસ્તિએ માર્યો માટે એને ધિક્કાર છે, એ રીતે સર્વ સૈન્યમાં મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. હે રાજા, અને તે હસ્તિથી ત્રાસ

પામેલી પાંડવની સેના પણ જ્યાં ભીમસેન હતો ત્યાં ભાગીને ગઈ. તે ટાણે યુધિષ્ઠિર રાજા પણ ભીમસેન હણાયા એમ માની પાંચાલ્ય સહિત પોતે ભગદત્તને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ શત્રુને તપાવનાર ખીજા યોદ્ધાઓ પણ હજારો તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ ભગદત્ત ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે ભગદત્ત આવતા બાણોને અંકુશથી નિવારણ કરી હસ્તિથી પાંડવ તથા પંચાલોને મારવા લાગ્યો. તે ટાણે સંગ્રામમાં ભગદત્તના આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમને અમ્મિ જોતો હતા. તેટલામાં દશાર્ણદેશનો રાજા જલદી ચાલનાર મદ ઝરતા હસ્તિ ઉપર બેસી ભગદત્ત સામે આવ્યો. તે વખતે ભયંકર રૂપવાળા તે બેઉ હસ્તિઓનું દુમ સહિત પક્ષવાળા બે પર્વતનું જેવું યુદ્ધ થાય તેવું ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં ભગદત્તના હસ્તિએ પાછા ફરી દશાર્ણાધિપતિના હસ્તિના પાર્શ્વભાગને બેદી તેને પાડ્યો ને ભગદત્તે પણ સૂર્ય કિરણ સરખા સાત ભાલાએ કરી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા તે શત્રુને પણ હણ્યો. તે ટાણે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ભગદત્તને વિંધી મોટા રથ સૈન્યે કરી ચોતરફથી તેને વિંટી લીધો. તે વખતે ચોતરફથી રથિઓએ વિંટાયેલો હસ્તિ ઉપર વિરાજમાન તે, વનના મધ્યમાં પર્વત વિષે રહેલો પ્રજ્વલિત અગ્નિ શોભે તેવો શોભતો હતો. તેમજ ચોતરફથી બાણ ફેંકતા ઉગ્ર ધનુષ્વાળા રથિ પુરૂષોના મંડળના મધ્યમાં રહેલો તે હસ્તિ બ્રાંત થતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્ઞેતિપના અધિપતિ ભગદત્તરાજાએ તે મોટા હસ્તિને સાત્યકિના રથ સામે મોકલ્યો. તેથી તે હસ્તિએ સાત્યકિના રથને ગ્રહણ કરી વેગથી ફગાવ્યો. એટલે સાત્યકિ તે તેમાંથી ફૂદી પલાયન કરી ગયો, તેમજ તેનો સારથિ પણ ઘોડાઓને સ્થિર કરી સાત્યકિ પાસે જઈ ઉભો. તેટલામાં વળી અવકાશ પામેલો તે હસ્તિ, ઉતાવળે રથ મંડળમાંથી બહાર નિકળી સર્વ રાજાઓને મારવા લાગ્યો. જલદી ગતિ કરનાર તેણે ત્રાસ પમાડેલા રાજાઓ તે એક હસ્તિને સેંકડો હસ્તિ સરખો માનવા લાગ્યા. તેટલામાં હસ્તિ ઉપર બેઠેલો ભગદત્ત, ઔરાવત હસ્તિ ઉપર બેઠેલો ધન્વ જેમ દૈત્યનો નાશ કરે તેમ પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યો હતો. તે ટાણે ચોતરફ દ્રોણ તથા પંચાલોના હસ્તિ અને અશ્વનો મોટો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. એ રીતે ભગદત્તે પાંડવ તરફનાઓને ચોતરફથી પીડિત કર્યા. તેને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલો ભીમસેન પાછો ભગદત્ત સામે આવ્યો. તે વખતે સામે આવતાં તેનાં વાહનને ભગદત્તના હસ્તિએ સૂંઢમાંથી મૂકેલા જળે કરી ત્રાસ

પમાજ્યાં, તેથી તે ભીમસેન સહિત ત્યાંથી પલાયન કરવા લાગ્યાં. તે સમયે રથમાં બેઠેલા કાળ સરખા ધૃતિપુત્ર શ્ચિપર્વાએ જલદી તેની સામે આવી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. તેટલામાં સુંદર અંગની સધિવાળા તે પર્વત પતિએ અધિ વગરના બાણે કરી તે શ્ચિપર્વાને ચમલોકમાં મોકલી દીધો. તે શૂરવીર પડ્યો તેને જોઇ સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, દ્રૌપદી પુત્ર, ચેકિતાન, ધૃષ્ટકેતુ, તથા યુયુત્સુ એટલા પાંડવો તરફના શૂરવીર ભયંકર સિંહનાદ કરતા ત્યાં આવી હસ્તિને પીડિત કરી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં પેની, અંકુશ તથા અંગુઠાએ કરી ભગદત્તે પ્રેરેલા અને સ્તબ્ધ છે કર્ણ તથા નેત્ર જેનાં એવા ઊંચી સૂંઠ કરેલા હસ્તિએ બે પગવડે વાહનોને પીડિત કરી યુયુત્સુના સારથિને માર્યો. તેટલામાં હે રાજન, યુયુત્સુ રથ ઉપરથી જલદી પલાયન કરી ગયો. તે ટાણે તે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દ કરતા બાણે કરી હસ્તિને મારવા લાગ્યા, તે સમયે તે તમારો પુત્ર અભિમન્યુના રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે શત્રુ વિષે બાણ નાંખતો હસ્તિ ઉપર બેઠેલો તે ભગદત્તરાજ, ભુવનો વિષે કિરણોનો વિસ્તાર કરતો જેવો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. તે ટાણે હસ્તિ ઉપર બાણ અભિમન્યુએ, દશ યુયુત્સુએ, ત્રણ ત્રણ દ્રૌપદીના પુત્રોએ, તથા ત્રણ બાણ ધૃષ્ટકેતુએ નાંખ્યા. અતિ યત્નથી નાંખેલા તે બાણે કરી વિધાયલો તે હસ્તિ, સૂર્યની કિરણોએ કરી મળેલો મોટો મેઘ શોભે તેવો શોભતો હતો. આવતે શીક્ષા તથા રત્ને કરી પ્રેરેલો શત્રુના બાણથી પીડિત તે હસ્તિ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાણથી શત્રુઓને ફેંકવા લાગ્યો. વનમાં ગોવાળ જેમ દડે કરી પશુગણને વિંટી લે તેમ ભગદત્ત વારંવાર પાંડવ સેનાને વિંટી લેતો હતો. તે ટાણે જલદી આવ્યો છે સિંચાણો પાસે જેમની એવા કાગડાઓનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભાગતા પાંડવ તરફનાઓનો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. હે નૃપશ્રેષ્ઠ, અંકુશે હણેલો પક્ષવાળા પર્વતસરખો શ્રેષ્ઠ તે હસ્તિ ક્ષોભ પામેલો સમુદ્ર જેમ વ્યાપારીજનોને ભય ઉત્પન્ન કરે તેમ શત્રુઓને અત્યંત ભય ઉત્પન્ન કરતો હતો. તે ટાણે ભયથી ભાગતા હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા રાજાઓનો ઉત્પન્ન થયેલો ભયંકર શબ્દ પૃથ્વી આકાશ સ્વર્ગ, દિશા તથા વિદિશાઓમાં પણ ફેલાઈ જતો હતો. પૂર્વે સંગ્રામમાં દેવતાઓએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી દેવસેનાને વિરોધન દૈત્ય જેમ વેહેતો હતો તેમ ભગદત્ત રાજા તે શ્રેષ્ઠ હસ્તિએ કરી શત્રુઓની સેનાને વહન કરતો હતો, તે વખતે

વાયુ અત્યંત વાહાતો હતો, અને આકાશમાં ઉડતી રજ વારંવાર સૈનિકાને વિંટી લેતી હતી તેથી મનુષ્યો તે એક હસ્તિને ચોતરફ આવેલા ધણાક હસ્તિ સરખો માનતા હતા.

॥ મૃશંવૌજ્વલનસર્વોવિયદ્રજઃસમાવૃણોન્મુહુરપિચૈવસૈનિકાન્ ॥

॥ તમેકનાગંગણશોયથાગજાનૂસમંતતોદ્રુતમથમેનિરેજનાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपवणि भगदत्तयुद्धे गु-
र्जरभाषायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ ૨૬ ॥

સંજયઉવાચ ॥ યન્માંપાર્થસ્યતંત્રામેકર્માણિપરિષ્ત્છસિ ॥

॥ તત્ત્વૃણુપ્વમહાબાહોપાર્થોયદકરોદ્રુણે ॥

સંજય કહે છે—હે મહાબાહો, સંગ્રામમાં અર્જુને શું કર્મ કર્યાં, એ રીતે તમે મને પૂછો છો માટે તેણે જે સંગ્રામમાં કર્યું તે હું કહું તે સાંભળો. ભગદત્તે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવા માંડી તેથી ઉત્પન્ન થયેલી રજને જોઈ તથા હસ્તિનો શબ્દ સાંભળી કુતિપુત્ર અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે મધુસૂદન, પ્રાગ્જ્યોતિષ્નો અધિપતિ ભગદત્ત રાજા હસ્તિ ઉપર બેસી જલદીથી યુદ્ધ કરવા નિકળેલો છે તેનો આ શબ્દ સાંભળાય છે. જે સંગ્રામમાં ઈન્દ્રથી અધિક, હસ્તિ ઉપર બેસવામાં ચતુર તથા હસ્તિ ઉપર બેસી યુદ્ધ કરનારાઓમાં અગ્રેસર છે એવી મારી મતિ છે. તેમજ તેનો હસ્તિ પણ હસ્તિમાત્રમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં બીજો હસ્તિ જેની સામે ઉભો રહી શકે નહિ, સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરનાર, ખેદરહિત શસ્ત્રનું વાગવું તથા આગ્રિ સ્પર્શને સહન કરનાર છે. માટે તે એકલો આજ સર્વ પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરશે. તેમ આપણુ બેવિના બીજો કોઈ તેને બાધ કરવા સમર્થ પણ નથી વાસ્તે જે સ્થાનકે તે પ્રાગ્જ્યોતિષ્નો અધિપતિ ભગદત્ત છે ત્યાં જલદી જાઓ. એટલે અવસ્થા તથા હસ્તિના બળે કરી મહોન્મત્ત તથા અહંકારી એવો એને ઈન્દ્રનો પ્રિય અતિથિ હું કહું. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે સ્થાનકે ભગદત્ત રાજા પાંડવ સેનાને વિદારણ કરતો હતો તે સ્થાનકે જવા લાગ્યા. એ રીતે જતા અર્જુનને દશ હજાર ત્રિગર્જના

મહારથિ તથા પૂર્વે વાસુદેવના ચાર હજાર અનુચર હતા તે મંળી ચક્રદ હજાર સંશતકોએ પાછળથી બોલાવતા તેને વિટિ લીધો. તે વખતે હે મારિય, એક બાળુ બગદત્તરાજ સેનાને વિદારણ કરે છે તેને જોઈ અને બીજી બાળુ પાછળથી તે સંશતકો પોતાને આબહાન કરે છે તેને પણ સાંભળી અર્જુનનું હૃદય એ પ્રકારથી ડોળાયમાન થયું. તે ટાણે પોતે આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો જે, આ વખતે શું કરવાથી મારે શ્રેય થાય, શું સશતક ગણુ પ્રત્યે જાણો વળુ, વા યુધિષ્ઠિર પાસે જાઉં, એમ યુદ્ધિથી વિચાર કરતાં તેની, પાછા વળી સંશતકને મારવા વિષે વધારે સ્થિર યુદ્ધિ થઈ. તે ટાણે હનુમાન છે ધ્વજ વિષે જોને એવો ઇન્દ્રપુત્ર તે, હજારો સ્થિત્યોને મારવા એકલો જ-લદી પોતે પાછો વળ્યો. અને તે વખતે દુર્યોધન તથા કર્ણ પણ અર્જુનના વધ વાસ્તેજ એક બાળુ ભગદત્તનું યુદ્ધ અને બીજી બાળુ સંશતકનું યુદ્ધ રચાવેલું હતું તથાપિ પાંડુ પુત્ર અર્જુન તો તે દોલાયમાન થયેલી યુદ્ધિનો લાગ કરી તે હજારો સંશતકને મારવા તેની સામે પાછો વળ્યો. તેને જોઈ સંશતકના મહારથિઓએ અર્જુન ઉપર અધિવગરના હજારે બાણ નાંખ્યા. તેથી ઢંકાઈ જવાને લીધે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જનાર્દન કૃષ્ણ, રથના ઘોડાઓ તથા રથ એ કંઈ પણ દેખાતું ન હોતું. તે ટાણે જનાર્દન ભગવાન ધર્મ-થી આકુળ થઈ મોહને પ્રાપ્ત થયા તેને જોઈ અર્જુને તેમની ઉપર અક્ષાત્ર નાંખ્યું. તેથી તે સંશતકગણના બાણ. પ્રલંચ્યા, મોજ તથા ધનુષ્ સહિત સેંકડો હાથિ, ધ્વજ, અશ્વ, સારથિ તથા સ્થિત્યો રણભૂમિ વિષે પડવા લા-ગ્યા હતા. તેમજ અર્જુનના બાણથી હણાયલા દુમ, પર્વતના અગ્રભાગ તથા મેઘ સરખી કાયાવાળા હણાયેલા માવત સહિત હસ્તિઓ તથા કેટલાક વિંધાયેલા ઝુલ તથા આભરણવાળા માવત સહિત મરેલા હસ્તિઓ પણ રણભૂમિ વિષે પડતા હતા. તેમજ અર્જુને બાલાથી કાપેલા ચોદાઓના લાકડી, બાલા, ખડ્ગ, મોદાલી તથા ફરશી સહિત બાહુ, તથા ઉગતા સૂર્ય, કમળ અને ચંદ્ર સરખા ચોદાઓનાં મસ્તકો પણ પૃથ્વી વિષે પડતાં હતાં. એ રીતે કોષાયમાન થયેલા અર્જુને શત્રુઓને હણ્યા તે વખતે નાનાપ્રકાર-ના રૂપવાળા પ્રાણિઓને ખાનાર પક્ષિઓએ કરી સેના શોભતી હતી. એવી રીતે હસ્તિ જેમ કમલિનીને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડતા અર્જુનને જોઈ 'સાધુ, સાધુ' એ રીતે પ્રાણિઓ તેની પ્રશંસા કરતા હતા.

ઈન્દ્રિના સરખું અર્જુનનું તે કર્મ જોઈ માધવ ભગવાને પરમ આશ્ચર્ય પા-
મી હાથ જોડી તેને કહ્યું કે—હે પાર્થ આજ જે આ કર્મ સંગ્રામમાં તેં
કર્યું તે કર્મ ઈન્દ્ર, યમરાજ તથા કુબેર પણ દુઃખે કરીને કરી શકે નહિ,
એવી મારી મતિ છે. કે જે એક કાળાવહિન સંગ્રામમાં હજારો સંશત્તક
મહારથિઓને પડેલાજ મેં જોયા. એ રીતે સંગ્રામમાં ઉભેલા ઘણાક સંશ-
ત્તકોને હણી અર્જુને શ્રી કૃષ્ણને કહ્યું કે, હવે ભગદત્તપ્રત્યે રથને હાંકો.

॥ સંશત્તકાંસ્તતોહત્વાભૂયિષ્ઠાયેવ્યવસ્થિતાઃ ॥

॥ ભગદત્તાયયાહીતિકૃષ્ણંપાર્થોભ્યનોદયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि संशतकवधे गु-
र्जरभाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

સંજયઝવાંચ ॥ યિયાસતસ્તતઃકૃષ્ણાઃપાર્થસ્યાશ્વાન્મનોજવાસ્ ॥

• ॥ સંપ્રેષીદ્દેમસંછન્નાન્દ્રોણાનીકાયસત્વરન્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ભગદત્ત સામે જવા ઈચ્છતા અર્જુનના
સુવર્ણથી શોભિતા મન સરખા વેગવાળા અશ્વને શ્રીકૃષ્ણે જલદી દ્રોણ સૈ-
ન્યપ્રત્યે ચલાવ્યા. તે ટાણે દ્રોણે તપાએલા પોતાના ભાઈઓ પ્રત્યે જતા તે
કુરુશ્રેષ્ઠને જોઈ તેની સાથે યુદ્ધને ઈચ્છતો સુશર્મા ભાઈઓ સહિત પાછળ
આવ્યો. તેને જોઈ ધોળા ધોડાવાળા અર્જુને કાઈએ જીતેલા નહિ એવા
શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે અચ્યુત, ભાઈઓ સહિત આ સુશર્મા સંગ્રામ
વાસ્તે પાછળથી મને ખોલાવે છે. તેમ બીજા બાજુ મારા સૈન્યને ભગદત્ત
વિદારણ કરે છે. માટે હે મધુસૂદન, વળી માર મન બે પ્રકારે ડોળાયમાન
થાય છે વાસ્તે હાલ શું સંશત્તકોને માર વા શત્રુઓથી પીડિત થએલા પો-
તાનાઓની રક્ષા કરે. તેમ મારા મતને પણ તમે જાણો છો માટે આ વખતે
શું કરવાથી માર સંકૃત થાય તે કહો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જ્યાંથી ત્રિગર્તાધિપતિ સુશર્મા, પાંડુપુત્ર તેને યુદ્ધ વાસ્તે
ખોલાવતો હતો તે માર્ગે પાછો રથને ચલાવ્યો. તેજ ટાણે અર્જુને સાત
બાણે કરી સુશર્માને વિધિ ક્ષુર નામના બે બાણે કરી એનો ધ્વ-
જ તથા ધનુષ પણ કાપી બીજા છ બાણે કરી તે ત્રિગર્તાધિપતિના

બાઈને અશ્વ તથા સારથિસહિત જલદી યમલોકમાં મોકલી દીધો. તે સમયે સુશર્માએ સર્પ સરખી લોહમય શક્તિ અર્જુન ઉપર તથા વા-
સુદેવ ઉપર બાણ નાંખ્યું. તે વખતે ત્રણુથી શક્તિને તથા ત્રણ બાણુથી
બાલાને છેદી બાણુ સમુદાયથી સુશર્માને મોહ પમાડી અર્જુન ત્યાંથી પાછો
વળ્યો. હે રાજન્, ઈન્દ્રની પેઠે બાણુના ઓઘ નાંખતા આવતા તે ઉગ્ર
અર્જુનને તમારા સૈન્યમાંથી કોઈપણ વારી શક્યો નહિ, તેથી અર્જુન,
અગ્નિ જેમ સુકા ધાસના સમુદાયને બાળે તેમ બાણુ કરી કૌરવ તરફના
સર્વ મહારથિઓને હણતાં સમીપે આવ્યો. તે ટાણે બુદ્ધિમાન કુતિપુત્રના
અસહ્ય વેગને, જેમ અગ્નિના સ્પર્શને પ્રજ્ઞ સહન કરી શકે નહિ તેમ તે
તમારી તરફના સહન કરી શક્યા નહિ. હે રાજન્, એ રીતે બાણુના વ-
રસાદથી સૈન્યોને વિંટળા પાંડુપુત્ર તેણે ગરૂડના પડવાની પેઠે ભગદત્ત
પ્રત્યે આવી જે ધનુષ્ ઓળખે તેણે ગરૂડના પડવાની પેઠે ભગદત્ત
કરનાર અને શત્રુઓને અશ્રુ વધારનાર હતું. પણ આ ટાણે ધૂત રમ-
નાર તમારા પુત્રનિમિત્ત ક્ષત્રિઓનો નાશ કરનાર થયું. હે મહારાજ, એ
રીતે આવી, અર્જુને ક્ષોભ પમાડેલી તમારી સેના, સમુદ્ર મધ્યમાં પર્વતને
પ્રાપ્ત થઈ જેમ નાવ વિખરાય તેમ વિખરાવા લાગી. નેમાંથી ધનુષ્ ધર-
નાર જ્ય તથા પરાજયવિષે પણ બયરહિત -હૃદયવાળા શરવીર દશહજાર
મહારથિઓએ કૂરમતિ કરી સંગ્રામમાં અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે સર્વ
બાર સહન કરનાર તેમોટા ભારને પ્રાપ્ત થયેલો અર્જુન, ક્રોધાયમાન થયેલો મદ
ઝરતો સાઠ વરસનો હસ્તિ, નલનામના તૃણુક્ષ્મને જેમ મર્દન કરે તેમ તમારી
સેનાને મર્દન કરવા લાગ્યો. એ રીતે અર્જુને સૈન્યનું મંથન કયું. તેને જોઈ
ભગદત્ત રાજ તે હસ્તિએ કરી તત્કાળ અર્જુન સામે દોડ્યો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ
અર્જુન પણ રથે કરી તેની સામે આવ્યો. તે ટાણે રથ તથા હસ્તિનો
બચકર સંગ્રામ થયો, શાસ્ત્રપ્રમાણે કલ્પેલા રથ તથા હસ્તિએ કરી થતા
તે સંગ્રામમાં શરવીર એવા ભગદત્ત તથા અર્જુન બેઉ પરસ્પર વિચરતા
હતાં. તે વખતે મેઘ સરખા તે હસ્તિયકી સમર્થ દિંદ્રિની પેઠે ભગદત્તે
અર્જુન ઉપર બાણુનો વરસાદ કર્યો. તે સમયે પરાક્રમી દિંદ્રિપુત્ર અર્જુને
પણ પોતા સામે આવતા તે બાણુ વરસાદને, પ્રાપ્ત થયાથી અગાઉજ
બાણુ વરસાદ કરી કાપી નાંખ્યો. ત્યારપછી, હિ મારિષ, પ્રાગજ્યોતિષરા-
જાએ આવતી તેની બાણુવૃષ્ટિને વારી રાખી બાણુ કરી મહાબાહુ પાર્થ

તથા કૃષ્ણને વિંધી વળી મોટા બાણ સમૂહથી તે બેઉને હાંકી તેમના નાશ વાસ્તે પોતાના હસ્તિને તેમની સામે દોડાવ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા કાળસરખા આવતા તે હસ્તિને જોઈ રથ હાંકવામાં અતુર જનાર્દન ભગવાને જલદી રથને તેની જમણી બાજુ કરચો. તે વખતે પાછો ફરેલો તે મોટા હસ્તિ પ્રાપ્ત થયો તોયપણ ભગદત્ત સહિત તેને મૃત્યુને આધિન કરવા સાઠ ધર્મને યાદ કરતા અર્જુને તેને મારવાની ઈચ્છા ન કરી. હે મારિષ, તે ટાણે તે હસ્તિએ હસ્તિ, રથ તથા ઘોડાઓને મર્દન કરી તેમને મૃત્યુલોકમાં મોકલી આપ્યાં તેથી અર્જુન ક્રોધાક્રાંત થયો.

॥ સતુનાગોદ્વિપરયાન્હયાંશ્રામૃદ્યમારિષ ॥

॥ પ્રાહિણોન્મૃત્યુલોકાયતતઃક્રુદ્ધોધનંજયઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे गु-
र्जरभाषायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथाक्रुद्धःकिमकरोद्भगदत्तस्यपांडवः ॥

॥ प्राग्ज्योतिषोवापार्थस्यतन्મેशंसयथातथं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, હે રીતે ક્રોધાક્રાંત થયેલા પાંડુપુત્ર અર્જુને ભગદત્તને શું કર્યું; તથા તે પ્રાગ્જ્યોતિષે અર્જુનને શું કર્યું તે વચાર્થ મને કહે. સંજય કહે છે—પ્રાગ્જ્યોતિષની સમીપે આવી તેની સાથે યુદ્ધ કરતા શ્રીકૃષ્ણ તથા પાંડુપુત્ર અર્જુનને સર્વ પ્રાણિઓ આ બેઉ જણ મૃત્યુની દાઢની પાસે પ્રાપ્ત થયા છે એમ માનતા હતા, તેટલામાં હસ્તિના રકંઘ ઉપર બેઠેલા ભગદત્તે, રથમાં બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કરી વળી શિળાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા પૂર્ણ ધનુષ્-માંથી નિકળેલા લોહમય બાણે કરી દેવકી પુત્રને વિંધ્યા. ભગદત્તના મૂકેલા અગ્નિસ્પર્શ સરખા રૂડા પીછ બાંધેલા તે બાણ, દેવકી પુત્રને બેદી પૃથ્વીમાં ગયા. તે ટાણે અર્જુન તેનું ધનુષ કાપી પરિવારને હણી ભગદત્તને લગાવતા હોય નહિ જાણે, તેને તેને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યો. તે વખતે ભગદત્તે સૂર્યકિરણ સરખા તીક્ષ્ણ ચઉદ બાલા અર્જુન ઉપર નાંખ્યા તે એક એકના અર્જુને બે બે કટકા કર્યા. ત્યાર પછી વળી દ્વિપુત્ર અર્જુને મોટા

બાણસમુદાયથી હસ્તિનું કવચ બેઘું. તેથી તે વિખરાઈ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું, તે ટાણે વિખરાઈ ગયેલા કવચવાળો બાણેકરી અત્યંત પીડિત થયેલો તે હસ્તિ, અધારાથી વ્યામ વાદળ વગરનો મોટો પર્વત શોભે તેવો શોભતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્યોતિષના અધિપતિ ભગદત્તે, સુવર્ણના દાંડવાળી લોહમયશક્તિ વાસુદેવ ઉપર નાંખી. તેના તેજ સમયે એ કડકાં મોટેથી હાસ્ય કરતા અર્જુને એ રાજના છત્ર તથા ધ્વજ કાપી દશ બાણેકરી જલદી પર્વતના પતિ તેને પણ વીંધ્યો. એ રીતે સુંદર પુંખવૃણા, ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા બાણવડે અર્જુને વિંધેલા ક્રોધાવિષ્ટ ભગદત્ત રાજાએ શ્વેત ઘોડાવાળા અર્જુનના મસ્તક વિષે બાલાનો પ્રહાર કરી મોટેથી સિંહનાદ કર્યો, તે ટાણે તેના નાંખેલા તે બાલાથી ફરી ગયેલા મુકુટને પાછો સામે રાખી પાંડુપુત્ર અર્જુને તેને કહ્યું કે, હવે લોકને સારી રીતે તું જોઈ લે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા ભગદત્તે સુંદર ધનુષ ગ્રહણ કરી ગોવિંદ સહિત અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ તથા બાણ નાંખવાના ભાથાઓને કાપી જલદી બોતેર બાણેકરી સ્પર્શ મર્મસ્થાનમાં તેને વિંધ્યો. એ રીતે વિંધાવાથી અત્યંત વ્યથા પામવાને લીધે ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તેણે, અંકુશને અભિમંત્રણ કરી અર્જુનના વક્ષસ્થળમાં વૈષ્ણુવાસ્ત્ર નાંખ્યું. સર્વનો ધાત કરનાર ભગદત્તે નાંખેલા તે અસ્ત્રને, અર્જુનને આચ્છાદન કરી કેશવ ભગવાને પોતાના વક્ષસ્થળમાં ગ્રહણ કર્યું. તે ટાણે તે અસ્ત્ર કેશવ ભગવાનના વક્ષસ્થળમાં વૈજયંતીમાળા થઈ ગયું. કમળના કોશથી વિચિત્ર પ્રકારની, સુગંધી પુષ્પ યુક્ત, અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા વર્ણવાળી, ઉજ્જવળ પત્રથી શોભિતી, કમળપત્રથી મનોહર, તથા વાયુએ ચલાવમાન કરેલા પત્રવાળી તે માળાએ કરી અશેલિઆના પુષ્પ સરખા ધનસ્થામ મૂર્તિ ભગવાન અત્યંત શોભતા હતા. તે વખતે ગ્લાનીયુક્ત થયું છે મન જેનું એવું અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે અનન્દ, હે પુંડરીકાક્ષ, યુદ્ધ ન કરતાં હું કેવળ ઘોડાઓને હાંકીશ એમ કહી કરેલી તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાને હાલ પાળતા નથી. પણ કદાચ હું દુઃખિત વા તેને વારવામાં અશક્ત થાઉં તો તમારે એમ કરવું. અન્યથા હું વિદ્યમાન છું તે તમારે તેમ ન કરવું જોઈએ. તેમ બાણ તથા ધનુષ સહિત હું સુર, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત સર્વ લોકને જીતવા સમર્થ છું, તે તમે પણ જાણો છો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન આવી રીતે અર્થ યુક્ત

વચન અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે અનન્ધ, હે પાર્થ, ગુણ એવું આ પ્રાચીન વૃત્તાંત જેવી રીતે છે તેવી રીતે હું કહું તે તું સાંભળ. હું નિરંતર લોકના કલ્યાણ વાસ્તે મારા આત્માનો વિભાગ કરી ચાર મૂર્તિથી લોકનું કલ્યાણ કરું છું. તેમાં એક મારી મૂર્તિ પૃથ્વી વિષે રહી અદરિકાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરે છે. બીજી પરમાત્મરૂપ મારી મૂર્તિ જગત્તા શુભાશુભ કર્મને જીવે છે. ત્રીજી ક્ષેત્રગરૂપ મારી મૂર્તિ મનુષ્યલોકનો આશ્રય કરી કર્મ કરે છે. ચોથી જળશાયિની નૃસિંહરૂપ મારી મૂર્તિ હજારો વર્ષ સૂધી નિંદ્રા કરે છે, તેમાંથી જે આ મારી મૂર્તિ હજારો વર્ષને આતે ઉઠે છે તે, તે વખતે વર આપવા લાયકને શ્રેષ્ઠ એવા વર આપે છે. પ્રાપ્ત થયેલા તે વખતને જાણી પોતાના પુત્ર નરકાસુર વાસ્તે, પૃથ્વીએ મારી પાસેથી જે વરની યાચના કરી તે હું કહું તે સાંભળ. આવી રીતે તેણે કહ્યું કે, દેવ તથા દાનવોએ અવધ્ય તથા વૈષ્ણવાસ્ત્રે કરી પ્રસન્ન મારો પુત્ર થાઓ. એ વર તમો મને આપવા યોગ્ય છો. એવી પોતાના પુત્ર વાસ્તે પૃથ્વીની માગણી સાંભળી અમોઘ એવું વૈષ્ણવાસ્ત્ર આપી મેં તેને પૂર્વે કહ્યું હતું કે તારા પુત્ર નરકાસુરની રક્ષા વાસ્તે આ અસ્ત્ર અમોઘ થાઓ અને આને કોઈ નહિ મારે ને આ અસ્ત્રે રક્ષા કરેશો પારકા સૈન્યને હણનાર તારો પુત્ર સર્વ લોકમાં કોઈ સહન કરી શકે નહિ એવો થશે. એવો વર મારાથી પામી, ‘ઠીક તેમ હો,’ એમ કહી કાર્યસિદ્ધ થયેલી મનસ્વિની મેં ગદ્ય. અને શત્રુને તપાવનાર તે નરકાસુર પણ મારા કહેવા પ્રમાણે કોઈ સહન કરી શકે નહિ તેવો થયો હતો. હે પાર્થ, જેથી લોકમાં ઈન્દ્ર, રૂદ્રાદિક, પણ અવધ્ય નથી એવું એ માફ પરમાસ્ત્ર એ રીતે પ્રાગ્જ્યોતિષ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયું હતું તે તારે વાસ્તે મેં લેઈ લીધું, મૂટે મેં જેમ લોકના હિત વાસ્તે પૂર્વે નરકાસુરને માર્યો હતો તેમ દેવતાના દ્રેષિ, કોઈથી સહન થાય નહિ એવા પરમાસ્ત્રરહિત, મોટા વૈરી અસુર ભગદત્તને તું માર્ય. મહાત્મા કૌશલ ભગવાને એ રીતે કહેલા અર્જુને તેજ વખતે ભગદત્ત ઉપર તીક્ષ્ણ એવા બાણનો વરસાદ કરી સંબ્રાંત થયેલા નહિ એવા ઉદાર મનવાળા મહાબાહુ તેણે, હસ્તિના કુંભસ્થળના મધ્યમાં નારાય નામનો બાણ નાંખ્યો. જે પુખ્ત સહિત વજ્ર જેમ પર્વતમાં પેસે તથા સર્પ જેમ રાક્ષસમાં જાય તેમ તે હસ્તિને પામી આબ્યુતર ગયો. તે વખતે ભગદત્તે વારંવાર પ્રેરણા કરેલા તે હસ્તિદરિદ્ર પુરૂષની સ્ત્રી જેમ પોતાના સ્વામિનું વચન માને નહિ તેમ તેનું

વચન માન્યું નહિ. પછી તે મોટો હસ્તિ તો શરીર સ્તંભન કરી એ દાંત-
વડે પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી આર્તસ્વર કરતો પ્રાણુ લાગ કરવા લાગ્યો. તે વ-
ખતે કૃશ્વ ભગવાને ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનને આવી રીતે વચન
કહ્યું કે, હે પાર્થ, પલિત શરીરવાળો અત્યંત મોટો દુર્નય શૂરવીર વળીથી
ઢંકાઈ ગયેલા નેત્રવાળો તથા નેત્ર ઉઘાડવા વાસ્તે ઉપર બાંધેલો છે પદ જે-
ણે એવો આ રાજા છે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુનને બાણે કરી
નેત્ર ઉપર બાંધેલું તે પટ વસ્ત્ર કાપી નાંખ્યું. તેથી વળવાથી રૂધાચેલા નેત્ર-
વાળો પ્રતાપવાનું ભગદત્ત રાજા આ જગતને તમેમય માનવા લાગ્યો. તેટ-
લામાં પાંડુપુત્ર અર્જુનને યધિ વગરના અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી ભગદત્ત રાજા-
નું હૃદય ભેદ્યુ. તેથી શિથિલ અંગ થવાને લીધે તેના હાથમાંથી ધનુષ્ ત-
થા બાણ પડી ગયાં. તેમજ નાળવામાં મારવાથી બ્રષ્ટ થયેલું પાંદડું કમળ-
માંથી જેમ પડે તેમ તેના મસ્તક ઉપરથી બ્રષ્ટ થયેલું શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર પણ પ-
ડી ગયું, અને સુવર્ણની માળા પેરેલો તે રાજા પણ વાયુના વેગથી ભાગે-
લો, સુંદર પુષ્પથી શોભિતો કર્ણિકારનો વૃક્ષ, જેમ પર્વતના શિખર ઉપરથી
પડે તેમ સુવર્ણના આભરણ પેરેલા પર્વત સરખા તે હસ્તિ ઉપરથી પૃથ્વી પ-
ર પડ્યો. એ રીતે ઈન્દ્રપુત્ર અર્જુન, ઈન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, તથા ઈ-
ન્દ્રના સખા એવા તે રાજાને સંગ્રામમાં હણી બળવાન વાયુ જેમ વૃક્ષોને
ભાગે તેમ જ્યને ઈચ્છતાં તમારી બરફના બીજ પુરૂષોને હણવા લાગ્યો.

॥ નિહત્યંતરપતિમિંદ્રવિક્રમંસંસ્વાયમિંદ્રસ્યતદૈદ્રિરાહવે ॥

॥ તતોપરાંસ્તવજયકાંક્ષિણોનરાનૃવમંજવાયુર્વલવાનુદ્રુમાનિવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तवधे गु-
र्जरभाषायां एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રિયમિંદ્રસ્યસતતંસંસ્વાયમમિતોજસં ॥

॥ હત્વાપ્રાગ્જ્યોતિષંપાર્થઃપ્રદક્ષિણમવર્તત ॥

સંજય કહે છે, -હે ધૃતરાષ્ટ્ર, નિરંતર ઈન્દ્રના સરખા તથા તેના પ્રિ-
ય એવા ધણા તેજવાળા પ્રાગ્જ્યોતિષને હણી અર્જુનને પ્રદક્ષિણા કરી, તેટ-
લામાં પારકા શેહેરને છતનાર શૂરવીર ધનુષ્ ધરનાર વૃષક તથા અચળ
નામના ગાંધારરાજના પુત્ર બે બાઈઓ અર્જુન સામે આવી એક આગળ

અને ખીજે પાછળ એ રીતે ઉભા રહી અલંત તીક્ષ્ણ તથા વેગવાન બા-
 જીકરી તેને વિંધવા લાગ્યા. અર્જુને પણ સુબળપુત્ર વૃષકના અશ્વ, સારથિ,
 ધનુષ, છત્ર, રથ તથા ધ્વજના, તીક્ષ્ણ બાણવડે તિલ તિલ જેટલા કટકા
 કરી બાણસમુદાય તથા નાનાપ્રકારના આયુધથી શકુનિઆદિ ગાંધારોને આ-
 કુળ કરતાં વળી ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તેણે ઉગામેલા આયુધનાળા શૂરવીર એવા-
 પાંચસો ગાંધારોને યમલોકમાં મોકલી દીધા. તે ટાણે મહાબાહુ વૃષક, હણાએલા અ-
 શ્વવાળા રથમાંથી જલદી, નીચે ઉતરી અચળ નામના પોતાના ભાઈના રથમાં
 ચઢી બેઠો; અને ખીજું ધનુષગ્રહણ કર્યું. એ રીતે એક રથમાં બેઠેલા વૃષક તથા
 અચળ નામના બેઉ ભાઈઓ બાણના વરસાદથી વારંવાર અર્જુનને વિંધવા
 લાગ્યા. હે મહારાજ, એ રીતે વૃષક તથા અચળ નામના મહાત્મા તમારા સા-
 ળાઓ વૃત્ર તથા બળ નામના દૈત્ય જેમ ઈન્દ્રને હણે તેમ અર્જુનને હ-
 ણવા લાગ્યો. વળી પ્રાપ્ત થયું છે નિશાન જેમને એવા તે બેઉ ગાંધાર,
 ગ્રીષ્મઋતુ સંબંધિ બે માસ, તીક્ષ્ણ કિરણે કરી જેમ લોકને પીડે તેમ
 પાંડુપુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. હે રાજન્, તે ટાણે પુરુષમાં સિંહરૂપ
 રથમાં બેઠેલા વૃષક તથા અચળ નામના બેઉ રાજાઓને એક બાણે કરી
 અર્જુને હણ્યા. હે રાજન્, તે વખતે સિંહ સરખા લાલ નેત્ર તથા મોટી
 ભુજવાળા, સરખા લક્ષણવાળા શૂરવીર તે બેઉ ભાઈઓ રથમાંથી નીચે
 પડ્યા. બંધુજન છે પ્રિય જેમને એવા દૃશ્ય દિશાઓમાં યજ્ઞને વિસ્તારી
 પલાયન ન કરતે સંગ્રામમાં સામા ઉભા રહેનાર અર્જુનના બાણથી હ-
 ણાઈ, રણભૂમિમાં પડેલા તે બેઉ મામાને જોઈ, હે વિશંપતે, તમારા
 પુત્રોના નેત્રમાંથી અલંત અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં હણા-
 ચેલા પોતાના ભાઈઓને જોઈ, ઘણીક માયા જાણનાર શકુનિએ શ્રીકૃષ્ણ
 તથા અર્જુનને મોહ પમાડવા સાર માયાનો વિસ્તાર કર્યો. તે કેવી રીતે કે
 લોહાના સોટા, લોહના ગોળા, પાષાણ, તોપો, શક્તિઓ, ગદા, ખાલા, ખ-
 ડ્ગ, તિશ્ણ, મોદાલિયો, પટા, લાકડિયો, તલવાર, નખ, સુશલ, પરશુ,
 છુર સરખા ડગવાળા બાણ, છુરપ્ર, નાલીક, વંતસદંત, તથા અસ્થિસઘ
 નામના બાણ, ચક્ર, બાણ, ચુરંજ તથા વિવિધ પ્રકારનાં ખીજાં સેંકડો
 આયુધ દિશા તથા વિદિશાઓમાંથી અર્જુન ઉપર પડવા લાગ્યાં. તેમજ
 ખર, ઉટ્ટ, મહિષ, સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગવય, ચિત્રારીછ, શ્વાન, ગૃધ્ર, વાનર, જ-
 લન્તુઓ, ભૂખ્યા થયેલા વિવિધ પ્રકારના રાક્ષસ તથા ક્રોધ પામેલાં વિ-

વિષ પ્રકારનાં પક્ષિઓ ચોતરફથી અર્જુન સામે દોડવા લાગ્યાં. તેમને જોઈ દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર, કુતિપુત્ર અર્જુને બાણ સમુદાયથી તત્કાળ તેમને હણ્યા. એ રીતે શૂરવીર અર્જુને શ્રેષ્ઠ એવા દૃઢ બાણે કરી હણવા માંડેલા તે, મોટા શબ્દ કરતાં ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. તે ટાણે વળી અર્જુનના રથ પ્રત્યે અધિકાર ઉત્પન્ન થયો. ને તે અધિકારમાંથી કૂર વાણી અર્જુનને તિરસ્કાર કરવા લાગીઓ. તે મહા સંગ્રામમાં ભય કરનાર તે ધોર અધિકારને જ્યોતિષ નામના મોટા ઉત્તમાસ્ત્રે કરી અર્જુને ટાળી નાંખ્યો, તે વખતે અર્જુનના રથ ઉપર ભયંકર જળના ઓષ ઉત્પન્ન થયા. તેનો નાશ કરવા સાઝ અર્જુને આદિત્યાસ્ત્ર સાંધ્યું. જેણે બહુધા કરી તે જલ શોષણ કરી લીધું. એ રીતે શકુનિએ બહુ પ્રકારની જે જે માયા કરી તે તે માયા અસ્ત્રબળે કરી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે અર્જુને તત્કાળ નાશ કરી. તેથી ત્રાસ પામેલો તથા અર્જુનના બાણથી હણાયેલો શકુનિ વેગવાન અશ્વેકરી સાધારણ માણસની પેઠે પલાયન કરી ગયો. તે સમયે શત્રુઓને પોતાનું જલદી બાણ નાખવાપણું દેખાડતા અર્જુને કૌરવોની સેના ઉપર ધણાક બાણ નાંખ્યા. હે મહારાજ એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલી તમારા પુત્રની સેના પર્વતને પ્રાપ્ત થઈ જેમ ગંગા એ તરેથી વિભાગને પામે તેમ વિભાગને પ્રાપ્ત થઈ. તે વખતે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કેટલાક યોદ્ધાઓ દ્રોણની પાછળ અને કેટલાક દુર્યોધનની પાછળ જતા હતા. તે ટાણે રજની વિંટાયલા સૈન્યમાં અર્જુનને અમે દેખતા પણ ન હતા. અને દક્ષિણદિશામાં સંભળાતો ગાંડીવનો શબ્દ, શંખ, દુર્દુભિ તથા ખીજ વાદિત્રોના શબ્દને અતિક્રમણ કરી ઠેઠ સ્વર્ગ પર્યંત જતો હતો; અને વળી દક્ષિણબાજુમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર યોદ્ધાઓનું અર્જુન સાથે ભયંકર યુદ્ધ પણ થતું હતું. તે ટાણે હું તો દ્રોણની પાછળ જતો રહ્યો, હે ભારત, એ રીતે યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય, તે તે ઠેકાણે નાના પ્રકારના તમારા પુત્રના સૈન્યોને પ્રહાર કરતા હતા. અર્જુન પણ વખત જોઈ વાયુ જેમ વાદળને નસાડે તેમ તમારા સૈન્યને નસાડતો હતો. ધણા બાણોના વરસાદ કરતા ઈન્દ્રની પેઠે સામે આવતા તે ઉગ્ર પરાક્રમવાળાને, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તમારી તરફના કાંઈપણ વારી શક્યા નહિ. એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલા તેથી અત્યંત વ્યથા પામેલા તે તે ઠેકાણે દોડતા તમારી તરફના ધણાક યોદ્ધાઓ પોતાનાઓનેજ હણતા હતા. અને તે ટાણે ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા

શત્રુના શરીરને છેદનાર તીડનામના જંતુની પેઠે એકઠા થઈદશૈય દિશાઓમાં જતા અર્જુનના મૂકેલા બાણ, તુરંગ, રથિ, હસ્તિ તથા પદાતિને પણ બેદી સર્પ જેમ રાક્ષામાં જાય તેમ પૃથ્વીમાં જતા હતા. તે કુંજરાદિક વિષે તેને ખીજે બાણ નાંખવે પડતો નહિ. કેવળ એક બાણથીજ પ્રાણુરહિત થઈ તે જૂઠા જૂઠા પૃથ્વીમાં પડતા હતા, તેથી અર્જુનના બાણવડે હ-ણાયલા મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વે કરી પરિપૂર્ણ અને શ્વાન તથા શૂગ્મ-લના કોલાહલે કરી વિચિત્ર પ્રકારનું તે રણ્યાંગણુ શોભતું હતું. વળી અર્જુનના બાણથી પીડવાને લીધે પીતા પુત્રનો, પુત્ર પિતાનો તથા સુ-હૃત, સુ-હૃતનો, લાગ કરતો હતો. તેમ પોતાના રક્ષણુ વિષે કરી છે મતિ જે-મણે એવા અર્જુને પીડેલા તે, પોતાના વાહનનો પણ લાગ કરતા હતા.

॥ પિતામુતંત્યજતિસુદ્ધરંસુદ્ધતૈવપુત્રઃપિતરંશરાતુરઃ ॥

॥ સ્વરક્ષણેકૃતમતયસ્તદાજનાસ્ત્યજંતિવાહાનપિપાર્થપીડિતાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि शकुनिपलायने गुर्जरभाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तेज्वनीकेषुभग्नेषुपांडुपुत्रेणसंजय ॥

॥ चलितानांद्रुताभांचकथमासीन्मनोहिवः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, એ રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુને તે સૈન્યોનું ભંગાણુ પાડ્યું તે વખતે ભાગતા તથા ચલાયમાન થયેલા તમારૂં મન કેવું થયું હતું અને પાછા સ્થિતિને ઈચ્છતા ભંગાણુ પડેલા સૈન્યોનું પાછું સં-ધાન થયું પણ દુષ્કર છે માટે તે પણ કેમ થયું; તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે વિશંપતે, તે રીતે ભંગાણુ પડ્યું તો પણ તમારું પુત્રનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા તથા લોક વિષે પોતાના યશનું રક્ષણુ કરનાર કેટલાક દ્રોણની પાછળ જતા હતા. તેમજ યુધિષ્ઠિર રાજા સમીપ આવ્યા અને અસ્ત્ર ઉ-દ્યુક્ત થયાં તેને જોઈ ભયંકર એવા તે સંગ્રામમાં નિર્ભયની પેઠે આર્થ પુ-રૂષોના સરખાં કર્મ કરતા તે, છીદ્ર જોઈ પણ તેજવાળા ભીમસેન, શરવીર સાલ્યકિ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સુમે જવા લાગ્યા. તે વખતે કૂર યુદ્ધિવાળા પંચાલ યોદ્ધાઓ ‘દ્રોણને આક્રમણુ કરો’ એમ કહી સૈન્યને ટ્રેરણુ કરવા લાગ્યા. તેમજ તમારા પુત્ર પણ ‘જાઓ દ્રોણને આક્રમણુ મ કરો’ એમ કહી

સર્વ કૌરવોને પ્રેરણા કરવા લાગ્યા. એ રીતે કેટલાક 'દ્રોણને આક્રમણ કરો, દ્રોણને આક્રમણ કરો;' એમ કહેનાર તથા ખીજા કેટલાક એને આ-ક્રમણ મ કરો એમ બોલનાર કૌરવ તથા પાંડવોનું દ્રોણને વાસ્તે યુદ્ધરૂપ ઘુત પ્રવર્તમાન થયું હતું. તેમાં જે જે પંચાલોના રથ સમુદાયને દ્રોણાચાર્ય મંથન કરતા હતા તે તે ઠેકાણે પંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સામે આવી ઉભો રહેતો હતો. એ રીતે વિભાગથી વર્તતા તે દાશણ સંગ્રામમાં, ખેડ સૈન્યમાંના શૂ-રવીર ભયંકર શબ્દ કરતા પરસ્પર સામે જઈ યુદ્ધ કરતા હતા. જેમાં શત્રુ-થી કંપાયમાન થયેલા પાંડવ, પૂર્વે તન્નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયેલા નાના પ્રકારના ક્લેશને સ્મરણ કરી કૌરવ સૈન્યને ધ્રુજવતા હતા. તથા ક્રોધવશ થયેલા લ-જ્જવાન, દૈવે પ્રેરેલા મહાસંગ્રામમાં દ્રોણને હણતા તે, પ્રાણનો ત્યાગ કરી ભયરહિત થઈ વિચરતા હતા. અને તે ભયંકર યુદ્ધમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી ક્રીડા કરતા ધણા તેજવાળાઓનો લોહ તથા શિવાના સરખો ભયંકર સંપા-ત થતો હતો. હે મહારાજ, વૃદ્ધોને પણ તેવો સંગ્રામ પૂર્વે જોયેલો તથા સાંભળેલો સ્મરણ વિષય થતો ન હતો. શૂરવીરોનો છે ક્ષય જેમકે એવા તે મોટા સંગ્રામમાં, સૈન્યસમુદાયના અતિ ભારથી પીડિત થયેલી પૃથ્વી જાણે કંપતી હોય નહિ તેવી થતી હતી. અને ચોતરફ ધુર્ણાયમાન થયેલા કૌરવ સૈન્યનો અત્યંત ભયંકર શબ્દ, સ્વર્ગને સ્તબ્ધ કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં પ્ર-વેશ કરતો હતો. તે વખતે સંગ્રામમાં વિચરતા દ્રોણાચાર્ય, તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી પાંડવ સૈન્યનું ભંગાણ કરવા માંડ્યું. તેથી તેને જોઈ સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમે ત્યાં આવી તેને પોતે વારી રાખ્યા. એટલે દ્રોણે તથા પાંચાલ્યનું જેની કાંઈને ઉપમા અપાય નહિ એવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. તે સમયે બાણરૂપી તણખા ત-થા ધનુષરૂપ જ્વાળાવાળો અનળ સરખો નીલગુળ, શુષ્ક તણના સમાજ-ને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ કૌરવની સેનાને બાળવા લાગ્યો. એવી રીતે સૈ-ન્યને બાળતા એને પ્રપુંપવાન દ્રોણપુત્રે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે ની-લ, તારા ચોદાઓએ બાણરૂપ જ્વાળાથી ધણાક બાળ્યા, તેણે કરી શું ? મા-રા એક સાથે યુદ્ધ કર અને ક્રોધાયમાન થઈ જલદી મને પ્રહાર કર. એ-વાં તેનાં વચન સાંભળી પ્રકુલિત ક્રમળ સરખા નેત્રવાળા નીલે, પદ્મપત્ર સ-રખા નેત્ર તથા પદ્મસમુદાય સરખા આકારવાળો તેને બાણે કરી વિધ્યો. અ-શ્વત્થામાએ પણ તીક્ષ્ણ કરેલા બલ્લનામના ત્રણ બાણે કરી શત્રુનું ધનુષ, ધ્વ-જ તથા હત્ર પણ કાપી નાંખ્યું. તે ઠાણે હાથમાં શ્રેષ્ઠ ખર્ગ તથા દાલ

અહણુ કરી પક્ષિની પેઠે વેગે કરી રથમાંથી નીચે કૂદી અશ્વત્થામાનું મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો. તેટલામાં તો હે અનધ, આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા હોય નહિ તેની પેઠે અશ્વત્થામાએ ભક્ષનામના બાણે કરી ઉત્તત ખભા તથા સુંદર નાસિકાથી શોભિતું કુંડળ સહિત તેનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. તેજ વખતે પૂર્ણ ચંદ્રસરખું, મુખ, અને કમળપત્ર સરખાં નેત્રેકરી શોભિતો પદ્મપત્ર સરખી કાંતિવાળો ઉચ્ચ શરીર તથા પ્રજ્વલિત તેજવાળો તે પૃથ્વી વિષે પડ્યો, તેને જોઈ અત્યંત આકુળ થયેલી પાંડવની સેના, ઘણીજ વ્યથા પામવા લાગી. તે વખતે હે મારિષ, પાંડવોમાંના સર્વ મહારથિઓ આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા જે આ ટાણે અર્જુન, સેનાની દક્ષિણ બાજુમાં બાકી રહેલા સંશતક તથા નારાયણ સૈન્યનો નાશ કરે છે માટે શત્રુઓ થકી આપણી કેવી રીતે રક્ષા કરશે.

॥ દક્ષિણેનતુસેનાયાઃકુરુતેકદનંબલી ॥

॥ સંશતકાવશેષસ્યનારાયણબલસ્યચ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि नीलवधे गुर्जर-
भाषायां एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૧ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રતિઘાતંતુસૈન્યસ્થનામૃપ્યતત્કોદરઃ ॥

॥ સોમ્યાહનદ્ગુરુંષષ્ટચાકર્ણચદશભિઃશરૈઃ ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વખતે પોતાના સૈન્યના થતા પ્રતિઘાતને ન સહન કરી શકતા ભીમસેને સાઠ ગુરૂઉપર તથા દશ બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યાં અને તેના જીવિતના અંતને ઈચ્છતા દ્રોણે પણ તીક્ષ્ણ ધારવાળા સરણ બાણ એના મર્મસ્થાનવિષે નાંખ્યા. તે બધી તુરત બાણ ફેંકવા ઈચ્છતા કર્ણે બાર, અશ્વત્થામાએ સાત, તથા દુર્યોધને છ બાણ નાંખ્યા. તે ટાણે મહાબળવાન તે ભીમસેન પણ પચાસથી દ્રોણને, દશથી કર્ણને, બારે કરી દુર્યોધનને તથા આઠે કરી અશ્વત્થામાને વિંધી મોટો શખ્દ કરી સંગ્રામમાં તેમની સામે ઉભો રહ્યો. તે સમયે સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરતા મરણતુલ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ભીમસેનને જોઈ યુધિષ્ઠિરે પોતાની તરફના શૈદ્ધાઓને કહ્યું કે, ભીમસેનની રક્ષા કરો. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાલકિ આદિ-લેઈ મહાપરા-

ક્રમી તે યોદ્ધાઓ તથા નકુળ સહદેવ પણ ભીમસેન સમીપે ગયા. તેટલામાં મોટા શ્રેષ્ઠ ધનુષોએ રક્ષા કરેલા મહાપરાક્રમી ભીમસેનાદિક રથિઓ દ્રોણ સૈન્યને બેઢવા સામે આવવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર સામે આવતા તે મહારથિઓને રથમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે અવ્યગ્રચિત્તથી વારી રાખ્યા. તોય પણ તે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ મૃત્યુનો ભય મૂકી તમારા સૈનિકોની સામે આવવા લાગ્યા. તે વખતે ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારને, તથા રથિઓ રથિઓને મારતા હતા. અને પુરૂષ શબ્દ જેમાં સંભળાય છે એવું શક્તિ, ખડ્ગ, તથા ફરશીનું અત્યંત ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું અને પરસ્પર હસ્તિઓ સામે આવ્યા તે ટાણે પણ અત્યંત દારણ યુદ્ધ થયું. જેમાં હે મારિષ, બાણથી હણાયલો પુરૂષ, એક હસ્તિ ઉપરથી, બીજો અશ્વ ઉપરથી તથા ત્રીજો રથમાંથી એ રીતે હેડું મસ્તક કરી પડતા હતા. વળી યુદ્ધમાં કવચરહિત યૌધ પડતા પુરૂષને વક્ષસ્થળમાં પકડી હસ્તિઓ 'કાયા ઉપરથી મસ્તકને છેદન કરતા હતા. તેમ કેટલાક હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડતા પુરૂષોને મર્દન કરતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ દાંતવૃક્ષ પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી ઘણાક રથિઓને બેઢતા હતા. બીજા કેટલાક દાંતમાં વળગી રહ્યાં છે મનુષ્યના અંગ જેમને એવા હસ્તિઓ સેંકડો મનુષ્યોને મર્દન કરતા સંગ્રામમાં ભમતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડેલા લોહના કવચવાળા નર, અશ્વ, રથ તથા કુંજસેને નળ નામના સ્થૂળ તૃણને જેમ ફેંકે તેમ ફેંકતા હતા. કેટલાક લજ્જાવાન રાત્રીઓ ગૃધ્ર પક્ષિના પીછડી વસ્ત્રવાળા અત્યંત દુઃખરૂપ શયનોમાં સૂતા હતા. વળી સંગ્રામમાં રથે કરી સામે આવી પિતા પુત્રને તથા મોહને લીધે પુત્ર પિતાને મારતો હતો; એ રીતે નિર્મયાદ યુદ્ધ થતું હતું. કોઈ સ્થાનકે ભાગેલો રથ, ધ્વજ તથા ભાગેલું છત્ર પણ પૃથ્વીમાં પડતું હતું. કોઈ સ્થાનકે એક ધુંસરી ભાગી ગયેલા રથને ખેંચી ઘેઝા દોડ્યા જતા હતા. કોઈ સ્થાનકે ખડ્ગસહિત હસ્ત તથા કુંડલસહિત શૂરવીરોનાં મસ્તક પડતાં હતાં. કોઈ સ્થાનકે બળવાન હસ્તિએ આક્ષેપ કરી અત્યંત ચૂર્ણ કરેલો હસ્તિ તથા રથિએ નારાય નામના બાણે કરી મારેલો હસ્તિ પણ રણભૂમી વિષે પડતો હતો. કોઈ ઠેકાણે હસ્તિએ અત્યંત હણેલા સવારસહિત અશ્વ પણ પડતા હતા. એ રીતે અત્યંત દારણ મર્યાદ વગરનું યુદ્ધ થતું હતું. કોઈ ઠેકાણે હે તાત, હે પુત્ર, હે સખે, અરે તું ક્યાં છું ઉભો રહે. ક્યાં દોડો છો. હાસ્ય, ક્રીડા

તથા ગર્જના કરી 'આને માર; અને માર.' એ રીતે ઉચ્ચારણ થતી વિ-
વિધ પ્રકારની વાણી સંભળાતી હતી. તેમ નર, અશ્વ તથા હસ્તિનું રૂ-
ધિર ધનતાને પ્રાપ્ત થયું ને તે રૂધિરને લીધે પૃથ્વી સંબંધી રજા શાંત
થઈ. તે ટાણે એવા ભયંકર યુદ્ધાંગણને જોઈ ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પ્રાપ્ત
થતો હતો. તે વખતે મહા સંગ્રામમાં શૂરવીર પુરૂષ, સામેના શૂરવીરના
અંક સાથે પોતાના રથનું ચક્કુ લગાડી બાણ નાંખવાનો તેનો વખત ખોઈ,
ગદાથી તેનું મસ્તક કાપી નાંખતા હતા. તેમજ નિરાશ્રય એવા તે મહા
સંગ્રામમાં આશ્રયને ઈચ્છતા શૂરવીરોનું દાંત તથા નખે કરી દારણ યુદ્ધ,
મુઠિયુદ્ધ તથા કેશપરામર્ષ થતો હતો. જેમાં શૂરવીરનો ઉગામેલો ખરૂંસ-
હિત બાહુ કપાઈ જતો હતો. તેમજ કોઈનો ધનુષસહિત, કોઈનો બાણ-
સહિત તથા કોઈનો અંકુશ સહિત હણાઈ જતો હતો. કોઈ કોઈને આ-
ક્રોશ કરતો હતો તથા કોઈ વિમુખ થઈ ભાગતો હતો. કોઈ શૂરવીર, સામે
આવેલા ખીન્ન શૂરવીરનું કાયા ઉપરથી મસ્તક પાડતો હતો. કોઈ મો-
ટથી શબ્દ ફૂરી ભાગતો હતો. ખીન્ને તેનો શબ્દ સાંભળી ત્રાસ પામતો
હતો. ખીન્ન કેટલાક તીક્ષ્ણ બાણે કરી પોતાના તથા પારકાઓને મારતા
હતા, અને કોઈ શૂરવીરે નારાય નામના બાણે કરી હણેલો પર્વત સરખો
હસ્તિ ગ્રીખમઙ્ગનું નેમ નદીનો તટ પડે તેમ પડતો હતો. કોઈ ઠેકાણે
પર્વત સરખો મદ ઝરતો હસ્તિ, અશ્વ તથા સારથી સહિત રથને પગે
હણતો સામે આવી ઉભો રહેતો હતો. એવા મહા સંગ્રામમાં અસ્ત્ર શી-
ખેલા શૂરવીર, રૂધિરથી વ્યાપ્ત અંગવાળા પ્રહાર કરતા શૂરવીરોને જોઈ
ધણાક દુર્બળ -હૃદયવાળા ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પ્રાપ્ત થતો હતો. એવી રીતે
થતા સંગ્રામમાં કોઈ પણ જણાતું ન હતું. અને સૈન્યમાંથી ઉડતી રજો
કરી મર્યાદા પણ રહેતી ન હતી. તેટલામાં સેનાપતિએ 'આ કાળ છે' એમ
કહી જલદી પાંડવોને ઉતાવળા કર્યા. તે ટાણે તેની આત્મીય બાહુશાળી
પાંડવો તળાવ પ્રત્યે જેમ હંસ જાય તેમ પ્રહાર કરતા દ્રોણના રથ પ્રત્યે
દોડ્યા; તે વખતે દ્રોણ રથ પ્રત્યે 'એને ગ્રહણ કરો, દોડો, ભય પમાડો
તથા મારો,' એ રીતે ભયંકર શબ્દ થતો હતો. તે સમયે દ્રોણ, કૃપ, ક-
ર્ણ, અશ્વત્થામા, રાજા જયદ્રથ, અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ તથા
શર્યે એઓને વારી રાખ્યા. તોય પણ કોઈથી દુઃખે કરી સહન થાય
નહિ તથા વારી શકાય નહિ એવા આર્યધર્મે કરી યુક્ત પાંડવસહિત બા-

ભુથી પીડાયલા પંચાલોએ દ્રોણનો ત્યાગ ન કર્યો. તેથી અતિ ક્રાધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યે સેંકડો બાણે કરી એટી પંચાલ તથા પાંડવોનો ક્ષય કર્યો. હે મારિષ! તે વખતે તેની પ્રત્યંચા તથા મોઝનો વજ્ર સરખો શબ્દ ધણાક બાણસોને ત્રાસ પમાડતો સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. એટલામાં અર્જુન ધણાક સંશમકોને છતી જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને મર્દન કરતા હતા ત્યાં આવ્યો. બાણના ઓઘરૂંપી મોટા આપર્તવાળા રૂધિરરૂંપી છે ઉદક જેમાં એના મોટા -હદરૂંપી સંશમકોને તરી. અર્જુન દેખાયા. તે ટાણે સૂર્યસરખા તેજ વાળા કીર્તિમાન, અર્જુનના વાનરધ્વજરૂંપી દેદિપ્યમાન ચિન્હને અમે જોતા હતા. એ રીતે અસ્ત્રોની કિરણોવડે સંશમકસમુદ્રને શોષણ કરી પાંડવરૂંપી પ્રલય સમયનો તે સૂર્ય કૌરવોને પણ તપાવા લાગ્યો. પ્રલય સમય વિષે ઉદય પામેલો ધૂમકેતુનો તારો જેમ સર્વ પ્રાણિઓને બાળે તેમ અર્જુન, શસ્ત્રના તેજ કરી સર્વ કૌરવોને બાળવા લાગ્યો. તેણે કરી બાણના ઓઘથી મારવા માંડેલા ગજ, અશ્વ, તથા રથ-વિષેથી યુદ્ધ કરનારા, છૂટા છે કેશ જેના એવા થઈ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા. અને તેના બાણથી પીડિત થયેલા કેટલાક, આર્ત શબ્દ કરી પ્રાણ રહિત થઈ રણભૂમીમાં શયન કરતા હતા. એમાંથી કોઈ પાછા ઉઠતા હતા તેમને, વિમુખ થયેલા તથા પડેલાઓને શરવીરના વ્રતનું સ્મરણ કરી તે મારતો ન હતો. વળી વિખરાઈ ચલા છે વિચિત્ર પ્રકારના રથ જેમના એવા વિમુખ થયેલા કેટલાક કૌરવો ‘હે કર્ણ! હે કર્ણ!’ એ રીતે આક્રોશ કરતા હતા. તે ટાણે શરણે ઈચ્છતા તેમનો તે પીડિત સ્વર સાંભળી ર-ધિમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ ભારતને હર્ષ કરનાર એવા અધિરથ પુત્ર કર્ણે, ‘અ-રે તમે બીઓ માં.’ એમ પ્રતિજ્ઞા કરી અર્જુન સામે આવી અસ્ત્ર જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ તેણે આગ્રેયાસ્ત્ર સાંધ્યું. તેમાંથી આવતા બાણ સમુદાયને અર્જુને સામા બાણ નાંખી ખંડિત કર્યો. તેમજ કર્ણે પણ પ્રજ્વલિત તેજ વાળા તેના બાણને ખંડિત કરી અસ્ત્રવડે અસ્ત્રને વારી તેની ઉપર બાણ નાંખતાં મોટો સિંહનાદ કર્યો. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, બીમસેન તથા મહારથિ સાત્યકિએ કર્ણ સામે આવી ત્રણ ત્રણ બાણે કરી એને વિધ્યો. રાધા પુત્ર કર્ણે પણ બાણના વરસાદથી અર્જુનના અસ્ત્રને વારી ત્રણ બાણે કરી તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ ત્રણેયના ધનુષ કાપી નાંખ્યા. તે વખતે કપાયેલા ધનુષવાળા નિર્વિષ સર્પસરખા તે ત્રણેય શરવીરોએ અત્યંત સિંહનાદ કરી કર્ણ ઉપર

શક્તિઓ નાંખી. મોટા વેગવાળી સર્પ સરખી દોદિધ્યમાન પોતાના સામે આવતી તે મોટી શક્તિઓને ત્રણ ત્રણ બાણથી કાપી અર્જુન ઉપર બીજા બાણ નાંખી બળવાન કર્યું સિંહનાદ કર્યો. તે ટાણે અર્જુને પણ સાત બાણથી રાધાપુત્ર કર્ણને વિંધી તીક્ષ્ણ કરેલા બાણે કરી તેના નાના ભાઈને હણી સાર પછી છ બાણે કરી શત્રુજયને મારી બલ્લ નામના બાણવડે રથમાંથી વિપાટનું મસ્તક પણ તડાલ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને તમારા પુત્રો જેતાં કર્ણની સન્મુખ તેના ત્રણ ભાઈઓને માર્યા. તેટલામાં બીમસેને ગરડતી પેઠે પોતાના રથમાંથી નીચે કૂદી શ્રેષ્ઠ ખડ્ગે કરી કર્ણ પક્ષના પંદર યોદ્ધાઓને માર્યા. વળી રથમાં બેસી બીજા ધનુષ લઈ દશથી કર્ણને તથા પાંચ બાણે કરી તેના સારથિ તથા અશ્વને વિંધ્યા. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી રથમાંથી નીચે ઉતરી ચંદ્રવર્મા તથા નૈષધ બૃહદ્વજને હણી પાછા પોતાના રથમાં બેસી બીજા ધનુષ લઈ સિંહનાદ કરી તેોતેર બાણે કરી કર્ણને વિંધ્યો. ચંદ્ર સરખી કાંતિવાળા સાલકિર્મે પણ બીજા ધનુષ ગ્રહણ કરી સિંહનાદ કરતાં ચોસક બાણે કરી કર્ણને વિંધી સારી રીતે મૂકેલા બલ્લનામના બાણવડે તેનું ધનુષ કાપી વળી ત્રણ બાણ, એના બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં નાંખ્યા. તે ટાણે દુર્યોધન, દ્રોણ તથા જ્યેષ્ઠ રામ્ભએ સાલકિર્મ સમુદ્રમાં બૂડતા કર્ણનો ઉદ્ધાર કર્યો, તે સમયે તમારી તરફના પાદદલ, અશ્વ, રથ તથા સેંકડો માતાંગ બચ્ચિત થઈ કર્ણની પાછળ દોડવા લાગ્યા. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, બીમસેન, સુમદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ એટલા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં સાલકિર્ની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે પ્રાણનો ભાગ કરી યુદ્ધ કરતા તમારા તથા પારકાઓનો સર્વ યોદ્ધાઓના ક્ષય વાસ્તે મહા બચંકર સંગ્રામ થતો હતો. જેમાં પાયદલ, રથ, હસ્તિ તથા અશ્વ, ગજ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. કોઈ ઠેકાણે રથિઓ, હસ્તિ, પાયદલ તથા અશ્વસાથે, તેમજ રથ તથા પાયદલ, રથ તથા હસ્તિ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. કોઈ ઠેકાણે અશ્વ સાથે અશ્વ, હસ્તિ સાથે હસ્તિ, તથા રથ સાથે રથિઓ યુદ્ધ કરતા હતા. કોઈ સ્થાનેકે પાયદલ સાથે મળેલા પાયદળો જોડેખાતા હતા. એ રીતે માંસ ખાનાર પ્રાણિઓને હર્ષ કરનાર તે મોટાઓ સાથે સન્મુખ આવેલા આપણા તરફનાઓનું યમના દેશને વધારનાર એવું સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું. તેમાં કેટલાક પાયદળ, રથ,

અશ્વ, તથા હસ્તિઓએ અનેક હસ્તિ, રથ, પાયદળ તથા અશ્વોને હણ્યા. ને હસ્તિઓએ હસ્તિઓને, ઉગામેલા આયુધવાળા રથિઓએ રથિઓને, ધોડેસ્વારોએ ધોડેસ્વારોને, તથા પાયદળના ગણોએ પાયદળોને પણ માર્યા. તેમજ રથો હસ્તિને, શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ મોટા અશ્વોને, અશ્વો પાયદળોને તથા શ્રેષ્ઠ રથિઓ શ્રેષ્ઠ અશ્વોને મારતા હતા. તેથી મંથન થયેલાં છે કવચ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા જીવ્હા દાંત તથા નેત્ર વિનાના તે પૃથ્વીમાં ગ્રાણી વગરના થઈ પડ્યા હતા. વળી મહા સંગ્રામમાં કેટલાક અનેક તરેહના શ્રેષ્ઠ આયુધથી નાશ પામ્યા. કેટલાક ધોડા તથા હસ્તિના પગથી કચરાઈ મરણ પામ્યા. તથા કેટલાક રથના પાટાથી ચગદાઈ ગયા. એ રીતે માંસ ખાનાર પશુ પક્ષિ તથા રાક્ષસોને આનંદ આપનાર થતા તે દારણ્ય સંગ્રામમાં, પરસ્પર નાશ કરતા કોપેલા બળવાન યોદ્ધાઓ વિચરતા હતા. પક્ષી અત્યંત ચળાયમાન પરસ્પર સામે જોતાં રૂધિરના ઓધથી વ્યાપ્ત એવાં બેડે સૈન્ય, સૂર્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે ગયો તે ટાણે ધીરેધીરે પોતપોતાના તંબૂ પ્રત્યે ગયાં.

॥ તતોબલેષ્ટશલુલિતેપરસ્પરંનિરીક્ષમાણેરુધિરૌઘસંપ્લુતે ॥

॥ દિવાકરેસ્તંગિરિમાસ્થિતેશૈનૈરુભેપ્રયાતેશિબિરાયમારત ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशतकवधपर्वणि द्वितीयदिवसा-
वहारे गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ समाप्तंचसंशतकवधपर्व ॥

॥ अथाभिमन्युवधपर्व ॥

संजयउवाच ॥ पूर्वमस्मासुभग्रेषुफाल्गुनेनामितौजसा ॥

॥ द्रोणेचमोघसंकल्पेरक्षितेचयुधिष्ठिरे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અમિત તેજવાળા અર્જુને પૂર્વે અમારા લોકમાં બંગાણ પાડ્યું અને દ્રોણનો સંકલ્પ ફાગટ થયો તથા યુધિષ્ઠિરનો બચાવ થયો. તેથી યુદ્ધમાં વિધ્વસ્ત થયાં છે કવચ જેમનાં, પરાજય પામેલા, રજ કરી વ્યાપ્ત, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન, દશેય દિશાઓ સામે જોતા, પાંડવના બાણથી હણાયેલા, સંગ્રામમાં ઉપહાસ્ય પામેલા અને અ-

જ્યુન વિષે રહેલા ધણાક ગુણ તથા તે વિષે રહેલું શ્રીકૃષ્ણનું સૌહાર્દ પણ સૈનિકજનના મુખથી સાંભળી ધ્યાને કરી મૂગાપણાને પ્રાપ્ત થયેલા, લોકા-
પવાદ યુક્ત તમારી તરફનાઓએ દ્રોણાચાર્યના સંમતથી સૈન્યનો અવહાર
કર્યો. પછી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી રનેહ, અભિમાન તથા દોષિઓની વૃદ્ધિથી
ખેદ યુક્ત મનવાળા, વાક્ય બોલવામાં ચતુર દુર્યોધને સર્વ યોદ્ધાઓ સાંભળ-
તાં દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે, હે દ્વિજસત્તમ, જરૂર અમે તમારા વધ્યપક્ષમાં
છીએ, એમાં સંશય નહિ. નહિતો સમીપે પ્રાપ્ત થયેલા યુધિષ્ઠિરને તમે ક-
રેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કેમ ઘડણુ ન કરો? તેમજ તમે, સંગ્રામમાં ચક્ષુગોર
થયેલા શત્રુને પકડવા તથા મારવા ઈચ્છો તો તેને દેવતા સહિત પાંડવો
પણ રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય નહિ. માટે તમે પૂર્વે પ્રસન્ન થઈ મને વર
આપી પછી અન્યથા કર્યું પણ તમેને એમ કરવું ઘટે નહિ. કારણ શ્રેષ્ઠ
પુરૂષો પોતાના ભક્તની આશાનો ભંગ ક્યારેય પણ કરતા નથી. એવાં
દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી અપ્રસન્ન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, દુર્યોધન પ્રત્યે આવી
રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે દુર્યોધન રાજા, તારૂં પ્રિય કરવા ઈચ્છતા મને
તું તેવી રીતે જાણવા યોગ્ય નથી. અને હું તો શું પણ સુર, અસુર,
ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ તથા સર્પ સહિત એવા લોકો પણ અર્જુનને રક્ષા
કરેલાને છૂતવા સમર્થ થઈ શકે નહિ. જ્યાં વિશ્વના સ્વજનાર, ગોવિંદ
ભગવાન વિરાજમાન છે તથા સેનાપતિ અર્જુન છે ત્યાં સમર્થ મહાદેવ વિ-
ના ખીજા કોનું બળ અતિક્રમણ કરે. હે તાત, વળી જે આજ એક સ-
ત્ય પ્રતિજ્ઞા કરે છું જે આજ કોઈ એક પણ અત્યંત શ્રેષ્ઠ મહારથિને પા-
ડીશ. એ વચન અન્યથા નહિ થાય. તેમ દેવતાઓ પણ બેદી શકે નહિ
એવો વ્યૂહ રચીશ તથાપિ હે રાજા, કોઈ ઉપાયે કરી અર્જુનને દૂર લેઈ
જાજો. કારણ સંગ્રામમાં તેણે અસાધ્ય તથા નૂ જાણેલું એવું
કંઈ પણ છે નહિ. કેમકે મારાથી તથા ખીજેથી કળા સહિત સર્વ
જ્ઞાન તેણે મેળવેલું છે. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી બાકી રહેલા સંશય-
કાણે દક્ષિણદિશામાં જઈ અર્જુનને યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવ્યો. તેટલાં શત્રુઓ
સાથે અર્જુનનો ક્યારેય જેએલો નહિ તથા સાંભળેલો પણ નહિ એવો અ-
તિ દાશુ સંગ્રામ થયો. હે રાજા, તે વખતે દ્રોણે રચેલો વ્યૂહ દુઃખિત
દૃષ્ટિવાળાને અત્યંત તપાવતો જેવો મધ્યાહ્નનો સૂર્ય શાભે તેવો શાભતો હ-
તો. હે ભારત, દુઃખેકરી બેદાય નહિ એવા તે ચક્રવ્યૂહને યુધિષ્ઠિરના કહે-

વાથી અનેક પ્રકારે અભિમન્યુએ બેઘો. એ રીતે તેણે દુષ્કર કર્મ કરી હ-
જારો શૂરવીરને હણી દ્રોણ, અશ્વત્થામા, કૃપ, કર્ણ, બોજ તથા શલ્ય એ
છ વીર સાથે યુદ્ધ કરી દુઃશાસનના પુત્રને વશ થઈ પોતાના પ્રાણ ત્યાગ
કર્યા. તેદાણે પરમ સંતુષ્ટ થયેલા આપણે તથા શોકકર્ષિત પાંડવોએ સૈ-
ન્યનો અવહાર કર્યો. એવાં સંજયનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછ્યું કે,
હે સંજય, નથી પ્રાપ્ત થઇ યુવાવસ્થા જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અ-
ર્જુનના પુત્રને હણાયો સાંભળી અત્યંત માર્ મન વિદીર્ણ થાય છે. તેમ
ધર્મના કર્તાઓએ આ ક્ષત્રધર્મ પણ અતિદારણ કહેલો છે; કારણ જે ધર્મ-
ને આચરી રાજ્યને ઈચ્છતા શૂરવીરો, બાળક ઉપર શસ્ત્ર નાંખે છે. હે ગા-
વદગણે, અત્યંત સુખી તથા નિર્ભયની પેઠે વિચરતા બાળકને, અસ્ત્ર શી-
ખેલા ધણાકે કેમ માર્યો? તેમ હે સંજય, રથ સૈન્યને બેદવા ઈચ્છતા ધ-
ણા તેજવાળા સુભદ્રા પુત્રે સંગ્રામમાં કેવી રીતે ક્રીડા કરી તે પણ મને ક-
હે. એવાં ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે રાજન, સુભદ્રા-
પુત્રનું પડવું કેવી રીતે થયું તે તમો મને પૂછો છો વારંતે સુવધાન થઇ
સમગ્ર તે વૃત્તાંત કહું તે સાંભળો. સૈન્યને બેદવા ઈચ્છતા કુમારે જે રીતે
યુદ્ધમાં ક્રીડા કરી તથા નાશ સમયે પણ દુઃસાધ્ય એવા શૂરવીરો જે રીતે
ક્રોશને પ્રાપ્ત થયા તે પણ હું કહું તે સાંભળો. ધણાક છે ગ્લુચ્છ, તૃણ ત-
થા દ્રુમ જેમાં એવા અરણ્યમાં ચોતુરદ્વથી ઉઠેલા દાવાનજે કરી બ્યાસ વ-
નવાસિઓના જેવું તમારી તરફનાઓને બધ ઉત્પન્ન થયું હતું.

॥ દાવાગન્યભિપરીતાનાંભૂરિગુલ્મતૃણદ્રુમે ॥

॥ વનૌકસામિવારણ્યેત્વદીયાનામભૂજયં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युवध-
संक्षेप कथने गुर्जराभाषायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

संजयउवाच ॥ समरेत्युग्रकर्माणःकर्माभिव्यंजितश्रमाः ॥

॥ सकृष्णाःपांडवाःपंचदेवैरपिदुरासदाः ॥

સંજય કહે છે.—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અતિ ઉગ્ર કર્મવાળા, હતેલો છે શ્રમ
જેમણે એવા કૃષ્ણસહિત પાંચ પાંડવોને દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી સહન

કરી શકે નહિ. તેમ બળ, કર્મ, વંશ, બુદ્ધિ, કીર્તિ, યશ તથા શોભાએ કરીને પણ એમના સરખા ગુણવાળો કોઈ પુરૂષ થયો નથી; અને યશ પણ નહિ. તેમાં સત્યધર્મમાં તત્પર, ઈદ્રિઓને નિયમમાં રાખનાર યુધિષ્ઠિર રાજા તો વિપ્ર પૂનાદિક ગુણેકરી નિરંતર સ્વર્ગનેજ પ્રાપ્ત થયા છે. તેમ હે રાજન્, પ્રલયસમયનો કાળ, પરાક્રમી પરશુરામ તથા રથમાં બેઠેલા બીમસેન એ ત્રણેય સરખા કહેવાય છે. તેમ સંગ્રામમાં પ્રતિજ્ઞા કરવા વિષે ચતુર ગાંડિવધનુષ ધરનાર અર્જુનની ઉપમા આપવા લાયક પૃથ્વીવિષે હું કોઈને જોતો નથી. અને ગુરુ વાત્સલ્ય, કૃત તથા કર્તવ્યકર્મનું અપ્રકાશન, વિનય, ઈન્દ્રિઓનો નિગ્રહ, સૌંદર્ય તથા શૌર્ય એ છ ગુણ નકુળ વિષે નિરંતર રહ્યા છે. શ્રુત, ગાંભિર્ય, માધુર્ય, સત્ય, રૂપ તથા પરાક્રમે કરી શૂરવીર સહદેવ અશ્વિનીકુમારદેવ સરખો છે. એ રીતે એ પાંચ પાંડવોવિષે તથા શ્રીકૃષ્ણવિષે જે જે મહાગુણ છે તે સર્વ ગુણ એક અભિમન્યુ વિષે દેખાતા હતા. તેમ અભિમન્યુ પરાક્રમે કરી, યુધિષ્ઠિર ચરિતે કરી, શ્રીકૃષ્ણ કર્મેકરી, બીમસેન રૂપ તથા પરાક્રમેકરી, અને અર્જુન શ્રુતે તથા વિનયેકરી નકુલ તથા સહદેવ સરખો હતો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત, કોઈ સ્થાનકે પરાજય પામેલો નહિ એવો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં કેમ હણાયો ? એ સમગ્ર વૃત્તાંત હું સાંભળવાને ઈચ્છું છું. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે વૃત્તાંત વિષે થયેલો મોટો બંધુઓનો નાશ હું કહું તે સાંભળો; અને સ્થિર થઈ દુઃખે કરી ધારી શકાય નહિ એવા શોકને ધારણ કરો. હે મહારાજ, આચાર્ય ચક્રવ્યૂહ રચેલો હતો તેમાં ઈદ્રિની જેમને ઉપમા અર્પાય એવા રાજાઓને તે ઠેકાણે ઉભા રાખ્યા હતા. તેમાં તેના આરાસ્યાન વિષે સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા સર્વ રાજકુમાર ઉભેલા હતા. તે સૂર્યર્ણવી શોભિતા ધ્વજવાળા રક્તવસ્ત્ર, રક્ત આભરણ તથા રક્ત પતાકાવાળા સુવર્ણની માળાથી દિપાયમાન, ચંદન તથા અગરચંદનેકરી લીંપાએલ અંગવાળા, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર ધરેલા, એવા હતા; અને તેઓ અભિમન્યુ સાથે યુદ્ધ કરવા સાફ એકઠા મળી સજ્જ થઈ ઉભેલા હતા. તેમાં દૃઢ ધનુષવાળા દશહજાર, પ્રિય છે દર્શન જેતું એવા તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણને આગળ કરી એક બીજાના હિતમાં તત્પર, સમાન છે પરસ્પરનું દુઃખ જેમને એવા સ્પર્ધા કરનાર તે યુદ્ધ વાસ્તે તૈયાર થઈ ઉભા હતા. હે રાજેન્દ્ર, ક્ષેત્ર છે છત્ર જેની ઉપર, કણ્ઠ, દુઃશાસન, તથા કૃપાદિક મહારથિથી વિંટાયેલો ઈદ્રિ સરખો શોભીતો દુર્યોધન તો આમર તથા વ્યજન-

ના આક્ષેપે કરી ઉગતા સૂર્યની પેઠે સૈન્યનાં મધ્યમાં શોભતો હતો. અને સેનાના મુખમાં સૈન્યના નાયક દ્રોણ તથા અચળ એવા મેઙ્ગ પર્વતની પેઠે શોભિતો સિંધુરાજ ઉભો હતો. તેની પડખે અશ્વત્થામા છે મુખ્ય જોમાં એવા દેવતા સરખા તમારા ત્રીશ પુત્રો ઉભા હતા. ગાંધારરાજ શકુનિ, શલ્ય તથા ભૂરિશ્રવા એટલા મહારથિ સિંધુરાજને ખીજે પડખે શોભતા હતા, એ રીતે વ્યૂહ રચના કરી ઉભા રહ્યા પછી મૃત્યુ ભય મૂકી તમારા તથા પારકાઓનું રૂવાટાં ઉમાં કરનાર ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.

॥ તતઃપ્રવૃત્તેયુદ્ધંતુમુલંલોમહર્ષણં ॥

॥ તાવકાનાંપરેષાંચમૃત્યુંકૃત્વાનિવર્તનં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माणे-
गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તદનીકમનાદૃષ્ટ્યંમારદ્વાજેનરક્ષિતં ॥

॥ પાર્થઃસમમ્યવર્તતભીમસેનપુરોગમાઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, દ્રોણે રક્ષા કરેલા કોઈથી સહન થાય નહીં એવા તે સૈન્ય સામે ભીમસેનાદિક પાંડવો આવ્યા. તેમજ સાત્યકિ, ચેકિતાન, પ્રપત્તગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાક્રમી કુંતિભોજ, મહારથિ દ્રુપદ, અર્જુન પુત્ર, ક્ષત્રધર્મા, પરાક્રમી બૃહત્ક્ષત્ર, ચેદિપ, ધૃષ્ટકેતુ, માદ્રિપુત્ર નકુળ, તથા સહદેવ, ધૃતોત્કચ, પરાક્રમી યુધામન્યુ, પરાજય પામેલો નહિ એવો શીખંડી, કોઈથી સહન થાય નહીં એવો ઉત્તમૌજ, મહારથિ વિરાટ, અત્યંત ક્રોધાક્રાંત દ્રૌપદીના પુત્ર, પરાક્રમી શિશુપાળ પુત્ર, મહાપરાક્રમી કૃકચ, તથા હનુરો સંજય એટલા એ, અને પોતાના ગણસહિત અસ્ત્ર શીખેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ, યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ખીન્ન પણ તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડ્યા. એટલે પાસે આવતા તેમને અસંખ્યાંત ચિત્તવાળા અતિ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે બાણના ઓઘેકરી વારી રાખ્યા; પણ પાણીનો મોટો ઓઘ પર્વતને પામી તેને જેમ દુઃખેકરીને બેદી શકે કે ઉલ્લંઘી શકે નહિ તથા જળાશયો જેમ પોતાના કીનારાને ઉલ્લંઘી શકે નહિ તેમ તેઓ દ્રોણને ઉલ્લંઘી શક્યા નહિ. તેથી હે રાજન્, દ્રોણના ધનુષમાંથી નિક-

જેણા બાણેકરી પીડિત થયેલા સ્તંભપસહિત પંચાલ તથા પાંડવો તેની સામે ઉભા રહેવા સમર્થ થઈ શક્યા નહિ. એવા આશ્ચર્યરૂપ દ્રોણના બાહુ બળને અમો જોતા હતા. એ વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ સામે આવતા દ્રોણને જોઈ તેને વારવાવિષે અનેક તરેહથી તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. પછી યુધિષ્ઠિરે બીજો કાઈ દ્રોણને વારવા સમર્થ નથી એમ વિચારી કાઈથી સહન થાય નહિ એવો તે મોટો ભાર અભિમન્યુ ઉપર નાંખી, વાસુદેવ તથા અર્જુન-સરખા ઘણા પરાક્રમવાળા પારકા શરવીરને હણનાર તેને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે તાત, અર્જુન આવીને જે રીતે આપણને નિંદે નહિ તે રીતે કર, તેમજ ચક્રવ્યૂહ બેઠવાવિષે કંઈ પણ અમો જાણતા નથી. હે મહાબાહો; તું, અર્જુન શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન તથા પ્રદુમ્ન તમે ચાર ચક્રવ્યૂહને બેઠો એવા છો પણ તેવિના પાંચમો તેને બેઠનાર છે નહિ. માટે હે અભિમન્યો, આટાણે તારીપાસે વર માગતા પીતૃઓ, માતુલ તથા સર્વ સૈન્યોને તે વર આપવા તું યોગ્ય છું. નહિ તો સંગ્રામમાં આવી અર્જુન આપણને નિંદશે. માટે જલદી અસ્ત્ર યદ્ધણ કરી દ્રોણ સૈન્યનો નાશ કર. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અભિમન્યુએ કહ્યું કે, દ્રોણનું શ્રેષ્ઠ સૈન્ય દૃઢ તથા અતિ ઉગ્ર છે તથાપિ પિતૃઓના જય વાસ્તે જલદી હું તેમાં અવગાહન કર. તેમ મારા પિતાએ તે રીતે રચેલા સૈન્ય, બેઠવા વિષે મને ઉપાય બતાવેલો છે તથાપિ કોઈ આપત્ત આવ્યે તે વિષેથી પાછો નિકળવાનો ઉત્સાહ મને થતો નથી. એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે તાત, હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, તેના સૈન્યને બેઠી તું રસ્તો કર એટલે જે માર્ગે તું જઈશ તે માર્ગે અમે તારી પાછળ આવીશું. હે તાત, યુદ્ધમાં અર્જુન સરખા તને માંહે પ્રવેશ કરાવી ચોતરફથી તારી રક્ષા કરતા અમો પાછળ આવીશું. ભીમસેન કહે છે હું, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, તથા સર્વ પ્રભદ્રકા પણ તારી પાછળ આવીશું. ને બેઠેલા વ્યૂહમાં તે તે ઠેકાણે પાછળ આવી તને મારવા આવતા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને અમો મારીશું. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી અભિમન્યુ કહેવા લાગ્યો કે, દુઃખે કરી કોઈથી સહન થાય નહિ એવા દ્રોણસૈન્યમાં ક્રોધાયમાન થયેલો હું પતંગ નામનો જંતુ જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે તેમ પ્રવેશ કરીશ અને માતુલ તથા પિતા એ બેઉને પ્રીતિ કરનાર તથા હિતરૂપ એવું કર્મ કરીને આજ સંગ્રામમાં એકલો બાળકે હું શત્રુના સૈન્યને મારીશ તે સર્વ મનુષ્ય જોશે. આજ સં-

ગ્રામમાં મારી સામે આવી કાઠ પુરૂષ પાછો જીવતો જાય તો હું સુભદ્રા તથા અર્જુનનો પુત્ર નહિ. તેમ યુદ્ધમાં એક રથે કરી સમગ્ર ક્ષત્રમંડળને આઠ પ્રકારે જીતી ન કરે તો હું અર્જુન પુત્ર નહિ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે સુભદ્રાપુત્ર, મોટા ધનુષવાળા મહા બળવાન, સાધ્ય, રૂદ્ર, વાયુ, વસુ, અગ્નિ તથા આદિત્ય સરખા પરાક્રમવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શરવીરાએ રક્ષા કરેલા, કોઈથી સહન થાય નહિ એવા દ્રોણસૈન્યને તું બેઠવાનો ઉત્સાહ કરે છે તથા આપી રીતે બાપણ કરે છે માટે તારૂં બળ વૃદ્ધિ પામે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં તેમનાં વચન સાંભળી તેણે સારથીને કહ્યું કે, હે સુમિત્ર, જલદી દ્રોણસૈન્ય સામે ઘોડાઓને ચલાવ.

॥ તસ્યતદ્વચનંશ્રુત્વાસયંતારમચોદયત્ ॥

॥ મુમિત્રાશ્વાનરણેક્ષિપ્રંદ્રોણાનીકાયચોદય ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युप्रतिज्ञायां गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૧ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સૌમદ્રસ્તદ્વચઃશ્રુત્વાધર્મરાજસ્યધીમતઃ ॥

॥ અચોદયતયંતારંદ્રોણાનીકાયભારત ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત, સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ યુદ્ધમાં ધર્મરાજનું એવું વચન સાંભળી દ્રોણસૈન્ય સામે જવાની સારથીને આગા આપી. એટલે હે રાજન, એ રીતે તેણે દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે જા, એમ કહેલા સારથીએ અભિમન્યુને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે આયુષ્મન, પાંડવોએ તમારી ઉપર ખૂબ અતિ બાર નાંખ્યો છે માટે ક્ષણ માત્ર યુદ્ધિથી વિચાર કરી પછી તમે યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છો. કારણ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધ કરવામાં કુશળ તથા અસ્ત્ર વિદ્યામાં કરેલો છે શ્રમ જેણે એવો છે અને તમે સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા તથા તેના સરખા યુદ્ધમાં વિશારદ નથી. એવાં સારથીનાં વચન સાંભળી હાસ્ય કરી તેણે સારથીને કહ્યું કે, હે સારથે, આ દ્રોણ કોણ માત્ર અને સમગ્ર ક્ષત્રિઓ પણ કોણ માત્ર છે? ઐરાવત ઉપર બેસી દેવમણુ સહિત ઈન્દ્ર તથા સર્વ ભૂતગણે પૂજેલા મહાદેવ સાથે

પણ રણ સંગ્રામમાં હું યુદ્ધ કર તારે ક્ષિત્રય સાથે યુદ્ધ કર તેમાં શું આશ્ચર્ય. આ શત્રુ સૈન્ય મારી સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી. હે સત, વિશ્વને જીતનાર માતૃકા વિષ્ણુને તથા પિતા અર્જુનને યુદ્ધમાં પામીને પણ સંગ્રામમાં મને ભય પ્રાપ્ત થાય નહિ. એ રીતે અભિમન્યુએ સારથિની તે વાણીને ન ગણકારી અને એને કહ્યું કે જલદી દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી નથી અતિશય પ્રસન્ન મન જેતું. એવાં સારથીએ સુવર્ણના છે આભરણ તથા ઉપરકર જેમના એવા ત્રણ વર્ષના અશ્વને જલદી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે હાંક્યા. સુમિત્ર નામના સારથીએ દ્રોણસૈન્ય સામે હાંકેલા તે અશ્વ, મહાવેગ તથા પરાક્રમવાળા દ્રોણ સામે દોડ્યા. તે રીતે સામે આવતા તેને જોઈ દ્રોણાદિક સર્વ કૌરવ તેની સામે આવ્યા અને પાંડવો તેની પાછળ આદ્યા. કર્ણિકાર વૃક્ષના ચિન્હવાળી ઉચી શ્રેષ્ઠ ધનુષ્વાળો, સુવર્ણનું કવચ પેરેલો અર્જુનથી શ્રેષ્ઠ અર્જુનપુત્ર તે, સિંહનું બચ્ચું જેમ હસ્તિઓને પ્રાપ્ત થાય તેમ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી દ્રોણાદિક મહારથિઓને પ્રાપ્ત થયો. તેણે વ્યૂહના રક્ષણમાં સાવધાન તેઓ અભિમન્યુને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે એ ધડી તો સમુદ્ર તથા ગંગાના આવતીની પેઠે સૈન્ય ફરવા લાગ્યું. હે રાજા, પરસ્પર હણતા તથા યુદ્ધ કરતા શરવીરોનો અત્યંત દારણ એવો સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. એ રીતે વર્તતા અતિભયંકર તે સંગ્રામમાં દ્રોણ જોતાં તે વ્યૂહને બેદી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ તેમાં પેઠો. અંતઃપ્રવિષ્ટ થયેલા શત્રુસમુદાયને હણતા મહાબળવાન તેને, ઉગામેલા છે આયુધ જે વિષે એવા હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળે ચોતરફથી વિંટી લીધો. વળી નાનાપ્રકારના યુદ્ધવાદના શબ્દ સાથે ક્રીડા, મોટેથી પોકારવું, ગર્જના કરવી, હોકારા, સિંહનાદ, ‘અરે ઉભોરે, ઉભોરે.’ એ રીતના શબ્દ ધોર એવા હલહલા શબ્દ, નહિ જા, ઉભો રહે, મારી સામે આવ, હે શત્રો, આ હું; એ પ્રમાણે વારંવાર બોલતા યોદ્ધાઓ; હસ્તિનું બોલવું, આભરણનો શબ્દ ગર્જના હસ્ત તથા પાટાના શબ્દે કરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. પોતા સામે આવતા તેમને જલદી યુદ્ધ કરનાર, તથા તત્કાળ અસ્ત્ર સાંધનાર, મર્મણ, મહાબળવાન, શરવીર, તે, મર્મ બેદનાર આણેકરી હણવા લાગ્યો. એ રીતે નાનાપ્રકારના તીક્ષ્ણઆણે કરી તેણે હણવા માંડેલા પરવશ થયેલા ધણાક યોદ્ધાઓ શલભ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિને પામી

નાશ પામે તેમ તેને પ્રાપ્ત થઈ નાશને પ્રાપ્ત થતા હતા. તેટલાજે તેણે યજ્ઞ-
માં વેદિવિષે જેમ દર્ભ પાથરે તેમ તે નાશ પામેલાઓનાં શરીર તથા અ-
વયવ રણભૂમિમાં પાથરી દીધાં. આંધેલા છે ઘોનાચર્મના મોઝા જેમને, ધ-
નુષ્યાણુ, ખર્ગ, ઢાલ, અંકુશ, તોમર, ફરશી, ગદા, લોહના ગોળા, પ્રાસ,
ઋષ્ટિ, તોમર, પટ્ટા; ગોદણુ, પરિધ, શક્તિ, શ્રેષ્ઠ કંપન, પ્રતોદ, કુંત, અં-
કુશ, મુર્ગલ, ક્ષેપણીય, પાશ, પરિધ, તથા ઉપલસહિત અને કેયૂર તથા અં-
ગદેકરી શોભિતા, સુંદર અંદન ચોપડેલા હસ્તિની મૂંઠે સરખા તમારી ત-
રફનાઓના હજારો હાથ પણ અભિમન્યુએ કાપી નાંખ્યા. હે મહારાજ, રૂ-
ધિરથી અલંત લાત સ્પુરાયમાન તે બાહુએકરી રણભૂમિ, ગરૂં મારેલા
પાંચ મુખવાળા નાગેકરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી સુંદર છે નાસિ-
કા મુખ તથા કેશના અગ્રભાગ જેમાં, ત્રણરહિત, સુંદર કુંડળવાળા કોધ-
થી સારી રીતે ડશા છે ઓછપુટ જેમણે, સ્વે છે ઘણું રૂધિર જેમાંથી,
મણિ તથા રત્નથી શોભિતા અલંત સુંદર છે મુકુટ તથા સંગ્રામમાં પેરવા-
ની ટોપી જે વિષે, નાળવા વગરના કમળ સરખાં, સૂર્ય તથા ચંદ્રસરખી
કાન્તિવાળાં. પવિત્ર ગંધયુક્ત તથા વખત ઉપર મિત્રોનું પ્રિય બોલનાર, એ-
વાં મુખથી શોભિતાં શત્રુઓનાં મસ્તકોએ કરી અર્જુનપુત્ર તેણે રણભૂમીને
પૂર્ણ કરી દીધી. અને ગંધર્વ નગર સરખા આકારવાળા નિધિથી રચેલા હજ-
ના દાંડાસરખા મુખવાળા, એ ત્રણ વૃંસ જેમાં રહ્યા છે એવા દાંડાએ કરી
ઊંચા જાંઘા તથા કુખડારહિત નેમિરૂપ દાંત વગરના ભાગી ગયાં છે ચક્ર
ઉપસ્કર તથા બેસવાની જગા જેમાં, પાડી નીંખ્યાં છે આસ્તરણુ જેમાંથી
તથા હણાયા છે યોદ્ધા જે ઉપરથી એવા હજારો રથના કટકા કરેતો તે,
સર્વ દિશાઓમાં દેખાતો હતો. તેમજ શત્રુઓના હસ્તિઓ, માવત, બાલા,
અંકુશ, ધ્વજ, ભાથા, કવચ, હાથિના તંગ કંબળસહિત હાથિના ગ્રીવાભ-
રણુ; ધંટા, મૂંઠ દાંતના અગ્રભાગ, છત્ર, બાલા તથા પાછળ ચાલનારાઓને
પણુ તીક્ષ્ણ છે ધારના અગ્રભાગ જેમના એવા બાણોએ કરી છેદતો હતો તથા
વનાયુ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પાર્વતીય, કાંબોજ, બાલિહક, સ્થિર છે પુચ્છાગ્રભાગ,
કર્ણુ તથા નેત્ર જેમના, વેગવાન, સારી રીતે વેહેનાર, શક્તિ, ખર્ગ, તથા બાલા-
થી યુદ્ધ કરનાર, શીખેલા યોદ્ધાઓએ આરોહણ કરેલા વિધ્વસ્ત થયાં છે ચા-
મર, મુખ, ચમરી, જીહ્વા તથા નેત્ર જેમના બહાર નિકળ્યાં છે અંત્ર જે-
મને બેઢાયેલા કાળજવાળા હણાયા છે માથે બેસનાર તથા ધંટા જેમના

કૃત્યાદગણને હર્ષ કરનાર, કપાઈ ગયા છે ઢાલ તથા કવચ જેમના, વિષા મુત્ર તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત થયેલા એવા તમારી તરફના અશ્વોને પાડે। તે અત્યંત શોભતો હતો. એ રીતે એકલા અભિમન્યુએ વિષ્ણુની પેઠે અચિંત્ય એવું દુષ્કરકર્મ કરી ભયંકર એવા અસુર સૈન્યને જેમ મહાદેવજી મંથન કરે તેમ તેણે ત્રણ છે અંગ જેનાં એવા તમારા મોટા સૈન્યને મર્દન કર્યું. મહા સગ્રામમાં અર્જુન પુત્ર તે, શત્રુથી સહન થાય નહિ એવું કર્મ કરી ચોતરફથી તમારી તરફના પાયદળ સમૂહોને બેઢવા લાગ્યો. કાર્તિક સ્વામી જેમ અસુરની સેનાને હણે તેમ તે એકે તીક્ષ્ણ બાણે કરી અત્યંત હણેલી તે સેનાને જેઈ સુકાર્ષ ગયેલા મુખવાળા, અગાયમાન છે નેત્ર જેમનાં પરશેવો વળેલા રૂવાટાં ઉભાં થયાં છે અંગમાં જેમને, દ્વેષિને જીતવા વિષે ઉત્સાહ રહિત પલાયન કરવામાં ઉત્સાહવાળા જીવવાને ઈચ્છતા નામ તથા ગોત્રે કરી પરસ્પર બોલાવતા એવા તમારી તરફના તથા તમારા પુત્રો, સંગ્રામમાં હણાયેલા પુત્રો, પિતૃઓ, બાઈઓ, બંધુ તથા સંબંધિઓને મૂકી અશ્વ તથા હસ્તિઓને ઉતાવળા કરતાં ભાગવા લાગ્યા.

॥ ગોત્રનામભિરન્યોન્યંક્રંદંતોજીવિતૈષિણઃ ॥

॥ હતાન્પુત્રાન્પિતૃન્પ્રાતૃન્બંધૂન્સંબંધિનસ્તથા ॥

॥ પ્રતિષ્ઠંતસમુત્સૃજ્યત્વરંતોહયદ્વિપાન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपरा-
क्रमे गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તાંપ્રમગ્નાંચમૂંદદ્વાસૌમદ્રેણામિતૌજસા ॥ .

॥ દુર્યોધનોમૃશંક્રુદ્ધઃસ્વયંસૌમદ્રમમ્યયાત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ધણુ તેજવાળા અભિમન્યુએ નસાડેલી પોતાની સેનાને જેઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો દુર્યોધન પોતે તેની સામે દોડ્યો. તેને જેઈ દ્રોણાર્થે યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, પરાક્રમી અભિમન્યુ આપણા દેખ્ખતાં લક્ષ થયેલાને હણે છે. વાસ્તે તેની સામે દોડી ભય રહિત થઈ જલદી દુર્યોધનની રક્ષા કરો. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી કૃતવ્ર, બ-

જવાન, જય શીલ તથા હિત ઈચ્છનાર તે શૂરવીરો, તમારા પુત્રને ચોતરફથી વીંટી તેની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તેટલામાં દ્રોણ, દ્રૌણિ, કૃપ, કર્ણ, કૃતવર્મા, શકુનિ, બૃહદ્વજ, મદ્રરાજ, ભૂરિ, ભૂરિશ્રવા, શલ, પૌરવ, તથા વૃષસેન એટલા શૂરવીરોએ અભિમન્યુ સામે આવી મોટા બાણના વરસાદથી એને મોહ પમાડી દુર્યોધનને મૂકાવ્યો. તે એવી રીતે કે જેમ મુખમાંથી કાળીયો પડી જાય તેમ તેના હાથમાંથી તેણે છોડાવ્યો. તે સહન નહિ કરી શકતા અભિમન્યુએ મોટા બાણના એકધવડે અશ્વ તથા સારથિ સહિત તે મહારથિઓને વિમુખ કરી સિંહનાદ કર્યો. હે મારિષ, તે સિંહના સરખો તેનો શબ્દ સાંભળી તેને ન સહન કરી શકતા તેના નાશને ઈચ્છતા તથા અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થયેલા દ્રોણાદિક રથિઓએ રથ સમુદાયે કરી એને વીંટી લેતાં અનેક પ્રકારના સેંકડો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. તે આવતા બાણને અંતરીક્ષમાંથીજ કાપી તમારા પૌત્રે તીક્ષ્ણ બાણવડે તેમને પણ વિધ્યા, એ આશ્ચર્ય સરખું થયું. તેથી ક્રોધાચ્છાન થયેલા એને મારવા ઈચ્છતા તેમણે પરાજય પામેલા નહીં એવાં સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુને સર્પ સરખા બાણે કરી ચોતરફથી વિંટી લીધો. હે ભરતર્ષભ, તે ટાણે સમુદ્રને જેમ તેનો કિનારો રોકે તેમ મૂકી છે મર્યાદા જેણે એવા તમારા સૈન્યસમુદ્રને એકલા અર્જુન પુત્રે વારી રાખ્યો. તેમાં મુદ્દ કરતા તથા પરસ્પર મારતા યોદ્ધાઓમાંથી કોઈપણ વિમુખ થતો ન હતો. એવી રીતે વરતતા તે બચાંકર સંગ્રામમાં દુઃસહ નવેકરી, દુઃશાસને ખારથી, શરદ્ધાનના પુત્ર કૃપાચાર્યે ત્રણવડે, દ્રોણે સર્પ સરખા સત્તરથી, વિવીંશતીએ શીતેરે કરી, કૃતવર્માએ સાતથી બૃહદ્વજે આઠથી, અશ્વત્થામાએ સાતેકરી, ભૂરિશ્રવાએ ત્રણથી, મદ્રેશે છ-એકરી, શકુનિએ બેથી, તથા દુર્યોધને ત્રણ બાણેકરી અભિમન્યુને વિધ્યો. હે મહારાજ, ધનુષ છે હાથમાં જેને, અબ્યાસ કૃત તથા સ્વાભાવિક મોટું બળ દેખાડતા અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થયેલા પ્રતાપવાન અભિમન્યુએ જાણે નૃસ્ય કરતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તેમને વિધ્યા. તે વખતે અસ્મકેશ્વરે સારથિનું વાક્ય કરતાર ગરૂડ તથા વાયુસરખા વેગવાળા અશ્વેકરી એને વારી ‘અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;’ એમ કહી દશ બાણેકરી તેને વિધ્યો. એટલે અભિમાની અભિમન્યુએ પણ દશ બાણેકરી તેના સારથિ, ધ્વજ, બાહુ તથા ધનુષ કાપી મસ્તક પણ પૃથ્વી ઉપર પાડી

નાંખ્યું એ પ્રમાણે સુભદ્રાપુત્રે શૂરવીર અશ્મકેશ્વરને માર્યો તેને જોઈ પ-
લાયન કરવામાં તત્પર એવું તમારું સર્વ સૈન્ય ચલાયમાન થયું. તે સમયે
કર્ણ, કૃપાચાર્ય, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, ગાંધાર રાજા શકુનિ, શલ, શલ્ય, બૂરિ-
શ્રવા, કાથ, સોમદત્ત, વિવિંશતિ, વૃષસેન, સુપેણ, કુંડમેદી, પ્રતર્દન, વૃંદારક,
લલિત્ય, પ્રયાહુ, દીર્ઘસોચન, તથા અત્યંત કોપાયમાન થયેલો દુર્યોધન એ-
ટલા શૂરવીરોએ અભિમન્યુ ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. તેથી અત્યંત વિ-
ધાયલા તેણે કવચ તથા કાયા બેદનાર બાણ કર્ણઉપર નાંખ્યો; તે, તેના
કવચ તથા કાયાને બેદી સર્પ જેમ રાક્ષસમાં જાય તેમ પૃથ્વીમાં પેઠો. તે
અતિ પ્રહારે કરી વ્યથા પામેલો કર્ણ વિઘ્ન થતો હોય નહિ તેની પેઠે
પૃથ્વી કંપથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ સંગ્રામમાં ચલાયમાન થયો.
વળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા બલવાન તેણે સુપેણ, દીર્ઘસોચન તથા કુંડ-
મેદી એ ત્રણને તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા ત્રણ બાણેકરી હણ્યા. તે વખતે કર્ણ
નારાયનામના પચ્ચીશ; અશ્વત્થામાએ વીશ, તથા કૃતવર્માએ સાત બાણ
તેની ઉપર નાંખ્યા. તેથી બાણેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનું એવો ક્રોધા-
વિષ્ટ થયેલો સૈન્યમાં વિચરતો તે, હાથમાં પાશગ્રહણ કરેલો કાળસરખો દે-
ખાતો હતો. તે ટાણે વળી અસ્ત્ર જાણનાર પ્રયાહુએ પાસે ઉભેલા શલ્યઉપર
બાણનો વરસાદ કરી તમારા સૈન્યને બચ પમડાતાં મોટો શબ્દ કર્યો; તે
સમયે મર્મ બેદનાર તે બાણ વરસાદથી વિધાયલો શલ્ય, મૂર્છિત થઈ ર-
થમાં બેસી ગયો. તેને જોઈ, દ્રોણાચાર્યના દેખતાં તમારી સર્વ સેના જેમ
સિંહથી ખીડાયલા મૃગો ભાગે તેમ ભાગવા લાગી. તે વખતે ઉપરથી પિ-
તૃ, દેવ, ચારણ, સિદ્ધ તથા યક્ષોએ અને પૃથ્વીતલ વિષે રહેલા પ્રાણિઓએ
સ્તુતિ કરેલો સંગ્રામના યશ્યુકત અભિમન્યુ તો જેવો આજ્યે સિંચન કરે-
લો અગ્નિ શોભે તેવો અત્યંત શોભતો હતો.

॥ સતુરણયશસાભિપૂજ્યમાનઃપિતૃસુરચારણસિંદ્યક્ષસંઘઃ ॥

॥ અવનિતલગતૈશ્ચમૂતસંઘૈરતિવિવૃમૌહુતમુગ્યથાજ્યસિક્તઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपरा-
क्रमे गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रथममानंतमहेष्वासानजिह्मगै ॥

॥ आर्जुनिमामकाःसंख्येकेत्वेनंसमवारयन् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે રીતે સંગ્રામમાં મોટા ધનુષવાળાઓને મંથન કરતા તે અર્જુન પુત્રને મારી તરફના કયા યોદ્ધાઓએ વારી રાખ્યો. સંજય કહે છે—હે રાજન, દ્રોણે રક્ષા કરેલા રથ સૈન્યને બેઢવા ઈચ્છતા અર્જુન કુમારે સંગ્રામમાં જે રીતે મોટી ક્ષીણ કરી તે હું કહું તે તમે સાંભળો. તે સંગ્રામમાં સુભદ્રા પુત્રે બાણે કરી પીડેલા મદ્રેશ શલ્યને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા તેના નાના ભાઈએ બાણ ફેંકતાં તેની સામે જઈ દશ બાણવડે અશ્વ તથા સારથી સહિત અર્જુન પુત્રને વિધી મોટો શબ્દ કરી ‘અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે, એમ તેને કહ્યું, તેટલામાં બાણ નાંખવામાં ચતુર અર્જુન પુત્રે પણ તેનું મસ્તક તથા ગ્રીવા હાથ, પગ, ધનુષ, અશ્વ, છત્ર, ધ્વજ, સારથી, ત્રિવેણું, રથગતશય્યા, ચક્ર, ભાથો, રથના નીચેનો ભાગ, પતાકા, ચક્રરક્ષકો અને સર્વ ઉપસ્કર પણ બાણે કરી કાપી નાંખ્યા. તથાપિ તેને કાઈએ જોયો નહિ, પછી ત્રિધાયાં છે આભરણ તથા વસ્ત્ર જેનાં એવો ક્ષીણ થયેલો તે, ધણા બળવાન વાયુએ ભાંગેલો મોટો વૃક્ષ જેમ પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડ્યો. તેને તથા અભિમન્યુના તે કર્મને જોઈ ત્રાસ પામેલા તેની પાછળ ચાલનારાઓ શબ્દ કરતા સર્વ દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા. તેમનો શબ્દ સાંભળીને સર્વ પ્રાણિ ‘સાધુ, સાધુ’; એ રીતે કહેવા લાગ્યા, એવી રીતે તે શલ્યનો નાનો ભાઈ હણ્યો તે વખતે વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેમને એવા તેના ધણાક સૈનિકો પોતાનું કુળ, નિવાસ તથા નામ અર્જુન પુત્રને સંભળાવતા રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિએ કરી, તેમ કેટલાક પગે કરી તેની સામે દોડ્યા અને બીજા કેટલાક સૈનિકો મોટો બાણનો શબ્દ, રથના પાટાનો શબ્દ હુંકાર, ઉચેથી પોકાર, ગર્જના, સિંહનાદ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, તથા મોળના શબ્દ કરી પૃથ્વીને શંખાયમાન કરતા તથા અર્જુન પુત્રને ‘અમારા જીવતાં તું જીવતો જઈશ નહિ’ એવી રીતે કહેતા તેની સામે દોડ્યા. તે રીતે બોલતા તથા સામે આવતા તેમને જોઈ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે જે જે યોદ્ધા પ્રથમથી પોતા ઉપર પ્રહાર કરતો હતો તે તે યોદ્ધાને પોતે બાણે કરી વિધતો હતો. વળી શૂરવીર અર્જુન પુત્ર, લઘુ એવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં અસ્ત્ર દેખાડતો મૃદુતા છે આરંભમાં જેના એવું યુદ્ધ કરતો હતો. તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુન પાસેથી પોતે જે અસ્ત્ર મેળવેલાં હતાં તેમનું પરાક્રમ દેખાડતાં તે બેઉસરખું પોતે એકલો યુદ્ધ કરતો હતો. અને પોતાવિષે

રહેલા ધણા ભારને તથા ભયને દૂર કરી નિરંતર બાણ નાંખતોજ દેખાતો હતો. અને એનું ધનુષમંડળ શરદ્ઋતુમાં અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્યનું મંડળ જેવું દેખાય તેવું સ્ફુરાયમાન દિશાઓમાં દેખાતું હતું તથા વખતસર મોટા વજ્ર મૂકતાં જેવો મેધનો શબ્દ સંભળાય તેવો દારણુ તેની પ્રત્યંયા તથા મોજનો શબ્દ સંભળાતો હતો. એ પ્રમાણે લગ્નવાન કોંપી, માન કરનાર, તથા પ્રિય છે દર્શન જેવું એવો અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુ શૂરવીરોત્તું શૈર્ષ્ય જેવા સાઈ બાણ તથા અસ્ત્રે કરી યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ, ભગવાન એવા સૂર્ય, જેમ વર્ષા ઋતુમાં મૃદુ થઈ પછી શરદ્ઋતુમાં દારણુ થાય છે તેમ અર્જુનપુત્ર પણ પ્રથમ મૃદુ થઈ પછી દારણુ થતો હતો અને તે મહા સંગ્રામમાં સૂર્ય જેમ કિરણોને વિસ્તારે તેમ ક્રોધાકાંત અભિમન્યુ, વિચિત્ર પ્રકારના, સુવર્ણના પુખવાળા, શિલા ઉપર તિક્ષણ કરેલા અત્યંત ધણુક બાણ મૂકતો હતો. વળી મોટા યશવાળો તે, હુરપ્ર, વત્સદંત, વિપાઠ, નારાય, અર્ધચંદ્ર તથા અંજલિક નામના વિચિત્ર બાણ દ્રોણ જેતાં રથ સૈન્ય ઉપર નાંખવા લાગ્યો. ત્યારે બાણથી પીડિત થયેલું તમારું સૈન્ય વિમુખ થયું.

॥ અવાકિરદ્વયાનીકંભારદ્વાજસ્યપદ્યતઃ ॥

॥ તતસ્તત્સૈન્યમમવદ્વિમુખંશરપીડિતં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपरा-
क्रमे गुर्जरभाषायां अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ द्वैवीभवतिमेचित्तंभियातुष्टचाचसंजय ॥

॥ ममपुत्रस्ययत्सैन्यंसौभद्रःसमवारयत् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછેછે—હે સંજય, સુભદ્રાપુત્રે મારા પુત્રના સૈન્યને વારી રાખ્યું તેથી ભય તથા તુષ્ટિએ કરી મારૂ ચિત્ત બે પ્રકારનું થાય છે. માટે હે ગાવદગણે, ફરીથી અસુર સાથે કાર્તિક સ્વામીએ જેવું યુદ્ધ કર્યું હતું તેવું કુમારનું સર્વ યુદ્ધ વિસ્તારથી મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર એકનું ધણુ સાથે અત્યંત દારણુ એવું જેવી રીતે યુદ્ધ થયું તે હું કહું તે તમે સાંભળો. ઉત્સાહવાન રથમાં બેઠેલા અભિમન્યુએ, કર્યો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા શત્રુને દમન કરનાર રથમાં બેઠેલા તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ

ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. અને અગ્નિચક્રની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેણે, દ્રોણ, કૃપ, શલ્ય, અશ્વત્થામા, ભોજ, બૃહદ્બળ, દુર્યોધન, સોમદત્ત પુત્ર ભૂરિશ્રવા, મહાબળવાન શકુનિ, નાના દેશથી આવેલા રાગ્નઓ, રાજ-કુમારો, તથા વિવિધ પ્રકારના સૈન્ય ઉપર પણ બાણ નાંખ્યા. હે ભારત, તેજસ્વિ ત-થા પ્રતાપવાન સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પરમાત્મે કરી એરીતે શત્રુને મારતાં સર્વ દિશા-ઓમાં પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતો હતો. ઘણા તેજવાળા તેનું તે ચરિત જોઈ ત-મારી તરફનાં સર્વ સૈન્ય કંપવા લાગ્યાં, તે જાપતે એવું અભિમન્યુનું પરા-ક્રમ જોઈ હર્ષે કરી પ્રવૃક્ષિત નેત્રવાળા મહાપરાક્રમી પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્યે, કૃપાચાર્યને બોલાવી તેને તમારા પુત્રના મર્મસ્થાનને બેદે એવું આવી રી-તાનું વચન કહ્યું કે—હે કૃપ, યુવાવસ્થાવાળો પાંડવોમાં વિખ્યાત આ સુભ-દ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સર્વ સંબંધિઓ, યુધિષ્ઠિર રાજ, નકુળ, સહદેવ, પાંડુ પુત્ર બીમસેન, બંધુઓ તથા મધ્યસ્થ માણસોને આનંદ આપતો સંગ્રામ-માં વિચરે છે તેના સરખો પરાક્રમી ખીજ કોઈ પણ ધનુષ ધરનારને સં-ગ્રમમાં હું માનતો નથી. તે ઈચ્છા કરે તો આપણી આ સમગ્ર સેનાને નાશ કરે. પણ કોણ જાણે શા વાસ્તે તેમ તે ઈચ્છા કરતો નથી. હે ભા-રત, અભિમન્યુ વિષે પ્રીતિ યુક્ત એવાં તે દ્રોણનાં વાક્ય સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તમારા પુત્રે ગર્વ કરતો હોય નહિ! તેની પેઠે દ્રોણ સામે જોઈ કર્ણ, બાલિકક, દુઃશાસન, શલ્ય તથા ખીજ મહારથિઓ પ્રત્યે આવી રીતે કહ્યું કે, બ્રહ્મ વેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ રાગ્નઓના ગુરૂ આ આચાર્ય અ-ર્જુનના મૂઠ એવા પુત્ર અભિમન્યુને હણવા ઈચ્છતા નથી, નહિ તો સંગ્રા-મમાં શસ્ત્ર લેઈ ઉભેલા આ દ્રોણની સામે સાક્ષાત્ કાળ પણ યુદ્ધ કરી શકે નહિ તો ખીજે સાધારણ મનુષ્ય તો શું યુદ્ધ કરી શકે? એ હું તમોને સત્ય કહું છું. ગુરૂને શિષ્યો પોતાના પુત્ર સરખા પ્રિય હોય છે તેમ આ પણ અર્જુન પુત્ર છે. માટે પોતાના શિષ્યનો પુત્ર જાણી આચાર્ય તેની રક્ષા કરે છે. માટે દ્રોણે રક્ષા કરેલો આ મૂઠ અભિમન્યુ હું પરાક્રમી છું એમ માને છે, માટે તમે એને જલદી મારો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાં-ભળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તથા અભિમન્યુને મારવા ઈચ્છતા તે સર્વ, દ્રોણાચાર્ય જોતાં અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. તે જાપતે હે કુરુશર્દૂલ, દુઃશાસન પણ દુર્યોધનનાં તે વચન સાંભળી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! પાંડવ તથા પંચાલો જોતાં હું એને હણીશ તથા રાહ જોમ

સૂર્યને ગળે તેમ તે સુભદ્રાપુત્રને આજ્ઞા ગણીશ. વળી મોટેથી પોકારી ક્ષ-
રીથી તે, કુરરાજને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ !
મેં ગળેલા સુભદ્રાપુત્રને સાંભળી અતિમાની એવા અર્જુન તથા દૃષ્ટ્યુ ખે
જણ્યુ જીવ લોકમાંથી પ્રેત લોક પ્રત્યે જશે એમાં સંશય નહીં. અને તે
ખેલતું મરણ સાંભળી સુ-હર્ગ સહિત પાંડવો એક દિવસમાંજ ક્લીષપ-
ણથી જીવિતનો ત્યાગ કરશે, વાસ્તે હે રાજન્ ! એ સુભદ્રાપુત્ર હણવાથી
તમારા સર્વ શત્રુ હણ્યા છે એમાં સંશય નહીં, માટે આ હું તમારા શ-
નુઓને હણું છું. મારા કલ્યાણતું ચિન્તન કરો. હે રાજન્ ! એવી રીતે
કહી ક્રોધાયમાન થયેલો તમારો પુત્ર દુઃશાસન સિંહનાદ કરી બાણનો વર્ષાદ
કરતો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યો. અભિમન્યુએ પણ ક્રોધથી પોતા-
ની સામે આવતા શત્રુને દમન કરનાર તે તમારા પુત્રને તીક્ષ્ણ એવા છ-
વીસ બાણે કરી વિધ્યો. મદ જરતા હસ્તીની પેઠે અત્યંત ક્રોધાયમાન થ-
યેલો દુઃશાસન પણ સંગ્રામમાં તેની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રથે કરીને
સવ્ય તથા દક્ષિણ બાણુએ વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા રથ શિ-
ક્ષામાં ચતુર તે ખેલ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે ટાણે ત્યાં મનુષ્યોએ
કરેલા શંખના શબ્દ તથા સિંહનાદ સાથે મળેલા પણવ, મૃદંગ, દુંદુભિ,
કંકચ, આનક, ભેરિ તથા ઝંઝર નામના યુદ્ધ વાદ્યના શબ્દ અત્યંત થતા હતા.

॥ અથપણવમૃદંગદુંદુભીનાંકકંકચમહાનકભેરિઝંઝરીણામ્ ॥

॥ નિનદમતિમૃશંનરાઃપ્રવકુર્લવણજલોદ્ભવસિંહનાદમિશ્રં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि दुःशासनयुद्धे
गुर्जरभाषायां एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

संजयउवाच ॥ शरविक्षतगात्रस्तुप्रत्यमित्रमवस्थितं ॥

॥ अभिमन्युःस्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! બાણે કરી ક્ષત થયું છે શરીર જેનું
એવો યુદ્ધિમાન અભિમન્યુ સામે ઉભેલા શત્રુ દુઃશાસનને ગર્વથી આવી
રીતે કહેવા લાગ્યો કે, શરવીર, માની, કઠોર વચન બોલનાર, ભાગ ક્યો
છે ધર્મ જેણે, દોષારોપ કરનાર, સંગ્રામમાં સામે આવેલા તને હું જોઉં

હું. એ ધણું સાઈં થયું અને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ સાંભળતાં તેં સભામાં પરષ
વાક્યે કરી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કોપાવ્યા હતા, તેમ શકુનીના કપટથી ભૂટા
પાસાને આશ્રય કરી જયથી ઉન્મત એવા તે ભીમસેનને પણ ધણું અ-
બદ્ધ વચન સંભળાવ્યાં હતાં, પણ હવે હે દુર્મતિવાળા. પારકા ધનને અ-
પહાર, તે મહાત્માના ક્રોધનું અશમન, લોભ, અગ્નિ, દ્રોહ, સાહસ, તથા
ઉગ્ર ધનુષવાળા મહાત્મા મારા પિતૃઓનું રાજ્ય હરણુ ઈત્યાદિરૂપ પૂર્વે કરે-
લા ઉગ્ર અધર્મના નજીક આવેલા ફળને પ્રાપ્ત થા. આજ સર્વ સૈન્ય જો-
તાં બાણે કરી હું તને જ્યારે શિક્ષા કરીશ ત્યારે, તમે ક્રોધ પમાડેલી
દ્રૌપદી, તને મારવા ઈચ્છતા મારા પિતા ભીમસેન તથા તે મહાત્માને
થયેલા કોપના ઋણથી પણ હું મુક્ત થઈશ. તેમ એટલું પણ કહું છું
કે સંગ્રામનો ત્યાગ નહિં કરે તો મારી આગળથી જીવતો પણ નહીં જાય.
એમ કહી પારકા શરવીરને હણનાર તે મહાબાહુએ કાલ, અગ્નિ તથા વાયુ
સરખો દુઃશાસનનો નાશ કરે એવો બાણ તેની ઉપર નાખ્યો. જો, જલદી
તેના જન્મ દેશને એટલે હાંસડીને બેદી સર્પ જેમ રાદ્ગામાં પૂસે તેમ યુગ્મ
સહિત પૃથ્વીમાં પેડો. વળી કર્ણપર્યંત ધનુષ ખેંચી અગ્નિ સરખા સ્પર્શવા-
ળા પચ્ચીશ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા તેથી અત્યંત વિધાવાને લીધે વ્યથા
પામેલો દુઃશાસન મૂચ્છા પામી રથમાં બેસી ગયો. તે વખતે તેનો સારથિ
અચેતન થયેલા એને જલદી સંગ્રામમાંથી ખહાર લઈ ગયો. તેને જોઈ
દ્રૌપદ, વિરાટ, પંચાલ તથા કેકય સિંહનાદ કૂરવા લાગ્યા અને પાંડવ ત-
રફના બીજ સૈનિકો પણ નિર્ભય થઈ વિચિત્ર પ્રકારનાં યુદ્ધવાદ્ય વગાડવા
લાગ્યા અને અત્યંત વૈરિ, મહોન્મત, પરાજય પામેલા તે શત્રુને જોઈ ધ-
ર્મ, વાયુ, ઈંદ્ર, તથા અશ્વનીકુમારની પ્રતિમા છે દ્વન્દ્વ બાગમાં જોમને એ-
વા મહારથિ દ્રૌપદીના પુત્ર સાલકિ, ચેકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, કેકય,
ધૃષ્ટકેતુ, મત્સ્યં, પંચાલ, સંજય તથા હર્ષ યુક્ત યુધિષ્ઠિરાદિક પાંડવો દ્રોણ
સૈન્યને બેદવાની ઈચ્છાથી જલદી તેની સામે દોડ્યા. તે વખતે જ્યને ઈ-
ચ્છતા પાછા ન ફરનાર શરવીર તમારી તરફનાઓનું પારકાઓ સાથે મોટું
યુદ્ધ થયું. તે રીતે વર્તતા તે બચકર સંગ્રામમાં હે મહારાજ ! તમારા
પુત્ર દુર્યોધને રાધાપુત્ર કર્ણને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે વીર ! સૂર્યની
પેઠે અત્યંત તમા સંગ્રામમાં શત્રુને હણતા અભિમન્યુને વશ થયેલા દુઃશા-
સનને જો. તેમ અત્યંત ક્રોધાકાંત સિંહ સરખા બલિષ્ઠ ઉગામેલ આયુધ-

વાળા પાંડવ, અભિમન્યુની રક્ષા કરવા દોઝા જાય છે મારે તું આ ટાણે યોગ્ય હોય તે કર; એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રનું હિત કરનાર ક્રોધાવિષ્ઠ થયેલા શૂરવીર કણે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણનો અભિમન્યુ ઉપર વર્ષાદ કરી એના અનુચરોને પણ અવગ્રાપૂર્વક તેવાજ બાણેકરી વિંધ્યા. દ્રોણ સામે જવા ઈચ્છતા ઉદાર મનવાળા અભિમન્યુએ પણ તોતેર બાણે કરી જલદી રાધાપુત્રને વિંધ્યો. એ રીતે દ્રોણ સામે જતા રથસમુદાયને નાશ કરતા ઈંદ્રપુત્ર પુત્ર અભિમન્યુને તમારી તરફનો કોઈપણ રથિ વારવા સમર્થ થયો નહીં. તે સમયે જયને ઈચ્છનાર સર્વ ધનુષ ધરનારમાં માની, પ્રતાપવાન, પરશુરામના શિષ્ય અસ્ત્ર જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ કણે પરમાસ્ત્ર દેખાડતાં અસ્ત્રવડે શત્રુઓએ દુઃખે કરી સહન થાય નહીં એવા અભિમન્યુને પીડિત કર્યો. તે રીતે સંગ્રામમાં કણે પીડિત કરેલા દેવ સરખા અભિમન્યુએ ખેદ ન પામતાં તીક્ષ્ણ કરેલા બલ્લનામના સર્પસરખા સરલ બાણેકરી છત્ર, ધ્વજ, સારથી તથા અશ્વ સહિત કર્ણને તત્કાળ પીડિત કર્યો. કણે પણ ગ્રંથીવગરના બાણ એની ઉપર નાંખ્યા. અસંભ્રાંત ચિત્તવાળા પરાક્રમી અર્જુનપુત્રે આવતા તેના બાણને રોકી સુહૃત્તમાત્રમાં એક બાણેકરી ધ્વજ સહિત કર્ણનું ધનુષ કાપી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. એ રીતે કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જેઈ તેનો નાનો ભાઈ દૃઢ ધનુષ ઉગામી જલદી અભિમન્યુ સામે દોડ્યો. તે સમયે પાંડવ તથા તેમના અનુચર જન મોટેથી પોકાર કરી વાદિત વગાડતા અભિમન્યુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

॥ તતતચ્ચક્રુઃપાર્થસ્તેષાંચાનુચરાજનાઃ ॥

॥ વાદિત્રાણિચસંઘનુઃસૌમદ્રંચાપિતુષ્ટુઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि कर्णदुःशासन-
पराक्रमे गुर्जरभाषायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

સંજયઉવાચ ॥ શોતિર્ગર્જન્ધનુપ્યાણિર્જ્યાવિકર્ષન્પુનઃપુનઃ ॥

॥ તયોર્મહ્મત્મનોસ્તૂર્ણરથાંતરમવાપતત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે ધનુષ છે હાથમાં જેને એવા તે કર્ણના નાના ભાઈએ વારંવાર ધનુષ ખેંચી અતિ ગર્જના કરતાં જલદી

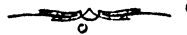
તે બેઠું મહાત્માના રથના મધ્યમાં આવી પોતાના આપ તથા દાદાની પેઠે અતિ માનુષ્ય કર્મ કરનાર ક્રોધથી સહન નહીં થાય એવા અભિમન્યુને દશ બાણે કરી તેના છત્ર, ધ્વજ, સારથી તથા અશ્વસહિત વિધ્યો, તેને જોઈ તમારી તરફના પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. તે ઠાણે અભિમન્યુએ ધનુષ ખેંચી એક બાણે કરી પર્વત ઉપરથી વાયુ જેમ કર્ણિકારના વૃક્ષને પાડે તેમ તેનું મસ્તક રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. હે રાજન! એવી રીતે અભિમન્યુએ હણેલા પોતાના ભાઈને જોઈ કર્ણ વ્યથાને પ્રાપ્ત થયો અને સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ તો ગૃધ્રના પિંછ બાંધેલા બાણે કરી કર્ણને ત્રિમુખ કરી જલદી મોટા ધનુષવાળા બીજા સૈનિકો સામે દોડી ધણાક છે હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ જેમાં એવાં તમારી તરફનાં મોટાં સૈન્યને તીક્ષ્ણ તેજવાળા મહારથિ તે, ક્રોધથી ભેદવા લાગ્યો. તે ઠાણે અભિમન્યુના ધણાક બાણેકરી પીડિત થયેલો કર્ણ સંગ્રામમાંથી વેગવાન અશ્વે કરી પલાયન કરી ગયો. ત્યાર પછી તમારું સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું. હે રાજન! શક્તિ નામના જંતુએ કરી તથા વર્ષાદની ધારાએ કરી વિંટાઈ ગયેલા આકાશમાં જેમ કંઈ દેખાય નહીં તેમ અભિમન્યુના બાણથી ઢંકાઈ ગયેલા સૈન્યમાં કંઈપણ દેખાતું ન હતું. એવી રીતે અભિમન્યુના તીક્ષ્ણ બાણે કરી હણાતા તમારી તરફનાઓમાંથી સિંધુ રાજા વગર બીજો કોઈ પણ ઉભો રહ્યા નહિ. હે ભરતર્ષભ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો શંખ વગાડી જલદી તમારા સૈન્ય સામે દોડી શુષ્ક તુણના સમાજ વિષે મૂકેલો અગ્નિ જેમ તેને બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો અર્જુનપુત્ર તે, સૈન્યના મધ્યા-ભાગમાં વિચરતો હતો; અને જોણે તીક્ષ્ણ બાણે કરી રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા મનુષ્યોને પીડિત કરી કબ્જના ગણે કરી સંકુલ રણભૂમિને કરી અને જેના ધનુષમાંથી નિકળેલા શ્રેષ્ઠ બાણેકરી હણાતા જીવિતને ઈચ્છનાર પોતાનાઓનેજ હણતા ચોતરફ ભાગતા હતા. અને તેના તીક્ષ્ણ કરેલા બચંકર કર્મ કરનાર બચંકર બાણો તો રથ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણી તત્કાલ પૃથ્વીમાં પેસતા હતા. સુવર્ણના ભૂષણથી શોભિતા આયુધ મોજા, ગદા તથા બાણુબધ સહિત કપાઈ ગયેલા ધણાક બાહુ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. તેમ બાણ, ધનુષ, ખડ્ગ, શરીર તથા માળા પેરેલાં કુંડળસહિત હજારો મસ્તક પણ રણભૂમિમાં શોભતાં હતાં. તેમ રણભૂમિમાં પડેલા ઉપરકર સહિત બેસવાનાં સ્થાનક લાંગલ, દંડ, મુગટ મગન થયા છે અક્ષ

જેના એવાં ચક્ર, અનેક તરેહથી પાડેલ ધુંસરીયો, શક્તિ, ધનુષ, મોટા ધ્વજ, દાદ, ધનુષ, બાણ તથા હથોળે ક્ષત્રિય, અશ્વ અને હસ્તિએ કરી અતિ દારણુ તે રણભૂમિ ક્ષણમાત્રમાં અગમ્યરૂપ થઈ હતી અને નાશ પામતા તથા પરસ્પર પોકારતા રાજપુત્રોનો બીર પુરોને બય વધારનાર સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો મોટો શબ્દ થતો હતો; ને સુકા તુણના સમાજને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો, શ્રેષ્ઠ અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતો અભિમન્યુ તો સૈન્યના મધ્યમાં દેખાતો હતો. હે ભારત, તે વખતે રજેકરી વીંટાયલા તે સૈન્યમાં સર્વ દિશા તથા વિદિ-શાઓમાં વિચરતા તેને અમે દેખતા ન હતા. હે ભારત, ગજ, અશ્વ, ત-થા મનુષ્યોના આયુધને ગ્રહણ કરનાર શત્રુગણને તપાવતા મધ્યાહ્નના સૂર્ય સરખા તેને ક્ષણમાત્રમાં પાછો અમે જોતા હતા. હે મહારાજ, સંગ્રામમાં ઈંદ્ર સરખો ઈંદ્રના પુત્રનો પુત્ર અભિમન્યુ સૈન્યના મધ્યમાં શોભતો હતો.

॥ સવાસવસમઃસંસ્થેવાસવસ્યાત્મજાત્મજઃ ॥

॥ અભિમન્યુર્મહારાજસૈન્યમધ્યેવ્યરોચત ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपरा-
क्रमे गुर्जरभाषायां एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ बालमत्यंतमुखिनंस्वबाहुबलदर्पितं ॥

॥ युद्धेषुकुशलंवीरंकुलपुत्रंतनुंत्यजं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અત્યંત સુખી, પોતાના બાહુબળથી ગર્વિષ્ઠ, યુદ્ધમાં કુશળ, શૂરવીર, કુળપુત્ર, શરીર લાગ કરનાર, ત્રણ વર્ષના રૂડા અશ્વે કરી સૈન્યને વહન કરનાર તે બાળકની પાછળ યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય-માંથી કોઈ બળવાન આવ્યો? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર—યુધિષ્ઠિર, બી-મસેન, શિખંડી, સાલ્કિક, નકુળ, તથા સહદેવ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, દુપદ, કેકય, ધૃષ્ટકેતુ તથા મત્સ્ય, એટલા અત્યંત કોપાયમાન થયેલા યોદ્ધાઓ અભિમ-ન્યુની પાછળ સંગ્રામમાં આવ્યા હતા તથા તેજ માર્ગે વ્યૂહ રચનાથી ઉભે-લા પ્રહાર કરનાર માતુળ સહિત પીતૃઓ પણ તેના રક્ષણ વાસ્તે ત્યાં આ-વ્યા. દોડતા તે શૂરવીરોને જોઈ તમારી તરફના વિમુખ થયા. એ રીતે વિ-મુખ થયેલા તમારા પુત્રના મોટા સૈન્યને સ્તાંબન કરી રાખવા હચ્છતા

તેજસ્વી તમારા જમાઈ મોટા ધનુષવાળા સિંધુપુત્ર જ્યદ્રથે દિવ્ય અસ્ત્રેકરી નિમ્નદેશને પાગી હસ્તિ જેમ રોકે તેમ પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા સૈન્યસહિત પાંડવોને વારી રાખ્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય, એકલા જ્યદ્રથે પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા કોધાયમાન થયેલા પાંડવોને જે વારી રાખ્યા એ તેણે અતિભાર સહન કર્યો તથા તેનું બળ અને પરાક્રમ પણ આશ્ચર્યસ્પદ છે તેમ હું માનુ છું. માટે તે મહાત્માનું શ્રેષ્ઠ કર્મ તથા પરાક્રમ મને કહે. અને જેના બળથી તેણે એકલે પાંડવોને વારી રાખ્યા એવું શું દાન, શું હોમ, શું યજ્ઞન અને શું તપ તેણે કર્યું હતું તે પણ મને કહે. સંજય કહેછે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જ્યારે તેણે દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું ત્યારે ભીમસેને તેને પરાજય પમાડ્યો હતો. તેથી ક્રોધે પામેલા માની વરને ઇચ્છતા તે રાગને પ્રિય વિપયોમાંથી ઈન્દ્રિયોને નિવૃત્ત કરી ક્ષુધા તથા તૃષ્ણા સહન કરી સનાતન બ્રહ્મનો જપ કરતાં મહાદેવજી ઉપર મોટી તપશ્રયા કરી તેથી પ્રસન્ન થયેલા ભક્તવિષે દયાવાન બગવાન મહાદેવજીએ તે સિંધુ પુત્રને સ્વપ્ન વિષે કહ્યું કે, હે જ્યદ્રથ, હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. તું શું ઇચ્છે છે? એવાં મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી નિયમમાં રાખ્યું છે અંતઃકરણ જેણે એવા સિંધુદેશના રાગ જ્યદ્રથે હાય જોડી પ્રણામ કરી ભગવાન એવા રૂદ્રને કહ્યું કે, ભયંકર પરાક્રમવાળા સર્વ પાંડવોને સંગ્રામમાં હું એકલો રથેકરી વારી શકું, એ મારે ઇચ્છા છે. એવાં જ્યદ્રથનાં વચન સાંભળી દેવના ઈશ મહાદેવે તેને કહ્યું કે, હે સૌમ્ય, હું તને વર આપું છું; જે અર્જુન વિના ચાર પાંડુપુત્રને તું સંગ્રામમાં વારી શકીશ. ‘હીક તેમ હો’ એમ કહી તે રાગ ભગૃત થયો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વરદાનથી તથા દિવ્ય એવા અસ્ત્રબળેકરી તેણે એકલે પાંડવની સેનાને વારી રાખી. તે વખતે તેની પ્રત્યંચા તથા મોળના શબ્દેકરી પાંડવ તરફના ક્ષત્રિઓને ભય પ્રાપ્ત થયું અને તમારા સૈન્યને પરમ હર્ષ થયો. હે રાજા, તે ટાણે ક્ષત્રિઓ સિંધુરાગ વિષે રહેલા સર્વ ભારને જોઈ મોટેથી શફ્ટ કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય સામે દોડવા લાગ્યા.

॥ દૃષ્ટાતુક્ષત્રિયામારસૈંધવેસર્વમાહિતં ॥

॥ ઉલ્કુર્યામ્યદ્રવનૃરાજન્યેનયૌધિષ્ઠિરંબલં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे
गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

સંજયઉવાચ ॥ યન્માંષ્ઞચ્છસિરાજેંદ્રસિંધુરાજસ્યવિક્રમં ॥

॥ શ્રુણુતત્સર્વભારત્યાસ્યેયથાપાંડુનયોઘયત્ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજેન્દ્ર, તમે સિંધુરાજનું પરાક્રમ અને પૂછાછે વાસ્તે જેવી રીતે તેણે પાંડવ સાથે યુદ્ધ કર્યું તે કહું તે સાંભળો. વાયુ સરખા વેગવાળા, મોટા પ્રસન્નતા યુક્ત, સારી રીતે વેહેનાર, વશ, સિંધુ દેશના અશ્વ જોડેલા, ગંધર્વ નગર સરખો વિધિથી રચેલા જેનો રથ, સુવર્ણથી શોભિતા વરાહના ચિહ્નવાળા મોટા ધ્વજે કરી અત્યંત શોભતો હતો અને તે રાજા પણ શ્વેત છત્ર, પતાકા, ચામર તથા વ્યજનરૂપ રાજ્ય ચિન્હેકરી આકાશમાં તારાપતિ ચંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. મૌકીતક, રત્ન, મણિ તથા સુવર્ણથી શોભિત લેહગય તેના રથનું આવરણ તારા મંડળે કરી જેવું આકાશ શોભે તેવું શોભતું હતું. મોટું ધનુષ્ અહણકરી ધણાક બાણ સમુદાય નાખતો તે રાજા, જે હુકડીને અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુ વિદારણ કરતો હતો તે તે હુકડી પુરી દેતો હતો પછી તેણે ત્રણથી સાત્યકિને, આડેકરી ભીમસેનને, સાહવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને, દસથી વિરાટને, તીક્ષ્ણ એવા પાંચથી દ્રુપદને, સાતથી શિખંડીને, પચ્ચીશથી કેકયને, ત્રણ ત્રણે કરી દ્રૌપદિના પુત્રને, સીતેરેકરી યુધિષ્ઠિરને તથા મોટા બાણના સમુદાયથી બાકીનાઓને પણ વિધ્યા; તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તે ઠાણે પ્રતાપવાન ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ હાસ્યકરી તીક્ષ્ણ એવા પાએલ ભક્ષનામના બાણેકરી આ હું કાપું છું; એમ કહી એનું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું તે ધનુષને ત્યાગ કરી ચક્ષુના નિગિપમાત્રમાં બીજું ધનુષ અહણ કરી દશ બાણેથી યુધિષ્ઠિરને વિધી બીજાઓને પણ ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તેણે વિધ્યા. એવું તેનું લાઘવ જોઈ ભીમસેને ભક્ષ નામના ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તેનું ધનુષ્ ધ્વજ તથા છત્ર જલદી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યું. હે મારિષ, બળવાન એવા તેણે પણ બીજું ધનુષ્ લેઈ તેને સજ્જકરી ભીમસેનનો ધ્વજ, ધનુષ તથા અશ્વને પણ પાડ્યા. કપાઈ ગયું છે ધનુષ જેનું એવો ભીમસેન, હણાએલ અશ્વવાળા ઉત્તમ રથમાંથી નિચે કૂદી પર્વતના અગ્રભાગ ઉપર જેમ કેસરી કૂદે તેમ સાત્યકિના રથમાં ચઢી બેઠો. સિંધુરાજનું અશ્રદ્ધેય તથા આશ્ચર્યરૂપ એવું તે કર્મ જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા તમારી તરફના ‘સાધુ, સાધુ,’ એ રીતે તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. અત્યંત કોષ પામેલા પાંડવોને તેણે એકલે વારી રાખ્યા; તેથી તેનાં કર્મ સર્વ પ્રાણિઓ વખાણવા લાગ્યાં.

અંતરાયબૂત હસ્તિઓને મારી પૂર્વે જે માર્ગ અભિમન્યુએ પાંડવોને દેખાડ્યો હતો તે માર્ગને સિંધુ રાજ્યે વારંચો. તે વખતે યત્ન કરતા શૂરવીર મતસ્ય, પાંચાલ, કેકય તથા પાંડવો પ્રાપ્ત થઈને પણ સિંધુરાજને પાછા હાવવા સમર્થ થયા નહિ. અને વરને પ્રાપ્ત થયેલો સિંધુરાજ તો જે જે તમારો શત્રુ, દ્રોણ સૈન્યને બેદવા વિષે યત્ન કરતો હતો તેને તેને પોતે વારતો હતો.

॥ યોયોહિયતતેભેત્તુંદ્રોણાનીકંતવાહિતઃ ॥

॥ તંતમેવવરંપ્રાપ્યસૈંધવઃપ્રત્યવારયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे
गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સૈંધવેનનિરુદ્ધેપુજયગૃહ્ણિષુપાંડુષુ ॥

॥ મુઘોરમભવદ્યુદ્ધંત્વદીયાનાંપરૈઃસહ ॥

સંજય કહે છે—હું ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે સિંધુરાજ્યે જ્યને ઈચ્છતા પાંડવોને રૂંધ્યા. તેટલા તમારી તરફનાઓને પારકાઓ સાથે અત્યંત ભયંકર યુદ્ધ થયું. એટલામાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવો, સત્ય પ્રતિજ્ઞાઓ તેજસ્વ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી મોટો મગરમચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ તેને ક્ષોભ પમાડવા લાગ્યો. એ રીતે બાણના વરસાદેકરી ક્ષોભ પમાડતા શત્રુને દમન કરનાર તેને જોઈ રથિમાં શ્રેષ્ઠ મુખ્ય યોદ્ધાઓ તેની સામે દોડ્યા. તે સમયે બાણની વૃષ્ટિ કરતા ધણા તેજગાળા તેમના તથા તેનો અત્યંત દાશણ સંમર્દ થયો. એવી રીતે તે શત્રુઓએ રથના સમુદાયથી રૂંધેલા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ વૃષસેનના સારથિને મારી એનું ધનુષ કાપી વ્રણી બગવાન તેણે બાણેકરી એના અશ્વને પણ વિધ્યા. તે ટાણે વાયુસરખા વેગવાન તે અશ્વ, સંઘામમાંથી દૂર તેને લેઈ ગયા. તેટલામાં અભિમન્યુના સારથિએ પોતાના રથને બીજે ચક્રાવ્યો. તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલા રથિસમુદાય ‘સાધુ, સાધુ’; એ રીતે મોટેથી શબ્દ કરવા લાગ્યા. એ રીતે અત્યંત ક્રોધેલા સિંહની પેઠે બાણેકરી શત્રુઓને મારવા કરતા તથા સમીપે આવતા તેને જોઈ વસાતિએ સામે આવી સુવર્ણ-

ના પુત્રવાળા સાઠ બાણ અભિમન્યુકપર નાંખી તેને કહ્યું કે, હું જીવતાં સંગ્રામમાંથી જીવતો તું નહીં જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ લોહમય કવચવાળા તેને દુરગ્ગનાર બાણેકરી હૃદયમાં વિધ્યો, તેથી તે પ્રાણુરહિત થઈ પૃથ્વીવિષે પડી ગયો. હે રાગન્, એવી રીતે હ-જાયત્રા વસાંતિયને જોઈ તમારા પૌત્રને મરવા ઈચ્છતા તથા ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓએ એતરદ્વયી તેને વિંટી લીધો. એ રીતે નાના પ્રકારના ધનુષના ટંકાર કરતા તે શત્રુઓ સાથે સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને ભયંકર યુદ્ધ થયું જેમાં ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, તેમના બાણ, બાથા, શરીર અને માળા પેદેલાં કુંડળ સહિત મસ્તકોને કાપતો હતો. તે ટાણે કેટલાક તે ખડ્ગ, મોખા, પટ્ટા તથા ફરશી સહિત સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા કપાઈ ગયેલા હાથ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. અભિમન્યુએ પા-ડેલા બાણ, આભરણ, વસ્ત્ર, મોટા હાથ, કવચ, ઢાલ, હાર મુકટ, છત્ર, ચામર, ઉપસ્કર, ખેસવાનાં સ્થાનક, લાંગલદંડ, મુકટ, મથન થયેલા અ-ક્ષવાળાં ચક્ર, અનેક તરેહથી ભાગેલી ધુંસરીઓ, રથના નિચેના ભાગ, પતાકા, સારંગિ, અશ્વ, ભાગેલા રથ તથા હણાયેલા હસ્તિએ કરી સંકોર્ણ છે ભૂમિ જેમાં એયું રણસ્થાન થયું હતું. તેમજ નાના દેશના અધિપતિ જયને ઈચ્છતા શૂરવીર હણાયત્રા ક્ષત્રિઓએ કરી વિંટાયેલી રણભૂમિ અ-લંત ભયંકર દેખાતી હતી. સર્વ દિશ્વ તથા વિદિશાઓમાં વિચરતા ક્રોધા-યમાન થયેલા તે અભિમન્યુનું રૂપ સંગ્રામમાં અંતરધ્યાન થઈ ગયું હતું. તે ટાણે કવચ, આભરણ તથા ધનુષબાણ સંબંધી એતું જે જે સુવર્ણ-મય હતું તેને કેવળ અમે જોતા હતા. અને બાણેકરી યોદ્ધાઓને ગ્રહણ કરતા તથા સૂર્યની પેઠે સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભેલા તેને ચક્ષુએ કરી સામે જોવા પણ કોઈ સમર્થ થયો ન હતો.

॥ તંતદાનાશકન્કાશ્ચિન્નશુભ્યર્માભિવી ॥

॥ આદદાનંશરૈર્યોધાન્મધ્યેસૂર્યમિવસ્થિતં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपरा-
क्रमे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ આદદાનમ્તુશ્રૂરાણામાયુંજ્યમવદાર્જુનિઃ ॥

॥ અંતકઃસર્વભૂતાનાંપ્રાણાન્કાલદ્વાગતે ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, કાળ આવ્યે સર્વ ભૂતના પ્રાણોને જેમ અંતક ગ્રહણ કરે તેમ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ શૂરવીરોના આયુષને ગ્રહણ કરતો હતો. ઈન્દ્રસરખો પરાક્રમી ઈન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર બળવાન ઉત્તમ ક્ષત્રિયને કાળસરખા અભિમન્યુએ સૈન્યના મધ્યમાં પ્રવેશ કરી બળવાન વાઘ જેમ મૃગને ગ્રહણ કરે તેમ સત્યશ્રવાને ગ્રહણ કર્યો. તેને જોઈ શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓ સ્પર્ધાથી ‘પ્રથમ હું પ્રથમ હું’ એમ કહી અર્જુનપુત્રને મારવાની ઈચ્છાથી મોટાં શસ્ત્ર લેઈ તેની સામે દોડ્યા. અને અભિમન્યુ તો સમુદ્રમાં જેમ તિમિનામનો મોટો મત્સ્ય હ્રુદ્રમત્સ્યોને ગ્રહણ કરે તેમ ક્ષત્રિયોના સૈન્યને ગ્રહણ કરતો હતો. તે વખતે પલાયન ન કરતાં કોઈ ક્ષત્રિયો તેની પાસે ગયા તે સમુદ્રમાંથી નદિયો જેમ પાછી ન જાય તેમ પાછા ન જતા હતા, અને મોટા ગ્રહણકરી હોય તેની પેઠે તથા સમુદ્રમાં વાયુના વેગથી ભ્રષ્ટ થયેલી નૌકાની પેઠે તમારી સેના પણ કંપવા લાગી. એ રીતે ત્રાસ પામેલી સેનાને આશ્વાસના કરી રકમરથ છે નામ જેનું એવો મદ્રેશ્વરનો બ્રહ્મવાન પુત્ર આવી રીતે વાક્ય કહેવા લાગ્યો કે, હે શૂરવીરો! ત્રાસ પામવાથી હવે ઘણું યયું હું વિઘ્નમાન છતાં તેમ ન થાઓ ને હું જીવતો એને ગૃહણ કરીશ એમાં સંશય નહિ. એમ કહી પરાક્રમી તે સારી રીતે રચેલા શોભિતા રથેકરી સુભદ્રાનાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડી ત્રણ ત્રણ તેના સવ્ય તથા દક્ષિણ બાહુઉપર નાંખી ત્રણ બાણથી તેનું વક્ષસ્થળ વીંધી સિંહનાદ કરવા લાગ્યો, ને ક્રાદયુન પુત્ર અભિમન્યુએ પણ તેનું ધનુષ કાપી સવ્ય તથા દક્ષિણ બેભુજ અને સુંદર છે નેત્ર તથા બ્રહ્મી જેમાં એવું તેનું મસ્તક પણ જલદી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. એ રીતે શલ્યના માની પુત્રને અભિમન્યુએ હજીયો તેને જોઈ હે રાજા, સંગ્રામમાં દુર્ગદ, પ્રહાર કરનાર સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજવાળા અવસ્થાએ શલ્યપુત્ર સમાન મહાબળવાન રાજપુત્રોએ તાડ જેવડા મોટા ધનુષ જેથી બાણનો વરસાદ કરતાં ચોતરફથી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને વિંટી લીધો. તથા શૂરવીર શિક્ષાબળ સંપન્ન તરણ, અત્યંત ક્રોધાકાંત એવા તે રાજકુમારોએ કોઈ સ્થાનકે પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર એકલા સુભદ્રાપુત્રને બાણ સમુદાયથી ઢાંકી પણ દીધો, તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલો દુર્યોધન રાજા આ યમપુરીમાં ગયેલોજ

છે એમ માનવા લાગ્યો. તેમ તે રાજકુમારોએ પણ નિમિષમાત્રમાં સુવર્ણના પુંખવાળા સારી રીતે ચક્રચક્રિત કરેલા નાનાપ્રકારના બાણેકરી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને અટક્ય કરી દીધો. હે મારિષ, તે વખતે સારથિ, અશ્વ તથા ધ્વજસહિત તેના રથને તથા તેને પણ શલ્લનામના કાળસરખા પીંછથી ઢંકાઈ ગયેલી શાકડીની પેઠે બાણથી ઢંકાઈ ગયેલો અમે જોતા હતા. હે ભારત, અંકુશથી પીડાયેલા હસ્તિની પેઠે અત્યંત વિંધાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનશ્રુત અભિમન્યુએ કોઈના બાણવામાં આવે નહિ એવી રચસીક્ષા દેખાડતાં અર્જુને તપશ્ચર્યા કરી તુંબર આદિ ગંધર્વચક્રી જે ગંધર્વસ્ત્ર મેળવ્યું હતું તેનો પ્રયોગ કરી શત્રુઓને મોહિત કર્યા. જેથી સંગ્રામમાં અગ્નિચક્રની પેઠે જલદી અસ્ત્ર દેખાડનાર પોતે એક પ્રકારથી, સો પ્રકારથી તથા હજાર પ્રકારે કરી સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. હે રાજન, એ રીતે અભિમન્યુ રચચર્યા તથા અસ્ત્રમાયાવડે કરી શત્રુઓને મોહ પમાડી સેંકડો રૂપથી રાજાઓના શરીરને બેદવા લાગ્યો. હે રાજા, અભિમન્યુએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી મોકલેલા પ્રાણિયોના પ્રાણ, પરલોકમાં ગયા અને શરીરો પૃથ્વીમાં પડવા લાગ્યાં. તેમજ દ્રાહ્યુનપુત્ર અભિમન્યુ તેમના ધનુષ, અશ્વ, સારથિયો, ધ્વજ, આર્જુનધસહિત બાહુ તથા મસ્તકોને તીક્ષ્ણબાણે કરી છેદતો હતો. કૃણ થવાના વખતમાં પાંચ વૃત્તસના આંગાનો બગીચો જેમ બાગી પડે તેમ સુભદ્રાપુત્રે સેંકડો રાજકુમારોને પાડ્યા. ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખા, સુકુમાર છે અંગ જેમનાં, સુખને લાયક એવા રાજકુમારોને એકલા અભિમન્યુએ માર્યા. તેને જોઈ બયબિત થયેલો દુર્યોધનરાજા દુઃખિત એવા રથિ, કુંજર, અશ્વ તથા પાયદળોને પણ જોઈ ક્રોધથી જલદી તેની પાસે આવ્યો. તે વખતે તે એકનો ક્ષણમાત્રની પેઠે અપૂર્ણ સંગ્રામ થયો. જેમાં સેંકડો બાણથી હણાયેલો તમારો પુત્ર વિમુખ થયો.

॥ તયોઃક્ષણમિવાપૂર્ણઃસંગ્રામઃસમપદ્યત ॥

॥ અથાભવત્તેવિમુલ્કઃપુત્રઃશરશતોહતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि दुर्योधनपराजये
गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ ॥ યથાવદસિમેસૂતૃકસ્યબહુતિઃસહ ॥

॥ સંગ્રામંતુમુલંઘોરંજયંચૈવમહાત્મનઃ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત, એકનો ધણાક સાથે ભયંકર એવો સંગ્રામ થયો તથા તે મહાત્માનો જય થયો એ સર્વ સૌભદ્રનું પરાક્રમ આશ્ચર્યરૂપ તથા અશ્રદ્ધેય સરખું લાગે છે તથાપિ જેમને ધર્મનો આશ્રય છે તેમનું એવું પરાક્રમ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય! અને દુર્યોધન વિમુખ થયો, સેંકડો રાજપુત હણાયા ત્યાર પછી સુભદ્રાપુત્ર સહમે મારી તરફના કોણ આવી ઉભા. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, સુકાર્ઠ ગયાં છે મુખ્ય જેમનાં ચલાયમાન નેત્રવાળા સ્વેદયુક્ત રૂવાટાં ઉભાં થયેલા પલાયન કરવામાં તત્પર શત્રુઓને જીતવા વિષે ઉત્સાહ રહિત તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, હણાયેલા ભાઈ, પિતૃઓ, પુત્ર, સુહૃત સંગ્રામી તથા આંધવજનને મૂકી મૂકી અશ્વ તથા હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા ભાગવા લાગ્યા. તેમને જોઈ દ્રોણ, અશ્વત્થામા, બૃહદ્દ્યુમ્ન, કૃપ, દુર્યોધન, કર્ણ, કૃતવર્મા, તથા શકુનિ અત્યંત કોપાયમાન થયેલા એટલા યોદ્ધાઓ, પરાજય પામેલા નહિ એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. હે રાજન, તેમને પણ તમારા પૌત્ર અભિમન્યુએ વિમુખ કર્યા. તે ટાણે મોટા તેજવાળો સુખથી અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા બાળકપણથી તથા ગર્વને લીધે નિર્ભય, બાળ તથા અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર, એકલો લક્ષ્મણ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યો. પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતો તેનો પિતા તેની પાછળ પાછો આવ્યો અને તે દુર્યોધનની પાછળ બીજા મહારથિઓ પણ પાછા આવ્યા, તે સર્વ મેઘો જેમ પર્વત ઉપર જળનો વરસાદ કરે તેમ તેની ઉપર બાળુનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોયપણ એકલો તે, સર્વ દિશાઓનો વાયુ જેમ મેઘને મંથન કરે તેમ સર્વને મંથન કરવા લાગ્યો. પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ મંદોમત હસ્તિ જેમ મંદોમત હસ્તિ સામે જય તેમ દુઃમે કરી સહન થાય નહિ એવા સુંદર રૂપવાળા પિતાની પાસે ઉભેલા શૂરવીર ઉગામેલ છે ધનુષ જેણે અત્યંત સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા કુબેરપુત્ર સરખા તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણ સામે આવ્યો. તે વખતે લક્ષ્મણે પાસે આવી પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુના બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળવિષે અત્યંત તીક્ષ્ણ બાળુ નાંખ્યાં, તેથી લાકડીથી મારેલા સર્પની પેઠે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો તમારો પૌત્ર અભિમન્યુ, તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણને કહેવા લાગ્યો કે આંધવો

જેતાં હું તને યમપુરીમાં મોકલીશ માટે આ લોકને સારી રીતે તું જોઈ લે. એમ કહી પારકા શરવીરને હણનાર મહાયાહુ તે સુભદ્રાપુત્રે સર્પસરખો બદ્ધનામનો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યો, તેથી લક્ષ્મણનું સુંદર નાસિકા તથા બ્રહ્મકુટીવાળું કેશથી મનોહર કુંડળસહિત મસ્તક કપાઈ ગયું. એ રીતે લક્ષ્મણ હણાયો તેને જોઈ લોક બધાં હાહાકાર કરવા લાગ્યાં અને પોતાનો પ્રિય પુત્ર પડવાથી ક્રોધાયમાન થયેલો ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પણ પોતાની તરફના ક્ષત્રિયોને હેં ક્ષત્રિયો ‘આને મારો મારો’ એમ પોકાર કરવા લાગ્યો; તે સાંભળી દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા તથા હાદિકંચ એ છ રથિઓએ ચોતરફથી તેને વિઠી લીધો, તેથી ક્રોધાયમાન થયેલો અર્જુન પુલ અભિમન્યુ તીક્ષ્ણ બાણવડે તેમને વિમુખ્ત કરી વેગથી સિંધુરાજના મોટા સૈન્ય સામે દોડ્યો. તે વખતે કવચ પેરેલા કલિંગ, નિષાદ તથા પરાક્રમી કાથપુત્રે હસ્તિ સૈન્યે કરી તેના માર્ગને વિઠી લીધો. હે વિશંપતે, તેથી ત્યાં પાસે પાસેનું અત્યંત મોટું યુદ્ધ થયું. જેમાં આકાશ વિષે સદા ગતિમાન, વાયુ જેમ સેંકડો મેઘને નાશ કરે તેમ અર્જુન પુત્રે તે મોટા હસ્તિ સૈન્યનો નાશ કર્યો; તેટલામાં કાથે બાણ સમુદાયથી અર્જુનપુત્રને ઢાંકી દીધો. તેને જોઈ બીજા દ્રોણાદિક રથિઓ પણ પરમાત્મ હલાયતા પાછા અભિમન્યુ સામે આવ્યા. તેમને બાણથી વારી રાખી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ ઉતાવળથી ધણાક બાણના સમુદાયે કરી કાથ પુત્રના છત્ર, ધ્વજ, સારથી રથ તથા ઘોડાઓને પાડી ધનુર્બાણ અને બાણુબધસહિત એના બાહુ તથા મુકુટસહિત મસ્તક પણ પાડી નાંખ્યું. એ રીતે કુલ, શીલ, શાસ્ત્ર, બળ, કીર્તિ તથા અસ્ત્રબળે કરી યુક્ત એવો તે હણાયો તેને જોઈ ભ્રમરી તરફના ધણાક શરવીર વિમુખ્ત થયા.

॥ કુલશીલશ્રુતિવલૈઃકીર્ત્યાંચાસ્ત્રવલેનચ ॥

॥ યુક્તેતસ્મિન્હતેવીરાઃપ્રાયશોવિમુખામ્બવન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि लक्ष्मणवधे
गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रविष्टंतरुणसौभद्रमपराजितं ॥

॥ कुलानुरूपंकुर्वाणंसंग्रामेष्वपराजितं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંન્ય, તે રીતે સૈન્યમાં પ્રવિષ્ઠ થયેલા તરણુ, પરાન્ય પામેલા નહિ, પોતાના કુળને યોગ્ય કર્મ કરનાર સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? તેમજ કુળવાન, અત્યંત બળવાળા ત્રણ વર્ષના અશ્વેકરી આકાશમાં જાણે ઉડતો હોય તેની પેઠે જતા તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? તે મને કહે. સંન્ય કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુનંદન અભિમન્યુએ સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી તીક્ષ્ણ બાણવડે તમારી તરફના સર્વ રાજ્યોને • વિસુખ કર્યા તે ટાણે દ્રોણ, કૃપ, બૃહદ્બળ સહિત દ્રૌણિ કૃતવર્મા તથા હાર્દિક્ય એ છ રથિઓ-એ તેને વારી રાખ્યો. હે મહારાજ, તમારે સૈન્ય તો સિંધુરાજ વિષે રહે-લા ધણા ભારને જોઈ યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યું; અને બીજા મહાબળવાન શૂરવીરો તો તાડ જેવડાં મોટાં ધનુષ ખેંચતાં શૂરવીર અભિમન્યુઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્રે બાણેકરી મોટા ધનુષવાળા સર્વ વિદ્યા જાણનાર એવા તે સર્વને સ્તાંભન કરી પચાસથી દ્રોણને, વિશથી બૃહદ્બળને, એશીથી કૃતવર્માને, સાઠે કૃપાચાર્યને, સુવર્ણના પુંખવાળા મહાવેગવાન દશથી અશ્વત્થામાને તથા પાયેલા એવા તીક્ષ્ણ કર્ણિનામના એક બાણેકરી કર્ણને વિંધી કૃપાચાર્યના ઘોડા તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથીને પાડી દશ બાણેકરી સ્તાનના મધ્યમાં તેને વિંધ્યો, ત્યાર પછી શૂરવીર, એવા તમારા પુત્રો જોતાં બળવાન એવા તેણે કૌરવોની કીર્તિ વધારનાર શૂરવીર વૃંદારકને હણ્યો. એ રીતે નિર્ભયની પેઠે શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને મારતા તે ઉપર અશ્વત્થામાએ પચાસ બાણ નાંખ્યા. હે મારિષ, તે અર્જુનપુત્રે પણ તમારા પુત્રો જોતાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી જસદી અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. અશ્વત્થામાએ પણ સારી રીતે તીક્ષ્ણ કરેલા ઉગ્ર તીક્ષ્ણ અગ્ર ભાગવાળા સાઠ બાણેકરી તેને વિંધ્યો, તોય પણ મૈનાક પર્વતની પેઠે તે કંપાઈમાન થયો નહિ. મહાબળવાન તેજસ્વી તેણે પણ સુવર્ણના પુંખવાળા તોતેર બાણેકરી પોતાના અપકાર કરનાર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. તેટલા પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્યે સો અને પિતાના રક્ષણને ઈચ્છતા અશ્વત્થામાએ આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. કર્ણે બલ્લનામના બાવીશ, કૃતવર્માએ વિશ, બૃહદ્બળે પચાસ તથા કૃપાચાર્યે દસ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા; ચોતરફથી તેમણે તીક્ષ્ણ બાણેકરી પીડિત કરેલા સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુએ દસ દસ બાણેકરી તે સર્વને વિંધ્યા. તેટલામાં કાસળદેશ-

ના અધિપતિએ કર્ણિ નામના બાણેકરી -હૃદયમાં તેને વિધ્યો. તેણે પણ તે કાસળરાજના અશ્વ, ધ્વજ, તથા ધનુષસહિત સારથિને પૃથ્વીવિષે પાડ્યો; તેટલાણે વિરથ થયેલો કાસલ રાજા હાથમાં ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી કાયા ઉપરથી કુંડલસહિત અભિમન્યુનું મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો, તેટલામાં તો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કાસળદેશના અધિપતિ બૃહદ્દાણ નામના રાજપુત્રને બાણેકરી -હૃદયમાં વિધ્યો; તેથી બેદાયેલા -હૃદયવાળો તે પૃથ્વીઉપર પડી ગયો. તેટલાણે ખડ્ગ તથા ધનુષ ધારણ કરનાર તથા અમંગળવાણિ બોલનાર મહાત્મા દશ હજાર રાજા બાગ્યા. અને મોટા ધનુષવાળો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો તે રીતે બૃહદ્દાણને મારી બાણેકરી જળથી તમારી તરફના યોદ્ધાઓને સ્તંભન કરી સંગ્રામમાં વિચરતો હતો.

॥ તથાબૃહદ્વલંહત્વાસૌમદ્રોવ્યચરદ્રોણે ॥

॥ વ્યષ્ટંમયન્મહેષ્વાસોયોધાંસ્તવશરાંબુભિઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि बृहद्वलवधे
गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

संजयउवाच ॥ सकर्णकर्णिनाकर्णोपुनर्विव्याधिकाङ्गुनिः ॥

॥ शरैःपंचाशताचैनमविध्यत्कोपयन्भृशं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કર્ણનામના બાણેકરી કર્ણને કર્ણ દેશમાં વિધી વળી બીજા પચાસ બાણથી વિધી અત્યંત તેને કાપાવ્યો. રાષ્ટ્ર પુત્ર કર્ણે પણ તેટલાજ બાણે કરી તેને વિધ્યો. હે ભારત, તેટલાણે બાણેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનાં એવો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં અત્યંત શોભતો હતો. તેમજ તેના બાણેકરી બેદાયેલા અંગવાળો રૂધિરથી વ્યાપ્ત કર્ણ પણ શોભતો હતો. શરીરમાં રહેલા બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારના અંગવાળા રૂધિરથી વ્યાપ્ત મહાત્મા તે બેઉ કુલ ઉધડેલા ખાખરાના બે વૃક્ષ શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, શરવીર એવા કર્ણના છ પ્રધાનોને અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથસહિત હણી અસંખ્યાંત છે ચિત્ત જેનું એવા તેણે મોટા ધનુષવાળા બીજા શરવીરોને પણ દશ દશ બાણેકરી વિધ્યા તે આશ્ચર્ય સરખું

થયું. વળી છ બાણેકરી માગધના પુત્રને હણી અશ્વ તથા સારથિસહિત તરણ એવા અશ્વકેતુને પાડી ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા માર્તિકાવતક બોજને મંથન કરી બાણ નાંખતાં તેણે સિંહનાદ કર્યો. તે ટાણે દુઃશાસન પુત્રે ચાર બાણે કરી ચાર અશ્વને તથા એકે કરી સારથિને વિંધી દશ બાણેકરીને અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને પણ વિંધ્યો. કોષથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ સાત બાણથી દુઃશાસન પુત્રને વિંધી જાયે સ્વરે કરી આવી રીતે તેને વાક્ય કહ્યું કે, તારો પિતા કુત્સિત પુરૂષની પેઠે સંગ્રામનો ત્યાગ કરી ભાગી ગયો એ ધણું સાફ થયું; અને તું પણ યુદ્ધ કરી જાણે છે મારે આજ સંગ્રામમાંથી પાછો જઈશ નહિ. એટલાં વચન કહી સરાણીયાએ સન્નેલો નારાય નામનો બાણ એની ઉપર નાંખ્યો. તેને ત્રણ બાણે કરી અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખ્યો. અર્જુનપુત્રે પણ તેનો ધ્વજ કાપી ત્રણ બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો. હે રાજન, શલ્યે ગૃધ્રનાપીછ બાંધેલા નવ બાણેકરી અસંખ્યાંતની પેઠે તેને હૃદયમાં વિંધ્યો તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. અર્જુનપુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને હણી લોહમય છ બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો. તેથી તે ખીજ રથમાં ચઢી બેઠો. તેટલામાં સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ શત્રુજય, ચંદ્રકેતુ, મેઘવેગ, સુવર્યા તથા સૂર્યભાસ નામના પાંચ યોદ્ધાઓને હણી સુબળપુત્ર શકુનિને વિંધ્યો. શકુનિએ પણ ત્રણ બાણથી તેને વિંધી દુર્યોધનને કહ્યું કે, આપણામાંના એક એકને આ હણે છે મારે સર્વ મળીને એકદમ એને મંથન કરીએ. તેટલામાં સૂર્યપુત્ર કર્ણે પણ દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે આપણુ સર્વને પ્રથમથી આ મંથન કરે છે મારે એને મારવાનો ઉપાય જલદી અમને કહો. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્ય તે સર્વ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, ધનુષમાં બાણ સાંધી જલદી બાણ મૂકતા તુમ્હા સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા પુરૂષમાં સિંહરૂપ આ પાંડવેયની શીઘ્રતાને જુવો, ને આ કુમારનું આજુમાત્ર છીદ્ર છે તે પણ જુઓ. તેમ રથમાર્ગ વિષે આનુ ધનુષ પણ મંડળાકારજ દેખાય છે તેમ અત્યંત કોષાયમાન થયેલા મહારથિઓ પણ જેનું છીદ્ર નથી જેતા પારકા શૂરવીરને હણનાર સંગ્રામમાં વિચરતો આ અભિમન્યુ મારા પ્રાણને પીડિત કરે છે અને બાણેકરી મોહ પમાડે છે તોય પણ મને અત્યંત હર્ષ સાથે આનંદ પમાડે છે. હસ્ત લાઘવીથી સર્વ દિશાઓમાં મોટાં બાણ

નાંખતાં આ કુમારથી સંગ્રામમાં ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની કંઈ પણ હું વિશેષતા જોતો નથી. એ રીતે કહેતા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે અભિમન્યુના બાણથી હણાયલા કર્ણે વળી આવી રીતે વચન કહ્યું કે અભિમન્યુના બાણથી પીડાયના મારે સંગ્રામમાં ઉભુ રહેવું જોઈએ, વાસ્તે ઉભો છું તથાપિ તેજસ્વિ તે કુમારના અગ્નિ સરખા તેજવાળા અલંત દાણુ એવા ભયંકર બાણ આજ મારા -હૃદયને બેદ છે. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી હસતા હોય નહિ ! તેની પેઠે ધીરેથી આવી રીતે દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું કે આ કુમારના પિતાને મેં કવચ ધારણ શીખવેલી છે તે સમગ્ર ધારણાને, પારકા શત્રુને જીતનાર આ કુમાર જરૂર કરીને જાણે છે એથી આનુ કવચ અ-ભેદ છે અને યુવાવસ્થાવાળો પોતે પણ જલદી પરાક્રમ કરનાર છે; માટે હે રાધેય, સાવધાન બાણેકરી બની શકે તો આનુ ધનુષ, પ્રલંચા બાણ અશ્વ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને છેદન કરી તે વિમુખ થાય એટલે એને પ્રહાર કર. કારણ ધનુષ સહિત એને તો દેવતા તથા અસુર પણ જીતવા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. એવાં આચાર્યનાં વચન સાંભળી સૂર્યપુત્ર કર્ણે બાણેકરી ઉતાવળા થઈ હસ્ત લાધવીથી બાણ નાખનાર અ-ભિમન્યુનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. બોળે અશ્વને માર્યા. ગૌતમે પાછળ ચાલ-નાર સહિત સારથિને હણ્યો. તે ટાણે જલદી બાણ નાંખનાર, કપાઈ ગયેલા ધનુષવાળા એકલા તે બાળક ઉપર ધ્રુપાકીના તમારી તરફના યોદ્ધાઓસહિત નિર્દય એવા છ મહારથિઓ એકદમ બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોયપણ કપાઈ ગયું છે ધનુષ જોતું એવો વિરથ થયેલો શોભિતા અંગવાળો અર્જુન-પુત્ર તે, ખરૂં તથા દાલ ગ્રહણ કરી સ્વધર્મ ન છોડતાં આકાશ માર્ગે કુદી લાધવી તથા બળથી કૌશિકાદિક માર્ગેકરી ગરૂડની પેઠે અલંત આકાશમાં વિચરવા લાગ્યો. તે વખતે પણ ખરૂંસહિત ‘આ મારી ઉપરજ જરૂર પડશે’ એમ જાણી ઉઘી છે દૃષ્ટિ જેમની એવા સંગ્રામમાં છીદ્ર જોનાર તમારી તરફનાઓ મોટા ધનુષવાળા તેને વિંધવા લાગ્યા. તેમાંથી શત્રુને જીતનાર દ્રોણે તો ઉતાવળથી એની મુદ્રિમાં રહેલો મણિમય મુકવાળો ખરૂં કાપ્યો. અને રાધાપુત્ર કર્ણે તીક્ષ્ણ બાણવડે ઉત્તમ એવી એની દાલ કાપી નાંખી. ત્યારે દાલ તથા ખરૂંસહિત બાણથી વિંધાઈ ગયેલા પૂર્ણ અંગવાળો તે, આકાશમાંથી પાછો પૃથ્વીઉપર આવી ચક્ર ઉગામી ક્રોધથી દ્રોણ સામે દોડ્યો. તે વખતે રથના ચક્રોમાંથી ઉડતી રજેકરી ઉજવળ એવું શોભિતું છે અંગ

જેતું તથા ઉબળ ચક્ર છે હાથમાં જેના, વાસુદેવ ભાગવાનતું અનુકરણ કરતો. ક્ષણભાતમાં બચકર ૩૫ ધારણ કરેલો તે અભિમન્યુ સંગ્રામમાં શોભતો હતો. વળી તે ટાણે શરીરમાંથી સ્વતા ૩ધીરે કરી એક લાલ રંગવાળાં થયાં છે વસ્ત્ર જેનાં, ક્રોધથી ચઢાવેલી બ્રહ્મટીએ કરી આકુળ, અતિ સિંહનાદ કરતો, સમર્થ ધણા બળવાળો, રાજાઓના મધ્યમાં ઉભેલો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં અત્યંત શોભતો હતો.

॥ સુતરુધિરઠ્ઠૈકરાગવસ્ત્રોઞ્ચકુટિપુટાકુલિતૈતિસિંહનાદઃ ॥

॥ પ્રભુરમિતબલોરણેભિમન્યુર્નૃપવરમધ્યગતોઽમૃશંખ્યરાજન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युविर-
यकरणे गुर्जरभाषायां अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ વિષ્ણોઃસ્વસુર્નદકરઃસવિષ્ણવાયુધભૂષણઃ ॥

॥ રરાજાતિરથઃસસ્યેજનાર્દનઙ્વાપરઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, વિષ્ણુ એવા શ્રી કૃષ્ણની બેનને આનંદ કરનાર વિષ્ણુના સરખા આયુધ તથા ભૂષણવાળો અતિરથ તે, સંગ્રામમાં બીજા જનાર્દન ભગવાન સરખો શોભતો હતો. તે સમયે પણ વાયુએ ઉગાડેલા ફેરો કરી મનોહર ઉગામેલ છે શ્રેષ્ઠ ચક્ર જેણે અને દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી જેની સામું જોઈ શકે નહિ એવા અભિમન્યુને જોઈ અત્યંત ઉદ્વિગ્ધ થયેલા તમારી તરફના રાજાઓએ અનેક પ્રકારથી તે ચક્ર કાપી નાંખ્યું. એ રીતે શત્રુઓએ ધનુષ, રથ, ખડ્ગ તથા ચક્રરહિત કરેલો મહારથિ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, મોટી ગદા મહણ કરી અશ્વત્થામા સામે દોડ્યો. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, અશ્વત્થામા પણ પ્રજ્વલિત વજ્રસરખી બીગામેલી તે ગદાને જોઈ રથમાં બેસવાના સ્થાનકથી ત્રણ પગલાં દૂર નાશી ગયો; તોયપણ ગદાએ કરી તેના અશ્વ તથા પાછળ ચાલનારસહિત સારથિને મારી બાણે કરી વ્યાપ્ત સર્વ અંગવાળો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ શિસોળિઆ સરખો દેખાતો હતો. સારપછી તેણે સુબળાપુત્ર કલિકેયને મારી એના અનુચર સત્યોતેર ગાધારને માર્યા. પછી રથિ એવા દશ વસાતિઓને મારી તેમજ કેકેયના આત રથ તથા દશ હસ્તિઓને મારી ગદાએ કરી

અશ્વસહિત દુઃશાસનપુત્રના રથને હણ્યો. તેથી કોપાયમાન થયેલા દુઃશાસન પુત્રે ગદા ઉગામી સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડી ‘અરે ઉભો રહે ઉભો રહે’ એમ તેને કહ્યું. સારપછી ઉગામેલ ગદાવાળા અયોન્ય વધને ઈચ્છતા શત્રુ એવા તે ખેડ, પૂર્વે મહાદેવજી તથા અધકાસુરનું જોવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જેમ ગદાના અગ્રભાગથી પરસ્પર હણુતા શત્રુને તપાવનાર તે ખેડ રણસંગ્રામના મધ્યમાં એ ઈન્દ્રધ્વજ પડ્યા હોય તેમ પડી ગયા. તેઓમંદ્રી કૌરવોની કીર્ત્તિને વધારનાર દુઃશાસનપુત્રે જલદી ઉઠી ઉભા થતાં સુભદ્રાપુત્રના મસ્તકમાં ગદા મારી. તે ટાણે મોટા ગદાના વેગથી તથા મેહેનતથી મોઢ પામેલો પારકા શરવીરને હણુનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ જેમાન થઈ પૃથ્વી વિષે પડી ગયો. હે રાજન્, એ રીતે ધણાકે મળી સંગ્રામમાં એકલા અભિન્યુને માર્યો. તે સમયે સર્વ સેનાને ક્ષોભ પમાડી ધણાકવડે હણાએલો શરવીર અભિમન્યુ કમલિનીને ક્ષોભ પમાડી પારાધિયોવડે હણાયેલો વનહસ્તિ જેવો શોભે તેવો શોભતો હતો. વસંતઋતુમાં વનને બાળી શાંત થયેલા અગ્નિની પેઠે રણભૂમિમાં પડેલા તેને, તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓએ વિંટી લીધો, પર્વતના શિખરોને મર્દન કરી સારી રીતે નિવૃત્ત થયેલા વાયુ સરખા, અસ્તાચળ પ્રત્યે ગયેલા સૂર્યસમાન, રાહુચરત ચંદ્ર જેવા તથા સુકાએલા સમુદ્રસરખા, પૂર્ણ ચંદ્રસરખા મુખથી શોભિતા, કાન આગળ રાખેલા જલકાના કેશથી વિંટાઈ ગયેલ નેત્રવાળા તમારી સેનાને તપાવી પછી રણભૂમિમાં પડેલા તેને જોઈ, પરમહર્ષયુક્ત થયેલા તમારી તરફના મહારથિઓ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે વિશંપતે, એ રીતે હણાએલા અભિમન્યુને જોઈ તમારી તરફનાઓને પરમ હર્ષ થયો અને બીજા શરવીરોના નેત્રમાંથી અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. અને અંતરિક્ષમાં રહેલા પ્રાણિઓ આકાશમાંથી પડેલો પૂર્ણ ચંદ્ર હોય તેની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડેલા તે શરવીરને જોઈ આકાશ કરવા લાગ્યા કે ધૃતરાષ્ટ્ર તત્કાલા દ્રોણ કર્ણાદિક છ મહારથિઓએ મળી એકલા બાળક અભિમન્યુને માર્યો, એ મોટા અધર્મ થયો; એમ અમે માનીએ છીએ. તે શરવીર હણુવાથી રણભૂમિ નક્ષત્રગણ સહિત આકાશ જેમ પૂર્ણ ચંદ્રેકરી શોભે તેવી શોભતી હતી. અને સુવર્ણના પુખવાળા બાણથી સંપૂર્ણ, રૂધિરના ઓધથી વ્યાપ્ત, તેમજ શરવીરોનાં કુંડળ સહિત શોભિતાં મસ્તક, વિચિત્ર પ્રકારની હાથીની કુલ્ય તથા પતાકાથી વિંટાયેલી અને પડેલા ચામર, ઉત્તમવસ્ત્ર, અશ્વ, નર

તથા નાગના શોભિતા અલંકાર, તીક્ષ્ણ ખડ્ગ, સર્પ સરખા બાણ, વિવિધ પ્રકારના કપાઈ ગયેલા ધનુષ, શક્તિ, ખડ્ગ, બાણ, કંપન તથા વિવિધ પ્રકારનાં ખીખાં આયુધેકરી યુક્ત ભયંકર દેખાતી હતી. તેમજ અભિમન્યુએ પાડેલા કંટલાએક નિર્ભય તથા રૂધિરથી વ્યાપ્ત શ્વાસોશ્વાસ કરતા કે-ટલાક સવાર સહિત અશ્વ, અને તેણે બાણેકરી હણેલા અંકુશ, મોટા મા-વત, કવચ આયુધ તથા ધ્વજસહિત પડેલા પર્વતસૂરખા હસ્તિઓ તથા નાશ પામ્યા છે અશ્વ, સારથિ તથા યુદ્ધ કરનાર જેમાંથી એવા ક્ષોભ પા-મેલા હૃદય સરખા પડેલા ઉત્તમ રથ તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં છે આયુધ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા રણસંગ્રામમાં હણાયેલા પાયદળ સમૂહથી ભ-યંકરરૂપ રણભૂમિ બીર પુરૂષોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારી થઈ હતી. હે રા-જન્, ચંદ્ર તથા સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા રણભૂમિમાં પડેલા તેને જોઈ ત-મારાઓને અત્યંત હર્ષ થયો અને પાંડવ તરફનાઓને અત્યંત વ્યથા થઈ. એ રીતે નથી પ્રાપ્ત થઈ યુવાવસ્થા જેને એવા બાળક અભિમન્યુ હણાયો તે ટાણે ધર્મરાજ જોતાં તેની સર્વ સેના ભાગવા લાગી, તે સમયે વિદીર્ણ થતા સૈન્યને જોઈ યુધિષ્ઠિર રાત્રિએ બાગતા તે શરવીરોને આવી રીતે વ-ચન કહ્યું કે—હણાયો તોપણ શરવીર આ અભિમન્યુ સંગ્રામથી વિમુખ થયો નહિ, માટે એ તો દુર્વર્ગમાં ગયો. હવે ભયનો ત્યાગ કરી ભાગતા સૈન્યને સ્તંભન કરો. સંગ્રામમાં શત્રુઓને આપણે જીતીશું. એ રીતે મોટા તેજવાળા યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મરાજ, દુઃખિત થયેલા પોતાના તર-ફનાઓને કહી તેમનું દુઃખ દૂર કરતા હતા. હે રાજન્, સંગ્રામમાં કૃષ્ણ તથા અર્જુન સરખો પરાક્રમી અભિમન્યુ સર્પ સરખા આકારવાળા પોતાના શત્રુ એવા દસહજાર રાજપુત્રોને તથા મહારથિ કૌશલ્ય, બૃહદ્દાનને પણ પૂર્વે હણી પછી પોતે સ્વર્ગમાં ગયો, એમાં સંશય નહિ. તેમજ રથ, અ-શ્વ, નર તથા હજારો હસ્તિયોને મારીને પણ સંગ્રામથી તૃપ્ત થયેલા નહિ માટે શોચ કરવા યોગ્ય નહિ. એવો પવિત્ર કર્મ કરનાર તે, પુણ્યથી સં-પાદન કરેલા પુણ્ય કરનારાઓના શાશ્વત એવા લોકને પ્રાપ્ત થયો.

॥ અત્રિતૃપ્તઃસસંગ્રામાદશોચ્યઃપુણ્યકર્મકૃત્ ॥

॥ ગતઃપુણ્યકૃતાંલોકાન્શાશ્વતાન્પુણ્યનિર્જિતાન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युवधे
गुर्जरभाषायां एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

સંજયવ્રવાચ ॥ વયંતુપ્રવરંહત્વાતેષાંતૈઃશરપીડિતાઃ ॥

॥ નિવેશાયામ્યુપાયામઃસાર્યાન્હેરુધિરોક્ષિતાઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે શ્રેષ્ઠને મારી તેમના બાણથી પીડિત તથા રૂધિરે કરી બ્યાસ એવા અમે તો સાર્યાંકાળ વખતે પોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયા. હે મહારાજ, એ રીતે ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થયેલા બેભાન સરખા અમે તથા પારદાઓ સંગ્રામને જોઈ ધિરેથી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. તે ટાણે રક્તકમળીના કોશસરખો લાલ સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વત પ્રત્યે જવાથી રાત્રિ તથા દિવસનો શિયાળના રોવાથી અમંગળ તથા આશ્ચર્યરૂપ છે સંધિ જેમાં એવો સંધ્યાકાળ થયો હતો. રથાવરણ, ઢાલ તથા આભરણોની પ્રભાને સંહાર કરતો સૂર્ય, આકાશ તથા પૃથ્વીને જાણે એકતાને પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે પ્રિય એવી પાવકરૂપ તનુને પ્રાપ્ત થતો હતો. મોટા વાદળના સમુદાય તથા પર્વતના શિખર સરખા જાણે વજ્રથી પડતા હોય નહિ તેની પેઠે બાલા, અંકુશ, કવચ, તથા માવતસહિત અભિમન્યુએ ખડેલા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમિ અગમ્યરૂપ થઈ હતી. વળી હે નરાધિપ, હણ્યા છે સ્વામિ, અશ્વ તથા સારથિ જેમના, ચૂર્ણ થયા છે પાપદળ તથા ઉપસ્કર જેમાંથી, પતાકા તથા ધ્વજ વગરના ચૂર્ણ કરેલા મોટા રથોએકરી સંગ્રામમાં શત્રુઓએ હણેલા શેઠેરથી શોભે તેવી અને તેમજ વિંધાયા છે ઉપસ્કર તથા આભરણ જેમનાં એવા તથા વિખરાઈ ગયા છે જિજ્ઞા, દાંત, આંતરડાં તથા નેત્ર જેમનાં એવા નાશ પામેલા અશ્વસમુદાયેકરી ભયંકર છે દર્શન જેનું એવી તે થઈ હતી. તેમજ વિંધાયા છે કવચ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા આયુધ જેમનાં અને નાશ પામ્યા છે હસ્તિ અશ્વ, રથ તથા પાછળ ચાલનાર જેઓના, એવા અમૂલ્ય શય્યા તથા આસ્તરણને ઉચિત પુરૂષો, અભિમન્યુએ હણવાથી અનાથની પેઠે રણભૂમિમાં સુતેલા દેખાતા હતા. અને સ્થાન, શિયાળિયાં, કાગડાં, બગલા, ગરૂડ, વૃક, તરછત્ત, રૂધિર પાન કરનાર પક્ષિયો, રાક્ષસોના ગણ તથા અત્યંત દારૂ પિશાચના સમુદાય, અત્યંત પ્રસન્ન થઈ મરેલાની ત્વચાને બેઠી રૂધિર, વસા તથા મજ્જાને પાન કરતા અને માંસને ખાતાં તથા અનેક ધડને ધસડતાં અને ગ્રહણ કરતાં હસતાં અને ગાતાં હતાં. અને શરીર સમુદાયને વેહેનાર રૂધિરરૂપ જલવાળી રથરૂપ છે હોડિઓ જેમાં, હસ્તિરૂપી પર્વતથી સંકટરૂપ, માણસના મસ્તકરૂપી પાપાશ્ચ તથા માંસરૂપી કાદવવાળી, ભાગેલા

નાના પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ માળાવાળી, બધ વેહેનારી, વૈતરણીની પેઠે દુસ્તર એવી નદી શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓએ રણસંગ્રામના મધ્યમાં પ્રવર્તમાન કરી. હે રાજન્, ઉઘ્ર છે દર્શન જેનું યમનાદેશને વધારનાર ઉભા થઈ વૃત્ત કરતા કબળધેકરી સંકુલ, એવા તે સંગ્રામને જોઈ સાયંકાલ વખતે ધિરથી મનુષ્યો તેનો ત્યાગ કરી પોતપોતાને સ્થાનકે જતા હતા. નાશ પામ્યાં છે અમુલ્ય ભૂષણ જેનાં, ઈંદ્રિસરખા મહાખલવાન સંગ્રામમાં પાડેલા સભામાં રહેલા હવ્ય વગરના અગ્નિસરખા અભિમન્યુને તે વખતે મનુષ્યો દેખતાં હતાં.

॥ અપેતવિધ્વસ્તમહાર્હભૂષણનિપાતિતંશત્રુસમંમહાબલં ॥

॥ રણેભિમન્યુંદદૃશુસ્તદાજનાવ્યપોદહવ્યંસદસીવપાવકં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अमिमन्युवधपर्वणि तृतीयदिवसाव-
हारेसमरभूमिवर्णने पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

સંજયઙવાચ ॥ હતેતસ્મિન્મહાવીર્યેસૌમદ્રેરથયૂથપે ॥

॥ વિમુક્તરથસંન્નાહાઃસર્વેનિક્ષિપ્તકાર્મુકાઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રથના યુથને પાળનાર મહાપરાક્રમી તે સુભદ્રાપુત્ર હજુાયો ત્યારે મૂંઝાં છે રથ, કવચ તથા ધનુષ જેમણે તથા અભિમન્યુ વિષે ગયું છે મન જેમનું એવા પાંડવો તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ તે યુદ્ધનુંજ ધ્યાન કરતા યુધિષ્ઠિરને વિંટી તેમનીપાસે બેઠા. એ રીતે શૂરવીર મહારથિ બાઈનો પુત્ર અભિમન્યુ હજુાયો તેથી અત્યંત દુઃખિત યુધિષ્ઠિર રાગ આવી રીતે વિલાપ કરવાલાગ્યા કે, યુદ્ધમાં હુમ્મંદ, મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર પારકા સૈન્યના યોદ્ધાઓ પણ જેની સામે ઉભા રહી શકતા ન હતા અને જેણે માફ પ્રિય કરવાનુંી ઈચ્છાથી કોઈથી બાધ થઈ શકે નહિ એવા દ્રોણ સૈન્યને બેઠી, ગાયોના મધ્યમાં જેમ કેસરી પ્રવેશ કરે તેમ વ્યૂહમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમજ જેણે સન્મુખ ઉભેલા અત્યંત અમારા, શત્રુ દુઃશાસનને પણ સંગ્રામમાં સંચારહિત તથા વિમુખ કર્યો. શૂરવીર એવો અર્જુનપુત્ર તે, દુસ્તર એવાં દ્રોણ સૈન્યરૂપી મોટા સમુદ્રને તરી દુઃશાસન પુત્રને પ્રાપ્ત થઈ યમ-લોકને પ્રાપ્ત થયો માટે હવે કુંતિપુત્ર અર્જુનને તથા પ્રિય પુત્રને ન જોતી મોટા ભાગ્યવાળી સુભદ્રાને હું કેવી રીતે મુખ દેખાડી શકીશ તેમ શ્રી

કૃષ્ણ તથા અર્જુનને પણ, તેઓ પૂછશે ત્યારે આપણે શું ઉત્તર આપી શકીએ; અને જ્યની આકાંક્ષાવાળા પોતાનું પ્રિય કરનાર મેંજ સુભદ્રા, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનું આ અપ્રિય કર્યું લોભી પુરુષ જેમ લોભ તથા મોહથી કાર્યમાં પ્રવર્તમાન થાય પણ તેમાં રહેલા દોષને જાણે નહિ તેમજ રાજ્યના લોભી એવા મેં આવા અનર્થરૂપ પ્રપાતને જોયો નહિ. અરે મોહ તો જુઓ! જેને લીધે મેં ભોજન, વાહન, શયન તથા ભૂષણ ધારણ કરવાવિષે આગળ કરવા લાયક કુમારને યુદ્ધમાં આગળ કર્યો; પણ બાળક, તરણ તથા યુદ્ધમાં અભિશારદ એવો અભિમન્યુ રૂઢા અશ્વની પેટે તે મોટા યુદ્ધમાં કેમ કુશળ રહે? માટે હવે જો એની પાછળ આપણે પૃથ્વીમાં શયન નહિ કરીએ તો કોધેકરી પ્રદીપ્ત થયેલા અર્જુનના નેત્રેકરી બળી જઈશું. અલુબ્ધ, મતિમાન, લજ્જાવાન, ક્ષમાવાન, રૂપવાન, બળયુક્ત, ઉત્તમ શરીરવાળા, માન કરનાર, શૂરવીર, સત્યપરાક્રમવાળા તથા ઉત્તમ કર્મ કરનાર અર્જુનનાં કર્મની દેવતાઓ પણ પ્રશંસા કરે છે. તેમ પરાક્રમી એવા જેણે નિવાત કવચ તથા કાલકેય નામના દૈત્યોને માર્યા હતા. તેમજ જેણે મહેન્દ્રના શત્રુ હિરણ્યપુરવાસી ગણસહિત પોલોમને અશ્વના નિમિષમાત્રમાં હણ્યા હતા. વળી સમર્થ એવો જે અભયની પ્રાર્થના કરતા શત્રુઓને પણ અભય આપનાર તે અર્જુનના બળવાન પુત્રને પણ આપણે રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શક્યા નહિ. તેમ મહાબળવાન કૌરવોને પણ અલંબ મોટું ભય પ્રાપ્ત થયું; કારણ પુત્ર વધથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન કૌરવોને શોષણ કરશે. તેમજ ક્ષુદ્ર સહાયતાવાળો, ક્ષુદ્ર, પોતાના પક્ષનો ક્ષય કરનાર દુર્યોધન પણ અર્જુનને જોઈ શોચ કરતો પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરશે. અને હવે મને તો જેના પરાક્રમ કે પૈરુષની ઉપમા આપવા લાયક બીજો કોઈ નથી એવા ઈંદ્રના પુત્રના પુત્ર આ અભિમન્યુને પાડેલો જોઈ જય, રાજ્ય, અમરપણું તથા દેવલોકમાં જઈ રહેવું એ કંઈ પણ પ્રીતિ કરનાર છે નહિ.

॥ નમેજય:પ્રીતિકરોનરાજ્યંનન્નામરત્વંનમુરૈ:સલોકતા ॥

॥ ઇમંસમીક્ષ્યાપ્રતિવીર્યપૌરુષંનિપાતિતંદેવવરાત્મજાત્મજં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि युधिष्ठिरप्रलोपे गुर्जरभाषायां एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

સંજયઉવાચ ॥ અથૈનંવિલપંતંતંકુંતીપુત્રંયુધિષ્ઠિરં ॥

॥ કૃષ્ણદ્વૈપાયનસ્તત્રાજગાનમહાનુશ્ઠપિઃ ॥

સંજય કહે છે — હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે કુન્તિપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિલાપ કરતા હતા ત્યાં કૃષ્ણદ્વૈપાયન છે નામ જેનું એવા મોટા ઋષિ વ્યાસજી પધાર્યા. તેની ધૃટી રીતે પૂજા કરી આસન ઉપર બેસાડી બાઈના પુત્રના વધથી શોકસંતપ્ત થયેલા યુધિષ્ઠિરરાજા આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે બાળક બુદ્ધિવાળો બાળક, પારકા શૂરવીરને હણનાર* સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ બીજો ઉપાય ન ચાલતે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ગયો હતો તેને મોટા ધનુષવાળા અર્ધર્મયુક્ત ઘણાક મહારથિઓએ ચોતરફથી વિંટી સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં માર્યો; તેમ ઉપાયાંતર ન મળતે મેંજ તેને કહ્યું કે આપણે જવા સાર ચક્રવ્યૂહમાં તું દાર ઉત્પન્ન કર, એવાં મારાં વચન સાંભળી તે વ્યૂહમાં પ્રવિષ્ઠ થયો કે પાછળ પ્રવેશ કરનાર અમોને સિંધુરાજાએ વારી રાખ્યા. તેમ યુદ્ધથી જીવનાર પુરૂષોએ સરખે સરખાં સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ પણ આ પારકાઓએ જે કશું એ કાંઈ સમાન યુદ્ધ કહેવાય નહિ. તેથી શોકાશ્રુએ વ્યાસ તથા અત્યંત સંતપ્ત થયેલો હું વારંવાર વિચાર કરું છું તોયપણ શાંતિને પામતો નથી. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એરીતે વિલાપ કરતા તથા શોક કરી વ્યાકુળ મનવાળા યુધિષ્ઠિરને ભગવાન એવા વ્યાસજીએ આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર, હે મહાપ્રાણ, હે સર્વ શાસ્ત્રમાં વિશારદ, હે ભરતર્ષભ, વ્યસન આવ્યેથી પણ તમારા જેવા પુરૂષ મોહને પ્રાપ્ત થતા નથી. તેમ પુરૂષમાં ઉત્તમ આ શૂરવીર બાળક અભિમન્યુ તો સંગ્રામમાં ઘણાક શત્રુઓને મારી બાળકથી ન થઇ શકે એવું કર્મ કરી સ્વર્ગમાં ગયો. અને હે યુધિષ્ઠિર, હે ભારત, શૈલ્ય તો દેવદાનવ તથા ગંધર્વને પણ મારે છે, માટે આ વિધી કાર્ષ્થી અતિક્રમણ થઈ શકે તેમ નથી. એવાં વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી વળી યુધિષ્ઠિર તેને આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે સેનાના મધ્યમાં નાશ પામેલા આ મહાબળવાન રાજાઓ મૃત એવું નામ ધારણ કરી પૃથ્વીતલવિષે સુતા છે. કેટલાક દશહજાર હસ્તિસરખા બળવાળા, કેટલાક વાયુના વેગ સરખા બળવાળા, તુલ્યરૂપ ધારણ કરનાર પુરૂષોને સંગ્રામમાં બીજા પુરૂષોએ હણ્યા. કેટલાક પરાક્રમ સંપન્ન તપોબળયુક્ત અને આપણે જીતવું એ રીતે અન્યોઅન્ય જમના -હૃદયમાં રહ્યું છે એવા આયુષ્ય વગરના પ્રાણ પણ નાશને પ્રાપ્ત થઈ રણભૂમિમાં

સુતા છે તે બહુધાકરી ભયંકર પરાક્રમવાળા રાજાઓ પણ મરણ પામ્યાં-
 તેમજ ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર રાજપુત્રો પણ એકા તથા અભિમાન-
 રહિત થઈ વૈશ્વાનરના મુખમાં ગયા પણ સંગ્રામમાં એ પ્રાણિઓના હણુ-
 નારને ક્યારેય પણ હું દેખતો નથી. અને તે સર્વ આ મૃત થયા એમ
 કહેવાય છે એટલે કે પુરૂષ મરણ પામ્યો એમ કહેવાય છે, માટે મૃતશ-
 બ્દેકરી ધાતુનો અર્થ જોતાં પ્રાણુ ત્યાગ વિષે પુરૂષને સ્વતંત્રતા જણાય છે
 માટે મને સંશય થાય છે કે પુરૂષને શું બીજો કોઈ મારે છે? વા પોતેજ
 પોતાના આત્માને મારે છે? તેમાં પણ જો બીજો મારનાર છે તો કોણ
 કેને મારનાર છે અને પોતે પોતાના આત્માને મારે છે તો શું કારણ
 માટે પોતે પોતાને મૃત્યુરૂપ થાય છે? હે પિતામહ તે વૃત્તાંત મને કહો.
 સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રીતે પૂછતા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે ભ-
 ગવાન્ એવા ઋષિ વ્યાસજી આશ્વાસનાપૂર્વક આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા
 કે, હે નૃપ, એવિષે પૂર્વે અકંપન નામના રાજાને નારદજીએ ઈતિહાસ કહ્યો
 છે તે પ્રાચીન ઈતિહાસ હું કહું તે સાંભળ. હે રાજેન્દ્ર, તે રાજા પણ
 લોકવિષે અત્યંત સહન થાય નહિ એવા પુત્રસંખ્યાંધિ દુઃખને પ્રાપ્ત થયો
 હતો એવી મારી મતિ છે અને જે સાંભળવાથી સ્નેહમૂલક દુઃખથી તું
 મુક્ત થઈશ, એવું મૃત્યુ શું છે તે વિષેનું સમસ્ત પાપસમુદાય ટાળનાર,
 ધન તથા આયુષ આપનાર શોકને ટાળનાર, રુદ્ધિ વધારનાર, પવિત્ર, શ-
 ત્રુ સમુદાયને હણનાર, મંગલોતું પણ મંગલરૂપ, હે મહારાજ વેદાધ્યયન
 તથા આ ભારતાખ્યાનની પેઠે હમેશા શ્રવણ કરવા લાયક, નિરંતર પ્રાતઃકાળે
 સાંભળવાથી આયુષ્યમાન પુત્ર, રાજ્ય તથા લક્ષ્મીને આપનાર એવું ધન્ય
 આ આખ્યાન હું કહું તે તું સાંભળ. હે તાત, પૂર્વે સતયુગમાં અકંપન એવે
 નામે રાજા હતો તે રણસંગ્રામના મધ્યમાં શત્રુને વશ થયો અને બળમાં
 નારાયણ સરખો, શોભિતો, અસ્ત્ર શીખેલો, મેધાવી યુદ્ધમાં ઈન્દ્રસરખો તથા
 બળવાન એવો હરિનામે તેનો પુત્ર હતો તેપણુ સંગ્રામના મધ્યમાં ધણુક
 શત્રુથી વિંટાઈ ગયો તોયપણુ યોદ્ધાઓ તથા હસ્તિઓ ઉપર હજારો બાણ
 ફેંકતો શત્રુને તપાવનાર તે સંગ્રામમાં દુષ્કરકર્મ કરી શત્રુઓના હાથથી મ-
 રણ પામ્યો. ત્યારે શોકયુક્ત તે અકંપન નામનો રાજા મરણ પામેલા
 તે પુત્રનાં પ્રેતકૃત્ય કરી દિવસ રાત્રિ શોચ કરતો હતો, પણ સુખને પ્રાપ્ત
 ન થયો. ત્યારે દેવર્ષિ એવા નારદજી, પુત્રના દુઃખથી થયેલા તેના શોકને

જાણી એની પાસે આવ્યા, તેને જોઈ મોટા ભાગ્યવાળો તે રાજા ધટતી રીતે તે દેવર્ષિની પૂજા કરી અનેહું સર્વ વ્રત્તાંત તેની પાસે કેહેવા લાગ્યો કે હે દેવર્ષિસત્તમ, ઈન્દ્ર તથા વિષ્ણુ સરખી કાંતીવાળા મહાપરાક્રમી બળવાન મારા પુત્રને સંત્રામમાં પરાક્રમ કરી ધણાક શત્રુઓએ માર્યો, માટે હે મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ, હે ભગવાન, મૃત્યુ એટલે શું? અને શું તેનું વીર્યબળ તથા પૌરુષ છે તે બધું તમારાં થકી યથાર્થ હું સાંભળવાને ઈચ્છું છું. એવાં તે અકંપન રાજાનાં વચન સાંભળી વર આપનાર સમર્થ નારદજી પુત્રનો શોક ટાળનાર એવું આ મોટું આખ્યાન કહેવા લાગ્યા કે હે વસુધાધિપ, હે મહાબાહો, ધણાક વિસ્તારવાળું આ આખ્યાન મેં પણ જે રીતે સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે હું કહું તે તું સાંભળ. મોટા તેજવાળા, સમર્થ પિતામહ એવા અક્ષાએ પ્રથમ સ્વર્ગના આરંભવિષે પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી, પણ પાછો આ જગતનો સંહાર ન થયો તેને જોઈ, સંહાર કેવી રીતે કરવો એવિષે વિચાર કરવા લાગ્યા. તોયપણ તેમ કરવાનો ઉપાય પોતાના જાણવામાં આવ્યો નહિં. તેથી તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેણેકરી તેના શ્રોત્રાદિક છિદ્ર-માંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. બાળવાને ઈચ્છતા તેણે કરી મધ્ય ભાગસહિત સર્વ દિશાઓ વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. ચરાચર સર્વ જગત, આકાશ તથા પૃથ્વી પણ જ્વાળામયી બાળાએકરી આકુળ થઈ; એવી રીતે સમર્થ અક્ષા સર્વનો સંહાર કરવા લાગ્યા. એ રીતે અક્ષાના ક્રોધના વેગથી સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણિ નાશ થવા લાગ્યાં. તેને જોઈ નિશાચરના પતિ જટાધારણ કરેલા હુંખ હરણ કરનાર રૂદ્ર એવા સ્થાણું, પ્રજાના હિત વાસ્તે પરમેષ્ઠિ એવા અક્ષદેવની શરણે આવ્યા. તેને જોઈ મહામુનિ પરમદેવ અક્ષાજીએ જ્વલા-યમાન થતા હોય નહિ તેની પેઠે એવી રીતે તેને કહ્યું કે, હે પુત્રક, હે સ્થાણો, હે ઈચ્છા કરવા યોગ્ય, ઈચ્છાથી તું ઉત્પન્ન થયો છું. શું તારી ઈચ્છા અમે પૂર્ણ કરીએ? તે તારી ઈચ્છા હોય તે તું કહે. તારૂં સર્વ પ્રિય હું કરીશ.

॥ કિંકુર્મકામંકામાર્હકામાજ્ઞાતોસિપુત્રક ॥

॥ કરિપ્યામિપ્રિયંસર્વંબ્રૂહિસ્થાણોયદીછંસિ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि गुर्जरभाषायां
द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १२ ॥

સ્થાણુરુવાચ ॥ પ્રજાસર્ગનિમિત્તંહિક્રતોયન્તસ્ત્વયાવિમો ॥

॥ ત્વયાસૃષ્ટાશ્ચવૃદ્ધાશ્ચભૂતગ્રામાઃપૃથગ્વિધાઃ ॥

સ્થાણું કહે છે—હે વિમો, પ્રજાના સર્ગ વાસ્તે તમે યતન કર્યો, તેથી જૂદાં જૂદાં ભૂતગ્રામ તમે ઉત્પન્ન કર્યાં; અને તે વૃદ્ધિગત થયાં. તે સર્વ પ્રજા પાછી તમારા ક્રોધથી બળી જાય છે તેને જોઈ મને દયા આવે છે; માટે હે પ્રમો, હે ભગવન, તમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, એવાં સ્થાણુંનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું કે, મારે આ જગત્ આ રીતે થાય એમ સંહાર કરવાની કામના હતી નહિ; પરંતુ પૃથ્વીના હિત વાસ્તે મને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો; કારણુ ભારથી પીડાયેલી પૃથ્વીએ સંહાર વાસ્તે મારી પ્રાર્થના કરી તોયપણુ અનંત એવા આ જગત્ના અનેક તરેહના સંહારને હું જાણુતો નહોતો તેથી મને ક્રોધ પ્રાપ્ત થયો. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી વળી મહાદેવજીએ કહ્યું કે— સંહાર વાસ્તે તમારે ક્રોધ કરવો નહિ અને પ્રસન્ન થાઓ; કારણુ સ્થાવર જંગમાત્મક પ્રજાનો નાશ ન થાઓ. અને હે ભગવન, તમારા પ્રસાદથી ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનરૂપ જગત્ સર્વદા રહો. હે ભગવન, તમારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ, પર્વતના શિખર, વૃક્ષ, નદીઓ, સર્વ નાનાં જળાશય, તૃણસમુદાય તથા સ્થાવર જંગમાત્મક સર્વ જગતને નિઃશેષ કરે છે; માટે હે ભગવન, તમને રોષ ન થાય એજ મને વર આપો. કારણુ ક્રોધ રીતે તમે સૃજેલી સર્વ પ્રજા નાશ થાય છે, આ તેજ નિવૃત્ત થઈ તમારે વિષેજ લીન થાઓ. અને હે દેવ, પ્રજાના હિત વાસ્તે સારી રીતે જુઓ. ને આ સર્વ પ્રાણિ જે રીતે નિવૃત્તિ પામે તે રીતે કરો. હે આદિદેવ, લોકની વૃદ્ધિ કરવામાં મને જોડી, કેમ લોકનો નાશ કરો છો? માટે હે જગન્નાથ, જે રીતે આ સ્થાવર જંગમાત્મક જગત્ નાશ ન થાય તે રીતે કરો. દેવ એવા તમેને પ્રસાદમાં સુમુખ જોઈ આ રીતે હું કહું છું. નારદ કહે છે—હે અકંપન રાજા, પ્રજાના હિતરૂપ એવા મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી દેવ એવા બ્રહ્માજીએ બહાર નિકળેલું તે તેજ પાછું પોતાના અંતરાત્મા વિષે ધારણુ કર્યું. શ્રોકે સત્કાર કરેલા ભગવાન એવા સમર્થ બ્રહ્માએ એ રીતે અગ્નિ ઉપસંહાર કરી સૃષ્ટિ તથા મોક્ષના હેતુરૂપ પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત નામનાં બે પ્રકારનાં કર્મ કહી દેખાડ્યાં. એવી રીતે રોષથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિને સંહાર કર્તા મહાત્મા બ્રહ્માના સર્વ ઈન્દ્રિય હિંદ્રમાંથી કાળો લાલ તથા પીગરો છે વર્ણુ જેનો અને લાલ છે જીન્હા મુખ તથા

નેત્ર જેવાં એવી અને તમ એવાં કુંડળ ધારણ કરેલી તમ ભૂષણવાળી એક નારી ઉત્પન્ન થઈ. એવી રીતે ઈન્દ્રિય છિદ્રમાંથી નિકળેલી તે, આદિદેવ એવા બ્રહ્મા રૂપને જેઈ હાસ્ય કરી દક્ષિણદિશાને આશ્રય કરી ઉભી રહી. તે ટાણે આદિદેવ એવા બ્રહ્મા તેને બોલાવી કહેવા લાગ્યા કે, હે મૃત્યો, તું સંહારરૂપ બુદ્ધિએ કરી મારા રોપથી ઉત્પન્ન થઈ છે માટે જડ તથા પડિતરૂપ સર્વ પ્રજાનો મારી આગ્રાથી તું સંહાર કરતો તેથી તું કલ્યાણને પ્રાપ્ત થઈશ. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી કૃમળસરંખાં નેત્રવાળી તે મૃત્યુ-રૂપ નારી ધણેજ વિચાર કરી રૂડાસ્વરથી અત્યંત રોવા લાગી; તેટલા પિ-તામહ એવા બ્રહ્મા બે હાથથી તેનાં અશ્રુગ્રહણ કરી સર્વ ભૂતના કલ્યાણ વાસ્તે તેને સમજાવવા લાગ્યા.

॥ પાણિભ્યાંપ્રતિજાગ્રાહતાન્યશ્રૂણિપિતામહઃ ॥

॥ સર્વભૂતહિતાર્થાયતાંચાપ્યનુનયત્તદા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युकथने
गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

નારદઉવાચ ॥ વિનીબદુઃસ્વમબલ્લાત્મન્યેવપ્રજાપતિં ॥

॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वालेतवार्वीजतापनः ॥

નારદ કહે છે,—હે અકંપન, પછી તે અંબળા પોતાને વિષેજ તે દુઃખ શમાવી કૃમીએલી લતાની પેઠે બે હાથ જેડી બ્રહ્માને કહેવા લાગી કે, બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, આ એવી સ્ત્રી તમે શું કરવા અને ઉત્પન્ન કરી તે અદિતરૂપ એવું કૂરકર્મ હું શું જાણી કંઈ? હે ભગવન્, હે પ્રભો, અધર્મથી અત્યંત હું બીજા છું; માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ હે દેવ, પુત્ર, વયસ્ય, ભાઈઓ, માતાઓ, પિતાઓ તથા પતિઓને જે હું માર્ગે તો તેમના સંબંધિઓ માર્ગે અનિષ્ટ ચિંતન કરે; તેથી હું બીજા છું. હે સર્વોત્તમ, મરનારના રૂદન કરતા કૃપણ બંધુઓનાં જે અશ્રુબિંદુ પડે તેથી અત્યંત બધ પ્રાપ્ત થતી હું તમારી શરણે આવી છું. તેમ હે દેવ, યમરા-જના ઘર પ્રત્યે પણ જઈશ નહિ. હે લોકપિતામહ, કાયાથી, મસ્તકથી તથા અંજલિએ કરી હું તમારી શરણે આવી છું, અને મારે એ કામ

ન કરવું પડે એજ કામના તમારાથકી ઈચ્છું છું. હે પ્રભો, હે ભગ-
વન્, હે પ્રજેશ્વર તમારા પ્રસાદથી હું તો તપ કરવા ઈચ્છું છું. માટે
એવું તમે મને આપો. હે ભગવાન્, તમે આરા આપેલી હું ઉત્તમ એવા
ધેતુકાશ્રમમાં જઈ ત્યાં પણ તમારા આરાધનમાં તત્પર રહી તીવ્ર એવું
તપ કરીશ; પણ હે દેવેશ, વિલાપ કરતા એવા પ્રાણિયોના પ્રિય પ્રાણને
હરણ કરવા હું સમર્થ નહિ થાઉ, માટે હે ભગવન્, અધર્મથી મારી રક્ષા
કરો. એવાં મૃત્યુરૂપ તે સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ એવું કહ્યું કે, હે
મૃત્યો, પ્રજા સંહારના હેતુપણાએ કરીનેજ મેં તને સંકલ્પિત કરી છે
વાસ્તે તું જ; અને વિચાર ન કર; ને સર્વ પ્રજાનો સંહાર કર. મેં કહેલું
એ એમજ થશે, ક્યારેય પણ અન્યથા નહિ થાય માટે મારા વચન પ્ર-
માણે તું કર. તેથી તારી લોકમાં નિંદા નહિ થાય. નારદ કહે છે, હે અ-
કંપનરાજ, એમ બ્રહ્માએ કહ્યું તોયપણ પ્રસન્નતાથી બ્રહ્મા સામે હાથ જોડી
ઉભેલી તે મૃત્યુરૂપ સ્ત્રીએ પ્રજાના હિતવાસ્તે સંહારવિષે બુદ્ધિ ન કરી, ત્યારે
પ્રજાના ઈશ્વરેશ્વર પ્રજાપતિ બ્રહ્મા તૂંચિયુ બાવને પ્રાપ્ત થઈ પોતાની
મેળેજ જલદી પોતે પ્રસન્ન થયા; અને પ્રસન્નતાથી સર્વ લોકને પોતે
જોયા એટલે એ રીતે ક્રોધ રહિત તેણે જોયેલા લોક જોયા પૂર્વે હતા તેવા
પાછા થઇ રહ્યા. પરાજય પામેલા નહિ તથા ભગવાન્ એવા તે બ્રહ્મા રો-
પરહિત થયા તેને જોઈ તે કન્યારૂપ મૃત્યુ પણ પ્રજા સંહારને અનંગીકાર
કરી જલદી તે બુદ્ધિમાન્ બ્રહ્મા પાસેથી ધેતુકાશ્રમમાં ગઈ. ત્યાં જઈ તેણે
એક પગે ઉભાં રહી સોળ પદ્મ સૂધી તીવ્ર એવું ઉત્તમ તપ કર્યું; વળી
દયાને લીધે પ્રજાના હિતવાસ્તે પ્રિય વિષયોમાંથી ઈંદ્રિયોને નિવૃત્ત કરી વળી
એક પગે કરી ખીજ એકવીશ પદ્મ સૂધી તપશ્ચર્યા કરી. ત્યાર પછી દશ
હજાર પદ્મ મૃગસાથે વિચરતાં તપશ્ચરણ કર્યું. પછી નિર્મળ તથા શીત
છે ઉદક જેમાં એવી પવિત્ર નંદાનદી પ્રત્યે જઈ આઠ હજાર વર્ષ સૂધી
જળમાં તપશ્ચર્યા કરી. એ રીતે નિયમ ધારણ કરનાર પાપરહિત તેણે પ-
વિત એવી કૌશિકીનદી પ્રત્યે જઈ વાયુ તથા જળનો આહાર કરી ત્યાંપણ
તપ કર્યું. પછી પંચમંગા તથા વેતસક તીર્થમાં તપશ્ચર્યાથી તેણે પોતાનું શરીર
કૃશ કર્યું. ત્યારપછી ગંગાપ્રત્યે જઈ ત્યાંથી મહામેરૂમાં જઈ પ્રાણાયામ કરી પાષાણની
પેઠે એટારહિત થઈ તપશ્ચર્યા કરી. પછી જ્યાં પૂર્વે દેવતાઓએ યજન ક-
ર્યું હતું ત્યાં હિમાલયના શિખરઉપર એક અંશુકાઉપર શરીરનો ભાર દેઈ

નિષ્પર્વ વર્ષપર્વે તપશ્ચર્યા કરી. ત્યાંથી પુષ્કરતીર્થે ગોકર્ણમાં નૈમિષારણ્યમાં તથા મલયપર્વત વિષે જઇ મનને પ્રિય એવા નિયમે કરી પોતાના દેહને આકર્ષણ કરતી હતી. નથી બીજે દેવ જેને એવી પિતામહવિષે દૃઢ ભક્તિવાળી તેણે ધર્માચરણે કરી અહાને પ્રસન્ન કર્યા. હે રાજન્, એ રીતે તપશ્ચર્યાએ કરી તેને પ્રસન્ન કરેલા પ્રસન્ન મનવાળા લોકને ઉત્પન્ન કરનાર અવિનાશી અહાએ આવી રીતે તેને કહ્યું કે, હે મૃત્યો, આ અતિ તપશ્ચર્યા તું શું કરે છે? એવાં અહાનાં વચન સાંભળી તેણે ભગવાન્ એવા પિતામહ અહાને કહ્યું કે હે પ્રભો, હે દેવ, સ્વસ્થ તથા આક્રોશ કરતી પ્રજાને હું ન હજું; હે સર્વેશ એ વરને તમારાથી હું ઇચ્છું છું. હે મહાભાગ, અધર્મથી બીનેલી હું તપશ્ચર્યા કરું છું માટે હે અવ્યય, ભયભીત થયેલી મને અભય આપો. પ્રીડિત તથા નિરપરાધિ નારી એવી હું તમારી પાસે યાચના કરું છું માટે મારી ગતિ તમે યાઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી શ્રુત ભવ્ય તથા ભવિષ્યના જાણનાર અહાએ આવી રીતે તેને વચન કહ્યું કે, હે ભદ્રે, હે મૃત્યો, આ પ્રજાને સંહાર કરવાથી તને અધર્મનો સ્પર્શ નહિ થાય; પણ મેં જે કહ્યું છે તે ક્યારે પણ મિથ્યા નહિ થાય. માટે હે કલ્યાણિ, ચાર પ્રકારની સર્વ પ્રજાનો તું સંહાર કર; ને તને સનાતન એવો ધર્મ પવિત્ર કરશે; અને લોકપાલ યમ તથા વ્યાધિયો તને સહાય થશે, તેમ હું તારી દેવતાએ તને વર આપશું તેથી પાપરહિત નિર્મળ તું ખ્યાતિને પ્રાપ્ત થઇશ. હે મહારાજ, એવાં અહાનાં વચન સાંભળી હાથ જોડી મસ્તકથી સમર્થ એવા તે અહાને પ્રણામ કરી મૃત્યુરૂપ સ્ત્રી આવી રીતે વચન કહેવા લાગી કે, હે પ્રભો, એ કાર્ય મારા વગર નજી નહીં હોય તો તમારી આજ્ઞાને હું મસ્તક ઉપર ચણવું છું; પણ હું કહું તે સાંભળો. લોભ, ક્રોધ, અસૂયા, ઈર્ષ્યા, દ્રોહ, મોહ, લજ્જાનરહિતપણું, તથા પરસ્પર ધર્ષવાણી જુદા જુદા એટલા એ પ્રાણિઓના દેહને ભેદે, એવાં મૃત્યુનાં વચન સાંભળી અહા આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે મૃત્યો, જે તારા અશ્રુભિંદુ મારા હાથમાં રહ્યા છે તે વ્યાધિરૂપ યજ્ઞ પ્રાણિઓને પીડશે અને મૃત્યુ છે પ્રાણ જેમના એવા માણસોને મારશે; પણ તેજ માટે તને અધર્મ નહિ થાય; વાસ્તે ભય ન કર. તું ધર્મની નિયંતા ધર્મરૂપ એવી ધર્મશ્રુત ધર્મને પ્રાણિઓના પ્રાણને સહાય કર. એ રીતે કામ તથા રોષનો લાભ કરી સર્વ પ્રાણિઓના જીવને તું હરણ કર. એમ કરવાથી તો અનંત

એવો ધર્મ તને ધરો; ને મિથ્યા વૃત્તવાળાઓને અધર્મ મારશે; ને તું કામ કોષરહિત આત્માએ કરી તારા આત્માને પાવન કર; અને પ્રાણિયો અસ-
લને લીધે પોતાના આત્માને પાપવિષે દૂખાડશે માટે તું તો અંતરમાં આ-
વેલા કામ તથા રોષને ત્યાગ કરી જીવેનો સંહાર કર. નારદ કહે છે—હે
અકંપનરાજ, એવાં જ્ઞાનાં વચન સાંભળી તેના શાપથી ભયભીત થયેલી
તે મૃત્યુસંઘકનારી 'ઠીક ધણુ' સાર; તમારી આગા પ્રમાણે વર્તીશ.' એમ
તેને કહી આસક્તિ રહિત તે, કામ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરી અંતકાળે પ્રા-
ણિઓના પ્રાણને હરણુ કરવા લાગી. એ રીતે મૃત્યુચક્રી ઉત્પન્ન થયેલા અ-
નેક વ્યાધિઓ જીવને પીડે છે. તે પછી આયુષ્ય કર્મને અંતે મૃત્યુ પ્રા-
ણિઓના પ્રાણને હરણુ કરે છે; માટે વૃથા શોક કરવો એ યોગ્ય નહિ. હે
રાજસિંહ, સર્વ ઈન્દ્રિયો પણ જીવસહિત આયુષ્ય કર્મને અંતે પરલોકમાં
જઈ પાછી તેની સાથે આ લોકમાં આવે છે. એજ રીતે સર્વ દેવતાઓ
પણ યાતાયાત કરે છે અને ભયંકર તથા ભયંકર શબ્દવાળા મોટા પરાક્રમ
યુક્ત પ્રાણુવાયુ પ્રાણીના દેહનો નાશ કરે છે પણ કંઈ ચેતનનો નાશ કર-
તો નથી. કારણુ તે ચેતન પ્રાણિ તો સર્વ વ્યાપક છે માટે આ જુલાદિર-
હિત છે. હે રાજસિંહ, જ્ઞાનાદિક દેવતાઓને પણ મૃત્યુ તો સ્વાભાવિક છે-
જ; અને પોતાના દોષને લીધે પોતેજ પોતાનો મૃત્યુરૂપ થાય છે વાસ્તે તું
પુત્રનો શોક કર માં. તેમ તારો પુત્ર વીરલોકોને પારખવા લાયક એવા સ્વર્ગલોકને
પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં નિરંતર હર્ષ પામે છે. એ રીતે યદ્યપિ પુરુષ પોતે પોતાનો
મૃત્યુ છે તથાપિ અંત સમયે પ્રાણુ હરનાર મૃત્યુરૂપ દેવતા પ્રજ્ઞના
પ્રાણુ હરણુ કરે છે. સર્વ પ્રાણિયો પોતાના આત્માને પોતે હણે છે,
પણ મૃત્યુ કંઈ હાથમાં દંડ લેઈ તેમને મારતો નથી; માટે ધીર પુરુષો
જ્ઞાનો મૃત્યુ નિશ્ચય થવાનો છેજ એમ માની મરનારનો શોક
કરતા નથી. માટે તું પણ આજ રીતે દેવની કલ્પેલી સૃષ્ટિ છે એમ જાણી
તત્કાળ શોકનો ત્યાગ કર. વ્યાસજી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજ, એ રીતે
નારદે કહેલાં ગંભીર અર્થવાણાં વચન સાંભળી અકંપન નામનો તે રાજા
પોતાના સખા એવા નારદ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે ભગ-
વન્, હે ઋષિસત્તમ, તમારું મુખચક્રી આ ઈતિહાસ સાંભળી હું શોકરહિત
તથા કૃતાર્થ થયો છું; અને આપને પ્રણામ કરું છું. એવાં તેનાં વચન સાં-
ભળી ઋષિયોમાં અસંત ઉત્તમ દેવર્ષિ એવા આત્મવેત્તા નારદજી તત્કાળ

નંદન નામના ઈન્દ્રવન પ્રત્યે પધાર્યા. પવિત્ર, યશ તથા સ્વર્ગ, ધન તથા આયુષને આપનાર એવું આ ઈતિહાસનું શ્રવણ તથા શ્રવણ કરાવવું છે, માટે હે યુધિષ્ઠિરાજ, તમે પણ એ વાત સાંભળી ક્ષત્ર ધર્મ તથા શૂરવીરોની પરમગતિને તથા આ મહારથિ અને મહાપરાક્રમી અભિમન્યુ પણ સર્વ ધનુષ ધરનારની આગળ શત્રુઓને મારી મોઠા ધનુષવાળો મહારથિ તે સાંભે આશી ખડ્ગ, શક્તિ, ગદા તથા ધનુષે કરી હણાયો તેથી સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થયો; ને નિર્મળ એવા ચંદ્રમાના અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો તે પાછો તે સ્થાનકે ગયો એમ જાણી, બાઈઓસહિત ધીરજ રાખી તૈયાર થયેલા સાવધાન તમે હે યુધિષ્ઠિર! જલદી પાછા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાઓ.

॥ તસ્માત્પરાંધૃતિઋત્વાધ્રાતૃભિઃસહપાંડવ ॥

॥ અપ્રમત્તઃસુસન્નદ્વઃશીઘ્રંયોદ્ધુમુપાક્રમ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युप्रजापति-
संवादे गुर्जरभाषायां चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ શ્રુત્વામૃત્યુસમુત્પત્તિકર્માણ્યનુપમાનિચ ॥

॥ ધર્મરાજ્ઞઃપુનર્વાક્યંપ્રસાદૌનમથાપ્રવીત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, શ્રુત્યુની ઉત્પત્તિ તથા અનુપમ એવાં કર્મ સાંભળી ધર્મરાજ વ્યાસજીને પ્રસન્ન કરી ફરીથી વળી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યા કે હે શૂરો, પૂર્વનાં રાજાઓ પવિત્ર કર્મવાળા ઈન્દ્રસરખા પરાક્રમી, નિષ્પાપ તથા સત્યવાદિ હતા માટે તે પ્રાચીન રાજ-
ર્ષિઓના કર્મે કરી તમારી સત્યવાણીથી ફરી અને આત્માસનાં કરો. કેટલી હક્ષિણ આપી અને પુણ્ય કરનારા કયા મહાત્મા રાજર્ષિઓએ આપી તે સર્વ મને કહો. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વ્યાસજી કહેવા લાગ્યા કે હે યુધિષ્ઠિરાજ, પર્વત તથા નારદ નામના બે ઋષિ છે સખાજેના એવો શૈષ્યરાજાનો સંજય નામે પુત્ર હતો; તે બેઉ ઋષિ કાઈ વખતે પોતાના મિત્રને જોવાની ઈચ્છાથી તેને ઘેર પધાર્યા; તેમની વિદ્ધિપૂર્વક તેણે પૂજા કરી તેથી પ્રસન્ન થયેલા તે સુખે કરી ત્યાં રહ્યા. કાઈ વખતે તે સંજય રાજા તે બેઉ ઋષિઓસહિત સુખે કરી બેઠો હતો તેટલામાં પવિત્ર છે હા-
સ્ય જનું એવી વરને વરનારી તેની કન્યા એ સંજય પાસે આવી. તેને

વિધિથી પ્રણામ કર્યા; સારે પાસે ઉભેલી તે કન્યાને ઘટતી રીતે તેણે ઈષ્ટ એવી આશિષ આપી. તેટલાણે તે કન્યાને જોઈ પર્વતમુનિ જાણે હસતા હોય નહિ! તેની પેઠે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, સર્વ લક્ષણ સંપન્ન ચંચળ કટાક્ષવાળી આ કન્યા કેની છે, વા સૂર્યની પ્રભા, અમિની શિખા, શ્રી લજ્જા, કીર્તિ, ધૃતિ, પુષ્ટિ, સિદ્ધિ વા ચંદ્રમાની પ્રભા છે, એવી રીતે પૂછતાં પર્વતદેવર્ષિને તે સૃંજય રાજાએ કહ્યું કે, હે ભગવન્, આ મારી કન્યા છે ને મારી પાસે વરની માગણી કરે છે. એવાં એનાં વચન સાંભળી નારદજીએ એને કહ્યું કે હે વૃષ, જો મોટા કલ્યાણને પામવા ઈચ્છતો હઉં તો આ કન્યા મને આપ; એવાં નારદનાં વચન સાંભળી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સૃંજયે ‘ઠીક આપુ છું’ એમ તેને કહ્યું. તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પર્વતમુનિ નારદજીને કહેવા લાગ્યા કે, મેં -હૃદયથી પૂર્વે વરેલીને તું વરે છે માટે તું ઈચ્છા પ્રમાણે સ્વર્ગમાં જઈ શકીશ નહિ, એવાં તેનાં વચન સાંભળી નારદજી આવું તેને પ્રત્યુત્તર વચન કહેવા લાગ્યા કે, મન વાણી યુદ્ધિ તથા ભાષાથી દાન, ઉદક પૂર્વકદાન તથા પાણિગ્રહણના મંત્રથી પણ સમપદી વિના ભાર્યાત્વ સિદ્ધિ થતી નથી માટે એ તારી ભાર્યા ન છતે તેં મને શાપ આપ્યો માટે તું પણ મારા વિના સ્વર્ગમાં જઈ શકીશ નહિ, એ રીતે ખેડ ઋષિ પરસ્પર શાપ દઈ અને ત્યાંજ રહ્યા. તે પવિત્ર એવો સૃંજયરાજા પણ પુત્રની કામના વારંબે પાન આચ્છાદન તથા બોજનેકરી શક્તિ પ્રમાણે યલવડે બ્રાહ્મણોની સેવા કરતો હતો. કોઈ વખતે પ્રસન્ન થયેલા સ્વાધ્યાયમાં તત્પર વેદ તથા વેદાંગમાં પારંગત એવા બ્રાહ્મણોએ એકઠા મળી નારદજીને કહ્યું કે આ રાજાને ઈચ્છિત એવો પુત્ર આપો. એવાં બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળી ‘ઠીક, બહુ સાડું’ એમ કહી નારદજી સૃંજયરાજાને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજર્ષે, પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણો તારે વાસ્તે પુત્રને ઈચ્છે છે માટે તું જોવો પુત્ર જોઈતો હોય તેવો વર માગ્ય. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી બે હાથ જોડી સૃંજયરાજાએ ગુણસંપન્ન, યશસ્વિ, કીર્તિમાન, તેજસ્વિ, શત્રુને દમન કરનાર અને જેનું મૂત્ર પુરીષ, ક્ષેદ તથા સ્વેદ પણ સુવર્ણ થાય એવો પુત્ર માગ્યો. નારદે તે વર આપવાથી સુવર્ણથીવી જેનું નામ છે એવો પુત્ર તેને થયો. એ નામથી તે કોગળા કરે તે પણ બહુ સુવર્ણ થાય એમ સૂચના કરી વરદાનથી થયેલા એવા પુત્રેકરી રાજાને ધણાક ધનની વૃદ્ધિ થઈ; તેથી તે રાજાએ

પોતાનું ધર, કિલ્લો, બ્રાહ્મણોનાં ધર, શય્યા, આસન, સ્થાન, પાટલા, ખાત ઈત્યાદિ પોતાનું ઈચ્છિત સર્વ સુવર્ણનું કરાવ્યું. પછી કાળે કરીને તો તેણે બહારના સર્વ ઉપરકર પણ સુવર્ણના કરાવ્યા. પછી ઘણાક દિવસે ચોરના ગણુ તેવો એને ધનવાન જાણી એકઠા મળી લાંટવાને તૈયાર થયા. તેમાંથી કેટલાક તો આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, સુવર્ણની ખાણરૂપ હોવાથી આ-પણે તે રાજપુત્રનેજ ગ્રહણ કરવા વિષે યત્ન કરીએ. એવી રીતે વિચાર કરી લોભિ એવા તે ચોર રાજના ધરમાં શ્રવેશ કરી સુવર્ણછીવી નામના તે રાજપુત્રને બલાતકારથી હરણ કરી ગયા. નથી ઠેકાણે ચિત્ત જેમનું એવા ઉપાય ન જાણનાર તેઓ તેને અરણ્યમાં લઈ જઈ લોભથી એને મારી જીવે છે તો કંઈ પણ દેખાયું નહિ, કારણ પ્રાણથી વિમુક્ત થયેલા તેનું વરથી મળેલું ધન નાશ થઈ ગયું. પછી મૂર્ખ એવા તે ચોરો પણ આશ્ચર્યરૂપ એવા રાજકુમારને મારી ખેદ્યુક્ત થઈ પોતે પણ પરસ્પર એક બીજાને મારી દુષ્ટ કર્મ કરનાર તે ધોર એવા નરકને પ્રાપ્ત થયા. એ રીતે વરથી મળેલો ઉત્તમ પુત્ર હણાયો તેને જોઈ અત્યંત દુઃખથી પીડાયેલો મોટા તપવાળો તે રાજ દયા આવે તે રીતે અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યો. એ રીતે વિલાપ કરતા પુત્ર શોકથી હણાયેલા તે રાજાને સાંભળી દેવર્ષિ એવા તેજ નારદે તેની પાસે આવી, દુઃખે કરી પીડિત બેભાન સરખા વિલાપ કરતા તે સંજયરીજાને જે કૃષ્ણ તે હે યુધિષ્ઠિરરાજા મારાપકી તું સાંભળ. હે સંજય, તારા ધરમાં બ્રહ્મવાદી એવા બ્રાહ્મણો અમે રજા છીએ તોય પણ કામથી તૃપ્ત થયેલો નહિ એવો જી અહિ મરણ પામીશ. અમે તો અવિક્ષિતનો પુત્ર મહતરાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ સાંભળ્યું છે તે હું કહું તે સાંભળ. બૃહસ્પતિની સ્પર્ધાથી સંવર્તે જેને યજન કરાવ્યું હતું અને વિવિધપ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કરવા ઈચ્છતા જે રાજર્ષિને ભગવાન એવા સમર્થ મહાદેવજીએ હિમાલયપર્વતનો સુવર્ણમય એવો પ્રત્યંત પર્વત આપ્યો હતો. તેમ જેમાં યજનને અંતે બૃહસ્પતિ છે મુખ્ય એવા ઈદ્રાદિક સર્વ દેવગણુ આવ્યા હતા. અને યજ્ઞવાદ સર્વ ઉપરકર પણ સુવર્ણમય રચેલા હતા. તેમ અન્નાર્થે એવા દિવ પોતાની ઉચ્છા પ્રમાણે સર્વ જા-તનું પવિત્ર અન્ન પ્રીતિથી જમતા હતા. અને દૂધ, દહી, ઘૂત, મધું તથા બક્ષ્ય બોભ્યાદિ અન્ન પણ સર્વને ઈચ્છા પ્રમાણે મળતાં હતાં. તેમજ જે-ના સર્વ યજ્ઞોમાં વજ્ર તથા આભરણુ પણ પ્રસન્ન થયેલા વેદ બાજુનાર

બ્રાહ્મણોને ઈચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થતાં હતાં. મરતના ધરમાં વાયુંદેવતા તો પરિવેષણ કર્મ કરતા હતા; અને વિશ્વેદેવ દેવતાઓ તો જેના સભાસદો હતા; ને જેના રાજ્યમાં સુવૃદ્ધિએ કરી ધાન્ય સંપત્તિ ધણીજ થતી હતી. તેમ જેણે સારી રીતે આપેલા હવીયથી કરી દેવતાઓને તૃપ્ત કર્યા હતા. તેમજ પિતૃઓ તથા ઋષિઓને પણ બ્રહ્મચર્ય વેદાધ્યયન તથા સારી રીતે આપેલા દાનેકરી તૃપ્ત કર્યા હતા. તેમ શયન, આસન, પાન તથા દુરત્યજ એવા સુવર્ણના ઉપરકર હતા તેં સર્વ થન, ઈચ્છાપ્રમાણે બ્રાહ્મણોને જેણે આપી ઠીકું હતું. વળી ઈન્દ્રે યાદ કરેલો શ્રદ્ધાવાન જે, પ્રજાને નિર્ભય કરી પ્રજા, અમાત્ય, સ્ત્રિઓ તથા બાંધવસહિત પુણ્યથી સંપાદન કરેલા એવા અક્ષયલોક પ્રત્યે ગયો હતો. ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યકરી તારાથી ઉત્તમ, યૌવન અવસ્થામાં હજાર વર્ષ રાજ્ય કરનાર, તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે પણ, મરણ પામ્યો; માટે હે શ્વેત્ય, યજન કરનાર નહિ તથા સરળતારહિત એવા પુત્રને જાણી તપાયમાન થા નહિ. એમ નારદે સંજય પ્રત્યે કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુન્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદક્ષિણ્યમભિશ્વેત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

નારદઉવાચ ॥ મુહોત્રંનામરાજાનંમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ एकवीरमशक्यंतममरैरभिबीक्षितुं ॥

નારદ કહેછે—હે સંજય, એક વીર, તથા દેવતાઓ પણ જેની સામે જોઈ શકે નહિ એવા સુહોત્ર રાજાને પણ અમે મૃત્યુશસ્ત્ર થયો એમ સાંભળ્યું છે. જેણે ધર્મથી રાજ્યને પામી પોતાના ઋત્વિજ બ્રહ્મા તથા પુરોહિતને પૂછ્યું કે ગાર શ્રેય કેમ થાય? ત્યારે તેમણે જે રીતે કહ્યું તે પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરવું, દાન કરવું, યજન કરવું તથા શત્રુઓને જીતવા એજ ધર્મ શ્રેયસ્કર છે એમ જાણી તે સુહોત્ર રાજા ધર્મથીજ ધનાગમની ઈચ્છા રાખતો હતો. પછી બાણેકરી શત્રુઓને જીતી ધર્મથી દેવતાઓનું આરાધન કરતા તેણે ભેદ તથા આટલિક જન વગરની આ પૃથ્વીને ભોગવી પોતાના ગુણેકરી સર્વ પ્રાણિને રંજન કર્યા હતા. અને જેને વાસ્તે

કેટલાક વર્ષ સૂધી સુવર્ણનો વરસાદ થયો હતો તેથી નદીઓ પણ સુવર્ણ-મય થઇ હતી; તેમાં રહેલા ગ્રાહ, કર્કટક તથા વિવિધ પ્રકારના ધણાક મ. ત્સ્ય પણ સુવર્ણના ઘર્ષ ગયા હતા; અને ઈચ્છા પ્રમાણે સુવર્ણના પદાર્થનો વરસાદ થતો હતો. કાશ પર્વતની તો સુવર્ણમય વાવ્યો હતી. એ રીતે સુ-વર્ણમય હળરો વામન તથા કુપ્પજ એવા નક, મકર તથા કચ્છપોને જોઈ પોતે પણ આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયો. પછી કુર જાંગલ દેશમાં મોટા યગ્ની ય-જનકર્તા તે રાજર્ષિએ તે ધણુંક સુવર્ણ આઠીણોને આપી દીધું હતું. તે સુહોત્ર રાજા હળર અશ્વમેધ યગ્ન તથા સેંકડો રાજસૂય નામે યગ્ન તથા પ-વિત્ર એવા ધણીક દક્ષિણવાળા કામ્ય નૈમિત્તિક નિરંતર થતા યજ્ઞેકરી ઈ-ચ્છિત એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હે સંજય, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તથા ઐ-શ્વર્યેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ અને તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ મુ-ત્યુમસ્ત થયો. માટે હે યૈત્ય, યજન તથા દાક્ષિણ્યરહિત પુત્રને જાણી તે નિમિત્ત શોક માં કર; એમ નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથા: ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમામિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

નારદજવાચ ॥ રાજાનંપૌરવંવીરંમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ सहस्रंयःसहस्राणांश्वेतानश्वानवासृजत् ॥

નારદ કહેછે-હે સંજય, જેણે શ્વેતવર્ણુવાળા દશલક્ષ અશ્વ દાનમાં આપ્યા હતા, અને જે રાજર્ષિના અશ્વમેધમાં નાનાપ્રકારના દેશમાં રહેનાર શિક્ષાક્ષરની વિધિ જાણનાર પંડિતાની તો સંખ્યા પણ ન હતી; વળી જેણે વેદવિદ્યા તથા ધ્રુતમાં સ્નાત, વદાન્ય અને પ્રિય છે દર્શન જેમનું એવાઓને સુભિક્ષા, આચ્છા-દન, ધર, સુશય્યા. આસન, બોજન તથા નટ, નર્તક અને ગર્ધવાદિકે કરી પરમહર્ષિત કર્યા હતા. તેમ યગ્ન યગ્નવિષે ઘટતે વખતે તેમને દક્ષિણા પણ આપી હતી. તેમજ મદો-મત્ત સુવર્ણથી શોભિતા દશહળર હસ્તિ, ધ્વજ તથા પતાકા-સહિત સુવર્ણમય રથ, સુવર્ણથી શોભિતી વાહનઉપર બેઠેલી હળરો કન્યાઓ, ધન, ધર, ક્ષેત્ર અને સુવર્ણની માળા પેરેલી સુવર્ણના ઝૂંગવાળી

રૂપાની છે ખરી જેમની, કાંચના દોહન સહિત વાછડાવાળી હળરો માથે। દાસી, દાસ, ખર, ઉષ્ટ, ધણુંક બકરાં, વિવિધ પ્રકારનાં રત્ન તથા અજના પર્વત પણ ભગવિષે આપ્યા હતા. એની પૂરાણુ જાણુનાર પુરૂષો આવી રીતે કથા ગાય છે. પૌરવના જેવા સર્વ કામિક યજ્ઞ કોઈના પણ થયા નથી. હે સંજય, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ મરણુ પામ્યો માટે વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનહીન તારા પુત્રને જોઈ હૈ શ્વૈલ, તે નિમિત્ત તું શોક કરવા ચોગ્ય નથી. એવી રીતે સંજયને નારદે કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १७ ॥

નારદઉવાચ ॥ શિવિમૌશીનરંચાપિમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ यद्दामांष्टथर्वासर्वाचर्मवत्पर्यवेष्टयत् ॥

નારદ કહે છે—જેણે આ સમગ્ર પૃથ્વીને ઝૂમંની પેઠે વિંટી લીધી હતી તે ઉશીનર પુત્ર શીખીને પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. શત્રુને જીતનાર જે શીખી, પર્વત, દ્વીપ, સમુદ્ર તથા વનસહિત પૃથ્વીને રચના શબ્દેકરી શબ્દાયમાન કરતાં નિરંતર મુખ્ય શત્રુઓને હણુતો હતો. પ્રથમ તેણે ધણીક છે દક્ષિણા જેમાં એવા વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજ્ઞન કહ્યું; પછી પરાક્રમી ક્ષુદ્ધિમાન તે રાજાએ ધણું ધન પામી સર્વ રાજાઓમાં સંખત થયો ત્યારે આ પૃથ્વીને જીતી કોઈને જેમાં બંધિ નથી એવા ધણા કૂળવાળા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી ભગવાનતું જજ્ઞન કહ્યું, તેમાં કશો મોહોરને આપનારા તેણે હસ્તિ; અશ્વ, પશુ, ધાન્ય, મૃગ, માથો, બકરીઓ તથા ગાડરાઓથી વિવિધ પ્રકારની પૃથ્વી બ્રાહ્મણને આધિન કરી દીધી હતી. જેટલી વરસાદની ધારા, જેટલા આકાશમાં તારા, જેટલી ગંગાની રેતી, જેટલા મેરૂના મોટા પાણાણુ, સમુદ્રમાં જેટલાં રત્ન તથા પ્રાણિયો તેટલી માથો તે ઉશીનર પુત્ર શીખીએ યજ્ઞમાં આપી હતી. પ્રજાપતિએ પણ શીખીની ધુસરીને વેહેનાર જૂત, બવિધ્ય તથા વર્તમાનકાળમાં

પોતાની સૃષ્ટિવિષે ખીન્ન કોઈ રાગને જોયો નહિં. જેણે સુવર્ણના છે યજ્ઞ સ્તંભ, આસન, ગૃહપ્રાકાર તથા તોરણ જેમાં એવા, સર્વ કામ પૂર્ણ કરનાર વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞ કર્યા હતા. અને જેના યજ્ઞમાર્ગમાં શુચિ તથા સ્વાદિષ્ટ અન્ન પાન, અપરિમિત આહારો નાનાપ્રકારના ભક્ષ્ય, પ્રિય કથા દૂધ તથા દહીના છે મોટા -હદ જેમાં એવી શુભ અન્નના પર્વતવાળી રસની નદીયો પ્રવર્તમાન થઈ હતી. અને જ્યાં ગાન કરો ખાઓ પીઓ એવા શબ્દ થતા હતા. અને જેના પુણ્ય કર્મેકરી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ તેને આવી રીતે વર આપ્યો હતો કે દાન કરનાર આ રાગનું વિત્ત, શ્રદ્ધા, કીર્તિ, ક્રિયા, સર્વ ભૂતનું પ્રિયપણું તથા ઉત્તમ સ્વર્ગ પણ અક્ષય થજો. એવી રીતે શ્રેષ્ઠ વરને પામેલો તે શીખી પણ કાળેકરી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયો. હે સંજય તારાથી યાનાદિકેકરી શ્રેષ્ઠ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ જ્યારે મરણ પામ્યો ત્યારે હે શ્વૈત્ય, યજ્ઞન તથા વેદાધ્યયનરહિત તારા પુત્રને જાણી તે સંબંધી તું શોક કર માં; એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ १८ ॥

નારદઉવાચ ॥ રામંદાશરથિંચૈવમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ યંપ્રજાઅન્વમોદંતપિતાપુત્રાનિવૌરસાન્ ॥

નારદ કહેછે—હે સંજય, પિતા જેમ ઔરસ પુત્રને અનુમોદન કરે તેમ જે પ્રજાને અનુમોદન કરતા હતા એવા દશરથ પુત્ર શ્રીરામચંદ્રજી પણ મૃત્યુઅસ્ત થયા એમ અમે સાંભળ્યું છે. અને ઘણા તેજવાળા જે રામચંદ્રજીવિષે અસંખ્યાત તો સદ્ગુણો રહ્યા હતા તે અચ્યુત એવા રામચંદ્રે--પિતાની આરાધી સ્ત્રી તથા લક્ષ્મણસહિત ચક્રદ વર્ષસૂધી વનમાં નિવાસ કર્યો હતો. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને જનસ્થાનમાં વસતા હતા ત્યારે ત્યાં તપસ્વિઓના રક્ષણ વાસ્તે ચક્રદ હનુર રાક્ષસોને માર્યા હતા. તેજ સ્થાનકે વસતા ભાઈ સહિત તે રામચંદ્રજીને મોહ પમાડી રાવણ નામનો રાક્ષસ એની વૈદેહી સ્ત્રીને હરણ કરી ગયો. અપરાધ કરનાર, પારકાઓએ છોટેલા

નહિ, દેવ તથા અસુરોએ અવધ્ય, દેવ તથા બ્રાહ્મણને કટકરૂપ એવા ગણ-
સહિત તે પૌલસ્ત્ય રાવણને ક્રોધામમાન થયેલા મહાબાહુ તેણે પૂર્વે મહાદે-
વજીએ જેમ અંધકાસુરને માર્યો હતો તેમ સંગ્રામમાં માર્યો. દેવતાઓ,
એ પૂજેલા તથા સુરર્ષિગણે સેવિત તે રામચંદ્રજી પ્રજાને અનુગ્રહ કરી
સર્વ જગતમાં રૂડી કીર્તિનો વિસ્તાર કરી સર્વ પ્રાણિવિષે દયા કરનાર સ-
મર્થ, તે વિવિધ પ્રકારના રાજ્યને પ્રાપ્ત થઈ ધર્મે કરી પ્રજાનું પાલન કરતા
તેણે મોટા યત્ન કરી નંથી કેઈને અટકાવ જેમાં એવા જાડ્ય નામના ચ-
રસહિત અશ્વમેધયજ્ઞ તથા ધણા ગુણુવાળા બીજા પણ વિવિધ પ્રકારના
યજ્ઞો કરી યજ્ઞન કર્યું. પછી પોતાના તેજે કરી દેદિધ્યમાન, નિરંતર ગુણુ-
સંપન્ન શ્રીરામચંદ્રજી દેહિઓનો ક્ષુધા તૃષ્ણા તથા સર્વ રાગને છૂટી સર્વ પ્રા-
ણિઓને અતિક્રમણુ કરનાર દશરથ પુત્ર તે શોભતા હતા. એરીતે ધર્મે-
કરી શ્રીરામચંદ્રજી જ્યારે રાજ્ય ને શીક્ષા કરવા લાગ્યા ત્યારે ઋષિઓ દે-
વતાઓ તથા મનુષ્યો પૃથ્વીમાં એકઠા મળી રહેતા હતા, અને પ્રાણિયોતું
બળ પણ ન હણાતું હતું. અને અતિ શ્વાસાદિક રોગો પણ મનુષ્યોને
થતા ન હતા. સર્વનાં તેજ પ્રદીપ્ત થતાં હતાં. કોઈ સ્થાનકે અનર્થ થતો
ન હતો. સર્વ પ્રજા મોટા આયુષ્યવાળી થતી હતી. યુવાવસ્થામાં કોઈ મ-
રણ પામતું ન હતું. ચાર વેદેકરી પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓ વિવિધ પ્રકા-
રનું હવ્ય, કવ્ય, તાડાગારામાદિ તથા ઈષ્ટ એવાં હૃતદ્રવ્યને પ્રાપ્ત થતા હતા.
દંશ તથા મશક રહિત નાશ થયા છે સર્પ તથા જળજંતુ જેમાંથી એવા
દેશો થયા હતા. તેમ જળમાં પ્રાણિયોને મૃત્યુ ન થતું હતું. અકાળે અગ્નિ
પણ પ્રાણિયોને બાળતો ન હતો. અને તે વખતમાં અધર્મમાં રૂચિવાળા
લોભી તથા મૂર્ખ કોઈપણ પ્રાણિયો થતા ન હતા. વળી શુભકર્મમાં છે
આસક્તિ જેમની એવા સર્વ વર્ણ પણ થયા હતા. તેમ જનસ્થાનમાં રા-
ક્ષસોએ નાશ પમાડેલી સ્વધા તથા પૂજા પણ તેમને મારી સમર્થ એવા
શ્રીરામચંદ્રજીએ પિતૃ તથા દેવતાઓને પાછી આપી; અને જેના રાજ્યમાં
હજારો છે પુત્ર જેમને એવા હજાર વર્ષના આયુષ્વાળા પુરૂષો થતા હતા.
અને મોટાઓ, નાનાઓનાં શ્રાદ્ધ કરતા ન હતા. અર્થાત્ કે મોટા જીવતાં
નાના મરતા ન હતા. શ્યામ, યુવાવસ્થાવાળા લાલ છે નેત્ર જેનાં મહોન્મત્ત
હસ્તિ સરખા પરાક્રમ યુક્ત, ગોઠણુ પર્યંત લાંબા બાહુવાળા સુંદર જી-
વથી શોભતા તથા સિંહ સરખા છે ખમ્મા જેના એવા મહાબળવાન સર્વ

જૂતને આનંદ આપનાર રામચંદ્રજી અગિયાર હજાર વર્ષ રાજ્ય કરી પોતાની પ્રજાવિષે 'રામ, રામ, રામ,' એવી કથાનો પ્રચાર કરી આઠ પ્રકારે પોતાના રાજ્ય વંશને સ્થાપન કરી ચાર પ્રકારની પ્રજાને સ્વર્ગમાં મોકલી પોતે સ્વર્ગમાં ગયા. હે સુંજય, યાનાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે પણ જ્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે હે શ્વેત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનરહિત તારા પુત્રનો શોક તું કર માં. એ રીતે નારદે સુંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુભ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વેત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां एकोनषष्टितमोऽध्यायः-॥१९॥

નારદહવાચ ॥ ભગીરથંચરાજાનંમૃતંસુંજયશુશ્રુમ ॥

॥ येनभागीरथीगंगाचयनैःकांचतैश्चिता ॥

નારદ કહે છે-હે સુંજય, જેણે પક્ષીની આકૃતિ સરખા સુવર્ણના કુંડેકરી ભાગીરથી ગંગાને વ્યાપ્ત કરી હતી તે ભગીરથ રાજા પણ મૃત્યુ-ઘસત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. જેણે સુવર્ણથી શાભિતી દશલક્ષ કન્યાઓ રાજા તથા રાજપુત્રોને અતિક્રમણ કરી આહ્વાણે આપી હતી, તે સર્વ કન્યાઓ રથમાં બેઠેલીઓ હતી અને તે રથને ચાર ચાર ઘોડાઓ જોડેલા હતા અને એક એક રથની પાછળ સુવર્ણની માળા પેરેલા સો સો હસ્તિ હતા અને એક એક હસ્તિની પાછળ હજાર હજાર અશ્વ હતા અને એક એક અશ્વની પાછળ સો સો ગાયો અને ગાયોની પાછળ અજ તથા મેષ હતા. એવી રીતે જેણે દાન આપ્યાં હતાં. પાસે ઉભો રહી રાજા ધણીક દક્ષિણા આપતો હતો તેથી તેના ભારેકરી તીર દેશમાં નખી ગયેલી ગંગા તેના ખોળામાં બેઠી. પૂર્વે ઉર્વશી અપ્સરા હતી એવી તે ભાગીરથી ગંગા એ રીતે રાજાની દુહિતા થઈ. ને પુત્રપણને પણ પામી એટલે કે નરકથી તેનું રક્ષણ કર્યું. તે ટાણે મનોહર વચન બોલનાર, સૂર્યસરખી કાંતિવાળા ગંધર્વ, પ્રસન્ન થઈ પિતૃ, દેવ તથા મનુષ્યો જે રીતે સાંભળે તે રીતે ગાયનાં ગાતા હતા. જે ઈશ્વાકના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધણી દક્ષિણા આ-

પનાર યજ્ઞમાન ભગીરથને સમુદ્રમાં જનારી દેવી ગંગા પિતારૂપે વરી, તે ભગિરથ રાખતો ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓએ કરી શોભિતો યજ્ઞ નિર્વિધ તથા નિરામયપણ્યે કરી સારી રીતે શોભિતો થયો. જે યજ્ઞમાં પોતાને પ્રિય એવી જે જે વસ્તુની આહ્વાણો ઈચ્છા કરે તે તે વસ્તુ, યોગી એવો પ્રસન્ન થયેલો ભગીરથ, આહ્વાણોને આપતો હતો. પ્રિય એવાં ધનસહિત આહ્વાણોને ન અપાય એવું તો જેને કંઈ પણ હતું નહિ. તે રાખ પણ આહ્વાણના પ્રસાદથી અહ્મલોક પ્રત્યે ગયો. મરીચીપા ઋષિયો કર્મ, યજ્ઞ તથા યોગયજ્ઞે કરી પ્રાપ્ય સૂર્ય તથા તદર્થાભિને જે કારણ માટે ઉપસ્થાન કરવાને ઈચ્છે છે તેજ પ્રયોજન વાસ્તે તે ભગીરથને પણ ઉપસ્થાન કરવા ઈચ્છે છે. હે સંજય, તારાથી જ્ઞાનાદિકેકરી ઉત્તમ તારા પુત્રથી અલંકૃત પવિત્ર તે પણ મૃત્યુચ્ચસ્ત થયો; માટે હે શ્વેલ, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞન હીન એવા તારા પુત્રનો શોક કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये

गुर्जरभाषायां षष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

નારદઉવાચ ॥ દિલીપંચેદૈલવિલંમૃતંસૃંજયશુશ્રુમ ॥

॥ यस्ययज्ञश्चित्पवासन्प्रपुतायुतशોद्धिजा ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જેના સેંકડો યજ્ઞમાં ક્રિયા જ્ઞાન તથા અર્થ સંપન્ન યજ્ઞન કરનાર પુત્ર તથા પૌત્રવાળા અસંખ્યાત તો આહ્વાણો હતા. એવો એલવિલ પુત્ર દિલિપ પણ મૃત્યુચ્ચસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. વળી વિસ્તૃત યજ્ઞેકરી યજ્ઞન કરતા જે રાખએ ધને કરી સંપૂર્ણ એવી આ પૃથ્વી આહ્વાણોને આપી હતી. તેમ જે દિલિપના યજ્ઞવિષે હિરણ્યમય પંથા કર્યો હતો અને ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓ પણ ત્યાં આવી પુણ્યની ઉત્પત્તિ સાદ્ જાણે હોય નહિ ! તેમ તેને અલંકાર કરતા. હતા, અને જે યજ્ઞમાં પર્વતની જેમને ઉપમા અપાય એવા હજારો હસ્તિઓ જતા હતા. તેમ સભા આદિક સર્વ સ્થાનકો પણ સુવર્ણથી રચેલાં હતાં. અને રસોની તો નાની કર્ત્રિમ નદીઓ ચાલી હતી, ને ભક્ષ્ય વસ્તુના પર્વતો થયા હતા. હ-

જનશે વામ લાંબા તો સુવર્ણમય યજ્ઞસ્તંભ રચેલા હતા. જેના હિરણ્યમય સ્તંભમાં ચપાલ તથા પ્રચપાલનામે અગ્રભાગવિષે કાંગરા કસ્યા હતા. અને લાં છ હજાર તો અપ્સરાઓ સાત પ્રકારથી નૃત્ય કરતી હતી. ને જ્યાં વિશ્વાવસુ ગંધર્વ પોતે હર્ષથી વીણા વગાડતો હતો, તેમ સર્વ પ્રાણીઓ રાગને સહ્ય છે શીલ જેનું એવો માનતા હતા. ગોળ ચોખ્ખા તથા બોબ્બ પદાર્થે કરી મત્ત સ્ત્રીઓ પતિ નિમિત્ત શયન કરતી હતી. તેમ આ તો એક મોટું આશ્ચર્ય માનું છું જે ખીન્ન રાજાઓ સરખો આ નહિં. કારણ જળ ઉપર રહિ યુદ્ધ કરતાં એના રથનાં ચક્ર જળમાં ડૂબતાં ન હતાં. એવા સત્યવાદિ, દૃઢ ધનુષ્વાળા ધણી દક્ષિણા આપનાર દિક્ષીપ રાજાને જેમણે જોયો હતો તે પણ સ્વર્ગમાં ગયો. તેમજ દિલીપના ધરમાં સ્વાધ્યાય શબ્દ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, પીઓ, જમો, આવો એ પાંચ શબ્દ જીર્ણ થતા ન હતા. હે સંજય! તારાથી જ્ઞાનાદિકેકરી શ્રેષ્ઠ, તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે રાજા પણ મૃત્યુચ્ચસ્ત થયો. તારે હે શ્વેત, યજન તથા વેદાધ્યયનરહિત તારા પુત્ર સંબંધી શોક કર નહિ. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુત્પયથાઃ ॥

॥ અયજ્વાન્મદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां एकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥

નારદુવાચ ॥ માંધાતાચેદૌવનાશ્વોમૃતઃસુંજયશુશ્રુમ ॥

॥ देवासुरमनुष्याणां त्रैलोक्यविजयीनृपः ॥

નારદ કહે છે, - હે સંજય, દેવ, અસુર, મનુષ્ય, તથા ત્રૈલોક્યને પણ જીતનાર યુવનાશ્વપુત્ર માંધાતા પણ મૃત્યુચ્ચસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. કાઈ વખતે મૃગયા કરવા ગયેલો થાકી ગયાં છે વાહન જેનાં, તૃપાથી પીડાયેલો યુવનાશ્વરાજા ધૂમ દેખી સત્રમાં-જઈ યાત્રીય એવા પૃષ્ઠાજ્યનું પાન કરી ગયો, તેથી તે રાજાના પેટમાં ગર્ભ રહ્યો. વૈદમાં શ્રેષ્ઠ, દેવવૈદ અશ્વિનીકુમારે પેટમાંથી તે ગર્ભને ખેંચી લીધો. તે ટાણે પિતાના ખોળામાં સુતેલા દેવ સરખી કાંતિવાળા તે ગર્ભને જોઈ દેવતાઓ 'આ કુમાર કેને

ધાવશે' એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા. તે સમયે ઈન્દ્રે દયાથી મને ધાવશે એમ કહી તેના મુખમાં પોતાની અંગુળી આપી કે આંગળીયોમાંથી અમૃત સરખી દુગ્ધધારા ઉત્પન્ન થઈ. તેથી આશ્ચર્યરૂપ માંધાતા એવું તેનું નામ થયું. એ રીતે તે મહાત્મા ઈન્દ્રનો હાથ માંધાતાના મુખમાં દુગ્ધ તથા ધૃતની ધારાને સ્વવા લાગ્યો. સારે ઈન્દ્રના હસ્તને પાન કરતો પરાક્રમી તે, બાર દિવસમાં બાર વર્ષ જેવડો થયો. ધર્માત્મા ધૃતિમાન શૂરવીર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો જીતેન્દ્રિય તે, એક દિવસમાં આ સમગ્ર પૃથ્વીને જીત્યો હતો. તેમજ જનમેજય, સુધન્વા, ગય, પૂર, બૃહદ્રથ, અસિત તથા નૃમને પણ જીત્યો હતો. અને જેટલા દેશમાં સૂર્ય ઉદય થઈ અસ્ત થાય છે તે બધું યુવનાશ્વપુત્ર માંધાતાનુંજ ક્ષેત્ર કહેવાતું હતું. તે રાજાએ સો અશ્વમેધ તથા તેટલાજ રાજસૂયયજ્ઞથી યજન કરી લાલ છે અવયવ જેમના એવા સુવર્ણમય સો યોજન લાંબા તથા એક યોજનમાં વિસ્તીર્ણુ એવા રેહિત નામના મત્સ્ય તથા અત્યંત સ્વાદિષ્ટ અનેક પ્રકારના ભક્ષ્ય ભોજ્ય અજના પર્વત બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા; કારણુ બ્રાહ્મણુથી અતિશય ખાનાર જન હજુાય છે એવી રીતે ભક્ષ્ય અન્ન તથા પાનના છે નિચય જેમાં, એવા અજના પર્વત શોભતા હતા. તેમને ધૃતરૂપી છે -હદ જેમાં દાળરૂપી પાંકવાળી, દહિરૂપી રૂંધુથી શોભિતી, ગોળરૂપ ઉદકવતી, મધુ તથા ક્ષીરને વેહેનારી નદીઓએ રૂંધી લીધા હતા; અને ત્યાં દેવ, અસુર, નર, યક્ષ, ગંધર્વ, ઉરગ તથા પક્ષીઓ આવ્યા હતા; અને ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણુ તથા ઋષિયો પણ વેદ તથા તેના અંગમાં પારંગત હતા, અને ત્યાં અવિદ્વાન્ તો કોઈ હતાજ નહિ. પછી તે રાજા ધનેકરી સંપૂર્ણ સમગ્ર પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આધિન કરી પોતાના યજ્ઞથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરી પુણ્ય કરનારાઓને પ્રાપ્ય એવા ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયો. હે સંજય, યાનાદિકેકરી તારાથી અત્યંત ઉત્તમ અને તારા પુત્રથી અતિશય પવિત્ર તે રાજા પણ મૃત્યુમસ્ત થયો. માટે હે શ્વેત, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનેકરી હીન એવા તારા પુત્રનિભિત્ત તું શોભ કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાસ્પુણ્યતરસ્તુશ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યંમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये

ગુર્જરભાષાયાં દ્વિષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૨॥

નારદહવાચ ॥ યયાતિનાહુષંચૈવમૃતંસુંજયશુશ્રુમ ॥

રાજસૂયશૈતૈરિદ્ધાસોશ્વમેધશતેનચ ॥

નારદ કહે છે,—હે સુંજય ! જેણે સો રાજસૂય અને સો અશ્વમેધ તથા હગ્ગર પુંડરીક, સો વાજપેય, હગ્ગર અતિરત્ન, ચાતુર્માસ્ય વિવિધપ્રકારના અગ્નિષ્ટોમ તથા ધણીક દક્ષિણાનાળા સત્રેકરી યજન કર્યું હતું તે નહુષપુલ યયાતિ પણ મૃત્યુઋસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે, અને જેણે બ્રાહ્મણના દ્વેષિ એવેછોતું જે કંઈ ધન પૃથ્વીમાં હતું તે હરણ કરી બ્રાહ્મણોને આધિન કર્યું હતું. ને નદીમાત્રમાં અતિશય પવિત્ર સરસ્વતી, સમુદ્ર, નદી-ઓ તથા પર્વતો યજન કરનાર. અતિ પવિત્ર યયાતિને ધૃત તથા દુગ્ધ આપતા હતા. વળી જેણે દેવાસુર યુદ્ધમાં દેવતાઓની સહાયતા કરી આ સમગ્ર પૃથ્વીના ચાર ભાગ કરી, ચાર ઋત્વિજોને આપ્યા હતા. એ રીતે નાનાપ્રકારના યજ્ઞથી યજન કરી શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની તથા શર્મિષ્ઠા-નેવિષે ધર્મથી ઉત્તમ એવી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી દેવ સરખો તે, સર્વ દેવતાઓના બગીચામાં બીજા ઈન્દ્રની પેઠે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરીને પણ સર્વ વેદ બ્રહ્માનાર તે કામની શાન્તિને પ્રાપ્ત ન થયો, ભારે પૃથ્વી-વિષે જે કંઈ ધાન્ય, સુવર્ણ, પથ્થ તથા સ્ત્રીઓ, એ સર્વ એકને મળે તોય પણ તેમાં તેને પરિપૂર્ણ બુદ્ધિ થાય નહિ એવી ગાથા ગાઈ શાંત થઈ કામનાઓનો ભાગ કરી ધૈર્ય રાખી પૂરને રાજ્ય આપી સ્ત્રીસહિત વનમાં આસી નિકળ્યો. હે સુંજય ! યાનાદિકેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ અને તારા પુત્રથી અતિપુણ્યવાન તે પણ મૃત્યુઋસ્ત થયો. માટે વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત તારા પુત્રનો હે શ્રેય, તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સુંજયને. કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમંભિશ્વૈત્યેતિન્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये

गुर्जरभाषायां त्रिःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

નારદઉવાચ ॥ નાભાગમવરીષંચમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ યઃસહસ્ત્રંસહસ્તાણાંરાજ્ઞાંચૈકસ્ત્વયોપયત્ ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જેણે દશલક્ષ રાજાઓ સાથે એકલાં વૃદ્ધ કસ્યું હતું તે નાભાગપુત્ર અંબરીષ પણ મૃત્યુમ્હસ્ત થયો, એમ અમે સાંભળ્યું છે. જેની સામે સંગ્રામમાં જીતવાને ઈચ્છતા, અસ્ત્ર યુદ્ધમાં ચતુર, ભયંકર વૈરીઓ અમંચળરૂપ વાણીસ્ત્રજતા આવ્યા તે ટાણે વ્યથા રહિત તેણે બળ લાઘવ શીક્ષા તથા અસ્ત્ર બળે કરી શત્રુઓનાં છત્ર, આયુધ, ધ્વજ, રથ તથા ભાલા પણ કાપી નાંખ્યા. તેથી ભયભીત થયેલા કવચવગરના જીવવાને ઈચ્છતા તમારા હીએ એમ બોલતા તેઓ તેની શરણે આવ્યા. તેમને વશ કરી આ સમગ્ર પૃથ્વીને જીતી તે રાજાએ ઈષ્ટ એવા શાસ્ત્રાચાર પ્રમાણે સેંકડો યજ્ઞ કરી પરમેશ્વરનું યજ્ઞન કસ્યું. તેમાં પૂજેલા બ્રાહ્મણો અત્યંત તૃપ્ત થયા અને સર્વ ગુણ સંપન્ન એવા બીજા માણસો પણ અન્નનું સદા ભોજન કરતા હતા. વળી જે યજ્ઞમાં મોદક, પૂરી, માલપૂડા, સ્વાદિષ્ટ શાકુલી કરંબ, દ્રાક્ષા, સારી રીતે રચેલાં અન્ન, દાળ, ધાન્ય, મદિરા મિશ્ર માલપૂવા, સાટા, ખાંડવ, ચાનક, કોમળ સુગંધી સારી રીતે યોજના કરેલાં મધુર અન્ન, ધૂત, મધુ, દુગ્ધ, જળ, સ્વાદિષ્ટ દહી, ફળ તથા અત્યંત સ્વાદિષ્ટ મૂળ ઈલાદિનાં બ્રાહ્મણુ ભોજન કરતા હતા. પાન કરનારા કેટલાક પુરૂષો ગીત તથા વાદિતના શબ્દ સાંભળી મદ કરનારા સુરાદિને આ પાપરૂપ છે એમ જાણીને છતે પણ પોતાના સુખ વાસ્તે પીતા હતા. તે ઠેકાણે મદોન્મત્ત એવા ઋષ્ટ થયેલા પુરૂષો ગાથા ગાતા હતા, બજાતા હતા અને નાભાગની સ્તુતિ કરતા હજારો નૃત્ય કરતા હતા. જે અંબરીષ રાજાએ તે તે યજ્ઞોને વિષે યજ્ઞન કરનાર સુવર્ણના કવચવાળા શ્વેત છે છત્ર જેમનાં, સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા એવા મૂર્દ્ધાભિપિક્ત દંડ કોશ સહિત લાખો રાજાઓ તથા રાજપુત્રો દક્ષિણામાં બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. એટલે કે જીતેલા રાજાઓ તથા તેમનાં રાજ્ય બ્રાહ્મણોને આધિન કર્યાં હતાં. એવાં તેનાં કર્મ જોઈ પ્રસન્ન થયેલા મહર્ષિઓ આવી રીતે તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે, ધણીક દક્ષિણા આપનાર અંબરીષ રાજાએ જે કસ્યું તે પૂર્વે પણ કોઈએ કીધું નથી; અને બીજા કોઈ કરશે પણ નહિ. હે સંજય, તારાથી જ્ઞાનાદિકે કરી અધિક અને તારા પુત્રથી અતિ પવિત્ર તે પણ મૃત્યુમ્હસ્ત થયો માટે હે શ્વૈલ્ય, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞન હીન તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. એ રીતે નારદ સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુભ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

નારદઉવાચ ॥ શશબિંદુંચરાજાનંમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ ईजेसविविधैर्यज्ञैःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥

નારદ કહે છે-હે સંજય, લક્ષ્મવાન સત્ય પરાક્રમવાળા જેણે વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કર્યું હતું તે શશબિંદુ રાજા પણ મૃત્યુચરત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. તે મહાત્મા રાજાને એક લક્ષ સ્ત્રીઓ હતી; અને તે એક એક સ્ત્રીને હજાર હજાર પુત્ર થયા હતા. તે શશબિંદુના સર્વ કુમાર મુખ્ય યજ્ઞે કરી યજન કરનાર વેદના પાર પામેલા સુવર્ણના કવચવાળા ઉત્તમ ધનુષ ધરનાર તથા અશ્વમેધેકરી યજન કરનાર એવા હતા. રાજેન્દ્ર શશબિંદુએ અશ્વમેધ યજ્ઞમાં સર્વ કુમારનું બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યું ને તે એક એક કુમારની માછળ સો સો રથ અને સો સો હસ્તિ આપ્યા અને સુવર્ણથી શોભિતી અસંખ્ય કન્યાઓ પણ આપી ને તે એક એક કન્યા પાછળ સો સો હસ્તિ અને એક એક હસ્તિ પાછળ સો સો રથો, તેમજ એક એક રથની પાછળ સુવર્ણની માળા પેહેરેલા બળવાન એવા સો સો અશ્વ તથા એક એક અશ્વની પાછળ હજાર હજાર ગાયો અને એક એક ગાયની પાછળ પચાસ પચાસ બકરાં એટલું ધન મેટા ભાગ્યવાળા શશબિંદુએ મહામખ અશ્વમેધમાં બ્રાહ્મણોને આપ્યું હતું. વળી જેના મેટા અશ્વમેધયજ્ઞમાં જેટલા વૃક્ષના યજ્ઞ સ્તંભ હતા તેટલા બીજા સુવર્ણના થયા હતા. તેમ બક્ષ્ય એવાં અન્નપાનાદિકના કોશ સૂધી ઉચા પર્વત થયા હતા. તેના તન્મામ યજ્ઞ પૂરા થયા ત્યારે અન્નપાનાદિકના તેર નિચય બાકી રહ્યા. એવી રીતે યજ્ઞ કરી શશબિંદુ રાજાએ પુષ્કળનેકરી સંકીર્ણ, શાન્ત છે વિદ્ય જેમાં, રોગાદિક રહિત એવી આ પૃથ્વીને ધણાક કાળ સૂધી ભોગવી અંતે પોતે સ્વર્ગમાં ગયો. હે સંજય, યાનાદિકકરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અસંત પવિત્ર એવો તે પણ જ્યારે મૃત્યુચરત થયો ત્યારેહે શ્વૈલ,

વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનરહિત પુત્રનો તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ૬૧ ॥

નારદઉવાચ ॥ ગયંચામૂર્તરયસંમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ યૌવૈવર્ષશતંરાજાહુતાશિષ્ટાશનોભવત્ ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જે રાજાએ સો વરસ સૂધી હોમતાં અવશેષ રહેલું ભક્ષણ કર્યું હતું એવો અભૂર્તસ્થાનો પુત્ર ગય પણ મૃત્યુ-અસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે, જે ગય રાજાના નિયમથી પ્રસન્ન થયેલો અગ્નિ, તેને વર આપવા ઉદ્યુક્ત થયો ત્યારે તેને તેણે કહ્યું કે હું અગ્ને, મને પ્રસન્ન થઈ વર આપતા હોતો એટલો હું વર માગું છું કે તપ, બ્રહ્મચર્ય વ્રત, નિયમ તથા ગુરુઓના પ્રસાદેકરી. હું વેદને જાણું, સ્વધર્મમાં રહી અહિંસ્ય એવજ્ઞ ધર્મ પાળું અને અક્ષય એવું ધન મને પ્રાપ્ત થાય, બ્રાહ્મણોને નિરંતર દાન આપ્યા કરે તોય અશ્રદ્ધા થાય નહિ, મારી સર્વણું સ્ત્રીને પુત્રજન્મ થાય, શ્રદ્ધાથી નિરંતર અન્નદાન આપ્યા કરે, તેમ માફ મન નિરંતર ધર્મમાં રહે અને હું અગ્ને, મારા ધર્મ કાર્યમાં ક્યારેય પણ વિઘ્ન થાય નહીં. એવી તેની માગણી સાંભળી ‘કીંક તેમ થાઓ’, એમ કહી અગ્નિ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો. ત્યારે પછી ગયરાજાએ અગ્નિના પ્રસાદથી તે સર્વને પ્રાપ્ત થઈ ધર્મથી શત્રુને જીતી, દર્શી, પૌર્ણ માસી, આશ્રયણ, ચાતુર્માસ્ય તથા ધણીક દક્ષિણવાળા બીજા પણ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞથી શ્રદ્ધાએકરી સો વર્ષ સૂધી યજ્ઞ કરી એકે લક્ષ અને છ અયુત ગાયો તથા દશ હજાર અશ્વ તથા એક લાખ નિષ્ક, એટલાં દાન નિત્ય ઉઠી સો વર્ષ સૂધી આપ્યાં હતાં અને સર્વ નક્ષત્રવિષે નક્ષત્રવિહિત દક્ષિણા દેનાર જેણે વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી સોમ તથા અંગિરા જેમ યજ્ઞ કરે તેમ યજ્ઞ કરેલું હતું. તેજ રાજાએ મ-

ણિના છે કાંકરા જેમાં એવી સુવર્ણની પૃથ્વી કરી મોટા અશ્વમેધનામના યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને આપી હતી. અને જેના યજ્ઞસ્તંભ પણ સર્વ ભૂતના મનને હરનાર રત્નજડિત સુવર્ણમય હતા. વળી જે રાજા, સર્વ ગુણયુક્ત અન્ન, પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણોને તથા બીજા પ્રાણીઓને પણ આપતો હતો. અને સમુદ્ર, વન, દ્વીપ, નદી, નદ, જળ, નગર, દેશ તથા આકાશમાં જે જે વિવિધ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ વસતાં હતાં એની યજ્ઞ સંપત્તિથી અત્યંત તૃપ્ત થયાં હતાં એવા તે પણ ગયના સૈરખો બીજો કોઈ પણ યજ્ઞ થયો નથી એમ કહેતાં હતાં. યજ્ઞ કરનાર યજ્ઞમાન ગયની, છત્રીશ યોજનમાં છે આયામ જેનો ને ત્રીશ યોજનમાં વિસ્તૃત, તેમાં આગળ પાછળ ચોવીશ યોજન સુવર્ણની અને બાકી મૌકિતક તથા મણિથી જડિત એવી તો વેદી હતી. તેમ ધણી દક્ષિણા આપનાર તે રાજા, બ્રાહ્મણોને વસ્ત્ર આભરણ તથા શાસ્ત્રાગ્રાપ્રમાણે બીજી દક્ષિણાઓ પણ આપતો હતો; અને જેના યજ્ઞમાં બોજન કરતાં વધેલા અન્નના પચ્ચીશ પર્વત થયા હતા, અને રસોની નાની કર્ત્રિમ નદીઓ થઈ હતી. તેમજ વસ્ત્ર, આભરણ તથા સુગંધી પદાર્થોના પણ જૂદા જૂદા મોટા ઢગલા થયા હતા. જેના પ્રભાવથી ગયરાજ ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થયો. તેમજ અક્ષય કરણવટ તથા પવિત્ર એવું બ્રહ્મસર પણ ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થયું. હે સંજય, યાનાદિકેકરી તારાથી અધિક અને તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર તે રાજા પણ મૃત્યુમસ્ત થયો. માટે હે શ્વેત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનરહિત એવા તારાપુત્ર સંખ્યાંધિ તું શોક માં કર. એ રીતે નારદે સંજય પ્રત્યે કહ્યું.

॥ પુત્રાતપુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમામિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहामारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां षट्षाष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

નારદુવાચ ॥ સાંકૃતિરંતિદેવંચમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ यस्यद्विशतसाहस्राभासन्सूदामहात्मनः ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જે મહાત્માના ધરમાં એ લાખતો રસોઈ કરનાર હતા તે સંકૃતિપુત્ર રંતિદેવ પણ મૃત્યુમસ્ત થયો, એમ અને સાંભ

જેવું છે. જેના ધરમાં પીરસનારાઓ અભ્યાગત બ્રાહ્મણ તથા અતિથીને પકવ તથા અપકવ એવું અમૃત સરખું શ્રેષ્ઠ અન્ન દિવસ રાત્રિ આપ્યા કરતા હતા; અને જે રાગ, ધર્મથી વેદ ભણી શત્રુઓને વશ કરી ન્યાયથી સંપાદન કરેલું ધન બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. તેમ વિધિથી સત્રેકરી યજ્ઞન કરનાર તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તે રાગપાસે સ્વર્ગને ઈચ્છતાં ઘણાંક પશુઓ પોતાની મેળે આવતાં હતાં. અને જેના પાકસ્થાનમાંથી પડેલાં પશુના ચર્મથી નદી પ્રવર્તમાન થઈ હતી, તેથી ચર્મજ્વલિત એવું તેનું નામ વિખ્યાત થયું. બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કનું દાન આપતો તે રાગ 'તને નિષ્ક, તને નિષ્ક' એ રીતે હમેશ ભાષણ કરતો તેમની આશ્વાસના કરી વારંવાર તેમને 'હમશે નિષ્ક આપતો હતો. આજ મેં સ્વદપ આપ્યું છે એમ કહી એક દિવસમાં જે કશેડો નિષ્ક આપતો હતો તેના સરખું બીજો કોણ આપી શકશે? બ્રાહ્મણના હાથના વિયોગથી મને મોટું દુઃખ થશે, એમાં સંદેહ નહીં એમ કહી નિરંતર તેમને ધન આપતો હતો; અને સેંકડો વરસસૂધી તો જે એકસો આઠ સુવર્ણની મોહોરરૂપ નિષ્કધન, સેંકડો ગાયો તથા સુવર્ણથી શોભિતા સેંકડો બળદ અગ્નિહોત્ર તથા યજ્ઞના સધનભૂત કરક, કુંભ, સ્થાળી, પીંદર, શયન, આસન, પ્રાસાદ, ગૃહ, વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષ, અન્ન તથા ધન, પક્ષે પક્ષે બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. તે બુદ્ધિમાન, રંતિદેવનું જે કંઈ હતું તે સર્વ સુવર્ણમય હતું, અને પુરાણરો જાણનાર પુરૂષો પણ રંતિદેવની અતિમાનુષી એવી તે સમૃદ્ધિને જોઈ આવી રીતે ગાથા ગાતા હતા—જે આ રીતનું ભરેલું ધન કુળેરના ધરમાં પણ અમે પૂર્વે જોયું નથી ત્યારે મનુષ્યના ધરમાં તો ક્યાંથીજ હોય? સુવર્ણમય છે ગૃહાદિક સર્વ જેનું એવા સંકૃતિ પુત્ર રંતિદેવને જોઈ રાત્રિવિષે નિવાસ કરનાર અતિથી પણ આશ્ચર્ય પામી આ બધું સુવર્ણમય છે એમ કહેતા હતા. અને ત્યાં એકવીશ હજાર તો ગાયો પ્રાપ્ત થતી હતી. અને સદા 'નણિના કુંડળ ધારણ કરેલા સદ્ લોકો આવી રીતે આક્રોશ કરતા હતા કે સૂપાદિક આજ ધણું ખાજે. પૂર્વની પેઠે આજ માંસ નહીં. સુવર્ણના છે ઉપસ્કર જેના એવા રંતિદેવે વિસ્તૃત એવા પોતાના મોટા યજ્ઞમાં પોતાનું સુવર્ણમય તે સર્વ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું હતું. તેમ તેના યજ્ઞમાં દેવતાઓ પ્રત્યક્ષ આવી હોયને અને પિતૃઓ કવ્યને ગ્રહણ કરતા હતા; ને ઉત્તમ બ્રાહ્મણો સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થતા હતા. હે સંજય, યાનાદિકે કરી તારાથી અધિ-

ક તારા પુત્રથી અંતત પુણ્યવાન તે રાજા પણ મૃત્યુઘ્નત થયો ત્યારે હે
શ્વેત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનરહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. એ રીતે
નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુભ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ૬૭ ॥

નારદઉવાચ ॥ દૌષ્યંતિંભરતંચાપિમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ કર્માણ્યમુકરાણ્યન્યૈઃકૃતવાન્યયઃશિશુર્વને ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, બાળક એવા જોણે વનમાં બીજાઓથી
-ને એવાં કર્મ કર્યાં હતાં દુષ્યંતપુત્ર તે ભરત પણ મૃત્યુઘ્નત થયો
એમ અમે સાંભળ્યું છે. બળવાન એવો જે ભરત, હીમ સરખા સ્વચ્છ
નખ તથા દંટારી છે આયુધ જેમને એવા સિંહોને વેગથી પરાક્રમ વગ-
રના કરી ખેંચી અને ખાંચતો હતો. ને કર અંતત ઉગ્ર રક્તપીતવર્ણવાળા
બાઘોને પણ દમન કરી પોતાને વશ કરતો હતો. તેમજ કૂર એવા સ-
પાંદિ તથા દિગ્ગજ એવા હસ્તિઓને પકડી પોતાને યશ કરતો હતો, અને
મહાબળવાન એવા મહિષોને ખેંચી ઉભા રાખતો હતો. એ રીતે અંતત
મદોન્મત્ત એવા સેંકડો સિંહોને તેણે બળથી આકર્ષણ કર્યા હતા. એવી
રીતે બળવાન મૃગ, ગેંડા તથા બીજા નાનાપ્રકારના પ્રાણિઓને પણ કષ્ટ
થાય તે રીતે બાંધી દમન કરી પાછા છોડી દેતો. એવાં એનાં કર્મ જોઈ
બ્રાહ્મણો ‘સર્વદમન’ એવા નામથી તેને બોલાવા લાગ્યા. તે વખતે તેની
માતા હે પુત્ર, પ્રાણિઓની હિંસા કર માં; એમ તેને વારતી હતી. એવા
પરાક્રમી તે ભરત રાજાએ સો અશ્વમેધથી યમુનાના તીર ઉપર, ત્રણસો
અશ્વમેધે કરી સરસ્વતીના તટ ઉપર, તથા ચારસો અશ્વમેધથી ગંગાને કાંઠે
યજ્ઞ કરી, વળી હજાર અશ્વમેધ, સેંકડો રાજસૂય અગ્નિષ્ટોમ, અતિરાત્ર
વિશ્વજિત તથા અપરિમેય વાજપેય યજ્ઞથી યજ્ઞ કરી શકુંતલા પુત્ર તે
ભરતે ધનથી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી બધાં મહર્ષિ એવા કણ્વને સહસ્ત્ર પદ્મ

સુવર્ણ મુદ્રા દક્ષિણા આપી હતી. જેનો મોટા યશવાળો ચારસો હાથ હાંખે શુદ્ધ સુવર્ણનો યજ્ઞસ્તાંભ પ્રાહ્મણો સાથે મળી ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓએ ઉભો કર્યો હતો. વળી તે ભરતે અપરિમિત મનોહર એવા સર્વ રત્ને કરી શોભિતા સુવર્ણમય અશ્વ, હસ્તિ, રથ, ઉષ્ટ્ર, અજ, ગાડર, દાસી દાસ, ધન, ધાન્ય, દુઝણી વાછડાવાળી ગાયો, ગ્રામ, ગૃહ, ક્ષેત્ર તથા વિવિધ પ્રકારના ઉપસ્કરો પણ પ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. પારકાઓએ જીતેલો નહીં અને જીત્યા છે શત્રુ જેણે ઉદાર મનવાળો ચક્રવર્તિ ઐશ્વર્યાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અતિ પવિત્ર, તે પણ બ્યારે મૃત્યુપ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વેત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞન રહિત એવા તારા પુત્રનો તું શોક કર માં, એવી રીતે નારદે સંનયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુભ્યંમાપુત્રમનુતપ્યથાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યેતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ૬૮ ॥

નારદુવાચ ॥ ઇથુંવૈન્યંચરાજાનંમૃતંસંજયશુશ્રુમ ॥

॥ यमभ्यापिंचन्साद्राज्येराजसूयेमहर्षयः ॥

નારદ કહે છે—હે સંનય, જેને એના રાજસૂયમાં મહર્ષિઓએ સાંપ્રાન્યનો અભિષેક કર્યો હતો, વેનપુત્ર તે પૃથુ પણ મૃત્યુપ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. જે પૃથ્વીને વિખ્યાત કરવાથી પૃથુ અને ક્ષત્રી આપણા સર્વની રક્ષા કરવાથી ક્ષત્રિય થયો હતો, અને જે પૃથુને જોઈ પ્રજા ‘અમે તમારા વિષે રક્ત છીએ’ એમ કહેતી હતી, તેથી તેના અનુરાગને લીધે રાજા એવું એતું નામ થયું હતું. તેમજ જે પૃથુને નથી કષ્ટથી પરીપાક જેનો એવી પૃથ્વી કામદુષા થઈ હતી. તેમ સર્વ ગાયો પણ કામદુષા હતી. પાંદડે પાંદડે મધ અને સુખરૂપ છે સ્પર્શ જેમનો એવા સુખને વેહેનાર સુવર્ણમય દર્ભ થતા હતા. તેથી તેનાંજ ચીરવશ પેહેરી તેમાં પ્રજા શયન કરતી હતી. ને વૃક્ષાદિવિષે ફળો પણ અમૃતસરખાં મધુર તથા સ્વાદિષ્ટ થતાં હતાં. તે વખતે પ્રજાને આહાર પણ વિશેષેકરી તેમનોજ હતો. અને પ્રજા બધી રોગરહિત તથા સિદ્ધ છે સર્વ અર્થ જે-

મને એવી અતિ નિર્ભય હતી; અને ઈચ્છા પ્રમાણે વૃક્ષ તથા પર્વતાદિકની ગુહામાં રહેતી હતી. કંરણુ તે વખતે દેશ તથા નગરોના વિભાગ નહોતો. વળી તે પૃથુએ સમુદ્ર પ્રત્યે જતા જળને સ્તાંભન કરી રાખ્યું, અને પર્વતોએ જેને માર્ગ આપ્યો તોય પણ જેનો ધ્વજ ભંગ થયો ન હતો. કોઈ વખતે વનસ્પતિ, શૈલ, દેવ, અસુર, નર, નાગ, સપ્તર્ષયો, પુણ્યજન, ગંધર્વ, અપ્સરા તથા પિતૃઓ સુખેકરી બેઠેલા તે પૃથુ પાસે આવી આ પ્રમાણે તેને કહેવા લાગ્યા કે હે મહારાજ, તું ચક્રવર્તિ ક્ષત્રિય રાજા, રક્ષણ કરનાર પિતા તથા સમર્થ છું, વાસ્તે જેણે કરી અમે શાશ્વતી એવી તૃપ્તિને પામી સુખેથી વાર્તિએ એવા ઈચ્છિત વર અમોને આપ. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી ‘ઠીક બહુ સાર’ એમ કહી વેનપુત્ર પૃથુરાજ શ્રેષ્ઠ એવા ધનુષ્યાણુ મહણુ કરી વિચાર કરી પૃથ્વીને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે હે વસુધે, ‘જલદી આવ. આવ,’ આ બધી પ્રજા વાસ્તે ઈચ્છિત એવું દુગ્ધ રક્ષણુ કર; એટલે સર્વને ઈચ્છિત એવું અન્ન હું આપીશ ‘તાર કલ્યાણુ થાઓ.’ એવાં પૃથુનાં વચન સાંભળી તેને પૃથ્વીએ કહ્યું કે, હે વીર, મને દુહિતાપણુથી કલ્પના કરવા તું યોગ્ય છે. ‘ઠીક બહુ સાર.’ એમ તેને કહી સ્વતંત્ર એવા પૃથુએ સર્વ વિધાન કર્યું. ત્યારપછી ભૂત સમુહોએ પૃથ્વીને દોહી. તેમાં તેને પ્રથમ દોવાની ઈચ્છાથી વનસ્પતિ ઉભાં થયાં. ત્યારે વત્સ તથા દોહન પાત્રને ઈચ્છતી તે પૃથ્વી ઉભી રહી. ત્યારે પુષ્પત એવો શાલવૃક્ષ વત્સ, પ્લક્ષનો વૃક્ષ દોગ્ધા, કપાઈ ગયેલમાં અંકુર થવારૂપી દૂધ તથા સુંદર ઐંદુષ્પરરૂપ પાત્ર થયું. અને પર્વતોએ રત્ન તથા ઐષધીરૂપી દૂધ પોતાના પાષાણરૂપી પાત્રમાં દોહી લીધું. ત્યારે ઉદય પર્વત વત્સ તથા મહાગિરી મેર દોગ્ધા થયો હતો, અને દેવગણે ઈન્દ્રને વત્સ કરી હિરણ્યમય પાત્રમાં અમૃતરૂપી દૂધ દોહી લીધું. અસુરોએ આમ પાત્રમાં માત્ર તક્ષા માચારૂપ દૂધ દોહ્યું ત્યારે દ્વીસુંદ્ર દોગ્ધા અને વીરાચન વત્સ થયો હતો. તેમજ મનુષ્યોએ પૃથ્વી તળવિષે કૃષિ તથા સસ્પરૂપ દૂધ દોહી લીધું ત્યારે સ્વાયંભુવમનુ વત્સ અને પૃથુ પોતે દુગ્ધા થયા હતા. નાગગણે અલાંબુ પાત્રમાં વિષરૂપી દૂધ દોહી લીધું ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર દોગ્ધા તથા તક્ષક વત્સ થયો હતો. રૂડા કર્મવાળા સપ્તઋષિઓએ બ્યારે વેદનું દોહન કર્યું ત્યારે બૃહસ્પતિ દોગ્ધા, છંદપાત્ર તથા સોમરાજ વત્સ થયા હતા; અને યક્ષોએ આમ પાત્રમાં અં-

તર્ધ્યાન દોહન કર્યું ત્યારે કુમેર દોગ્ધા તથા વૃષધ્વજ વત્સ થયા હતા. અપ્સરા અને ગંધર્વોએ પદ્મરૂપ પાત્રમાં પવિત્ર ગંધર્વપી દૂધ દોહી લીધું ત્યારે ચિત્રરથ વત્સ અને વિશ્વરથિ દોગ્ધા થયો હતો. પિતૃગણે રજતપાત્રમાં સ્વધારૂપ દૂધ દોહ્યું ત્યારે વૈવસ્વત વત્સ અને અંતક દોગ્ધા થયો હતો. એ રીતે જે વડે કરી પોતપોતાનું અભિ-
પૃ દૂધ દોહી લીધું તે વત્સ પાત્રાદિક્કરી તેઓ આજ્ઞીન સૂધી નિરંતર વર્તે છે. એવા પ્રતાપવાન વેર્નપુત્ર પૃથુરાજ્યે વિવિધપ્રકારના યજ્ઞથી યજન કરી મનને પ્રિય એવી સર્વકામનાઓથી પ્રાણ્ણીયોને સંતુષ્ટ કરી પૃથ્વી સં-
બધિ જે કોઈ પદાર્થ હતા તેમને સુવર્ણમય રચી મોટા યજ્ઞ અશ્વમેધમાં તે સર્વ પદાર્થ બ્રાહ્મણોને આપ્યા. વળી જેને સુવર્ણથી શોભિતા છાસટ હજાર તો હસ્તિયો બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. અને આ સમય પૃથ્વીને પણ મ-
શ્ચિરત્નથી શોભિતી સુવર્ણમય કરી તેણે બ્રાહ્મણોને આપી હતી. હે સંજય,
ઐશ્વર્યોદિક્કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન તે પણ પંચત્વને પ્રાપ્ત થયો માટે હે શ્વેત, વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત એવા તારા પુત્રનો શોક કર નહીં, એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ પુત્રાત્પુણ્યતરસ્તુમ્યંમાપુત્રમનુતપ્સ્યાઃ ॥

॥ અયજ્વાનમદાક્ષિણ્યમભિશ્વૈત્યૈતિવ્યાહરન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये
गुर्जरभाषायां एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

નારદઃપ્રવાચ ॥ રામોમહાત્પાઃશૂરોવીરલોકનમસ્કૃતઃ ॥

॥ જામદગ્ન્યોપ્યતિયશાઅવિતૃત્તમોરિપ્યતિ ॥

નારદ કહે છે,—હે સંજય, મહા તપસ્વી, શૂરવીર લોકોએ નમસ્કાર કરેલા અતિયશવાળા જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામ પણ મરણ પામશે, જે પરશુ-
રામે આ પૃથ્વીને નિરૂપદ્રવ કરી તે વિષે સલ્યયુગાદિકનો ધર્મ પ્રવર્ત્તાવી તથા અનુતમ એવી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થઈને પણ વિક્રિયાને પ્રાપ્ત થયા નહિ.
વળી સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ વત્સ તથા પોતાના પિતાને પરાભવ પમાડ્યા તેને જોઈ કંઈ ન બોલતાં તેણે સંગ્રામમાં પારકાઓએ જીતેલા નહીં એવા

સહસ્રાર્જુનને માર્યો. પછી જોણે એકઠા મળેલા અપરિમિત ક્ષત્રિયોને મૃત્યુને આધિન કરી એક ધનુષવટે જીત્યા હતા. તેમાંથી બીજા ચક્રે હજાર બ્રહ્મદેવિને નિગ્રહ કરી તે દેશના અધિપતિ દંતક્રૂરને માર્યો. જે પરશુરામે હજારોને મુશળથી, હજારોને ખડ્ગથી, હજારોને હુડુ બંધનથી તથા હજારોને જળમાં માર્યા હતા. તેમજ બ્રાહ્મણના દેવિ ક્ષત્રિયોને જેઠ કટલાકના દાંત ભાગી નાંખ્યો, કટલાકનાં નાક કાપી લીધાં; અને સાત હજારને તો કટુ ધૂમનું પાન કરાવ્યું હતું. કટલાક શિષ્ટ ક્ષત્રિયોને તો બાંધી મારી તેમનાં મસ્તક કાપી નાંખ્યાં હતાં. એ રીતે ગુણવતીની ઉત્તરબાજુ અને ખાંડવની દક્ષિણ તરફ પર્વતસમીપ દેશમાં સેંકડો તથા હજારો હૈહયો સંગ્રામમાં માર્યા હતા. એ પ્રમાણે પિતાના વધથી ક્રોધ પામેલા યુદ્ધિમાન પરશુરામે હજોલા તે શૂરવીર રથ, અશ્વ તથા ગજસહિત રણભૂમીમાં સુતા હતા. ને આશ્રમવાસિઓએ અત્યંત કહેલી વાણી બ્યારે પોતાથી સહન થઈ નહિ ત્યારે વળી તેણે પરશિએ કરી દશહજાર ક્ષત્રિયોને હણ્યા. બ્યારે બ્રાહ્મણો ‘હે રામ તમે દોડજને,’ એમ દાનવાણીથી પોકારવા લાગ્યા ત્યારે પ્રતાપવાન તે જમદગ્નિપુત્રે કાસ્મીર, દરદ, કુંતિ, ક્ષુદ્રક, માલવ, અંગ, વંગ, કલિંગ, વિદેહ, તામ્ર, લિસક, રક્ષોવાહ, વીતિહોત્ર, ત્રિગર્ત્ત, માર્તિંકાવત, શિખી તથા બીજાં પણ દેશ દેશના હજારો રાજાઓ તીક્ષ્ણબાણે કરી હણ્યા. એ રીતે અસંખ્ય રાજાઓને મારી ઈન્દ્રગોપ નામના જંતુ તથા બંધુજીવ નામના વૃક્ષ સરખા, તેમનાં લાલ એવાં રૂધિરનાં પૂરેકરી તળાવો ભરી સર્વ અષ્ટાદશ દ્વીપ પોતાને વશ કરી પછી તેણે શાસ્ત્રાગ્રા પ્રમાણે બત્રીશ હાથ ઉંચી સુવર્ણની વેદી કરાવી સમાધિવિષે છે શ્રેષ્ઠ દક્ષિણા જેમાં એવા સેંકડો યજ્ઞેકરી યજન કર્યું હતું. તેમજ સુવર્ણથી શોભિતા લાખ હસ્તિ તથા સર્વ રત્નેકરી પૂર્ણ, આમ્ય તથા આરણ્ય એવાં પશુ ગણેકરી સંપૂર્ણ, ઈષ્ટજનેકરી સંકુળ તથા જેમાં ચોર નથી એવી સમગ્ર પૃથ્વીને મહાયજ્ઞ અશ્વમેધમાં કસ્યપને આપી હતી. એ રીતે સમર્થ એવા પરશુરામે એકવીશ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરી સેંકડો યજ્ઞથી યજન કરી બધું બ્રાહ્મણોને આપ્યું. અને મારીય એવા કસ્યપે સમસ્ત્રીપવતી પૃથ્વી તે થકી ગ્રહણ કરી રામને કહ્યું કે મારી આગાથી તમે પૃથ્વીપરથી જાઓ. એવાં કસ્યપનાં વચન સાંભળી યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તેણે બ્રાહ્મણની આગા પાળી સમુદ્રને ઓળંગી મહેન્દ્રનામના શ્રેષ્ઠ પર્વતમાં જઈ નિવાસ કર્યો. એ રીતે સેંકડો ગુણેકરીયુક્ત ભૃગુકુળની કીર્તિ વધા-

રનાર મોટી કાન્તિ તથા યશવાળા ઐશ્વર્યાદિકેકરી તમારાથી અધિક તમારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન જન્મદક્ષિણ પુત્ર પરશુરામ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થશે માટે વેદાધ્યયન તથા યજ્ઞનરહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ હે સંજય, તારાથી અતિશય ઐશ્વર્યાદિમાન, રૂડા સેંકડો ગુણેકરી અધિક એકલા એ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયા તથા થશે.

॥ એતેચતુર્ભદ્રતૂરાસ્ત્વયામદ્રશતાધિકાઃ ॥

॥ મૃતાનરવરશ્રેષ્ઠમરિપ્યંતિચસંજય ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

વ્યાસઉવાચ ॥ પુણ્યમાસ્વાનમાયુષ્યંશ્રુત્વાષોડશરાજિકં ॥

॥ અવ્યાહરન્નરપતિસ્તૂળીમાસીત્સસંજયઃ ॥

વ્યાસજી કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર રાજા, આયુષને આપનાર પવિત્ર એવા આ ષોડશ રાજિક આખ્યાનને સાંભળી કંઈ ન જોણતો એવો સંજય રાજા તુપ થઈ બેસી રહો. તે રીતે બેઠેલા તેને ઋષિ એવા ભગવાન નારદે કહ્યું કે હે મહા ધૂને, મેં જે ષોડશ રાજિક આખ્યાન તને કહ્યું તે તેં શ્રવણ કર્યું તથા ગ્રહણ કર્યું વા શુદ્ધીપતિના શ્રાદ્ધની પેઠે કહેવું નિષ્ફળ થયું. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી બે હાથ જોડીને સંજયે કહ્યું કે, હે મહાબાહો, પ્રાચીન યજ્ઞ કરનાર તથા દક્ષિણ દેનાર રાજર્ષિયોનું ઉત્તમ એવું ધન્ય-રૂપ આખ્યાન તમારા મુખથી સાંભળી જેમ સૂર્યના તેજથી અંધકાર ટળે તેમ મારો શોક ટળી ગયો, અને પાપ તથા વ્યથારહિત હું થયો. આજ કશે હવે હું શું કરું? એવાં તેનાં વચન સાંભળી નારદે કહ્યું કે હે રાજા, શોકરહિત તું થયો તે ધણું સાચું થયું. હજી તારું જે જે ઈચ્છા હોય તે તે તું વર માગ તો તે તે સર્વ તને મારાથી પ્રાપ્ત થશે. અમે મિથ્ય બોલનાર નથી. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે ઋષે! તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન છો એથીજ હું સંતુષ્ટ છું; કારણ ભગવાન એવા તમે જેની ઉપર પ્રસન્ન થાઓ તેને શું વસ્તુ દુર્લભ રહેછે? કંઈજ પણ નથી રહેતી, એવાં સંજયનાં વચન સાંભળી વળી નારદે કહ્યું કે હે રાજા, ચોરા-એ વૃથા મારેલો મરણ પામેલો તારો પુત્ર પ્રોક્ષણ કરેલા પશુની પેઠે કષ્ટ-

૩૫ નરકમાંથી પાછો ઉદ્ધાર કરી તને આપું છું. વ્યાસજી કહેછે-હે યુધિષ્ઠિર, એ રીતે નારદે કહ્યું તેટલામાં અદ્ભૂત છે કાન્તિ જેની એવો કુબેરપુત્ર સરખો તે સંજયનો પુત્ર તત્કાળ ત્યાં પ્રકટ થયો, તેને મળી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સંજયરાગ્યે સમાપ્તિવિષે શ્રેષ્ઠ છે દક્ષિણા જેમાં એવા પવિત્ર યજ્ઞેકરી યજ્ઞન કર્યું. હે યુધિષ્ઠિર, એ સ્વર્ણધીવી સંજયપુત્ર કૃતાર્થ થયો નહતો, ભયભીત થયો હતો તેમ યુદ્ધમાં ઉદ્યુક્ત થઈને પણ હણાયો ન હતો, તેમજ નથી કર્યું યજ્ઞન જેણે એવો તથા અનપત્ય હતો તેથી એને પાછો જીવતો કીધો. અને તમારો પુત્ર અભિમન્યુ તો શૂરવીર હજારો શત્રુઓને પામી કૃતાર્થ થયેલો સેનાની સન્મુખ હણાયો તેથી બ્રહ્મચર્ય, વ્રજા, શ્રુત તથા ઈષ્ટ એવા યજ્ઞેકરી જે લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે તે અક્ષય લોકોને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ વિદ્વાન્ પુરૂષો પવિત્ર કર્મેકરી નિરંતર સ્વર્ગને ઈચ્છે છે પણ સ્વર્ગવાસી સ્વર્ગમાંથી આ લોકમાં આવવાની ઈચ્છા નથી કરતા; માટે સંગ્રામમાં નાશ પામી સ્વર્ગમાં ગયેલા અર્જુન પુત્રને અહિં લેઈ આવવા શક્ય થવું કંઈ યોગ્ય નથી. યોગી પુરૂષો યોગે કરીને, ઉત્તમ યજ્ઞન કરનાર યોગેકરી તથા તપસ્વિ પુરૂષો વૃદ્ધિ પામેલા તપેકરી જે ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે તે ગતિને તમારો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો. જે શૂરવીર અભિમન્યુ મરણ થવાથી સંપત્તિને પ્રાપ્ત થઈ અમૃતમય પોતાના કિરણોએ કરી જેવો ચંદ્રમા શોભે તેજો શોભે છે. એ રીતે બ્રાહ્મણોએ અભિમત એવી પોતાની ચંદ્રરૂપ તનુને તે તો પ્રાપ્ત થયો માટે તે અભિમન્યુ શોક કરવા યોગ્ય નથી. વાસ્તે હે અનંધ, એ રીતે જાણી સ્થિર થઈ શત્રુને માર અને ધૈર્યને પ્રાપ્ત થા; અને હવેથી જીવતાઓનોજ શોક કરવો. સ્વર્ગમાં ગયેલાઓનો કરવો નહીં. હે મહારાજ, શોચ કરનાર પુરૂષને ઉત્તર દુઃખજ વૃદ્ધિ પામવું જાય છે, માટે શોકનો લાગ કરી ખુદ પુરૂષ, પ્રહર્ષ, અભિમાન તથા સુખ પ્રાપ્તિનું ચિંતન કરતાં પોતાના કલ્યાણને વિષેજ યત્ન કરે છે એવી રીતે સમજી ખુદ પુરૂષો શોક કરતા નથી. તેમ કંઈ શોક શોકરૂપ નથી, આત્માજ શોકરૂપ છે, અને હે વિદ્વાન્ મૃત્યુની ઉત્પત્તિને અનુપમ એવા એના તપ પણ તમે સાંભળ્યા. તેમજ મરણ પામેલો સંજયનો પુત્ર પાછો જીવતો થયો. વિભૂતિ પણ ચંચળ છે એ પણ તમે સાંભળ્યું. માટે સાવધાન થઈ ઉભા થાઓ અને શોક કરો માં, એમ કહી ભગવાન્ એવા વ્યાસજી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા. એ રીતે યુધિષ્ઠિરની આશ્વસના કરી વાહજ વગરના આકાશ સરખી કાંતિવાળા મતિમાન્,

માનમાં શ્રેષ્ઠ વાણીના સ્વામિ ભગવાન્ એવા વ્યાસજી ગયા પછી ન્યાયથી સંપાદન કચ્છું છે વિત્ત જેણે ઈંદ્રસરખા પરાક્રમી પૂર્વના રાજાઓની સાંભળી છે યગ સંપત્તી જેણે એવા વિદ્વાન્ યુધિષ્ઠિર રાજા મનથી તેમની પ્રશંસા કરી શોક રહિત થયેલા દીન એવા તે અર્જુનને હું શું કહીશ. એ રીતે. વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યા.

॥ સંપૂજ્યમનસાવિદ્વાન્વિશોકોભૂયુધિષ્ઠિરઃ ॥

॥ પુનશ્ચાચિંતયદ્દીનઃકિંસ્વિદ્વક્ષ્યેધનંજયં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ समाप्तमभिमन्युवधपर्व ॥

॥ અથપ્રતિજ્ઞાપર્વ ॥

संजयउवाच ॥ तस्मिन्नहनिनिर्दृत्तेवोरेप्राणभृतांक्षये ॥

॥ આદિત્યેસ્તંગતેશ્રીમાન્સંધ્યાકાલુપસ્થિતે ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રાણીઓનો હૃદય કરનાર ભયંકર તે દિવસ નિવૃત્ત થયો; અને સૂર્ય અસ્ત થયાથી સંધ્યાકાળ સમીપ આવ્યો, અને યુદ્ધ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓ નિવાસસ્થાન પ્રત્યે ગયા. તે વખતે હનુમાન છે ધ્વજ વિષે જેને એવા અર્જુન દિવ્ય અસ્ત્રે કરી સંશયકગણને હણી જાયને આપનાર એવા પોતાના રથમાં બેસી પોતાના શિબિર પ્રત્યે જતા તે, નેત્રમાં અશ્રુ ભરી ગેવિંદ એવા ભગવાન્ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે—હે અચ્યુત, હે કેશવ, મારે હૃદય ત્રાસ પામે છે, બરાબર બોલાતું નથી, શરીર ભેદાય છે, અપશુકન થાય છે. મજી સાથે બંધાઈ ગયેલું અનિષ્ટ હૃદયમાંથી ખસતું નથી. અને પૃથ્વી તથા દિશાઓમાં થતા ઉત્પત્તો મને ત્રાસ પમાડે છે. એ રીતે જેટલા પ્રકાર દેખાય છે તે સર્વ અનિષ્ટ સૂચક દેખાય છે, માટે અમાલ્ય સહિત મારા ગુરુ યુધિષ્ઠિર રાજાનું તો કલ્યાણ હશે ના. એવું અર્જુનનું બોલવું સાંભળી વાસુદેવ ભગવાને તેને કહ્યું કે હે અર્જુન, અમાલ્ય સહિત તારા માર્દનું નરૂર કલ્યાણ હશે. તે નિમિત્ત શોક કર માં, પણ ત્યાં કંઈક ખીલ્યું અનિષ્ટ થયું હશે. સંજય કહે છે

હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે દિવસે અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરી તે રીતે વૃત્તાંત કહેતા પોતાના નિવાસ ભણી જતા શરવીર વાસુદેવ તથા અર્જુન સંધ્યાની ઉપાસના કરી રથમાં બેસી આનંદ તથા કાંતિરહિત એવા પોતાના શિબિર પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઈ પારકા શરવીરને હણનાર નથી સ્વસ્થ -હૃદય જેમનું એવા અર્જુન, બીભત્સ છે આકાર જેનો એવા શિબિરને જેઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે જનાર્દન, દુઃકુલિના શબ્દ સાથે મળેલા શંખના શબ્દ તથા માંગલ્ય એવા તૂર્યના શબ્દ પણ આજ થતા નથી. ને શમ્યા તથા તાલના શબ્દ સાથે આજ વીણાઓ પણ વાગતી નથી, તેમ આજ મારા સૈન્યમાં બંદીજનો માંગલ્ય ગીત ગાતા નથી અને સ્તુતિ યુક્ત એવા મનોહર પાઠ પણ કરતા નથી. તેમ યોદ્ધાઓ પણ મને દેખી નીચુ મુખ કરી પાછા વળે છે, અને કરેલાં કર્મ પૂર્વની પેઠે મને કહેતા પણ નથી; માટે હે માધવ, આજ મારા બાઈઓનું તો કલ્યાણ હશે. હે માનદ, આજ આકુળ થયેલા સ્વજનને જેઈ મારા -હૃદયનો ભાવ શુદ્ધ થતો નથી. માટે દુપદ, વિરાટ તથા મારા સર્વ યોદ્ધાઓની સામગ્રી તો કાયમ હશે. તેમ આજ બાઈઓ સહિત પ્રસન્ન થયેલા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પણ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાંથી આવેલા મારી સામે આવતો નથી. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે પરસ્પર બોલતાં પોતાના શિબિર પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા તે બેઠકે અત્યંત અસ્વસ્થ તથા નદ્ર થયાં છે ચિત્ત જેમનાં એવા પાંડવોને જોયા. એવી રીતે કન્યાયેલા બાઈઓ તથા પુત્રોને જોઈ સુભદ્રાપુત્રને ત્યાં ન જોવાથી બેઠકુક્ત મનવાળો વાનરધ્વજ અર્જુન આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, તમારા સર્વનાં મુખવર્ણ અપ્રસન્ન દેખાય છે; તેમ અભિમન્યુને હું જોતો નથી અને તેવિધે મને તમે કંઈ કહેતા નથી અને મેં સાંભળ્યું હતું જે દ્રોણે ચક્રવ્યૂહ નિર્માણ કર્યો હતો તેનો બેદનાર તમારાઓમાં બાળક એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુવિના બીજો કોઈ હતો નહિ; પણ તેને ચક્રવ્યૂહમાંથી નિકળવાનો વિધિ મેં યથાર્થ બતાવ્યો ન હતો. માટે તમે પારકા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરાવેલો મોટા ધનુષ્વાળો પારકા શરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પારકાઓનાં સૈન્યને બેદી શું સંગ્રામમાં હણાયો તો નથી? લાલ છે નેત્ર જેનાં પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલા સિંહના બચ્ચાસરખો ઉપેન્દ્ર સમાન, સુકુમાર છે અંગ જેનાં, મોટા ધનુષ્વાળો ઈન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર, નિરંતર મને પ્રિય એવો તે સંગ્રામમાં કેમ હણાયો?

તે મને કહો. સુમદ્રાનેા પ્રિયપુત્ર તેમજ દ્રૌપદી, કૈશવ ભગવાન્ તથા કું-
તીને પણ અત્યંત પ્રિય એવા અભિમન્યુને કાળે મોહ પમાડેલા કાણે હ-
ણ્યો? પરાક્રમ, શ્રુત તથા માહાત્મ્યે કરી વૃષ્ણિકુળમાં શરવીર મહાત્મા કે-
શવ ભગવાન્ સરખો અભિમન્યુ, સંગ્રામમાં કેમ હણ્યો? સુમદ્રાને અ-
ત્યંત પ્રિય શરવીર, મેં હમેશ લાડવેલા પુત્રને જો ન દેખુ તો હું યમપુ-
રીમાં જઉં. મૃદુ અને વક્ર એવા ખેતલિયાળા કૈશથી મનોહર બાળક,
બાળમૃગસરખાં નેત્રવાળા, મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખું છે પરાક્રમ જેનું, થે-
કતા સિંહના બચ્ચાસરખા, હાસ્યથી બોલનારા, ઈન્દ્રિયો નિયમમાં રાખ-
નારા, ગુરજનનું વાક્ય માનનાર, બાળકપણમાં પણ અતુલ્ય છે કર્મ જેનાં
પ્રિય વચનવાળા મત્સર રહિત, મોટા છે ઉત્સાહ જેને, મહાબાહુ મોટાં ને
કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં, ભક્ત ઉપર દયા રાખનાર, નીચને અનુસર-
નાર નહિ, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, જ્ઞાનસંપન્ન, અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ,
સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ, યુદ્ધમાં આનંદ પામનાર, દ્વેષિયોને બચવધાર-
નાર, પોતાનાઓને પ્રિય તથા હિતમાં યુક્ત, પિતૃઓના જયને ઈચ્છનાર,
પૂર્વે પ્રહાર કરનાર નહિ, સંગ્રામમાં નષ્ટ થયો છે સંભ્રમ જેને એવા પુત્ર
અભિમન્યુને જો ન દેખું તો હું યમપુરીમાં જઉં. રથિયોની ગણનામાં
ગણેલા, મહારથિ, મારાથી અધિક ગુણવાન્, તરૂણ, બાહુશાલિ, નિરંતર
પ્રયુક્તને પ્રિય, કૈશવ ભગવાન્ તથા મને પણ અત્યંત પ્રિય એવા પ્રિયપુ-
ત્રને જો ન દેખું તો હું યમપુરીમાં જઉં. સુંદર છે નાસિકા તથા લલાટ
જેમનાં એવા સુંદર નેત્ર બ્રહ્મકુટી દાંત તથા ઓષ્ઠવાળા તેના મુખને ન દેખું
તો મારા હૃદયને શાંતિ કેમ થાય? વીણાના શબ્દ સરખું સુખ દેનાર,
મનોહર કોકિલ સરખા તેના શબ્દને ન સાંભળતો એવો હું તેના -હૃદયને
શાંતિ કેમ થાય? જેની ઉપમાં લાયક બીજો કોઈ નથી, દેવતાઓને પણ
દુર્લભ એવા તેના રૂપને ન દેખતો એવો હું તેના -હૃદયને શાંતિ કેમ થાય?
ગુરજનને પ્રણામ કરવામાં દક્ષ અને તેમનાં વચન પાળવામાં તત્પર એવા
તે પુત્રને જ્યારે આજ હું જોતો નથી ત્યારે મારા -હૃદયને શાંતિ કેમ થાય?
સુંકુમાર અંગવાળો અમૂલ્ય શય્યામાં શયન કરવા યોગ્ય સનાથોમાં શ્રેષ્ઠ
શરવીર તે આજ અનાયની પેઠે પૃથ્વી વિષે સૂતો છે. પૂર્વે શયન કરેલા
જેને પરમ સ્ત્રિયો સેવતી હતી, આજ અત્યંત વિધાયેલા અંગવાળા તેને
અમંગળ છેરૂપ જેમનાં એવિશિયાળની સ્ત્રિયો સેવે છે. પૂર્વે સૂતેલા જેને સૂત

માગધ તથા અંદિગ્ન જગાડતા હતા તેને આજ શિકારી પશુઓ વિકૃત એવા શબ્દ કરી જગાડે છે. છત્રની છાયાને યોગ્ય એવા તેના સુંદર વદનને જરૂર આજ રણ રેણુ રન્નેધ્વસ્ત કરશે. હે પુત્ર, ભાગ્યહીન એવો હું પુત્રના દર્શનથી હજી તૃપ્ત થયો નથી. તેટલામાં બળાત્કારથી કાળ તને યમપુરીમાં લઈ જાય છે તેથી સુકૃતિની ગતિરૂપ તે સંયમની પણ અત્યંત શોભતી હશે. તેમ જરૂર યમરાજ, વરુણ, ઈન્દ્ર તથા કુમેર એ ચાર લોકપાલ પણ નિર્ભય એવા પ્રિય અતિથીરૂપ તને જોઈ તારો સત્કાર કરશે, એ રીતે અનેક પ્રકારથી વિલાપ કરી ભાગ્યુ છે નાવ જેનું એવા વ્યાપારીની પેઠે અત્યંત દુઃખાવિષ્ટ અર્જુન યુધિષ્ઠિરને આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે, હે કુરુનંદ, શ્રેષ્ઠ પુરૂષો સાથે યુદ્ધ કરતો તે અભિમન્યુ સંગ્રામમાં પારકાઓનો નાશ કરી શત્રુની સન્મુખ શું સ્વર્ગમાં ગયો? વા ધણા સાથે યુદ્ધ કરનાર સહાયતા રહિત સહાયતાને ઈચ્છતા અલ્પ ચેતન વાળા મારા પુત્રને કર્ણ, દ્રોણ કૃપાદિકે તીક્ષ્ણ કરેલા નાનાપ્રકારના યાજ્ઞે કરી જે વખતે પિડિત કર્યો હશે તે ટાણે તેણે જરૂર મારૂ ધ્યાન પણ કર્યું હશે; અને આવી રીતે વારંવાર કહ્યું પણ હશે જે આ ટાણે મારો પિતા હોય તો મારૂ રક્ષણ થાય; તેટલામાં તો તે કૂર બુદ્ધિવાળાઓએ પૃથ્વીવિષે તેને પાડ્યો હશે, એમ હું માનું છું. અથવા મારો પુત્ર માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણનો ભાગિનેય સુભદ્રાવિષે ઉત્પન્ન થયેલો તે ક્યારેય પણ એમ બોલવાને યોગ્ય થાય નહિ, ને લાલ છે હ્રેત્ર જેનાં એવા દીર્ઘ બાહુવાળા પુત્રને ન જોતો એવો હું તેનું હૃદય આ ટાણે વિદીર્ણુ થતું નથી. માટે જરૂર તે કાળમીઠ પાપાણુ સરખું અત્યંત કઠોર છે-એમાં સંશય નહિ. ને મોટા ધનુષ્વાળા કુર મર્મ બેદનાર કર્ણાદિકે વાસુદેવ ભગવાનના ભાગિનેય તથા બાલાક એવા મારા પુત્ર ઉપર બાણ કેમ નાખ્યા? ઉદાર ચિત્તવાળો જે શત્રુઓને મારી નિવાસ પ્રત્યે આવતાં મારી સામે આવી મને આનંદ આપતો હતો તે આજ કેમ મને જોતો નથી? માટે જરૂર શત્રુઓએ રણભૂમિમાં પાડેલો રૂધિરથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનું એવો તે પાડેલો સૂર્યની પેઠે પોતાના અંગેકરી પૃથ્વીને શોભાડતો હશે. મને તો સુભદ્રાનો પણ શોચ થાય છે, કારણ કે પલાયન કરનાર નહીં એવા પુત્રને સંગ્રામમાં હણાયો સાંભળી શોકથી પ્રીડિત થઈ પોતે નાશ પામશે. તેમ પુત્રને ન જોતી તે તથા દ્રૌપદી મને શું કહેશે; અને દુઃખથી પીડિત તે બેઠને હું શું કહીશ. શોકથી રૂઝ થયેલી રૂદન કરતી વધુને જોઈ સહસ્ત્ર પ્રકારે

વિદીર્ણું થતું નથી એવું મારૂં -હૃદય પણ જરૂર વજ્ર સરખું; તેમ તે વખતે મહોન્મત્ત એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો મેં સિંહનાદ સાંભળ્યો હતો; અને કૌરવોના શૂરવીરોને તિરસ્કાર કરતા યુધિષ્ઠનો શબ્દ શ્રીકૃષ્ણે સાંભળ્યો હતો; તે ક્વી રીતે કે, હે મહારથિ આ બાળકને હણિ અર્જુનને ન સહન કરી શકનાર તમો હે અધર્મણ, શું હર્ષ પામે છે? પાંડવોનું બળ તો જુઓ, તેમ કેશવ તથા અર્જુનનું સંગ્રામમાં અપ્રિય કરી પ્રસન્ન થઈ શોક કાળ પાસે આવ્યો તૈને ન જાણતે શું સિંહની પેઠે શબ્દ કરો છે થોડા વખતમાં તમારા પાપ કર્મનું ફળ તમોને પ્રાપ્ત થશે. અરે તમોએ મહા અધર્મ કર્યો માટે તે તુરત તમને ફળિત થયા વગર કેમ રહેશે? એ રીતે તેઓને કહી દુઃખ તથા કોપ સંયુક્ત મહામતિ વૈશ્યા પુત્ર શસ્ત્ર છોડી દઈ નાશી ગયો. કૃષ્ણે એ બધું શ્રવણ કર્યું હતું ત્યારે તે ટાણે સંગ્રામમાં મને કેમ ન કહ્યું. નહિ તો કૂર એવા તે સર્વ મહારથિઓને તેજ વખતે હું બાળી નાખત. સંજય કહે છે-હેધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે પુત્રના શોકથી પીડાયલા ધ્યાન કરતા અશ્રુ છે નેત્રમાં જના અને પુત્ર સંબંધી આધિથી વ્યાપ્ત તથા તીવ્ર શોકે કરી સંયુક્ત એવા અર્જુનને નિગ્રહકરી વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ, એમ ન કરવું એમ કહી તેને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ, સર્વનો એજ માર્ગ છે. તેમાં પણ જેમની યુદ્ધે કરી જીવિકા છે એવા સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીર ક્ષત્રિયોનો તેમ વિશેષે કરીને છે હે મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ! યુદ્ધ કરનાર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર પુરૂષોએ એજ ગતિ કહી છે. તેમ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનું તો જરૂર કરી યુદ્ધમાંજ મરણ થાય માટે અભિમન્યુ પણ પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા શુભ લોક પ્રત્યે ગયો એમાં સંશય નહિ. હે ભરતર્ષભ, હે માનદ, સંગ્રામમાં શત્રુઓની સન્મુખ મરણની તો સર્વ શૂરવીરો નિરંતર ઈચ્છાજ રાખે છે. તેમજ તે પણ સંગ્રામમાં શૂરવીર મહા બળવાન રાજપુત્રોને હણી શૂરવીરોએ આકાંક્ષિત એવાં સન્મુખ મરણને પ્રાપ્ત થયો માટે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ શોક કર માં. કારણ ધર્મના કર્તા પ્રાચીન પુરૂષોએ સંગ્રામમાં મરણ પામવું એજ ક્ષત્રિયોનો સનાતન એવો પરમ ધર્મ કહેતો છે. હે ભરતસત્તમ, તું શોકે કરી વ્યાપ્ત છે તેથી આ તારા સર્વ બાધઓ, રાજાઓ તથા સંબંધીઓ પણ દીન થઈ રહ્યા છે. માટે હે માનદ, સામરૂપ વચને કરી એ સર્વની તું આશ્વાસના કર; તેમ

જાણવાલાયક સર્વ તે જાણ્યું છે, વાસ્તે તું શોધ્ય કરવા યોગ્ય નથી. એ રીતે અદ્ભૂત છે કંઈ જેનાં એવાં શ્રીકૃષ્ણે આશ્વાસના કરેલા અર્જુન, ગદ્ગદ કંઈ એવા સર્વ બાધઓને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, દીર્ઘબાહુ તથા વિસ્તીર્ણ ખભાવાળો તથા લાંબાં અને કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા અભિમન્યુતું વૃત્તાંત હું સાંભળવા ઈચ્છું છું તે તમે કહો. અને મારા પુત્રના વૈરિઓને હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા પરિવાર સહિત સંગ્રામમાં મેં હણેલા જોશો તેમ એક મને આશ્ચર્ય થાય છે જે અસ્ત્ર શીખેલા શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી ઉભેલા તમારા સર્વના મધ્યમાં કદી સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર આવે તોય પણ સુભદ્રાપુત્ર મરણ કેમ પામે? જોતે મારા પુત્રના રક્ષણમાં પાંડવ તથા પંચાલ અશક્ત છે એમ જો મેં જાણ્યું હોત તો હું એના રક્ષણમાં તત્પર રહેત. પણ રથમાં બેસી બાણનો વરસાદ તમે મૂકતે છો તમને તુચ્છ કરી પારકાઓએ કેમ અભિમન્યુને મરણ પમાડયો? પણ હું એમ જાણું છું કે, તમારા કોઈમાં પૌરૂષ કે પરાક્રમ છેજ નહિ. નહિ તો તમારા જોતાં સંગ્રામમાં અભિમન્યુ કેમ પડે? પણ તે વિષે કંઈ પણ હું તમેને કહેતો નથી. મારા આત્માને નિંદુ છું જે અત્યંત દુર્બળ, બીરૂ તથા નથી કર્યો નિશ્ચય જેણે એવા તમેને આજ્ઞા આપી હું બીજે ગયો; અને મારા પુત્રને ન રક્ષણ કરનાર તમેએ કવચ, શસ્ત્ર તથા આયુધ, શોભા વાસ્તે ધારણ કર્યાં છે અને વાણી તમારી સમામાં બોલવા સાફ છે. એટલાં વચન કહી ધનુષ્ તથા શ્રેષ્ઠ ખજૂં ધારણ કરી ઉભેલા કાળની પેઠે ક્રોધા-યમાન થયેલા વારંવાર શ્વાસોશ્વાસ કરતા પુત્રના શોકથી અત્યંત તપેલા અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે મુખ જેતું એવા અર્જુનને જોઈ તેની સાથે બાપણ કરવા તથા તેને સામે જેવા વાસુદેવ ભગવાન તથા મોટા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિના બ્રીહ કોઈ પણ સંબંધિ સમર્થ ન થતા હતા. તે બેઠે તો સર્વ અવસ્થાવિષે અર્જુનના મનને અનુસરનાર અને ઘણું માન તથા પ્રિયપણાને લીધે એને કહેવા યોગ્ય છે તેથી પુત્રના શોકેકરી અત્યંત પીડિત મનવાળા, કમળસરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનને યુધિષ્ઠિર રાગ આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે—

॥ તતસ્તંપુત્રશોકેનમૃશંપીહિતમાનસં ॥

॥ રાજીવલોચનંકુહ્લંરાજાવચનમબ્રવીત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनकोपे गुर्जरभा-
षायां द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

युधिष्ठिरउवाच ॥ त्वयियातेमहाबाहोसंशप्तकबलंपति ॥

॥ प्रयत्नपकरोत्तीव્રमाचार्योग्रहणेमम ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મહાબાહો, તું સંશપ્તકના સૈન્યપત્રે ગયા પછી દ્રોણ-
આર્યે મને મ્રહણ કરવાવિષે અત્યંત યત્ન કર્યો. તે વખતે સામે બૂહ કરી
તે યત્ન કરતા દ્રોણને બૂહ રચના કરેલા અમો ચોતરફથી વારતા હતા.
એ રીતે રથિઓ તેને વારતા હતા અને મારી પણ સારી રીતે રક્ષા કરી
હતી. તોયપણ તીક્ષ્ણ બાણે કરી અમને પીડતાં તે તત્કાળ અમારી સામે
આવ્યા. એ રીતે દ્રોણે પીડિત કરેલા આપણી તરફના રથિયો સંગ્રામમાં
દ્રોણ સૈન્ય સામે જોવા પણ સમર્થ ન થતા હતા ત્યારે બેઠવા સમર્થ તો
ક્યાંથીજ થાય? તે ઠાણે અમે સર્વેએ ખીજને જેની ઉપમા અપાય નહિ
એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને કહ્યું કે—હે તાત, હે પ્રભો, દ્રોણસૈન્યને તું
બેઠ. એ રીતે અમારા કેહેવાથી રૂડા અશ્વની પેઠે પરાક્રમી એવો તે, અ-
સજ્જ એવા તે ભારને વહન કરવા તૈયાર થઈ તારો કરેલો અશ્વનો ઉપ-
દેશ તથા પરાક્રમસંપન્ન પાળક તે, ગરૂડ જેમ સમુદ્રમાં પેસે તેમ તેના
સૈન્યમાં પેઠો. તે વખતે જ માર્ગે કરી તેણે સેનામાં પ્રવેશ કર્યો તેજ માર્ગે
કરી તેની પાછળ જવાની જેની ઈચ્છા છે એવા અમે આવ્યા. તે સમયે
હે તાત, ક્રુદ્ધ એવા સિંહુદેશના જયદ્રથ રાજાએ મહાદેવના વરદાનથી અમને
સર્વને વારી રાખ્યા. ત્યારે દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ અશ્વત્થામા, કૌશલ્ય, તથા કૃત-
વર્મા એ છ રથિઓએ સુભદ્રાપુત્રને ચોતરફથી વિંટી લીધો. એ રીતે સર્વ
મહારથિઓએ વિંટી ધણીકે મળી શક્તિ પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા તે બાળકને
વિરથ કર્યો. તે સમયે દુઃશાસનપુત્રે પરમ સંશયને પ્રાપ્ત થયેલા તેને પા-
ડ્યો. તે અભિમન્યુ પણ હજારો હજાર મનુષ્ય, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓ-
ને મારી વળી ખીજ આઠ હજાર રથ, નવસો હસ્તિ, બે હજાર રાજપુત્ર,
દેખાએલા નહિ એવા ખીજ ફેટલાક શૂરવીર તથા બૃહદ્દાનરાજાને સ્વર્ગમાં
મોકલી ત્યારપછી પરમ ધર્માત્મા અભિમન્યુ દિષ્ટાંતને પ્રાપ્ત થયો; અમોને
શોક વધારનાર એજ વૃત્તાંત બન્યું અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે એવી રીતે

સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રમાણે ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી 'હા પુત્ર' એમ કહી નિઃશ્વાસ મૂકી વ્યથિત થયેલો અર્જુન, પૃથ્વી વિષે પડી ગયો. તે ટાણે ખેદયુક્ત છે મુખ જેમનાં એવા સર્વ દીન થઈ નિમિષ વગરના નેત્રેકરી પરસ્પર એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. તેટલામાં કોષથી મૂર્છિત થયેલો ઈન્દ્ર પુત્ર અર્જુન સંસાર પામી જવરથી જાણે કંપતો હોય તેની પેટે કંપાયમાન થઈ વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકી હાથમાં હાથ પીંચી અશ્રુ છે નેત્રમાં જોના એવો તે ઉન્મત્તની પેટે જોઈ આવેલી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, આ હું પ્રતિજ્ઞા કરી તમેને સત્ય કહું છું જે જયદ્રથ, વધના બચથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને છોડી દેઈ નાસી નહિ જાય તો કાલ હું તેને મારીશ. હે મહારાજ, તેમજ મારી કે તમારી તથા પુરુષોત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણની શરણે નહિ થાય તો કાલ હું જરૂર તેને મારીશ. દુર્યોધનનું પ્રિય કરનાર મારા વિષે વિસ્મરણ કશું છે સુહદપણું જેણે એવા બાલ વધના હેતુભૂત પાપરૂપ જયદ્રથને જરૂર હું કાલે મારીશ. તેટલાં સંગ્રામમાં તેના રક્ષણ વાસ્તે કોઈ મારી સાથે સામે આવી યુદ્ધ કરશે તે કદિ દ્રોણ તથા કૃપાચાર્ય હશે તોય પણ બાણે કરી તેમને હું આચ્છાદન કરી દેઈશ. હે પુરુષર્ષભ, એ રીતે જો હું સંગ્રામમાં ન કરે તો પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા શરસસંમત લોકને હું પ્રાપ્ત ન થાઉં. કાલ જો જયદ્રથને મારે નહિ તો માતા તથા પિતાને હણનાર, ગુરુસ્ત્રી પ્રત્યે જનાર, પારકી ચાડી કરનાર, સાધુ પુરુષની ઈર્ષ્યા કરનાર, પારકી નિંદા કરનાર, થાપણ ઝોળવનાર, વિશ્વાસઘાત કરનાર, બીજાએ ભોગવેલી સ્ત્રીને સ્વીકાર કરનાર, પારકું પાપ કહીદેનાર, આહ્વાણને હણનાર, ગોહત્યા કરનાર, તેમજ પાયસ, યવાન, શાક, ફૂસર, ચૂરસુ, પૂરી, માંસ ઇત્યાદિ ચીજને ફાગટ ખાનારાઓને જે લોક પ્રાપ્ત થાય છે તે લોકને પામું. કાલ જો જયદ્રથને મારે નહિ તો વેદ બણનાર તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા ઉત્તમ આહ્વાણને અને વૃદ્ધ સાધુ તથા ગુરુજનને અપમાન કરનાર તેમજ આહ્વાણ, ગાય તથા અગ્નિને પગેકરી સ્પર્શ કરનાર અને જળમાં સ્નેહ્ય, વિષ્ટા તથા મુત્ર નાંખનારાઓને જે ગતિ થાય તે કષ્ટરૂપ ગતિને પામું. કાલ જો જયદ્રથને હું ન મારું તો નમ્ર થઈ સ્નાન કરનાર, અતિથિનો અનાદર કરનાર, અસત્ય બોલનાર, પારકાને છેતરનાર, પોતાની જાતિ ઢાંકનાર, ખોટા દોષારોપ કરી પારકાઓને દૂષણ આપનાર, બાળક તથા વૃદ્ધને વિભાગ કરી આપવા લાયક મિષ્ટ અન્ન, વેચી આપ્યા વગર ખાઈ જનાર,

ક્ષુદ્ર માણસોની જે દુઃખરૂપ ગતિ થાય તે ગતિને હું પામું. કાલ જે જ્ય-
 દ્રથને હું ન માફ તો પોતાના આશ્રિત એવા સાધુજનનો ત્યાગ કરી તેનું
 પોષણ ન કરનાર, કૂર ખુદ્ધિવાળો, ઉપકારીની નિંદા કરનાર, યોગ્ય એવા
 પાસેના સગાતું શ્રાદ્ધ ન કરનાર અને અયોગ્ય તથા વૃષલીપતિનું શ્રાદ્ધ ક-
 રનાર, મદિરાપાન કરનાર, મર્યાદા તોડનાર, કરેલા ઉપકારને ન જાણનાર,
 તથા પોતાના સ્વામિની નિંદા કરનારને જે ગતિ થાય તે ગતિને
 હું પામું. કાલ જે જ્યદ્રથને માફ નહિ તો હાથે હાથે જ-
 મનાર, ખોળામાં ખાનાર, પ્રાતઃકાળે શયન કરનાર, ટાઢથી ખીનેલ આહ્વાણ
 અને સંગ્રામથી ખીનેલ ક્ષત્રિય, જેમાં એક કૂવો છે એવા વેદધ્વની રહિત
 ગામમાં પશ્ચાત્ત રહેનાર, શસ્ત્રને નિંદનાર, દિવસે મૈથુન કરનાર, અને દિવસે
 શયન કરનાર, પારકા ઘરમાં અગ્નિ મૂકનાર, પારકાને છૂપાવીને વિષ આપ-
 નાર, અગ્નિ તથા અતિથિએ કરી હીન, ગાયોના પીયાવામાં વિદ્ધ કરનાર,
 રજસ્વલા સ્ત્રીને સેવનાર, પલ્લુ લેઈ કન્યા આપનાર, ધણાકને યજન કરા-
 વનાર આહ્વાણ યઈ નીચની સેવા કરનાર, મુખમૈથુન કરનાર, દિવસે મૈથુન
 કરનાર, આહ્વાણને ‘હું’ તને આપીશ’ એમ કહી લોભથી પછી નહિ આ-
 પનાર, એવાની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને હું પ્રાપ્ત થઈ. આ રાત્રિ ગયા
 પછી સવારે જ્યદ્રથને ન માફ તો ધર્મરહિત જે પુરૂષોનું મેં અહિં કી-
 ર્તન નથી કર્યું અને જેમનું કીર્તન કર્યું છે તેમની ગતિને હું જલદી પા-
 મું. વળી આ ફરીથી મારી ખીજ પ્રતિજ્ઞા પણ સાંભળો. કાલ પાપરૂપ
 જ્યદ્રથને હણ્યાવગર જે સૂર્યારત થાય તો અહિંજ હું પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં
 પ્રવેશ કરું. તેમ અસુર, સુર, મનુષ્ય, પક્ષિ, ઉરગ, પિતૃ, રાક્ષસ, અહર્ણિ,
 દેવર્ણિ, ચરાચર આ જગત્ અને તેથી કદિ ખીજું કોઈ હો, તેઓ પણ મારા
 શત્રુને રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શકશે નહીં. કદિ પાતાળમાં જાય કે તેથી
 આગળ થાય અથવા આકાશમાં જાય, ગમે તો દૈત્યના પૂરમાં જાય, સ્વ-
 ર્ગમાં જાય તોયપણ કાલ સવારે સેંકડો બાણો કરી અત્યંત અભિમન્યુના
 શત્રુનું મસ્તક કાપીશ. એમ કહી હાખી તથા દક્ષિણ બાજુ ધનુષ્ ખેંચ્યું.
 તેનો શબ્દ તેના શબ્દને અતિક્રમણ કરી સ્વર્ગસૂધી ગયો. એ રીતે અ-
 ર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી તે ટાણે જનાર્દન ભગવાને પાંચજન્યશંખ અને ક્રોધ
 પામેલા અર્જુને પોતાનો દેવદત્ત નામનો શંખ વગાડ્યો. અન્યુત ભગવા-
 નના મુખના વાયુએ કરી અત્યંત પૂર્ણ, ઉદરમાંથી નિકળ્યો છે શબ્દ જેનો

એવો પાંચજન્ય, પાતાળ, આકાશ તથા દિશાના ઈશ્વરસહિત જગતને પ્રલય સમયને વિષે જેમ કંપાવે તેમ કંપાવતો હતો. એ રીતે મહાત્માએ પ્રતિજ્ઞા કરી તે સમયે હજારો વાદિત્રના શબ્દ તથા પાંડવોના સિંહનાદ થવા લાગ્યા.

॥ તતોવાદિત્રઘોષાશ્રપ્રાદુરાસન્સહસ્રશઃ ॥

॥ સિંહનાદશ્રપાંડૂનાંપ્રતિજ્ઞાતેમહાત્મના ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायां गुर्ज-
रभाषायां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ૭૩ ॥

સંજયઉવાચ ॥ શ્રુત્વાતુતંમહાશબ્દંપાંડૂનાંજયગૃહિનાં ॥

॥ ચારૈઃપ્રવેદિતેતત્રસમુત્થાયજયદ્રથઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જ્યને ઈચ્છતા પાંડવોનો તે મોટો શબ્દ સાંભળી ચારના નિવેદન કરવાથી તે વાત પણ સાંભળી ઉભો થઈ, શોકથી અત્યંત મૂઠ છે. હૃદય જેનું દુઃખેકરી વ્યાપ્ત જયદ્રથરાજા, અગાધ એવા મોટા શોકસાગરમાં જાણે ડૂબતો હોય નહિ ! તેની પેઠે ઘણોક વિચાર કરી અભિમન્યુના પિતાથી ભય પામેલો તેથી લજ્જિત થયેલો તે, રાજાઓની પાસે જઈ તેમની આગળ આવી રીતે નિવેદન કરવા લાગ્યો કે, પાંડુઓના ક્ષેત્રમાં કામિ એવા ઈન્દ્રથી જે ઉત્પન્ન થયેલો છે, દુર્યોધિનવાળો તે, મને એકલાને જરૂર કરી યમલોક પ્રત્યે પમાડવા ઈચ્છે છે માટે તમારૂં કન્યાણુ થાઓ અને હું તો જીવવા સારું મારે ઘેર જઈશ, અથવા હે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ રાજાઓ, અસ્ત્રના બળેકરી પાથે પ્રાર્થના કરેલા મારી રક્ષા કરો, અને મને અભય આપો. તેમ દ્રોણ, દુર્યોધન, કૃપ, કર્ણ, મદ્રેશ, બાલિક, તથા હઃશાસનાદિક સાક્ષાત્ કાળે પીડેલા મને પણ રક્ષા કરવા સમર્થ થઈ શકે ત્યારે મારવા ઈચ્છતા અર્જુનથી મારી રક્ષા કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય; તોપણ તમે પૃથ્વીના પતિ સર્વ મારી રક્ષા ન કરો તો હું જતો રહું, કારણ પાંડવોનો પ્રહર્ષ સાંભળી મને મોટું ભય થાય છે. અને હે પાર્થિવો, નજીક મરણ આવેલાની પેઠે મારા અંગ છેદાય છે. તેમ ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને પણ મારો વધ કરવાની જરૂર કરીને પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોય તેમ લાગે છે. કારણ પાંડવો શોક કરવા

વખતે પણ પ્રસન્ન થઈ તે રીતે આક્રોશ કરે છે, તેમ તેની કરેલ પ્રતિ-
 ગાને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, ઉરગ તથા રાક્ષસો પણ અન્યથા કરવાનો ઉત્સા-
 હ કરે નહિ ત્યારે રાજાઓ તો ક્યાંથીજ ઉત્સાહ કરે? માટે હે મનુષ્યમાં
 શ્રેષ્ઠ રાજાઓ, તમારે કલ્યાણ થાઓ અને મને આશા આપો એટલે જે
 રીતે પાંડવો દેખે નહિ તે રીતે અદર્શનને પ્રાપ્ત થઉ. એ રીતે ભયથી બો-
 લતા વ્યાકુળ ચિત્તવાળા તેને પોતાને ધણું કામ લેવાં છે તેને સારૂ દુર્યોધ-
 નરાજ આવીરીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે પુરૂષર્ષભ, હે નરવ્યાધ્ર, તારે ખીતું
 નહિ. કારણ યુદ્ધમાં શૂરવીર ક્ષત્રિઓના મધ્યમાં ઉભેલા તારી કાણુ પ્રાર્થના કરી
 શકે એમ છે. તેમ હું, સૂર્યપુત્ર કર્ણ, ચિત્રસેન, વિવિંશતિ, બૂરિશ્વા, શલ,
 શલ્ય, કોઈથી સહન થાય નહિ એવો વૃષસેન, પુરૂષમિત્ર, જય, બોજ,
 કાંબોજ, એવો સુદક્ષિણ, મહાબાહુ સત્યવ્રત, વિકર્ણ, દુર્યુધ, દુઃશાસન,
 સુબાહુ, ઉગામેલા આયુદ્ધવાળો કલિંગ, અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુ-
 વિંદ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, શકુનિ એટલા એ અને નાનાદેશના ષતિ સૈન્યસ-
 હિત ધણુક ખીજ પણ તારી પાસે આવશે, માટે તારા મનનો સંતાપ
 દૂર થાઓ. હે અમિતધ્રુવે, હે સૈંધવ, તેમ રથમાં શ્રેષ્ઠ એવો તું પોતે પણ
 શૂરવીર થઈ પાંડવતરફના યોદ્ધાઓના ભયને કેમ જીવે છે? અને મારી
 અગિયાર અક્ષૌહિણીરૂપ આ સેના તારા રક્ષણ વાસ્તે સાવધાન થઈ યુદ્ધ
 કરશે માટે હે સૈંધવ, તું ભય કરૂં મ્માં; અને તારૂં ભય દૂર થાઓ.
 સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજા, એ રીતે તમારા પુત્રે આશ્વાસના
 કરેલો સિંધુ દેશનો રાજા દુર્યોધનસહિત રાત્રિએ દ્રોણ પાસે જઈ તેના ચર-
 ãણમાં પ્રણામ કરી પાસે બેસી નમ્ર થઈ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે,
 લક્ષ્ય બેઠ કરવામાં ને દૂર જાણુ નાંખવામાં, લઘુતામાં, તથા દૃઢ એવા
 વેધ કરવામાં, મારાથી અર્જુનમાં શું વિશેષ છે? તે ભગવાન એવા તમે
 મને કહો. હે આચાર્ય, અર્જુન તથા હું એ બેમાંથી વિદ્યાએકરી વિશેષ
 કાણુ છે? એ તત્વથી હું જાણુવા ઈચ્છું છું, વાસ્તે યથાર્થ મને કહો. એવાં
 તેનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું કે, હે તાત, તને તથા અર્જુનને
 ગુરૂ શીક્ષા તો બેઉને સમાન છે તથાપિ અભ્યાસને લીધે અને દુઃખથી
 ગુરૂ કુલમાં ધણું રહેવાને લીધે અર્જુન તારાથી અધિક છે; તથાપિ તારે
 સંગ્રામમાં અર્જુનથી કોઈ રીતે પણ ત્રાસ કરવો નહિ. કારણ સંગ્રામમાં
 ભયથી હું તારી રક્ષા કરીશ, એમાં સંશય નહિ. કેમકે મારા બાહુથી ર-

ક્ષણ કરેલાને દેવતાઓ પણ પરાભવ કરી શકે નહિં ત્યારે ખીજ તો ક્યાંથીજ કરી શકે? તેમ જીને અર્જુન તરી શકશે નહિ એવી વ્યૂહ રચના પણ કરીશ. માટે હે મહારથિ, બયનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મનું પાલન કરતાં બાપ દાદાના માર્ગને અનુસરણ કર. તેમ તે વિધિથી વેદાધ્યયન કરી સારી રીતે અગ્નિમાં હોમ કર્યો છે તેમજ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞકરી યજ્ઞન પણ કરેલું છે વાસ્તે તારે મૃત્યુ ભય રાખવો યોગ્ય નથી. અને યુદ્ધ કરવાથી આજસુ માણસને દુર્લભ એવા મહા ભાગ્યને પામી બાહુવીર્યથી સંપાદન કરેલા દિવ્ય એવા ઉત્તમ લોકને પ્રાપ્ત થઈશ. તેમ કૌરવ, પાંડવ, યાદવ, ખીજ માણસ તથા પુત્ર સહિત હું એ સર્વ પણ અચળ નથી એમ તારે જાણવું. ક્રમેકરી જળવાન, કાળે હણેલા આપણે સર્વ પોતપોતાના કર્મસહિત પરલોક પ્રત્યે જઈશું અને ક્ષત્ર ધર્મનો આશ્રય કરેલા શૂરવીર ક્ષત્રિયો તો તપસ્વિ પુરૂષો તપેકરી જે લોકને પ્રાપ્ત થાય તે લોક પ્રત્યે પોતે જાય છે. એ રીતે દ્રોણાચાર્યે આશ્વાસના કરેલા સિંધુ રાજાએ અર્જુનથી થતા બયનો ત્યાગ કરી યુદ્ધવિષે મનથી યોજના કરી. હે વિશાંપતે, તે વખતે તમારા સૈન્યમાં પણ મોટો હર્ષ તથા સિંહનાદ સાથે મળેલો ઉગ્ર એવો વાદિત્રોનો શબ્દ થયો.

॥ તતઃપ્રહર્ષઃસૈન્યાનાંતવાપ્યાસીદ્વિશાંપતે ॥

॥ વાદિત્રાણાંધ્વનિશ્ચોગ્રઃસિંહનાદરવૈઃસહ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि जयद्रथाश्वसे गुर्जर-
भाषायां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

संजयउवाच ॥ प्रतिज्ञातेतुपार्थेनसिंधुराजवधेतदा ॥

॥ बासुदेवोमहाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥

સૂજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે સિંધુરાજના વધવિષે અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી તે ટાણે મહાબાહુ વાસુદેવ ભગવાન અર્જુનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, બાઈઓનો મત જણ્યા વગર હું સિંધુરાજને મારીશ, એમ જે વાણીએ કરી તે પ્રતિજ્ઞા કરી, એ સાહસ કામ કશું. તેમ મારી સાથે પણ વિચાર કશો વગર અતિ ભાર ઉપાડ્યો માટે મને એમ થાય

છે કે, સર્વ લોકને આપણે હાસ્ય કરવા લાયક કેમ નહિ થઈએ ? અને તેં પ્રતિજ્ઞા કરી તેજ ટાણે દુર્યોધનના શિબિર પ્રત્યે મેં ચારને મોકલ્યા હતા; તેમણે જલદી આવી તેમની પ્રવૃત્તિ નિવેદન કરી જે સિંધુરાજના વધની તેં પ્રતિજ્ઞા કરી અને વાદિત્રના શબ્દ સાથે મોટો સિંહનાદ થયો તે સાંભળી તેથી ત્રાસ પામીશા સૈંધવસહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો આ અકસ્માત્ સિંહનાદ કેમ થયો ? એમ જાણી ઉભા રહ્યા. અને તેમણે એમ જાણ્યું કે અભિમન્યુનો વધ સાંભળી પીડિત થયેલો અર્જુન ક્રોધથી રાત્રિએજ આવશે તેથી તૈયારી રાખે, એમ કહી સજ્જ થઈ ઉભા. તેટલામાં તો યજ્ઞ કરતા તેમણે, હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા, સિંધુરાજના વધવિષે તેં ક-રેલી સભ્ય પ્રતિજ્ઞા સાંભળી તેથી ક્ષુદ્ર મૃગની પેઠે સુયોધનાદિક સર્વ ખેદ-યુક્ત મનવાળા થઈ ત્રાસ પામ્યા અને તે જયદ્રથરાજ પાંચ ત્રાસને પ્રાપ્ત થયો. તેથી અત્યંત દુઃખિત દીન એવો સિંધુ સૈા વીરનો પતિ તે, ઉભો થઈ મારૂ કલ્યાણ કેવી રીતે થાય, એવિષે વિચાર કરી દુર્યોધન પાસે આવી રાજની સમામાં તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે આ મારા પુત્રને હ-ણનાર છે એમ જેને યુદ્ધિ છે એવો અર્જુન કાલ મારી સામે આવશે. તેમ સેનાના મધ્યમાં મારા વધની તેણે પ્રતિજ્ઞા પશુ કરેલી છે તે અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, ઉરગ તથા રાક્ષસ પણ અન્યથા કરવા સમર્થ થઈ શકે નહીં. સારે ખીજા તો ક્યાંથીજ થઈ શકે ? વાસ્તે તમે સર્વ મળી સંગ્રામમાં મારી રક્ષા કરો; અને તમારા મસ્તક ઉપર પગ દઈ જે રીતે અર્જુન લક્ષ્યને પ્રાપ્ત ન થાય તે રીતે કરો. હે કુરુનંદન, જે સંગ્રામમાં મારી રક્ષા તમે ન કરી શકો તો મને આજ્ઞા આપો એટલે હું મારે ઘેર જાઉં. એવાં તેનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન તો ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો થઈ નિચું જોઈ અર્જુનની તે પ્રતિજ્ઞા સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો. એ રિતે પીડિત મનવાળા તેને જોઈ સિંધુદેશનો રાજા પોતાના હિત વાસ્તે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આ મહાસંગ્રામમાં ત-મારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓમાં અસ્ત્રેકરી અર્જુનના અસ્ત્રને હણે એવા પ-રાકમવાળા કોઈ પણ ધનુષ્ ધરનારને હું જોતો નથી. વાસુદેવ છે સહાય જેને એવા ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનની આગળ સાક્ષાત્ ઈદ્રિ હોય તો પણ કોણ ઉભો રહી શકે ? તેમ આવી રીતે સંભળાય છે કે, પૂર્વે દ્વિમવાન્ પર્વતમાં સમર્થ એવા મહાદેવજી સાથે પણ પાયદળ એવા

અર્જુને યુદ્ધ કર્યું હતું. વળી ઈંદ્રે પ્રેરણા કરેલા જેણે એક રથે કરી હિરણ્ય પુરવાસી હજારો દાનવને હણ્યા હતા. માટે યુદ્ધિમાન વાસુદેવયુક્ત તે કું-
તિપુત્ર અર્જુન, દેવસહિત ત્રિશેઠિને પણ મારી નાંખે એવી મારી મતિ છે.
માટે કાંતો મને જવાની આજ્ઞા આપો અને કાંતો પુત્રસહિત શૂરવીર
એવા મહાત્મા દ્રોણ મારી રક્ષા કરો. હે અર્જુન, એ રીતે પોતે રાત્રિએ
અત્યંત આચાર્યની પ્રાર્થના કરી તેથી તેઓએ પ્રતિવિધાન કર્યું અને
રથ પણ સન્નિવૃત્ત કર્યો. તેમ કર્ણ, ભૂરિશ્રવા, અશ્વત્થામા દુર્નય એવો
વૃષસેન, કૃપ, તથા મદ્રરાજ એ છતો એની આગળ રહેશે. અને પૂર્વાર્ધમાં
શકટાકાર અને પાછળના અર્ધમાં પદ્માકાર અને મધ્યમાં સૂચી જેવું નામ
છે એવો અબેદ વ્યૂહ દ્રોણાચાર્ય નિર્માણ કરશે. તેની વચમાં શૂરવીરોએ
રક્ષા કરેલો અત્યંત દુર્ભેદ સિંધુરાજ રહેશે. તેમ ધનુષ, અસ્ત્ર, વીર્ય, પ્રાણ
તથા બળે કરી કોઈથી સહન થાય નહિં એવા એ કર્ણાદિક છ રથિયોને
જીલા વગર જ્યદ્રથને પ્રાપ્ત થવાશે નહિ. તે છમાંથી એક એકનું પરાક્રમ
કેટલું છે તે વિષેનો વિચાર કર. ત્યારે હે નર વ્યાધ, એકઠા મળેલા તેઓને
તો અનાયાસે જીતવા સમર્થ થઈ શકાય નહિ માટે આપણા કલ્યાણ વાસ્તે
તથા કાર્ય સિદ્ધ થવા સારૂ ફરીથી મંત્રણ એવા સચિવ તથા સંબંધીઓ
સાથે હવે કેમ કરવું ? તે વિષે નીતિનો વિચાર કરીશ.

॥ भूयस्तुमंत्रयिष्यामिनीतिमात्महितायैव ॥

॥ मंत्रज्ञैःसचिवैःसार्द्धैःसुहृद्भिःकार्यसिद्ध्ये ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जर-
भाषायां पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

अर्जुनउवाच ॥ षड्भ्यान्धार्तराष्ट्रस्यमन्यसेयान्बलाधिकान् ॥

॥ तेषांवीर्यममार्द्धैननतुल्यमितिमेमतिः ॥

અર્જુન કહે છે—હે કૃષ્ણ, દુર્યોધન તરફના જે છ રથિયોને બળે-
કરી અધિક તમો માનો છો તેમનું પરાક્રમ મારા અરધા પરાક્રમ સરખું
પણ નથી; એવી મારી મતિ છે. હે મધુસૂદન, જ્યદ્રથના વધને ઈચ્છતા
મેં અછેકરી બેઠેલાં તે સર્વના અઞ્જને તમો જોશો. તેમજ ગણસહિત

દ્રોણાચાર્ય જોતાં વિલાપ કરતા સિંધુરાજના મસ્તકને હું પૃથ્વીઉપર પાડીશ. કદિ સાધ્ય, રૂદ્ર, અશ્વનીકુમારસહિત વસુ, ઇન્દ્રસહિત વાયુ, ઈશ્વરસહિત વિશ્વદેવ, ગંધર્વસહિત પિતૃઓ, સુપર્યુ, સાગરાદિક, સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી, પોતપોતાના ઈશ્વરસહિત દિશાઓ, આમ તથા આરણ્ય એવાં સ્થાવર, જંગમ, ભૂત, એટલાં કદિ સિંધુરાજનું રક્ષણ કરવાવાળાં હોય તોયપણ કાલ મારા બાણેકરી હણાયેલા તેને તમે જોશો. હે કૃષ્ણ, આયુધ હાથમાં બેઈ શપથ ખાઈ એ હું સત્ય કહું છું કે હે કેશવ, જે પાપરૂપ દુર્મતિના રક્ષણ કરનાર મોટા ધનુષ્વાળા દ્રોણ છે, માટે પ્રથમ તેની સામેજ હું જઈશ; જે દ્રોણવિષે યુદ્ધરૂપ ઘૂત જય વાસ્તેજ બંધાયું છે એમ દુર્યોધન માને છે. વાસ્તે તેનીજ સેનાના અગ્રભાગને બેઠી સિંધુરાજ પાસે હું જઈશ. વજ્રેકરી વિદારણ કરેલા પર્વતના શિખરનીપેઠે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી યુદ્ધમાં મેં વિદારણ કરેલા મોટા ધનુષ્વાળાઓને કાલ તમે જોશો. અને તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી બેઠ પામેલા તેથી પડતા તથા પાડેલા નર, નાગ તથા અશ્વનાં શરીરોમાંથી રૂધિર સ્રવશે. ગાંડિવ ધનુષ્માંથી નિકળેલા મન તથા વાયુસરખા વેગવાળા બાણ હજારો મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વોને પ્રાણરહિત કરશે અને યમ, કુબેર, વરુણ ઇન્દ્ર તથા રૂદ્રથકી જે જે ભયંકર અસ્ત્ર મેં ગ્રહણ કર્યાં છે તે તે અસ્ત્રને કાલે સવારે યુદ્ધમાં પુરૂષો દેખશે, અને સિંધુરાજનું રક્ષણ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓના, ધક્કાસેકરી મેં હણેલા અસ્ત્રોને સંગ્રામમાં કાલ તમે જોશો. હે કેશવ, બાણના વેગથી કપાઈ ગયેલા રાજાઓનાં મસ્તકે કરી વ્યાપ્ત એવી રણભૂમિને કાલ તમે જોશો. કાલે માંસ ખાનારા પ્રાણિઓને તૃપ્ત કરીશ, શત્રુઓને નસાડીશ, સંબંધિઓને આનંદયુક્ત કરીશ, અને સિંધુરાજને મંથન કરીશ; ધણો અપરાધ કરનાર કુત્સિતસંબંધી, પાપદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો મેં હણેલો સિંધુરાજ પોતાનાઓનો શોથ કરશે. સર્વસહિત ક્ષીરાત્ર જમનાર, પાપરૂપ આચરણવાળા તે સિંધુરાજને રણંગણવિષે બાણેકરી મેં બેઠેલો તમે જોશો. હે કૃષ્ણ, જે કર્મ જોઈ દુર્યોધન સંગ્રામમાં મારા સરખો બીજા ધનુષ્ ધરનારને નહિ માને તે કામ સવારે હું કરીશ. હે નરર્ષભ, જે ઠેકાણે દિવ્ય એવું ગાંડિવધનુષ્, યુદ્ધ કરનાર હું અને ઋષીકેશ, તમે રથ હાંકનાર તે ઠેકાણે મેં જીતેલું નહિ એવું શું બાકી રહે? હે ભગવન, હે ઋષીકેશ, તમારા પ્રસાદથી સંગ્રામમાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવી કંઈ

જરુ મને પ્રાપ્ત થઈ નહીં, માટે શું જાણી તમે! મને નિંદો છો? હે જ-
નાઈન, જેમ ચંદ્રમાવિષે સ્થિર એવું ચિન્હ, સમુદ્રમાં જળ એ સત્ય છે
તેમજ આ મારી પ્રતિજ્ઞાને પણ તમે સત્ય જાણો. હે ભગવાન, મારા
અસ્ત્રને, દૃઢ એવા ધનુષને, મારા બાહુબળને તથા મને પણ તમે તિર-
સ્કાર કરો માં, અને આજ દિવસ સૂધી કોઈએ જીતેલો નહિ એવો હું
સંગ્રામમાં જઈ જય પામું છું એ જો સત્ય હોય તો જયદ્રથને પણ સં-
ગ્રામમાં મેં હણેલોજ છે એમ તમે જાણો. જેમ જરૂર કરી આકાશ-
વિષે સત્યતા રહી છે, સાધુ પુરુષોવિષે નમ્રતા રહી છે; યજ્ઞોવિષે લક્ષ્મી રહી
છે, તેમ નારાયણવિષે જય રહ્યો છે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રી-
તે ઈન્દ્રપુત્ર અર્જુનને, કૃશ્ણ એવા ઋષીકેશ ભગવાનને કહી શપ્થ કરી
આવી રીતે કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ, કાલે સવાર થાય કે, મારો રથ જે રીતે
તૈયાર રહે તેમ કરજો, કારણ કાલે આપણે મોટું કામ કરવાનું છે.

॥ યથાપ્રમાતાંરજનીંકલ્પિતઃસ્યાદ્રથોમમ ॥

॥ તથાકાર્યત્વયાકૃષ્ણકાર્યંહિમહદુચતં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभा-
षायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

संजयउवाच ॥ तानिशांडुःखशोकात्तौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥

॥ निद्रानैवोपलेभातेवासुदेवधनंजयौ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, દુઃખ તથા શોક કરી પીડિત, સપેની
પેટે શ્વાસોશ્વાસ કરતા વાસુદેવ તથા અર્જુન તે રાત્રિવિષે તો નિદ્રાને પણ
પ્રાપ્ત થયા નહિ. એ રીતે કોપાયમાન થયેલા નરનારાયણને જાણી પીડિત
થયેલા ઇન્દ્રસહિત દેવતાઓ આમાંથી શું થશે? એ રીતે ચિંતા કરવા લા-
ગ્યા. રક્ષ એવા બયસૂચક દારણ વાયુ વાવા લાગ્યા. કબંધસહિત સૂર્યને ઢાંકી
દે એવાં વાહનો દેખાવા લાગ્યાં. વિજળી તથા કડાકા સહિત વજ્રપાત
થવા લાગ્યા. પર્વત, જળ તથા વનસહિત પૃથ્વી કંપવા લાગી. હે મહારા-
જ, મકરાલય એવા સાગર ક્ષોભ પામવા લાગ્યા. નદીઓ પ્રતિસ્નાતથી જ-
વાને પ્રવર્તમાન થઈઓ; અને વાહનો વિષ્ટા તથા મુત્ર કરતાં રહ્યા કરવા

લાગ્યાં. એ રીતે ઉડેલા દારણુ એવા રૂવાટાં ઉભાં કરનાર તે સર્વ ઉત્પાતને જોઈ હે ભરતર્ષભ, તેમજ મહાઅળવાન્ અર્જુનની તે ઉચ્ચ એવી પ્રતિભા પણ સાંભળી તમારી તરફના સર્વ સૈનિકો વ્યથાયુક્ત થયા. તેટલામાં ઈન્દ્ર પુત્ર મહાબાહુ અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને આવી રીતે કહ્યું કે સ્તુષાસહિત તમારી બેન સુમદ્રાને તમે આશ્વાસના કરો; અને હે માધવ, એની વયસ્ય એવી બીજી સ્ત્રીઓને પણ સામ તથા સત્યયુક્ત વાક્યે કરી આશ્વાસના કરી શોક રહિત કરો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી અત્યંત ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવા વાસુદેવ ભગવાન્, અર્જુનના ઘરમાં જઈ પુત્રના શોકથી પીડિત તથા દુઃખિત એવી બેનને આવી રીતે આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે, હે વાણ્ણેયિ, હે બીર, હણુએલા કુમારનો તું શોક કર માં; કારણ સર્વ પ્રાણિની કાલે નિર્માણુ કરેલી એજ નિષ્ઠા છે. આ તારા પુત્રનું મરણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયના સરખું થયું છે વાસ્તે એનો તું શોચ કર માં. તેમ મહારથિ, ધીર, પિતા સરખા પરાક્રમવાળો, ક્ષાત્રવિધિએ કરી શૂરવીરોની અભિવ્રણિત ગતિને પ્રાપ્ત થયો એ કંઈ નડાર કહેવાય નહિ. એ રીતે તારો પુત્ર અત્યંત ઘણાક શત્રુઓને જીતી તેમને મૃત્યુના ઘર પ્રત્યે મોકલી પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા સર્વ કામના આપનાર અક્ષય લોકને પ્રાપ્ત થયો, માટે તેનો તું શોચ કર માં. હે ભગિની, તપ, બ્રહ્મચર્ય, શાસ્ત્ર તથા પ્રણામ્યે કરી સત્યપુરૂષો જે ગતિને ઈચ્છે છે, તે ગતિને તે પ્રાપ્ત થયો, તેમ હે ભદ્રે, તું વીરની માતા, વીરની સ્ત્રી, વીરની કન્યા તથા વીર છે બાંધવ જેના એવી છે વાસ્તે પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા પુત્રનો શોચ કર માં. તેમ બાળકને હણુનાર પાપરૂપ સૈંધવ, સુહત્ તથા બાંધવગણુસહિત એ અપરાધના ફળને પ્રાપ્ત થશે. હે વરારોહ, આ રાત્રિ ગયાપછી સવારે પાપકર્મ કરનાર જ્યદ્રથ અમરાવતીમાં પ્રવેશ કરશે તોયપણુ અર્જુન તેને માથ્યા વગર નહિ મેલે. કાલ સવારે તે સિંધુરાગ્નનું મસ્તક સમન્ત પંચકમાંથી બાણે હણાયું તું સાંભળીશ; માટે શોકરહિત થા; અને રૂદન કર માં. હે વરારોહ, પોતી છાતિવાળો, મહાબાહુ, સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ, રથિઓને મારનાર, તારો પુત્ર શસ્ત્રથી જીવનાર બીજા પુરૂષો જે ગતિને પામે તે ગતિ પ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયો છે માટે તું સંતાપને છોડી દે. પરાક્રમી, મહારથિ તથા શૂરવીર, પિતા તથા માતૃ પક્ષને અનુસરનાર તારો પુત્ર હજારો શત્રુઓને મારી ઈછી હણાયો; માટે હેરાગ્નિ, હે ક્ષત્રિયે, તું અત્યંત શોચ કર માં અને સ્તુ-

પાને આશ્વાસના કર. કાલ સવારે જ્યદ્રથના વધરૂપી પ્રિય વાત સાંભળીશ વાસ્તે શોકરહિત થા. હે નંદિની, અર્જુને જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે તેમજ થશે; અન્યથા નહિ થાય, કારણ તારા સ્વામિનું ચિકિર્ષિત ક્યારેય પણ નિષ્ફળ થતું નથી. તેમ કદિ મનુષ્ય, સર્પ, પીશાચ, રાક્ષસ, પતંગ, સુર તથા અસુરો. પણ સંગ્રામમાં આવેલા સિંધુરાજની રક્ષા કરશે તોયપણ કાલ સવારે તેઓ સહિત તે હશે નહિ તેમ થશે.

॥ યદિચમનુજપન્નગાઃપિશાચારજનિચરાઃપતગાઃસુરાસુરાશ્ચ ॥

॥ રણગતમભિયાંતિસિંધુરાજંનસમવિતાસહૃતૈરપિપ્રભાતે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राश्वासने गुर्जर-
भाषायां सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ૭૭ ॥

સંજયઉવાચ ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यकेशवस्यमहात्मनः ॥

॥ सुभद्रापुत्रशोकार्ताविललापमुदुःखिता ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતનાં મહાત્મા કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી પુત્ર શોકથી પીડિત થયેલી અત્યંત દુઃખીત સુભદ્રા આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગી કે હા પુત્ર! હા તાત, મંદભાગ્યવાળી એવી હું તેને ઘેર આવી સંગ્રામમાં જઈ પિતાસરખા પરાક્રમવાળો તું મરણને કેમ પ્રાપ્ત થયો? હે વત્સ, નીલકમળ સરખું સ્યામ, રૂડી ડાઠવાળું સુંદર છે નેત્ર જેમાં સંગ્રામની ઉડેલી રંગે કરી વ્યાસ તારૂં મુખ હવે કેમ દેખિએ? સર્વ અંગેકરી સુંદર, રૂડાં છે નેત્ર જેનાં તથા શસ્ત્રેકરી ક્ષત થયેલા ઉદય પામેલા અંદ્રસરખા તને લોકો જોતાં હશે. હે પુત્ર, અમૂલ્ય આસ્તરણથી વિંટાયેલી શેષ્યામાં શયન કરનાર સુખને ઉચિત તું, બાણથી અત્યંત વિદ્ધ થઈ આજ પૃથ્વીવિષે કેમ સુતો છું. પૂર્વે શરવીર એવા જે મહાબાહુને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓ સેવન કરતી હતી તે આજ શિયાળની સ્ત્રીઓએ વિંટાઈ પૃથ્વીવિષે પડ્યો છે પૂર્વે ઋષ્ટ થયેલા સત, માગધ, તથા બંદીજનો જેની સ્તુતિ કરતા હતા તેને આજ માંસ ખાનાર ભયંકર શબ્દ કરતા શીકારી પશુઓ સેવે છે, હે વિભો; શરવીર એવા પંચાલ, શ્રેષ્ઠ વૃષ્ણિયો તથા પાંડવરૂપ નાથ છતે અનાથની પેઠે તને કણે હણ્યો? હે અનધ, હે પુત્ર, તારા દર્શનથી તૃપ્ત ન થ-

ચેલી મંદભાગ્યવાળી હું જરૂર યમપુરીમાં જઈશ. હે પુત્ર, મોટા નેત્રવાળું, સુંદર કેશથી મનોહર, સુંદર વાક્યથી શોભિતું; સુગંધ યુક્ત, પ્રણુરહિત તા-
 ૩ મુખ ફરી ક્યારે દેખીશ. અરે બીમસેનના બળને ધિક્કાર. પાર્થની ધનુ-
 બ્ધતાને ધિક્કાર, તેમ શૂરવીર વૃષ્ણિયોના વીર્યને તથા પંચાક્ષોનાં બળને પ-
 ણ્યુ ધિક્કાર છે. અને કેકય, ચેદી, મત્સ્ય, તથા સૃંજયોને પણ ધિક્કાર છે.
 કેમકે સંગ્રામમાં ગયેલા શૂરવીર એવા તારી તેઓ રક્ષા કરી શક્યા નહીં.
 આજ અભિમન્યુને ન જોતી અને શોકથી વ્યાકુળ છે ચિત્ત જેતું એવી
 કાંતિવગરની હું પૃથ્વી બધીને શૂન્ય સરખી દેખું છું. વાસુદેવના ભાગિનેય,
 ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનના પુત્ર શૂરવીર અતિરથિ એવા તને આજ
 પાડેલા હું કેમ જોઉં? હે વત્સ, તુષિત થયો હર્ષશ વાસ્તે જલદી 'આવ,
 આવ,' અને તારા દર્શનથી તૃપ્ત થયેલી નહિં એવી મંદભાગ્યવાળી જે હું
 તેના ખોળામાં બેસી સ્તન્યે કરી પૂર્ણ એવા સ્તનનું પાન કર. હા વીર,
 સ્વપ્નમાં જેમ ધન દેખીએ અને પાછું ટળી જાય તેની પેઠે તું પણ ટળી
 ગયો; માટે આશ્ચર્ય તો જુઓ. આ મનુષ્ય શરીર જળના પરપોટા સરખું
 ચંચલ છે. હે પુત્ર તારા વિયોગની આધિથી વ્યાપ્ત યુવાવસ્થાવાળી એવી
 આ તારી ભાર્યાને વત્સવગરની ગાયની પેઠે કેવી રીતે હું સાચવી શકીશ ?
 હે પુત્ર, તારૂં મુખ જોવાની અત્યંત ઈચ્છા રાખનારી મને દૂળ થવા વખતે
 છોડી દઈ વિના વખતે તે પ્રયાણ કર્યું; પણ કાળની ગતિ પ્રાપ્ત પુરૂષોથી
 પણ દુઃખે કરી જણાતી નથી; નહિ તો કેશવ એવા નાથ છતે સંગ્રામમાં
 અનાથની પેઠે તું કેમ નાશને પ્રાપ્ત થા? માટે હે પુત્ર, યજ્ઞન કરનાર, દા-
 નશીલ, જ્ઞાનસંપન્ન બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળનાર, પુણ્યતીર્થમાં અવગાહન
 કરનાર, કૃત્ય, વદાન્ય, ગુરુ શુશ્રૂષા કરનાર, તથા હજારો દક્ષિણા આપના-
 રને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્ર, યુદ્ધ કરનાર, શૂર-
 વીર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર, શત્રુઓને મારી સ્વંસંગ્રામમાં હણાયેલાઓ-
 ને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હજારો ગોપ્રદાન કરનાર, યજ્ઞ
 કરનાર, ઉપસ્કરસહિત ધરતું દાન આપનાર, શરણાગત બ્રાહ્મણને ભંડાર
 આપનાર, તથા અભિમાન ત્યાગ કરનાર પુરૂષોને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું
 પ્રાપ્ત થા. તીક્ષ્ણ છે વ્રત જેમનું એવા બ્રહ્મચારિઓ, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ, સારા આચ-
 રણવાળા રાજાઓ, ચાર આશ્રમમાં રહેનાર, દીનઉપર દયા કરનારા તથા નિરં-
 તર વિભાગ કરી જમનારને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે

પુત્રક, પારકી ચાડી ન કરનાર, વ્રત કરનાર, ધર્મશીલ, વડીલજનની શુશ્રૂ-
ષા કરનાર, તથા અતિથિનું સન્માન કરનારને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને
તું પ્રાપ્ત થા. કષ્ટ તથા દુઃખવિષે આત્માને ધારણ કરનાર, તથા શોકમિએ
કરી દગ્ધને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક, સદા માતા
પિતાની શુશ્રૂષા કરનાર સ્વદારાને વિષેજ તત્પર, ઋતુકાળવિષે પોતાની સ્ત્રી
પ્રત્યે ગમન કરનાર, પરસ્ત્રીયકી નિવૃત્ત થયેલા પુરૂષો જે ગતિને પામે તે
ગતિને પ્રાપ્ત થા. મત્સરરહિત યદ્ય સમતાથી સર્વ પ્રાણિને જોનાર, પારકાને
દુઃખ થાય એવું વચન ન બોલનાર, તથા ક્ષમા કરનારને જે ગતિ થાય
તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક, મદ્ય તથા માંસ ન ખાનાર, મદ, દંભ
તથા અનૃતથી પારકાને સંતાપ ન કરનાર, લજ્જાવાન, સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર,
ગાનથી તૃપ્ત તથા જિતેન્દ્રિય જે ગતિને પામે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. એ
રીતે વિલાપ કરતી શોકથી કૃશ થયેલી દીન એવી સુભદ્રા પ્રત્યે ઉત્તરાસ-
હિત દ્રૌપદી આવી. તે ટાણે તે સર્વ મળી રૂદન તથા વિલાપ કરી અસંત
દુઃખિત થયેલી તેઓ ઉન્મત્તની પેઠે બેભાન થઈ પૃથ્વીવિષે પડી ગઈયો. તે-
મને જોઈ અત્યંત દુઃખિત થયેલા કમળ સરખા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ; દુઃખિ-
ત, સંચારહિત, રૂદન કરતી, મર્મમાં વિધાયલી અત્યંત કંપતી એવી પોતા-
ની બેન સુભદ્રાને જળથી સિંચન કરી તે તે ક્ષિતરૂપ વચનથી આશ્વાસના
કરી આવી રીતે તેને વચન કહેતા લગ્યા કે, હે સુભદ્રે, હે પાંચાલિ, ત-
મે પુત્રનો શોક કરો માં; અને ઉત્તરાને આશ્વાસના કરો. કારણ ક્ષત્રિયમાં
શ્રેષ્ઠ અભિમન્યુ તો વિખ્યાત એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હું તો એમ કહું છું
કે, હે વરાનને બીજા પણ આપણા કુળમાં જે પુરૂષો છે તે સર્વ યશસ્વિ
એવા અભિમન્યુની ગતિને પ્રાપ્ત થાઓ. આજ એકલા મહારથિ તારા પુત્ર
જે કર્મ કર્યું તેવું કર્મ આમે કરીએ અને આપણા સંબંધિઓ પણ કરો.
એ રીતે શત્રુને દમન કરનાર મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ, પોતાની બેન સુભદ્રા, દ્રૌ-
પદી તથા ઉત્તરાને પણ આશ્વાસના કરી અર્જુન પાસે જઈ હે રાજન, રા-
જાઓ, બંધુઓ તથા અર્જુનને આગ્રા આપી પોતે અંતઃપુરમાં પધાસ્યા,
અને તે સર્વ પણ પોતાપોતાને સ્થાનકે ગયા.

॥ તતોમ્યનુજ્ઞાયનૃપાન્કૃષ્ણોબંધૂસ્તથાર્જુનં ॥

॥ વિવેશાંતઃપરેરાજંસ્તેચજગ્મુર્યથાલયં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राप्रविलापे गुर्जर-
भाषायां अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતોર્જુનસ્યભવનંવવિશ્યાપ્રતિમંવિભુઃ ॥

॥ સ્પષ્ટાંભઃપુંડરીકાક્ષઃસ્થંડિલેશુભલક્ષણે ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ત્યાર પછી ક્રમજ સરખાં નેત્રવાળા સ-
મર્થ ભગવાને નિરૂપમ એવા અર્જુનના ધરમાં પ્રવેશ કરી, જળના સ્પર્શપૂ-
ર્વક શુભલક્ષણવાળા સ્થંડિલમાં, વૈદુર્યમણિ સરખા દર્બની સુન્દર શય્યા ર-
ચી, માલ્ય માંગલિક સુગંધિ, દ્રવ્ય તથા લાભદિકેકરી તેને શણગારી ચો-
તરફ ઉત્તમ આયુષ મૂકી અર્જુનને જળસ્પર્શ કર્યો; તે ટાણે વિનયવાન
પરિચારકાએ રાત્રિએ કર્તવ્ય એવું ઝંખક સંબંધિ બલિદાન તૈયાર કર્યું; તેથી
પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને, ગંધમાલ્યેકરી માધવ ભગવાનની પૂજા કરી તે નિ-
શાસંબંધી ઉપહાર તેની આગળ નિવેદન કર્યો. તે વખતે માનથી ગો-
વિંદ એવા ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ, કલ્યાણ વાસ્તે
શયન કર 'તાડ કલ્યાણ થાઓ,' હું જાઉં છું, એમ કહી દારપાળ તથા મ-
હણ કર્યા છે આયુષ જેમણે એવા રક્ષણ કરનાર પુરૂષેને સ્થાપન કરી
દાડકની પાછળ શ્રીમાન એવા ભગવાને પોતાના શિબિર પ્રત્યે જઈ ધણાક
કૃત્યનું ચિંતન કરતાં શુભ એવી શય્યામાં શયન કર્યું. એ રીતે યોગી, સ-
ર્વના ઈશ્વરના ઈશ્વર, મોટા યશવાળા, અર્જુનનું પ્રિય કરનાર, ક-
લ્યાણ કરનાર વિષ્ણુ એવા ભગવાને, અર્જુન વાસ્તે શોક તથા
દુઃખને ટાળનાર અને તેજ તથા ક્રાંતિને વધારનાર સર્વ વિધિ કર્યો. હે
વિશ્વાંસુ, રાત્રિ પ્રત્યે પાંડવના શિબિરમાં કોઈને પણ નિદ્રા આવી
નહિ; અને સર્વને ઉજાગરો થયો. કારણ તેઓ ત્રાન્નિવેષે ચિંતા કરતા
હતા, તે કેવી રીતે કે, પુત્રના શોકથી સંતપ્ત થયેલા મહાત્મા ગાંડીવ ધ-
નુષ્ઠ ધરનાર અર્જુને એકદમ સિંધુરાજના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી પણ
પારકા શૂરવીરને હણનાર મહાબાહુ ઈન્દ્રપુત્ર તે કેવી રીતે તે પ્રતિજ્ઞાને
સદ્ગુણ કરશે? મહાત્મા એવા પાંડુપુત્ર અર્જુને એ તો કષ્ટરૂપ વિચાર કર્યો,
કેમકે તે રાજા મહાપરાક્રમી છે, તથાપિ અર્જુન તે કચેલી પ્રતિજ્ઞાના પારને
પામો. પુત્રના શોકને લીધે અર્જુને પ્રતિજ્ઞા મોટી કરી. બાઈઓ વિકાંત છે,

સૈન્ય ધણુ છે તથાપિ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રે સર્વ વૃત્તાંત તેને નિવેદન કરી દીધું; તોયપણ તે સંગ્રામમાં સિંધુરાગ્નને હણી શત્રુગણને છતી પોતાતી કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામી પાછા આવો. તેમ કાલ જો સિંધુરાગ્ન મરે નહિ તો તે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે; કારણ અર્જુન, અનૃત બાપણુ ક્યારેય કરેજ નહિ અને અર્જુન, એ રીતે પ્રતિજ્ઞા ન થવાથી નાશ પામેતો ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર કેમ રહે? વાસ્તે આપણે કંઈ દત્ત કર્યું હોય, હોમેલું હોય વા જે કંઈ સત્કર્મ કચ્ચું હોય તે બધાના કૃણરૂપ પુણ્યેકરી અર્જુન શત્રુઓને છત્તને અને એનો જય થજો. હે રાજન્, એ રીતે કહેતા પાંડવોના જયને ઈચ્છતા તેમની એ રીતે મોટા કષ્ટેકરી તે રાત્રિ વ્યતિત થઈ. તે રાત્રિના મધ્યમાં જાગ્રત થયેલા જનાર્દન ભગવાન્, અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરી દારક નામના પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવે રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હણાયો છે બંધુ જોનો એવા પિડિત થયેલા અર્જુને કાલ સવારે જયદ્રથને હું મારીશ એ રીતે પ્રતિજ્ઞા તો કરી પણ તે વૃત્તાંત સાંભળી સંગ્રામમાં જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને ન મારી શકે, તે રીતે દુર્યોધન, મંત્રિઓ સાથે વિચાર કરશે, અને એ સર્વ તેની આક્ષાહિણી જયદ્રથની રક્ષા કરશે, તેમ પુત્રસહિત દ્રોણ, અશ્વના પાર પામેલા છે માટે તેણે રક્ષણ કરેલા જયદ્રથને દેવ તથા દાનવનો દર્પ હરનાર ઈંદ્ર હોય તોપણ હણવા સમર્થ થાય નહિ. માટે હે દારક, કાલ સવારે સૂર્યાસ્ત થવાથી અગાઉ જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને મારે તેમ હું કરીશ. કારણ કુતિપુત્ર અર્જુનથી મને સ્ત્રીઓ, મિત્ર, જ્ઞાતિ, બાંધવ તથા બીજો કોઈ પણ વધારે પ્રિય નથી. હે દારક, અર્જુનવિનાના આ લોકને હું મુક્ત માત્ર પણ જોવા સમર્થ નથી; માટે તેમ તે થાય પણ નહિ. હું પોતે અશ્વ તથા હસ્તિસહિત એકદમ તે સર્વેને છતી અર્જુન વાસ્તે કર્ણ તથા દુર્યોધનસહિત તેમને મારી પણ નાંખીશ. હે દારક, કાલસવારે અર્જુન વાસ્તે પરાક્રમ કરતા મારા વીર્યને ત્રીલોકી બધી જોશે. કાલ સવારે હજારો રાત્રિઓ તથા સેંકડો રાજકુમારોને અશ્વ, હસ્તિ તથા રથસહિત હું નસાડીશ. હે દારક, કાલે સવારે પાંડવ વાસ્તે ક્રોધ પામેલા મેં ચક્રે કરી મંથન કરેલી તથા પીડેલી દુર્યોધનની સેનાને તું દેખીશ. હે દારક, દેવસહિત, ગંધર્વ, પીશાચ, ઉરગ, રાક્ષસ, તથા સર્વ લોક, અર્જુનનો હું સુહૃદ છું એ વાત કાલ જાણશે. અને જે અર્જુનનો દ્રોષ કરે છે તે મારો દ્રોષ કરે છે અને જે તેને

અનુસરે છે તે મને અનુસરે છે. હે દારક, એ રીતે તારે જરૂર કરી જાણવું. કારણ અર્જુન તો મારૂં અરધું શરીર છે. હે દારક, આ રાત્રિ જન્ય અને સત્ત્વર થાય એટલે તારે સાવધાન થઈ શાસ્ત્રપ્રમાણે કહ્યેલો ઉત્તમ મારો રથ લેઈ તેમાં કૌમોદકી ગદા, દિવ્ય-શક્તિ, ચક્ર, ધનુર્બાણ તથા બીજાં પણ સર્વ ઉપરકર મૂકી, ગરૂડ છે ધ્વજવિષે જેની એવા તે છત્રસહિત રથમાં, સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી છે કાંતિ જેમની એવી વિશ્વકર્માની કરેલ દિવ્ય સુવર્ણમય જાળે કરી શોભિ-તા શૈખ્ય, સુશિવ, મેઘપુષ્પ તથા બ્રહ્માદિક નામના શ્રેષ્ઠ અશ્વ જેડી; કવચ ખેહેરેલો તું ઋષભ સ્વરે કરી પૂરેલો ભયંકર પાંચજન્યનો શબ્દ બ્યારે સાં-ભળે તેજ વખતે વેગથી મારી પાસે આવી ઉભો રહેજે. એટલે એકજ દિ-વસમાં ફાઈના દીકરા, બાઈ અર્જુનનો ક્રોધ તથા તેના સર્વ દુઃખ હું ટાળી નાંખીશ; અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો જેતાં જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને મારશે તે રીતે સર્વ ઉપાયે કરી હું યત્ન કરીશ. હે સારથે, જેના જેના વધનો અર્જુન યત્ન કરશે તેના તેના વધની હું પણ ઈચ્છા રાખીશ; માટે જરૂર આજ અર્જુનનો જય થશે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી દારકે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, જેના સારથિપણાને તમે પ્રાપ્ત થયા છો તે અર્જુનનો જરૂર કરી જય થશે. એનો પરાજય કેમ થાય? અને હે ભગવન્, પ્રા-તઃકાલ થશે એટલે અર્જુનના જય વારતે જે રીતે તમે આજ્ઞા કરો છો તે પણ હું કરીશ.

॥ एवंचैतत्करिष्यामियथामामनुशाससि ॥

॥ मुप्रभातामिमारात्रिंजयायविजयस्यहि ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णदारुकसंभाषणे
गुर्जरभाषायां एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

संजयउवाच ॥ कुंतीपुत्रस्तुतमंत्रंस्मरन्नेवधनंजयः ॥

॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्मुमुहोहार्चित्यविक्रमः ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અચિંત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા પોતાની પ્રતિગાની રક્ષા કરનાર કુંતિપુત્ર અર્જુન, તે મંત્રનું સ્મરણ કરતા નિદ્રાવશ

થયા. શોકેકરી સંતપ્ત અને હનુમાન્ છે ધ્વજમાં જેને એવા ધ્યાન કરતા અર્જુનને સ્વપ્નમાં મોટા તેજવાળા વાસુદેવ ભગવાન્ સમીપે પધાસ્યા. તેને જોઈ સામે પ્રત્યુત્થાન કરી અર્જુનને તેમને આસન આપ્યું. કારણ ધર્માત્મા અર્જુન, ભક્તિ તથા પ્રેમને લીધે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યુત્થાન કરતાજ હતા. તેણે આપેલા આસન ઉપર બેઠેલા અર્જુનના નિશ્ચયને જાણનાર મોટા તેજવાળા શ્રીકૃષ્ણ પોતા પાસે બેઠેલા તેને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ, મનમાં ખેદ કર માં; કારણ અવશ્ય ભાવિકાર્યમાં સર્વ ભૂતને પ્રવર્ત્તાવનાર કાળ દુર્જય છે, હે દ્વિપદાંવર, શું કરવા તું ખેદ કરે છે તે મને કહે. હે વિદ્વાનમાં શ્રેષ્ઠ, શોક કરવો નહિં. કારણ તે કરવાથી કાર્યનો નાશ થાય છે-માટે જે કરવાનું હોય તે કર. હે ધનંજય, શોકથી જે ચેષ્ટારહિત થાય છે તેને તે શત્રુરૂપ થાય છે. શોચ કરનારના શત્રુઓ આનંદને પામે છે. બંધુઓ દુઃખ પામે છે અને તે પોતે ક્ષય પામે છે; વાસ્તે તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી. એવાં વાસુદેવનાં વચન સાંભળી પરાજય પામેલો નહિ એવો વિદ્વાન્ અર્જુન આવી રીતનું ચથાર્થ વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે કેશવ, એ મારા પુત્રને હણનાર છે એ બુદ્ધિએકરીને એ દુરાત્માને હું કાલ મારીશ. એ રીતે જયદ્રથના વધની મોટી પ્રતિજ્ઞા મેં કરી; પણ હે અચ્યુત, તે મારી પ્રતિજ્ઞાનો વિધાત કરવા સાર, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ તથા સર્વ મહારથિઓએ રક્ષા કરેલા સિંધુરાજને સર્વની પાછળ રાખવો એમ વિચાર કરેલો છે. માટે દુઃખેકરી જીતી શકાય નહિ એવી બાકી રહેલી અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાથી તથા સર્વ મહારથિઓથી વિંટાપલા દુરાત્મા સિંધુરાજ સામે જોવા પણ કેમ સમર્થ થઈશું. માટે હે કૃષ્ણ, હે કેશવ, દીર્ઘદષ્ટિથી જોતાં પ્રતિજ્ઞા પાર નહિ પડે અને તેમ થાય તો મારા સરખો કેમ જીવે? હે વીર, દુઃખના દારભૂત પ્રતિજ્ઞાનું જૂઠું બોલતું થયું એમ બાસે છે. તેમ દક્ષિણાશ્વન હોવાથી સૂર્ય પણ જલદી અસ્ત થશે. અર્જુનનું શોકસ્થાનરૂપ એવું વૃત્તાંત સાંભળી ગરૂડ છે ધ્વજવિષે જેને એવા મોટા તેજવાળા કમળ સરખાં નેત્રથી શોભિતા શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વાભિમુખે બેસી જળનો સ્પર્શ કરી સિંધુરાજના વધ વાસ્તે પાંડુપુત્રને તેના હિત સાર આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ, જેણેકરી મહાદેવજીએ સંગ્રામમાં સર્વ દૈત્યોને માસ્થા હતા તે સનાતન એવા પાશુપત નામનાં પરમાસ્ત્રને જો તું જાણતો હોતો કાલ જયદ્રથને મારીશ. અને વિરમરણ થયો હો

તો મનોકરી તે વૃષભદ્વજ મહાદેવની શરણે જ; અને તે દેવનું મનથી ધ્યાન કરીશ તો ભક્ત એવો તું તેના પ્રસાદથી તે મોટા અસ્ત્રને પ્રાપ્ત થઈશ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પૃથ્વીકુપર એડેલા અર્જુને જળનો સ્પર્શ કરી એકાગ્ર મનોકરી મહાદેવજીનું સ્મરણ કર્યું. ત્યાર પછી શુભ છે લક્ષણ જેનાં એવું બ્રહ્મમુદ્ધતં થયું. તેટલાજે અર્જુને પોતાના આત્માને કેશવ ભગવાનસહિત ગગનમંડળમાં જોયા. તે પછી પુણ્યવાન હિમપર્વતની પાસે સિદ્ધ તથા ચારણે સેવિત એવો દેદિધ્યમાન મણિમાન પર્વત જોયો. ત્યાંથી વાયુ સરખો છે વેગ તથા ગતિ જેની એવા કેશવસહિત અર્જુન આકાશમંડળને પ્રાપ્ત થયા. પછી સમર્થ એવા કેશવ ભગવાને દક્ષિણ ભુવિષે ઝહણ કરેલા અર્જુન, અદ્ભૂત છે દર્શન જેમનાં એવા ધણાક પદાર્થોને જોતા જવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ધર્માત્મા એવા અર્જુને ઉત્તરદિશામાં શ્વેતપર્વત જોયો પછી કુબેરના વિહાર કરવાના સ્થાનમાં કમળથી શોભિતી કમળીની જોઈ; અને નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી સ્ફટિકસરખા કાંકરાવાળી, સદા છે પુષ્પ તથા ફળ જેમાં એવાં વૃક્ષથી શોભિતી, પવિત્ર એવા આશ્રમછે સમીપ જેને, મનોહર પક્ષિઓએ સેવેલી, આસપાસ રહ્યાં છે સિંહ, વ્યાધ તથા મૃગકુળ જેને એવી બહુદકા ગંગા જોઈ. વળી પુષ્પિત એવા કલ્પવૃક્ષ તથા સુવર્ણ અને રૌપ્યમય શીખરેકરી શોભિત નાનાપ્રકારની ઔપધિથી પ્રકાશમાન, કિન્નરના ગાનેકરી શબ્દાયમાન એવા મંદરાચળના પ્રદેશ જોયા. ત્યાંથી રિનગ્ધ એવા અંજનસમુદાયસરખા આકારવાળા કાળપર્વત પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાંથી બ્રહ્મતુંગ, ત્યાર પછી બીજી નદીપ્રત્યે, ત્યાંથી બીજા દેશપ્રત્યે, ત્યાંથી જોયા એવા શતશૃંગ પ્રત્યે, પછી શર્યાતિના વનપ્રત્યે, ત્યાર પછી પવિત્ર એવા અશ્વશિરસ્થાન પ્રત્યે, ત્યાંથી આયરવણુમુનિના સ્થાનમાં, ત્યાંથી વૃષદંશશૈલ્યેન્દ્રમાં, ત્યાર પછી અપ્સરાઓએકરી સંકોર્ણ તથા કીર્તિરોએકરી શોભિત એવા મંદરાચળપ્રત્યે ગયો. તે પર્વતવિષે કૃષ્ણસહિત જતા અર્જુને શુભ એવા ઝરણાંએ સેવિત સુવર્ણાદિ ધાતુથી શોભિતી ચંદ્રકીરણ સરખો છે પ્રકાશ તથા અંગ જેનું એવી નગરોની માળા પેહેરેલી પૃથ્વી તથા અદ્ભૂત જેમનો આકાર છે એવા સમુદ્રોને પણ જોયા. એ રીતે વિસ્મયપામેલા અર્જુન કૃષ્ણસહિત, દ્વંકેલા બાણુની પેઠે વળી આકાશ મંડળ પ્રત્યે ગયા. ત્યાં ઝહ, નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, તથા અગ્નિના સરખી છે કાન્તિ જેની એવા પ્રકાશમાન પર્વતને જોયો. તે પર્વતપ્રત્યે જઈ પર્વતના અગ્રભાગવિષે

વિરાજમાન નિરંતર તપોનિષ્ઠ પોતાના તેજેકરી હજારો સૂર્ય સંરખ્યા દેહિ-
પ્યમાનુ ત્રિશૂળ તથા જટા ધારણ કરેલા, ગૌર છે વર્ણુ જેનો, વલકમ તથા
મૃગચર્મનાં વસ્ત્ર પેહેરેલા હજારો નેત્રેકરી વિચિત્ર અંગવાળા, મહાપરાક્રમી,
પાર્વતી તથા ભારવર એવા ભૂત સંઘસહિત હાસ્ય નૃત્ય હસ્ત પાદનું ચા-
લન તથા કોઈ વખતે શબ્દ કરતા અક્ષવાદિ એવા ઋષિઓએ, દિવ્ય એવા
સ્તવેકરી સ્તુતિ કરેલા મહાત્મા વૃષભધ્વજને અર્જુને જોયા. સર્વ ભૂતના
રક્ષક ધનુષ્ ધરનાર અચ્યુત એવા તે વૃષભધ્વજને જોઈ ધર્માત્મા એવા
વાસુદેવ ભગવાને અર્જુનસહિત સનાતન અક્ષનું ઉચ્ચારણ કરતાં લોકના
આદિ વિશ્વ છે કર્મ જેનું, ઈશાન, અવિકાર, પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કા-
રણરૂપ, ઉત્પત્તિ સ્થાન આકાશ વાયુ તથા તેજના અધિષ્ઠાનરૂપ, પૃથ્વીઆદિ-
કના સૃજનાર પ્રધાનરૂપ દેવ, દાનવ, યક્ષ તથા માનવને સિદ્ધિનું નિધાન,
ચરાચરના સૃષ્ટા, સંહાર કરતા, કાળ સરખોછે કોપ જેનો, મહાત્મા શક
તથા સૂર્યના યુગ્મનો છે ઉદય જેયકી એવા તેને; વાણી, મન, યુદ્ધિ તથા
કર્મેકરી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા પછી સૂક્ષ્મ એવા અધ્યાત્મપદની છે ઈચ્છા
જેમને એવા ચિદ્રાતો જેને પ્રાપ્ત થાય છે તે અજ્ઞા એવા કારણાત્મા મ-
હાદેવની, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન બેઉ શરણે ગયા; અને અર્જુન પણ સ-
ર્વ ભૂતના આદિ, ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાનના ઉત્પન્ન કરનાર તેમને જાણી વા-
રંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પ્રસન્ન છે મન જેનું એવા મહાદે-
વજી આવ્યા. એવા તે બેઉને ‘આ નર નારાયણ છે’ એમ જાણી હસતા હોય
નહિ તેની પેઠે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે નરશ્રેષ્ઠા, ભક્ષે તમે આ-
વ્યા, બેદરહિત થઈ બેઠા થાઓ. હે વીરૌ, શું તમારા મનનું ઈચ્છિત છે? તે
જલદી કહો. જે કારણ માટે તમે અહિં આવ્યા હો તે તમારું કામ હું
કરું. તમારૂં જે શ્રેય હોય તે માગો, તે બધું હું તમને આપું. એવાં વૃ-
ષભધ્વજનાં વચન સાંભળી મોટી યુદ્ધિવાળા વાસુદેવ તથા અર્જુન બેઉ ઉ-
ઠી હાથ જોડી મહાદેવજીની, ભક્તિએકરી તથા દિવ્યસ્તવેકરી અનિદિત
એવા મહાત્મા તે બેઉ સ્તુતી કરવા લાગ્યા. ભવ, શર્વ, રૂદ્ર, વર આપનાર
પથુના પતિ, ઉગ્ર, કપર્દિ, મહાદેવ, ભીમ, ત્ર્યંબક, શાંતિરૂપ ઈશાન, મુખ-
ને હણનાર, અધકાસુરને હણનાર, કુમારના ગ્રહ, નીલ છે ગ્રીવા જેની, વે-
ધા, પિનાક ધનુષ્ ધરનાર, હવિષ્યરૂપ, સત્યસ્વરૂપ તથા વ્યાપક એવા તમો-
ને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. વિશેહિત, ધૂમ્ર, વ્યાધ અનપરાજિત, નીલ શિ-

ખંડ, ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર, દિવ્ય છે નેત્ર જેને, હોતા, પોતા, ત્રણ છે નેત્ર જેને, વ્યા-
ધ, વસુરેતા, અચિંત્ય, અગ્નિકાના સ્વામિ, સર્વ દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા, વૃષભધ્વજ,
મુંડ, જટા ધારણ કરનાર, અક્ષયારી, નિરંતર તપશ્ચર્યા કરનાર, સલિલરૂપ, અક્ષ-
ણ્ય, અજિત, વિશ્વના આત્મા, વિશ્વના સૃષ્ટા, વિશ્વમાં વ્યાપ્ત થઈ વિરાજમાન,
સેવન કરવાલાયક, ભૂત પ્રાણિના ઉત્પન્ન કરનાર, અક્ષ છે મુખ જેનું, સર્વ-
રૂપ, મોક્ષના હેતુ, કલ્યાણરૂપ, વાણીના પ્રવર્તક, પ્રજ્ઞના પતિ, વિશ્વના પ-
તિ, મોઠાઓના પતિ, સહસ્ત્ર છે મસ્તક તથા ભુજા જેને, મૃત્યુરૂપ, સહસ્ત્ર
છે નેત્ર તથા પાદ જેને, અસંખ્ય છે કર્મ જેનાં, હિરણ્ય વર્ણ, હિરણ્યનું છે
કવચ જેને, ભક્તને દયા કરનાર એવા તમને અમે વારંવાર પ્રણામ કરીએ
છીએ; અને હે પ્રભો, અમને વર આપો. સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર,
એ રીતે અર્જુનસહિત વાસુદેવ ભગવાને અસ્ત્રની પ્રાપ્તિ સાદે મહાદેવજીની
સ્તુતિ કરી તેને પ્રસન્ન કર્યા.

॥ एवंस्तुत्वामहादेवंવાसुदेवःसहार्जुनः ॥

॥ प्रसादयामासभवंतदाह्यस्त्रोपलब्धये ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनसूत्रे गुर्जरभा-
षायां अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃપાર્થઃપ્રસન્નાત્માપ્રાંજલિર્વૃષભધ્વજં ॥

॥ ददर्शोत्फुल्लनयनःसमस्तैर्नजसांनिधिं ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રસન્ન છે આત્મા જેનો એવા પ્રદુક્ષિત
નેત્રવાળા, એ હાથ જેડેલા અર્જુને તેજના નિધિરૂપ સર્વવ્યાપક વૃષભધ્વ-
જને જોયા. અને વાસુદેવે નિવેદન કરેલા તે રાત્રિ સંખંધિ ત્ર્યંબકબલિને
પણ મહાદેવજીની સમીપે જોયું. ત્યાર પછી પાંડુપુત્ર અર્જુને મનેકરી શ્રી-
કૃષ્ણ તથા મહાદેવજીની પૂજા કરી મહાદેવજીને કહ્યું કે, હે શંકર, હું દિ-
વ્યઅસ્ત્રની ઈચ્છા રાખું છું. વરને ઈચ્છતા અર્જુનનાં એવાં વચન સાંભળી
પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ વાસુદેવ તથા અર્જુનને આવી રીતે કહ્યું કે, હે
નરશ્રેષ્ઠ, તમે ભલે આવ્યા; અને જે કામનાથી તમે આહિં આવ્યા છો તે
તમારા મનનું ઈચ્છિત મેં જાણ્યું, તે હું આપું છું. હે શત્રુસંહના, આહિં

સમીપે અમૃતમય દિવ્ય સરોવર છે ત્યાં જોણે કરી સર્વ દૈત્યોને મેં યુદ્ધમાં પાડ્યા છે એ દિવ્ય ધનુષ્ તથા બાણ પૂર્વે મેં રાખેલાં છે ત્યાંથી હે કૃષ્ણ, બાણસહિત ઉત્તમ ધનુષ્ લેઈ આવો. ‘કીક બહુ સાર;’ એમ કહી શૂરવીર તે બેઉ સર્વ પારિપદ સહિત દિવ્ય એવા ઐશ્વર્ય શતેકરી યુક્ત એવા તે દિવ્ય સરોવર પ્રત્યે જવા લાગ્યા. વૃષાંક એવા મહાદેવજીએ જે કહ્યું હતું, સર્વ અર્થ સાધનાર પવિત્ર એવા તે સરોવરપ્રત્યે અસંભ્રાંત એવા નરનારાયણ ઋષિ તે બેઉ ગયા. સૂર્યમંડળ સરખા તે સરોવરમાં વાસુદેવ તથા અર્જુનને જળની અંદર એક બચકર સર્પ જોયો. તેટલામાં તેઓએ મોટી જવાળા-ઓનું વખન કરતો અગ્નિસરખી કાંતિવાળો, હજાર છે મસ્તક જેને, એવો બીજો શ્રેષ્ઠ સર્પ ત્યાં જોયો. તે ટાણે વેદ જાણનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન હાથ જોડી વૃષભધ્વજને નમસ્કાર કરી શતરૂદ્રિયવેદ બણતાં તે ના-ગોનું ઉપરયાન કરવા લાગ્યા. તે વખતે તે મોટા સર્પ રૂદ્રના મહાત્મ્યથી તે રૂપનો લાગ કરી શત્રુને હણનાર એવા ધનુષ્બાણ ધઈ ગયા. સારે પ્રસન્ન થયેલા મહાત્મા તે બેઉએ રૂડી કાંતિવાળું તે ધનુષ્ ગ્રહણ કરી મહાત્માને આપ્યું. તેટલામાં પિંગાક્ષ, તપના આધારભૂત જળવાન મહાદેવજીની બીજી મૂર્તિરૂપ બ્રહ્મચારિએ મહાદેવજીના પાર્શ્વ ભાગમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તે શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ ગ્રહણ કરી સાવધાન થઈ બાણસહિત તે ઉત્તમ ધનુષ્ વિધિથી આકર્ષણ કય્યું. તેનું મૌર્વીનું આકર્ષણ તથા ધનુષ્ ધારણ જોઈ મહાદેવજીએ કહેલો મંત્ર સાંભળી અચિંત્ય પરાક્રમવાળા તેણે તે ગ્રહણ કરી લીધો. તેટલામાં અતિજળવાન શૂરવીર, તથા સમર્થ એવા તે બ્રહ્મચારીએ તે ધનુષ્બાણ પાછા તળાવમાં રાખી દીધા. તે ટાણે સ્મૃતિમાન અર્જુનને પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીને જાણી વિચાર કર્યો કે, પૂર્વે અરણ્યમાં મહાદેવજીએ જે વર આપ્યો છે તેજ આ વર પ્રાપ્ત થયો; કારણ મહાદેવનું દર્શન નિષ્ફળ નહિ જાય એવો અર્જુનનો મત જાણી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ ઘોર એવું તે પાશુપત તથા પ્રતિજ્ઞાનો પણ તું પાર પામીશ એમ વરદાન આપ્યું. એ રીતે મહાદેવજીકી ફરીથી દિવ્ય એવા પાશુપતને પામી, થયાં છે રવાટાં ઉભાં જેનાં એવો દુર્ધર્ષ અર્જુન, પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યો. પછી અ-લંત પ્રસન્ન થયેલા પરમ હર્ષયુક્ત મહાદેવે રક્ષણ કરેલા શૂરવીર અર્જુન તથા કૃષ્ણ તેજક્ષણે પોતાના શિબિર પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. મહા અસુરને માર-નાર મહાદેવજીએ અનુમત એવા અર્જુન તથા કેશવ, જંભાસુરના વધને ઈચ્છતા ઈંદ્ર તથા વિષ્ણુ જેવા પ્રસન્ન થયા હતા તેવા પ્રસન્ન થયા.

॥ તથાભવેનાનુમતૌમહાસુરવિષાતિના ॥

॥ ર્દ્રાવિષ્ણૂયથાપ્રીતૌજંમસ્યવધકાંક્ષિણૌ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनस्य पुनः पा-
शुपतास्त्रप्राप्तौ गुर्जरभाषायां एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તયોઃસંવદતોરેવંકૃષ્ણદારુકયોસ્તથા ॥

॥ સાત્યગાદ્રજનીરાજન્નથરાજાન્વબુદ્ધ્યત ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન્, એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ તથા દા-
શક બેઠને વાતો કરતાં તે રાત્રિ વ્યતિત થઈ ગઈ. સારપક્ષી રાત્રિ પણ
જાગૃત થયા. તે વખતે હાથથી તાલનો શબ્દ કરનાર, મધુપર્ક સમયે ભ-
ણનાર માગધ ભોક ભણતા હતા. વૈતાલિક તથા સૂત પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ યુધિ-
ષ્ઠિરની સ્તુતિ કરતા હતા; નર્તક લોકો નૃત્ય કરતા હતા; અને રંજક છે
સ્વર જેમનો એવા ગાયક લોકો કુરૂ વંશની સ્તુતિવાળાં મધુર ગાન ગાતા
હતા. તેમ મૃદંગ, ઝરઝર, બેરી, પણવ, આનક, ગોમુખ, આડંબર, શંખ
તથા ટુંડુભિ એટલા એ અને બીજા પણ મોટા શબ્દવાળા સર્વ યુદ્ધવાદને
સારી રીતે શીખેલા કુશળ પુરૂષો અત્યંત પ્રસન્નતાથી વગાડતા હતા. તેમનો
એકઠો મળેલો મેઘસરખો મોટો શબ્દ, સ્વર્ગને સ્પર્શ કરતો હતો અને તેના
શ્રવણેકરી ઉત્તમ એવી અમુલ્ય શય્યામાં સુખેકરી સુતેલા યુધિષ્ઠિર રાત્રિ
પણ જાગૃત થઈ ઉઠી પોતાનું નિત્ય કર્મ કરવા સાર સ્નાન ગૃહપ્રત્યે પધા-
ર્યા. તેમને જોઈ એતવસ્ત્ર પેહેરેલા કચ્છું છે સ્નાન જેમણે એવા તરણ
અવસ્થાવાળા સ્નાન કરાવનારા અષ્ટોત્તરશતપુરૂષ, જળથી ભરેલા સુવર્ણના
કુંભ લઈ સમીપે આવી ઉભા. તે ટાણે નાનું વસ્ત્ર પેહેરી ભદ્રાસન ઉપર
સારી રીતે બેઠેલા યુધિષ્ઠિર ચંદન સંયુક્ત અભિમંત્રણ કરેલા જળેકરી સ્નાન
કચ્છું. તે સમયે સારી રીતે શીખેલા બળવાન પુરૂષોએ સર્વૌપધ્યાદિકના
કલ્કેકરી મર્દન કર્યા છે સર્વ અવયવ જેના એવા અને સુવાસિત દ્રવ્યયુક્ત
સુગંધિજળેકરી ન્હાએલા યુધિષ્ઠિર રાત્રિએ મસ્તક સુકાવવા વાસ્તે રાજહંસ
સરખી શિથિલ ટોપી મસ્તક વિષે વીંટી લીધી. ત્યાર પછી મહાબાહુ તે,
હરિચંદનનો શરીરમાં લેપ કરી માળા પેહેરી અહત વસ્ત્ર ધારણ કરી

પૂર્વાભિમુખે બેશી હાથ જોડી સત્પુરૂષના માર્ગનું અનુધાન કરતા કુંતિપુત્ર તે, જપવા યોગ્યનો જપ કરી નમ્રતાથી અગ્ન્યાગારમાં પ્રવેશ કરી પવિત્ર એવી સમિધ તથા મંત્રથી પવિત્ર એવી આહુતિએ કરી અગ્નિની પૂજા કરી તે ગૃહમાંથી બહાર નિકળ્યા. પછી પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે રાગ, ખીજા ડોહીમાં આવી, ત્યાં બેઠેલા વેદ જાણનાર વૃદ્ધ, ઈન્દ્રિયો નિયમમાં રાખનાર, વેદના વ્રતમાં સ્નાત, અવભૃથ સ્નાન કરેલા, હજારો છે અનુચર જેમને, સૂર્યના ઉપાસક એવા અષ્ટસહિત સહસ્ર શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને જોઈ મહાબાહુ તે, અક્ષત તથા પુષ્પેકરી સ્વસ્તિ વાચન કરી પછી મધ, ઘૃત, તથા અત્યંત મંગળરૂપ એવા શ્રેષ્ઠ ફળસહિત તે બ્રાહ્મણોને એક એક નિષ્ક સુવર્ણ આપી શણગારેલા સો અશ્વ, વસ્ત્ર, ઈષ્ટ એવી દક્ષિણા તથા દુઝણી વત્સસહિત, સુવર્ણનાં છે શૃંગ જેમનાં, રૂપાની ખરીવાળી કપિલા ગાયો આપી, તેમને પ્રદક્ષિણા કરી પછી સ્વસ્તિકશરાવ નામનાં પાત્ર, સુવર્ણના સંપુટિત અર્ધપાત્ર, સુગંધિ પુષ્પની માળાઓ, જળેકરી પૂર્ણ કુંભ, પ્રજ્વલિત અગ્નિ, પૂર્ણ એવાં અક્ષતપાત્ર, રચિકર પદાર્થ, સંતોષકારક વસ્તુ, શણગારેલી સુંદર કન્યાઓ, દધિ, ઘૃત, મધુ, ઉદક, મંગળરૂપ પક્ષિઓ, બાકી પણ પૂજિત એવી વસ્તુઓને જોઈ તે સર્વને સ્પર્શ કરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ત્યાંથી બહારને દરવાજે ગયા. તેમને જોઈ ચાકર લોકોએ મુક્તા તથા વૈશ્યમણિયથી શોભિતું અમૂલ્ય એવાં આસ્તરણે કંરી આસ્તીર્ણુ વિશ્વકર્માનું કરેલું દિવ્ય એવું શ્રેષ્ઠ સિંહાસન લેધ આવી ખીજાવ્યું. તે ઉપર વિરાજમાન થયેલા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર વાસ્તે પ્રેમ્ય લોકો અમૂલ્ય એવાં સ્વચ્છ ભૂષણો લેઈ આવ્યા. તે મુક્તાના અભરણેકરી સુંદર વેષ કરેલા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજનું હૃષિકોને શોક વધારનાર એવું સુંદરરૂપ થયું. તે વખતે જેમના દાંડા સુવર્ણના છે, એવાં અત્યંત સુશોભિત ચંદ્રકિરણ સરખા બે બાજુ થતા ચામરેકરી જેમ વિદ્યુલ્લતાએ કરી મેધ શોભે તેવા શોભતા હતા. તે સમયે સ્વત લોકોએ સ્તુતિ કરેલા તે કુરંનંદન યુધિષ્ઠિરને અદિજત વંદન કરતા હતા અને ગંધર્વ તેની આગળ ગાન કરતા હતા. ત્યાર પછી એક મુહૂર્તે રથોનો, રથના પાટાઓનો તથા અશ્વની ખરીઓનો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. તે શબ્દ સાથે મળેલા હસ્તિયોના ઘંટાઓના શબ્દ, શંખના શબ્દ તથા મનુષ્યોના પગના શબ્દેકરી પૃથ્વી જાણે કંપતી હોય નહિ તેવી થઈ. તેટલામાં કુંડળ તથા કવચ પેહેરેલો બાંધ્યો છે ખડ્ગ જેણે એવા તરણ

દ્વારપાળે ડોદીમાં અંદર આવી પૃથ્વી વિષે ગોઠણભર થઈ વંદન કરવા-
લાયક તે રાજાને મસ્તકથી પ્રણામ કરી મહાત્મા એવા તે ધર્મરાજાને
નિવેદન કર્યું કે ઋષીકેશ એવા ભગવાન તમારી પાસે આવે છે. તે વાત
સાંભળી પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેમણે 'ભલે પધારયા,' એમ કહી, એ માધવને
અર્ધ તથા પરમ એવું આસન આપો, એમ કહ્યું. ત્યારપછી વૃષ્ણિકુળમાં
ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણને પ્રવેશ કરાવી શ્રેષ્ઠ આસનઉપર બેસાડી ધર્મરાજ
એવા યુધિષ્ઠિરે વિધિપુરઃસર તેમની પૂજા કરી.

॥ તતઃપ્રવેશ્યવાર્ણેયમુપવેશ્યવરાસને ॥

॥ પૂજયામાસવિધિવત્ધર્મરાજોયુધિષ્ઠિરઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि युधिष्ठिरसज्जतायां
गुर्जरभाषायां द्वाचशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

સંજયઝવાચ ॥ તતોયુધિષ્ઠિરોરાજાપ્રતિનંદ્યજનાર્દનં ॥

॥ उवाचपरमप्रीतःकौतेयोदेवकीसुतं ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ત્યાર પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા ક્રાંતિપુત્ર
યુધિષ્ઠિર રાજાએ દેવકીપુત્ર એવા જનાર્દન ભગવાનને વખાણી આવી રીતે પૂ-
છ્યું કે હે મધુસૂદન, હે અચ્યુત, સુખેકરી તમને રાત્રિ ગઈ અને તમારાં સર્વ
જ્ઞાન પ્રસન્ન છે? એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વાસુદેવે પણ યુક્ત હતું
તે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું; એટલામાં દ્વારપાળે અંગરૂપ સર્વ આવેલા છે, એમ
નિવેદન કર્યું; તે સાંભળી રાજાએ આજ્ઞા આપેલા તેણે તે સર્વ જનને પ્ર-
વેશ કરાવ્યો. ત્યારે તે વીરાટ, બીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, ચેદિપ, ધૃષ્ટકેતુ,
મહારથિદ્રુપદ, શિખંડી, નકુળ, તથા સહદેવ, ચેકિત્તાન, કેકય કૌરવ્ય એવો
યુયુત્સુ, પાંચાલ્ય, ઉત્તમૌગ્ધ, યુધામન્યુ, સુભાદ્રા, દ્રૌપદીના પુત્ર, એટલાએ અને
બીજાપણ ધણાક ક્ષત્રિયો, ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ, મહાત્મા યુધિષ્ઠિરનું ઉપસ્થાન કરી
એટલે તેને નમી સુંદર એવા આસન ઉપર સર્વ વિરાજમાન થયા. તેમાં મોટી
ક્રાંતિવાળા મહાત્મા મહા બળવાન શૂરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા સાત્યકિ યાદવ
એ બેઉ એક આસન ઉપર વિરાજમાન થયા. એ રીતે બેઠેલા તે સર્વ સાં-
ભળે તે રીતે યુધિષ્ઠિરરાજા કમળ સરખાં નેત્રવાળા મધુસૂદન એવા શ્રીકૃ-

જીને સંબોધનથી બોલાવી આવી રીતે મધુર વચન કહેવા લાગ્યા કે, દેવ-
તાઓ જેમ ઈંદ્રનો આશ્રય કરે તેમ અમે એક તમારો આશ્રય કરી યુદ્ધમાં
જય તથા શાશ્વત એવાં સુખની પ્રાર્થના કરીએછીએ. તેમ હે કૃષ્ણ, અમારા
રાજ્યનો વિનાશ, શત્રુઓએ કરેલું અમારૂં નિરાકરણ તથા અમને થયેલા
વિવિધ પ્રકારના તે ક્લેશને પણ તમે જાણો છો. હે ભક્તવત્સલ, હે મધુ-
સૂદન, હે સર્વેશ, અમારૂં સર્વનું સુખ તથા સ્થિતિ પણ તમારેવિષે રહી
છે. માટે હે વાણ્ણેય, જે રીતે મારું મન તમારેવિષે રહે અને અર્જુને ક-
રેલી પ્રતિજ્ઞા સત્ય થાય તે રીતે કરો. હે માધવ, તમે તે દુઃખરૂપી મોટા
સમુદ્રયકી અમને તારો; અને તે સમુદ્રના પારને ઉતરવા ઈચ્છતા અમેને
નાવરૂપ થાઓ. હે કૃષ્ણ, સંધ્યામમાં યત્ન કરતો સારથિ જે કામ કરી શકે,
તે કામ શત્રુના વધવાસ્તે ઉદ્યુક્ત થયેલો સ્થિ પણ કરી શકે નહિ. હે જના-
ર્દન, હે મહાત્માહો, જે રીતે સર્વ આપત્તિવિષે વૃષ્ણિઓને પાળો છો તેજ
રીતે દુઃખયકી અમારી પણ રક્ષા કરવા યોગ્ય છો, હે શંખ ચક્ર ગદાધર,
અગાધ સમુદ્રમાં નાવવગરના રૂબેલા પાંડવોનો નાવરૂપ થઈ ઉદ્ધાર કરો.
હે દેવ, હે ઈશ, હે સનાતન, હે સંહાર કરનાર, હે વિષ્ણો, હે જિષ્ણો, હે
કૃષ્ણ, હે વૈકુંઠ, હે પુરુષોત્તમ, હું તમને નમસ્કાર કરું છું. હે માધવ,
નારદે તમને પુરાણ પુરૂષ, ઋષિમાં શ્રેષ્ઠ, વર આપનાર, શાર્ંગ ધનુષ્ ધર-
નાર એવા શ્રેષ્ઠ કહ્યા છે; માટે તે સૈલ્ય કરો. એ રીતે સભામાં ધર્મરા-
જાએ જેને કહ્યું એવા કમળસરખાં નેત્રવાળા બોલવામાં ચતુર ભગવાન
મેધ સરખી વાણીએકરી આવી રીતે યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર,
દેવતાઓ સહિત સર્વ લોકમાં જેવો અર્જુન ધનુષ્ ધરનાર છે તેવો બીજો
કોઈ નથી. તેમ વીર્યવાન, અસ્ત્રસંપન્ન, પરાક્રમી, મહાત્મજવાન, યુદ્ધમાં
પ્રવીણ, સદા અમર્યવાન, તેજેકરી સર્વથી અધિક, યુવાવસ્થાવાળો, બેલ-
સરખા ખભાથી શોભિતો મહાત્માહું શ્રેષ્ઠ સિંહસરખી ગતિવાળો અસંત શો-
ભિતો અર્જુન, તમારા દ્વેષિઓને હણશે. અને કુંતિપુત્ર તે અગ્નિ જેમ
કાષ્ટને બાળે તેમ દુર્યોધનના સૈન્યને બાળશે તેમ હું કરીશ. આજ અર્જુન
પાપકર્મ કરનાર, ક્ષુદ્ર, અભિમન્યુને મારનાર સિંધુરાગ્નને બાણેકરી પાછો
દેખાય નહિ એવે માર્ગે મોકલી દેશે. અને આજ ગૃધ્ર, શ્યેન, ચંડ એવા
શિયાલ તથા પુરૂષને ખાનાર બીજા રાક્ષસો તેના માંસને ખાશે. કદિ ઈન્દ્ર
સહિત દેવતાઓ તેના રક્ષક થશે તોયપણ યુદ્ધમાં હણાયલો તે આજ યમ-

ની રાજધાનીને પ્રાપ્ત થશે. આજ અર્જુન, સિંધુરાજને મારી તમારી પાસે આવશે; માટે હે રાજન્, ઐશ્વર્યને આગળ કરી શોક તથા જ્વરરહિત થાઓ.

॥ નિહત્યસૈવંજિણ્ણરદ્યત્વામુપયાસ્યતિ ॥

॥ વિશોકોવિજ્વરોરાજન્ભવભૂતિપુરસ્કૃતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिं प्रतिज्ञापर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जर-
भाषायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તથાતુવદતાંતેષાંપ્રાદુરાસીદ્વનંજયઃ ॥

॥ दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठंराजानंसमुद्दृष्ट्वा ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રીતે તેઓ વાતો કરે છે તેટલામાં સુહૃદ્ ગણસહિત ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજાને જોવાને ઈચ્છતા અર્જુન ત્યાં આવ્યા. સુંદર દોઢીમાં આવી યુધિષ્ઠિરને અભિવંદન કરી આગળ ઉભેલા તે અર્જુનને પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજા, બે હાથથી મળી 'તેનું' મસ્તક સૂધી શ્રેષ્ઠ; એવી આશિષ આપી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે અર્જુન, તારી શોભા ધણી સારી લાગે છે તથા જનાર્દન એવા ભગવાન પ્રસન્ન છે, તેથી હું એમ જાણું છું કે જરૂર કરી સંપ્રામમાં તારો મહા-જય થશે. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે. કેશવ ભગવાનના પ્રસાદથી ઉત્તમ એવું મહા આશ્ચર્ય મેં જોયું. એમ કહી જેવી રીતે જોયું હતું તેવી રીતે મહાદેવ સાથે સમાગમાદિકતું તે વૃત્તાંત સંબંધિઓને આશ્વાસના કરવા સારૂં યથાર્થ કહી બતાવ્યું. તે સાંભળી વિસ્મય પામેલા સર્વ રાજાઓએ મસ્તકથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી મહાદેવજીને નમસ્કાર કરી 'ધણું સાંઝું ધણું સાંઝું' એમ કહ્યું. ત્યાર પછી ધર્મરાજાએ આજ્ઞા કરેલા સર્વ સંબંધીઓ તૈયાર થઈ પ્રસન્નતાથી જલદી યુદ્ધ વાસ્તે નિકળ્યા. તેમજ સાલકિ, અચ્યુત ભગવાન તથા અર્જુન પણ યુધિષ્ઠિરને પ્રણામ કરી પ્રસન્ન થઈ તેના શિબિરથી બહાર નિકળ્યા. ત્યાર પછી કોઈથી સહન થાય નહિ એવા શરતીર સાલકિ, યાદવ તથા જનાર્દન ભગવાન એક રથેકરી અર્જુનના નિવાસસ્થાન પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઈ ઋષીકેશ એવા ભગવાને સૂતની પેઠે રથમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનનો, હનુમાનનું છે ચિન્હ જોમાં એવો

રથ સંગ્રામમાં જવા તૈયાર કર્યો તપાવેલા સુવર્ણ સરખી છે પ્રભા જેની એવો મેઘ સરખા શબ્દવાળો તૈયાર કરેલો તે શ્રેષ્ઠ રથ, પ્રાતઃકાલનો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. તે પછી સજ્જ કરી છે સામગ્રી સમગ્ર જેણે એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભગવાને કહ્યું છે આનિહક જેણે એવા અર્જુનની સમીપે તે રથ નિવેદન કર્યો. તે ટાણે સુવર્ણનું કન્ય તથા ધનુર્વાણુ ધારણુ કરેલા, લોકમાં શ્રેષ્ઠ અને તપ, વિદ્યા તથા વયે કરી વૃદ્ધ, ક્રિયાવાન, જિતેન્દ્રિય પુરૂષોએ જયરૂપ આશિષસાથે સ્તુતિ કરેલા તેજસ્વી અર્જુને જૈત્ર એવા સાંગ્રામિકમંત્રેકરી અભિમંત્રણુ કરેલા તે રથને પ્રદક્ષિણા કરી સૂર્ય જેમ ઉદયાચળ પ્રત્યે આરોહણુ કરે, તેમ તે મહારથપ્રત્યે આરોહણુ કહ્યું. તે સમયે સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા સુવર્ણના કવચાદિકથી વિંટાયેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન, મેરૂપર્વતવિષે રહેલો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. તે પછી શર્યાતિના યજ્ઞમાં આવેલા ઈન્દ્રદેવની પાછળ જેમ અશ્વિનીકુમાર આરોહણુ કરે તેમ સાત્યકિ, યાદવ તથા જનાર્દન ભગવાને આરોહણુ કહ્યું. પછી ઘોડા હાંકવામાં ચતુર ગોવિંદ ભગવાને વૃત્તાસુરને મારવા જતા ઈન્દ્રના ઘોડાઓની રાશીને જેમ તેનો સારથિ માતલિ ગ્રહણુ કરે તેમ અર્જુનના ઘોડાઓની રાશ ગ્રહણુ કરી. એ રીતે સાત્યકિ તથા જનાર્દન ભગવાનસહિત અત્યંત શ્રેષ્ઠરથમાં બેઠેલો અર્જુન, બુધ તથા શુકસહિત આકાશમાં રહેલો અંધકાર ટાળનાર ચંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. વરૂણ તથા મિત્ર સહિત ઈન્દ્ર જેમ તારકામય સંગ્રામમાં ગયો હતો, તેમ શત્રુ સમુદાયને હણનાર સૈંધવના વધને ઈચ્છતો સાત્યકિ તથા જનાર્દનસહિત અર્જુન સંગ્રામ પ્રત્યે ગયો. તે વખતે સંગ્રામ પ્રત્યે જતા શૂરવીર અર્જુનની માગધ લોકો વાદિત્રના શબ્દ તથા શુભ એવાં માંગલ્યસ્તવે કરી સ્તુતિ કરતા હતા. જયરૂપ આશિષ તથા પુણ્યાહ્યુક્ત વાદિત્રના શબ્દસાથે મળેલો સૂત તથા માગધનો શબ્દ, તેમજે હર્ષ વધારનાર થતો હતો. અને તેની પાછળ પવિત્ર ગંધને વેહેનાર સુંદર વાયુ અર્જુનને હર્ષ કરતો તથા શત્રુઓને શોષણુ કરતો વાવા લાગ્યો. તેજ ક્ષણે જયને આપનાર શુભ એવાં વિવિધ પ્રકારનાં ધણુંક ચિન્હ પાંડવોને થવા લાગ્યાં; અને તમારાઓને તેથી વિપરીત થવા માંડ્યાં. તે સમયે જયને આપનાર તે નિમિત્તને જોઈ અર્જુને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વરતનાર મોટા ધનુર્વાણા સાત્યકિને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે શિનિપુગંવ, હે યુધુધાન, જેવાં આ ચિન્હ દેખાય છે

તે જોતાં તો આજ યુદ્ધમાં આપણો જરૂરકરી જયજ દેખાય છે. માટે જે ઠેકાણે યમસેનક પ્રત્યે જવા ઈચ્છતો સિંધુરાજ્ય મારું પરાક્રમ જોવાની વાટ જુવે છે ત્યાં હું જઈશ. પણ સિંધુરાજ્યનો વધ જેમ મારે પરમકૃત્ય છે તેમજ ધર્મરાજ્યનું રક્ષણ પણ અત્યંત મોટું કૃત્ય છે. વાસ્તે હે મહાબાહો, આજ તું રાજ્યનું પરિપાલન કર. કારણ જેવી મારાથી રક્ષા અને તેવીજ તારાથી બની શકે તેમ છે. તેમ સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર હોય તોયપણ શું યુદ્ધમાં વાસુદેવ સરખા તને પરાજય પમાડે એવા કોઈ પણ યોદ્ધાને ભોક્ષમાં હું જોતો નથી. હે નરર્ષભ, વાસ્તે મહારથિ તું અથવા પ્રચુન્ન બેમાંથી એક યુધિષ્ઠિરની રક્ષાનો ભાર ઓળખ કરો તો હું નિશ્ચિંત થઈ સિંધુરાજ્યને હણવા સમર્થ થાઉં. હે સાત્વત, કોઈ રીતે બીજાની અપેક્ષા ન રહે તે રીતે સર્વાત્મપણાથી તારે રાજ્યની રક્ષા કરવી. તેમ જ્યાં મહાબાહુ વાસુદેવ રહ્યા છે અને જ્યાં હું છું ત્યાં કોઈ જાતની વિપત્તિ થાયજ નહિ, એમ જોને અર્જુનને કહ્યું છે એવો પારકા શૂરવીરને હણુનાર સાલકિ 'ઠીક તેમકરીશ;' એમ કહી જ્યાં રાજ્ય યુધિષ્ઠિર હતા ત્યાં તેમની રક્ષા વાસ્તે ગયો.

॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनसात्यकिःपरवीरहा ॥

॥ तथेत्युक्त्वागमत्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभा-
पायां चतुरशीतितमोऽध्यायः ८४ ॥

॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥

॥ अथ जयद्रथवधपर्व ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ श्वोभूतेकिमकार्षुस्तेदुःखशोकस्त्रमन्विताः ॥

॥ अभिमन्यौहतेતત્રકેવાયુદ્ધચંતમામકાઃ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે,—હે સંજય, અભિમન્યુ હણાયા પછી દુઃખ તથા શોકસંયુક્ત એવા પાંડવોએ બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલ થયા પછી શું કર્યું ? અને મારી તરફના કોણુ યુદ્ધ કરતા હતા; અર્જુનના કર્મને સારીરીતે જાણનાર કૌરવો તેનો અપરાધ કરી પછી નિર્ભય કેમ રહ્યા, તે તું મને કહે, પુત્રના શોકથી સંતપ્ત, મૃત્યુનીપેટે ક્રોધાયમાન, પુરૂષમાં સિંહ-

૩૫ સંગ્રામવિષે આવતા અર્જુનને મારી તરફના કેમ જોઈ શક્યા? હનુમાન છે ધ્વજવિષે જોને, મોટા ધનુષને હલાવતા, પુત્રના વધથી દુઃખિત એવા અર્જુનને જોઈ મારી તરફનાઓએ શું કર્યું. હે સંજય, આજ સંગ્રામમાં દુર્યોધનને મોટો ક્લેશ છે, એમ સાંભળ્યું છે તેથી મને આનંદ થતો નથી વાસ્તે દુર્યોધનનું શું વૃત્તાંત છે તે પણ મને કહે. મનને ગ્રહણ કરવા લાયક શ્રવણેન્દ્રિયને સુખ દેનાર એવા સિંધુરાગ્નના શિબિર પ્રત્યે જે શબ્દ થતા હતા તે બધા આજ સંભળાતા નથી. તેમ મારા પુત્રના શિબિર પ્રત્યે આજ સ્તુતિ કરનાર સૂત તથા માગધસમુદાય તથા નૃત્ય કરનારના શબ્દ પણ સંભળાતા નથી. અને જે શબ્દ કરી નિરંતર મારા કાન શબ્દાયમાન થતા હતા તે ધૈર્યવાન સોમદત્તના શિબિર પ્રત્યે થતા દીન જનોના શબ્દને પણ આજ હું સાંભળતો નથી. હે તાત, પૂર્વે જ્યાં ઉત્તમ એવા શબ્દ સાંભળતો હતો તે મારા પુત્રના શિબિરને આજ પુણ્યહીન હું આર્તસ્વરે કરી શબ્દાયમાન તથા ઉત્સાહ રહિત લક્ષ કરે છું. તેમજ વિવિંશતિ, દુર્મખ, ચિત્રસેન, વિકર્ણ, તથા ખીન્ન મારા પુત્રોનો પણ પૂર્વના જેવો આજ ઉત્તમ શબ્દ સંભળાતો નથી; અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિના શિષ્ય જેની સેવા કરે છે, તેમ વિતાંડા એટલે પોતાનો પક્ષ જૂઠો હોય તોયપણ તેનું સ્થાપન કરવું, પરસ્પર ભાષણ, જલદી વાદિતનું વાદન, તથા વિબિધ પ્રકારનાં ઈષ્ટ એવાં ગાનેકરી દિવસ રાત્રિ જે ક્રીડા કરે છે; અને ઘણાક એવા કૌરવ પાંડવ તથા સાત્યતોએ સેવન કરેલા મારા પુત્રના આશ્રયભૂત મોટા ધનુષવાળા તે દ્રોણપુત્રના ધરવિષે પણ પૂર્વના જેવો આજ ઉત્તમ શબ્દ સંભળાતો નથી. તેમ તેની પાસે ગાન કરનાર તથા નૃત્ય કરનારનો પણ શબ્દ સંભળાતો નથી. તેમજ વિંદ અનુવિંદ તથા કેકયના શિબિર પ્રત્યે પણ સાયંકાળે જે મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો તે આજ સંભળાતો નથી. હે તાત, નિરંતર પ્રમુદિત એવા નૃત્ય કરતા ગણોનો તાલ તથા ગીતનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો તે આજ સંભળાતો નથી. સાત વંશનો વિસ્તાર કરનાર, યજ્ઞ કરાવનાર શાસ્ત્રના નિધિરૂપ બ્રાહ્મણો, સોમદત્ત પુત્રની પ્રશંસા કરતા હતા, તેમનો પણ આજ શબ્દ સંભળાતો નથી. ને જે દ્રોણના ધરમાં નિરંતર પ્રત્યંચાનો શબ્દ, વેદધૈષ અને તોમર, ખડ્ગ તથા રથનો શબ્દ થતો હતો તેને પણ આજ હું સાંભળતો નથી. તેમ નાનાપ્રકારના દેશના સંગિત તથા વાદિત્રોનો જે

મોટા શબ્દ સંભળાતો હતો તે પણ આજ સંભળાતો નથી. એ બધું તારા કહેવાથી તેમજ છે, એમ હું બાળ્યું. હે સૂત, બ્યારે શાંતિને ઈચ્છતા અચ્યુત એવા જનાર્દન સર્વ ભૂતને દયા કરવા વાસ્તે ઉપલબ્ધથી પધાર્યા હતા તેજ વખતે મંદ એવા દુર્યોધનને મેં કહ્યું હતું કે હે પુત્ર, વાસુદેવે કહેલા ઉપાયે કરી પાંડવ સાથે શાંતિકર; કેમકે આ ટાણે વાસુદેવનું કહ્યું કરવું એ યોગ્ય છે એમ હું માનું છું. માટે હે દુર્યોધન, તે તું અતિક્રમણ કર માં. અને કદિ હિત વાસ્તે શાંતિની યાચના કરતા કેશવ ભગવાનને અનાદર કરી તેમ તું કરીશ નહીં તોયપણ સંગ્રામમાં તારો જય નહિ થાય, એમ મેં કહ્યું તોયપણ અનુકૂળ એવાં વાક્ય બાષણ કરતા સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા દાશાર્હ ભગવાનનાં વાક્ય તેના માનવામાં આવ્યાં નહિ. એ રીતે કાળે આકર્ષણ કરેલો દુર્મતીવાળો તે, મારાં વચનનો અનાદર કરી દુઃશાસન તથા કર્ણના મતને અનુસર્યો. તેમ હે સંજય, દૂત વખતે પણ મેં કહ્યું કે હું દૂતને નથી ઈચ્છતો, વિદુર પણ તેને નિંદે છે. તેમજ સૈંધવ, બીષ્મ, શલ્ય, ભૂરિશ્રવા, પુરુષિત, જય, અશ્વત્થામા, કૃપ, તથા દ્રોણ પણ દૂતને ઈચ્છતા નહતા. માટે હે સંજય, તે ટાણે એટલાના મતને અનુસરી અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુત્રે જે દૂત ક્રીડા ન કરી હોત તો યાતિ, મિત્ર તથા સુહૃતસહિત ધણા કાળ સૂઈ પોતે સુષેઠરી જીવતે; અને હવે તો સરળ મધુર સંભાષણ કરનાર યાતિ તથા બધું પ્રિય બોલનાર, કુલીન, સંમત તથા પ્રાચ એવા પાંડવ સુખને પ્રાપ્ત થશે. કારણ નિરંતર ધર્મની અપેક્ષા રાખનાર પુરુષ, આ લોક તથા પરલોકમાં સર્વ ઠેકાણે કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ તે પાંડવ પૃથ્વી લેવામાં સમર્થ છે અને તેને ભોગવવા પણ તે યોગ્ય છે; કારણ સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વી તેમના આપદાદાનીજ છે. તેમ પાંડવો કહેવા પ્રમાણે ધર્મમાર્ગમાં પવર્તમાન થશે. અને શલ્ય, સોમદત્ત, મહાત્મા બીષ્મ, દ્રોણ, વિકર્ણ, બાલ્હીક, કૃપ, એટલા મારા સંબંધી એ અને બીજા પણ જે વૃદ્ધ એવા મહાત્મા ભરતો છે તે તારે વાસ્તે તેમના કહેવા પ્રમાણે વરતશેજ. એમાં સંશય નહિ. કારણ તેઓમાંથી તેમને અન્યથા કહે એવો તું કેને માને છે? કોઈ પણ તેવો નથી. પ્રથમ તો શ્રીકૃષ્ણ ક્યારેય પણ ધર્મનો ત્યાગ કરે નહિ. અને તે સર્વ બીજા પણ તેમનેજ અનુસરનાર છે. તેમ ધર્માત્મા એવા શૂરવીર પાંડવો તો ધર્મ સહિત મારા વચનને પણ અન્યથા કરે નહિ. હે સૂત, એ રીતે કહી પુત્રને મેં

ધણી રીતે સમજાવ્યો. તોયપણ મૂઠ એવા તેણે મારાં વચન સાંભળ્યાં નહિ, તેથી કાળજી વિપરીત છે એમ હું માનું છું. જે ઠેકાણે ભીમસેન, અર્જુન, વૃષ્ણિવીર સાત્યકી, ઉત્તમોજા, પાંચાદ્ય, દુર્જય એવો યુધામન્યુ, દુર્ધર્ષ એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાજ્ય પામેલો નહિ એવો શિખંડિ, અશ્વત્થામા, કૃપ, કાત્યવ્રજ, સૌમત્રિ, ચૈત્ર, ચેકિતાન, કાશિરાજનો પુત્ર અભિમુખ, દ્રૌપદિના પાંચ પુત્ર વિનાય, મહારથિ દ્રુપદ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ નકુળ સહદેવ, એટલા યોદ્ધાઓ અને મધુસુદન એવા ભગવાન તો જ્યાં મંત્રિ છે, દિવ્યઅસ્ત્ર જાણનાર એટલાઓ સાથે ક્યારેય પણ આ લોકમાં દુર્યોધન, કર્ણ, શકુનિ, તથા દુઃશાસન વિના જીવવાને ઈચ્છતો બીજો કોણે દ્રોણ પુરૂષ યુદ્ધ કરે? અથવા તેમને સહન પણ કરે? આ ચારજ કરે; પાંચમાને હું જોતો નથી. જ્યાં હાથમાં ચાકુક લેઈ વિશ્વદ્રુસેન ભગવાન તો સારથિપણું કરે છે અને કવચ પેહેરેલા અર્જુન યોદ્ધા છે તેમનો પરાજ્ય હોયજ નહિ. તેમ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભીષ્મ તથા દ્રોણ બેઉ હણાયા એ રીતે તું કહે છે, માટે તેમ થવાથી વિદુરનાં કહેવાં વાક્ય યાદ કરી મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે એમ હું માનું છું. તેમજ અર્જુન તથા સાત્યકિએ પરાજય પમાડેલી સેનાને જોઈ તથા રથ ઉપર બેસવાનાં સ્થાનકોને શુન્ય જોઈને મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું અને હવે તો વસંતઋતુમાં વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો મોટો અગ્નિ જેમ સુકાઘાસના સમુદાયને બાળે તેમ અર્જુન મારી સેનાને બાળશે. હે સંજય, તું કુશળ છે, વાસ્તે તે બધું મને કહે. હે તાત અભિમન્યુ હણાયા પછી કર્યો છે અર્જુનનો અપરાધ જેમણે એવા તમો સંયંકાણે તંત્રુ પ્રત્યે આવ્યા તે વખતે તમારું મન કેવું થતું હતું? તે મને કહે, હે તાત, યુદ્ધમાં અપરાધ કરેલા મારા પુત્ર, ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનના કર્મને કેમ સહન કરી શકશે? અને આ ટાણે તેઓમાંથી દુર્યોધન શું કૃત્ય કહે છે? કર્ણ શું કહે છે? દુઃશાસન શું કહે છે અને શકુનિ શું કહે છે? તે પણ મને કહે. હે સંજય, મદ્યુહિવાળા દુર્યોધનના અત્યંત અન્યાયથી એકલા મળેલા મારા સર્વ પુત્રોનું જે વૃત્તાંત હોય તે મને કહે. હે સંજય, લોભ કરનાર દુર્મુહિવાળા ક્રોધાવિષ્ટ છે ચિત્ત જેનું, રાજ્યકામુક મૂઠ, માત્સર્યથી હણાયું છે ચિત્ત જેનું એવા મારા પુત્રનું સાન્નિધ્ય નરતુ જે બન્યું હોય તે મને કહે.

॥ રાજ્યકામસ્યમૂઠસ્યરાગોપહતચેતસઃ ॥

॥ દુર્નીતંવાસુનીતંવાતન્મમાચક્ષ્વસંજય ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये
गुर्जरभाषायां पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ હંતતેસંપ્રવક્ષ્યામિસર્વપ્રત્યક્ષદર્શિવાન્

॥ शुश्रूषस्वस्थिरोभूत्वातवह्यपनयोमहान् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રત્યક્ષ જોનાર હું તમારૂં પૂછેલું સર્વ કહું તથા તમારો જે મોટો અન્યાય કહું તે પણ સ્થિર થઈ સાંભળો. હે રાજન્, હે ભરતાર્થભ, પાણિ ગયા પછી જેમ પાળ બાંધવી તેમ હવે આ તમારો વિલાપ નિષ્ફળ છે, વાસ્તે શોય કરો નહિ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, કાલનો અહ્ભુત એવો આ વિધિ હવે અતિક્રમણ થઈ શકે તેમ નથી. વા પૂર્વતું આ રીતતુંજ આપણું દૈવ, એમ જાણી શોય કરો માં. જોને પૂર્વે તમે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને તથા તમારા પુત્રોને દૂતથી નિવૃત્ત કરત તો તમને આ વ્યસન પ્રાપ્ત થાત નહિ. તેમજ પાછો જ્યારે યુદ્ધ વખત પ્રાપ્ત થયો તે ટાણે પણ યુદ્ધમાં પ્રવર્તમાન થયેલાઓને તમે જોઈને નિવૃત્ત કર્યા હોત તોપણ તમોને દુઃખ પ્રાપ્ત થાત નહિ. તેમ જુયોધન જે વખતે તમારૂં માનતો નહોતો તે સમયે તમે કૌરવોને કહ્યું હોત જે જુયોધનને બાંધી મૂકો તોય પણ તમને દુઃખ પ્રાપ્ત ન થાત. તેમ તમારી બુદ્ધિના વિચારને પાંડવ, પાંચાલ, સર્વ વૃષ્ણિયો તથા બીજા રાજાઓ પણ ન જાણત, અને તમે પિતાની પેઠે પુત્રને સન્માર્જે પ્રવર્તમાન કરી ધર્મથી વરસા હોત તો તમોને દુઃખ પ્રાપ્ત થાત નહીં; પણ લોકમાં અતિથય પ્રાપ્ત એવા તમે સનાતનધર્મનો ત્યાગ કરી જુયોધન, કર્ણ તથા શકુનિના મતને અનુસરયા. હે રાજન્, તેમ સ્વાર્થમાં નિર્વિદ્ય એવા તમારૂં તે બધું બોલવું નિચે વિષ અને ઉષર મધ હોય તેવું કપટ ભરેલું મેં સાંભળ્યું હતું. તેમ પૂર્વે અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ પણ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને આ રાજા છે એમ ન માનતા હતા, તેમજ જેવી રીતે તમને માનતા હતા તેવી રીતે બીજા તથા દ્રોણને પણ ન માનતા હતા. પછી જ્યારથી શ્રીકૃષ્ણે રાજધર્મથી બ્રહ્મ થયેલા તમને જાણ્યા ત્યારથી તે તમને ધણું કરી નથી માનતા. હે રાજ્યની કામના કરનાર, કહ્યું છે કંઠાર

વચનો જેમને એવા પાંડવોની તમે હપેક્ષા કરો છો તેનું આ ફળ તમને તથા તમારા પુત્રને પ્રાપ્ત થયું. તેમ હે અનધ, એમના આપ દાદાનું રાજ્ય હતું અને તે પાંડવોએ પણ સમગ્ર પૃથ્વી જીતી હતી, તે તમે ક્ષેષ્ઠ બેઠા છો. જે રીતે પાંડુરાજ્યએ રાજ્ય મેળવ્યું હતું અને કૌરવોનું યશ સંપાદન કયું હતું તેથી પણ ધર્માચરણ કરનાર પાંડવોએ દ્વિતીય અધિક મેળવ્યું હતું એવાં તેમનાં કર્મ સર્વ તમે નિષ્ફળ કસ્યાં. કારણ રાજ્યરૂપ માંસને ઈચ્છતા તમે તેમના પિતાના રાજ્યથી તેમને બ્રષ્ટ કસ્યા. અને હવે હે તૃપ, યુદ્ધવખતે ફાગટ પુત્રોને નિંદો છો, તથા તેમના ધણીક દોષ નિરૂપણ કરો છો પણ પોતાની ભૂલ વિચારી આ ટાણે તેમને ન કહેવું જોઈએ. અને આ સમયે પાંડવની સેનામાં જઈ યુદ્ધ કરનાર શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો તથા રાજાએ સંગ્રામમાં જીવિતનો બચાવ નહિ કરે. તેમ જે સેનાની શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન, સાલ્યકિ તથા ભીમસેન રક્ષા કરે છે તે સેનાસાથે કૌરવવિના ખીજ કાણુ યુદ્ધ કરે? તેમજ જેમની તરફ યુદ્ધ કરનાર ગુડાકેશ અર્જુન, મંત્રી જનાર્દન અને સાલ્યકિ તથા ભીમસેનસરખા યોદ્ધાઓ, તેમની સાથે યુદ્ધ કરવામાં કૌરવ તથા તેમની પાછળ ચાલનારાઓવિના મરણધર્મવાન તો ખીજે કાણુ સમર્થ થાય? તોયપણ અવસર જાણનાર, ક્ષત્રધર્મમાં તત્પર, શરવીર રાજાઓવડે જેટલું કરી શકજી તેટલું પરાક્રમ કૌરવો કરે છે. હવે પુરૂષમાં સિદ્ધરૂપ એવા પાંડવો સાથે કૌરવોનું પરમ સંકટરૂપ યુદ્ધ જે રીતે થયું તે બધું હું યથાર્થ કહું તે તમે સાંભજો.

॥ યથાતુપુરુષવ્યાઘૈર્યુદ્ધંપરમસંકટં ॥

॥ કુરૂળાંપાંડવૈઃસાર્દતત્સર્વશૃણુતત્વતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

સંજયવ્રવાચ ॥ તસ્યાંનિશાયાંવ્યુષ્ટાયાંદ્રોણઃશસ્ત્રમૃતાંવરઃ ॥

॥ સ્વાન્યનીકાનિસર્વાણિપ્રાક્રામદ્વચ્છ્રીતુંતતઃ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રાત્રિ ગયા પછી શસ્ત્રધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય પોતાના સર્વ સૈન્યની વ્યુહરચના કરવાનો આરંભ

કર્ષે. હે રાજન્, પરસ્પર વધને ઈચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા ગર્જના કરતા શૂરવીરોની વિચિત્ર પ્રકારની વાણીઓ સાંભળાતી હતી. શ્વાસોશ્વાસ કરતા કેટલાક ધનુષ્ તથા કેટલાક પ્રત્યાગ્ની ખેંચી આટાણે તે અર્જુન ક્યાં છે એ રીતે આક્રોશ કરતા હતા. ખીન્ન કેટલાક ક્રોશમાંથી બહાર કાઢેલી રૂઝા મ્યાનવાળી, પાયેલ, આકાશ સરખી તલવાર કાઢી ઉભા હતા. સંગ્રામમાં છે મન જેમતું એવા હજારો શૂરવીર શીક્ષાને અનુસારે ખડ્ગ તથા ધનુષના માર્ગપ્રત્યે વિચરતા દેખાતા હતા. શરીરમાં ચંદન ચોપડેલા સ્વર્ણ તથા મણિના આભરણથી શોભિતા ઘંટાસહિત કેટલાક યોદ્ધાઓ મદાઓ ઉગામી પાંડુપુત્ર અર્જુન ક્યાં છે? એમ પૂછતા હતા. બળ તથા મદેકરી ઉન્મત્ત બાહુબળવાળા કેટલાક યોદ્ધાઓ ઉંચા કરેલા ઈન્દ્રધ્વજ સરખા બાલાથી કરી આકાશને પૂરી દેતા હતા. વિચિત્ર પ્રકારની માળાથી શણગારેલા સંગ્રામમાં છે ચિત્ત જેમતું એવા ખીન્ન કેટલાક શૂરવીર, નાનાપ્રકારના આયુધ ગ્રહણ કરી તે તે સ્થાનકે ઉભા રહ્યા હતા. કેટલાક યોદ્ધાઓ અર્જુન ક્યાં છે? અને ગોવિંદ ક્યાં છે? માની એવા ભીમસેન ક્યાં છે? અને તેમના ખીન્ન સંબંધિઓ ક્યાં છે? એ રીતે પોકારતા સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે વિચરતા હતા. તેટલામાં વેગવાન દ્રોણાચાર્ય શંખ વગાડી ઘોડાઓને ઉતાવળા કરી તે તે ઠેકાણે તે સર્વને ઉભા રાખતા હતા. સંગ્રામ જોઈ આનંદ પામનાર તે સર્વ સૈન્ય ઉભુ રહ્યા પછી હે નાદારાજ, દ્રોણાચાર્ય જયદ્રથને કહ્યું કે—હે સિંધુરાજ, તું, સૌમદત્તિ, મહારથિ કર્ણ, અશ્વત્થામા, શલ્ય, વૃષસેન તથા કૃપાચાર્ય એક લાખ અશ્વ, સાઠ હજાર રથ, મદગરતા ચક્રદ હજાર હસ્તિ અને કવચ પહેરેલા એકવીશ હજાર પાયદળને લઈ છ ક્રોશ દૂર જઈ અવસ્થાન કરો. તેમ કરવાથી ત્યાં ઉભેલા તમને ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ પણ સહન કરવા સમર્થ થાય નહિ, ત્યારે સર્વ પાંડવો તો ક્યાંથીજ થાય? માટે હે સૈંધવ, તું સ્વસ્થ થા. એમાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી સિંધુરાજ જયદ્રથ, કવચ પહેરેલા આયુધસહિત ઘોડેસ્વાર એવા ગાંધાર તથા તે યોદ્ધાઓસહિત તે સ્થાનકે ગયો. હે રાજેન્દ્ર, ચમરી છે શિરોભૂષણ જેમને, સુવર્ણથી શોભિતા, સારી રીતે વેહેનાર, એવા જયદ્રથના સર્વ અશ્વ સાત હજાર હતા; અને એ હજાર તો ખીન્ન સિંધુદેશના અશ્વ હતા, અને ચતુર માવત જેમની ઉપર એટલા છે એવા મદોન્મત્ત ભયંકરરૂપવાળા કવચ પેહેરેલા ભયંકર છે કર્મ જેમતું એવા પંદરસો હસ્તિ લેઈ તમારો પુત્ર દુર્મ-

ર્ષણુ સર્વ સૈન્યના અગ્રભાગમાં યુદ્ધ વાસ્તે ઉભો રહ્યો. ત્યારપછી દુઃશાસન તથા વિકર્ણુ નામના તમારા એ પુત્ર સિંધુરામની અર્ધસિદ્ધિવાસ્તે સેનાના અગ્રભાગમાં ઉભા રહ્યા હતા; અને ત્યાં દ્રોણાચાર્ય ચક્રવ્યૂહ છે ગર્ભમાં જેને એવો શકટવ્યૂહ, નાના પ્રકારના શૂરવીર, રામચો, રથ, અશ્વ, ગજ તથા પાયદળના આધ તેતે સ્થાનકે ઉભા રાખી રચેલો હતો. એની દીર્ઘતા ચોવીશ કોશમાં હતી અને પશ્ચાદ્દેવો વિસ્તાર દશ કોશમાં હતો. તે વ્યૂહના પશ્ચાદ્દેવો કોઈથી બેદી શકાય નહિ એવો પદ્મવ્યૂહ રચેલો હતો અને તે પદ્મવ્યૂહના ગર્ભમાં ગુઢ એવો સૂચિવ્યૂહ કર્યો હતો. એ રીતે એ મોટા વ્યૂહ રચી દ્રોણાચાર્ય ઉભા હતા. અને મોટા ધનુષ્વાળો કૃતવર્મા તે સૂચિમુખ નામના વ્યૂહમાં ઉભો હતો હે મારિય, તે પછી ક્રમેકરી કાંબોજ, જલસંધ, દુર્યોધન તથા કર્ણ એ ઉમેલા હતા. ત્યાર પછી પાછા ન ફરનાર એવા એક લક્ષ યોદ્ધાઓ શકટવ્યૂહના અગ્રભાગમાં તેની રક્ષાવાસ્તે ઉભા હતા. તેમની પાછળ સૂચિવ્યૂહની પાસે મોટા સૈન્યથી વિંટાલ્યો જયદ્રથરામ ઉભો હતો. હે રાજેન્દ્ર, તે શકટવ્યૂહના મુખવિષે પોતે દ્રોણાચાર્ય ઉભા, એની પાછળ ભોજ ઉભો, એ રીતે એ વ્યૂહની પોતે રક્ષા કરતા હતા. શ્વેત છે કવચ, વસ્ત્ર તથા સંઘાતમાં પેહેરવાની ટોપી જેમની એવા મોટી છાતી તથા હાથવાળા દ્રોણાચાર્ય, ધનુષ્ એવી કોધાયમાન થયેલા કાળની પેઠે ઉભા હતા. તે વખતે પતાકાથી શોભિતા લાલ ઘોડાવાળા અને વેદી તથા કાળિયાર મૃગનું ચર્મ છે ધ્વજનવિષે જેને એવા દ્રોણના રથને જોઈ ફેરવેા આત્યંત પ્રસન્ન થતા હતા. અને ક્ષેભ પામેલા સમુદ્ર સરખા દ્રોણે રચેલા તે વ્યૂહને જોઈ સિદ્ધ તથા ચારણના સમુદાયને આત્યંત વિસ્મય થતો હતો. અને સર્વ પ્રાણીયો પણ દ્રોણે રચેલા એ વ્યૂહને; પર્વત, સમુદ્ર તથા વનસહિત નાના દેશોકરી આકુલ સમગ્ર પૃથ્વીને ગળે એવો છે, એમ માનતા હતા. ઘણાક છે રથ, મનુષ્ય, અશ્વ, પાયદળ તથા હસ્તિઓ જેમાં, શત્રુઓને ભય આપનાર છે શબ્દ જેનો, આશ્ચર્ય-રૂપ, શત્રુઓના હૃદયને ભેદનાર એવા દ્રોણે રચેલા મોટા શકટવ્યૂહને જોઈ દુર્યોધનરામ આનંદને પ્રાપ્ત થયો હતો.

॥ બહુરથમનુજાશ્વપત્તિનાગપ્રતિભયનિઃસ્વનમદ્ભુતાનુરૂપં ॥

॥ અહિતહૃદયભેદનંમહદ્વૈશકટમવેક્ષ્યકૃતંનંનંદરાજા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कौरवव्यूहनिर्माणे
गुर्जरभाषायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

સંજયઝવાચ ॥ તતોવ્યૂદેષ્વનીકેષુસમુત્કુષ્ટેષુમારિષ ॥

॥ તાઙ્યમાનામુભેરીષુમૃદંગેષુનદત્સુચ ॥

સંજય કહે છે— હે મારિષ, પછી વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલાં સૈન્ય મોટેથી પોકાર કરવા લાગ્યાં; અને બેરી તથા મૃદંગના શબ્દ શરૂ થયા. તેમજ સૈન્ય તથા વાદિત્રોનો શબ્દ થવા માંડ્યો અને રવાટાં ઉભાં થાય એવા શંખના શબ્દ પ્રવર્તમાન થયા. અને યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ભરતો પ્રહાર કરવા લાગ્યા. એવું શૈલ મુહૂર્ત પ્રાપ્ત થયું તે વખતે સંગ્રામમાં અર્જુન દેખાયા. હે ભારત, તે વખતે અર્જુનની આગળ હજારો કાગ તથા બગલા કીડા કરતા હતા. બચકરશબ્દસહિત પ્રજ્વલિત હજારો ઉંખાડીયાં પડતાં હતાં. અને ઘેર એવું ભય પ્રાપ્ત થયું; તેથી સમગ્ર પૃથ્વી પણ ચલાયમાન થતી હતી; અને કુંતિ પુત્ર અર્જુન સંગ્રામમાં આવ્યા તે વખતે કાંકરાનો છે વરસાદ જેમાંથી એવા શબ્દસહિત રક્ષાવાયુ ચોતરફથી વાતા હતા. તે ટાણે પ્રાપ્ત એવા નકુળ પુત્ર શતાનિક અને પ્રપતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બેઉ પાંડવના સૈન્યની વ્યૂહ રચના કરતા હતા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ, હજાર રથ, સો હરિત, ત્રણ હજાર અશ્વ અને દશ હજાર પાયદળસહિત સાર્દ સહસ્ત્ર ધનુષ્ પરિમિત ભૂભાગવિષે સર્વ સૈન્યની આગળ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આજ યુદ્ધમાં દુર્મદ તપતા ગાંડીવ-ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનને, કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ હું વારીશ આજ સંગ્રામમાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવા કોષિ અર્જુનને પાષાણુવિષે જેમ પાષાણુ ભટકાય તેમ મારી સાથે યુદ્ધ કરતાં ત્વમે જીએ. આજ યુદ્ધને ઈચ્છતા રથિ એવા તમે જોયા કરો. તમારે યુદ્ધ કરવું નહિ. કારણ યશ તથા માન વધારતો હું એકઠા મળેલા તે સર્વ સાથે એકસો યુદ્ધ કરીશ. હે મહારાજ, એ રીતે બાષણ કરતો મોટા ધનુષ્વાળો થોડાંયોથી વિંટાયેલો મોટા ધનુષ્વાળો મહાત્મા મહામતિ તે, ઉભો રહ્યો. તેટલામાં કાળની પેઠે કોધાયમાન થયેલા વજ્રસહિત જાણે ઈન્દ્ર હોય તેવા દંડ પાણિસરખા અસહ્ય, મહાદેવની પેઠે અક્ષોબ્ય, પાશવાન વરણસરખા, પ્રલય સમયના

પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે પ્રજ્વળે બાળતા ક્રોધ, અમર્ષ તથા બળેકરી વૃદ્ધિ પામેલા નિવાત કવચને મારનાર, સત્યવિષે રહેલા મોટા વ્રતનો પાર પામનાર, કવચ પહેરેલા ખર્જૂવાન, સુવર્ણનો મુગટ પહેરેલા શ્વેત માલતીની માળા તથા વસ્ત્ર ધારણ કરેલા, રૂડા બાળુખંધ તથા સુંદર કુંડલથી શોભિતા, નારાયણને અનુસરનાર, શ્રેષ્ઠ રથમાં બેસી ગાંડીવ ધનુષને હલાવતા નર એવા અર્જુન, સંગ્રામમાં ઉદય પામેલો જેવો સૂર્ય શોભે તેવા શોભતા હતા. હે રાજન, બ્યાંથી બાણ નખાય એટલે છેટે, મોટા સૈન્યની આગળ રથને સ્થાપન કરી પ્રતાપવાન અર્જુને શંખ વગાડ્યો, હે મારિષ, અસંખ્યાંત એવા કૃષ્ણે પણ બળેકરી અર્જુન સાથે પાંચજન્ય નામનો પોતાનો શ્રેષ્ઠ શંખ વગાડ્યો. હે વિશંપતે ! તે બેઉ શંખના શબ્દેકરી તમારા સૈન્યમાં થયાં છે રવાટાં ઉમાં જેમનાં એવા અને કંપયુક્ત બેભાન સરખા ચોદ્યાઓ થઈ ગયા. હે રાજન, વજ્રના શબ્દથી સર્વ પ્રાણિયો જેમ ત્રાસ પામે તેમ શંખના શબ્દેકરી તમારા સૈનિકો ત્રાસ પામ્યા. અને વાહનો પણ મળ તથા મુત્ર કરવા લાગ્યાં. એ રીતે વાહનસહિત તમારે સર્વ સૈન્ય ઉદ્વિગ્ન થયું. હે રાજન, હે મારિષ, તે શંખના શબ્દેકરી કેટલાક પુરૂષો ખેદયુક્ત મનવાળા થયા, કેટલાક બેભાન થયા અને કેટલાક ત્રાસ પામવા લાગ્યા. તેટલાજ અર્જુનની ધજામાં રહેલો હસ્તુમાન પોતાની સંઘાતે રહેલા બૂતો સહિત મોહું ફાડી મોટો શબ્દ કરી તમારા સૈનિકોને બચ પમાડતો હતો. તેટલામાં તમારા સૈન્યમાં પણ શંખ, બેરી, મૃદંગ તથા આનક નામના યુદ્ધવાદ્ય વાગ્યા. એ રીતે થતા નાના વાદિત્રના શબ્દ, ચોદ્યાઓના શબ્દ, શસ્ત્રના ખણખણાટ, સિંહનાદ, તથા મનુષ્યના પોકાર સાથે ચાલન કરેલા મોટા રથેકરી બીરને બચ વધારનાર તે મોટો શબ્દ થયો. તેટલાજ અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને આવી રીતે દાશાર્હ ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું કે:—

॥ તર્મિસ્તુતુમુલેશબ્દેભીરૂણાંભયવર્ધને ॥

॥ અતીવહ્વ્યોદાશાર્હમબ્રવીત્પાકશાસનિઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनरणप्रवेशे
गुर्जरभाषायां अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

અર્જુનઉવાચ ॥ ચોદયાશ્વાન્ઋષીકેશયત્રદુર્મર્ષણઃસ્થિતઃ ॥

॥ एतद्वित्वागजानीकंप्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीं ॥

અર્જુન કહે છે,—હે ઋષીકેશ, જ્યાં દુર્મર્ષણ ઉભો છે ત્યાં ઘોડાઓને હાંકો; એટલે તે ગજસૈન્યને ભેદી શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરે. સંન્યક-હે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે અર્જુનને જેમને કહ્યું એવા મહાબાહુ કેશવ ભગવાને જે સ્થાનકે દુર્મર્ષણ ઉભો હતો તે સ્થાનકે અશ્વને ચલાવ્યા. તે વખતે એક એવા અર્જુનને ધણાક સાથે રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો અત્યંત દારણ્ય સંપ્રદાર પ્રવર્તમાન થયો. જેમાં અર્જુનને વૃષ્ટિમાન્ મેઘની પેઠે બાણના વરસાદે કરી પર્વતોને મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ શત્રુઓને ઢાંકી દીધા. તેમજ તે સર્વ રથિઓએ પણ ઉતાવળથી હસ્તલાધવીએકરી બાણસમુદાયથી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને ઢાંકી દીધા. એ રીતે યુદ્ધમાં શત્રુઓએ વારવા માંડેલા તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ અર્જુનને બાણેકરી તે રથિઓનાં મસ્તક કાપા ઉપરથી નિચે પાડવા માંડ્યાં. ઉદ્ભ્રાંત છે નેત્ર જેમાં એવાં મુખવાળાં અને ડશા છે એાષ્ટ પુટ જેણે એવા કુંડળ તથા શિરસ્ત્રાણસહિત પહેલા સુંદર મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઈ રહી. તે વખતે ચોતરફ પૃથ્વીમાં પહેલા યોદ્ધાઓનાં મુખ, જેવાં કમળનાં વન શોભે તેવાં શોભતાં હતાં. રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત સુવર્ણનાં કૃત્ય, વિજળીસહિત મેઘસમુદાયસરખાં દેખાતાં હતાં. હે રાજા, પૃથ્વીતલવિષે પડતાં મસ્તકોનો, કાળેકરી પરિપકવ એવાં પડતાં તાલ ફળોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો શબ્દ થતો હતો. અને કાંઈ મસ્તક વગરનું ધડ, કંઈક ધતુર્ ખેંચી ઉભેલું દેખાતું હતું. અને કોઈ એક ધડ ખડ્ગ ખેંચી હાથથી તેને ઉગામી ઉભેલું જેવામાં આવતું હતું. કુતિપુત્ર અર્જુનને સંગ્રામમાં ન સહન કરી શકતા જ્યને ઈચ્છતા શ્રેષ્ઠ પુરૂષો મસ્તકો નીચે પડી જાય છે તેને પણ નથી જાણુતા. તે વખતે ઘોડાઓનાં મસ્તક, હસ્તિની સૂંઢોએ શરવીરોના બાહુ તથા મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઈ ગઈ હતી. હે પ્રભો, તમારા સૈન્યમાં યોદ્ધાઓને આ અર્જુન ક્યાંથી આવ્યા; અરે આ અર્જુન, આ અર્જુન, એ રીતે અર્જુનમય બધું દેખાતું હતું. કાળે મોહ પગાડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જગતને અર્જુનરૂપ માની પરસ્પર એક બીજાને મારતા હતા. અને ફેટલાક તો અર્જુન જાણી પોતાના આત્માનેજ હણુતા હતા; અને પોતે કરતા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં, જેમાન સરખા અસંત

વેદનાયુક્ત રણુ શય્યામાં સુતેલા કેટલાક શૂરવીરો પોતાના બાંધવોને બોલાવતા હતા ગોદણ, બાલા, શક્તિ, ખડ્ગ, દુરશી, નિર્ઘ્ન, નિશ્ચિંશ, ધનુર્, તોમર, બાણ, વર્ષ, આભરણ, ગદા તથા બાણુચક્રસહિત બાણુથી કપાયલા ભૂંગળસરખા મોટા સર્પની જેમને ઉપમા અપાય એવા શૂરવીરોના બાહુ ચોતરફ વેગથી એટલા કરતા દેખાતા હતા. એવા ધોરસંગ્રામમાં જે જે પુરુષ અર્જુન સામે જતો હતો તે તે કાળસરખા અર્જુનના બાણેકરી નાશ પામતો હતો. રથમાર્ગમાં નૃત્ય કરતા તથા ધનુર્ ખેંચતા અર્જુનનું અણુમાત્ર પણ છિદ્ર કોઈ ન જોતું હતું. સાવધાન ઉતાવળથી બાણ નાંખતાં પાંડુપુત્રની લાઘવી જોઈ બીજા લોક વિસ્મય પામતા હતા. વળી અર્જુન માવતસહિત હસ્તિને, ઉપર બેસનાર સહિત અશ્વને અને સારથિસહિત રથિને બાણેકરી બેદતા હતા. આકાશમાં ઉદય થતો સૂર્ય જેમ મોટા અંધકારને હણે તેમ અર્જુન બાણેકરી હસ્તિ સૈન્યને હણતો હતો. અંતકાકળે પર્વતોએકરી બ્રાહ્મ જેવી પૃથ્વી દેખાય તેવું પડેલા હસ્તિઓએકરી તમારું સૈન્ય દેખાતું હતું. જેમ મધ્યાહ્નના સૂર્યને પ્રાણીઓ દુઃખેકરી સામે જો જોઈ શકે નહિ, તેમ સંગ્રામમાં ક્રોધાકાંત અર્જુન સામે દુઃખે કરીને પણ શત્રુઓ જોઈ શકતા નહતા. હે પરંતપ; એ રીતે અત્યંત બાણથી પિડાયલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય લૈયભીત થઈ મોટા વાયુથી વિખરાઈ જેમ વાદળાં ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યું. એ રીતે તેણે નસાડેલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય તેની સામે જોવા પણ સમર્થ ન થતું હતું, તે વખતે તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ચામુક, ધનુર્ની કોટી, હુંકારશબ્દ, લાકડી તથા પાનીના આઘાતેકરી ઘોડાઓને જલદી હાંકતાં પચાવન કરવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુને પીડીત કરેલા ઘોડેસ્વાર રથિયો તથા પાયદળ પણ પન્નાયન કરવા લાગ્યા. અને બાકી કેટલાક પાની, અંગુડા તથા અંકુશેકરી હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા પન્નાયન કરવા લાગ્યા. બાણેકરી સંગ્રામોહિત થયેલા બીજા તમારા યોદ્ધાઓ ઉત્સાહ રહિત તથા વિભ્રાંત છે મન જેમનું એવા થઈ તેનીજ સામે જવા લાગ્યા.

॥ શરૈઃસમોહિતાશ્ચાન્યેતમેવાભિમુખાયયુઃ ॥

॥ તવયોધાહતોત્સાહાવિભ્રાંતમનસસ્તદા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनयुद्धे गुर्जर-
भाषायां एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

ધૃતરાષ્ટ્રઽવાચ ॥ તસ્મિન્પ્રમપ્રેસૈન્યાગ્રેવધ્યમાનેકિરીટિના ॥

॥ કેતુતર્રણેવીરાઃપ્રત્યુદીયુર્ધનંજયં ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અર્જુને મારવા માંડેલા સૈન્યના અ-
અભાગમાં ભંગાણુ પડયું, તેટાણે સંગ્રામમાં અમારી તરફના કયા શૂર-
વીર અર્જુન સામે ગયા. અથવા ફેગટ છે નિશ્ચય જેમનો એવા તે સર્વ
શકટવ્યૂહમાં પ્રવેશ કરી નિર્ભય કિલ્લારૂપ દ્રોણનો આશ્રય કરી બધા ઉભા
રહ્યા. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે અનધ, તે રીતે અર્જુને ભંગાણુ
પાડેલા અને હણાયા છે વીર જેમાંથી, મોટા ઉત્સાહરહિત પલાયન કર-
વામાં તત્પર એવા તમારા સૈન્યમાં તેટાણે અર્જુન સામે જોવા પણ કોઈ
સમર્થ ન થતો હતો. હે રાજન્, તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા
સૂતરજીથી વિચિત્ર પ્રકારના કવચે કરી વિંટાયેલા સુવર્ણની સંગ્રામમાં લડ-
વાની ટોપી પેહેરેલા શૂરવીર તીવ્ર પરાક્રમવાળા તમારા પુત્ર દુઃશાસને, તે
રીતે ભંગાણુ પાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ યુદ્ધવાસ્તે અર્જુન સામે આવી
મોટા હસ્તિનાં સૈન્યેકરી આ પૃથ્વીને જાણે ગળતો હોય નહિ! તેની પેઠે
તેને વિંટી લીધા. તે વખતે હસ્તિઓની ઘંટાઓનો શબ્દ, શંખનો શબ્દ,
પ્રત્યંચાનો શબ્દ તથા હસ્તિઓના શબ્દે કરી પૃથ્વી, દિશાઓ તથા અંત-
રિક્ષ પણ વ્યાપ્ત થઈ ગયું હતું. એવા તે કૂરુમુદ્ગર્તમાં અંકુશથી પ્રેરણા
કરેલા મોટી સૂદવાળા ક્રોધાયમાન પૈક્ષરહિત પર્વત સરખા પોતા સામે આ-
વતા હસ્તિઓને જોઈ પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુન મોટો સિંહનાદ કરી શ-
ત્રુઓના તે હસ્તિસૈન્યને બાણેકરી ચોતરફથી મારવા લાગ્યા; વાયુએ વૃદ્ધિ
પમાડેલા મોટી લેહેરવાળા મહા સમુદ્ર પ્રત્યે જેમ મગરગચ્છ પ્રવેશ કરે
તેમ અર્જુને તે હસ્તિસૈન્યમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રલય સમયે અતિક્રમણુ ક-
ર્ચો છે દિશાઓનો નિયમ જેણે એવો અસંત તપતો સૂર્ય જેમ સર્વ દિ-
શાઓમાં દેખાય તેમ પારકા શહેરને છતનાર અર્જુન સર્વ દિશાઓમાં દે-
ખાતા હતા. અશ્વની ખરીના શબ્દ, રથના પાટાનો શબ્દ, મનુષ્યનો પો-
કાર, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, નાનાપ્રકારના વાદિત્રના શબ્દ, પાંચજન્યનો શબ્દ,
દેવદત્તનો શબ્દ, તથા ગાંડીવના શબ્દેકરી મંદ છે વેગ જેમનો એવા નર
તથા હસ્તિઓ બેભાનસરખા થઇ ગયા. સર્પસરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા
બાણેકરી અર્જુને બેઢેલા હસ્તિઓ મોટો શબ્દ કરી પાંખ કાપેલા પર્વતોની
પેઠે પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. અર્જુને બાણેકરી દાંતના મૂળમાં તથા કડી-

વિષે હણેલા કેટલાક હસ્તિઓ વારંવાર કૌંચ પક્ષીની પેઠે શબ્દ કરતા હતા. હસ્તિના સ્કંધ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોનાં મસ્તકોને પણ બલ્લ નામના સરળ બાણેકરી અર્જુન કાપતા હતા. એ રીતે અર્જુન કુંડલસહિત ધરણીતલવિષે પડતા મસ્તકોના સમુદાયેકરી, કમળસમૂહેકરી, જેમ નિવેદન કરે તેમ નિવેદન કરતા હતા. કવચવગરના વ્રણેકરી પીડિત શ્વિરેકરી વ્યાપ્ત પુરૂષો, યુદ્ધમાં ભમતા હસ્તિઓવિષે લટકતા દેખાતા હતા. અર્જુને સારી રીતે યોજના કરેલા સારાં પીચ્છ બાંધેલા એક બાણેકરી એક વખતે બેઠેલા એ તથા ત્રણ ચોદાઓ ધરણી-તલવિષે પડતા હતા. નારાય નામના બાણેકરી અત્યંત વિધેલા મુખમાંથી શ્વિર વમન કરતા માવતસહિત કેટલાક હસ્તિઓ દુમવાન પર્વત પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. તેમજ રથીઓના પણ પ્રત્યંચા, ધ્વજ, ધનુષ, ધુંસરી તથા દંડને બલ્લ નામના બાણેકરી તે ભાગતા હતા, સંઘા-મમાં નૃત્ય કરતા અર્જુનનું ધનુષ મંડળાકારજ દેખાતું હતું. પણ તેને તે ક્યારે સાંધે છે, ક્યારે ખેંચે છે, ક્યારે મૂકે છે અને ક્યારે વદન ક-રે છે તે કોઈના જ્ઞેવામાં પણ આવતું ન હતું. નારાય નામના બાણથી અત્યંત વિધાયેલા ખીજ હસ્તિઓ શ્વિરનું વમન કરી સુદૂર્તમાત્રમાં પૃથ્વી-તલવિષે પડતા હતા. હે મહારાજ, પરમસંકુળ એવા તે યુદ્ધમાં ઉભા થ-તા એવા અગણિત માથાપિગરનાં ધડ ચોતરફ દેખાતાં હતાં. તેમજ ધનુષ, મોજ, ખર્જૂ, બાણુબંધ, તથા મુવર્ણના આભરણયુક્ત કપાઈ ગયેલા અનેક બાહુ ચોતરફ જ્ઞેવામાં આવતા હતા. ઉપરકર તથા બેસવાનાં સ્થા-નકસહિત ભાગેલા છે દાંડા જેમાંથી, ભાગેલાં છે ચક્ર તથા ચારા અને ધું-સરી જેમની એવા પડેલા રથ, ઢાલ તથા ધનુષ ધરનાર, પડેલા પુરૂષ, માળાઓ, આભરણ, પડેલાં વસ્ત્ર, મોટા ધ્વજ, હણાએલા હસ્તિ, અશ્વ, તથા પાડેલા ક્ષત્રિયોએકરી ભયંકર છે દેખાવ જેનો એવી રણભૂમિ દેખા-તી હતી. હે મહારાજ, એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલું દુઃશાસનનું સૈન્ય વ્યથાયુક્ત થઈ નાયકસહિત ભાગવા લાગ્યું. તેટલાજે અર્જુનના બાણથી પી-ડિત થયેલા સૈન્યસહિત દુઃશાસન પણ મનમાં ત્રાસ પામી દ્રોણ મારા ર-ક્ષક થશે એમ ઈચ્છા રાખી શકટવ્યૂહમાં જતો રહ્યો.

॥ તતોદુઃશાસનસ્ત્રસ્તઃસહાનીકઃશરાદિતઃ ॥

॥ દ્વોળંત્રાતારમાકાંક્ષન્શકટવ્યૂહમમ્યગાત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुःशासनसैन्य
पराभवे गुर्जरभाषायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

સંજયઉવાચ ॥ દુઃશાસનચલંહત્વાસવ્યસાચીમહારથઃ ॥

॥ સિંધુરાજંપરીપ્સન્વૈદ્રોણાનીકમુપાદ્રવત્ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે દુઃશાસનના સૈન્યને હણી સિં-
ધુરાજને પ્રાપ્ત થવા ઈચ્છતા મહારથિ અર્જુન, દ્રોણસૈન્ય સામે દોડ્યો. વ્યૂ-
હના અગ્રભાગવિષે ઉભેલા દ્રોણ પાસે જઈ બે હાથ જોડી શ્રીકૃષ્ણના અ-
નુમત પ્રમાણે આવી રીતે તે કહેવા લાગ્યો કે, હે અક્ષત્રુ મારા કલ્યાણ-
નું ચિંતન કરો અને તે થાય તેમ કહો. કારણ તમારા પ્રસાદથી દુઃષ્ટેક-
રી બેદાય નહિ એવી તમારી સેનામાં હું પ્રવેશ કરવા ઇચ્છું છું. તમને
પિતા ધર્મરાજ તથા શ્રીકૃષ્ણસરખા હું માનું છું. એ હું સત્ય કહું છું.
માટે હે અનય, જે રીતે તમારે અશ્વત્થામા રક્ષણ કરવાલાયક છે તેજ રી-
તે નિરંતર હું પણ રક્ષણ કરવા લાયક છું. હે દિપદંત્રેષ, હે પ્રભો, ત-
મારા પ્રસાદથી સંગ્રામમાં સિંધુરાજને હું મારવા ઇચ્છું છું વાસ્તે મારી
પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કરો સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં અર્જુનનાં વચન
સાંભળી ગર્વથી દ્રોણાચાર્યે આવી રીતે તેને કહ્યું કે—હે ળીભત્સો, મને જી-
ત્યાવગર તારાથી જયદ્રથને જીતવા શક્ય થવાય તેમ નથી. એમ કહી તે-
જ સમયે તેણે અત્યંત હાર્ય કરી રથ, અશ્વ, ધ્વજ, તથા સારથિસહિત
તેની ઉપર ઘણાક બાણ નાંખ્યા. હે વિશંપતે, અર્જુને પણ બાણેકરી આ-
વતા દ્રોણના બાણસમુદાયને વારી રાખી તેની સામે દોડી અત્યંત મોટા
બળંકર બાણેકરી માન આપી દ્રોણને ચરણમાં વિંધી ક્ષત્રધર્મનો આશ્રય
કરી વળી નવ બાણેકરી તેને વિંધ્યા. દ્રોણે પણ આવતા તેના બાણને પો-
તાના બાણથી કાપી વિષ તથા અગ્નિસરખા બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુ-
નને વિંધ્યા. તે વખતે મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુને તેના ધનુષ્ કાપવાનો વિ-
ચાર કર્યો. તેટલામાં તે અસંખ્યાંત એવા પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે બાણેકરી
અર્જુનની પ્રત્યંચા કાપી તેના અશ્વ, ધ્વજ, તથા સારથિને વિંધી ગર્વથી
તેની ઉપર પણ ઘણાક બાણ નાંખ્યા. તેટલામાં સર્વ અસ્ત્ર જાણનારાઓ-
માં શ્રેષ્ઠ અર્જુને મોટું ધનુષ્ સજ્જ કરી આચાર્યને વિશેષ જણાવવા સાં-

૨ એકની પેઠે જલદી છસો બાણ નાંખ્યા. વળી સાતસો નાંખ્યા. ને પછી પાછાવળે નહિ એવા હજાર, ત્યારપછી બીજા દશહજાર નાંખ્યા. વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર બન્નેવાન અર્જુને સારી રીતે નાંખેલા તે બાણેકરી વિધાયલા મનુષ્ય, અશ્વ, તથા હસ્તિઓ પ્રાણુરહિત થઈ સંઘ્રામમાં પડતા હતા. તેમજ નાશ થયા છે સારથિ, અશ્વ, ધ્વજ તથા આયુદ્ધ જેમનાં એવા અર્જુનના બાણથી પીડિત થયેલા રથિઓ પ્રાણુરહિત થઈ રથોમાંથી નિચે પડતા હતા. વળી ચૂર્ણ થયેલા પર્વતના અગ્રભાગ, વાયુએ નસાડેલા મેઘ તથા અગ્નિએ બાળેલા ઘર સરખા હસ્તિઓ પણ રણભૂમિમાં પડતા હતા હિમાલયના પૃથ્વીભાગમાં બરફના પાણિથી હણાયલા હસો જેમ પડે તેમ અર્જુનના બાણથી હણાયલા હજારો અશ્વ પડતા હતા. પ્રલય સમયના સૂર્યની કિરણો સરખાં પાંડવનાં અસ્ત્ર તથા બાણેકરી હણાયલા રથ, અશ્વ, હસ્તિ તથા પાયદળના ઓધ આશ્ચર્યરૂપ એવા જળના ઓધની પેઠે પડતા હતા. શ્રેષ્ઠ કૌરવોને યુદ્ધમાં તપાવતા પાંડવરૂપી સૂર્યના બાણરૂપી કિરણજનને દ્રોણરૂપી મેઘ બાણરૂપ વૃષ્ટિનાવેગેકરી, મેઘ જેમ સૂર્યકિરણોને ઢાંકે તેમ ઢાંકતા હતા. વળી દ્રોણાચાર્યે શત્રુઓના પ્રાણુનું ભોજન કરનાર સારી રીતે મૂકેલા નારાય નામના બાણેકરી અર્જુનને વક્ષસ્થળમાં વિધેયો. તેટલાજ પૃથ્વીનો કંપ થવાથી જેમ પર્વત વિવહળ થાય તેમ તે બાણેકરી વિવહળ થયું છે સર્વ અંગ જેનું એક અર્જુને ધૈર્ય રાખી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વિધેયા. દ્રોણાચાર્યે પણ પાંચ બાણ વાસુદેવઉપર તથા તોતેર બાણ અર્જુનઉપર નાંખી ત્રણ બાણેકરી એનો ધ્વજ વિધેયો. હે રાજન. વળી શિષ્યને વિશેષ પરાક્રમ દેખાડતા દ્રોણાચાર્યે નિમિષ માત્રમાં બાણના વરસાદથી અર્જુનને અદૃશ્ય કર્યા. તે વખતે એક બીજા પાછળ લાગેલા એવા દ્રોણાચાર્યના બાણનેજ અમે દેખતા હતા. અને આશ્ચર્ય થાય તે રીતે એમનું ધનુષ્ બાણ મંડળાકારજ દેખાતું હતું, પણ ક્યારે તે ધનુષ સાંધે છે કે ક્યારે નાંખે છે તે કોઈના જાણવામાં આવતું ન હતું. એ રીતે દ્રોણે નાંખેલા ગૃધ્રના પીંચ બાંધેલા ઘણાક બાણ સંઘ્રામમાં વાસુદેવ તથા અર્જુનપ્રત્યે જતા હતા. એવા દ્રોણ તથા અર્જુનના યુદ્ધને જોઈ મહાબુદ્ધિમાન વાસુદેવ ભગવાન, 'કામ હજી ધણું કરવું છે' એમ વિચારી અર્જુનપ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ, હે પાર્થ, હે મહાબાહો, આપણો વખત જાય છે અને આ કામ ધણું મોટું છે માટે દ્રોણને છોડી

દેઈ આપણે આગળ જઈએ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન પણ હે કેશવ, 'જેવી આપની ઈચ્છા.' એમ કહી મહાબાહુ દ્રોણને પ્રદક્ષિણ કરી બીજી બાજુથી બાણ ફેંકતા આગળ ચાલ્યા. તેટલાણે પોતે દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું-હે પાંડવ, શત્રુને જીત્યાવગર તારે નિવૃત્ત થવું નહિ; એવો નિયમ છે અને આટલાણે મને છોડીને ક્યાં જાય છે? એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે, હે આચાર્ય, તમે મારા ગુરુ છો, શત્રુ નથી, ને હું તમારો શિષ્ય તેથી તમારા પુત્ર સરખો છું. તેમ યુદ્ધમાં તમને પરાજય પમાડે એવો લોકવિષે કોઈ પણ પુરૂષ છે નહિ. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે કહેતાં જયદ્રથના વધવિષે ઉત્સાહવાન મહાબાહુ અર્જુન ઉતાવળથી તમારા સૈન્ય સામે દોડ્યા. એ રીતે તમારા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરતાં તેની પાછળ તેના ચક્રરક્ષક મહાત્મા પાંચાલ્ય એવા યુધામન્યુ ને ઉત્તમૌઘ પણ ગયા. તે સમયે હે મહારાજ, જય, સાત્વત એવા કૃતવર્મા, કાંભોજ તથા શ્રુતાયુ અર્જુનને વારવા લાગ્યા. અને તેમની પાછળ ચાલનાર દશહજાર રથ, અભિષાહ, શુરસેન, શિખિ, વસાતિયો, માવેલ્લક, લલિત્ય, કેકય, ચંદ્રક, નારાયણ એવા ગોપાળ, પૂર્વે સંગ્રામમાં કહેલું જીતેલા શૂર સંમત કાંભોજગણ, પ્રસન્ન છે આત્મા જેમનો એવા તે બધા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી પુત્રના શોકકરી સંતપ્ત, ક્રોધાયમાન થયેલા મૃત્યુ સરખા, યુદ્ધમાં પ્રાણુલ્લાગ કરનાર, કવચ પહેરેલા, વિચિત્રપ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર યૂથપતિ હસ્તિની પેઠે તમારા સૈન્યને વહન કરનાર મોટા ધનુષવાળા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને વારવા લાગ્યા. તે વખતે પરસ્પર પ્રાર્થના કરતા એવા તમારી તરફના ચોક્કાઓનું તથા અર્જુનનું રવાટાં ઊભાં કરનાર મોટું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. જેમાં જયદ્રથના વધને ઈચ્છતા સામે આવતા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને, ઊત્પન્ન થયેલા વ્યાધિને જેમ ક્રિયા રોકે તેમ એકલા મળેલા તેઓ એ રોકી રાખ્યા.

॥ જયદ્રથવધપ્રેક્ષમાયાંતંપુરુષર્ષભં ॥

॥ ન્યવારયંતસહિતાઃક્રિયાન્યાધિધિવોત્થિતં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणातिक्रमे गुर्जरभाषायां एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સન્નિરુદ્ધસ્તુતૈઃપાર્થોમહાબલપરાક્રમઃ ॥

॥ દ્રુતંસમનુયાતશ્ચદ્રોણેનરથિનાંવરઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેનું એવા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને તેઓએ રોક્યા; અને જલદી દ્રોણ પણ તેની પાછળ આવ્યા. તે ટાણે સૂર્ય જેમ કિરણોને ફેલાવે તેમ તીક્ષ્ણ એવા બાણગણોને ફેલાવ કરતા અર્જુન, વ્યાધિગણ જેમ દેહને તપાવે તેમ તમારા સૈન્યને તપાવા લાગ્યા, તે કેવી રીતે કે અર્જુનના બાણથી વિધાયલા અશ્વ, રથ, તથા માવતસહિત હસ્તિ પડવા લાગ્યા. છત્ર હડી ગયાં, રથ ચક્ર વગરના થઈ ગયા, અને તેના બાણથી પીડાયલાં સૈન્ય પણ ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. એ રીતે થતા તે મોટા યુદ્ધમાં કંઈ પણ જાણવામાં આવતું ન હતું. હે રાજા, એ રીતે પરસ્પર એક બીજાને સાચવતે છતે પણ અર્જુન બાણેકરી વારંવાર તમારી સેનાને કંપાવા લાગ્યા. સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની એવા અર્જુન, કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાની ઈચ્છાથી રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યા. તે વખતે ગુરૂ એવા દ્રોણાચાર્યે મોટા ધનુષ્વાળા પોતાના શિષ્ય ઉપર મર્મ ભેદનાર પચ્ચીશ બાણ નાંખ્યા. સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને પણ આવતા તેમના બાણના વેગને વિધાતક એવા બાણ ફેંકતાં જલદી તેની સામે દોડી સામાં આવતાં તેના બહુ બાણોને બ્રહ્માસ્ત્ર સાંધી બહુનામના સરળ બાણથી વિધ્યા. તે ટાણે દ્રોણની શીક્ષાપ્રત્યે આશ્ચર્ય અમે જોયું, જે યત્ન કરતા યુવાવસ્થાવાળા અર્જુન એને વિધી ન શક્યા. મોટા મેધ જેમ અપરિમિત જળધારાને મૂકે તેમ દ્રોણરૂપી મેધ, અર્જુનરૂપ પર્વતઉપર બાણવૃષ્ટિને વરસાદ કરતો હતો. હે મારિષ, તેજસ્વિ એવા અર્જુને બ્રહ્માસ્ત્રેકરી બાણવૃષ્ટિને રોકી, બાણેકરી બાણોના નાશ કર્યો. વળી દ્રોણે પચ્ચીશ બાણ અર્જુનઉપર નાંખી સીતેર બાણેકરી વાસુદેવને બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં વિધ્યા. બુદ્ધિમાન અર્જુને પણ હાસ્ય કરી તીક્ષ્ણ એવા બાણના ઓધ નાંખતા દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. એ રીતે દ્રોણાચાર્યે વિધેશ્વા રથિમાં શ્રેષ્ઠ વાસુદેવ તથા અર્જુન દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા પ્રલયસમયના અગ્નિસરખા દ્રોણને અને તેના ધનુષ્માંથી નિકળેલા તીક્ષ્ણ એવા બાણને પણ છોડી દેઈ ભોજના સૈન્યને મારવા લાગ્યા. એ રીતે મૈનાક પર્વતસરખા દ્રોણને મૂકી કૃતવર્મા તથા કાંબોજ સુદક્ષિણ સામે દોડ્યા. તે ટાણે પુરૂષમાં સિંહરૂપ અચ્ચત્ર એવા ભોજે પણ કાઈથી

સહન થાય નહિ એવા કુરકૃતમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને ગૃધ્રના પીંછા બાંધેલા દશ બાણેકરી જલદી વિધ્યા. હે રાજન્, અર્જુને સાત્વત એવા તેને સો બાણથી વિધી વળી તેને મોઢા પમાડતા હોય નહિ! તેની પેઠે બીજા ત્રણ બાણેકરી વિધ્યો. ભોજો પણ અત્યંત હાસ્ય કરી માધવ એવા વાસુદેવને તથા અર્જુનને પચ્ચીશ પચ્ચીશ બાણેકરી વિધ્યા. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ કાપી અગ્નિની શિખાસરખા અને ક્રોધાયમાન થયેલા સર્પસરખા એકવીશ બાણેકરી એને વિધ્યો; હે ભારત, મહારથિ કૃતવર્માએ પણ બીજું ધનુષ ચઢણ કરી પાંચ બાણથી જલદી અર્જુનને વક્ષસ્થળમાં વિધી વળી તીક્ષ્ણ કરેલા પાંચ બાણેકરી તેને વિધ્યા. અર્જુને પણ નવ બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં તેને વિધ્યો. એ રીતે કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે વળગી રહેલા અર્જુનને જોઈ વૃષ્ણકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે આપણો વખત જન્ય છે એવો મનમાં વિચાર કરી અર્જુનપ્રત્યે કહ્યું કે, કૃતવર્માઉપર દયા કર માં; અને સંબંધિપણું છોડી દેઈ એને મંથન કરી માસ્ય. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન બાણેકરી કૃતવર્માને મોઢા પમાડી વેગવાન અશ્વવડે કાંભોજની સેના સામે ગયા. એ રીતે કાંભોજની સેનામાં પ્રવિષ્ટ થયેલા અર્જુનને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા કૃતવર્માએ બાણસહિત ધનુષને હલાવી આવતા પાંચાલ્ય એવા અર્જુનના ચક્રરક્ષક યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજને સમીપ નાંખવાના બાણેકરી વારી રાખી તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રણ બાણેકરી યુધામન્યુને અને ચારેકરી ઉત્તમૌજને વિધ્યો. તે બેઉએ પણ દશ દશ બાણેકરી એને વિધી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી એનો દ્વજ તથા ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યાં. તે ટાણે ક્રોધેકરી મૂર્ચ્છિત એવા કૃતવર્માએ બીજું ધનુષ ચઢણ કરી તે બેઉને ધનુષવગરના કરી તેમની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો, તે બેઉએ પણ બીજા ધનુષ સન્નિજત કરી તેને વિધ્યો. તેટલામાં અર્જુન બીજા શત્રુની સેનામાં પેદા પણ કૃતવર્માએ વારેલા તે બેઉ ચક્રરક્ષક પ્રવેશદ્વારને પ્રાપ્ત ન થયા હતા. તેથી પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ બેઉ તમારા સૈન્યમાં જવાનો યત્ન કરતા હતા, તે વખતે ઉતાવળથી તમારા સૈન્યને પીડતા શત્રુને નાશ કરનાર અર્જુને સમીપે પ્રાપ્ત થયો તોયપણ કૃતવર્માને માર્યો નહિં. તે રીતે આવતા તે અર્જુનને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર શ્રુતાયુધરાજાએ મોઢું ધનુષ હલાવતાં સામે દોડી ત્રણથી અર્જુનને તથા સીતેર બાણથી જનાર્દનને વિધી અત્યંત

નીક્ષણ કરેલા ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી અર્જુનનો ધ્વજ પણ વિધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલાઅર્જુને સરળ એવા તેવુ બાણેકરી અંકુશેકરી મોટા હ-
રિતને વિધે તેમ તેને વિધ્યો. હે રાજન્, અર્જુનના તે પરાક્રમને શ્રુતાયુ-
ધરાજ સદન કરી શક્યો નહિ; તેથી તેણે અર્જુનઉપર નારાય નામનાં
સીતોતેર બાણ નાંખ્યાં. ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનને પણ તેનું ધનુષ કાપી
બાથો તોડી સરળ એવા સાત બાણથી વક્ષસ્થળમાં તેને વિધ્યો. તે વખતે
ક્રોધથી મૂઝિછીત થયેલા તે રાજાએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ઈન્દ્રપુત્ર અ-
ર્જુનને નવ બાણેકરી બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં વિધ્યો. શત્રુને દમન કર-
નાર અર્જુને ગર્વથી હજારો બાણેકરી શ્રુતાયુધને પીડિત કર્યો; અને વળી મહા
બળવાન તેણે જલદી એના ઘોડા તથા સારથિને વિધી નારાય નામના સી-
તેર બાણેકરી એને પણ વિધ્યો. તે ટાણે પરાક્રમી શ્રુતાયુધરાજ હણાયલા.
અશ્વચાળા રથનો ત્યાગ કરી ગદા ઉગ્રામી સંગ્રામમાં અર્જુન સામે દોડ્યો
તે શરવીર શ્રુતાયુધ રાજ વરણનો પુત્ર હતો અને શીતળ છે જળ જેમાં
એવી પર્ણાશા નામે મહાનદી તેની જનની હતી. હે રાજન્, તેણે પોતાના
પુત્રવાસ્તે વરણને કહ્યું કે આ મારો પુત્ર લોકવિધે શત્રુઓએ અવધ્ય થા-
ઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા વરણે તેને કહ્યું કે એને
એટલો વર હું આપું છું જે આ દિવ્ય અસ્ત્ર આપું છું. તેથી એ અવ-
ધ્ય થશે. બાકી અમરપણું મનુષ્યોને ક્યારેય છેજ નહિ. હે સરિતાંવરે,
ઉત્પન્ન થયેલા સર્વને મરવું તો અવસ્ય કરીને છેજ. તથાપિ આ હું અ-
સ્ત્ર આપું છું તેના પ્રભાવથી સંગ્રામમાં શત્રુઓએ અસહ્ય એવો આ થશે.
માટે તારા મનનો સંતાપ દૂર થાઓ. એમ કહી મંત્રેલી ગદા વરણે તેને
આપી. જેને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ લોકમાં શ્રુતાયુધ દુર્ધર્ષ થયો. વળી પાછું ભ-
ગવાન એવા વરણે તેને કહ્યું કે, જે યુદ્ધ ન કરતો હોય તેની ઉપર તારે
આ મૂકવી નહિ. કરણુ તેમ કરીશ તો તારી ઉપરજ પડશે. હે પ્રભો,
ઉલટી રીતે નાખેલી આ મોકલનારને પણ હણે; પણ પોતાને કાળ પ્રાપ્ત
થયો તેથી તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું નહીં. અને શરવીરને હણનાર તેણે યુ-
દ્ધ ન કરતા એવા જનાર્દન ઉપર નાંખી તે વખતે પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણે સ્થૂલ
એવા પોતાના ખભામાં તેને ગ્રહણ કરી પણ વાયુ જેમ વિંધ્યાચળને કં-
પાવી શકે નહિ તેમ તે શૌરિ એવા ભગવાનને કંપાવી શકી નહિ. ને કૃ-
ત્સાની પેઠે પાછી આવતી તેણે શરવીર એવા ઉભેલા ક્રોધી શ્રુતાયુધને હણ્યો.

એ રીતે તે ગદા શૂરવીર એવા શ્રુતાયુધને હણી પૃથ્વીવિષે પડી. તે રીતે એ ગદા નિવૃત્ત થઈ અને પોતાના આયુધેકરી શત્રુને દમન કરનાર શ્રુતાયુધ હજાયો તેને જોઈ સૈન્યોમાં મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો હે નરાધિપ, યુદ્ધ ન કરતા એવા કેશવ ભગવાન ઉપર શ્રુતાયુધે ગદા નાંખી તેથી તે ગદાએ તેને માર્યો. એ રીતે વરૂણના કહ્યા પ્રમાણે મરણ પામેલો પ્રાણુરહિત તે, સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જોતાં પૃથ્વી વિષે પડ્યો. એ રીતે પડ્યો એવો તે પશુશાનો પ્રિયપુત્ર વાયુથી ભંગાયેલ ધણી શાખાવાળો વનસ્પતિ શોભે તેવો શોભતો હતો. એવી રીતે શત્રુને દમન કરનાર શ્રુતાયુધ હણાયો તેને જોઈ તમારા સર્વ સૈન્ય તથા સેનામાં જે મૂખ્ય હતા તે સર્વ ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા એટલામાં શૂરવીર એવો કાંબોજરાગ્નનો પુત્ર સુદક્ષિણ વેગવાન અશ્વેકરી શત્રુને નાશ કરનાર એવા અર્જુન સામે આવ્યો. તેટલે હે ભારત, અર્જુનને તેની ઉપર સાત બાણ નાંખ્યા તેઓ શૂરવીરને બેઠી પૃથ્વી વિષે પેદા. સંગ્રામમાં ગાંડીવમાંથી નિકળેલ તીક્ષ્ણ બાણેકરી અત્યંત વિધાયેલા તેણે ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા દશ બાણેકરી અર્જુનને વિધી ત્રણથી વાસુદેવને વિધી વળી પાંચથી અર્જુનને વિધ્યા. હે મારિય, પાંડુપુત્ર અર્જુનને પણ તેનું ધનુષ્ તથા ધ્વજ કાપી અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા ભક્ષનામના બાણેકરી તેને પણ વિધ્યો. શૂરવીર એવા તે સુદક્ષિણે પણ ત્રણ બાણથી અર્જુનને વિધી સિંહનાદ કરી ક્રોધથી સર્વ લોહમયી ઘંટાસહિત ભયંકર શક્તિ અર્જુનઉપર નાંખી, પ્રજ્વલિત એવી તે શક્તિ મોટા ઉંબાડીયાની પેઠે તે મહારયિને પ્રાપ્ત થઈ તેને બેઠી તણખાસહિત તે પૃથ્વીવિષે પડી. એ રીતે શક્તિએકરી અત્યંત હણાયેલા મૂર્છાએકરી વ્યાસ મોટા તેજવાળા અત્યંત પરાક્રમી એવા અર્જુન ક્રોધથી બે ગણોફાં ચાટી ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા નારાયનામના ચઉદ બાણેકરી એના અશ્વ, ધ્વજ, ધનુષ્ તથા સારથિને વિધી બીજા હજારાક બાણેકરી તેના રથના કટકા કરી ફેંકટ છે સંકલ્પ તથા પરાક્રમ જેનું એવા તે કાંબોજ સુદક્ષિણને મોટી ધારવાળા બાણેકરી હૃદયમાં બેલો. તેથી બેદાયુ છે કવચ જેનું, શીથિલ અંગવાળો, ભ્રષ્ટ થયો છે મુકુટ તથા બાણુબંધ જેના એવો શૂરવીર તે, યંત્રથી મૂકાયેલો ઈન્દ્રધ્વજ જેમ પડે અને પર્વતની શીખરઉપર ઉત્પન્ન થયેલો ધણી શાખાવાળો શોભિતો વસતત્ક્રતુમાં વાયુએ ભાગેલો કશ્ચિકારનો વૃક્ષ જેમ પડે તેમ પડ્યો. કાંબોજના આસ્તરણને ઉચિત પૃથ્વી-

વિષે સૂતેલો હતો. મસ્તકવિષે અગ્નિસરખી કાન્તિવાળી સુવર્ણની માળા પે-
હેરેલો અમૂલ્ય આભરણયુક્ત સુંદર અંગવાળો લાલ છે નેત્ર જેનાં એવો અ-
ર્જુને પાડેલો કાંમોજરાગ્નનો પુત્ર સુદક્ષિણ, તલેટીસહિત પડેલો પર્વત શા-
ભે તેમ શોભતો હતો એ રીતે હણાયેલા શ્રુતાયુધ તથા કાંમોજ, સુદક્ષિ-
ણને જોઈ તમારા પુત્રનાં સર્વ સૈન્ય ભાગવા લાગ્યાં.

॥ અશોભતમહાબાહુર્વ્યસુર્ભૂમૌનિપાતિતઃ ॥

॥ તતઃસર્વાણિસૈન્યાનિવ્યદ્રવંતમુતસ્યતે ॥

॥ હતંશ્રુતાયુધંદટ્ટાકાંબોજંચમુદક્ષિણં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि श्रुतायुधमुदक्षिण-
वधे गुर्जरभाषायां द्विनावतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

સંજયઉવાચ ॥ હતેમુદક્ષિણેરાજન્વીરેચૈવશ્રુતાયુધે ॥

॥ जवेनाभ्यद्रवन्पार्थकुपिताःसैनिकास्तव ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન, એરીતે સુદક્ષિણ તથા શર-
વીર શ્રુતાયુધ હણાયો ત્યારે ક્રોધાયમાન થયેલા તમારા સૈનિકો વેગેકરી અર્જુન સા-
મે દોડ્યા. હે રાજન, અભિષાહ, શરસેન, શિયિ તથા વસાતિયો અર્જુનઉપર આ-
ણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમના મધ્યમાં ખીજ છ હજાર થોડાઓને આણેકરી
અર્જુને મંથન કર્યા તેથી ભય પામેલા તે જેમ વ્યાઘ્રને જોઈ ક્ષુદ્ર મૃગ
ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યા. વળી પાછા ફરી તેઓએ સંગ્રામમાં શત્રુઓને
હણતા તથા પારકાઓને છતવા ઈચ્છતા અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા-
તે વખતે અર્જુને ગાંડીવમાંથી નિકળેલા આણેકરી જલદી, પોતા સામે
આવતા તેમનાં મસ્તક તથા આહુ કાપી નાખ્યા અર્જુને પાડેલાં તે મસ્તક તથા
આહુએકરી તે રણભૂમિ અબ્ર છાયાની પેઠે કાગડા, ગૃધ્ર તથા બગલાઓએકરી
ઢંકાઈ ગઈ. એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલા તેમને જોઈ બળવાન,
સ્પર્ધા કરનાર શરવીર, ફૂલીન, આહુબળ યુક્ત, કિતાવળા મોટા યશને ઈ-
ચ્છતા તમારા પુત્ર વાસ્તે અર્જુનના વધની ઈચ્છા રાખનાર ધનુષ્ ધરનાર
તથા ક્રોધયુક્ત એવા શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુએ સવ્ય તથા દક્ષિણ આગ્રુથી
આણનો વરસાદ કરતાં વળી ખીજ હજારો આણેકરી જેમ મેધ જળે કરી

તળાવને બરી દે, તેમ અર્જુનને ઢાંકી દીધા. અને કોષ પામેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ શ્રુતાયુષે તો પાયેલ એવા તીક્ષ્ણ ભાલાએકરી અર્જુનને હણ્યા એ રીતે બળવાન શત્રુએ અત્યંત વિધેલા શત્રુનો નાશ કરનાર અર્જુન, સંઘા-મમાં કેશવ ભગવાનને મોહ પમાડતા પોતે પરમ મોહને પ્રાપ્ત થયા. એજ વખતે મહારથિ ચ્યુતાયુએ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા શૂળેકરી અર્જુનને વિધ્યા. તેણે તો એવું કીધું કે, મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુનને ક્ષત ઉપર ક્ષાર મૂક્યો તેથી અત્યંત વિધાએલા અર્જુન, ધ્વજના દંડને પકડી બેસી રહ્યા, હે વિદ્યાપતે, એ ટાણે અર્જુન હણ્યા એમ માની તમારા સર્વ સૈન્ય-માં મોટો સિંહનાદ થવા લાગ્યો. એ રીતે બેભાન થયેલા અર્જુનને જોઈ અત્યંત સંતપ્ત થયેલા શ્રીકૃષ્ણ પણ મનોહર એવી વાણીએકરી અર્જુનની આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. તેટલામાં વળી ર-થિમાં શ્રેષ્ઠ, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા તે શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુ, અર્જુન તથા વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા વાસુદેવ ઉપર ચોતરફથી બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. અને ચક્ર, કૃપડા, અશ્વ, ધ્વજ, તથા પતાકાસહિત અર્જુનના રથને પણ તેમણે અદૃશ્ય કર્યો. એ મોટું આશ્ચર્યસરખું થયું. હે ભારત, ત્યારે ચમરાગ્નના ધરપ્રત્યે જઈ જેમ પાછો આવ્યો હોય તેમ ધિરેથી સંઘા પામેલા અર્જુને, બાણના સમુદાયથી કેશવસહિત ઢંકાઈ ગયે-લા પોતાના રથને જોઈ તેમજ પ્રદીપ્ત અગ્નિસરખા પોતા સામે ઉભેલા તે બેક શત્રુને પણ જોઈ મહારથિ એવા તેણે ઈન્દ્રાસ્ત્ર સાંધ્યું. તેમાંથી અગ્નિ વગરના હનરો બાણ ઉત્પન્ન થયા. તેઓ, મોટા ધનુષ્વાળા તેમને તથા તેમના મૂકેલા બાણોને હણવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુનના બાણે વિદ્યારણ કરેલા તેમના બાણ આકાશમાં વિચરતા હતા. એવી રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુન, બાણના વેગથી જલદી તેમના બાણને હણી મહારથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતા તે તે ઠેકાણે પ્રસ્થાન કરતા હતા. અને અર્જુનના બાણનાએધેકરી બાહુ તથા મસ્તક વગરના થયેલા તે શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુ વાયુએ પાડેલા બે વૃક્ષોની પેઠે રણભૂમી પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. એ રીતે શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુનું મરણ સમુદ્રના શોષણની પેઠે લોકને વિસ્મયકારક થતું હતું. પછી તે બે-ઉની પાછળ ચાલનાર પચાસ રથને પણ હણી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠને હણતા અર્જુન, ભારતી સેનાપ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે ભારત, શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુ બેક હ-ણ્યા તેને જોઈ અત્યંત કોષાયમાન થયેલા પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ પિતાના દુઃખથી

કૃશ થયેલા નિયતાયુ તથા દીર્ઘાયુનામે તેમના પુત્ર, વિવિધ પ્રકારના આણુ નાંખતાં કુંતિપુત્ર અર્જુન સામે જવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને અંધિ વગરના આણેકરી સુદર્શનાત્રામાં તે બેઠને પણ વમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. કમળયુક્ત તળાવને જેમ હસ્તિ આલોડન કરે તેમ સૈન્યોને આલોડન કરતા અર્જુનને શ્રેષ્ઠ એવા ક્ષત્રિયો પણ વારવા સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજન્, હસ્તિઉપર બેઠેલા શીક્ષામાં ચતુર ક્રોધાયમાન થયેલા હનુરો અંગ તેમજ દુર્યોધને આગા આપેલા પ્રાચ્ય, દાક્ષિણ્ય, કલિંગાદિક રાજ્યોએ પર્વતસરખા હસ્તિઓએ કરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે ઉગ્ર એવા અર્જુને ગાંડીવમાથી નિકળેલા આણેકરી પોતા સામે આવતા તેમનાં મસ્તક તથા સુંદર ભૂપણથી શોભતા આહુ પણ કાપી નાખ્યા. પડેલાં તે મસ્તક તથા આગુગંધસહિત પડેલા આહુએકરી સંકીર્ણ તે પૃથ્વી કનકના પાપાયુ તથા સર્પથી વિંટાયલી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. અર્જુનના આણેકરી કપાતા આહુ તથા મંથન કરેલાં પડતાં મસ્તકો વૃક્ષમાંથી જેમ પક્ષીઓ ઉડે તેમ નિચે પડતાં હતાં. આણેકરી વિંધાયલા તેથી સ્ત્રવે છે રૂધિર જેને એવા હનુરો હસ્તિઓ ગૈરીકધાતુયુક્ત ઝરણાવાળાં પર્વતસરખા દેખાતા હતા. અને અર્જુનના તીક્ષ્ણ આણેકરી હણાયલા બીજા કેટલાક સૈન્યમાં સુતા હતા. હે રાજન્, નાનાપ્રકારનો વિકૃત છે દેખાવ જેમનો, નાનાપ્રકારનો વેષ ધારણ કરેલા, નાના પ્રકારના શસ્ત્રના ઓધથી વિંટાયલા તથા રૂધિરેકરી લિપ્ત છે અંગ જેમનાં, એવા વિચિત્ર પ્રકારના, આણુથી હણાયલા ગજપૃષ્ઠ ઉપર રહેલા મ્લેચ્છ શોભતા હતા. માવત તથા પાછળ ચાલનાર સહિત અર્જુનના આણુથી હણાયલા તથા કપાયાં છે અંગ જેમનાં એવા હનુરો હસ્તિઓ રૂધિરતું વમન કરતા હતા. અત્યંત ત્રાસ પામેલા કેટલાક હસ્તિઓ મોટેથી પોકારતા, પડતા હતા અને કેટલાક દિશ્વઓમાં ભમતા હતા. તથા ધણાક હસ્તિઓ તો પોતાનાઓનેજ મર્દન કરતા હતા. તીક્ષ્ણ વિષની જેમને ઉપમા અપાય એવા આયુધસહિત કેટલાક હસ્તિઓ ફરતા હતા. આસુરીમાયાને જાણનાર ધીર ચક્ષુવાળા બચંકર યવન, પારદ, શક, આલ્હિક, દુરાચાર, સ્ત્રીલોભ, કલહપ્રિય એવા કાકવર્ણુ, ગોયોનિપ્રભવ, કાલકલ્પપ્રહાર કરનાર મ્લેચ્છ, દર્વાતિસાર, દરદ, હનુરો પુંડ્ર, એકદા મળેલા અસંખ્યાત એવા નાના પ્રકારના યુદ્ધમાં વિશારદ તે મ્લેચ્છ, પાંડુપુત્ર અર્જુન ઉપર

તીક્ષ્ણ એવા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમની ઉપર અર્જુનને જલદી તીડનામના જંતુઓનો જેવો આક્રાશમાં ફેલાવો દેખાય છે તેવો ખાટો બાણનો વરસાદ કર્યો. એ રીતે અર્જુન વાદળની છાયાની પેઠે સૈન્યમાં બાણની ધારી વૃદ્ધિ કરી, મુંડ, અધેમુંડ, જટિલ અશુચિ તથા જટિલ મુખવાળા એકઠા મળેલા સર્વ મ્લેચ્છને અસ્ત્રના તેજેકરી નાશ કરતા હતા. અર્જુનના બાણેકરી વિધાયલા, પર્વતમાં ફરનાર તેની ગુફામાં રહેનાર કેટલાક મ્લેચ્છ બચ્ચિત થઈ ભાગવા લાગ્યા. તીક્ષ્ણ બાણે કરી વાહન સહિત પૃથ્વીમાં પડેલા મ્લેચ્છોનાં રૂધિર બક, કંક તથા વૃક હર્ષેકરી પાન કરતા હતા. પડેલા પાયદળ, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિએકરી પ્રવર્તમાન થયેલી બાણના વરસાદરૂપ નૌકાવાળી, બચંકર, કેસરૂપ શેવાળથી શોભિતી, ઉગ્ર, રૂધિરના ઓધવરૂપી છે લેહેર જેમાં, કુપાર્ઠ ગયેલી આંગળીરૂપ છે ક્ષુદ્ર મત્સ્ય જેમાં, પ્રલય સમના કાલસરખી, હસ્તિરૂપી બેટવાળી, રૂધિરરૂપ જળથી ભરેલી નદી; હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા ઘોડેસ્વાર અને રાજપુત્રોના શરીરમાંથી અર્જુનને પ્રવર્તમાન કરી વરસાદ વરસે તે ટાણે જેમ પૃથ્વીવિષે પાણિને લીધે ઊંચ નિચ ભાગ જણાય નહીં તેમ તે વખતે પણ સર્વ પૃથ્વી રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત થઈ હતી. એ રીતે સંગ્રામમાં ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠ અર્જુનને છ હજાર શૂરવીર ઘોડેસ્વાર અને હજાર શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. અને તેને બાણેકરી વિધેલા હજારો હસ્તિઓ વર્જથી હણાયલા પર્વતની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડ્યા હતા. એ રીતે અર્જુન અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતા સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. મદ ઝરતો હસ્તિ જેમ ધણાક છે દુમ, લતા, ગુહમ શુષ્ક કાષ્ટ તથા તૃણ જેમાં એવા નલ્લનામના તૃણના વનને મર્દન કરે અને જેમ વાયુએ વધારેલ અગ્નિ અરણ્યને બાળે તેમ શ્રીકૃષ્ણરૂપ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા બાણરૂપ જ્વાળાવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડુપુત્ર અર્જુનરૂપ અગ્નિ સેનારૂપ અરણ્યને બાળતા હતા. રથ ઉપર બેસવાના સ્થાનકને શૂન્ય કરતા મનુષ્યોએકરી પૃથ્વીને પૂરી દેતા અર્જુન, હાથમાં ધનુષ્ અહણુ કરી અત્યંત વૃત્ય કરતા હોય તેની પેઠે વજ્રસરખા બાણેકરી રૂધિરથી વ્યાપ્ત એવી રણભૂમીને કરતા હતા. એ રીતે ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન ભારતી સેનામાં પ્રવેશ કરતા હતા એવી રીતે તમારી સેનામાં પ્રવેશ કરતા તેમને શ્રુતાયુ તથા અબળ્ટે વારી રાખ્યા. હે મારીષ, તે સમયે અર્જુનને ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી જ-

હદી તેના ઘોડાઓને પાડ્યા. અને બીજા બાણથી એનું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું તે વખતે ક્રોધેકરી આક્રુષ્ણ છે નેત્ર જેનાં એવા અંબડે હાથમાં ગદા મહણ કરી મહારથી કેશવ તથા અર્જુનની સામે સંઘ્રામમાં દોડી રથને વારી રાખી તે ગદા કેશવ ભગવાન ઉપર નાંખી. તે સમયે ગદાએ કરી તેણે તાડન કરેલા કેશવ ભગવાનને જોઈ અત્યંત કોપાયમાન થયેલા પારકા શૂરવીરને હણનાર અર્જુને સુવર્ણના પુંખવાળા બાણે કરી ઉદય પામેલા સૂર્યને જેમ મેધ આચ્છાદન કરે તેમ ગદાસહિત રથમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને આચ્છાદન કરી દીધો, અને વળી બીજા બાણેકરી તે મહાત્માની ગદાનું પણ ચૂર્ણ કરી નાંખ્યું. એ મોડું આશ્ચર્ય સરખું થયું એ રીતે નાશ પામેલી પોતાની ગદાને જોઈ બીજી મોટી ગદા મહણ કરી અર્જુન તથા વાસુદેવને તે વારંવાર મારવા લાગ્યો. અર્જુને પણ ક્ષુરપ્રનામના બે બાણે કરી ગદા સહિત ઉગામેલા ઈન્દ્રધ્વજ સરખા તેના બે હાથ કાપી બીજા એક બાણે કરી મસ્તક પણ કાપીનાખ્યું. તે વખતે હે રાજન! યંત્રથી મુક્ત થયું છે બંધન જેનું એવો સાગ કરેલો ઈન્દ્રધ્વજ જેમ પડે તેમ પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતો તે પડ્યો. અને સેંકડો હસ્તિ તથા અશ્વેકરી વિંટાયલા રથ સૈન્યને વહન કરતા અર્જુન તો મેધેકરી વિંટાયલા સૂર્ય સરખા દેખાતા હતા.

॥ ઇન્દ્રધ્વજઙ્વોત્સૃષ્ટોયંત્રનિર્મુક્તબંધનઃ ॥

॥ રથાનીકાવગાદશ્ચવારણાશ્વશતૈર્વૃતઃ ॥

॥ અદૃશ્યતતદાપાર્થોઘનૈઃસૂર્યદ્વાનૃતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अंबष्ठवधे गुर्जर-
भाषायां त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃપ્રવિષ્ટેકૌંતેયેસિંધુરાજજિઘાંસયા ॥

॥ દ્રોણાનીકંવીનિર્મિદ્યભોજાનીકંચદુસ્તરં ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, કુતિપુત્ર અર્જુન સિંધુરાજને મારવાની ઈચ્છાથી દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજ સૈન્યને બેદી અતઃપ્રવિષ્ટ થયા. તેમ તેણે કાંબોજ પુત્ર સુદક્ષિણને તથા પરાક્રમી શ્રુતાયુધને હણ્યો. અ-

ને નાશ પામેલાં તમારાં સૈન્ય, ચોતરફ બાગવા લાગ્યાં. તે સમયે બંગાળ પડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ તમારો પુત્ર દુર્યોધન, જલદી એકરથેકરી દ્રોણ પાસે જઈ તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, આ અર્જુન આ મોટી સેનાને મંથન કરી આગળ ગયો. માટે મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવા આ દારૂણ સંગ્રામમાં અર્જુનને મારવા વાસ્તે આટણે શું કરવું ? તેવિધે બુદ્ધિએકરી વિચાર કરો. અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ જ્યદ્રથ જે રીતે હણાય નહિં તેમ કરો. ‘તમારૂં કલ્યાણ થાઓ.’ અમારી પરમગતિ તમો છો. વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ જેમ શુષ્કતૃણના સમાજને બાળે તેમ કોપરૂપી મારૂંતે પ્રેરેલો આ અર્જુનરૂપ અગ્નિ મારી સેનારૂપ શુષ્કતૃણ સમાજને બાળેછે. હે પરંતપ, સૈન્યને બેઠી કુંતિપુત્ર અર્જુન સર્વને અતિક્રમણ કરે છે; તેથી જ્યદ્રથના રક્ષકો પણ પરમ સંશયને પ્રાપ્ત થાય છે. હે બ્રહ્મવિદાંવર, પ્રથમ રાજાઓની એવી રીતે સ્થિર બુદ્ધિ હતી, જે ક્યારેય પણ અર્જુન જીવતા સુધી દ્રોણને અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ પણ હે મહાહુતે, જે આ અર્જુન, તમારા જેતાં અતિક્રમણ કરી ગયો માટે આજ સર્વને હું અનવસ્થિત માનુ છું. અને આ મારું બળ પણ નથી. હે મહા-બાગ, હે બ્રહ્મન, તમે પણ પાંડવના હિતમાં તત્પર છો, એમ હું જાણું છું. તેથી હજી કામ બાણું છે તેવિધે વિચાર કરું છું ત્યાં મોહ પામું છું. તેમ હે બ્રહ્મન, યથાશક્તિ મારી ઉત્તમ વૃત્તિને હું ચલાવતો હતો; અને શક્તિ પ્રમાણે તમને પ્રસન્ન પણ રાખતો હતો, તે તો તમે રમરણ પણ કરતા નથી. હે અભિતવિક્રમ, તમારા સદા બક્ત એવા અમને તમે ઈચ્છતા નથી અને અમારા અપ્રિયમાં તત્પર એવા પાંડવોને નિરંતર પ્રસન્ન રાખો છો. અમારાથી જીવિકા સંપાદન કરી અમારા અપ્રિયમાં તત્પર છો; પણ ઉપર છે મધ જેને એવા સજૈયાસરખા તમે છો; એમ હું જાણુતો નહોતો. અને તમે પાંડવને નિઘ્રહ કરવાનો જે મને વર ન આપતે તો પોતાને ઘેર જતા સિંધુપતિને હું વારત નહિં. તમારા થકી તેના રક્ષણની ઈચ્છા રાખતા બુદ્ધિ વગરના મેં સિંધુપતિની મોહથી આશ્વાસના કરી તેને મૃત્યુના મુખમાં દીધો. યમરાજાની દ્રઘ્ણા પ્રત્યે ગયેલો મનુષ્ય પણ મૂકાય ત્યારે સંગ્રામમાં અર્જુનને વશ થયેલો જ્યદ્રથ ન મૂકાય; વાસ્તે હે શોણાશ્વ, જે રીતે સૈંધવ મૃત્યુથી મૂકાય તે રીતે કરો. આર્ત છે પ્રલાપ જેમનો એવા રાજાઓ તથા મારી ઉપર ક્રોધરહિત થઈ સિંધુરાજાની રક્ષા

કરો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્યે કહ્યું કે, હે વિશંપતે, તારા વાક્યને હું નિંદતો નથી; કારણ તું મારે અશ્વત્થામા સમાન છે તથાપિ હું સત્ય વચન કહું તે સાંભળ. અર્જુનના અત્યંત શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ તો સારથિ; તેમ શીઘ્ર છે ગતિ જેમની એવા એના અશ્વ પણ ઉત્તમ; તેમ તે પોતે પણ અલ્પ છિદ્ર કરી જલદી તેમાં પ્રવેશ કરે; જલદી જનાર અર્જુનના રથની પાછળ કોશ સૂધી પડેલા તેના નાંખેલ આણના ઓધને શું જોતો નથી? તેમ પ્રાપ્ત થઈ છે અવસ્થા જેને એવો હું શીઘ્ર વાહને કરી જવા સમર્થ થાઉ નહિ. તેમ સેનાના મુખવિષે પાંડવોનું આ મોટું સૈન્ય ઉભેલું છે અને હે મહાભુજ, ક્ષત્રિયના મધ્યમાં મેં પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી છે જે સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જોતાં અર્જુન વગરના યુધિષ્ઠિર સેનાના અથ ભાગમાં વરતતા હોય તો મારે મ્રહણ કરવા. વાસ્તે વ્યૂહના મુખને મૂકી હું અર્જુન પ્રત્યે યુદ્ધ કરતો નથી. માટે કેટલાક સહાય ભેળા લેઈ જગત્પતે પતિ તું બયરહિત થઈ તુલ્ય છે ચાકર તથા કર્મ જેનાં એવા એકલા શત્રુ પ્રત્યે જઈ યુદ્ધ કર. વળી તું શૂરવીર શીખેલો રાજા, પારકા શેહેરને જીતવામાં સમર્થ છે વાસ્તે જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં તું પોતે જા. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી તેને દુર્યોધન આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તમને પણ જે અતિક્રમણ કરી ગયો, તે અર્જુનને બાધ કરવા હું કેમ સમર્થ થાઉ? કદિ હાથમાં છે વજ્ર જેને એવા ઇન્દ્રને સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ થવાય પણ પારકા શેહેરને જીતનાર અર્જુનને જીતી શકાય નહિ. તે મહાર્દિક્ય એવા ભોજને તથા દેવની જેને ઉપમા અપાય એવા તમને પણ અસ્ત્રના પ્રતાપે કરી જેણે જીતી લીધા, તેમજ સુદક્ષિણ, શ્રુતાયુધરાજા અને શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુને પણ જેણે હણ્યા તેમજ હનરો મહેચ્છને પણ ગાસ્ત્યા; વાસ્તે શસ્ત્રને જાણનાર, કોઈથી સહન થાય નહિ એવા યુદ્ધમાં અગ્નિની પેઠે બાળનાર પાંડુપુત્ર અર્જુન સાથે હું યુદ્ધ કેમ કર? ને આજ તેની સાથે સંગ્રામમાં મારે યુદ્ધ યોગ્ય માનતા હોતો તમ થકી છે બળ જેનું એવો હું છું; માટે ચાકર બાણી મારા વશની રક્ષા કરો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણે કહ્યું કે, હે કૌરવ્ય, તું સત્ય કહે છે. અર્જુન દુર્ધર્મ છે; તથાપિ જે રીતે એને તું સહન કર તેમ હું તને કરી આપું. આજ લોકવિષે સર્વ ધનુષ્ ધરનાર આશ્ચર્ય જીવો; જે વાસુદેવ જોતાં કૃતિપુત્ર અર્જુન તારેવિષે સપ્ત થાય તોયપણ તેને તું

સહન કરી શકે. હે રાજન્, આ હું સુવર્ણનું કવચ તને પહેરાવું છું તેથી બાણ વા અસ્ત્ર તને સંગ્રામમાં પ્રહાર કરી શકશે નહિં. કદિ અસુર, સુર, યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ, મનુષ્ય તથા ત્રીલોકી તારી સાથે યુદ્ધ કરે તોયપણ તને ભય નહિં થાય. તારા કવચમાં શ્રીકૃષ્ણ કુંતિપુત્ર અર્જુન વા બીજો કાઈ શસ્ત્ર ધરનાર પણ બાણ અર્પણ કરવા સમર્થ નહિ થાય. તે તું કવચ ધારણ કરી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન પ્રત્યે જલહી જા. એ તને સહન કરી શકશે નહિ. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એમ કહી ઉતાવળા એમા દ્રોણાચાર્યે જ-ળનો સ્પર્શ કરી વિધિ પ્રમાણે મંત્ર જપ કરી અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ એવું પ્રકાશમાન કવચ તમારા પુત્રના શરીરવિષે પેહેરાવ્યું. પછી અત્યંત મોટા તે સંગ્રામમાં તમારા પુત્રના જય વાસ્તે વિધાએ કરી લોકને વિસ્મય પ-માડવા ઇચ્છતા અહ્મવેતાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય તેને આવી રીતે આશિષ આપવા લાગ્યા કે, હે ભારત, અહ્મ તથા અહ્મ તાર કલ્યાણ કરો; અને દ્વિજાતિ તથા શ્રેષ્ઠ જળજંતુ થકી પણ તાર કલ્યાણ થાઓ. તેમજ યયા-તિ, નહુષ, ધંધુમાર, તથા ભગીરથ એ સર્વ રાજર્ષિઓ પણ સદા તાર કલ્યાણ કરો. તેમજ એક પાદ, બહુ પાદ તથા અપાદ થકી પણ મહા સંગ્રામમાં નિરંતર તાર કલ્યાણ થાઓ. અને હે અનધ, સ્વાહા, સ્વધા, શચ્વી, લક્ષ્મી, તથા અરંધતી પણ તાર નિરંતર કલ્યાણ કરો. હે નૃપ, અ-સિત, દેવળ, વિશ્વામિત્ર, અંગિરા, વસિષ્ઠ, તથા કશ્યપ, એ ઋષિઓ પણ તાર કલ્યાણ કરો. ધાતા, વિધાતા, લોકના ઇશ, દિશાઓ, રૂડા એવા દિશા-ઓના નાથ તથા છ છે મુખ જેનાં એવા કાર્તિકસ્વામી તાર કલ્યાણ કરો. ભગવાન્ એવા વિવસ્વાન્ સૂર્ય, ચોતરફથી તાર કલ્યાણ કરો. ચાર દિગ્ગજ, પૃથ્વી, આકાશ તથા અહ તાર કલ્યાણ કરો. હે નૃપ, નિચે પૃથ્વીને જે સદા ધારણ કરે છે એવા સર્પમાં શ્રેષ્ઠ તે શેષ ભગવાન્ તાર શુભ કરો. હે ગાંધા-રિના પુત્ર, એ કવચ મને પ્રાપ્ત કેવી રીતે થયું છે તે વૃત્તાંત હું તને કહું તે તું સાંભળ. પૂર્વે યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરી વૃત્રાસુર નામના દૈત્યે જીતેલા તે-થી બેદાયા છે દેહ જેમના એવા તેજ તથા બળ રહિત હજારો ઇન્દ્રાદિક સર્વ દેવતાઓ, તે વૃત્રાસુર નામના મોટા દૈત્યથી ભય પામી અહ્માની શરણે જઈ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવસત્તમ, હે સુરશ્રેષ્ઠ, વૃત્રાસુરે અત્યંત મર્દન કરેલા દેવતાઓની તમે ગતિ થાઓ; અને મોટા ભયથી અમારી રક્ષા કરો. એવાં દેવતાઓનાં વચન સાંભળી પાસે ઉભેલા વિષ્ણુ તથા ખેદ

પામેલા ઇન્દ્રાદિક દેવ પ્રત્યે આવી રીતનું તે સત્ય વચન કહેવા લાગ્યા કે, મારે દિગ્ગતિ સહિત ઇન્દ્રાદિક દેવની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે. પણ હું દેવતાઓ, જેણે વૃત્રાસુરને નિર્માણ કર્યો છે. તે ત્વષ્ટાનું તેજ અત્યંત દુર્ધર્મ છે. હું દેવતાઓ, ત્વષ્ટાએ પૂર્વે લાખો વર્ષ તપ કરી મહેશ્વરની આરાધી વૃત્રાસુરને નિર્માણ કર્યો છે. તેજ દેવના પ્રસાદથી તે બળવાન શત્રુ તમેને મારે છે તે શંકરના સ્થાન પ્રત્યે ગયા વગર તે બળવાન એવા મહાદેવનાં દર્શન થાય નહીં અને તેના દર્શન વગર વૃત્રાસુરને તમે જીતશો નહિ. માટે જ્યાં તપના યોગ નિરૂપ દક્ષતા યગ્નો વિનાશ કરનાર, સર્વ ભૂતના ઈશ, બગનાં નેત્ર પાડનાર પિનાકી એવા મહાદેવ છે, તે મંદરાચળ પ્રત્યે જલદી તમે જાઓ. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી, તે સહિત દેવતાઓએ મંદરાચળ પ્રત્યે જઈ કરોડો સૂર્ય સરખી કાન્તિવાળા તેજઃપુંજરૂપ એવા મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં. તે વખતે તેમને જેઈ મહાદેવજી કહેવા લાગ્યા કે હું દેવતાઓ, તમે જાણે આવ્યા. કહો હું શું તમારું કામ કરું? કારણ મારું દર્શન અમોઘ છે વાસ્તે તમારી કામના પરિપૂર્ણ થાઓ; એવાં મહાદેવનાં વચન સાંભળી વળી દેવતાઓએ, તે પ્રત્યે કહ્યું કે—હું દેવ, વૃત્રાસુરે અમારું તેજ હરણ કરી લીધું માટે આટણે અમારી ગતિ તમો થાઓ. પ્રહારે કરી જરજરીભૂત કરેલી અમારી મૂર્તિઓને જેઈ હું મહેશ્વર, અમારી ગતિ થાઓ, અમે તમારી શરણે આવ્યા છીએ. એવાં દેવોનાં વચન સાંભળી મહાદેવજીએ તેમને કહ્યું કે હું દેવતાઓ, તમારું સંકટ મેં જાણ્યું. જે ત્વષ્ટાના તેજથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત બળવાન આ અભિચાર કૃત્યા મહાભયંકર તથા અપુણ્યવાનોએ દુઃખેકરી વારી શકાય નહિ એવી છે, તથાપિ તમારી દેવતાઓની અવશ્ય કરી હું સહાયતા કરીશ. હું શં, હું સુરેશ્વર, મારા અંગથી ઉત્પન્ન થયેલું પ્રકાશમાન આ કવચ ગ્રહણ કરી આ માનસમંત્રે કરી પાંધ; એટલે તેમાં કરી દેવતાઓને મારનાર અસુરમાં મુખ્ય વૃત્રાસુરનો વધ થશે. દ્રોણાચાર્ય કહે છે—હું દુર્યોધન, એમ કહી વર આપનાર મહાદેવજીએ ઈન્દ્રને તે કવચ આપ્યું; અને મંત્ર પ્રદાન પણ કર્યું. ત્યારપછી તે કવચે રક્ષા કરેલો ઈન્દ્ર વૃત્રાસુરની સેના પ્રત્યે ગયો. તે વખતે તે મહાસંગ્રામમાં પડતા એવા નાના-પ્રકારના શસ્ત્રના ઓઘેકરીને પણ તે કવચબંધની સંધિ બેઠાતી નહતી. એ રીતે થતા તે સંગ્રામમાં દેવપતિ ઈન્દ્રે વૃત્રાસુરને હણ્યો. તે પછી ઈન્દ્રે તે મંત્રમય કવચ અંગિરાને આપ્યું, અંગિરાએ મંત્રગ એવા પુત્ર બૃહસ્પતિને કહ્યું, બૃહસ્પ-

તિએ બુદ્ધિમાન એવા અગ્નિવેશ્યને કહ્યું, અને અગ્નિવેશ્યે મને આપ્યું હતું. હે વૃષસનમ, મંત્રે કરી તે કવચ તારા દેહની રક્ષા વાસ્તે આજ તને હું આપું છું. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે આચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણ મોટા ક્રાન્તિવાળા તમારા પુત્રને કહી, વળી ધીરેથી આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભારત, પૂર્વે સંગ્રામમાં હિરણ્યગર્ભે જે રીતે વિષ્ણુને આપ્યું હતું અને તારકામય સંગ્રામમાં બ્રહ્માએ જે રીતે ઈન્દ્રને આપ્યું હતું, તેરીતે બ્રહ્મસુત્રેકરી દિવ્ય કવચ હું તને આપું છું. એ રીતે મંત્રે કરી વિધિપૂર્વક કવચ આપી બ્રહ્મણુ એવા દ્રોણાચાર્યે દુર્યોધન રાત્રને મોટા સુદ્ધવાસ્તે મોકલ્યો. તે ટાણે મહાત્મા આચાર્યે કવચ આપેલો અને પ્રહાર કરનાર મહાત્મા ત્રિગર્તના હનર રથ, એટલાજ હસ્તિ અને પરાક્રમી મત્ત એવા નિયુત અશ્વ તથા ખીખ પણુ મહારથિઓએકરી વિંટાયેલો મહાબાહુ દુર્યોધન નાના વાદિત્રના શબ્દ સાથે જેમ વિરોચન પુત્ર બળિરાજ આવે તેમ અર્જુનના રથ પ્રત્યે આવ્યો. હે ભારત, તે વખતે અગાધ સમુદ્રની પેઠે પ્રસ્થિત થયેલા કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધનને જોઈ તમારા સૈન્યમાં મોટો કોળાહળ શબ્દ થવા લાગ્યો.

॥ તતઃશબ્દોમહાનાસીત્સૈન્યાનાંતવભારત ॥

॥ અગાધંપ્રસ્થિતંદૃષ્ટ્વાસમુદ્રમિવકૌરવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनकवचबंधने
गुर्जरभाषायां चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રવિષ્ટયોર્મહારાજાર્થવાર્ણેયયોરણે ॥

॥ દુર્યોધનેપ્રયાતેચષ્ટષ્ટતઃપુરુષર્ષભે ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, અર્જુન તથા વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં પેઠા પછી પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પાછળથી ગયો. તે વખતે સોમકસહિત પાંડવ મોટો શબ્દ કરતા વેગેકરી દ્રોણ સામે દોડ્યા. ત્યાર પછી યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. હે વિશંપતે, હે રાજા, મધ્યાહ્નના સૂર્ય વખતે બૂહના અગ્રભાગમાં કૌરવ તથા પાંડવોનુ શ્વાસાં ઉભાં કરનાર અત્યંત તીવ્ર તે યુદ્ધ એવું થયું કે જેવું ક્યારેય પણ પૂર્વે અમે જોયું પણ

નહતું. તેમ સાંભળ્યું પણ નહતું. જેમાં વ્યૂહ રચનાથી ઉમેલા પ્રહાર કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા તે સર્વ પાંડવો આણુના વરસાદે કરી દ્રોણના સૈન્યને ઢાંકી દેતા હતા. તેમજ અમે પણ સર્વ શસ્ત્રધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક પાંડવો ઉપર આણુનો વરસાદ કરતા હતા. શિશિર ઋતુમાં વાયુગિન્ન મોટા બે મેઘ હોય તેની પેઠે રથેકરી શોભિતી બેઠે સુંદર પ્રધાન સેના અત્યંત શોભતી હતી. પછી પરસ્પર નજીક આવેલી તે બેઠે સેના વર્ષાઋતુમાં ઉદ્ભવણ છે જળ જેમાં એવી ગંગા તથા યમુનાં નદી જેમ વેગ કરે તેમ વેગ કરવા લાગી શસ્ત્રરૂપી છે પૂર્વ દિશાનો વાયુ જેમાં; દ્વિપ, અશ્વ તથા રથે કરી વિંટાયેલો ગદારૂપ વિજળીવાળો મહાભયંકર દ્રોણરૂપ વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો આણુરૂપ સહસ્ત્ર ધારાવાનું મહાસૈન્યરૂપી મહામેઘ, વૃદ્ધિ પામેલા પાંડવની સેનારૂપ અગ્નિ પ્રત્યે વરસતો હતો. વર્ષાઋતુમાં ભયંકર વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ દ્રોણાચાર્ય પાંડવના સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા હતા, તે સર્વ પાંડવો પણ મોટી સેતુને બેઠવા ઈચ્છતા પ્રવળ એવા જળના ઓધની પેઠે પ્રયત્ન કરી દ્રોણ સામેજ દોડતા હતા. દ્રોણાચાર્ય પણ પર્વત જેમ જળના ઓધને વારે તેમ ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડવ, પાંચાલ તથા કેન્ક્યને વારતા હતા. તેમજ જ્ઞૂરવીર મહાબળવાનું બીજા રાત્રિઓ પણ ચોતરફથી વિંટી લઈ પંચાલોને વારતા હતા. તેટલામાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ શત્રુની સેનાને બેઠવા ઈચ્છતો પૃથક્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પાંડવસહિત વારંવાર દ્રોણને મારવા લાગ્યો જેરીતે પૃથક્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર દ્રોણાચાર્ય આણુનો વરસાદ કરતા હતા તેજ રીતે તેમના ઉપર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આણુનો વરસાદ કરતો હતો. અર્જુન પૂર્વના વાયુવાળો, શક્તિ, પ્રાસ, તથા તરવારથી વિંટાયેલો, પ્રત્યંચારૂપ વિદ્યુત અને ધનુષ્ રૂપી છે શબ્દ જેમાં એવો, અને આણુની ધારારૂપ કરાના વરસાદને ચોતરફ મૂકતો ધૃષ્ટદ્યુમ્નરૂપ મેઘ, રથ તથા શ્રેષ્ઠ અશ્વના ઓધને હણતો તમારી સેનાને નસાડવા લાગ્યો. પાંડવતરફના જે જે રથસમુદાયઉપર દ્રોણાચાર્ય આણુ નાંખતા હતા તે તે તરફથી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સામે આણુ નાંખી દ્રોણાચાર્યને હઠાડતો હતો. હે ભારત, યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પ્રાપ્ત થઈ દ્રોણાચાર્ય યલ કરતા હતા તોપણ તમારે સૈન્ય ત્રણ પ્રકારથી બેદ પામ્યું એટલે કેટલાક ભોજના તદ્દામાં થઈ ગયા. કેટલાક જળસંધને અનુસર્યા;

અને પાંડવોએ હણુવા માંડેલા ખીન્ન કેટલાક દ્રોણની પાછળ ગયા. વળી રથમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સૈન્યોને એકઠાં કરતા હતા. તેટલામાં મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમને ભંગાણુકરી જૂઠાંકરી નાંખતો હતો. હે ભારત, એ રીતે અરણ્યમાં ગોવાળવગરનાં પશુઓને જેમ ઘણુક શીકારી પશુઓ હણે તેમ પાંડવ તથા સૃજ્યો તમારી તરફનાઓને હણુતા હતા. બચકર એવા તે મોટા સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મોહ પમાડેલા યોદ્ધાઓને કાળજ ગળી જાય છે એમ મનુષ્યો માનતા હતા. કુત્સિતરાગનો દેશ જેમ દુર્ભિક્ષ વ્યાધિ તથા તરકરેકરી પીડાય તેમ પાંડવેકરી તમારી સેના પીડિત થતી હતી. શસ્ત્ર તથા કવચમાં સૂર્યનાં કિરણુ મિશ્ર થવાથી તથા સૈન્યની ઉડતી રજેકરી નેત્ર પણ અંજળ જતાં હતાં. એ રીતે પાંડવોએ હણુવા માંડેલા ત્રણ પ્રકારના થયેલા પોતાના સૈન્યને જીઈ દ્રોણાચાર્ય આણેકરી પંચાલોને વિંધવા લાગ્યા. તે વખતે સેનાઓને મર્દન કરતા તથા આણેકરી હણુતા દ્રોણનું રૂપ દેદિ-પ્યમાન કાળાગ્નિ સરખું દેખાતું હતું. હે વિશંપતે, એવી રીતે મહારથિ દ્રોણ, રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા પાયદળોને એક એક આણેકરી સંગ્રામમાં બેઢતા હતા. હે ભારત, હે પ્રભો, તે વખતે દ્રોણના ધનુષમાંથી નિકળેલા આણુને ધારણુ કરનાર કોઈપણુ યોદ્ધા પાંડવના સૈન્યમાં દેખાતો નહતો. હે ભારત, તે સમયે દ્રોણના આણુથી પીડાયલું સૂર્ય સંતપ્ત કરેલું ધૃષ્ટદ્યુમ્નું સૈન્ય, તે તે ઠેકાણે ભમતું હતું. તેજ પૃથક્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પીડિત કરેલું તમારું સૈન્ય અગ્નિએ આળેલા શુષ્ક વનસરખું થયું હતું. એવી રીતે દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના આણે સૈન્યોને બાધ કર્યો. તે વખતે યોદ્ધાઓ પ્રાણને ત્યાગ કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચોતરફથી યુદ્ધ કરતા હતા. હે ભરતર્ષભ, હે મહારાજ, તે સમયે યુદ્ધ કરતા તમારા તથા પારકાઓમાં બચથી સંગ્રામનો ત્યાગ કરે એવો કોઈ પણુ હતો નહિ. અને કુંતિપુત્ર બીમસેનને વિવિંશતિ, ચિત્રસેન તથા વિકર્ણુ નામના ત્રણ ભાઈઓએ ચોતરફથી વિંટી લીધો. તે સમયે અવંતિ-પુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ અને પરાક્રમી ક્ષેમધુર્તિ એ ત્રણ તમારા ત્રણ પુત્રના અનુયાયિ હતા. અમાલ્ય તથા સેનાસહિત તેજસ્વિ એવા કુળ-પુત્ર મહારથિ આલ્હિકે, દ્રૌપદીના પુત્રોને વારી રાખ્યા હતા. હજારો યોદ્ધાઓથી વિંટાયેલા શૈખ્ય રાજાએ અભિભૂ નામના કાશિરાજના પરાક્રમિ પુત્રને વારી રાખ્યો, પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજાને મદ્રના

અધિપતિ શલ્ય રાજ્યએ વારી રાખ્યા. શરવીર ક્રોધાયમાન થયેલો દુઃશાસન પોતાના સૈન્યને ઉભું રાખી રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાલ્વિક પ્રત્યે ગયો. પોતાના સૈન્યસહિત કવચ પેહેરી તૈયાર થયેલા મેં મોટા ધનુષ્વાળા ચારસો યોદ્ધાઓસહિત ચેકિતાનને વારી રાખ્યો. ધનુષ્, શક્તિ તથા ખર્જ છેલ્લાયમાં જો મને એવા સાતસો ગાંધાર યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા શકુનિએ માદ્રિપુત્ર નકુળને વારી રાખ્યો. મિત્ર વાસ્તે ઉગામેલા છે આયુધ જેમણે એવા મોટા ધનુષવાળા અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ પ્રાણનો લાગ કરી મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજ સામે ગયા. પરાજય પામેલા નહિ એવા પરાક્રમી શિખંડીને સાવધાન થયેલા બાલિકે વારી રાખ્યો. કાંધાકાંત એવા પાંચાલ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શરવીર તથા કૂર એવા પ્રભદ્રક તથા સૌવીરસહિત આવંત્ય રાજ્યએ વારી રાખ્યો. શરવીર, કૂર છે કર્મ જોનાં એવા સંગ્રામમાં સામે આવતા ધટોત્કચ રાક્ષસ પ્રત્યે જલદી અલાયુષ દોડ્યો, મોટા સૈન્યયુક્ત મદારથિ કુંતિભોજે શ્રેષ્ઠ રાક્ષસ અલંબુષને વારી રાખ્યો. હે ભારત, અને મોટા ધનુષવાળા કૃપાચાર્યોદિકે રક્ષા કરેલો સિંધુરાજ્ય સર્વ સૈન્યના પૃથ્થ ભાગમાં હતો. હે રાજન્, અત્યંત મોટા એવા તેના ચક્રરક્ષક દક્ષિણ બાણ અશ્વત્થામા તથા વામ તરફ સૂતપુત્ર કર્ણ હતો. અને તેની પાછળથી રક્ષા કરનાર તો મોટા ધનુષવાળા યુધિષ્ઠિર તથા નીતિમાન એવા સૌમદત્તિ-આદિ લેઈ કૃપ, વૃષસેન, શલ્ય તથા દુર્લભ એવો શલ્ય ઈલાદિ હતા. એ રીતે સિંધુરાજ્યની રક્ષા કરી પછી સર્વ યુદ્ધ કરતા હતા.

॥ નીતિમંતોમહેષ્વાસાઃસર્વેયુદ્ધવિશારદાઃ ॥

॥ સૈંધવસ્યવિધાયૈવંરક્ષાંયુયુધિરેતતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जर-
भाषायां पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

संजयउवाच ॥ राजन्संग्राममाश्चर्यंशृणुकीर्तयतोमम ॥

॥ कुरुणांपांडवानांचयथायुद्धमवर्तत ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, કૌરવ તથા પાંડવોતું જેવી રીતે યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું તે આશ્ચર્યરૂપ સંગ્રામ હું કહું તે તમે સાંભળો. બૂહના

અમ્રભાગવિષે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને પ્રાપ્ત થઈ તેના સૈન્યને બેઠવા ઈચ્છતા પાંડવો તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પોતાના વ્યૂહનું રક્ષણ કરતા તથા મ્હોટા યશની પ્રાર્થના કરતા સૈનિકસહિત દ્રોણાચાર્ય પણ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરતા હતા તેટલામાં તમારા પુત્રના હિતેચ્છુક અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદે દશ બાણુ વિરાટ ઉપર નાંખ્યાં. હે મહારાજ, વિરાટ પણ પરાક્રમ કરી સંગ્રામમાં ઉભેલા પાછળ ચાલનાર સહિત પરાક્રમી એવા તે બેઉ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે બંખતે પરસ્પર તેમનું તથા તેનું વનમાં મદ ઝરતા બે હસ્તિ તથા સિંહનું પરસ્પર જેવું યુદ્ધ થાય તેવું રૂધિરના ઉદકવાણુ અત્યંત દારણુ યુદ્ધ થયું. અને મહાબળવાન શિખંડિએ વેગવાન એવા બાહિલક ઉપર મર્મ તથા અસ્થિ બેઠનાર બયંકર એવા તીક્ષ્ણ બાણુ નાંખ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા બાહિલકે પણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા નવ બાણુ શિખંડિ ઉપર નાંખ્યા; તે સમયે તે બેઉનું, બાણુ તથા શક્તિએ કરી સમાકુળ શૂર પુરૂષોને હર્ષ વધારનાર અને ભીરૂ પુરૂષોને બય ઉપભવનાર એવું બયંકર યુદ્ધ થયું, અને તે બેઉએ પરસ્પર મૂકેલા બાણુકરી અંતરિક્ષ તથા દિશાઓ એ સર્વ વિંટાઈ ગયું, તેથી કંઈ પણ જણાતું નહતું. સૈન્યસહિત શૈમ્ય રાજા હસ્તિ સામે જેમ હસ્તિ યુદ્ધ કરે તેમ મહારથિ કાશ્યપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મહારથિ એવા દ્રૌપદીના ખંચ પુત્રો સાથે યુદ્ધ કરતો બાહિલક રાજા પાંચ ઈન્દ્રિયો સાથે યુદ્ધ કરતું જેવું મન શોભે તેવો શોભતો હતો. હે દેહવતાંવર, તે દ્રૌપદીના પુત્ર પણ પાંચ વિષય, જેમ નિરંતર દેહ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ ચોતરફ નાંખેલા બાણુના ઓઘેકરી તેની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. દુઃશાસન નામના તમારા પુત્રે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ તથા સરળ એવાં નવ બાણુકરી વિધ્યો. મોટા ધનુષવાળા ધનુષ ધરનાર મહાબળવાને અત્યંત વિધેલો સત્યપરક્રમવાળો સાત્યકિ તત્કાળ કંઈક મૂર્છાગત થયો. પછી કંઈક સંગ્રામ્યાવી ત્યારે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેણે ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા દશ બાણુકરી જલદી મહારથિ એવા તમારા પુત્રને વિધ્યો. હે રાજા, પરસ્પર અત્યંત વિધાયેલા બાણુથી પીડિત અંગવાળા તે બેઉ સંગ્રામમાં પુષ્પિત બે ખાખરાનાં વૃક્ષ શોભે તેવા શોભતા હતા. કુંતિભોજના બાણુકરી પીડિત તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો અલંબુષ પુષ્પની લક્ષ્મીથી ખાખરાનો વૃક્ષ શોભે તેવો અત્યંત શોભતો

હતો. તે અંગ્રંયુષ રાક્ષસે પણ લોહમય ધણાક બાણકરી કૃતિભોજને વિંધી તમારી સેનાના અગ્રભાગવિષે મોટા સિંહનાદ કર્યો. એ રીતે પૂર્વે ઈન્દ્ર તથા જંભાસુરે જેની રીતે પરસ્પર યુદ્ધ કર્યું હતું. તેની રીતે સં-
ગ્રામમાં પરસ્પર યુદ્ધ કરતા શૂરવીર તે બેઉને સર્વ સૈન્ય જોતાં હતાં હેમા-
રત, કર્યું છે વૈર જેણે એવા વેગવાન શકુનિને કોધાયમાન થયેલા માદ્રિ.
પુત્ર નકુળસહદેવ બાણકરી અત્યંત પીડવા લાગ્યા હતા. હે રાજન્ તમે
ઉત્પન્ન કરેલો, કર્ણે વૃદ્ધિ પમાડેલો, તમારા પુત્રોએ રક્ષા કરેલો, મનુષ્યનો
છે ક્ષય જેમાં એવો, ક્રોધ મૂલક મોટો ભયંકર જે હુતાશન પ્રવર્તમાન થ-
યો તે આ સમગ્ર પૃથ્વીને બાળવા તૈયાર થયો છે, એ રીતે બાણકરી પાં-
ડુપુત્ર નકુળ તથા સહદેવે વિમુખ કરેલો શકુનિ યુદ્ધમાં કર્તવ્ય પરાક્રમને
કંઈપણ જાણતો નહતો. અને વિમુખ થયેલો એને જોઈ મહારથી માદ્રિપુ-
ત્ર નકુલ તથા સહદેવ બે મેઢ જેમ મોટા પર્વત ઉપર વરસે તેમ વળી
તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે અંધિ વગરના ધણા
બાણકરી વિંધાયેલો તે, વેગવાન અશ્વકરી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે નાશી ગયો;
શૂરવીર તથા વેગવાન એવા તે અસાધુ રાક્ષસ સામે મધ્યમ વેગનો આ-
શ્રય કરી ઘટોત્કચ ગયો. હે મહારાજ સંગ્રામમાં પરસ્પર તે બેઉનું પૂર્વે
રામ તથા રાવણનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું આશ્ચર્યપ યુદ્ધ થયું. યુધિ-
ષ્ઠિર રાજાએ પચાસ બાણથી મદ્ર રાજાને વિંધી વળી બીજા સાત બાણ-
થી તેને વિંધ્યો. ત્યાર પછી હે નૃપ, તે બેઉનું પૂર્વે શંખરાસુર તથા ઈન્દ્રનું
જેવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું તેવું અત્યંત આશ્ચર્યપ યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.
અને મોટી સેનાએ વિંઠાએલા વિવિંશતિ, ચિત્રસેન તથા વિકર્ણ નામના
તમારા પુત્ર બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

॥ વિવિંશતિશ્ચિત્રસેનોવિકર્ણશ્રતવાત્મજઃ ॥

॥ અયોધૈયન્ભીમસેનમહત્યાસેનયાવૃતાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रुपदयुद्धे गुर्जरमा-
षायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

संजयउवाच ॥ तथातस्मिन्प्रवृत्तेतुसंग्रामेलोमहर्षणे ॥

॥ कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पांडवाःसमुपाद्रवन् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તેવી રીતનો રૂપાટાં ઉભાં કરનાર સં-
 આમ પ્રવર્ત્તમાન થયો. તે સમયે ત્રણ તરેથી જૂદા પડેલા તમારી તરફના-
 ઓતી સામે પાંડવો દોઢા. મહાબાહુ જળસંઘ સામે ભીમસેન આવ્યા.
 સૂર્યસરખા તેજસ્વિ સૈન્યસહિત યુધિષ્ઠિર રાજા કૃતવર્મા ઉપર બાણનો વ-
 રસાદ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણસામે દોડ્યો. ત્યાર પછી
 કોધાયમાન થયેલા ઉતાવળા થતા ધનુષ્ ધરનાર સર્વ કૌરવ તથા પાંડવોનું
 પરસ્પર યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. મોટું જેમાં ભય છે એવો અત્યંત ક્ષય પ્રવર્ત્ત-
 માન થયો. અને દ્વિભૂત થયેલાં સૈન્ય યુદ્ધમાં પ્રવર્ત્તમાન થયાં.
 તે સમયે નિર્ભયની પેઠે બળવાન દ્રોણાચાર્યે, બળવાન એવા પાંચાલ
 યુવ સામે બાણના ઓધને નાંખ્યા તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. એવીરીતે
 દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કાપેલા અનેક મસ્તકોએકરી રણાંગણને કમળવન સ-
 રખું કરતા હતા. સૈન્યો વિષે ચોતરફ પડેલા શૂરવીરોનાં વસ્ત્ર, આભરણ,
 શસ્ત્ર, ધ્વજ, કવચ, આયુધ તથા રૂધિરેકરી સંસિક્ત સુવર્ણના કવચ, વિ-
 છુતસહિત મેઘસમુદાય સરખાં દેખાતાં હતાં. બીજા કેટલાક મહારથિઓ
 તાડ જેવડા મોટાધનુષ્ આકર્ષણ કરી કુંજર, અશ્વ તથા મનુષ્યોને બાણ-
 કરી પાડતા હતા. એવા તે મહાત્માના સંપ્રહારવિષે શૂરવીરોના ખડ્ગ, ઢાલ,
 ધનુષ્, મસ્તક તથા કવચો પડતાં હતાં. હે મહારાજ, તેમજ અગણિત
 એવાં જિભાં થયેલાં મસ્તક વગરનાં ધડ અત્યંત સંકુળ એવા તે યુદ્ધમાં
 ચોતરફ દેખાતાં હતાં. હે મારિષ, ગૃધ્ર, કંક, બક, શ્યેન, વાયસ તથા જંબુક
 નામનાં માંસ ખાનાર ધણાંક જનાવરો, મરણ પામેલા નર, અશ્વ તથા
 હસ્તિ સંધોના માંસનું ભક્ષણ કરતાં, રૂધિરનું પાન કરતાં કેશ તથા મજ્જા-
 ને તોડતાં શરીર તથા શરીરના અવયવને આકર્ષણ કરતાંલાં દેખાતાં હતાં.
 અને રણ દીક્ષાએ કરી દીક્ષિત થયેલા અસ્ત્રસંપન્ન, યુદ્ધમાં ચતુર, સંઆમમાં
 જયની પ્રાર્થના કરતા કેટલાક યોદ્ધાઓ અત્યંત યુદ્ધ કરતા હતા. યુદ્ધરૂપ
 રંગમંડપમાં ગયેલા કેટલાક શૂરવીર પુરૂષો નાનાપ્રકારના ખડ્ગ, માર્ગમાં વિ-
 ચરતાં ઋષ્ટિ, શક્તિ, પ્રાસ, શૂળ, તોમર, પટ્ટા, ગદા, પરિધ, બીજાં આયુધ
 તથા બાહુએ કરી કોધથી પરસ્પર હણતા હતા. તેમજ રથિ, રથિ સાથે;
 ઘોડેસ્વાર, ઘોડેસ્વાર સાથે; હસ્તિ, હસ્તિ સાથે; તથા મહોન્મત્તની પેઠે પા-
 વદળો, પાવદળો સાથે; મોટેથી પોકારતાં યુદ્ધ કરતાં હતાં. હે વિશંપતે,
 તેવી રીતનું નિર્ભયાદ યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. ત્યારે ધૃષ્ટદ્યુમે પોતાના રથના

ઘોડા દ્રોણના અશ્વસાથે લગભગ કરી દીધા. તે ટાણે વાયુ સરખા વેગવાળા પરસ્પર મિશ્રિત થયેલા પારાવતવર્ણુ તથા લાલવર્ણુવાળા અશ્વ વિદ્યુત્સહિત મેઘસરખા શોભતા હતા. હે ભારત, તે સમયે શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સમીપે આવેલા દ્રોણને જોઇ ધનુષ્નો લાગ કરી ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી દુ-ષ્કરકર્મ કરવાને ઇચ્છતો પારકા શૂરવીરને હણનાર પૃથક્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે, રથ દંડને અતિક્રમણ કરી દ્રોણના રથમાં ચઢી બેઠો. પછી ર-થની ધુસરી તથા તેનાં બંધન અને લાલ ઘોડાઉપર ઉભેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રો-ણને મારવા વાસ્તે તે તે ઠેકાણે વિચરતો હતો. એ રીતે ખડ્ગેકરી વિચરતા લાલ ઘોડા ઉપર ઉભેલા તેનું છીદ્ર દ્રોણના જોવામાં આવતું નહતું તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. માંસને ઇચ્છતો બાજપક્ષિ જેમ વનવિષે પડે તેમ દ્રોણને મારવા ઇચ્છતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું અભિસરણ થયું. પછી દ્રોણાચાર્યે સો બાણથી શતચંદ્રાકૃતિ એની ઢાલ તથા દશ બાણેકરી ખડ્ગને બેદી બીજા ચોસેટ બાણથી ઘોડાએને હણી વળી બધ્ધનામના બે બે બાણેકરી એના ધ્વજ, છત્ર, તથા પાછળ ચાલનાર અને સારથિને પણ હણી ઉતાવળા થયે-લા તેણે કાનપર્યંત ધનુષ્ જેથી ઇન્દ્ર જેમ વજ્ર ફેંકે તેમ જીવીતનો નાશ કરે એવો બીજો બાણ એની ઉપર ફેંક્યો. તેને સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણથી કાપી મૂખ્ય આંચાર્યે ગળેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૂકાવ્યો. હે મારિષ, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિએ, સિંહ ગળેલા મૃગની પેઠે મનુષ્યમાં સિંહ-રૂપ દ્રોણે ગળેલા પાંચાલ્યને મૂકાવ્યો. એવી રીતે તે મહાસંગ્રામમાં પાંચાલ્યનું રક્ષણ કરતા તે સાત્યકિને જોઈ શીઘ્રતાથી દ્રોણે તેની ઉપર છવીશ બાણ નાંખ્યા. શિનિપુત્ર સાત્યકિએ પણ સંજયેને ગળતા દ્રોણને તીક્ષ્ણ એવા છ-વીસ બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યા. એ રીતે દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિ સામે ગયા. તેટલામાં જયને ઇચ્છતા રથિ એવા સર્વ પાંચાલ્યો જલદી ધૃ-ષ્ટદ્યુમ્નને સંગ્રામમાંથી દૂર લેઈ ગયા.

॥ તતઃસર્વેરથાસ્તૂર્ણપાંચાલ્યાજયગૃહ્ણિનઃ ॥

॥ સાત્વતામિસૃતેદ્રોણેઘૃષ્ટદ્યુમ્નમવાક્ષિપન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणघृष्टद्युम्नयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

ધૃતરાષ્ટ્રઽવાચ ॥ બાળેતસ્મિન્નિકૃત્તેનુદૃષ્ટ્યુન્નેચમોક્ષિતે ॥

॥ તેનસૃષ્ટિવિરેણયુગ્માનેનસંજય ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય, યાદવમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે યુધિષ્ઠિરે તે દ્રા-
ણ્યનો નાંખેલો બાળ કાપી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૂકાવ્યો તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મો-
ટા ધનુર્વાળા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, પુરૂષમાં સિંદરૂપ દ્રોણાચાર્ય
શિનિપૌત્ર સાત્યકિને શું કર્યું? સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ક્રોધરૂપી
વિષવાળો ધનુર્રૂપી મુખ ફાડેલો તીક્ષ્ણ ધારવાળા બાણરૂપી છે
દાંત જેના શ્વેત એવા નારાય નામના બાણરૂપ દંષ્ટ્રવાન, મોટા સર્પ
હોય નહિ જાણે! તેની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા પુરૂ-
ષમાં શ્રેષ્ઠ, હર્ષિત થયેલા સુવર્ણના પુંખવાળા બાણનો વરસાદ કરતા દ્રોણા-
ચાર્ય આકાશમાં ઉડતા હોય નહિ જાણે! અને પર્વતને આક્રમણ કરતા હો-
ય નહિ જાણે! એવા મહાવેગવાન લાલ અશ્વેકરી સાત્યકિની પાછળ દોડ્યા.
બાણ સંપાતરૂપી મોટી વૃષ્ટિવાળા, રથના શબ્દરૂપી છે કડાકા જેમાં, ધનુ-
ષ્ટના આકર્ષણરૂપ છે ધારા સંપાત જેનો, નારાય નામના બાણરૂપી છે ધ-
ણીક વિદ્યુત જેવો, શક્તિ તથા ખડ્ગરૂપી વજ્ર ધરનાર, ક્રોધના વેગથી ઉ-
ઠેલા અશ્વરૂપ માર્તે પ્રેરણા કરેલા અનિવાર્ય, એવા સામે આવતા તે દ્રોણ-
રૂપી મેઘને જોઈ પારકા શહેરને જીતનાર શૂરવીર, યુદ્ધમાં દુર્મદ શિનિકુળમાં
ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ અત્યંત હાસ્ય કરી સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે,
દુર્યોધનના આશ્રયભૂત તથા તેના દુઃખ અને ભયને ટાળનાર, રાજપુત્રોના
આચાર્ય, શૂરતું છે માન જેને, પોતાના કર્મવિષે અનવસ્થિત એવા શૂરવીર
આ બ્રાહ્મણ સામે પ્રસન્ન થઈ અત્યંત વેગવાન અશ્વેકરી જલદી જ. એ-
વાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી સારથિએ તે તરફ હાકેલા રૌપ્ય સરખા વ-
ર્ણવાળા અને વાયુસરખો છે વેગ જેમનો એવા માધુવના તે ઉત્તમ અશ્વ
જલદી દ્રોણની સન્મુખ ગયા. તે વખતે શત્રુને તપાવનાર એવા તે દ્રોણ ત-
થા સાત્યકિ હજારો બાણેકરી પરસ્પર મારતાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે
પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શૂરવીર એવા તે બેઉના અનેક સહસ્ત્ર બાણેકરી આકાશ વિ-
ટાઈ ગયું. અને શૂરવીર એવા તે બેઉએ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ પરસ્પર
ધારાએ કરી દશેય દિશાઓને પૂરી દે તેમ બાણેકરી દશેયદિશાઓને પૂર્ણ
કરી દીધી, તેથી સૂર્ય દેખાતો નહતો. તેમ વાયુ પણ વાહતો નહતો. એ-

રીતે બાણ સમુદાયથી ચોતરફ થયેલા અંધકારે કરી બીજા શૂરવીરો મોહ પામતા હતા. શીઘ્રાસ્ત્ર જાણનાર એવા દ્રોણ તથા સાત્વતના બાણેકરી અંધકાર થવાથી થતી તે બેઠની બાણવૃદ્ધિનો અંતર દેખાતો નહતો. અને બાણના પડવાથી તેમની ધારાના અભિધાતથી થયેલા શબ્દ ઈન્દ્રે મૂકેલા વજ્રના સંરખો સંભળાતો હતો. હે ભારત, નારાય નામના બાણેકરી વિંધાયલા બાણોતું રૂપ આશીવિધનામના સર્પોએ ડશેલા સર્પોના સરખું દેખાતું હતું. નિરંતર વજ્રેકરી હણાતા પર્વતના શિખરોનો જોવો શબ્દ થાય તેવો યુદ્ધમાં ચતુર એવા તે બેઠની પ્રત્યંચા તથા મોજનો શબ્દ સંભળાતો હતો. હે રાજન, સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી છિન્નભિન્ન થયેલા વિચિત્ર રૂપવાળા તે બેઠના રથ, અશ્વ તથા સારથિ શોભતા હતા. હે વિશંપતે, નિર્ભળ છૂટા મૂકેલા સર્પસરખા સરળ એવા નારાય નામના બાણોનો અત્યંત દારૂણ એવો સંપાત થતો હતો. તે મહાસંગ્રામમાં પડી ગયા છે ધ્વજ તથા છત્ર જેમનાં એવા રૂધિરથી લિંપાયેલા અંગવાળા, જ્યને ઈચ્છતા મદજરતા બે હસ્તિ હોય નહિ તેની પેટે સ્ત્રવે છે અંગમાંથી રૂધિર જેમને એવા તે બેઠ જીવિતનો અંત કરનાર એવા બાણેકરી પરસ્પર એક બીજાને વિંધતા હતા. હે મહારાજ, તે વખતે ગર્જના, મનુષ્યના પોકાર, સિંહનાદ, દુંડુભિના શબ્દ પણ બંધ થઈ ગયા. અને તે યુદ્ધ જોઈ થયું છે કૌતુહળ જેને એવા જન બોલતા રહી ગયા હતા. તેમજ સૈન્ય પણ ચૂપ થઈ ગયાં. બીજા લડવૈયા યુદ્ધથી વિરામને પ્રાપ્ત થયા. અને રથિયો, હસ્તિના માવતો, ઘોડેસ્વાર તથા પાયદળો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઠને વિંટી નિમિષ વગરનાં નેત્રે કરી તેમના ધ્વંષ યુદ્ધને જોતા હતા. તેમજ હસ્તિ સૈન્ય અશ્વ સૈન્ય, તથા રથસેનાઓ પણ વ્યૂહરચનાથી ઉભેલી હતી તેમજ મૌકિતક તથા વિદુમેકરી વિચિત્ર પ્રકારના મણિ અને સુવર્ણથી શોભિતા ધ્વજ, વિચિત્ર પ્રકારના આભરણ, સુવર્ણમય કવચ, વિલક્ષણ એવી પતાકાઓ, હસ્તિની વિચિત્ર પ્રકારની ઝુલ્યો, સૂક્ષ્મ કંબલ, નિર્ભળ એવાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર, મસ્તકવિષે શોભિતી સુવર્ણમયી અશ્વની ચમરીયો, હસ્તિઓના કુંભસ્થળ તથા દંતમાંસેકરી બક, બઘોત, ઈન્દ્ર ધનુષ્ તથા વિદ્યુત્સહિત વર્ષાઋતુમાં મેધના સમુહ જેવા દેખાય તેવા દેખાતા અમારા તથા યુધિષ્ઠિર તરફના ઉભેલા યોદ્ધાઓ મહાત્મા દ્રોણ તથા સાત્યકિના તે યુદ્ધને જોતા હતા. તેમજ ક્ષત્રા તથા ચંદ્ર છે મુખ્ય જેમાં એવા વિમાનના અગ્રભાગમાં રહેલા

દેવતાઓ, સિદ્ધ, ચારણના સમુદાય, વિદ્યાધર તથા મોટા સર્પ પણ પુર-
 પમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઠેલા જવું પાછું આવવું, અસ્ત્રનો વિદ્યાત કરે
 એવા વિચિત્ર પ્રકારના પ્રહાર ઈત્યાદિ યુદ્ધકૌશલ્ય જોઈ વિસ્મય પામતા
 હતા. અસ્ત્રમાં પરસ્પર હસ્ત લાધવી દેખાડતા મહા બળવાન તે દ્રોણ
 તથા સાત્યકિ બાણેકરી એક બીજને વિધતા હતા. તેટલામાં દાશાર્હ એવા
 સાત્યકિએ જલદી અત્યંત દૃઢ એવા બાણેકરી મોટા તેજવાળા દ્રોણાચાર્યનાં
 બાણ તથા ધનુષ્ કાપી નાખ્યાં. દ્રોણાચાર્યે પણ નિમિષ માત્રમાં બીજું ધ-
 નુષ્ સજ્જ કર્યું. તે પણ સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યું. વળી જલદી દ્રોણાચાર્યે
 બીજું ધનુષ્ હાથમાં લીધું. તે પણ સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે જે
 જે ધનુષ્ દ્રોણાચાર્ય સજ્જ કરે તે તે ધનુષ્ સાત્યકિ કાપી નાંખે. એ રીતે
 દૃઢ ધનુષ્વાળા સાત્યકિએ દ્રોણાચાર્યનાં સો ધનુષ્ કાપી નાંખ્યાં. તેમાં તે
 બેઠેલું સંધાન તથા કાપવાવિષે કાઈએ છીદ્ર જોયું નહિ. હે રાજેન્દ્ર, સં-
 ગ્રામમાં અતિ માનુષ્ય એવું એ સાત્યકિનું કર્મ જોઈ દ્રોણાચાર્યે મનમાં વિ-
 ચાર કર્યો. જે સાત્યકિમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિવિષે જે આ અસ્ત્રબળ છે
 તે પરશુરામ, સહસ્ત્રાનુંત, અનુંત, તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ બીજમવિનાબી-
 જવિષે સાંભળ્યું નથી, એમ જાણી મનથી તેના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી,
 હે વિશંપતે, બ્રાહ્મણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં અત્યુત્તમ દ્રો-
 ãણાચાર્ય ઈન્દ્રના સરખું એવું લાધવ જોઈ પોતે સંતુષ્ટ થયા. અને ઈન્દ્રા-
 દિક દેવતાઓ પણ પ્રસન્ન થયા. શીઘ્રતાથી વિચરનાર સાત્યકિની તે લઘુતાને
 દેવ, ગંધર્વ તથા સિદ્ધચારણના સમુદાયે પણ લક્ષ કરી શકાયું નહિ. અને
 દ્રોણના તે કર્મને લક્ષ કર્યું. હે ભારત, અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિ-
 યોને મર્દન કરનાર દ્રોણાચાર્ય વળી બીજું ધનુષ્ લઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.
 વળી તે સાત્યકિએ અસ્ત્રમાયાએકરી તેના અસ્ત્રને હણી તિક્ષણ બાણેકરી તેને
 હણ્યા. તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. સંગ્રામમાં પૂરીજને જેની ઉપમા
 અપાય નહિ એવું યુક્તિયુક્ત અતિ માનુષ તેવું કર્મ જોઈ યુક્તિ જાણનાર
 તમારી તરફના તેનાં વખાણ કરતા હતા. એવા તે સંગ્રામમાં જે અસ્ત્ર
 દ્રોણાચાર્ય નાંખતા હતા તેજ અસ્ત્ર સાત્યકિ પણ સામે નાંખતો હતો. તોય
 પણ શત્રુને તપાવનાર અસંખ્યાંત એવા દ્રોણાચાર્ય તેની સાથે યુદ્ધ કરતા
 હતા. હે મહારાજ, પછી કોધાયમાન થયેલા ધનુર્વેદના પાર પામેલા દ્રોણા-
 ચાર્યે સાત્યકીના વધવાસ્તે શત્રુને હણનાર મહા બળકર દિવ્ય એવું આ-

ગેયાસ્ત્ર નાંખ્યું. તેને જોઈ મોટા ધનુષ્વાળા સાત્યકિએ દિવ્ય એવું વાર-
ણાસ્ત્ર સામે નાંખ્યું. તે વખતે દિવ્યાસ્ત્ર ધરનાર એવા તે બેઠને જોઈ મો-
ટા હાહાકાર થવા લાગ્યો. અને આકાશમાં રહેનાર પ્રાણિઓ પણ તેમાં
સંચાર કરતા બંધ પડી ગયા. બાણસહિત વારણ તથા આગ્નેય નામના
તે બેઠનાં અસ્ત્રોએ એક બીજાને પરાભવ કર્યો ન હોતો તેટલામાં સૂર્ય પ-
ણ અસ્તાચળ પ્રત્યે જવામાં સુમુખ થયા તેટલામાં યુધિષ્ઠિર રાજા, પાંડુ-
પુત્ર ભીમસેન, નકુળ, તથા સહદેવ ત્યાં આવી સાત્યકિની ચોતરફથી રક્ષા
કરવા લાગ્યા, અને ઘૃષ્ઠદુષ્પ્રાદિક યોદ્ધાઓ તથા કેકયસહિત વિરાટ રાજા, મ-
ત્સ્ય તથા શલ્યેય સેનાઓ તત્કાળ દ્રોણ સામે આવીયો. અને દુઃશાસનને
આગળ કરી હજારો રાજપુત્રો શત્રુઓએ વિંટાએલા દ્રોણની રક્ષા કરવા
લાગ્યા. હે રાજા, તે વખતે તમારી તરફના તથા તેમના ધનુષ્ ધરનાર-
નું મોટું યુદ્ધ થયું રજ તથા બાણની જળથી વિંટાએલા તે સંગ્રામમાં
સર્વ ગ્લાનિયુક્ત થઈ ગયા. અને કંઈ પણ જાણવામાં આવતું ન હતું, અને
સૈન્યની ઉડેલી રજેકરી એ રીતે બંગાણ થવાથી મર્યાદરહિત યુદ્ધ થતું હતું.

॥ રજસાસંવૃત્તેલોકેશરજાલસમાવૃત્તે ॥

॥ સર્વમાત્રિજ્ઞમભવન્નપ્રાજ્ઞાપ્તકિંચન ॥

॥ સૈન્યેનરજસાધ્વસ્તેર્નિર્મર્યાદમવર્તત ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे
गुर्जरभाषायां अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ વિવર્તમાનેત્વાદિત્યેતત્રાસ્તાશિશ્વરંપ્રતિ ॥

॥ રજસ્પ્રકીર્યમાણેચમંદીભૂતેદિવાકરે ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર આદિત્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે જવા તૈયાર
થયા તથા રજ ઉડવાથી સૂર્યનું તેજ મંદ થયું અને સંગ્રામમાં ઉભેલા યુ-
દ્ધ કરતા, પાછા ફરતા, ભાગતા તથા જય પામતા પુરુષોને તે દિવસ ધિ-
રેથી પૂરો થવા આવ્યો. ને જયને ઈચ્છતા સૈન્યો તે રીતે યુદ્ધમાં આસક્ત
થઈ રહ્યાં છે તે ટાણે અર્જુન તથા વાસુદેવ સિંધુરાજા પ્રત્યે જવા લાગ્યા.
જે તરફ જનાર્દન ભગવાન રથને ચલાવતા હતા તે તરફ કુંતિપુત્ર અ-

ઋતુ તીક્ષ્ણ બાણેકરી રથ જઈ શકે તેટલો માર્ગ કરતા હતા. હે વિશંપ-
 તે, જે જે માર્ગે મહારામા પાંડુપુત્ર અર્જુનનો રથ જતો હતો તે તે રસ્તે
 તમારા પુત્રની સેનાનું મર્દન થતું હતું. તે વખતે ઉત્તમ, અધમ તથા મ-
 ધ્યમ એવા મંડળાકારે વિચરતા પરાક્રમી દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણ રથશીક્ષા
 દેખાડતા હતા. અને નામાંકિત, પાયેલા કાળામિ સરખા સૂક્ષ્મ ચર્મ બાંધે-
 લા વિસ્તર્યું, દૂરજનાર, વાંસના તથા લોહમય વિવિધ પ્રકારના, શત્રુઓને
 ગળતા તે ઉગ્ર એવા અર્જુનના નાખેલા બાણ સંગ્રામમાં પક્ષિઓ સાથે
 પ્રાણિઓના રૂધિરનું પાન કરતા હતા. અને રથમાં બેઠેલા અર્જુન વાહનની
 આગળ કોશગામિ એવા જે બાણ નાંખતા હતા તે બાણ કોશપર્વત રથ
 ગયા પછી શત્રુઓને હણતા હતા. એવી રીતે ઋષીકેશ ભગવાન ગરુડ ત-
 થા વાયુસરખા વેગવાળા સારી રીતે વેહેનાર અથેકરી સમગ્ર જગતને
 વિસ્મયકરતા તમારા સૈન્યપ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન, મનસરખા વેગવાળો
 અર્જુનનો રથ જેવી રીતે જાય છે તેવી રીતે સૂર્યનો, ઈન્દ્રનો, રૂદ્રનો તથા
 કુબેરનો પણ જતો નથી. અને સંગ્રામમાં બીજનો પણ પૂર્વે તે રીતે ગયો
 નથી. હે ભારત, હે વિશંપતે, પારકા શૂરવીરને હણનાર કેશવ ભગવાન સં-
 ગ્રામમાં પ્રવેશ કરી સેનાના મધ્યમાં જલદી ઘોડાઓને હાંકતા હતા. પછી
 ક્ષુધા તથા તૃપ્તાથેકરી પીડિત થયેલા તે ઉત્તમ અશ્વ, તે રથસમુહના
 મધ્યમાં પ્રાપ્ત થઈ કંટકરી તે રથ વહન કરતા હતા. યુદ્ધમાં ચતુર
 એવા અનેક યોદ્ધાઓએ ધણાક શસ્ત્રથી ક્ષત કરેલા તે, વારંવાર
 વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા હતા. અને મનુષ્યસહિત હણાયલા
 પર્વત સરખા હજારો અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ ઉપર થઈ સંગ્રામમાં
 દોડ્યા જતા હતા. હે નૃપ, એટલામાં શૂરવીર એવા અવંતીપુરીના વિંદ
 તથા અનુવિંદ એવા નામના બે ભાઈઓએ સેનાસહિત થાકી ગયાં છે વા-
 હન જેનાં એવા પાંડુ પૂત્ર અર્જુન સામે આવી હોયેકરી ચોસટથી અર્જુન-
 ને, સિતેરથી જનાર્દન ભગવાનને તથા સો બાણેકરી એમના અશ્વને પણ
 વિંધ્યા. હે મહારાજ, મર્મગ્ર એવા કોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ મર્મ
 બેદનાર એવા નવ બાણેકરી તે બેડને વિંધ્યા. અત્યંત કોધાયમાન થયેલા
 તે બેડએ પણ બાણના ઓથેકરી કેશવસહિત અર્જુનને આચ્છાદન કરી
 સિંહનાદ કર્યો. શ્વેત છે વાહન જેનાં એવા અર્જુને ભક્ષ નામના બે બાણે
 કરી વિચિત્ર પ્રકારના તેમના ધનુષ કાપી જલદી કનક સરખા ઉજ્જવળ

એવા તેમના ધ્વજ પણ કાપી નાંખ્યા. હે રાજન્, અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેઓ પણ બીજું ધનુષ્ મહણ કરી બાણથી પાંડુ પુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ વળી ફરીથી એ બાણેકરી જલદી તેમનાં ધનુષ્ કાપી નાંખ્યાં, અને સુવર્ણના પુષ્પવાળા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા બાણેકરી તેમના અશ્વ, સારથિ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત પૃષ્ઠ રક્ષકોને પણ હણ્યા. અને ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી મોટા વિંદનું તો મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને હણેલો તે, વાયુએ હણેલા વૃક્ષની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડ્યો. એવી રીતે હણાયલા પોતાના ભાઈ વિંદને જોઈ પ્રતાપવાન મહાબળવાન અનુવિંદે, હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી હાથમાં ગદાગ્રહણ કરી ભાઈના વધનું સ્મરણ કરતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તેને નૃત્ય કરતો હોય નહિ! તેની પેઠે સંગ્રામમાં સામે દોડી મધુસૂદન ભગવાનના લલાટવિષે તે ગદા નાંખી; તેથી મૈનાકપર્વતની પેઠે તે કંઈ પણ કંપાયમાન થયા નહિ. તેટલામાં તો અર્જુને છ બાણેકરી તેની શ્રીવા, પગ, હાથ, તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે કપાયેલા અંગવાળો તે પર્વતના સમુદાયની પેઠે પડ્યો. હે રાજન્, નાશ પામેલા તે બેઉને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેમની પાછળ ચાલનારા સેંકડો બાણ ફેંકતા અર્જુન સામે દોડ્યા. હે ભરતર્ષભ, સામે આવતા તેમને બાણેકરી જલદી હણી નિદાઘત્ક્રમમાં વનને બાળી પછી અગ્નિ જેવો શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. કષ્ટથીજ જાણે હોય તેમ તેમની સેનાને અતિક્રમણ કરી મેઘને મૂકી ઉદય પામેલા સૂર્ય શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. હે ભરતર્ષભ, તેને જોઈ ત્રાસ પામેલા અને પાછા અત્યંત ઋષ્ટ થયેલા કૌરવોએ એને થાકેલા જાણી અને સિંધુરાજ દૂર છે એમ જાણી મોટા સિંહનાદ સાથે ચોતરફથી તેને વિંટી લીધા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા તેમને જોઈ પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને કંઈક દાસ્યકરી દાશાર્હ એવા ભગવાનને ખિરેથી જાણે કહેતા હોય તેમ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ, આપણા અશ્વ બાણેકરી પીડિત તથા ગ્લાનિયુક્ત થયા છે; અને હજી સિંધુરાજ દૂર છે વાસ્તે આટાણે મોહું શું કામ કરવું તમને રૂચે છે? તે અતિશય પ્રાસ એવા તમે મને યથાર્થ કહો. કારણ તમે જેમને માર્ગદર્શક છો એવા પાંડવ સંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતશે. માટે હવે પછી આપણે જે કર્તવ્ય હોય તે કહો. અને હે ગાંધર્વ, ઘોડાઓને છોડી તે મુખી થાય તે રીતે શસ્ત્રે-

હિત તેમને કરો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી કૃષ્ણ ભગવાન ત પ્રત્યે કહ્યું કે હે પાર્થ, જે આ તેં કહ્યું તેજ મારું પણ મત છે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્ય સાંભળી વળી તે પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે હે કૃષ્ણ, સર્વ સૈન્યને હું વારી રાખીશ, અને તમે પણ ન્યાય પ્રમાણે જે કર્તવ્ય હોય તે કરો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, શ્રીકૃષ્ણને એટલાં વચન કહી અસંખ્યાંત એવો અર્જુન રથમાં બેસવાના સ્થાનકેથી નિચે ઉતરી હાથમાં ગાંડીવ ધનુષ્ અહણ કરી અચ્ચલ પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. તે વખતે પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા અર્જુનને જોઈ આ છીદ્ર છે એમ જાણી જયને ઈચ્છતા મોટા ધનુષ્ આકર્ષણ કરતા બાણ નાંખતા તથા આક્રોશ કરતા ક્રોધાયમાન થયેલા ક્ષત્રિઓએ મોટા રથના સમુદાયથી એકલા તેને વિંટી, વિચિત્ર પ્રકારનાં શસ્ત્ર દેખાડતાં બાણેકરી, વૃષ્ટિવડે મેધ જેમ સૂર્યને આચ્છાદન કરે તેમ તેને ઢાંકી દીધો. અને રથમાં શ્રેષ્ઠ કેટલાક ક્ષત્રિઓ મદોન્મત્ત હસ્તિઓ જેમ સિંહ સામે દોડે તેમ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેની સામે દોડ્યા. તે વખતે અર્જુનના બે બાહુનું મોઢું બળ દેખાતું હતું. જે ક્રોધાયમાન થયેલો એકલો પોતે ચોતરફથી ધણીક સેનાઓને વારી રાખતો હતો. એ રીતે સમર્થ એવો અર્જુન, અસ્ત્રેકરી દેખિઓના સર્વ અસ્ત્રને ચોતરફથી વારી રાખી ધણીક બાણેકરી જલદી સર્વને વિંટી લેતો હતો. હે વિશાંપતે, તે તે ઠેકાણે શ્વાસોશ્વાસ કરતા રૂધિરે કરી વ્યાસ ક્રોધ પામેલા જયની પ્રાર્થના કરતા મોટા ધનુષ્વાળા શૂરવીર એક સ્થાનકે ઉભેલા ધણીક શત્રુઓને આકર્ષણ કરતા તથા શબ્દ કરતા મદભરતા હસ્તિ તથા અશ્વેકરી જેમ ગરમી ઉત્પન્ન થાય તેમ અંતરીક્ષમાં રહેલા તે ધણીક બાણના સંઘર્ષે કરી મોટો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. બાણરૂપી ઉર્મિ, ધ્વજરૂપ આવર્ત તથા નાગરૂપી છે નક જેમાં, પાવદળરૂપી મત્સ્યથી સંકુળ, શંખ તથા દુન્દુભિરૂપ શબ્દવાળા અસંખ્યેય, અપાર, શૂરવીરની પાંધરીરૂપ છે કાયળા જેમાં, છત્ર અને પતાકારૂપ શીલુની માળાવાલા, દુઃખથી તરી શકાય નહિ, હસ્તિના અંગરૂપ શીલાથી અચિત એવા અક્ષોભ્યરથ સમુદ્રને બાણથી વારણ કરતા અર્જુન તેના મર્યાદારૂપ થયા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અર્જુન ધરણીવિષે પ્રાપ્ત થયો અને કૃષ્ણ ભગવાને હાથમાં ઘોડાઓને અહણ કર્યા, એ છીદ્રને પામી કૌરવોએ અર્જુનને કેમ માર્યો નહીં? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે પાર્થિવ, ધરણી ઉપર રહેલા અર્જુને રથમાં બેઠેલા સ-

ર્વ રામઐને અવૈદિક વાક્યને જેમ રૂઢે તેમ તત્કાળ રૂંધિ લીધાં. એ રીતે પૃથ્વીવિષે રહેલા તેણે એકત્રે રથમાં ખેડેલા સર્વ રામઐને એક લોભ જેમ સર્વ શુણ્ણને વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે વખતે અસંખ્યાંત એવા મહાબ્રાહ્મ જનાર્દન ભગવાને પુરૂષમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા પ્રિય અર્જુનને સંભ્રામમાં આવીરીતે વચન કહ્યું કે, હે અર્જુન, આપણા અશ્વ, જળપાનની ઈચ્છા કરે છે. સ્નાનની નથી કરતા પણ આ સ્થાનકે પરિપૂર્ણ જળપાન આપ એવું જળપાન કરવાનું ઠેકાણું નથી. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી 'આ રહ્યું આ છે' એમ કહી અસંખ્યાંત એવા અર્જુને અસ્ત્રથી પૃથ્વીને ખોદી અશ્વ પાન કરે એવું હંસ તથા કારંડવેકરી આકીર્ણ ચક્રવાક્ટી શોભિતું અત્યંત વિસ્તીર્ણ પ્રસન્ન છે જળ જેમાં પ્રકૃક્ષિત શ્રેષ્ઠ કમળવાણું કૂર્મ તથા મત્સ્ય ગણેકરી આકીર્ણ આગાધ, ઋષિઐએ સેવન કરેલું સુંદર સરોવર નિર્માણ કયું. તેને જોવા સાર ક્ષણમાત્રમાં નારદમુનિ ત્યાં આવ્યા. અને તે વખતે અદ્ભૂત કર્મ કરનાર અર્જુને બાણ છે શાલાધાર કાષ્ટ જેમાં તથા બાણનો છે મધ્ય સ્તંભ જે વિષે તેમજ બાણનું છે આચ્છાદન જેનું એવું આશ્ચર્યરૂપ બાણનું ધર વિશ્વકર્માની પેઠે કયું. એ રીતે મહાત્મા અર્જુને તે બાણનું ધર કરચું તે વખતે ગોવિંદ ભગવાને હાસ્ય કરી 'બહુ સાર બહુ સાર,' એ રીતે તેને કહ્યું.

॥ તતઃપ્રહસ્યગોવિંદઃસાધુસાધ્વિત્યથાબ્રવીત્ ॥

॥ શરવેશ્મનિપાર્થેનકૃતેતસ્મિન્મહાત્મના ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि विंदानुविंदवधे
अर्जुनसरोनिर्माणेच गुर्जरभाषायां एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સર્લિલેજનિતેતસ્મિન્કૌતેયેનમહાત્મના ॥

॥ નિસ્તારિતેંદ્રિષત્સૈન્યેકૃતેચશરવેશ્મનિ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતે મહાત્મા કુતિપુત્ર અર્જુને તે જળ ઉત્પન્ન કર્યું તથા શત્રુ સૈન્યને વારી રાખી બાણનું ધર રચ્યું તે સમયે ખોદી કાન્તિવાળા વાસુદેવે જલદી રથમાંથી નિચે ઉતરી બાણથી વિધાયલા ઘોડાઐને છોડ્યા. અને પૂર્વે જોએલી નહિ એવી તે અર્જુનની

કૃતિ જોઈ, સિદ્ધ ચારણના સંઘ તથા સૈનિકો ચોતરફ મોટેથી ‘સાધુસાધુ’ એ રીતે પોકારવા લાગ્યા. તે વખતે યુદ્ધ કરતા પાયદળ, એવા કુંતિપુત્ર અર્જુનને તમારી તરફના મહારથિઓ વારવા સમર્થ થયા નહિ, એ આશ્ચર્ય સરખું થયું. ને ધણુક હસ્તિ તથા અશ્વસહિત રથના ઓધ આવવા લાગ્યા. તેમજ તમારી તરફના રાજાઓ પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે બાણના ઓધ નાંખવા લાગ્યા. તોય પણ પારકા શૂરવીરને હણનાર ધર્માત્મા અર્જુન વ્યથિત થયા નહિ; અને પરાક્રમી તે પોતે સામે આવતા શત્રુઓના બાણ-સમુદાય, ગદા તથા બાલાઓને, સમુદ્ર જેમ નદીઓને ગળે તેમ ગળવા લાગ્યા. એવી રીતે અર્જુન, મોટા અસ્ત્રના વેગથી તથા બાહુબળેકરી સર્વ રાજાઓના તે ઉત્તમ બાણોને ગળતા હતા. હે મહારાજ, તે ટાણે અર્જુન તથા વાસુદેવના મોટા આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમને જોઈ કૌરવો તેનાં વખાણ કરતા હતા. અને પુરૂષમાં ઉત્તમ આપણાને ધણું ભય દેખાડતા ઉગ્રતેજ ધારણ કરેલા તથા હુલ્લસિત એવા અર્જુન અને ગોવિંદે રણસંગ્રામના મધ્યમાં ઘોડાઓને છોડી મૂક્યા. એવું અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ કર્મ લોકવિષે કાઈથી થયું નથી, અને બીજા કાઈથી થશે પણ નહિ. હે ભારત, પછી સ્ત્રીના મધ્યમાં રહેલો જેમ ગર્વ કરે તેમ અર્જુનના કરેલા તે બાણ ગૃહમાં ગર્વ કરતા કમળસરખાં નેત્રવાળા અવ્યય એવા ઋષીકેશભગવાન તમારી તરફના સર્વ સૈન્ય જોતાં તે અશ્વોને પરિલોડનું કરતા હતા. એવી રીતે અશ્વવિદ્યામાં કુશળ એવા શ્રીકૃષ્ણે તેમનો શ્રમ, ગ્લાનિ, ફેન, કંપ તથા વ્રણ ઈત્યાદિ સર્વ ટાળી દેઈ બે હાથથી શલ્યનો ઉદ્ધાર કરી પાછા તેમને સ્વચ્છ કરી વળી ઘટતી રીતે તેમને હુશિયાર કરી જળપાન કરાવ્યું. પછી અત્યંત સંઘ્રષ્ટ થયેલા તેણે પ્રાપ્ત થયું છે ઉદક જેમને, સ્નાન કરેલા, બાહું છે અન્ન જેમણે એવા ગ્લાનિરહિત તે અશ્વોને પાછા ઉત્તમ રથવિષે યોજના કર્યા. એ રીતે મોટા તેજવાળા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનસહિત શૌરિભગવાન તે શ્રેષ્ઠ રથમાં આરોહણ કરી જલદી જવા લાગ્યા. પ્રાપ્ત થયું છે ઉદક જેમને એવા અશ્વ જોડેલો અર્જુનનો ઉત્તમ રથ જોઈ તમારી તરફના શ્રેષ્ઠ સૈનિકો ખેદયુક્ત મનવાળા થયા. હે રાજા, ભાગેલી દાદવાળા સર્પસરખા શ્વાસોશ્વાસ કરતા તેઓ અરે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ગયા માટે આપણને ‘ધિકાર છે ધિકાર છે,’ એમ જૂદા જૂદા કહેવા લાગ્યા. વળી રવાટાં ઉમાં કરનાર આશ્ચર્યરૂપ તે સૈન્યને જોઈ, ‘અરે જલદી કરો’

એમ આક્રંદ કરતાં, એ નથી, એમ કહેતા હતા. કવચ પેહેરેલા શત્રુને તપાવનાર તે બેડ સર્વ ક્ષત્રિઓ જ્ઞેતાં બાળક જેમ રમકડાંને તિરસ્કાર કરે તેમ આપણા બળને તુચ્છ કરી સર્વ રાજાઓને પોતાનું પરાક્રમ દેખાડી, આપણે આક્રોશ તથા યત્ન કરતાં છતાં પણ ગયા. વળી તેમને જતા જોઈ બીજા સૈનિકો કહેવા લાગ્યા કે, હે સર્વ કૌરવો, સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જ્ઞેતાં રથયુક્ત આ દાશાર્હ ભગવાન આપણને તુચ્છ કરી જયદ્રથપ્રત્યે જાય છે. માટે કૃષ્ણ તથા અર્જુનનો વધ કરવાવિષે જલદી કરો. હે રાજા, તે વખતે કેટલાક સૈનિકો મહા આશ્ચર્યરૂપ પૂર્વે જોયેલા નહિ એવા તેના પરાક્રમને જોઈ પરસ્પર આવી રીતે બાપણ કરતા હતા કે, દુર્યોધનના અપરાધેકરી સર્વ સૈન્ય, ધૃતરાષ્ટ્રરાજા, બીજા ક્ષત્રિયો તથા સમગ્ર પૃથ્વી પણ નાશને પ્રાપ્ત થઈ. પણ તે બનાવ રાજા જાણતો નથી. હે ભારત, વળી બીજા ક્ષત્રિઓ આવી રીતે બોલતા હતા. જે વૃથા દૃષ્ટિવાળો ઉપાયમાં અનભિચ દુર્યોધન, યમલોકપ્રત્યે ગયેલા સિંધુરાજાનું જે કૃત્ય હોય તે કરો. તેટલામાં તો પાંડુપુત્ર અર્જુન, અસ્તાચળ સમીપ આવેલા સૂર્યને જોઈ પીધેલું છે ઉદક જેમણે એવા ઋષ્ટ અશ્વેકરી જલદી સિંધુરાજાપ્રત્યે ગયો. ક્રોધાયમાન થયેલા કાળસરખા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ સામે આવતા તે મહાબાહુને તમારી તરફના યોદ્ધાઓ વારવા સમર્થ થયા નહિ. તે સમયે શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર અર્જુન સિંહ જેમ મૃગગણને નસાડે તેમ તમારા સૈન્યને નસાડી સિંધુરાજા વાસ્તે આગળ જતા હતા. એ રીતે સૈન્યપ્રત્યે જતા દાશાર્હ ભગવાને જલદી ઘોડાઓને હાંકી બગલા સરખા પોતાના પાંચજન્ય શંખને વગાડ્યો. તે વખતે અત્યંત ઉતાવળા થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વ, સૈન્યને અતિક્રમણકરી આગળ જવા લાગ્યા. તેથી કુંતિપુત્ર અર્જુનને આગળ નાંખેલા બાણ, પાછળ પડતા હતા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા ધણુ ક્ષત્રિયરાજાઓએ જયદ્રથના વધને ઈચ્છતા અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા. એ રીતે સૈન્ય જવા લાગ્યાં. તે વખતે તે મોટા સંગ્રામમાં બરાબર અવસ્થિત નહિ એવા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનની પાછળ ઉતાવળથી દુર્યોધન આવવા લાગ્યો. વાયુથી ઉડે છે પતાકા જેની તથા હનુમાન છે ધ્વજવિષે જેને એવા મેધ સરખા શબ્દવાળા તે અર્જુનના રથને જોઈ તમારી તરફના રથિઓ ખેદયુક્ત છે મન જેમનાં એવા થયા હતા. અને ચોતરફથી ઉડતી રજે કરી સૂર્ય પણ અત્યંત ઢંકા-

ઈ ગયો હતો. તેટલું બાણથી પીડાયલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા.

॥ દિવાકરેથરજસાસર્વતઃસંવૃતેષ્ટશં ॥

॥ શરાર્તાશ્રરણેયોધાઃશેકુઃકૃષ્ણૌનવીક્ષિતું ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सैन्यविस्मये
गुर्जरभाषायां शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

સંજયઙવાચ ॥ સ્વંસંતૈવમજ્ઞાનસ્તાવકાનાંભયાન્નૃપ ॥

॥ તૌદૃષ્ટ્વાસમતિક્રાંતૌવાસુદેવધનંજયૌ ॥

સંજય કહે છે—હે નૃપ, અતિક્રમણ કરેલા તે વાસુદેવ તથા અર્જુન-
ને જોઈ ભયથી ડૂબતા હોય નહિ ! તેની પેઠે ખસતા તમારી તરફનાઓ
પછી સ્થિર થઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સાતે પ્રેરણા કરેલા તે સર્વ
મહાત્મા અર્જુન સામે જવા લાગ્યા. પણ રોષ તથા આભર્ષયુક્ત એવા જે
યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે ગયા, તે સમુદ્ર થકી જેમ નદીઓ પાછી ન
આવે તેમ આજ સૂધી પાછા નથી આવતા; અને દેવતાઓ પાસેથી જેમ
નાસ્તિક પાછા વળે તેમ પાછા હોઈલા નર્કને સેવતા દુષ્ટબુદ્ધિવાળા પાતકી
થતા હતા. અને રથ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી મૂકાયલા તે વાસુદેવ તથા
અર્જુન રાહુના યુગ્મથી મૂકાયલા સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા દેખાતા હતા. મો-
ટી જાળને વિદારણ કરી બે મોટા મત્સ્ય જેવા દેખાય તેવા તે, સેનાજાળને
વિદારણ કરી વાસુદેવ તથા અર્જુન દેખાતા હતા. દુઃખેકરી બેદી શકાય ન-
હિ એવા શસ્ત્રના પ્રહારવાળા દ્રોણ સૈન્યથી મૂકાયલા મહાત્મા તે બેઉ, ઉદ્ધવ
પામેલા કાળ સૂર્યસરખા દેખાતા હતા. અસ્ત્રના સંબાધ તથા શત્રુ સંકટ-
થી મુક્ત થયેલા શત્રુને સંબાધ કરનારા તે બેઉજ સંગ્રામમાં દેખાતા હ-
તા. અગ્નિસરખો જોનો સ્પર્શ છે એવા મગરમચ્છના મોઢાથી મુક્ત થયેલા
બે મત્સ્યની પેઠે દ્રોણ સૈન્યથી મૂકાયેલા તે બેઉ બે મગરમચ્છ જેમ સમુ-
દ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડતા હતા. તે વખતે તમારી તર-
ફના સૈનિક તથા તમારા પુત્ર દ્રોણના સૈન્યમાં રહેલા તેમને જોઈ ‘આ
દ્રોણને તરી શકશે નહિ.’ એમ મતિ કરતા હતા. તેટલામાં તો દ્રોણ સૈ-

ન્યને અતિક્રમણ કરી ગયેલા મોટી ક્રાંતિવાળા તે બેઉને જોઈ હેં મહારાજ, હવે સિંધુરાજના જીવિતનો બચાવ થશે નહિ! એમ કહેતા હતા. હે રાજ-
ન, દ્રોણ તથા હર્ષિક્યને વાસુદેવ તથા અર્જુન અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ એમ જાણી, સિંધુ રાજના જીવિતની મોટી આશા હતી પણ તે આ-
શાને વિફળ કરી શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા બોજ સૈન્યને તરી ગયા. એ રીતે બેઉ સૈન્યને તરી ગયેલા પ્રજ્વલિત અ-
ગ્નિસરખા તે બેઉને જોઈ તમારી તરફના સિંધુરાજના જીવિતવિષે આશા-
રહિત થયા. અને શત્રુને બચ વધારનાર પોતે નિર્ભય એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જયદ્રથના વધવિષે પરસ્પર તે તે વાણીથી બાધણુ કરતા હતા જે, દુર્યોધન તરફના છ મહારથિઓએ સિંધુરાજને પોતાના મધ્યમાં રાખેલા છે તથાપિ આપણી દૃષ્ટિગોચર થયો એટલે બચવાનો. નથી અને કદિ દેવગણુ-
સહિત ઈન્દ્ર આવી સંગ્રામમાં એનું રક્ષણ કરશે તોયપણુ એને મારશું. એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પરસ્પર બાધણુ કરતા હતા. એવી રીતે પરસ્પર બાધણુ કરતા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુને સિંધુરાજને જોયો. તેટલાજે તમારા પુત્ર ધણેાક પોકાર કરવા લાગ્યા. તૃષાક્રાંત થયેલા બે હરિતઓ જેમ મરૂસ્થલને અતિક્રમણ કરી જળપાન કરવાથી સ્વસ્થ થાય તેમ દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ થયા હતા. વ્યાધ, સિંહ ત-
થા હસ્તિએકરી સંકીર્ણે એવા પર્વતોને અતિક્રમણ કરી મૃત્યુબચરહિત જે-
વા બે વ્યાપારી દેખાય તેવો એમના મુખનો વર્ણુ દેખાય છે એમ મુક્ત થયેલા તેમને જોઈ તમારા પુત્ર માનતા હતા. અને ચોતરફ આક્રોશ પણ કરતા હતા. આશીવિષ સર્પસરખા તથા પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા દ્રોણથી ત-
થા ખીજા રાજાઓથી તથા સમુદ્રસરખા દ્રોણ સૈન્યથી વિમુક્ત થયેલા શ-
ત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ, સમુદ્રને તરી જેવા હર્ષયુક્ત દેખાય તેવા દેખા-
તા હતા. દ્રોણ તથા હર્ષિક્યના મોટા અસ્ત્રસમુદાયથી મુક્ત થયેલા શોભિ-
તા તે બેઉ સંગ્રામમાં ઈન્દ્ર તથા અગ્નિસરખા દેખાતા હતા. દ્રોણના તી-
ક્ષ્ણ બાણેકરી ખચીત રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત એવા વાસુદેવ તથા અર્જુન, કર્ણિ-
કારના વૃક્ષોએ કરી બે પર્વત શોભે તેવા શોભતા હતા. લોહમય બાણરૂપી છે ઉગ્ર મગરમચ્છ જેમાં, શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયરૂપ જળવાળા, શક્તિરૂપ આશીવિ-
પથી સંકુળ તથા દ્રોણરૂપી છે ગ્રાહ જે વિષે એવા હૃદયી મુક્ત થયેલા તેમજ પ્રત્યંચાના શબ્દરૂપ કડાકાવાળા, ગદા તથા ખડ્ગરૂપ છે વિદ્યુત જેમાં

એવા દ્રોણાશ્વમેધથી મુક્ત થયેલા તે બેડ, અંધકારથી મુક્ત થયેલા સૂર્ય તથા ચંદ્ર શોભે તેવા શોભતા હતા. દ્રોણના અશ્વ તથા બળતું વારણ ક-
રવાથી સિંધુ છે છટ્ટી જેમાં એવી વર્ષાઋતુમાં પરિપૂર્ણ બરેલીઓ મહાયા-
હથી સંકુલ શતદ્રુ આદિ લેઈ સમુદ્રમાં જનારી દુસ્તર નદીઓને બે હાથે-
કરી જાણે તરી ગયા હોય નહિ ! એવા મોટા ધનુર્જવાળા લોક વિખ્યાત તે
બેડને ‘ આ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે ’ એમ સર્વ પ્રાણિઓ માનતા હતા. જલાશયની
પાસે મૃગની ઈચ્છા રાખી જેમ બે વ્યાધ ઉભા હોય તેમ સમીપે રહેલા
જ્યદ્રથને મારવાની ઇચ્છાથી સામે જોઈ વાસુદેવ તથા અર્જુનબેઠ ઉભા હ-
તા. હે મહારાજ, તમારી તરફના યોદ્ધાઓ પણ એ બેડના મુખનો ચળ-
કતો વળું જોઈ જ્યદ્રથ હણાયોજ છે એમ માનતા હતા. લાલ છે નેત્ર જે-
મનાં એવા એક રથવિષે રહેલા મહાત્માહુ શ્રીકૃષ્ણ તથા પાંડવ સિંધુરાજને
જોઈ સંત્રષ્ટ થઈ વારંવાર શબ્દ કરતા હતા. હે રાજન્, તે વખતે ઘોડા-
ઓની રાશ છેહાયમાં જેને, એવા વાસુદેવ તથા ધનુર્માન્ અર્જુનની પ્રભા
સૂર્ય તથા અમિના સરખી દેખાતી હતી. દ્રોણ સૈન્યથી પ્રમુક્ત થયેલા તે
બેડને, માંસ જોઈ બે શ્યેન પક્ષિને જેમ હર્ષ થાય તેમ સમીપે સૈધવને
જોઈ હર્ષજ થયો હતો. ક્રોધ પામેલા તે બેડ, સમીપજ હોય નહિ તેમ
જાણે દેખાતા સિંધુરાજને જોઈ જેમ માંસને જોઈ જલદી બે શ્યેન પક્ષિ
પડે તેમ પડતા હતા. એ રીતે* અતિક્રમણ કરી ગયેલા ઋષીકેશ
તથા અર્જુનને જોઈ દ્રોણે બાંધેલું છે કવચ જેને એવો અશ્વ સંસ્કાર જા-
ણનાર તમારો પુત્ર દુર્યોધન સિંધુરાજની રક્ષા વાસ્તે એક રથેકરી સંઘા-
મવિષે જઈ હે નરાધિપ, હે પ્રભો, મોટા ધનુર્જવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુ-
નને અતિક્રમણ કરી કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા શ્રીકૃષ્ણની સન્મુખ
જઈને ઉભો રહ્યો. એ રીતે તમારો પુત્ર, અર્જુનને અતિક્રમણ કરીને ગયો
તે વખતે સર્વ સૈન્યમાં મોટિ ખુશીની સાથે વાદિત બાગવા લાગ્યાં અને શ્રી-
કૃષ્ણ તથા અર્જુનની સામે ઊભેલા દુર્યોધનને જોઈ બે સૈન્યવિષે શંખના
શબ્દ સાથે મળેલા સિંહનાદ પણ થવા લાગ્યા. હે પ્રભો, અમિની
જેમને ઉપમા અપાય એવા સિંધુરાજના જે રક્ષક હતા. તે પણ સંઘામ-
માં ઊભેલા તમારા પુત્રને જોઈ અત્યંત સંતુષ્ઠ થતા હતા. હે રાજન્, પા-
છળ ચાલનાર સહિત એ રીતે અતિક્રમણ કરી આવેલા દુર્યોધનને જોઈ
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુન પ્રત્યે સમયને લગતું આવી રીતનું વચન કહ્યું.

॥ દ્વદ્વાદુર્યોધનંકૃષ્ણોઽવ્યતિક્રાંતંસહાનુગં ॥

॥ અબ્રવીદર્જુનરાજન્પ્રાપ્તકાલમિદંવચઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनागमे गुर्जरभाषायां एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

વાસુદેવઽવાચ ॥ દુર્યોધનમાતિક્રાંતમેતંપર્યધનંજય ॥

॥ અપત્યદ્ધુતમિમંમન્યેનાસ્ત્યસ્યસદૃશોરથઃ ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે ધનંજય, જેના સરખો બીજો રથી નથી એવા અતિક્રમણ કરી સન્મુખ આવેલા આ દુર્યોધનને જોઈ હું અત્યંત આશ્ચર્ય માનુ છું. જે દૂર બાણ નાંખનારો, મોટા ધનુષવાળો, અસ્ત્ર શીખેલો, યુદ્ધમાં દુર્મદ, દૃઢ અસ્ત્રવાળો, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મહા બળવાન, અત્યંત સુખથી સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલો, મનાયલો, મહારથિ, નિપુણ તથા હમેશ બાંધવોનો દ્રેષ કરનાર, એવો આ ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન છે. માટે હે અનધ, તેની સાથે તારે યુદ્ધ કરવું એ વખતને લગતું છે, એમ હું માનું છું. તેમ તમારે ઘૂત પણ વિજય તથા પરાજય વાસ્તે આની સાથે થયું હતું. અને પાંડવોને સર્વ અનર્થનું મૂળ પણ આ છે. તે આ ટાણે તારી સન્મુખ આવ્યો વાસ્તે તારે યુદ્ધ સાહ્ય થયું, એમ જાણુ. કારણ રાજ્યને ઈચ્છતો રાજા તારી સાથે સંગ્રામ કરવા કેમ આવે? તેમ તે આ વખતે તારા બાણ વિષયને પ્રાપ્ત થયો તે ધણું સાર થયું. માટે ધણા કાળથી એકઠું કરેલું ક્રોધરૂપી વિષ આને વિષે મૂકી જે રીતે આ જીવિતનો ત્યાગ કરે તે રીતે કર. હે ધનંજય, હે પુરૂષર્ષભ, ઐશ્વર્યના મદેકરી મૂઢ એવો આ હજી દુઃખને પ્રાપ્ત થયો નથી. તેમ સંગ્રામવિષે તારા પરાક્રમને જાણતો પણ નથી. હે પાર્થ, તને અસુર, સુર તથા મનુષ્યસંહિત ત્રિલોકી પણ સંગ્રામમાં જીતવાનો ઉત્સાહ કરી શકે નહિં ત્યારે એકલો દુર્યોધન તો ક્યાંથીજ ઉત્સાહ કરી શકે? હે પાર્થ, તે તારા રથની સમીપે આવ્યો તે ધણું સાર થયું. માટે હે મહાબાહો, જે રીતે વૃત્રાસુરને ઈન્દ્રે માર્યો હતો તેમ તું એને માર્ય. હે અનધ, તને સર્વ અનર્થ આપનાર આ છે; અને ધર્મરાજને છોડે કરી ઘૂતવિષે આણે છેતર્યા હતા.

હે માનદ, પાપબુદ્ધિવાળા આણે નિષ્પાપ એવા તમારે વિષે નિરંતર ધણાંક અત્યંત ક્રૂર કર્મ કર્યાં છે. માટે હમેશ કોંધી અનાર્થ કામરૂપી તે પુરૂષને યુદ્ધવિષે આર્યમતિકરી વિચાર ન કરતાં જલદી માર. હે પાંડવ, જયદ્રથના વધરૂપ આપણા કાર્યનો પ્રતિધાત કરવા સાર તારી આગળ આ યજ કરે છે એ ધણું સાર થયું. તેમ સંગ્રામમાં તારી સાથે યુદ્ધ કરવું એમ જાણે છે તે પણ સાર થયું. હે પાર્થ, આપણે કામના કરેલાં નહિ એવાં સર્વ કામ સફળ થયાં, એ પણ ધણું સાર થયું. વાસ્તે હે પાર્થ, છળેકરી રાજ્યનું હરણ, વનવાસ તથા દ્રૌપદીને થયેલો પરિક્ષેશ -હૃદયમાં યાદ કરી પરાક્રમથી પૂર્વે દેવાસુર સંગ્રામમાં ઈન્દ્રે જેમ જંબાસુરને હણ્યો હતો તેમ કુળમાં અધમ એવા દુર્યોધનને સંગ્રામમાં તું માર. હે અર્જુન, એને હણવાથી અનાથ થયેલા સૈન્યને બેદી દુરાત્માના મૂળને કાપ અને આ વૈરનો અવબૃથ થાઓ; એટલે કે વૈર સમાપ્ત થાઓ. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે, 'ઠીક તેમ કરીશ.' કારણ મારે પણ જરૂર એ કરવા લાયક છે. વાસ્તે હે શ્રીકૃષ્ણ! ખીજ સર્વનો અનાદર કરી જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં જાઓ. જોણે ધણા કાળ સૂંધી અમારે આ નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવ્યું, યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરી જ્યારે એવું મસ્તક હું કાપુ ત્યારે કેશ પ્રવર્ષણ વિષે તે ક્ષેષને યોગ્ય નહિ એવી દ્રૌપદીના ક્ષેષને ટાળવા હું સમર્થ થાઉં. એ રીતે બોલતા પ્રસન્ન એવા વાસુદેવ તથા અર્જુને પોતાના શ્વેત એવા ઉત્તમ ધોડાઓ દુર્યોધન સમીપે ચલાવ્યા. હે ભરતર્ષભ, હે મારિષ, તે બેઠના સામીપ્યને પ્રાપ્ત થઈને તે મોટા ભય સ્થાનવિષે પણ તમારા પુત્રને ભય પ્રાપ્ત થયું નહિ. એ રીતે ઉદ્યુક્ત થયેલા ઋષીકેશ તથા અર્જુનને તેણે જે વારી રાખ્યા એ દુર્યોધનનાં કર્મને ક્ષત્રિઓ તેટાણે વખાણતા હતા. હે વિશંપતે, તે સમયે રાજાને સંગ્રામમાં જોઈ તમારા સર્વ સૈન્યનો મોટો શબ્દ થતો હતો એ રીતે મનુષ્યનો ભયંકર એવો તે શબ્દ પ્રવર્તમાન થયો, તે વખતે તમારા પુત્રે શત્રુ એવા અર્જુનને ન ગણકારતે વારી રાખ્યો. ધનુષ્ ધરનાર તમારા પુત્રે વારણ કરેલા શત્રુને તપાવનાર કુતિપુત્ર અર્જુન, વળી તમારા પુત્રવિષે અત્યંત ક્રોધને પ્રાપ્ત થયા. પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તે દુર્યોધન તથા અર્જુનને જોઈ ભયંકર જેમનાં રૂપ છે એવા રાજાઓ ચોતરફથી સામે જોઈ ઉભા રહ્યા. હે મારિષ, અત્યંત ક્રોધાયમાન એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઈ યુદ્ધની જોને

કામના છે એવો તમારો પુત્ર અત્યંત હસતો હોય નહિ! તેની પેઠે યુદ્ધ વાસ્તે તેને બોલાવા લાગ્યો. તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા દાશાર્હ ભગવાન તથા પાંડુપુત્ર અર્જુનને મોટો શબ્દ કરી પોતાના ઉત્તમ એવા શંખ વગાડ્યા. પ્રસન્ન છે રૂપ જેમનાં એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઈ તમારા પક્ષના સર્વ યોદ્ધાઓ તમારા પુત્રના જીવિત વિષે નિરાશ થઈ રહ્યા. અને ખીન્ન કેટલાક તમારી તરફના શોકને પ્રાપ્ત થયા. તેમ સર્વ કૌરવો પણ તમારા પુત્રને અગ્નિના મુખમાં હોમાએલ-જ માનતા હતા. એ રીતે અત્યંત ઋષ્ટ એવા કૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ તમારી તરફના ભયથી પીડાયલા કેટલાક યોદ્ધાઓ ‘ રાજા હણાયો, રાજા હણાયો;’ એ રીતે પોકાર કરતા હતા. એવો મનુષ્યોનો મોટો શબ્દ સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે, વાસુદેવ તથા અર્જુનને હું યમલોક પ્રત્યે મોકલી દઈશ. વાસ્તે મારા નિમિત્ત તમારે ભય દૂર થાઓ. જ્યની જેને ઈચ્છા છે એવો દુર્યોધન રાજા એ રીતે સર્વ સૈનિકોને કહી અર્જુનને બોલાવી ક્રોધથી તેને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે પાર્થ, જો ને તું પાંડુપુત્ર હોય તો ને દિવ્ય તથા પાર્થિવ આસ્ત્ર તું શીખેલો હોય તે જલદી મને દેખાડ, તેમ ને તારે જળ તથા પરાક્રમ હોય અને કેશવનું પણ ને જળ તથા પરાક્રમ હોય તે જલદી મારેવિષે કરી દેખાડ; એટલે તમારા પૌરૂષને અમે જોઈએ. અમારી ગેરહાજરીમાં આ વીર પ્રધાન છે, એમ ખીન્ન જેથી સત્કાર કરે છે એવાં કર્મ તેં કર્યાં છે એમ કહે છે; મારે જેને કર્મ કર્યાં હોય તે મને દેખાડ.

॥ અસ્મત્પરોક્ષંકર્મણિકૃતાનિપ્રવદંતિતે ॥

॥ સ્વામિસત્કારયુક્તાનિયાનિતાનીહદર્શય ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनवचने गु-
र्जरभाषायां द्वचधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

સંજયહવાચ ॥ એવમુક્તાર્જુનંરાજાત્રિભિર્માતિગૈઃ શરૈઃ ॥

॥ અમ્યવિધ્યન્મહાવૈગૈશ્વતુર્ભિશ્વતુરોહયાન્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એમ કહી દુર્યોધન રાજાએ મર્મને ભેદે એવા ત્રણ બાણેકરી અર્જુનને વિધિ મોટા વેગવાળા ચાર બાણે કરી આ-
ર ઘોડાઓને વિંધ્યા. અને દશ બાણે કરી સ્તનના મધ્યમાં વાસુદેવને

પણ વિંધી ભલ્લ નામના બાણે કરી એમના ચાતુકને કાળી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યો. અવ્યય એવા અર્જુને પણ શિક્ષા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળા ચક્રે બાણે કરી જલદી તેને વિંધ્યો. પણ તે બાણ તેના કવચ વિષે નિષ્ફળ થયા. નિષ્ફળ થયેલા તેમને જોઈ વળી ફરીથી અર્જુને તીક્ષ્ણ એવા તેટલાજ બાણ નાંખ્યા, તે પણ કવચથી ભ્રષ્ટ થયા. એ રીતે નિષ્ફળ થયેલા તે અઠાવીશ બાણને જોઈ પારકા શૂરવીરને હણનાર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્થ, આતો પૂર્વે જોએયું નહીં એવું જોયામાં આવે છે, જે તારા નાખેલા બાણ, ફેંકેલા પાપાણની પેઠે કાર્ય કરતા નથી. હે ભરતર્ષભ, ગાંડિવનું, તારી મુદ્ધિનું તથા તારા હુજનું બળતો જેવું પૂર્વે હતું તેવુંજ છે. વા આ છેવટનો વખત તો આવ્યો નથી ? તે મને કહે હે પાર્થ, દુર્યોધનના રથ પ્રત્યે પડેલા આ તારા બાણ વ્યર્થ થયા તે જોઈ મને મોડું આશ્ચર્ય થાય છે. જે વજ્ર સરખા સ્પર્શવાળા પારકી કાયા બેદનાર ભયંકર તારા બાણ પોતાનું કાર્ય કરતા નથી માટે આ તે શું વિડંબના પ્રાપ્ત થઈ ? એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ, દુર્યોધનને દ્રોણાચાર્યે આ કવચ ધારણા તો એવી કરાવેલી છે જે મારા અસ્ત્રેકરી બેદી શકાય નહિ. તેમ હે કૃષ્ણ, આ કવચ વિષે ત્રૈલોક્ય પણ રહ્યું છે. એ કવચને એક દ્રોણ જાણે છે અને તેમની કહેવાથી હું જાણ્યો છું. હે ગોવિંદ, એ કવચને બાણેકરી ક્યારેય પણ બેદવા સમર્થ થવાય એમ નથી. તેમ પોતે ઈન્દ્ર વજ્રે કરીને પણ તેને બેદી શકે નહિ. હે કૃષ્ણ, એ બધું તમે જાણે છો તોયપણ મને કેમ મોહ પમાડો છો ? હે કેશવ, ત્રિલોકી વિષે જેટલું વૃત્તાંત વર્તે છે તથા જે થવાનું છે તે સર્વ પણ તમારે જાણેયુંજ છે. હે મધુસૂદન, એ બધું જે રીતે તમે જાણો છો તેવું બીજો કોઈ જાણતો નથી. હે કૃષ્ણ, આ દુર્યોધન દ્રોણે જૂતાવેલી કવચ ધારણાને ધારણ કરી સંગ્રામમાં નિર્ભયની પેઠે ઉભો છે; પણ હે માધવ, આ સ્ત્રીની પેઠે યુક્ત એવી આ કવચ ધારણાને ધારણ કરી રહ્યો છે તથાપિ આ ધારણ કરી શું કરવું ? તે જાણતો નથી. હે જનાર્દન, મારા બાહુ તથા ધનુષના પરાક્રમને તો જાણો. કવચે રક્ષા કરેલા દુર્યોધનને પણ હું પરાજય પમાડીશ. પ્રકાશમાન એવું મારે આ કવચે મહાદેવજીએ અંગિરાને; અંગિરાએ બૃહસ્પતિને; બૃહસ્પતિએ ઈન્દ્રને; અને ઈન્દ્રે ઉપદેશસહિત કવચ મને આપ્યું

છે. એનું એ કવચ દેવતાઓનું કરેલું હોય વા પોતાનું બ્રહ્માનું કરેલું હોય તોય પણ આજ મારા બાણેકરી હણેલા એ દુર્યોધિવાળાની રક્ષા કરશે નહિં. સંજય કહે—છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એમ કહી અર્જુને બાણને અભિમંત્રણ કરી આકર્ષણ કર્યા. ધનુષના મધ્યમાં રહેલા તે અર્જુનના બાણને સર્વાસ્ત્રાધાતિ અસ્ત્રેકરી અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખ્યા. એ રીતે દૂરથી બ્રહ્મવાદીએ કાપેલા બાણને જોઈ વિસ્મય પામેલા અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે જનાર્દન, અસ્ત્રનો એ વખત પ્રયોગ કરવા મારાથી સમર્થ થઈ શકાય તેમ નથી. કારણ એમ કરવાથી તે અસ્ત્ર મને તથા મારા સૈન્યને હણે એમ અર્જુન કહે છે; તેટલામાં તો દુર્યોધને હે રાજન્, સર્પ સરખા નવનવ બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વિંધી, વળી તેમની ઉપર ઘણા બાણનો વરસાદ કર્યો. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા તમારી તરફનાઓ વાદીત્રના શબ્દ સાથે સિંહનાદ કરવા લાગ્યા; તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને બે ગલોદ્કાં ચાટીને જોયું તો કવચે રક્ષા કરેલું નહીં એવું તેનું કાંઈ પણ અંગ હતું નહીં. તેથી યુદ્ધમાં ચતુર એવા અર્જુને સારી રીતે મૂકેલા કાળ સરખા તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના ઘોડાઓ, પાછળ ચાલનારા તથા સારથીને પણ હણી એનું ધનુષ તથા હાથના મોઝાઓને કાપી રથના કડકા કરી બે બાણથી દુર્યોધનના બે હાથનાં બે તળાં વિંધ્યાં. વળી પ્રયત્ન જાણનાર કુતિપુત્ર અર્જુને એના નખના મધ્યભાગ પણ બાણેકરી વિંધ્યા. તેથી વેદનાએ કરી ઉદ્ધિષ્ઠ એવો તે, પલાયન કરવામાં તત્પર થયો. તે વખતે કષ્ટરૂપ આપત્તે પ્રાપ્ત થયેલા તેને જોઈ પરમ ધનુષધરનાર તમારી તરફના યોદ્ધાઓએ અર્જુનના બાણથી પીડાયેલા દુર્યોધનના રક્ષણવાસ્તે ક્રોધાયમાન થયેલા હજારો રથ, હસ્તિ અશ્વ તથા પાયદળના ઓઘેકરી ચોતરફથી અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે મોટા બાણના વરસાદેકરી તથા મોટા જનુના સમુદાયેકરી વિંટાયેલા અર્જુન તથા ગોવિંદ અને તેમનો રથ પણ દેખાતો નહોતો. તેટલામાં અર્જુન અસ્ત્રના બજેકરી તમારી સેનાને મારવા લાગ્યા. તે ટાણે અર્જુનના બાણેકરી અંગરહિત થયેલા સેંકડો રથ તથા હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેથી હણેલા તથા હણવા માંડેલા યોદ્ધાઓ તે ઉત્તમ રથને વારવા લાગ્યા. એવી રીતે સ્તંભન કરેલા તે રથ સિંધુરાજ્યથી ચોતરફ કોશ જોડે દૂર ઉભો રહ્યો. તે સમયેવૃષ્ણી કુળમાં શૂરવીર શ્રીકૃષ્ણે આવી રીતે અર્જુનને વાક્ય કહ્યું કે તું

આ વખતે ધનુષ્ને આકર્ષણ કર; અને હું શંખ વગાડું છું. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન, બળવાન એવા ગાંડીવ ધનુષ્ને ખેંચી મોટા ખાણુના વરસાદથી તથા મોળના શખ્દેકરી શત્રુઓને મારવા લાગ્યા. એટલે રજેકરી વ્યાપ્ત છે પાંપણના અગ્રભાગ જેના તથા મુખવિષે થયોછે અત્યંત પ્રસ્વેદ જેને એવા બળવાન કેશવભગવાને જાંચે સ્વરેકરી પોતાનો પાંચજ. ન્ય વગાડ્યો. તે શંખના શખ્દથી તથા અર્જુનના ધનુષના શખ્દથી બળવાન તથા નિર્બળ એવા જન પૃથિવિવિષે પડી જતા હતા. અને તેમણે મૂકેલો રથ પણ વાયુએ પ્રેરેલા મેઘસરખો શોભતો હતો. અને જયદ્રથના રક્ષણ કરનાર મોટા ધનુષ્યાળા મહાત્મા યોદ્ધાઓ એકદમ અર્જુનને જેઈ પાછળ ચાલનારસહિત તેઓ હોભયુક્ત થઈ પૃથ્વીને કંપાવતાં ખાણુના શખ્દ તથા શંખના શખ્દ સાથે મોટા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તમારી તરફના ઉઠેલા તે મોટા શખ્દને સાંભળી વાસુદેવ તથા અર્જુન પણ પોતાના ઉત્તમ શંખ વગાડવા લાગ્યા. હે વિશંપતે, તે મોટા શખ્દેકરી પર્વત, સમુદ્ર, દ્વીપ તથા પાતાળસહિત સમગ્ર પૃથ્વી પૂરાઈ ગઈ. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, તે શખ્દ સર્વ દેશોદિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઈ ત્યાં કુરૂપાંડવના સૈન્યમાં પ્રતિધ્વની કરતો હતો. તમારી તરફના રથ તથા મહારથિઓ ત્યાં આવેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જેઈ પરમ સંભમને પ્રાપ્ત થયા. કવચ પેહેરેલા મોટા ભાગ્યવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જેઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તમારી તરફના તેમની સામે દોડ્યા, તે મોટું આશ્ચર્યસરખું થયું.

॥ અથઋણોમહાભાગૌતાવકાવીક્ષ્યદાંશિતૌ ॥

• ॥ અમ્યદ્રવંતસંક્રુદ્વાસ્તદદ્રુતમિવાભવત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनपराजये
गुर्जरभाषायां त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

संजयउवाच ॥ तावकाहिसमीक्ष्यैवंवृष्ण्यंधककुरूत्तमौ ॥

॥ प्रागत्वरन्जिघांसंतस्तथैवविजयःपरान् ॥

સંજય કહે છે— હે ધૃતરાષ્ટ્ર, વૃષ્ણ અંધક તથા ગુરૂકુળમાં ઉત્તમ એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને નજીક આવેલા જેઈ તેમને મારવા ઈચ્છતા

તમારી તરફના ઉતાવળા થયા. તેમજ શત્રુઓને મારવા ઈચ્છતા અર્જુન પણ ઉતાવળા થયા. તેટલામાં અલંત કાપાયમાન થયેલા ભૂરિશ્રવા, શલ, કૈભ્ય, વૃષસેન, જયદ્રથ, કૃપ, મદ્રરાજ, તથા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા, એ આઠ કવચ થેહેરેલા મહારથિઓ, સુવર્ણ તથા વ્યાઘ્રના ચર્મથી વિચિત્ર પ્રકારના, મેઘનાઓધસરખા શબ્દવાળા, પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા મોટા રથેકરી સર્વ દિશાઓને પ્રકાશ કરતાં અને સુવર્ણના પુંખવાળા બાણ તથા કાપાયમાન થયેલા તુરંગની પેઠે મોટા શબ્દ કરતાં દુઃખેકરી સામું જોવાય નહિં એવા ધનુષે કરી દશેયદિશાઓને શોભાડતા અશ્વેકરી આકાશનું જાણે પાન કરતા હોય નહિં તેની પેઠે અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણેકરી વ્યાપ્ત એવી દશેય દિશાઓને વિંટી ભેતા હતા. તે વખતે મહારથિઓને વહન કરતા શીઘ્રગતિ કરનાર કુલૂતદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ દશેયદિશાઓને શોભાડતા અલંત શોભતા હતા. ઈન્દ્રિય તથા ક્રોધને જીતેલા મનોહર કાંતિવાળા, ક્ષુધા તૃષા સંબંધી દુઃખને ધણુંકરી ન જાણનાર આગ્નય નામના અશ્વ; નાના દેશથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વેગવાળા બળવાન મનોહર કેશવાળા, જ્વાલારખરી, દૃઢ પાદ જમના છે એવા પાર્વતીય અશ્વ, તેમજ પૂર્વભાગમાં જાંચા અને પાછળથી નિચા નદીતીરજ અશ્વ તથા ઉત્તમ એવા સૈંધવ અશ્વેકરી તમારા પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતા કૌરવ તરફના શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ અર્જુનના રથપ્રત્યે ચોતરફથી દોડી હે બાજન, પુરૂષમાં અલંત શ્રેષ્ઠ તેમજ મોટા શંખ ગ્રહણ કરી વગાડ્યા. તેના શબ્દેકરી સમુદ્રસહિત પૃથ્વી તથા આકાશ પૂરાર્ધ ગયું, તેજ વખતે સર્વ દેવમાં અલંત શ્રેષ્ઠ એવા વાસુદેવ અર્જુને પૃથ્વીવિષે સર્વ શંખમાં શ્રેષ્ઠ એવા પોતાના શંખ વગાડ્યા. કુતિપુત્ર અર્જુને દેવદત્તનામનો પોતાનો શંખ અને કેશવ ભગવાને પાંચજન્ય નામનો પોતાનો શંખ વગાડ્યો. અર્જુને પ્રેરેલા દેવદત્તનામના શંખના શબ્દે પૃથ્વી, અંતરિક્ષ તથા દિશાઓને વિંટી લીધી. તેમજ વાસુદેવે પ્રેરેલા પાંચજન્યના શબ્દે સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરી ઘાવાપૃથ્વીને પૂરી દીધી. બીરને ભય ઉત્પન્ન કરનાર તથા શરવીરને હર્ષ વધારનાર તે દાશુ એવો નાદ પ્રવર્તમાન થયો. તેમજ હે રાજેન્દ્ર, ભેરી, ઝરઝર, અપ્પનક તથા મૃદંગ નામનાં અનેક યુદ્ધવાદ્ય પણ વાગવા લાગ્યાં. તે શબ્દ ન સહન કરી શકનાર દુર્યોધનના હિતેચ્છુક, ક્રોધાયમાન થયેલા પરમ ધનુષધરનાર નાના દેશમાંથી આવેલા પોતાના સૈન્યનું રક્ષણ કરનાર મહા-

રથિ રાજ્ઞઓ પણ પોતપોતાના મોટા શંખ વગાડવા લાગ્યા. એ રીતે કેશવ તથા અર્જુનને તેમના કરેલાનો બદલો આપનાર ઉદ્દિષ્ઠ છે રથ, હસ્તિ તથા અશ્વ જેમાં એવું તમારું સૈન્ય અસ્વરથની પેઠે ઉભું હતું. આક્ષિપ્ત થયેલા આકાશ સરખું વજ્રસરખા શરવીરના શંખના શબ્દેકરી શબ્દાયમાન તમારું સૈન્ય અત્યંત ઉદ્દિષ્ઠ થયું હતું. તે સમયે પ્રલયસમયનાસરખો સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો તે અત્યંત મોટો શબ્દ, તે સૈન્યને ત્રાસ પમાડતો હતો. તેટલામાં દુર્યોધન તથા તે આઠ મહારથિ રાજ્ઞઓએ જ્યદ્રથની રક્ષા વાસ્તે પાંડુપુત્ર અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા. તેટલામાં અશ્વત્થામાએ તો તેરથી વાસુદેવને, બલ્લનામના ત્રણથી અર્જુનને તથા પાંચ બાણથી એના ધ્વજ તથા અશ્વને પણ વિંધ્યા. એ રીતે જનાર્દન ભગવાનને વિંધ્યા. તેથી અત્યંત સંકુદ્ર થયેલા અર્જુને છસો બાણો કરી તેને વિંધ્યો. વળી પરાક્રમી તેણે દશેકરી કર્ણને, ત્રણથી વૃષસેનને વિંધી શલ્યની મૂઠિમાં રહેલું બાણસહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. શલ્યે પણ બીજું ધનુષ્ ઝાલ્યું કરી પાંચ બાણો કરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યો. સુવર્ણના પુખ્તવાળા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રણ બાણો કરી ભૂરીશ્રવાએ, બિન્નિસથી કર્ણે, સાતે વૃષસેને, તોતેરથી જ્યદ્રથે, દશે કૃપાચાર્યે, તથા મદ્રરાજ્ઞએ પણ દશેકરી અર્જુનને વિંધ્યો. તેટલામાં વળી અશ્વત્થામાએ સાઠ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખી, વિંશ વાસુદેવ ઉપર નાંખી, વળી પાંચ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યા. શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શ્વેત અશ્વવાળા અર્જુનને અત્યંત હાર્યકરી હસ્તલાઘવી દેખાડતાં તે સર્વને પાછા વિંધ્યા. તે કેવી રીતે કે બારથી કર્ણને, ત્રણેકરી વૃષસેનને વિંધી શલ્યનું મુઠિદેશમાં રહેલું બાણ સહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. પછી ત્રણથી સૌમદત્તિને, દશેકરી શલ્યને, તીક્ષ્ણ એવા અગ્નિની શિખા સરખા આઠ બાણો કરી અશ્વત્થામાને, પચ્ચીશથી ગૌતમને તથા સોથી સિંધુરાજ્ઞને વિંધી વળી સિતેર બાણો કરી અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભૂરીશ્રવાએ હરિ એવા ભગવાનનો ચાપખો કાપી તોતેર બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યા. તે વખતે ક્રોધ પામેલા અર્જુન તીક્ષ્ણ એવા સેંકડો બાણો કરી મહાવાયુ જેમ મેઘોને રૂંધે તેમ તે શત્રુઓને જલદી રૂંધે રાખ્યા.

॥ તતઃશરશતૈસ્તીક્ષ્ણૈસ્તાનરીન્શ્વેતવાહનઃ ॥

॥ પ્રત્યષેધદ્રુતંકુદ્ધોમહાવાતોઘનાનિવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जर-
भाषायां चतुरधिकशततमोऽध्याय ॥ १०४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ ध्वजान્बहुविधाकारान्भ्राજमानानતિશ્રિયા ॥

॥ पार्थानांमामकानांचतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, પાંડવોના તથા મારી તરફનાઓના અ-
તિ શોભાથી શોભિતા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ મને તું કહે. સંજય કહે છે-
તે મહાત્માઓના બહુ પ્રકારના આકારવાળા ધ્વજ, ૩૫ વર્ણુ તથા
નાભથી હું કહું તે સાંભળો. હે રાજેન્દ્ર, રથિમાં મૂખ્ય એવા તે મહાત્મા-
ઓના રથવિષે રહેલા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા દે-
ખાતા હતા. જેમનો શીરોભાગ સુવર્ણનો અને સુવર્ણની માળાથી શોભિતા
કાંચન સરખા, મેરૂપર્વતના શિખરની જેમને ઉપમા અપાય એવા પરમ
શોભાયમાન તથા ચોતરફથી નાનાવર્ણુની પતાકાઓએકરી વિંટાયલા અનેક
વર્ણુવાળા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ શોભતા હતા. અને વાયુએ પ્રેરણા કરેલા ઈન્દ્રા-
શુધ સરખા મહારથિઓના રથને શોભાડતી પતાકાઓ પણ, રંગના મધ્યમાં નૃ-
ત્ય કરતી વિલાસીકાઓ સરખી દેખાતી હતી! અર્જુનના ધ્વજવિષે સિંહલાંગુળ-
ધારી, ઉગ્ર મુખવાળો, ભયંકર વાનરવર સ્વપ્નામમાં દેખાતો હતો. હે રાજન્, પતા-
કાઓથી શોભિતો જે તમારા સૈન્યને ત્રાસ પમાડતો હતો. તેમજ હેભારત,
સિંહના લાંગુળનું છે ચિન્હ જેમાં એવા બાળ સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા કાં-
ચનમય પવને પ્રેરેલા ઈન્દ્રધ્વજ સરખા, કૌરવોને આનંદ આપનાર અશ્વ-
ત્યામાના ઊંચા ધ્વજને અમે જોતા હતા. સુવર્ણમય હસ્તિક્ષાનું છે ચિન્હ
જેમાં એવો કર્ણનો ધ્વજ આકાશને પૂરી દેતો હોય નહિં જાણે! એવો સંપ્રા-
મમાં દેખાતો હતો. તેમજ વાયુએ પ્રેરણા કરેલી સુવર્ણમયમાળાથી શોભીતિ
કર્ણની પતાકા રથ સમીપે નૃત્ય કરતી હોય તેવી દેખાતી હતી. પાંડવોના
આચાર્ય તપસ્વી બ્રાહ્મણ એવા કૃપાચાર્યનો અત્યંત શોભિતો વૃષના ચિન્હ-
વાળો ધ્વજ હતો. હે રાજન્, શોભિતા વૃષેકરી ત્રિપુરક એવા મહાદેવજી
જેવા શોભે તેવા ગોવૃષેકરી તે મહારથિ શોભતા હતા. વૃષસેનના ધ્વજવિષે
મણિરત્નડિત સુવર્ણમય, સેનાના અગ્રભાગને શોભાડતો જાણે બોલશે એવો
મયૂર શોભતો હતો. તેથી તે મહાત્માનો રથ શોભિતા મયૂરેકરી જેવો કા-

સિંહસ્વામિનો રથ શોભે તેવો શોભતો હતો. મદ્રરાજ એવા શલ્યના ધ્વજ વિષે અગ્નિની શિખા સરખા સુવર્ણમય લાંચુળના ચિન્હને અમે જોતા હતા. હે મારિષ, સિંધુરાજના ધ્વજવિષે સ્ફટિક મણિસરખી કાંતિવાળો સુવર્ણની જાળથી શોભિતો વરાહ શોભતો હતો. તે ધ્વજેકરી જયદ્રથરાજ પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં જોવા સૂર્ય શોભતા હતા તેવો શોભતો હતો. યમશીલ એવા બુદ્ધિમાન સૌમદત્તિના ધ્વજવિષે રહેલો સુવર્ણમય યૂપ, રાજસૂયયજ્ઞમાં ઊંચા ઉભા રહેલા યૂપસરખો શોભતો હતો. હે મહારાજ, શલના ધ્વજવિષે મોટું હસ્તિનું ચિન્હ હતું. સુવર્ણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનાં જોનાં અંગ છે એવા મયૂર ચિત્રેકરી શોભિતો તે ધ્વજ, તમારા સૈન્યને શોભાડતો હતો. જેમ શ્વેત એવો મોટો હસ્તિ ઈન્દ્રની સેનાપ્રત્યે શોભે તેમ સુવર્ણથી વિંટાયેલો મણિમય સેંકડો ધુધરીયોથી શમ્બાયમાન વિચિત્ર પ્રકારનો હસ્તિ રાજા દુર્યોધનના ઉત્તમ રથવિષે શોભતો હતો. એ નવ તમારી સેનામાં અત્યંત ઊંચા પ્રલયસમયના અગ્નિસરખા પરમધ્વજ તમારી સેનાને શોભાડતા હતા. અને દશમો કપીના ચિન્હવાળો મોટો ધ્વજ અર્જુનનો હતો. જોણેકરી અગ્નિથી હીમાચળ શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. તેટલામાં શત્રુને તપાવનાર તમારી તરફના મહારથિઓ અર્જુન વાસ્તે જલદી અત્યંત મોટા શુભ્ર એવા વિચિત્ર પ્રકારના ધનુષ્ અહણુ કરતા હતા. તેમજ હે રાજન્, દિવ્ય છે કર્મ જોનાં એવા શત્રુને નાશ કરનાર અર્જુને પણ પોતાનું ગાંડીવ ધનુષ્ અહણુ કસ્યું. હે રાજન્, તમારા ખરાબ વિચારથી અને તમારા અપરાધથી નાનાપ્રકારની દિશાઓમાંથી બોલાવેલા અશ્વ, રથ તથા હસ્તિસહિત ગર્જના કરતા રાજાઓનો પરસ્પર અભિધાત થયો. તેમજ દુર્યોધનાદિક તથા પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠનો પરસ્પર સંપ્રહાર થતો હતો. જેમાં કૃષ્ણ છે સારથિ જોના એવા કુતિપુત્ર અર્જુને પરમ અદ્ભુત કર્મ કસ્યું. જે એકલા પોતે ભયરહિતની પેઠે ધણાક સામે ગયા. વળી ગાંડીવ ધનુષ્ને હલાવતા જયદ્રથને મારવા ઈચ્છતા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શત્રુને તપાવનાર મહાબાહુ અર્જુને હજારો બાણેકરી તમારી તરફના યોદ્ધાઓને અદૃશ્ય કર્યા. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે સર્વેએ પણ બાણના ઓધેકરી અર્જુનને અદૃશ્ય કર્યા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેમણે કૌરવમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનને વિંટી લીધા. તે વખતે સૈન્યમાં મોટો શમ્બ થતો હતો.

॥ સંવૃતેનરસિંહૈસ્તુકુરૂણામૃષમેર્જુને ॥

॥ મહાનાસીત્સમુદ્કુસ્તસ્યસૈન્યસ્યનિઃસ્વનઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि ध्वजवर्णने गुर्जर-
भाषायां पंचाधिकशततर्तमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ अर्जुनेसैधवंપ્રાપ્તેભારદ્વાજેનસંવૃતાઃ ॥

॥ पंचालाःकुरुभिःसार्धैकमकुर्वतसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, સિંધુરાજ સમીપ અર્જુન પ્રાપ્ત થયે।
ત્યારે દ્રોણાચાર્યથી વિંટાયેલા પાંચાલોએ કૌરવો સાથે શું કશું, તે મને
કહે. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, અપરાન્હ વખતે રવાટાં ઉભાં કરનાર,
તે સંગ્રામમાં પંચાલ તથા કૌરવોને દ્રોણદ્યૂત પ્રવર્તમાન થયું. જેમાં હે મા-
રિષ, દ્રોણને મારવા ઈચ્છતા અત્યંત પ્રસન્ન ચિત્તવાળા પાંચાલ ગર્જના ક-
રતા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે વખતે પંચાલ તથા કૌરવોનો, દેવા-
સુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવો અત્યંત ભયંકર આશ્ચર્યરૂપ સં-
ગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. વળી તે મોટા સંગ્રામમાં પાંડવસહિત સર્વ પાંચાલ
દ્રોણના રથને પ્રાપ્ત થઈ તેના સૈન્યને ભેદવાની ઈચ્છાથી મોટા અસ્ત્રનો પ્ર-
કાશ કરતા હતા. એ રીતે રથમાં બેઠેલા રથિઓ મધ્યમ વેગનો આશ્રય
કરી પૃથ્વીને કંપાવતા દ્રોણના રથ પર્યંત ઉભેલા હતા. તેટલામાં કેકયોમાં
મહારથિ બૃહતક્ષત્ર વજ્ર સરખા તીક્ષ્ણ બાણ ફેંકતો દ્રોણાચાર્ય સામે
આવ્યો. ત્યારે મોટા યશવાળો ક્ષેમધૂર્તિ સેંકડો તથા હજારો તીક્ષ્ણ બાણ
નાંખતો જલદી તેની સામે આવ્યો. એદિમાં અતિ શ્રેષ્ઠ બળ પ્રેરણા કરેલો
ધૃષ્ટકેતુ મહેંદ્ર જેમ જલદી શંખરાસુર સામે દોડે તેમ દ્રોણ સામે દોડ્યો.
મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા આવતા તેને જોઈ મોટા ધનુષવાળો વીરધન્વા
જલદી તેની સામે દોડ્યો. જીતવા ઈચ્છતા સૈન્યસહિત ઉભેલા મહારાજ યુ-
ધિષ્ઠિરને પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે વારી રાખ્યા. હે પ્રભો, યુદ્ધમાં કુશળ આવતા
પરાક્રમી નકુળને વિકર્ણુ નામે તમારો પુત્ર સામે આવ્યો. તેમજ આવતા
સહદેવને, શત્રુને આકર્ષણ કરનાર તમારા પુત્ર દુર્મુખે હજારો બાણથી વા-
રી રાખ્યો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ આવતા સાલકિને અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા બા-
ણો કરી વારંવાર કંપાવતા વ્યાઘ્રદત્તે વારી રાખ્યો. ઉત્તમ બાણ નાંખતા પુ-
રૂષમાં સિંહરૂપ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદી પુત્રોને શ-

હ્યે વારી રાખ્યા. ક્રોધાયમાન થયેલા આવતા ભીમસેનને ભયંકર એવા મહારથિ ઋષ્યશૃંગના પુત્રે વારી રાખ્યો. હે વૃષ, તે સમયે પૂર્વે રામ તથા રાવણનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું નર તથા રાક્ષસ એવા તે બેઉનું યુદ્ધ થયું. હે ભારત, તેટલામાં ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરે નત છે પર્વ જેમના એવા નેવું બાણેકરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં દ્રોણને વિંધ્યા. એ રીતે તેણે કાપાવેલા દ્રોણે પચ્ચીશ બાણેકરી એના સ્તનનો મધ્યભાગ વિંધી વળી બીજા વીશ બાણ, સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જેતાં એના અશ્વ, ધ્વજ તથા સારથિ ઉપર નાંખ્યા. દ્રોણના મૂકેલા તે બાણને ધર્માત્મા એવા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે હસ્તલાઘવી દેખાડતાં બાણના વરસાદથી વારી રાખ્યા. તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ધનુષ્ ધરનાર દ્રોણાચાર્યે સંત્રામના મધ્યમાં મહાત્મા ધર્મરાજનું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. પછી કપાઈ ગયેલા ધનુષ્વાળા તેમને ઉતાવળા થયેલા મહારથિ દ્રોણે હજારો બાણેકરી ચોતરફથી ઢાંકી દીધા. એ રીતે દ્રોણના બાણેકરી અદૃશ્ય થયેલા રાગને જોઈ સર્વ પ્રાણિઓ યુધિષ્ઠિર રાગ હણાયા એમ માનવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર, કેટલાક વિમુખ થયેલા એમને જોઈનેજ મહાત્મા બ્રહ્મણે રાગને હણ્યો એમ માનતા હતા. તે વખતે પરમ કૃષ્ણે પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે તે દ્રોણે કાપેલા ધનુષ્નો ત્યાગ કરી અત્યંત વેગવાન તથા પ્રકાશમાન એવું બીજું દિવ્ય ધનુષ્ ગ્રહણ કરી તેના નાંખેલા હજારો બાણને કાપી નાંખ્યા. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. હે રાજન્, તે બાણને કાપી, ક્રોધથી અત્યંત લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા બળવાન યુધિષ્ઠિર રાગએ સુવર્ણના દાંડાવાળી મહા ભયંકર, આઠ છે ઘંટા જેમાં એવી તથા પર્વતને પણ વિદારણ કરનારી શક્તિ ગ્રહણ કરી તેને દ્રોણ ઉપર ફેંકી, સર્વ ભૂતને બાણે ત્રાસ પમાડતા હોય નહિ! તેની પેઠે મોટો શબ્દ કર્યો. સંત્રામમાં ધર્મરાજએ નાંખેલી તે શક્તિને જોઈ સર્વ પ્રાણિઓ ‘દ્રોણનું કલ્યાણ થજો’ એમ કહેવા લાગ્યા. રાગના હાથથી મૂકાયેલી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી આકાશ, દિશા તથા વિદિશાઓને પ્રબળિત કરતી પ્રદિપ્તમુખવાળી સર્પિણી સરખી તે દ્રોણસમીપે પ્રાપ્ત થઈ. હે વિશંપતે! પોતાની પાસે આવતી તેને જોઈ, તેજ વખતે અસ્ત્ર બાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેની સામે બ્રહ્માસ્ત્ર પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્ર, ભયંકર છે દર્શન જેનું એવી તે શક્તિને બાળી યશસ્વિ એવા યુધિષ્ઠિરના રથપ્રત્યે જલદી ગયું. હે મારિષ, મહાપ્રાણ એવા યુધિષ્ઠિરરાગએ પણ આવતા તે દ્રોણના અ-

સ્ત્રી સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી શમાવી દીધું. વળી સંગ્રામના મધ્યમાં નતપર્વ એવા પાંચ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા કુરુ નામના બાણેકરી એનું મોટું ધનુષ્ પણ કાપી નાંખ્યું. હેં મારિષ, કપાઈ ગયેલા તે ધનુષ્ નો ત્યાગ કરી ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર એવા દ્રોણાચાર્યે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ઉપર તત્કાળ ગદા નાંખી. આવતી તે ગદાને જોઈ ક્રોધાયમાન એવા યુધિષ્ઠિરે પણ ગદાગ્રહણ કરી તેની સામે નાંખી આકાશમાં તે ગદા પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ અને અન્યોન્ય ધસાવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી બેઉ પૃથ્વીતલ વિષે પડી. હે મારિષ, તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી ધર્મરાજના ચાર ઘોડાઓને હણી બલ્લ નામના એક બાણથી એમનું ધનુષ્ તથા બીજા એક બાણેકરી ઈન્દ્રધ્વજ સરખા ધ્વજને પણ કાપી ત્રણ બાણેકરી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. હણાએલા અશ્વવાળા રથમાંથી નીચે ઉતરી આયુધરહિત ઊંચા છે હાથ જેના એવા યુધિષ્ઠિરરાજા ઉભા રહ્યા. તેટલા હે ભરતર્ષભ, હે વિભો, વિરથ તથા આયુધરહિત તેમને જોઈ બીજા શત્રુઓ તથા સર્વ સૈન્યને મોહ પમાડતા દૃઢ વ્રતવાળા હસ્તલાધવીથી તીક્ષ્ણ બાણ મૂકતા દ્રોણાચાર્યે, સિંહ જેમ મૃગ સામે દોડે તેમ યુધિષ્ઠિરરાજા સામે દોડ્યા. હે મારિષ, એ રીતે શત્રુને હણનાર દ્રોણાચાર્ય તેની સામે દોડ્યા. તેને જોઈ તેજ વખતે પાંડવના સૈન્યમાં હાહાકાર શબ્દ સાથે દ્રોણાચાર્યે ‘રાજાને હણ્યો રાજાને હણ્યો’ એ રીતે અત્યંત મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. તેટલામાં તો કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજા જલદી સહદેવના રથમાં આરોહણ કરી વેગવાન અશ્વેકરી જલદી દૂર જતા રહ્યા.

॥ તતસ્ત્વરિતમારુહ્યસહદેવરથનૃપઃ ॥

॥ અપાયાજ્વનૈરશ્વૈઃકુંતીપુત્રોયુધિષ્ઠિરઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने
गुर्जरभाषायां षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ બૃહત્ક્ષત્રમથાયાંતકૈકેયંદૃઢવિક્રમં ॥

॥ ક્ષેમધૂર્તિર્મહારાજવિન્યાધોરસિમાર્ગજૈઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, આવતા કૈકેય એવા દૃઢ પરાક્રમવાળા બૃહત્ક્ષત્રને ક્ષેમધૂર્તિએ બાણેકરી વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. હે

રાજન, બૃહક્ષત્ર રાજ્યે પણ દ્રોણના સૈન્યને બેદવાની ઈચ્છાથી નેવું બા-
ણેકરી તે ક્ષેમધૂર્તિને જલદી વિધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ક્ષેમધૂર્તિ-
એ પણ પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા ભક્ષ બાણથી માહાત્મા કેકય એવા બૃહક્ષત્રનું
ધનુષ્ પણ કાપી કપાઈ ગયેલા ધનુષ્વાળા સર્વ ધનુષ્ ધરનારમાં અત્યંત
શ્રેષ્ઠ એવા એને પણ જલદી નતપર્વ એવા બાણેકરી વિધ્યો. બૃહક્ષત્રે
પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી હસતો હોય નહીં! તેની પેઠે મહારથિ ક્ષેમ-
ધૂર્તિને અશ્વ, સારથિ તથા રથરહિત કરી પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા બીજા ભ-
ક્ષ બાણેકરી તે ક્ષેમધૂર્તિ રાજનું પ્રજ્વલિત કુંડળસહિત મસ્તક કાપા ઉપરથી
કાપી નાખ્યું. કુંચિત છે કેશ જેમાં એવું કપાઈ ગયેલું સુકુટસહિત તે
મસ્તક પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઈ આકાશમાંથી પડેલા તારા સરખું શોભતું હતું.
સંભ્રામમાં તેને મારી પ્રસન્ન થયેલા મહારથિ બૃહક્ષત્ર, યુધિષ્ઠિર વાસ્તે ત-
ત્કાળ તમારા સૈન્ય સામે આવ્યો. હે ભારત, આવતા ધૃષ્ટકેતુને પરાક્રમી
મોટા ધનુષ્વાળા વીરધન્વાએ વારી રાખ્યો. બાણરૂપી દાઢવાળા વેગવાન
તે બેઠ પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ હઝરો બાણે કરી એક બીજાને મારતા હતા.
પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઠ મોટાવનમાં તીવ્ર મદવાળા યુથના પતિ બે હ-
સ્તિ પરસ્પર યુદ્ધ કરે તથા પર્વતની ગુહાને પ્રાપ્ત થઈ ક્રોધાયમાન થયેલા
બેસિંહ જેમ યુદ્ધ કરે તેમ મહાપરાક્રમી તે બેઠ પરસ્પર મારવાની
ઈચ્છાથી યુદ્ધ કરતા હતા. હે વિશંભતે, સિદ્ધ, ચારણના સંધને આશ્રય-
કારક અદ્ભુત છે દેખાવ જેનો એવું જોવાલાયક ભયંકર તે યુદ્ધ થયું
હતું. વળી જે યુદ્ધમાં ક્રોધાયમાન થયેલા વીરધન્વાએ હસતો હોય નહિ! તેની
પેઠે ભક્ષ નામના બાણેકરી ધૃષ્ટકેતુના ધનુષ્ના બે કડકા કરી નાંખ્યા. ક-
પાઈ ગયેલા તે ધનુષનો ત્યાગ કરી મહારથિ ચેદિરાજ ધૃષ્ટકેતુએ સુવર્ણના
દાંડવાળી, લોહમયી, મોટી શક્તિ ગ્રહણ કરી બે હાથી પકડી સાવધાનપણા-
થી વીરધન્વાના રથપ્રત્યે નાંખી. શૂરવીરને હણનાર એવી તે શક્તિએકરી
અત્યંત હણાયો, તેથી બેદાયું છે -હૃદય જેનું એવો તે તત્કાળ રથ ઉપર-
થી પૃથ્વીઉપર પડ્યો. હે વિભો, ત્રૈગર્તોમાં મહારથિ શૂરવીર તે વીરધન્વા
હણાયો તેને જોઈ તમારૂં સૈન્ય પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓથી ભય પામી ચો-
તરફ ભાગવા લાગ્યું. તેટલામાં દુર્મુખનામના તમારા પુત્રે પાંડુપત્ર સહદે-
વને તિરસ્કાર કરતાં તેની ઉપર સાઠ બાણ નાંખી મોટો સિંહનાદ કર્યો.
ક્રોધાયમાન થયેલા માદ્રિપુત્ર ભાઈ સહદેવે પણ સામે આવતા ભાઈ દુર્મુ-

ખને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે તીક્ષ્ણ બાણેકરી વિંધ્યો. હે ભારત, દુર્મુખે પણ સંઘ્રામવિષે વેગવાન એવા મહાબળવાળા સહદેવને જોઈ નવ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. મહાબળવાન એવા સહદેવે પણ ભક્ષનામના બાણથી દુર્મુખના ધ્વજને કાપી તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને હણ્યા. વળી પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા ભદ્ર બાણેકરી પ્રબલિત કુંડળવાળા એના સારથિનું મસ્તક કાપી તીક્ષ્ણ એવા છુરપ્રનામના બાણથી તે કૌરવ્યનું મોઢું ધનુષ્ કાપી પાંચ બાણેકરી તેને પણ વિંધ્યો. તે વખતે હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો લાગ કરી ખેદ્યુક્ત મનવાળો દુર્મુખ નિરભિત્રના રથમાં ચઢી બેઠો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા પારકા શૂરવીરને હણનાર સહદેવે તે મોટા સંઘ્રામમાં સેનાના મધ્યવિષે ભક્ષનામના બાણેકરી તે નિરભિત્રને પણ હણ્યો. એ રીતે સહદેવના પ્રહારથી હણાયેલો ત્રિગર્તરાજનો પુત્ર તે નિરભિત્રરાજ તમારી સેનાને વ્યથા કરતો રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી રણભૂમિમાં પડ્યો; તેને મારી મહાબાહુ સહદેવ મહાબળવાન ખર રાક્ષસને મારી, જેવા દશરથપુત્ર રામચંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. હે જનશ્વર, એ રીતે હણ્યા એલા મહારથિ એવા રાજપુત્ર નિરભિત્રને જોઈ ત્રિગર્તોના મધ્યમાં મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો. હે રાજન, નકુળે વિસ્તૃતલોચનવાળા તમારા પુત્ર વિકર્ણને મુદ્ધર્તમાત્રમાં જીતી લીધો, એ લોકમાં મોઢું આશ્ચર્યસરખું થયું. સેનાના મધ્યમાં વ્યાઘ્રદત્તે સન્નત છે પર્વ જેના એવા બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજસહિત સાલકિને અદૃશ્ય કર્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર સાલકિએ પણ બાણ નાંખવાની ચાતુરીથી આવતા તેના બાણને વારી રાખી બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજસહિત વ્યાઘ્રદત્તને રણભૂમિમાં પાડ્યો. હે પ્રભો, એ રીતે માગધપુત્ર તે હણ્યો તેને જોઈ સાવધાન થયેલા માગધો હજારો બાણ, તોમર, બિંદિપાળ, પ્રાસ, મુર્જર, તથા મુશળોને નાંખતા ચોતરફથી સાલકિ સામે દોડી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ત્યારે યુદ્ધમાં દુર્મંદ, બળવાન, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે સાલકિએ હસતો હોય નહિ. તેની પેઠે કલ્પવગર તે સર્વને જીતી લીધા. તે વખતે હણાતાં બાકી રહેલા ચોતરફ ભાગતા માગધોને જોઈ સાલકિના બાણથી પીડાયલું તમારું સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું, એ રીતે શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ હલાવતો મધુકુળમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા યશવાળો સાલકિ સંઘ્રામવિષે તમારા સૈન્યને નસાડી પોતે શોભતો હતો. એવી રીતે મહાબાહુ એવા મહાત્મા સાલકિએ બંગાણ પાડેલું અને ત્રાસ પમાડેલું.

તમારૂં સૈન્ય પાછું યુદ્ધવાસ્તે સામે ન આવતું હતું. તેથી અત્યંત કોપાય-
માન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, તત્કાળ નેત્ર ફાડી સત્ય છે કર્મ જેતું એવા સાલ-
કિપત્યે પોતે સામે દોડ્યા.

॥ તતોદ્રોણોમૃશંકુદ્ધઃસહસોદૃત્યચક્ષુષી ॥

॥ સાત્યકિંસત્યકર્માણંસ્વયમેવાભિદુદ્ધુવે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जर-
भाषायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

સંજયઉવાચ ॥ દ્રૌપદેયાન્મહેષ્વાસાન્સૌમદત્તિર્મહાયશાઃ ॥

॥ एकैकंपंचभिर्विध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મોટા ધનુર્વાળા દ્રૌપદીના પુત્રોને મોટા
યશવાળા સૌમદત્તિએ એક એકને પાંચ બાણથી વિધી વળી સાતેકરી
વિધ્યા. હે વિભો, એ રીતે બચકર એવા તેણે અત્યંત પીડેલા મૂઠ
એવા તે સંગ્રામમાં કંઈ કૃત્યને પણ ન બાણતા હતા. તેટલામાં શત્રુને
આકર્ષણ કરનાર એક નકુળપુત્ર શતાનિકે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સૌમદત્તિને બે
બાણથી વિધી પ્રસન્નતાથી મોટો સિંહનાદ કર્યો. તેટલામાં તો સાવધાન
થયેલા બીજા ચારે પણ સંગ્રામવિષે ત્રણ ત્રણ બાણેકરી કોધિ એવા સૌમ-
દત્તિને જલદી વિધ્યો. હે મહારાજ, મોટા યશવાળા તેણે પણ તે પ્રત્યે પાંચ
બાણ નાંખી, એક એકને એક એકેકરી-હૃદયમાં વિધ્યા. એરીતે તે મહાત્માએ
પાંચ બાણેકરી વિધેશ તો પાંચ બાઈઓ શરવીર એવા તેને સંગ્રામમાં વિ-
દી બાણેકરી અત્યંત વિધવા લાગ્યા. તેમાં કોષ પામેલા અર્જુનપુત્રે તો તી-
ક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી તેના ચાર ઘોડાઓને ચમત્કોકપ્રત્યે મોકલી દીધા
અને બીમસેનપુત્રે મહાત્મા સૌમદત્તિનું ધનુષ કાપી મોટો સિંહનાદ કરી
તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને વિધ્યો. યુધિષ્ઠિરપુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પૃથ્વીવિષે પા-
ડી નાંખ્યો. નકુળપુત્રે રથઉપરથી સારથિને પાડ્યો, હે રાજન્, સહદેવપુત્રે
તો બાઈઓએ વિમુખ કરેલો તેને બાણી ક્ષુરપ્રનામના બાણેકરી તે મહા-
ત્માનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. સુવર્ણથી શોભિતું બાળ સૂર્યસરખી કાન્તિ-
વાળું મસ્તક તેટલા રણદેશને શોભાડતું ત્યાં પૃથ્વીવિષે પડ્યું. હે રાજન્,

મહાત્મા સૌગંધિના હણાયેલા તે મસ્તકને જોઈ ત્રાસ પામેલા તમારી તરફના અનેક તરેહથી ભાગવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો અલંબુષ રાક્ષસ તેા રાવણપુત્ર જેમ લક્ષ્મણ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ બળવાન બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. યુદ્ધ કરતા મનુષ્ય તથા રાક્ષસ એવા તે બેકુને જોઈ સર્વ પ્રાણિયોને વિસ્મય સાથે અત્યંત હર્ષ થતો હતો. હે રાજન્, બીમસેને હાસ્ય કરી ઋષ્યશૃંગપુત્ર રાક્ષસેન્દ્ર, ક્રોધિ અલંબુષને તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણેકરી વિધ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં વિધાયલો તે રાક્ષસ બચકર શબ્દ કરી બીમસેન સામે દોડ્યો. તેમજ તેની પાછળ ચાલનારાઓ પણ દોડ્યા. પછી તેણે સંનત પર્વ છે જેમના એવા પાંચ બાણેકરી બીમસેનને વિધી તેની પાછળ ચાલનારા ત્રણસો રથને સંગ્રામમાં હણ્યા. વળી ચારસો બીજા રથને હણી એક બાણેકરી બીમસેનને વિધ્યો. એ રીતે રાક્ષસે વિધેલા મહાબળવાન બીમસેન મૂર્ચ્છિત થઈ રથમાં પડી ગયા. પછી સંગ્રા પામી ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત થયેલા વાયુપુત્ર તેણે ભાર સહન કરે એવું ઉત્તમ મોઢું ધનુષ્ ખેંચી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી અલંબુષને પીડિત કર્યો. હે રાજન્, એવી રીતે ચોતરફથી ધણાક બાણે વિધાયલો નીલઅંગનના પર્વત સરખો તે, પ્રદુક્ષિત થયેલો ખાખરાનો વૃક્ષ જેવો શોભે તેવો શોભતો હતો. એવી રીતે મહાત્મા પાંડવના ધનુષમાંથી નિકળેલા બાણેકરી અત્યંત વિધાયલો તે, તેણે કરેલા ભાઈના વધને સ્મરણ કરી બચકર રૂપવાન થઈ બીમસેનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે પાર્થ, ચાજ સંગ્રામમાં ઉભો રહે; અને મારા પરાક્રમને જો; હે અત્યંત દુર્બુદ્ધિવાળા, રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ બળવાન એવા, મારા ભાઈ બકાસુરને તે, મારી ગેરહાજરીમાં હણ્યો છે તેનાં ફળને તું પ્રાપ્ત થા, એમ તેને કહી અંતરધાન થઈ બીમસેનઉપર મોટો બાણુનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્, બીમસેને પણ સંગ્રામમાં તે રાક્ષસ અદૃશ્ય થયો તેટલાણે સન્નત છે પર્વ જેમના એવા બાણેકરી આકાશને પૂરી દીધું. એ રીતે બીમે મારવા માંડેલો તે, નિમિષમાત્રમાં રથમાં બેસી ધરણીપ્રત્યે આવતો હતો; અને ક્ષણમાત્રમાં આકાશમાં જતો રહેતો હતો. અને નાનાપ્રકારનાં અનેક રૂપ ધારણ કરતો તે મેઘની પેઠે નાનાપ્રકારના શબ્દ કરતો હતો. તેમજ ચોતરફથી નાનાપ્રકારની વાણી પણ ઉચ્ચારણ કરતો હતો. અને આકાશમાંથી હમ્મશે બાણુની ધારાઓ, શક્તિઓ, કુણુપ, પ્રાસ, શ્રાળ, પટ્ટા, તોમર, શનકિંગો, પરિધ, ગોદણુ

કરશિયો, શિલા, ખડ્ગ, ગોળા, ઋષ્ટિઓ, તથા વજ્ર નાખતો હતો. રાક્ષસે કરેલી અતિદાશુ એવી એ શસ્ત્રોની વૃષ્ટિ પાંડુપુત્રના સૈનિકાને હણતી હતી. એવી રીતે તે રાક્ષસે શસ્ત્રની વૃષ્ટિએકરી નાશ પમાડેલા હસ્તિઓ, અશ્વ, ધણુક પાંચદળ તથા રથઉપરથી રથિઓ સંગ્રામમાં પડતા હતા. એ રીતે તે અલંબુષ રાક્ષસે રૂધિરરૂપી જળવાળી રથરૂપ છે આવર્તે જેમાં, હસ્તિરૂપી ગ્રાહકરી સંકુલ, છત્રરૂપ હંસથી શોભિતી, માંસરૂપ ગારાવાળી આહુરૂપી સર્પથી સુકુલ, રક્ષોગણેકરી વ્યાપ્ત, બહુધા કરી એદિ, પાંચાલ તથા સુ-જન્યને વહન કરનારી નદી પ્રવર્તમાન કરી. હે રાજન્, તે રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેના પરાક્રમને ઉદ્વિગ્ન થયેલા પાંડવ જેતા હતા. તે વખતે તમારા સૈન્યમાં મોટા હર્ષ સાથે રૂવાટાં ઉભાં કરનાર એવો ઉગ્ર, અ-લંત મોટો વાહિનનો શબ્દ થતો હતો. બળંકર એવા તમારા સૈન્યના તે શ-બ્દને સાંભળી તાલીના શબ્દને જેમ નાગ સહન કરી ન શકે તેમ બીમ-સેન સહન કરી શક્યો નહીં. તેથી ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા, બાળતા અ-મિસરખા, વાયુપુત્ર બીમસેને સાક્ષાત્ ત્વષ્ટાની પેઠે ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર સાંધ્યું. તેથી ચોતરફ હમરો બાણુ ઉત્પન્ન થયા. તેણેકરી તમારા સૈન્યનો મોટો નાશ થવા લાગ્યો. અને બીમસેનનું મૂકેલું તે અસ્ત્ર તે રાક્ષસીમાયાને હણી રાક્ષસને પણ પીડવા લાગ્યું. એ રીતે બીમસેને મારવા માંડેલો તે રાક્ષસ સંગ્રામમાં બીમસેનને મૂકી દ્રોણ સૈન્યપ્રત્યે જતો રહ્યો. હે રાજન્, એવી રીતે મહાત્મા બીમસેને રાક્ષસેન્દ્ર એવા અલંબુષને જીત્યો, ત્યારે પાંડવ ચોતરફથી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. અને પ્રસન્ન થયેલા તે સંગ્રામમાં પ્રલ્હાદને જીતેલા ઈન્દ્રને, જેમ મરૂંડીયુ વખાણે તેમ મહાબળવાન બીમસેનનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા.

॥ અપૂજ્યન્મારુતિચસંદ્વષ્ટાસ્તેમહાબલં ॥

॥ પ્રલ્હાદંસમરેજિત્વાયથાશક્રંમરુદ્રાણાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषपराजये
गुर्जरभाषायां अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ અલંબુષંતથાયુદ્ધેવિચરંતમभीतवत् ॥

॥ हैडिंबिःप्रययौतूर्णविन्याधनिशितैःशरैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે યુદ્ધમાં નિર્ભયની પેઠે વિચરતા અલંબુષપ્રત્યે હિડિંબાપુત્ર ધટોત્કચે સામે જઈ તીક્ષ્ણ બાણેકરી જલદી તેને વિધ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં સિંહરૂપ અને વિવિધપ્રકારની માયા કરતા તે બેઉનું ઈન્દ્ર તથા શંખરાસુરના જેવું તથા પૂર્વે થયેલા રામરાવણના સરખું મહાભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં અત્યંત ક્રોધ પામેલા અલંબુષે ધટોત્કચને વિધ્યો. તેમજ ધટોત્કચ પણ વીશ બાણેકરી અલંબુષને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિધિ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્, વળી અલંબુષે પણ યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા હિડિંબાપુત્રને વારંવાર વિધી પ્રસન્ન થઈ આકાશ પૂરાર્ધ જળ્ય તે રીતે શબ્દ કરવા લાગ્યો. પછી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબળવાન્ રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ સેંકડો માયાને સ્મૃતતા પરસ્પર મોહ કરતા માયાયુદ્ધમાં કુશળ, તે બેઉ માયાવડે પરસ્પર માયાયુદ્ધ કરતા હતા. હે નૃપ, યુદ્ધમાં જેજે માયા ધટોત્કચ દેખાડતો હતો તે તે માયાને અલંબુષ માયાએ કરીનેજ હણતો હતો. તે રીતે યુદ્ધ કરતા માયાયુદ્ધમાં ચતુર અલંબુષ રાક્ષસને જેઈ અત્યંત ઉદ્વેગ થયેલા તથા ક્રોધ પામેલા ભીમસેનાદિક પાંડવ રથેકરી ચોતરફથી તેની સામે દોડ્યા. પછી હે મારિષ, તેઓ એને રથસમુદાયથી કોષ્ટ મધ્યગત કરી હસ્તિઉપર જેમ ઊભાડીયાં નાંખે તેમ તેની ઉપર ચોતરફથી બાણ નાંખવા લાગ્યા. તે અલંબુષ પણ અસ્ત્રમાયાએ કરી તેમના તે અસ્ત્રવેગને હણી, હસ્તિ જેમ વનદાહથી મુક્ત થાય તેમ તે રથસમુદાયથી મુક્ત થયો. પછી તેણે ઈન્દ્રના વજ્રસરખો જેનો શબ્દ છે એવું ભયંકર ધનુષ્ ખેંચી પચ્ચીશેકરી ભીમસેનને, પાંચથી તેના પુત્રને, ત્રણેકરી યુધિષ્ઠિરને, સાતથી સહદેવને, તોતેરથી નકુળને, તથા પાંચ પાંચ બાણેકરી દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રને વિધી ભયંકર સિંહનાદ કર્યો. તેને પણ ભીમસેને નવેકરી, સહદેવે પાંચથી, યુધિષ્ઠિરે સોથી, નકુળે ચોસેઠથી, દ્રૌપદીના પુત્રોએ ત્રણ ત્રણથી અને મહાબળવાન્ હિડિંબાપુત્ર ધટોત્કચે પચાસ બાણથી વિધી, વળી બીજા સિંતેરથી વિધી, સિંહનાદ કર્યો. હે રાજન્, એ રીતે તેણે કરેલા મોટા શબ્દથી પર્વત, વન, વૃક્ષ તથા જલાશયસહિત આ પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ. મોટા ધનુષ્વાળા તે મહારથિઓએ ચોતરફથી અત્યંત વિધેલા તેણે પાંચ પાંચ બાણેકરી તે સર્વને પાછા વિધ્યા. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, એ રીતે યુદ્ધમાં ક્રોધાયમાન થયેલા તે રાક્ષસને ક્રોધાક્રાંત થયેલા હિડિંબાપુત્ર ધટોત્કચ રાક્ષસે સાત બાણેકરી વિધ્યો. એ રીતે

બળવાને અત્યંત વિધેલા મહાબળવાન તે શ્રેષ્ઠ રાક્ષસે જલદી સુવર્ણના પુન્-
 ખવાળા શિલાકૃપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. નત છે પર્વ
 જેમના એવા તે બાણ, ઋષ્ટ થયેલા મહાબળવાન સર્પ જેમ પર્વતના શિ-
 ખરમાં પ્રવેશ કરે તેમ ઘટોત્કચના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયા. હે રાજન, તે વ-
 ખતે હિંમિ થયેલા પાંડવ તથા હિડિંગાપુત્ર ઘટોત્કચ તીક્ષ્ણ એવા બાણ
 ચોતરફથી તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યો. એવી રીતે જયશાલી પાંડવોએ સં-
 ગ્રામમાં વિધેલો તેથી મરણ યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલો તે, કર્તવ્યને ન જાણતો
 હતો. તેટલામાં સંગ્રામમાં ચતુર એવા બિમસેન પુત્ર મહાબળવાન ઘટોત્ક-
 ચે તેની તેથી નબળી અવસ્થા જોઈને તેને મારવાનું મન કર્યું. પછી ક્રોધ
 પામેલા હિડિંગાપુત્રે બળી ગયેલા પર્વતના શિખરસરખા તથા અંજનસમુ-
 દાય સરખા તે રાક્ષસના રથને જોઈ મોટો વેગ કરી રથમાંથી નિચે ઉત-
 રી તેના રથપ્રત્યે જઈ ગઈ જેમ સર્પને પકડે તેમ તેને પકડી બેઠાથથી
 ફેરવી પૂર્ણકુંભ જેમ પાષાણઉપર પછાડે તેમ તત્કાળ પૃથ્વીવિષે પછાડી પી-
 સ્યો. એટલે, બળલાઘવ તથા પરાક્રમસંપન્ન એવા ક્રોધ પામેલા બીમસેનપુ-
 ત્રે સર્વ સૈન્યને બચ પમાડતાં પીસ્યો તેથી જૂદાં થયાં છે સર્વ અંગ તથા
 ચૂર્ણ થયાં છે અસ્થિ જેનાં એવો તે ભયંકરરૂપ થઈ રણભૂમિમાં પડ્યો. એ-
 વી રીતે તે નિશાચર હણ્યો તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ વસ્ત્ર હલાવ-
 તાં સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે ભરતૃર્ષભ, તમારી તરફના શૂરવીરો પણ વિ-
 દિર્ણ થયેલા પર્વતસરખા હણ્યેલા તે મહા બળવાન અલંબુષ રાક્ષસને
 જોઈ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. યદ્વજાએ કરી પૃથ્વીવિષે પડેલા મંગળસરખા
 તે રાક્ષસને બીજા મનુષ્યો કૌતુહલથી જોતા હતા. ઘટોત્કચ પણ બળવા-
 નમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે રાક્ષસને હણી બળને મારી ઈન્દ્રે જેમ સિંહનાદ કર્યો
 હતો, તેમ સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. દુષ્કરકર્મ કરવાથી બાંધવસહિત પિતૃઓ-
 એ પ્રશંસા કરેલો તે ઘટોત્કચ અલંબુષ નામના પાકેલ ફળને જેમ હણે
 તેમ તે શત્રુ એવા અલંબુષને હણી પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થતો હતો. તે વખતે શં-
 ખ તથા નાના પ્રકારના બાણના શબ્દ સાથે મળેલો અત્યંત મોટો વાદ્ય-
 શબ્દ સ્વર્ગ પર્યંત પ્રાપ્ત થયો હતો. તે સાંભળી પાંડવ તેનાં વખાણ કરતા હતા.

॥ તતોનિનાદઃસુમહાન્સમુત્થિતઃસશંખનાનાવિધવાળવોષવાન્ ॥

॥ નિશમ્યતંપ્રત્યનદંસ્તુપાંડવાસ્તતોઽવનિર્ભુવમથાસ્મદ્દશદૃશં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषवधे गुर्ज-
रभाषायां नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥. १०९ ॥

धृतराष्ट્ર उवाच ॥ भारद्वाजंकथं युद्धे युयुधानो न્યवारयत् ॥

॥ संजયાચક્ષતત્ત્વેન પરંકૌતૂહલં હિમે ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય, યુદ્ધમાં સાત્યકિએ દ્રોણાચાર્યને કેમ વારી રાખ્યા ? તે સાંભળવાનો મને મોટો ઉત્સાહ છે; વાસ્તે યથાર્થ મને કહે. સંજય કહે છે-હે રાજન્, હે મહાપ્રાણ, સાત્યકિ છે મુખ્ય જેમાં, એવા પાંડવો સાથે રવાટાં ઉભાં કરે એવો દ્રોણનો સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે મારીપ, સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ હણુવા માંડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ પોતે દ્રોણાચાર્ય તેની સામે દોડ્યા; તે સમયે પોતા સામે આ-વતા મહારથિ દ્રોણ ઉપર તેજ વખતે સાત્યકિએ પચ્ચીશ બાણ નાંખ્યા. યુદ્ધમાં પરાક્રમી એવા દ્રોણે પણ સાવધાન થઈ સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ પાંચ બાણેકરી જલદી સાત્યકિને વિધ્યો. હે રાજન્, શત્રુના માંસનું ભોજન કરનાર તે બાણ અત્યંત દૃઢ એવા તેના કવચને ભેદી શ્વાસોશ્વાસ કરતા સર્પની પેઠે પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થયા. અંકુશથી પીડિત થયેલા હસ્તિની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ સત્યકિએ અગ્નિસરણો છે સ્પર્શ જેમનો એવા નારાયનામના પચાસ બાણેકરી દ્રોણને વિધ્યા. એવી રીતે સંગ્રામના મધ્ય-માં સાત્યકિએ વિધેલા દ્રોણાચાર્યે ધણાક બાણેકરી યત્ન કરતા સાત્યકિને વિ-ધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબળવાન મોટા ધનુર્ણવાળા દ્રોણાચાર્યે આ-નત છે પર્વ જેના એવા બાણેકરી સાત્યકિને પીડિત કર્યો. હે વિશંપતે, એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે હણુવા માંડેલો સાત્યકિ કંઈ પણ કર્ત-વ્યને નહિ જાણતાં ખેદયુક્ત છે મુખ જેનું એવો થયો. હે વિશં-પતે, તે વખતે તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતા દ્રોણાચાર્યને જોઈ તમારા પુત્ર તથા તમારા સૈનિકો પ્રસન્ન મનવાળા થઈ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તે બંધકર શબ્દ તથા સાત્યકિ પીડિત થયો તે વાત સાંભળી સુધિષ્ઠિર રાજાએ સર્વ સૈન્યને કહ્યું કે, સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા યાદવ-માં શ્રેષ્ઠ આ શૂરવીર સાત્યકિને સૂર્યને જેમ રાહુ ગળે તેમ શૂરવીર દ્રોણા-ચાર્ય મળેછે, વાસ્તે જ્યાં સાત્યકિ યુદ્ધ કરેછે ત્યાં દોડ્યા જાઓ; એમ સૈ-

ન્યને કહી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પણ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્ષત, જલદી દ્રોણસામે દોડ, શું ઉભો છું. આપણને દ્રોણચક્રી નજીક આવેલા મહાભયને જોતો નથી? મોટા ધનુર્વાળા એ દ્રોણાચાર્ય, સૂત્રથી બાંધેલા પક્ષિસાથે જેમ બાળક ક્રીડાકરે તેમ યુદ્ધમાં સાત્ત્વિક સાથે ક્રીડા કરે છે, માટે બીમસેન છે આદિ જેમાં એવા તમે સર્વ સાત્ત્વિકના રથ પ્રત્યે જાઓ; અને સૈન્યસહિત હું પણ તારી પાછળ આવું છું; અને તું જલદી યમની દાઢના મધ્યમાં ગયેલા સાત્ત્વિકને મૂકાવ. હે ભારત, એમ કહી સર્વ સૈન્યસહિત રાજ્ય સાત્ત્વિક વાસ્તે સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે દોડ્યા, તે વખતે દ્રોણસાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા પાંડવ તથા સંજયનો ચોતરફથી મોટો શબ્દ થતો હતો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે સર્વ મહારથિ દ્રોણ પાસે જઈ તેની ઉપર ગૃધ્રના પિંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણોના વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે શૂરવીરોને પોતે દ્રોણાચાર્યે અબ્યાગત અતિથીને જેમ સલિલ તથા આસને કરી વારે તેમ બાણેકરી વારી રાખ્યા. તે વખતે અતિથિપણું કરવા લાયક એવા ધરને પ્રાપ્ત થઈ જેમ અતિથિઓ તૃપ્ત થાય તેમ ધનુર્ધરનાર દ્રોણના બાણેકરી તેઓ તૃપ્ત થયા. હે પ્રભો, તે સમયે મધ્યદિવસને પ્રાપ્ત થયેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઈ જોઈ શકે નહિ તેમ તે સર્વ દ્રોણસામે જોઈ શકતા ન હતા. શસ્ત્ર ધારણ કરનારોમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય, મોટા ધનુર્વાળા તે સર્વને કિરણોએ કરી જેમ સૂર્ય તપાવે તેમ બાણના સમુદાયે કરી તપાવતા હતા. હે મહારાજ, એ રીતે દ્રોણે મારવા માંડેલા પાંડવ તથા સંજય પંકમાં ડૂબેલા હસ્તિઓની પેઠે રક્ષણ કરનારને ન પ્રાપ્ત થતા હતા; અને તે દ્રોણે સંગ્રામમાં સૂર્યના કિરણની પેઠે ચોતરફ તપાવતા તથા ગતિ કરતા એવા દ્રોણના બાણ દેખાતા હતા તે સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સંમત પ્રખ્યાત એવા પચ્ચીશ મહારથિ પંચાલને દ્રોણે હણ્યા. તેમજ પાંડવ તથા પંચાલોના સર્વ સૈન્યમાં શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠને હણતા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને મનુષ્યો જોતાં હતાં. હે મહારાજ, એ રીતે દ્રોણાચાર્ય સેંકડો કેકયને હણી, ચોતરફ નસાડી, મુખ ફાડેલા કાળની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા હતા. હે નરાધિપ, એવી રીતે મહાબાહુ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પંચાલ, સંજય, મત્સ્ય તથા સેંકડો કેકયને પણ હત્યા. તે સમયે દ્રોણના બાણેકરી વિધાએલા તેમનો અરણ્યમાં અગ્નિએ કરી વ્યાપ્ત એવા આરણ્યક જંતુનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. હે નૃપ, તે સમયે ઉપરથી દેવ, ગંધર્વ તથા પિતૃઓ પણ આવી

રીતે કહેતા હતા જે, સૈનિક સહિત આ પાંડવ તથા પંચાલો ભાગ્યા નય છે. એ રીતે સંગ્રામમાં સોમકોને હણતા દ્રોણની સામે કોઈ પણ ન જતા હતા. તેમ બીજા કોઈ તેને વિંધતા પણ નહતા. શ્રેષ્ઠ શૂરવીરનો છે ક્ષય જેમાં એવા તે વર્તતા ભવંકર સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ પાંચજન્યનો શબ્દ શાંભળ્યો તે વખતે સિધુરાજના રક્ષણ કરનાર શૂરવીર યુદ્ધ કરતા હતા, અને અર્જુનના રથ પ્રત્યે કૌરવો શબ્દ કરતા હતા, પણ ગાંડિવનો શબ્દ સંભળાતો ન હતો, તેથી ચિંતાતુર થયેલા યુધિષ્ઠિરરાજાએ વિચાર કર્યો જે ઋષ્ટ થયેલા કૌરવો વારંવાર શબ્દ કરે છે તેમ પાંચજન્યનો શબ્દ સંભળાય છે પણ ગાંડિવનો શબ્દ સંભળાતો નથી માટે જરૂર અર્જુનનું કાંઈ અમંગળ થયું, એમ વિચારી નિર્વિઘ્નપણાથી જયદ્રથના વધની આકાંક્ષા રાખનાર વ્યાકુળ મનથી વારંવાર મોહ પામતા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ગદ્ગદ કંઠવાણીથી આવી રીતે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે શૈનેય, સુ-હૃદ કૃત્યવિષે આપત્સમયે મિત્રનો જે ધર્મ કહેલોછે તેનો આ વખત આવેલોછે. હે શિનિપુંગવ, સર્વ યોદ્ધાઓમાં હું વિચારું છું તો તારાથી વિશેષ સ્નેહિ બીજા કોઈને હું જોતો નથી. તેમજ નિરંતર પ્રસન્ન મનવાળો તથા આપત્કાળવિષે નિરંતર અનુસરનાર હોય, તેને કાર્યમાં યોજના કરવો એવી મારી મતિ છે. હે બાણેય; જેમ કેશવ ભગવાન પાંડવોને પરમ આશ્રય છે તેમજ કૃષ્ણતુલ્ય છે પરાક્રમ જેમાં એવો તું પણ પાંડવોનો આશ્રય છે, તે હું તારેવિષે જે બાર મુકુ તેને તું સહન કરવા યોગ્ય છે. તેમ મારા અભિપ્રાયને પણ વૃથા કરવા લાયક નથી. વાસ્તે તું હે નરર્ષભ, આ કષ્ટ વખતે તારેવિષે પ્રેમવાન તથા ગુરુ એવા અર્જુનની સહાયતા કર. કારણ તું, સત્ય છે વ્રત જેનું, મિત્રોને અભય કરનાર, સત્યવાણીવાળો તથા કર્મે-કરી, લોકમાં વિખ્યાત છે. હે શૈનેય, જે પુરૂષ મિત્ર વાસ્તે યુદ્ધ કરી પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરે; તથા જે પુરૂષ બ્રાહ્મણોને સમગ્ર પૃથ્વીનું દાન આપે તે બંને સરખા પુણ્યવાન થાય છે. તેમ આ સમગ્ર પૃથ્વી યથાવિધિ બ્રાહ્મણોને આપી ધણાક રાજાઓ સ્વર્ગમાં ગયા તેમને અમે સાંભળેલા છે. એજ રીતે હે ધર્માત્મન, હે વિભો, તારી પાસે પણ હાથ જોડી હું યાચના કરું છું. માટે તેમ કરવાથી તને પૃથ્વીદાનતુલ્ય વા તેથી પણ અધિક ફળ થશે. હે સાત્યકે, મિત્રોને નિર્ભય કરવાવાળા એક શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે, અને બીજો તેવો તું છે. તેમ પરાક્રમી

શૂરવીર તથા યુદ્ધમાં યશની પ્રાપ્તિ કરતા પુરૂષને સહાય પશુ શૂરવીરજ થાય, પશુ ખીજે પ્રાકૃત મનુષ્ય તો થાય નહિ. હે માધવ, આવા સંમ-
દમાં વર્તતા અર્જુનને તારાવિના ખીજે સંગ્રામમાં રક્ષણ કરનાર છે પશુ નહિ. તેમ અર્જુનને મને હર્ષ કરવા સાર તારા કર્મની પ્રશંસા કરતાં વારં-
વાર કહ્યું હતું જે, લઘુ હસ્તવાળો, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ધણા
પરાક્રમવાળો, પ્રાગ્, સર્વાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર, સંગ્રામમાં મોહ ન પામ-
નાર, મોટા ખભા તથા મોટા વક્ષસ્થળવાળો, મહાખળવાન, મોટી છેદાદી
જેની, મહારથિ, મહા પરાક્રમવાન, ગારો શિષ્ય તથા મિત્ર, તેમ મને
પ્રિય તથા હું છું જેને પ્રિય એવો મારો સહાયભૂત મહાત્મા સાલકિ કૌ-
રવોને મંથન કરશે. કારણ કે હે રાજેન્દ્ર, આપણે વાસ્તે કેશવ ભગવાન,
રામ, અનિરુદ્ધ, મહારથિ પ્રદ્યુમ્ન, ગદાસારણ તથા વૃષ્ણિસહિત સાંખ્ય, સં-
ગ્રામવિષે સહાયતા સાર સજ્જ થાય તોયપણ હું તો પુરૂષમાં સિંહરૂપ
સત્ત્વ પરાક્રમવાળા સાલકિને આપણી સહાયતામાં યોજના કરીશ. કારણ
તે સરખો મારે ખીજે કોઈ નથી; એમ પરાક્ષે આર્ય સભામાં તારા સ-
હયુજીની પ્રશંસા કરતાં અર્જુનને દ્વૈતવનમાં મને કહ્યું હતું. માટે હે વા-
ણેય, તે અર્જુનના, મારા, ભીમસેનના તથા નકુળસહદેવના સંકલ્પને તું
વૃથા કરવા યોગ્ય નથી. તેમ તીર્થ પ્રત્યે વિચરતો હું જ્યારે દ્વારકાં પ્રત્યે
ગયો ત્યારે પણ અર્જુન પ્રત્યે તારી ભક્તિ મેં જોઈ હતી. હે શૈતેય, વિ-
મર્દવિષે વરતતા અમને જેવો તું બને છે તેવું સહદૃષ્ટ્ય ખીજા વિષે મેં
જોયું નથી; તે તું હે મોટા ધનુર્ધ્રવાળા, સંખ્યંધ, ભક્તિ, સખાપણું, આ-
ચાર્યપણું, મુહુર્દૃષ્ટ્ય પરાક્રમ કુલીનપણું તથા સત્યને અનુરૂપ કર્મ દયા
વાસ્તે કરવા યોગ્ય છું, હે શૈતેય, હેમાનદ, દ્રોણે કવચ ધારણ કરાવેલો દુ-
ર્યોધન હાલ ગયો છે અને કૌરવોના મહારથિયો તો પૂર્વેજ ગયા છે, તેમ
અર્જુનના રથ પ્રત્યે મોટો શબ્દ સંભળાય છે; વાસ્તે વેગેકરી જલદી તું
ત્યાં જવા યોગ્ય છે. અને ભીમસેન તથા સાવધાન થયેલા સૈનિકસહિત
અમે તમારી પાછળ આવતા દ્રોણને વારી રાખીશું. હે શૈતેય, સંગ્રામમાં
ભાગતા સૈન્યને જો, અને થતા મોટા શબ્દને સાંભળ. હે તાત, મોટા
વાયુના વેગેકરી પર્વવિષે જેમ સમુદ્ર ક્ષેત્ર પામે તેમ અર્જુનેકરી ધૃતરા-
ષ્ટ્રનું સૈન્ય વિક્ષિપ્ત થયું છે, તેમજ ચોતરફ દોડતા રથ, મનુષ્ય તથા અ-
શ્વેકરી ઉડેલી સૈન્યરજ્જી આ બધું બ્યાસ થઇ ગયું છે; અંતે નખ તથા

સાંગથી યુદ્ધ કરનાર અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા શરવીરાએ કરી પારકા શરવીરને હણનાર અર્જુન વિંટાઈ ગયા છે. તેમ સૈંધવ વાસ્તે ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા આ સર્વ યોદ્ધાઓ છે. માટે આ સૈન્ય અસંવાર્ય છે. તથા જ્યદ્રથને પણ જીતવા સમર્થ થઈ શકાય તેમ નથી. ને બાણ, શક્તિ તથા શ્રેષ્ઠ છે ધ્વજ જેમાં, અથ તથા હસ્તિએકરી આકુળ, દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા આ કૌરવના સૈન્યને તો જો. તેમજ દુઃહિના શબ્દ, પુષ્કળ શંખના શબ્દ, સિંહનાદ, રથના પાટાના શબ્દ હસ્તિઓના શબ્દ, હજારો પાયદળોના તથા પૃથ્વીને કંપાવતા ચોતરફ દોડતા ઘોડેસ્વારના શબ્દને સાંભળ. હે નરવ્યાધ્ર, આગળ સિંધુરાગ્નનું સૈન્ય અને પાછળ રહેલું દ્રોણનું સૈન્ય ધણક હોવાથી ઈન્દ્રને પણ પીડિત કરે. ને નથી અંત જોનો એવા એ મોટા સૈન્યમાં રૂએલો અર્જુન જીવિત પણ ત્યાગ કરે ત્યારે તે હણવાથી પછી મારા જેવા કેમ જીવે ? શ્યામ છે વર્ણુ જોનો, યુવાવસ્થાવાળો, સુંદર મૂર્તિમાન, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, અસ્ત્ર જાણનાર, મહાબાહુ અર્જુન સૂર્યોદય વખતે ભારતી સેનાપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો; તેથી તું જીવતે હું સર્વથા અત્યંત કષ્ટને પ્રાપ્ત થયો. તેમ બાકી હવે દિવસ પણ થોડો રહ્યો; માટે હે વાળ્મેય, તે જીવે છે કે નથી જીવતો, તે હું કંઈ જાણતો નથી. હે તાત, કૌરવના સમુદ્ર સરખા મોટા સૈન્યપ્રત્યે મહાબાહુ અર્જુન એકલો પ્રવિષ્ટ થયો છે ને આટાણે તે ભારતી સેના દેવતાઓએ પણ અસહ્ય એવી છે. માટે મારી બુદ્ધિ આજ કોઈ રીતે યુદ્ધમાં પ્રવર્તતી નથી. હે મહાબાહો, વેગવાન દ્રોણ પણ યુદ્ધમાં મારા સૈન્યને પીડે છે. તે તું જાણે છે વાસ્તે હે માનદ, એક વખતે એકઠાં કાર્ય કરવામાં તું વિચક્ષણ છે. માટે સર્વ કામમાં અર્જુનનું રક્ષણ કરવું એ મારે મોટું કામ છે તે તું કરવા યોગ્ય છે. ને જગતનાપતિ સર્વના રક્ષક શ્રીકૃષ્ણનો હું શોધ કરતો નથી. કારણ પુરુષમાં સિંહરૂપ તે તો એકઠી મજેલી ત્રિલોકીને પણ સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ છે; એ હું તને સલાહ કરું છું. ત્યારે અત્યંત દુર્બળ એવા દુર્યોધનના સૈન્યને જીતે તેમાં શું જ કહેવું ? હે વાળ્મેય, યુદ્ધમાં ધણાકથી પીડાયેલો અર્જુન સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે વાસ્તે હું મોહને પ્રાપ્ત થાઈ છું. માટે તારાસરખા જે રીતે જાય છે તેમ મારા કહેવાથી આ વખતે તું અર્જુનની પદવી પ્રત્યે જા તેમ રણસંગ્રામમાં વૃષ્ણ પ્રવીરોના મધ્યમાં એ જાણુ જાતિરથિ છે. એક

તો મહાબાહુ પ્રદુષ્ઠ અને ખીજો સાત્વતમાં વિખ્યાત એવો તું. હે નરબ્યા-
ધ, તું અશ્વમાં નારાયણ સરખો, બળમાં સંકર્ષણ સમાન તથા વીરતામાં
અર્જુન સરખો છે તેથી બીજમ તથા દ્રોણને અતિક્રમણ કરી સર્વ યુદ્ધમાં
નિશારદ અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તને સત્પુરૂષો લોકવિષે આવી રીતે કહે છે
કે સાત્વિકને લોકવિષે કંઈ કરવું અશક્ય નથી. માટે હે માધવ, હે મહાબળ,
જે હું તને કહું તે તું કર. તેથી મારી, અર્જુનની તથા લોકની સંભાવના
થશે. વાસ્તે તેમ કરવું યોગ્ય છે. માટે પ્રિય એવા પ્રાણુનો ત્યાગ કરી નિ-
ર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચર. હે શૈનેય, દાશાર્હ કુળના પુરૂષો સંગ્રામમાં
જીવિતની રક્ષા કરતા નથી. યુદ્ધ ન કરવું, અનવસ્થાન તથા સંગ્રામમાં પ-
લાયન કરવારૂપ બીરૂ એવા અસત્પુરૂષોના માર્ગને ક્યારેય પણ દાશાર્હ સે-
વન કરતા નથી. તેમ હે શિનિપુંગવ, હે તાત, ધર્માત્મા એવો અર્જુન તા-
રો ગુરૂ છે અને વાસુદેવ ભગવાન તારા તથા બુદ્ધિમાન અર્જુનના પણ ગુ-
રૂ છે, એ એ કારણ જાણી તને હું કહું છું, તેમ તારા ગુરૂનો પણ હું
ગુરૂ છું માટે મારાં વચનનો અનાદર કર નહિ. અને વાસુદેવનું, મારૂ ત-
થા અર્જુનનું મત પણ તેમજ છે. માટે મેં તને સત્ત્વ કહ્યું; વાસ્તે જ્યાં
અર્જુન છે ત્યાં જા. હે સત્યપરાક્રમી, એ મારાં વચન જાણી દુર્બુદ્ધિવાળા
દુર્યોધનના સૈન્યમાં પ્રવેશ કર. હે સાત્વત, ન્યાયપ્રમાણુ પ્રવેશ કરી મહાર-
થિઓ સાથે સમાગમ કરી પોતાને યોગ્ય એવું કર્મ સંગ્રામમાં દેખાડ.

॥ પ્રવિશ્યચયથાન્યાયંસંગમ્યચમહારથૈઃ ॥

॥ યથાર્હમાત્મનઃકર્મરણેસાત્વતદર્શય ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये
गुर्जरभाषायां दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રીતિયુક્તંચદ્વદ્યંચમધુરાક્ષરમેવચ ॥

॥ કાલયુક્તંચચિત્રંચન્યાય્યંચાપિમાણિતું ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રીતિયુક્ત, મનોહર, મધુર છે અક્ષરજેમાં,
વખતને અનુસરતું, વિચિત્ર પ્રકારનું તથા માપણ કરવામાં ન્યાયરૂપ એવા ધર્મરા-
જના વાક્યને શિનીકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો સાત્વિકિત્રવણુ કરી આવી રીતે તેમને કહેવા

હાગ્યો કે, હે અમ્યુત, હે રાજેન્દ્ર, અર્જુન વાસ્તે યશ વધારનાર, ન્યાયયુક્ત વિચિત્ર પ્રકારનાં જે વાક્ય તમે કહ્યાં તે સર્વ મેં સાંભળ્યાં. આવા વખતમાં મારા સરખા સં-
મતને જોઈ જે રીતે અર્જુનને કહેવા બોગ્ય છો તેજ રીતે મને પણ તમે કહેવા બોગ્ય છો. અને અર્જુન વાસ્તે ક્યારેય પણ મારા પ્રાણની હું રક્ષા કરે નહિ. તેમાં પણ તમારી આગ્રાથી મોટા સંગ્રામમાં હું શું ન કરું હે નરેન્દ્ર, તમારી આગ્રાથી દેવ, અસુર, તથા મનુષ્યસહિત ત્રિલોકી સાથે પણ હું યુદ્ધ કરે ત્યારે આ અત્યંત દુર્બળ સૈન્ય સાથે કરે તેમાં શું? હે રાજન્, આજ દુર્યોધનના સૈન્ય સાથે ચોતરફથી યુદ્ધ કરી સંગ્રામમાં તેને જીતીશ એ હું તમોને સત્ય કહું છું. હે રાજન્, કુશળ એવા હું કુ-
શળવાનું અર્જુનને પ્રાપ્ત થઈ જ્યદ્રથ હણાયા પછી પાછો તમારી પાસે આ-
વીશ; તોય પણ હે નરાધિપ, વાસુદેવ તથા યુદ્ધિમાન અર્જુને જે વાક્ય મ-
ને કહ્યાં છે તે બહુ અવશ્ય કરી તમારી પાસે કહેવું જોઈએ. અર્જુને સ-
ર્વ સૈન્યના મધ્યમાં વાસુદેવ સાંભળતાં વારંવાર આ રીતે મને કહ્યું છે જે, હે માધવ, યુદ્ધવિષે આર્યમતિ કરી જ્યાં સૂધી હું જ્યદ્રથને હણું ત્યાં સૂધી તું સાવધાન થઈ રાજની રક્ષા કરજે. વળી આમ કહ્યું હતું કે હે મહા-
બાહો, તારેવિષે વા મહારથી પ્રદુર્ભવિષે રાજને રાખી હું નિરપેક્ષ થઈ જ-
્યદ્રથ પ્રત્યે જઉં છું. તેમજ વળી કહ્યું હતું જે હે પ્રભો, સંગ્રામવિષે કૌ-
રવોમાં દ્રોણાચાર્ય શ્રેષ્ઠ સંમત છે તે તું જાણે છે અને તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેમ પણ તું જાણે છે. તેમ યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા દ્રોણ તેમને ગ્રહણ કરવા પણ સમર્થ છે. વાસ્તે નરમાં ઉત્તમ એવા ધર્મરાજને તારેવિ-
ષે નાંખી આજ હું સૈંધવના વધ વાસ્તે જઉં છું. હે માધવ, જ્યદ્રથને મા-
રી જલદી પાછો આવીશ પણ બલાકારથી દ્રોણાચાર્ય ધર્મરાજને નિગ્રહ ન કરે તો હે માધવ, નરશ્રેષ્ઠ એવા ધર્મરાજને દ્રોણાચાર્ય નિગ્રહ ક-
રે તો સૈંધવનો વધ પણ ન થાય અને મને અપ્રીતિ થાય અને કદિ મ-
નુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ સત્યવાદી પાંડવને દ્રોણાચાર્ય ગ્રહણ કરે તો અમારે વન પ્રત્યે આલી નિકળવું પડે. અને ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય જે સંગ્રામમાં યુ-
ધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરે તો મારો જય પણ બ્યર્થ થાય; વાસ્તે હે માધવ, હે મહાબાહો, આજ તારે મારા પ્રિય વાસ્તે જય સાર તથા યશ વાસ્તે સંગ્રા-
મમાં રાજની રક્ષા કરવી. હે પ્રભો, એ રીતે દ્રોણાચાર્યથી ભયને પ્રાપ્ત થ-
યેલા અર્જુને તમારા રક્ષણનું મને કહેવું છે. અને આમ પણ કહ્યું હતું

જે નિરંતર સંગ્રામમાં હે મહાબાહો, તેની સામે યુદ્ધ કરનાર પ્રદુશ્નવિના હું બીજા યોદ્ધાને જોતો નથી. તેમજ મને પણ યુદ્ધિમાન દ્રોણાચાર્યનો પ્રતિ યોદ્ધા માનતા હતા. માટે હે મહીપતે, આ ટાણે તમે જેમ કહો છો તેમ તે આચાર્યનાં વચનને પાછળ કરી તમારો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કેમ કરી કરણુ યુદ્ધમાં ચતુર, અભેદ કવચથી વિંટાયેલા આચાર્ય સંગ્રામમાં તમને પ્રાપ્ત થઈ જેમ બાળક પક્ષી સાથે ક્રિડા કરે તેમ ક્રીડા કરે. તેમ કરતાં પણ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર ધનુર્ધરનાર પ્રદુશ્ન જો અહિં હોય તો તેને વિષે તમને નાંખુ, એટલે જેમ અર્જુન રક્ષા કરે તેમ તે રક્ષા કરે. પણ તે વિના હું ગયા પછી કાણુ તમારી રક્ષા કરશે. માટે દ્રોણુ સામે જન્ય એવો કાણુ તમારો રક્ષક છે; તેમ હે રાજા, અર્જુન સંબંધિ બય તમને ન હો; કારણુ મહાબાહુ તે ક્યારેય પણ ભાર ગ્રહણુ કરી ખેદ પામે નહિ, તેમ સૌવીર-કયોદ્ધાઓ, સૈંધવ, પૌરવ, ઉદીચ્ય, દક્ષિણાત્મ તથા બીજા પણ મહારથિઓ તથા કણુ છે મુખ્ય જેમાં એવા ઉદાર રથિયો કોઈ પામેલા અર્જુનની સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી. અસુર, સુર તથા મનુષ્ય સહિત ઉદ્યુક્ત થયેલી સર્વ પૃથ્વી, રાક્ષસ ગણસહિત કિન્નર તથા મોટા સર્પ તથા સર્વ સ્થાવર અને જંગમ પણ સંગ્રામમાં અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા સમર્થ થાય નહિ; એમ જાણી હે મહારાજ, અર્જુનનિમિત્ત તમારું બય દૂર થાઓ. જ્યાં મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર સત્ય છે પરાક્રમ જેમનું એવા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં કર્મસંબંધિ વિવિધપ્રકારની આપત હોયજ નહિ અને તમારા ભાઈવિષે અમાનું પણ, અસ્ત્રગતા, અભિગ્તાન, સંગ્રામવિષે અમર્ષ, કૃતમ્મતા તથા દયા પણ નિરંતર રહી છે એમ જાણો. તથાપિ તમારા કહેવાથી હું અર્જુનપ્રત્યે જઈશ ત્યારે વિચિત્રપ્રકારથી અસ્ત્રનાંખનાર તમને નિગ્રહ કરવા ઈચ્છતા આચાર્ય જરૂર કરી પોતાની પ્રતિગા સત્વ કરશે. માટે પ્રથમ તમે પોતાની રક્ષા કરો ને જેના વિશ્વાસથી હું અર્જુનપ્રત્યે જાઉં એવો તમારો રક્ષક કાણુ છે ? તે કહો. હે મહારાજ, હું આ મહાસંગ્રામમાં તમને કાઢને પણ સોંપ્યાવગર ક્યાં રેખું પણ જઈશ નહિ. એ હું તમોને સત્વ કહું છું. માટે હે યુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ, એ વાત વારંવાર ધ્યાનમાં લાવી પરમશ્રેય શું કરવામાં છે, તે યુદ્ધિથી વિચારી પછી અને જવાની આગ્રા આપો. એવાં સાલકિનાં વચન સાંભળી વળી યુધિષ્ઠિરે કણુ કે, હે મહાબાહો, હે માધવ, એ વાત જેમ તું કહે છે તેમજ છે. તથાપિ હે મારિય, અર્જુન પ્રત્યે મારો ભાવ શુદ્ધ

થતો નથી. વાસ્તે મારા રક્ષણુવિષે હું પરમ યત્ન કરીશ. તથાપિ જ્યાં અર્જુન ગયા છે ત્યાં મારી આગ્રાધી તું જા. કારણ સંગ્રામમાં મારે રક્ષણુ તથા અર્જુનપ્રત્યે તારે ગમન એ બેઉમાંથી બુદ્ધિએકરી હું વિચાર કરું છું તો તારે ગમન મને રૂચે છે માટે તું જ્યાં અર્જુન ગયો છે ત્યાં જવા સાવધ થા અને મારે રક્ષણુ તો મહાબળવાન બીમસેન, ભાદ્રઓસહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મહાબળવાન રાજાઓ તથા દ્રૌપદીના પુત્ર અવશ્ય કરશે. એમાં સંશય નહિ. તેમજ પાંચ ભાઈ કૃકય, રાક્ષસ ધટોતકય, વિરાટ, દ્રુપદ, મહારથિ શિખંડી, બળવાન ધૃષ્ટકેતુ, માતુળ કુંતિભોજ, નકુળ, સહદેવ, પંચાલ તથા સંજય એટલા સાવધાન થઈ મારે રક્ષણુ કરશે. એમાં સંશય નહિ; તેથી સૈન્યસહિત દ્રોણાચાર્ય તથા કૃતવર્મા સંગ્રામમાં મને પ્રાપ્ત થવા સમર્થ થશે નહિ. તેમ મને ધર્ષણુ પણ કરી શકશે નહિ અને શત્રુને તપાવનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પરાક્રમ કરી સંગ્રામમાં કોપેલા દ્રોણાચાર્યને કિનારોજેમ સમુદ્રને વારે તેમ વારી રાખશે. અને પારકા શસ્ત્રવીરને હણનાર પુષ્પત ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે જે સ્થાનકે સંગ્રામમાં ઉભો રહેશે તે સ્થાનકે બળવાન સૈન્યને દ્રોણ કોઈ રીતે પણ અતિક્રમણુ કરી શકશે નહિ. કારણ આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણના નાશ વાસ્તેજ કવચ, બાણ ખડ્ગ, ધનુષ્ તથા શ્રેષ્ઠ ભૂષણુ-સહિત અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. વાસ્તે હે શૈભ્ય, મારા સંબંધિ ઉદ્દેગ મૂકી વિશ્વાસ રાખી તું જા; અને સંગ્રામમાં ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્યને, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વારી રાખશે.

॥ કવચીસશરીસ્વજ્ઞીધન્વીચવરભૂષણઃ ॥

॥ વિશ્રબ્ધગચ્છશૈભ્યમાકાર્ષીર્મયિસન્નમં ॥

॥ ધૃષ્ટદ્યુમ્નોરણેક્રુદ્ધંદ્રોણમાવારયિષ્યતિ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरसात्यकि-
वाक्ये गुर्जरभाषायां एकादशाविकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

संजयउवाच ॥ धर्मराजस्यतद्वाक्यंनिशम्यशिनिपुंगवः ॥

॥ सपार्थाङ्गयमाशंसन्परित्यागान्महीपतेः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ધર્મરાજનાં એવાં વચન સાંભળી શિ-
નિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, રાજાને ત્યાગ કરવામાં અર્જુનથી ભયની આકાંક્ષા
રાખતા લાગ્યો. પછી ન જવાથી પશુ લોકમાં મારો અપવાદ થશે અને
અર્જુનપ્રત્યે ન જતા મને બીહીન્યો એમ તેઓ કહેશે. એવી રીતે બહુધા
નિશ્ચય કરી યુદ્ધમાં દુર્ભેદ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ ધર્મરાજપ્રત્યે આવી રીતે
વચન કહ્યું કે હે વિશાંપતે, મારી રક્ષાતો કરેલીજ છે એમ માનતા હોતો
તમારૂં કલ્યાણ થાયો. અને હું તમારા કેહેવાથી અર્જુનની પાછળ જઈશ.
કારણ હે રાજન્, ત્રણ લોકમાં પાંડવથી અધિક પ્રિય બીજો કોઈ પણ મ-
ને છે નહિ. એ વચન હું તમોને સત્ય કહું છું. હે માનદ, તમારી આ-
ચારથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જઈશ. તમારેવાસ્તે ક્યારેય કંઈ પણ મા-
રે અકર્તવ્ય છેજ નહિ. હે દ્વિપદાંવર, જેવું મારે ગુરુનું વચન સ્વિકાર ક-
રવાલાયક તેથી પશુ તમારૂં વચન વિશેષ કરી સ્વિકારવાલાયક છે. હે રા-
જપુંગવ, જે રીતે તમારૂં પ્રિય કરવામાં કૃષ્ણ તથા અર્જુન વર્તે છે તેજ
રીતેતેમનાપ્રિયમાં મને તત્પર જાણો. હે નરપુંગવ, અર્જુનવાસ્તે તમારી આ-
ચારને મસ્તકથી ગ્રહણ કરી દુર્ભેદ એવા આ સૈન્યને ભેદી હું અર્જુનપ્રત્યે જઈ-
શ. હે રાજન્, ક્રોધ પામેલો મચ્છજેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમદ્રોણસૈન્યને ક્ષોભ
પમાડી, જ્યાં જયદ્રથરાજ છે, ત્યાં હું જઈશ. હે વિશાંપતે, જ્યાં પાંડવથી ભય પા-
મેલો અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ કૃપાદિક રક્ષણ કરેલો અશ્વત્થામા સેનાનો
આશ્રય કરી ઉભેલો છે અને જ્યાં જયદ્રથના વધવિષે ઉદ્યુક્ત થયેલા
અર્જુન ઉભેલા છે તે માર્ગ અહિંથી ત્રણ યોજન છે એમ હું માનુ છું. હે
રાજન્, એ રીતે અર્જુન અહિંથી કલ્પા પ્રમાણે દૂર છે તોય પણ સૈંધવના
વધથી પૂર્વે અત્યંત દૃઢ અંતઃકરણથી હું તેના સ્થાન પ્રત્યે જઈશ. સંગ્રા-
મમાં ગુરૂની આચાર વગર કોણ મનુષ્ય યુદ્ધ કરે? અને આચાર પામેલો મા-
રા સરખો કોણ યુદ્ધ ન કરે? હે પ્રભો, જે સ્થાનકે હું જઈશ તે સ્થાનક
હલ, શક્તિ, ગદા, બાલા, ઢાલ, ખડ્ગ, ઋષ્ટિ તથા તોમરથી સંકુળ, શ્રેષ્ઠ
એવા બાણ તથા અસ્ત્રેકરી અત્યંત બાધ કરનાર છે તથાપિ તે સૈન્યસમુ-
દ્રને ક્ષોભ પમાડી જ્યાં હજારો હાથીના આંજનક નામના કુળને તમે જી-
વો છો; અને જ્યાં યુદ્ધમાં ચતુર, પ્રહાર કરનાર ધણાક મ્હેઝે આરોહણ
કરેલા વરસતા મેઘસરખા મદ ઝરતા આ પરાક્રમી હસ્તિઓ ઉભેલા છે,
હે રાજન્, માવતોએ પ્રેરણા કરેલા એ હસ્તિઓ ક્યારેય પણ પાછા હરે

નહિ માટે એમનો મારવા વગર મ્હેન્છોનો પરાજય થાય નહિ. હે રાજન્ , રથિ એવા જે હજારો રાજાઓને તમે જીવો છો; એ રથ તથા હસ્તિઉપર બેસવામાં નિપુણ, ધનુર્વેદમાં પારંગત, સુષ્ઠિ યુદ્ધમાં કોવિદ, ગદાયુદ્ધમાં વિશેષ જ્ઞાનવાન, યુદ્ધમાં કુશળ, ખર્જૂથી પ્રહાર કરવામાં તત્પર, ઢાલ તરવારથી વિહાર કરવામાં ચતુર, વિદ્યા શિખેલા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા અને સં-ગ્રામમાં નિરંતર મનુષ્યોને જીતવા ઈચ્છતા એવા શરવીર રકમરથ નામના મહારથિ રાજપુત્રો છે, તેમજ કર્ણ મોકનેલા અને દુઃશાસનને અનુસરનાર છે, રથિમાં ઉદાર એવા એમને વાસુદેવ પણ વખાણે છે. વળી નિરંતર કર્ણનું પ્રિય કરનાર તથા એને વશ વરતનારા છે. એનાજ વચનવડે અર્જુનથી નિવૃત્ત થયેલા, ઝ્ઞાનિયુક્ત, યાકેલા નહિ, દૃઢ છે આવરણ તથા ધનુષ જેમનાં, દુઃશાસનની આગ્રાથી જરૂર કરી મારે વાસ્તે ઉભેલા એવા એ રાજપુત્રોને અત્યંત મંથન કરી પછી તમારૂં પ્રિય કરવા સારૂં હે કૌરવ, સ્વાંથી અર્જુનની પદવી પ્રાપ્તે હું જઈશ. હે રાજન્ , કિરાત લોકોએ આરોહણ કરેલા કવચથી ઢંકાયેલા ખીજા જે આ સાતસો હસ્તિને તમે જીત્યો છો તે શણગારેલા હસ્તિઓ પોતાના જીવિતને ઈચ્છતા કિરાતરાજાએ અર્જુનને આપેલા હતા. તેથી હે રાજન્ , પૂર્વે એ તમારૂં કામ કરતા હતા તે આજ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે. કળતું એ વિપરીતપણું તો જીત્યો ! એમના યુદ્ધમાં દુર્મદ તથા હસ્તિશીક્ષા જાણનાર અગ્નિયોનિ એવા સર્વ કિરાત નામના મોટા માવતોને સંગ્રામમાં અર્જુને જીત્યા હતા. પણ આજ દુર્યોધનને વશ થયેલા તે મારે વાસ્તે સાવધાન થઈ ઉભેલા છે; તથાપિ એ રાજન્ , યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા એ સર્વ કિરાતને બાણથી હણી સૈંધવના વધવિષે પ્રયત્નવાન એવા અર્જુનની પાછળ હું જઈશ. હે રાજન્ , જે આ અંજનના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કણ્ઠ્ય વિનયવાન, મદ કરતા અને સુવર્ણમય કવચથી અત્યંત શોભિતા, સંગ્રામમાં ઔરાવણસરખા, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા મોટા હસ્તિઓ છે તેમની ઉપર ખેડેલા હિમાચળમાંથી આવેલા તીક્ષ્ણ દર્યુ, કંઠ્યુ લોકોનાં કવચ પેહેરેલા જે શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ છે એમાં ગોત્રોની, વાનર યોનિયો, ખીજા અનેક યોનિયો તથા માનુષ યોનિયો એવા મ્હેન્છ છે. હિમાલય તથા દુર્ગસ્થાનમાં નિવાસ કરનાર, પાપ કરનાર તે એકઠા મળેલા મ્હેન્છોનું સૈન્ય ધૂમ્રવર્ણ કહેવાય છે. એ સમગ્ર રાજમંડળને, કૃપાચાર્યને, સૌમહત્તિને રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણને, સિંધુરાજને તથા કર્ણને પ્રાપ્ત થઈ દુર્યોધને પાંડવોનો

તિરસ્કાર કરવા માંડ્યા અને કાળે પ્રેરેલો તે પોતે હું કૃતાર્થ છું એમ માનવા લાગ્યો; પણ હે કૌતેય, તે સર્વ આજ મારા બાણગોચર પ્રાપ્ત થયા માટે મન સરખા વેગવાળા હશે તોય પણ જીવતા નહિ જાય. નિરંતર પારકા પરાક્રમ ઉપર જીવન કરનાર દુર્યોધને વૃદ્ધિ પમાડેલા તે મારા બાણના ઓધથી પીડિત થઈ આજ નાશને પ્રાપ્ત થશે. હે રાજન્, જે આ સુવર્ણના ધ્વજવાળા રથિઓ દેખાય છે, એ દુર્વારણ નામના કાંબોજ છે. કદિ તે મે સાંભળેલા હોય તો શૂરવીર, વિદ્યા શીખેલા, ધનુર્વેદમાં નિષ્ઠિત એકઠા મળેલા એ પરસ્પરના હિત ઈચ્છનાર છે. હે ભારત, અત્યંત, ક્રોધ પામેલી, દ્રોણે કચ્ચું છે રક્ષણ જેમનું એવી દુર્યોધનની સેનાઓ સાવધાન થઈ મારીજ સામે આવી ઉભી છે; માટે અગ્નિજેમ તૂણને બાળે તેમ તેમને હું અત્યંત મંથન કરીશ. વાસ્તે હે રાજન્, સર્વ ભાયા તથા સર્વ સાધન, રથ જોડનારાઓ મારા રથમાં મેલે, આ મોટા સંમર્દમાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ ગ્રહણ કરવાં અને આત્માર્થના ઉપદેશ પ્રમાણે રથમાં પાંચ ધણી બધી સામગ્રી રાખવી. કારણ આશિવિષ સર્પ સરખા કાંબોજ, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રો છે સમૂહ જેમનેવિષે એવા વિવિધ પ્રકારના આયુધથી યુદ્ધ કરનાર કિરાત, વિષ સરખા પ્રહાર કરનાર, રાજાએ હમેશ લડાવેલ, દુર્યોધનના હિતેચ્છુક એવા શક તથા ઈન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, અગ્નિસરખા દુઃસહ, પ્રદીપ્ત અગ્નિ તથા કાળ સરખા, યુદ્ધમાં દુર્મદ, એવા ધણાક ખીન્ન વિવિધ પ્રકારના યોદ્ધાઓ સાથે હું સમાગમ કરીશ. વાસ્તે શુભ છે લક્ષણ જેમનાં એવા વિખ્યાત શ્રમશાંત્યર્થે, પૃથ્વી વિષે આજોડેલા તથા પાએલા મુખ્ય અશ્વ પાછા મારા રથમાં જોડો. સંજય કહે છે —હેધતરાષ્ટ્ર, એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ તેના સર્વ ભાયા, સર્વ ઉપસ્કર તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર એના રથવિષે મૂકાવ્યાં. તેટલામાં અનુચરજનોએ યુક્ત એવા તે રૂડા ચાર અશ્વને માદક એવી પેય વસ્તુનું પાન કરાવ્યું. પછી પીધેલા શ્રમશાંતિ વાસ્તે પૃથ્વી વિષે આજોડેલા, સ્નાન કરેલા, ખાધેલું છે અન્ન જેમણે, શણગારેલા, શલ્ય રહિત કરેલા, સુવર્ણની માળાથી શોભિતા, સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા, વિનયવાન, શીઘ્રગતિ કરનાર, પ્રસન્ન મનવાળા, વ્યગ્ર, સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા તે ચાર અશ્વને દારૂકના નાના ભાઈ તેના પ્રિય સખા એવા સારથીએ સુવર્ણની છે કેશવાળીરૂપી માળા જેને એવા સિંહનાં ચિન્હવાળા મોટા ધ્વજયુક્ત, સુવર્ણ મણિ તથા વિદ્રુમથી ચિત્રિત, કેતકી પુષ્પથી વિંટાયેલા શ્વેતઅગ્ર સરખા,

પતાકાથી શોભિતા, સુવર્ણના દાંડાવાળું જિયુછે છત્ર જેવિધે તથા ધણાક પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ સંગ્રામમાં ઉપયોગી વસ્તુ યુક્ત, રથ વિધે યોજનાકરી યુક્ત એવો તે રથ, માતાલિ જેમ ઈન્દ્રની આગળ નિવેદનકરે તેમ સાત્યકિની આગળ નિવેદન કર્યો. તે ટાણે સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ કચ્છું છે કૌતુકથી મંગળ જેણે એવો સાત્યકિ હજારો સ્નાતક બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કતું દાન આપી તેમણે આશિષેકરી યોજના કરેલો શોભિતામાં શ્રેષ્ઠ મધુપર્કને યોગ્ય સાત્યકિ કૈલાતક એવા મધનું પાન કરી મદથી વિબ્હળ છે લાલ નેત્ર જેનાં એવો શોભિતો રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે, વીર કાંસ્મને આલંબનકરી મોટા હર્ષયુક્ત પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેડે બમણું કર્યું છે તેજ જેણે, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિ વાચન કરેલો, કવચ ધારણ કરી શણગારેલ તથા કન્યાઓએ સાલનીધાણી, સુગંધિ દ્રવ્ય તથા પુષ્પમાળાઓએકરી આનંદ પમાડેલો યુધિષ્ઠિરે મસ્તક સુધેલો તે સાત્યકિ હાથ બેડી યુધિષ્ઠિરના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી ખોળામાં ધનુષ્ બાણ લેઈ તે મોટા રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે વાયુ સરખા વેગવાળા કોઈથી જીતી શકાય નહિ એવા અત્યંત -હૃષ્ટ પુષ્ટ થયેલા વિકાર પામેલા તે સૈંધવ અશ્વ, જય કરનાર એવા તે રથને વહન કરતા હતા. તે ટાણે ધર્મરાજએ વખાણેલો ભીમસેન પણ યુધિષ્ઠિરરાજને પ્રણામ કરી સાત્યકિ સાથે જવા લાગ્યો. ઐરીતે તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઠને બેઈ દ્રોણુ છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના સર્વ સાવધાન થઈ ઉભા રહ્યા. તે વખતે તૈયાર થઈ પોતાની પાછળ આવતા ભીમસેનને બેઈ તેમને પ્રણામ કરી શૂરવીર સાત્યકિ તે પ્રત્યે આવી રીતે હર્ષકારક વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે ભીમસેન, તમે રાજાની રક્ષા કરો; કારણ એ કાર્ય પણ જરૂર કરી આપણે કર્તવ્ય છે. ને કાળેકરી પાકેલા આ સૈન્યને બેડી હું અંદર પ્રવેશ કરીશ. તેમ હે અરિદમ, હાલ વા પછી પણ રાજાનું રક્ષણ કરવું એ શ્રેયરૂપ છે. તેમ મારા પરાક્રમને તમે જાણો છો; અને તમારા પરાક્રમને હું જાણું છું, વાસ્તે હે ભીમસેન, જે મારા પ્રિયને ઈચ્છતા હોતો તમે પાછાવળી રાજાના રક્ષણ વાસ્તે જાઓ. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી ભીમસેને તેને કહ્યું કે હે પુરૂષ સત્તમ બલે કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારું જ; અને હું રાજાની રક્ષા કરીશ. એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી માધવ એવો સાત્યકિ તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે પાર્થ, જાઓ જાઓ અને તમે મારા ગુણમાં અનુરક્ત થઈ

આજ મારે વશ હેઠ તેમ વર્તો છો માટે જરૂર કરી મારો જય થશે. તેમ હે બીમ, નિમિત્ત પણ બધાં સારાં જોવામાં આવે છે. વાસ્તે મહાત્મા એવા અર્જુને પાપરૂપ સૈંધવને જીત્યા પછી ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિરરાજાને હું આવીને મળીશ. મોટા યશ્વાળો સાત્યકિ એ રીતે કહીને તેને પાછા મોકલી વ્યાઘ્ર જેમ મૃગગણ સામે જૂવે તેમ તમારા સૈન્ય સામે જોવા લાગ્યો. હે જનાધિપ, તમારા સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા તેને જોઈ તમારું સૈન્ય ફરીથી મૂઠ થઈ અત્યંત કંપવા લાગ્યું. તેટલામાં ધર્મરાજની આરાધી અર્જુનને જોવા ઈચ્છતો તે સાત્યકિ તત્કાળ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો.

॥ તતઃપ્રયાતઃસહસાતવસૈન્યંસસાત્યકિઃ ॥

॥ દિદ્ધુરર્જનંરાજન્ધર્મરાજસ્યશાસનાત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायां द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

સંજયવચ ॥ પ્રયાતેતવસૈન્યંતુયુધાનેયુયુત્સયા ॥

॥ ધર્મરાજોમહારાજસ્વેનાનીકેનસંવૃતઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી સાત્યકિ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. પછી પોતાના સૈન્યથી વિંટાયલા ધર્મરાજ, સાત્યકિની પાછળ તેની રક્ષા વાસ્તે દ્રોણ રથપ્રત્યે ગયા. તેટલામાં પાંડવસૈન્યવિષે સંગ્રામમાં દુર્મદ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા વસુદાન રાજા ‘અરે આવો, પ્રહાર કરો; જલદી દોડો.’ એ રીતે આક્રોશ કરવા લાગ્યા. અને ધણી મહારથિઓ અને જીતવા યત્ન કરશે વાસ્તે જે રીતે યુદ્ધમાં દુર્મદ સાત્યકિ સુખે કરીને જય તે રીતે કરો; એમ બોલતા મહારથિઓ વેગેકરી તમારી સેના પ્રત્યે આવવા લાગ્યા. તે વખતે અમે પણ સામેનાઓને જીતવાની ઈચ્છાથી તેમની સામે દોડ્યા. તેટલાજે સાત્યકિના રથ પ્રત્યે મોટો શબ્દ થતો હતો. અને તેજે સો પ્રકારે બેદવા માંડેલી તેથી વિખરાઈ ગયેલી તમારા પુત્રની સેના ચોતરફ ભાગવા લાગી. તે વખતે મહારથિ શિનિ પુત્રે સૈન્યના અગ્ર ભાગમાં રહેલા મોટા ધનુષ્વાળો સાત શરવીરાને હણી નાના પ્રકારના દેશથી આવેલા શરવીર એવા ખીજા રાજાઓને પણ અભિસ-

રખા બાણેકરી યમ લોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. એવી રીતે સાલ્યકિ એક બાણેકરી સેંકડોને વિંધતો હતો. તેમજ સો બાણેકરી એકને વિંધતો હતો. તેમજ માવતસહિત હસ્તિઓ, ઘોડેસ્વાર સહિત ઘોડાઓ, તથા અશ્વ અને સારથિસહિત રથિઓને પણ રૂદ્ર જેમ પશુને હણે તેમ હણતો હતો. તે રીતે અદ્ભુત કર્મ કરનાર શરસંપાતને વરસાવનાર સાલ્યકિની સામે તમારા કોઈ પણ સૈનિકો દોડતા ન હતા. મહાબાહુ એવા સાલ્યકિએ હણેલા તથા મર્દન કરેલા તેથી બચીત થયેલા તેના તેજથી મોહિત થયેલા તમારી તરફના શરવીર અતિમાની એવા તે એકને બહુ પ્રકારે જોઈ સંગ્રામનો ત્યાગ કરતા હતા. હે મારિષ, મંથન થયેલા ભાગ્યા છે નીડ જેમના એવા રથ, મંથન થયેલાં ચક્ર, પાડી નાંખેલા છત્ર તથા ધ્વજ, રથના નિએના ભાગ, પતાકા, મુવર્ણથી શોભિત સંગ્રામમાં પહેરવાની ટોપીઓ, ચંદનેકરી લીપેલા બાજુખંધસહિત હસ્તિની સૂઠસરખા તથા સર્પના શરીરસરખા બાહુ તથા સાથળેકરી રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી. ચંદ્રસરખાં સુંદર કુંડળસહિત પડેલાં વૃષભસરખાં નેત્રવાળાં પુરૂષોનાં વદનેકરી તે પૃથ્વી અતિશય શોભતી હતી. અને સાલ્યકિએ બેઢેલા પર્વતની જેમને ઉપમા અપાય એવા પડેલા હસ્તિઓએકરી જેવી પડેલા પર્વતેકરી શોભે તેની તે પૃથ્વી અત્યંત શોભતી હતી. તેમજ મહાબાહુ સાલ્યકિએ હણેલા પ્રાણુરહિત અશ્વ પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઈ મોતિની જળથી શોભિતી મુવર્ણમય લગામ તથા ઉરઆણેકરી શોભતા હતા, એ રીતે સાત્વત એવા સાલ્યકિ, તમારા નાનાપ્રકારના સૈન્યને હણી સેનાને અત્યંત નસાડી તમારા સૈન્યમાં પેટો. અને જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તેજ માર્ગે સાલ્યકિ પણ જવા ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. તેટલામાં દ્રોણે તેને વારચો; તે વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો યુધિષ્ઠિર, સાલ્યકિ દ્રોણાચાર્યને પ્રાપ્ત થઈને પણ જેમ વેલાને પ્રાપ્ત થઈ જળાશય હઠે નહિંતેમ પાછો હઠ્યો નહિં. એવી રીતે દ્રોણાચાર્યે મહારથિ સાલ્યકિને વારી મર્મ બેદનાર તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે રાજન, સાલ્યકિએ પણ સંગ્રામના. મધ્યમાં મુવર્ણના પુખ્તવાળા, શિલા ઉપર ઘોઝેલા ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા સાત બાણેકરી દ્રોણુને વિંધ્યા. વળી દ્રોણે પણ છ બાણેકરી અશ્વ તથા સારથિ સહિત તેને પીડિત કર્યો. તે સહન ન કરી શક્યા એવા મહારથિ સાલ્યકિએ સિંહનાદ કરી દશ બાણુથી દ્રોણુને વિંધી વળી બીજા છ, આઠ તથા દશ બાણેકરી

દ્રોણને વિધી એકે કરી એના સારથિને, ચારેકરી ચાર અશ્વને, તથા બીજા એકેકરી એના ધ્વજને પણ વિધ્યો. ઉતાવળા થતા દ્રોણે પણ તીક નામના જંતુના સમુદાયે કરી જેમ આચ્છાદન કરે તેમ ધણુક બાણેકરી અશ્વ, સારથિ, રથ તથા ધ્વજસહિત તેને ઢાંકી દીધો. તેમજ અસંખ્યાંત એવા સાત્યકિએ પણ ધણુક બાણેકરી દ્રોણને આચ્છાદન કરી દીધા, તેટલાં દ્રોણાચાર્ય તેને કહેવા લાગ્યા કે, તારો ગુરુ અર્જુન, કુત્સિતપુરુષની પેઠે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં મને ત્યાગ કરી સંગ્રામ છોડી દેઈ દક્ષિણ બાજુ ગયો. તેમ હે માધવ, તું પણ સંગ્રામમાં આચાર્યની પેઠે મને મૂકીને જો જાલદી ભાગી જઈશ નહિ તો આજ જીવતો જઈશ નહિ. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી સાત્યકિએ તેને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન, ધર્મરાજની આજ્ઞાથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જાઉં છું, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. મારો વખત નિર્ગમન માં થાઓ. તેમ આચાર્યે અતુલ માર્ગને શિષ્યો હમેશાં જોળે છે, વાસ્તે જે માર્ગે મારા ગુરુ ગયા છે તે માર્ગે હું જાઉં છું. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ, એટલાં વચન કહી આચાર્યને છોડી દેઈ બીજે રસ્તે ચાલી સારથિને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, દ્રોણ સર્વથા મને વારણ કરવા વિષે યત્ન કરશે તથાપિ હે સૂત, સાવધાન થઈ તું સંગ્રામવિષે ધોડાઓને ઢાંકી જા; અને આ મારૂં વચન સાંભળ. આ મોટી કાંતિવાળું આવલોતું સૈન્ય દેખાય છે; એ પછિ આ મોટું દાક્ષિણાય સૈન્ય છે, તે પછિ મોટું સૈન્ય દેખાય છે તે બાહિહકાનું છે; અને તેની પાસે મોટું સૈન્ય કર્ણનું છે હે સારથે, જૂદાં જૂદાં એ સૈન્ય એક બીજાનો આશ્રય કરી ઉભાં રહ્યાં છે તેથી રણાંગણનો ત્યાગ કરતાં નથી. એમના મધ્યમાં જઈ પ્રત્યક્ષની પેઠે ધોડાઓને ચલાવ. હે સારથે, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી નાનાપ્રકારના ઉગામેલા છે શસ્ત્ર જેમણે એવા બાહિહકા જ્યાં દેખાય છે અને કર્ણબાહિ ભેઈ ધણુ દાક્ષિણાય દેખાય છે તેમજ હસ્તિ, અશ્વ તથા રથેકરી અત્યંત બાધ કરે એવું નાના દેશથી આવેલા પાંચજોએ આશ્રય કરેલું જે સૈન્ય દેખાય છે તેના મધ્યમાં જા. એવી રીતે પોતાના સારથિને કહી બ્રહ્મણ એવા દ્રોણને છોડી દેઈ આગળ ચાલ્યો. તે વખતે પાછા ન ફરનાર એવા જતા મહાભાગ સાત્યકિને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, ધણુક બાણ નાંખતા તેની પાછળ જવા લાગ્યા. અને તે સાત્યકિ તો તીક્ષ્ણ બાણેકરી અત્યંત મોટા કર્ણના સૈન્યને હણી અત્યંત

મોટી એવી ભારતી સેનાપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો. એવી રીતે તમારી સેનાપ્રત્યે સાત્યકિ પ્રવિષ્ટ થયો અને સૈનિકો ભાગવા લાગ્યા, તેને જોઇ અમર્ષિ એવા કૃતવર્માએ સાત્યકિને ચોતરફથી વિંટીલીધો. તત્કાળ પરાક્રમ કરનાર સાત્યકિએ આવતા તેને છ બાણથી હણી, બીજા ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી, વળી નતપર્વ એવા સોળ બાણેકરી તે, કૃતવર્માને પણ સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. હે મહારાજ, એવી રીતે સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ કરેલા ધણુક બાણેકરી હણેલો કૃતવર્મા તે સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી હે રાજન્, તે કૃતવર્માએ કર્ણ પર્યન્ત ધનુષ્ ખેંચી અગ્નિ સરખો વત્સદંત નામનો બાણ તેમાં સાંધી સાત્યકિને વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. તે બાણ તેના કવચને તથા શરીરને ભેદી રૂધિરથી વ્યાપ્ત પુંખપત્રસહિત તે પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો. વળી પરમાત્મ જાણનાર કૃતવર્માએ ધણુક બાણેકરી એના બાણ તથા ધનુષને કાપી તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણેકરી સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. એવી રીતે પોતાનું ધનુષ્ વિખરાયુ ત્યારે શક્તિમાનમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ શક્તિએકરી કૃતવર્માના દક્ષિણ બાહુને હણી બીજું અત્યંત દૃઢ ધનુષ્ લેઈ પરિપૂર્ણ ખેંચી જલદી હજારો બાણ નાંખી ચોતરફથી રથસહિત કૃતવર્માને વિંટીલીધો. એ રીતે બાણસમુદાયથી તેને ઢાંકી સાત્યકિએ બક્ષ નામના બાણથી એના સારથિનું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. તેટલાજે હાર્દિન્ય એવો કૃતવર્માનો હણાયેલ તે સારથિ મોટા રથ ઉપરથી નિચે પડ્યો. તે વખતે સારથિવગરના તેના રથના ઘોડા અત્યંત ભાગવા લાગ્યા. ત્યારે ભોજ એવો સંભ્રાંત થયેલો શરવીર કૃતવર્મા પોતે ઘોડાઓને પકડી હાથમાં ધનુષ્ લેઈ સૈન્યના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. એ રીતે બે ઘડી ઘોડાઓની આશ્વાસના કરી બચરહિત થઈ શત્રુઓને મોટું ભય ઉત્પન્ન કરતો કૃતવર્મા ઘોડાઓને ઢાંકવા લાગ્યો. યુધધાન એવો સાત્યકિ તેનો લાગ કરી તેના સૈન્યમાંથી જલદી હાંખોજની મોટી સેનાપ્રત્યે ગયો. અને તે કૃતવર્મા બીમસેન સામે ગયો. ત્યાં શરવીર એવા ધણુ માહારથિઓએ રૂંધેલો સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ આગળ જઈ શક્યો નહીં. તેટલામાં સાવધ દ્રાણાચાર્ય સેનાને ધટતે સ્થાનકે લેઈ આવી ભોજવિષે તેનો બાર નાંખી યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી સાત્યકિ સામે દોડ્યા. તે રીતે સાત્યકિની પાછળ દોડતા તેને જોઈ પાંડવ તરફના મુખ્ય યોદ્ધાઓ અત્યંત પ્રસન્નતાથી તેને વારવા લાગ્યા. અને વીર એવા કૃતવર્માએ વારણ કરેલા બીમસેનાદિક પંચાલો પણ

રયિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને પ્રાપ્ત થઈ ઉત્સાહરહિત થઈ ગયા, કંઈક ખેદયુક્ત છે મિત્ર જેમનું એવા યત્ન કરતા તે સર્વને ચોતરફથી બાળુના ઓધેકરી કૃતવર્માએ ઝલાનિયુક્ત છે વાહન જેમનાં એવા કથ્યાં. એ રીતે બોળે નિમ્મલ કરેલા તેના સૈન્યને ઈચ્છતા શૂરવીર પાંડવ તરફના ચોદ્ધાઓ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા સંશ્રામમાં ઉભા રહ્યા.

॥ નિગૃહીતાસ્તુભોજેનભોજાનીકેપ્સવોરણે ॥

॥ અતિષ્ઠન્નાર્યવદ્ધીરાઃપ્રાર્થયંતોમહદ્યશઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे
गुर्जरभाषायां त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंबहुगुणंसैन्यमेवंप्रविचितंबलं ॥

॥ न्यूढमेवंयथान्यायमेवंबहुचसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે— હે સંજય, એ રીતે ધણા ગુણવાળું તથા ધ-
ણાક બળવાળું ન્યાયપ્રમાણે વ્યૂહ રચનાથી ઉમેલું ધણુંક, હમેશ પૂજેલું
આપણેવિષે. અનુરક્ત, વૃદ્ધિ પામેલું, અનુપમ છે સ્થિતિ જેની, પૂર્વે દીકું છે
પરાક્રમ જેનું તેમ અતિવૃદ્ધ તથા અંતિબાળક નહિં અને અતિકૃશ કે અતિ-
સ્થૂળ પણ નહિ, મનોહર વૃત્તવાળું, અસાર શૂન્ય, વ્યથારહિત, અહણ કરે-
લા કવચથી ઢંકાયેલું, ધણાક શસ્ત્રરૂપ સામગ્રીવાળું, શસ્ત્રઅહણ કરવાની
ધણીક વિદ્યાવિષે પરિનિષ્ઠિત, આરોહણ કરવું, ઉતરવું, સારી રીતે જવું,
કુદિને જવું, પ્રયાણ કરવું તથા નાસી જવામાં અતુર, હસ્તિ અથ્થ તથા
રથઉપર બેસવામાં પરીક્ષા કરેલું, ન્યાયપ્રમાણે પરીક્ષા કરી પગાર ઠરાવી
સંપાદન કરેલું, સલાપમાત્રથી, પૂર્વે કરેલા ઉપકારથી તથા સંબંધનિમિત-
થી બોલાવેલું નહિં, બળાતકારથી અહણ કરેલું નહિં, કુલિન એવા આ-
ર્યજનને કરી સંયુક્ત હૃદયપુષ્ટ, વિચાર કરી કામ કરનાર, માન આપેલું,
યશસ્વિ, મનસ્વિ પુણ્ય છે કર્મ જેમનાં એવા લોકપાલસરખા મૂખ્ય ઉત્તમ
સચિવોએ પાલન કરેલું, અમારૂં પ્રિય કરવા ઈચ્છતા ધણાક રાજાઓએ
રક્ષણ કરેલું, નદીઓએકરી ચોતરફથી જેમ મહોદધિ પૂર્ણ હોય તેમ અ-
મને અનુસરનાર, સૈન્યસહિત રાજાઓથી પરીપૂર્ણ, પક્ષવગરના પક્ષિસરખા

૩૫ તથા અશ્વેકરી વિંટાયલું તથા બેદાયલાં છે કુંભસ્થળ જેમનાં એવા હ-
સ્તિઓએકરી વિંટાયલું મોટું મારૂં સૈન્ય જો હણાય છે તેનું ભાગ્યવિના
ખીજું કારણ શું કહિએ ? યોદ્ધારૂપ છે અક્ષયજળ જેમાં, ભયંકર વાહ-
નરૂપ તરંગવાળા, ગોદણ, ખડ્ગ, ગદા શક્તિ યાણ તથા પ્રાસરૂપી મત્સ્યે
કરી આકુલ, ધ્વજ તથા ભૂષણરૂપ રત્ન તથા પાપણે કરી ઢંકારી ગયેલ,
દોડતા વાહનરૂપ વાયુ વેગે કંપાવેલ, દ્રોણરૂપ છે ગંભીર પાતાળ જેનું, કૃત-
વર્મારૂપ મોટા -હૃદયવાળા, જલસંધરૂપી છે મોટો ગ્રાહ જેમાં, કર્ણરૂપ ચંદ્રે
વૃદ્ધિ પામેલ, મારા સૈન્યરૂપ સમુદ્રને વેગથી ભેદી એકરથે કરી અર્જુન તથા
સાત્યકિ ગયા; માટે સૈન્યના શેષને હવે હું જોતો નથી. અતિક્રમણ કરી ગયેલા
વેગવાન તે બેઠને જોઈ તેમજ ગાંડીવમાં સાંધેલા બાણ ગોચર રહેલા સિંધુ-
રાજાને જોઈ કાળે પ્રેરેલા કૌરવ અતિ ભયંકર વખતમાં શું કૃત્ય કરે વા
ક્રમ તેમને પ્રાપ્ત થાય? માટે હે તાત, હવે કૌરવોને તો હું મૃત્યુએ ગ-
ળેલા માનું છું. તેમ સંગ્રામમાં કૌરવોનું તેવું પરાક્રમ પણ દેખાતું નથી.
હે સંજય, ક્ષતવગરના શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન આપણી સેનામાં પેઠા તથા-
પિ તેમને વારનાર કોઈ આપણામાં હતાજ નહિ. હે સંજય, ધણાક મહા-
રથિ યોદ્ધાઓ પરીક્ષા કરી પગાર ઠરાવી આપણે ગ્રહણ કર્યા છે, કેટ-
લાક પ્રિય ભાષણ કરી ગ્રહણ કર્યા છે, સત્કાર કર્યા વગર-
ના કોઈ પણ યોદ્ધાઓ મારા સૈન્યમાં છે નહિ તેમ સર્જને પોત-
પોતાના કામ પ્રમાણે પગાર આપીએ છીએ. તેમ હે સંજય, મારા સૈ-
ન્યમાં યુદ્ધ ન કરે એવો પણ કોઈ નથી. પછી થોડા પગારવાળા. તથા ફો.
ગટ આવેલાને પણ દાન માન તથા આસનેકરી મારા પુત્ર, આંધવ તથા
જાતિલા સત્કાર કરે છે તેમને પ્રાપ્ત થતાંજ સાત્યકિએ મર્દન કર્યા તથા
અર્જુને જીતી લીધા માટે તેનું કારણ ભાગ્યવિના ખીજું શું? ભાગ્યજ. સં-
ગ્રામમાં જેની રક્ષા કરાય છે તથા હે સંજય, જેઓ રક્ષણ કરનાર છે, તે
રક્ષણ કરનાર સહિત રક્ષ્યનો સાધારણ એકજ માર્ગ છે. સંગ્રામમાં સૈંધ-
વની આગળ ઉભેલા અર્જુનને જોઈ અત્યંત મૂઠ એવા મારા પુત્રે શું ક-
થ્યું? નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા સાત્યકિને જોઈ મારા પુત્રકુ-
ર્યોધને વખતને લગતો શું વિચાર કર્યો? સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર,
રથમાં શ્રેષ્ઠ, સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ મારા
સૈનિકો યુદ્ધમાં શું વિચાર કરતા હતા? અર્જુન વારતે ઉભેલા દાશાર્હ
એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ તેમજ શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને જોઈ મારા

પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ માનું છું. અર્જુને તથા સાત્યકિએ અતિક્રમ-
 થુ કરેલી સેનાને તથા પલાયન કરતા કૌરવોને જોઈ મારા પુત્ર શોચ ક-
 રતા હશે, એમ હું માનું છું. તેમજ શત્રુને જીતવામાં નિશ્ચિત પલાયન
 કરવાનો છે ઉત્સાહ જેમને એવા દોડતા રથિઓને સાત્વત તથા અર્જુનને શૂન્ય
 કરેલા રથમાં બેસવાના સ્થાનક તથા હણાયેલા યોદ્ધાઓને, જતા રહ્યા છે
 અશ્વ હસ્તિ તથા રથ જેમના એવા સંગ્રામમાં વ્યગ્રતાથી દોડતાસેંકડો શૂ-
 રવીરોને અને અર્જુનના બાણથી હણવાને લીધે ચોતરફ દોડતા મોટા હ-
 સ્તિઓને તથા પડેલા અને પડતા ખીજા હસ્તિઓને સાત્યકિ તથા અર્જુ-
 ને સ્વાર વગરના કરેલા અશ્વ, તથા વિરથ કરેલા નરને તેમજ રણસં-
 ગ્રામમાં સાત્યકિ તથા અર્જુને હણેલા તે તે સ્થાનક દોડતા અશ્વસમુદા-
 યને, સંગ્રામમાં ચોતરફ દોડતા પાયદળ સમુદાયને, ક્ષણમાત્રમાં દ્રોણ સૈન્યને
 અતિક્રમણ કરી ગયેલા, પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર તે બેઠેને
 જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. હે તાત, સાત્વત-
 સહિત મારા સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુ-
 નને સાંભળી હું અત્યંત સંમૂઢ થઈ ગયો છું. માટે હે સંજય, શિનિકુ-
 ળમાં શ્રેષ્ઠરથિ એવા તેણે સેનામાં પ્રવિષ્ટ થઈ બોજ સૈન્યને અતિક્રમણ ક-
 ર્યું તે વખતે કૌરવોએ શું કર્યું? હે સંજય, તેમજ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રા-
 મમાં પાંડવને નિગ્રહ કરવા તે સમયે કેવી રીતે યુદ્ધ થયું તે તું મને કહે.
 હે સંજય, અર્જુનના જયને ઈચ્છતા બાંધ્યું છે વૈર જેમણે એવા પંચા-
 લોએ બળવાન શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર શીખેલા, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મોટા ધનુષ્વાળા
 દ્રોણાચાર્યને સંગ્રામમાં કેમ વિધ્યા? અને દૃઢ છે વૈર જેતું એવા મહારથિ
 દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શું કર્યું? તેમજ સિંધુરાજના વધ પ્રત્યે અર્જુને
 શું કર્યું? હે સંજય, તું કુશળ છે વાસ્તે એ સર્વ વૃત્તાંત મને કહે. સં-
 જય કહે છે-હે ભરતર્ષભ, હે વીર, પોતાના અપરાધથી થયેલા દુઃખને
 પ્રાપ્ત થઈ પ્રાકૃત માણસની પેઠે તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. હે રાજન,
 પૂર્વે પ્રાપ્ત તથા સુ-હર્ત એવા વિદુરાદિક તમને કહેતા હતાજે પાંડવોનો તમે
 ત્યાગ કરો માં. પણ તે વખતે તે કહેવું તમે સાંભળ્યું નહિ, માટે જમતમાં
 પોતાના હિતેચ્છુક એવા સંબંધીઓનાં વચન જે સાંભળે નહિ તે મોટા દુઃખ-
 ને પ્રાપ્ત થઈ પછી તમારી પેઠે શોચ કરે. હે રાજન, પૂર્વે દાક્ષાઈ એવા
 બગવાને શાંતિ વાસ્તે તમારી પાસે માત્રણી કરી તથાપિ મોટા વશવાળા

તે શ્રીકૃષ્ણની પાણી તે યાચના તમે ગણુકારી નહિ. ત્યાર પછી તમારી નિ-
શ્ચિણતા, પુત્રવિષે પક્ષપાત, ધર્મવિષે અનિશ્ચય, પાંડવોવિષે મત્સર તથા કપ-
ટરૂપ તમારો અભિપ્રાય તથા ધણાક આર્ત એવા પ્રસાપને જાણી સર્વ લોક-
ના તત્વને જાણનાર, સર્વ લોકના ઈશ્વર સમર્થ વાસુદેવે કૌરવોનું પરસ્પર
મોટું યુદ્ધ કરાવ્યું માટે હે માનદ, તમારા પોતાના અપરાધથી તમને અલ-
ત મોટો એવો ક્ષય પ્રાપ્ત થયો વાસ્તે આ દોષ દુર્યોધન વિષે મૂકવા તમો
યોગ્ય નથી. હે ભારતા આદિ, મધ્ય તથા પાછળ પણ તમારે સુકૃત કંઈ
પણ દેખાતું નથી તેથી પરાજયનું મૂળ તમેજ છો. લોકનો નિર્ણય જાણી
સાવધાન થઈ દેવાસુરયુદ્ધની જેને ઉપમા અપાય એવું ધૌરયુદ્ધ જે રીતે
પ્રવર્તમાન થયું તે રીતે હું કહું તે સાંભળો. સહપરાક્રમવાળો સાલ્કિ તમારા
સૈન્ય પ્રત્યે પેઠો તે ટાણે ભીમસેનાદિક પાંડવો તમારી સેના પ્રત્યે આવવા
લાગ્યા. ક્રોધાક્રાંત છે રૂપ જેમનું એવા પાછળ ચાલનાર સહિત આવતા
તે પાંડવોને તેજ વખતે એકલા મહારથિ કૃતવર્માએ, જેમ વૃદ્ધિ પામેલા
સલિલ સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવા
કૃતવર્માના પરાક્રમને અમે જેતા હતા જે સંગ્રામમાં એકલા મળેલા પાંડવો એને
અતિક્રમણ કરી શક્યા નહિ. તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેને તો ત્રણ બાણેકરી
કૃતવર્માને વિંધી પાંડવોને હર્ષ કરતાં પોતાનો શંખ વગાડ્યો. પછી સહદેવે
વીશથી, ધર્મરાજે પાંચથી, નકુળે સોથી, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોએ તોતેરથી
ઘટોત્કચે સાતથી તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણથી કૃતવર્માને વિંધ્યા. તેમજ વિરાટે
પાંચથી, દ્રુપદે પાંચથી અને યાજ્ઞસેની એવા શિખંડીએ પણ પાંચ બાણ-
થી એને વિંધી વળી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે વીશ બાણેકરી તેને વિં-
ધ્યો. હે રાજન, કૃતવર્માએ ચોતરફથી તે મહારથિઓને એક એકને પાંચ
બાણથી વિંધી સાત બાણથી ભીમસેનને વિંધી રથમાંથી એનું ધનુષ્ તથા
ધ્વજ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાખ્યો. વળી કપાઈ ગયેલા ધનુષ્વાળા એને ક્રો-
ધાયમાન થયેલા મહારથિ તેણે તીક્ષ્ણ કરેલા સિંતેર બાણથી જલદી વક્ષ-
સ્થળમાં વિંધ્યો. કૃતવર્માના ઉત્તમ બાણથી અત્યંત વિંધાયેલો બળવાન
તે, પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ રથના મધ્યમાં ચલા-
યમાન થયો. તે રીતે પીડિત થયેલા ભીમસેનને જેઈ ધર્મરાજ છે મુખ્ય
જેમાં એવા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ રથસમુદાયથી કોઠો કરી પ્રસન્નતાથી
ભીમસેનની રક્ષા વાસ્તે બાણેકરી સંગ્રામમાં તેને પીડવા લાગ્યા. તેટલામાં

તો મહા બળવાન, ભીમસેને સંજ્ઞા પામી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયશક્તિ
 મહણ કરી પોતાના રથઉપરથી કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે ફેંકી. ભીમસેનના
 હાથથી મૂંઝાયેલી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી, અત્યંત દાઢણુ તે કૃતવર્મા સામે
 જવા લાગી. પોતા સામે આવતી પ્રલય સમયના અગ્નિસરખી કાંતિવાળી
 તેને કૃતવર્માએ બે બાણથી બે પ્રકારે હણી. સુવર્ણથી શોભિતી કપાઈ ગ-
 એલી તે શક્તિ દિશાઓને શોભાડતી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા મોટા ઉં-
 બાડીઆની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડી. એ રીતે હણાયેલી શક્તિને જોઈ અત્યંત
 ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેને મોટા શબ્દવાળું વેગવાન, બીજું ધનુષ્ અહણુ
 કરી કૃતવર્માને વારી રાખી, હે રાજન, તમારા ખરાબ વિચારથી બચંકર
 બળવાળા ભીમસેને પાંચ બાણેકરી એને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો.
 હે મારિષ, ભીમસેને ક્ષતયુક્ત કચ્ચું છે સર્વ અંગ જેતું એવો કૃતવર્મા,
 રણાંગણુ વિષે જેવો પ્રદુષ્કિત થયેલો લાલ આસોપાલવનો વૃક્ષ શોભે તેવો
 શોભતો હતો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા ધનુષવાળા કૃતવર્માએ જાણે
 હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણેકરી અત્યંત ભીમસેનને હણી ત્રણ
 ત્રણ બાણેકરી યત્ન કરતા તે સર્વ મહારથિઓને પણ વિંધ્યા. તેઓએ
 પણ સાત સાત બાણેકરી તેને વિંધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ
 કૃતવર્માએ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે હુરપ્ર નામના બાણેકરી શિખંડીનું
 ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. ધનુષ કપાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડીએ પ્રકાશ-
 માન ઢાલ તથા ખર્જ અહણુ કરી સુવર્ણથી શોભિતી ઢાલ ફેરવી તે ખર્જ કૃતવ-
 માના રથ પ્રત્યે નાંખ્યો. હે રાજન, તે મોટો ખર્જ તેનું બાણસહિત ધનુષ્ કાપી
 આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા તેજની પેઠે પૃથ્વી ઉપર ગયો, એટલામાં તો મહારથિ
 પાંડવોએ ઉતાવળા થતા કૃતવર્માને બાણેકરી અત્યંત વિંધ્યો. પારકા શરવીરને
 હણનાર કૃતવર્માએ વિખરાએલા તે મોટા ધનુષનો લાગ કરી બીજું ધનુષ
 અહણુ કરી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી પાંડવોને વિંધી પંદર બાણેકરી શિખંડીને
 વિંધ્યો. મોટા યશઢાળા શિખંડીએ પણ બીજું ધનુષ્ અહણુ કરી કૂર્મેનખ
 નામના બાણેકરી તત્કાળ કૃતવર્માને વારી રાખ્યો, હે રાજન, તેથી ક્રોધા-
 યમાન થયેલો શરવીર કૃતવર્મા પોતાનું બળ દેખાડતો મહાત્મા બીજાના મૃ-
 ત્યુના હેતુ એવા શિખંડી સામે વેગેકરી સિંહ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ
 દોડ્યો. શત્રુને દમન કરનાર પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા, દિગ્ગજરૂપ તે બેહ,
 બાણના સમુદાયેકરી એક બીજાને વિંધતા હતા. શ્રેષ્ઠ ધનુષને હલાવતા તે-

માં આણુ સાંધતા બે સૂર્ય જેમ કિરણોને વિસ્તારે તેમ હજારે આણુ નાંખતા પરસ્પર તીક્ષ્ણ આણુકરી તપાવતા, પ્રલય સમયસરખા શૂરવીર મહારથિ તે બેઉ બે સૂર્ય શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં કૃતવર્માએ મહારથિ શિખંડીને તોતેર આણુથી વિંધી વળી સાતથી વિંધ્યો. અત્યંત વિંધાવાથી બ્યથા પામેલો મૂર્છિત એવો તે, આણુસહિત ધનુષનો લાગ કરી રથમાં બેસી ગયો. હે પુરૂષર્ષભ, સંગ્રામમાં બેઠ પામેલા તેને જોઈ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ કૃતવર્માની પ્રશંસા સાથે વચ્ચે હલાધવા લાગ્યા. તે વખતે કૃતવર્માના આણુથી મહારથિ શિખંડીને પીડિત થયેલો જાણી તેના સારથી જાણી તેને સંગ્રામમાંથી આજીવે કોઈ ગયો. એ રીતે રથમાં બેસવાને ઠેકાણે મૂર્છિત થયેલા શિખંડીને જોઈ પાંડવોએ રથેકરી જાણી કૃતવર્માને વિંટી લીધો. તે ઠેકાણે મહારથિ કૃતવર્માએ પરમ આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કર્યું જે એકલે પોતે પાછળ ચાલનારસહિત પાંડવોને વારી રાખ્યા. એવી રીતે મહારથિ કૃતવર્માએ પાંડવોને જીતી પછી એટી, પંચાલ, સંજય તથા મહાપરાક્રમી કૃકચને પણ જીત્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં કૃતવર્માએ હણુવા માંડેલા ચોતરફ દોડતા પાંડવ ધૈર્યને ન પામતા હતા. હાર્દિક્ય એવો કૃતવર્મા યુદ્ધવિષે બીમસેનાદિક પાંડવોને જીતી ધૂમરહિત અગ્નિની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભો હતો. તે સમયે હાર્દિક્યે નસાડેલા આણુ વૃષ્ટિથી પીડાયલા મહારથિ તેઓ વિમુખ થઈ ઉભા હતા.

॥ તેદ્રાવ્યમાણાઃસમરેહાર્દિક્યેનમહારથાઃ ॥

॥ વિમુખાઃસમપદ્યંતશરત્વૃષ્ટિભિરાદિતાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे कृतवर्मपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

સંજયઽવાચ ॥ શ્રુણુષ્વૈકમનારાજન્યન્માત્વંપરિષ્છસિ ॥

॥ દ્રાવ્યમાણેવલેતસ્મિન્હાર્દિક્યેનમહાત્મના ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, મને જે તમે પૂછો છો તે એકાગ્ર મને કરી શ્રવણ કરો. મહાત્મા હાર્દિક્યે તથા પ્રહલ્લ થયેલા તમારી તરફના ખીન્ન યોદ્ધાઓએ તે સૈન્યને નસાડ્યું ત્યારે લજ્જાએ કરી નાંખેલું. તે સં-

મયે અગાધ જળ ભિષે રહેલા કિનારાને ઈચ્છતા પાંડવોને દ્વીપરૂપ જે થયો તે હું કહું છું. મહાસંગ્રામમાં તમારાઓનો ભયંકર શબ્દ સાંભળી હે રાજન, ક્રોધ તથા અમર્ષ યુક્ત શિત્તિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ કૃતવર્મા સામે આવી પોતાના સારથિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે સૂત, મારો ઉત્તમ રથ હાર્દિક્યની સન્મુખ કર. હે સૂત, ક્રોધિત થયેલો કૃતવર્મા પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરે છે વાસ્તે એને જીતી પાછો વિજય પ્રત્યે જઈશ. હે મહામતે, એવાં તેનાં વચન સાંભળી તેનો સૂત નિમિષ માત્રમાં કૃતવર્મા પાસે ગયો. તે વખતે અલંત કુદ્ધ થયેલા હાર્દિક્ય એવા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણકરી સાત્યકિને વિધ્યો; તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ કૃતવર્મા ઉપર તીક્ષ્ણ એવો ભલ્લ બાણ નાંખી બીજા ચાર બાણ નાંખ્યા. તે ચાર બાણથી તેના ચાર ઘોડાઓ અને તે ભલ્લ બાણથી તેનું ધનુષ કપાયું, તેટલામાં સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ તીક્ષ્ણ બાણકરી એના પૃથ્વરક્ષક તથા સારથિને વિધી તેને વિરથ કરી સન્નત પર્વ એવા બાણકરી એની સેનાને પીડવા લાગ્યો તે સમયે સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલી તમારી સેના ભાગવાલાગી. એવી રીતે સંહટ થયેલા શૂરવીર સાત્યકિએ સંગ્રામમાં કૃતવર્માને પરાજય પમાડી પોતાના સારથિને કહ્યું કે ધિરેથી સંગ્રમ રહિત થઈ ઘોડાઓને ચલાવ. પછી રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિથી સંકુલ અને પાયદળજનથી સંપૂર્ણ એવા તમારા સૈન્યને જોઈ વળી સારથિ પ્રત્યે તેણે કહ્યું કે હે સૂત, જે આ મેઘસરખા દ્રાણસૈન્યની ડાબી બાજુ રૂડમ રથ છે સુખ્ય જેમાં એવું અલંત મોટું હસ્તિસૈન્ય દેખાય છે તેમાં રહેલા મારી સન્મુખ ઉભેલા, પરાક્રમથી યુદ્ધ કરનાર, ત્રિગર્તોના રથિઓમાં ઉદાર, સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજવાળા, સંગ્રામમાં દુઃખેકરી વારી શકાય નહિ એવા, દુર્ગંધને આગ્રા આપેલા, મોટા ધનુષવાળા, શૂરવીર, મારે વાસ્તે લાગ કચ્છું છે જીવિત જેમણે એવા તે સર્વ રાજ્યુત્ર મારી સાથે યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી ઉભેલા છે; વાસ્તે હે સારથ્યે, એ સ્થાનકે જલદી ઘોડાઓને હાંકી મને પ્રાપ્ત કરૈ. કારણ કે દ્રાણાચાર્ય જેતાં એ ત્રિગર્તો સાથે હું યુદ્ધ કરીશ. તેવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી તેના મતને અનુસરનાર સારથિ, સૂર્ય સરખા ધર્ણવાળા પ્રકાશમાન પતાકાયુક્ત રથેકરી ધિરેધિરે તે તરફ જવા લાગ્યો. એ રીતે સારથિને વશ, શોભિતા, વાયુસરખા વેગવાળા, કુંદ, ઈંદુ તથા રજત સરખી છે પ્રભા જેમની એવા તે ઉત્તમ અશ્વ તે

સાલકિને વહન કરતા હતા. શંખ સરખા વર્ણવાળા બાજેકરી આવતાતેને હસ્તલાવવીથી વિંધનાર ત્રિગર્તના શૂરવીરોએ વિવિધ પ્રકારના તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતા હસ્તિસૈન્યેકરી ચોતરફથી વિટી સ્તીધો. તે સમયે સાત્વત એવા સાલકિએ વર્ષાઋતુમાં મોટા મેઘ જેમ પર્વત ઉપર જળ ધારા નાંખે તેમ તીક્ષ્ણ એવા બાણ, હસ્તિસૈન્ય ઉપર નાંખ્યા. વજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેનો એવા તે બાણેકરી હણાયલા હસ્તિઓ સંગ્રામને છોડી દેઈ ચોતરફ ભાગતા હતા. સાત્વત એવા સાત્યકિએ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચંદ્ર, અંગૂઠિક, ભક્ષ, વત્સદંત, તથા નારાય નામના બાણેકરી વિદારણ કરેલા, વિખરાઈ ગયેલા દાંતવાળા, શ્વિરથી વ્યાપ્ત, બે દાયાં છે મસ્તક પીંડ જેમનાં, વિખરાઈ ગયા છે કર્ણ, મૂખ તથા સુંઠ જેમની, માવત તથા પતાકારહિત, બેદાયાં છે મ-મંથાન, ઘંટા તથા મોટા ધ્વજ જેમના, બુદ્ધ્ય વગરના, મેઘસરખા શબ્દવાળા મોટા હસ્તિઓ વિવિધ પ્રકારના શબ્દ કરતા મુગ તથા પૂરીધનો લાગ કરતા દિશાઓ પ્રત્યે ભાગતા હતા. અને કેટલાક તેટલામાંજ ભમતા હતા. તેમજ કેટલાક ગ્લાનિયુક્ત થઈ લાંબ પડતા હતા. એરીતે અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખા બાણેકરી સાલકિએ પીડિત કરેલું હસ્તિસૈન્ય ચોતરફ ભાગતું હતું. તે રીતે એ સૈન્ય હણાયું તેને જેઈ સુવર્ણના છે બાણુ'બંધ જેને, સુવર્ણનું કવચ ધારણ કરેલા, પવિત્ર, શૂરવીર, મહાબળવાન, સાવધાન થયેલા જલસંધે, સાલકિના રથપ્રત્યે પોતાના હસ્તિને પ્રાપ્ત કર્યો. હે મહારાજ, કુંડળ, મુકુટ તથા ખડ્ગ ધારણ કરેલો, રક્તચંદનનો છે લેપ જેને, સુવર્ણમયી પ્રદિપ્ત માળા ધારણ કરેલો કંઠવિષે નિષ્ક તથા હારથી શોભિતો સુવર્ણથી વિકૃત એવા ધનુષને હલાવતો તે ગજમસ્તકવિષે વિજળી સહિત મેઘસરખો શોભતો હતો. આવતા તે માગધના ઉત્તમ હસ્તિને સાત્યકિએ કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ વારી રાખ્યો. સાત્યકિના ઉત્તમ બાણોએ નિવારણ કરેલા હસ્તિને જેઈ હે રાજન, ક્રોધાયમાન થયેલા મહા બળવાન, જલસંધે ભારસાધન એવા બાણેકરી શિનિના પૌત્ર સાત્યકિને વક્ષસ્થળમાં વિંધી બીજ તીક્ષ્ણ તથા પાયેલ એવા ભક્ષ બાણેકરી બાણ ફેંકતા તે વૃષ્ણવીરનું ધનુષ કાપી હસતો હોય નહિ. તેની પેઠે કપાઈ ગયેલ ધનુષવાળા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણે કરી વિંધ્યો. એ રીતે જલસંધે ધણાક બાણેકરી વિંધ્યો તોયપણ પરાક્રમી મહા બાહુ સાત્યકિ કંપાયમાન થયો નહિ; તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. એ રીતે તેણે નાખેલા બાણને

ન ગણકારતાં બળવાન સાત્યકિએ હર્ષથી ખીન્નુ ધનુષ્ અહણુ કરી ‘અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે,’ એમ કહી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સાઠ બાણે-કરી જલસંધને અત્યંત વક્ષસ્થલમાં વિંધી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા ખીન્ન ક્ષુ-રપ્ર નામના બાણથી એના મુષ્ટિદેશમાં રહેલું મોટું ધનુષ્ કાપી તણુ બાણેકરી તે જલસંધને પણ વિંધ્યો. હે મારિષ, જલસંધે પણ બા-ણસહિત તે ધનુષ્નો ત્યાગ કરી જલદી સાત્યકિ ઉપર બાહું નાંખ્યું. તે ભયંકર બાણું માધવ એવા સાત્યકિના ડાબા જીજને બેદી શ્વાસેશ્વાસ કરતા મોટા સર્પની પેઠે ધરણીપ્રત્યે ગયું. સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા સાત્યકિએ પણ તીક્ષ્ણ એવા ત્રીશ બાણેકરી જલસંધને વિંધ્યો. મ-હાબળવાન જલસંધે પણ શતયંદ્રાકૃતિ ચિન્હથી શોભિતી બેલના ચર્મની ઢાલ તથા ખડ્ગ અહણુ કરી તે ફેરવી સાત્યકિ ઉપર નાંખ્યો. તે ખડ્ગ સા-ત્યકિનું ધનુષ્ કાપી પૃથ્વીવિષે પડેલો તે ઉંબાડીયાના ચક્રની પેઠે શોભતો હતો. તેટલામાં માધવકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિએ સાગના રક્ષ સરખું ઈન્દ્રના વજ્રસરખા શબ્દવાળું સર્વની કાયાને અવદારણુ કરનાર એવું ખી-ન્નું ધનુષ્ અહણુકરી તેમાં બાણ સાંધી કોષેકરી જલસંધને વિંધી ક્ષુરપ્ર-નામના બે બાણેકરી આભરણુસહિત તેના બે બાહુ કાપી નાંખ્યા. ભૂગળ સરખા તે હાથ પર્વત ઉપરથી પાંચમસ્તકવાળા બે સર્પ જેમ પડે તેમ ઉ-ત્તમ હસ્તિ ઉપરથી નિચે પડ્યા. વળી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સાત્ય-કિએ ત્રિજા ક્ષુરપ્રનામના બાણેકરી સુંદર કુંડળથી શોભિતું રૂડી દાઢવાળું અલંત મોટું એનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સાત્યકિએ પાડી નાંખ્યાં છે મસ્તક તથા બાહુ જેના એવું ભયંકર દેખાવવાળું ધડ, રૂધિરે કરી જ-લસંધના હસ્તિને અભિષેક કરતું હતું. હે વિશંપતે, એરીતે સાત્યત એવા સાત્યકિએ ઉતાવળથી જલસંધને સંગ્રામમાં હણી હસ્તિના રક્ષ ઉપરથી તેનું વિમાન પાડીનાંખ્યું અને રૂધિરે કરી લીંપાએલ અંગવાળો જલસંધને હસ્તિ પોતા ઉપર વળગી રહેલા પરમાસનને વહન કરતો હતો. અને સાત્યતે બાણેકરી પીડિત કરેલો તે મોટો હસ્તિ પોતાની સેનાને મદન ક-રતો ભયંકર આર્ત શબ્દ કરી ચોતરફ દોડતો હતો. હે મારિષ, વૃષ્ણિમાં શ્રે-ષ્ઠ સાત્યકિએ હણેલા જલસંધને જોઈ તમારા સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર થતો હતો. તે સમયે શત્રુને જીતવામાં નિશ્ચાહ અને પલાયન કરવામાં કર્યો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ વિમુખ થઈ ચોતરફ દો-ડતા હતા. એટલામાં હે રાજન, શસ્ત્ર ધારણુ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચા-

યં, વેગવાન અશ્વેકરી મહારથિ સાલકિ સામે આત્મા, તેટાણે એ રીતે વૃ-
દ્ધિ પામેલા સાલકિને જેઈ દ્રોણસહિત ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠ કૌરવો સા-
લકિ સામે દોષા. હે રાજન, તે સમયે દ્રોણ, કૌરવ તથા સાત્વતનું દેવા-
સુર સંગ્રામની જોને ઉપમા અપાય એવું ધોરયુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.

॥ તતઃપ્રવૃત્તેયુદ્ધંકુરુણાંસાત્વતસ્યચ ॥

॥ દ્રોણસ્યચરણેરાજનૃધોરંદેવાસુરોપમં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेगुर्ज-
रभाषायां जलसंघवधोनाम पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તેકિરંતઃશરવ્રાતાન્સર્વેયત્તાઃપ્રહારિણઃ ॥

॥ ત્વરમાણામહારાજયુયુધાનમયોધયન્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, આણસમુદાય નાંખતા સા-
વધ થયેલા, પ્રહાર કરનાર ઉતાવળા થયેલા તે સાલકિસાથે યુદ્ધ કરતા હ-
તા. જેમાં દ્રોણે સિત્યોતેરથી, દુર્ભરૂણે આરથી, દુઃસહે દશથી, વિકર્ણું કંકપ-
ત્ર આંધેલા તીક્ષ્ણ એવા ત્રીશ આણથી તે સાલકિને વામ પાર્શ્વ તથા સ્ત-
નના મધ્યમાં વિંધ્યો. તેમજ દુર્યુધે દશથી, દુઃશાસને આઠથી અને ચિ-
ત્રસેને બે આણથી તેને વિંધ્યો. હે રાજન, દુર્યોધને તથા ખીજા શૂરવીર
મહારથિઓએ પણ મોટા આણના વરસાદથી માધવ એવા તેને પીડિત
કર્યો. એવી રીતે મહારથિ એવા તમારા પુત્રોએ ચોતરફથી વિધેલા વૃ-
ણ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેણે તે સર્વને આણેકરી જૂદા જૂદા વિંધ્યા. તે
કેવી રીતે કે, ત્રણથી દ્રોણને, નવથી દુઃસહને, પચ્ચીશથી વિકર્ણુને, સા-
તથી ચિત્રસેનને, આરથી દુર્ભરૂણને, આઠથી વિવિંશતીને, નવથી સસ-
વ્રતને તથા દશઆણથી વિજયને વિંધી રૂકમાંગદને પીડિત કરી
ધનુષ્ હલાવતા મહારથિ સાલકિએ જલદી સર્વ લોકના રાજા તથા
સર્વ લોકમાં મહારથિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધન સામે આવી આ-
ણેકરી અત્યંત તેને વિંધ્યો, ત્યાર પછી તે બેઉનું યુદ્ધ થયું. જેમાં તીક્ષ્ણ
આણ મૂકતા તથા સાંધતા મહારથિ તે બેઉ એક ખીજાને અદશ્ય કરતા
હતા. તેટલામાં કુશરાજ એવા દુર્યોધને વિધેલો ધણુંક રૂધિર સ્ત્રવતો સાત્ય-

કિ, જેવો પોતાના રસને સ્વતો રક્તચંદનનો વૃક્ષ શોભે તેવો શોભતો હતો. પછી સાતવત એવા સાત્યકિએ બાણના આધથી વિદ્ધ કરેલો સુવર્ણ-મય શિરોભૂષણવાળો તમારો પુત્ર જાંચા ઉભા રહેલા યજ્ઞસ્તંભસરખો શોભતો હતો. વળી હે રાજન્, માધવ એવા સાત્યકિએ બાણે હસતો હાથ નહિ તેની પેટે ક્ષુરપ્રનામના બાણેકરી ધનુષ્ ધરનાર કુરરાજનું ધનુષ્ કાપી કપાઈ ગયેલ ધનુષ્વાળા એને ધણાક બાણેકરી વિધ્યો. જલદી બાણ નાંખનાર દેષિ એવા તેણે બાણેકરી બેઢેલો રાજ્ય શત્રુનાતે વિજય લક્ષણને સહનકરી શક્યો નહિ. તેથી કોઈથી સહન થાય નહિ એવું સુવર્ણના પૃષ્ઠ ભાગવાળું બીજું ધનુષ્ મહાબલકરી સો બાણે કરી જલદી સાત્યકિને વિધ્યો. ધનુષ્ ધરનાર બળવાન તમારા પુત્રે અલંત વિધેલા તેથી ક્રોધવશ થયેલા તેણે તમારા પુત્રને પીડિત કર્યો. એ રીતે પીડિત થયેલા રાજ્યને જોઈ બીજા મહારથિ તમારા પુત્રોએ બાણના વરસાદથી સાત્યકિને આગ્રહાદન કરી દીધો. એવી રીતે મહારથિ એવા ધણાક તમારા પુત્રોએ ઢાંકી દીધેલા તેણે એક એકને પાંચ બાણથી વિધી વળી સાતથી વિધી ઉતાવળથી આઠ બાણેકરી દુર્યોધનને વિધિ વળી મોટા યશવાળા તેણે હાસ્ય કરી શત્રુને ભય કરનાર એવું એનું ધનુષ્ કાપી બાણેકરી મણિમય હસ્તિનું છે ચિન્હ જેમાં એવો એનો ધ્વજ પાડી તીક્ષ્ણ એવા બીજા ચાર બાણે કરી એના ચાર ધોડાઓને હણી ક્ષુરપ્રનામના બાણથી એના સારથિને પણ પાડી વળી મર્મ બેદનાર ધણાક બાણ મહારથિ કુરરાજ ઉપર પણ નાંખ્યા. હે રાજન્, એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિના ઉત્તમ બાણોએ હણેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન તત્કાળ સંગ્રામમાંથી નાસી જઈ ધનુષ્ ધરનાર ચિત્રસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે સમયે આકાશમાં રાહુ જેમ ચંદ્રને ગળે તેમ સંગ્રામમાં સાત્યકિએ ગળેલા રાજ્યને જોઈ જગત બધું હાહાકાર કરવા લાગ્યું. તે શબ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ હલાવતો અશ્રીને પ્રેરણા કરતો ‘આગળ જલદી જા,’ એમ સારથિને તિરસ્કાર કરતો મહારથિ કૃતવર્મા જ્યાં મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સમર્થ સાત્યકિ હતો ત્યાં આવ્યો. મોટું ફાડેલા કાળસરખા આવતા તેને જોઈ હે મહારાજ, સાત્યકિએ પોતાના સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે, બાણ ધારણ કરેલો આ કૃતવર્મા જલદી રથેકરી આવે છે વાસ્તે સર્વ ધનુષ્ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા એની સામે રથેકરી તું જા. એવાં તે વચન સાંભળી સારથિ તેજ વખતે વિધિથી રથેલા અત્યંત વેગવાન અશ્વવાળા

રથેકરી ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભોજ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાર પછી અત્યંત સંકુલ્લ થયેલા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેહ વેગવાન એ વ્યાઘ્ર હોય તેની પેઠે એક બીજા સામે આવ્યા. ઘેટલામાં કૃતવર્માએ છવીશ આણુ સાત્યકિ ઉપર નાંખી તીક્ષણુ એવા પાંચ. આણુથી સારથિને વિંધી બીજા ચાર આણેકરી દમન કરેલા સૈંધવ એવા ચાર અશ્વને વિંધી સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજ્જવાળા સુવર્ણના આબુખંધ તથા સુવર્ણનું કવચ પેહેરેલા કૃતવર્માએ સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળુ મોટું ધનુષ જેથી સુવર્ણના પુંખવાળા આણેકરી સાત્યકિને વારી રાખ્યો. અર્જુનને જેવા ઈચ્છતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ ઉતાવળથી કૃતવર્મા ઉપર એથી આણુ નાંખ્યા. એ રીતે બલવાન શત્રુએ અત્યંત વિધેયો, શત્રુને તપાવનાર કોઈથી સહન થાય નહિ એવો કૃતવર્મા પૃથ્વી કંપવાથી જ્ઞેમ પર્વત કંપે તેમ કંપાયમાન થયો. તેટલામાં સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિએ ત્રેસઠથી એના ચાર ઘોડાને, તીક્ષણુ એવા સાતથી સારથિને વિંધી સુવર્ણના પુંખવાળો, ક્રોધાયમાન થયેલા સર્પ સરખો મોટી જવાળાવાળો આણુ સાંધી કૃતવર્મા ઉપર નાંખ્યો. યમદંડની જેને ઉપમા અપાય એવો ઉગ્ર તે આણુ સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના શોભિતા એના કવચને ભેદી રૂધિર યુક્ત તે પૃથ્વી પ્રત્યે ગયો. તે રીતે સાત્યતના આણુથી પીડાયલો રૂધિરયુક્ત શરીરવાળો સિંહદંટ, ઘણાક પરાક્રમવાળો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કૃતવર્મા રથમાં બેસવાના સ્થાનકપાસે ગોઠણુભેર થઈ પડી ગયો. એ રીતે સહસ્ત્રાર્જુન સરખા અને સમુદ્રની પેઠે ક્ષોભ પમાડવાલાયક નહિ એવા કૃતવર્માને નિવારણુ કરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, ખડ્ગ, શક્તિ તથા ધનુષથી સંકિર્ણ, ગજ અશ્વ તથા રથેકરી સંકુળ, સેંકડો શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયવડે પ્રવર્તે કસ્યું છે રૂધિર જેમાં એવી સેનાને ઈન્દ્ર જેમ આસુરી સેનાને છોડે તેમ છોડી દેઈ સર્વ સૈન્ય જોતાં તેમના મધ્યમાં થઈ પેઠે આગળ જવા લાગ્યો. હાર્દિક્ય એવા બળવાન કૃતવર્મા સંજ્ઞા પામી બીજું મોટું ધનુષ ગ્રહણુ કરી ત્યાં યુદ્ધમાં પાંડવોને વારણુ કરતાં ઉભો રહ્યો.

॥ સમાશ્વસ્યચહાર્દિકયોગૃહ્યચાન્યન્મહન્દ્રુઃ ॥

॥ તસ્યૌસતત્રબલવાન્વારયન્યુધિપાંડવાન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधन
कृतवर्मपराजये गुर्जरभाषायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ કાલ્યમાનેષુસૈન્યેષુશૈન્યેનતતસ્તતઃ ॥

॥ મારદ્વાજઃશરઘ્વાતૈર્મહદ્ગ્નિઃસમવાકિરત્ ॥

સંન્ય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ તે તે સ્થાનકે સૈન્યોને નસાયાં; ત્યારે દ્રોણાચાર્ય મોટા બાણના ઓધ તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે દ્રોણ તથા સાત્યકિનો સર્વ સૈન્ય જોતાં બલિ તથા ઈન્દ્રના સરખો અત્યંત મોટો સંપ્રહાર થતો હતો. જેમાં દ્રોણાચાર્યે સર્વ લોહમય વિચિત્ર પ્રકારના સર્પસરખા આકારવાળા ત્રણ બાણોકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને લલાટ વિષે વિધ્યો. હે મહારાજ, દ્રોણે લલાટમાં અર્પણ કરેલા તે ત્રણ બાણોકરી સાત્યકિ, ત્રણ શિખરવાળા પર્વતસરખો શોભતો હતો. તેટલામાં વળી છિદ્ર જોનાર દ્રોણાચાર્યે ઈન્દ્રના વજ્રસરખા શબ્દવાળા બીજા બાણ એની ઉપર નાંખ્યા. પરમાત્મ જાણનાર દાશાર્હ એવા સાત્યકિએ દ્રોણના ધનુષ્માંથી મૂકાયેલા આવતા તે બાણોને સુંદર પુંખવાળા બે બે બાણોકરી કાપી નાંખ્યા. હે વિશાંપતે, દ્રોણે પણ એની તે લઘુતાને જોઈ હાસ્ય કરી તત્કાળ ત્રીશ બાણોકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને વિંધી એની લાઘવિથી વિશેષ લઘુતા દેખાડતા વળી તીક્ષ્ણ એવા પચાસ બાણ એની ઉપર નાંખ્યા. હે રાજન્, રાક્ષામાંથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા સર્પ જેમ આવે, તેમ દ્રોણના રથમાંથી સાત્યકિ ઉપર બાણ આવતા હતા. તેમજ સાત્યકિએ નાંખેલા રૂધિરનું બોજન કરનાર હજારો બાણ દ્રોણરથપ્રત્યે આવતા હતા. હે મારિષ, બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય દ્રોણ તથા સાત્યકિ એવા સાત્યકિની લઘુતા જોતાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને અમે સમાન જાણતા હતા. તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ નતપર્વ એવા નવ બાણોકરી દ્રોણને હણી બીજા તીક્ષ્ણ બાણથી એના ધ્વજને હણી દ્રોણાચાર્ય જોતાં બીજા સો બાણોકરી એના સારથિને પણ હણ્યો. એવું સાત્યકિનું લાઘવ જોઈ મહારથિ દ્રોણે સિંતેરબાણથી એના સારથિને અને ત્રણ ત્રણ બાણથી ઘોડાઓને વિંધી બીજા એકેકરી રથઉપર રહેલા માધવના ધ્વજને કાપી સુવર્ણના પુંખવાળા બીજા બલ્લ નામના બાણોકરી મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિનું ધનુષ્ પણ કાપી નાખ્યું. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ સાત્યકિએ તે ધનુષ્નો ત્યાગ કરી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી તે દ્રોણ ઉપર નાંખી. પદ્મ વસ્ત્ર બાંધેલી પોતા સામે આવતી તે લોહમયી મદાને દ્રોણાચાર્યે વિચિત્ર પ્રકારના ધણુક બાણોકરી વારી રાખી. તે સમયે

સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિએ બીજું ધનુષ્ અહણુ કરી શિળા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા ધણુક બાણેકરી શરવીર દ્રોણાચાર્યને વિંધી મોટા સિંહનાદ કર્યો. તેને સર્વ શસ્ત્ર ધારણુ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સહન કરી શક્યા નહિ તેથી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયી શક્તિ અહણુ કરી વેગથી તેણે સાત્યકિના રથ પ્રત્યે નાંખી. કાળસરખી ઉગ્ર, દારૂણ શબ્દવાળી તે શક્તિ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયા વગર રથને બેઠી પૃથ્વી પ્રત્યે ગઈ. હે ભરતર્ષભ, શિનિ-પૌત્ર સાત્યકિએ પણ એના દક્ષિણ ભુજને પીડતાં બ્રહ્મેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. હે રાજન, દ્રોણે પણ સંગ્રામમાં માધવ એવા સાત્યકિનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી મોઢું ધનુષ્ કાપી રથશક્તિએકરી એના સારથિને વિંધ્યો. એટલે કેતક પત્રાકાર મુખવાળી શક્તિએ કરી હણાયલો તેનો સારથિ રથમાં બેસવાના ભાગ પાસે બેસી મૂઠિત થઈ બે ઘડી બેઠને પ્રાપ્ત થયો. હે રાજન, ત્યાંસુધી અતિ માનુષ એવું સૂતનું કર્મ પણ પોતે કર્યું, અને ઘોડાઓની રાશ પકડી દ્રોણ સાથે યુદ્ધ પણ કર્યું. હે વિશંપતે, પછી -હટ છે ૩૫ જેવું એવા મહારથિ સાત્યકિએ સો બાણે કરી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણને વિંધ્યા. હે ભારત, દ્રોણે પણ તેની ઉપર પાંચ બાણ નાંખ્યા તે ધોર એવા તેનું કવચ બેઠી રૂધિરનું પાન કરતા હતા એ રીતે દ્રોણના ભયંકર બાણથી વિધવાને લીધે અત્યંત ઋષ્ટ થયેલા સાત્યકિએ દ્રોણના સુંદર રથ ઉપર ધણુક બાણ નાંખી બીજા એક બાણેકરી એના સારથિને પૃથ્વી ઉપર પાડી બાણેકરી સારથિ વગરના અશ્વ તે તે સ્થાનકે દોડાવ્યા હે રાજન, સંગ્રામમાં સારી રીતે દોડતો શોભિતો તે રથ ચંદ્રની પેઠે હજારો મંડલ કરતો હતો. તે વખતે તમારી તરફના રાગ્નઓ સહિત રાજપુત્રો ‘અરે દોડો; દ્રોણના અશ્વને પકડો,’ તે રીતે પોકાર કરતા હતા હે રાજન, પછી તે સર્વ મહારથિઓ જલદી સાત્યકિને મૂકી જ્યાં દ્રોણ હતા ત્યાં પોતે પણ તલ્લાળ દોડીને ગયા. એ રીતે સાત્યકિના બાણથી પીડિત થઈ નાસતા તેમને જોઈ આકુલ એવું તમારું સૈન્ય વળી ભાગવા લાગ્યું. અને દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા તે અશ્વેકરી પાછા વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઈ ઉભા રહ્યા. કારણ પરાક્રમી તે પાંડવ તથા પાંચાલોએ બેઠેલા વ્યૂહને જોઈ સાત્યકિને વારવામાં યત્ન ન કરતાં વ્યૂહનીજ રક્ષા કરવા લાગ્યા. એ રીતે ક્રોધરૂપ ક્રોધે સંદિગ્ધ કરેલો દ્રોણરૂપ અગ્નિ પાંડવ તથા પાંચાલોને જાણે બાળી નાંખતો હોય નહિ તેની પેઠે નિવારણુ કરી ઉદ્ધ પામેલા કાળસૂર્યની પેઠે ઉભો રહ્યો.

॥ નિવાર્યપાંડુપંચાલાન્દ્રોણાભિઃપ્રદહન્નિવ ॥

॥ તસ્થૌક્રોધેધ્મસંદીપ્તઃકાલસૂર્યૈવોદ્યતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेसात्य
किपराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

સંજયઁવાચ ॥ દ્રોણંસન્નિત્વાપુરુષપ્રવીરસ્તથૈવહાર્દિક્યમુખાંસ્ત્વદીયાન્ ॥

॥ પ્રહસ્યસૂતંવચનંવમાષેશિનિપ્રવીરઃકુરુપુંગવાગ્ચ ॥

સંજય કહે છે—હે કુરુપુંગવ, પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિ દ્રોણ તથા કૃતવર્માને આદિ લેઈ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને છતી હાસ્ય કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે સૂત, કેશવ તથા અર્જુનને બાળ્યા છે શત્રુ જેમના એવા આપણે આ કાર્યમાં નિમિત્તમાત્ર છીએ. કારણ તેમણે હણેલાઓને આપણે હણીએ છીએ. એ રીતે પોતાના સારથિને કહી શત્રુને હણનાર ધનુષ ધરનારમાં અગ્રણી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બળવાન સાત્યકિ ચોતરફથી બાણ ફેંકતો માંસપ્રત્યે જેમ બાળપણ પડે તેમ પરસૈન્યમાં પડતો હતો. અંદ્ર તથા શંખસરખા વર્ણવાળા અશ્વેકરી તમારા સૈન્યપ્રત્યે જતા સૂર્યકિરણો સરખા ઉત્તમ રથવાળા પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર એવા તેને તમારી તરફના વારવા સમર્થ થતા નહતા. તેમજ હે ભારત, અસહ્ય પરાક્રમ તથા ધણા બળવાળા ઈન્દ્ર સરખા પ્રભાવવાળા તેને તમારી તરફના સર્વ ગણ, શરહસ્ત્રમાં આકાશમાં રહેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઈ જોઈ શકે નહિ તેમ સામે જેવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે આવતા સાત્યકિને ક્રોધે કરી પૂર્ણ, અતિ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ધનુષ તથા સુવર્ણનું કવચ ધારણ કરનાર, રાજશ્રેષ્ઠ સુદર્શને હાથી વારી રાખ્યો. હે ભારત, તે વખતે તે બેડિના થતા અત્યંત દારૂણ સંપ્રહારને તમારા યોદ્ધા તથા સોમકો વૃત્રાસુર તથા ઈન્દ્રના યુદ્ધને જેમ દેવસમુદાય વખાણે તેમ વખાણતા હતા. અને સુદર્શન • રાજ્યે અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા સેંકડો બાણેકરી સંગ્રામવિષે સાત્યકિમાં મુખ્ય એવા સાત્યકિને વિધ્યો. હે રાજન, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ પણ તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉ

કાપી નાંખ્યા. તેમજ ઈન્દ્રની જેને ઉપમા અપાય એવે સાત્યકિ સુદર્શન ઉપર જે જે આણુ નાંખતો હતો. તે આણુને ઉત્તમ રથમાં બેઠેલો સુદર્શન ઉત્તમ આણુકરી એ એ ત્રણ ત્રણ કડકા કરી. નાંખતો હતો. વળી તીક્ષ્ણ તેજવાળા સુદર્શને સાત્યકિના આણુવડે વેગે કરી હણાતા પોતાના આણુને જેઈ ક્રોધથી જાણે આળી નાંખવા ઈચ્છતો હોય નહિ તેની પેઠે સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના આણુ તેની ઉપર નાખી, કાનપર્યંત ધનુષ્ જેથી અગ્નિસરખા રૂડા પુંખવાળા તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રણ આણુ સાત્યકિ ઉપર નાંખ્યા. જેઓ તેના દેહાવરણને ભેદી તેના શરીરમાં પેઠા. તેમજ રાજપુત્ર એવા તે સુદર્શને ધનુષ્ સાંધી પ્રજ્વલિત એવા બીજા ચાર આણુકરી હઠાત્કારથી રૌપ્યસરખા વર્ણવાળા તેના ચાર ઘોડાઓને પણ હણ્યા. એ રીતે તેણે હણેલા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ શિનિના પૌત્ર ઈન્દ્રસરખા પરાક્રમવાળા વેગવાન સાત્યકિએ, અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા આણુણુકરી સુદર્શનના ઘોડાઓને હણી તત્કાળ સિંહનાદ કરી વજ્રસરખા ભક્ષનામના આણુકરી એના સારથિનું મસ્તક કાપી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે કાળાનગસરખા કુરુપ્ર નામના આણુથી હે રાજન, પૂર્વે ઈન્દ્રે જેમ સંગ્રામમાં અતિબળવાન એવા બળનું મસ્તક કાપ્યું હતું તેમ પૂર્ણચંદ્રસરખું કુંડળસહિત સુદર્શનનું શોભિતુ મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સંગ્રામમાં તે રાજપુત્રને હણી પરમ હર્ષયુક્ત થયેલો ઈન્દ્રસરખો પરાક્રમી વેગવાન, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા સાત્યકિ શોભતો હતો. ત્યાર પછી હે રાજન, લોકને વિસ્મય પમાડવા ઈચ્છતો મનુષ્યમાં શૂરવીર તે જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે આણુના ઓધથી તમારા સૈન્યને નિવારણ કરી રૂડા અશ્વયુક્ત પોતાના રથેકરી જવા લાગ્યો. વળી જે પોતાના આણુ સમીપે આવેલા શત્રુઓને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ આણુકરી બાળતો હતો, તે સમયે એવા વિસ્મય કરવાલાયક મૂખ્ય તેના કર્મને એકઠા મળેલા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ વખાણતા હતા.

॥ તત્તસ્યવિસ્માયનીયમગ્ર્યમપૂજયન્યોધવરાઃસમેતાઃ ॥

॥ પ્રવર્તમાંનાનિષ્ઠગોચરેરીન્દદાહવાળૈર્હૃતમુગ્યથૈવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे गुर्जर-
भाषायां अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃસસાત્યકિર્ધીમાન્મહાત્માનૃણિપુંગવઃ ॥

॥ સુદર્શનનિહત્યાજૈયંતરપુનરબ્રવીત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ત્યાર પછી વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુદ્ધિમાન મહાત્મા તે સાત્યકિએ સંગ્રામમાં સુદર્શનને હણી વળી પોતાના સારથિને કહ્યું કે, રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિએકરી દુઃપ્રવેશ્ય, બાણ તથા શક્તિરૂપી ઉન્મત્તી માળાવાળા, ખૂર્જીરૂપી છે મત્સ્ય જેમાં, ગદારૂપ જેમાં ગ્રાહ છે, શ્વરવીરોના આયુધરૂપ શબ્દવાળા, પ્રાણિનો અપહાર કરનાર, બળંકર વાહિનરૂપ મોટો શબ્દ કરનાર, યોદ્ધાઓને દુઃખરૂપ સ્પર્શવાળા, કાયરને અસહ્ય, જલસંધના બળરૂપ રાક્ષસોએકરી બાણે વિંટાયો હોય નહિ એવા દ્રોણસૈન્યરૂપી દુસ્તર મહાસમુદ્રને આપણે તરી ગયા છીએ અને હવે બાકીના સૈન્યને, તરવા લાયક યોદ્ધા છે જળ જેમાં એવી કુત્સિત નદી સરખું હું માનું છું; માટે સશ્વમરહિત થઈ ધોડાઓને ચલાવ. સંગ્રામમાં પાછળ ચાલનાર સહિત દ્રોણને તથા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ હાદિક્યને જીતી હાલ અર્જુનને હસ્ત પ્રાપ્ત થયેલાની પેઠે નજીક આવેલા હું માનું છું. તેમજ શુષ્ક છે તૃણ તથા વેલા જેમાં એવા વનમાં રહેલા પ્રદીપ્ત વનિહમી પેઠે અનેક સૈન્યને જોઈ મને જરા પણ ત્રાસ ઉત્પન્ન થતો નથી. પડેલા પાયદળ, અશ્વ રથ તથા હસ્તિના ઓઘેકરી વિપમ, પાંડવમાં મુખ્ય એવા અર્જુનને ગમન કરેલી પૃથ્વીને જે. હે સારથે, ચોતરફ દોડતા રથ, ગજ તથા અશ્વેકરી તે મહાત્માએ બંગાણ પાડેલું સૈન્ય ચોતરફ દોડે છે, તેમ લાલ એવી રજ ચોતરફ ઉડતી દેખાય છે, માટે શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા શ્વેત અશ્વવાળા અર્જુનને સમીપે હું માનું છું; અને આ શબ્દ પણ ધણા પરાક્રમવાળા ગાંડીવનો સંભળાય છે. હે સૂત, જેવાં આ બધાં નિમિત્ત મને થાય છે તે પ્રમાણે સૂર્ય અસ્ત થયાની પેહેલે જરૂર અર્જુન સૈંધવને હણશે. વાસ્તે ધિરેધિરે ધોડાઓને આશ્વાસના કરતાં બ્યાં શત્રુની સેનામાં આ મોળ પેહેરેલા કવચયુક્ત કૂર કર્મ કરનાર, યુદ્ધમાં દુર્ભેદ, દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા કાંબોજ ઉભા છે ત્યાં જ. તેમજ બાણ તથા ધનુષ્ ધરનાર, પ્રહાર કરનાર, શક્ર, કીરાત, દરદ બરબર, તામ્રલિપ્તક તથા વિવિધ પ્રકારના આયુધ હાથમાં છે જેમના એવા ધણાક ખીજા સર્વ મ્લેચ્છ સંગ્રામ વાસ્તે મારીજ સન્મુખ ઉભેલા છે. રથ, હસ્તિ અશ્વ તથા પાયદળસહિત એ બધાઓને સંગ્રામમાં હણી આ બળંકર કિલ્લાને આપણે તરી ગયા

હીએ, એમ તું ધાર. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી તેનો સારથિ તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે; હે સત્યવિક્રમ, હે વાણ્જેય, હે મહાભુજ, યદ્યપિ ક્રોધાયમાન થયેલા પરશુરામ, રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણ, કૃપ તથા મહેશ્વર, તમારી આગળ આવી ઉભારહે તોયપણુ તમારો આશ્રય કરેલા મને સંભ્રમ થાય નહિ. હે શત્રુસંહન, તમે; યુદ્ધમાં કવચ પેહેરેલા કૂરકર્મ કરનાર, યુદ્ધમાં દુર્મદ, અત્યંત ધણાંક કાંબોજ, ધનુષ્યાણુ ધરનાર પ્રહાર કરનાર યવન, શક, કિરાત, દરદ, બરબર, તામ્રલિપ્તક તથા વિવિધપ્રકારના આયુધ છે હાથમાં જેમને એવા ખીજા મ્લેચ્છોને પણ જીતેલા છે; તેમાં પૂર્વે ક્યારેય પણ મને સંભ્રમ થયો નથી સારે હે ધીર, આ સંગ્રામરૂપ ગાયના પગલાને પામી મને સંભ્રમ ન થાય તેમાં શુંજ કહેવું? હવે હે આયુધમન, કયા માર્ગે અર્જુનપ્રત્યે તમેને પમાડુ અને હે વાણ્જેય કેની ઉપર તમે કૃદ્ધ થયા છો? કેમને મૃત્યુ સમીપ આવેલો છે, અને કેમનું મન આજ યમપુરીપ્રત્યે જવાનો ઉત્સાહ કરે છે? તેમ યુદ્ધમાં ચતુર કાળઅંતક તથા યમની જેને ઉપમા અપાય એવા પરાક્રમસંપન્ન તમેને સંગ્રામમાં જેઈ કાણુ ભાગશે? અને હે મહાભુજ, આજ વૈવસ્વતરાત્ર ક્રમને યાદ કરે છે? એવાં સારથિનાં વચન સાંભળી સાત્યકિએ કહ્યું કે હે સારથે, દૈત્યોને જેમ ઈન્દ્ર હણે તેમ આ મુંડાએને હણી પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામીશ; વાસ્તે કાંબોજપ્રત્યે મને લઈ જા. આજ એમનો નાશ કરી પ્રિય પાંડવપ્રત્યે હું જઈશ. હે સૂત, આજ મુંડતું સૈન્ય તથા સર્વ સૈન્ય વારંવાર હણાવાથી દુર્યોધનસહિત કૌરવ મારા પરાક્રમને દેખશે. તેમાં સંગ્રામમાં વિદીર્ષી તથા કૌરવ સૈન્યનો શબ્દ સાંભળી દુર્યોધન અનેક પ્રકારથી સંતાપ પામશે. આજ પાંડવમાં મુખ્ય, શ્વેત છે અશ્વ જેના એવા આચાર્ય કરેલો માર્ગ હું તને દેખાડીશ. આજ મારા આયુધી હણાયેલા હજારો મુખ્ય યોદ્ધાઓને જેઈ દુર્યોધનરાજ પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. આજ જલદી ઉત્તમ આણુ ક્રૈંકતા ઊંખાડીયાના ચક્રસરખા મારા ધનુષને કૌરવો જોશે. આજ મારે આણુકરી ખંડિત અંગવાળા વારંવાર રૂધિરને સ્રવતા સૈનિકોના વધને જેઈ દુર્યોધન સંતાપ પામશે. આજ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણતાં માર ક્રૂદ્ધરૂપ જેઈ દુર્યોધન આ લોકને બે અર્જુનવાળો માનશે. આજ મોટા સંગ્રામમાં મેં હણેલા મોટા રાજાઓને જેઈ દુર્યોધન સંતાપ થશે. આજ સંગ્રામમાં હજારો રાજાઓને હણી મહાત્મા પાંડવો વિષે રહેલો મારો સ્નેહ તથા ભક્તિ રાજાઓને હું દેખાડીશ.

તેમ આજ માફ જળ, પરાક્રમ તથા કૃતજ્ઞતાને કૌરવો જાણશે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં તેના વચન સાંભળી સારથિએ બીજેલા, સારી રીતે વહન કરનાર. ચંદ્રસરખા પ્રકાશમાન અશ્વોને ચલાવ્યા. ત્યારે આકાશનું જાણે પાન કરતા હોય નહિ એવા મન તથા પવનસરખા વેગવાળા તે ઉત્તમ અશ્વોએ સાત્યકિને તત્કાળ યવનો પ્રત્યે પ્રાપ્ત કર્યો. તે સમયે યુદ્ધ કરવામાં ચતુર એવા ધણુક તે યવનોએ સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ એવા તે સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઈ તેની ઉપર ધણુક બાણ નાંખ્યા. હે રાજા, વેગવાન સાત્યકિએ નતપર્વ એવા બાણકરી તેમના બાણ તથા અસ્ત્રોને કાપી નાંખ્યા; તેથી તે એને પ્રાપ્ત ન થયા. અને ઉગ્ર એવા સાત્યકિએ સુવર્ણના પુખ્તવાળા અત્યંત તીક્ષ્ણ ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણકરી યવનોના જીવ તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે સાત્યકિએ નાંખેલા બાણ ચોતરફથી તેમનાં લોહમય તથા કાંસાનાં કવચ અને શરીરોને ભેદી પૃથ્વીતલપ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. તેથી શૂરવીર સાત્યકિએ હણવા માંડેલા સેંકડો મ્હેચ્છ પ્રાણુ રહિત થઈ પૃથ્વીતલવિષે પડતા હતા. કર્ણપર્યંત પ્રત્યાં એવી મૂકેલા એક બીજામાં મળેલા બાણકરી એક બાણથી પાંચ, છ, સાત તથા આઠ યવનોને તે ભેદવા લાગ્યો. હે વિશાંપતે, એવી રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ હજારો કાંબોજ, શક, શયર, કિરાત, તથા બર્બર નામના મ્હેચ્છોને મારી માંસ તથા રૂધિરના ગારાથી સંકુલ એવી અગમ્યરૂપ રણભૂમિને કરતાં તમારા સૈન્યનો ક્ષય કરતો હતો. તે દસ્યુના શીરસ્થાણુ સહિત કેશ વગરના મોટી દાઢીવાળા પડેલા મસ્તકોએ કરી સંકોર્ણુ રણભૂમિ પીંચી વગરના પક્ષિઓએકરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. અને રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેમનાં એવા ધોડેકરી વિંટાયલું રણાંગણુ લાલ વાદળથી વિંટાયેલા આકાશ સરખું દેખાતું હતું. એવી રીતે સાત્યકિ એવા સાત્યકિએ વજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા સુંદર પર્વવાળા બાણવડે હણેલા મ્હેચ્છોએકરી પૃથ્વી વિંટાઈ ગઈ અને કષ્ટથી પ્રાણુ સાચવનાર ખેદયુક્ત ચિત્તવાળા સંગ્રામમાં સાત્યકિએ જીતેલા કવચ પેહેરેલા બાકીના મ્હેચ્છ પાની તથા ચામુકથી ઘોડાઓને મારતા ઉત્તમ વેગનો આશ્રય કરી બચથી ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત પુરુષમાં સિંહરૂપ, સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ એરીતે દુર્બલ એવા કાંબોજના સૈન્યને નસાડી યવનના તથા શકના મોટા સૈન્યને પણ પરાભવ પમાડી

તમારાઓને જીતી તમારા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી પોતાના સારથિને ‘ આગળ જા,’ એ રીતે હાલેલા લાગ્યો. સંગ્રામમાં પૂર્વે ખીન્ન કોઈએ ન કરેલ એવા તેના કર્મને જોઈ ગંધર્વ સહિત ચારણ ઝીની અત્યંત પ્રશંસા કરતા હતા. હે વિશંપતે, એ રીતે જતા અર્જુનના પૃથ્વરક્ષક એવા તેને જોઈ ચારણ અત્યંત સંહૃષ્ટ થયા અને તમારાઓ પણ તેનાં વખાણ કરતા હતા.

॥ તંયાંતંષ્ટગોત્તારમર્જુનસ્યવિશંપતે ॥

॥ ચારણાઃપ્રેક્ષ્યસહૃષ્ટાસ્ત્વદીયાશ્રામ્યપૂજયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे यव-
नपराजये गुर्जरभाषायां एकोनविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

સંજયઝવાચ ॥ જિત્વાયવનકાંબોજાન્યુયુધાનસ્તતોર્જુનં ॥

॥ जगामतवसैन्यस्यमध्येनरधिनांवरः ॥

સંજય હહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતે રથિમાં શ્રેષ્ઠ યુધધાન સા-
લકિ, યવન તથા કાંબોજોને જીતી તમારા સૈન્યના મધ્યમાં થઈ ત્યાંથી અ-
ર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. સુંદર દાઢવાળો, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, વિચિત્ર પ્રકાર-
નાં છે કવચ તથા ધ્વજ જેના એવો તે, વ્યાઘ્ર જેમ મૃગને ભય પમાડે
તેમ તમારા સૈન્યને ભય પમાડતો હતો. સુવર્ણનો છે પૃષ્ઠ ભાગ જેનો, સુ-
વર્ણની ચંદ્રાકૃતિથી સંકુલ એવા મોટા વેગવાળા ધનુષને અત્યંત ફેરવતો
રથે કરી માર્ગે પ્રત્યે વિચરતો, સુવર્ણના છે બાજુબંધ તથા શીરસ્ત્રાણ જેનાં,
સુવર્ણના કવચથી વિંટાયેલો, સુવર્ણથી શોભિતો છે ધ્વજ જેનો એવો શ-
રવીર તે મેરૂ પર્વતના શીખર સરખો તેમજ સંગ્રામમાં મંડલાકાર દેખાય
છે ધનુષ જેવું, તેજરૂપી સૂર્યકિરણોથી શોભિતો મનુષ્યમાં સૂર્યરૂપ તે, શર-
દ્ગતુના ઉદય થયેલા સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. વૃષ સરખા છે રકંઘ ત-
થા નેત્ર જેનાં એવો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તમારાઓના ગંધર્વમાં, જેવો ગાયોના
મધ્યમાં વૃષ શોભે તેવો શોભતો હતો. દ્રોણસૈન્ય તથા દુરતર એવા ભો-
જસૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા જલસંઘરૂપી અર્જુન તથા કાંબોજની વાહિની-
ને તરી, હાર્દિક્યરૂપ મગરમચ્છથી મુક્ત થયેલા, સૈન્યસમુદ્રને તરેલા મદોન્મ-
ત હસ્તિસરખા તથા તે સરખી ગતિવાળા, યુધના મધ્યમાં ઉભેલા, મદ
ઝરતા હસ્તિસરખા જતા સાત્યકિને જોઈ વ્યાઘ્રની પેઠે તેને મારવા ઈચ્છતા

અત્યંત દુઃખ થયેલા 'શસ્ત્રવાન' કોઈથી સહન થાય નહિ એવા તમારી તરફના દુર્યોધન, ચિત્રસેન, દુઃશાસન, વિવિંશતિ, શકુનિ, દુઃસહ, યુવા એવો દુર્ધર્મી, ક્રુષ્ણ, તથા બીજા પશુ ધૃષ્ટાક શરવીર તેની પાછળ દોડ્યા. તે બન્નેએ હે મારિષ, પર્વવિષે વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા સમુદ્રના સરખો તમારા સૈન્યનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે ટાણે શિનીકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પોતાની પાછળ આવતા તે સર્વને જોઈ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે 'અરે રથને ધિરથી ચલાવ' એમ કહી વળી પોતાના સારથીપ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે સારથે, હસ્તિ અશ્વ, રથ તથા પાયદળથી સંકુળ રથના શબ્દ કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતુ પૃથ્વી અંતરિક્ષ તથા સમુદ્રને કંપાવતુ આ દુર્યોધનનું સૈન્ય જલદી મારી સામે આવે છે; પશુ હે સૂત, મહાસંગ્રામમાં પૂર્ણિમાને વિષે વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રને જેમ કિનારો વારે તેમ આ દુર્યોધનના સૈન્યસમુદ્રને હું વારી રાખીશ. હે સૂત, મહાસંગ્રામમાં ઈંદ્રસરખા મારા પરાક્રમને તું જો. આ હું તીક્ષ્ણ બાણેકરી શત્રુઓના સૈન્યનો નાશ કરું. સંગ્રામમાં મેં હણેલા પાયદળ, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને જો. તેમજ અગ્નિ સરખા મારા બાણેકરી વિધાયા છે દેહ જેમના એવા હજારોને જો. ધણા પરાક્રમવાળો સાત્યકિ એ રીતે પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહે છે તેટલામાં 'છોડી દે, નાશિ જ, ઉભો રહેજે, જો,' એ રીતે બોલતા યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા તમારી તરફના સૈનિકો જલદી તેની સમીપે પ્રાપ્ત થયા, પોતાના સમીપે પ્રાપ્ત થવા દૈર્ઘ્ય તે શરવીરો એ રીતે બોલે છે તેટલામાં સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી ત્રણસો અશ્વ તથા ચારસો હસ્તિઓને હણ્યા. તે ટાણે ધનુષ્ ધરનાર તેમનો તથા તેનો, મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો દેવાસુર સંગ્રામસરખો અત્યંત બચકર સંપ્રહાર પ્રવર્તમાન થયો. હે મારિષ, તે સમયે મેધજાળ સરખા તમારા પુત્રના સૈન્યને શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ સર્પ સરખા બાણેકરી રૂંધિ રાખ્યું; અને હે મહારાજ, પરાક્રમિ તથા બચરહિત તેણે બાણસમુદાયથી ઠંકાર્થ ગયેછતે પણ તમારી તરફના ધણાકને માર્યા. હે રાજેન્દ્ર, તે ઠેકાણે અત્યંત મોટું આશ્ચર્ય મેં જોયું જે સાત્યકિનો કોઈ પણ બાણ ફાગટ જતો ન હતો. રથ, નાગ તથા અશ્વેકરી દુઃપ્રવેશ્ય, પાયદળરથ ઉર્મિથી સંકુલ એવો આપણા સૈન્યરૂપી મહાસમુદ્ર, સાત્યકિ રૂંધિ કિનારાને પ્રાપ્ત થઈ ઉભો રહ્યો. સંગ્રામ છે નર, નાગ તથા અશ્વ જેમાં એવું તેણે બાણેકરી ચો-

તરફથી મારવા માંડેલું તમારું સૈન્ય ટાઢથી પીડિત થયેલી ગાયોની પેઠે તે ઠેકાણે ભમતું હતું. હે રાજન્, સાત્યકિના બાણેકરી વિંધાયેલ નહિ એવા કોઈ પણ પાયદળ, રથ, હસ્તિ, ષોડશ્વાર તથા ઘોડાને હું જોતો ન હતો. હે રૂપ, સાત્યકિએ જોયો સૈન્યનો ક્ષય કર્યો તેવો તો અર્જુને પણ કર્યો ન હતો. એ રીતે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભયરહિત લાઘવયુક્ત શિનિ-પૌત્ર પોતાનું પ્રવિણપણું દેખાડતો અર્જુનથી પણ અતિશય યુદ્ધ કરતો હતો, તેટલામાં દુર્યોધનરાજ્યે ત્રણબાણેકરી સાત્યકિના સારથિને અને તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને વિંધીસાત્યકિને પણ ત્રણથી વિંધી વળી બીજા આઠ બાણેકરી વિંધ્યો. દુઃશાસને સોળથી, શકુનિએ પચ્ચિશથી, ચિત્રસેને પાંચથી, તથા દુઃસહે પંદર બાણથી, સાત્યકિને વક્ષ-સ્થળમાં વિંધ્યો. એવી રીતે તેઓએ બાણેકરી હણેલો યાદવકુળમાં સિંહરૂપ સાત્યકિ ગર્વથી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તે સર્વને વિંધી, અત્યંત વિંધાયલા તેમને કરી ધણા પરાક્રમવાળો તે સંગ્રામમાં બાજપક્ષિની પેઠે વિચરતો હતો. વળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે શકુનિનું ધનુષ તથા હાથનાં મોળાં કાપી ત્રણ બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં દુર્યોધનને વિંધી સોચિત્રસેનને, દશથી દુઃસહને, તથા વિશથી દુઃશાસનને વિંધ્યો. હે વિશાંપતે, તે સમયે તમારા સાળા શકુનિએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી આઠ બાણથી સાત્યકિને વિંધી વળી પાંચથી વિંધ્યો. તેજ ટાણે દુઃશાસને દશથી, દુઃસહે ત્રણથી, દુર્યુએ બારવડે, તથા દુર્યોધને તોતેર બાણેકરી માધવ એવા તેને વિંધી, તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણેકરી તેના સારથિને વિંધ્યો. એ રીતે યજ્ઞ કરતા એકઠા મળેલા શૂરવીર તે સર્વ મહારથિઓને રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિએ પાંચ પાંચ બાણવડે વિંધી બક્ષ બાણથી તમારા પુત્રના સારથિને તત્કાળ હણ્યો. તેથી તે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. હે પ્રભો, તે સારથિ પડ્યો તે સમયે તમારા પુત્રના તે રથને વાયુ સરખા વેગવાળા તે અશ્વ સંગ્રામ-માંથી બાજુએ ભેઈ ગયા. હે રાજન્, તેટાણે તમારા પુત્રના તે રથને જોઈ હજાર તમારા સૈનિકો ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત, ભાગતાં તે સૈન્યને જોઈ સાત્યકિ, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુખવાળા તીક્ષ્ણ બાણેકરી તમારા સર્વ સૈન્યને નસાડી અર્જુનના રથપ્રત્યે ગયો. તેટાણે બાણનું ગ્રહણ, સારથિનું રક્ષણ તથા પોતાના આત્માનું પાલન કરતા તેને તમારી તરફના વખાણતા હતા.

॥ તંશરાનાદદાનંચ રક્ષમાણંચસારથિં ॥

॥ આર્માનંપાલયાનંચ તાવકાઃસમપૂજયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनपलायने गुर्जरभाषायां विशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ संप्रमृद्य महत्सैन्यं यातं शैनेयमर्जुनं ॥

॥ निर्हिंकाममते पुत्राः किमकुर्वत संजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય, મોટા સૈન્યને મદન કરી અર્જુનપ્રત્યે જતા સાત્યકિને ગઈ છે લજ્જા જેમની એવા તે મારા પુત્રાએ શું કશું? તેમજ અર્જુનસરખા સાત્યકિના ચરિત્રને જેઈ મરણને ઈચ્છતા એમને ધિરજ કેમ રહી? તેમજ સૈન્યના મધ્યમાં પરાજય પામેલા તે ક્ષત્રિયોને શું કહેશે અને મોટા યશવાળો સાત્યકિ યુદ્ધમાં કેમ અતિક્રમણ કરી ગયો? હે સંજય, મારા પુત્ર જીવતે છતે સાત્યકિ કેમ જઈ શક્યો તે મને કહે. હે તાત, આ તો અતિ આશ્ચર્ય તારાથી હું સાંભળુ છું જે તે ધણા મહારથિ શત્રુઓ સાથે એકતું યુદ્ધ થયું પણ આ વિપરીત જેઈ મારા પુત્રનાં ભાગ્ય મંદ છે એમ હું માનુ છું કારણ જે સંગ્રામમાં એકસો સાત્યકિ મહારથિઓને હણે છે. હે સંજય, ક્રોધાયમાન થયેલા તે એક સાત્યકિને પણ જે સૈન્ય પૂર પડી શક્યું નહિ ત્યારે જ્યાં સર્વ પાંડવ ઉભા હોય ત્યાં તો તે ક્યાંથી પૂર પડે? માટે તે સાત્યકિ તો સંગ્રામમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર તથા પ્રવિણ એવા દ્રોણાચાર્યને જીતી સિંહ જેમ પશુગણને હણે તેમ મારા પુત્રને હણશે. કારણ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ જે સાત્યકિને સાવધાન થયેલા ધણાક કૃતવર્માદિક શરવીર પણ હણવા સમર્થ થયા નહિ અને મોટા યશવાળા તે શિનિ પૌત્રે જેવું યુદ્ધ કશું તેવું તે ઠેકાણે અર્જુનને પણ કશું ન હતું. સંજય કહે છે-હે રાજા, તમારા ખરાગ વિચાર અને દુર્યોધનના કર્મથી જે થયું તે હું કહું તે સાવધાન થઈને સાંભળો. તે સંશયક તમારા પુત્રની આરાધી પરસ્પર યુદ્ધમાં પરમ કૂર એવી મતિ કરી યુદ્ધ કરવા પાછા આવ્યા. દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા ત્રણ હમ્મર ધો-રેસવાર, શક, કાંભોજ, બાલિક, યવન, પારદ, કુલિંદ, તંગણ, અંગલ, પૈશાચ, બરબર, તથા ક્રોધાયમાન થયેલા પાપાણુ છે હાથમાં જેમને એવા

પારવતીય યોદ્ધાઓ, શક્તિ નામના જાતુઓ જેમ અમિ સામે દોડે તેમ શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિ સામે દોડ્યા. અને પાંચસો ખીન્ન શૂર-વીર, સો મહારથ, હજાર રથ, હજાર હસ્તિ તથા બે હજાર ઘોડા લેઈ વિ-વિધ પ્રકારનાં પાણુ નાંખતા મહારથિ તે તથા અસંખ્ય પાયદળ સાત્યકિ સામે દોડ્યા. હે ભારત, તે સર્વને ‘ અરે આને મારો ’ એમ પ્રેરણા કરતા દુઃશાસને સાત્યકિને વારી રાખ્યો. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવું સાત્યકિનું મો-હુ ચરિત્ર અમે જોયું, જે એકલે પોતે અસંખ્યાંતની જેઠે ધણાક સાથે યુદ્ધ કર્યું, જેમાં તેણે રથસૈન્ય, હસ્તિસૈન્ય તે ઘોડેસ્વાર તથા દસ્યુઓને પણ ચો-તરફથી હણ્યા. હે ભારત, તે સ્થાનકે મંથન કરેલા ચક્ર, ભાગેલા મોટા આયુદ્ધ, બહુ પ્રકારથી ભાગેલા આરા, ધુંસરી, દંડ, મંથન થયેલા હસ્તિઓ, પાડેલા ધ્વજ, કવચ, માળાઓ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા રથના નિચેના ભા-ગવડે જેમ ગ્રહકરી આકાશ ઢંકાય તેમ તે રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી. તે-મજ પર્વત સરખા અંજન, વામન, સુપ્રતિક, મહાપદ્મ તથા ઔરાવતના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ ખીન્ન કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધણાક શ્રેષ્ઠ હ-સ્તિઓ પ્રાણરહિત થઈ રણભૂમિમાં સુતા હતા. તે સંગ્રામમાં સાત્યકિએ વનાયુજ, પાર્વતીય, કાંમોજ, બાલિક તથા ખીન્ન ધણાક શ્રેષ્ઠ અશ્વોને પ-ણુ હણ્યા. તેમજ નાના દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનેક જાતિના હજારો હસ્તિ-ઓને પણ તેણે માચ્યા. એ રીતે હણાવાથી તેઓ ભાગવા લાગ્યા તેમને જોઈ તે દસ્યુઓને દુઃશાસને કહ્યું કે ‘ હે અધર્મજ, પાછા વળી યુદ્ધ કરો; શું ભાગો છો? ’ એમ કહ્યું તોયપણુ પાછા ન વળેલા તેમને જોઈ તમારા પુત્રે પાપાણુથી યુદ્ધ કરનાર શૂરવીર પાર્વતીઓને કહ્યું કે એ યુદ્ધ સાત્યકિ જાણુતો નથી માટે અશ્મયુદ્ધ ન જાણુનાર યુદ્ધકામુક એવા તેને અશ્મયુદ્ધ-માં કુશળ એવા તમો હજો. તેમ સર્વ કૌરવ પણ પાપાણુ યુદ્ધમાં ચતુર ન-થી માટે તમો બચરહિત થઈ સાત્યકિ સામે દોડો. તમારી પાસે તે આવી શકશે ન-હિં. એવાં દુઃશાસનનાં વચન સાંભળી પાપાણુથી યુદ્ધ કરનાર તે સર્વ પાર્વતીય રા-જાઓ રાજ સામે જેમ મંત્રિઓ જાય તેમ શૈતેય એવા સાત્યકિ સામે દોડ્યા. સ્વાર પછી પર્વતમાં રહેનારા તેઓ હસ્તિના મસ્તક જેવડા પાપાણુ ઉગા-મી સાત્યકિની આગળ સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા. તેમજ તમારા પુત્રે પ્રેરણા કરેલા સાત્વતના વધને ઈચ્છતા કેટલાક ખીન્ન પણ ગોદાણેકરી ચોતરફથી દિશાઓને રૂધતા હતા. એ રીતે શિલાયુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા સામે આવતા તે

પ્રત્યે સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવા બાણ નાંખ્યા. સર્પ સરખા નારાયનામના તે બાણેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, પાર્વતિય યોદ્ધાઓએ નાંખેલી તે બયંકર પાપાણુ વૃદ્ધિને કાપી નાંખી. હે મારિષ, પતંગ નામના જંતુના સમુદાય સરખા પ્રદીપ્ત એવા તે પાપાણુના ચૂર્ણથી બહુધા કરી સૈન્ય હાહાકાર કરતાં હજીવા લાગ્યું. હે રાજન્, તેથી કપાઈ ગયા છે બાહુ જેમના એવા ઉગા-મેલ મોટી શિલાવાળા પાંચસો શૂરવીર પૃથ્વીતલવિષે પડી ગયા. તેમજ પાપાણુસહિત કપાઈ ગયા છે હાય જેમના એવા ખીજા હજાર તથા શ્વતસ-હસ્ત યોદ્ધાઓ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયાવગર રણભૂમિમાં પડતા હતા. એ રીતે સાત્યકિએ પાપાણુથી યુદ્ધ કરનાર યત્ન કરતા સંગ્રામમાં ઉમેલા ધણાક હજાર શૂરવીરોને માર્યા. તે આશ્ચર્યસરખું થયું. તેટલામાં વળી વ્યાત્તમુખ, લોહનાં ત્રિશૂળ છે હાથમાં જેમને એવો દરદ, તંગણ, ખસ, લંપાક, તથા કુલિંદ નામના મ્હેન્દ્રોએ ચોતરફથી સાત્યકિઉપર પાપાણુની વૃષ્ટિ કરી, તેની પ્રતિક્રિયામાં ચતુર તેણે નારાય નામના બાણેકરી તે પાપાણુને કાપી નાંખ્યા. અંતરિક્ષમાંજ તીક્ષ્ણ બાણુવડે ભેદ પામેલા તે પાપાણુના શબ્દેકરી રથ, અશ્વ, ગજ તથા પાયદળ સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યા. તેમ બાણુથી થએલા પાપાણુના ચૂર્ણેકરી દુઃખ પામતા મનુષ્ય, ગજ તથા વાજિઓ બમરે દંશ કરેલાની પેઠે ત્યાં ઉભા રહેવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. નાશ થતા બાકી રહેલા રૂધિરથી વ્યાપ્ત, ભેદાયાં છે મસ્તક પીડ જેમનાં એવા હસ્તિઓ સાત્યકિના રથને છોડી દેઈ દૂર જતા હતા. તે સમયે હે મારિષ, માધવ એવા સાત્યકિએ પીડિત કરેલા તમારા સૈન્યનો પર્વવિષે વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રનો જેવો શબ્દ થાય તેવો મોટો શબ્દ થતો હતો. બયંકર તે શબ્દને સાંભળી દ્રોણે પોતાના સારથિને કહ્યું કે હે સૂત, કોષાયમાન થયેલો સાત્યકિમાં મહારથિ આ સાત્યકિ અનેક રીતે સૈન્યને વિદારણ કરતો કાળની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરે છે, વાસ્તે હે સૂત, જ્યાં આ શબ્દ થાય છે ત્યાં મારા રથને લેઈ જા. કારણ કે જરૂર પાપાણુયોધિસાથે સાત્યકિનો સમાગમ થયો છે. તેમ ભાગતા અશ્વ, સર્વ રથિઓને તે તે ઠેકાણે લેઈ જાય છે; વિગત છે કવચ તથા શસ્ત્ર જેમના, એવા કેટલાક તો ઝ્વાનિયુક્ત થઈ તે તે સ્થાનકે પડે છે. તેમ સારથિઓ બયંકર ચુંદને લીધે ઘોડાઓને નિયમમાં રાખવા સમર્થ થતા નથી. એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે સારથિએ કહ્યું કે હે આયુષ્યમન્, કૌરવનું સૈન્ય યો-

તરફ દોડતું જાય છે તેમાંથી તે તે ઠેકાણે સંગ્રામમાં જીત થઈ દોડતા યોદ્ધાઓને જુઓ. તેમ પાંડવસહિત આ શરવીર પંચાલ તમનેજ મારવાની ઈચ્છાથી એકઠા મળી ચોતરફ દોડે છે. માટે હે અરિદમ, આ ટાણે ત્યાં જવું વા સ્થાનકે ઉશું રહેતું તેમાં શું કાર્ય કર્તવ્ય છે? તે વિષે વિચાર કરો. તેમ સાત્યકિ દૂર ગયો છે. એ રીતે દ્રોણાચાર્યને સારથિ કહે છે તેટલામાં અનેક પ્રકારના રથિઓને હણતો સાત્યકિ દેખાયો. એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિએ હણવા માંડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સાત્યકિના રથનો લાગ કરી દ્રોણસૈન્યપ્રત્યે દોડ્યા. તેમ રથિઓ સાથે પૂર્વે દુઃશાસન વરતતો હતો તે સર્વ યોદ્ધાઓ પણ ભયભીત થઈ દ્રોણ રથપ્રત્યે દોઆ.

॥ યૈસ્તુદુઃશાસનઃસાર્દ્ધરથૈર્પૂર્વન્યવર્તત ॥

॥ તેમીતાસ્ત્વમ્યધાવંતસર્વેદ્રોણરથંપ્રતિ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्याकेप्रवेशे
गुर्जरभाषायां एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ દુઃશાસનરથંદ્વણસમીપેપર્યવસ્થિતં ॥

॥ મારદ્વાજસ્તતોવાક્યંદુઃશાસનમથાબ્રવીત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, સમીપે ઉભેલા દુઃશાસનના રથને જોઈને દ્રોણાચાર્યે દુઃશાસનપ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે દુઃશાસન, આ સર્વ રથિઓ કેમ પલાયન કરે છે? રાત્રનું તો કુશળ છે અને હજી સંધ્ય જીવતો છે અને રાત્રનો પુત્ર તથા રાત્રનો ભાઈ એવો મહારથિ તું યુવરાજને પામી યુદ્ધમાં શું કરવા ભાગે છે? તેમ પૂર્વે તેં દ્રૌપદીને કહ્યું હતું જે હે દાસિ, ધૂતમાં અમે તને જીતી છે વાસ્તે તું અમારી દાસી થઈ ઈચ્છા પ્રમાણે વિચરનારી થા અને રાત્ર એવા મારા મોટા ભાઈનાં વસ્ત્ર વહન કર અને તારા પતિયો તો ધંડ સરખા છે એમ કહી આ ટાણે તું પલાયન કેમ કરે છે? તું પોતેજ પંચાલ તથા પાંડવ સાથે મોટું વૈર કરી એક સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઈ સંગ્રામમાં કેમ ભય પામે છે? પૂર્વે ધૃતક્રિડાવિષે અક્ષ મહણ કરી શું નહોતો જાણ્યો તે એ અક્ષજ પરિણામે દારણ સર્પસરખા બાણ-રથ થશે. તેમ પાંડવોને કડુવચન સંભળાવનાર પણ વિશેષેકરી તુંજ છે

અને પૂર્વે દ્રૌપદીને, જે ક્ષેશ થયો તેનું મૂળ પણ તું જ છે. આ ટાણે તારે માન ક્યાં ગયું? ગર્વ ક્યાં ગયો? પરાક્રમ ક્યાં ગયું? તથા તારે ગર્જના કરવું ક્યાં ગયું? અને, અશ્વમેધ સર્પસરખા પાંડવોને કોપાવી હવે ક્યાં જઈશ. આ ભારતી સેના, રાજ્ય તથા દુર્યોધન પણ શોચ કરવા યોગ્ય છે. કારણ જેના ભાઈ કંઈ એવો તું પક્ષાયન કરવામાં તત્પર છે, હે વીર, તારે તો ભયથી પીડિત થયેલી, વિદીર્ણ થયેલી સેનાનું પોતાના બાહુબળવડે રક્ષણ કરવું જોઈએ તો તું આજ રણસંગ્રામનો ત્યાગ કરી ભયભીત થઈ પારકાઓને હર્ષ પમાડે છે. હે શત્રુસૂક્ષ્મ, સૈન્યનો નાયક એવો તું જ્યારે નાશી ભય સારે આશ્રયવગરના ભય પામેલા સૈન્યમાં ભયભીત થયેલો બીજો કોણ ઉભો રહે? એકલા તે સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતાં આજ તારી બુદ્ધિ સંગ્રામમાંથી પક્ષાયન કરવાની થાય છે ત્યારે જે વખતે સંગ્રામમાં ગાંડીવ ધનુષ્વાળા અર્જુન, ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવને દેખીશ ત્યારે શું કરીશ. જે સાત્યકિના બાણથી ભય પામી તું પક્ષાયન કરે છે તે બાણ યુદ્ધમાં સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી જેની કાંતિ છે એવા અર્જુનના બાણ સરખા નથી; અને હે વીર, તારી પક્ષાયન કરવાની જો બુદ્ધિ હોય તો જલદી જ. ગાંધારીના ઉદરમાં પ્રવેશ કર. કારણ તે વગર તો પાંડવ સાથે વૈર કરી પૃથ્વીમાં દોડતા તારે બીજે સ્થાનકે જીવન હું જોતો નથી. માટે એમજ વિચાર હોય તો જ્યાં સૂધી છૂટા મૂકેલા સર્પસરખા અર્જુનના બાણ તારા શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયા નથી તેટલામાં પાંડવ સાથે સલાહ કરી ધર્મરાજને પૃથ્વી આપી દે. તેમજ જ્યાં સૂધી મહાત્મા પાંડવ તારા સો ભાઈઓને હાણી પૃથ્વી લેઈ ગયા નથી તેની અગાઉજ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. અને જ્યાં સૂધી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા સંગ્રામમાં પ્રશંસા કરવા લાયક શ્રીકૃષ્ણ ક્રોધયુક્ત થયા નથી તેની અગાઉ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. જ્યાં સૂધી મહાબાહુ ભીમસેને મોટી સેનાને વહન કરી તારા ભાઈઓને યદુલુ કચ્છા નથી તેની અગાઉ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. પૂર્વે તારા ભાઈ દુર્યોધનને બીજા કણ્ઠ તું જે સંગ્રામમાં પાંડવો અજેય છે વાસ્તે તેમની સાથે શાંતિ કર તથાપિ મંદબુદ્ધિવાળા તારા ભાઈએ તેમ કચ્છું નહિ વાસ્તે યુદ્ધમાં ધૈર્ય રાખી સાવધાન થઈ પાંડવ સાથે યુદ્ધ કર. તારે રૂધિર પણ ભીમસેન પાન કરશે એમ મેં સાંભળ્યું છે તે પણ તેનું કહેવું તેમજ સત્ય થશે. હે સુબાલિશ, ભીમના પરાક્રમને શું તું જાણતો ન હોતો? જે તેની સાથે વૈરનો આરંભ

કર્યો. વાસ્તે જ્યાં સાલકિ ઉભો છે ત્યાં રથેકરી જ્વલદી તું જા. હે ભારત, તારા કબરનું આ સૈન્ય નાશી જશે માટે તું પોતાને વાસ્તે સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા સાલકિ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર. એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી તમારો પુત્ર દુઃશાસન કંઈ પણ બોલ્યો નહિ અને સાંભળેલું ન સાંભળ્યા જેવું કરી જે માર્ગે સાલકિ ગયો હતો તે રસ્તે પોતે ગયો. પાછા ન ફરનાર મ્હેચ્છના મોટા સૈન્ય યુક્ત તે સાવધાન થઈ સાલકિને પ્રાપ્ત થઈ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રથમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય પણ અત્યંત કુદ્ધ થઈ મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પાંચાલ તથા પાંડવ સામે દોડ્યા. એવી રીતે દ્રોણાચાર્ય પાંડવના સૈન્યપ્રત્યે પ્રવેશ કરી સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને નસાડતા હતા. હે મહારાજ, દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી પાંડવ, પાંચાલ, તથા મત્સ્યોનો મોટો નાશ કરતા હતા તે તે ઠેકાણે સૈન્યોને જીતતા દ્રોણ સામે આવી તેજસ્વી એવા પાંચાલપુત્ર વીરકેતુએ સન્નત છે પર્વ જેમના એવા પાંચ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી એકેકરી એના ધ્વજને વિંધી સાતેકરી સારથિને વિંધ્યો. હે મહારાજ, તે ઠાણે સંગ્રામમાં મેં આશ્ચર્ય જોયું જે દ્રોણાચાર્ય વેગેકરી પાંચાલ સામે યુદ્ધમાં વધી શક્તા નહિ. હે મારિષ, હે રાજન્, એ રીતે સંગ્રામમાં રૂંધાયલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ ધર્મપુત્રના જયને ઈચ્છતા પાંચાલોએ ચોતરફથી તેમને વિંટી લીધા. તે વખતે તે સર્વ પાંચાલો અગ્નિસરખા બાણ, અમૂલ્ય બાલા તથા વિવિધપ્રકારનાં શસ્ત્ર એક દ્રોણઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજન્, દ્રોણાચાર્ય બાણગણેકરી આકાશમાં રહેલા મોટા જળધરોને જેમ વાયુ હણે તેમ આવતા તે બાણને હણી પોતે શોભતા હતા. પછી પારકા શૂરવીરને હણનાર દ્રોણાચાર્યે મહા ભયંકર સૂર્ય તથા અગ્નિસરખો બાણ વીરકેતુના રથપાંચે સાંધ્યો. હે રાજન્, પ્રજ્વલિત હોય નહિ જાણે એવો તે બાણ પાંચાલ કુળના પુત્ર વીરકેતુને બેઠી રૂધિરથી આર્દ્ર એવો તે તત્કાળ ધરણી પ્રત્યે ગયો. તેજ સમય પાંચાલકુળનો પુત્ર તે બ્રાહ્મણ પીડિત કરેલો મોટો ચંપક વૃક્ષ જેમ પર્વતના અગ્રભાગથી પડે તેમ રથ ઉપરથી જવદી નિચે પડ્યો. મહાજનવાન મોટા ધનુષ્વાળો તે રાજપુત્ર હણ્યો તેને જોઈ ઉતાવળા થતા પાંચાલોએ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વિંટી લીધા. અને ભાઈના દુઃખથી કૃશ થયેલા યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ચિત્રકેતુ, સુધન્ના, ચિત્રવર્મા તથા ચિત્રરથ એ-

ઓ ઝોકઠા મળી વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ જળનો વરસાદ કરે તેમ બા-
ણનો વરસાદ મૂકતા દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યા. એ રીતે મહારથિ રાજપુત્રોએ
બહુ પ્રકારે હણેલા બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેમના અભાવ વાસ્તે ક્રોધ કરી
કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી તેમની ઉપર ધણાક બાણ નાખ્યા. હે રાજસત્તમ,
તેના બાણેકરી હણાયલા તે રાજકુમાર કંઈ પણ કર્તવ્યને ન જાણતા હતા.
એરીતે મુંઢ થયેલા તેમને જોઈ મોટા યશવાળા કાપાયમાન થયેલા દ્રોણા-
ચાર્ય હસતા હોય નહિ તેની પેટે તે રાજકુમારોને અશ્વ, સારથિ તથા ર-
થરહિત કરી તીક્ષ્ણ એવા બીજા બહુ બાણેકરી જેમ ફૂલને વીણે તેમ તે-
મનાં ઉત્તમાંગ પાડી નાંખ્યાં. હે રાજન્, એરીતે દ્રોણે હણેલા સુંદર કાન્તિ-
વાળા તે પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં, જેમ દૈત્ય તથા દાનવ પડતા હતા તેમ રથ
ઉપરથી પૃથ્વીવિષે પડ્યા. હે રાજન્, પ્રતાપવાન્ દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં તે-
મને મારી સુવર્ણનો છે પૃથ્થ ભાગ જેનો એવા દૂરાસદ ધનુષને ફેરવતા હ-
તા. દેવ સરખા તથા મહારથિ એવા તે પાંચાલ હણાયા તેમને જોઈ અ-
ત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડી ક્રોધથી સંગ્રામમાં દ્રોણ-
રથ પ્રત્યે દોડી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. તે સમયે સૈન્યમાં હા-
હાકાર શબ્દ થતો હતો. પૃથક્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બ-
હુ પ્રકારે બાણેકરી ઢાંકી દીધા તો પણ દ્રોણાચાર્ય વ્યથા ન પામતાં હાસ્ય
કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે ટાણે ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલા પાંચા-
લ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને નત છે પર્વ જેમના એવા નેવું બાણેકરી વક્ષસ્થ-
ળમાં હણ્યા. બળવાને વક્ષસ્થળમાં અત્યંત વિધેલા મોટા યશવાળા તે, ર-
થમાં બેસવાના સ્થાનક પાસે બેસી ગયા. અને કંઈક મૂર્છિત થયા. હે મા-
રિષ, તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ પરાક્રમી તથા મહાર-
થિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ધનુષનો ત્યાગકરી જલદી હાથમાં ખડ્ગ લેઈ રથમાંથી નિચે કુદી
ક્રોધથી લાલનેત્રવાળો તે કાયાઉપરથી દ્રોણાચાર્યનું મસ્તક કાપવા સાર જ-
લદી તેના રથમાં ચઢી બેઠો. તેટલામાં પ્રાપ્ત થઈ છે સંઘા જેને એવા દ્રો-
ણાચાર્ય મોટા શબ્દથી ધનુષ ગ્રહણ કરી નજીક આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નેને જોઈ
તેને મારવાની ઇચ્છાથી સમીપ રહેલાને વેધ કરનાર એવા વૈતસ્તિક બા-
ણેકરી તેને વિધી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.
તે સમયે ધણાક બાણેકરી દ્રોણે હણેલા મહાબળવાન્ પરાક્રમી, શરવીર તે
વેગરહિત થવાથી દ્રોણના રથમાંથી જલદી નિચે ઉતરી પોતાના રથમાં

અઠી બેઠા. પછી મોડું ધનુષ્ મહાશુક્રી મહારથિ તેણે સંગ્રામમાં દ્રોણને વિધ્યા. હે મહારાજ, દ્રોણાચાર્યે પણ બાણેકરી પૃષ્ઠ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થ. ચેક્ષા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિધ્યો તે સમયે દ્રોણ તથા પાંચાલનું પૂર્વે ટ્રેલોક્યને ઈચ્છતા એવા ઈન્દ્ર તથા પ્રહલાદનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા, યુદ્ધમાંગના જાણુતાર, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓના મનને મોહ કરતા દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણેકરી એક બીજાને પરસ્પર હણતા હતા. વળી મહાત્મા તે બેઉ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ જળનો વરસાદ કરે તેમ પરસ્પર બાણનો વરસાદ કરી આકાશ, પૃથ્વી તથા દિશાઓને અચ્છાદન કરી દેતા હતા. હે મહારાજ, તે બેઉના તે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને ભૂતસમુદાય, ક્ષત્રિઓ તથા તમારા સૈનિકો વખાણુતા હતા અને સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરતા દ્રોણાચાર્ય અવશ્ય આપણે વશ થશે એમ પંચાલ રાજાઓ આક્રોશ કરતા હતા. તેટલામાં ઉતાવળા થતા દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિનું મસ્તક વૃક્ષનું પાકેલું ફળ જેમ પાડે તેમ પાડી નાંખ્યું. હે રાજા, તે સમયે તે મહાત્માના અશ્વ ભાગવા લાગ્યા. તેને જોઈ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય તે તે ઠેકાણે પંચાલ તથા સંજય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભો, એવી રીતે પ્રતાપવાન તથા શત્રુઓને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્ય પાંડવ તથા પંચાલને જીતી પાછા પોતાના વ્યૂહ પ્રત્યે જઈ ઉભા રહ્યા; પણ યુદ્ધમાં પાંડવ એને જીતવાનો ઉત્સાહ કરતા ન હતા.

॥ વિજિત્યપાંડુપંચાલान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥

॥ स्वन्यूहंपुनरास्थायस्थितोभवदरिंदमः ॥

॥ नचैनंपांडवायुद्धेजेतुमुत्सेहिरेप्रभो ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे द्रोण-
पराक्रमे गुर्जरभाषायां द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

સંજયઝવાચ ॥ તતોદુઃશાસનોરાજનૃશૈનેયંસમુપાદ્રવત્ ॥

॥ કિરન્શરસહસ્રાણિપર્જન્યઇવવૃષ્ટિમાન્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન, ત્યાર પછી દુઃશાસને વૃષ્ટિ-
માન મેઘની પેઠે હજારો આણુ નાંખતાં સાત્યકિ સામે દોડી સાઠ આણુકરી
તથા બીજા સોળથી તેને વિધ્યો. તોય પણ યુદ્ધમાં ઉભેલો તે મૈનાક પ-
ર્વતની પેઠે કંપાયમાન થયો નહિ. તેટલામાં વળી શૂરવીર દુઃશાસને અત્યં-
ત ઘણાક આણુ તેની ઉપર નાંખી અનેક દેશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા
રથસમુદાયેકરી તેને વિધી લીધો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, વળી મેઘની પેઠે શબ્દ
કરી દશેય દિશાઓને જાગૃદાયમાન કરતાં ઘણાક આણુ તેની ઉપર નાંખ્યા.
એ રીતે સંગ્રામમાં પોતા સામે આવતા તે કૌરવોને મહાઆહુ સાત્યકિએ સા-
મે દોડી આણુકરી તેમને ઢાંકી દીધા. સાત્યકિના આણુના ઓઘથી ઢાંકાઈ
ગયેલા દુઃશાસન છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ભયભીત
થઈ તમારાં સૈન્ય જોતાં સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર, તેઓ ભા-
ગવા લાગ્યા તોયપણ તમારો પુત્ર દુઃશાસન આણુકરી સાત્યકિને પીડતાં
નિર્ભય થઈ સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો. વળી તેણે સંગ્રામમાં ચાર આણુથી તે-
ના ચાર અધને, ત્રણેકરી સારથિને, અને સોથી સાત્યકિને વિંધિ મોટા
શબ્દ કર્યો. હે મહારાજ, તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા માધવ એવા સાત્યકિએ
સંગ્રામમાં આણુકરી રથ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત તેને અદૃશ્યકરી શૂર-
વીર દુઃશાસનને આણુકરી વિંટી લીધો. તેટાણે કરોળિયો જેમ લાળેકરી
વિંટાય તેમ આણુકરી વિંટાયલા સશંક એવા દુઃશાસનને, શત્રુને જીતનાર
સાત્યકિએ વળી ઉતાવળથી આણુકરી વિંટી લીધો. તે રીતે સાત્યકિના સે-
કડો આણુકરી વિંધાયલા દુઃશાસનને જોઈ દુર્યોધનરાજાએ ત્રિગર્તોને કહ્યું
કે, તમે સાત્યકિના રથપ્રત્યે જાઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી કૂર છે ક-
ર્મ જેમનાં એવા યુદ્ધમાં વિશારદ ત્રણ હજાર તિગર્તના રથિઓએ સાત્યકિની
સમીપે જઈ યુદ્ધમાં સ્થિર મતિ કરી મોટા રથસમુદાયથી સાત્યકિને વિંટી
લીધો. પછી પોતા સામે આવી આણુનો વરસાદ કરતા તે યોદ્ધાઓમાંથી
તેણે આણુકરી પાંચસો મુખ્ય યોદ્ધાઓને હણ્યા. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠના આણુ-
કરી હણાયલા તે પર્વત ઉપરથી મોટા વાયુના વેગેકરી ભાગેલા વૃક્ષ જેમ પ-
ડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા હે વિશંપતે, તે સમયે અનેક પ્રકારે છિન્ન-
ભિન્ન થયેલા હસ્તિઓ, પડેલા ધ્વજ તથા સાત્યકિના આણુકરી નાશ પામેલા ર-
ધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત, સુવર્ણથી શોભતા પડેલા અશ્વેકરી તે રણભૂમિ પુષ્પિત
એવા ખાખરાના વૃક્ષોએ કરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. સંગ્રામમાં સાત્યકિ-

એ મારવા માટેલા તમારી તરફના, કાદવમાં ડૂબેલા હસ્તિઓની પેઠે રક્ષણ કરનારને ન પ્રાપ્ત થતા હતા. તેથી તે સર્વ ગરૂડના બચથી જેમ મોટા સર્પ ગર્ત પ્રત્યે જાય તેમ દ્રોણરથ પ્રત્યે ગ્યાછા આવ્યા. અને ધ્રુવદીર સાત્યકિ તો આશીર્વાદસર્પ સરખા બાણેકરી પાંચસો ચોદ્ધાઓને મારી ધિરે ધિરે અર્જુનના રથ પ્રત્યે જવા લાગ્યો. એ રીતે જતા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિને તમારા પુત્ર દુઃશાસને સન્નત છે પર્વ જેમના એવા નવ બાણેકરી જલદી વિધ્યો. મોટા ધનુર્વાણા તેણે પણ સુવર્ણના મુખવાળા ગૃધ્રના પીંછાં બાંધેલા તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણેકરી તેને વિધ્યો. હે મહારાજ, હે ભારત, દુઃશાસને પણ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણથી સાત્યકિને વિધી વળી બીજા પાંચેકરી વિધ્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ પાંચ બાણથી તમારા પુત્રને હણી એનું ધનુર્ કાપી ગર્વથી અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા દુઃશાસને અર્જુન પ્રત્યે જતા વૃષ્ણવીર ઉપર તેને મારવાની ઈચ્છાથી લોહમયી શક્તિ નાંખી. હે રાજન, પોતા સામે આવતી તમારા પુત્રની બચાવે તે શક્તિને ગૃધ્રના પીંછાં બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી સાત્યકિએ સો તરેહથી કાપી નાંખી. હે જનેશ્વર, વળી તમારા પુત્રે બીજા ધનુર્ ગ્રહણ કરી બાણથી સાત્યકિને વિધી સિંહનાદ કર્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ તમારા પુત્રને મોહપમાડી અગ્નિશિખા સરખા બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં હણી, મોટા ભાગ્યવાળા તેણે સન્નત છે પર્વ જેમના એવા લોહમય તીક્ષ્ણમુખવાળા ત્રણ બાણથી વિધી વળી બીજા આઠથી વિધ્યો. દુઃશાસને વિશ બાણથી સાત્યકિને પાછો વિધ્યો. હે મહારાજ, સાત્યકિ એવા મહારથિ સાત્યકિએ પણ સન્નત છે પર્વ જેમના એવા ત્રણ બાણથી સ્તનના મધ્યભાગમાં તેને વિધી તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના વાહનને તથા સન્નતપર્વ બાણેકરી એના સારથિને હણી પરમાત્મ જાણનાર તેણે એક ભક્ષ બાણથી ધનુર્, પાંચ બાણથી હાયના મોજા, ભક્ષ નામના બે બાણેકરી ધ્વજ તથા રથ શક્તિ વિધી તીક્ષ્ણ એવા ધણાક બાણથી એના પાછળ ચાલનાર તથા એના સારથિને પણ હણ્યો. તેટલાણે કપાઈ ગયું છે ધનુર્ જેનું અને હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવા વિરથ થયેલા દુઃશાસનને જેઈ ત્રિગર્તનો સેનાપતિ પોતાના રથમાં બેસાડી સંગ્રામમાંથી તેને બહાર લઈ ગયો. હે ભારત, તે સમયે શૈભ્ય એવા મહાબાહુ સાત્યકિએ બે ઘડી સૂધી તેની પાછળ દોડી બીમસેનનાં વચન યાદ કરી તેને માર્યો નહિ. કારણ સમાના

મધ્યમાં સર્વ સાંભળતાં બીમસેને તમારા પુત્રોના વધની પોતેજ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. હે પ્રભો, એરીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિ, દુઃશાસનને જીતી હે રાજા, જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે ઉતાવળથી જવા લાગ્યો,

॥ તતોદુઃશાસનંજિત્વાસાત્યકિઃસંયુગેપ્રમો ॥

॥ જગામત્વરિતોરાજન્યેનયાતોધનંજયઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दु-
शासनपराजये गुर्जरभाषायां त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२३॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ किं तस्यांममसेनायांनासन्केचिन्महारथाः ॥

॥ येतथासात्यकिंयांतनैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે મારી સેનામાં શું કોઈ મહારથિ-
ઓ હતા નહિ? જે તે રીતે જતા સાત્યકિને તેમણે હણ્યો પણ નહિ; તેમ
વારી રાખ્યો પણ નહિ. તેમ ઈંદ્રદુથ્ય છે બળ જેતું એવા સત્યપરાક્રમ-
વાળા સાત્યકિએ જેમ દાનવો વિષે મહેંદ્ર પરાક્રમ કરે તેમ સંગ્રામમાં
એકત્રે પરાક્રમ કર્યું માટે જે માર્ગે સાત્યકિ ગયો તે સ્થાન શું શૂન્ય હતું?
વા તે ધણાક હણાયા હતા? હે સંજય, ઘૃષ્ણિકુળમાં વીર એવા સાત્યકિએ
જે કર્મ કર્યું તું કહે છે તે કર્મ કરવાનો ઈંદ્ર પણ ઉત્સાહ કરી શકે નહિ.
ઘૃષ્ણિ તથા અંધકુળમાં અત્યંત શૂરવીર એવા મહાત્મા સાત્યકિના અગ્ર-
દેય તથા અચિંત્ય એવા કર્મને સાંભળી માર મન વ્યથા પા-
મે છે. હે સંજય, સત્યપરાક્રમવાળા જે એકલા સાત્યકિએ ધ-
ણીક સેનાઓને મર્દન કરી અને જે રીતે તું એના પરાક્રમ વિષે
મને કહે છે તે પ્રમાણે તો તેથી મારા પુત્ર બચશે નહિ. હે સંજય, યુદ્ધ
કરતાં ધણાક મહાત્માઓને એકલો સાત્યકિ કેમ અતિક્રમણ કરી ગયો?
તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજા, નરથ અથ્થ, હરિત
તથા પાયદળ જેમાં છે એવો તમારી સેનાનો આરંભ પ્રલય સમય સરખો
હતો. તેમ હે માનંદ, તમારા સૈન્યમાં બોલાવેલા સમૂહો સરખો લોકવિષે
કોઈ પણ સમૂહ છે નહિ; એવી મારી મતિ છે. તેમ ત્યાં આવેલા દેવ
તથા આરણ્ય પણ આવી રીતે કહેતા હતા જે પૃથ્વીવિષે ધણા સમૂહ જો-

યા પશુ આ સમૂહ જોતાં અવધિ આવી રહી. તેમજ, હે વિશાંપતે, જ્યદ્રથના વધવિષે દ્રોણે જોયો વ્યૂહ રચેલો હતો તેવો વ્યૂહ કાઈ પણ થયો નથી. તેમ પરસ્પર દોડતા સૈન્યસમૂહોનો, શબ્દ પણ તીક્ષ્ણ વાયુએ ભેદ પમાડેલા સમુદ્રોના સરખો થતો હતો. હે નરોત્તમ, એકઠા મળેલા રાજાઓની તમારા સૈન્યમાં તથા પાંડવના સૈન્યમાં સેંકડો તથા હજારો ટુકડીયો હતી. તેમ સંગ્રામમાં દૃઢ છે કર્મ જેમનાં, કોષાયમાન થયેલા અત્યંત શૂરવીરોનો રૂવાટાં ઉભાં કરનાર મહા ભયંકર શબ્દ પણ ત્યાં થતો હતો. હે મારિષ, તેટલાજે બીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુળ, સહદેવ તથા પાંડુપુત્ર ધર્મારાજ આવી રીતે પોકાર કરતા હતા જે અરે સૈનિકો આવો, પ્રહાર કરો જલદી દોડો; કારણ શૂરવીર એવા સાત્યકિ તથા અર્જુન શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા છે. તેઓ જે રીતે સુખેકરી જ્યદ્રથના વધ પ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી કરો. એ રીતે સૈન્યોને પ્રેરણા કરી વળી કહેવા લાગ્યા કે, તે બેઉના અભાવથી કૌરવ કૃતાર્થ થશે અને આપણે તો જીતાયાજ છીએ. વાસ્તે તમે સર્વ એકઠા મળી મોટા વેગથી વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ કૌરવના સૈન્યસમૂહને ક્ષોભ પમાડો. એ રીતે બીમસેન તથા પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમે પ્રેરણા કરેલા ઉત્તમ તેજવાળા પોતાના પ્રિય પ્રાણુનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં મરણને ઈચ્છનારા સ્વર્ગને ઈચ્છતા મિત્રના કાર્ય વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરનારા તે સર્વ સંગ્રામમાં કૌરવોને મારવા લાગ્યા. તેમજ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા તમારી તરફના પણ યુદ્ધવિષે આર્યમતિ કરી યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. તે સમયે પ્રવર્તમાન થયેલા તે ભયંકર યુદ્ધમાં, સર્વ સૈન્યને જીતી સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો અને તે વેળાએ સૂર્યની કિરણો સરખી શોભિતી શૂરવીરોના કવચોની પ્રભા પણ સંગ્રામમાં સૈનિકોની દૃષ્ટિએને ચોતરફથી હણતી હતી. હે રાજન, તે રીતે મહાત્મા પાંડવ યજ્ઞ કરતા હતા તોય પણ મોટા તે સૈન્ય પ્રત્યે તે ગયો તે વેળાએ તેમનો તથા તેનો સર્વ જૂતનો અભાવ કરનાર મહા ભયંકર સન્નિપાત થયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે રીતે સૈન્ય આવવાથી કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્યોધને સંગ્રામમાં પૃષ્ઠ તો દેખાડ્યો નહોતો? કારણ મહાસંગ્રામમાં એકને ધણી સાથે સન્નિપાત, ત પણ વિશેષ કરી રાજાને વિષમ લાગે એમ મને ભાસે છે; તેમ તે સુખેકરી વૃદ્ધિ પામેલ અને લક્ષ્મિ તથા લોકનો ઈશ્વર માટે પૂછું છું કે એક એવો તે ધણીકને પ્રાપ્ત થઈ વિ-

મુખ તો થયો નહિ સંન્ય કહે છે—હે રાજન, હે ભારત, એકલા તમારા પુત્રનો ધણાક સાથે આશ્ચર્ય જે સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે નૃપ, સંગ્રામમાં હસ્તિ જેમ કમલિનીને મર્દન કરે તેમ તમારા પુત્ર દુર્યોધને મર્દન કરેલી પાંડવની સેનાને જોઈ બીમસેન છે આદિ જેમાં એવા પંચાલ તેની પાછળ દોડ્યા. તેટલાજ તમારો પુત્ર દુર્યોધન દશેકરી પાંડુપુત્ર બીમસેનને, ત્રણ ત્રણ બાણથી નકુળ સહદેવને, સાતથી ધર્મરાજને, છથી વિરાટ તથા દ્રુપદને, સોથી શિખંડીને, વિશથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા ત્રણ ત્રણ બાણથી દ્રૌપદીના પુત્રોને વિંધી તેમજ બાણેકરી સેંકડો બીજા યોદ્ધાઓને પણ, વિંધી ક્રોધાયમાન થયેલો તે જેમ કાળ પ્રજનો નાશ કરે તેમ ઉગ્ર એવા બાણેકરી હસ્તિ તથા રથનો પણ નાશ કરવા લાગ્યો. એ રીતે શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળેકરી શત્રુઓને હણતા તેના સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળા મોટા ધનુષને મનુષ્યો નિરંતર મંડલાકારજ દેખતાં હતાં. તેટલામાં હે કૌરવ્ય, ધર્મરાજાએ બે ભણ નામના બાણેકરી યત્ન કરતા તમારા પુત્રનું ધનુષ કાપી સારી રીતે નાંખેલા ઉત્તમ દશ બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. તે યુધિષ્ઠિરના નાંખેલા બાણ, તેનું કવચ ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગયા. તેથી પ્રસન્ન થયેલા પાંડવોએ પૂર્વે વૃત્તના વધવિષે દેવ તથા મહર્ષિઓએ જેમ ઇંદ્રને વિંદી લીધો હતો તેમ યુધિષ્ઠિરને વિંદી લીધા. તેટલામાં પ્રતાપવાન તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજું ધનુષ લેઈ ‘અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે,’ એમ રાજાને કહી તેની સામે આવ્યો. મહાસંગ્રામમાં આવતા તે તમારા પુત્રને જોઈ જયને ઈચ્છતા પંચાલ એકલા મળી સામે આવ્યા. તેમની યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા વરસતા મેઘને જેમ પર્વત વારે તેમ વારી રાખ્યા. હે મહાબાહો, તે વખતે તમારાઓનો તથા પાંડવોનો શ્વાટાં ઉભાં કરનાર સર્વ દેહિનો છે સંહાર જેમાં એવો રૂદ્રકીડા સરખો મોટો સંગ્રામ થયો. તેટલામાં નગ્ની જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા, તે માર્ગે શ્વાટાં ઉભાં કરનાર સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરે એવો મોટો શબ્દ થયો. એ રીતે હે મહાબાહો, હે ભારત, સૈન્યના મધ્યમાં અર્જુનનો, ધનુષ ધરનાર તમારાઓનો, સાલકિનો તથા વ્યૂહદારવિષે પારકાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યનો સંગ્રામ થયો. હે પૃથ્વીપતે, એ રીતે અર્જુન, દ્રોણ તથા મહારથિ સાત્વતના ક્રોધથી પૃથ્વીને વિષે આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

હે ભારત, શાંત થયેલા અઘ્નજ્ઞને જોઈ બૃહત્ક્ષત્રે સુવર્ણના પુંખવાળા શિ-
લાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સાઠ બાણેકરી આઘ્રણુને વિંધ્યા. • મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ
દ્રોણાચાર્યે પણ તેની ઉપર નારાયણામનો બાણ નાંખ્યો. તે નારાયણામનો
મૂકાયેલો બાણ તેનું કવચ બેઠી કાળો સર્પ જેમ રાક્ષસમાં પેસે તેમ પૃ-
થ્વીતલમાં પેઠો. એ રીતે દ્રોણના બાણેકરી અત્યંત વિંધાયેલા કેકય એવા
બૃહત્ક્ષત્રે મોટા ક્રોધેકરીને નેત્ર ફાડી શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પું-
ખવાળા સિતેર બાણથી દ્રોણને વિંધી બાણેકરી એના સારથિને પણ મ-
ર્મસ્થાનમાં વિંધ્યો. હે મારિષ, બૃહત્ક્ષત્રે ધણા બાણેકરી વિંધેલા દ્રોણાચાર્યે કેકયના
રથ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ એવા ધણાક બાણ નાંખી તે મહારથિને વ્યાકુળ કરી ચાર બા-
ણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી એક બાણેકરી એના સારથિને રથઉપરથી નિચે
પાડી બીજા બે બાણે કરી એના ધ્વજ તથા છત્રને કાપી પૃથ્વીઉપર પા-
ડી સારી રીતે મૂકેલા બીજા એક નારાયણામના બાણેકરી બૃહત્ક્ષત્રને -હ-
દયમાં વિંધ્યો. તેથી બેઠાયું છે -હદય જેનું એવો તે રણભૂમિમાં પડ્યો.
હે રાજન્, કેકયોમાં મહારથિ બૃહત્ક્ષત્ર હણાયો તેને જોઈ ક્રોધાયમાન થ-
યેલા શિશુપાળ પુત્ર ધૃષ્ટકેતુએ પોતાના સારથિને કહ્યું કે, હે સારથે, સર્વ
કેકય તથા પંચાલોની સેનાને હણતા કવચ પેહેરેલા આ દ્રોણાચાર્ય જ્યાં ઉ-
ભેલા છે ત્યાં મારો રથ લેઈ જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારથિએ ર-
થમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને વેગવાન એવા કાંબોજ અશ્વેકરી દ્રોણસમીપે પ્રાપ્ત
કર્યો. તે વખતે ચેદિઓમાં શ્રેષ્ઠ અતિ બળવાન ધૃષ્ટકેતુએ પતંગ નામનો
જંતુ જેમ અગ્નિસામે દોડે તેમ દ્રોણને મારવા તેની સામે દોડી સાઠ બા-
ણેકરી અશ્વ, રથ તથા ધ્વજસહિત દ્રોણને અત્યંત વિંધી વળી તીક્ષ્ણ ક-
રેલા બીજા બાણેકરી સુતેલા વાધને જાણે બધા પમાડતો હોય નહિ તેની
પેઠે તેને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ એવા છુરપ્ર ના-
મના બાણેકરી યતન કરતા મહોન્મત્ત એવા તેનું ધનુષ મધ્યભાગમાંથી કા-
પી નાંખ્યું. શિશુપાળ પુત્ર મહારથિ ધૃષ્ટકેતુએ પણ બીજું ધનુષ અહણુ ક-
રી ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે ચાર બાણેકરી
એના ચાર ઘોડાઓને હણી હસતા હોય નહિ જાણે તેની પેઠે કાયા ઉપરથી
સારથિનું મસ્તક કાપી એની ઉપર બીજા પચ્ચીસ બાણ નાંખ્યા. તે ટાણે
ઐદ્ય એવા ધૃષ્ટકેતુએ રથમાંથી નિચે કુદિ ગદા અહણુ કરી ઋષ્ટ થયેલી સ-
ર્પણી સરખી તે ગદા દ્રોણ ઉપર નાંખી. ઉદ્યુક્ત થયેલી કાળરાત્રિ સરખી

પોતા સામે આવતી તેને જોઈ કાળમીઠ પાપાણુમયી સુવર્ણથી શોભિતી ભારે એવી તેને દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ એવા હજાર બાણથી કાપી નાંખી. હે મારિષ, હે કૌસ્લ્ય, દ્રોણાચાર્યે ધણાક બાણોકરી કાપેલી તે ગદા પૃથ્વીતલને શમ્પદાયમાન કરતી તે ઉપર પડી. હણાયેલી ગદાને જોઈ ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા શૂરવીર ધૃષ્ટકેતુએ બાણ તથા સુવર્ણથી શોભિતી શક્તિ દ્રોણાચાર્ય ઉપર નાંખી. તેને જોઈ દ્રોણાચાર્યે પાંચ બાણથી બાલાને બેદી બીજા પાંચથી શક્તિને કાપી નાંખી. એ રીતે દ્રોણે છેદેલાં તે બેઉ ગરૂ હણેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વી પ્રત્યે પડ્યાં. તેટલામાં પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્યે શત્રુ એવા ધૃષ્ટકેતુના વધ વાસ્તે તીક્ષ્ણ બાણ નાંખ્યા. તે બાણ ધણા પરાક્રમવાળા તેનું કવચ તથા હૃદયને બેદી હંસ જેમ ક્રમળવન પ્રત્યે જાય તેમ ધરણી પ્રત્યે ગયા. પતંગનામના જંતુને જેમ આશપક્ષિ ગળે અને ક્ષુધાતુર જેમ ક્ષુદ્ર વસ્તુને ગળે તેમ મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટકેતુને ગળ્યો, એ રીતે એદિરાજ હણાયો તે વેળાયે ક્રોધવશ થયેલો પરમાત્મ જાણનાર એનો પુત્ર તે સ્થાનકે આવી ઉભો રહ્યો. તેને પણ હાસ્ય કરતાં દ્રોણાચાર્યે બાણોકરી મહા અરણ્યમાં બળવાન એવો મોટો વ્યાઘ જેમ મૃગના બચ્ચાને હણે તેમ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે ભારત, એ રીતે પાંડવ તરફના ચોક્કાઓ નાશ થવા લાગ્યા તે સમયે શૂરવીર મહાબાહુ જરાસંધ પુત્રે દ્રોણ સામે દોડી બાણધારાએકરી સંગ્રામમાં મેધ જેમ જલધારાએકરી સૂર્યને અદૃશ્ય કરે તેમ દ્રોણને અદૃશ્ય કર્યા. એવું તેનું લાઘવ જોઈ ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર દ્રોણાચાર્યે સેંકડો તથા હજારો બાણ તેની ઉપર નાંખી, તેથી રથમાં શ્રેષ્ઠ એવા રથમાં બેઠેલા તેને આચ્છાદન કરી સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જોતાં તત્કાળ તેને હણ્યો. તે સમયે કાળ પ્રાપ્ત થવાથી અંતક જેમ સર્વ પ્રાણિનો નાશ કરે તેમ અંતકની જેને ઉપમા અપાય એવા દ્રોણાચાર્ય જ જો પોતાની પાસે આવતો હતો તેને તેને નષ્ટ કરતા હતા. હે મહારાજ, તેટલામાં વળી દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી હજારો બાણો પાંડવ તરફનાઓ ઉપર નાંખ્યા. શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા દ્રોણે નાંખેલા નાભાંકિત તે બાણ સંગ્રામમાં સેંકડો પુરુષ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણતા હતા. ઈન્દ્ર જેમ મોટા અસુરોને હણે તેમ દ્રોણે હણવા માંડેલા તે પંચાલ, શિતથી પીડિત થયેલી ગાયોની પેઠે કંપવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ, એવી રીતે દ્રોણે સૈન્યને મારવા માંડ્યું. તે વેળાએ પાંડવોનો ધોર એવો કષ્ટરૂપ

મોટો શબ્દ થતો હતો. સૂર્યે તપાવેલા અને દ્રોણના બાણથી હણાતા પંચાલ અત્યંત ત્રાસયુક્ત છે ચિત્ત જેમનું એવા થતા હતા; તથા સંગ્રામમાં દ્રોણે બાણબળેકરી મોહ પમાડેલા ઉચ્ચત્તમરોગે ગ્રહણ કરેલા પંચાલોના મહારથિઓ સંજય, કાશિ, તથા કોશલ સંઘ્રષ્ટ થઈ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી 'દ્રોણને હણો, દ્રોણને હણો', એ રીતે પરસ્પર બોલતા દ્રોણને યમલોક પ્રત્યે મોકલવાને ઈચ્છતા શક્તિ પ્રમાણે યત્ન કરતા તે, તેમની સામે દોડ્યા. તેટલામાં તો દ્રોણાચાર્યે બાણ કરી વિશેષે કરી એદિ છે મૂખ્ય જેમાં એવા યત્ન કરતા તે શૂરવીરોને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દિધા. એદિ છે મૂખ્ય જેમાં એવા તે ક્ષીણ થવા લાગ્યા, તેમને જોઈ દ્રોણના બાણથી પીડિત થયેલા પંચાલ અત્યંત કંપવા લાગ્યા. હે મારિય, દ્રોણના તેવા કર્મને જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા ભીમસેન આક્રોશ કરવા લાગ્યા; અને કહેવા લાગ્યા કે આ બ્રાહ્મણે જરૂર દુશ્વર એવું મોટું તપ કરેલું છે. નહિતો યુદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને સંકુદ્ધ થઈ કેમ બાળી શકે? તેમ ક્ષત્રિયને યુદ્ધ કરવું એ ધર્મ છે અને બ્રાહ્મણને પરમ એવું તપ કરવું એ ધર્મ છે માટે તપસ્વિ તથા વિદ્યા શિષ્યો બ્રાહ્મણ દૃષ્ટિએ જોવાથી પચા બાળી દે; તેથી હે ભારત, અસ્ત્રરૂપી છે સ્પર્શ જેમાં એવા દુસ્તર તથા બચંકર દ્રોણાગ્નિ પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો દગ્ધ થઈ નાશ પામે છે અને એ રીતે મોટી ક્રાંતિવાળા દ્રોણ પોતાના બળ, ઉત્સાહ તથા સત્વ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણિઓને. મોહ પમાડી આપણા સૈન્યોને હણે છે, એવાં તેમનાં વચન સાંભળી મહાબળવાન ક્ષત્રધર્માએ ક્રોધથી સંતપ્ત છે મન જેમનું એવા દ્રોણનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણ કરી બાણસહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. એટલે અત્યંત ક્રોધયુક્ત થયેલા ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર બળવાન દ્રોણાચાર્યે વેગવાળુ તથા પ્રકાશમાન એવું બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી તેને કાનપર્યંત ખેંચી તે વિષે પારકા સૈન્યને નાશ કરે એવો તીક્ષ્ણ બાણ સાંધી તેની ઉપર નાંખ્યો. ઉગ્ર એવો તે બાણ ક્ષત્રધર્માને હણી પૃથ્વીતલપ્રત્યે ગયો અને તેથી બેઘાયુ છે - હૃદય જેનું એવો ક્ષત્રધર્મા વાહન ઉપરથી પૃથ્વીતલ વિષે પડ્યો એ રીતે દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્રને હણ્યો તેને જોઈ પાંડવનાં સૈન્ય કંપવા લાગ્યાં. તેટલા મહાબળવાન એકિતાને દ્રોણ સામે આવી દશ બાણથી સ્તનનામધ્યમાં તેને વિંધી ચાર બાણેકરી એના સારથિને તથા ચાર બાણે કરી એના ચાર અશ્વને વિધ્યા. આચાર્યે પણ ત્રણ બાણથી બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં તેને

નિધી સાતથી ધ્વજને મંથન કરી ત્રણથી તેના સારથીને હણ્યો. સારથી હણાવાથી દ્રોણના બાણથી વિધાયલા તેના અશ્વ, રથને ગ્રહણ કરી ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે હણ્યા છે અશ્વ તથા સારથી જેનો એકા એકિતાનના રથને જોઈ એકઠા મળેલા શૂરવીર એવા ચેદિ, પંચાલ તથા મૃગ્યોને ચોતરફથી નસાડતા દ્રોણાચાર્ય અત્યંત શોભતા હતા. કાન પર્યંત આવ્યાં છે મસ્તકમાં પળી જેમને એવા ચારસો વર્ષના અતિ વૃદ્ધ દ્રોણાચાર્ય સોળ વર્ષનાની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. હે મહારાજ. એ રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા શત્રુસૂદન દ્રોણાચાર્યને શત્રુઓ ઈદ્રિસરખા માનતા હતા. હે નૃપ, તે વેળાએ મહાપાહુ બુદ્ધિમાન દ્રુપદે કહ્યું કે, લુપ્ત એવા આ બ્રાહ્મણ વ્યાધ જેમ ક્ષુદ્ર મૃગોને હણે તેમ ક્ષત્રિઓને હણે છે માટે જેના લોભથી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓ સંગ્રામમાં હણાયા તથા શ્વિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા સેંકડો ક્ષત્રિઓ નાશ પામેલા ગોવૃષની પેઠે રણભૂમિમાં શયન કરી જ્ઞાન તથા શ્રુગાળને ભક્ષ કરવા યોગ્ય થયા, તેથી જરૂર પાપરૂપ દુર્બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન કદરૂપ લોકને પ્રાપ્ત થશે. હે મહારાજ, સેનાપતિ દ્રુપદરાજ એ રીતે કહી પાંડવોને આગળ કરી તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડ્યો.

॥ एवमुक्तामहाराजद्रुपदोक्षौहिणीपतिः ॥

॥ पुरस्कृत्वरणेपार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्रुतं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे
गुर्जरभाषायां पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

સંજયજવાચ ॥ વ્યૂહેજ્વાલોજ્યમાનેષુપાંડવાનાંતતસ્તતઃ ॥

॥ सुदूरमन्वयुःपार्थाःपंचालाःसहस्रोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડવના વ્યૂહ તે તે ઠેકાણે આલોડન કરવા લાગ્યા; તેથી સોમકસહિત પાંડવ તથા પંચાલ અત્યંત દૂર જતા રહ્યા. એટલે તે સમયે હે ભારત, જગતનો છે ક્ષય જેમાં એવો પ્રલય સરખો તીવ્ર શ્વાટાં ઉભાં કરનાર ભયંકર સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. બુદ્ધમાં પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય વારંવાર શબ્દ કરવા લાગ્યા, પંચાલ ક્ષીણ થયા અને

પાંડવો પણ નાશ જામવા લાગ્યા. તે ટાણે હે રાજેન્દ્ર, કંઈ પણ શરણ ન જોતા ધર્મરાજયુધિષ્ઠિર ચિંતા કરવા લાગ્યા જે આતે કેમ થશે ? પછી અર્જુનને જોવાની ઈચ્છાથી સર્વ દિશાઓમાં જોયું પણ હનુમાન છે ધ્ય-
 નમાં જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને તથા સાત્યકિને જોયા નહિ;
 તેમ ગાંડિવનો શબ્દ પણ સાંભળ્યો નહિ તેથી વ્યથાયુક્ત છે ઈન્દ્રિઓ જે-
 ની એવા ચિંતાએકરી વ્યાપ્ત ધર્મરાજયુધિષ્ઠિર શાંતિને ન પ્રાપ્ત થતાં આ-
 વી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા જે અર્જુનની પદવીપ્રત્યે મિત્રોને નિર્ભય ક-
 રનાર એવા શૈતેય સાત્યકિને મેં મોકલ્યો, તેમ આ ટાણે તેની ખબર લે-
 વા પણ કોઈને મોકલવો જોઈએ; માટે અર્જુનની પાછળ તેને મોકલી
 તેની પાછળ આ ટાણે કેને મોકલીશ. કેમકે યજ્ઞેકરી બાઈને ખોળવા વાસ્તે
 તેને મોકલી અને હવે તે સાત્યકિને નહિ ખોળુ તો શોક મારી નિંદા ક-
 રશે જે, જે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર બાઈનો શોધકરી વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયે-
 લા સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિનો ત્યાગ કરે છે. એ રીતે લોકાપવાદ થાય
 વાસ્તે મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિની પદવીપ્રત્યે ભીમસેનને મોકલું. કા-
 રણુ મારે શત્રુસૂદન એવા અર્જુનવિષે જેવી પ્રીતિ છે તેવીજ વૃષ્ણિકુળમાં
 શ્રેષ્ઠ તથા યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા સાત્યકિવિષે પણ છે. તેમ શૈતેયનંદન એવા
 તેને મેં અતિ ભારવિષે યોજના કર્યો છે અને મહાખળવાન તે પણ મિ-
 ત્રના ઉપરોધથી તથા ગૌરવથી જેમ મગરમઝ્છ સમુદ્રમાં પેસે તેમ ભા-
 રતી સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો છે. તે વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન સાત્યકિ
 સાથે યુદ્ધ કરતા પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનો આ શબ્દ સંભળાય છે. તેમ
 આ ટાણે વખતને યોગ્ય એવો અનેક પ્રકારનો મેં વિચાર કર્યો તેથી
 એવો મારો નિશ્ચય થાય છે જે જ્યાં મહારથિ તે ખેડ ગયા છે ત્યાં ધનુષ્
 ધરનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેનને મોકલવો; કારણુ પૃથ્વીવિષે ભીમસેનને કંઈ પણ
 અસહ્ય છે નહિ. તેમ સાવધાન થયેલો, એ સર્વ ધનુષ્ ધરનારના મધ્યમાં
 જોઈતાના બાહુબળને લીધે મેહેનતવિના સામે વ્યૂહ કરવા પણ સમર્થ
 થશે. તેમજ જે મહાત્માના બાહુબળનો આશ્રય કરી સર્વ પાંડવ વનવાસથી
 નિવૃત્ત થયા અને યુદ્ધમાં પરાજય પામતા નથી તે પાંડુપુત્ર અહિથી સા-
 ત્યપ્રત્યે જશે એટલે તે તથા અર્જુન ખેડ યુદ્ધમાં સનાથ થશે. પછી વાસુ-
 દેવે રક્ષા કરેલા તથા પોતે શત્રુમાં વિશારદ હોવાથી સાત્યકિ તથા અર્જુન
 ખેડ શોધ કરવાલાયક છેજ નહિ, તથાપિ મારે મારો શોક અવશ્ય ટાળ-

વેા જોઈએ. વાસ્તે સાલકિની પાછળ બીમસેનને યોજના કરે. એટલે તેમ કરવાથી સાલકિ પ્રત્યે પ્રતિવિધાન કર્યું એમ હું માનીશ. એ રીતે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મનથી નિશ્ચય કરી પોતાના સદ્ગુણપ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે મને બીમસેન પ્રત્યે લાઈ જા. એવાં ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી અશ્વ હાંકવામાં ચતુર સારથિએ સુવર્ણથી શોભિતો તે રથ બીમસેનની સમીપે પ્રાપ્ત કર્યો. તે સમયે કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજા મોહાવિષ્ટ થઈ બીમસેનને બોલાવી તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે જે અર્જુન એકરથેકરી દેવ ગંધર્વ તથા દૈત્યોને જીત્યો હતો હે બીમસેન, તે તારા નાનાભાઈના રથચિન્હને આ ટાણે હું દેખતો નથી, એમ કહી વળી વિશેષ મોહાવિષ્ટ થયા. તે સમયે તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ પ્રત્યે બીમસેને કહ્યું કે તમને આવેા મોહ થતાં મેં ક્યારેય જોયો પણ નથી; તેમ સાંભળ્યો પણ નથી. પૂર્વે અતિદુઃખથી પીડિત થયેલા અમારી તમો ગતિરૂપ થતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, હે માનદ, ‘ઉભા થાઓ, ઉભા થાઓ; આગા કરો શું હું કરું’ મને કંઈ પણ અસાધ્ય તથા અકાર્ય છે નહિં. હે કુરુક્ષેત્ર, મને આગા કરો મનમાં શોક ન કરો.’ એવાં બીમસેનનાં વચન સાંભળી અશ્વએ કરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા ગ્લાનિયુક્ત મુખવાળા યુધિષ્ઠિરરાજા કૃષ્ણસર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરી બીમસેન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે ક્રોધાયમાન થયેલા યશસ્વી વાસુદેવે પૂરેલા પાંચજન્ય શંખનો શબ્દજે રીતે સંભળાયછે તેથી હું જાણું છું કે જરૂર આજ હજીયાલો તારો ભાઈ અર્જુન રણશય્યામાં સુતો હશે. અને તે હજીવાથી નિશ્ચય એ જનાર્દન પોતે યુદ્ધ કરે છે. તેમ જે બળવાનના પરાક્રમવડે પાંડવો જીવે છે અને જેમ ભય વખતે દેવતાઓ ઈન્દ્રની પાસે જાય તેમ પાંડવો જેની પાસે જાય એવો શૂરવીર, ક્યામ, યુવા, દર્શનિય, મહારથિ, માંસલ છાતીવાળો, મદોન્મત્ત હસ્તિસરખું છે પરાક્રમ જેનું, ચક્રારસરખાં નેત્રવાળો, રક્તગૌર છે મુખ જેનું, દ્રેષિઓને ભય વધારનાર અર્જુન, સૈંધવને મારવાની ઈચ્છાથી ભારતી સેનાપ્રત્યે ગયો છે. હે બીમ, તેના ગજનને અન્ન મેં જાણીએ છીએ. પણ તેનું ત્યાંથી પાછું આવવું જાણ્યતા નથી. હે અરિન્દમ, એજ મારા શોકનું કારણ છે. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે મહાબાહો, અર્જુન તથા સાલકિ વાસ્તે જેમ હવિષેકરી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે તેમ મારો મોહ વારંવાર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે; તેમ તેના રથના ચિન્હને હું જોતો નથી તેથી મુઠ્ઠાને પ્રાપ્ત થાઉં છું. માટે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેને તથા મહા-

રથિ સાત્વતને જબડી ત્યાં જઈ તું મળ. તે સાત્વકિ પણ મહારથિ એવા તારા ભાઈની પાછળ ગયો છે તે મહાબાહુને ન જોવાથી હું મોહને પ્રાપ્ત થાઉં છું. હે પરંતપ, તે બેઠવિષે મારો ભાવ શુદ્ધ થતો નથી. વાસ્તે હે કૌંતેય, જ્યાં અર્જુન તથા મહાપરાક્રમિ સાત્વકિ ગયો છે ત્યાં મારૂં વચન કર્તવ્ય માનતો હોતો તું જા. હે ધર્મરા, હું તારો જ્યેષ્ઠ ભાતા છું. તેમાં પણ તારે જેનો સાત્વકિ જાણવા યોગ્ય છે તેનો અર્જુન નથી. કારણ તે મારૂં પ્રિય કરવા સાચું દુર્ગમ, ધોર, બીરૂ તથા અગમ્ય એવી અર્જુનની પદવીપ્રત્યે ગયો છે. હે પાંડવ, તું ત્યાં જઈ શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા સાત્વત એવા સાત્વકિને કુશળ જોઈ સિંહનાદથી તે મને જાણ કરજે.

॥ પદવીંદુર્ગમાંધોરામૃગમ્યામકૃતાત્મભિઃ ॥

॥ દૃષ્ટ્વાકુશલિનૌકૃષ્ણૌસાત્વતંચૈવસાત્વકિં ॥

॥ સંવિદંચૈવકુર્યાસ્ત્વંસિંહનાદેનપાંડવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरचिंतायां
गुर्जरभाषायां षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

भीमसेनउवाच ॥ ब्रह्मेशानेंद्रवरुणानवहद्यःपुरारथः ॥

॥ तमास्थायगतौकृष्णौनतयोर्विद्यतेभयं ॥

ભીમસેન કહે છે—જે રથ પૂર્વે બ્રહ્મા, ઈશાન, ઈન્દ્ર તથા વરુણને વહન કરતો હતો તે રથમાં બેશી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ગયા છે માટે તે મને ભય છેજ નહિ; અને મને જવાનું કહેતા હો તો તમારી આગાને મસ્તકપર ધારણ કરી આ હું જાઉં છું. તમે શોક ન કરો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેમની પાસે જઈ તમને હું જાણ કરીશ. સંન્ય કહે છે—હે વૃત્તશાસ્ત્ર, એટલાં વચન કહી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સંજયધિઓને યુધિષ્ઠિરની બલામણુ આપી પોતે જવા તૈયાર થઈ મહાબળવાન ભીમસેન વારંવાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહેવા લાગ્યા કે હે મહાબાહો, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સર્વ ઉપાયેકરી ધર્મરાજના ગ્રહણવિષે યત્ન કરે છે તે તમે સારી રીતે જાણો છો. તેથી હે પાર્ષત, રાજાનું રક્ષણ કરવું તે કાર્ય જેવું આપણને જરૂરનું છે તેવું ત્યાં જવું એ કામ કાંઈ જરૂરનું નથી. તથાપિ ધર્મરાજનાં વચન પાળવાં જો-

ઈએ એ વાસ્તે મરણને ઈચ્છતો સિંધવ જ્યાં ઉભો છે ત્યાં યુદ્ધિમાન સા-
લ્કિની પદવીપ્રભે હું જઉં છું માટે આજ સાવધાન થઈ તું યુધિષ્ઠિરનું ર-
ક્ષણ કર; કારણ સંગ્રામમાં સર્વ કાર્યમાં એ પરમકૃત્ય છે. હે મહારાજ,
એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું કે હે પાર્થ, તારૂં ઈ-
ચ્છિત હું કરીશ. એ વિષે કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં તું જા. કારણ સં-
ગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નેને હણ્યા વગર કોઈ રીતે પણ દ્રોણાચાર્ય ધર્મરાજને નિ-
ઝહ કરી શકશે નહિ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને યુધિષ્ઠિરની સુ-
પણી કરી. હે ભારત, જ્યેષ્ઠ એવા યુદ્ધ ધર્મરાજને અભિવંદન કરી ધર્મ-
રાજે મળેલા, મસ્તક વિષે સુધેલા તથા શુભ આશિષ સંભળાવેલા ભીમ-
સેન જે માઁ અર્જુન ગયા હતા તે રસ્તે જવા તૈયાર થયા. તે ટાણે પૂ-
જન કરેલા તુષ્ટ છે મન જેમનું એવા બ્રાહ્મણોને પ્રદક્ષિણા કરી અગ્નિ,
ગાય, સુવર્ણ, દુર્વા, ગોરોચન, અમૃત, અક્ષત તથા દધિ એ આઠ મંગળ
દ્રવ્યનો સ્પર્શ કરી કૈરાતક મધનું પાન કરી દ્વિગુણિત છે તેજ જેનું, મદેક-
રી રક્ત છે તેજ જેનાં, શરવીર, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચન કરેલો, તેમ
વિજય સંબંધી આનંદ કરનારી પોતાની યુદ્ધિને જેઈને પણ પ્રસન્ન થ-
યેલો તેગજ અનુકૂળ વાયુએ પણ તત્કાળ દેખાડ્યો છે જયનો ઉદય જેને,
કવચ તથા સુંદર કુંડળ ધારણ કરેલો બાહ્યબળ તથા હાથના મોળ પેહે-
રેલો રથિમાં શ્રેષ્ઠ, પીત, રક્ત, અસિત તથા સિતવસ્ત્રોએકરી સારી રીતે
વિંટાયેલો ભીમસેન કંઠત્રાણેકરી ઈન્દ્રાયુધસહિત મેઘસરખો શોભતો હતો;
અને સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારનું કિમતી લોહમય ચોતરફથી શરીરમાં મળે-
લું તેનું કવચ પણ ક્ષિણીસહિત મેઘસરખું શોભતું હતું. એ રીતે તૈ-
યાર થઈ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી તે તમારા સૈન્યપ્રભે જવા લાગ્યો. તેટલા-
માં હે વિશંપતે, વળી ફરીથી પાંચજન્યનો ભયંકર શબ્દ થયો. ત્રૈલોક્યને
ત્રાસ કરે એવા તે મોટા શબ્દને સાંભળી વળી ધર્મપુત્રે મહાબાહુ ભીમ-
સેનને કહ્યું કે વૃષ્ણિકુળમાં મહા શરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણે અત્યંત વગાડેલો
આ પાંચજન્ય શંખ પૃથ્વી તથા અંતરિક્ષને શબ્દાપમાન કરે છે. માટે જ-
ર અર્જુન અત્યંત મોટા વ્યસનને પ્રાપ્ત થવાથી ચક્ર તથા ગદા ધરનાર
શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કૌરવ સાથે યુદ્ધ કરે છે. માન્ય એવી કૃતિ, બંધુસહિત દ્રૌ-
પદી તથા સુભદ્રાએ પણ કહ્યું હતું કે પાપથી આજ આ બધું થાય છે,
વાસ્તે હે ભીમ, ઉતાવળયુક્ત એવો તું જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં જા. હે પા-

થ, અર્જુનને જોવાની ઈચ્છાથી તથા સાત્યકિ વાસ્તે મને સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓ મોહ પામતી હોય તેમ લાગે છે; મારે જ જા. એ રીતે ગુરુ એવા ધર્મરાજને આગ્રા આપેલો પ્રતાપવાનું બાંધ્યું છે ધોનાચર્મનું અંશુ-લિત્રાણુ જેણે, ધનુષ્ ગ્રહણુ કરેલો, મોટા ભાઈએ આગ્રા આપેલો, ભાઈનું પ્રિય કરનાર, પાંડુપુત્ર ભીમસેન દુંદુભિ વગાડી વારંવાર શંખનો શબ્દ તથા સિંહનાદ કરી પ્રત્યાંખા ખેંચી તેના શબ્દેકરી શૂરવીરોના મનને ત્રાસ પમાડી ભયંકર રૂપ દેખાડતાં તત્કાળ શત્રુઓ સામે જવા લાગ્યો. તે ટાણે વિશેષ સારથિએ જાહેલા મન તથા વાયુ સરખા વેગવાન, દમોલા, શબ્દ કરતા ઉત્તમ રથશ્વ, તેને વહન કરતા હતા; અને ભીમસેન હાથેકરી પ્રત્યાંખાને ખેંચી સેનાના અગ્રભાગને પીડિત કરતો વિધતો, બાણ નાંખતો જવા લાગ્યો, જતા તે મહાબાહુને જેઈ દેવતાઓ જેમ ઈન્દ્રની પાછળ જાય તેમ શૂરવીર એવા સોમકસહિત પંચાલ તેની પાછળ જવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ, દુઃશલ, ચિત્રસેન, કુંડભેદી, વિવિંશતી, દુર્મુખ, દુઃસહ, વિકર્ણુ, શલ, વિંદ તથા અનુવિંદ, સુમુખ, દીર્ઘબાહુ, સુદર્શન, વૃંદારક, સુહસ્ત, સુષેણુ, દીર્ઘલોચન, અભય, રૌદ્રકર્મા, સુવર્મા, તથા દુર્વિભોચન, સૈન્ય તથા પાછળ ચાલનારસહિત રથિમાં શ્રેષ્ઠ સાવધાન થયેલા તમારી તરફના એટલા તે ભીમસેનની પાસે આવી ચોતરફથી વિંદી તેની સામે દોડ્યા. તે શૂરવીરોએકરી ચોતરફ વિંટાયેલો સંઘામવિષે મહારથિ કુંતિપુત્ર પરાક્રમી ભીમસેન, તેમને જેઈ વેગેકરી સિંહ જેમ ક્ષુદ્ર મૃગોસામે જાય તેમ તેમની સામે ચાલવા લાગ્યો. તે શૂરવીરોએ પણ દિવ્ય અસ્ત્ર દેખાડતાં બાણેકરી જેમ ઉદય પામેલા સૂર્યને મેધ આચ્છાદન કરે તેમ ભીમસેનને આચ્છાદન કરી દીધો. તે ભીમસેને તો તેમને અતિક્રમણુ કરી વેગથી દ્રોણુ સૈન્ય પત્યે દોડી આગળ ઉભેલા ગજ સૈન્ય ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. એ રીતે પવનપુત્ર તેણે થોડા વખતમાં બાણે કરી તે હસ્તિસૈન્યને વિધવા બાંધ્યું. સૈથી શરભ નામના મૃગની ગર્જનાથી જેમ વનમાં મૃગ ત્રાસ પામે તેમ ત્રાસ પામેલા સર્વ હસ્તિઓ ભયંકર શબ્દ કરતા ચોતરફ દોડતા હતા. વળી પાછા ભીમસેન અતિ વેગે કરી દ્રોણુસૈન્ય સામે દોડ્યા; તેને વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રને જેમ કિનારો વારે તેમ દ્રોણુચાર્યે વારી રાખી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે નારાય નામના બાણેકરી લલાટ વિષે વિધ્યો. તેણે કરી પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઉર્ધ્વ છે કિરણુ જેનાં એવા સૂર્ય સરખો શો-

મતો હતો. તે ટાણે અર્જુને જેમ મારી પૂજા કરી હતી તેમ બીમસેન પણ મારી પૂજા કરશે એમ માનતા આચાર્યે બીમસેનને કહ્યું કે, હે મહાબળ, હે બીમસેન, સંગ્રામમાં શત્રુ એવા મને જીત્યા વગર શત્રુસેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવો અશક્ય છે. અને તારો નાનોભાઈ તો મારા અનુમતથી સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયો પણ તારાથી સૈન્યમાં પ્રવેશ કરવા સમર્થ થવાશે નહિ. એવાં ગુરનાં વાક્ય સાંભળી ક્રોધાયમાન થયેલા બયરહિત, તાત્ર સરખાં રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવો બીમસેન તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રહ્મા-ધો, અર્જુન કંઈ તમારા અનુમતથી સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયો નથી. કારણું દુર્ધર્ષ એવો તેતો ઈન્દ્રના સૈન્યમાં પણ પ્રવેશ કરે; તથાપિ મરમ પૂજા કરતા એવા તેણે તમને માનેલા છે પણ હે દ્રોણ, હું કંઈ દયાવાનુ એવો અર્જુન નહિ; હું તો તમારો શત્રુ બીમસેન છું તમે અમારા પિતા, ગુર તથા બંધુ છો એમ માની અમે સર્વ તમને નમ્ર થઈ રહીએ છીએ. એ રીતે અમે તમારા પુત્ર છીએ પણ આ ટાણે તમારા બોલવાથી અમારે વિષે તમારૂં વિપરીતપણું દેખાયછે તેથી આ સમયે તમે તમારા આત્માને અમારો શત્રુ માનતા હો તો બંધે તેમ હો. આ બીમસેન હું પણ તમારા શત્રુ સરખું કર્મ કરું છું. હે રાજન, એટલું કહી અંતંક જેમ કાળદંડ ફેરવે તેમ પોતાની ગદા ફેરવી દ્રોણ ઉપર નાંખી. તેજ ટાણે દ્રોણ રથમાંથી નિચે કુદી પડ્યા; અને તે ગદાએ કરી દ્રોણના અશ્વ, સારથી, ધ્વજ તથા વાહનનું ચૂર્ણ થઈ ગયું. વળી પોતે પણ વાયું જેમ વૃક્ષોનું મર્દન કરે તેમ ધણુક ચોદાઓનું મર્દન કરવા લાગ્યો. તે ટાણે રથમાં ઉત્તમ એવા તેને તમારા પુત્રોએ કિંટી લીધો. પછી પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય તો ખીન્ન રથમાં બેસી વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઈ યુદ્ધવાસ્તે ઉભા રહ્યા. હે મહારાજ, તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા પરાક્રમી બીમસેન આગળ બેભેલા રથસૈન્ય ઉપર આજુનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે સંગ્રામમાં તેણે હાથુવા માંડેલા બચંકર બળવાળા મહારથી તમારા પુત્ર જયની ઈચ્છાથી બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા દુઃશાસને સર્વ લોહમયી તીક્ષ્ણ એવી રથશક્તિ બીમસેનને મારવાની ઈચ્છાથી તેની ઉપર નાંખી. પોતા સામે આવતી તમારા પુત્ર મોકલેલી તે મહાશક્તિના બીમસેને બે કડકા કરી નાંખ્યા. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તેટલામાં સંકુદ થયેલા બળવાન તેણે તીક્ષ્ણ એવા ખીન્ન ત્રણ બાણેકરી કુંડભેદી, સુષેણ

તથા દીર્ઘનેત્ર એ જૂણને હણ્યા. ત્યાર પછી શૂરવીર એવા તમારા પુત્ર યુદ્ધ કરતે છતે કૌરવોની કીર્તિ વધારનાર શૂરવીર વૃંદારકને તેણે માર્યો. વળી બીમસેને ત્રણ આણેકરી અબય, દ્વૈપદકર્મા તથા દુર્વિભાચન નામના તમારા ત્રણ પુત્રોને માર્યા. હે મહારાજ, એ રીતે બળવાન બીમસેને મારવા માંડેલા તમારા પુત્રોએ પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ બીમસેનને વર્ષાઋતુમાં મેઘ જેમ ધારાએકરી પર્વતને ઢાંકી દે તેમ આણના વરસાદથી ઢાંકી દીધો. પા-પાણુની વૃદ્ધિને પામી પર્વત જેમ વ્યથા ન પામે તેમ તેના આણમય વર્ષા-દને પ્રાપ્ત થઈને પણ શત્રુને હણનાર પાંડુપુત્ર વ્યથિત થયો નહિ અને હ-સતો હોય નહિ તેની પેઠે કુતિપુત્ર બીમસેને આણેકરી વિંદ, અનુવિંદ ત-થા સુવર્મા નામના તમારા પુત્રને પણ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. હે ભ-રતર્ષભ, ત્યારપછી સુદર્શન નામના શૂરવીર તમારા પુત્રને સંગ્રામમાં તેણે વિંધ્યો; તેથી તે પ્રાણ રહિત થઈ નિચે પડ્યો. એ રીતે પાંડુપુત્ર બીમ-સેન સર્વ દિશાઓને જોઈ આણેકરી તે રથસૈન્યનો થોડાક કાળમાં નાશ ક-રવા લાગ્યો. હે વિશંપતે, સિંહના શબ્દથી જેમ મૃગ ત્રાસ પામે તેમ ર-થના શબ્દથી ત્રાસ પામતા બીમસેનના બચથી પીડિત થયેલા આકી રહે-લા તમારા સર્વ પુત્ર તત્કાળ પલાયન કરવા લાગ્યા. તે ટાણે કુતિપુત્ર બી-મસેન તમારા પુત્રના મોટા સૈન્યની પાછળ જવા લાગ્યા. અને હે રાજા, તમારી તરફનાઓને સંગ્રામમાં ચોતરફથી વિંધવા લાગ્યા. હે મહારાજ, બી-મસેને મારવા માંડેલા તમારી તરફના બીમસેનને મૂકી ઉત્તમ અશ્વને જ-લદી હાંકતાં સંગ્રામમાંથી પલાયન કરવા લાગ્યા. એ રીતે મહાબળવાન પાંડુપુત્ર બીમસેન સંગ્રામાં તેમને જીતી સિંહનાદ, આહુ શબ્દ તથા અલંત મોટો તલ શબ્દ કરી રથ સૈન્યને બચ પમાડી, શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણી, રથિઓને અતિક્રમણકરી દ્રોણ સૈન્યપાસે આવ્યા.

॥ ધીષયિત્વારથાનીકંહત્વાયોધાન્વરાન્વરાન્ ॥

॥ વ્યત્પિત્વરથિનશ્રાપિદ્રોણાનીકમુપાદ્રવત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे भीम-
सेन पराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

સંજયઞ્જવાચ ॥ સમુત્તીર્ણરથાનીકંપાંડવંવિહસનૂરણે ॥

• ॥ વિવારયિષુરાચાર્યઃશરવૈર્ષરવાકિરત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રથસૈન્યને ઉલ્લંઘન કરેલા પ્રાંડુપુત્ર ભી-
મસેનને વારવાને ઈચ્છતા આચાર્યે તેની ઉપર આણુનો વરસાદ કર્યો. એ-
ટલે દ્રોણના ધનુષ્માંથી નિકળેલા તે આણુસમુદાયને જાણે પાન કરતો હોય
નહિ! તેની પેઠે તે, પોતાનું જળ દેખાડી બાઈઓને મોહ કરતો તેમની
સામે દોડ્યો. તેને સંગ્રામમાં તમારા પુત્રોએ પ્રેરણા કરેલા પરમ ધનુષ-
ધરનાર રાજાઓએ વેગેકરી ચોતરફથી વિંટી લીધો. હે ભારત, તેઓએ-
કરી ચોતરફથી વિંટાયેલા ભીમસેને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સિંહની
માફક શબ્દ કરી તેમની ઉપર અલંત બચકર પોતાની ગદા નાંખી. ઈંદ્ર
જેમ વજ્ર નાખે તેમ તેણે વેગેકરી નાંખેલી શત્રુ પક્ષને નાશ કરનારી
મોટા શબ્દેકરી પૃથ્વીને પૂરી દેતી હોય નહિ જાણે એવી તેજેકરી પ્રજ્વ-
લિત તે ગદા તમારા સૈનિકોને મર્દન કરી તમારા પુત્રોને બચ પમાડતી
હતી. તેજે કરી વિંટાયેલી મોટા વેગવાળી પૃથ્વી વિષે પડતી એવી તે ગ-
દાને જેઈ તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ બચકર શબ્દ કરતાં બાગવા
લાગ્યા. તેમ હે મારિષ, અસહ્ય એવા તેના શબ્દને સાંભળીને પણ કટ-
લાક મનુષ્ય તથા રથમાંથી રથિઓ પડી જતા હતા. એવી રીતે હાથમાં
છે ગદા જેને એવા ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારી તરફના વ્યાધને જેઈ
જેમ મૃગ બાગે તેમ સંગ્રામમાં નાસવા લાગ્યા એ રીતે કુંતિપુત્ર ભીમ-
સેન સંગ્રામમાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવા તે શત્રુઓને પક્ષિના રાજ
ગરૂડની પેઠે વેગેકરી નુસાડી સેનાને અતિક્રમણ કરતા હતા. હે મહારાજ,
તે રીતે પરાક્રમ કરતા રથયુથપતિના પણ યુથપતિ એવા ભીમસેન સામે
આવી આણુરૂપી ભેહેરે તેને વારી પાંડવને બચ થાય તે રીતે દ્રોણાચાર્યે
તત્કાળ મોટા શબ્દ કર્યો. તે સમયે હે મહારાજ, દ્રોણ તથા મહાત્મા ભી-
મસેનનું દેવાસુરસંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવું અલંત મોટું બચકર
યુદ્ધ થયું. તેમાં જ્યારે દ્રોણના ધનુષ્માંથી નિકળેલા તીક્ષ્ણ આણુકરી સં-
ગ્રામમાં સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓ નાશ થવા લાગ્યા, ત્યારે પુરૂષમાં
સિંહરૂપ પ્રાંડુપુત્ર ભીમસેન વેગેકરી રથમાંથી નિચે ઉતરી પગે ચાલી દ્રો-
ણસામે જઈ નેત્ર મીંચી ખભા ઉપર માથું ને છાતી ઉપર બે હાથ સ્થિર
કરી મન, વાયુ તથા ગરૂડના વેગનો આશ્રય કરી ગોવૃષ જેમ લીલાથી વ-

રસાદને ગ્રહણ કરે તેમ બાણવૃદ્ધિને પોતે ગ્રહણ કરતો હતો. હે મારિષ, એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણે મારવા માંડેલા મહાબળવાન બ્રહ્મસેને દ્રોણના રથને હાથથી ઉપાડી દૂર ફેંકી દીધો. એ રીતે ભીમસેને ફેંકેલા દ્રોણાચાર્ય બીજા રથમાં બેસી પાછા વ્યૂહદ્વાર પ્રત્યે ગયા. તેટલાંજે અતિ ક્રોધાવમાન થએલા ભીમસેને બાગ્યો છે ઉત્સાહ જોનો એવા આવતા તે ગુરૂને જોઈ વળી વેગથી તેની પાસે જઈ રથની ધુસરી ગ્રહણ કરી તે રથ પણ દૂર ફેંકી નાંખ્યો. એ રીતે બ્રહ્મસેને લીલા માત્રમાં આઠ રથ ફેંકી દીધા. અને પાછો પોતે નિમિષમાત્રમાં પોતાના રથમાં બેઠેલો દેખાતો હતો. તેને વિરમયથી પ્રદુક્ષિત છે નેત્ર જેમનાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જોતા હતા. તે વખતે ભીમસેનનો સારથિ તેના રથને જલદી ચલાવતો હતો; તે સર્વને આશ્ચર્ય સરખું થતું હતું. ત્યાર પછી મહાબળવાન ભીમસેન પોતાના રથમાં બેસી વેગેકરી તમારા પુત્રની સેના સામે દોડી વૃદ્ધિ પામેલો વાયું જેમ વૃક્ષોને મર્દન કરે અને સમુદ્રનો વેગ જેમ પર્વતોને વિદારણ કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્ષત્રિઓને મર્દન કરતો તથા સેનાને વિદારણ કરતો હાદિંક્યે રક્ષણ કરેલા ભોજસૈન્યપ્રત્યે જઈ વેગથી તેને મંથન કરી અતિબળવાન શૂરવીર તે, તાળીના શબ્દથી સૈન્યોને ત્રાસ પમાડી સિંહ જેમ ગોવૃષને જીતે તેમ સર્વ સૈન્યને જીતતો હતો. હે મહારાજ, પછી સાવધાન થયેલો પાંડુનંદન કુતિપુત્ર ભીમસેન ભોજસૈન્યને, દરદોની સેનાને અને યુદ્ધમાં વિશારદ એવા બીજા મ્હેચ્છગણોને અતિક્રમણ કરી યુદ્ધ કરતા મહારથિ સાલકિને જોઈ અર્જુનને જોવાની છે કામના જેને એવો તે, વેગથી રથેકરી આગળ જવા લાગ્યો. એ રીતે પરાક્રમી પાંડુનંદન ભીમસેને સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને અતિક્રમણ કરી સૈંધવના વધ વાસ્તે યુદ્ધ કરતા મહારથિ અર્જુનને જોઈ હે મહારાજ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેણે વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ ગર્જના કરે તેમ મોટી ગર્જના કરી. હે કૈર-જ્ય, તે ભીમસેનના ભયંકર શબ્દને સંગ્રામમાં અર્જુને તથા વાસુદેવ ભગવાને શ્રવણ કરી તેને જોવાની છે ઈચ્છા જેમને એવા. શૂરવીર તે બેઠો પણ એકદમ વારંવાર સામે શબ્દ કર્યો. અને અર્જુન તથા માધવભગવાન શબ્દ કરતા બે ગોવૃષની પેઠે મોટો શબ્દ કરતા તેની સામે આવવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ, ભીમસેન તથા ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનનો શબ્દ સાંભળી ધર્મપુત્રયુધિષ્ઠિર પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક શેષકરહિત થઈ અર્જુનના જયને

ઈચ્છતા મહાબાહુ વિવેકી ધર્મધારણકરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે, વિચાર કરી પોતાને જે હૃદયમું હતું તે મનેકરી કહેવા લાગ્યા કે હે ભીમ, અર્જુનના કુશળની ખબર તેં આપી અને ગુરુવચન પણ યથાર્થ પાળ્યું. હે પાંડવ, જેમનો તું દ્વેષિ છે તેમનો યુદ્ધમાં જય હોયજ નહિં. સંગ્રામમાં સવ્યસાચી અર્જુન જીવે છે અને સત્યપરાક્રમવાળો શૂરવીર સાલ્યકિ કુશળ છે, એ ધણું સાર થયું. તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુનની ગર્જનાને હું સાંભળુ છું; એ પણ સાર થયું. જેણે સંગ્રામમાં ઈંદ્રને જીતી અગ્નિને તૃપ્તિ કીધો હતો, સંગ્રામમાં શત્રુને હણનાર તે અર્જુન જીવે છે. એ ધણું સાર થયું. જેના બાહુબળનો આશ્રય કરી આપણે સર્વે જીવતા છીએ તે શત્રુનું સૈન્યને હણશે. તથા જીવતો છે તે પણ ધણું સાર થયું. જેણે દેવતાઓએ પણ દુઃખે કરી જીતી શકાય નહિં એવા નિવાતકવચ નામના દૈત્યોને એક ધનુષે કરી જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ધણું સાર થયું. વિરાટના નગર વિષે ગાયો વાળવા આવેલા એકઠા મળેલા સર્વ કૌરવોને જેણે જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ ધણું સાર થયું. વળી મહા સંગ્રામમાં ચક્રે હજાર કાળકેયદૈત્યોને પોતાના બાહુબળે કરી જેણે માર્યા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ બહુ સાર થયું. દુર્યોધન વાસ્તે જેણે અસ્ત્રબળે કરી બળવાન ગંધર્વરાજને જીત્યા હતા, તે અર્જુન જીવે છે તે સાર થયું. મુકુટવાળા, બળવાન, શ્વેત અશ્વવાળો અને શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના તથા માર્ગે અત્યંત પ્રિય અર્જુન જીવે છે એ ધણું સાર થયું. પુત્રના શોકે કરી સંતપ્ત દુષ્કરકર્મ કરવા ઈચ્છતા તથા જયદ્રથના વધને ઝોળતા જેણે તેના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે અર્જુન સંગ્રામમાં સૈંધવને હણશે; અને વાસુદેવે રક્ષણ કરેલા સૂર્યાસ્ત પેહેલાં પ્રતિજ્ઞાન પારને પામેલા અર્જુનને હું પ્રાપ્ત થઈશ. તેમ દુર્યોધનના હિતમાં તત્પર તે સૈંધવરાજ અર્જુનના હાથથી મરણ પામી શત્રુઓને વખાણશેજ અને અર્જુને પાડેલા સૈંધવને જોઈ દુર્યોધનરાજ અમારી સાથે શાન્તિ કરશે. તેમજ સંગ્રામમાં ભીમસેને મારેલા પોતાના ભાઈઓને જોઈ મંદ્યુલ્લિવાળો દુર્યોધન અમારેવિષે શાન્તિ કરશે. સંગ્રામમાં પૃથ્વીતલવિષે પાડેલા બીજા મોટા થોડાઓને જોઈ મંદ્યુર્યોધન પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. શું એક ભીષ્મે કરીનેજ આપણું વૈર જતુ રહેશે? અને બાકીનાઓની રક્ષાવાસ્તે દુર્યોધન આપણી સાથે સંધાન કરશે. દયાએ કરી વ્યાપ્ત તે રાજ એ રીતે બહુ પ્રકારે ચિંતન કરે છે તેટલામાં આ બાબતે બંધકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થતું હતું.

॥ एवंबहुविधंतस्यराज्ञींश्चतयतस्तदा ॥

॥ कृपयाभिपरीतस्युघोरंयुद्धमवर्तत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे युधि-
ष्ठिरहर्षे गुर्जरभाषायां अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

धृतराष्ट્ર उवाच ॥ निनदंतं तथा तंतु भीमसेनं महाबलं ॥

॥ मेघस्तનિતનિર્ઘોષં કેવીરાઃ પર્યવારયન્ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, મેઘની ગર્જનાસરખા શબ્દવાળા શબ્દ કરતા તે મહારથિ ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? હે સંજય, કુદ્યથેલા ભીમસેનની આગળ તથા ગદાયુદ્ધ કરતા તેની સામે આવી ઉભો રહેનાર ત્રિલોકીમાં કોઈ પણ પુરૂષને હું દેખતો નથી. જે ભીમસેન રથેકરી રથને, હસ્તિએ કરી હસ્તિને હણે તેની આગળ સંગ્રામમાં સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર હોય તોય પણ કોણ ઉભો રહે? મારા પુત્રને મારવા ઈચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેનની આગળ તે ટાણે દુર્યોધનના હિતમાં યુક્ત એવા કોણ ઉભા રહ્યા? તુણની જેમને ઉપમા અપાય એવા મારા પુત્રને બાળવા ઈચ્છતા ભીમસેનરૂપ દાવાનળની આગળ રણસંગ્રામમાં કયા યોદ્ધાઓ ઉભા રહ્યા? કાળ જેમ સર્વ પ્રભુનો નાશ કરે તેમ સંગ્રામમાં મારા પુત્રને હણતા ભીમસેનને જોઈ કાણે તેને વારી રાખ્યો? તેમ મને જેવું ભય ભીમસેનથી છે તેવું અર્જુનથી નથી. શ્રીકૃષ્ણથી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સાલ્યકીથી પણ નથી. વાસ્તે મારા પુત્રને બાળવા ઈચ્છતા પ્રદીપ્ત એવા ભીમરૂપવન્દિને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? તે તું મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રીતે શબ્દ કરતા મહાબળવાન ભીમસેનને જોઈ સારી રીતે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા સંગ્રામમાં પોતાનું બળ દેખાડતા, અસંત મોટું ધનુરૂં હલાવતા એવા બળવાન કોંધી કર્ણે ભયંકર શબ્દ કરતાં તેની સામે આવી વૃક્ષ જેમ વાયુના માર્ગને રોકે તેમ તેના માર્ગને રોક્યો. બળવાન શૂરવીર ભીમસેને પણ જલદી પોતાની આગળ આવી ઉભેલા કર્ણને જોઈ ક્રોધે કરી શિક્ષા વિશે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ એની ઉપર નાખ્યા. કર્ણે પણ તેની ઉપર બાણ નાંખી આવતા તેના બાણને ઘેરણું

કર્તા. તે સમયે ભીમસેન તથા કર્ણના સમાગમ વિષે જ્યેષ્ઠના તાલશબ્દને સાંભળી યત્ન કરતા રહિ તથા ધોડેસ્વાર એવા સર્વ યોદ્ધાઓનાં શરીર બાજુ કંપતાં હોય નહિ ! તેવાં થયા લાગ્યાં. અને તે રણભૂમિવિષે ભીમ-સેનનો ધોરશબ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓ આકાશ તથા પૃથ્વીને એકતાને પ્રાપ્ત થયેલી માનતા હતા. વળી મહાત્મા પાંડવના ભયંકર શબ્દેકરી સં-ગ્રામમાં સર્વ યોદ્ધાઓના હાથમાંથી શસ્ત્ર તથા ધનુષ્ પૃથ્વી વિષે પડી ગયાં. અને કેટલાકના તો પ્રાણ જતા રહ્યા. તેમજ ત્રાસ પામેલાં સર્વ વાહન ખેદયુક્ત મનવાળાં થઈ મળમુત્રનો ત્યાગ કરવા લાગ્યાં. તે સમયે અત્યંત ધણાંક ધોર એવાં નિમિત્ત પણ થતાં હતાં. ગૃધ્ર, કંક, તથા બ-ગલાઓએકરી આકાશ વિંટાઈ ગયું હતું. હે રાજન્, ભયાનક એવા તે ક-ર્ણ-ભીમના સમાગમ વિષે કર્ણે ભીમસેન ઉપર વિશ બાણ નાંખી તત્કાળ ખીખ પાંચ બાણેકરી એના સારથિને વિંધ્યો. મોટા યશવાળા ભીમસેને પણ હાથ કરી સંગ્રામમાં કર્ણે સામે દોડી તેની ઉપર જલ્દી ચોસટ બાણ નાંખ્યા. મોટા ધનુષ્વાળા કર્ણે વળી ચાર બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. હે રાજન્, પો-તાનું હસ્તલાઘવ દેખાડતા ભીમસેને નતપર્વ એવા બાણેકરી તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાથી અગાઉજ અનેક પ્રકારે કાપી નાંખ્યા. વળી કર્ણે અનેક બા-ણસમુદાયથી તેને ઢાંકી દીધો. કર્ણે બહુ પ્રકારે આચ્છાદન કરેલા પાંડુપુત્ર મહારથિ ભીમસેને કર્ણના મુષ્ટિદેશમાં રહેલા ધનુષને કાપી નતપર્વ એવા ધણાંક બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. ભયંકર છે કર્મ જેનું એવા મહારથિ સૂતપુત્ર કર્ણે બીજું ધનુષ્ લેઈ તેને સજ્જ કરી સંગ્રામમાં ભીમસેનને વિં-ધ્યો. અત્યંત કુદ્ધ થયેલા ભીમસેને પણ નત છે પર્વ જેમના એવા ત્રણ બાણ વેગેકરી સૂતપુત્રના વક્ષસ્થળમાં માચ્યા. હે ભરતર્ષભ, વક્ષસ્થળના મ-ધ્યમાં રહેલા તે ત્રણ બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણે જેવો ત્રણ શિખરવાળો જાંચો પર્વત શોભે તેવો શોભતો હતો. અને પરમ એવા બાણેકરી વિંધ્યોયેલા એ-નું, જેમ ધાતુને મૂકતા પર્વતમાંથી ગૈરિકાદિક ધાતુ સ્ત્રવે તેમ શ્વિર સ્ત્રવ-તું હતું. અત્યંત પ્રહારથી પીડાવાને લીધે કંઈક ચક્રાવમાન થયેલા તેને કા-નપર્થેત ધનુષ્ જેવી બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી વળી સુંકોડો તથા હમરો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા, દૃઢધનુષ્વાળા તે કર્ણે બાણવડે પીડિત કરેલા ભી-મસેને છુરપ્ર નામના બાણથી તેના ધનુષ્ની પ્રત્યંચા જલ્દી કાપી બહુ નામના બાણથી એના સારથિને રથઉપરથી નિચે પાડી મહારથિ તેણે એના ચાર ધોડા-

એને પણ પ્રાણુરહિત કચ્ચા. હેવિશાંપતે, તે સમયે હણાએક અશ્વત્થાના રથમાંથી કર્ણ નિચે કુદી જલદી વૃષસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે વેળાએ પ્રતાપવાન બીમસેને મુંઝામમાં કર્ણને જીતી એકસરખો મોટો શબ્દ કર્યો, તે શબ્દ સાંભળી બીમસેને કર્ણને પરાજય પમાડ્યો એમ માની યુધિષ્ઠિર રાગ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તે સમયે પાંડવની સેના ચોતરફથી શંખનાદ કરવા લાગી. શત્રુસેનાનો શબ્દ સાંભળી તમારી તરફના પણ અત્યંત શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાગ એ હર્ષેકરી શંખ તથા બાણના શબ્દસહિત હર્ષશબ્દેકરી સંકુલ એવી પોતાની સેનાને કરી; તે વેળાએ અર્જુન ગાંડીવનો શબ્દ અને શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શંખનો શબ્દ કરતા હતા. તથાપિ હે રાજન, શબ્દ કરતા બીમસેનનો દ્વારણ એવો ધ્વનિ તે શબ્દને અત્યંત કરી સર્વ સૈન્યમાં સાંભળાતો હતો. ત્યારપછી જૂદાં જૂદાં અસ્ત્ર તથા બાણેકરી કર્ણ મૃદુભાવથી અને પાંડુપુત્ર બીમસેન દૃઢભાવથી પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા.

॥ તતોવ્યાયચ્છતામસ્ત્રૈઃપૃથક્પૃથગજિહ્વાયૈઃ ॥

॥ મૃદુર્પૂર્વતુરાધેયોદ્ધર્પૂર્વતુપાંડવઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमप्रवेशे कर्णपराजये एकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તસ્મિન્વિલુલિતેસૈન્યેસૈંધવાયાર્જુનેગતે ॥

॥ સાત્વતેભીમસેનેચપુત્રસ્તેદ્રોણમમ્યયાત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે સૈન્ય કંપાયમાન થયું અને અર્જુન, સાત્વત તથા બીમસેન સૈંધવ પ્રત્યે ગયા. તે સમયે તમારો પુત્ર દુર્યોધન હજી આપણે ધણું કામ છે એમ વિચારી એકરથેકરી ઉતાવળથી જલદી દ્રોણપાસે ગયો. તે વેળાએ અત્યંત ઉતાવળયુક્ત મન તથા વાયુસરખો વેગવાન તમારા પુત્રનો તે રથ, જલદી દ્રોણપાસે દોડ્યો. ત્યાં આવી ક્રોધથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન ઉતાવળથી આવી રીતે દ્રોણ પ્રત્યે વચન કહેવા લાગ્યો કે પરાજય પામેલા નહિ તેમ ક્રોધથી વારી શકાય નહિ એવા મહારથિ અર્જુન, બીમસેન તથા સાસકિ

અસંત મોટાં એવાં સર્વ સૈન્યને જીતી સિંધુરાજની સ્થૂળીપે પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં પશુ પરાજય પ્રાપ્તેલા નહિ એવા તે સર્વ પ્રહાર કરે છે. હે માનદ, કદિ સંગ્રામમાં મહારથિ અર્જુન તે તમને અતિક્રમણ કરી શકે પણ બીમસેન તથા સાત્યકિ તમને કેમ અતિક્રમણ કરી શક્યા? તેમ થયું એ સમુદ્રના શોષણની પેઠે લોકવિષે અતિ આશ્ચર્ય સર્જેલું લાગે છે. હે વિપ્રાગ્ય, સર્વ લોક તો આવી રીતે કહે છે જે સાત્યક, અર્જુન તથા બીમસેન પશુ જેને જીતી શકે નહિ ધનુર્વેદના પારંગત તે સંગ્રામમાં આ ટાણે કેમ જીતાય? તેમ યોદ્ધાઓ પણ કહે છે જે દ્રોણનો પરાજય સંભવે નહિ. અને જ્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તમોને એ ત્રણેય મહારથિઓ અતિક્રમણ કરી ગયા ત્યારે મંદભાગ્યવાળા મારો જરૂર સંગ્રામમાં નાશજ નહીંકમાં આવ્યો. હે માનદ, એમ તો થયું પણ હવે આ કામ વિષે જે તમારે કહેવું હોય તે કહો. જે થઈ ગયું તે તો થયુંજ. બાકીનો વિચાર કરો. હે દિન, આ વખતે સિંધુરાજનું શું કરવું? તે વિષે સારી રીતે વિચાર કરી જે કરવું હોય તે જલદી કરો. એ રીતે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્ય કહે છે-હે તાત, તું કહે છે તે વિષે ઘણું વિચારવાનું છે માટે તેમાં જે કરવાનું છે તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. પાંડવોના ત્રણ મહારથિઓને ઉત્ત્રધન કસ્યા તોપણ એમનું ભય નેટલું પાછળ છે, તેટલુંજ આગળ પણ છે. તેમાં પણ જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન છે ત્યાં વિશેષ ભય હું માનું છું. માટે આગળ પાછળ ચોતરફ સેના સ્થાપન કરી તે તો ઠીકજ છે તથાપિ હાલતો સંધવનું રક્ષણ કરવું એજ મોટું કૃત્ય હું માનું છું. હે તાત, કોભાયમાન થયેલા અર્જુનથી આપણે તેની રક્ષા કરવી એ હાલ જરૂર છે અને ભયંકર એવા સાત્યકિ તથા બીમસેન સંધવ પ્રત્યે ગયા પણ હે તાત, પૂર્વે શકુનિની ખુદ્ધિથી જે ઘૂત કસ્યું હતું તેનો આ પરિણામ થઈ રહ્યો છે. તેમ તે ઘૂતસભામાં જય કે પરાજય થયો નથી માટે અહિં યુદ્ધરૂપઘૂત કરનારનો જય તથા પરાજય થશે. કૌરવની સભામાં શકુનિ, કેર્લથી જીતાય નહિ એવા પાસાને માનતો હતો તે, દુરાસદ એવા બાણરૂપેકરી પરિણામને પ્રાપ્ત થયા, વાસ્તે હે વિશંપતે, સંધવને પણ તે રૂપ જાણજે. શત્રુ સાથે મોટું યુદ્ધરૂપઘૂત પ્રવર્તમાન થયું છે તેથી હે મહારાજ, આ યુદ્ધરૂપઘૂતમાં સર્વે યોદ્ધાઓ પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરી વિધિપુરઃસર સંધવની રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. તે યુદ્ધરૂપઘૂતમાં ગ્હહ માંડ-

નાર આપણનો જન્મ કે પરાજય જરૂર કરી થનારજ છે. માટે જ્યાં મોટા ધનુષ્વાળા સાવધાન થયેલા થોડાઓ સૈંધવની રક્ષા કરે છે ત્યાં તું પોતે જલદી જર્ણુ તે રક્ષણ કરનારની રક્ષા કર. અને હું તો અહિંજ રહીને ખીજાઓને ત્યાં મોકલી પાંડવ તથા સુંજ્યસહિત પંચાસોને રૂંધિ રાખીશ. એવી દ્રોણાચાર્યની આજ્ઞાની સ્વીકાર કરી તત્કાળ દુર્યોધન ઉચ્ચકર્મ કરવા તૈયાર થઈ પાછળ ચાલનાર સહિત જલદી ત્યાં જવા લાગ્યો. તેટલામાં અર્જુનના ચક્રરક્ષક પાંચાલ્ય એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજ્ઞ બહારથી સેના પ્રત્યે આવી અર્જુન પાસે જવા લાગ્યા. હે મહારાજ, હે રાજન, પૂર્વે જેમને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી અર્જુન તમારા સૈન્યમાં પેઠા તે વેળાએ કૃતવર્માએ વારી રાખ્યા હતા તેમને પાર્શ્વભાગમાં સેનાને બેઠી તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થતા દુર્યોધનને જોયા. તે ટાણે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બળવાન દુર્યોધનને, ઉતાવળથી જતા તેમની સાથે ઉત્તમ યુદ્ધનો સમારંભ કર્યો. જેમાં ઉગામેલ ધનુષ્વાળા ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે બેઉ દુર્યોધન સામે દોડ્યા. પછી યુધામન્યુએ ગૃધ્રના પીચ્છ બાંધેલા ત્રીસ બાણે કરી દુર્યોધનને વિંધી ખીજા વિશથી એના સારથિને અને ચારેકરી એના ચાર અશ્વને પણ વિંધ્યા. તમારા પુત્ર દુર્યોધને પણ એક બાણેકરી યુધામન્યુનો ધ્વજ કાપી ખીજા એકે કરી એનું ધનુષ્ કાપી ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી નિચે પાડી તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને પણ વિંધ્યા. અત્યંત ક્રૂર થયેલા યુધામન્યુએ પણ ઉતાવળથી તમારા પુત્રના સ્તનના મધ્યભાગમાં ત્રીસ બાણ નાંખ્યાં. અત્યંત ક્રૂર થયેલા ઉત્તમૌજ્ઞએ સુવર્ણથી શોભિતા બાણેકરી એના સારથિને વિંધી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે રાજેન્દ્ર, દુર્યોધને પણ પાંચાલ્ય એવા ઉત્તમૌજ્ઞના ચાર અશ્વને હણી પાછળ ચાલનાર સહિત એના સારથિને પણ હણ્યો. સંગ્રામમાં હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવો ઉત્તમૌજ્ઞ પોતાના ભાઈ એવા યુધામન્યુના રથપ્રત્યે જલદી ચઢી બેઠો. તે ભાઈના રથને પ્રાપ્ત થઈ ઉત્તમૌજ્ઞએ ઘણાક બાણેકરી દુર્યોધનના અશ્વને માર્યા. તેથી તે રણભૂમિમાં પડી ગયો. તે સમયે યુધામન્યુએ શ્રેષ્ઠ બાણેકરી એનું ધનુષ્ અને બાથો કાપી નાંખ્યાં. હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા રથમાંથી રાજા એવો તમારો પુત્ર નિચે ઉતરી હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી પાંચાલ્ય એવા તે બેઉ સામે દોડ્યો. ક્રોધાવમાન થયેલા આવતા તે કુરૂપતિને જોઈ યુધા-

મનુ અને ઉત્તમૌઝ પણ રથમાંથી નિચે ઉતરી પડ્યા હે નૃપ, તેટલામાં ગદાયુક્ત એવો અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના રથને ગદાથી ભાગી હણાયા છે અથ તથા સારથિ જેનો એવો શત્રુને તપાવનાર પોતે મદ્રરાજના રથપ્રત્યે જલદી ચઢી બેઠો; અને પંચાલોમાં મુખ્ય મહારથિ રાજપુત્ર એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌઝ તો ખીન્ન રથમાં બેસી અર્જુનપ્રત્યે જવા લાગ્યા.

॥ પંચાલનાંતતોમુખ્યૌરાજપુત્રૌમહારથૌ ॥

॥ રથાવન્યૌસમારુહ્યબીમત્સુમભિજગ્મતુઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनयुद्धे त्रिं-
शदधिक शततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

સંજયઉવાચ ॥ વર્તમાનેમહારાજસંગ્રામેલોમહર્ષણે ॥

॥ व्याकुलेषुचसर्वेषुपीड्यमानेषुसर्वशः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, રવાટાં ઉભાં કરનાર તે વરતતા સંગ્રામમાં વ્યાકૂલ થઈ સર્વ પીડિત થવા લાગ્યા. તે સમયે હે ભરતર્ષભ, રાધાપુત્ર કર્ણ વનમાં મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા પે.તે દોડ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, મહાબળવાન એવા કર્ણ તથા બીમસેન અર્જુનના રથપાસે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે સંગ્રામ કેવો થયો? તેમ પૂર્વે સંગ્રામમાં બીમસેન કર્ણને જીત્યો હતો અને પાછો ફરીથી મહારથિ રાધાપુત્ર તે, બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા કેમ ગયો? તેમજ બીમસેન પણ પૃથ્વીમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ વિખ્યાત એવા મહારથિ સૂતપુત્ર કર્ણ સામે સંગ્રામમાં કેમ ગયા? તેમ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર પણ બીજમ દ્રોણને અતિક્રમણ કરી મહાધિકર્ણવિના ખીન્ન કોઈથી ભયને પ્રાપ્ત થતા નહોતા. હે મહાત્માહો, તેમ જે મહાત્મા રાધેયના ભયથી નિરંતર તેના વીર્યને યાદ કરતા ધર્મરાજ ધણા વર્ષ સુધી તો સુખે કરી શયન કરતા ન હતા. વીર્યસંપન્ન બ્રહ્મણ્યસંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે કર્ણસાથે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર બીમસેન કેમ યુદ્ધ કર્યું? મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેમનું એવા શરવીર

કર્ણુ તથા ભીમસેને એક જીમ્મ સમીપે પ્રાપ્ત થઈ કેમ યુદ્ધ કર્યું ? પૂર્વે કુંતિએ કર્ણુ પાસે ભીમસેનનું બાઈપણું દર્શાવેલું હતું તે કુંતિનાં વચન યાદ કરી ઢ્યાળુ એવા કર્ણુ ભીમસેન સાથે કેમ યુદ્ધ કર્યું ? તેમજ શર-વીર ભીમસેને પણ પૂર્વે તેણે કરેલા વૈરને યાદ કરી તેની સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કેમ કર્યું ? તેમ મારો પુત્ર દુર્યોધન સદા તે સૂતપુત્રવિષે આશા રાખે છે જે સંગ્રામમાં કર્ણુ, સમસ્ત પાંડવોને જીતશે. સંગ્રામમાં મંદ એવા મારા પુત્રની જે વિષે જ્યની આશા છે તે કર્ણુ બચાવકર્મવાળા ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું ? જે કર્ણુનો આશ્રય કરી મારા પુત્રોએ મહારથિ પાંડવો સાથે વૈર કર્યું તે સૂતપુત્ર સાથે તે ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું ? તેમ સૂતપુત્ર કર્ણુ કરેલા અનેક અપકારને સ્મરણ કરતા ભીમસેને તેની સાથે કેમ યુદ્ધ કર્યું ? જે પરાક્રમિ સૂતપુત્રે એક રથેકરી સમગ્ર પૃથ્વીને જીતી હતી તેની સાથે ભીમે કેમ યુદ્ધ કર્યું ? જે સૂતપુત્ર કર્ણુ કુંડળ તથા કવચસહિત ઉત્પન્ન થયેલો છે તેની સાથે સંગ્રામમાં ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું ? હે સંજય, જે રીતે તેમનું યુદ્ધ થયું હોય તથા તેમાંથી જેનો જય થયો હોય તે અર્ધ ત્વં કુશળ છે વાસ્તે મને યથાર્થ કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીમસેન તો રથમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાધાપુત્રને છોડી દેઈ શરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જ્યાં હતા ત્યાં જવાની ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. અર્જુન પ્રત્યે જતા તેની પાછળ જઈ રાધાપુત્ર કર્ણુ ગૃધ્રના પીછા બાંધેલા બાણેકરી જેમ મેધ વૃષ્ટિએ કરી પર્વતને ઢાંકે તેમ તેને ઢાંકી દીધો. પછી પ્રદુક્ષિતકમળ સરખા હસતા મુખે કરી બળવાન એવા અધિરથ પુત્રે જતા ભીમસેનને મોટેથી બોલાવી કહ્યું કે હે ભીમસેન, શત્રુઓ સાથે તારો સંગ્રામ સ્વપ્નમાં પણ હું જાણુતો નહોતો તે તું આઠાણે અર્જુનને જોવાની ઈચ્છાથી મને પૃષ્ઠભાગ કેમ દેખાડે છે ? હે પાંડવનંદન, કુંતિનો પુત્ર એવો તું તેને આમ કરવું યોગ્ય નથી. વાસ્તે મારી સન્મુખ ઉભો રહી મારી ઉપર બાણનો વરસાદ કર. એ રીતે કર્ણુનું બોલવું ન સહન કરી શકતા ભીમસેન અર્ધમંડલાકારે પાછા ફરી સૂતપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પછી મોટા યશવાળા ભીમસેને દ્વંધયુદ્ધમાં સાવધાન, સર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર, કવચ પેહેરેલા કર્ણુ ઉપર સરળ બાણનો વરસાદ કરી કલહનો અંત કરવા ઈચ્છતા મહા બળવાન, ક્રુદ્ધ થયેલા, શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર તેણે કર્ણુને મારવાની ઈચ્છાથી તેની પાછળ ચાલનારાઓને હણી તેની ઉપર પણ ઉમ

એવા વિવિધ પ્રકારના બાણ નાંખ્યા. મહોન્મત હસ્તિસરખી ગતિવાળા તેના તે બાણવૃક્ષાદને પરમાત્મ બાણનાર સૂતપુત્ર અસ્ત્રમાયાએકરી ગળી ગયો. વિદ્યાએકરી સારી રીતે પૂજાએલો, મોટા ધનુષ્વાળો, મહાબાહુ કર્ણ આચાર્યની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતો હતો. હે રાજન, ભીમસેનને બાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ક્રોધથી યુદ્ધ કરતો કર્ણ, કુન્તિપુત્ર ભીમસેન સમીપે ગયો. તે સમયે યુદ્ધ કરતા શૂરવીર ચોતરફથી જૂવે છે. તે રીતે કર્ણ કરેલા હાસ્યને ન સહન કરીશકતા બળવાન કુન્તિપુત્ર ભીમસેને અંકુશ કરી જેમ મોટા હસ્તિને વિધે, તેમ વત્સદંતનામના બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં તેને વિંધી શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા સારી રીતે મૂકેલા એકવીસ બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનું કવચ ધારણ કરેલા તેને વિંધ્યો, કર્ણ સુવર્ણમય બળથી ઢંકાયેલા વાયુસરખા વેગવાળા ભીમના અશ્વને પાંચ પાંચ બાણથી વિંધી એક નિમેષાર્ધ માત્રમાં તેના રથઉપર હજારો બાણ નાંખ્યા. હે મહારાજ, કર્ણના ધનુષ્માંથી નિકળેલાં તે બાણેકરી રથ, ધ્વજ તથા સારથિસહિત પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઢંકાઈ ગયા. વળી ક્રોધ પામેલ કર્ણ ચોસટ બાણથી એતું દઢ એવું કવચ વિંધી મૂર્ખ બેદનાર એવા નારાય બાણેકરી ભીમસેનને પણ હણ્યો. અસંખ્યાંત એવા મહાબાહુ ભીમસેન પણ વિચાર કરી તેની પાસે જઈ તેના ધનુષ્માંથી નિકળેલા સર્પસરખા બાણને ધારણ કરીને પણ સંગ્રામમાં વ્યથાને પ્રાપ્ત થતા ન હતા. તેમ પ્રતાપવાન ભીમસેને સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ એવા ભદ્ર નામના બ્રીશ બાણેકરી કર્ણને વિંધ્યો. કર્ણ પણ યત્નવગર સેહેજ સૈંધવના વધને ઈચ્છતા મહાબાહુ ભીમસેનને બાણેકરી અસંખ્યાંત ઢાંકી દીધો. રાધાપુત્ર કર્ણ તો મૃદુતાથી ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો અને ભીમસેન પૂર્વે તેના કરેલા વૈરને યાદ કરી ક્રોધપુરઃસર યુદ્ધ કરતા હતા. તે અપમાનને ન સહન કરી શકતા શત્રુને હણનાર ક્રોધિ ભીમસેને જલદી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. સંગ્રામમાં ભીમસેને નાંખેલા તે બાણ શબ્દ કરતા પક્ષિઓની પેઠે તે શૂરવીરવિષે ચોતરફથી ગૂંડતા હતા. સુવર્ણના પુંખવાળા પ્રસન્ન છે અગ્રભાગ જેમનો એવા ભીમસેનના ધનુષ્માંથી નિકળેલા તે બાણ શબ્દ નામના જંગ્મો જેમ અગ્નિને ઢાંકી દે તેમ રાધાપુત્ર કર્ણને આગ્રહાદન કરી દેતા હતા. હે રાજન, હે ભારત, ભીમસેનના બાણેકરી ચોતરફથી ઢંકાઈ ગયેલા રથમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણ ઉગ્ર એની બાણવૃષ્ટિ ભીમસેન ઉપર કરી. સંગ્રામમાં શો-

ભિતા કર્ણુના આવૈા તે વજ્ર સરખા બાણેને ભીમસેને પ્રાપ્ત થયાની અ-
ગાઉજ ઘણાક ભક્ષ નામના બાણથી કાપી નાખ્યા. હે ભારત, વળી શત્રુને
દમન કરનાર સૂર્યપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં બાણના વરસાદથી ભીમસેનને ઢાંકી દીધા.
તે સમયે હે ભારત, પોતાના પીછથી વિંટાયેલા સીસોળીઆની પેઠે બાણેક-
રી ઢંકાઈ ગયેલા અંગવાળા ભીમસેનને અમે જોતા હતા. એ રીતે સુવ-
ર્ણના પુખવાળા શિલાબિપર તીક્ષ્ણ કરેલા કર્ણુના ધનુષ્માંથી નિકળેલા બા-
ણને જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણોને ધારણ કરે તેમ શૂરવીર ભીમસેન ધારણ કરતા
હતા. તે સમયે રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેમનું એવા ભીમસેન
વસંતઋતુમાં વૃદ્ધિ પામેલા પુષ્પયુક્ત જેવો અશોકવૃક્ષ શોભે તેવા શોભતા
હતા. પછી ક્રોધથી ક્રાંદ્યાં છે નેત્ર જેણે એવા મહાબાહુ ભીમસેન સંગ્રામ-
માં મહાબાહુ કર્ણુના તે ચરિતને સહન કરી શક્યા નહિ. તેથી નારાયના-
મના સર્પસરખા તીક્ષ્ણ એવા પચ્ચીશ બાણ તેણે શ્વેતપર્વત ઉપર જેમ
નાંખે તેમ તેની ઉપર નાંખ્યા. વળી દેવસરખી કાંતિવાળા પ્રતાપવાન તેણે
છ તથા આઠ બાણથી સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર સૂતપુત્ર કર્ણુને વિ-
ધિ હસતા હોય નહિ તેની પેઠે બીજા એક બાણેકરી જલદી એનું ધનુષ્
કાપી બીજા બાણેએકરી ચાર અશ્વ તથા સારથિને પણ હણી સૂર્ય કિરણ
સરખા નારાય નામના બાણેકરી તેને પણ વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. તે ભીમસેનના
નાખેલા બાણ જેમ મેઘને ભેદી સૂર્યનાં કિરણો જાય તેમ કર્ણુને ભેદી ધરણી
પ્રત્યે ગયા. કપાઈ ગયું છે ધનુષ્ જેનું, ભીમસેનના બાણથી હણાએલો પુર-
વમાં નીકર્ણુ મોટા વૈકલવ્યને પ્રાપ્ત થઈ બીજા રથમાં જતો રહ્યો.

॥ સવૈક્લવ્યમહત્પ્રાપ્યછિન્નધન્વાશરીહતઃ ॥

॥ તથાપુરુષમાનીસિપ્રત્યપાયાદ્રથાંતરં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णपराजये एक-
त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ स्वयंशिष्योमहेशस्यभृगूत्तमधनुर्धरः ॥

॥ शिष्यत्वंप्राप्तवान्कर्णस्तस्यतुल्योस्त्रविद्यया ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ એવા ધનુષ્ ધરના-
ર પરશરામ પોતે મહાદેવના શિષ્ય અને શિષ્ય શણેકરી યુક્ત એવો,

અન્નવિદ્યામાં તે સરખા તેના શિષ્ય કર્ણને કુંતિપુત્ર ભીમસેને લીલા માત્ર-
માં જીતી લીધે. હે સંજય, જે વિષે મારા પુત્રને મોટી આશા હતી એ-
વા ભીમથી વિમુખ થયેલા તેને જોઈ હૃયોધને શું કહ્યું ? પશાકમેકરી વ-
ખાણ કરવા લાયક મહાપ્રજાવાન ભીમસેને કેવી રીતે યુદ્ધ કર્યું ? ત્યારપ-
છી પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા ભીમસેનને સંગ્રામમાં જોઈ કહ્યું શું કર્યું ?
સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, વિધિએ કલ્પેલા બીજ રથમાં બેસી વાયુએ વૃ-
હિ પમાડેલા સમુદ્રની પેઠે પાછો કર્ણ ભીમસેન સામે આવ્યો હે વિશાં-
પતે, ક્રોધ પામેલા અધિરથપુત્ર કર્ણને જોઈ તમારા પુત્રો, ભીમસેનને અ-
ગ્નિના મુખમાં હોમાયલોજ છે એમ માનવા લાગ્યા. તેટલામાં રાધાપુત્ર કર્ણ
ધનુષ્નો શખ્દ તથા ભયંકર એવો તલ્લશખ્દ કરી ભીમસેનના રથ સામે દો-
ડ્યો. હે રાજન, તે સમયે વળી ફરીથી શરવીર સૂર્યપુત્ર કર્ણ તથા મહા-
ત્મા ભીમસેનનો ભયંકર એવો સમાગમ થયો. અત્યંત ક્રોધ પામેલા પર-
સ્પર વધને ઈચ્છતા એવા મહાબાહુ તે બેઉ, નેત્રેકરી જાણે એક બીજાને
બાળતા હોય તેમ અન્યોન્ય સામે જોતા હતા. ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા,
સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા, શત્રુને દમન કરનાર, વ્યાઘ્રની પેઠે અત્યંત
વ્યાકુળ થયેલા, બાજપક્ષિની પેઠે શીઘ્ર ગતિ કરનારા, શરભનામના મૃગની
પેઠે અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા શરવીર તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે સ-
મયે શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેન અક્ષત્સૂતવિષે, વનમાં, વિરાટના નગર-
વિષે જે દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હતું તેને, અને તમારા પુત્રાએ સમૃદ્ધ એવા રત્ન
તથા દિશોતું હરણ કર્યું હતું તે, તેમજ પુત્રસહિત તમે નિરંતર તેને
દુઃખ આપ્યાં હતાં ને પુત્રસહિત નિરપરાધિ કુંતિને તમે બાળી નાખવા
ઈચ્છતા હતા, દુરાત્માઓએ સમાના મધ્યમાં જે જે દ્રૌપદીને ક્લેશ પ્રાપ્ત
કર્યા હતા, દુઃશાસને તેના કેશતું આકર્ષણ કર્યું હતું, હે ભારત, તે ટાણે
કર્ણે જે જે કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, વળી તેને કહ્યું હતું જે હવે તું બી-
જ પતિની ઈચ્છા કર, પાંડવ હવે તારા પતિ નથી, ષઢ તિલસરખા એ
તો નરકમાં પડ્યા છે, એ રીતે હે રાજન, તમારી સમક્ષ દાસીભાવેકરી
દ્રૌપદીને ભોગવવાની ઈચ્છાથી જે જે તમારા પુત્રાએ વચન કહ્યાં હતાં,
કાળિઆર મૃગનાં ચર્મ પેહેરી વનમાં નિવાસ કર્યો હતો, તેમ તમારી સ-
મીપે સમામાં કર્ણે જે કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, તેમ પાંડવોને તૃણતુલ્ય ગ-
ણી ક્રોધથી તમારો પુત્ર જે બોલ્યો હતો, એ રીતે જે જે બાળકપણથી

પોતાને દુઃખ થયાં હતાં તેમનું ચિંતન કરી શત્રુને હણુનાર ભરતકુળમાં સિંહરૂપ, શરીરનો ત્યાગ કરનાર ભીમસેને કોઈથી સહન થાય નહિ એવું સુવર્ણના પૃથ્વીભાગવાળુ મોટુ ધનુષ્સજ્જ કરી, તત્કાળ કર્ણ સામે આવી, શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા પ્રકાશમાનુ બાણમયજાળેકરી સૂર્યનાં કિરણો ઢંકાઈ જાય તે રીતે કર્ણના રથને આચ્છાદન કરી દીધો. અધિરથપુત્ર કર્ણે પણ હાસ્ય કરી શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી જલદી ભીમસેનની તે બાણજાળને કાપી નાંખી મહારથિ મહાબળવાનુ એવા મહાબાહુ અધિરથપુત્ર તેણે તીક્ષ્ણ એવા મોટા નવ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધ્યા. અંકુશેકરી જેમ હસ્તિને બારે તેમ કર્ણે બાણેકરી વારણુ કરેલા અસંખ્યાંત ભીમસેન, સૂતપુત્ર કર્ણ સામે દોડ્યા. વેગેકરી પોતાસામે આવતા પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેનને જોઈ મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે જાય તેમ કર્ણે પણ તેની સામે જઈ સેંકડો ભેરી સરખા શબ્દવાળો પોતાનો શંખ વગાડી વૃદ્ધિ પામેલા સાગરની પેઠે હર્ષથી સૈન્યને ક્ષોભ પમાડ્યું. હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળથી સંકુળ ક્ષોભ પામેલા તે સૈન્યને જોઈ ભીમસેને કર્ણ-પાસે જઈ બાણેકરી તેને આચ્છાદન કરી દીધો. કર્ણે પણ બાણેકરી પાંડુ-પુત્ર તેને આચ્છાદન કરી કૃષ્ણ વર્ણુવાળા તેના અશ્વસાથે પોતાના શ્વેત વર્ણુવાળા અશ્વને સંગ્રામમાં મિશ્રિત કરી દીધા. એ રીતે તે મિશ્રિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વને જોઈ તમારા પુત્રનું સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું. હે મહારાજ, શ્વેત તથા કૃષ્ણવર્ણુવાળા મિશ્રિત થયેલા વાયુસરખા વેગવાળા તે અશ્વ આકાશમાં જેમ મેઘ શોભે તેમ અત્યંત શોભતા હતા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા પરસ્પર યુદ્ધ કરતા કર્ણ તથા વૃકોદરને જોઈ તમારી તરફના મહારથિઓ સંત્રસ્ત થઈ કંપવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તે સમયે તે બેઉનો પ્રેતરાજના પુરની પેઠે દુઃખે કરી જોઈ શકાય નહિ એવો યમદેશ સરખો ભયંકર સંગ્રામ થયો. તે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને સમાજની પેઠે જોતા મહારથિઓ તે મહાસંગ્રામમાં આનોજ જય થશે એમ જાણતા નહતા. હે રાજા, પુત્રસહિત તમારું ખરાબ વિચારથી મોટા અશ્વવાળા, તે બેઉના મોટા સંમર્દને મહારથિઓ જોતા હતા. શત્રુને હણુનાર પરસ્પર તીક્ષ્ણ બાણેકરી આચ્છાદન કરતા અદ્ભુત પરાક્રમવાળા તે બેઉ બાણજાળેકરી આકાશને વિંટી દેતા હતા. તીક્ષ્ણ બાણેકરી પરસ્પર મારવાને ઈચ્છતા ઉત્તમ દેખાવવાળા મહારથિ તે બેઉ વૃદ્ધિમાનુ બે મેઘસ-

રખા દેખાતા હતા. હે પ્રભો, સુવર્ણથી વિકૃત એવા જ્ઞાણ પરસ્પર નાખ-
તા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઠ મોટા ઉંખાડીઆથી જન્મ કરે તેમ બા-
ણેકરી આકાશને પ્રકાશયુક્ત કરતા હતા. હે રાજન્, તે બેઠએ પરસ્પર
મૂકેલા ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણ શરદ્ગતુમાં આકાશવિષે મત્ત એવા
સારસોની પંક્તિ શોભે તેવા શોભતા હતા. સૂતંપુત્રકર્ણસાથે મળેલા શત્રુને
દમન કરનાર ભીમસેનને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ભીમસેનવિષે અતિ-
ભાર માનતા હતા. તે યુદ્ધમાં કર્ણ તથા ભીમસેને મૂકેલા બાણેકરી અત્યંત
હણાયલા અશ્વ, નર તથા હસ્તિઓ બાણ સંપાતને અતિક્રમણ કરી સં-
ગ્રામમાં પડતા હતા. હે રાજન્, હે મહારાજ, હે ભરતર્ષભ, મનુષ્ય, અશ્વ તથા
ગજના પ્રાણુરહિત થઈ પડેલાં શરીરેકરી ક્ષણમાત્રમાં પૃથ્વી વિંટાઈ ગઈ.

॥ મનુષ્યાશ્વગજાનાંચશરીરૈર્ગતજીવિતૈઃ ॥

॥ ક્ષણેનભૂમિઃસંજજ્ઞેસંવૃતાભરતર્ષભ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे
द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमं ॥

॥ यत्कर्णयोधयामાસસમરેલગ્નવિક્રમં ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, જે ભીમસેને લઘુ પરાક્રમવાળા કર્ણ
સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર્યું વાસ્તે તેના પરાક્રમને અતિ આશ્ચર્યરૂપ હું
માનું છું. જે કર્ણ, યક્ષ, અસુર તથા મનુષ્યસહિત સર્વ શસ્ત્ર ધરનાર
એવા દેવતાઓને પણ યુદ્ધમાં વારી રાખે તે કર્ણ યુદ્ધમાં લક્ષ્મીએકરી શો-
ભિતા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને કેમ તરી ગયો નહિ? હે સંજય, તે મને કહે.
અને જે આ પ્રાણુધૂતવિષે જરૂર કરીને જય કે પરાજય થવાનો છે એમ
હું માનું છું એવા શુદ્ધરૂપ પ્રાણુધૂતમાં તે બેઠતું કેવી રીતે યુદ્ધ થયું? તે
પણ મને કહે, જે કર્ણને પામી સંગ્રામમાં મારો પુત્ર દુર્યોધન ગોવિંદ
તથા સાલ્યકિસહિત પાંડવોને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે છે તે કર્ણને બચાવે
કર્મવાળા ભીમસેને વારંવાર જીતી લીધો, એ વાત સાંભળી મને જાણ
મોહ પ્રાપ્ત થયો હોય નહિં તેમ થાય છે. હે સંજય, મારા પુત્રના અન્યાયેકરી

કૌરવોનો નાશ થશે એમ હું માનું છું. કારણ મોટા ધનુષ્વાળા પાંડવોને કર્ણે જીતશે નહિ કેમકે પાંડવો સાથે કર્ણે જે જે યુદ્ધ કર્યું તે સર્વ યુદ્ધમાં પાંડવ. કર્ણને જીત્યા હતા હે. તાત, ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ પણ પાંડવોને જીતી શકે એમ નથી. પણ મંદ બુદ્ધિવાળો મારો પુત્ર દુર્યોધન તે વાત જાણતો નથી. તેમ બુદ્ધિવિનાનો મારો પુત્ર દુર્યોધન, કુબેરસરખા યુધિષ્ઠિરના ધનને હરણ કરી વિષ ઉપર રહેલા મધને ઈચ્છનારની પેઠે પોતાના પ્રતાપને જાણતો નથી. છળ કરવામાં ચતુર એવો મારો પુત્ર જીતકરી મહાત્મા પાંડવોના રાજ્યને હરણ કરી હવે મેં તેમને જીતી જ લીધા છે એમ માની પાંડવોનું અપમાન કરે છે, તેમ પુત્રના સ્નેહને લીધે ખરાખ અંતઃકરણવાળા મેં પણ ધર્મથી ચાલનાર મહાત્મા પાંડવોને જીત્યા. બાઈઓ સહિત દિર્ઘ દૃષ્ટિવાળા યુધિષ્ઠિર શાંતિ કરવા ઈચ્છતાતા તેનો આ અશક્ત એમ માની મારા પુત્રોએ તિરસ્કાર કર્યો. તેમ મહાત્મા હુ ભીમસેન પણ તે દુઃખ તથા આપણા કરેલા તિરસ્કાર મનમાં યાદ કરી કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરે છે માટે હે સંજય, પરસ્પર વધને ઈચ્છતા યુદ્ધ કરવામાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ તથા ભીમ સંગ્રામમાં જે રીતે યુદ્ધ કરતા હોય તે મને કહે. સંજય કહે છે—હૈ રાજન્, બે વનહસ્તિની પેઠે પરસ્પર વધને ઈચ્છતા કર્ણ તથા ભીમનો સંગ્રામ જેની રીતે થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે રાજન્, ક્રોધાયમાન થયેલા સૂર્યપુત્ર કર્ણે ક્રોધ પામેલા શત્રુને દમન કરનાર પરાક્રમિ ભીમસેનને, મહા વેગવાન, પ્રસન્ન અગ્રમાગવાળા સુવર્ણથી શોભિતા ત્રીસ બાણેકરી વિંધ્યો. ભીમસેને પણ આણ નાંખતા તેનું ધનુષ્ તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણથી કાપીમલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યો. તેને જોઈ ભીમસેનના વધને ઈચ્છતા મહા બળવાન સૂર્યપુત્ર કર્ણે સુવર્ણ તથા વૈદૂર્ય મણિથી વિચિત્ર પ્રકારના ઢાંડાવાળી બીજી કાળશક્તિ સરખી મોટી શક્તિ ગ્રહણ કરી જોયે ઉગામી સાંધી, જીવિતના અંતને કરનારી તે ઈન્દ્ર જેમ વજ્ર નાખે તેમ ભીમસેન ઉપર નાંખી મોટો શબ્દ કર્યો. તે શબ્દ સાંભળી તમારા પુત્ર હર્ષિત થયા. કર્ણના હાથમાંથી મૂકાયેલી સૂર્ય તથા અગ્નિસરખી કાંતિવાળી તે શક્તિને આકાશમાં જ સાત બાણેકરી ભીમસેને કાપી નાંખી. છૂટા મૂકેલા સર્પસરખી તે શક્તિને કાપી કર્ણના પ્રાણને જાણે ખોળતા હોય નહિ એવા ભીમસેને શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા યમદંડસરખા સુવર્ણના પુંખવાળા મયૂર પીંછ બાંધેલા બાણ ક્રોધ-

થી તેની ઉપર નાંખ્યા. કર્ણ પણ સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગનુ ડોઠથી સહન થાય નહિ એવું બીજું ધનુષ્ ઘડણુ કરી તે મોટા ધનુષને ખેંચી બીમસેન ઉપર બાણ નાંખ્યા. તેમને પાંડુપુત્ર બીમસેને નતપર્વ એવા નવ બાણવડે કાપી મોટા સિંહનાદ કર્યો. ઋતુભતિ ગાયવાસ્તે જેમ બળવાન એવા બે ગોવૃષ શબ્દ કરે તેમ પરસ્પર શબ્દ કરતા, માંસ વાસ્તે બે સિંહ જેમ પરસ્પર ગર્જના કરે તેમ ગર્જના કરતા, પરસ્પર મારવા ઈચ્છતા એક બીજાને જેમ વૃષભ જીવે તેમ અનોન્ય સામે જોતા એવા તે બેઉ મોટા બે હસ્તિ જેમ એક બીજા સામે આવી દાંતના અગ્રભાગેકરી જેમ પરસ્પર હણે તેમ કર્ણ પર્યંત ધનુષ ખેંચી સારી રીતે મૂકેલા બાણેકરી અનોન્ય હણુતા હતા હે મહારાજ શસ્ત્રવૃષ્ટિએકરી પરસ્પર બાળતા એક બીજા સામે જોતા કાપથી ફાડેલાં છે નેત્ર જેમણે એવા વારંવાર એક બીજાને તિરસ્કાર કરતા, હાસ્ય કરતા તથા શંખનો શબ્દ કરતા તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. હે મારિષ, તેટલામાં બીમસેને વળી તેના મુષ્ટિ દેશમાં રહ્યા ધનુષને કાપી શંખસરખા વર્ણુવાળા તેના અશ્વને બાણેકરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી સારથિને પણ રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી નિચે પાડી નાંખ્યો. તે સમયે હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવો કર્ણ દુર્યોધન એવી ચિંતાને પ્રાપ્ત થયો, અને બીમસેનના બાણભળથી મોહિત થઈ કંઈ કર્તવ્યને પણ જાણતો ન હોતો. એ રીતે કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જોઈ ક્રોધેકરી જાણે કંપતો હોય નહિ એવો દુર્યોધનરાજ પોતાના ભાઈ દુર્જયને કહેવા લાગ્યો કે હે દુર્જય, આગળ પાંડુપુત્ર બીમસેન રાધાપુત્ર કર્ણને ગળે છે વાસ્તે તું ત્યાં જા. અને તત્કાળ પુરૂષના ચિન્હહિન એવા તેને હણુ; અને કર્ણ-વિષે બળ ધારણુ કર. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી ‘ઠીક બહુ સાર.’ એમ તેને કહી તમારા પુત્ર દુર્જયે ધણાક બાણ નાંખતા બીમસેન સામે દોડી નવ બાણ બીમસેનઉપર, આઠ તેના અશ્વઉપર, છએકરી સારથિને, ત્રણુધી ધ્વજને, ને બીજા સાતથી વળી તેને વિધ્યો. અસંત ક્રોધાયમાન થયેલા બીમસેને. પણ બાણેકરી બેદાયુમાં છે મર્મસ્થાન જેનાં એવા દુર્જયને અશ્વ તથા સારથિ સહિત યમલોકપ્રત્યે મોકલી દીધો. શણુગારેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વી વિષે એજા કરતા તે તમારા પુત્રને જોઈ નેત્રમાં આવ્યાં છે અજી જેને એવા પીડિત કર્ણ તેને પ્રદક્ષિણા કરી અને તે બીમસેન તો અસંત વૈરિ એવા તે કર્ણને ગર્વથી વિરથ કરી બાણગણુ શતઘ્ની તથા શંકુથી તેને મારવા

લાગ્યો. એ રીતે એના આણુથી બેદાયો તોયપણ અતિરથિ એવા શત્રુને તપાવનાર કર્ણે કુદ્દરપ ભીમસેનને સંગ્રામમાં લાગ ન કર્યો.

॥ સમાચિનોદ્બાણમૈઃશતઘ્નીભિશ્ચશંકુભિઃ ॥

॥ તથાપ્યતિરથઃકર્ણોભિષમાનોસ્યસાયકૈઃ ॥

॥ નજહૌસમરેભીમંકુદ્ધરૂપંપરંતપઃ ॥

इति श्रीमहाभादते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णभीमयुद्धे त्रय-
स्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સર્વથાવિરથઃકર્ણઃપુનર્ભીમનર્નિર્જિતઃ ॥

॥ રથમન્યંસમાસ્થાયપુનર્વિવ્યાધપાંડવં ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, સર્વથી વિરથ અને ફરીથી ભીમે પ-
રાજ્ય પમાડેલો કર્ણ ખીન્ન રથમાં બેસી પાછો પાંડુપુત્ર ભીમસેનને
વિધેવા લાગ્યો, તેટલાં બે મોટા હસ્તિઓ એકબીજા સામે આવી
દાંતના અગ્રભાગેકરી પરસ્પર હણે તેમ કાનપર્યન્ત ધનુષ્ ખેંચી મૂકેલા
આણેકરી તે બેઉ અન્યોન્ય હણતા હતા. તેટલામાં કર્ણે આણના સમુદાયથી
ભીમસેનને ઢાંકી દેઈ મોટો શબ્દ કરી વળી વક્ષસ્થળમાં તેને વિધ્યો. ભી-
મસેને દશ આણેકરી તેને વિધી વળી નતપર્વ એવા સિંતેર આણુથી વિ-
ધ્યો. હે રાજન, વળી ભીમસેને નવ આણેકરી કર્ણને સ્તનના મધ્યભાગમાં
વિધી તીક્ષ્ણ એવા એકઆણેકરી એના ધ્વજને પણ વિધી અંકુશે જેમ
મોટા હસ્તિને વિધે અને ચામુકેકરી જેમ અશ્વને, તેમ ખીન્ન ત્રેસઠ આ-
ણુથી તેને વિધ્યો. હે મહારાજ, યશસ્વિ એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેને અત્યંત
વિધેલા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા શૂરવીર તેણે બે ગલોફાં ચાટી સર્વ કાયાને
અવદારણુ કરે એવો આણુ ઈન્દ્ર જેમ બળ નામના દૈત્યઉપર વળે નાખે
તેમ ભીમસેનઉપર નાંખ્યો. સંગ્રામમાં સૂતપુત્ર કર્ણના બનુષ્માંથી નિકળેલો
વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળો તે આણુ ભીમસેનને બેદી પૃથ્વીને વિદારણુ ક-
રતો તેમાં ગયો. તેથી ક્રોધેકરી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા મહાબાહુ ભીમ-
સેને ચાર હાથથી મોટી સુવર્ણથી શોભિતી છ ખુણાવાળી વજ્રસરખી પો-
તાની ગદા વિચાર ન કરતાં એકદમ સૂતપુત્ર કર્ણ ઉપર નાંખી. તે ગદા-

એકરી ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંકુદ્ર એવા તેણે ઈન્દ્ર જેમ વજ્રેકરી
અસુરોને હણે તેમ અધિરથ પુત્ર કર્ણના સારી રીતે વહન કરનાર એવા
રૂડા અશ્વને હણી ક્ષુરપ્ર નામના બે બાણેકરી એના ધ્વજને ક્રપી બીજા
બાણેએકરી એના સારથિને પણ હણ્યો. હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ
જેના એવા પડી ગયેલા ધનવાળા તે રથનો લાંગ કરી હે ભારત, ખેદયુ-
ક્ત છે મન જેનું એવો કર્ણ ધનુષ્ સજ્જ કરી સામે ઉભો રહ્યો, તે સ્થા-
નકે રાધાપુત્ર કર્ણનું આશ્ચર્યશ્ચ પરાક્રમ અમે જોયું જે વિરથ એવા ર-
થિમાં શ્રેષ્ઠ તેણે શત્રુને વારી રાખ્યો. સંગ્રામના મધ્યમાં વિરથ એવા મ-
નુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ તે કર્ણને જોઈ દુર્યોધને દુર્મુખને કહ્યું કે, હે દુર્મુખ, આ
રાધાપુત્ર કર્ણને બીમસેને વિરથ કર્યો, વાસ્તે નરશ્રેષ્ઠ એવા તે મહારથિને
રથમાં સંપાદન કર. હે ભારત, એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દુર્મુખ,
બાણેકરી બીમસેનને વારતો તત્કાળ કર્ણની પાસે ગયો. સંગ્રામમાં સૂતપુ-
ત્રની પાછળ ગયેલા દુર્મુખને જોઈ વાયુપુત્ર બીમસેને પ્રસન્ન થઈ બે ગતોક્ષાં
ચાટી કર્ણને વારી રાખી પોતાનો રથ જલદી દુર્મુખ સામે ચલાવી તેજ
વખતે હે મહારાજ, સુંદર મુખવાળા નતપર્વ એવા નવબાણેકરી દુર્મુખને
યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. ત્યારપછી તેજ રથપ્રત્યે બેઠેલો અધિરથપુત્ર-
કર્ણ દેહીપ્યમાન સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. પછી સૂર્યપુત્ર કર્ણ રણભૂમિમાં
સૂતેલા બેઠાયાં છે મર્મસ્થાન જેનાં રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત એવા દુર્મુખને જોઈ
અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે નેત્ર જેનાં એવો તે બે ધડી મોહાવિષ્ટ થઈ પ્રાણુરહિ-
ત પડેલા તેને અતિક્રમણસાથે પ્રદક્ષિણા કરી મોટો નિશ્વાસ મૂકી તે સ-
મયે કંઈ પણ કર્તવ્યને બાંજરૂતો હતો. હે રાજન, એ છીદ્ર જોઈ બી-
મસેને ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા નારાય નામના ચક્રે બાણ કર્ણઉપર નાંખ્યા.
સુવર્ણના પુખવાળા તે બાણ મોટા પરાક્રમવાળા તે કર્ણના સુવર્ણથી વિ-
ચિત્ર પ્રકારના કવચને ભેદી હે મનુષ્યેન્દ્ર, ક્રોધાયમાન કાળે પ્રેરેલા સર્પની પેં-
ઠે રક્તભોજન કરનાર એવા તે સૂતપુત્રના રૂધિરનું પાન કરી પૃથ્વીવિષે જ-
તા તે દશેય દિશાએમાં શોભતા હતા. તે બીમસેનને પણ રાધાપુત્ર કર્ણે
સુવર્ણથી શોભિતા અતિઉચ્ચ એવા નારાયનામના ચક્રે બાણેકરી વિચાર ન
કરતે વિધ્યો. કર્ણના નાંખેલા ભયંકર તે બાણ બીમસેનનાં ગળા હાથને
ભેદી કાંચપર્વતપ્રત્યે જેમ પક્ષિઓ પ્રવેશ કરે તેમ પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવેશ કરતા;
તે સૂર્ય અસ્ત થવા સમયે જેવાં તેનાં કિરણો શોભે તેવા શોભતા હતા.

કર્ણુ મમં જ્ઞેદનાર દ્વારાયનામના બાણકરી બેદેસો તે ભીમસેન પર્વત જેમ જળને સ્રવે તેમ રૂધિરને સ્રવતો હતો. ભીમસેને પણ ગચ્છસરખા વેગવાળા ત્રણ બાણકરી સૂતપુત્રને વિધ્મી બીજા સાતેકરી એના સારથિને પણ વિધ્યો. હે મહારાજ, ભીમના બાણકરી હણાયેસો વિઠ્ઠળ એવો તે કર્ણુ મહાભયથી સંગ્રામનો સ્થાગ કરી વેગવાન, અશ્વકરી ભાગવા લાગ્યો. અતિરથિ એવો ભીમસેન તો સુવર્ણથી શોભિતું ધનુષ્ ખેંચી પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેટે સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો.

॥ પ્રાદ્રવજ્જવનૈરશ્વૈરણંહિત્વામહામયાત્ ॥

॥ ભીમસેનસ્તુવિસ્ફાર્યચાપંહેમપરિપ્લુતં ॥

॥ આહવેતિરથોતિષ્ઠજ્જ્વલન્નિવહુતાશનઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णपयाने
गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ दैवमेव परमन्येधिवपौरुषमनर्थकं ॥

॥ यत्राधिरथिरायत्तो नातरत्पांडवंरणे ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, જે માટે સાવધાન થયેસો કર્ણુ સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેનને તરી ગયો નહિ વાસ્તે પૌરૂષ અનર્થક છે અને દૈવનેજ હું શ્રેષ્ઠ માનુ છું. કર્ણુ સંગ્રામમાં ગોવિંદસહિત પાંડવોને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે છે અને હું પણ લોકમાં કર્ણુસંમાન કોઈપણ યોદ્ધાને જોતો નથી એમ વારંવાર દુર્યોધન કહેતો હતો તેથી મેં 'સાંભળ્યું' હતું. તેમ હે સૂત, પૂર્વે દુર્યોધને આ રીતે પણ મને કહ્યું હતું જે કર્ણુ બળવાન, શૂરવીર, દૃઢ ધનુષ્વાળો ખેદરહિત છે માટે તેની સહાયતાવાળા મને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ જીતી શકે નહિં. સારે સત્વરહિત ખેદયુક્ત મનવાળા પાંડુપુત્ર તો કોણુ માત્ર? એમ મને વારંવાર કર્ણુવિષે કહ્યું હતું. તે કર્ણુને નિર્વિષ સર્પની પેટે પરાજય પામેસો તથા સંગ્રામમાંથી પલાયન કરેસો જોઈ દુર્યોધન શું કહેશે? વળી મોહ પામેલા જેણે યુદ્ધમાં અવિશાસ રદ એવા એકલા દુર્યુધને પતંગિયાની પેટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, પણ હે સંજય, અશ્વત્થામા, મદ્રરાજ, કૃપાચાર્ય તથા કર્ણ એટલા એકલા મને

તોયપણુ જરૂર બીમસેન સામે ઉભા રહેવા સમર્થ થાય નહિ. તેમ મહાધૈર એવા દશ હજાર હસ્તિની જેને ઉપમા અપાય એવા એના બળને તથા વાયુસરખા તેજવાળા તેના કૂર વ્યવસાયને બળુતા. એક તેઓ પણ કાળની જેને ઉપમા અપાય એવા કૂર કર્મવાળા. તેને શું કરવા કોપાવશે. એક મહાબાહુ કર્ણ પોતાના બાહુબળે કરી ગર્વિષ્ટ એવા બીમસેનનો અનાદર કરી તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું, જેણે તે કર્ણને ઈન્દ્ર જેમ અસુરોને જીતે તેમ સંગ્રામમાં જીતી લીધો, પાંડુપુત્ર એવા તે બીમસેનને કોઈપણ જીતવા સમર્થ છેજ નહિ. જે એકલો બીમસેન ધનંજયને ખોળવા વાસ્તે દ્રોણને મંથન કરી મારી સેનાપત્યે પેઠો તેને જીવવાને ઈચ્છતો કોણ પ્રાપ્ત થાય? હે સંજય, હાથમાં ઉગામેલું છે વજ્ર જેણે એવા મહેન્દ્રની આગળ જેમ દાનવ ઉભા રહેવાનો ઉત્સાહ ન કરે તેમ બીમસેન આગળ ઉભા રહેવાનો કોણ ઉત્સાહ કરે? કદિ પ્રેતરાજના નગરમાં જઈ મનુષ્ય પાછો આવે પણ સંગ્રામમાં બીમસેનને પ્રાપ્ત થઈ પાછો આવે નહીં. સંકુદ્ધ થએલા બીમસેન પ્રત્યે મોહાવિષ્ટ થઈ જે દોડે છે તે અલ્પ ચિત્તવાળા પતંગ નામના જંતુ જેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે તેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે. અને સભામાં કૌરવો સાંભળતાં મારા પુત્રોના વધ સંબંધિ જે બીમસેને તે ગર્વિષ્ઠાની આગળ બાપણુ કર્યું હતું, જરૂર તેને યાદ કરી પરાજય પામેલા કર્ણને જેઈ ભાઈસહિત દુઃશાસન બીમના બયથી વિરામ પામશે. અને હે સંજય, દુર્યોધિવાળા દુર્યોધને સભામાં વારંવાર કહ્યું હતું જે કર્ણ દુઃશાસન તથા હું યુદ્ધમાં પાંડવોને જીતીશું. તે દુર્યોધન, બીમસેને વિરથ કરેલા પરાજય પામેલા કર્ણને જેઈ શ્રીકૃષ્ણનાં સલાહનાં વચનનો અનાદર કરનાર મારો પુત્ર અત્યંત સંતપ્ત થશે. તેમજ સંગ્રામમાં બીમસેને હણેલા કવચયુક્ત પોતાના ભાઈઓને જેઈ મારો પુત્ર દુર્યોધન પોતે અપરાધી હોવાથી જરૂર અત્યંત સંતપ્ત થશે. બયંકર આયુધવત્તા કોષ પામેલા સાક્ષાત્કાલની પેઠે ઉભેલા શત્રુ એવા પાંડુપુત્ર બીમસેન સામે પોતાના જીવિતને ઈચ્છતો કોણ પુરૂષ જાય? વડવામુખના મધ્યમાં રહેલો કદિ મૂકાય પણ બીમસેનના મુખમાં પ્રાપ્ત થયેલો મૂકાય નહિ. એવી મારી મૈત્રિ છે. પાંડવ, પાંચાલ, કેશવભગવાન તથા સાત્યકિ કોષથી સંતપ્ત થયેલા એટલા યુદ્ધમાં જીવિતનું રક્ષણ કરવું બાળુતા નથી. અને હે સૂત, મારા પુત્રોનું જીવિત તો નાશ થયું. સંજય કહે છે-હે કૌરવ્ય, જે

તમે આ ટાણે મહાભય પ્રાપ્ત થયું તે સમયે શોય કરો છો, તે તમેજ આ જગત્તા નાશનું મૂળ છો; એમાં સંશય નથી. પોતેજ પુત્રોનાં વચન માની મોટું વૈર કરી નજીક મરણ આવેલો જેમ સારા પથ્ય ઔષધને ગ્રહણ કરે નહિ, તેમ કોઈ સારાં વચન કહેતો તમે ગ્રહણ કરતા નહતા. હે મહારાજ, હે નરોત્તમ, પોતેજ અત્યંત દુર્જર એવું કાળકુટ વિષપાન કર્યું માટે આટાણે સમગ્ર તેના કૃણને પ્રાપ્ત થાઓ. તે કુત્સિત સમયે યુદ્ધ કરતા મહાબળવાન યોદ્ધાઓ તમને કહું તથા જે રીતે યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું તે પણ કહું તે સાંભળો. હે ભારત, બીમસેને પરાજય પમાડેલા કર્ણને જેઈ મોટા ધનુષ્વાળા સૌદર્ષ એવા દુર્મણ્ય, દુઃસહ, દુર્મદ, દુર્ધર, તથા જ્ય એ પાંચ બાધઓ જે તમારા પુત્ર તે સહન કરી શક્યા નહિ; તેથી વિચિત્ર પ્રકારના કવચ પેહેરેલા તેઓએ શત્રુ એવા બીમસેન સામે દોડી ચોતરફથી મહાબાહુ એના બીમસેનને વિંટી લીધા. તીડ નામના જંતુના સમુદાયે કરી દિશાઓ જેમ ઢંકાઈ જાય તેમ બાણેકરી દિશાઓને ઢાંકી દેઈ સામે આવતા તે દેવસરખા કુમારોને બીમસેને હસતા હોય નહિ ! તેની પેઠે તત્કાળ ગ્રહણ કર્યા. બીમસેન સમીપે ગયેલા તમારા પુત્રોને જેઈ રાધાપુત્ર કર્ણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ એવા બાણ નાંખતો મહાબળવાન બીમસેન સામે આવ્યો. તમારા પુત્રોએ વારણ કરેલો બીમસેન પણ જલદી તેની સામે આવ્યો. તેટલામાં કૌરવો ચોતરફથી કર્ણને વિંટી સત્રત છે પર્વ જેમના એવા બાણ બીમસેન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. હે રાજન, તેટલામાં બીમસેને પચ્ચીસ બાણેકરી અથ તથા સારથિસહિત ભયંકર ધનુષ્વાળા તે પુરુષ શ્રેષ્ઠી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેટાણે પ્રાણુરહિત તે, વિચિત્ર પ્રકારના પુષ્પ ધરનાર વાયુએ ભાગેલા મોટા વૃક્ષ જેમ પડે તેમ સારથિ સહિત રથ ઉપરથી નીચે પડ્યા. તે વખતે બીમસેનનું અબદુત એવું પરાક્રમ અમે જોયું. બાણેકરી અધિરથપુત્રને વારી રાખતાં તમારા પુત્રોને તેણે હણ્યા. હે મહારાજ, બીમસેને તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી વારણ કરેલો સૂતપુત્ર કર્ણ બીમસેન સામે જોતો હતો. તેમજ ક્રોધથી રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવા બીમસેન પણ મોટું ધનુષ્ સજ્જ કરી કર્ણ સામે જોતા હતા.

॥ તંબીમસેનઃસંરંભાત્ક્રોધસંરક્તલોચનઃ ॥

॥ વિસ્ફાર્યસમહચ્છાપંમુહઃકર્ણમવૈક્ષત ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनपराक्रमे
गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

સંજયઝવાચ ॥ તવાત્મજાંસ્તુપતિતાન્દૃષ્ટ્વાકર્ષઃપ્રતાપવાન્ ॥

॥ ક્રોધેનમહતાવિષ્ટોનિર્વિણ્ણોભૂત્સજીવિતાત્ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે પડેલા તમારા પુત્રોને જોઈ મોટા ક્રોધેકરી આવિષ્ટ અને પ્રતાપવાન અધિરથ પુત્ર કર્ણ, જીવિતવિષે પ-
ણુ વિરાગવાન થઈ પોતાની સમક્ષ બીમે તમારા પુત્રોને હણ્યા તેથી કરચો
છે અપરાધ જેણે એવો પોતાના આત્માને માનતો હતો; તેટલામાં ક્રોધાય-
માન થયેલા સંબ્રાંત એવા બીમસેને પૂર્વતું વૈર યાદ કરી તીક્ષ્ણ એવા
બાણુ કર્ણ ઉપર નાંખ્યા. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે
શિક્ષા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા પાંચ બાણેકરી બીમસેનને
વિંધી વળી બીજા સિંતેરથી વિધ્યો. કર્ણે નાંખેલા તે બાણુને ન ગણકાર-
તાં બીમસેને નતપર્વ એવા સો બાણુથી રાધાપુત્રને વિંધી વળી બીજા પાંચ
બાણેકરી મર્મસ્થાનમાં વિંધી હે મારિય, બીજા ભક્ષનામના બાણેકરી સૂત-
પુત્ર કર્ણતું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. હે ભારત, તે વખતે ખેદયુક્ત મનવાળા
શત્રુને તપાવનાર કર્ણે બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી બાણુવડે બીમસેનને ઢાંકી
દીધો, બીમસેને તેના અશ્વ તથા સારથિને હણી મોટું હાસ્ય કરી બાણેક-
રી એતું ધનુષ્ પણ વળી કાપી નાંખ્યું. હે મહારાજ, સુવર્ણના પૃષ્ઠમા-
ગવાળું મોટા શબ્દયુક્ત તે નીચે પડી ગયું. તેટલા મહારથિ કર્ણે તે ર-
થમાંથી નીચે ઉતરી ગદા ગ્રહણકરી ક્રોધેકરી તે બીમસેન ઉપર નાંખી.
આવતી તે મોટી ગદાને જોઈ બીમસેને સર્વ સૈન્ય જોતાં બાણેકરી
તેને વારી રાખી પરાક્રમી પાંડુપુત્ર તેણે ઉતાવળથી સૂતપૂત્રના વૃધની ઈ-
ચ્છાથી તેની ઉપર હામરો બાણુ નાંખ્યા કર્ણે પણ તે મહાસંગ્રામમાં બા-
ણેકરી તેના બાણુને વારી રાખી બીજા બાણેએકરી બીમસેનતું કવચ બેદી
સર્વ સૈન્ય જોતાં નારાય નામના પચ્ચીશ બાણુ તેની ઉપર નાંખ્યા. સં-
ક્રુદ્ધ થયેલા મહાબાહુ બીમસેને પણ નતપર્વ એવા નવ બાણુ સૂતપુત્ર ઉ-
પર નાંખ્યા તે બીમસેનના નાંખેલા તીક્ષ્ણ એવા તે બાણુ તેતું કવચ
તથા દક્ષિણ બાહુને બેદી સર્પ જેમ રાક્ષા પ્રત્યે જાય તેમ ધરણી પ્રત્યે

ગયા. એ સ્ત્રીને બીમસેનના ધનુષમાંથી નિકળેલા આણના ઓથેકરી ઢંકાઈ ગયેલા તે કણુ વળી બીમસેનથી વિમુખ થયો. કુતિપુત્રના આણથી ઢંકાઈ ગયેલા વિમુખ થયેલા પાવદળ એના તે સૂતનાંદનને જોઈ દુર્ગંધને પોતાના બાઈઓને કહ્યું કે સાવધાન થઈ જલદી કર્યુંના રથ પ્રત્યે જાઓ. એવાં આશ્ચર્યરૂપ બાઈનાં વચન સાંભળી વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર ચિત્રોપચિત્ર, ચિત્રાક્ષ, ચાંચિત્ર, શરાસન, ચિત્રાયુધ, તથા ચિત્રવર્મા એટલા તમારા પુત્ર યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર બીમસેન ઉપર આણ નાંખતાં તેની સામે ગયા. આવતા તેમને જોઈ મહારથિ બીમસેને તત્કાળ એક એક આણેકરી સંગ્રામમાં તમાચ પુત્રોને પાડ્યા. બીમસેને હણેલા તે, વાયુએ ભાગેલા વૃક્ષોની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. હે રાજન્, મહારથિ એવા હણાએલા તમારા પુત્રોને જોઈ અશ્રુએકરી પૂર્ણ છેમુખ જેતું એવા કણુ વિદુરના વચન યાદ કર્યાં. પછી પરાક્રમી કણુ ઉતાવળથી વિધીપુરઃસર કલ્પેલા બીજ રથમાં બેસી યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર બીમસેન સામે આવ્યો. તે સમયે તે બેઉ જણ શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુખવાળા આણેકરી એક બીજને અન્યોન્ય ભેદી સૂર્યકિરણોએ મળેલા બે મેઘ શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડુપુત્ર બીમસેને તીક્ષ્ણ એવા ભક્ષનામના છત્રીસ આણેકરી સૂતપુત્ર કર્યુંતું કવચ ભેડું. હે ભરતર્પન, મહાયાહુ સૂતપુત્ર કણુ પણ સન્નતપર્વ એવા પચાસ આણેકરી કુતિપુત્ર બીમસેનને વિધ્યો. તે ટાણે આણોએ કર્યા છે મોટા વ્રણ જેમને, તે જાણે રક્તચંદનેકરી લીંપાઈ ગયેલા હોય નહિ એવા રૂધિરેકરી વ્યાસ તે બેઉ ઉદય પામેલા અંદ્ર સૂર્યસરખા શોભતા હતા. તેમ આણથી પ્લેદાયાં છે અંગ જેમનાં એવા તે બેઉ રૂધિરથી વ્યાસ એવાં અંગેકરી છૂટા મૂકેલા બે સર્પ સરખા દીસતા હતા. બે વ્યાધ જેમ પરસ્પર દાઢેકરી હણે તેમ પુરૂષમાં વ્યાધરૂપ શૂરવીર તે બેઉ મેઘની પેઠે પરસ્પર વર્ષતા હતા. બે હસ્તિજેમ દાંતના અગ્રભાગેકરી અન્યોન્ય ભેદે તેમ આણેકરી એક બીજના શરીરને ભેદતા તે બેઉ અસંત શોભતા હતા. પરસ્પર શબ્દ કરતા હર્ષથી ક્રીડા કરતા રથેકરી નાના પ્રકારના મંડળાકારે કરતા રથિમાં ઉત્તમ, ગાય વસ્તે બળવાન્ બે બળધની પેઠે પરસ્પર શબ્દ કરતા, સિંહની પેઠે પરાક્રમી, મહાબળવાન્, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, પરસ્પર જોતા ક્રોધથી સંરક્ત નેત્રવાળા મહાપરાક્રમી તે બેઉ ઈન્દ્ર તથા બળીરાગની પેઠે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા.

તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેન એ હાથથી ધનુષને ખેંચી સંગ્રામમાં વિજ-
ળીસહિત મેઘસરુખો શોભતો હતો. પછી તેમના શબ્દશ્રી કડાકાવાળા
ધનુષ્પંચ વિજળીયુક્ત ભીમસેનશ્ચ મહામેઘે, બાણશ્રી જળેકરી કર્ણશ્ચ
પર્વતને વિંટી લીધો. હે ભારત, ત્યાર પછી વળી ભયંકર પરાક્રમવાળા પાં-
ડુપુત્ર ભીમસેને સારી રીતે નાંખેલા હજાર બાણેકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો.
તે ઢાણે તમારા પુત્રાએ ભીમસેનના પરાક્રમને જોયું, જે સારા પુંખવાળા
ગૃધ્રના પીંછા બાંધેલા બાણેકરી તેણે કર્ણને આચ્છાદન કરી દીધો. એ રીતે
સંગ્રામમાં ભીમસેન, અર્જુન, યશસ્વિ કેશવભગવાન, સાલકિ તથા જે
અઠ રક્ષકને આનંદ કરતાં કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે અહારાજ, ભી-
મસેનનું પરાક્રમ, તેનું બાહુબળ તથા ધૈર્ય જોઈ તમારા પુત્ર ખેદયુક્ત
મનવાળા થયા.

॥ વિક્રમંભુજયોર્વીર્યધૈર્યેચવિદિતાત્મનઃ ॥

॥ પુત્રાસ્તવમહારાજદૃષ્ટ્વાવિમનસોભવન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे गुर्जर-
भाषायां षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

संजयउवाच ॥ भीमसेनस्यराधेयःश्रुत्वाज्यातलनिःस्वनं ॥

॥ नामृष्यतयथामत्तोગજःप्रतिगजस्वनं ॥

સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રાધાપુત્ર કર્ણ ભીમસેનના પ્રત્યંચા ત-
થા તલ શબ્દને સાંભળી મદોનમત હસ્તિ જેમ સામેના હસ્તિનો શબ્દ સાં-
ભળી તે સહન કરી શકે નહિ તેમ સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી એ ધ-
ડી સૂધી ભીમસેન સમીપથી દૂર જઈ તેણે રણભૂમિમાં પાડેલા તમારા પુ-
ત્રાને જોઈ ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો તે વારંવાર ઉણ્ણ એટલા મોટા
નિશ્વાસ મૂકી પાછો પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે આવ્યો. તામ્રસરખાં નેત્રવાળો
ક્રોધથી મોટા સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતો સૂર્ય જેમ કિરણોનો વિસ્તાર
કરે તેમ ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખતો કર્ણ શોભતો હતો. હે ભરતર્ષભ,
સૂર્યનાં કિરણોએકરી જેમ પર્વત ઢાંકાય તેમ કર્ણના ધનુષમાંથી નિકળેલા
બાણેકરી ભીમસેન ઢાંકાઈ ગયો. કર્ણના ધનુષમાંથી નિકળેલા મયૂરપીંછ
બાંધેલા તે બાણ પક્ષીઓ જેમ નિવાસ કરવા સારૂ વૃક્ષપ્રત્યે પ્રવેશ કરે

તેમ ચોતરફથી ભીમસેન પ્રત્યે પ્રવેશ કરતા હતા. કર્ણુના ધનુષ્માંથી નિકળેલા તે તે ઠેકાણે જતા સુવર્ણના પુંખવાળા તે આણુ આકાશમાં પંક્તિરૂપે ઉડતા હતાં જેવા શોભે તેવા શોભતા હતા. હે રાજન્, અધિરથ પુત્ર કર્ણુના આણુ તેની શીઘ્રતાને લીધે ધનુષ, ધ્વજ ઉપરસ્કર, છત્ર, રથ, દંડ તથા ધુંસરીથી ઉત્પન્ન થતાં દેખાતા હતા. તેમ અધિરથ પુત્ર કર્ણુ મોટા વેગથી આકાશને પૂરી દેતાં ગૃધ્રના પીંછાં બાંધેલા સુવર્ણથી શોભિતા આણુ નાંખતો હતો. એ રીતે કર્ણુ સામે આવતા કાળસરખા ભીમસેનને સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી વિંધ્યો. સંગ્રામમાં તે કર્ણુના અસહ્ય એવા વેગને જોઇ પરાક્રમી પાંડુપુત્ર ભીમસેને આવતા તેના મોટા આણુના ઓધને વારી રાખ્યા. પછી પાંડુપુત્ર ભીમસેને અધિરથિના શરણગતે વિંધી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા વિશ બાણેકરી કર્ણુને પણ વિંધ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જે રીતે પૂર્વે કર્ણુ બાણેકરી ભીમસેનને ઢાંકી દીધો હતો તેજ રીતે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કર્ણુને બાણેકરી ઢાંકી દીધો. હે ભારત, યુદ્ધમાં ભીમસેનના પરાક્રમને જોઇને તમારા ચોદાઓ અને ચારણો હર્ષ પામ્યા. ભૂરીશ્રવા, કૃપાચાર્ય, દ્રોણનો પુત્ર અશ્વત્થામા, મદ્રરાજ, જયદ્રથ, ઉત્તમૈાજ, યુધામન્યુ, સાત્યકિ, શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન એ કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા દશ મહારથિઓ હે રાજન્, ‘સાર સાર’ એ રીતે કહીને વેગેકરી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા, તે રવાડાંને હર્ષ પમાડે એવો રણસંકુલ શબ્દ થયો ત્યારે હે રાજન્, તમારો પુત્ર દુર્યોધન ઉતાવળો થઇને પુત્રસહિત એવા રાજાઓને અને વિશેષ કરીને સહોદર ભાઈઓને કહેવા લાગ્યો કે, તમારે કલ્યાણ થાઓ; અને ભીમસેનથી કર્ણુની રક્ષા કરવા માટે જાઓ. કેમકે પાસે ઉભેલા ભીમના ધનુષ્માંથી નિકળેલા આણુ રાધાપુત્ર કર્ણુને વાગે છે માટે સૂતપુત્ર કર્ણુની રક્ષા કરવામાં જોઓનાં મોટાં ધનુષ છે એવા તમ્ને યત્ન કરો. હે ભારત, દુર્યોધને આજ્ઞા કરેલા એવા સાત સહોદર ભાઈઓ ભીમસેન સમીપે જઈ ક્રોધાયમાન થઇ તેને વિંટી વળ્યા. અને જેમ વર્ષાઋતુમાં મેઘ જળની ધારાઓવડે પર્વતને ઢાંકી જે તેમ બાણની જ હિઓવડે કુંતિપુત્ર ભીમસેનને ઢાંકી દીધો. હે રાજન્, જેમ સાત મહોત્સવો નડે તેમ સાત મહારથિઓ ક્રોધાયમાન થઇ પ્રજા સહાર કરવામાં ભીમસેનને પીડા કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી હે રાજન્, કુંતિપુત્ર ભીમસેને દૈદ્ય મુઠીવડે શોભિતા ધનુષને દખાવી શત્રુઓ પ્રમાણે સૂર્ય કિરણો સરખા

પ્રકાશિત સાત આણુ સાંધી હે મહારાજ, પૂર્વે કરેલાં જૈરને સંભારતો અ-
ને તમારા પુત્રના પ્રાણનો દેહથી નાશ કરનાર હોય નહિ જાણે ! એવા
સમર્થ બીમસેન તેણે તે યોદ્ધાઓપ્રત્યે ક્રેક્યા. હે ભારત, બીમસેને નાંખેલા
સુવર્ણના અગ્રભાગવાળા શીલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણો ભરતખંડમાં ઉ-
ત્પન્ન થયેલા તે યોદ્ધાઓને વિંધી આકાશપ્રત્યે ગમ્યા. તે યોદ્ધાઓના હૃદયને બે-
દી આકાશપ્રત્યે ગયેલા સુવર્ણથી શોભિતા એવા તે બાણ, હે મહારાજ જેમ આ-
કાશમાં ફરનારા ગરૂડ પક્ષિઓ શોભે તેમ શોભતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, લોહીથી ભી-
જાએલા જેના અગ્રભાગ છે એવા સુવર્ણવડે શોભિત સાત આણુ તમારા પુ-
ત્રના રૂધિરનું પાન કરી આકાશ માર્ગે ગયા. અને બાણોએકઠી જેનાં મર્મ-
સ્થાન બેદાયમાં છે એવા તે યોદ્ધાઓ જેમ પર્વતનાં શિખરઉપર ઊગેલા મોટા
વૃક્ષ હસ્તિએ મારેલા પૃથ્વી વિષે પડે તેમ રથોમાંથી પડતા હતા. શત્રુ-
જન્ય, શત્રુસહ, ચિત્ર, ચિત્રાયુધ, દૃઢ, ચિત્રસેન, ને વિકર્ણુ એ સાતને બીમ-
સેને નાશ કર્યા. તે સમયે હણેલા તમારા સર્વ પુત્રોમધ્યે પોતાને પ્રિય
એવો જે વિકર્ણુ તે પ્રત્યે પાંડુપુત્ર બીમસેન આવીરીતે અત્યંત શોક કરે
છે કે હે વિકર્ણુ, સંગ્રામમાં મેં મારવાને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેથી ખડ્ગવડે તને
માર્યો અને પ્રતિજ્ઞા સાચવી. હે વીર, ક્ષાત્રધર્મને સંભારી તું સંગ્રામમાં
ન જા, એમ કહ્યું તોય પણ તું આવ્યો તેથી યુધમાં માર્યો. કારણ કે
યુદ્ધધર્મ કઠિણ છે ને તેમાં પણ રાજાને વિશેષેકરીને કઠિણ છે, તેમ જો કે
આપણા હિતમાં પ્રીતિવાળા દેવતાના ગુરૂ બૃહસ્પતિની સમાન અગ્રાધ યુ-
દ્ધિવાળા તેજસ્વી ગંગાના પુત્ર એવા બીષ્મ ન્યાયથી વા અન્યાયથી હણેલા
પૃથ્વીવિષે સુતા છે; ને રણમાં પ્રાણરહિત કર્યા છે માટે યુદ્ધ છે એ બાણું
નિષ્કર છે. સંજન્ય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મહાબાહુ પાંડુપુત્ર બીમસેને રાધાના પુત્ર
કર્ણના દેખતાં તે યોદ્ધાઓને મારી ભયંકર સિંહનાદ સરખો શબ્દ કર્યો.
હે ભારત, શૂરા બીમસેનનો તે શબ્દ, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના જન્યને અને
મોટાં તે યુદ્ધને કહેતો હોય નહિ જાણે તેમ થયો. તે વખતે ધનુર્ધારી બીમ-
સેનનો તે મહાનાદ સાંભળી યુદ્ધિમાન ધર્મરાજને પરમે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ.
ત્યાર પછી હે રાજા, પ્રસન્ન મનવાળા પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે બાઈ બી-
મસેનના સિંહનાદ સરખા શબ્દને વાદિતના મોટા શબ્દોએકઠી સ્વીકાર ક-
ર્યો. ને મહા હર્ષથી યુક્ત એવા બીમસેનવિષે જોણે સંજા કરેલ છે એવા
સર્વ સશ્ત્રધારીમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે સંગ્રામમાં દ્રોણની સમીપ ગયા. હે

મહારાજ, તમારા એકત્રીશ પુત્રોને રણમાં પાડેલા અને હણેલા જોઈને કુ-
ર્યોધન, વિદુરનાં કહેલાં તે વચનને સંભારવા લાગ્યો કે, જે વિદુરનું કલ્યા-
ણરૂપ વચન કહેલું હતું તે પ્રાપ્ત થયું. એ રીતે વિચારી તમારો પુત્ર કંઈ પણ
ઉત્તર દેવા સમર્થ થયો નહીં. દુષ્ટ યુદ્ધિવાળો કર્ણસહિત તમારો પુત્ર ઘૂત રમવાના
વખતમાં દ્રૌપદીને સભામાં લેઈ આવી જે બોલ્યો હતો ને થોડી યુદ્ધિ-
વાળો કર્ણ સભામાં દ્રૌપદી પ્રત્યે પાંડવોની સમીપ હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ વિ-
શંપતે, તમારા અને દ્વારવેના સાંભળતાં હે દ્રૌપદી, પાંડવો, જેમાંથી ન
નિકળાય એવા નરક પ્રત્યે ગયા માટે બીજા પતિને વર એ રીતે જે બો-
લ્યો હતો તેનું આ ફળ મળ્યું. અને પાંડવોને કોપાયમાન કરવાને ઈચ્છતા
તમારા પુત્રોએ મહાત્મા પાંડવોને પંઢતીલ આદિ જે કંઠણ વાક્યો સંભળાવ્યાં
હતાં તે સંબંધી તેર વર્ષ રહેલા ક્રોધરૂપ અગ્નિને ઢાંકતો એવો પાંડુપુત્ર
બીમસેન તમારા પુત્રની સમીપ ગયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ખડુ વિલાપ કરતા
એવા વિદુર તમારેવિષે જે શાંતિને પામ્યા ન હતા, પુત્રસહિત તેના ફળો-
દયને ભોગવેા. વૃદ્ધ ધિર અને કાર્યના તત્વાર્થને જ્ઞેનાર એવા તમે તેણે
જે સુહૃદોનું કહ્યું ન કર્યું તેમાં ભાગ્યજ પરમ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે.
હે નરશ્રેષ્ઠ, માટે શોક ન કરો. કેમકે તમારોજ મોટો અન્યાય છે અને
તમેજ મારા મતપ્રમાણે તો પુત્રોના નાશના કારણ છો. હે રાજેન્દ્ર, વિકર્ણ
અને પરાક્રમી એવો ચિત્રસેન હણાયો અને શ્રેષ્ઠ એવા તમારા
પુત્રોના પુત્રો અને બીજા મહારથિઓ તથા બીજા યોદ્ધાઓ તો હે મહા-
રાજ, જે તમારા પુત્રો બીમસેનની દૃષ્ટિએ આવ્યા તેઓને બીમસેને જલદી
મારી નાંખ્યા. તમારે લીધે હજારો વાર પાંડુપુત્ર બીમસેને અને કર્ણ મૂ-
કેલાં બાણોવડે બળતી એવી સેનાને મેં જોઈ.

॥ ત્વત્કૃતેહ્યહમદ્રાક્ષંદહ્યમાનાંવરૂથિર્ની ॥

॥ સહસ્રશઃશરૈર્મુકૈઃપાંડવેનવૃષેણચ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे गुर्जर-
भाषायां सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ महानपनयःसूतममैवात्रविशेषतः ॥

॥ सइदानीमनुप्राप्तोमन्येसंजयशोचतः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે— હે સંજય, અહિં શોક કરતાં એવે જે હું તે-
નોજ વિશેષેકરીને મોટા અન્યાય છે. તે હમણું પ્રાપ્ત થયો. જે થઈ ગયું
તે તો થઈ ગયું, એમ મારા મનમાં હતું પણ હે સંજય, હવે અહિં શું
કાર્ય કરી શકું ? જે રીતે એ મારા અન્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલો એવો વીરોનો
ક્ષય થયો તે હે સંજય, મને કહી સંભળાવ. કેમકે સંભળવા માટે સ્થિર
થઈ રહ્યો છું. સંજય કહે છે હે મહારાજ, પરાક્રમી મહાબળવાન એવા ક-
ર્ણ અને ભીમસેન વૃષ્ટિવાળા એ મેઘની પેઠે બાણોની વૃષ્ટિઓને મૂકવા લા-
ગ્યા. ભીમસેનના નામથી અંકિત થયેલા સુવર્ણના અગ્રભાગવાળા શિલાઉપર
તીક્ષ્ણ કરેલા બાણો જીવિતનો નાશ કરતા હોય નહિ જાણે તેમ કર્ણ પ્ર-
ત્યે જઈ પ્રવેશ કરતા હતા. તેમજ મોરપીંછયુક્ત કર્ણ મૂકેલા બાણો વીર
ભીમસેનને હજારોવાર ઢાંકી દેતા હતા. હે મહારાજ, તેઓના ચોતરફથી પ-
ડતા એવા બાણોવડે તે યુદ્ધમાં સૈન્યોને મોટા સંક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો. હે અ-
રિંદમ, ભીમસેનના ધનુષ્માંથી નિકળેલા સર્પસરખા ભયંકર બાણોએકરી
સંગ્રામના મધ્યભાગમાં તમારૂં સૈન્ય કપાવા લાગ્યું. હે રાજન, પડેલા એ-
વા હસ્તિઓ અને નરોસહિત એવા જે ઘોડાઓ તેણેકરી વિંટાયલી પૃથ્વી
વાયુવડે ભાગી ગયેલાં વૃક્ષોયુક્ત જેમ દેખાય તેમ દેખાવા લાગી. સંગ્રામમાં
ભીમસેનના ધનુષ્માંથી નિકળેલા બાણોએકરી હજુતા તમારા યોદ્ધાઓ ‘આ-
શુ’ ?’ એ રીતે કહેતા થકા ભાગવા લાગ્યા. ત્યાર પછી સિંધુ તથા સૌવીર
અને કૌરવોનું સૈન્ય, કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેનના મોટા વેગવાળા બા-
ણોએકરી નાસવા તથા આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યું. જેના ઘોડા રથ અને
હાથિઓ હણાએલા છે એવા હતભૂયિષ્ઠ તે શરાઓ ભીમ અને કર્ણને છોડી
દઈ ચારે દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. નિશ્ચે કુતિના પુત્રને માટેજ આપણને
દેવતાઓ મોહ પમાડે છે, કારણ કે કર્ણ ને ભીમના બાણોએકરી આપણનું
સૈન્ય કપાય છે એવી રીતે કહેતા એવા ભયપીડિત તમારા તે યોદ્ધાઓ બા-
ણ પાતને લાગ કરી યુદ્ધ જોવાને ઈચ્છતા થકા ઉભા રહ્યા. ત્યાર પછી
રણગંગણવિષે ધોરરૂપવાળી, શરપુરૂષોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનારી, ભીરુનરોના ભ-
યને વધારનારી, પ્રાણરહિત હાથિ, ઘોડા ને મનુષ્યોના લોહિથી ઉત્પન્ન થ-
એલી નદી વેહેવા લાગી. મનુષ્ય, હાથિ અને ઘોડાઓવડે વિંટાયેલી, ર-
થના નીચલા ભાગસહિત એવા પતાકાઓવડે યુક્ત, હાથિ ઘોડા ને રથસં-
બંધી આભૂષણવાળી, ચક્ર, અક્ષ ને કૂખર જેનાં ભાગી ગએલ છે એવા

ભાગેલા રથેએકરી, હૂપાના સરંજમે કરી, મહાશબ્દવાળા મનુષ્યોએકરી, સુવર્ણના પુંખવાળા બાણોએકરી અને હજારો નારાયેવડે વિંટાએલી, કાંચળીરહિત એવા સર્પોએકરી જેમ, તેમ કર્ણ અને પાંડુપુત્ર બીમે મૂકેલા પ્રાસ અને તોમરના સમૂહોએકરી અને ફરશી તથા ખર્જોએકરી યુક્ત, સુવર્ણમય ગદા, મુશળને પટ્ટિશોએકરી, જૂદા જૂદા આકારવાળા ધ્વજોએકરી શક્તિ, પરિધ અને વિચિત્ર શતઘ્નીઓવડે વિંટાએલ એવી, તેમજ હે ભારત, સુવર્ણના બાજુબંધ ને હારોએકરી, કુંડળ તથા મુકુટોએકરી, ભાગિ ગએલાં કડાંવડે ને વિટિઓવડેકરી યુક્ત, સુગમણિ, પાંધડી અને સુવર્ણ સૂત્રથી યુક્ત એવી, હે મારિપ, તેમજ બાહુબંધનસહિત એવા અપ્તરોવડેકરી, હારોએકરી અને નિષ્કવડે યુક્ત એવી, હે ભારત, વસ્ત્ર, ભાગીગએલાં છત્ર, ચામર અને વીઝણાઓવડે પણ યુક્ત એવી, ધાયલ થએલા હાથિ ઘોડા અને મનુષ્યોવડે વિંટાએલ લોહિથી, ખરડાએલાં બાણોવડે યુક્ત, તે તે ઠેકાણે તે તે જૂદી જૂદી જાતના ભાગી ગએલા પદાર્થોવડે યુક્ત એવી પૃથ્વી જેમ ગ્રેહોવડે આકાશ શેભે તેમ શેભતી હતી. મનુષ્યોથી ન બને એવું તેઓનું અગ્નિલ અને અહભૂત કર્મ જોઈને ચારણ અને સિદ્ધ લોકોને વિસ્મય ઉત્પન્ન થતો હતો. જેને વાયુ સહાય છે એવા અગ્નિની ખડમાં ગતિ થાય તેમ યુદ્ધમાં બીમ જેની સામે આવનાર છે એવા આધિરથ પુત્ર કર્ણનું ભયંકર ચાત્રવું થયું. હે નરાધિપ, નાશ થયેલા છે ધ્વજ, રથ, ઘોડા, મનુષ્ય અને હસ્તિઓ જેમાં એવું સૈન્ય, સામસામા મળેલા બે હાથિઓવડે કમળવન થાય તેમ મેઘના સમૂહસરખું થયું હતું; અને રણસંગ્રામમાં કર્ણ તથા બીમસેને કરીને ઘણો વિમર્દ થતો હતો.

॥ ગજામ્યાંસંપ્રયુક્તામ્યામાસીન્નિલવનંયથા ॥

॥ મેઘજાલનિમસૈન્યમાસીન્નિવનરાધિપ ॥

॥ વિમર્દઃકર્ણભીમામ્યામાસીન્નિપરમોરણે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे
गुर्जरभाषायां अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃકર્ણેમહારાજમીમંવિધ્વાત્રિભિઃશરૈઃ ॥

॥ મુમોચશરવર્ષાણિભિન્નિત્રાણિવહ્નિચ ॥

સંજય કહે છે-હે મહારાજ, ત્યાર પછી કર્ણે ત્રણ બાણોપડે ભીમસેનને વિંધી વિચિત્ર પ્રકારની ઘણિ બાણવૃષ્ટિઓ કરી સૂતપુત્ર કર્ણે પ્રહાર કરેલો એવો મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેન, ભેદેલા પર્વતની પેઠે વ્યથા પામતો ન હતો. હે મારિય, પછી સંગ્રામમાં પામેલાં તીક્ષ્ણ અને નેલથી ઘોએલાં એવાં બાણો કરી કર્ણેને કાનને વિષે તેણે અતિશે વિંધ્યો હે મહારાજ, ભીમસેને કર્ણનાં સુવર્ણમય સુંદર મોટાં કુંડળને આકાશથી જેમ પ્રકાશિત તારાને પાડે તેમ ગૃધ્રનીવિષે પાડ્યું. એ પછી હસતો હોય નહીં શું તેમ ક્રોધાયમાન ભીમસેને સૂતપુત્ર કર્ણેને ઉત્કૃષ્ટ બલ્લ નામના બાણો કરી સ્તનના મધ્યમાં વિંધ્યો. ફરીને યુદ્ધમાં હે ભારત, ત્વરાવાન મહાબાહુ ભીમસેને કાંચળીરહિત આશીવિષ સર્પ સરખા દશ નારાય નામના બાણોને નાખ્યા હે ભારત, ભીમસેને ફેંકેલા તે બાણ જેમ સર્પ રાક્ષસપ્રત્યે પેસે તેમ સૂતપુત્ર કર્ણના લલાટને ભેદી પ્રવેશ કરતા હતા. ત્યાર પછી લલાટવિષે રહેલા બાણોએ કરી સૂતપુત્ર કર્ણ જેમ પૂર્વે નીલકમળમયમાળાને ધારણ કરવાથી શોભતો તેમજ શોભતો હતો. બળવાન પાંડુપુત્ર ભીમસેને અતિ વિંધેલો એવો તે કર્ણ રથના અગ્રભાગનો આશ્રય કરી નેત્ર વિંચી ગયો. મુહૂર્ત પછી રૂધિરથી ભિન્નએકું જેતું સર્વ અંગ છે એવા શત્રુને તપાવનાર કર્ણ ફરીને સંસા પામ્યો, અને અત્યંત ક્રોધ કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી દૃઢધન્યાએ પીડા કરેલો એવો ક્રોધાયમાન મહાવેગવાળો કર્ણ, રણભૂમિવિષે ભીમસેનના રથપ્રત્યે વેગથી ગયો ને હે ભારત, હે રાજા, શત્રુને સહન ન કરનાર, ક્રોધ પામેલા બળવાન કર્ણે ગૃધ્રના પીંચવાળા સો બાણ ભીમસેન પ્રત્યે નાંખ્યા. ત્યાર પછી સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કર્ણનો આનાદર કરી તેના બળને વિચાર કર્યા વગર ઉગ્ર એવી બાણની વૃષ્ટિઓ કરી. હે પરંતપ, હે મહારાજ, ત્યાર પછી કુદ્ધરપદાળા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને છાતિવિષે ક્રોધ પામેલા કર્ણે નવ બાણોએ કરી વિંધ્યો. મોટી દાદવાળા બે સિંહસરખા એવા નરસેષ તે એક કર્ણ અને ભીમસેન, બે મેઘની પેઠે બાણવૃષ્ટિ કરતાં હતા. અને સંગ્રામમાં તલશખ્દોએ કરી તથા બાણોના સમૂહોપડે પરસ્પર ખીચરાવતા હતા. તેમજ સંગ્રામમાં ક્રોધ પામેલા એવા તે એક બીજાનો પ્રતિકાર કરવા ઈચ્છતા

હતા. હે ભરત, ત્યાર પછી પારકાવીરને હણનાર એવો મહાબાહુ ભીમસેન
સૂત પુત્રના ધનુષ્ને છુરપ્ર નામના બાણે છેદીને શબ્દ કરવા લાગ્યો. તે
ભીમસેને બાણેલા ધનુષ્નો મહારથિ એવા સૂતપુત્ર કર્યું ત્યાગ કરી અતિ વે-
ગવાળું બીજું ભારે ધનુષ્ ધારણ કર્યું. નિમેષાર્ધ વખતમાં એ કર્યુંના તે
ધનુષ્ને વૃકોદર એવા ભીમસેને કાપી નાખ્યું. તેગજ ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું,
છઠું, સાતમું, આઠમું, નવમું, દશમું, અગિયારમું, બારમું, તેરમું, ચૌદમું,
પંદરમું, સોળમું, સપ્તરમું, અને અઠારમું પણ ધનુષ્ ભીમસેને કાપી નાખ્યું.
એવી રીતે કર્યુંનાં ઘણાં ધનુષ્યોના ભીમસેને નાશ કર્યો, ત્યારપછી નિમે-
ષાર્ધ વખતમાં જેના હાથમાં ધનુષ્ રહેલું છે એવો કર્યું ઉભો રહ્યો. તે વ-
ખતે તે કુરુસૌવીર ને સિંધુદેશના શૂરપુરુષોના સૈન્યનો નાશ દેખી પૃથ્વીને,
કવચ, ધ્વજ અને શસ્ત્રોએકરી વિંટાએલી જોઈ તથા સર્વ તરફ પ્રાણુરહિત
હાથિ, ઘોડા તથા રથમાં રહેલા પુરુષોના દેહને દેખી સૂતપુત્ર કર્યુંનું શરીર
કોપેકરી પ્રકાશિત થયું. તે સમયે તે રાધાપુત્ર કર્યું સુવર્ણથી શોભિત એવા મોટા
ધનુષ્નો ટંકારવ કરી બચંકર નેત્રવડે ભીમસેનને જોવા લાગ્યો. તે ટાણે કો-
ધ પામેસો બાણોને ફેંકતો એવો સૂતપુત્ર કર્યું જેમ શરદ્ધતુમાં મધ્યાહ્નનો
સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. ને હે રાગન્, કિરણોએકરી શોભતા સૂર્યના
શરીરની પેઠે આધિરથ પુત્ર કર્યુંનું શત બાણોએકરી યુગત એવું શરીર બચંકર થ-
યું હતું. હાથવડે બાણોને ચલાવ કરતો, સાંધતો, ખેંચતો અને નાખતો એવો
જે કર્યું તેનો રાગ્માં અંતરય કોઈએ જોયો નહિ; ને હે મહીપાળ, ડાખી
અને જમણી તરફ બાણોને ફેંકતા એવો જે કર્યું તેનું મંડલાકાર આયુધ
અગ્નિચક્ર સરખું બચંકર થતું હતું. હે મહારાજ, સુવર્ણપુખવાળા ધણા
તીક્ષ્ણ કર્યુંના ધનુષ્માંથી નિકળતા બાણો દિશાઓને તથા સૂર્યની કાંતિને
ઢાંકી દેતા હતા. ત્યાર પછી સુવર્ણના પુખવાળા નમેલા જેના અગ્રભાગ
છે એવા ધનુષ્માંથી નીકળેલા બાણોનો સમૂહ આકાશવિષે જૂદા જૂદા
પ્રકારે દેખાયો. હે રાગન્, આધિરથપુત્ર કર્યુંના ધનુષ્માંથી જે બાણો
નિકળતા હતા તે આકાશમાં પકિતરૂપ થએલા કૌંચપદ્મિઓ સરખા શો-
ભતા હતા. ગીધ પદ્મિનાં પીચવાળા, શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા, સુવર્ણકરી
શોભિત, મહા વેગવાળા, પ્રકાશિત એવા જે બાણ કર્યું નાખતો હતો, તે
ધનુષ્ના બળેકરી ઉંચા થઈ વારંવાર ભીમસેનના રથ પ્રત્યે પડતા હતા;
અને સુવર્ણકરી શોભિત એવા તે બાણો હજારો વાર આકાશમાં પ્રકાશ

પામતા હતા. તેમજ કર્ણુના ધનુષ્માંથી પડતા તે આણુ પતંગિયાના સ-
મૂહો સરખા શોભતા હતા. જેમ એક મોટા આકાશમાં રહેલો મેઘ જ-
ળધારાવડેકરી પર્વતને ઢાંકી દે તેમ ક્રોધ પામેલો આણુધારી કર્ણુ આણોની
વૃદ્ધિવડે ભીમસેનને ઢાંકી દેતો હતો. હે ભારત, તે સમયે ભીમના બળને,
શૌર્યને, પરાક્રમને અને નિશ્ચયને સૈનિકોસહિત તમારા પુત્રે જોતા હતા.
સમુદ્રની પેઠે ઉછળતી ઉત્પન્ન થએલી તે આણુવૃદ્ધિને વિચાર્યા વગર ક્રોધ
પામેલો ભીમસેન કર્ણુ સમીપ જતો હતો. હે વિશાંપતે, સુવર્ણના પૃથ-
ભાગવાળું ભીમસેનનું મોઢું ધનુષ્ જેમ ખીન્નું ઈંદ્રધનુષ્ હોય નહિ ! તેમ
ખેંચવાથી મંડલાકાર થયેલું હતું. તે ધનુષ્ થકી આણો આકાશને પૂર્ણ
કરતાં હોય નહીં તેમ પ્રકટ થતા હતા. ભીમસેનના સુવર્ણના પુંખયુક્ત
નમેલા પર્વવાળા આણોની આકાશમાં ગયેલી પંક્તિ કાંચનની માળાસર-
ખી શોભતી હતી, અને આકાશમાં ગએલા કર્ણુના આણુસમૂહો ભીમસેન
ના આણોએકરી હણાવાથી જૂદા જૂદા ભાગમાં ભાગી પડતા હતા. તેમ-
જ કર્ણુના આણુસમૂહોવડે ભીમસેનનાં આણો શિથિલ થઈ પડતા હતા.
યુદ્ધમાં અગ્નિના તણખા સરખો જેનો સ્પર્શ છે એવા સ્પષ્ટ ગતિમાન તથા
સુવર્ણના પુંખવાળા તે બેડના આણુસમૂહોવડે આકાશ અને પૃથ્વી વિંટાઈ
ગઈ હતી. તે વખતે સૂર્ય દેખાતો ન હતો તથા વાયુ વાતો ન હતો અને
આણુસમૂહથી વિંટાએલા આકાશ વિષે કાંઈ પણ જણાતું નહતું. એ રીતે સૂત
પુત્ર તે કર્ણુ જૂદા જૂદા પ્રકારના આણોએકરી ભીમસેનને ઢાંકતો થકો મહાત્મા
એવા તે ભીમસેનના વીર્યનો અનાદર કરી સમીપ જતો હતો. હે મારિષ, તે
સમયે કર્ણુ અને ભીમસેનના મૂકેલા એવા પરસ્પર મળેલા આણોના સમૂહો
વાયુરૂપ જણાતા હતા. અને હે ભરત શ્રેષ્ઠ, નર શ્રેષ્ઠ એવા તે બેડના
મળેલા આણોનો પરસ્પર ધસારો થવાથી આકાશને વિષે અગ્નિ ઉત્પન્ન થ-
તો હતો. તે ટાણે ક્રોધેલા કર્ણુ શિથિલશસ્ત્રવેત્તાએ શોધેલા સુવર્ણયુક્ત એ-
વા જે તીક્ષ્ણઆણોને ભીમનો વધ કરવાની ઈચ્છાએ નાખ્યા હતા તે
આણોને આકાશમાં ભીમસેને આણુવડે એકેકના તણ તણ કડકા કરી કાઢી
નાખ્યા અને તેણે સૂતપુત્ર કર્ણુને ઉભો રહે એમ કહી વિશેષતા દર્શાવી. વળી
શ્રીને ભાળવાને ઈચ્છતા એવા અગ્નિની પેઠે ક્રોધ પામેલા અમરપર્વવાળા બ-
ળવાન પાંડુપુત્ર તેણે ઉચ્ચ આણોની વૃદ્ધિ કરી, તે વખતે તેઓના હાથના
મોઝનો અમચમાટ, મોટો તલશખ્દ અને બચંકર સિંહનાદ થતો હતો.

તેમજ રથ, નેગિને અને ભયંકર પ્રત્યંચાનો શબ્દ થતો હતો. હિરાજન, પરસ્પર વધ કરવાને ઇચ્છતા એવા જે કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન તેઓ ના પરાક્રમને જોવાને ઇચ્છતા એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધયત્રી વિરામ પામતા હતા. દેવર્ષિ, સિદ્ધ અને ગાંધર્વો 'સાર' સાર' એમ કહી વખાણતા હતા, તેમ વિદ્યાધરના સમૂહો પુષ્પવૃદ્ધિ કરતા હતા, ત્યાર પછી ક્રોધ પામેલો દૃઢ પરાક્રમવાળો મહાબાહુ ભીમસેન અસ્ત્રોએકરી કર્ણના અસ્ત્રોને નિવારી બાણોવડે સૂતપુત્ર કર્ણને વિધતો હતો. રણવિષે મહાબળવાન કર્ણ પણ ભીમસેનના બાણોને નિવારણ કરી સર્પની ઉપમાવાળા નવ નારાય નામના બાણોને નાંખ્યા. તે સૂતપુત્ર કર્ણના નારાય બાણોને એટલાજ બાણોએકરી ભીમસેને 'ઉભો રહે ઉભો રહે,' એમ કહી ભાગી નાખ્યા. ત્યાર પછી શૂરો મહાબાહુ ભીમસેન જેને કુદ્ધ કાળની ઉપમા અપાય એવા યમદંડસરખા બાણને આધિરથ પુત્ર કર્ણ પ્રત્યે મૂકતો હતો. હે રાજન, સમીપ આવતા એવા તે પાંડુપુત્ર ભીમસેનના બાણને હસતો હોય નહિ! તેમ પ્રતાપવાન રાધાપુત્ર કર્ણ ત્રણ બાણોવડે ભેદી નાંખતો હતો. તેમ દૂરીને પાંડુપુત્ર ભીમસેન જે ઉચ્ચ બાણ વૃદ્ધિને મૂકતો હતો તે સર્વ અસ્ત્રોને કર્ણ નિર્ભય પુરૂષની પેઠે ગ્રહણ કરતો હતો; તથા સંગ્રામમાં કોપ પામેલો તે, અસ્ત્ર માયાવડે અને નમેશ પર્વવાળા બાણોએકરી, યુદ્ધ કરતો એવો જે ભીમસેન, તેના બાથા, ધનુષ્ની પ્રત્યંચા, અને ઘોડાની રેનો તથા ચોકડાંઓને કાપી નાંખતો હતો. પછીથી તેના ઘોડાઓને મારી પાંચ બાણોકરી સારથિને વિધ્યો. તે સમયે તે સારથી જલદી ભાગી યુધામન્યુના રથ પ્રત્યે ગયો. કાળાશ્વિ સમાન કાંતિવાળો ક્રોધાયમાન રાધાપુત્ર કર્ણ હસતો હોય નહિ! તેમ ભીમસેનના ધ્વજને કાપી પતાકાને પાડી નાંખતો હતો. તે વખતે ધનુષ્ રહિત ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ ભીમસેને શક્તિને ગ્રહણ કરી તાડીને કર્ણના રથ પ્રત્યે ફેંકી. મોટા જાગ્રાડીઆસરખી સુવર્ણેકરી શોભિત સમીપ આવતી એવી તે શક્તિને શ્રમ પામેલા આધિરથ પુત્ર કર્ણે દશ બાણોએકરી કાપી નાખી. મિત્ર માટે વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર અસ્ત્રોને ફેંકનાર સૂતપુત્ર કર્ણના તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દશ ભાગમાં તે શક્તિ કપાઈ પૃથ્વી ઉપર પડી. તે સમયે આગળ જય અથવા મૃત્યુમાંથી એકને ઇચ્છતો એવો કુતિપુત્ર જે ભીમસેન, તેણે સુવર્ણથી શોભિત મ્યાનસહિત ખડ્ગ, લીધું. હે ભારત, મ્યાનેકરી શોભિત તે ભીમસેનના ખડ્ગને હસતો

હોય નહિ તેમ કોપયુક્ત એવો જે કર્ણ તેણે અતિશય ઉગ્ર એવા ધણા બાણોએકરી કાપી નાખ્યું. તે ટાણે હે મહારાજ, રથરહિત કોપયુક્ત એવા ભીમસેને મ્યાનમાંથી ચર્મરહિત ખર્જેને એચી જલદી કર્ણના રથ પ્રત્યે નાંખ્યું. હે રાજેન્દ્ર, તે મોટું ખર્જ સૂતપુત્ર કર્ણના પ્રત્યંચા સહિત ધનુષને છેદી જેમ કોપેલો સર્પ આકાશમાંથી પૃથ્વીવિષે પડે તેમ પડ્યું, તે વખતે ક્રોધ પામેલા આધિરથ પુત્ર કર્ણે હસિને સંગ્રામમાં દૃઢ પ્રત્યંચાવાળાં અતિ વેગવાન શત્રુને નાશ કરનારાં બીજાં ધનુષને ગ્રહણકરી કુતિપુત્ર ભીમને મારવાની ઈચ્છાથી હજારો સુતર્ણના પુંખવાળા અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યા. હે મહારાજ, કર્ણના ધનુષમાંથી નિકળેલા બાણોએકરી હણાતો એવો બળવાન તે ભીમસેન, કર્ણના ચિત્તને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો આકાશમાર્ગે ગયો. સંગ્રામમાં વિજયને ઈચ્છનાર તે ભીમસેનનાં ચરિતને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણે સંતારીને ભીમસેનને છેતર્યો. રથના ઊંચા ભાગમાં સ્થતાએલા અને ઈન્દ્રિયો જેની વ્યથિત થયેલી છે એવા કર્ણને દેખી ભીમસેન તેના ધ્વજસમીપ જઈ પૃથ્વીતલવિષે ઉભો રહ્યો. જેમ ગરૂડ સર્પને મારવા ન ઇચ્છે તેમ ધનુષરહિત પોતાના ધર્મને પાળનાર એવા ભીમસેને રથથી કર્ણને મારવાની ઈચ્છા ન કરી. તે ભીમનાં કર્મને કૌરવ અને સર્વ ચારણોએ વખાણ્યું. પોતાના રથને પાછળ રાખી યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરી રહેલો રાધાપુત્ર કર્ણ સાર પછી સંગ્રામમાં યુદ્ધસાઝ ઉભેલો એવો જે પાંડુપુત્ર ભીમસેન તે પ્રત્યે કોપથી ગયો. હે મહારાજ, મહા બળવાન મળેલા નરશ્રેષ્ઠ તે કર્ણ અને ભીમસેન, વર્ષાકાળમાં ગર્જના કરતા એવા મેઘની પેઠે રૂપદ્ધા કરતા હતા. સંગ્રામમાં કોપ પામેલા અમર્ષવાળા નરશ્રેષ્ઠ તે કર્ણ તથા ભીમનું દેવ અને દાનવના સરખું યુદ્ધ થતું હતું. કર્ણે પીડા કરેલો, જેનાં શસ્ત્ર ક્ષીણ થયેલાં છે એવો આયુધરહિત કુતિપુત્ર ભીમસેન, અર્જુનને હણેલા અને પાડેલા એવા પર્વતોસમાન હસ્તિઓને જોઈ રથમાર્ગનો નાશ કરવા માટે હસ્તિઓના સમૂહપ્રત્યે થઈ રયોના સમૂહપ્રત્યે ગયો. જીવિતને ઈચ્છતો એવો તે પાંડુપુત્ર, રાધાપુત્ર કર્ણપ્રત્યે અભ્યહાર કરવા ન ગયો. એ પછી શત્રુના પૂરને જીતનારો કુતિપુત્ર ભીમ, વ્યવસ્થા કરવાને ઈચ્છતો અર્જુનના બાણોએકરી ધાયલ થએલા હાથિને ઉગામી, જેમ મહાપધિયુક્ત પર્વતને હતુમાન ઉગામી ઉભો રહે તેમ ઉભો રહ્યો. એટલે ફરીને એ ભીમસેનના હાથિને કર્ણે બાણોએકરી નાશ કર્યો. એ પછી પાંડુપુત્ર ભીમસેને હા-

થિનાં અંગેની કહ્યું તરફ ફેંક્યાં; તેમજ ચક્ર અને મરેલા ઘોડાઓને ફેંક્યા. બૂ-
 તણને વિષે જે જે જોયું તે તે ક્રોધ પામેલા પાંડુપુત્ર ભીષ્મે કહ્યું પ્રત્યે
 ફેંકયું; ને જે જે ભીમે નાખ્યું તે સર્વ તીક્ષ્ણ આણ્વોએકરી કહ્યું કાપી
 નાંખ્યું. ભીમસેને પણ જેની મધ્યમાં અંગુઠો રહેલો છે એવી ભયંકર મુ-
 ઠીને ઉગામી સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઈચ્છા કરી. પણ અર્જુનનું સ્મરણ
 થવાથી શક્તિમાન છતાં પણ સમર્થ એવા પાંડુપુત્ર ભીમે અર્જુને કરેલી
 પ્રતિજ્ઞાને સાચવવા સ્મર કહ્યુંને માર્યો નહિ. એવી રીતે વ્યાકુળ થએલા
 ભીમસેનને વારંવાર તીક્ષ્ણ આણ્વોએકરી મૂંઠાયુક્ત છે અંગ જેતું એવો,
 સૂતપુત્ર કર્ણે ઝકરી નાંખ્યો. તે સમયે કર્ણ કુતિનાં વચનને સંભારતો થકો
 આયુધરહિત એવા જે ભીમસેન તેને મારતો ન હતો, અને તે કર્ણ ભી-
 મસેનની સમીપ જઈ ધનુષના અથ્ર ભાગેકરી તેનો સ્પર્શ કરતો હતો.
 તેથી ધનુષના સ્પર્શ માત્રે કરી ક્રોધ પામેલો ભીમ સર્પની પેઠે કુંદાડાનાં-
 ખતો તે કર્ણના ધનુષને ખેંચીને કર્ણને મસ્તકવિષે પ્રહાર કરતો હતો. ભી-
 મસેને પ્રહાર કરેલો ક્રોધથી જેનાં નેત્ર રાતાં થએલાં છે એવો રાધાપુત્ર
 કર્ણ હસતો હોય નહિ શું તેમ, વારંવાર આ વાક્ય કેહેવા લાગ્યો કે હે
 નામદ, હે મૂઠ, હે બહુ જમનાર, હે અકૃતાત્મ, હે પાત્ર, હે સંગ્રામમાં
 ભયથી વિવહળ થનાર તું યુદ્ધમાં કર. હે દુષ્ટયુદ્ધિવાળા પાંડુપુત્ર ભીમસેન,
 જ્યાં બહુ પ્રકારનાં ભોજ્ય ભક્ષ્ય અને પેય વસ્તુઓ હોય ત્યાંજ તું યોગ્ય
 છે; ક્યારે પણ યુદ્ધમાં યોગ્ય નથી. હે ભીમ, વ્રત અને નિયમોવિષે મૂળ,
 પુણ્ય ને ફળનો આહાર કરનાર એવે તું વનવિષે રહેવા યોગ્ય છે; પણ
 યુદ્ધ વિશારદ નથી. હે વૃકોદર ક્યાં યુદ્ધ અને ક્યાં મુનિપણ? માટે વન-
 પ્રત્યે જા. હે તાત, વનવાસમાં પ્રીતિવાળો એવો તું યુદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી.
 હે વૃકોદર, ધરમાં જમવાસાઈ ક્રોધથી રસોઈયા, ભૂલજન અને દાસેને ઉ-
 તાવળો મતો એવો તું પ્રહાર કરવા યોગ્ય છે. અથવા હે દુર્ભતિવાળા ભી-
 મ, મુનિ થઈને ફળને લે, અને વનમાં જા તું યુદ્ધ વિશારદ નથી. હે
 વૃકોદર, તું ફળ મૂળ ખાવામાં અને અતિથિ પૂજન કરવામાં શક્તિમાન
 છે. હું તને શસ્ત્રના ઉદ્યોગવિષે યોગ્ય માનતો નથી. એ રીતે હે વિશાં-
 પતે, કુમાર અવસ્થામાં જે જે અપ્રિય થયાં હતાં અતિ રક્ષ એવા તે સર્વ
 અપ્રિય કહિ સંભળાવ્યાં. એ પછી ત્યાં લીન થઈ રહ્યો એવો જે ભીમ,
 તેને ફરીને ધનુષવડે સ્પર્શ કરતો એવો કર્ણ હસતો થકો વળી વાક્ય કે-

હેવા લાગ્યો કે હે મારિય, બીજે ઠેકાણે યુદ્ધ કરવું, પણ મારા સરખા સાથે યુદ્ધ ન કરવું. મારા સરખાઓની સાથે યુદ્ધ કરનારાઓને આ થયું, એ અને બીજું પણ થાય છે; અથવા હે કૃતિપુત્ર બીમ, જ્યાં કૃષ્ણ અર્જુન છે, ત્યાં જ, તે તારી રક્ષા કરશે. કિંવા હે બાલક, ઘેર જ, તારે યુદ્ધ કરીને શું કામ છે? એ રીતે અતિ દારણ્ય એવાં તે કર્ણનાં વચન સાંભળી સર્વના સાંભળતાં બીમસેન કર્ણને હસિને વચન કેહેવા લાગ્યો કે હે દુષ્ટ, તને વારંવાર જીતેલો છે માટે આત્માવડે વૃથા શું બડબડાટ કરે છે? અને લોકમાં જય તથા પરાજય તો પુરાતન પુરષોએ મહેંદ્રનો પણ જોયો છે. હે દુષ્ટ કુળથી ઉત્પન્ન થએલા, મારી સાથે મધ્યયુદ્ધ કરતા મહા બળવાન મોટા શરીરવાળા કીચકને જેમ માર્યો, તેમ સર્વ રાજાઓના જ્ઞેતાં તને મારીશ. એ રીતે બીમના મતને જાણીને બુદ્ધિમાન પુરષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો કર્ણ સર્વ ધનુર્ધારિઓના જ્ઞેતાં તે રણયુદ્ધી વિસ્ત્રમ પામ્યો. હે રાજન, એવી રીતે કર્ણે બીમસેનને સ્થરહિત કરી વૃષ્ણિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કૃષ્ણ અને મહાત્મા કૃતિપુત્ર અર્જુન સમીપ તિરસ્કાર કર્યો. ત્યાર પછી હે રાજન, કેશવભગવાને પ્રેરણા કરેલા એવા વાનરધ્વજ અર્જુને સૂતાપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શિક્ષાવડે બોળ્યા કરેલા બાણો નાંખ્યા. તે કૃતિપુત્ર અર્જુનના હાથે કરી ફેંકાએલા સુવર્ણે કરી શોભિત ગાંડિવ ધનુષ્માંથી નિકળેલા એવા બાણો હંસ જેમ કૌંચ પક્ષિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ કર્ણ પ્રત્યે પ્રવેશ કરતા હતા. ધનંજય એવા તે અર્જુને આવેશવાળા સર્પોના સરખા ગાંડિવ નામના ધનુષ્માંથી નિકળેલા બાણોએકની બીમસેનથી કર્ણને દુર કર્યો. એ રીતે બીમે જેનું ધનુષ્ બિદેહું છે એવો અને ધનંજય એવા અર્જુનના બાણોએકરી હણાએલો કર્ણ જલદી મોટા રથે કરીને બીમસેનથી દૂર ગયો. નર શ્રેષ્ઠ એવા બીમસેન પણ સાત્યકિના ઘોડાઉપર બેસી સંગ્રામમાં પોતાના બાધ પાંડુપુત્ર સવ્યસાચિ અર્જુન સમીપ ગયો. ત્યાર પછી કર્ણનો ઉદ્દેશિ ઉત્તવળ કરતો એવો ધનંજય અર્જુન કોધેકરી રાતાં થએલાં છે જે નેનાં, એવો થકા યમ જેમ મૃત્યુને પ્રેરે, તેમ કર્ણ પ્રત્યે નારાય નામના બાણને નાખતો હતો. ગાંડિવ નામના ધનુષ્માંથી નિકળેલો તે બાણ આકસ્માતિવે ઉત્તમ સર્પને ઈચ્છતો એવો ગરડ પડે, તેમ કર્ણ પ્રત્યે પડ્યો; તે નારાય નામના બાણને અંતરિક્ષમાંજ ધનંજયના બચથી કર્ણને મૂકાવવાને ઈચ્છતા એવા મહારથિ દ્રોણ પુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણેકરીને કાપી નાંખ્યો. હે મહારા-

જ, તે પછી કોપ પામેલા અર્જુને હે અશ્વત્થામા 'જયશ નહિ, ઉભો રહે;' એમ કહી ચોસઠ બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિધ્યો. એટલે ધનંજય અર્જુનના બાણોએકરી પીડાએલો તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ઉતાવળો મદોન્મત્ત હસ્તિઓવડે વિંટાએલાં તથા રથસંકુલ એવા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. સાર પછી રણમાં શબ્દ કરતાં એવાં સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળાં ધનુષ્ણના શબ્દને, બળવાન ધનંજય ગાંઢિયાના શબ્દેકરીને પરાભવ કરતો હતો અને પાછળ આવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે જતો હતો. અતિશે દૂર નહિ એવા માર્ગની પેઠે રહેલાં સૈન્યને બાણોએકરી ત્રાસ પમાડતો એવે અર્જુન કંકપત્રવાળાં બાણોએકરી નરો, હાથિ અને ઘોડાઓના દેહને ચીરી, સૈન્યનો નાશ કરતો હતો. એ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, યત્નવાળા તે ઈંદ્રના પુત્ર અર્જુન તેણે ઘોડા, હાથિ અને મનુષ્યો સહિત એવું જ તે સૈન્ય, તેનો નાશ કરી નાંખ્યો.

॥ કંકવર્હિણવાસોર્ભિર્બલંબ્યધમર્દ્જુનઃ ॥

॥ તદ્બલંભરતશ્રેષ્ઠસવાજિદ્વિપમાનવં ॥

॥ પાકેશાસનિરાયત્તઃપાર્થઃસનિજધાનહ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे गुर्जर-
भाषायां एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ अहन्यहनिमेदिप्तयशःपततिसंजय ॥

॥ हतामेबहवोयोधामन्येकालस्यपर्ययं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, દિવસે દિવસે પ્રકાશ પામેલું એવું મારું યશ નારા થાય છે ને મારા ધણા યોદ્ધાઓ હણ્યા છે માટે કાળ વિપરીત છે એમ માનું છું. જ્યારથી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કર્ણે રક્ષા કરેલાં ને દેવતાઓએ પણ પ્રવંશ ન કરી શકાય એવાં મારાં સૈન્ય પ્રત્યે, વૃદ્ધિ પામેલા વીર્યવાળા, કૃષ્ણ અને બીમ તથા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાલ્યકિસાથે મહા પરાક્રમિ અર્જુન પેઠો છે, ત્યારથી મારા અંતઃકરણને અગ્નિની જેટ શોક બાળ્યા કરે છે. તેમ સિંધુદેશના રાજાઓસહિત એવા જ ભૂમિપાળ રાજાઓ, તેને નાશ થએલા હોય નહિ શું તેમ જોઉં છું. સિંધુદેશનો રા-

જા જયદ્રથ મુકુટધારી અર્જુનનું ધણું આપ્રિય કરી, મૈત્રાંજીનાં જોવામાં આવે-
લો એવો કેમ જીવિતને પામે ? અર્થાત્ ન પામે. હે સંજય, અનુમાનથી
સિંધુદેશનો રાજા હજ નહિ એમ જાણું છું; ફરીને તે યુદ્ધને પ્રમાણે.
થયું તે મને તત્વે કરી કહે. જે મોટી સેનાને વારંવાર ક્ષોભ પમાડી, કં-
પાવી, ને ક્રોધ પામેલો એક હાથિ જેમ કમલિની પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ જે
કૃષ્ણ સેના પ્રત્યે પેઠા તે વૃષ્ણિકુળમાં વીર અને અર્જુન માટે યત્ન કરતો
એવો જે સાત્યકિ તેનું યથાર્થ યુદ્ધ મને કહે. કેમકે હે સંજય, તું કુશળ
છે. સંજય કહે છે—હે રાજા, તેવી રીતે પુરૂષોમાં વીર એવા બીમસેન-
ને શૂર પુરૂષોના મધ્યમાં કહ્યું પીડા કરેલો જોઈને શિનિકુળમાં વીર એવો
સાત્યકિ રથમાં બેસી તેની પાછળ ગયો. વર્ષાઋતુમાં ઈદ્રધનુષ્યુક્ત મેઘની
પેઠે શબ્દ કરતો તથા શ્રીખન્નુમાં જેમ સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો એવો
તે સાત્યકિ દૃઢ ધનુષ્યે કરી શત્રુઓને મારતો થકો તમારા પુત્રની સેનાને
કંપાવતો હતો. હે ભારત, સંગ્રામમાં રૂપાસરખા ચક્રચકિત ધોડાઓવડે આ-
વતો એવો નાદ કરતો અતિ શૂર, માધવકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે સાત્યકિ, તેને નિવાર-
ણ કરવા તમારા સર્વ મહારથિઓ સમર્થ થયા નહિ. તે સમયે માધવકુળમાં શ્રેષ્ઠ એ-
વા તે સાત્યકિને, અમર્ષેકરી પૂર્ણ નિવૃત્ત થયાવગર યુદ્ધ કરનારા ધનુષને ધારણ કર-
નારા, સુવર્ણમય બખ્તરવાળા રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અલંબુષે સમીપ જઈ રોક્યો. હે
ભારત, તે બેઉનું એવું યુદ્ધ થયું કે જેના સરખું કોઈપણ થયું નહતું. સંગ્રામમાં
શોભતા એવા જે તે સાત્યકિ અને અલંબુષ, તેને તમારા અને સામા પ-
ક્ષના સર્વ યોદ્ધાઓ જિતા હતા, તે બંને રાજા શ્રેષ્ઠ એવા અલંબુષે સાત્ય-
કિને દશ બાણોએકરી તાડ્યો. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિએ પણ સ-
મીપ આવતાની અગાઉ તે બાણોના પોતાના બાણોએકરી કટકા કરી ના-
ખ્યા. ફરીને તે અલંબુષે અગ્નિસરખા તીક્ષ્ણ, કાનપર્યંત ખેંચેલા પુંખસ-
હિત એવા ત્રણ બાણોએકરીને સાત્યકિને વિંધ્યો. તે બાણ દેહને વિંટાઈ
રહેલા બખ્તરને બેદી સાત્યકિના શરીરપ્રત્યે પેઠા. અગ્નિ ને વાયુસરખા પ્ર-
ભાવવાળા તે બાણોએકરી શરીરને બેદી વળી તીક્ષ્ણ પ્રકાશવાળા ચાર
બાણોએ કરી તેના રૂપાસરખા શોભિત ચાર ધોડાઓને બુલાતકારથી મારી
નાખ્યા. એટલે એ રીતે તે અલંબુષે પ્રહાર કરેલો બળવાન કૃષ્ણસરખા
મહિમાવાળો શિનિનો પુત્ર એવો જે સાત્યકિ, તેણે ઉત્તમ વેગવાળા ચાર
બાણોએકરી અલંબુષના ધોડાઓને મારી નાખ્યા. એ પછી કાળાગ્નિસરખા

બાલાંવડે એ અત્રંજીના સારથિના મસ્તકને કાપી, કુંડળસહિત એવા પૂર્ણ ચંદ્રસરખા પ્રકાશિત ચળકતા મુખને દેહથી બિન્ન કરી નાંખ્યું. સંઘ્રામમાં મંથન કરનાર એવો યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ શૂરો સાત્યકિ, પાર્થિવ પુત્રનો પૈત્ર એવો તે જે અલંબુષ તેને મારી તે પછી હે રાજન, તમારાં સૈન્યોને નિવારી અર્જુનને અનુસર્યો. અર્જુનને અનુસરતો તથા તેવી રીતે શત્રુઓના મધ્યમાં વર્તતો અને વારંવાર વાયુ જેમ મેઘના સમૂહોને મટાડે તેમ કુશ્વોનાં સૈન્યોને નાશ કરતો એવો જે વૃષ્ણિ વીર સાત્યકિ, તેને જોઈને સ્વારપછી સુંદર નિયમમાં રાખેલા, ગાયતું દૂધ, મોગરો, બરફ અને જે હિમ તે સરખા પ્રકાશિત, સુવર્ણના સાગથી યુક્ત એવા સિંધુદેશના સુંદર ઘોડાઓ જ્યાં જ્યાં નરશ્રેષ્ઠ અર્જુન ઈચ્છે છે ત્યાં ત્યાં લઈ જતા હતા હે ભારત, હે આજમીઠ, તે વખતે તેની સાથે તમારા પુત્રો અને ખીજ પણ ઉતાવળા એવા તમારા યોદ્ધાઓ તથા યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવો જે તમારો પુત્ર દુઃશાસન તેને આગળ જરીને ચાલ્યા. સંઘ્રામમાં યુદ્ધને સહન કરનારા તે યોદ્ધાઓ સર્વ તરફથી શિનિપૈત્ર સાત્યકિને વિંટી વળી પ્રહાર કરતા હતા. સ્માતવતોમાં શ્રેષ્ઠ એવો શૂર તે સાત્યકિ પણ બાણોના સમૂહવડે તે યોદ્ધાઓને હઠાડતો હતો. હે આજમીઠ, શત્રુઓને મારનાર એવા શિનિના પૈત્ર સાત્યકિએ જલદી અગ્નિસરખા બાણોવડે તે યોદ્ધાઓને હઠાવી, ધનુષને ઊંચું કરી દુઃશાસનના ઘોડાઓને મારી નાંખ્યા. તે ટાણે સંઘ્રામવિષે પુરૂષોમાં શૂર એવા તે સાત્યકિને જોઈને અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણ હર્ષ પામતા હતા.

॥ નિવાર્યતાંતૂર્ણમમિત્રઘાતીનમ્પાશિનેઃપત્રિભિરમ્નિકલ્પૈઃ ॥

॥ દુઃશાસનસ્યામિજઘાનવાહાનુદ્યમ્યબાણાસનમાજમાઢ ॥

॥ તતોર્જુનોહર્ષમવાપસંસ્થ્યેકૃષ્ણશ્રદૃષ્ટ્વાપુરુષપ્રવીરં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषवधे गुर्जर-
भाषायां चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

સંજયઉવાચ ॥ તમુદ્યતંમહાબાહુંદુઃશાસનરથંપ્રતિ ॥

॥ ત્વરિતંત્વરણીયેષુધનંજયજયૈષિણં ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, દુઃશાસનના રથ પ્રત્યે ઉદયમવાળો, શિથિ કરવા યોગ્ય કાર્યોમાં ઉતાવળો અને ધનંજય થકી પણ જ્યને ઈ-
ચ્છતો, અનંત એવો સેનારૂપ સમુદ્ર તે પ્રત્યે પેઠો એવો જે મહાબાહુ
સાત્યકિ, તેને સુવર્ણયુક્ત જેના ધ્વજ છે એવા ત્રિગર્તદેશના મહા ધનુર્ધારિ
યોદ્ધાઓએ રાગ્યો અને કોપ પામેલા પરમ ધનુર્ધારી યોદ્ધાઓએ
તે સાત્યકિને રથસમૂહવડે ચોતરફથી નિવારણ કરી બાણના સમૂ-
હોથી વૃદ્ધિ કરી. તે સમયે મહા રણમાં શોભતાશત્રુ એવા એ પાં-
ચસો રાજપુત્રોને સત્યપરાક્રમવાળા એક સાત્યકિએ જીત્યા. સ્થિર પાણિના
સરખો, તેમ ખડ્ગ શક્તિ અને ગદાઓવડે પૂર્ણ તથા તલશબ્દોએકરી આકુળ
એવો જે સેનાનો મધ્યભાગ તે પ્રત્યે જઈને ત્યાં રણમાં આશ્ચર્યકારિ સાત્યકિનું
ચરિત જોયું. પશ્ચિમ દિશામાં તેને જોઈને પૂર્વ દિશામાં જોયો. શીઘ્રતાથી ઉત્તર
દિશામાં જોઈને દક્ષિણ દિશામાં જોયો; અને પૂર્વ દિશામાં જોએલાને ફરીથી
પશ્ચિમ દિશામાં જોયો, ને તેમજ બીજી દિશાઓ પ્રત્યે જોયો. શૂરો સાત્યકિ
સો રથ પ્રત્યે નૃત્ય કરતો હોય નહિ! તેમ આચરણ કરતો હતો. સિંહ-
સરખી ગતિવાળા તે સાત્યકિનાં ચરિતને દેખી સંતાપ પામેલા ત્રિગર્તદે-
શના રાજાઓ પોતાના જનપ્રત્યે નિવૃત્ત થયા. પછી સંગ્રામમાં બીજા
શૂરસેનદેશના શૂર યોદ્ધાઓ જેમ અંકુશે કરી મદોન્મત્ત હરિતને નિયમમાં
રાખે તેમ બાણના સમૂહવડે નિવારણ કરતા હતા. તે વખતે ઉત્તમ ચિ-
ત્તવાળા સાત્યકિએ એક મુહૂર્ત તેઓની સાથે યુદ્ધ કર્યું. ત્યાર પછી અચિ-
ત્ત જેનું બળ અને પરાક્રમ છે એવે સાત્યકિ કલિંગદેશના યોદ્ધાઓ સાથે
યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. અર્જુન દુઃખેકરી જેનો પાર આવે એવી કલિંગદેશના
યોદ્ધાઓની સેનાને ઉદ્ધવન કરી કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જેમ જળમાં તરતો
એવો પુરૂષ થાક્યો થકો રથળ પ્રત્યે જાય તેમ ગયો. પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા તે
સાત્યકિને જોઈને યુધિષ્ઠિરે આસનાવાસના કરી અને સમીપ આવેલા તેને
દેખી કેશવ ભગવાને કુંતિપુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, આ
તને અનુસરનારો શિનિનો પૌત્ર સાત્યકિ આવે છે. સત્યપરાક્રમવાળા આ
તારા શિષ્ય અને સખા સાત્યકિએ સર્વ યોદ્ધાઓને તિરસ્કાર કરી જીતી
લીધા. હે કિરીટિન અર્જુન, આ તારો પ્રાણપ્રિય સાત્યકિ કૌરવ યોદ્ધાઓને
ઘોર ઉપદ્રવ કરી આવે છે. હે અર્જુન, આ દ્રોણ, ભોજ તથા કૃતવર્માનો
બાણોવડે તિરસ્કાર કરી સાત્યકિ આવે છે. હે અર્જુન, ધર્મરાજનાં પ્રિયને

ખોળનારો શૂરો કૃત્વિજ્ઞ સાત્યકિ સારા સારા યોદ્ધાઓને મારીને આવે છે. હે પાંડવ, મહાબળવાન સાત્યકિ સૈન્યના મધ્યમાં અતિદુઃખેષ્ટ કરાય એવું કર્મ કરી તબરાં દર્શનને ઈચ્છતો થકો આવે છે. હે કુંતિપુત્ર, યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય આદિ ધણા મહારથિઓને એક રથેકરી યુદ્ધ કરાવી આ સાત્યકિ આવે છે. હે પૃથાપુત્ર, ધર્મરાજે પ્રેરણા કરેલો આ સાત્યકિ પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી સેનાને સંહારી સમીપ આવે છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, કોઈ રીતે કૌત્સોમાં જેની બરોબર યોદ્ધા નથી તે આ, યુદ્ધેકરી દુર્મદ સાત્યકિ આવે છે. હે પૃથાપુત્ર, ગાયોના મધ્યમાંથી સિંહ છૂટે તેમ કુરુઓનાં સૈન્યની મૂકાએલો આ સાત્યકિ ધણી સેનાઓનો નાશ કરી આવે છે. ત્યાર પછી એ રીતે શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા કુંતિપુત્ર અર્જુને કેશવ ભગવાનપ્રત્યે કહ્યું કે હે મહાબાહો, જે સાત્યકિ મારા સમીપ આવે છે તે મને પ્રિય નથી, હે કેશવ, ધર્મરાજનું વૃત્તાંત હું જાણુતો નથી. સાત્યત કુળમાં યએલા સાત્યકિએ રહિત તે, જીવે છે કે નથી જીવતા ? હે મહાબાહો, આ સાત્યકિને, પાર્થિવ એવા ધર્મરાજની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે તેને તથા, હે કૃષ્ણ, આ મને અનુસરવા કેમ આવે છે ? યુદ્ધમાં રાજા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયા છે ને હજી સિંધુદેશના રાજાને માર્યો નથી એટલામાં વળી આ બૂરિશ્રવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે આવે છે તે આ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ અર્થે મારાપ્રત્યે ધણો મોટો ભાર રહેલો જાણવો. રાજા અને સાત્યકિ મારે રક્ષા કરવા યોગ્ય છે અને જયદ્રથ હણવા યોગ્ય છે. સૂર્ય અસ્ત થાય છે અને આ મહાબાહુ થાકી ગયો છે તથા હમણું ઘોડાં બળવાળો થયો છે. હે માધવ, એના ઘોડા અને સારથિ થાકી ગએલા છે ને હે કેશવ, સહાયસહિત એવો બૂરિશ્રવા થાક્યો નથી. માટે શું આ સાત્યકિનું હમણું આ સમાગમમાં ક્ષેમ થશે ? શું સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ સાગરને તરી ગોળપદને પામી ખેદતો નહિ પામે ? મહા બળવાન શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ અસ્ત્ર જાણનાર કૌરવોમાં મુખ્ય એવા મહાત્મા બૂરિશ્રવા સાથે સમાગમ પામી, શું કલ્યાણવાન થશે ? હે કેશવ, જે દ્રોણાચાર્ય નિરંતર આકાશમાં જનારો બાજ પક્ષિ જેમ માંસને ઈચ્છે તેમ ધર્મરાજને પ્રહણ કરવા ઈચ્છે છે, તે આચાર્યથી બચતે મૂકી દેઈ જે ધર્મરાજએ સાત્યકિને મોકલ્યો એ ધર્મરાજનો અવળો ક્રમ છે એમ માનું છું. માટે રાજા કુશળ હશે કે નહિ ?

॥ આચાર્યાઙ્ગ્યમુત્સુજ્યયઃપ્રૈષયતસાત્યર્કિ ॥

॥ ગ્રહણંધર્મરાજસ્યત્વગઃશ્યેનદ્વામિષં ॥

॥ નીત્યમાશંસતેદ્રોણઃકશ્ચિત્સ્યાત્કુશલીનૃપઃ , ૧

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यक्यर्जुनदर्शने
गुर्जरभाषायां एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તમાપતંતંસંપ્રેક્ષ્યસાત્વતંયુદ્ધદુર્મદં ॥

॥ ક્રોધાદૂરિશ્રવારાજન્સહસાસમુપાદ્રવત્ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્વત કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તે યુધિષ્ઠિરને સમીપ આવતો જોઈને ક્રોધ થઈ ભૂરિશ્રવાતેની સામે દોડ્યો અને હે મહારાજ, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તૈ સાત્વકિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, બહુ સાઈં થયું કે આજે તું સંગ્રામમાં મારી નજરે આવ્યો. હું ધણી કાળથી ઈચ્છેલા મનોરથને આજ પામીશ. જો તું રણસંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે તો તને જીવતો મૂકીશ નહિ. હે દશાર્હકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સાત્વકિ, આજે સંગ્રામમાં નિરંતર શૂરતું અભિમાન રાખનાર એવો જો તું તેને મારીને કુરૂદેશના રાજા દુર્યોધનને આનંદ પમાડીશ. આજે રણમાં સાથે રહેલા એવા કેશવ ભગવાનને અર્જુન મારા બાણોએ કરી દગ્ધ થએલ એવો જો તું, તેને પૃથ્વીતલમાં પડેલો જોશે. આજે જો જો તને અહિં મોકલેલો છે એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તને મારાથી નાશ થએલો સાંભળીને તત્કાળ લજ્જાયુક્ત થશે. ર્ધિરે કરી છંટાએલો અને મેં નાશ કરેલો એવો તું પૃથ્વીવિષે પડવાથી આજે કુતિપુત્ર ધનંજય મારા પરાક્રમને જાણશે, જેમ પૂર્વે દેવદૈત્યોના યુદ્ધમાં ઈંદ્રને બળિરાજ સાથે સમાગમ કરવો ઈચ્છત હતો તેમ તારીસાથે સમાગમ કરવો એ મને ધણી કાળ થયા ઈચ્છત હતો. હે સાત્વત, આજે તને ધણું બચકર યુદ્ધ કરવા આપીશ ત્યારે તું તત્વથી મારા વીર્ય, બળ અને પરાક્રમને જાણીશ. જેમ

- યુદ્ધમાં રામચંદ્રના નાના ભાઈ લક્ષ્મણે હણેલો રાવણનો પુત્ર ઈંદ્રજિત યમપુરીને પામ્યો હતો, તેમ આજે મારાથી નાશ પામેલો તું યમરાજની નગરીને પામીશ હે માધવ, આજે શ્રીકૃષ્ણ, કુતિપુત્ર અર્જુન અને ધર્મરાજ

યુધિષ્ઠિર મદ્રાથી તારો નાશ થવાથી નિરૂત્સાહ થઈ નિઃસંશય રણ્યો ત્યાં
 ગ કરશે. હે માધવ, આજે તીક્ષ્ણ બાણોવડે તારો નાશ કરી જેઓને તે
 રણ્યમાં મારેલા છે તેઓની સ્ત્રિઓને આનંદ પમાડીશ. હે માધવ, જેમ સિં-
 હની નજરમાં આવેલો ક્ષુદ્ર મૃગ ન જઈ શકે, તેમ મારી નજર પ્રત્યે આ-
 વેલો તું મુક્ત નહિ થા. હે રાજન, તે પછી હસતો હોય નહિ તેમ યુયુ-
 ધાને તે ભૂરિશ્રવાને ઉત્તર આપ્યો કે હે કૌરવેય, મને સંગ્રામમાં ત્રાસ થ-
 તો નથી તે મને કેવળ વાણી માત્રે કરી કોઈ બીજાવવાને સમર્થ નથી. જે
 મને સંગ્રામમાં આયુધ રહિત કરે, તે મારે. સંગ્રામમાં મને મારે તેવો કોઈ
 છે નહિ. વૃથા બહુ બોલવાથી શું? જે તે કશું તે કંઈ કરી આચરણ કરી
 બતાવ. શરદ્ધત્તુ સંબંધી મેધની પેઠે તારું બોલવું નિષ્ફળ છે. હે વીર,
 તારું બોલવું સાંભળી મને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. હે કૌરવ, આજે લોકમાં
 ધણા કાળથી ઈચ્છિત એવું યુદ્ધ થાઓ. હે તાત, તારાં યુદ્ધને ઈચ્છનાર
 એવી મારી બુદ્ધિ ઉતાવળી થાય છે. હે પુરૂષોમાં અધમ, આજ તને મા-
 ર્યાવગર હું પાછો નહિ વળું. એરીતે એક બીજા વાણીવડે ઊંઘાતુસી કરતા
 અને મારવાને ઈચ્છતા પરમ કોપપામેલા મહા ધનુર્ધારી મદોન્મત્ત અને
 રણ્યમાં સ્પર્ધા કરતા એવા મળેલા નરશ્રેષ્ઠ તે ભૂરિશ્રવા ને યુયુધાન, જેમ
 ક્રોધ પામેલા મદોન્મત્ત એવા હસ્તિઓ હાથણી સાથે લહે તેમ સંગ્રામમાં
 લડતા હતા અને શત્રુઓને નાશ કરનાર એવા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ મેધની
 પેઠે પરસ્પર બચકર બાણ વૃષ્ટિઓ કરતા હતા. તે સમયે હે ભરત શ્રેષ્ઠ,
 મારવાને ઈચ્છતા એવા સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ શીઘ્ર જનારા બાણો-
 એકરી શિનિ પૌત્ર સાત્યકિને ઢાંકી દેઈ તીક્ષ્ણ એવા દશ બાણોએકરી વિ-
 ધ્યો. વળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને મારવાને ઈચ્છતા એવા સોમ-
 દત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ બીજા પણ તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યા. હે વિશંપતે, એ
 ભૂરિશ્રવાના તીક્ષ્ણ બાણોને પોતાને પ્રાપ્ત થવાની અગાઉ અંતરિક્ષને વિ-
 પેજ સાત્યકિએ નાશ કર્યો. હે પ્રભો, તે ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિ જૂદી જૂદી
 પરસ્પર અશ્વવૃષ્ટિઓ કરતા હતા. ઉત્તમ સગાંવાળા કુરુ અને વૃષ્ણિ કુળનાં
 યજ્ઞને કરનાર એવા તેઓ, જેમ નખોએકરી સિંહો અને ઘાંતોએકરી મોટા
 હસ્તિઓ, તેમ રથ, શક્તિઓવડે તથા બાણોએકરી પરસ્પર લડતા હતા.
 શરીરને બેદતા. લોહિને કાઢતા અને પ્રાણ બોચારૂપ જુગટાને રમતા એ-
 વા તે બેક પરસ્પર સ્થિર થઈ લડતા હતા. એ રીતે ઉત્તમ કર્મચાળા કુ-

૩ અને વૃષ્ણિયોનાં યશને કરનાર એવા તે ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ
 યૂથના પતિ એવા હસ્તિઓની પેઠે એક ખીજા યુદ્ધ કરતા હતા; અને થોડા
 વખતમાં બ્રહ્મસોકની આગળ કરેલા તથા પરમ સ્થાનને પામવાને ઈચ્છતા
 એવા તેઓ પરસ્પર ગર્જના કરતા હતા. તેમજ તમારા પુત્રોના જોતાં
 હર્ષ પુમેશ્વ પુરુષોની પેઠે સાત્યકિ અને સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા એ એ, પ-
 રસ્પર આણોની વૃષ્ટિ કરતા હતા. તે ટાણે જેમ હાથણીના કારણથી યુદ્ધ
 કરતા એવા યૂથના પતિ હસ્તિઓને, તેમ યોદ્ધાઓના પતિ ને યુદ્ધ કરતા
 એવા જે તે ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ, તેઓને મનુષ્યો જોતા હતા. એક ખીજા-
 ના ઘોડાઓને મારીને, ધનુષ્યોને કાપીને, રથ રહિત એવા તે બેઉ ખડ્ગ
 યુદ્ધ કરવા માટે મહારણ્યમાં સામ સામા મળ્યા. પધ્ધી વિચિત્ર, સુંદર અને
 વિસ્તારવાળાં બળદનાં ચર્મને ગ્રહણ કરી તથા ખડ્ગને ઉઘાડાં કરી તેઓ
 સંગ્રામમાં ફરતા હતા. જૂદા જૂદા માર્ગે અને ભિન્ન ભિન્ન મંડલો પ્રત્યે
 ફરતા શત્રુઓને નાશ કરતા ખડ્ગસહિત એવા તથાવિચિત્ર અખતરવાળા
 અને નિષ્ક તથા બાણ્યબંધથી શોભિત એવા તેઓ ક્રોધ પામ્યા થકા વાર-
 વાર પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. બ્રાત, ઉદ્ભ્રાંત, આવિદ્ધ, આપ્તુત, વિપ્લુત,
 સૂત, સંપાત, તે સમુદીર્ણ એવી ગતિઓને દેખાડતાં અશસ્ત્રિ શત્રુઓનો નાશ
 કરતા એવા તે બેઉ પરસ્પર ખડ્ગોએકરી પ્રહાર કરતા હતા. અને છિદ્રને
 ઈચ્છતા એવા શૂરા તે બેઉ વિચિત્ર રીતે ગતિ કરતા હતા. શિક્ષાને, શી-
 ધતાને તથા સેહેલાઈને દર્શાવતા થકા યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે
 બેઉ યુદ્ધમાં ચાલતાં પરસ્પર શબ્દને કરતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, એ રીતે પ-
 રસ્પર લડીને શૂરા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિએ સર્વ સૈન્યોના જોતાં સુહૃત્તવાર
 શ્વાસ લીધો. ફરીને હે નરાધિપ, શત ચંદ્રવાળાં વિચિત્ર ચર્મને ખડ્ગો વ-
 ડે કાપીને પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે, બાહુ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પોહોળી છા-
 તિવાળા, મોટી ભુજવાળા અને મુદ્ધમાં કુશળ એવા તે બેઉ, બાહુવડેકરી
 લોઢાંતી ભૂગજોએકરી લઢવાને સામસામા સજ્જ થયા. હે રાજન્, તેઓ-
 તું હાથતું વાગતું, હાથતું ગ્રહણ કરવું અને પરસ્પર ગળાતું જે ગ્રહણ
 કરવું તેઓ શિક્ષા બળવાળાં હોવાથી સર્વ યોદ્ધાને હર્ષ પમાડતાં હતાં. તે વખતે
 • હે રાજન્, યુદ્ધ કરતા એવા જે નર શ્રેષ્ઠ ભુરિશ્રવા ને સાત્યકિ તેઓનો
 સંગ્રામમાં વજ્ર અને પર્વત સરખો બચકર મહાશબ્દ થતો હતો. જેમ
 દાંતોના અગ્રભાગોવડે હસ્તિઓ, શિંગડાંઓવડે મોટા બળદ, તેમ બાહુ પા-

શના વિંટાવથી, મસ્તકોએકરી તાડન કરવાથી, પગના ખેંચવાથી, પગને ભેગા કરવાથી, પગને પછાડવાથી, અંકુશની પેઠે વાળવાથી, પગના મધ્યભાગને બાંધવાથી, પૃથ્વી વિષે ચૂક કરવાથી, જવું, સામું આવવું, ફેંકવું, પાડવું, ઉચું કરવું ને દોડવું એવડેકરી કુર સાત્વતકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે મહાત્મા યુદ્ધ કરતા હતા. હે ભારત, બ્રિજ સાધનવાળા જે યોદ્ધા છે તેઓને મહાબળવાન એવા તે બેઉ યુદ્ધ કરતાયકા દર્શાવતા હતા. બ્યારે સાત્વત એવો સાત્યકિ યુદ્ધ કરતો ચક્રો ક્ષીણ થયેલાં આયુધવાળો થયો ત્યારે વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, સર્વ ધનુર્ધારિમાં શ્રેષ્ઠ રણમાં યુદ્ધ કરતા એવા રથ રહિત આ સાત્યકિને જો. હે પાંડુપુત્ર અર્જુન, તારી પાછળ ભારતી સેનાને બેઠી તે પ્રત્યે પેઠેલો સાત્યકિ મહાપરાક્રમવાળા સર્વ કૌરવોએ યુદ્ધ કરેલું છે તેથી થાકેલો સમીપ આવતો એવો જે યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, તેને યુદ્ધની ઈચ્છા કરનાર સોમદત્ત પુત્ર જે પ્રાપ્ત થયો છે એ, હે અર્જુન, અયોગ્ય જેમ હોય તેમ છે. હે રાજન, ત્યાર પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવો કોપ પામેલો ભૂરિશ્રવા, સાત્યકિ પ્રત્યે જેમ મહોન્મત્ત હસ્તિ મત્ત થએલા હસ્તિને પ્રહાર કરે તેમ રથમાં બેઠેલા તે બેઠેલા યુદ્ધમાં, કોષ પામેલા અને યોદ્ધાઓમાં સુખ્ય એવા કેશવ ભગવાન અને અર્જુનના જોતાં સંગ્રામમાં ઉઘમ કરી પ્રહાર કરતો હતો. તે સમયે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું કે, ઘૃષ્ણિ ને અધકકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે સાત્યકિ, તેને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને વશ થએલો જો. હે અર્જુન, અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરીને થાકી ગયેલો પૃથ્વીવિષે રહેલો તારો શિષ્ય શર એવો જે સાત્યકિ તેનું પાલત્ત કર. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ સમર્થ એવા અર્જુન, તારે માટે શ્રેષ્ઠ આ સાત્યકિ યગ્ને આચરણ કરનારા ભૂરિશ્રવાને વશ જેમ ન જાય તેમ જલદી કર. એ પછી પ્રસન્ન મનવાળો ધનંજય અર્જુન, વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે, હે શ્રીકૃષ્ણ, ઘૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિની સાથે કીડા કરતો એવો જે કુરશ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા તૈને, જેમ વનમાં મોટા મત્ત હસ્તિસાથે કીડા કરતો એવો જે સિંહોના યૂથનો પતિ તેમ જૂઓ. સંજય કહે છે-હે ભરતશ્રેષ્ઠ, એ રીતે ધનંજય પાંડુના પુત્ર અર્જુનના કહેવાથી સૈન્યોમધ્યે મોટો હાહાકાર થયો. તે પછી ઉઘમ કરી મહાબાહુ ભૂરિશ્રવાએ સાત્યકિને પૃથ્વી વિષે પ્રહાર કર્યો. યુદ્ધમાં સાત્વત શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને ખેંચતો એવો કુર

શ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા જેમ હાથિને ખેંચતો એવો સિંહ શોભે તેમ શોભતો હતો. તે વખતે સંગ્રામવિષે મ્યાનમાંથી ખડ્ગ ખેંચીને તેણે સાલકિના કેશ ઝ-હણુ કરી પગવડે છાતિમાં તેને પ્રહાર કર્યો અને તે સાલકિની કાયા ઉપરથી કુંડળસહિત મસ્તક કાપવાને આરંભવા લાગ્યો. તેટલામાં તો સાત્વત એવો સાલકિ પાંચ હે ભારત, કુંભારે દંડેકરી વિધેશ ચક્રની પેઠે કેશ ઝહણુ કરેલા ભૂરિશ્રવાના હાથસહિત માથાને હલાવતો થકો ત્વરા કરવા લાગ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં ચોતરફથી ખેંચતો એવો જે સાત્વત સાલકિ તેને જોઈને હે રાજન, ફરીને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે હે મહાબાહો, વૃષ્ણિ ને અંધકકુળમાં શ્રેષ્ઠ તારો શિષ્ય ધનુષ ઝહણુ કરવામાં તારી ખરોખરી એવો જે સાત્વકિ, તેને સોમદત્તાના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને વશ થએલો જે જ્યાં રણમાં ભૂરિશ્રવા છે ત્યાં અસત્ય ચાલવું છે. કારણ કે તે ભૂરિશ્રવા સત્યપરાક્રમવાળા વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્વકિ-થકિ વિશેષ છે. એ રીતે સંગ્રામમાં વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પાંડુપુત્ર અર્જુન ભૂરિશ્રવાને મનેકરી વખાણવા લાગ્યો કે સંગ્રામમાં કીડા કરતો હોય તેમ સાત્વત શ્રેષ્ઠ સાત્વકિને ખેંચતો અને કુરુકુળની કીર્તિ વધારનાર એવો ભૂરિશ્રવા મને બહુ હર્ષ પમાડે છે, કેમકે વૃષ્ણવીરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્વકિને જે મારતો નથી અને અરણ્યમાં જેમ સિંહ મોટા હસ્તિને ખેંચે તેમ ખેંચે છે. હે રાજન, એ રીતે કુતિપુત્ર મહાબાહુ અર્જુને મનવડે કૌરવ એવા ભૂરિશ્રવાને વખાણી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે સિંધુદેશના રાજામાં આસક્ત દણિવાળો હું આ માધવ એવા સાત્વકિને દેખતો નથી. આ ન કરાય એવું કર્મ હું યાદવ માટે કરું છું એમ કહી ત્યારપછી વસુદેવના પુત્ર એવા જે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાં વચનને સ્વીકારતા એવા પાંડવ અર્જુને ગાંડિવધનુષમાં ક્ષુરપ્રતામના અસ્ત્રને જોડ્યું. આકાશમાંથી પડેલા મોટા જાંબાડિયાની પેઠે કુતિપુત્ર અર્જુનના બાહુથી છૂટેલા તે હથિયારે યમશીલ એવા ભૂરિશ્રવાનો ખડ્ગ અને બાણબંધસહિત જે હાથ તે કાપી નાખ્યો.

॥ પૌર્યવાહુવિસૃષ્ટઃસમહાલ્કવનમશ્રયુતા ॥

॥ સત્વજ્ઞયજ્ઞશીલસ્યસાંગદંબાહુમચ્છિનત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भुरिश्रवोबाहुच्छेदे गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સૈવાહુર્ન્યપતકૂમૌસસ્વદ્ગ્નઃસશુભાંગદઃ ॥

॥ આદધર્જીવલોકસ્યદુઃસ્વમદ્ગુતમુત્તમઃ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ખડ્ગ અને શુભ બાળુબાંધસહિત ઉત્તમ એવો તે બાહુ જીવલોકના અદ્ભૂત દુઃખને ધારણ કરતોથકો 'પૃથ્વી-વિષે પડ્યો. પ્રહાર કરશે એવો તે બાહુ ન દેખાતા એવા અર્જુનને પ્રહાર કરવાથી પાંચ મુખવાળા સર્પની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડ્યો. પછી કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલો તે ભૂરિશ્રવા પોતાના આત્માને અર્જુનને નિષ્ફળ કરેલો જોઈ, સાત્યકિને મૂર્ખાઈ દઈ કોધથી પાંડુપુત્ર અર્જુનને નિંદવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, યુદ્ધમાં આસક્ત થએલો એવો જે હું તેના ન જોતાં જે મારા બાહુને તે કાપી નાખ્યો એ અતિક્રૂર કર્મ કર્યું છે, માટે યુદ્ધમાં મેં શું કર્મ કરતા એવા ભૂરિશ્રવાને માર્યો, તે, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને શું કહી શકીશ? હે કુંતિપુત્ર, આ અસ્ત્ર તને મહાત્મા ઈન્દ્રે, રૂદ્રે અથવા દ્રોણાચાર્યે કિંવા કૃપાચાર્યે ઉપદેશ કરેલું છે? નિશ્ચય તું જે લોકમાં બીજાઓથી અધિક અસ્ત્રધર્મને જાણનાર છે એવા તે, યુદ્ધ કરતો એવો જે હું તેને કેમ પ્રહાર કર્યો? મનસ્વિપુરૂષો ગાદાને, બય પામેલાને, રચરહિતને, યાચના કરનારને અને દુઃખમાં વર્તનારને પ્રહાર કરતા નથી. હે પાર્થ, નીચ પુરૂષે આચરણ કરેલા અસત્પુરૂષે સેવેલું અતિ દુઃખે કરાય એવું આ પાપકર્મ કેમ આચરણ કર્યું? હે ધનંજય, આર્યપુરૂષોએ સુખે કરવા યોગ્ય તો શ્રેષ્ઠ કર્મ કહેવાય છે અને ખરાબ કર્મ તો પૃથ્વીમાં સારા પુરૂષે અતિ દુઃખે કરી કરાય તેવું છે, હે નરશ્રેષ્ઠ, જે જે સારા અથવા નહારા પુરૂષોમાં જે જે શુભ અથવા અશુભ કર્મવિષે લક્ષણ છે તે તત્કાળ તેઓના સ્વભાવને પામે છે, તેમ તારેવિષે પણ આ દેખાય છે. રાજના વંશમાં થએલો તેમાં પણ વિશેષેકરી કુરુકુળમાં થએલો સારાં કાર્ય અને વ્રત કરનાર એવો તું ક્ષત્રધર્મથી કેમ ખસ્યો? જે આ વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાત્યકિ માટે અતિક્રુદ્ધ કામ કર્યું? નિશ્ચય વસુદેવના પુત્રશ્રીકૃષ્ણનું તારે વિષે જે મત છે તે યોગ્ય નથી. કૃષ્ણ જેના સખા છે, એવો જે પુરૂષ ન હોય તે કોણ પ્રમાદ અને શત્રુસાથે યુદ્ધ કરતા એવા પુરૂષને આવું દુઃખ આપે? નીચ ક્લેશ કરનાર જેનાં કામ છે એવા અને પ્રકૃતિએ કરીનેજ નિહિત એવા વૃષ્ણ અને અંધકુળમાં થએલા પુરૂષો, હે કુંતિપુત્ર અર્જુન તે

કેમ પ્રમાણરૂપ કર્યો? એરીતે યુદ્ધમાં તેનાં વચન સાંભળી કુતિપુત્ર અર્જુને ભૂરિશ્રવાને કહ્યું, કે ક્ષય પામતો એવો પુરૂષ યુદ્ધિને પણ ક્ષયયુક્ત કરે છે એ સ્પષ્ટ છે હે. પ્રભો, જે તમે કહ્યું એ સઘળું વ્યર્થ છે, કેમકે ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર એવો જે હું, તેને જાણતોયકો નિંદા કરે છે. સંગ્રામના ધર્મને જાણનાર, સર્વ શાસ્ત્રના પારને પામનાર, તે હું અધર્મને ન કરું એમ જાણતો એવો પણ મોહ પામે છે. પોતાપોતાના ભાઈઓ પિતાપુત્ર સંબંધી બાંધવ, વડવાઓ અને મિત્રોસાથે આહુનો આશ્રય કરી રહેલા જે ક્ષત્રિયજનો શત્રુઓ પ્રત્યે યુદ્ધ કરે છે તેઓ અતિદુઃખેકરી ભાગ કરાય એવા પ્રાણને તજી અમારે માટે યુદ્ધ કરતો એવો અને સુખમાં સંબંધવાળો એવો જે મારો શિષ્ય સાત્યકિ તેને કેમ નાશ પામવા દે? હે રાજન્, સંગ્રામમાં યુદ્ધદુર્મદ એવા જમણા હાથને શું શોક કરે છે? હે રાજન્, રણભૂમિમાં ગયેલાં એ આત્મા સાચવવા યોગ્ય નથી. હે નરાધિપ, જે માણસ જેને અર્થોમાં ઉપયોગી છે તે માણસની રક્ષા કરવી જોઈએ; માટે મોટા યુદ્ધમાં રક્ષા કરનારા તે યોદ્ધાઓએ તે રાજા રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. મહાસંગ્રામમાં જે હું સાત્યકિને વધ કરાતો જોઈ તો તેના વિયોગે કરી અનર્થ થવાથી મને પાપ થાય માટે જે મેં રક્ષા કરી તેથી મારેવિષે શું કોપ પામે છે? હે રાજન્, બીજા સાથે મળેલો એવો હું તેની જે નિંદા કરે છે અને તરછોડે છે તેથી મારી યુદ્ધિને બ્રમ થાય છે. કવચને હલાવતો પોતે રથપ્રત્યે બેસતો તે ધનુષ્ની પ્રલંચાને ખેંચતો અને શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરતો એવો જે તું તેનો આ રીતે રથ અને હસ્તિઓવડે યુક્ત ઘોડા અને પાયદળવડે આકુલ તથા સિંહનાદેકરી ઉત્પન્ન થયેલો છે શબ્દ જેમાં એવો જે ગંભીર સૈન્યરૂપ સાગર તેમાં પોતાના અને પારકાઓવડે મળેલાઓના સંગમવિષે જોકલો એવો જે સાત્યકિ તેની સાથે કેમ સંગ્રામ થશે? ધણાઓ સાથે યુદ્ધમાં મળી મહારથિઓને જીતી ગએલા જેના ઘોડા થાકી ગયા છે એવો પ્રસન્ન મનરહિત અને શસ્ત્રોએકરી પીડિત ને પોતાના વીર્યને વશ થયેલો એવો જે મહારથિ સાત્યકિ તેને જીતી કેમ અધિકપણ માને છે? જે ખર્જૂવડે સંગ્રામવિષે આતું મસ્તક કાપવા ઈચ્છે છે તે આ રીતે દુઃખ પામેલા સાત્યકિને કાણ સહન કરી શકશે? હે વીર, જે આત્માતું રક્ષણ તું નથી કરતો ત્યારે તારો જે આશ્રય કરે તે માણસ તો કમજ કરી શકે? માટે તું પોતાનેજ નિંદ. સંજય કહે છે—એવી રીતે

સંત્રામવિષે મોટા યૂશવાળા જેના ધ્વજમાં યૂપ છે એવો મહાબાહુ ભૂરિ-
શ્રવા, યુધધાનને છોડી દેઈ મરણસંબંધી અનશન વૃત્તોને આરંભ કરવા
લાગ્યો. પુષ્પાના લક્ષણયુક્ત બ્રહ્મચોક પ્રત્યે જવા ઇચ્છતા એવા ભૂરિશ્ર-
વાએ જમણા હાથે બાણને પાથરી પછીથી પ્રાણને પ્રાણવિષે હોમ્યા. સૂર્ય-
માં નેત્રને એકાગ્ર કરીને, જળમાં પ્રસન્ન મનને એકાગ્ર કરીને મોઠા ઉપ-
નિષદ્ધનું ધ્યાન કરતોયકો યોગયુક્ત એવો મુનિ થયો. તે સમયે સર્વ સે-
નામાં રહેલા લોક કૃષ્ણ અને ધનંજયને નિન્દવા અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ
એવો જે તે ભૂરિશ્રવા તેને વખાણવા લાગ્યા. એ રીતે નિંદા કરાતા એવા
શ્રીકૃષ્ણ તે અર્જુન કશું અપ્રિય બોલ્યા નહિ, તેમ પ્રશંસા કરાતો એવો
યૂષકેતન ભૂરિશ્રવા હર્ષ પામ્યો નહિ. હે રાજન્, તે પ્રમાણે કેહેતા એવા
તમારા પુત્રોને અને તેઓના કેહેવાને તથા તે ભૂરિશ્રવાના કેહેલાને મનેકરી
સહન કરતો નથી એવો ક્રોધ પામેલા મનવાળો પાંડુપુત્ર અર્જુન તેઓની
વાણીને સ્મરણ કરાવતો હોય નહિં શું ! તે નિંદાસહિત જેમ હોય તેવી
રીતે કેહેવા લાગ્યો કે સર્વ રાજાઓ મારા મહાવ્રતને જાણે છે કે જે મા-
રા બાણના વિષયને પ્રાપ્ત થાય તે મારો માણસ ખીન્નએ મારવાને શક્ય
નથી. એ જોઈને હે યૂપ જેના ધ્વજમાં છે એવા ભૂરિશ્રવા, તું મને નિં-
દવાં યોગ્ય નથી. કારણ કે ધર્મને જાણ્યાવિના પરની નિંદા કરવી તે યો-
ગ્ય નથી. જેણે શસ્ત્ર ગ્રહણ કરેલાં છે એવા યુદ્ધમાં વૃષ્ણવીર સાત્યકિને
મારવાને ઇચ્છતો એવો જે તું, તેનો બાહુ જે મેં કાપ્યો તે ધર્મ નિંદિત
નથી. હે તાત, જેણે શસ્ત્ર ત્યાગ કરેલાં છે એવો રથ અને બખ્તર રહિત
બાળક જે અભિમન્યુ તેના વધને ધાર્મિક પુરૂષ ડાણુ નહિ વખાણે ? એ
રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુને કહ્યું એટલે ભૂરિશ્રવાએ મસ્તકેકરી પૃથ્વીનો સ્પર્શ
કરી ડાળા હાથવડે જમણા હાથને અર્જુનની સમીપ ફેંક્યો. અને હે મ-
હારાજ, એવાં કુંતિપુત્ર અર્જુનનાં વચન સાંભળી અતિ કાંતિવાળો યૂષકેતુ
એવો ભૂરિશ્રવા નિચું મુખ કરતો થકો મુગો રહ્યો. વળી અર્જુન કેહેવા
લાગ્યો કે જે પ્રીતિ મને ધર્મરાજમાં, બળવાન પુરૂષોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એ-
વા બીમસેનવિષે, નકુળમાં અને સહદેવમાં છે તેજ પ્રીતિ હે શલાઘ્રજ ભૂ-
રિશ્રવા, તારેવિષે છે. મોટે મેં તથા મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે આશા કરેલો એવો
તું જે રીતે શિબિરાજ અને ઉશીનર, પુંડ્યકારી લોકપ્રત્યે ગયા તેમ જા.
પછી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે હે વિસ્તારવાળાં અમિ હોત્રોવડે યજ્ઞનાર

ભૂરિશ્રવા, બ્રહ્મા આદિ એવા દેવ ઐષ્ઠોએ પણ ઈચ્છેલું તુલ્ય શોભતા એ-
વા જે મારા નિર્મળ લોક છે તે પ્રત્યે શીઘ્ર જા; અને ગરૂડવડે જેનું સુ-
ન્દર ચાલવું છે એવો મારી તુલ્ય થા. બ્રહ્મા સંજય કહે છે—સોમદત્તાના
પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ મૂંઝી દિધેલો ઉભો થએલ એવો શિનિ પૌત્ર તે સાલકિ,
પાંડુપુત્ર અર્જુને પ્રહાર કરેલા, ઈશ્વરમાં આસક્ત થએલા, ઘણી દક્ષણા દે-
નારા નિષ્પાપ એવા મહાત્મા શલાઘ્નજ ભૂરિશ્રવાને ખડ્ગ મહણ કરી મ-
સ્તકને છેદવા તથા હણવા માટે ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. જેની સુંઠ કપાઈ ગ-
એલી છે એવા હાથિની પેઠે જુગ કપાએલા અને જેણે વ્રત ધારણ કર્યું
છે એવા તે ખેડેલા ભૂરિશ્રવાને, સર્વ સૈન્યોના દેખતાં બોલાવી મહાત્મા શ્રી-
કૃષ્ણે, કુંતિપુત્ર અર્જુને, ભીમસેને, ચક્રની રક્ષા કરનારાઓએ તથા અશ્વ-
ત્થામાએ, કૃપાચાર્યે, વૃષસેન એવા કર્ણ અને સિંધુદેશના રાજાએ નિવાર-
ણ કરાતા અતિ દુષ્ટ મનવાળા નિંદા કરાતા એવા સાલકિએ શપ્થ કરતાં
એવા સૈન્યોના મધ્યમાં માર્યો, ને અનશન વ્રત લઈ ખેડેલા જેનો બાહુ
અર્જુને કાપેલો છે એવા કુરુકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવાનું મસ્તક કાપી ના-
ખ્યું. તે સમયે પ્રથમ અર્જુને હણેલા કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા એવા ભૂ-
રિશ્રવાને સાલકિએ જે માર્યો તે કર્મેકરી સૈન્યોએ સાલકિને વખાણ્યો ન-
હિ. યુદ્ધમાં અનશન વ્રતને પામેલા, હણેલા, ઈન્દ્રની તુલ્ય એવા તે ભૂરિ-
શ્રવાને જેઈને સિદ્ધચારણ અને મનુષ્યો વખાણવા લાગ્યા અને તેનાં ક-
ર્મોએકરી દેવતાઓ વિસ્મિત થયા તથા તમારા સૈનિકો અતિ ધણા પક્ષ-
વાદ કરવા લાગ્યા કે, વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાલકિનો અપરાધ નથી, બ-
વિષ્યમાં હતું તેમ થયું; ને માટે તમારે ક્રોધ કરવો નહિ. કારણ કે ક્રોધ
મનુષ્યોને ધણો દુઃખરૂપ છે. વીર પુરૂષે મારવા યોગ્ય હતો એમાં વિચાર
કરવો નહિ; કેમકે બ્રહ્માએજ સંગ્રામમાં સાલકિને એનો મૃત્યુ નિર્માણ
કરેલો હશે. સાલકિ બોલ્યો કે ‘ન હણવો ન હણવો’ એ રીતે ધર્મરૂપી ક-
વચપ્રત્યે રહેલા હે અધર્મિષ્ઠ પુરૂષો, જે, મને ધર્મવાદવડે કહેતા હતા તે
તમારો ધર્મ ન્યારે લમોએ શસ્ત્રરહિત એવો બાળક સુભદ્રાનો પુત્ર મારી
નાખ્યો ત્યારે ક્યાં ગયો હતો? મેં તો આ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જે કોઈ
જણ નિંદાવડે સંગ્રામમાં જીવતો એવો જે હું તેને પીડિતે પગેકરી ક્રોધથી
પ્રહાર કરશે તે શત્રુ જો કે મુનિવ્રતવાળો હોય તોપણ મારવો; માટે માર-
વાવિષે એટલા કરતો જીતારહિત એવો જે તે ભૂરિશ્રવા તેને માંસદષ્ટિવાળા

તમે મરેશો માનો છો એ તમારી યુદ્ધિનું જ હવકાપણ છે. હે કુરુશ્રેષ્ઠ પુ-
રુષો, એનો જે મેં નાશ કર્યો તે યોગ્ય છે. મને જેઘને પ્રતિજ્ઞાને પાળતા
એવા કુતિપુત્ર અર્જુને જે ખડ્ગસેવ્તા આનો બાહુ કાપી નાંખ્યો તેણે કરી-
નેજ હું તો છેતરાયો છું, દૈવજ બધું એણે કરે છે માટે જે થવાનું હતું
તે થયું. આ વિમર્દમાં તે આ ભૂરિશ્રવા માર્યો ગયો એમાં શું અશ્ચમંકરી
એણે થઈ? વળી વાલ્મીકિએ પણ આ શ્લોક પૂર્વે કહ્યો છે કે હે વાનર,
પૃથ્વીવિષે સ્ત્રિઓ નાંખારવી એ રીતે જે તું કહે છે તે જે શત્રુઓને પી-
ડા કરનાર થાય તો સદા વ્યવસાયવાળા મનુષ્યે સર્વકાળ કરવું. સંજય કહે
છે—હે મહારાજ, એ રીતે સાલ્યકિએ કહ્યું ત્યારે સર્વ કુરુશ્રેષ્ઠ પુરુષો કાંઈ
પણ બોલ્યા નહિ અને મનેકરી વખાણુવા લાગ્યા. મોટા યજ્ઞોમાં મંત્રોએ
કરી પવિત્ર થયેશે યશસ્વિ હજારો દાન કરનાર એવો જે ભૂરિશ્રવા તેના
વધને અરણ્યમાં ગએલા મુનિના વધની પેઠે કાંઈએ વખાણ્યો નહિ. અને
હવિગૃહના મધ્યભાગમાં નાંખેલા યજ્ઞ સંખંધી ઘોડાનાં મસ્તક પેઠે વરદાન
આપનારા શૂરા તે ભૂરિશ્રવાનું અતિ નીચકેશવાળું કમૂતરના નેત્ર સરખાં
જેનાં રાતાં નેત્ર છે એવું મસ્તક કપાઈ પડ્યું. એ રીતે મહાયુદ્ધમાં શસ્ત્રે
કરેલાં તેજવડે પવિત્ર થએલો વરદાન દેનાર અને વરદાનને યોગ્ય એવો તે
ભૂરિશ્રવા શ્રેષ્ઠ દેહને તણ ઉત્તમ ધર્મેકરી પૃથ્વી તથા આકાશને બેઠી બેઠી
લોક પ્રત્યે ગયો.

॥ સતેજસાશસ્ત્રકૃતેનપૂતોમહાહવેદેહવરંવિસૃજ્ય ॥

॥ આક્રામદૂર્ધ્વવરદોવરાહોઽન્યાતૃત્યધર્મેણપરેણોદસી ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोवधे
गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ॥

॥ तार्णः सैन्यार्णववीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, દ્રોણાચાર્ય, રાધાપુત્ર કર્ણ, વિકર્ણ અને
કૃતવર્માએ ન જીતેલો સંત્રામમાં નિવારણ ન કરાય એવો, યુધિષ્ઠિર પાસે
પ્રતિજ્ઞા કરી સૈન્યરૂપ સાગરને તરી ગએલો શૂર એવો જે સાલ્યકિ, તેને

કુરુકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવાએ બળથી મહાભુ કરી પૃથ્વી વિષે ક્રોધ પાડ્યો? સંન્ય કહે છે—હે રાજન્, જેને વિષે તમને સંશય છે તે ભૂરિશ્રવા અને શૈભ્ય એવા સાત્વિકી જે રીતે પ્રથમ ક્રત્વત્તિ થઈ છે તેને ક્રાંતિજો. અત્રિનો પુત્ર સોમ થયો, સોમનો પુત્ર બુધ, બુધનો પુત્ર મહેન્દ્રાભ અને તેનો પુત્ર હરિશ્ચન્દ્ર થયો. હરિશ્ચન્દ્રનો આયુષ્ય અને આયુષ્યનો નહુષ પુત્ર થયો નહુષનો દેવર્ષિઓએ સંમત એવો યયાતિ રાજા થયો. યયાતિનો તેની દેવયાની સ્ત્રી થઈ જ્યેષ્ઠ એવો યદુ નામનો પુત્ર થયો. યદુના વંશમાં જે દેવમીઠ તેનો પુત્ર યાદવ થયો અને તેનો ત્રૈલોક્યમાં મનાએલો એવો શૂર થયો ને શૂરનો નર શ્રેષ્ઠ શૌરિ મહાયશ્વરજો વસુદેવ થયો. ધનુર્ધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ તે શૂરરાજા યુદ્ધમાં કૃતતીર્થના પુત્ર સહસ્ત્રાર્જુન સમાન થયો. હે નૃપ, તેજકુળમાં તે શૂરસરખા શૌર્યવાળો શિનિ થયો. એજ સમયમાં હે રાજન્ મહાત્મા દેવકીની દીકરીના, જેમાં સર્વ ક્ષત્રિયોનો સમાગમ છે એવા સ્વયંવર વિષે શિનિએ વસુદેવ સાથે સર્વ પાર્થિવોને જીતી તત્કાળ દેવી એવાં દેવકીને રથ પ્રત્યે બેસાડ્યાં, હે નૃપ, તે દેવકીને રથમાં બેઠેલાં બેઠેને પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવો મહા તેજસ્વી શૂર સોમદત્ત શિનિને સહન કરી શક્યો નહિ. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજન્, આતિ બળવાન એવાં તેઓનું મળેલું જૂદી જૂદી જાતનું આશ્ચર્યકારી બાહુયુદ્ધ અર્ધે દિવસ થયું. શિનિએ બળાતકારથી સોમદત્તને પૃથ્વીવિષે પાડ્યો અને ખડ્ગ ઉગામી ચોટલી ઝાલી પગવડે પ્રહાર કર્યો. વળી ચોતરફથી જોતા એવા રાજાઓના મધ્યમાં તેણે ‘કૃપાએ કરી તું જીવતો રહે’ એમ કહી મૂકી દીધો. હે મારિય તે શિનિએ, અવસ્થાવાન કરેલો એવો સોમદત્ત ક્રાંધવશને પામ્યો થકો મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો. ત્યારે તે સમયે પ્રસન્ન થએલા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોના વરને આપનાર પ્રભુ એવા મહાદેવે તેને વરદાનવડે પ્રસન્ન કર્યો ને તે રાજાએ હે ભગવાન, ‘જે પુત્ર સંગ્રામમાં હારે રાજાના મધ્યમાં શિનિના પુત્રને પછાડી પગવડે પ્રહાર કરે તેવા પુત્રને ઈચ્છુ છું’ એ રીતે વરદાન માગ્યું. હે પાર્થિવ, તે સોમદત્તનું તે વચન સાંભળી ‘એ પ્રમાણે હો એમ કહી ત્યાં તે દેવ અર્ધાંશ થઈ ગયા. તે વરદાનેકરી તે સોમદત્ત ગણી દક્ષણ આપનાર એવા ભૂરિશ્રવા નામના પુત્રને પામ્યો ને તે ભૂરિશ્રવાએ સર્વ સૈન્યોના જોતાં શિનિના પુત્ર સાત્વિકને પાડ્યો તથા પગેકરી પ્રહાર કર્યો, હે રાજન્, જે મને તમે પૂછો છો તે કહ્યું. માટે રણભૂમિવિષે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ એવાઓએ સાત્વત એવો સાત્વિક

જીતી શકાય તેમ નથી. કેમકે નિશાન કરનારાઓ, ધણીવાર વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારાઓ, સંઘ્રામમાં દેવદાનવ અને ગંધર્વોને વિરમ્ય ન પામ્યા થકા જીતનાર, પેતાનાં શૌર્યવડે વિજય કરવામાં યુક્ત એવા એ યાદવો પરાધિન નથી. હે પ્રભો, હે ભરતશ્રેષ્ઠ, આ લોકમાં થઈ ગએલું થતું અને થનાર કશું પણ બળેકરી વૃષ્ણિઓની બરાબર દેખાતું નથી. સંઘ્રામમાં વૃષ્ણિવીરોને દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ, યક્ષ, ઊરગ અને રાક્ષસો પણ જીતનાર નથી ત્યારે માનવો તો શું જ સંઘ્રામમાં જીતી શકે? વળી જ્ઞાતિનું અપમાન નથી કરતા અને વૃદ્ધોની આસામાં પ્રીતિવાળા છે. અહિંસક, અક્ષ દ્રવ્ય, ગુરૂ દ્રવ્ય અને જ્ઞાતિ દ્રવ્યને ન રાખનાર તથા તેઓની જો રક્ષા કરનાર થાય તો કોઈ પણ આપત્તિમાં રક્ષા કરનાર થાય. વળી ધનવંત, મદરહિત, આઘાતુ વિષે આસ્તિક ને સત્યવાદિ છે. સમર્થનું અપમાન નથી કરતા અને દીન પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેમજ નિરંતર દેવતાવિષે તત્પર, જેઓની ઈન્દ્રિયો નિયમમાં છે એવા રક્ષા કરનારા અને બકવાદ ન કરનારાઓ છે તેણે કરીને વૃષ્ણિવીરોનો સમૂહ નાશ પામતો નથી. કોઈ પુરૂષ મેરૂ પર્વતને ઉદ્ધાધી જ્ય અથવા સમુદ્રને તરી જ્ય તોપણ હે વૃષ, વૃષ્ણિકુળના વીર-પુરૂષોના અંતનો સમાગમ પામી શકે નહીં. હે પ્રભો, જેમાં તમને સંશય હતો એ સર્વ કહ્યું, હે નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરુરાજ, તમારો મોટો અન્યાય છે.

॥ નતુવૃષ્ણિપ્રવીરાણાંસમેત્યાંતંબ્રજેન્નૃષ ॥

॥ એતત્તેસર્વમાહ્યાતંયત્રતેસંશયઃપ્રભો ॥

॥ કુરુરાજનરશ્રેષ્ઠતવવ્યપનયોમહાનુ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रशंसायां
चतुश्त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ नदवस्थेहेतस्मिन्भूरिश्रवसिकौरवे ॥

॥ यथाभूयोभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે અવસ્થાવાળો ભૂરિશ્રવા કૌરવ નાશ પામ્યો ત્યારે ફરીને જેમ યુદ્ધ થયું તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભારત, ભૂરિશ્રવા પરલોકમાં ગયો ત્યારે મહાબાહુ અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણને પ્રેરણા

કરી કે હે કમળસરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ, તે જયદ્રથજે યુદ્ધ કરતો થકા નાશ પામે તો જલદી સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય તેજ તેનો ધર્મ છે. ભાગતો નાશ પામે તો નરકમાં પડે તેજ ધર્મ અને જે મારા બચથી પોતાનાં દેશ પ્રત્યે જાય તો યશસ્વ શરીરનો જે નાશ તેજ તેનો ધર્મ છે. આ રીતના ત્રણ ધર્મોમાં, જ્યાં સૂધી પ્રથમ ધર્મવિષે યુદ્ધમાં સામે રહ્યો છે ત્યાં સૂધી મારવાને યોગ્ય છે. માટે જ્યાં જયદ્રથ રાજ છે, ત્યાં જલદી ઘોડાઓને ચલાવો. હે પાપરંહિત શ્રીકૃષ્ણ, તમે મારી પ્રતિજ્ઞાને સંકળ કરવા યોગ્ય છો. કારણ કે હે મહાબાહો, ત્વરા કરતો એવો સૂર્ય અસ્ત પામે છે. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, આ મેં મોટું કામ આરંભેલું છે ને તે કાર્ય સારૂ એ જયદ્રથને કુરૂસેનાના મહારથિઓએ સાચવેલો છે તેથી હે કૃષ્ણ, જેમ સૂર્ય અસ્ત પામે નહિ અને મારું વચન સત્ય થાય તેમ ઘોડાઓને ચલાવો; જેથી જયદ્રથને મારું. ત્યાર પછી ઘોડાઓનાં -હૃદયને જાણનાર એવા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ જેને રૂપાની ઉપમા અપાય એવા ઘોડાઓને જયદ્રથના વધ સારૂ ચલાવ્યા. જોએ જનારા બાણો પેઠે શીઘ્ર ગતિવાળા ઘોડાઓવડે આવતા અને સંકળ જેના બાણ છે એવા અર્જુનપ્રત્યે, હે મહારાજ, ઉતાવળા એવા સેનાના મુખ્ય પુરૂષો દુર્યોધન, વૃષસેન, કર્ણ, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને પોતે સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એ ગયા. સમીપ રહેલા સિંધુદેશના રાજાને સામે આવી ક્રોધેકરી પ્રદીપ્ત થએલાં નેત્રોવડે બાળતો હોય નહિ શું! તેમ જેવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ત્વરાવાનું રાજા દુર્યોધન જયદ્રથના વધ માટે જતા અર્જુનને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણને કહેવા લાગ્યો કે હે મહાત્મનું સૂર્યપુત્ર કર્ણ, આ યુદ્ધનો સમય છે તેમાં પોતાના આત્માનું બળ દર્શાવ અને જેમ સંગ્રામવિષે અર્જુનને જયદ્રથનો વધ ન કરાય તેમ કર. હે નરોમાં શર, દિવસ થોડો બાકી રહ્યો છે એટલા સમયમાં આજે બાણના સમૂહોવડે શત્રુને નાશ કર. હે નરોમાં અતિ વીર એવા કર્ણ, દિવસ અસ્ત પામતે જરૂર આપણો જય થશે. પછી સૂર્યના અસ્ત પ્રત્યે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરવાથી જેની મિથ્યા પ્રતિજ્ઞા થએલી છે એવો કુતિપુત્ર અર્જુન હૃતદ્રવ્યને ભક્ષણ કરનાર એવા અગ્નિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરશે. એટલે હે માન આપનાર કર્ણ, અર્જુન રહિત થએલી પૃથ્વી વિષે તેને અનુસરનાર એવા એના ભાઈઓ મુહૂર્તવાર પણ જીવવા ઉત્સાહ નહિ પામે. પછી નાશ થએલા પાંડુપુત્રોવડે ક્ષુદ્ર, શત્રુ રહિત થએલી, પર્વત, વન અને કા-

નનો સહિત એવી આ પૃથ્વીને આપણે બોગવશું. હે માનદ, દૈવકરી હ-
ણાએલા વિપરીત એવા રણભૂમિમાં કાર્ય અને અકાર્યને ન જાણનારા કું-
તિપુત્ર અર્જુનને પ્રતિજ્ઞા કરી છે. હે, કર્ણ, જ્યદ્રથના વધ પ્રત્યે મુકુટધારિ
પાંડુપુત્ર અર્જુનને આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે નિશ્ચે પોતાના નાશ માટે છે. હે
રાધાપુત્ર કર્ણ, દુઃશેકરી ધૈરણ કરાય એવો તું જીવતો હોય ને અર્જુન સૂર્ય
અસ્ત થયા વગર સિંધુદેશના રાજાને કેમ મારે? મદ્રદેશના રાજા શલ્યે, તે
મહાત્મા કૃપાચાર્યે સંગ્રામના અગ્રભાગમાં રક્ષા કરેલા જ્યદ્રથને ધનંજય
કેમ મારે? દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, મેં અને દુઃશાસને રક્ષા કરેલા સિંધુ-
દેશના રાજા જ્યદ્રથને કાળે પ્રેરેલો એવો અર્જુન કેમ પામશે? ધણી શ્વ-
રાઓ યુદ્ધ કરે છે, દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો છે, માટે હે માનદ કર્ણ,
કુંતિપુત્ર અર્જુન જ્યદ્રથને નહિજ પામે, એમ માનું છું. હે કર્ણ, તે તું
મારાસહિત દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, મદ્રેશ, કૃપાચાર્ય અને બીજા શૂર એવા
મહારથિઓએ સહિત પરમ યત્ન કરી, સંગ્રામવિષે કુંતિ પુત્ર અર્જુનની સાથે
યુદ્ધ કર. હે મારિષ, એ રીતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને કહ્યું તે સાંભળી રા-
ધાપુત્ર કર્ણ, કુરુક્ષેત્ર એવા દુર્યોધનપ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યો કે હે માનદ
દુર્યોધન, દૈનિશાનવાળા શૂર ધનુર્ધારી ભીમસેને સંગ્રામમાં ધણી વાર બા-
ણના સમૂહોવડે આતિ જેનું શરીર ભેદેલું છે એવો હું, રેલવું જેઈએ માટે હાલ
યુદ્ધમાં રહ્યો છું. વળી મોટા બાણોએકરી સંતાપ પામેલો એવો જે
હું, તેનું અંગ લેશ ગતિ કરી શકતું નથી. તો પણ તારે અર્થે મારું જી-
વિત છે તેથી શક્તિ પ્રમાણે યુદ્ધ કરીશ. જે રીતે પાંડુપુત્રોમાં મુખ્ય સ-
વ્યસાચી ધનંજય એવો અર્જુન સિંધુદેશના રાજાને પામી શકશે તથા ના-
શ કરી શકશે નહિ, તેવી રીતે હું તીક્ષ્ણ બાણ નાખી યુદ્ધ કરીશ. અને
હે કુરુક્ષેત્રમાં થએલા દુર્યોધન નિરંતર હિતને ઈચ્છનાર ભક્તિમાન પુરૂષ
જે કરવા યોગ્ય છે તે કરીશ., તેમ આજે સંગ્રામવિષે સિંધુદેશના રાજા
જ્યદ્રથ માટે ધણો યત્ન કરીશ. તો પણ જય થવો તે દૈવવિષે રહેલો છે.
હે મહારાજ, આજે પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી રહેલો હું તાર પ્રિય
થવા માટે અર્જુનપ્રત્યે યુદ્ધ કરીશ પણ જય થવો તે દૈવઉપર રહેલો છે.
હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, હે કુરુ શ્રેષ્ઠ, તારા અર્થે આજે મારું અને કુંતિપુત્ર અર્જુન
બેયનું ભયંકર રવાડાંને હર્ષે પમાડનાર એવું જે યુદ્ધ તેને સર્વ સૈન્યો જી-
ત્યો, પણ જય તો ભાગ્ય ઉપર રહેલો છે. એ પ્રમાણે કર્ણ અને કૌરવ દુ-

યૌધન કહેતા હતા તે સમયે સંગ્રામમાં અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોવડે તમારી સેનાને હણતો હતો. રણભૂમિમાં પાછા ન વળનાર એવા જે શૂર પુરૂષો તેઓના ભૂગણસરખા અને હાથિની સુંદરસરખા એવા બાહુને તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કાપતો હતો. ને તેમજ મહાબાહુ અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી મસ્તકને કાપી નાખતો હતો. હસ્તિઓની સુંદર ને ઘોડાઓની ડોકને, રથનાં ચક્રને, લોહિછાંટ થએલા અને જેણે પ્રાસ તથા તોમર નામનાં હથિઆર લીધેલાં છે એવા ઘોડેચારોને ચોતરફથી ગિભલ્સુ એવો અર્જુન ક્ષુર નામના બાણોવડે એકેકને બે ત્રણ પ્રકારે કાપી નાંખતો હતો; અને સર્વ તરફથી ઘોડાઓને તથા મુખ્ય હસ્તિઓને નાશ કરતો હતો. ધ્વજ, છત્ર, ધનુષ, ચામર અને મસ્તકને કાપતો એવો વૃદ્ધિઆમેલા બળતા અગ્નિની પેઠે તમારી સેનાને નાશ કરતો એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેણે યોડાવખતમાં પૃથ્વિને રૂધિરયુક્ત કરી મેલી. બળવાન દુર્ધર્ષ સત્યપરાક્રમવાળો અર્જુન તમારાં સૈન્યને જેમાં ધણા યોદ્ધાઓ નાશ થએલાં છે એવું કરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ પ્રત્યે આવી પહોંચ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વખતે ભીમસેન અને સાત્વત એવા સાત્યકિએ રક્ષા કરેલો અર્જુન પ્રકાશ પામેલા અગ્નિની પેઠે શોભતો હતો. એ રીતે રહેલો એવો જે તે પાંડુપુત્ર અર્જુન તેને વીર્યની સંબંધિત વડે તમારા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ એવા મહાધનુર્ધારી યોદ્ધાઓ સહન કરી શક્યા નહિ અને સજ્જ થયેલા દુર્યોધન, કર્ણ, વૃષસેન, મદ્રરાજ, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને પોતે સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એ સર્વ સિંધુદેશના રાજા માટે મુકુટધારી એવા અર્જુનને વિંટી વળ્યા. ધનુષની પ્રત્યંચાના તથા તલશખ્દોવડે રથોના માર્ગમાં નૃત્ય કરતો સંગ્રામવિષે કુશળ એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તે પ્રત્યે જેમ ઉઘાડા મુખવાળા અંતકપ્રત્યે જ્ય તેમ યુદ્ધમાં કુશળ અને ભયરહિત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને પૃષ્ઠભાગપ્રત્યે કરી અચ્યુત ભગવાન તથા અર્જુનને હણવા ઈચ્છતા એવા સર્વ યોદ્ધાઓ જતા હતા. તેમ સૂર્ય લોહિત થવાથી સૂર્યના અસ્તને ઈચ્છતા એવા તેઓ હસ્તિઓની સૂંઢ સરખા હાથોવડે ધનુષને નમજી સૂર્ય કિરણોની કાંતિ સમાન કાંતિવાળા બાણને ફાલ્યું એવા અર્જુન પ્રત્યે નાંખતા હતા. તે પછી નાખેલા અકેક બાણને યુદ્ધમાં દુર્મંદ એવા મુકુટવાળા અર્જુને બે ત્રણ અને આઠ પ્રકારથી છેદીને તે મહારથિઓને વિધ્યા. પછી હે રાજા, સિંહ પુચ્છ જેના ધ્વજમાં છે એવા પોતાના પરાક્રમને દેખાડતા એવા શારદ્વતીના પુત્રે અર્જુનનું નિ-

વારણ કચ્છુ અને દશ આણુવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનને તથા સાત આણુએકરી વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને વિંધી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને સાયવતો થકો તે રથમાર્ગોવિષે ઉભો રહ્યો. એ પછી ધનુષ્ઠને શબ્દાયમાન કરતા અને આણુ નાખતા એવા કૌરવ શ્રેષ્ઠ સર્વ મહારથો એને મોટા રથસમૂહવડે સર્વ તરફથી વિંટી વળ્યા અને તમારા પુત્રની આગ્રાવડે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તે સમયે શૂર એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેના બાહુનું બળ અને ગાંડિવ ધનુષ્ઠનું અક્ષયપણું દેખાયું. અર્જુનને દ્રોણ-પુત્ર અને શારદ્વતીના પુત્રના અસ્ત્રને અસ્ત્રવડે નિવારી અકેક એવા તે સર્વ આણુને દશ આણુવડે કાપી નાખ્યા. તે અર્જુનને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પચ્ચીસ આણુ, વૃષસેને સાત આણુ, દુર્યોધને વિશ આણુ, અને કર્ણ તથા શલ્યે ત્રણ ત્રણ આણુવડે વીંધ્યો, અને વારંવાર ગર્જના કરતા તથા ધનુષ્ઠને કંપાવતા એવા તે યોદ્ધાઓએ સર્વ તરફથી વિંટી લીધો. તેમ ચોતરફથી રથમંડલ ભેંચુ કરી દીધું. સૂર્યાસ્તને ઈચ્છતા ઉતાવળ કરતા એ અર્જુનને પીડતા અને ધનુષ્ઠને કંપાવતા એવા તે મહારથિઓ અર્જુન-પ્રત્યે આણુએકરી પર્વતપ્રત્યે જળે કરી જેમ મેઘ વર્ષે તેમ વૃષ્ટિ કરતા હતા; અને હે રાજા, તે વખતે ભૂગણ સરખા જેના બાહુ છે એવા તે શૂરાઓ દિવ્ય અસ્ત્રોને દર્શાવતા ધનંજય એવા અર્જુનના શરીર પ્રત્યે પ્રહાર કરતા હતા. બળવાન દુરાધર્ષ સત્ય પરાક્રમવાળો એવો અર્જુન પણ તમારા સૈન્યને જેમાં ધણાપરા યોદ્ધાઓ હણાએલા છે એવું કરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ પ્રત્યે આવી પોહ્યાં. તેને સંભામમાં આણુએકરી કર્ણે રોક્યો. હે ભારત, ભીમસેન અને સાતવત એવી સાત્યકિના જેતાં કુંતિપુત્ર અર્જુનને રણાંગણવિષે કર્ણને દશ આણુવડે વિંધ્યો. હે મારિષ, સૂતપુત્ર કર્ણને સર્વ સૈન્યનાં જેતાં સાતવત કુળમાં થએલા મહાબાહુ સાત્યકિએ ત્રણ આણુએકરી વિંધ્યો. ભીમસેને ત્રણ આણુએ અને કુંતિપુત્ર અર્જુનને ફરીને સાત આણુવડે વિંધ્યો. મહારથિ કર્ણે તેઓને સાઠ સાઠ આણુએકરી વિંધ્યા. હે રાજા, સૂતપુત્ર કર્ણનું તે યુદ્ધ ધણાઓ સાથે થયું તેમાં હે મારિષ; અમે આશ્ચર્ય જોયું કે જે એકલો ક્રોધ પામેલો કર્ણ યુદ્ધમાં ત્રણેયને વિંટી વળતો હતો. રણભૂમિમાં મહાબાહુ અર્જુનને સૂર્યપુત્ર કર્ણને સો આણુ કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં પ્રહાર કર્યો. પછી રૂધિરવડે ભિંનએલાં છે સર્વ અંગ જેનાં એવા પ્રતાપવાન શૂરા સૂતપુત્ર કર્ણે તેને પચાસ આણુ-

કરી વિધ્યો, તે કર્ણની શીઘ્રતાને જોઈ અર્જુન સહીશક્યો નહિં. અને તે પછી ઉતાવળા શુર એવા કુતિપુત્ર અર્જુને નવ બાણવડે કર્ણના ધનુષને કાપી તેને સ્તતના મધ્યભાગમાં વિધ્યો. એ પછી બીજા ધનુષ ગ્રહણ કરી પ્રતાપવાન એવા સૂતપુત્ર કર્ણે આઠસો બાણવડે પાંડુપુત્ર અર્જુનને ઢાંકી દીધો. ઘણી એવી કર્ણના ધનુષથી થએલી તે બાણવૃષ્ટિને કુતિપુત્ર અર્જુને વાયુ જેમ પતંગિઆનો નાશ કરે તેમ બાણવડે નાશ કરી; અને સંગ્રામવિષે પોતાના ન્યાયની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા અર્જુને સર્વ યોદ્ધાઓના જેતાં બાણોએકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. સંગ્રામવિષે ઉતાવળને વખતે કર્ણના વધ માટે ત્વરણાન એવા ધનંજય અર્જુને સૂર્યસમાન ક્રાંતિવાળા બાણને નાખ્યો. તે સમીપ આવતા બાણને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અર્ધચંદ્રાકાર તીક્ષ્ણ બાણેકરી કાપી નાખ્યો. તે કપાએલો બાણ પૃથ્વીવિષે પડ્યો. શત્રુને હણનારા કર્ણે પણ સામ સામ કરવાની ઈચ્છાવડે ઘણી શત સંખ્યાવાળાં બાણોએકરી અર્જુનને ઢાંકી દીધો. બળદની પેઠે શબ્દ કરતા નરશ્રેષ્ઠ એવા તે મહારથિઓ શીઘ્ર જનારાં બાણોએકરી આકાશને ઢાંકી દેતા હતા. બાણોના સમૂહોવડે ઢંકાએલા પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા તે, હે કર્ણ, ‘ઉભો રહે હું કુતિપુત્ર અર્જુન છું.’ હે અર્જુન ‘ઉભો રહે’ ‘હું કર્ણ છું.’ એ રીતે કહી તરછોડતા થકા વાક્યરૂપ બાણોએકરી દુઃખ દેતા હતા અને શૂર એવા તે સંગ્રામવિષે આશ્ચર્યકારક શીઘ્ર અને સુન્દર એવું યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે સંગ્રામમાં સિદ્ધ, ચારણ અને પન્નગોએ પ્રશંસા કરતા એવા તે બે, સર્વ યોદ્ધાઓના સમાગમમાં જોવા યોગ્ય થયા. હે મહારાજ, પરસ્પર વધ કરવાને ઈચ્છતા તે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે હે રાજા, દુર્યોધને તશરા યોદ્ધાઓને, યત્નથી રાધાપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરો, કેમકે સંગ્રામમાં અર્જુનને હુણ્યા વગર તે પાછો નહિ વળે, એ રીતે મને તેના પુત્ર વૃષસેને કહ્યું છે એમ કહ્યું એટલા વખતમાં હે રાજા, કર્ણના પરાક્રમને જોઈ કાનપર્થેત ખેંચી મૂકેલા ચાર બાણોએકરી કર્ણના ચાર ઘોડાઓને, જેના ઘોડાએત છે એવા અર્જુને ત્રેતલોકપ્રત્યે પોચાડ્યા, અને એ કર્ણના સારથિને બલ્લ બાણેકરી રથના નીડભાગથી ઘાડી નાખ્યો, તેમજ તમારા પુત્રના જેતાં બાણોએકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. સંગ્રામવિષે બાણોના સમૂહવડે ઢંકાતો જેના ઘોડા અને સારથિ હણ્યાએલા છે એવો મોહ પામેલો કર્ણ કર્તવ્યને પામી શક્યો નહિં. હે મહારાજ, તે

રીતે કર્ણનું રથરાહુદં થયેલો જોઈ તેને રથપ્રત્યે ગેસાડી અશ્વત્થામા દૂરીને અર્જુનને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. તે ટાણે મદ્રદેશના રાજા શક્યે ત્રિશ બાણ- વડે કુંતિપુત્ર અર્જુનને વિધ્યા. શરૂતિના પુત્રે વિશ બાણોએકરી વસુદેવ- ના પુત્ર કૃષ્ણને તથા બાર બાણોએકરી ધનંજયને પ્રહાર કર્યો. વળી હે મહારાજ, ચાર બાણોએકરી સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથે અને સાત બાણોએકરી વૃષસેને કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિધ્યા. તેમજ કુંતિપુત્ર ધનંજયે ચો- સઠ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યના પુત્રને, સો બાણોએકરી મદ્રરાજ એવા શલ્યને, દ- શ બાણોએકરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને, ત્રણ બાણોએકરી વૃષસેને તથા વિશ બાણોએકરી શરૂતિના પુત્રને સામા વિધ્યા. પંચો વિધીને કુંતિપુત્ર અર્જુનને નાદ કર્યો. તે વખતે સંવ્યસાચિ અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાના નાશને ઈ- ચ્છતા મળેલા તમારા યોદ્ધાઓ જલદી ધનંજય એવા અર્જુન પ્રત્યે દોડ્યા ગયા. એ પછી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રને ત્રાસ પમાડતા એવા અર્જુનને સર્વ તરફથી વારણાશ્ર પ્રકટ કર્યું, એટલે પાંડુપુત્ર ને અર્જુનની કૌરવો મહામૂલ્યવાળા રથોવડે સામા ગયા અને બાણ વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તે પછી ર- ણસંકુલ અતિમોહ કરનાર થએલા તે યુદ્ધમાં યોદ્ધાઓને પામી કિરીટમાળી રાજ- પુત્ર એવો તે અર્જુન મોહ પામ્યો નહિ અને બાણોના સમૂહોને નાંખવા લાગ્યો. રાજ્યને ઈચ્છનાર પ્રમાણુ ન કરી શકાય એવો સંવ્યસાચી મહા- ત્મા અર્જુન બાર વર્ષ થએલા કલેશોને સંભારતો થકો ગાંડિવ ધનુષ્યથી મૂકેલા બાણોએકરી દિશાઓને ઢાંકતો હતો અને ક્રોધ પામેલો કિરીટમાળી અર્જુન શિવે આપેલા પિંગલ વર્ણુવાળી પ્રલંચાયુક્ત ધનુષ્વડે શત્રુઓને મારતો હતો. તેથી અંતરિક્ષ જેમાં ઊંઘાડીઆં યકાશ પામેલાં છે એવું થયું અને પક્ષિઓ મૃત શરીરોવિષે પડતાં હતાં. તે પછી ધનુષ્વડે બાણ નાંખી, રણને જીતનાર, મહાયશસ્ત્રી એવો મુકુટવાનું અર્જુન, ઉત્તમ ધોડા અને ઉત્તમ હસ્તિઓવિષે ધુણ્યાંમન એવા કુરુકુળના શૂરપુરૂષોને બાણોએ- કરી નાશ કરતો હતો. તે સમયે મોટી ગદાઓને, લોહમય એવી ભૂગળોને, ખડગોને તથા શક્તિઓને અને મોટાં શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરી ભયંકર જેતું દર્શન છે એવા રાજાઓ તુટકાળ સંગ્રામમાં અર્જુનપ્રત્યે દોડ્યા. તે વખતે અર્જુન યુગના અંતકાળસંબંધિ મેઘનાસરખા શબ્દવાળું અને ઈન્દ્ર ધનુષ્ સરખું મોટું એ- વું જે ગાંડિવ ધનુષ્ તેને હાથવડે કરી ખેંચવા લાગ્યો અને તમારા યોદ્ધા- ઓને અતિશે દહન કરતો યમરાષ્ટ્રને વધારતો થકો હાસ્ય કરતો ચાલ્યો.

તેમજ સંગ્રામમાં મહાધનુર્ધારી શૂર એવો તે અર્જુન તીવ્ર એવા રથ અને હાથિયોસહિત એવા જે પાયદળના સમૂહ તેઓને, નાંશ થએલા છે સર્વ આયુધ અને શૂવિત જેતું એવા તથા યમરાજનાં રાષ્ટ્રને વધારનાર એવા કરવા લગ્યો.

સતાનુદીર્ઘાન્સરથાન્સવારણાન્પદાતિસંઘાંશ્રમહાધનુર્ધરઃ ॥

વિપન્નસર્વાયુધજીવિતાનૂરણેચકારવીરોયમરાષ્ટ્રવર્ધનાન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जर-
भाषायां पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

સંજયઝવાચ ॥ શ્રુત્વાનિનાદંધનુષશ્રતસ્યવિસ્પષ્ટમુક્ષુષ્ટમિવાંતકસ્ય ॥

॥ शक्राशनिस्फोटसमंसुघोरं विकृप्यमाणस्य धनं जयेन ॥

સંજય કહેછે—હે નૃપ, કાળના મોટા અવાજસરખો ઈંદ્રના વજ્રતું જે કુટુબું તે યોરોયર ભયંકર તથા અતિ સ્પષ્ટ એવો જે ધનંજયે ખેંચેલો તે ગાંડિવધનુષનો શબ્દ તેને સાંભળીને તમારું ત્રાસેકરી ઉદ્ભવ પામેલું તથા બ્રાંતિ પામેલું તે સૈન્ય, યુગાંતવાયુવડે ક્ષોભ પામેલું, ચલિત મોગ્ધઓવડે યુક્ત તથા પ્રલય પામેલા છે મત્સ્ય અને મગર જેમાં એવું જે સાગરતું જળ, તે સરખું થયું. ને સંગ્રામવિષે જોતો એવો કુંતિપુત્ર ધનંજય એક સમયે સર્વ દિશાઓમાં સર્વ અસ્ત્રોને દર્શાવતો થકો ફરવા લાગ્યો. હે મહારાજ, અસ્ત્રોને શીઘ્રતાથી ગ્રહણ કરતે, સાંધતો, ખેંચતો અને ફેંકતો એવો જે પાંડુપુત્ર અર્જુન તેને અમે દેખતા ન હતા. હે મહારાજ, તે પછી કોઈ પામેલા સર્વ ભરતભૂમિમાં થએલા યોદ્ધાઓને ત્રાસ પમાડતા એવા મહાબાહુ અર્જુને અસાધ્ય એવા ઈન્દ્રાસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. ને અસ્ત્ર થકી દિવ્ય અસ્ત્રેકરી મંત્રેલા પ્રદીપ્ત એવા અસંખ્ય બાણ ઉત્પન્ન થયા. કાનપર્યંત ખેંચી નાંખેલા અગ્નિ અને સૂર્ય ઈરણુસરખા તે બાણોએકરી અંતરિક્ષ જાંબાડિઆંવડે વિંટાએલું હોય નહિ શું! તેવું થયું. તે પછી બીજા પુરૂષોએ મને કરીને

• પણ સહન ન થાય એવા કૌરવોએ કરેલા શસ્ત્રરૂપ અધિકારને દેહેશત પામતો હોય નહિ શું તેમ રહેલો એવો જે પાંડુપુત્ર અર્જુન તેણે પરાક્રમેકરી દિવ્ય અસ્ત્રવડે મંત્રેલા બાણોએકરી જેમ પ્રાતઃકાળમાં સૂર્ય રાત્રિસંબંધી

અધકારને કિરણોએકરી જલદી નાશ કરે તેમ નાશ કર્યો. તે પછી તો તમારાં સૈન્યને સમર્થ એવો અર્જુન દીક્ષ એવા બાણરૂપિ કિરણોએકરી ઉનાળાનો સૂર્યજ્યેષ્ઠ કિરણોએકરી નાનાં સરોવરના પાણિનો નાશ કરે તેમ નાશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે દિવ્ય અસ્ત્રને બાણનારા અર્જુને જે બાણરૂપિ કિરણો નાખ્યા તે જેમ સૂર્યના કિરણો લોકપ્રત્યે પડે તેમ શત્રુના સૈન્યપ્રત્યે પડ્યા. એ પછી જે બીજા તીવ્ર તેજવાળા બાણ નાખ્યા તે તત્કાળ પ્રિયબંધુજન પેઠે શૂરજ્યોતના હૃદયપ્રત્યે પેઠા. સંગ્રામવિષે આત્માને શૂર માનનારા જે તમારા ચોદ્ધાઓ એ અર્જુનપ્રત્યે ગયા તે દીક્ષ અગ્નિને પામેલા પતંગિઆઓની પેઠે નાશ પામ્યા. એવી રીતે શત્રુઓનાં યશને તથા જીવિતને હરતો એવો કુતિપુત્ર અર્જુન દેહવાન્ એવા મૃત્યુની પેઠે સંગ્રામમાં ફરતો હતો. પાંડુપુત્ર અર્જુને કેટલાક પુરૂષોનાં મુકુટસહિત વસ્ત્રોને, બાણુબંધસહિત ઝોટા લુજને તથા એ કુંડળસહિત એવા કાનને બાણુવડે કાપી નાખ્યા. તેમ હાથિ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોના તોમરસહિત બાહુને, ઘોડેસ્વારોના પ્રાસ સહિત એવા બાહુને, પગે ચાલનારાઓના ચર્મસહિત એવા બાહુને, રથમાં બેઠેલાઓના ધનુષસહિત એવા બાહુને અને નિયંતા પુરૂષોના પ્રતોદ નામનાં અસ્ત્રસહિત એવા બાહુને કાપી નાખ્યા. તે સમયે પ્રદીપ્ત અને ઉગ્ર એવી બાણરૂપ જાળાચુકત એવા ધનંજય તણખાસહિત ઉગ્ર જાળાવાળા બળતા એવા અગ્નિની પેઠે શોભતો હતો. જેને દેવતાઓના રાજ ઈન્દ્રની ઉપમા અપાય સર્વ શસ્ત્રધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ એકજ વખતે સર્વ દિશાઓમાં મોટાં અસ્ત્રોને ફેંકતો રથમાં બેઠેલો પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ દર્શન કરવા યોગ્ય રથ માર્ગવિષે નૃત્ય કરતો અને ધનુષની પ્રત્યંચા તથા તલશબ્દવાળો એવો જે અર્જુન તેને આકાશવિષે તપતા મધ્યાહ્નના સૂર્યની પેઠે યજ્ઞવાળા એવા રાજાઓ પણ જોવાને સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે દીક્ષ અને ઉગ્ર બાણ ધારણ કરેલ એવો મુકુટવાન્ અર્જુન વર્ષાકાળમાં જળને ધારણ કરનારા ઈન્દ્ર ધનુષસહિત એવા મોટા મેઘની પેઠે શોભતો હતો. તેણે જીજ્ઞસુ એવા અર્જુને પ્રવર્તેલેલાં તે અતિ દુસ્તર મહાભયંકર એવાં મહાસ્ત્રરૂપિ પૂરમાં શ્રેષ્ઠ ચોદ્ધાઓ મક્ક થવા લાગ્યા. કપાઈ ગએલા મુખવાળા દેહાવડે અને કપાઈ ગએલા બાહુવાળાં શરીરોવડે, પંજી રહિત એવા હાથોવડે, આંગળીઓ રહિત કરેલા પંજાઓવડે, કાપેલા છેસુંદના અગ્રભાગ જેના એવા, કાપેલા છે દાંત જેઓના એવા અને મદોન્મ-

ત એવા હસ્તિઓવડે, ડોકરહિત એવા ઘોડાઓવડે, હટકા કઢેલા રથોવં તેમજ કપાએલાં આંતરડાંઓવડે, કપાએલા પગવડે અને ખીખ કપાએલા સંધિવાળા એકા રહિત અને કંપતા એવા હજારો અવયવોવડે, મૃત્યુના શબ્દે કરી શોભતું અને બીર મનુષ્યોના બચને ધધારનારૂં એવું જે મોટું કુંતિપુત્ર અર્જુનનું યુદ્ધ, તેને હે મહીપાળ, અત્રે પૂર્વે પશુઓને નાશ કરતા એવા રૂદ્રનું કીડા કરવાનું જે સ્થાન તેના સરખું જોતા હતા. કુરનામના બાણોએકરી નાશ કરાએલી હસ્તિઓની સુંદ્રવડે પૃથ્વી સર્પસહિત હોય નહિ શું તેમ શોભતી હતી. અને દોઢ ઠેકાણે સુખરૂપિ કમળેકરી યુક્ત એવી માળાસહિત હોય નહિ શું તેમ દેખાતી હતી. વળી તે તે સ્થાનકો વિષે વિચિત્ર પાઘડીઓ અને મુકુટોએકરી તથા કડાં, બાજુબંધ અને કુંડળોએ કરી, સુવર્ણમય વિચિત્ર બખ્તરોએ કરી અને હાથિ ઘોડાઓના સાંજોએ કરી વ્યાપ્ત, અનેક મુકુટોએકરી યુક્ત એવી વિચિત્ર પૃથ્વી નવી સ્ત્રીની પેઠે શોભતી હતી. મજ્જા ને મેદરૂપિ ગારાવાળી લોહિના સમૂહરૂપિ મોળવાળી મર્મસ્થાનના અસ્થિઓવડે અગાધ એવી કેશરૂપિ શેવાળવડે નીલ એવી, શિર અને બાહુરૂપિ પાપાણુના કાંડાવાળી, કપાએલા ઉદરના અસ્થિઓવડે સાંકડી એવી, વિચિત્ર ધ્વજ અને પત્તીકાઓવડે યુક્ત એવી, છત્ર ને ધનુષ્ય ઉર્મિની સમૂહવાળી, પ્રાણુ રહિત મહા કાયાવાળી, હાથિના દેહવડે સંકુલ એવી, રથરૂપ અસંખ્ય ચંદ્રયુક્ત એવી, ઘોડાના સમૂહરૂપ કીનારાવાળી, રથચક્ર ધ્રુવસરા લાંગત્રદંડ, ચક્રાવયવ અને કૂળડાઓવડે અતિ દુર્ગમ એવી, પ્રાસ, ખડ્ગ શક્તિ, દુરશી અને બાણરૂપ સર્પેકરી દુર્ગમ એવી, સૈન્યરૂપિ છે કંક અને મોટા નક જેમાં એવી, શિયાળરૂપી મગર યુક્ત એવી, ગીધરૂપી છે ઉગ્ર મોટા ગ્રાહ જેમાં એવી, શાહુડીના શબ્દોવડે બચંકર એવી, નાચતાં એવાં પ્રેત ને પિશાચ આદિ ભૂતવડે યુક્ત એવી, હજારો પ્રાણુ રહિત એવા યોદ્ધાઓનાં હજારો શરીર યુક્ત એવી, ધણા બચાનક રસવાળી અને બચંકર એવી, વૈતરણીની પેઠે બચંકર તથા બીર પુરુષોના બચને વધારનાર એવી નદીને અર્જુને ઉત્પન્ન કરી. તે વખતે રૂપવાન અંતકની પેઠે તે અર્જુનના પરાક્રમને જોઈને કૌરવોમાં પ્રથમ ન થએલું એવું બચ પ્રાપ્ત થયું. તે પછી રણાંગણવિષે પાંડુપુત્ર અર્જુન અસ્રોવડે અસ્રોને ગ્રહણ કરી બચંકર કર્મવિષે રહ્યો થકો આત્માને બચંકર વરતાવવા લાગ્યો. હે રાજા, તે પછી અર્જુન શ્રેષ્ઠ રથોને ઉલ્લંઘન

કરી ગયો, હે ટાણે આકાશવિષે મધ્યાન્હ સમયે રહેલા પ્રતાપવાન સૂર્યની પેઠે પાંડુપુત્ર અર્જુનને જોવાને સર્વ પ્રાણિ સમર્થ થતા ન હતા. આકાશમાં હંસપંક્તિઓની પેઠે વિસ્તાર ખમેલા મહાત્મા તે અર્જુનના ગાંડિવ ધનુષના આણસમૂહોને સંત્રામવિષે અમે જોયા. તે અર્જુન અસ્ત્રોએ કરી સર્વ તરફથી અસ્ત્રોને વારીને ઉચ્ચકર્મ વિષે રહેલો આત્માને ભયંકર દર્શાવતો થકો હે રાજન, તે શ્રેષ્ઠ મહારથોને ઉદ્ધવન કરતો હતો. જ્યદ્રથના વધની ઈચ્છાએ કરી શત્રુઓને નારાયણાણોએ મોહ પમાડતો હોય નહિ શું તેમ સર્વ દિશાઓમાં આણુને ફેંકતો તથા કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવો દર્શન કરવા યોગ્ય રજ સહિત એવો ધનંજય અર્જુન જલદી ફરતો હતો. તે ટાણે શૂર એવા મહાત્મા અર્જુનનાં હજારો આણુ ફરતા હોય નહિ શું તેમ હજારોવાર આકાશવિષે રહેલા દેખાતા હતા. વળી તે સમયે મોટાં ધનુષને ગ્રહણ કરતો અને આણુને સાંધતો તથા ફેંકતો એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેને અમે જોઈ શકતા ન હતા; તેમજ હે રાજન, સંત્રામમાં સર્વ દિશાઓને તથા સર્વ રથિઓને જોઈ શકતા નહતા. કદંબના પુષ્પપેઠે ગણી કુંતિપુત્ર અર્જુન જ્યદ્રથ પ્રત્યે દોડ્યો અને નમેત્ર પર્વવાળા ચોસઠ આણુએકરી તેને વિધ્યા. સિંધુદેશના રાજા જ્યદ્રથ સામે જતા પાંડુપુત્ર તે અર્જુનને જોઈ જ્યદ્રથના જીવિતવિષે નિરાશ થયેલા શૂર યોદ્ધાઓ રણભૂમિથી નિવૃત્ત થયા. હે પ્રભો, ભયપીડિત શબ્દવાળાં તે યુદ્ધમાં જે જે યોદ્ધા પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જતો હતો તે તે યોદ્ધાના શરીરવિષે નાશ કરનારા આણુ પડતા હતા. જીતનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો મહારથિ અર્જુન અગ્નિ કિરણસરખા આણુએકરી તમારાં સૈન્યને ધડવડે સંકુલ કરતેમ હોયો. હે રાજેન્દ્ર, એ રીતે તે વખતે તમારા અતુરંગ સૈન્યને બાકુળ કરી કુંતિપુત્ર અર્જુન જ્યદ્રથ સમીપ દોડ્યો અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પચાસ આણુ તથા વૃષસેનને ત્રણ આણુએકરી અર્જુને વિધ્યા. કૃપાચાર્યને કૃપા કરતા એવા કુંતિપુત્રે નવ આણુ વિધ્યા. શલ્યૂ સૃંગ આણુ; કર્ણને બત્રીશ આણુ અને સિંધુદેશના રાજા જ્યદ્રથને ચોસઠ આણુ વિધ્યા, સિંહની પેઠે શબ્દ કર્યો. ગાંડિવધનુષધારિ અર્જુને તે રીતે વિધેલો એવો સિંધુદેશનો રાજા જ્યદ્રથ અતિ ક્રોધાયમાન થયો થકો અંકુશે કરી પીડાએલા હાથિની પેઠે સહન કરી શક્યો નહિ. અને વરાહ જેના ધ્વજમાં છે એવા તે જ્યદ્રથે તેજ વખતે ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખા શિષ્પશાસ્ત્રવેત્તાએ શોધેલા કાન પર્યંત ખેંચેલા

ગીધ પિચ્છવાળા બાણને અર્જુનના રથ પ્રત્યે ફેંક્યા; અને ત્રણ નારાય બાણવડે ગોવિંદ ભગવાનને વિંધી છ નારાય બાણેકરી અર્જુનને, આઠ નારાયેકરી ઘોડાઓને અને એક બાણેકરી ધ્વજને વિંધ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે નાખેલા બાણોને તત્કાળ અર્જુને નાશ કરી, તેજ સમયે બે બાણવડે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના સારથિના મસ્તકને કાપાથી ઉડાવી દીધું અને શોભિત ધ્વજને કાપી નાખ્યો, ધનંજયના બાણેકરી હણાઓએ અને જેની લાકડી કપાએડી છે તથા અગ્નિજ્વાળાની ઉપમા અપાય એવો સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો જે મોટો ધ્વજ સંબંધી વરાહ તે પડ્યો. હે રાજન્, તે સમયે શીઘ્ર સૂર્યાસ્ત સમય હોવાથી ઉતાવળા વૈતા એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે પાંડુપુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર મહાબાહો અર્જુન, શૂર એવા છ મહારથિઓએ મધ્યમાં રાખેલો આ જિવિતની ઈચ્છા કરતો થકો ભય પામેલો સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ ઉભો છે, માટે હેભુરૂપ શ્રેષ્ઠ અર્જુન, રણભૂમિમાં આ છ મહારથિઓને જીત્યાં સિવાય કપટ વગર સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મારી શકાય તેમ નથી. તેથી આ સમયે સૂર્યના અસ્ત પ્રત્યે એક એવો યોગ કર્ણકુંડે જેથી સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એકલો સૂર્ય અસ્ત થયો એમ સ્પષ્ટ દેખશે અને હે પ્રભો, જિવિતને ઈચ્છતો એવો દુરાચારવાન તે જયદ્રથ તારા નાશ સાર હર્ષેકરી કાંઈ રીતે પણ આત્માનું રક્ષણ કરશે નહિ, હે કુરુસત્તમ, તે લાગમાં તારે એને પ્રહાર કરવો અને સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એમ જાણી ઉપેક્ષા કરવી નહીં. આ પ્રમાણે કેહેનાર કેશવભગવાન પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે તમે કહ્યો છો તે પ્રમાણે થાઓ. તે પછી યોગી એવા અને યોગેકરી યુક્ત તથા યોગિઓના ઈશ્વર હરિ એવા શ્રીકૃષ્ણે સૂર્યના આચ્છાદન સાર અંધાર ઉત્પન્ન કર્યું. શ્રીકૃષ્ણે કરેલા અંધકારના થવાથી સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એમ જાણી હે નરાધિપ, તમારા યોદ્ધાઓ કુંતિપુત્રના નાશ થવાના કારણથી હર્ષ પામ્યા અને હે રાજન્, સંગ્રામમાં હર્ષ પામેલા તે સૈનિકો સૂર્યને મુખ જાંચાં કરી જ્વેતા નહતા તે સમયે તે રાજા જયદ્રથ જોવા લાગ્યો, તે પછી સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ બ્યારે સૂર્યને જોતો હતો ત્યારે ફરીને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આ વચન કહ્યું કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તારાથી ભયને તજી સૂર્યને જોતા શૂર એવા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને જો. હે મહાબાહો, દુરાત્મા એવા જયદ્રથનો નાશ કરવા સાર આ વખત છે માટે જલદી એનું મસ્તક કાપી

નાખ અને આત્માનું સાકલ્ય કર. એ રીતે કેશવભગવાનનાં વચન સાંભળી પ્રતાપવાન પાંડુપુત્ર અર્જુન, સૂર્ય અને અગ્નિસરખા બાણોવડે તમારાં સૈન્યને હણતો હતા; કૃપાચાર્યને વીરુ બાણે, કર્ણને પચાસ બાણે તથા શલ્ય અને દુર્યોધનને છ છ બાણે અર્જુને તાડન કર્યા. તેમજ વૃષસેનને આઠ બાણોએકરી અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને સાઠ બાણેકરી પ્રહાર કર્યે હે રાજા, એ રીતે મહાબાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુન તમારા યોદ્ધાઓને બાણવડે અતિ વિંધી જયદ્રથ સમીપ દોડ્યો. ભક્ષણ કરનાર એવા અગ્નિની પેઠે સમીપ રહેલા તે અર્જુનને જોઈ જયદ્રથની રક્ષા કરનારા યોદ્ધાઓ ધણો સંશય પામ્યા. હે મહારાજ, તે પછી સંગ્રામમાં જયને ઈચ્છતા એવા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ ઈંદ્રના પુત્ર અર્જુનપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે ટાણે ધણી વાર બાણ સમૂહોવડે છાદન થતો અજીત એવો કુરુનંદન કુતિપુત્ર અર્જુન કોષ પામ્યો. તે પછી હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, તમારાં સૈન્યને મારવાની ઈચ્છાએ કરી ઈંદ્રપુત્ર એવા અર્જુને ધાટીબાણમય જાળ નાખી. હે રાજા, રણભૂમિમાં શૂર એવા અર્જુનથી હણાતા ભય પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને તણ દેવા લાગ્યા ને તે બે પણ સામસામા દોડ્યા. તે સમયે કુતિપુત્ર અર્જુનના આશ્ચર્યકારિ પરાક્રમને અમે જોતા હતા. મહાયશવાળો અર્જુન જે પરાક્રમ કરતો હતો તેવું પરાક્રમ થએલું નથી અને થનાર પણ નથી. જેમ રૂદ્ર પશુઓને મારે તેમ તે અર્જુન હસ્તિઓને, હસ્તિઉપર બેસનારાઓને, ઘોડાઓને અને ઘોડેસ્વારોને તથા રથિઓને હણતો હતો. હે નરાધિપ, તે યુદ્ધમાં કુતિપુત્ર અર્જુનના બાણેકરી ન હણાયેલ અંધકારેકરી ઢંકાએલા છે જેઓના યોદ્ધાઓ તે ધોર મોહને પામતા હતા અને એકબીજાને ઓળખતા નહતા. હે ભારત, કુતિપુત્ર અર્જુનેના બેલા બાણોએકરી બેદાએલાં છે મર્મસ્થાન જેનાં એવા તમારા સૈનિકો ભાગતા હતા, રખાલિત થતા હતા, પડતા હતા, ખેદ પામતા હતા અને ગ્લાનિ પામતા હતા. મહાભયંકર પ્રજના નાશસરખું અતિ દાણુ દુઃખેકરી પાર આવે એવું તે યુદ્ધ થતાથી શોણિતના સ્વતાથી અને વાયુના શિઘ્રપણથી પૃથ્વીનું રજ લોહિવડે ભિગ્નએલા ધરાતલવિષે શમી જતું હતું. અને હે રાજા, રણાંગણવિષે લોહિમાં, રથનાં ચક્રો નાભિપર્યંત ફૂળી જતાં હતાં. તેમજ વેગવાન અર્જુને હણેલા માવતરહિત થએલા, કપાએલાં અંગવાળા અને પીડિત શબ્દ કરતા એવા તમારા યોદ્ધાઓના હસ્તિઓ પો-

તાનાં સૈન્યોને છૂટાથકા દોડાદોડ કરતા હતા. હે નરાશ્પિય, ઘેઘેસ્વાર રહિત કરેલા ઘોડા અને પાયદળ, ધનંજયના બાણોવડે હણાતા બયથી દોડાદોડ કરતા હતા. તેમજ હે રાજન્, છૂટા જેઓના કેશ છે એવા કવચરહિત અને ધા વાગવાવડે લોહિને સ્વતા તથાં બય પાંખેલા મનુષ્યો રણભૂમિના અગ્રભાગને તણ પલાયન કરી જતા હતા, તે રણભૂમિવિષે કેટલાક ઉચ્ચત્તે બે ગ્રહણ કરેલા થતા હતા અને કેટલાક હણેલા હાથીઓના મધ્યમાં સંતાતા હતા. એ રીતે હે રાજન્, તમારાં સૈન્યને નસાડી ધનંજય સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરનારાઓને બચાંકર બાણોએકરી પ્રહાર કરતો હતો. પાંડુપુત્ર અર્જુને તીવ્ર બાણના સમૂહોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને, કૃપાચાર્યને, વૃષસેનને અને દુર્યોધનને ઢાંકી દીધા. હે રાજન્, શીઘ્ર અસ્રો નાખવાથી બાણને ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ઉડાવતો અને મૂકતો એવો અર્જુન ઘેઘે રીતે સંગ્રામમાં જોવાતો ન હતો અને બાણને ફેંકતો એવો જે અર્જુન તેનું ધનુર્મહાન તથા ચોતરફની નીકળતા એવા બાણો જથાળાં દેખાતા હતા. કર્ણ અને વૃષસેનનાં ધનુષને કાપીને બલબાણેકરી શલ્યના સારથિને રથના નીડ ભાગથી અર્જુને પાડી નાખ્યો. જીવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરુનેદન મહાબાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુને બાણોએકરી બાણેજને મામે એવા જે એ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય તેઓને અતિ વિધેલા કરી એ રીતે તમારા મહારથિઓને વ્યાકુળ કરી બચાંકર અગ્નિ સરખો ઈંદ્રના વજ્રસરખી કાંતિવાળો દિવ્ય અસ્રેકરી મંત્રેલ સર્વ ભારને સહન કરનાર અત્યંત ગંધ અને માલ્યેકરી અર્ચીત અને મોટો એવો જે બાણ તેને વજ્રસ્ત્રનીસાથે જોડી જલદી ગાંડિવધનુષમાં સાંધી જામે ફેંક્યો. અગ્નિસરખાં તેજવાળો તે બાણ સાંધવાથી હે વૃષ, અંતરિક્ષમાં ભૂતસંબંધી મોટો શબ્દ થયો. તે સમયે ત્વરા કરતા એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે કૂરીને અર્જુનને કહ્યું કે હે ધનંજય દુરાત્મા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક કાપી નાખ. કેમકે સૂર્ય શ્રેષ્ઠ પર્વતપ્રત્યે અસ્ત પામવાઈએ છે. વળી જયદ્રથના વધપ્રત્યે જે માફ વાક્ય છે તે સાંભળ. જે આ જગતમાં પ્રખ્યાત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો પિતા વૃદ્ધક્ષત્ર નામે છે, તે ધણે કાળે શત્રુને મારનાર સિંધુદેશના રાજા એવા જયદ્રથ નામના પુત્રને પામ્યો છે, ને તે રાજાને અદૃશ્ય તથા મેઘદુરભિસરખા શબ્દવાળી આકાશવાણીએ કહ્યું છે કે હે સમર્થ મનુષ્યેન્દ્ર, કુલ શીલ અને દમઆદિ ગુણોએકરી સૂર્ય ચંદ્રચંદ્રની સમાન ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ અને નિરંતર લોકમાં

શૂરનરોએ ભાતકાર કરેલો એવો તમારો પુત્ર થશે પણ સંઘાતમાં યુદ્ધ કર-
 તો એવો જે એ તમારો પુત્ર, તેના મસ્તકને પૃથ્વીવિષે ન જણાવેલ એવો
 ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ કોષ પામેલો શત્રુ કાપી નાંખશે. એવું શત્રુને દમન કર-
 નાર એવો સિંધુદેશનો રાજા વૃદ્ધક્ષત્ર સાંભળી ઘણી વાર વિચાર કરી પુત્રના
 ઝનેહે પ્રેરેલા સર્વ યાતિજનોને કહેવા લાગ્યો કે પૃથ્વીવિષે મોટી રાજ્ય ધુ-
 સરીને ધારણ કરનાર યુદ્ધ કરતો એવો જે મારો પુત્ર તેના મસ્તકને જે
 યુદ્ધમાં પાડશે તેનું મસ્તક પણ નિઃસંશય સો પ્રકારેકરી કપાઈ પડશે. એ
 રીતે યાતિજનોને કહી રાજ્યવિષે જયદ્રથને સ્થાપી પછીથી વૃદ્ધક્ષત્ર વન
 પ્રત્યે ગયો અને ઉચ્ચ તપ કરવા લાગ્યો. હાલ તે આ તેજસ્વી વૃદ્ધક્ષત્ર
 સમંતપંચક નામના સ્થાનકથી બહાર બયંકર તીવ્ર તપ તપેછે માટે હે
 શત્રુને હણનાર વાનર જેના ધ્વજમાં છે એવા ભીમના નાનાભાઈ અર્જુન,
 મહાયુદ્ધમાં જયદ્રથના કુંડળસહિત એવા મસ્તકને બયંકર અહ્ભૂત કર્મવા-
 ળા દિવ્ય અસ્ત્રેકરી કાપીને એ વૃદ્ધક્ષત્રના ખોળાવિષે પાજ્ય. હે ભારત, તું
 જ્યારે આના મસ્તકને ભૂતલવિષે પાડીશ, ત્યારે નિશ્ચે તારું પણ મસ્તક સો
 પ્રકારે કરી કપાઈ પડશે, માટે હે કુરુશ્રેષ્ઠ, જે રીતે તપમાં રહેલો રાજાએ
 કર્મ ન જણે તે રીતે તે દિવ્ય અસ્ત્રનો આશ્રય કરનાર તું કર. હે ઈંદ્રપુત્ર
 અર્જુન, સમસ્ત એવા ત્રણ લોકો વિષે પણ તારાથી અસાધ્ય અથવા ન
 કરી શકાય એવું કાંઈપણ છે નહિ. એ રીતનું શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી
 ગલોદ્ધાને હલાવતા એવા અર્જુને ઈંદ્રના વજ્રસરખો જેનો સ્પર્શ છે અને
 દિવ્ય મંત્રેકરી મંત્રેલો સર્વ ભારને સેહેનાર નિરંતર ગંધમાદ્યેકરી અર્થિત
 સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના વધમાટે ધારણ કરેલો એવો જે બાણ, તેને
 જલદી ફેંક્યો. તે ગાંડિવ ધનુષથી મૂકાએલો બાજપક્ષિની પેઠે શીઘ્ર જના-
 રો બાણ સિંધુદેશના પતિ જયદ્રથનાં મસ્તકને છેદીને આકાશમાર્ગ પ્રત્યે
 ગયો. પાંડુપુત્ર અર્જુને તે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક બાણોવડે
 શત્રુઓના ખેદમાટે અને મિત્રોના હર્ષમાટે જાણ્યું ચલાવ્યું અને તે સમયે
 પાંડુપુત્ર અર્જુન બાણોના સમૂહોએકરી તે છ મહારથિઓને યુદ્ધ કરાવતો
 હતો. હે ભારત, તે પછી અમે ત્યાં ઘણું મોટું આશ્ચર્ય જોયું કે અર્જુને
 ઉડાવેલું મસ્તક સમંતપંચક નામના સ્થાનથી બહાર ફરતું હતું. હે મારિષ,
 એજ સમયે તમારો સંબંધી તેજસ્વી એવો વૃદ્ધક્ષત્રરાજા સંધ્યાઉપાસના
 કરતો હતો. ઉપાસના કરતો એવો જે એ વૃદ્ધક્ષત્રરાજા તેના ખોળાવિષે

કાળા કેશવાળું કુંડળસહિત એવું જે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક તેને અર્જુને પાડ્યું. હે અરિદમ, વૃક્ષક્ષેત્રરાજને જાણ્યામાં ન આવેલું એવું તે સુંદર કુંડળવાળું મસ્તક તેના ખોળામાં પડ્યું. હે ભારત કરેલાં છે જપ કર્મ જેણે એવા તે વૃક્ષક્ષેત્રના ઉઠવાથી તે મસ્તક તત્કાળ ધરાતલપ્રત્યે પડ્યું, તે પછી હે અરિદમ, પુત્રનું મસ્તક ભૂતલવિષે જવાથી તે રાજાનું મસ્તક સો કટકા થઇ પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યું. તે દાણે સર્વ સૈન્યો ધણો વિસ્મય પામ્યાં, અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને તથા મહારથિ અર્જુનને વખાણવા લાગ્યાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, મુકુટવાન અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે જે અંધારું કર્યું હતું, તે સંહાર કરી લીધું. હે નૃપશ્રેષ્ઠ રાજન, પછી અનુસરનાર પુરુષો સહિત એવા તમારા પુત્રાએ આ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની કરેલી માયા હતી એમ જાણ્યું. હે રાજન, એ રીતે ધણા તેજવાળા કુતિપુત્ર અર્જુને આઠ અક્ષૌહિણી સેનાને મારીને તમારો જમાઈ સિંધુદેશનો રાજા એવો જે જયદ્રથ તેને માર્યો. હે નરાધિપ, જયદ્રથને નાશ પામેલો જોઈ, તમારા પુત્રો દુઃખથી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા અને જયા થવા વિષે નિરાશ થયા. કુતિપુત્ર અર્જુને જયદ્રથનો નાશ કર્યો પછી મહાબાહુ કેશવભગવાને તથા શત્રુને તપાવનાર એના અર્જુને શંખનાદ કર્યો અને હે ભારત, બીમસેન, વૃષ્ણિઓમાં સિંહરૂપ એવો સાલકિ અને પરાક્રમી એવો ઉત્તમૌજ તે સર્વ નૃદા નૃદા શંખો વગાડવા લાગ્યા. તે મોટા શંખશબ્દ સાંભળી ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિરે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મહાત્મા અર્જુને મારેલો જાણ્યો તે તે પછી વાદિતના ઘોષેકરી પોતાના યોદ્ધાઓને હર્ષ યુક્ત કર્યો અને સંગ્રામક્ષિણે યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાએકરી તે ભરદાજના પુત્ર દ્રોણ સમીપ ગયા. હે રાજન, તે પછી સૂર્ય અસ્ત થવા સમયે સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યનું રૂવાટાંને હર્ષ પમાડનાર સોમક રાજાઓની સાથે યુદ્ધ થયું. હે રાજન, સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મરાયાથી તે સર્વ મહારથો દ્રોણાચાર્યને મારવાની ઈચ્છા કરતાયકા યુદ્ધ કરતા હતા. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી જયા પામીને જયા વડે મત્ત થયેલા તે પાંડવો આણ્ણિકાર અને તેણ્ણિકાર દ્રોણાચાર્યને યુદ્ધ કરાવતા હતા. મહાબાહુ અર્જુન પણ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી તમારા શ્રેષ્ઠ મહારથિ યોદ્ધાઓને યુદ્ધ કરાવતો હતો. જેમ અંધકારને મટાડનાર ઉદય પામેલા સૂર્ય અંધકારને હરિ, તે, જેમ દેવતાઓના રાજા ઈંદ્ર દેવતાઓના શત્રુઓને હણે તેમ શર એવો

કિરીટમાળી ને અર્જુન પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાને પામીને ચોતરફથી શત્રુઓને હણ્યો હતો.

॥ સદેવશત્રુનિવદેવરાજઃકિરીટમાલીવ્યધમત્સર્મતાત્ ॥

॥ યથાતમાસ્યમ્યુદિતસ્તમોઘ્નઃપૂર્વપ્રતિજ્ઞાસમવાપ્યવીરઃ ॥

હૃતિ શ્રીમહાભારતે દ્રોણપર્વણિ જયદ્રથવધપર્વણિ જયદ્રથવધે ગુર્જ-
રભાષાયાં ષટ્તત્વારિન્શદધિકશતતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૪૬ ॥

ધૃતરાષ્ટ્રજવાંચ ॥ તસ્મિન્વિન્નિહતેવીરેસૈંધવેસવ્યસાચિના ॥

॥ મામકાયદકુર્વતતન્મમાચક્ષવસંજય ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અર્જુને તે શૂરા સિંધુદેશના રાજા જય-
દ્રથને માર્યા પછી ને મારા યોદ્ધાઓએ કર્યું, તે મને કહે. સંજય કહે છે હે
ભારત, રણભૂમિમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને હણ્યો એવા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને
જોઈ અમર્યને વશ પામેલા શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્ય મોટી બાણવૃષ્ટિએકરી
ખાંડુપુત્ર અર્જુનને ઢાંકવા લાગ્યા. અને હે રાજા, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ર-
થપ્રત્યે બેસી અર્જુન પ્રત્યે દોડ્યા. રથિપુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બે મહારથિ
અશ્વત્થામા ને કૃપાચાર્ય તીક્ષ્ણ બાણોએકરી બે તરફથી વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.
તે રીતે અતિ મોટી બે બાણ વૃષ્ટિવડે પીડાતો રથિઓમાં ઉત્તમ એવો
મહાબાહુ અર્જુન પરમ પીડા કરવા વાગ્યો. તોપણ યુદ્ધમાં યુરને અને યુ-
રના પુત્રને મારવાને ન ઈચ્છતો એવો કુંતિપુત્ર ધનજય તે સમયે યુરનું સ-
ન્માન કરતો હતો. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્યના અ-
સ્ત્રોને અસ્ત્રોવડે નિવારણ કરી તેઓ માટે મંદેવેગવાળા બાણને
હણવાને ન ઈચ્છતો એવો અર્જુન નાંખતો હતો તે કુંતિપુત્ર
અર્જુને નાખેલા બાણ તેઓને અતિશે વાગતા હતા અને બાણોના
બહુપણને લીધે તે બે પરમ પીડા પામતા હતા. હે રાજા,
એ પછી કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણેકરી પીડાએલા કૃપાચાર્ય રથના સારથિ-
ના બેસવાને ઠેકાણે બેઠા અને મૂંઝા પામ્યા. બાણવડે પીડિત અને વિઠ્ઠ-
ળ એવા સ્વામિ કૃપાચાર્યને આ હણ્યાએલા છે એમ જાણી સારથિ તેને
દૂર લેઈ ગયો. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્યના પરાજયથી

અમૃત્યામા પશુ ખીજા રથ પ્રત્યે પાંડુપુત્ર અર્જુનથી દૂર ગયા. મહાધનુર્ધારી તે અર્જુન શરદ્ભૂતીના પુત્ર કૃપાચાર્યને બાણથી પીડાએલાં અને મૂઠા પામેલા જોઈને રથવિષેજ કૃપાચાર્યનો વિલાપ કરવા લાગ્યો અને અશ્રુ પૂર્ણ રેતું મુખ છે એવા દીન અર્જુને આ વચન કહ્યું કે, આ સર્વજાણુતા એવા મહા બુદ્ધિમાન વિદુરે રાજાને કહ્યું હતું કે કુળના નાશને કરનારો પાપી દુર્યોધન ઉત્પન્ન થાય કે કુળને વિષે નીચ એવા એ દુર્યોધનને પરશોકમાં મોકલવો એ સારું છે, કેમકે કુરુના મુખ્ય પુરૂષોને મોટું ભય ઉત્પન્ન થશે તે આ સત્યવાદી એવા વિદુરનું વચન કહ્યું. તમારે માટે આજે શરૂ એવા બીજમપિતામહને બાણ શય્યા પ્રત્યે ગએલા જોડે છું માટે ધિક્ક છે ક્ષત્રિઓના આચારને અને ધિક્ક છે બળ તથા પરાક્રમને, મારા જેવો કોણ આચાર્ય એવા બ્રહ્મણ્યો દ્રોહ કરે ? ઋષિનો પુત્ર મારો આચાર્ય અને દ્રોણાચાર્યનો પરમ સખા આ કૃપાચાર્ય મારા બાણોએકરી પીડિત થએલા રથના ઉપદ્રવ ભાગ વિષે સુવે છે. પીડા કરવા ન ઈચ્છતો એવો પણ જે હું તેણે બાણવડે અતિ પીડા કરેલા રથના અગ્રભાગમાં દુઃખ પામતા એવા કૃપાચાર્ય મારા પ્રાણને પીડા કરતા હોય તેમ રહ્યા છે. પુત્રના શોકેકરી તાપ પામેલો બાણવડે પીડાએલો અને ખરાબ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલો એવો જે હું તેણે ઘણા બાણોએકરી વારંવાર પ્રહાર કરેલા એવા આ દ્રોણાચાર્ય, પુત્રના વધથી નિઃશ્ચે મને ઘણો શોક કરાવે છે. હે કૃષ્ણ, કૃપણ અને પોતાના રથમાં ખેડ પામતા એવા જે પ્રકારને પામ્યા છે, તેને જુઓ. જે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો આચાર્ય થઈ વિદ્યાભણીને તેમના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે, તેઓ દેવપણને પામે છે અને જે અધમ પુરૂષો શુર્યોથીવિદ્યા મહણ કરીને તેઓનેજ હણે છે, તે દુષ્ટ વૃત્તવાળા પુરૂષો નિઃસંશય નરકમાં જનારા છે, તેમ રથમાં કૃપાચાર્યને પીડા કરતા એવા મેં પણ આજે જે કર્મ કર્યું તે આ નરકમાં જવા માટે કર્યું; પૂર્વે જે અશ્વને શિખવતા એવા કૃપાચાર્ય મને કહ્યું હતું કે, હે કુરુકુળમાં થએલા અર્જુન, કોઈ રીતે પણ, શરૂવિષે પ્રહાર કરવો નહિ. તે મહાત્મા ઉત્તમ આચાર્યનું એજ વચન યુદ્ધમાં તે પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરતો એવો જે હું તેણે પાળ્યું નહિ. અતિ માનવ્વા યોગ્ય ન બા-
 * મતા એવા જે તે કૃપાચાર્ય તેને નમું છું. હે વૃષ્ણમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ, જે હું આને પ્રહાર કરું છું તે મને ધિક્ક છે, તે પ્રમાણે કૃપાચાર્ય પ્રત્યે અર્જુન વિલાપ કરતો હતો, ત્યારે સિંધું દેશના રાજ્ય જયદ્રથને હણ્યાએલે

જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણ અર્જુનપ્રત્યે દોડ્યો. અર્જુનના રથપ્રત્યે વેગથી આવતો એવો જે કર્ણ તે પ્રત્યે તત્કાલ દ્રૌપદીના ખે પુત્ર અને સાત્યકિ દોડ્યા. સમીપ આવતા એવું રાધાપુત્ર કર્ણને જોઈ કુંતિપુત્ર મહારથિ અર્જુન હસતો થકા દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે આ અધિરથ પુત્ર કર્ણ અત્યકિના રથ પ્રત્યે જાય છે અને નિશ્ચે તે સંગ્રામવિષે ભૂરિશ્રવાને હજીએલો સહિશ્વકશે નહિ. માટે હે જનાર્દન એવા કૃષ્ણ, જ્યાં એ જાય છે ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવો. જેથી આ કર્ણ, સાત્યકિને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના માર્ગને ન પમાડે, એ રીતે અર્જુનને કહેલા મહાબાહુ મહા તેજસ્વી, કૃશ્ણ ભગવાન વખતને યોગ્ય વચન બોલ્યા કે—હે પાંડવ અર્જુન, કર્ણને માટે આ મહાબાહુ સાત્વત શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ એકતો બસ છે અને જ્યારે દ્રૌપદીના પુત્રો સહિત છે, ત્યારે તો કર્ણને વારવા માટે સમર્થ હોય એમાં શું કહેવું. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જ્યાંસૂધિ આ કર્ણ પાસે મોટાં જીભાડિઆ સરખી પ્રકાશવાળી ઈંદ્રસંબંધી શક્તિ છે, ત્યાંસૂધી કર્ણસાથે તારું યુદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. અને હે પરવીરને હજીનાર, તારે સારજ એ મનાએલી શક્તિની કર્ણે રક્ષા કરેલી છે માટે કર્ણ સાત્વત એવા સાત્યકિને પાસે જતો હોય તેમ બલે જાઓ. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, દુરાત્મા એ કર્ણના કાળને હું ત્યારે જાણીશ કે જ્યારે તું એને ભૂતલવિષે તીક્ષ્ણ બાણોએકરી પાડીશ મૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, ભૂરિશ્રવા અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો નાશ થયા પછી વૃષ્ણિકુળમાં થએલા શૂર સાત્યકિનો જે આ કર્ણસાથે સમાગમ થયો, તે રથ રહિત એવો સાત્યકિ કીયા રથપ્રત્યે બેઠો, તે અને દુપદરાજના પુત્ર ચક્રવ્યૂહની રક્ષા કરનારા થયા તો અને કહે સંજય કહે છે—હે રાજા, નિશ્ચે જે પ્રમાણે મહાસંગ્રામ વિષે થએલું છે તે પ્રમાણે તમને કહીશ, સ્થિર થઈ પોતાનાં દુરાચરણને સાંભજો. હે પ્રભો, પ્રથમજ શ્રીકૃષ્ણના મનમાં આ રહેલું હતું કે સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાસાથે શૂરો સાત્યકિ જીતવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે જનાર્દન એવા મહાબલવાન શ્રીકૃષ્ણ ભૂત અને ભવિષ્યને જાણે છે, તેથી સારથિ દારકને બેભાવીને પ્રાતઃકાલમાં મારો રથ જોડી રાખજો એમ સંદેશો કહ્યો. હે રાજા, દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, હરગ, રાક્ષસ અને કાઈ પણ મનુષ્યો કૃષ્ણ-અર્જુનને જીતનાર નથી. બ્રહ્મા આદિ દેવ અને સિદ્ધો પણ તેને જાણે છે, તે બેનો અતુલ મહિમા અને જે રીતે તે યુદ્ધ છે તે સાંભજો. સાત્યકિને રથ રહિત અને યુદ્ધમાં કર્ણને

અબયુદય પામેલો જોઈ માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણે ઉત્કૃષ્ટ ક્યારેકરી મોટા નાદવા-
જો શંખ ટુંક્યો. એટલે શંખનો શબ્દ સાંભળી સંદેશોને જાણી દારૂક ના-
મનો શ્રીકૃષ્ણનો સારથિ ગરૂડ યુક્ત ધ્વજવાળા રથને તેના સ્પર્શ લેઈ આ-
વ્યો. પછી શિનિપૌત્ર સાત્યકિ, અગ્નિ અને સૂર્ય સરખો, ઈચ્છા પ્રમાણે
જનારા સુવર્ણનાં આભૂષણોએકરી શોભિત મહાવૈગવાળા એવા શૈભ્ય, સુ-
ગ્રીવ, મેઘપુષ્પ ને બલાહક એ નામના શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓવડે જોડેલો વિભ્રનની
ઉપમા અપાય એવો દારૂક નામના સારથિ યુક્ત એજો જો તે રથ તે પ્રત્યે
કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણની આરાધના થવાથી બેસીને બહુ બાણને નાખતો થકો
રાધાપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે દોડ્યો. તે સમયે ચક્રની રક્ષા કરનાર એવા યુધામન્યુ
અને ઉત્તમૌજ પશુ ધનંજય અર્જુનના રથને મૂકીને રાધાપુત્ર કર્ણપ્રત્યે
ગયા. અને હે મહારાજ, રાધાપુત્ર કર્ણ પશુ બાણવૃષ્ટિને કરતો થકો ક્રોધ
પામેલો સંગ્રામવિષે શૈતન્ય એવા સાત્યકિ પ્રત્યે દોડ્યો. તે સરખું યુદ્ધ દેવ-
તાઓનું, ગંધર્વોનું, કે અસુરોનું કે બ્રાહ્મણોનું પૃથ્વીવિષે અથવા સ્વર્ગવિષે
પશુ સાંભળ્યું નથી. હે મહારાજ, તેઓનું કર્મ જોઈ રથ ઘોડા મનુષ્ય અને
હસ્તિઓ સહિત એવું તે સૈન્ય વિરામ પામ્યું. અને મોહિત ચિત્તવાળા
સર્વ મનુષ્યોથી ન બને એવા તે બે રાજાઓના યુદ્ધને જોવા લાગ્યા. તે-
મજ હે રાજા, ગત પ્રત્યાગત આવૃત્ત મંડલ અને સન્નિવર્તન એવી ગ-
તિઓવડેકરી રથવિષે રહેલા કાશ્યપેય દારૂક નામના સારથિના સારથિપણને
જોવા લાગ્યા. નભસ્તલવિષે રહેલા વિરમય પામેલા દેવ ગંધર્વ અને દાનવો
પશુ કર્ણ અને શિનિપૌત્ર સાત્યકિના યુદ્ધને જોવા અતિ સાવધાન થયા. હે
મહારાજ, રણભૂમિમાં દેવ તુલ્ય એવો કર્ણ અને યુધામન્યુ એવો સાત્યકિ,
મિત્રો માટે પરાક્રમિ, મત્ત અને યુદ્ધમાં સ્પર્ધા કરતા એવા તે બેઉ પર-
સ્પર બાણ વૃષ્ટિઓ કરતા હતા. કર્ણ બાણ વૃષ્ટિઓવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને
પીડતો હતો, કુરુકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવા અને જયદ્રથના નાશને સહન ન
કરતો તથા શોકયુક્ત મોટા સર્પનીપેટે શ્વાસ લેતો એવો ક્રોધ પામેલો તે
કર્ણ રણભૂમિમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિને નેત્રવડે બાળતો હોય નહિ તેમ વા-
રંવાર સામે દોડતો હતો. હે શત્રુને દમનાર, તે કર્ણને ક્રોધ સહિત જોઈ
સાત્યકિ પશુ જેમ હસ્તિ પ્રત્યે સામે હાથી લહે તેમ મોટી બાણ વૃષ્ટિ-
વડે સામે યુદ્ધ કરતો હતો. અતુપમ પરાક્રમવાળા નરશ્રેષ્ઠ યુદ્ધમાં મળેલા
તે, બે બલવાન બ્રાહ્મણની પેઠે એક બીજા રણભૂમિમાં પરસ્પર ધાયલ ક-

રતા હતા, તે પછી શિનિનો પૌત્ર સાલકિ સર્વ પારસવ એવા બાણેએ-
કરી કર્ણને વારંવાર સર્વ શરીર વિષે બેઢવા લાગ્યો. ને હે અરિંદ્રમ, એ
કર્ણના સારથિને બધા નામના બાણેકરી રથના ઉંટડા ઉપરથી પાડી ના-
ખ્યો. અને હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, તીક્ષ્ણ બાણેએકરી ચાર શ્વેત ઘોડાને મારી
ખાખ્યા તથા ધ્વજ અને રથને સો પ્રકારે કાપી તમારા પુત્રના જોડાં ક-
ર્ણને રથ રહિત કર્યો. હે રાજન્, તે પછી વ્યાકુલ ચિત્તવાળા તમારા તે
મહારથિઓ કર્ણપુત્ર નૃપસેન, મદ્રદેશનો અધિપતિ શલ્ય અને દ્રોણપુત્ર અ-
શ્વત્થામા સર્વ તરફથી શિનિપૌત્ર સાલકિને વીંટી વળ્યા. તે પછી ચોતર-
ફથી આકુળ થએલું સર્વ કાંઈ પણ જણાયું નહિ. તે રીતે સાલકિએ
શૂર સૂતપુત્ર કર્ણને રથ રહિત કરવાથી હે રાજન્, તે સમયે સર્વ સૈ-
ન્યોમાં મોટો હાહાકાર થયો. અને હે રાજન્, સાલ્યત એવા સાલ્યકિએ બા-
ણોવડે રથરહિત કરેલા તથા બાલ્યાવસ્થાથી આરંભી તમારા પુત્રની મિ-
ત્રાઈને માનતો તથા રાજ્યને અપાવનાથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો એવો
કર્ણ પણ નિઃશ્વાસ નાખતો થકા જલદી દુર્યોધનના રથ પ્રત્યે બેઠો. હે
પાર્થિવ, તે રીતે કર્ણને રથ રહિત કરી દુઃશાસન આદિ શૂર એવા
તમારા પુત્રોને બીમૈ અને કુતિપુત્ર અર્જુનને કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો જીતે-
દ્રિય એવો સાલકિ પ્રહાર કરતો હતો; તથા રથરહિત અને વિઠ્ઠલ ક-
રતો હતો પણ પ્રાણુરહિત કરતો ન હતો. કેમકે બીમસેને તમારા પુત્રોના
વધની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે અને છૂતમાં કુતિપુત્ર અર્જુનને કર્ણના વધની પ્ર-
તિજ્ઞા કરેલી છે, તે સમયે કર્ણ છે મુખ્ય જેમાં એવા તે મહારથિ દ્રોણ-
પુત્ર અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા અને ખીન્ન પણ મહારથિઓ સાલકિને હણવા
માટે યત્ન કરતા હતા; તોપણ તેના વધવિષે સમર્થ થતા ન હતા. ઉત્તમ
લોકને અને ધર્મરાજનાં પ્રિયને ઇચ્છતા એવા સાલકિએ એક ધનુર્ધરવડે હ-
જારો ઉત્તમ ક્ષત્રિયોને જીત્યા. શૌર્યમાં કૃષ્ણ અને અર્જુનની સમાન એવો
શત્રુઓને તપાવનાર સાલકિ તમારાં સર્વ સૈન્યોને હસતો હોય નહિ શું!
તેમ જીતતો હતો. હે નરશ્રેષ્ઠ, લોકમાં કૃષ્ણ, કુતિપુત્ર અર્જુન તથા શિ-
નિપૌત્ર સાલકિ એ ત્રણ ધનુર્ધરનારાઓ છે, પણ એથી નથી. ધૃતરાષ્ટ્ર
પૂછે છે-હે સંજય, દાઝક સારથિવડે યુક્ત પોતાના બાહુબળેકરી ગર્વવાનું
એવા સાલકિએ જીતવાને અશક્ય એવા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણના
રથ પ્રત્યે બેસી કર્ણને રથરહિત કર્યો પણ શત્રુઓને તપાવનાર

એવો સાત્યકિ ખીજ રથ પ્રત્યે ઝેઠોકે નહિ એ સંક્ષિપ્તવાને* ધમ્મુ છું અને તે સાત્યકિને અસહ્ય માતુછું માટે મને તે કહે. કારણ કે 'તું' કહેવાને કુશળ છે, સંજય કહે છે—હે રાજન્, જેમ થયેલું છે તેમ સાંભળો. હે વિ-શાંપતે. મહા બુદ્ધિમાન દારકના નાનાભાઈએ કલ્પનાની વિધિવડે કલ્પેલા લોહાનાશ્વને સોનાના પટ્ટાએકરી ખનાવેલો છે કૂંચર જેનો હજારો તારા વડે વ્યાપ્ત, સિંહ છે ધ્વજોમાં જેના એવા પતાકાવાળો, સેનામય આભૂષણ અને સાજવાળા ઘોડાઓવડે યુક્ત. સર્વ શખ્દોને ઉક્ષંપન કરી જનાર, દૃઢ વિચિત્ર, કાંચને સજ્જ કરેલો ચંદ્રમા સરખા ઘોડાઓમાં મુખ્ય એવા સિંધુ દેશના ઘોડાવડે યુક્ત, ઘંટાના સમુહવડે આકુળ શખ્દવાળો, શક્તિ ને તોમર-રૂપિ વિજળીવાળો, બહુ શસ્ત્રના સામાનયુક્ત એવા યુદ્ધ સંબંધી દ્રવ્યોએ-કરીયુક્ત અને મેધ સરખા ગંભીર શખ્દવાળો એવો જે રથ, તે પ્રત્યે જ-લદી બેસીને શિનિપૌત્ર સાત્યકિ તમારા સૈન્ય સમીપ દોડ્યો અને દારક ઈ મ્હા પ્રમાણે કૌશલ એવા શ્રીકૃષ્ણની સમીપ ગયો. હે રાજન્, કહ્યુંને પણ શંખ અને ગો ક્ષિર સરખા શ્વેત, વિચિત્ર, કાંચનવડે સજ્જ કરેલો અતિ વેગવાન એવા ઉત્તમ ઘોડાઓથી યુક્ત સોનાના કમ્બર પટાવાળા ધ્વજો સહિત કલ્પેલ છે યંત્ર અને પતાકાઓ જેમાં અને સારો જેનો સારથિ છે તથા બહુ શસ્ત્રના સામાન વાળો એવો જે ઉત્તમ રથ તેને બેઠ કયો, કહ્યું પણ તે રથ પ્રત્યે બેસી શત્રુઓ સામે દોડ્યો, એ સર્વે જે તમે મને પૂછો છો તે કહ્યું. ફરીને પણ તમારા અન્યાયથી થયેલા આ ક્ષયને સાંભળો. બીમસેને તમારા એકત્રીશ પુત્રોને નિરંતર વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર એવા દુર્મુખને આગળ કરી નાશ કર્યા. અને હજારો શૂરાઓને સાત્યત એવા સાત્યકિએ તથા અર્જુને બીજમપીતામહ અને ભગદત્તને આગળ કરી હણ્યા. હે ભારત હે રાજન્, એ પ્રમાણે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે આ ક્ષય થયો.

॥ મીષ્મપ્રમુલતઃકૃત્વાભગદત્તંચમારત ॥

॥ એવમેષક્ષયોઽત્તોરાજન્દુર્ભત્રિતેતવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्गसात्यकियुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

દુતરાષ્ટ્રઙ્વાચ મ્મ તથાગતેષુશૂરેષુતેષામમચસંજય ॥

॥ કિંવૈમીમસ્તદાકાષીસ્તન્મમાચક્ષવસંજય ॥

દુતરાર્ષ્ટ્ર પૂછે છે—ટે સંજય, તે પ્રભાણે તેઓના અને મારા શૂરાઓના જવાથી તે સમયે બીમે શું કર્યું? તે હે સંજય મને કહે. સંજય કહે છે—રથ રહિત થયેલો અને કર્ણના વાક્યશ્રવ્યેકરી પીડા પામેલો બીમસેન અમર્યને વશ પામ્યો થકો અર્જુન પ્રત્યે વાક્ય બોલ્યો. હે ધનંજય, તારા જોતાં વારંવાર હે નમુછીઆ હે મૂઠ, હે ઉદર પોષણ કરનાર, હે અકૃતાશ્વ, હે બાલ, હે સંગ્રામમાં બચે કરી વિઠ્ઠળ તું યુદ્ધ કર માં. એ રીતે કર્ણે મને કહ્યું. હે ભારત, એ રીતે કહેનારો પુરૂષ મારે વધ કરવો યોગ્ય છે. એ વ્રત હે મહાબાહો, મેં તમારી સાથે કરેલું છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, તે રીતે જેમ મારું વ્રત છે, તેમજ તમારું છે એમાં સંશય નથી માટે હે નરશ્રેષ્ઠ; તેના વધસારે મારાં વચનને સંભાર અને હે ધનંજય, જેમ મારું તે વચન સત્ય થાય તેમ કંર. બીમનું તે વચન સાંભળ્યા પછી અમીત પરાક્રમવાળો અર્જુન સંગ્રામ વિષે કર્ણની સમીપ જઈ કહેવા લાગ્યો કે હે કર્ણ હે કર્ણ હે વૃથા દક્ષિવાળા, હે સૂતપુત્ર, હે પોતાની સ્તુતિ કરનાર, હે અધર્મ બુદ્ધિવાળા, જે તને હાલ કહુ છું તે મારાથી સાંભળ. હે રાધાપુત્ર, યુદ્ધમાં શૂર પુરૂષોનું બે પ્રકારનું કર્મ છે. એક જય અને પરાજય. વળી તે પશુ યુદ્ધ કરતો એવો જે ઇન્દ્ર તેને પશુ અનિલ છે. મરવાને ઇચ્છતો રથ રહિત થએલો ને વિકલ ઇન્દ્રિયવાળો એવો જે તું તેને મારે મારવા યોગ્ય જાણી જીતીને સાત્યક્રિએ જીવતો મૂકી દીધો. તે તું પોતાની ઇચ્છાવડે રણભૂમિમાં યુદ્ધ કરતો એવો જે મહા બળવાન બીમ તેને કોઈરીતે રથરહિત કરીને જે તું રક્ષ બોલે છે એ તારો મોટો અધર્મ છે અને તે દુર્નનનું આચરણ છે. કેમકે નરશ્રેષ્ઠ એવા શૂરા સત્પુરૂષો શત્રુને જીતી બડબડાટ કરતા નથી અને દુર્વચન કહેતા નથી, તેમ કાષ્ટને નિંદતા પશુ નથી. હે સૂતપુત્ર, તું તો તે તે બહુ સંગતિત્વગરનું ન સંભળાય એવું વિચાર્યાવિનાનું ચપલ પશુથી વચન બોલે છે, તેથી તુચ્છ ગાનવાળો જાણ્યો છે. યુદ્ધ કરતો પરાક્રમી શૂર અને આર્યનાં વ્રતવિષે પ્રીતિવાળો એવો જે બીમ તેને સર્વ સૈન્યોના, કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણના અને મારા જોતાં જે અપ્રિય તે કહ્યું, તે તારું વચન સત્ય નથી. કેમકે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર બીમસેને તને ધણી વાર રથ રહિત કરેલો છે અને કર્ણ પશુ તને કાંઈ વાક્ય કહ્યું નથી, જેથી

તે બીમસેનને બહુ રક્ષ સંભળાવ્યું અને મારા ન જોતાં જે તમે સુભ-
 દ્રાના પુત્રને હણ્યો, તેથી આ ગર્વનાં કૃણને તત્કાળ પામ. હે દુષ્ટ યુદ્ધિ-
 વાળા, તેં જે તેનું ધનુષ કાપ્યું તે પોતાના નાશ માટેજ. ને હે મૂઠ, તે
 માટેજ મારે ચાકર, પુત્ર અને બાંધવો સહિત તને મારવો છે. સર્વ કૃ-
 ત્યોને હરી લે; કેમકે તને મોટું ભય પ્રાપ્ત થયું છે. સંગ્રામવિષે તારા જો-
 તાં વૃષસેનને મારનાર છું, યુદ્ધિના મોહેકરી જે બીજા રાજાઓ પણ મારી
 સમીપ આવશે તે સર્વને મારીશ. તે સત્યવચનેકરી હું આયુધ લઉં છું. હે
 મૂઠ, યુદ્ધિ રહિત અને સંગ્રામવિષે અતિ માનવાળો એવો જે તું તેને
 નાશ પામેલો જોઈ મૂઠ એવો દુર્યોધન અતિ તાપ પામશે. ઐરીતે અ-
 નુનું કર્ણના પુત્રનો વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવાથી તે સમયે રથિઓનો
 અતિ મોટો રણસંકુલ શબ્દ થયો. એ પ્રમાણે મહાભયાનક તે આકુલ
 સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે મંદ જેના કિરણ થયા છે એવા સૂર્ય અસ્તાચલપ્રત્યે
 ગયા. હે રાજા, તે પછી સંગ્રામના અગ્રભાગમાં રહેલાં અને પ્રતિજ્ઞાને
 તરી ગયેલા એવા અનુનને મળી ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણ એ અનુનને
 કેહેવા લાગ્યા કે હે અનુન, બહુ સાદું થયું કે તેં મોટી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ
 કરી અને બહુ ઠીક થયું કે તેં પુત્રસહિત પાપિ વૃદ્ધક્ષત્રને માર્યો. હે ભા-
 રત અનુન, યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્રના સૈન્યને પામીને દેવસેના પણ દુઃખ પામે
 એમાં કશો પણ વિચાર કરવો પડે તેમ નથી. હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, લોકનેવિષે
 વિચાર કરતો એવો હું કાઈ ઠેકાણે તું સિવાય તેવા પુરૂષને નથી દેખતો
 કે જે આ સૈન્યનીસાથે યુદ્ધ કરે. મોટા મહિમાવાળા તારી બરોબર અને
 અધિક એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનના કારણથી ધણા રાજાઓ મળેલા
 હતા. સજ્જ થએલા ક્રોધ પામેલા તેઓ રણભૂમિમાં તને પામી પાછા
 જતા ન હતા. તારું શૌર્ય અને બળ રૂદ્ર, ઈન્દ્ર અને કાળની ઉપમા અ-
 પાય એવું છે. શત્રુને તપાવનાર એવો તું એકલો આજે જેવા પરાક્રમને
 કરતો હતો, એવા પરાક્રમને રણભૂમિમાં કરવા કોઈપણ શક્તિમાન નથી.
 આ પ્રમાણેજ સગાંવાદાલાંસહિત દુરાત્મા એવા કર્ણને માર્યા પછી જીતેલા
 છે શત્રુ જેણે અને હણાએલા છે શત્રુ જેના એવો જે તું તેને ફરીને હું વ-
 ધાવિશ. એ પ્રમાણે કેહેતા એવા શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે અનુન બોલ્યો. હે માધવ,
 તમારા અનુગ્રહથી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી તરાય એવી પ્રતિજ્ઞાને મેં
 તરી. હે કેશવ, જેઓના તમે નાથ છો તેઓનો જેમાં આશ્ચર્ય નથી તેવો

જય છે. હે સમર્થ વૃષ્ણિમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ, તમારા અનુગ્રહથી યુધિષ્ઠિર સમગ્ર પૃથ્વીને પામશે તે તમારેજ મહિમા અને તમારેજ વિજય છે, અને હે મધુસૂદન એવા શ્રીકૃષ્ણ, જમારેજ નિરંતર વધાવવા યોગ્ય અમે છીએ, એ રીતે અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ પછીથી ઘોડાઓને ધીરે વધાવતા થકા અર્જુનને કૂંર એવું મોટું યુદ્ધ દેખાડતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે અર્જુન, યુદ્ધમાં પ્રખ્યાત એવા જયને અને મોટા વશને ઈચ્છતા એવા શૂરા રાજાઓ દ્વારા બાણોએ હણાતા થકા પૃથ્વીવિષે શયન કરે છે, જેઓનાં શસ્ત્ર અને આભરણો પડી ગયેલાં છે, જેઓના ઘોડા રથ અને હાથિઓ કપાએલા છે, જેઓનાં મર્મસ્થાન છિન્નભિન્ન થયાં છે એવા પરમ વિવ્હળપણાને પામેલા સજીવ અને નિર્જીવ રાજાઓ ધણી કાંતિવડે યુક્ત છે, તેથી નિર્જીવ રાજાઓ પણ સજીવ રાજાઓસરખા જણાય છે. તે રાજાઓના સુવર્ણ પૂંખવાળા બાણોએકરી, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોએકરી, વાહનોએકરી અને આયુધોએકરી ભરાએલી પૃથ્વીને જો. બખ્તર, ચર્મ, હાર, કુંડળસહિત એવાં મસ્તક પાધડીઓ, મુકુટમાળાઓ, ચૂડમણી, વસ્ત્રો, કંઠસૂત્રો, બાજુબંધો, કાંતિવાળાં નિષ્ક નામનાં આભૂષણો અને વિચિત્ર એવાં જે બીજાં આભરણો તેઓવડે પૃથ્વી શોભે છે. હે ભરત-શ્રેષ્ઠ અર્જુન, રથના નીચલ્યા ભાગ, ભાથા, પતાકા તથા ધ્વજ, ઉપરકર લાંગલના દડેકરી શોભિત એવા લાંગલ કપાએલાં વિચિત્ર ચક્ર, બહુ પ્રકારના ચક્રના અવયવો, ધુંસરાં, જોતરાં, મોરપિચ્છ, ધનુષ, સાયક, હાથિઓની ચિત્ર વિચિત્ર મુલ, આસનો, ભોગળ, અંકુશ, શક્તિઓ, બિંદિપાલ, તૂણ, શૂલ, પ્રસ્થ, પ્રાસ, તોમર, કુંત, થાં, શત્રૂની, જુશંડી ખડ્ગ, પરશુ, મુસલ, મુર્દાર, ગદા, કુણ્ડલ, સુવર્ણયુક્ત ચાલુક, ધંટાઓ, જૂદી જૂદી જાતનાં હસ્તિઓનાં આભૂષણ, માળાઓ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં આભરણ * અને મહામૂલ્યવાળાં જે પડેલાં વસ્ત્રો તેઓવડે પૃથ્વી જેમ ગૃહોવડે શરદ્મસુસંધિ આકાશ શોભે તે સરખી શોભે છે. પૃથ્વીવિષે પૃથ્વીના કારણથી હણાએલા રાજાઓ પ્રિય એવી સ્ત્રીની પેઠે પૃથ્વીને અંગોવડે આલિંચન કરી સુતા છે. પર્વતનાં શિખરોસરખી કાંતિવાળા એરાવતની ઉપમા અપાય એવા અને શસ્ત્રના વાગવાથી કપાએલાં મુખોએકરી ભોહિને સ્વતા એવા જે આ હાથિ તેઓને ગુફાઓના મુખોએકરી ગેરના ખાણિને સ્વતા એવા પર્વતોની પેઠે બાણોએ હણાએલા જો. હેવીર, ઉભે

રહે અને નમ્ર અવા તુ પૃથ્વીવિષે પડેલાં સુવર્ણનાં આભૂષણેથી શોભતા ઘોડાઓને જો. તેમજ હે સમર્થ કુન્તિપુત્ર, ગંધર્વનગરે તુલ્ય. આકારવાળા જેઓના ધણી હણાએલા છે, જેઓના ધ્વજ, પતાકા અને ચુકના અવયવો કપાએલા છે, જેઓનાં ચક્ર ગયેલાં છે, જેઓના સારથિ હણાએલા છે, જેઓના કુખડા અને ધુસરાં કપાએલાં છે, જેઓના લાંગલદંડ ભામેલા છે અને જેઓને વિમાનની ઉપમા અપાય એવા સુંદર રથોને જો. હે શુર મહાબાહુ અર્જુન, હણાએલા હજારો પાયદળને ચર્મધારિ લોહિથી ભિંજાએલા સર્વ અંગવડે પૃથ્વીને આગ્રિગન કરી સુતેલા ને રજવડે છવાએલા છે કેશ જેઓના એવા જે ધનુર્ધારી યોદ્ધાઓ તેઓને તારા ધ્વાજોએકરી ભેદાએલ દેહવાળા જો. હે નર શ્રેષ્ઠ અર્જુન, નાશ કરેલા હાથિ, રથ અને ઘોડાઓવડે સંકુલ, લોહિ, ચરખી ને માંસવડે વધેલો છે ગારો જેમાં એવું તથા નિશાયર, કૂતરાં, વર અને પિશાયને હર્ષ આપનાર, દુઃખેકરી જેવાય એવું જે પૃથ્વીતલ તેને જો. હે સમર્થ અર્જુન, રણગણવિષે યશને વધારનાર એવું આ મોટું કર્મ તારેવિષે અને મહાસંગ્રામમાં દૈત્યદાનવોને હણનાર દેવમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે ઈદ્ર તેનેવિષે યોગ્યજ છે. સંજય કહે છે—એ રીતે રણભૂમિ અર્જુનને દર્શાવતા થકા હર્ષ પામેલા પોતાના માણસોથી મુક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણ પાંચજન્ય નામના શંખને વગાડતા હતા. મુકુટવાન એવા અર્જુનને પ્રત્યક્ષ શત્રુની ભૂમિને ખતાવતા, શત્રુઓને હણનાર એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ અભત શત્રુ એવા પાંડુપુત્ર મુધિશિરને પામીને જયદ્રથને હણ્યો એવું નિવેદન કરવા લાગ્યા.

॥ સદર્શયન્નેવકિરીટિનેડરિંહાજનાર્દનસ્તામરિભૂમિમંજસા ॥

॥ અજાતશત્રુંસમુપેત્યપાણ્ડવંનિવેદયામાસહતંજયદ્રથં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि गुर्जरभाषायां

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતોરાજાનમમ્યેત્યધર્મપુત્રંયુધિષ્ઠિરં ॥

॥ ववंदेसप्रवृष्टात्माहतेपार्थेनसैषवे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે પછી કુન્તિપુત્ર અર્જુનને સિંહુદેશના શુભ જયદ્રથને મારવાથી પ્રસન્ન મનવાળા તે શ્રીકૃષ્ણ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર

રાગને પામીને વંદન કરી બોલ્યા કે, હે નરસિંહ રાજેન્દ્ર, બહુ સારું થયું કે જોનો શત્રુ હણાયો એ એવા તમને વધાવું છું. બહુ સારું થયું કે તમારો નાનો બાઈ અર્જુન પ્રતિજ્ઞાને તરી ગયો. હે ભારત, શ્રીકૃષ્ણ એ પ્રમાણે કહેલા હર્ષ પામેલા પારિકાના પૂરને જીતનાર એવા તે યુધિષ્ઠિરરાજ તે સમયે રથમાંથી ઉતરી આનંદના અશ્રુથી ભિન્નબોલા થયાથકા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને મળ્યા. શુભ કમળસરખી કાંતિવાળા મુખને સ્વચ્છ કરી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે અને પાંડુપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે બોલ્યા કે, હે કમળતુલ્ય નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ; તમારાથી અપ્રિય સાંભળીને જેમ સમુદ્રને તરી જવા ઈચ્છા કરનારે પુરૂષ પાર પામે નહિ, તેમ હું હર્ષના અંતને પામતો નથી; બુદ્ધિમાન અર્જુને આ ધણું આશ્ચર્ય કશું છે. બહુ સારું થયું કે સંગ્રામવિષે મહારથિઓને ભારરહિત થએલા જોઈ છું. બહુ સારું થયું કે પાપી પુરૂષમાં અધમ એવો સિંધુદેશનો રાજા મરાયો. હે કૃષ્ણ, હર્ષની વાત છે કે તમે રક્ષા કરેલા તથા પાંડી જયદ્રથને મારનાર એવા અર્જુને મારી મોટી પ્રીતિ સંપાદન કરી. હે ગોવિંદ, તોપણ અમને અતિ આશ્ચર્ય નથી. કમકે જેઓના તમે આશ્રયરૂપ છો તેઓને ત્રણ લોકમાં કશું પણ દુઃખેકરી કરાય તેમ નથી. હે મધુદૈત્યને નાશ કરનાર ગોવિંદ, સર્વ લોકના શુર એવા તમે જેઓના નાથ છો એવા ઈમે તમારા અનુગ્રહથી શત્રુઓને જીતશું. હે શ્રીકૃષ્ણ, નિત્ય અમારાં પ્રિય અને હિતને વિષે તમે રક્ષા છો તેથી તમારો આશ્રયકરી અમોએ અસુરોના વધમાં ઈન્દ્રનો આશ્રય કરી દેવતાઓએ જેમ સંગ્રામવિષે શસ્ત્રનો ઉદય કર્યો હતો તેમ કર્યો છે. હે જનાર્દન એવા શ્રીકૃષ્ણ, દેવતાઓએ પણ આ કર્મ ન થઈ શકે તેવું છે, માટે તમારાં બુદ્ધિબળને વીર્યવડે આ અર્જુને કશું છે. હે કૃષ્ણ, બાલ્યાવસ્થાથી માંડી જ્યારથી મનુષ્યોથી ન કરાય એવાં દિવ્ય મોટાં કર્મને સાંભળતો આવ્યો છું ત્યારથીજ શત્રુઓને હણાયેલા જાણતો આવ્યો છું અને પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થએલી જાણતો આવ્યો છું. હે શત્રુને નાશ કરનાર કૃષ્ણ, તમારા અનુગ્રહથી થએલા પરાક્રમેકરી ઈન્દ્ર હજારો દૈત્યોને મારી દેવતાના અધિપતિપણને પામ્યો છે. હે ઋષીકેશ એવા શૂર શ્રીકૃષ્ણ, તમારા અનુગ્રહથી પોતાના માર્ગવિષે રહેલું સ્થાવર જંગમ એવું જગત્જપ અને હોમવિષે વર્તે છે. હે મહાબાહો નરોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્વે સર્વ આ જગત્ અધકારમય એક સમુદ્રરૂપ હતું તે તમારા અનુગ્રહથી

સ્પષ્ટ નામ રૂપપણાને પ્રાપ્ત થયું. હે ઋષીકેશ કૃષ્ણ, સર્વલોકના સદ્ગુણ પરમાત્મા નાશુરહિત એવા જે તમે તેને જેઓ જૂએ છે તેઓ ક્યારેય પણ મોહ પામતા નથી. પુરાણ પરમ દેવ દેવતાઓના પણ દેવ સનાતન અને સુરસુર એવા જે તમે તેને જેઓ પામ્યાં છે તેઓ ક્યારેય પણ મોહ પામતા નથી. હે ઋષીકેશ કૃષ્ણ, આદ્યંતરહિત દેવલોકના કરનાર, બ્રહ્મ-રહિત એવા જે તમે તેને જે ભક્તો પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ દુઃખોને તરી ગય છે. માયાથી પર, નિત્યસિદ્ધ સર્વ શરીરોવિષે રહેલા બ્રહ્માદિ દેવતાઓની બુદ્ધિના પણ વિષયરૂપ નહિ એવું જે કંઈ છે તે રૂપ એવા સર્વોત્કૃષ્ટ તમે, તેને પા-મનારો જે પુરૂષ છે તેને પરમ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેને આર વેદ ગાય છે અને જે વેદોમાં ગવાય છે તે મહાત્માને પામી ઉત્તમ સંપત્તિને પામું છું. હે પરમેશ, હે પરેશ, હે તીર્થંગીશ, હે નરેશ્વર, હે સર્વેશ્વર, હે ઈશ્વરેશ, હે ઈશ, હે પુરૂષોત્તમ તમને નમસ્કાર કરું છું, હે રૂદ્ર અને રાજાઓના ધર્મના પ્રભો, હે માધવ, હે સર્વન્ન જન્મ અને નાશરૂપ, હે સર્વાત્મનુ, હે વિશાલ નેત્રવાળા તમે વૃદ્ધિ પામે. જે ધનંજયના સખા છે, જે ધનંજયના હિતકારી છે અને જે ધનંજયની રક્ષા કરનાર છે, તેને પામી પુ-રૂષ સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે. હે પાપરહિત શ્રીકૃષ્ણ, તમારાં ચરિતને જાણનાર પુરાણર્ષિ માકેડેય મુનિએ પૂર્વે તમારું મહાત્મ્ય અને સત્યપણું કહ્યું છે. અસિત દેવલ મહાતપસ્વી નારદ અને મારા પિતામહ વ્યાસ તમને ઉત્તમ વિધિરૂપ કહે છે. તમે તેજ છો, તમે પરબ્રહ્મ છો, તમે સત્ય અને મોહું તપ છો, તમે શ્રેય, તમે ઉત્તમ યશ તથા જગત્તું કારણ છો, તમે આ સર્વ સ્થાવર અને જંગમ એવું જગત્ત્વ સ્વજેલું છે, તે ફરીને પ્રાપ્ત થએલા પ્રલયકાલમાં તમારા પ્રત્યેજ પ્રવેશ કરે છે. હે જગત્પતે, વેદને જાણનાર મનુષ્યો તમને આદિ અંતરહિત દેવ, વિશ્વના ઈશ, ધાતા, અંજ, અવ્યક્ત ભૂતાત્મા, મહાત્મા, અનંત અને વિશ્વતોમુખ્ય એવા કહે છે. દેવતાઓ પણ ગુણ, આદિ, જગત્તા પતિ, નારાયણ, ઉત્તમદેવ, પર-માત્મા, ઈશ્વરચાનના કારણરૂપ, હરિ, વિષ્ણુ, મોક્ષ ઈચ્છનારાઓને પરમ-આશ્રયરૂપ, પર, પુરાણપુરૂષ, અને પુરાતન એવા જે બ્રહ્માદિ દેવ તેના

• મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા જે તમે તેને જાણતા નથી. આ પ્રમાણે થએલાં, થતાં અને થનાર એવા તમારા ગુણોની અને કર્મની આ લોકમાં તથા સ્વર્ગ-લોકમાં પણ સંખ્યા નથી. સર્વ ગુણયુક્ત અમારા સ્નેહિ એવા જે તમે તેનો

આશ્રય અમેઝ્યે કર્યો છે. માટે ઈંદ્ર દેવતાઓ જેમ રક્ષા કરવા યોગ્ય છે, તેમ તમારે અમે ચોતરફથી રક્ષા કરવા યોગ્ય છીએ. આ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરનાં વચ્ચન સાંભળી મહાયજ્ઞવાળા હરિ એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ યોગ્ય આ વચન બોલ્યા. હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, તમે ઉઘ તપવડે, પરમ ધર્મવડે, સન્નતતાથી અને સરલતાથી પાપી જ્યદ્રથને હણ્યો. તમારા ધ્યાનયુક્ત જીવિ એવા અર્જુનને હજારો યોદ્ધાઓને હણીને જ્યદ્રથને માર્યો; કુશલતામાં બાહુબળમાં અસંખ્યભવિષે શીઘ્રતાવિષે અને સદૃશ બુદ્ધિપણાવિષે કોઈ ઠેકાણે પણ અર્જુન સમાન બીજો નથી. હે ભરત શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, તે આ તમારા ભાઈ અર્જુનને આજે રણભૂમિમાં સૈન્યનો નાશ કરી સિંધુદેશના રાજાનું મસ્તક હરિ લીધું. હે વિશાંપતે, શ્રીકૃષ્ણના કબ્બા પછી પ્રભુ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર જીતનાર સ્વભાવવાળા અર્જુનને મળી તેના મુખને લોહી આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે હે અર્જુન તેં ઈંદ્ર સહિત એવા દેવતાઓએ પણ સહન ન થાય એવું અતિ મોટું અસહ્ય કર્મ કર્યું. હે શત્રુને હણનાર અર્જુન, બહુ ઠીક થયું કે તું ભારરહિત અને જેનો શત્રુ હણ્યોએલો છે એવો થયો અને બહુ ઠીક થયું કે તેં જ્યદ્રથને હણી આ પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરી. એવી રીતે મુડાકેશ અર્જુનને કહી મહાયજ્ઞવાળા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે પુણ્યગંધવાળા હાથે કરી અર્જુનને પૃથ્વ ભાગમાં સ્પર્શ કર્યો. એ પ્રમાણે તે વખતે મહાત્મા કેશવ ને પાંડવ એવા તે બે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન તે પૃથ્વી પતિ એવા યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે બોલ્યા કે હે શત્રુઓને નાશ કરનાર ભારત યુધિષ્ઠિર, તમારા કોપરૂપ અગ્નિવડે પાપી જ્યદ્રથ રાજ દગ્ધ થયો અને રણભૂમિમાં અતિ મોટું એવું ધૂતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું સૈન્ય ઉદ્ધવન કરાયું, તમારા ક્રોધેકરી હણાયલા આ કૌરવો, હણાય છે હણાયા છે, અને હણાશે. હે વીર યુધિષ્ઠિર, ક્ષેપ દષ્ટિવડે નાશ કરનાર એવા જે તમે તેને કાપાવીને મિત્ર અને મધુંઓસહિત એવે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન સંગ્રામવિષે પ્રાણ બોલો. પ્રથમ તમારા ક્ષેપવડે હણાએલા દેવતાઓએ પણ અતિ દુઃખેકરી જીતાય એવા કૌરવોના પિતામહ ભીષ્મ, બાણની શય્યાને પ્રાપ્ત થયા થકા શયન કરે છે. હે પૂંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર, જેઓનાવિષે તમે કોપાયમાન થયાછો તેઓ નિશ્ચે મૃત્યુને વશ પામનાર છે અને સંગ્રામવિષે શત્રુઓને મારનાર એવા પણ જે તેઓ, તેઓનો વિજય દુર્લભ છે. હે માનદ યુધિષ્ઠિર, જેઓના વિષે તમે કોપવાન થાઓ છો તેનું રાજ્ય, પ્રાણ, લક્ષ્મી, પુલ અને જુદા

ભૂદા પ્રકારનાં સુખો નાશ પામે છે હે પરંતપ યુધિષ્ઠિર, નિશંતર રાજ-
ર્ષીમાં તત્પર એવા તમે ક્રોધ પામવાથી પુત્ર, પશુ અને બાંધવોસહિત કૌ-
રવોને નાશ થયેલા માનુ છું. એ રીતે તે અર્જુને કહ્યા પછી મહાબાહુ
ભીમસેન અને મહારથિ સાત્યકિ ગુરુ અને જ્યેષ્ઠ એવા યુધિષ્ઠિરને અભિ-
વંદન કરી બાણના ધાવડે ધાયલ થયેલા મહાધનુર્ધારિ પાંચાદ દે-
શના રાજવડે વિંટાએલા તે બે પૃથ્વી વિષેજ બેઠા, આગળ હાથ જોડી
રહેલા શૂરા તેઓને જોઈને હર્ષ પામેલા એવા કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને
સાત્યકિને વખાણવા લાગ્યા કે હે શૂર પુરૂષો, બહુ સાર થયું કે તમને
બેને દ્રોણરૂપિ આહવડે દુર્ધર્ષ અને હાદિંકયરૂપી મગરના સ્થાનરૂપ એવા સૈ-
ન્યરૂપિ સાગરથી મુક્ત થએલા જોડ છું. બહુ ઠીક થયું કે યુદ્ધમાં તમે
પૃથ્વીવિષે સર્વ રાજાઓને જીત્યા. હર્ષની વાત છે કે સંગ્રામમાં તમોને વિ-
જયવાળા જોડ છું. હર્ષની વાત છે કે મહાબલવાન દ્રોણ અને હાદિંકયને
સંગ્રામવિષે જીત્યા. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, ઠીક થયું કે રણભૂમિમાં તમોએ બાણોક-
રી કર્ણને પરાભવ પમાડ્યો અને શલ્યને વિમુખ કર્યો. ઠીક થયું કે સંગ્રા-
મમાંથી ફરી આવેલા રથિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં નિપુણ એવા જે તમે
બે તેઓને કુશળવાળા જોડ છું. મારા વાક્યને પાળનારા શૂર, મારા મોટા-
પણને આધિન એવા તમોને ઠીક થયું કે હું સૈન્યરૂપી સમુદ્રોથી તરેલા
જોડ છું. યુદ્ધને વખાણનાર શૂર અને યુદ્ધમાં પરાજય ન પામનાર એવા
તમોને હું મારાં વાક્યની સમ રહેલા હર્ષથી જોડ છું. હે રાજન, એ રી-
તે કહી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ અને ભીમસેનને મ-
ળ્યા તથા હર્ષથી અશ્રુ પાડ્યાં. હે વિશંપતે; તે પછી રણભૂમિમાંહર્ષ પા-
મેલું પાંડવોનું સર્વ સૈન્ય યુદ્ધ માટે મન કરવાં લાગ્યું.

॥ તતઃપ્રમુદિતંસર્વંબલમાસીદ્વિશંપતે ॥

॥ પાણ્ડવાનાંરણેદ્દષ્ટંયુદ્ધાયતુમનોદધે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे गु-
र्जरभाषायां मेकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

સંજયउवाच ॥ सैन्धवेनिहतेराजन्पुत्रस्तवमुयोधनः ॥

॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनो निरुत्साहो द्विषजये ॥

સંન્યા કહે છે—હે રાજન, સિંધુદેશનો રાજા જ્યદ્રથ હણાયા પછી તમારો પુત્ર દુર્યોધન જેનું અશ્રુથી ભરેલું છે મુખ એવો દીન અને શત્રુઓના જ્યવિષે નિરત્સાહ થયો તથા દુષ્ટ મનવાળો જેની દાઢ ભાગી ગએલી છે એવા સર્પની પેઠે નિઃશ્વાસ નાખતો દુષ્ટ સર્વલોકના અપરાધને ક્રૂરનાર એવો તમારો પુત્ર અતિ પીડા પામ્યો, યુદ્ધમાં જીજ્ઞસુ એવા અર્જુનને, બીમસેને અને સાત્વત એવા સાલ્વકિએ કરેલા બચાકર મોટા પોતાના સૈન્યના તે નાશને જોઈ, નિસ્તેજ, કૃશ, દીન અને અશ્રુરૂપે જેનાં નેત્ર બિંબાએલાં છે એવો તે દુર્યોધન, અર્જુનની સમાન પૃથ્વીવિષે યોદ્ધા નથી અને કોઈ પામેલા અર્જુનના યુદ્ધમાં ઉભા રહેવાને દ્રોણ, રાધાપુત્ર કર્ણ, અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય પણ સમર્થ નથી; એ રીતે હે મારિષ, માનવા લાગ્યો. સંગ્રામવિષે કૃતિપુત્ર અર્જુનને સર્વ મારા મહારથિઓને જીતી સિંધુદેશના રાજાને માર્યો. પણ કોઈએ તેને નિવાર્યો નહિ. કૌરવોનું આ મોટું સૈન્ય સર્વ પ્રકારે હણાએદુંજ છે. સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર પણ આનો રક્ષા કરનાર નથી. વળી જેનો આશ્રય કરી મેં સંગ્રામમાં શસ્ત્રનો ઉદ્ધમ કર્યો, તે કર્ણ પણ યુદ્ધમાં જીતાયો અને જ્યદ્રથ મરાયો. જેના બળનો આશ્રય કરી શાંતિને માગતા એવા અમ્યુત શ્રીકૃષ્ણ તેને હું તણુતુલ્ય માનું છું તે કર્ણ યુદ્ધમાં જીતાયો. હે ભરતબ્રેષ્ઠ રાજન, એ રીતે જેનું મન ગ્લાનિ પામેલું છે એવો સર્વલોકનો અપરાધી તમારો પુત્ર દુર્યોધન દ્રોણાચાર્યની પાસે ગયો અને પછી તે સર્વ કૌરવોના તે પ્રત્યે મોટા નાશને, વિજય પામતા એવા શત્રુઓને તથા તક્ષીન થયેલા એવા તમારા લોકોને કહેવા લાગ્યો—દુર્યોધન કહે છે—હે આચાર્ય, ભૂર્ધર્મભિષિજ્ઞ રાજાઓના મોટા નાશને જુઓ. મારા પિતામહ શૂર એવા બીષ્મને આગળ કરી તેને મારી પૂર્ણ મનવાળો અપુ વંચક શિખાંડી સર્વ પાંચાક્ષ દેશના યોદ્ધાઓ સહિત સેનાના અગ્રભાગ પ્રત્યે વર્તે છે. દુર્ધર્મ એવો જે તમારો બીજો શિષ્ય જ્યદ્રથ રાજા તેને પણ સાત અક્ષૌહિણી સેનાને હણીને સબ્યસાચિ એવા અર્જુનને હણ્યો. અમારા જયને ઈચ્છનાર ઉપકારિ યર્મરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગએલા મિત્રોના અનૃણપણને કેમ પામી શકે? જે રાજાઓ મારે માટે પૃથ્વીને ઈચ્છે છે, તેઓ પૃથ્વીના ઐશ્વર્યને તજી પૃથ્વી પ્રત્યે શયન કરે છે, તે હું નિંદિત પુરૂષ, મિત્રોના આવા નાશને કરી હજાર અશ્વમેધેકરીને પણ આત્માને પવિત્ર કરાવવા ઉત્સાહ પામતો નથી. લોભિ, પાપિ તથા

ધર્મને નાશ કરનાર એવો જે હું તેના દુઃખે કરી જીવાની ધ્વંષા કરનારા પુરૂષો યમુરાજના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. જેનું વ્રત નાશ પામેલું છે એવો મિત્રોનો દ્રોહ કરનાર જે હું તેને પૃથ્વી કેમ છિદ્ર દેવા મુમર્થ નથી થતી? જે હું, રૂધિરવડે જેનું અંગ છંદાએલું છે એવા યુદ્ધમાં હણાએલા રાજાએના મધ્યભાગમાં શયન કરી રહેલા ભીષ્મપિતામહને રક્ષા કર્યા સમર્થ થયો નહિ. માટે મિત્રને દ્રોહ કરનાર અનાર્ય પુરૂષ એવો જે તે હું તેને દુર્ધર્મ એવા પરલોકને જીતનાર ભીષ્મપિતામહ મળી શું કહેશે? પ્રાણને કારે મૂકી મારે માટે ઉદ્ધમવાળા મહારથિ ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિએ હણેલો જીવો. તેમજ કાંબોજદેશના રાજાને, અલંબુધને તથા ખીન્ન મિત્રોને હણાએલા જોઈ આજ મારે શો જીવવાથી અર્થ છે. મારે માટે ટંટો કરનારા, પાછુમુખ ન કરનારા, મારા શત્રુઓને જીતવા અતિશક્તિવડે યત્ન કરનારા જે શૂરાઓ હણાએલા છે, હે પરંતપ દ્રોણ, તેઓનાં ઋણને આજે તરી જઈ યમુના નદી પ્રત્યે તેઓને જીવે કરી તૃપ્ત કરીશ. હે સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ, તમ પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને ઈષ્ટાપૂર્તે કરી, બળેકરી અને પુત્રોએ કરી સમખાઈ કહું છું કે રણભૂમિમાં પાંડવો સહિત તે સર્વ પંચાલ દેશના રાજાઓને મારી શાંતિ પામીશ અથવા મુકુટવાનુ એવા અર્જુને સંગ્રામમાં મારે માટે યુદ્ધ કરતા જે પુરૂષોને હણેલા છે, તે શ્રેષ્ઠપુરૂષો જ્યાં છે ત્યાં જઈશ અને તેની સમાન લોકપણને પામીશ. હે મહાગાહો દ્રોણ, આ સમયે ઠંજકો ન આપેલા મારા સહાય પુરૂષો મને ઈચ્છતા નથી. અને જેવી રીતે પાંડુપુત્રોને કલ્યાણરૂપ માને છે તેવી રીતે અમને માનતો નથી. યુદ્ધમાં સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા પાંડુપુત્રવડે પોતાનો મૃત્યુ કહેલો છે તોપણ તમે અર્જુનના શિષ્યપણાથી ઉપેક્ષા કરો છો એથીજ જેઓ અમારા જયને ઈચ્છા કરનારા હતા તે મૂર્ખ પુરૂષો હણાયા-હમણાં તો એક કર્ણનેજ અમારા જયને ઈચ્છનાર જોડેછું. જે મૂઠપુદ્ધિવાળો પુરૂષ મિત્રને જાણ્યાવગર યથાર્થપણાએકરી એ અમૂળ્યા મિત્રને મિત્રના જે કાર્યમાં જોડે છે તે કાર્ય તેનું નાશ થાય છે, તે સરખું ઉત્તમ મિત્રોએ, મોહથી ધનને ઇચ્છતો લોભિ, પાપિ અને મંદ એવો જે હું, તેનું આ કાર્ય કેરાયું. શૌર્યવાન એવો જયદ્રથ અને સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા હણાયો તેમજ મારે માટે લડતા એવા અભીષાહ, શુરસેન, શિયિ અને વસાતિરાજાઓ મુકુટવાનુ એવા અર્જુને હણ્યા માટે જ્યાં તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો છે ત્યાં હું

આજ નર્હશ. તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો વગર મને જીવિતવડે અર્થ નથી, તેથી પાંડુપુત્રોના આચાર્ય એવા તમે અમને આરા આપો.

॥ નહિમેજીવિતેનાર્થસ્તાનૃતેપુરુષર્ષમાન્ ॥

॥ આચાર્યઃપ્રાણ્ડુપુત્રાણામનુજાનાતુનોભવાન્ ॥

इति श्रीमहामारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनानुतापे गुर्जरभाषायां पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ सिंधुराजे हृते तात स मरे स न्यसाचिना ॥

॥ तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्धोमनस्तदा ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાતસંજય, યુદ્ધમાં અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી અને તેમજ ભૂરિશ્રવાને માર્યા પછી તે સમયે તમારૂં મન કેમ થયું હતું? તે અને કુરૂની સભામાં દુર્યોધને તે પ્રકારે કહેલા દ્રોણાચાર્ય, પછી તેને શું કહ્યું, તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભારત, સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને, અને ભૂરિશ્રવાને હણાએલા જોઈ તમારા સૈન્યોનો મોટો વ્યથાવાળો શબ્દ થયો. ને તેઓ તમારા પુત્રના સર્વ વિચારને નિંદવા લાગ્યા કે જે વિચારેકરી, હજારો બેઠા ક્ષત્રિયો હણાયા. દ્રોણ તો તમારા પુત્રનાં તે વચનને સાંભળી દુઃખિત છે મન જેનું એવા મુદ્દર્તવાર જેમ વિચાર કરે તેમ વિચાર કરી અતિ પીડા પામ્યાથકા બોલ્યા. દ્રોણ કહે છે—હે દુર્યોધન, અર્જુનને સંગ્રામવિષે જીતવાને અશક્ય નિરંતર કેહેતો એવો જે હું તેને વાગ્યાણેકરી આવી રીતે કેમ પ્રહાર કરે છે? મુકુટવાનું એવા અર્જુને રક્ષણ કરેલા શિખાડિએ જે બીજમને કૌરવોના યુદ્ધમાં માર્યા, એટલાવડેજ અર્જુનને જાણવાને પૂર્ણતા છે. દેવ અને દાનવોએ યુદ્ધમાં ન હણાય એવા બીજમને હણાએલા જોઈ ભારેજ મેં જાણ્યું કે, આ સેના છે નહિ. ત્રણ લોકવિષે પુરૂષોના મધ્યમાં જેને સર્વ શરૂપ માનતા તે શરૂ એવા બીજમ હણાયા પછી શું વિશેષ રહ્યું છે કે જેને સેવિએ. હે તાત દુર્યોધન, કુરૂઓની સભામાં શકુનિ જે પાસા નંખાવતો હતો, તે પાસા ન હતા પણ તમારા શત્રુઓને તપાવનારા તીક્ષ્ણ બાણ હતા, તે આ ક્રંતિપુત્રે નાખેલા બાણ હે તાત, દુર્યોધન અમને પ્રહાર કરે છે. પિદુરે કહેલા તમે તે અંશરૂપ બાણને જાણતા ન હતા, જય પામતા એવા પણ જે તમે તેના

હિતમાટે જે કલ્યાણકારિ વાણીને કહેતા ધીર એવા જે મહાત્મા વિદુર તેની તમે તે વાણી સાંભળતા ન હતા તેથી હે દુર્યોધન, તે વિદુરના વા-
ક્યના અપમાનથી તમારે સાર આ બાજુ કર મોટું કૂર કર્મ થાય છે, જે
મૂઠ માણસ ખરા સ્નેહિ લોકના હિતકારી વચનનું અપમાન કરી પોતાનાં
મતને કહે છે, તે થોડા વખતમાં શોક કરવા યોગ્ય થાય છે. જે તમે અ-
મારા જેતાં ઉત્તમ કુળમાં થએલા સર્વ ધર્મને અનુસરનાર સભામાં, લઈ
આવવાને યોગ્ય નહિ એવાં દ્રૌપદીને સભામાં લઈ આવી જે અધર્મ
કરતા હતા, તે અધર્મનું આ મોટું ફળ હે દુર્યોધન, પ્રાપ્ત થયું. જે ધૂ-
તમાં પાંડુના પુત્રોને અયોગ્યપણાથી જીતી તમે તે સમયે અરણ્યમાં
રૂઝમગનાં ચર્મરૂપિ જેનાં નજ છે એવા કરી કાઢ્યા હતા, તેનું આ ફળ
પ્રાપ્ત થયું, જે આ ન થયું હત તો પરલોકમાં તમે અધિક કલેશ પામત.
નિરંતર પુત્રોની પેઠે ધર્મને આચરતા એવા જે પાંડવો. તેઓનો લોકમાં
મારાથી અન્ય બ્રાહ્મણ એવો કયો જાણુંસં દ્રોહ કરે? પાંડવોનો આ કોપ
અકુનિસાથે તમે કુરૂની સભામાં ધૃતરાષ્ટ્રના સંમતથી કરાવ્યો. દુઃશાસનેકરી
સંયોગ પામેલો કર્ણવડે વૃક્ષ પામેલો એવો તે કોપ વિદુરના વાક્યનો અનાદર
કરી તમે વારંવાર તાળે કરાવ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો આશ્રય કરી
યજ્ઞ કરતા એવા સર્વ યોદ્ધા અર્જુનને વિંટી વળ્યા હતા, તે કેમ પરાભવ
પામ્યા. તથા તમારા મધ્યમાં તે જયદ્રથ કેમ હણાયો. હે કુરૂકુળમાં થ-
એલા દુર્યોધન, તમે કર્ણ, કૃપાચાર્ય, શલ્ય, અને અશ્વત્થામા જીવતા છતાં
સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ કેમ નાશ પામ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને ર-
ક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધ કરતા એવા સર્વ રાજાઓ તીવ્ર તેજને સેવે છે ને
તમારા મધ્યમાં તે જયદ્રથ કેમ હણાયો. હે દુર્યોધન, તે જયદ્રથ રાજા
મારેવિષે અને તમારે વિષે અર્જુનથી રક્ષણ ઈચ્છતો હતો. અને તે અ-
ર્જુનથી રક્ષણ પામ્યો નહિ, તેથી હું કોઈ જણુ આત્માના જીવિત સ્થાનને
દેખતો નથી. અને શિખડિએસહિત પંચાલ દેશના રાજાઓને હણ્યા વગર
ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પાપવિષે બૂડતો હોય નહિ શું તેમ આત્માને જોડેછું, તે માટે
હે ભારત દુર્યોધન, તાપ પામતો એવો જે હું તેને સિંધુદેશના રાજા જય-
દ્રથનું રક્ષણ કરવામાટે તમે અશક્ત થઈને શું પ્રહાર કરો છો. કલેશરહિત
જેનું કર્મ છે એવા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા પાંડુપુત્રના સુવર્ણના ધ્વજને ન
જોતો થકો, યુદ્ધમાં કેમ ભીષ્મના જયને ઈચ્છે છે, જ્યાં મહારથોના મ-

ધ્યમાં સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ અને ભૂરિશ્રવા હજારો ત્યાં શું શેષ રહ્યું માનો છો? હું પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન, જો દુર્ધર્ષ એવા કૃપાચાર્ય જીવે છે, અંતે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના માર્ગને પામ્યા નથી; તો તેનેજ હું વખાણું છું. હે કૌરવ્ય દુર્યોધન, તુમારા નાના ભાઈ દુઃશાસનના જોતાં જો ઠેકાણે દુઃખિકરી કરાય એવાં કર્મને કરતા એવા અને ઈન્દ્રસહિત એવા પણ દેવ-તાઓએ ન મારી શકાય તેવા બીજાને હજારોજોડા જોયા ત્યારેજ હે વૃષ, મેં આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે, પૃથ્વી તમારી નથી. હે ભારત દુર્યોધન, આ પાંડવ અને સુંજય રાજાઓનાં સૈન્ય મારા પ્રત્યે જોનાં થઈ આજ આવે છે. હે ભારત ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન, સર્વ પંચાલ દેશના રાજાઓને હણ્યાસિવાય કવચને છોડીશ નહિ અને અંગ્રામવિષે તમારું હિત કરીશ. હે રાજા દુર્યોધન, અંગ્રામવિષે મારા પુત્ર અશ્વત્થામાને કેહેજો કે જીવિતને રક્ષણ ક્રતા એવા તમે તેણે સોમક રાજાઓને છોડવા નહિ અને જો પિતાએ આજ્ઞા કરેલી છે તે વચનને પાળી તથા શમ, દમ, સત્ય અને આર્જવવિષે સ્થિરતા, ધર્મ, અર્થ અને કામવિષે કુશલ, ધર્મ તથા અર્થને પણ પીડા ન કરતો એવા ધર્મ જેમાં મુખ્ય છે એવાં કાર્યો કર. વારંવાર નેત્ર અને મનવડે વિપ્રોને સંતોષ પમાડ અને શક્તિથી માન; અને તેઓનું અપ્રિય કર નહિ, કેમકે તેઓ અમિતી જવાલાની ઉપમા અપાય તેવા છે. હે શત્રુને નાશ કરનાર રાજા દુર્યોધન, તમે વાગ્યાણુંકરી પીડા કરેશો એવો આ હું મોટાં યુદ્ધમાટે સૈન્યોપ્રત્યે પ્રવેશ કરું છું હે દુર્યોધન, જો તમે શક્તિમાન છો તો સૈન્યને પ્રાણો. રાત્રિવિષે પણ ક્રોધ પામેલા એવા કુર અને સુંજય રાજાઓ યુદ્ધ કરશે. એવી રીતે કહી સારપછી દ્રોણાચાર્ય, નક્ષત્રોનાં તેજને હરણ કરનારા સૂર્યની પેઠે ક્ષત્રિઓનાં તેજને હરણ કરતા થકા માંડવ અને સુંજય રાજાઓ પ્રત્યે ગયા.

॥ एवमुक्त्वाततःप्रायाद्द्रोणःपांडवसंजयान् ॥

॥ मूर्ध्नक्षत्रियतेजांसिनक्षत्राणामिवांशुमान् ॥

इति श्रीमहभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणवाक्ये
गुर्जरभाषायां एकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતોદુર્યોધનોરાજાદ્રોણેનૈવપ્રત્યોદિતઃ ॥

॥ અમર્ષવશમાપન્નોયુદ્ધાયૈવમનોદધે ॥

સંજય કહે છે—સાર પછી દ્રોણાચાર્યે એ પ્રમાણે કહેશે એવો દુર્યોધન ક્રોધને વશ પામ્યોથકો યુદ્ધમાટે મન કરવા લાગ્યો અને તે સમયે તો મારો પુત્ર દુર્યોધન કર્ણને કહેવા લાગ્યો કે જુઓ, કૃષ્ણ જેના સહાય છે એવા મુકુટવાન પાંડુપુત્ર અર્જુનને દેવતાઓએ પણ અતિ દુઃખેકરી બેદાય એવો જે આચાર્ય કરેશે વ્યૂહ, તેને બેદીને મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના તથા તમારા પ્રયત્ન છતાં મુખ્ય યોદ્ધાઓના જેતાં સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યો. હે રાધાપુત્ર કર્ણ, સિંહે જેમ હુદ્રમૃગ મારેલા હોય તેમ એક કુતિપુત્ર અર્જુનને યુદ્ધમાં પૃથ્વીવિષે ઉત્તમ એવા રાજાઓ માર્યા છે તે જુઓ, મેં અને મહાત્મા દ્રોણે પ્રયત્ન કરતાં છતાં ઈંદ્રપુત્ર અર્જુનને માત્ર સૈન્ય થોડું અવશેષ રહેલું કર્યું. દ્રોણાચાર્યનો યત્ન છતાં યુદ્ધમાં યત્ન કરતો એવો પણ અર્જુન અતિ દુઃખેકરી બેદાય એવા વ્યૂહને કેમ બેદે; તેમ વળી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી પ્રતિજ્ઞાના પારને પણ પામ્યો. હે રાધાપુત્ર કર્ણ, યુદ્ધમાં કુતિપુત્ર અર્જુનને ઈંદ્રસરખાં પરાક્રમવાળા ધણા રાજાઓને પૃથ્વીવિષે પાડેલા અને હણેલા જુઓ. હે શૂર કર્ણ, યુદ્ધવિષે યત્ન કરતા પરાક્રમિ એવા દ્રોણાચાર્યના ન ઈંચછતાં પાંડુપુત્ર અર્જુન અતિ દુઃખેકરી બેદાય એવા વ્યૂહને કેમ બેદે? હે શત્રુને હણનાર કર્ણ, મહાત્મા દ્રોણાચાર્યને અર્જુન નિરંતર પ્રિય છે, તેથી યુદ્ધ વગરજ એને અવસર આપ્યો, હે પરંતપ, મારામાં નિર્જીવપણીને જેતા એવા દ્રોણાચાર્યે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને અભય આપી તેને મારવાને મુકુટવાન એવા અર્જુનને સમય આપ્યો, જે પ્રથમ ઘર પ્રત્યે જવાને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને આજ્ઞા આપી હતી તો મનુષ્યોનો ક્ષય ન થાત. હે સંખા એવા કર્ણ, દ્રોણથી અભય પામીને અનાયું એવો જે હું તેણે જીવિતને ઈંચછતા ઘરપ્રત્યે જતા એવા જયદ્રથને રોક્યો. દુરાત્મા એવા આપણા સર્વના જેતાં રણભૂમિમાં ભીમસેનને પામી આજે મારા ચિત્રસેન આદિભાઈઓ નાશ પામ્યા. કર્ણ કહે છે—આચાર્યને નિંદો માં, કેમકે એ બ્રાહ્મણ પોતાના જીવિતને ત્યાગકરી બળ પ્રમાણે અને ઉત્સાહ પ્રમાણે પોતાની શક્તિવડે યુદ્ધ કરે છે, અને શ્વેત વાહનવાન એવો અર્જુન આચાર્યને જે ઉદ્ધંધન કરી વ્યૂહ પ્રત્યે

પેઠો, એમાં કોઈ રીતે પણ આચાર્યનો સૂક્ષ્મ એવો પણ દોષ થાય તેમ નથી. યુદ્ધમાં કુશલ, દક્ષ, યુવા, શૂર, કૃતાત્મ, શીઘ્ર પરાક્રમવાળો ન બે-દાય એવાં કલ્પચેકરીયુક્ત બલવાન બાહુબળેકરી ગર્વવાળો એવો અર્જુન દિ-વ્યસ્ત્રોવડેયુક્ત વાનરના ચિન્હવાળા કૃષ્ણે જેના અશ્વગૃહણ કરેલા છે એવા રૂપાત્મકે એસી તીક્ષ્ણ બાણોને વર્ષાવતો જે દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયો તે તેને યોગ્ય છે. હે રાજન દુર્યોધન, આચાર્ય વૃદ્ધ છે તથા શીઘ્ર ગતિવિષે અસમર્થ છે, અને હેનરાધિપ, બાહુની કસરત કરવાવિષે અશક્ત છે, તે-ણેકરી એ પ્રમાણે શ્વેત જેના ઘોડા છે અને કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવો અર્જુન ઉદ્ધવન કરી ગયો. આ કારણેકરી તે દ્રોણાચાર્યનો હું દોષ જોતો નથી. યુદ્ધમાં અસ્ત્રોને જાણનાર એવા દ્રોણાચાર્યથી ન જીતિ શકાય એવા પાંડવોને માતૃહુ. ને તેથીજ એને ઉદ્ધવન કરી શ્વેતવાહન એવો અર્જુને વ્યૂહપ્રત્યે પેઠો. દૈવે આગ્રા કરેલો ભાવ કોઈ ઠેકાણે પણ ફરતો નથી એમ માતૃહુ, કેમકે હે દુર્યોધન, પરમ શક્તિવડે અમે યુદ્ધ કરતા હતા, તે છતાં અને રણાંગણમાં તમારા સહિત પરમ યત્ન કરતાં છતાં યુદ્ધમાં સિંધુ-દેશનો રાજા હણાયો, એમાં દૈવજ પરમ કારણ કહેવા યોગ્ય છે, નિરંતર પરાક્રમેકરી કપટથી ચેષ્ટા કરનારા આપણા સર્વના પરાક્રમને નાશ કરીદે-વજ આપણને પછાત કરે છે. બહુચરહિત પુરૂષ કોઈ ઠેકાણે પણ જે કર્મ કરે છે તે વારંવાર કરેલાં કર્મને પણ દૈવ નાશ કરે છે. ઉદયમવાળા મનુ-ષ્યે જે કરવા યોગ્ય છે તે શંકા રહિત નિરંતર કરવું પણ સિદ્ધિ બા-ગ્યવિષે રહિ છે, હે ભારત દુર્યોધન, કુપટેકરી અને વિષયોગવડે કૃતિપુત્રોને છેતરી તેમ લાક્ષાગૃહવિષે બોલ્યા, અને જુગટમાંજપરાજય પમાડ્યા તથા રાજનીતિનો આશ્રય કરી વનપ્રત્યે મોકલ્યા. એ રીતે યત્ન કરી જે જે કશું તે તે દૈવે નાશ કશું તોપણ દૈવને નિરર્થક કરી યત્ન પ્રત્યે રહિ યુદ્ધ કરો કે, જેથી યત્ન કરતા એવાં જે તમે તેના અર્ને તેઓના માર્ગેકરી દૈવ ચાલશે. હે કુરુહલ, શૂર એવા દુર્યોધન તેઓનું બુદ્ધિપૂર્વક કોઈ ઠેકાણે પણ સુકૃત દેખાતું નથી. તેમ તમારું બુદ્ધિસહિત દુષ્કૃત નથી. સર્વનાં સુકૃત તથા દુષ્કૃતનું દૈવ પ્રમાણ છે અને દૈવ પણ પોતાનું કર્મ છે તે પુરૂષો સુતા હોયતોપણ જાગે છે. તમારાં ધણાં સૈન્યો અને ધણા યોદ્ધાઓ હતા, તે પ્રમાણે પાંડુપુત્રોના ન હતા, તોપણ આ રીતે યુદ્ધ થયું અને તે યોદ્ધાઓએ બહુ અને પ્રહાર કરતા એવા જે તમે તેઓને નાશ કર્યા, તે કર્મ દૈવનું માનું છું કે જેણે શરીરનું બળ

નાશ કચ્છું સંજય કહે છે—હે જનાધિપ ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે બહુ તે બોલતા હતા એટલામાં સંજયનવિષે પાંડવોનાં સૈન્યો દેખાયાં. હે રાજા, ત્યાર પછી તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે મળેલા છે રક્ષ અને હસ્તિઓ જેમું એવું યુદ્ધ તમારા યોદ્ધાઓનું પારકાઓ સાથે થવા લાગ્યું.

॥ તતઃપ્રવૃત્તેયુદ્ધંવ્યતિષક્તરથદ્વિપં ॥

॥ તાવકાનાંપરૈઃસાર્ધંરાજન્દુર્મત્રિતેતવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि पुनर्युद्धारंभे गुर्जरभाषायां द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

॥ समाप्तं च जयद्रथवधपर्व ॥

॥ अथ घटोत्कचवधपर्व ॥

संजय उवाच ॥ तदुदीर्णगजानीकबलंतवजनाधिप ॥

॥ पाण्डुसेनामतिक्रम्ययोधयामाससर्वतઃ ॥

સંજય કહે છે—હે જનાધિપ ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વૃદ્ધિ પામેલું હાથિઓના સમૂહવાળું તમારું સૈન્ય પાંડુસેનાને ઉલ્લંઘન કરી સર્વ તરફથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યું, પરસ્પર યુદ્ધ કરતા એવા પંચાલદેશનારાજાઓ અને કૌરવો બીજા ભોક્સંબંધી મોટાં યમરાષ્ટ્રપ્રત્યે જવા દિક્ષાવાળા થયા. શૂરાઓ શૂરાઓની સાથે સમાગમ પામી બાણ, તોમર અને શક્તિઓવડે વિધતા હતા. તથા યુદ્ધમાં એક બીજાને યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે ભોક્લતા હતા. પરસ્પર મારતા એવા રથિ પુરૂષોનું રથિપુરૂષો સાથે રૂધિરના વેહેવાથી ભયંકર એવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. હે મહારાજ, મહોન્મત અતિ ક્રોધ પામેલા હાથિ સમાગમ પામી દાંતવડે એક બીજાને ચીરતા હતા. આકુલીયુદ્ધમાં મોટાં યજ્ઞને ઈચ્છતા એવા ઘોડેસ્વારો પ્રાસ, શક્તિ અને દુરશિઓવડે ઘોડેસ્વારોને બેઠતા હતાં. હે મહાબાહો, નિરંતર પરાક્રમવિષે યલવાળા અને શક્તિ જોડેલા હાથમાં છે એવા હજારો પાંચદળ પરસ્પરનાશ પામતા હતા. હે મારિષ, ગોત્ર, નામ અને કુળના સાંભળવાથી અમે કૌરવોસહિત પંચાલ રાજાઓને જાણતા હતા. નિર્ભય પુરૂષોનીપેટે દુરતા એવા તે યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં બાણ, શક્તિ અને પરશ્વધોએકરી એક બીજાને પરભોક્પ્રત્યે

મોકલતા હતા. હે રુઝિન, સૂર્યનો અસ્ત થવાથી પણ જેમ દશદિશાઓ શો-
ભતી નથી, અને પ્રકાશ પણ જણાતો નથી, તેમ તે યોદ્ધાઓના
મુકેદા બાણ દશ દિશાઓ પ્રત્યે શોભતા હતા. અને દશ દિશાઓ
શોભતી ન હતી. તથા પ્રકાશ પણ જણાતો ન હતો. હે ભારત મહારાજ,
તે પાંડવો યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે દુર્યોધન તેના સૈન્ય પ્રત્યે પેઠે. સિં-
ધુ દેશના રાજા જયદ્રથના વધેકરી અતિ દુઃખ યુક્ત એવા દુર્યોધને મરણ
એમ વિચાર કરી શત્રુઓના સૈન્યપ્રત્યે પ્રવેશ કર્યો. રથના ઘોષેકરી પૃથ્વી-
ને શબ્દાયમાન કરતો અને કંપાવતો હોય નહિ શું, તેમ તમારો પુત્ર દુ-
ર્યોધન પાંડવોની સેના પ્રત્યે વર્તવા લાગ્યો. હે ભારત, તેનાં અને તેઓનાં
સર્વ સૈન્યોના અભાવને કરનારો મોટો ઘાટો નાશ થયો. મધ્યાહ્ન સમયે
કિરણોવડે તપતા સૂર્યને જેમ ન જોઈ શકે તેમ બાણરૂપિ કિરણોવડે સે-
નાના મધ્યભાગમાં તપતા એવા તમારા પુત્ર બાઈ દુર્યોધનને યુદ્ધમાં એવા
મોટા પાંડવો સમર્થ થતા ન હતા. ખસાયન કરવામાં ઉત્સાહવાળા, શત્રુના
જયવિધે નિરત્સાહ અને મહાત્મા ધનુર્ધારિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને, સા-
દા જેના અગ્રભાગ છે એવા સુવર્ણના પુંખવાળા બાણોએકરી વધ કરેલા
એવા પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ ચારેકાર દોડતા હતા અને પીડા પામતા એ-
વા પાંડવોના સૈનિકો જલદી નાશ પામતા હતા. હે વિશંપતે, જે તમારો
પુત્ર રાજા દુર્યોધન જેવું રણભૂમિમાં કર્મ કરતો હતો, તેવું તમારા બીજા યો-
દ્ધાઓએ કર્મ કર્યું નથી. જેમ હસ્તિએ પ્રકૃષ્ઠિત કમળવાળી કમળાને વેલ
છુંદાય તેમ રણભૂમિમાં તમારા પુત્ર દુર્યોધને તે પાંડવોની સેનાને હરાવ
કરી. વાયુ અને સૂર્યવડે જેની શોભા નાશ પામી છે એવી તથા જળ જેનું
સુકાયું છે એવી કમળાની વેલ જેમ થાય તેમ તમારા પુત્રનાં તેજેકરી
પાંડવોની સેના ધર્મ. હે ભારત, તમારા પુત્ર દુર્યોધનથી હણાતી એવી પાં-
ડવોની સેનાને જોઈને જેઓમાં ભીમસેન અગ્રેસર છે એવા પંચાલદેશના
યોદ્ધાઓ તે સામે દોડ્યા. તે દુર્યોધને ભીમસેનને દશ બાણોએ, માદ્રીના પુત્ર
નકુલ સહદેવને ત્રણ ત્રણ બાણોએ, વિરાટ અને દ્રુપદ રાજાને છ બાણોએ,
શિખંડિને સો બાણોએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શિતેર બાણોએ, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સાત
બાણોએ, કેકય તથા એદિદેશના યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ એવા ધણા બાણોએ
અને સાત્વત એવા સાલકિને પાંચ બાણોએ વીંધી, તથા દ્રુપદ પુત્રોને
અને ઘટોતકચને ત્રણ ત્રણ બાણોવડે વીંધી સિંહની પેઠે નાદ કર્યો. મહા

રણવિષે હસ્તિઓ સહિત ખીજા હજારો યોદ્ધાઓને ઉગ્રબાણોએ કરી, જેમ કોષ પામેલો કાળ પ્રગ્નને મારી નાખે તેમ દુર્યોધને કાંપી નાખ્યા, હે ન-
રાધિપ, તે તમારા પુત્ર દુર્યોધનના બાણવડે યુદ્ધમાં વધ થતી એવી તે
પાંડવોની સેના ભાગવા લાગી. તે સમયે હે રાજન્, મહાસંગ્રામમાં સૂર્યની
પેઠે તથા તે કુરરાજ દુર્યોધનને જેવા માટે પાંડુપુત્રના સૈનિકો સુમર્થ
થતા ન હતા. હે રાજશ્રેષ્ઠ, ત્યાર પછી કોષ પામેલા યુધિષ્ઠિર રાજા કુર-
પતિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને મારવાની ઈચ્છાવડે સામે દોડ્યા. અને
શત્રુનું દમન કરનારા કુરકુળમાં થએલા પરાક્રમિ તે બે દુર્યોધન અને યુ-
ધિષ્ઠિર સ્વાર્થ માટે યુદ્ધમાં સામસામા મળ્યા, તે પછી કોષ પામેલા દુર્યોધને
નમેલ પર્વવાળા દશ બાણોએ કરી, યુધિષ્ઠિરને વિધ્યા અને તત્કાલ બાણો કરી
ધ્વજ કાંપી નાંખ્યો. હે વૃષ, મહાત્મા એવા પાંડુપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરને પ્રિય
એવો જે ઈન્દ્રસેન સારથિ તેને લલાટભાગવિષે ત્રણ બાણવડે હણ્યો અને
હરીને મહારથિ દુર્યોધને ખીજા બાણવડે એના ધનુષને કાંપી નાંખ્યું તથા
ચાર બાણોએ કરી ચાર ઘોડાઓને વિધ્યા. ચાર પછી કોષ પામેલા યુધિષ્ઠિરે
નિમેષ વખતમાં જેમ તેમ વેગવડે ખીજાં ધનુષને ગ્રહણ કરી કૌરવ એવા
દુર્યોધનને નિવાર્યો. અને હે મારિષ, જ્યેષ્ઠ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ભક્ષ નામના
બે બાણવડે શત્રુઓને હણીતો એવો જે દુર્યોધન, તેના સુવર્ણપ્રજ્જાળા મોટા
ધનુષને ત્રણ પ્રકારે કરી કાંપી નાંખ્યું. તથા ઠીક નાખેલા તીક્ષ્ણ દશ બા-
ણોએ કરીને તેને વિધ્યા. લાગેલા તે સર્વ બાણ દુર્યોધનના મર્મને બેદી
પૃથ્વીપ્રત્યે પેઠા. તે પછી ચોતરફથી વિંટાએલા યોદ્ધાઓ યુધિષ્ઠિરને સર્વ
તરફથી જેમ દેવતાઓ વૃત્રાસુરને હણ્યા સાર ઈન્દ્રને વિંટિ વળ્યા હતા,
તેમ વિંટિ વળ્યા. તે પછી હે મારિષ. યુધિષ્ઠિર રાજા તમારા પુત્ર દુર્યોધ-
નને હાય હણ્યો છે એમ કહી તે તે પ્રત્યે સૂર્ય કિરણસરખી કાંતિવાળા
નિવારણ ન કરાય એવા અત્યુગ્ર બાણને નાખતા લાગ્યા. કાનપર્યંત બેચી
મૂકેલા તે બાણવડે વિધ્યાએલ, મોહિત થએલી છે બુદ્ધિ જેની એવો કૌરવ
દુર્યોધન રથના સારથિના બેસવાને સ્થાને બેઠો. હે રાજન્, ચાર પછી પં-
ચાલદેશના યોદ્ધાઓની હર્ષ પામેલી સેનાઓનો રાજા હણાયો એવી રીતે
ચોતરફ અતિ મોટો શબ્દ થયો. અને હે મારિષ, તે સમયે ઉગ્ર એવો
બાણશબ્દ સહિત મનુષ્યોનો શબ્દ સંભળાયો. એ પછી તુર્ત સાં યુદ્ધ વિષે
દ્રોણાચાર્ય દેખાયા અને હર્ષ પામેલો એવો દુર્યોધન પણ દૃઢ ધનુષને લેઈ

પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને ' ઉભો રહે ઉભો રહે ' અમ કહેતા થકા સામે ગયો. જાતાવળા અને જયને ઈચ્છતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ તેની સામે ગયા અને કુરુક્ષેત્ર એવા દુર્યોધનને ઈચ્છનાર દ્રોણાચાર્ય ચંડવાયુવડે ચાલતાં વાદળોને મટાડતા એવા સૂર્યની પેઠે તેઓ સામે ગયા. હે રાજા, સાર પા-
છી યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાવડે મળેલા એવા તમારા યોદ્ધા તથા પરયોદ્ધાઓનું
ધણાત્રજેમાં નાશ છે એવું મોડું યુદ્ધ થયું.

॥ તતોરાજન્મહાનાસીત્સહ્ગ્રામોભૂરિવર્દનઃ ॥

॥ તાવકાનાંપરેષાંચસમેતાનાંયુયુત્સયા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्यो-
धन पराभवे गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ यत्तदाप्राविशत्पाण्डूनाचार्यःकुपितोबली ॥

॥ उक्त्वादुर्योधनंमन्दंममशास्त्रातिगंसुतं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—તે સમયે મારી આગાને ઉદ્ધવન કરનાર મંદ
મારા પુત્ર દુર્યોધનને કહી કોપ પામેલા બળવાન દ્રોણાચાર્ય પાંડવોના યો-
દ્ધાઓપ્રત્યે ગયા તે યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઈ ફરતા રથમાં બેઠેલા મહાધનુર્ધારી એવા
દ્રોણાચાર્યને પાંડવો કવી રીતે વારવા લાગ્યા. મહાસંગ્રામમાં કોણુ દ્રોણા-
ચાર્યના દક્ષિણ ચક્રને સાચવવા લાગ્યા અને બહુ શત્રુઓને હણતા એવા દ્રો-
ણાચાર્યના ઉત્તર ચક્રની કોણુ રક્ષા કરવા લાગ્યા. કયા શૂરા યોદ્ધાઓ શૂર
એવા એ દ્રોણાચાર્યના પૃષ્ઠભાગવિષે રથા તથા કયા શત્રુઓ રથિ એવા
તે દ્રોણાચાર્યના અમ ભાગમાં વર્તવા લાગ્યા? હું માનું છું કે તેઓનો ઋ-
તુવગર સ્પર્તે સમયવગર શી રીતે સ્પર્શ કર્યો હશે, હું માનું છું કે શિક્ષિત
ઋતુમાં ગાયો કંપે તેમ કંપતા હશે? મહાધનુર્ધાન પરાજય ન પામેલા જે
દ્રોણાચાર્ય પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓપ્રત્યે ગયા હતા, રથ માર્ગો વિષે નૃત્ય
કરતા સર્વ શસ્ત્રધારિઓમાં ઉત્તમ પંચાલ યોદ્ધાઓના સર્વ સૈન્યોનું દહન
કરતા એવા રથિવર્ય કોષ પામેલા તે દ્રોણાચાર્ય અગ્નિ જેમ મૃત્યુને પામે
તેમ કવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા. સંજય કહે છે,—સાપંકાલ વિષે સિંહુદેશના
રાજા જયદ્રથને મારિને કુંતિપુત્ર અર્જુન તથા મહા ધનુર્ધારિ સાલ્યકિ એ રા-

જા યુધિષ્ઠિર સાથે મળીને દ્રોણપ્રત્યેજ ગયાં. તેમજ જૂલહી યુધિષ્ઠિર ને પાંડુપુત્ર ભીમસેન સજ્જ થઈ જૂલહી જૂલહી સેનાવડે દ્રોણપ્રત્યે દોડ્યા. યુદ્ધિમાન નકુળ અને દુઃષેકરી જીતાય એવો સહદેવ, સૈન્યસહિત એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા કેકયરામઓ સહિત એવો વિરાટ, એ સર્વ પશું તેને લાંબ ગયા. સેનાસહિત એવા શાલ્યદેશના યોદ્ધાઓ અને મત્સ્યદેશના યોદ્ધાઓ પણ દ્રોણપ્રત્યેજ ગયા. હે રાજન્, પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓએ રક્ષા કરીને ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો પિતા દ્રુપદરાજ પણ દ્રોણપ્રત્યેજ ગયો. મહાધનુર્ધાર દ્રુપદરાજના પુત્રો ને રાક્ષસ ધટોત્કચ તે સર્વ સૈન્યોસહિત મહાકાંતિમાન દ્રોણપ્રત્યેજ ગયા, તેમજ પ્રભદ્રક રાજાઓ અને પ્રહાર કરનારા છ હજાર પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ શિખંડીને આગળ કરી દ્રોણપ્રત્યેજ ગયા, તથા ખીન નરશ્રેષ્ઠ પાંડવોના મહારથિઓ પણ ભેગા થઈ દિવ્ય શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યેજ ગયા. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, તે શૂરાઓ યુદ્ધ સાર ગયા ત્યારે ભીરુ પુરુષોના ભયને વધારનારી, યોદ્ધાઓને અશિવરૂપ એવી, રૌદ્ર, અંતકને પમાડનારી, હાથિ, ઘોડા અને મનુષ્યોના પ્રાણને હરનારી ભયંકર રાત્રી થઈ હતી. હે રાજન્, તે ધોર રાત્રિવિષે ચોતરફ શબ્દ કરતી શાહૂડીઓ જવાલ ક્વલસહિત એવા મુખોવડે ધોર એવાં બુધને નિવેદન કરતી હતી. અને ધણા ભયને સૂચવતા એવા ધૂડ દેખાતા હતા. તેમાં પણ અતિદાશણુ એવા વિશેષકરી કૌરવોની સેના વિષે દેખાતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, તે પછી સૈન્યો વિષે મોટો શબ્દ થયો. તે મોટા ભેરીઓના શબ્દવડે, મૃદંગ શબ્દવડે, હસ્તિઓના બૃહિત શબ્દોવડે, ઘોડાઓના હેપિતશબ્દોવડે અને ખરીઓના શબ્દના નિપાત (પછાટ) વડે ચોતરફથી સંકુત (ધાટો) થયો. ત્યાર પછી સંધ્યા સમયવિષે હે મહારાજ, દ્રોણ અને સંજય યોદ્ધાઓનું અતિ દાશણુ યુદ્ધ થયું, તે વખતે ચોતરફથી અધકારકરી વિંટાએલાં લોકવિષે કાંઈ પણ જણાતું ન હતું. ચોતરફથી ઉત્પન્ન થતી રજવડે અને સૈન્યેકરીને મનુષ્ય, ઘોડા અને હસ્તિઓનું રૂધિર શમી જતું હતું. મોહકરીયુક્ત એવા અમે ભૂમિના રજને દેખતા ન હતા. પર્વતમાં બળતું એકું જે વાંસતું વન તેનો જમ ચટચટા શબ્દ થાય તેમ રાત્રિવિષે પડતા બાણોનો ચડચડાટ શબ્દ થતો હતો, મૃદંગ અને આનકના શબ્દોવડે ઝંઝર તથા પટહના શબ્દોવડે, ફેટકાર શબ્દોવડે અને હેપિત શબ્દોવડે સર્વ આકુલ થયેલું હતું. હે રાજન્, અધકાર કરી વિંટાએલાં જગતવિષે પોતાના તથા પારકા જ-

શ્વાતા ન હતુ અને તે સર્વ રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં ઉન્નત સેરખું થયું હતું, એ પછી હે રાજેન્દ્ર, ભૂમિનું રજ રહિરવડે નાશ થયું અને સુવર્ણના આભૂષણોએકરી તથા અપ્પરોએકરી અંધાર નાશ થયું. હે ભરતવર્ષ, તે પછી મણિ અને સુવર્ણેકરી શોભિત એવી તે ભારતીસેના રાત્રિવિષે નક્ષત્ર સહિત આકાશ જેમ ન્યએડું હોય તેમ થઈ હતી. શીયાળનાં ટૂળાંવડે શમ્દવાળી, શક્તિ અને ધ્વજવડે આકુલ, હસ્તિઓના શમ્દસહિત સિંહનાદવડે મોટા શમ્દવાળી એવી જે તે સેના, તેવિષે મહેન્દ્રના વજ્ર શમ્દસરખો જેનો શમ્દ છે એવો સર્વ દિશાઓને વ્યાપ્ત થતો રવાડોને હર્ષ કરતો રણસંકુલ એવો મોટો શમ્દ થયો. હે મહારાજ, અર્ધરાત્રિ સમયે તે ભારતીસેના બાણબંધ, કુંડળ, નિષ્ક અને અશ્ત્રોવડે શોભિત દેખાતી હતી, તે સમયે સુવર્ણેકરી શોભિત હસ્તિઓ તથા રથો રાત્રિવિષે વિજળીસહિત એવા મેઘ જેમ દેખાય તેમ દેખાતા હતા, શોભિત પડતાં એવાં ઋષિ, શક્તિ, ગદા, બાણ, મુસળ, પ્રાસ.ને પટ્ટિશ નામનાં હથિયારો અભિઓ સરખાં દેખાતાં હતાં, જેમ દુર્યોધનરૂપી પૂર્વવાયુ છે એવી, જેમાં રથ ને હાથિરૂપિ બલાહક છે એવી, વાદિત્રના ધોષવડે ગર્જનાવાળી, ધનુરૂપિ વિજળીઓ તથા ધ્વજવડે વિટાએલ એવી, જેમાં દ્રોણ અને પાંડવરૂપિ પર્વત છે એવી, જેમાં ખડ્ગ, શક્તિ અને ગદારૂપિ વજ્ર છે એવી, બાણરૂપિ ધારા અને અશ્ત્રરૂપિ પવનવાળી, અતિ શીત અને ઉષ્ણેકરી સંકુલ, ધોર, વિરમય પમાડનાર, ઉગ્ર, જીવિતને નાશ કરનાર, ન તરીશકાય એવી અને અતિ બયવાળી એવી જે તે સેના તે પ્રત્યે યુદ્ધની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષો પ્રવેશ કરતા હતા. તે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરવિષે ધોર મોટા શમ્દોવડે નાદવાળું બીરપુરૂષોના બયને વધારનાર તથા શરપુરૂષોના હર્ષને વધારનાર મહાધોર અતિદોરૂપ રાત્રિ યુદ્ધ થતું હતું, તે વખતે ક્રોધ પામેલા બેગા થએલા એવા પાંડવ અને સૂન્ય ચોદાઓ દ્રોણપ્રત્યે દોડ્યા. હે રાજન, જે જે મહારથિઓ અગ્રભાગવિષે વર્તતા હતા તે સર્વને વિમુખ કર્યા અને કેટલાકને યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યા. રાત્રિના પ્રદોષસમયમાં એકલા દ્રોણચાર્યો નારાઓવડે તે હજારો હાથિઓને, દશહજાર રથોને અને દશલાખ તથા અર્ધુદ્ધ એવા પાયદળને, ઘોડાઓના સમૂહોને નાશ કર્યા.

॥ પદાતિહયસજ્જ્વાનાંપ્રયુતાન્યર્ધુદાનિચ ॥

॥ દ્રોણેનૈકેનનારાચૈર્નિર્મિશ્તાનિનિશામુલે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्ठोत्कचवपर्वणि रात्रिगुह्ये गुर्ज-
रभाषायां चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन्प्रविष्टે दुर्धर्षે સૂઝયાનમિતૌ જસિ ॥

॥ અમૃષ્યમાણે સંરઙ્ખે કાવો મૂઢૈ મતિસ્તદા ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ન માપી શકાય એવું નેપું. પરાક્રમ છે એવા દુર્મર્મી અને અમર્ષવાળા તે દ્રોણાચાર્ય સંન્ય યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા, ત્યારે તમારી કેવી બુદ્ધિ થઈ? મારી આગળે ઉલ્લંઘન કરનાર એના પુત્ર દુર્યોધનને તે રીતે કહી અમેયાત્મા એવા દ્રોણાચાર્ય જ્યારે તેઓ પ્રત્યે ગયા ત્યારે કુંતિપુત્રે શું કર્યું, સિંધુદેશના રાજા તથા શૂર બૃરિશ્રવાના હ-ણાચાર્યી જે મહાતેજસ્વી પરાજય ન પામેલા દ્રોણાચાર્ય પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા ને દુર્ધર્ષ તથા શત્રુને તપાવનાર એવા તે શત્રુની સેના પ્રત્યે પેઠા ત્યારે દુર્યોધને ક્યાં કાર્યને સમયોચિત માન્યું, કોણ વરદાન દેનાર શૂર અને બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને અનુસર્યા, કયા શૂરાઓ યુદ્ધ કરતા શૂર એવા જે એ દ્રોણાચાર્ય તૈની પાછળ ગયા અને કોણ ર-ણબૂમિમાં શત્રુઓને હણતાં એવા દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તવા લાગ્યા. હું શિશિર ઋતુમાં કંપતી એવી દુઃખળી ગાયોની પેઠે દ્રોણાચાર્યના બાણવડે પીડાએલા સર્વ પાંડવોને મારું છું. હે પ્રભો સંન્ય, મહાધનુર્ધારી શત્રુઓને હણનાર પુરોમાં ઉત્તમ એવા તે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઈ કેવી રીતે નાશ પામ્યા? દ્વાન્ત્રિ વિષે સર્વ યોદ્ધાઓ અને મહારથિઓના મ-ળવાથી તથા જૂદાં જૂદાં સૈન્યોને યજ્ઞાયમાનપણું થવાથી તે સમયે તમા-રામાં કોણ કેવી બુદ્ધિવાળા થયા હતા? યુદ્ધમાં મારા જે યોદ્ધાઓને ધાયલ થએલા પરાભવ પામેલા અને રથિઓને રથ રહિત કરેલા કહે છે તે સં-લોડન કરતા પાંડવોવડે દુઃખિત ચિત્તવાળા અને ઘાટા અંધકારમાં મગ્ન થએલા યોદ્ધાઓની તે સમયે કેવી બુદ્ધિ થઈ? પાંડવોને હર્ષ પામેલા, ઉ-ન્નતિ પામેલા અને સંતોષ પામેલા કહે છે અને મારા યોદ્ધાઓને હર્ષ રહિત ત-થા ભક્ત થએલા આ સમયે કહે છે ત્યારે તે સમયે હે સંન્ય, એ યોદ્ધાઓનું અને પદ્માયન ન કરનાર એવા પાંડવોનું યુદ્ધ કૌરવ વિષે રાત્રિ સમયે કેવી રીતે પ્રકાશ થયું? સંન્ય કહે છે—હે રાજન, તે અતિદારણ્ય રાત્રિ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે સર્વ પાંડ-

વેા સોમક યેદ્દાઓ સહિત દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દોડ્યા. પછી દ્રોણાચાર્યે કમ્પ
 યોદ્ધાઓને તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સર્વ પુત્રોને શીઘ્ર જનારા બાણોવડે પ્રેતસોકપ્રત્યે
 મોકલ્યા. હે ભારત રાજન્, જે મહારથિઓ તે દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તતા
 હતા તે સર્વને તેણે પિતૃવેદિકપ્રત્યે મોકલ્યા, તે સમયે નાશ કરતા એવા જે
 મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય તે પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો પ્રત્યુપવાન્
 શિબિરાગ્ન ગયો, સમીપ આવતો એવો જે તે પાંડવોનો મહારથિ તેને જો-
 ઈને સર્વ દુરથીવાળાં તીક્ષ્ણ દશ બાણોએ કરી દ્રોણાચાર્યે વિધ્યો. તેમને તી-
 ક્ષણુબાણોએકરી શિબિરાગ્નએ સામા વિધ્યા અને ગર્વ કરીને એમના
 સારથિને બલ્લતામના બાણુવડે મારી નાખ્યો. દ્રોણાચાર્યે તેના ઘોડાઓને
 તથા સારથિને હણી એ પછી મહાત્મા એવા તે શિબિરાગ્નના યુકૃત સ-
 હિત એવા મસ્તકને કાપાથી ભિન્ન કરી નાખ્યું. તે પછી દ્રોણાચાર્યના બી-
 જ્ઞ સારથિને જલદી દુર્યોધન લેઈ આવ્યો અને દૂરીને તે સારથિએ જોના
 ઘોડા બ્રાહ્મણ છે એવા તે દ્રોણાચાર્ય શત્રુઓ સમીપ દોડ્યા, રણભૂમિમાં
 પ્રથમ પિતાનો વધ થવાથી ક્રોધ પામેલો કલિંગદેશના રાજાનો પુત્ર, ક-
 લિંગદેશના યોદ્ધાઓનાં સૈન્ય સહિત ભીમસેન સામે દોડ્યો, તેણે ભીમસે-
 નને પાંચ બાણે વિધ્મી દૂરીને સન્ન બાણુવડે વિધ્યો. શોકરહિત એવો જે
 ભીમસેન તેને ત્રણ બાણોએ પીડિત કર્યો અને એક બાણુકરી ધ્વજને કા-
 પી નાખ્યો. તે ટાણે કલિંગ યોદ્ધાઓના તે શૂર રાજપુત્રને ક્રોધ પામેલા
 ભીમસેને રથમાંથી તેના રથ પ્રત્યે જઈ મૂઠીવડે હણ્યો. યુદ્ધમાં અતિ બ-
 ણવાન્ પાંડુપુત્ર ભીમસેને મૂઠીએકરી હણેલો એવો જે તે કલિંગ રાજ-
 પુત્ર તેનાં સર્વ અસ્થિ જૂદાં જૂદાં થઈ તત્કાલ પૂડ્યાં. હે પરંતપ, તે ભી-
 મસેનને કર્ણ અને એના ભાઈઓ સહન કરી ન શક્યા તેથી તેઓ ભીમ-
 સેનને આશિર્વાદ એવા સર્પની ઉપમા અપાય એવા નારાય બાણુએકરી
 ભીમસેનને પ્રહાર કરવા લાગ્યા, તે પછી ભીમસેન શત્રુના રથને છોડી દેઈ
 ધ્રુવના રથપ્રત્યે ગયો. અને વારંવાર બાણુ નાખતો એવો જે ધ્રુવ તેને મૂ-
 ઠીથી મારી નાંખ્યો. બળવાન્ પાંડુપુત્ર ભીમસેને તે પ્રજાણે હણેલો તે ધ્રુવ
 પૃથ્વીપર પડ્યો. હે મહારાજ, તેને હણી મહાબળવાન્ ભીમસેન જયરાતના
 રથને પામીને વારંવાર સિંહની પેઠે નાદ કરવા લાગ્યો. એ પછી જયરાતને
 જમણા હાથવડે પછાડી કર્ણના છતાં નાશ પમાડ્યો, ને તલશબ્દ કર્યો.
 તે વખતે પાસે રહેલા કર્ણે પાંડુ પુત્ર ભીમસેન પ્રત્યે સુવર્ણમય શક્તિ દેંકી.

તે પછી તેજ શક્તિને હસતાં એવા દુર્ધર્ષ પાંડુપુત્ર ભીમસેને ગ્રહણ કરી અને સંગ્રામ વિષે કર્ણપ્રત્યે નાખી, સમીપ આવતી તે શક્તિને યુધ્ધ યા-
જ્ઞોવડે શકુનિએ કાપી નાખી. રણભૂમિમાં એ મોટું કર્મ કરી અબદ્ધ પ-
રાક્રમવાળો ભીમસેન પોતાના રથપ્રત્યે ખેંસી ફસીને તમારી સેના પ્રત્યે દો-
ડ્યો, ક્રોધ પામેલા અંતકની પેઠે આવતો અને હણવાને ઈચ્છતો એવો જે
તે મહાબાહુ ભીમસેન તેને હે વિશાંપતે, મોટી બાણવૃષ્ટિએકરી ઢાંકતાં એ
વા મહારથિ તમારા પુત્રો નિવારણ કરવા લાગ્યા. તે પછી સંગ્રામવિષે
હાસ્ય કરતો હોય નહિ શું તેમ રહ્યો એવો જે ભીમસેન તેણે દુર્મંદના
સારથી અને ઘોડાઓને બાણોએકરી યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યા. ત્યાર
પછી દુર્મંદ દુષ્કર્ણના રથપ્રત્યે ગયો ને પછી એક રથપ્રત્યે બેઠેલા શ-
ત્રુને તપાવનારા, તે બે બાઈઓ સંગ્રામના અગ્રભાગના મધ્યમાં જેમ બેઠ
અંબુપતિના મિત્રો દૈત્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા તારકાસુરપ્રત્યે દોડ્યા હતા તેમ દો-
ડ્યા. તે પછી તે દુર્મંદ અને દુષ્કર્ણ તમારા પુત્રો એક રથપ્રત્યે ખેંસી ભી-
મસેનને બાણોવડે વિંધતા હતા. તે સમયે કર્ણના, દ્રોણાચાર્યના, દુર્યોધન-
ના, કૃપાચાર્યના, સોમદત્તાના અને બાહ્લીકના જોતાં શત્રુને દમનાર એવા પાં-
ડુપુત્ર ભીમસેને શૂરા દુર્મંદ તથા દુષ્કર્ણના તે રથને પગના પ્રહારે કરી
પૃથ્વીપ્રત્યે પેસારી દીધો, પછી બલવાન તથા શૂર એવા તમારા પુત્ર દુ-
ષ્કર્ણ અને દુર્મંદને મૂડીવડે પ્રહાર કરી ક્રોધ પામેલો તે કચરવા લાગ્યો
ને શબ્દ કરવા લાગ્યો. હે વૃષ, સાર પછી જાહાકારવાળાં સૈન્યવિષે ભીમ-
સેનને જોઈ રાજાઓ ભીમસેનના રૂપેકરી ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધાઓવિષે આ રૂદ્ર યુદ્ધ કરે
છે એમ કેહેતા હતા. અને હે ભારત, જે પ્રમાણે કહી સંસારહિત એવા ઘોડા-
ઓને દોડાવતા થકા ભાગતા હતા અને બેઠ સાથે દોડી શક્તા ન હતા. પછી
રાત્રિના પ્રદોષ સમયે તમારાં સૈન્યને ધણું રગદોળવાથી ઉત્તમ રાજાઓએ
વખાણુ કરેલો મહાબળવાન કમળસરખાં શૃંગિત નેત્રવાળો વૃકોદર ભીમ-
સેન યુધિષ્ઠિરરાજાને વખાણુવા લાગ્યો. તે પછી નકુળ, સહદેવ, દુપદ, વિ-
રાટ, કેકયરાજાઓ અને યુધિષ્ઠિર ધણો હર્ષ પામ્યા અને જેવી રીતે અં-
ધકાસુરને હણવાથી મહાદેવને દેવતાઓ વખાણુતા હતા તેવી રીતે વૃકો-
દર ભીમસેનને બહુ વખાણુવા લાગ્યા. પછી વરુણના પુત્રની ઉપમા અ-
પાય એવા મહાત્મા ગુરુ દ્રોણાચાર્યની સાથે ક્રોધયુક્ત રથ, પાયદળ અને
હસ્તિઓસહિત અતિ યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા એવા તમારા પુત્રો વૃકોદર

ભામસેનને એતરધૃતી નિવારણ કરવા લાગ્યા. હે તપવર્ધ, તારે પછી અં-
ધકારરૂપિ મેઘવડે જેમ ઢંકાએલ હોય તેમ તિમિરવડે ઢંકાએલા મહાભ-
યવાળા પ્રદોષ સમયવિષે અતિદારણ્ય વરૂના ટેળાંને તથા ગીધને હર્ષ પ-
માડનાર અને ભયને આપનાર એવું મહાત્માઓતું અદ્ભુત યુદ્ધ થયું.

॥ તતોમવીત્તિમિરઘૈનૈરિવાત્તેમહાભયેભયદમતીવદારુણં ॥

॥ નીશામુલ્લેટ્કવલગૃધ્રમોદનંમહાત્મનાંનૃપવરયુદ્ધમદ્રુતં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे भीम-
पराक्रमे गुर्जरभाषायां पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રાયોપવિષ્ટેતુહતેપુત્રેસાત્યકિનાતદા ॥

॥ सोमदत्तोभृशंकुद्धःसात्यकिंवाक्यमब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—જ્યારે સાત્યકિએ અનશનવ્રતવાળા પુત્રને હણ્યો ત્યારે અતિ ક્રોધ પામેલો સોમદત્ત સાત્યકિને કહેવા લાગ્યો કે, હે સાત્યત સાત્યકિ, જે પૂર્વે મહાત્મા દેવતાઓએ ક્ષત્રિઓનો ધર્મ જોએલો છે તે ધર્મને તું તજી કેમ શત્રુના ધર્મવિષે પ્રીતિવાળો થયો. હે સાત્યકિ, પરાધુમ્ન, દીન અને જોણે શસ્ત્ર નાખી દિધેલાં છે એવા પુરૂષને ક્ષત્રિઓના ધર્મવિષે પ્રીતિવાળો પ્રાણપુરૂષ રણભૂમિમાં કેમ પ્રહાર કરે? હે સાત્યત સાત્યકિ, તેમાં પણ યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓના મધ્યમાં મહાબાહુ પ્રદુમ્ન અને તું એ જોજ મહા-રથિઓ પ્રખ્યાત છો માટે કુતિપુત્ર અર્જુને જોનો હાથ કાપેલો છે એવા અનશનવ્રતવાળા પુરૂષ પ્રત્યે નરકપાતાના કારણરૂપ એવું ધાતકિ કર્મ કેમ કર્યું. હે દુર્વૃત મૂઢ સાત્યકિ, સંગ્રામમાં તે કર્મનાં ફલને પામ્ય. આજે પરાક્રમ કરી બાણવડે તારૂં મસ્તક કાપીશ. હે વૃષ્ણિમાં અપમાન આપનાર સાત્યત સાત્યકિ, પુત્રો, ઈષ્ટ અને સુકૃતવડે સમ ખાઈ છું કે આ આવતી રાત્રિપ્રત્યે આત્માને શૂર માનનાર કુતિપુત્ર અર્જુને ન રક્ષા કરેલ એવો જે તું તેને જો પુત્ર અને નાના બાઈસહિત ન માશ તો ધોરનરકમાં પડું. એવી રીતે કહી અતિ ક્રોધ પામેલો મહાબલવાન સોમદત્ત શંખનાદ તથા જીએ સ્વરે-કરી સિંહનાદ કરેવા લાગ્યો. તે પછી કમળપત્રસરખાં ત્રેત્રવાળો સિંહસ-રખી દાઢવાળો દુરાસદ સાત્યકિ અતિ ક્રોધવાન થઈ સોમદત્તને કહેવા લા-ગ્યો—હે કુરુકુળમાં થએલા સોમદત્ત, તારી સાથે અથવા બીજા સાથે

યુદ્ધ કરતો એવો જો હું તેને હૃદયવિષે કરીશં પણ ત્રાસ નથી. હે કૌરવ્ય, જો કે સર્વ સૈન્યે રક્ષા કરેલો એવો તું મારીસાથે યુદ્ધ કરીશ તે પણ તારાથી મને કશું પણ દુઃખ થાય તેમ નથી. તું તેણે યુદ્ધવિષે સારરૂપ અને અસત્પુરૂષોનાં માનેલ એવાં વાક્યેકરી ખીવરાવી શકાય એવો હું નથી. હે નરાધિપ સોમદત્ત, જો મારી સાથે તને યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા છે, તો નિર્દય થઈ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી મને પ્રહાર કર, અને હું તને પ્રહાર કરું છું. હે શૂર મહારાજ સોમદત્ત, મહારથિ તારા પુત્ર ભૂરિશ્રવાને હણ્યો અને બાઈનાં દુઃખેકરી કર્ષિત એવા શલને પણ માર્યો. તેમજ આજે તને પણ પુત્ર અને બાંધવસહિત મારીશ, માટે હમણાં રણભૂમિમાં યત્નવાળો થઈ ઉભો રહે, કેમકે મહારથિ કૌરવ છે. જે યુધિષ્ઠિર રાત્રિવિષે નિરંતર દાન, દમ, પવિત્રતા, અહિંસા, લજ્જા, ધૃતિ અને ક્ષમા એ સર્વ નાશરહિત છે તે મૃદંગ ધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરનાં તેજેકરી પ્રથમ કર્ણ અને શકુનિસહિત હણ્યાએલ એવો તું સંગ્રામવિષે નાશ પામીશ. જો યુદ્ધવિષે ક્રોધવાન એવો હું પાપી એવો જો તું તેને પુત્રસહિત ન મારે તો કૃષ્ણના પદકમલના અને ઈષ્ટાપૂર્તના સમવાળો થાક. જો રણભૂમિને તજીને બાગીશ તો તું મુક્ત થશે. એવી રીતે પરસ્પર કહી ક્રોધેકરી રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવા પુરૂષોભ્યં શ્રેષ્ઠ તે જો શસ્ત્રપાત કરવા પ્રવૃત્ત થયા. તે પછી હજાર રથવડે અને દશ હજાર હાથિવડે દુર્યોધન તથા અતિ ક્રોધ પામેલો સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ પુત્ર પૌત્ર અને ઈન્દ્રસરખા પરાક્રમવાળા બાઈયોવડે ચોતરફથી વિંટાએલો, મહાબાહુ વજ્રસરખાં શરીરવાળો યુવા એવો તમારો સાળો શકુનિ સોમદત્તને ચોતરફથી વીંટિ વળી રક્ષા કરવા લાગ્યો અને બુદ્ધિમાન એવો જે શકુનિ તેતું એકલાખ ઘોડેસ્વાર સૈન્ય મહાધનુર્ધારી સોમદત્તને બચાવવા લાગ્યું. બળવાન પુરૂષોએ રક્ષા કરેલો એવો સોમદત્ત નમેત્ર પર્વવાળા બાણોએકરી સાત્યકિને ઢાંકવા લાગ્યો. બાણોવડે ઢાંકાતા તે સાત્યકિને જોઈ ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મોટી સેનાને લઈ તેની સમીપ ગયો. હે રાજા, અંડવાયુંવડે ઉછળતા સમુદ્રોનો જેમ શબ્દ થાય તેમ પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા સૈન્યસમૂહોનો શબ્દ થતો હતો. સોમદત્તે સાત્યકિ એવા સાત્યકિને નવ બાણોએ વિધ્યો, તેમ સાત્યકિએ નવબાણોએકરી કુરુશ્રેષ્ઠ સોમદત્તને વિધ્યો. સંગ્રામવિષે બળવાન દૃઢ ધનુર્ધારી સાત્યકિએ વિધેલો સોમદત્ત રથના સારથિને બેસવાના સ્થાનકને પામી ચેતનારહિત થતો વ્યાકુળ થવા લાગ્યો, તેને વ્યાકુળ થયેલો

જાણી ઉતાવળો એવો સારથિ રણભૂમિથી દૂર લેઈ ગયો. પછી શર મ-
હારથિ તે સ્થાનદર્તન સંચારહિત અને સાત્યકિના આણુવડે પિડાએલો જાણી
દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધવીર સાત્યકિને હણવાની ઈચ્છાએકરી તે પ્રત્યે દોડ્યા. આવતા
એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ યુધિષ્ઠિર છે અગ્રેસર જેમાં એવા યોદ્ધાઓ મહાત્મા
યદુકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિને બચાવવાની ઈચ્છાથી વિંટિ વળ્યા. તે
સમયે જેમ પૂર્વે ત્રૈલોક્યને જીતવાની ઈચ્છાવડે બલિરાજનું દેવતાઓ સા-
થે યુદ્ધ થયું હતું તેમ દ્રોણાચાર્યનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. પછી મહા તે-
જસ્વી બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય આણુસમૂહેકરી પાંડવનાં સૈન્યને ઢાંકવા
લાગ્યા અને યુધિષ્ઠિરને વિંધવા લાગ્યા. સાત્યકિને દશબાણોએ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને-
વિશ બાણોએ, બીમસેનને નવ બાણોએ, નકુલને પાંચ બાણોએ, સહદેવને
આઠ બાણોએ, શિખંડિને સો બાણોએ, દુપદ રાજાના પુત્રોને પાંચ પાંચ બા-
ણોએ, વિરાટ અને મત્સ્યરાજાને આઠ બાણોએ, દુપદરાજાને દશ બાણોએ,
યુધામન્યુને ત્રણ બાણોએ અને ઉત્તમૈષ્ઠ્યને છ બાણોએ તથા બીજા સૈનિકો-
ને પણ સંગ્રામવિષે વિધી, મહાબાહુ દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે દોડ્યા. હે
રાજન્, દ્રોણાચાર્યથી વધ થતા પાંડુપુત્રના સૈનિકો બચથી પીડિત શબ્દસ-
હિત એવી દશદિશાઓપ્રત્યે દોડતા હતા. દ્રોણાચાર્ય નસાડેલા તે સૈન્યને જોઈ
જરાક જેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થએલો છે એવા કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર તત્કાળ ગુરૂ દ્રો-
ણાચાર્યની સમીપ ગયા; દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં દોડતાઅર્જુનને જોઈ ફરીને યુ-
ધિષ્ઠિરના સૈન્યપ્રત્યે ગયા. હું રાજન્, ત્યાર પછી ફરીને બરદાજના પુત્ર દ્રો-
ણાચાર્યનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. ચોતરફથી તમારા પુત્રોવડે વિંટાએલા
દ્રોણાચાર્ય જેમ અગ્નિ રૂના સમૂહનો નાશ કરે તેમ પાંડવોના સૈન્યોનો ના-
શ કરતા હતા. હે રાજન્, તપતા સૂર્યની પેઠે અત્યંત શત્રુને તપાવતા દીપ્ત
અગ્નિનીસમાન કાંતિવાળા આણુરૂપિ જ્વાળાયુક્ત જેણે મંડલરૂપ ધનુષ્યે-
એલું છે એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ કાઈ પણ એમને વારવા સમર્થ થયો ન-
હિ. જે જે પુરૂષ દ્રોણાચાર્યની સન્મુખ રહેતો હતો, તે તે પુરૂષનાં મસ્તક-
ને છેદિ દ્રોણાચાર્યના બાણો પૃથ્વીપ્રત્યે જતા હતા. એવી રીતે મહાત્મા દ્રો-
ણાચાર્યથી વધ ધૃતી તે પાંડવોની સેના સવ્યસાચિ અર્જુનના જેતાં બચભિ-
ત થતી ભાગી. હે ભારતા રાત્રિવિષે દ્રોણાચાર્યે બંગાણ કરેલા સૈન્યને જો-
ઈ જીબજી એવો અર્જુન ગોવિંદ એવા શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે દ્રોણના રથ-
પ્રત્યે ચાલો. તેના કહ્યા પછી રૂપ, ગાયનું દૂધ, મોગરો અને ચંદ્રમા તે-

ઓસરખી કાંતિવાળાં ઘોડાઓને દાશાહ એવાં શ્રીકૃષ્ણે દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે ચક્ષાવ્યા. દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જતા દ્વાદશગું એવા અર્જુનને જોઈ ભીમસેન પણ પોતાના સારથિને આ વચન કહેવા લાગ્યો કે મને દ્રોણાચાર્ય તરફ લેઈજા. વિશેષકનામનો તે સારથિ પણ ભીમસેનનું વચન સાંજળી ઘોડાઓને સંલ પ્રતિજ્ઞાવાળા અર્જુનની પાછળ લેઈ ગયો. હે ભરત શ્રેષ્ઠ મહારાજ, દ્રોણના સૈન્ય સમીપ દોડતા સજ્જ થએલા તે બે ભાઈઓને જોઈ મહારથિ એવા પંચાલ, સૈન્ય, મત્સ્ય, એદિ, કાર્ણ કોસલ અને કેકયદેશના યોદ્ધાઓ તેની પાછળ ગયા. હે રાજન, તે પછી રૂપાડાને હર્ષ પમાડનાર એવું ધોર યુદ્ધ થયું. દક્ષિણ તરફ અર્જુન અને ઉત્તર તરફ ભીમસેન રહી, તમારાં સૈન્યને મોટા બે રથસમૂહોવડે ઋહણ કરવા લાગ્યા. પુરોમાં ઉત્તમ એવા તે ભીમસેન અને ધનંજયને જોઈ હે રાજન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને મહાબળવાન સાત્યકિ તે પ્રત્યે ગયા. હે રાજન, તે સમયે જેમ ચંડયાયુવડે ઉછળતા સમુદ્રોનો શબ્દ થાય, તે પ્રમાણે પરસ્પર પ્રહાર કરનારા સૈન્ય સમૂહનો શબ્દ થતો હતો. હે રાજન, સંગ્રામવિષે સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના વધથી ક્રોધવાન એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સાત્યકિના વધ માટે નિશ્ચય કરી સાત્યકિ સમીપ દોડ્યા. શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથ સમીપ અવતા તે અશ્વત્થામાને જોઈ અતિક્રોધવાન એવો ભીમસેનનો પુત્ર ધટોકત્ય પોતાના શત્રુ એવા અશ્વત્થામાને વારવા લાગ્યો. તીક્ષ્ણ લોહમય મહાભયંકર રીંછના ચર્મના સામાનવાળા બારહત્તર હાથ પ્રમાણુવાળો જેનો મધ્યભાગ અને અવકાશ છે એવા પડેલા ચંત્ર અને કવચવાળા મોટા મેઘસમૂહના શબ્દસરખા શબ્દવાળા ઘોડા અને હાથિવડે યુક્ત નહીં પણ ધાતુલ્કરનારા પિશાચોવડેયુક્ત એવા, જેની પાંખ અને પગ હાલેછે, જેનાં નેત્ર વિસ્તારવાળાં છે, જેની મોટી દાઢ છે એવા શબ્દ કરતા, મોટા ગીધપક્ષિવડે અને ધ્વજેકરી શામતા, લોહિવડે બિંબાએલા પતાકાવાળા, આંતરડાની પક્તિરૂપ આભૂષણવાળા, આઠ ચક્રોવડે યુક્ત એવા પોહોળા મોટા રથ પ્રત્યે બેશી શૂલ ને મુર્ધ્વર ધારણ કરનારી, જેના હાથમાં શૂલ અને આડ છે એવી, ધોરરૂપવાળા રાક્ષસોની અદ્વૈહિણી સેનાસાથે આવતો અને મોટા ધનુષ્ને ઉગામતો એવો જે તે ધટોકત્ય જેને જોઈ રાજાઓ વ્યથા પામ્યા. યુગાંતકાળસમયમાં દંડ જેના હાથમાં છે એવા કાળનીપેટે હાથમાં દંડ આલેલા અને પર્વતના શિખરસરખી કાંતિવાળા, ભયંકર રૂપવાળા, બચને કરનારા, દાઢે કરી કરાલ અને ઉગ્ર જેવું

મુખ છે, ખીલાસરખા જેના કાન છે, મોટી જેની દાઢી છે, જાંઘા જેના કંઠ છે, ખરુખ જેની નેત્ર છે, દીપ્ત જેનું મુખ છે, નમતું જેનું પેટ છે, મોટાં છિદ્રસરખું જેનું ગલદાર છે, મુકુટકરી જેના કંઠ છે એવા ફાઉલા મુખવાળા, કાળની જેઠે સર્વ પ્રાણિઓને ભય કરનારા, દીપ્ત, શત્રુનાં વિક્ષોભને કરનારા, જેણે મોટું ધનુષ ઉગામેલું છે એવા રાક્ષસેન્દ્ર ધટોત્કચ-ને આવતો જોઈ ભયેકરી પીડિત એવી તમારા પુત્રની સેના વાયુવડે જેમાં ફરતી ધુમરીઓ છે એવી જાંઘા તરંગવાળી ગંગા જેમ ક્ષોભ પામે તેમ અતિક્ષોભ પામવા લાગી. ધટોત્કચે કરેલા સિંહનાદેકરી ભય પામેલા હાથિઓ મૂત્ર સ્રવવા લાગ્યાં અને મનુષ્યો અતિભય પામવા લાગ્યા, તે પછી ત્યાં સર્વ તરફથી સંધ્યાકાળવિષે અધિક બળવાળા રાક્ષસોએ પૃથ્વી વિષે કરેલી ધણી પાષાણુની વૃદ્ધિ થઈ અને લોહાનાં ચક્રો, ભુશંડિઓ, પ્રાસ, તોમર, શૂલ, શતદંત્રીઓ તથા પદ્મિશો પડવા લાગ્યા. તે ઉપર ને અતિ રૌદ્ર યુદ્ધ જોઈ રાજાઓ, તમારા પુત્રો અને કણ્ઠ વ્યથા પામ્યા અને દિશાઓ પ્રત્યે દોડ્યા. તે સમયે અસ્ત્રબળેકરી વખાણવાયોગ્ય માની એવા એક દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યથા પામ્યા નહિ અને બાણોએકરી ધટોત્કચે રમેલી માયાને મટાડવા લાગ્યા. માયાનાશ થવાથી અમર્ષવાળો તે ધટોત્કચ ધોર બાણો નાખવા લાગ્યા. તે અશ્વત્થામા પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. જેમ ક્રોધયુક્ત સર્પો રાક્ષાપ્રાત્યે વેગથી પેસે તેમ શીઘ્ર જનનારા સુવર્ણપુખવાળા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા રૂધિરવડે બિંજાએલા બાણ શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામાને બેદીને પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવેશ કરતા હતા. અતિક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન ધનુર્ધારી અશ્વત્થામા ક્રોધ પામેલા ધટોત્કચને દ્વંશ બાણેકરી બેઠવા લાગ્યા, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મર્મસ્થાનકોવિષે અતિવિધેશ એવા અતિવ્યથાવાળા બીમસેનના પુત્ર ધટોત્કચે લાખ આરાવાળા, બાળસૂર્ય સમાન કાંતિવાળા, મણિ અને હીરાથી શોભતા સ્તુર જેના મધ્યમાં છે એવા ચક્રને ગ્રહણ કર્યું અને અશ્વત્થામાવિષે હણવાની ઈચ્છાએકરી ફેંક્યું. મોટા વેગેકરી આવતા તે ચક્રને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોવડે બાગી નાખ્યું; અને તે બાગ્યરહિત પુરૂષને સંકલ્પ જેમ નિષ્ફળ થાય તેમ નિષ્ફળ એવું પૃથ્વીવિષે પડ્યું. ત્યારે તુર્ત ધટોત્કચ ચક્રને પડેલું જોઈ જેમ રાહુ સૂર્યને ઢાંકી દે તેમ બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકવા લાગ્યો. પછી આવતા એવા જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેને વાયુને જેમ પર્વત રોકે તેમ બિંજા એવા અંજન-

સમૂહની ઉપેક્ષા કરી પાપ એવા શ્રીમાન્ ધટોત્કચના પુત્ર અન્જનપર્વે રેકાયા. બી-
મસેનના પૈત્ર અન્જનપર્વે બાણોએકરી ઢાંકેલા સંભ્રમન પામેલા અથ્થે રૂદ્ર, ઉપેન્દ્ર
તથા ઈન્દ્રિતુલ્ય પરાક્રમવાળા અશ્વત્થામા મેઘે ધારાઓવડે ઢાંકેલા પર્વત જેમ શોભે
તેમ શોભતા હતા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ એક બાણોએકરી અન્જનપર્વના ધ્વજને
કાપ્યો. એ બાણોવડે રથના એ હાંકનારાઓને કાપી નાખ્યા; ત્રણ બાણો-
એકરી તિવંજીકને અને એક બાણોએકરી ધનુર્જને કાપ્યું તથા ચાર બાણોવડે
ચાર ઘોડાઓને કાપી નાખ્યા, અને રથરહિત એવો જે અન્જનપર્વ તેના
હાથથી ઉગામેલા સુવર્ણખિંડુઓવડે વ્યાપ્ત એવા ખડ્ગને એ પ્રકારે કરી
કાપી નાખ્યું. અને હે રાજા, હૈડિંબિસુતુ એવો જે અન્જનપર્વ તેણે કે-
રવીને હેમાંગદવાળી જે ગદા નાખી, તેને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ
કાપી નાખી અને તે પૃથ્વી વિષે પડી. તે પછી અન્તરિક્ષ પ્રત્યે જઈ કા-
ળ મેઘની પેઠે નાદ કરતો એવો તે અન્જનપર્વ આકાશમાંથી વૃક્ષોની
વૃદ્ધિ કરતો હતો. તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ માયાધારિ ધટો-
ત્કચના પુત્રને આકાશવિષે સૂર્ય જેમ કિરણોએકરી મેઘને મટાડે તેમ
બાણોએકરી વિંધ્યો. તે અન્જનપર્વ આકાશમાંથી નીચે ઉતરી પાસે રહે-
લા સુવર્ણ શોભિત રથવિષે બેઠો. સારે અતિઉચ્ચ એવા તે જેમ શોભાય-
માન અન્જનનો પર્વત દેખાય તેમ તે દેખાતો હતો, લોહમય જેનું કવચ
છે એવા ભીમના પુત્ર અન્જનપર્વને જેમ અન્ધકાસુરને મહાદેવે હણ્યો હતો
તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ હણ્યો, એ પછી મહાબળવાન પુત્રને અશ્વત્થા-
માએ હણ્યો. જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપ આવી રોષથી પ્રજ્વલિત
છે અંગ જેનું એવો અક્ષત્કાંત ધટોત્કચ, વૃદ્ધિ પામેલા વનને બાળતા અ-
ગ્નિની પેઠે પાંડવોનાં સૈન્યને બાળતા એવા શુર શારદ્વાતીના પુત્ર અશ્વ-
ત્થામા પ્રત્યે બોલ્યો. ધટોત્કચ કહે છે, હે દ્રોણપુત્ર, ઉભો રહે, ઉભો રહે, મારા-
થી જીવતો નહિ જ. જેવી રીતે અગ્નિના પુત્ર કૌચને બેઠો હતો તેવી રી-
તે આજ તને હણીશ. અશ્વત્થામા કહે છે, હે દેવતુલ્ય પરાક્રમવાળા વાસ,
હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચ તું બીજાઓની સાથે યુદ્ધ કર; કેમકે પુલની સાથે
પિતા બાઝવાને યોગ્ય નથી. હે હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચ તારેવિષે મને
નિશ્ચયે રોષ નથી, કારણ કે રોષવાળો માણસ આત્માને પણ નાશવાન કરે
છે. સંજય કહે છે, એ વચન સાંભળી ક્રોધેકરી રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવો
પુત્રના શોકેકરીયુક્ત કોપ પામેલો ભીમસેનનો પુત્ર ધટોત્કચ અશ્વત્થામા

પ્રત્યે બોલ્યો કે હે દ્રોણપુત્ર, શું હું રણભૂમિવિષે પામ્મર પુરૂષની પેઠે
 બંધ વિવહલ છું કે નૈ મને વાણીવડે બંધ પમાડો છો, આ તમાર વચન
 અસત્ય છે. કેમકે કુરુના મોટા કુળમાં બીમસેનથી ઉત્પન્ન થએલો સંઘ્રા-
 મમાં પાછા ન વળનારા પાંડવોનો હું પુત્ર છું અને રાક્ષસોનો અધિરાજ
 હું જુગમાં દશગ્રીવ એવા રાવણની બરોબર છું. હે દ્રોણપુત્ર 'ઉભો રહે
 ઉભો રહે' મારાથી જીવતો જઈશ નહિ. આજે રણજીવિષે હું તારી યુ-
 દ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એની રીતે કહી ક્રોધવડે જેની રાતિ આંખ થએલી છે
 એવો અતિ બળવાન રાક્ષસ ધટાટક્ય ક્રોધ પામેલો સિંહ જેમ મોટા હા-
 થીપ્રત્યે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે દોડ્યો. ધટાટક્ય રથચક્ર પ્રમા-
 ણવાળા બાણોએકરી રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને
 મેધ જેમ ધારાઓવડે વૃષ્ટિ કરે તેમ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ન પ્રાપ્ત થએલીજ
 તે બાણવૃષ્ટિને દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ કરી. તે પછી બીજું
 યુદ્ધ થતું હોય તેમ અંતરિક્ષમાં બાણોત્તું યુદ્ધ થયું. પછી તે સમયે અ-
 સ્ત્રોના ધસાવાથી થએલા તણખાઓવડે સૈન્ય રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં નક્ષ-
 ત્રોવડે જેમ વિચિત્ર આકાશ શોભે તેમ શોભતું હતું. રણવિષે અભિમાની એવા
 દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ માયાને નાશ કરેલી જોઈ પછીથી ધટાટક્ય અંતર્ધાન
 પામી ફરીને માયા કરવા લાગ્યો. તે વૃક્ષોવડે ઘાટાં શિખરોએકરી અતિ ઉંચો
 શક્ત, પ્રાસ, ખડ્ગ ને મુસલરૂપિ જાળનાં ઝરણવાળો મોટો પર્વત થયો. આંજણના
 પર્વત સરખા તે મોટા પર્વતને જોઈને અને પડતા એવાધણા શસ્ત્રોના સમૂહો-
 એ કરીને પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યૂથા પામ્યા નહિ. અને હસતા હોય
 નહિ શું તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ વજ્રાસ્ત્ર ફેંક્યું. તે વજ્રાસ્ત્રેકરી તત્કાળ
 મોટો પર્વત નાશ પામ્યો. પછી તે રાક્ષસ આકાશવિષે નીલ ઈન્દ્રધનુષ્-
 સહિત એવો અતિ. ઉગ્ર મેધ બની પાષાણની વૃષ્ટિઓવડે રણભૂમિમાં દ્રો-
 ણપુત્ર અશ્વત્થામાને પીડવા લાગ્યો. એ પછી અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ
 એવા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાએ વાયવ્યાસ્ત્ર સાંધી ઉત્પન્ન થએલા ની-
 લમેધને નાશ પમાડ્યો ને તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોની વૃષ્ટિવડે ચો-
 તરથી દિશાઓને ઢાંકી એક લાખ રથિને નાશ પમાડ્યા. ફરીને રથવડે
 આવતા મોટા ધનુષ્વાળા, અસંખ્યાંત, બહુ રાક્ષસોવડે વિંટાએલા, સિંહ અને
 શાર્દૂલ સમાન તથા મત્તહસ્તિઓની સમાન પરાક્રમવાળા એવા, હાથિઉપર
 બેઠેલા, પુરૂષોવડે અને રથમાં બેઠેલા પુરૂષોવડે તેમજ ઘોડાની પીઠ ઉપર

ખેડેલા પુરૂષોવડે ભણુ યુક્ત , વિકરાલ મુખ, મરતક અને ડેહવાળા હિડિ-
 યાના ચાકરોસહિત એવા પૌલાસ્ત્ય યાત્રુધાન ને ઈન્દ્ર તુલ્ય. પરાક્રમવાળા
 રાક્ષસોએકરી યુક્ત તથા જૂદાં જૂદાં શસ્ત્ર, કવચ અને આભૂષણને ધારણ
 કરનારા, મહાબળવાન, ભયંકર શબ્દ વાળા, ક્રોધેકરી જેનાં નેત્રો ચડેલાં
 છે એવા, યુદ્ધવિષે તૈયાર થઈ રહેલા ને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા રાક્ષસોએકરી
 યુક્ત ધટોત્કચને જોઈ ખેદ પામેલા તમારા પુત્રપ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા
 બોલ્યા. હે દુર્યોધન, ઉભો રહે આજે તારે સંભ્રમ ન કરવો. (ગભરાટ ન
 કરવો), કેમકે હું તારી પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી છું કે આ શૂરાબાઈઓ અ-
 ને ઈન્દ્રતુલ્ય પરાક્રમવાળા રાજાઓસહિત તારા શત્રુઓને હું ભારીશ ને તારો
 પરાજય નહિ થાય માટે સેનાની આશ્વાસના કર. દુર્યોધન કહે છે—હે ગૌ-
 તમિપુત્ર અશ્વત્થામા, જે આ તમારું મોટું મન અને અમારેવિષે પરમ
 ભક્તિ છે એ હું આશ્ચર્ય માનતો નથી. કેમકે ગૌતમિના પુત્ર છો તેથી
 તમારેવિષે એ ધટિતજ છે. સંજય કહે છે,—એ રીતે અશ્વત્થામાને કહ્યા
 પછી શકુનિપ્રત્યે બોલ્યો કે—હે મામા, તમે રણભૂમિમાં શોભનારા ઘોડાયુ-
 ક્ત હજાર રથોવડે અને સાઠ હજાર ખીજા રથોવડે અર્જુનપ્રત્યે જાઓ.
 કર્ણ, વૃષસેન, કૃપાચાર્ય, નીલરાજ, ઉત્તરદેશના રાજાઓ, શત્રુને અતિ ત-
 પાવનારો કૃતવર્મા, પુરૂષિત્ર, નિકુંભ, પરાક્રમવાળો કુંડભેદી પુરંજય, દૃઢ-
 રથ, પતાકી હેમકંપન, શલ્ય, અરણિ, ઈન્દ્રસેન, સંજય, જય, વિજય,
 કમલાક્ષ, પરાકાથી જયવર્મા, ને સુદર્શન, એ સર્વ યોદ્ધાઓ અને સાઠ હ-
 જાર પાયદળ એ તમારી પાછળ આવશે. ત્તાં જઈ ભીમસેનને, નકુલને, સ-
 હદેવને તથા ધર્મરાજને, અશ્વરોને જેમ ઈન્દ્રે માર્યા હતા તેમ મારો; કેમકે
 મારી જયની આશા તમારાવિષે રહી છે. હે મામા, કાર્ત્તિકસ્વામી જેમ દૈ-
 ત્યોને મારે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોએકરી વિહારણ કરેલા અને
 અત્યંત ધાયલ થએલ દેહવાળા કુંતિના પુત્રોને હણો એવી રીતે તમારા
 પુત્ર દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સૌખ્યલ શકુનિ તમારું પુત્રોને પ્રસન્ન કરવા
 ઈચ્છતો અને પાંડવોને બાળવાની ઈચ્છા કરતો થકો તત્કાળ પાંડવો સમીપ
 ગયો. એ પછી સંગ્રામવિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને રાક્ષસ ધટોત્કચનું
 યુદ્ધ રાત્રિવિષે જેમ ઈન્દ્ર અને પ્રહલાદનું સંકુલ યુદ્ધ થાય તેમ થયું. તે
 સમયે ધટોત્કચે ક્રોધ પામી ગૌતમિના પુત્ર અશ્વત્થામાને છાતિવિષે વિષ અને
 યુગ્મિની ઉપમા અપાય એવા દૃઢબાણોએકરી પ્રહાર કર્યો. ભીમના

પુત્ર ધટોત્કચે નાખેલા તે બાણોએકરી અત્યંત પ્રહાર પામેલ રથના મધ્ય ભાગમાં બેઠેલા અશ્વત્થામા વાયુવડે હાલતા વૃક્ષની પેઠે અલિત થયા. ફરીને ધટોત્કચે હાથમાં રહેલા બાણોએકરી, મોટી કાંતિવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના હાથમાં રહેલા ધનુષને કાપી નાખ્યું. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મોટાં ભાર, સહન કરનારાં બીજાં ધનુષને ગ્રહણ કરી, મેઘ જેમ પાણિની ધારાઓને વર્ષે તેમ તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિ કરી, હે ભારત, પછી શારદાતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ પુંખવાળા શત્રુઓને હણનારા અને આકાશમાં જનારા બાણોને આકાશમાં જનારા ધટોત્કચ રાક્ષસપ્રત્યે નાખવા લાગ્યા. તે બાણોવડે પીડા પામતું પોહોળાં વક્ષસ્થલવાળા રાક્ષસોનું યુદ્ધ સિંહે આકુલ કરેલાં મત્તહાથિઓનાં ટોળાસરખું શોભતું હતું. જેવી રીતે યુગના નાશ વખતે અગ્નિ પ્રાણિઓને બાળે, તેવી રીતે હે તપ, બાણોએકરી ઘોડા, સારથિ, રથ અને હસ્તિઓસહિત રાક્ષસોને હણી રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાનું દહન કરી તે અશ્વત્થામા જેમ, પૂર્વે ત્રિપુરને બાળી મહાદેવ શોભા પામ્યા હતા તેમ શોભતા હતા. વળી યુગના નાશ વખતે સર્વે પ્રાણીઓને બાળી તીવ્ર અગ્નિ શોભે તેમ જીતનારા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તમારા શત્રુઓને મારી શોભતા હતા. પછી ક્રોધ પામેલા ધટોત્કચે બચંકર કર્મવાળા રાક્ષસોની મોટી સેનાને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને હણો, એમ કહી મોકલી. પછી ધટોત્કચની તે આગને ગ્રહણ કરી ઉજ્જવળ દાઢવાળા, મોટાં મોઢાંવાળા, બચંકરરૂપવાળા, બચાનક ફાટેલા મોઢાંવાળા, બચંકર જીભવાળા, ક્રોધેકરી રાતાં નેત્રવાળા અને મોટા સિંહનાદવડે પૃથ્વી ને ગમ્ભીરતા એવા રાક્ષસો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે દોડ્યા અને જૂદા જૂદા પ્રહાર માટે જેનાં આયુદ્ધો છે એવા બચંકર પરાક્રમવાળા, ક્રોધેકરી રાતાં નેત્રવાળા હજારો અને લાખો રાક્ષસો નિર્ભય થઈ શક્તિ, શતદ્રી, પરિધ, અશની, શ્વ, પટ્ટિશ, ખડ્ગ, ગદા, બિંદિપાલ, મુશલ, પરશ્વ, પ્રાસ, અસિ, તોમર, કણ્થપ ને તીક્ષ્ણ કંપન ને સ્થૂલ એવી ભુશંડી, અસ્મ, ગદા અને સ્થૂણને તથા તીક્ષ્ણ લોઢાના મહાબચંકર શત્રુઓને મારનારા મુદ્ગલોને સંગ્રામમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકવિષે ફેંકવા લાગ્યા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તક પડતી તે અઞ્જવૃષ્ટિને જોઈ તમારા ચેહાઓ વ્યથા પામ્યા પણ પરાક્રમી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તો બચંકર વૃદ્ધિ પામેલી તે વૃષ્ટિને વજ્રસરખા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોએકરી નાશ પમાડી.

પછી તત્કાળ મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણપુષ્પવાળા બીજા બા-
ણોએકરી રાક્ષસોને હણવા લાગ્યા. તૈટાણે દિવ્યાશ્વોવડે મંત્રેણા તે બાણોએ-
કરી પીડા પામેલું પોહોળાં વૃક્ષઃસ્થલવાળા રાક્ષસોતું યુધ સિંહે આકુલ ક-
રેલાં મત્તહાથિનાં ટોળાં સરખું શોભતું હતું. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પ્રહાર
કરેલા અતિક્રોધવાળા મહાબળવાન તે રાક્ષસો કેલ્પ પામી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થા-
માને હણવાની ઈચ્છા કરતાયકા દોડતા હતા. હે ભારત, તે વખતે દ્રોણ-
પુત્ર અશ્વત્થામાએ સર્વ પ્રાણિઓવિષે બીજા પુરૂષે ન કરી શકાય એવું આ
આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું કે જે મોટા અસ્રોને જાણનાર એકલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થા-
મા રાક્ષસેન્દ્ર ધટોત્કચના જોતાં જ્વલિત બાણોએકરી રાક્ષસોની સેનાને દ-
હતા હતા. સંગ્રામમાં રાક્ષસોનાં સૈન્યને મ્હરી તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેમ
યુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણિઓને નાશ પમાડી સંવર્તક અગ્નિ શોભે
તેમ શોભતા હતા. હે ભારત, પાંડવોના તે હજારો રાજાવિષે સર્પની ઉપ-
માવાળા બાણોએકરી મોટાં સૈન્યોને બાળી ભસ્મ કરતા તૈ દ્રોણપુત્ર અશ્વ-
ત્થામાને રણભૂમિવિષે શર મહાબળવાન રાક્ષસેન્દ્ર ધટોત્કચ વિના કોઈ પણ
માણસ જોવા સમર્થ થતો ન હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ક્રોધવડે જ્યાં ચઢેલાં
નેલવાળો તે રાક્ષસ ફરીને તાળી પાડી હેઠ પીસી ક્રોધ પામતોયકા પો-
તાના સારથિને કેહેવા લાગ્યો કે, મને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તરફ લેઈ જા.
એમ કહી તે રાક્ષસ ધૈર્ય રૂપવાળા સારા પતાકાવાળા શોભિત રથવડે અ-
શ્વત્થામાપ્રત્યે ગયો અને ફરીને પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સાથે સિંહનીપેટ
મોટો નાદ કરી બચંકર પરાક્રમવાળા, શત્રુને નાશ પમાડનારા તે રાક્ષસે,
સંગ્રામવિષે આઠ ધંટાવાળા મહાભયંકર દેવે નિર્માણ કરેલા વજ્રને દ્રોણપુત્ર
અશ્વત્થામા પ્રત્યે ફેંક્યું, તેને થેકડો મારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ગ્રહણ ક-
યું અને પોતાના ધનુષને રથમાં રાખી, તેજ વજ્રને તે રાક્ષસ તરફ ફેંક્યું.
તે સમયે તે રથથી ઉતરી ગયો અને મોટી ક્રાંતિવાળું અંતિદાઝૂણુ તે વજ્ર,
ધોડા, સારથિ ને ધ્વજસહિત રથને ભસ્મ કરી પૃથ્વીપ્રત્યે બેદીને પેસી ગ-
યું. જે રથથી થેકડો મારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શંકરે નિર્માણ કરેલા
ભયંકર વજ્રને ગ્રહણ કર્યું તે તેના કર્મને જોઈ સર્વ પ્રાણિઓ વખાણતા
હતા. પછી હે વૃષ, બીમસેનનો પુત્ર ધટોત્કચ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથપ્રત્યે જઈ ઈન્દ્ર-
ના આયુધની ઉપમા અપાય એવા મોટા ભયંકર ધનુષને લઈ ફરીને દ્રોણપુત્ર
અશ્વત્થામાની મોટી હાતિવિષે તીક્ષ્ણ બાણો નાંખવા લાગ્યો, તેમ અસંખ્યાંત

એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની છાતિવિષે સર્પની હૂપમાં અપાય એવા સુવર્ણ પુષ્પવાળા બાણોને નાખવા લાગ્યો. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેઓ પ્રત્યે હજારો નારાય બાણોને નાખવા લાગ્યા. તેઓ ભે પશુ તેનાં બાણોને અગ્નિની જ્વાળા સરખા બાણોએકરી નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે ભરતવર્ય, પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે ભેનું અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું યોદ્ધાઓની પ્રીતિને કરનાર અતિ તીવ્ર યુદ્ધ થયું; પછી હજાર રથ, સો હાથિ અને છ હજાર ઘોડાઓસહિત ભીમસેન તે દેશપ્રત્યે આવ્યો. તે પછી અકિંનિષ્ઠ પરાક્રમવાળા ધર્માત્મા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ભીમના પુત્ર રાક્ષસ ધટાત્કચની અને અનુચરસહિત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનીસાથે યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે હે ભારત, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સર્વ પ્રાણિવિષે બીજાએ કરવાને અશક્ય એવા અતિ અદ્ભુત પરાક્રમને દેખાડતા હતા. નિમેષ માત્ર વખતમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેન, હિડિંબાના પુત્ર ધટાત્કચ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુલ, સહદેવ, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર, અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણના જોતાં ઘોડા, સારથિ, રથ અને હાથિઓસહિત રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાને નાશ પમાડી. તે વખતે સ્પષ્ટ ગતિવાળા નારાય બાણોએકરી અત્યંત પ્રહાર કરેલા હાથિઓ શિખરસહિત વ્યંતો પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. કાપેલી અને આણિકાર તેણીકાર ચલિત એવી હાથિની સુંદર વીંટાએલી પૃથ્વી જેમ ચાલતા સર્પોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. પડેલા સોનાના ઢંડ અને રાજાઓનાં છત્રાએકરી પૃથ્વી યુગના નાશ વખતે ઉદય પામેલા છે ચંદ્ર અને સૂર્ય જેમાં એવું ગ્રહોવડે વિંટાએલું આકાશ જેમ શોભે તેમ શોભતી હતી. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, જેમાં ગોટા ધ્વજરૂપિ દેડકા છે, જેમાં ભેરીરૂપિ મોટા કાચબા છે એવી, છત્રરૂપિ હંસ પક્ષિઓની પંક્તિએ સેવન કરેલી, ફીણરૂપિ ચામરની પંક્તિવાળી, જેમાં કંક ને ગીધ પક્ષિરૂપ મોટાં શુક છે એવી, અનેક આયુધરૂપિ ઝખવડે આકુલ, મોટા હસ્તિઓરૂપિ પાષાણવાળી, નાશ પામેલા ઘોડારૂપિ મગરોવડે આકુલ, રથરૂપિ ફેંકેલા મોટા ટેકરાવાળી, પતાકારૂપિ સુંદર ઝાડવાળી, બાણરૂપિ મીનવાળી, મહાભયંકર જેમાં પ્રાસ, શક્તિ ને ઋષ્ટિરૂપિ સર્પ છે, જેમાં મજ્જમાંસરૂપિ ધણો ગારો છે એવી, કશરૂપિ શેવાળવડે વિચિત્રરંગવાળી, બીર પુરૂષોને એક પમાડનારી, મોટા હાથિ, ઘોડા અને યોદ્ધાઓના શરીરનો નાશ થવાથી થએલા ભોહિના પ્રવાહવડે અતિધોર, યોદ્ધાઓના પીડિત શબ્દરૂપિ ક્રુધવાટાવા-

ળી, ભોહિનામોળવડે આકુલ, ચારપગવાળા પ્રાણિઓવડે અતિભયંકર એવી નદીને યમના રાષ્ટ્રરૂપિ મોટા સમુદ્ર પ્રત્યે ચલાવી અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બાણોવડે રાક્ષસોને નાશ પમાડી હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચને પીડવા લાગ્યા. ફરીને પણ અતિ ક્રોધ પામેલા તે મહાબળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ક્રુતિના પુત્રોને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને બીમસેન સૌત વિંધી સુરથ નામના દુપદરાબળના પુત્રને માર્યો. સમર્થ એવા અશ્વત્થામાએ ફરીને રણભૂમિમાં દુપદરાબળના શત્રુજય નામના પુત્રને, બલાનીકને, જયાનીકને અને જયશ્વને પણ માર્યો. પછી દ્રોણ પુત્ર અશ્વત્થામાએ શ્રુતાદ્યરાબળને યમરાબળના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યો. બીજા તીક્ષ્ણ સારા પુંખવાળા બાણેએકરી સુવર્ણમય માળાવાળા ચંદ્રસેનરાબળને. પૃષ્ઠરાબળ સહિત માર્યો. અને હે મારિષ, એ અશ્વત્થામાએ દશ બાણવડે દશ એવા ક્રુતિભોજરાબળના પુત્રોને નાશ પમાડ્યા. પછી અતિક્રોધ પામેલા અશ્વત્થામાએ સરખા. સિંધા ચાલનારા યમનાદંડની ઉપમા અપાય એવા ઘોર મોટા બાણને કાન પર્જત ખેંચેલાં ધનુષવડે ધટોત્કચપ્રત્યે તાકી તત્કાલ ફેંક્યો. તે મોટા બાણ તે ધટોત્કચ રાક્ષસના હૃદયને ભેદી હે પૃથ્વીપતે, જલદી પુંખસહિત પૃથ્વી પ્રત્યે પેસી ગયો. તે વખતે હે રાજેન્દ્ર, પડેલા તે ધટોત્કચને નાશ પામેલો જાણી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી ઉત્તમ રથપ્રત્યે દૂર લાક ગયો. હે વૃષ, પછી પરાડમુખ છે રાજાઓ જેમાં એવાં યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્યોને હરાવી શૂર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા નાદ કસ્યા લાગ્યા; અને હે ભારત, તમારા પુત્રોએ સર્વ પ્રાણિઓવિષે તેને વખાણ્યા. એ પછી હર્ષર બાણવડે ભેદ પામેલા અને કપાએલા છૂંદેહ જેના એવા ધાયલ થએલા, પડેલા અને નાશ પામેલા રાક્ષસોવડે ચોતરફથી પૃથ્વી, જેમ પર્વતોનાં શિખરોવડે દુઃખેકરી જવાય એવી થએલી હોય તેમ દુઃખેકરી જવાય એવી અને અતિભયંકર થઈ. તે સમયે તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને સિદ્ધ, ગંધર્વ અને પિશાચોના સમૂહો, નાગ, ગરૂડપક્ષિઓ, રાક્ષસોના સમૂહો, બૂતના સમૂહો, અપ્સરાઓ અને દેવતાઓ વખાણવા લાગ્યા.

॥ તંસિદ્ધગન્ધર્વનિશાચસજ્જ્વાનાગાઃસુપર્ણાઃપિતરોવયાંસિ ॥

॥ રક્ષોગણામૂતગણાશ્ચદ્રૌણિમપૂજયન્નપ્સરસઃસુરાશ્ચ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे गुर्जर-
भाषायां षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

સંજયુવાચ ॥ કૃપદસ્યાત્મજાનૃદૃષ્ટાકુન્તિભોજસુતાંસ્તથા ॥

॥ દ્રોણપુત્રેણાનિહતાન્રાક્ષસાંશ્રસહસ્રશઃ ॥

સંજય કહે છે—કૃપદશાળના પુત્રને તથા કુન્તિભોજરાજના પુત્રને અને હજારો રાક્ષસોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ પમાડેલા જોઈ, યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, પાર્થ એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિ સજ્જ થએલા તેઓ યુદ્ધ માટેજે મન કરવા લાગ્યા. હે ભારત, રથબૂમિમાં ક્રોધ પામેલો સોમદત્ત ફરી સાત્યકિને જોઈ મોટી બાણચુલિવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે પછી તમારા અને પરયોદ્ધાઓનું ઘોર અત્યંત બય વધારનારું યુદ્ધ થયું. વિજયને ઇચ્છનારા સોમદત્તને સમીપ આવતો જોઈ સાત્યત એવા સાત્યકિને અર્થે બીમસેને સુવર્ણપુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા દશબાણોએ વિધ્યો. સોમદત્તે પણ તે શરને સો બાણવડે સામે વિધ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ પુત્રની પીડાવડે અને વૃદ્ધના ગુણોવડે યુક્ત એવા સોમદત્તને જેમ નહુપરાજના પુત્ર થયાતિને વિધે તેમ વજ્રસરખું જેતું પડવું છે એવા તીક્ષ્ણ દશબાણોએ વિધ્યો. વળી ફરીને શક્તિવડે વીંધી સાત બાણોએ વિધ્યો. પછી સાત્યકિ સાડે બીમસેને નવી દૃઢ બયંકર ભોગળને સોમદત્તના મસ્તકવિષે ફેંકી. તેમ સાત્યત એવા સાત્યકિએ પણ ક્રોધ પામી સોમદત્તની છાતી વિષે અગ્નિસરખા ઉત્તમ સારા પિચ્છનાળા તીક્ષ્ણ બાણને ફેંક્યો. યુદ્ધમાં એક વખતે બયંકર તે ભોગળ અને બાણ શર સોમદત્તના શરીરવિષે પડ્યાં, તેથી મહારથિ તે પડ્યો. પછી પુત્ર વ્યાકુલ થયાથી બાદિહક સાત્યકિપ્રત્યે જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ વર્ષે તેમ બાણચુલિ કરતો હોડ્યો. એ પછી બીમસેને સાત્યત સાત્યકિ ત્સાર મહાત્મા બાદહીકને પીડા પમાડી, સંગ્રામના અગ્રભાગમાં નવબાણોવડે વિધ્યો. ફરીને ક્રોધ પામેલા મહાબાહુ બાદહીક જેમ ઈન્દ્રવજ્ર નાખે તેમ શક્તિને બીમસેનની છાતિવિષે નાખી. તે રીતે પ્રહાર કરેલો તે બીમસેન કંપવા લાગ્યો અને મોહ પામ્યો, પછી ચેતના પામી બલવાન એવા બીમસેને બાદહીક તરફ ગદા ફેંકી. પાંડુપુત્ર બીમસેને નાખેલી તે ગદાએ બાદહીકનું મસ્તક હારી લીધું, તેથી નાશ પામેલો બાદહીક વજ્રવડે હણ્યો મોટો પર્વત જેમ પૃથ્વીવિષે પડે તેમ પડ્યો. હે પુરુષવર્ય, તે શર બાદહીકના હણવાથી દશરથના પુત્ર સરખા નાગદત્ત, દઢરથ, મહાબાહુ, અયોભુજ, દૃઢ, સુહસ્ત, વિરજા, પ્રમાથી, ઉગ્ર અને અત્યાથી એ ત-

મારા દશ પુત્રો બીમસેનને પીડવા લાગ્યા. તેઓને જોઈ બીમસેન ક્રોધ પામ્યો અને બાણને લેઈ એકએકને જોળી મર્મસ્થાનકાવિષે ખીડવા લાગ્યો. બીમસેન વિષેલા તેઓ જેમ ચડવાયુવડે બાગેલાં ઝાડ પર્વતના અગ્રભાગથી પૃથ્વીવિષે પડે તેમ નિર્બળ અને પ્રાણરહિત થઈ રથમાંથી હેઠા પડ્યા. દશ નારાયનામના બાણોવડે તમારા દશ પુત્રોને* મારી, બીમસેન કર્ણના પ્રિયપુત્ર વૃષસેન પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રખ્યાત વૃકરથનાર્મે કર્ણના બાઈએ બીમસેનને નારાય નામના બાણોએ પ્રહાર કર્યો; ભૂલવાનું બીમસેન તે પ્રત્યે દોડ્યો અને હે ભારત, પછીથી શૂર બીમસેન મહારથિ સાત તમારા સાળાઓને હણી નારાય બાણોવડે શતચંદ્રને નાશ પમાડ્યો. મહારથિ શતચંદ્રને હણેલો, સહિ ન શકતા એવા ગવાક્ષ, શરભ, વિષ્ણુ, સુભગ અને બાનુદત્ત એ શૂરા પાંચ મહારથિ શકુનિના ભાઇઓ બીમસેનને સામા દોડી તીક્ષ્ણ બાણોવડે મારવા લાગ્યા. વૃષ્ટિના વેગવડે પર્વત તાડન કરાય તેમ નારાયવડે તાડન કર્યો એવો જે બૈલવાનું બીમસેન, તેણે પાંચ બાણોએકરી પાંચ અતિરથોને મારી નાખ્યા. તે શૂરાઓને નાશ પામેલા જોઈ મોટા રાજાઓ ચલિત થવા લાગ્યા. હે પાપરહિત, પછી તમારા પુત્રોના અને દ્રોણાચાર્યના જોતાં ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર તમારા સૈન્યને હણવા લાગ્યા અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે અંબજ રાજાઓને, માલવરાજાઓને તથા શૂર એવા ત્રિગર્ત અને શિબિરાજાઓને પણ મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલ્યા, તેમ રાજા યુધિષ્ઠિરે અબીષાહ,* શૂરસેન અને વસાંતિકસહિત એવા બાદલીક યોદ્ધાઓને હણી પૃથ્વીને રૂધિરરૂપી ગારાવાળી કરી મૂકી. અને યુદ્ધમાં યૌધેય, માલવ અને મદ્રંકયોદ્ધાઓના સમૂહોને યુધિષ્ઠિરે મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલ્યા. હે રાજા, યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરના રથપ્રત્યે* હણો, પ્રહાર કરો, મહણ કરો, વિધો અને કાપો; એવી રીતે સંકુલશબ્દ થતો હતો. તે વખતે સૈન્યોને નસાડતા યુધિષ્ઠિરને જોઈ, તમારા, પુત્ર દુર્યોધને. પ્રેરેલા દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અને અતિ ક્રોધવાનું થઈ દ્રોણાચાર્યે વાયવ્યાસ્ને કરી કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિધ્યા. તે યુધિષ્ઠિરે પણ તેમના દિવ્યઅસ્ત્રને અસ્ત્રેકરી કાપી નાંખ્યું. તે અસ્ત્રના કપાવાથી અતિ કાપ પામેલા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણવાની ઈચ્છાથી તે વિષે વાણ્ય, યામ્ય, આગ્નેય, ત્વાષ્ટ્ર અને સાવિત્ર અસ્ત્રોને ફેંક્યાં. ફેંકેલાં તે અસ્ત્રોને અને ફેંકતાં બીજાં અસ્ત્રોને પણ દ્રોણાચાર્યથી બચરહિત

મહાત્માહુ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે અસ્રોવડે નાશ પમાયાં. હે ભારત, પ્રતિગાને સત્ય કરવા ઈચ્છતા, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણવા ઈચ્છતા અને તમારા પુત્રના હિતવિષે પ્રીતિવાળા દ્રોણાચાર્યે ઐંદ્ર અને અક્ષાત્ર ઉત્પન્ન કર્યું. તેમજ હાથિ અને સિંહની પેટી ચાલનાર વિશાળ વક્ષસ્થળવાળા મોટા અને રાતા નેત્રવાળા ધણા તેજવાળા કુરુનાપતિ યુધિષ્ઠિરે માહેન્દ્રઅત્ર ઉત્પન્ન કર્યું અને તેણેકરી દ્રોણાચાર્યના ઈન્દ્રાત્રને નાશ પમાડ્યું. પોતાનાં અસ્રો હણવાથી ક્રોધયુક્ત અને યુધિષ્ઠિરના વધને ઇચ્છતા એવા દ્રોણાચાર્યે અક્ષાત્ર નાખ્યું. હે મહીપતે, તેને લીધે થએલા ધોર અધકારેકરી વિંટાએલા જગતને અમે કશું, પણ જાણ્યું નહિ અને સર્વ પ્રાણિઓ ધણા ત્રાસ પામ્યા. હે રાજેન્દ્ર, ઉદય પામેલા અક્ષાત્રને જોઈ કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે અત્રને અક્ષાત્રેકરીનેજ નિવાર્યું. પછી તે સૈનિકોના મુખ્ય પુરૂષો, નરશ્રેષ્ઠ મહાધનુર્ધારી અને સર્વ યુદ્ધમાં કુશળ એવા દ્રોણાચાર્યને અને કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વખાણવા લાગ્યા. પછી દ્રોણાચાર્ય કુતિપુત્ર અર્જુનને છોડી દેઈ ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા વાયવ્યાત્રેકરી દ્રુપદરાજની સેનાને નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે ભારત, દ્રોણાચાર્યથી હણાતા એવા તે પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ, બીમસેનના અને મહાત્મા કુતિપુત્ર અર્જુનના જોતાં ભયથી ભાગવા લાગ્યા. પછી તે સમયે મુકુટવાન અર્જુન અને બીમસેન તત્કાલ મોટા રથોના બે સમૂહોવડે સૈન્યને લેઈ સમીપ આવ્યા. દક્ષિણ પડખાપ્રત્યે અર્જુન અને ઉત્તર પડખાપ્રત્યે બીમસેન રહી તે બેઉ ભરદ્વાજ એવા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે મોટી બાણસમૂહોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ, કેકય, સંજય, મહાત્મલવાન પંચાલ અને સાલ્વતોસહિત એવી મત્સ્યદેશના યોદ્ધાઓ તેઓની પાછળ ગયા. પછી મુકુટવાન અર્જુનથી હણાતી એવી તે ભારતી સેના અધકારેકરી અને નિદ્રાવડે વધારે નાશ પામી. હે મહારાજ, તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અને પોતે તમારા પુત્રે નિવારણ કરાતા એવા યોદ્ધાઓ નિવારી શકાયા નહિ.

॥ દ્રોણેનૃવાર્યમાણાસ્તેસ્વયંતવસુતેનચ ॥

॥ નાશક્યન્તમહારાજયોધાવારયિતુંતદા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे द्रोण-
युधिष्ठिरयुद्धे गुर्जरभाषायांसप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १९७॥

સંજયઃ૩૧ ॥ ઉદીર્યમાણંતદ્દૃષ્ટ્વાપાંડવાનાંમહાબલં ॥

• ॥ અવિષહ્યંચમન્વાનઃકર્ણદુર્યોધનોઽબ્રવીત્ ॥

સંજય કહે છે—ઉદય પામતાં પાંડવોનાં મોટાં સૈન્યને સહન ન થાય એવું માનતો દુર્યોધન કર્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે, હે મિત્રવત્સલ કર્ણ, મિત્રોનો આ કાળ પ્રાપ્ત થયો છે માટે સંગ્રામવિષે નિઃશ્વાસ નાખતા સર્પોનિ પેઠે ક્રોધ પામેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય અને મહારથિ પાંડવો-વડે વિંટાએલા આપણા સર્વ મહારથિ યોદ્ધાઓને રક્ષણુયુક્ત કર. કેમકે આ હર્ષ પામેલા ઈન્દ્રની ઉપમા અપાય એવા જયશાલિ પાંડવો અ-ને પંચાલ તથા રથિના સમૂહો નાદ કરે છે. કર્ણ બોલ્યો કે હે ભારત દુ-ર્યોધન, જો કે આ ઠેકાણે ઈન્દ્ર રક્ષા કરવાને આવશે તો તેને પણ તત્કાલ પરાજય પમાડી પાંડવને હણીશ. આશ્વાસના પામે; સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, સમાગમ પામેલા પંચાલ યોદ્ધાઓને અને પાંડુપુત્રોની મારીશ. હે પાર્થિ-વ દુર્યોધન, જેવી રીતે અગ્નિપુત્ર કાર્તિકસ્વામી ઈન્દ્રના જયને આપે તેમ હું તારા જયને આપીશ. મારે તારૂં પ્રિય કરવું તેને માટે તો હું જીવું છું. સ-ર્વ ક્રાંતિના પુત્રોમાં અર્જુન અતિબળવાન છે તેની સમીપ હું નિષ્ફળ ન થનારી ઈન્દ્રે નિર્માણ કરેલી શક્તિને ફેંકીશ. હે માનદ દુર્યોધન, તે વડે મ-હાધનુર્ધારિ તે અર્જુનનો નાશ થવાથી તૈના બાહ્યો તમારે વશ થશે અ-થવા ફરીને વન પ્રત્યે જશે. હે કૌરવ્ય દુર્યોધન, મારા જીવતાં તું કશાવિ-ષે ખેદ કર માં. કારણ કે હું સંગ્રામવિષે સર્વ પાંડવોને સાથે જીતીશ. અ-ને મળેલા સમાગમ પામેલા પંચાલ, કેકય અને વૃષ્ણિ યોદ્ધાઓને બાણોના સમૂહોવડે કટકા કરી તમને પૃથ્વી આપિશ. સંજય કહે છે, એવી રીતે કહેતા એવા સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે શૂરહત મહાબાહુ કૃપાચાર્ય હસતા હોય ન-હિ શું તેમ આ વચન બોલ્યા કે, હે રાધાપુત્ર કર્ણ, સારૂં સારૂં; વચને કરીને જો સિદ્ધિ થતી હોય તો તમારાંપિ નાયવડે કુરવર્ય દુર્યોધન ના-થવાળા છે. હે કર્ણ, કૌરવ એવા દુર્યોધનની સમીપ તમે ધણી વાર કહો છો, પણ તમારૂં કશું પરાક્રમ અને ફળ પણ દેખાતું નથી. હે સૂત પુત્ર કર્ણ, યુદ્ધમાં ધણી વાર પાંડુના પુત્રોની સાથે તમારો સમાગમ જોયો છે. તે સર્વમાં પાંડુપુત્રોએ જીતેલા છે. જ્યારે ગંધર્વોની સાથે યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્ર-પુત્ર દુર્યોધન સજ્જ પામ્યા હતા ત્યારે સૈન્યો યુદ્ધ કરતાં હતાં અને તમે

આગળ એક ખલાયન કરી ગયા હતા, ત્રિશટનગરમાં પણ કુંતિપુત્રે યુદ્ધ-
 વિષે બેગા થએલા સર્વ કૌરવોને અને નાનાભાઈસહિત તમને જણાવતા હતા.
 રણાંગણવિષે એક અર્જુનને પણ જણવાને તમે સમર્થ નથી, ત્યારે કૃષ્ણ-
 સહિત સર્વ પાંડુપુત્રોને જણાવ કેમ ઉત્સાહ પામે છે? હે સૂતપુત્ર કર્ણ,
 બોધ્યાવગર યુદ્ધ કરો, બહુ શું બોલો છો, કેમકે કથાવગર જે પરાક્ષ્મ કરે
 તેજ સતપુરુષનું આચરણ છે. હે સૂતપુત્ર કર્ણ, શરદ્ગતુના નિષ્ક્રાંત મેધની
 પેઠે ગર્જના કરી તમે નિષ્ક્રાંત દેખાઓ છો તે રાગ જાણતો નથી. હે
 રાધાપુત્ર, જ્યાંસૂધિ કુંતિના પુત્ર અર્જુનને જોયો નથી, ત્યાંસૂધિ ગર્જના
 કરો. સમીપ કુંતિપુત્રને જોઈ પછી તમારી ગર્જના થવી દુર્લભ છે, અ-
 ર્જુનના તે બાણોને પામ્યા વગર તમે ગર્જના કરો છો. પણ કુંતિપુત્ર અ-
 ર્જુનના બાણવડે વિધાએલા એવા થશે ત્યારે તમારી ગર્જના દુર્લભ થશે.
 ક્ષત્રિયો બાહુવડે શૂરા છે, બ્રાહ્મણો વાણીવડે શૂરા છે, અર્જુન ધનુર્ધર
 શૂર છે અને કર્ણ એવા તમે મનોરથોવડે શૂર છો, જેણે રૂદ્રને સંતોષ
 પમાડ્યા તે કુંતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે કાણુ ધા કરી શકે તેમ છે? એ પ્રમાણે
 તે સમયે શારદા કૃપાચાર્યે કાપ પમાડેલા પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એ-
 વો કર્ણ કૃપાચાર્ય પ્રત્યે બોલ્યો કે- જેમ વર્ષાઋતુવિષે મેધ ગર્જના કરે છે
 તેમ શૂરાઓ નિરંતર ગર્જના કરે છે, અને વર્ષાઋતુમાં વાવેલાં ખીજની
 પેઠે તત્કાલ ધ્રુવ આવે છે. આ બાબતમાં તે તે બોલનારા અને યુદ્ધમાં
 ભારને ધરનારા શરપુરુષોના દોષને હું રણુભૂમિના અમ્બાગમાં જોતો ન-
 થી. જેમ યોદ્ધા બોલે છે તે બાબતમાં જરૂર તેને દૈવ સહાયતા કરે છે,
 તેમ ઉદય જોતો સહાય છે એવો મનવડે ભારને વહનારો હું યુદ્ધમાં કૃષ્ણ
 અને સાત્યકિસહિત પાંડુના પુત્રોને હણીશ. આજે જે ગર્જના કરે છું તેમાં
 હે બ્રાહ્મણ, તમારું શું જાય છે. શરદ્ગતુના મેધની પેઠે શૂરાઓ વૃથા
 ગર્જના કરતા નથી, પંડિત પુરુષો આત્માનું સામર્થ્ય જાણ્યા પછી ગર્જના
 કરે છે. માટે હે ગૌતમી પુત્ર કૃપાચાર્ય, તે હું આજે રણુભૂમિમાં સજ્જ
 થએલા કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનને, મનવડે જણવાને ઉત્સાહવાળો છું
 તેથી ગર્જના કરૂં છું. હે વિપ્ર કૃપાચાર્ય, યુદ્ધમાં અનુચરો, કૃષ્ણ અને સા-
 ત્યકિસહિત પાંડુના પુત્રોને હણી દુર્યોધનને નિષ્કંટક પૃથ્વીને આપું છું, ત-
 મારી આ ગર્જનાનું ધ્રુવ તમે જુઓ. કૃપાચાર્ય બોલ્યા-હે સૂતપુત્ર, તમારા
 મનોરથના બોલ મારે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. હે કર્ણ, સદા કૃષ્ણ અને

અર્જુનને તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજને નિંદા છે પણ જ્યાં કૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં જ નિશ્ચય છે, કેમકે સજ્જન થએલા દેવ, ગંધર્વ, ઋક્ષ, મનુષ્ય, ઉરગ અને રાક્ષસોએ પણ રણભૂમિમાં ન જતાય એવા કૃષ્ણ અને પાંડુ-પુત્ર અર્જુન છે. તેમજ આઠાણો વિષે આસ્થાવાન, સલ્ય બોલનાર, નિ-તેદ્રિક્ષુ ગુરુ અને દેવતાને પૂજનાર, નિરંતર ધર્મવિષે પ્રીતિવાળા, વિશેષ-કરી અશ્વોમાં કુશળ, ધૈર્યવાન, અને કૃતઘ્ન એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર છે. વળી એમના ભાઈઓ પણ સર્વ અશ્વો વિષે કુશળ, ગુરુ સેવામાં પ્રીતિવાળા, પ્રાચ, નિલ ધર્મવાળા અને યશસ્વિ છે. સંબંધિઓ પણ તેઓમાં અતિ-પ્રીતિવાળા, ઈન્દ્રની બરાબર બળવાળા અને પ્રહાર કરનારાઓ છે. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, દુર્યુધ પુત્ર જનમેજય, ચન્દ્રસેન, રૂદ્રસેન, કીર્તિધર્મા, દ્યુવધર, સુચન્દ્ર, દામચન્દ્ર, સિંહચન્દ્ર, સુતેજન, દ્રુપદરાજના પુત્રો, મોટાં અશ્વોને બળવાન દ્રુપદરાજ, સજ્જન થએલો નાનાભાઈસહિત એટ્લો મત્સ્યરાજ, શ-તાતીક, સૂર્યદત્ત, શ્રુતાતીક, શ્રુતધ્વજ; ખંડાતીક, જયાતીક, જયાશ્વ, રથવા-હન, ચંદ્રોદય, સમરથ, સુન્દર એવા વિરાટરાજના ભાઈઓ, નકુલ, સહદેવ, દ્રુપદના પુત્રો અને રાક્ષસ ઘટોતકચ જેઓને અર્થે યુદ્ધ કરતા હોય તેઓનો નાશ થાયજ નહિ. પાંડુપુત્રના આ કહ્યા તે અને બીજાઓ પણ ઘણા યો-દ્ધાના સમૂહ છે. વળી ભીમસેન અને અર્જુન, દેવ, આસુર, મનુષ્ય, યક્ષ, રાક્ષસના સમૂહ, ભૂત, સર્પ અને હસ્તિઓસહિત જગતને અસ્ત્રના બળેકરી નિઃશેષ કરે તેમ છે અને યુધિષ્ઠિરરાજ બચંકર નેત્રવડે પૃથ્વીને બાળી દે તેમ છે, તથા જેઓને અર્થે, અપ્રમેય બળવાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સજ્જન થએલા છે તે શત્રુઓને યુદ્ધમાં જીતવા માટે હે સૂતપુત્ર•કર્ણ, કેમ ઉત્સાહ પામે છે? અને જે તમે સંગ્રામવિષે નિલ શ્રીકૃષ્ણની આપે યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહ પામે છે એ તમારો મોટો અન્યાય•છે. સંજય કહે છે,—હે ભ-રતવર્ય, એ પ્રમાણે કૃપાચાર્યનાં વચન સાંભળી હાસ્ય કરતો એવો કર્ણ તે સમયે ગુરુ એવા શારદત કૃપાચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે—હે આઠાણ, તમે પાંડવોપ્રત્યે જે વચન કહ્યું તે સલ્ય કહ્યું; તમે કહ્યા એ, અને બીજા પણ ઘણા ગુણો પાંડવોમાં છે. તેમ રણભૂમિમાં દૈલ, યક્ષ, ગંધર્વ, પિશાચ, ઉરગ ને રાક્ષસોસહિત તથા ઈન્દ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓએ કૃતિના પુત્રો જીતી શકાય તેમ નથી તોપણ ઈન્દ્રે આપેલી શક્તિવડે કૃતિના પુત્રોને જી-

તીશ; કેમકે હે • દિગ્ કૃપાચાર્ય, ઇન્દ્રે આપેલી આ શક્તિ નિષ્ક્રળ ન થાય એવી છે. આ શક્તિવડે સંગ્રામમાં અર્જુનને હણીશ અને જ્યારે પાંડુપુત્ર અર્જુન હણાશે સારું એના ભાઈઓ અર્જુનરહિત કોઈ રીતે પણ પૃથ્વીને ભોગવી શકશે નહિ, ને જ્યારે તે સર્વ નાશ પામશે ત્યારે હું કૃપાચાર્ય, આ સાગરસહિત પૃથ્વી યલવિના કૌરવોના પતિ દુર્યોધનના વંશમાં રહેશે. હે શારદૃત કૃપાચાર્ય, સારા નીતિવાળા કૃપાભોવડે સર્વ અર્થ સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. એ અર્થને જાણ્યા પછી હું ગર્જના કરું છું. તમે બ્રહ્મણ્ય, વૃદ્ધ અને સંગ્રામવિષે અશક્ત છો તેમ કુતિનાં પુત્રોવિષે સ્નેહવાળા છો તેણેકરી મોહથી મને નિંદા છે. હે દિગ્ કૃપાચાર્ય, પણ જો દ્રુપદી આ પ્રમાણે મારા અપ્રિયને કહેશે તો તેજ વખતે હે દુર્મતે, ખડ્ગ ઉગામી તમારી જીભને કાપી નાખીશ. અને હે દુષ્ટમતિવાળા વિપ્ર કૃપાચાર્ય, કૌરવોનાં સર્વ સૈન્યોને ખીચરાવતા એવા તમે જે પાંડવોને વખાણવા ઈચ્છો છો પણ એવિષે યથાર્થ કહેતો એવો જે હું તેનું વાક્ય સાંભળો. હે બ્રહ્મણ્ય, જ્યાં દુર્યોધન, દ્રોણાચાર્ય, શકુનિ, દુર્યુધ, જય, દુઃશાસન, વૃષસેન, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, તમે પણ, સોમદત્ત, ભૂરિશ્રવા, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, વિવિંશતી એ સર્વ યુદ્ધકુશળ પુરૂષો સજ્જ થઈ રહ્યા હોય ત્યાં એ પુરૂષોને ઈન્દ્રની સમાન બળવાળો પણ કયો વૈરિગણસ જીતી શકે? શૂરા, અસ્ત્રોમાં કુશળ, બળવાન, સ્વર્ગને ઈચ્છનારા, ધર્મને જાણનારા ને યુદ્ધમાં કુશળ એવા જે પુરૂષો, યુદ્ધમાં દેવતાઓને પણ નાશ પમાડે તે આ પાંડવોના વધને ઈચ્છનારા તથા પોતાના જયને ઈચ્છનારા પુરૂષો કુરુકુળમાં ગએલા દુર્યોધન માટે સંગ્રામવિષે સજ્જ થઈ ઉભા રહેશે. હું અતિબળવાળા પુરૂષોના પણ જયને તો દૈવાધીન માનું છું. હે પુરૂષોમાં અપ્રમ કૃપાચાર્ય, જ્યાં સંગ્રામવિષે મહાબાહુ બીજમપિતામહ ધણી શસ્ત્રવડે વ્યાપ્ત સુતા છે અને વિકર્ણ, ચિત્રસેન, બાલ્લીક, જયદ્રથ, ભૂરિશ્રવા, જય, જલસંધ, સુદક્ષિંધ, રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ શત્રુ અને વીર્યવાન ભગદત્ત એ અને દેવતાઓએ પણ અતિદુઃખેકરી જીતાય એવા અતિ બળવાન ખીજ રાજાઓને પાંડવોએ નાશ પમાડ્યા ત્યાં દૈવયોગવગર ખીજું શું માનો છો. હે દિગ્ કૃપાચાર્ય, વળી નિરંતર જે દુર્યોધનના શત્રુઓને વખાણો છો તેઓના પણ હજારો શૂરાઓ હણાયા છે. પાંડવોસાથે કુરુઓનાં સર્વ સૈન્યો ક્ષય પામે છે, એમાં કોઈ રીતે પણ

હું પાંડવોનાં પરક્રમને જોતો નથી. હે બ્રાહ્મણોમાં અધમ કૃપાચાર્ય, જે તમે નિરંતર તેઓને બળવાન બાળી છો, તેઓ સાર્યે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા હું શક્તિપ્રમાણે દુર્યોધનના હિત માટે, યત્ન કરીશ પણ જ્ય થવો એ બા-
અમાં રહ્યો છે.

॥ યસ્તાન્બલવતોનિત્યમન્યસેત્વાંદ્વિજાધમ ॥

॥ યતિપ્યેહંયથાશક્તિયોદ્ધૈઃસહસંયુગે ॥

॥ દુર્યોધનાહિતાર્થાયજયોદૈવેપ્રતિષ્ઠિતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रामत्रियुद्धे कृपक-
र्णवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टपञ्चाशदविकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥
संजयउवाच ॥ तथापरुषितं दृष्ट्वा मृतपुत्रेणमातुलं ॥

॥ खड्गमुद्यम्यवेगेन द्रौणिरभ्यपतद्भुतम् ॥

સંજય કહે છે—સૂતપુત્ર કર્ણે તેવી રીતે કઠણ વચન કહેલા મા-
માને જોઈ અર્જુ ઉગામી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તુર્ત દોડ્યા અને પરમક્રોધ
પામેલો સિંહ જેમ મહાન્મત હસ્તિપ્રત્યે જન્ય તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા
કુરરાજ દુર્યોધનના જોતાં કર્ણ તરફ ગયા. અશ્વત્થામા કહે છે, હે નરોમાં
અધમ અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા કર્ણ, જે અર્જુનના સત્ય ગુણોને કોહતાશર
એવા મારા મામાને દ્રોણ તમે તરછોડો છો અને સૈન્યવડે સર્વ લો-
કમાં ધનુર્ધારિને નિંદતા અતિ ગર્વેકરી યુક્ત એવા તમે આજે યુદ્ધમાં કા-
ઈને ગણકારતા નથી તે જગદ્ગે તમને સંગ્રામમાં જીતી તમારા જોતાં ગાં-
ડિય ધનુર્ધારિ અર્જુને જયદ્રથને માર્યો ત્યારે તમારું બળ અને આસ્ત્રો ક્યાં
ગયા હતાં. હે સૂતાધમ, પૂર્વે જેજો સાક્ષાત્ મહાદેવ સાર્યે યુદ્ધ કર્યું હતું
તેને જીતવા વૃથા ઈચ્છોછો, સર્વ શસ્ત્રધારિ સુરૂપોમાં ઉત્તમ, કૃષ્ણસહિત
એવા જે અર્જુનને જીતવા ઈદ્રિ સહિત એવા પણ મુખેજા દેવ અને દૈત્યો
શક્તિમાન નથી, તે લોકમાં એક વીર અજીત એવા અર્જુનને જીતવા મા-
ટે હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા સૂત કર્ણ, તું આ રાત્રીઓ સહિત, ક્રોણ માત્ર છે.
હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા નરોમાં અધમ એવા કર્ણ, હમણાં ઉભો રહે, હે
સદુર્મતે, આજે કાયા થકી તમારા મસ્તકને કાપુછું તે જુઓ. સંજય કહે
છે કે—મારવાને ઉદમ કરતા તે અશ્વત્થામાને પોતે રાત્ર દુર્યોધને અને

મનુષ્યોમાં ઉત્તમ મહા તેજસ્વિ કૃપાચાર્યે નિવાર્યા. કર્ણ કહે છે, હે કુરુશ્રેષ્ઠ દુર્યોધન, આને છોડી દે; અને દુષ્ટમતિવાળો બ્રાહ્મણોમાં અધમ, યુદ્ધને વખાણનારો શૂર આ ભક્ષે મારા બળને પામે. અશ્વત્થામા કહે છે—હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણ, અમે તને આ ક્ષમા કરીએ છીએ પણ વધેલા આ તારા ગર્વને અર્જુન મટાડશે. દુર્યોધન કહે છે—હે માનન્દ્રેઆપનાર અશ્વત્થામા, ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો મારે પ્રસન્ન થાઓ અને કાઈ રીતે પણ તમારે સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે ક્રોધ કરવો નહિ, કારણ કે તમારે વિષે, કર્ણવિષે, કૃપાચાર્યવિષે, દ્રોણાચાર્યવિષે, મદ્રરાજ એવા શત્રુવિષે અને શકુનિવિષે મોટું કાર્ય રહેલું છે, મારે હે દિવ્યશ્રેષ્ઠ, પ્રસન્ન થાઓ, હે બ્રહ્મ અશ્વત્થામાન, રાધાપુત્ર કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા અને ચોતરફથી બોલતા એવા આ સર્વ પાંડવો આવે છે મારે પ્રસન્ન થાઓ. સંજય કહે છે, હે મહારાજ, પછી રાજા દુર્યોધને મનાવેલા ક્રોધના વેગવડે યુક્ત મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રસન્ન થયા અને હે રાજેન્દ્ર, તે પછી અતિ મોટા મનવાળા સૌમ્ય સ્વભાવથી તત્કાલ જોને મૃદુતા પ્રાપ્ત થએલી છે એવા કૃપાચાર્ય પણ આ પ્રમાણે બોલ્યા. કૃપાચાર્ય કહે છે—હે અતિ દુષ્ટ મતિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણ, અમે આ તને ક્ષમા કરીએ છીએ, પણ તારા વધેલા ગર્વને અર્જુન નાશ પમાડશે. સંજય કહે છે—હે રાજન, પછી પાંડવો અતિ યશસ્વિ પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ ભેગા થએલા ચોતરફથી કર્ણને તરછોડતા થકા આવ્યા, રથિ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ પરાક્રમવાન અને દેવતાઓના સમૂહોવડે જન્મ વિંટાએલો ઈન્દ્ર હોય તેમ ઉત્તમ કૌરવોવડે વિંટાએલો તેજસ્વી કર્ણ પણ પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી તૈયાર થઈ ઉભો રહ્યો. હે મહારાજ, પછી કર્ણનું સિંહનાદવડે શોભિત બચકર એવું પાંડવો સાથે યુદ્ધ શરૂ. હે રાજન, તે વખતે તે પાંડવો અને યશસ્વિ પંચાલ યોદ્ધાઓ મહાબાહુ કર્ણને જોઈ આ કર્ણ, ક્યાં કર્ણ, હે કર્ણ ઉભો રહે અને હે દુરાત્મન પુરુષોધમ કર્ણ, મહારણભૂમિમાં અમારી સાથે યુદ્ધ કર; એ રીતે મોટો શબ્દ કરવા લાગ્યા અને ક્રોધેકરી જીનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા બીજાઓ રાધાપુત્ર કર્ણને જોઈ આ ગર્વ પામેલા અદ્ય બુદ્ધિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણને મારો; આના જીવવાવડે સર્વ ઉત્તમ રાજાઓને અર્થ નથી તથા આ પાપી પુરુષ કુતિના પુત્રોનો અત્યંત વૈરી નિત્ય દુર્યોધનનાં મતમાં રહેલો અનર્થોત્તું મૂળ છે મારે આને હથે; એ પ્રમાણે કહે.

તા એવા ક્ષેત્રિયે મોટી આણુવૃદ્ધિઓવડે ઢાંકતા થકા પાંડુપુત્ર અર્જુનની પ્રે-
રણાથી સૂતપુત્ર કર્ણના વધ માટે દોડ્યા. તે રીતે દોડતા તે સર્વ મહાર-
થિઓને જોઈ, સૂતપુત્ર કર્ણ વ્યથા ન પામ્યો, તેમ ત્રાસ ન પામ્યો હે બ-
રતવર્ધ, સંહારસમયસરખા ઉછળતા સૈન્યરૂપિ સાગરને જોઈ, તમારા પુત્રોને
પ્રસન્ન કરવા ઈચ્છતો સંઘામવિષે પરાજયરહિત શીઘ્રકારી મહાબળવાન ક-
ર્ણ આણુના સમૂહોવડે તે સૈન્યને ચોતરફથી વારવા લાગ્યો. પછી ધનુષને
હલાવતા એવા હજારો અને લાખો તે રાજાઓ તેને વારવા લાગ્યા અને
દૈત્યોના સમૂહ જેમ ઈન્દ્રને યુદ્ધ કરાવે તેમ રાધાપુત્ર કર્ણને યુદ્ધ કરાવવા
લાગ્યા. હે પ્રભો, રાજાઓની નાખેલી આણુવૃદ્ધિને કર્ણ આણુવૃદ્ધિવડે ચોતર-
ફથી નાશ પમાડવા લાગ્યો. સામસામિ એક ક્રિયાને કરતા એવા તે યોદ્ધા-
ઓનું યુદ્ધ જેવી રીતે દેવ અને દૈત્યોના યુદ્ધમાં, દાનવો સાથે ઈન્દ્રનું યુ-
દ્ધ થયું હતું તેવી રીતે થયું. ત્યાં અમે સૂતપુત્ર કર્ણના આશ્ચર્યકારી શીઘ્ર-
પણને જોયું કે જે એકલા કર્ણને યુદ્ધમાં સર્વ તરફથી યત્નવાળા રાજાઓ
પામી શકતા ન હતા, રાધાપુત્ર મહારથિ કર્ણ રાજાઓના આણસમૂહોને
નિવારી પોતાના નામાંકિત બચંકર આણોને ધોંસરાવિષે, લાંગલદડોાવિષે, છ-
ત્ર, ધ્વજ અને ઘોડાઓ વિષે નાખતો હતો. તે પછી વ્યાકુળ થએલા કર્ણ-
ના આણોવડે પીડા પામેલા રાજાઓ જેમ શીતવડે પીડા પામેલી ગાયો
ભાગે તેમ જ્યાં ત્યાં ભાગતા હતા. તેવી રીતેજ કર્ણથી નાશ પામતા ઘોડા,
હાથિ અને રથિના સમૂહોને અમે જોતા હતા. હે રાજા, પાછા ન હઠ-
નારા યોદ્ધાઓના પડી ગએલા, નાશ પામેલા, નાશ પામતા અને સર્વ ત-
રફ ફેલાતા મરતકોવડે અને આહુઓવડે ચોતરફથી યુદ્ધ યમપુરીની ઉપમા
અપાય એવું બચંકર થયું હતું. પછી રાજા દુર્યોધને કર્ણના પરાક્રમને જો-
ઈ અશ્વત્થામા પ્રત્યે આવી આ વ્રાત્ય કહ્યું કે, રણભૂમિમાં સજ્જ થએલો
આ કર્ણ સર્વ રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરે છે તેથી કર્ણના આણોવડે પીડા પા-
મેલી ભાગતી આ સેનાને કાર્તિકસ્વામીએ નાશ કરેલી અસુરોની સેનાની પે-
ઠે જુઓ. રણભૂમિમાં બુદ્ધિમાન કર્ણે જીતેલી આ સેનાને જોઈ, સૂતપુત્ર ક-
ર્ણને મારવાની ઈચ્છાવડે આ અર્જુન જાય છે, તે માટે જેવી રીતે આપ-
ણાં જોતાં યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન, સૂતપુત્ર મહારથિ કર્ણને ન મારે તેવી
રીતે નીતિ કરે. તે રીતે દુર્યોધને કહ્યું ત્યાર પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા,
કપાત્યાર્થ, શક્ય ને મહારથિ હાર્દય તે સર્વ સૂતપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરવાની

ઇચ્છાવડે દૈત્યોની સેના પ્રત્યે આવતા ઈંદ્રને જોઈ જેમ જામે જ્ય તોમ, કુતિપુત્ર અર્જુનને આવતો જોઈ સામે ગયા. હે રાજેન્દ્ર તે સમયે પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓવડે વિંટાળેલો અર્જુન પણ જેવી રીતે ઈંદ્ર વૃત્રાસુર પ્રત્યે જ્ય તેવી રીતે કર્ણપ્રત્યે ગયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછેછે કે, હે સૂત, કાલાંતક યમ-રાજાની ઉપમા અપાય એવાં ક્રોધ પામેલા અર્જુનને જોઈ સૂર્યપુત્ર કર્ણ શું ઉત્તમકર્ણ સિદ્ધ કરી શક્યો? જે મહારથિ નિરંતર કુતિપુત્ર અર્જુનની સાથે સ્પર્ધા કરે છે અને યુદ્ધમાં અતિદારણ્ય એવા અર્જુનને જીતવા ઇચ્છે છે. હે સૂતસંજય, તે સૂર્યનો પુત્ર કર્ણ નિત્ય અસંત વૈરિ એલા અર્જુનને તત્કાલ પ્રાપ્ત થએલો જોઈ શું ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરી શક્યો? સંજય કહે છે કે, પાંડુપુત્ર અર્જુનને આવતો જોઈ, હાથિ સમીપ જેમ હાથિ જ્ય તેમ રણભૂમિમાં અવ્યાકુલ એવો કર્ણ ધનંજય પ્રત્યે ગયો, વેગેકરી સમીપ આવતા સૂર્યપુત્ર કર્ણને કુતિપુત્ર અર્જુનને સિધા જનારા બાણોવડે ઢાંકી દીધો અને કર્ણે અર્જુનને ઢાંકી દીધો. પછી ફરીને પાંડુપુત્ર અર્જુનને ધણા બાણોવડે કર્ણને ઢાંક્યો ત્યારે અનિક્રોધ પામેલા કર્ણે ત્રણ બાણોવડે અર્જુનને વિધ્યો. કર્ણની તે શીઘ્રતા જોઈ મહાબળવાન કુતિપુત્ર અર્જુન સહન કરી શક્યો નહિ અને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શિક્ષાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા સ્વચ્છ અગ્રભાગવાળા સિધા ચાલનારા ત્રણસો બાણને શત્રુને તપાવનારા અર્જુનને નાખ્યા તથા ક્રોધ પામેલા પરાક્રમિ બલવાન અર્જુનને હસિને જેમ તેમ કર્ણને જમણા હાથના અગ્ર ભાગ વિષે વિધ્યો, તેથી બાણેકરી વિધાએલા કર્ણના હાથથી ધનુષ પડી ગયું, ફરીને નિમેષાધ વખતમાં ધનુષ ફેંકવામાં કુશળ પુરૂષની પેડે બીજું ધનુષ લેઈ મહાબળવાન કર્ણે બાણોના સમૂહોવડે અર્જુનને ઢાંકી દિધો. હે ભારત, સૂતપુત્ર કર્ણે કરેલી તે બાણોની વૃષ્ટિને હસતો હોય નહિ શું તેમ, અર્જુનને બાણવૃષ્ટિની નાશ પમાડી. હે પાર્થિવ ધૃતરાષ્ટ્ર, સામસાગિ એક ક્રિયા કરવાને ઇચ્છતા એવા મહાધનુધારી તે બેઉ સામસામા આવી બાણરૂપિ વૃષ્ટિવડે ઢાંકતા હતા. જે પ્રમાણે હાથણીના કારણથી ક્રોધ પામેલા વનના બે હાથિઓનું યુદ્ધ થાય, તેમ રણભૂમિમાં અદ્ભૂત એવું કર્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનનું તે મોટું યુદ્ધ થતું હતું. પછી મહા ધનુધારી અર્જુનને કર્ણનું પરાક્રમ જોઈ ઉતાવળથી કર્ણની મુઠીના ભાગમાં રહેલા ધનુષને કાપી નાંખ્યું અને બાલાઓવડે ચાર ઘોડાને યમરાજના રથાનું

પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેમજ શત્રુને તપાવનારા અર્જુને સારથિના મસ્તકને કાપાથી હરિ લીધું; અને એ પછી જેનું ધનુષ્ કપાએલું અને જેના ઘોડા અને સારથિ નાશ પામ્યા છે એવા કર્ણને કુતિપુત્ર પાંડવ અર્જુને ચાર બાણોવડે વિધ્યો. બાણોવડે પીડા પામેલો નરોમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ અર્જુનના બાણ-સમૂહોવડે યુક્ત એવા શલ્યની પેઠે જીવિતાર્થને ઈચ્છતો થકો જલદી રથ-માંથી થેકડો મારી તત્કાલ કૃપાચાર્યના રથ પ્રત્યે બેઠો. હે ભરતવર્ય, રા-ધાપુત્ર કર્ણને અર્જુને જીતેલો જેઈ ધનંજયના બાણોવડે પીડા પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડતા હતા. હે નૃપ, તે યોદ્ધાઓને ભાગતા જેઈ રાજા દુર્યોધન પાછા વાળવા લાગ્યો અને આ વાક્ય બોલ્યો કે, હે ક્ષત્રિયોમાં ઉત્તમ શૂરાપુરૂષો, તમારા ભાગવાવડે ધણું થયું માટે ઉભા રહો અને આ હું પોતે સંત્રાગવિષે કુતિપુત્ર અર્જુનનો વધ કરવા સાર જાણું તથા હું પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત કુતિના પુ-ત્રોને મારીશ. જેમ યુગના નાશ વખતે કાળના પરાક્રમને જુઓ તેમ રા-જાઓ આજે ગાંડિવ ધનુર્વાણા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરતા મારા પરા-ક્રમને જોશે, આજે યુદ્ધમાં પતંગિયાઓની પક્તિની પેઠે ધનુર્ધરી છૂટતા મારા બાણસમૂહોને યોદ્ધાઓ જોશે, વર્ષા ઋતુમાં મૈત્રીની વૃદ્ધિને જેમ જુઓ તેમ આજે યુદ્ધમાં બાણોને ફેંકતો ધનુર્ધારી એવો જે હું તેની બાણમય વૃદ્ધિને સૂચિતો જોશે, આજે રણભૂમિમાં નમેલ પર્વતોના બાણોએકરી કુ-તિપુત્ર અર્જુનને જીતીશ. માટે હે શૂરાઓ, યુદ્ધમાં ઉભા રહો અને અ-ર્જુનથી ભયને તજો. જેવી રીતે મકરાલય (મગરોનાં રેહાણુરૂપી) એવો સાગર ભરતીને પામી તેને ન સહે તેવી રીતે અર્જુન મારા પરાક્રમને સહી શકશે નહિ. એ પ્રમાણે કહી મોટા સૈન્યવડે વિંદ્યાએલો દુઃખેકરી સ-હિ શકાય એવો ક્રોધાયમાન રાતાં નેત્રવાળો રાજા દુર્યોધન, અર્જુનપ્રત્યે ગયો, તે સમયે મહાબાહુ તે રાજાને જતો જેઈ શારદ્વત કૃપાચાર્ય આવી અશ્વત્થામાપ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યા કે, આ અમર્ષવાન ક્રોધવાળો મહાબાહુ રાજા દુર્યોધન પતંગિયાની વૃત્તિને ગ્રહી અર્જુનપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે. માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા જ્યાંસૂંની આપણ જોતાં કુતિપુત્ર અર્જુન સાથે મળેલો રાજા પ્રાણ ન ખૂએ તેટલા વખતમાં કૌરવ એવા અર્જુનને નિવારી રાખ. અને જેટલા વખતમાં શૂર કુરુક્ષેત્રમાં થ-એલો રાજા આજે યુદ્ધમાં અર્જુનના બાણ વિષયને ન પામે તેટલા વ-

ખતમાં તેને વાર, તેમ જોટલી વારમાં બયંકર અને કાંચુગિરહિત સર્પસ-
રખા ખાણાવકે રાજને અર્જુને ભરમ ન કરાય તેટલી વારમાં યુદ્ધથી તેને
નિવાર. હે માનને આપનાર અશ્વત્થામા, આપણે છીએ ને જો રાજ સ-
હાય વગર યુદ્ધ સાર જાય તે અયોગ્ય જેમ હોય તેમ માનુ છું. તેમજ
જૂની ક્રીડે સિંહની સાથે યુદ્ધ કરનારા હાથીનું જીવિત દુર્લભ મનાય જોતેવી
રીતે મુકુટવાન કુતિપુત્ર અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરનારા કુરુકુળમાં થએલા
દુર્યોધનનું જીવિત દુર્લભ માનુ છું. મામા કૃપાચાર્યે એ પ્રમાણે કહેલા શ-
સ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ત્વરાથી દુર્યોધનપ્રત્યે
આ વાક્ય બોલ્યા. હે ગાંધારીપુત્ર કૌરવ્ય દુર્યોધન, હું જીવું છું, સાંસૂંધી
તમારો નિરંતર હિત ઈચ્છનાર એવો જે હું તેને તિરસ્કાર કરી તમે યુદ્ધપ્રત્યે
જવા યોગ્ય નથી. હે દુર્યોધન, તમારે કુતિપુત્ર અર્જુનના વિજયપ્રત્યે સં-
ભ્રમ કરવો નહિ; કેમકે હું તેમને હઠાવીશ માટે તમે ઉભા રહો દુર્યોધન
કહે છે—હે દ્વિજેતમ આચાર્ય, પાંડુના પુત્રોને પુત્રપેટે રાખો છો પણ તમે
નિરંતર તેઓવિષે ઉપેક્ષા કરો છો તેમ મારા મંદબાગ્યપણનેલીધે કિંવા
ધર્મરાજનાં પ્રિય માટે અથવા દ્રૌપદીનાં પ્રિય માટે તમારૂં પરાક્રમ મંદ
થાય છે, તે હું જાણુનો નથી? લોભી એવો જે હું તેનેજ વિઃદ્રોષે કે જેને
માટે સુખને યોગ્ય પરાજયરહિત એવા સર્વ ખાંધેલા પરમ દુઃખને પામે
છે. શસ્ત્ર જાણનારા પુરૂષોના મધ્યમાં મુખ્ય અને યુદ્ધમાં મહાદેવહી સ-
માન શક્તિમાન એવો જે ગૌતમીનો પુત્ર ન હોય તે કોણ શત્રુને નાશ
ન પમાડે? હે અશ્વત્થામા તમે પ્રસન્ન થાઓ અને મારા અહિનકારી શ-
ત્રુઓને નાશ પમાડો, કેમકે તમારા અસ્ત્રવિષય વિષે રહેવા, દેવ અને દા-
નવો પણ સમર્થ નથી. હે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, અનુચરોસહિત પંચાલ
અને સોમક ચોદાઓને તમે નાશ પમાડો અને શેષ રહેલાઓને તમે ર-
ક્ષા કરેલા એવા અમેજ નાશ પમાડશું. હે વિપ્ર અશ્વત્થામા, આ યશ-
સ્ત્રિ સોમક અને પંચાલ ચોદાઓ મારા સૈન્ય વિષે કોષ પામતા થકા દા-
વામિનિ પેટે ફરે છે તેઓને તથા કેકય રાજાઓને હે નૈરોમાં ઉત્તમ ખાહો
નિવારો, કેમકે જાગળ મુકુટવાન, અર્જુને રક્ષા પમાડેલા તેઓ સૈન્યને
નિઃશેષ કરે છે, હે શત્રુને ઇમનાર અશ્વત્થામા, ત્વરાયુક્ત એવા તમે જલદી
જાઓ કેમકે, મારિષ, પ્રથમ અથવા પછી એ તમારુંજ કામ છે.
હે મહાખાહો અશ્વત્થામાન, તમે પંચાલ ચોદાઓના વધ સાર ઉત્પન્ન

થયા છો, માટે ઉદ્ધમ કરી સર્વ જગતને પંચાલ યુદ્ધાઓસહિત કરશો. આ પ્રમાણે જે સિદ્ધ વાણી કહું છું તે તેમજ યશ; માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા, અનુચરોસહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને નાશ પમાડો. તમારા અસ્ત્ર આગળ ઈન્દ્ર સહિત એવા પણ દેવતાઓ રેહવા સમર્થ નથી ત્યારે આ તમને સત્ય કહું છું કે પંચાલસહિત એવા કુંતિના પુત્રો કોણુ માત છે? હે વીર અશ્વત્થામાન, આ તમને સત્ય કહું છું કે તમારી સાથે સંગ્રામમાં સોમક યોદ્ધાઓસહિત પાંડુના પુત્રો બળથી યુદ્ધ કરવા સમર્થ નથી. હે મહાબાહો અશ્વત્થામાન, જાઓ જાઓ જેથી આપણને કાલ જાય નહિ; આ કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણોવડે પીડા પામતી સેના ભાગે છે. હે માન આપનાર મહાબાહો અશ્વત્થામા, પાંડુપુત્ર અને પંચાલયોદ્ધાઓના વધવિષે તમે પોતાનાં દિવ્ય તેજઃસે સમર્થ છો.

॥ શક્તોહ્યસિમહાબાહોદિવ્યેનસ્વેનતેજસા ॥

॥ નિગ્રહેપાણ્ડુપુત્રાણાપઞ્ચાલાનાંચમાનદ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायामेकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

संजयउवाच ॥ दुर्योधनेनैवमुक्तोद्वौणिराहवदुर्मदः ॥

॥ चकारारिवधेयत्नमिन्द्रे दैनवधेयथा ॥

સંજય કહે છે કે—દુર્યોધને એ પ્રમાણે કહેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મહાબાહુ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે ઈન્દ્ર દૈત્યોના વધમાં યત્ન કરે તેવીરીતે શત્રુઓના વધવિષે યત્ન કરવા લાગ્યા. તથા તમારા પુત્ર પ્રત્યે આ વચન બોલ્યા. હે મહાબાહો કૌરવ દુર્યોધન, જે પ્રમાણે તમે કહે છો તે પ્રમાણે જરૂર મને તથા મારા પિતાને પણ પાંડવો નિરંતર પ્રિય છે, હે તાત કુરૂદ્ધ દુર્યોધન, તેમજ અમે બે તેઓના પ્રિય છીએ, પણ યુદ્ધમાં નથી માટે શક્તિથી નિર્ભય પુરૂષની પેઠે પ્રાણને કારે મૂકી યુદ્ધ કરીએ છીએ. હે વૃષોત્તમ દુર્યોધન, હું, કર્ણ, શલ્ય, કૃપાચાર્ય અને હાદિંક્ય એટલાજ નિમેષ વખતમાં પાંડવોની સેનાને નાશ પમાડીએ તેમ છીએ. હે કુરૂદ્ધ મહાબાહો દુર્યોધન, જો અમે યુદ્ધમાં ન હોઈએ તો તેઓ પણ નિમેષાર્ધ વખતમાં કૌરવોની સેનાને નાશ પમાડે તેમ છે. હે ભારત દુર્યોધન, પાં-

ડવે પ્રત્યે શક્તિવડે યુદ્ધ કરતા એવા જે અમે તેનું અન્ને અંભપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છનારા પાંડવોનું તેજ, તેજને પામી શમી જાય છે, હું તમને સત્ય કહું છું કે પાંડુ પુત્રોના જીવતાં જળથી પાંડવોની સેના જીતી શકાય તેમ નથી. હે ભારત દુર્યોધન, પોતાને માટે યુદ્ધ કરતા એવા તે સમર્થ પાંડુપુત્રો શા માટે તમારા સૈન્યોને જીતશે નહિ. હે રાજન કૌરવ દુર્યોધન, તમે તેમ અતિલોભી ઠગ્યાજીને જાણનાર સર્વ વિષે શંકા કરનાર અભિમાની છો, તેથી અમારાપ્રત્યે શંકા કરો છો. હે રાજન દુર્યોધન, તમે નિંદિત પાપાત્મા અને પાપી પુરૂષ છો, તેથી હે હુદ્ર પાપભવવાળા તમે અમારા તથા પ્તિજ્ઞો પ્રત્યે પણ શંકા કરો છો. હે કુરુ પુત્ર દુર્યોધન, આ હું તો તમારે અર્થે યત્ન કરી જેણે જીવિત કૌરે મૃત્યુ છે એવો યદ્ય તમારે માટે સંગ્રામ વિષે જાણી છું. હે શત્રુને દમનાર દુર્યોધન, તમારા પ્રિય માટે આજે હું સંગ્રામ પ્રત્યે જાણી છું, અને પંચાલ, સોમક, કૈકય તથા પાંડવ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરીશ, અને સારા સારા યોદ્ધાઓને જીતીશ. આજે જેમ સિંહવડે પીડા પામેલી ગાયો ચોતરફ ભાગે તેમ મારા બાણવડે પીડા પામતા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ ભાગશે. આજ રાજ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મારા પરાક્રમને જોઈ લોકને સોમક સહિત અશ્વત્થામામય માનશે, અને ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર વૈરાગ્ય પામશે. હે ભારત દુર્યોધન, રણભૂમીમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને નાશ પામેલા જોઈ જેઓ યુદ્ધમાં મારા પ્રત્યે યુદ્ધ કરશે તેઓને હણીશ. હે શૂર દુર્યોધન, જેઓ મારા બાણના મધ્ય ભાગને પ્રાપ્ત થશે તેઓ મુક્ત નહિ થાય, એ પ્રમાણે મહાબાહુ અશ્વત્થામા તમારાપુત્ર દુર્યોધનને કહી સર્વ ધનુર્ધારિઓને ત્રાસ પમાડતા તમારા પુત્રોનાં પ્રિય કરવા ઈચ્છતા એવા પ્રાણુધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા યુદ્ધ કરવામાટે ગયા. અને પછી ગૌતમીપુત્ર અશ્વત્થામા કૈકય યોદ્ધાઓસહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારથિઓ, સર્વ તમે આ મારાં શરીરવિષે પ્રહાર કરો અને સ્થિર થએલા અત્રેની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા યુદ્ધ કરો. હે મહારાજ, એવી રીતે અશ્વત્થામાએ કહેલા તે યોદ્ધાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે જેવી રીતે મેધ જળપ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે શસ્ત્ર વૃષ્ટિઓને કરવા લાગ્યા; તે બાણોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ પમાડી પાંડુપુત્ર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સમીપ દશ શૂરાઓને મારી નાખ્યા. હે પ્રભો, સંગ્રામમાં હણાતા એવા તે પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ રણ-

ભૂમિ વિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને તજી દશ દિશાએપ્રત્યે દેહવા લાગ્યાં હે મહારાજ, શૂર એવા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને સાથે દેહતા જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન રણમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે દોડ્યો અને પછી કાંચનવડે વિચિત્ર, મેઘતુલ્ય શબ્દવાળા, શૂરા, ન નિવૃત્ત થનારા સો રથોએવડે વિંટાઓ સો પાંચાલરાજાનો મહારથિપુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યોદ્ધાઓને હણેલા જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે બોલ્યો કે—હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા આચાર્યના પુત્ર, બીજાઓના હણવાવડે તને શું થશે માટે જો શૂર છે તો મારી સાથે યુદ્ધમાં સંભાગમ પામ્ય. હું તને હણીશ માટે હમણાં મારી આગળ ઉભો રહે. હે ભરતવર્ય, એમ કહ્યા પછી પ્રતાપવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મર્મને મેદનારા તીક્ષ્ણ બાણોવડે આચાર્યનાપુત્ર અશ્વત્થામાને પ્રહાર કર્યો, જે રીતે મધને ધ્વજનારા ઉત્તમ ભમરાઓ પુષ્પવાળા વૃક્ષ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તે રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના તે પંક્તિરૂપ કરેલા તત્કાળ જનારા રૂકમ પુષ્પવાળા સારા અગ્રભાગવાળા સર્વ કાયાને ચીરનારા બાણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા પગેકરી દબાએલા સર્પની પેઠે અતિવિંધાએલા અને અતિક્રોધ પામેલા માનવાળા અસંખ્યાંત અને બાણ જેના હાથમાં છે એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બોલ્યા કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સ્થિર થઈ મુદ્દર્ત વાર રહે કે જેટલી વખતમાં તને તીક્ષ્ણ બાણોવડે યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલું. એ પ્રમાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહી પરશુરુઓને મારનાર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અસ્ત્રકુશળ પશ્પતીપેઠે ચોતરફથી બાણોના સમૂહોવડે તેને ઢાંકવા લાગ્યા. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી પીડા પામતો યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવો પાંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વાણીવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પીડવા લાગ્યો કે હે વેપ્ર, મારી પ્રતિજ્ઞાને તથા ઉત્પત્તિને જાણતો તું નથી. હે અતિ દુષ્ટ મતિવાળા, દ્રોણાચાર્યને હણી મારે તને મારવો છું; તે માટે આજે યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના જીવતાં હું તને મારતો નથી. હે સુદુર્ભેતે અશ્વત્થામન, આ રાત્રિનું સવાર નહિ થયું હોય તેટલા વખતપ્રત્યે તારા પિતાને મારી પછીથી તને યુદ્ધમાં પ્રેતભ્રેકપ્રત્યે મોકલાશ, એ મારા મનમાં રહેલું છે, માટે જે તારો કુતિના પુત્રોવિષે દેષ છે અને કૌરવોવિષે ભક્તિ છે, તેને સ્થિર થઈ દર્શાવ; કેમકે મારાથી જીવતો નહિ જાય. જે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણપણાને મૂકી દેઈ ક્ષત્રિઓના ધર્મવિષે પ્રીતિવાળો છે, તે પુરૂષોમાં અધમ એવો જે તું તેને તેની પેઠે સર્વ લોકને હણવા યોગ્ય છે. એવી રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કઠિણ વાક્ય.

કહેલા બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા અશ્વત્થામા તીવ્ર ક્રોધને શાંત કરી ગયા અને 'હમે રહે હમે રહે' એ પ્રમાણે બોલ્યા તથા નેત્રોવડે બોલતા હોય નહિ શું તેમ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોવા લાગ્યા અને સર્પનીપેઠે નિઃશ્વાસ નાખતા બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યા હે રાજાશ્રેષ્ઠ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ યુદ્ધમાં બાણવડે અઘચ્છાદન કરેલો સર્વ પાંચાલ સેનાઓવડે વિંટાએલો રથિપુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, મહાબાહુ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી કંપ્યો નહિ અને જૂદા જૂદા પ્રકારના યજ્ઞો અશ્વત્થામાવિષે નાખવા લાગ્યો. ફરીને પ્રાણધૂતની બજારરૂપિ રણભૂમિમાં બાણોના સમૂહોવડે પરસ્પર પીડા પમાડતા અમર્ષવાળા ચોતારૂથી બાણ વૃષ્ટિઓને કરતા મહાધનુર્ધારિ તે બેઉ પ્રવૃત્ત થયા. તે સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ઘોર રૂપવાળા ભયાનક યુદ્ધને જોઈ સિદ્ધ, ચારણ અને ગંધર્વી વખાણવા લાગ્યા. આકાશ અને દિશાઓને બાણોના સમૂહોવડે પૂર્ણ કરતા અલક્ષ્ય એવા તે બેઉ બાણોવડે મોટા અંધકારને કરી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. રણભૂમિમાં વૃલ કરતા હોય તેમ રહેલા જેણે મંડળાકાર ધનુષ્ જે'ચેલું છે એવા પરસ્પર વધ કરવામાં યત્ન વાળા સર્વ જંતુને ભયંકર મહાબાહુ તેઓ આશ્ચર્યકારી શીઘ્ર અને સાર યુદ્ધ કરતા હતા. સંગ્રામવિષે હજારો યોદ્ધાઓના મુખ્ય પુરૂષોથી વખાણ પામતા રણમાં આલસરહિત એવા તે બેઉને જેત વનના હાથિઓને વનમાં જોઈ હર્ષ થાય, તેમ બેઉ સેનાને વિષે ધણો હર્ષ થતો હતો, તેમ સિંહનાદ સરખા શબ્દો થતા હતા, સૈનિકો હજારો અને લાખો શંખ તથા વાદિત્રોને વગાડતા હતા, એ રીતે બીરના ભયને વધારનાર તે સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, તે વખતે તેઓનું પણ યુદ્ધ મુહૂર્તવાર સમાન રૂપવાળું થયું. પછી હે મહારાજ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધ્વજને, ધનુષને તથા છત્રને, એ પડખાના સારથીને, રથસારથીને, અને ચાર ઘોડાઓને હણ્યા તથા રણભૂમિવિષે તે પ્રત્યે દોષ્યા અને વળી માપી ન શકાય એવા પરાક્રમવાળા તેઓએ નમેલ પર્વવાળા બાણોએ કરી તે હજારો ને, લાખો પંચાલ યોદ્ધાઓને નસાયા. હે ભરતવર્ધ, તે પછી પાંડવોની સેના, યુદ્ધમાં ઈન્દ્રસરખું દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું મોટું કર્મ જોઈ વ્યથા પામવા લાગી. મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ દ્રુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નના અને દ્વાદ્યુન એવા અર્જુનના જોતાં સો બાણોવડે પંચાલના સો યોદ્ધાઓને તથા તીક્ષ્ણ ત્રણ બાણોવડે ત્રણ મહારથિઓને નાશ પમાડ્યા અને જેઓ અતિ નિશ્ચય કરી રહેલા હતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓને પણ ના-

શ પમાડ્યા. સંઘ્રામવિષે સંજય યોદ્ધાઓસહિત વધ પૂતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને તણ દેઇ, જેઓના રથ અને ધ્વજ જૂદાજૂદા થઇ ગયા છે, એવા થઇ જતા હતા. યુદ્ધમાં શત્રુઓને જીતી જમારવિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે મેધ ધણો મોટો નાદ કરે તેમ અતિ મોટો નાદ કરતા હતા. અને જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સર્વ જંતુઓને ભસ્મ કરી અગ્નિ શોભે તે પ્રમાણે બહુ શરઓને નાશ પમાડી તેઓ શોભતા હતા. તેમ જે રીતે શત્રુઓના સમૂહોને હણી, ઇંદ્ર શોભે તે રીતે સંઘ્રામવિષે હજારો શત્રુઓના યોદ્ધાને જીતી યુદ્ધમાં કૌરવોથી વખાણાતા પ્રતાપવાનુ તે શોભતા હતા.

॥ સમ્પૂજ્યમાનોયુધિકૌરવેયૈર્નિર્જિત્યમુદ્ધ્વેરિગણાન્સહસ્રશઃ ॥

॥ વ્યરોચતદ્રોણસુતઃપ્રતાપવાન્યથાસુરેન્દ્રોરિગણાન્નિહત્યૈવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि, रात्रियुद्धे अश्व-
त्थाम पराक्रमे गुर्जरभाषायांषष्ठ्यधिकंशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતોયુધિષ્ઠિરશ્રૈવभीमसेनश्चपाण्डवः ॥

॥ द्रोणपुत्रंमहाराजसमन्तात्पर्यवारयन् ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે પછી યુધિષ્ઠિર અને પાંડુપુત્ર બીમસેન, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વારતા હતા. પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે યુક્ત એવો રાજા દુર્યોધન સંઘ્રામવિષે, પાંડવોપ્રત્યે ગયો. તે પછી હે મહારાજ ! બીર પુરૂષોના ભયને વધારનાર ધોરપવાળું યુદ્ધ થયું. તેટલો ક્રોધ પામેલા બીમસેને અંબષ્ટ, માલવ, અંગ, શિખિ અને ત્રિગર્ત દેશના યોદ્ધાઓને પણ મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલ્યા. તેમજ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા આબીપાહ અને શરસેન દેશના યોદ્ધાઓને હણી બીમસેને પૃથ્વીને રૂધિરરૂપિ ગારાવાળી કરી મૂકી. વળી હે રાજા, મુકુટવાળા અર્જુને પર્વતમાં વસનારા યોદ્ધાઓને અને મદ્રક તથા માળવાદેશના યોદ્ધાઓને પણ મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલ્યા. તે સમયે શીઘ્ર ગતિવાળા અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દહ્મપ્રહાર પામતા બેદાંતવાળા હસ્તિઓ જેવી રીતે બે શીખરવાળા પર્વતો પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. કપાએલી અને આણીકાર તેણીકાર એણ કરતી એવી હાથિઓની સુદૃઢ વેંટાએલી પૃથ્વી, જેવી રીતે ફરતા સપોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. અને પડેલાં સુવર્ણવડે વિચિત્ર એવાં રાજાઓનાં

છત્રોએકરી ને પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર આદિ ગ્રહોવડે વિંટાએલું અતરિક્ષ શામે તે પ્રમાણે તે દેખાતી હતી. વળી હે નિર્ભય પુરુષો હણો, મહાર કરો, વિંધો અને કાપો એવી રીતે અર્જુનના રથપ્રત્યે સંકુલ શબ્દ થતો હતો. તેમ સંગ્રામવિષે પરમ ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્યે હો જ્યે દુઃષેકરી નાશ પામે એવો મોટો વાયુ વાદળાંઓને નાશ પમાડે તેમ વાયવ્ય અક્ષેકરી યોદ્ધાઓને નાશ પમાડતા હતા. તેથી દ્રોણાચાર્યથી નાશ પામતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓ ભયથી ભીમસેન અને મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુનના જોતાં ભાગતા હતા. પછી મુકુટવાન અર્જુન ને ભીમસેન તુર્ત મોટા રથસમૂહવડે મોટાં સૈન્યને લેઈ પાછા વળ્યા. દક્ષિણ પડખે રહેલો અર્જુન અને ઉત્તર પડખે રહેલો ભીમસેન તે બેઉ મોટા બાણસમૂહોવડે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતા હતા. હે મહારાજ ! તેઓની પાછળ મત્સ્ય અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત મહાબલવાન સૃંજય અને પંચાલ યોદ્ધાઓ જતા હતા. તેમજ હે રાજન ! તમારા પુત્ર દુર્યોધનના પ્રહાર કરનારા મહારથિઓ મોટી સેનાસાથે દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે જતા હતા. પછી મુકુટવાન અર્જુનથી હુણાતી, તે ભારતી સેના અંધકાર અને નિદ્રાવડે ફરીને વધારે કપાતી હતી. હે મહારાજ ! તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અને પોતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને નિવારાતા એવા પણ તે યોદ્ધાઓ નિવારી શકાતા ન હતા. પાંડુપુત્રના બાણોવડે કપાતી તે મોટી સેના અંધકારે વિંટાએલાં જગત્વિષે સર્વ તરફ દોડતી હતી. અને હે મહારાજ ! તે સમયે ભયયુક્ત કેટલાક રાજાઓ ધણા ધોડાઓને તજી ચારેકાર દોડતા હતા.

॥ તમસાસમ્વૃતેલોકેવ્યદ્રવત્સર્વતૌમુખી ॥

॥ ઉત્સૃજ્યશતશોવાહાંસ્તન્નકેચિન્નરાધિપાઃ ॥

• ॥ પ્રાદ્રવન્તમહારાજમયાવિષ્ટાઃસમન્તતઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे सङ्-
कुलयुद्धे गुर्जरभाषायामेकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સોમદત્તંતુસમ્પ્રેક્ષ્યવિધુન્વાનંમહદ્બનુઃ ॥

॥ સાત્યકિઃપ્રાહ્યન્તારંસોમદત્તાયમાંવહ ॥

સંજય કહે છે—મોટાં ધનુષ્ઠને હલાવવા સોમદત્તને જોઈ સાત્યકિ પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે, મને સોમદત્ત સમીપ લઈ જા, કેમકે હે સૂત, રણુભૂમિમાં મહાબળવાન શત્રુ સોમદત્તને માલૈસિવાય હું યુદ્ધથી પાછો વળનાર નથી, એ મારું સત્ત્વ વચ્ચન છે. એવી રીતે સાત્યકિના કક્ષા પછી સારથિ મનસરખા વેગવાળા શંખસરખા વર્ણવાળા સર્વ શખ્દોને ઉદ્ધવી જનારા સિંધુદેશના ઘોડાઓને રણુભૂમિવિષે ચલાવવા લાગ્યો. મન અને વાયુપુત્ર વેગવાળા તે ઘોડાઓ જેવી રીતે પૂર્વે દૈત્યના વધપ્રત્યે ઉદ્યમવાળા ઈંદ્રને ઘોડાઓ લઈ ગયા હતા. તેવી રીતે સાત્યકિને ભેઈ ગયા. રણુભૂમિમાં સમીપ આવતા વેગવાળા સાત્યકિને જોઈ વૃષ્ટિમાન મેઘનીપેઠે બાણવૃષ્ટિ કરતો મહાબાહુ અસંખ્યાંત એવો સોમદત્ત સામે થયો અને મેઘ જેમ જળવૃષ્ટિવડે સૂર્યને ઢાંકે તેમ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને બાણવૃષ્ટિવડે ઢાંકવા લાગ્યો. હે ભરતવર્ય સંભ્રામમાં સાવધાન એવો સાત્યકિ બાણોના સમૂહોવડે ચોતરફથી કુરૂમાં ઉત્તમ એવી સોમદત્તને ઢાંકવા લાગ્યો. હે રાજન્! સોમદત્તે સાઠ બાણોવડે સાત્યકિને છાતિવિષે વિધ્યો. અને સાત્યકિએ પણ સોમદત્તને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિધ્યો. પરસ્પર બાણોવડે ધાયલ થએલા નરોમાં ઉત્તમ તે એ જેવી રીતે વસંતઋતુમાં સારાં પુષ્પવાળાં ફૂલેલાં કેસુડાનાં બે વૃક્ષ શોભે તેવી રીતે શોભતા હતા. જેઓનાં રૂધિરવડે છંટાએલાં સર્વ અંગ છે એવા કુરૂ અને વૃષ્ણકુળની કીર્તિ વધારનારા સોમદત્ત અને સાત્યકિ પરસ્પર નેત્રોવડે બાળતા હોય નહિ શું તેમ જોતા હતા. રથમંડલના માર્ગોવિષે ફરતા શત્રુઓને નાશ પમાડનારા તેઓ વૃષ્ટિમાન મેઘનીપેઠે ધોરરૂપવાળા થતા હતા. અને હે રાજેન્દ્ર! બાણોવડે જેનાં શરીર ભેદ પામેલાં છે એવા બાણોવડે ધાયલ થએલા તેઓ સર્વ શરીરવિષે ધાયલ થએલા સસલા જેમ દેખાય તેમ દેખાતા હતા. તેમજ હે રાજન્! સુવર્ણ પુષ્પવાળા બાણોવડે વ્યાપ્ત થએલા તે બેઉ જે પ્રમાણે વર્ષાઋતુમાં પતાંગિઆઓવડે વિંટાએલા બે વનસ્પતિ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા તથા તે બાણોવડે પ્રદીપ્ત જેનાં સર્વ અંગ છે એવા રણુભૂમિવિષે ક્રોધ પામેલા મહારથિ તે બેઉ જેવી રીતે ઉદ્ધકાઓવડે બે હસ્તિઓ દેખાય તેવી રીતે દેખાતા હતા. હે મહારાજ! પછી મહારથિ સોમદત્તે અર્ધચંદ્રવડે મધુકુળમાં થએલા સાત્યકિના મોટા ધનુષ્ઠને કાપી નાખ્યું. એ પછી સાત્યકિને પચ્ચીશ બાણોવડે પ્રહાર પમાડ્યો અને ઉતાવળ કરવાને વખતે ઉતાવળ કરી ફરીને દશ

આણેવડે વિધ્યો, પછી સાત્યકિએ અતિવેગવાળું બીજું ધનુર બેઈ પાંચ આણેવડે તુર્ત સોમદત્તને વિધ્યો. અને બીજા બક્ષ નામના આણેવડે હે રાજન્ ! રણમાં હાસ્ય કરતો હોય નહિ શું તેમ રહેલા સાત્યકિએ બાહ્લીકના પુત્ર સોમદત્તના સોનાના ધ્વજને કાપી નાખ્યો. ધ્વજને નાશ પામેલો બેઈ સંભ્રાંત ન થયેલા એવા સોમદત્તે પચ્ચીશ આણેવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને બંધ્યો. રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ પણ ધનુર્ધારિ સોમદત્તના ધનુષને બક્ષ અને ક્ષુરપ્ર નામના અસ્ત્રેકરી કાપી નાખ્યું અને હે રાજન્ ! એ પછી સોમદત્તને જેવી રીતે પડી ગયેલી દાદોવાળા હાથિને પ્રહાર કરે તેવી રીતે સુર્યેણું પુંખવાળા તથા નમેલ પર્વવાળા સો આણેકરી બહુ પ્રકારે પ્રહાર કર્યો. પછી મહા બળવાન મહારથિ સોમદત્તે બીજા ધનુષને બેઈ આણુ વૃષ્ટિવડે સાત્યકિને ઢાંકી દીધો. રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલો સાત્યકિ સોમદત્તને વિધેતો હતો અને સોમદત્ત આણના સમૂહવડે સાત્યકિને પીડા પમાડતો હતો. સાત્યત એવા સાત્યકિને અર્થે બીમસેને દશ આણેએકરી બાહ્લીકના પુત્ર સોમદત્તને પ્રહાર કર્યો. અને સંભ્રમરહિત એવા સોમદત્તે પણ તીક્ષ્ણ આણેએકરી બીમસેનને પીડિત કર્યો. પછી ફરીને સાત્યકિના કાર્યને લીધે બીમસેને નવી દૃઢ બચંકર ભોગળને સોમદત્તની છાતિવિષે નાખી. તે વેગવડે સમીપ આવતી બચંકર દર્શનવાળી ભોગળને હસતો હોય નહિ શું તેમ રહેલ એવો જે કૌરવ સોમદત્ત, તેણે સંગ્રામવિષે એ પ્રકારેકરી કાપી નાખી. એ પ્રકારે કાપેલી તે મોટી લોઢાની ભોગળ જેવી રીતે વજ્રવડે કપાએણું પર્વતનું મોટું શિખર પડે તેમ પડી. હે રાજન્, સંગ્રામવિષે સાત્યકિએ બક્ષ આણુવડે સોમદત્તના ધનુષને તથા પાંચ આણુવડે હાથના મોળને કાપી નાખ્યા. પછી જલદી ચાર આણુવડે તે ઉત્તમ ધોડાઓને પ્રેત રાજની સમીપ મોકલ્યા અને હે ભારત, નરોમાં અને શિનિકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિએ નમેલ પર્વવાળા આણેકરી સારથિના મસ્તકને કાચાથી હરિ લીધું. પછી હે રાજન્, સાત્યત એવા સાત્યકિએ મહાધૌર સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા આણુને જેવી રીતે બળતા અગ્નિને નાખે તેવી રીતે નાખ્યો. હે સમર્થ ભારત, બલવાન શિનિપૌત્ર, સાત્યકિએ નાખેલો તે બચંકર આણુ તત્કાળ સોમદત્તની છાતિવિષે પડ્યો. તેથી હે મહારાજ, સાત્યકિએ અતિ વિધેલો મહારથિ મહાબાહુ તે સોમદત્ત પડી ગયો અને મૃત્યુ પામ્યો, તે સમયે તે સોમદત્તને મરણ પામેલો બેઈ મ-

હારથિ પુરૂષો મોટી બાણ વૃદ્ધિરડે સાત્યકિને પીડા પમાડવા બાગ્યા. હે મ-
હારાજ, બાણોવડે ઢંકાતા સાત્યકિને જેઈ યુધિષ્ઠિર અને પાંડવો સર્વ પ્રભ-
વક યોદ્ધાઓ સાથે તથા મોટી સેના સાથે દ્રોણાચાર્યના સૈન્યપ્રત્યે દોડ્યા.
પછી ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના જેતાં બાણોવડે
તમારૂં યોદ્ધાઓનાં મોટાં સૈન્યને નસાડવા લાગ્યાં. સૈન્યને નસાડતા યુધિષ્ઠિ-
રને જેઈ ક્રોધ કરી જેનાં નેત્ર રાંતાં થયાં છે એવા દ્રોણાચાર્ય વેગવડે
યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે દોડ્યા. પછી અતિ તીક્ષ્ણ સાત બાણોએ કરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિ-
રને વિંધ્યા. તેમ બહુ ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે પણ પાંચ બાણોવડે દ્રોણા-
ચાર્યને સામા વિંધ્યા. અતિ વિધેલા ગણેશાં ચાટતા એવા મહાબાહુ દ્રોણા-
ચાર્યે યુધિષ્ઠિરના ધ્વજ અને ધનુષને કાપી નાખ્યું. ત્વરાને વ-
ખતે ધનુષ અને રથરહિત રાજાઓમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિરે વેગે કરી સં-
ગ્રામવિષે બીજાં દૃઢ ધનુષને લીધું અને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે હજાર અ-
સ્ત્રોવડે ઘોડા, સારથિ, ધ્વજ અને રથસહિત દ્રોણાચાર્યને વિંધ્યા, તે આ-
શ્ચર્ય જેમ હોય તેમ થયું. પછી મુહૂર્તવાર વ્યથા પામેલા અને બાણના પ-
ડવાવડે પીડા પામેલા દ્રોણાચાર્ય રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠા. હે
ભરતશ્રેષ્ઠ, પછી મુહૂર્તવારમાં સંજાને પામી ધણા ક્રોધે કરીયુક્ત એવા દ્રો-
ણાચાર્યે બાણોમાં શ્રેષ્ઠ એવું વાયવ્ય અસ્ત્ર ફેંચ્યું. હે ભારત, તે સમયે અસંખ્યાંત
એવા બળવાન કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધનુષને ખેંચી તે અસ્ત્રને અસ્ત્રવડે સ્થિર
કર્યું અને પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્યના મોટા ધનુષને કાપી નાખ્યું.
પછી ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા દ્રોણાચાર્યે બીજું ધનુષ લીધું, તે દ્રોણાચા-
ર્યના ધનુષને પણ કુરમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિરે તીક્ષ્ણ બલોવડે કાપી ના-
ખ્યું. પછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યા કે હે ભ-
રતશ્રેષ્ઠ મહાબાહો યુધિષ્ઠિર, જે તમને કહું છું તે સાંભળ. તમે યુદ્ધમાં
દ્રોણાચાર્યથી વિરામ પામો. કેમકે દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામવિષે નિરંતર તમને
પકડવા યત્ન કરે છે માટે તમારી સાથે એ દ્રોણાચાર્યના યુદ્ધને હું યોગ્ય
માનતો નથી. જે માણસ એમના નાશ માટે ઉત્પન્ન કર્યો છે, તે માણસ-
જ એમને મારશે માટે તમે ગુરૂ દ્રોણાચાર્યને તજીને જ્યાં દુર્યોધન રાજા
છે ત્યાં જાઓ. હે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, રાજા રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા યો-
ગ્ય છે પણ રાજાથી ભિન્ન પુરૂષ સાથે રાજાએ યુદ્ધ ઈચ્છાતું નથી, માટે
જ્યાં સુધી સહાય એવો જે હું તેણે સહિત અર્જુન અને રથિપુરૂષોમાં ઉ-

તમ એવો ભીમસેન કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરે છે, ત્યાં સુધિ હાથિ, ઘોડા અને રથવડે વિંટાએલા તમે જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં જાઓ. એ રીતે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર મુદ્ધર્તવાર વિચાર કર્યા પછી જ્યાં શત્રુઓને હાથુનારો ઉઘાડાં ફાડેલ મુખવાળા કાળની પેઠે તમારા યોદ્ધાઓને હણતો એવો ભીમ નિશ્ચય કરી રહ્યો છે, તે દાશ્યુ યુદ્ધપ્રત્યે તુર્ત ગયા જેવી રીતે વર્ષાઋતુમાં મેઘ દશદિશાઓને શબ્દવાળી કરી મૂકે તેવી રીતે ઝોટા રથના શબ્દેકરી પૃથ્વીને ગભવતાં તે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે શત્રુઓને હણતા એવા ભીમસેનનું પડખું પકડ્યું. તેમ રાત્રિના પ્રદોષ સમયે દ્રોણાચાર્યે પણ પાંડુપુત્ર અને પંચાલ યોદ્ધાઓને પીડિત કર્યા.

॥ ભીમસ્યનિઘ્રતઃશત્રુન્યાર્પિજગ્રાહપાણ્ડવઃ ॥

॥ દ્રોણોપિપાણ્ડુપંચાલંવ્યંધમદ્રજનીમુખે ॥

इति श्रीमहर्भारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे

गुर्जरभाषायां द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

સંજયઽવાચ ॥ વર્તમાને તથાયુદ્ધેઘોરરૂપેમયાવહે ॥

॥ તમસાસન્નતેલોકેરજસાચમહીપતે ॥

સંજય કહે છે—હે મહીપતે, ઘોરરૂપવાળુ અને ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું તથા અંધકારે અને રજવડે વિંટાએલા લોક જ્યારે થયા હતા, ત્યારે રણભૂમિમાં રહેલા યોદ્ધાઓ પરસ્પર દેખાતા ન હતા પણ અનુમાન અને સંભાવડે જેમાં મનુષ્ય હાથિ અને ઘોડાઓનો નાશ છે એવું પરમ રવાડાંને હર્ષ પમાડનારં તે મોટું યુદ્ધ વૃદ્ધિ પામતું હતું, હે વૃષ શ્રેષ્ઠ, દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ, કૃપાચાર્ય જે શસ્ત્રાઓ અને ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિ એ શસ્ત્રાઓ પરસ્પર સૈન્યોને ક્ષોભ પમાડતા હતા; ચોતરફથી તે મહારથિઓએ નાશ પમાડેલાં સૈન્યો અંધકારવડે વિંટાએલાં જગત્ત્રિપે ચોતરફ નાસતાં હતાં. હે મહારાજ, સંગ્રામત્રિપે સર્વ તરફ નાસતા ચેતનારહિત દોડતા એવા યોદ્ધાઓ નાશ પામતા હતા અને હજારો મહારથિઓ યુદ્ધમાં પરસ્પર હણતા હતા. હે ભારત, તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં દુર્મનિતને લીધે ઘાટા અશ્વકારત્રિપે મોહ પામેલાં સર્વ સૈન્યો અને સેનાના રક્ષક પુરૂષો તે સમયે અંધકારવડે જગત્તા વિંટાવાથી રણભૂમિત્રિપે ધણેા મોહ પામતા હતા. ધૃતઃ

૪ પૂછે છે, હે સંજય—તે વખતે પાંડવોએ કલ્પિત કરેલા અને પાંડવોવડ નેઓનું બળ નાશ પામ્યું છે એવી ઘાટા અંધારામાં મળ થયેલા એવા ને તમે તેઓનું મન કેવું થયું હતું અને તેવી રીતે અંધકારવડે વિંટાળેલા લોકવિષે તેઓનો અને મારાં સૈન્યનો કેમ પ્રકાશ થતો હતો? સંજય કહે છે—પછી હણવાથી ને શેષ રહ્યાં હતાં તે સર્વ સૈન્યો સેનાના રક્ષકો ને પૂછ્યા પછી, વ્યૂહ કલ્પના કરવાં લાગ્યાં. હે રાજન્, કૌરવોની સેનામાં આગળ દ્રોણાચાર્ય અને પાછળ શલ્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા અને શકુનિ રહ્યા અને રાત્ર દુર્યોધન પોતે રાત્રિવિષે સર્વ સૈન્યોને સાચવતો થકો ચાલ્યો, પછી હે પાર્થિવ ધૃતરાષ્ટ્ર, દુર્યોધન શાંતિપૂર્વક સર્વ પાયદળ સમૂહોને કેહેવા લાગ્યો કે તમે સર્વ ઉત્તમ આયુધોને મૂકી દેઈ હાથવડે પ્રકાશવાળા દિવાઓ અને મશાલ બહણ કરો. તે રીતે રાત્રઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધને કહેલા હર્ષ પામેલા યોદ્ધાઓ દિવાઓ તથા મશાલ લેવા લાગ્યા, તેમજ સ્વર્ગ લોકવિષે રહેલા દેવર્ષિ અંધર્ષ અને સુરર્ષિના સમૂહો, વિદ્યાધરો, અપ્સરાઓના સમૂહો ને મુક્ષ ઉરગ અને કિન્નરોસહિત એવા નાગ હર્ષ પામતા થકા દિવાઓ બ્રહ્મણ કરવા લાગ્યા. તેમ ચોતરફી દિશાઓના દેવતાઓ થકી પણ પ્રકાશવાળા મુગધિસહિત તેજવાળા દિવાઓ દેખાવા લાગ્યા. તેમાં પણ નારદ અને પર્વતઆદિ ઋષિઓએ કૌરવ ને પાંડવો માટે સંયોધન કરાતા એવા વિશેષે કરી દેખાતા હતા ફરીને વિભાગ પામેલી તે સેના રાત્રિવિષે દિવાઓની કાંતિવડે, મહા ધનવાળાં આભરણોવડે ને દિવ્ય સંપત્તિવાળાં દીપ્ત અસ્ત્રોવડે શોભતું લાગી. એક એક રથવિષે પાંચ પાંચ દિવાઓ, હાથિવિષે ત્રણ અને પ્રત્યેક ઘોડાવિષે એક મોટા દિવો એ રીતે પાંડવો અને કૌરવોએ ક્ષણવારમાં સેનાને પ્રકાશ પમાડનારા સર્વ દિવાઓ તુર્ત પ્રકટ્યા, ને પ્રમાણે અંતરિક્ષમાં વિજ્ઞાનીઓવડે મેઘ દેખાય તેવી રીતે દિવિઓ અને તેજનાં પાત્ર નેઓનાં હાથમાં છે એવા પાયદળોએ સેનાઓવિષે કરેલા પ્રકાશવાળા સર્વ દિવાઓ દેખાતા હતા. હે અન્વેન્દ્ર, પછી પ્રકાશિત સેનાવિષે અગ્નિ તુલ્ય ચોતરફ તપતા એવા સુવર્ણના કવચવાળા દ્રોણાચાર્ય નેવી રીતે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થયેલા કિરણોના સમૂહવાળા સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. તે સમયે તે યુદ્ધમાં સુવર્ણ આભરણ નિષ્ક શુદ્ધધનુષ્ને પાએલાં શસ્ત્રોવિષે દિવાઓનાં પ્રતિબિંબ પડતાં હતાં હે આજ્ઞમીઠ, મદાઓ, શિક્ષ, આણો, સુંદર ભોગજો ને રથોવિષે રહેલી

શક્તિઓ, તે સર્વપ્રલિપ્તિઓનાં કિરણોએ કરી વારંવાર દિવાઓને ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. હે રાજન્, તે સર્વે સાં પ્રહાર કરનારા યોદ્ધાઓનાં છત્ર ચમ્મર ખડ્ગ દ્વીપ એવી મોટી ઉલ્કાઓ અને હાલતી એવી સુવર્ણમાળાઓ અત્યંત શોભતી હતી. હે રીપ, તે શસ્ત્રોની ક્રાંતિ અને દિવાઓની ક્રાંતિવડે શોભતું તે સૈન્ય, તે સમયે આમરણોની પ્રભાવડે પ્રકાશિત થવાથી ધ્વજ પ્રકાશવાળું થયું હતું. જે પ્રમાણે વર્ષાકાળમાં અંતરિક્ષવિષે વિનળી શોભાને ઉત્પન્ન કરે તે પ્રમાણે સાં પાએલાં લોહિવડે બીનાં યથેલાં શસ્ત્રો અને શર-પુરૂષોએ ધારણ કરેલાં કવચ દીપ્ત ક્રાંતિને ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. જે રીતે વાયુએ કંપાવેલાં મોટાં કમળ શોભે તે રીતે તે સમયે ધા વાગવાના વેગવડે કંપતા હણાતા અને વેગવડે સમીપ આવતા પુરૂષોનાં મુખો શોભતાં હતાં. જે પ્રમાણે લાકડાંયુક્ત મોટું વન બળે સારે સૂર્ય પણ નાશ પામે તે પ્રમાણે હે ભારત, તે વખતે પ્રકાશ પામેલી મહા બચવાળી તથા બચંકરરૂપવાળી તે સેના થઈ હતી. અજ્ઞારાં તે સૈન્યને પ્રકાશ પામેલું જોઈ ત્વરાવાનુ એવા ક્રાંતિપુત્રોએ પણ તેજ પ્રમાણે સર્વ સૈન્યોવિષે પાયદળોના સમૂહોને દિવાઓ કરવા પ્રેરણા કરી અને તેઓએ પણ દિવાઓ કર્યા, તથા મશાલો કરી. એકેએક હાથિવિષે સાત સાત, એક એક રથવિષે દશ દશ, એક એક ઘોડાવિષે બે બે બીજાઓ પડખે તથા ધ્વજનેવિષે અને જ-ધન ભાગવિષે પણ દિવાઓ કર્યા; તેમજ સર્વ સેનાઓવિષે પડખે પાછળ આગળ અને સર્વ તરફ દિવાઓ કર્યા, જેના હાથમાં દિવિઓ છે એવા મધ્યભાગમાં રહેલા પુરૂષો પાંડુપુત્રની સેનાને પ્રકાશિત કરતા હતા. તથા બેઉ સેનાવિષે મધ્ય ભાગમાં જેઓના હાથવિષે દિવિઓ રહેલી છે એવા તે પુરૂષો અતિ શોભતા હતા. સર્વ સૈન્યોવિષે હાથિ રથ અને ઘોડાઓના સમૂહોવડે મિશ્ર એવા દિવિ રાખનારા પુરૂષો જેવી રીતે તમારી સેનાને પ્રકાશિત કરતા હતા, તેવી રીતે પાંડવોએ રક્ષા કરેલાં સૈન્યને પણ પ્રકાશિત કરતા હતા, તે રીતે પ્રકાશ પામેલાં તે સૈન્યવડે તમારું સૈન્ય જેમ પ્રકાશ કરતા કિરણવાનુ સૂર્યમહાવડે અગ્નિ બલવાનુ થાય, તેમ બળવાળું થતું હતું. તે બે સૈન્યોની ક્રાંતિ પૃથ્વીને અને પ્રકાશિત અંતરિક્ષને તેમ સર્વ દિશાઓને ઉલ્લંઘન કરી વૃદ્ધિ પામતી હતી. હે રાજન્, તે પ્રકાશેકરકે તમારું અને તેઓનું સૈન્ય ધણુંજ પ્રકાશિત થયું હતું. તેમ સ્વર્ગમાં ગ-એલા તે પ્રકાશે દેવતાઓના સમૂહોને જગૃત કર્યા તેથી ગંધર્વ યક્ષ અ-

સુર અને સિદ્ધતા સમૂહો સર્વે આવ્યા હતા તથા અસુરઓ આવી હતા. દેવ અને ગંધર્વોવડે આકુલ તેમજ યક્ષ અસુરેન્દ્ર અને અસુરઓના સમૂહોવડે આકુલ અને નાશ પામેલા સ્વર્ગમાં જતા શૂરપુરુષોવડે આકુલ એવું તે યુદ્ધ સ્વર્ગ સરખું થયું હતું. રથ ઘેરા અને હસ્તિઓવડે આકુલ દિવાઓથી પ્રકાશિત, જેમાં ક્રોધવાળા યોદ્ધાઓ છે, જેમાં હણેલા તથા નાસી જતા ઘોડાઓ છે, જેમાં વ્યૂહ કરેલા રથ, ઘોડા અને હસ્તિ છે એવું તે મોટું સૈન્ય સુર અને અસુરના વ્યૂહ સમાન થયું હતું. જેમાં શક્તિ ઓના સમૂહોવડે આકુલ ચંડવાયું છે, જેમાં મોટા રથિરૂપી વાદળ છે, જેમાં હાથિ અને ઘોડાના શબ્દોરૂપી મેઘ ગર્જના છે, જેમાં શસ્ત્રોના સમૂહરૂપ વૃષ્ટિ છે, જેમાં રથિરૂપી જળધીરા છે એવું તે રથિપુરૂષોરૂપ દુર્દિન રાત્રિવિષે થયું હતું. હે નરેન્દ્ર, જેવી રીતે ગ્રીષ્મ કાળમાં મધ્ય દિવસપ્રત્યે રહેલા સૂર્ય તાપ કરનાર થાય તેવી રીતે ધણુ અગ્નિ તુલ્ય કાંતિવાળા મહાત્મા બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય એક દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને સંતાપ પમાડનારા થયા હતા.

॥ શસ્ત્રૌઘવર્ષરૂઘિરામ્બુધારંનિશિપ્રવૃત્તરથદુર્દિનંતત્ ॥

॥ તસ્મિન્મહાભિપ્રતિમોમહાત્માસન્તાપયન્પાંડવાન્વિપ્રમુલ્યઃ ॥

॥ ગમસ્તિર્ભિર્મધ્યગતોયથાર્કોવર્ષાત્યયેતદ્વદભૂન્નરેન્દ્ર ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दीपो-
द्योतने गुर्जरभाषायां त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રકાશિતેતદલ્લોકેરજસાતમસાવૃતે ॥

॥ સમાજમુરથોવીરાઃપરસ્પરઙ્ઘૈષિણઃ ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, તે સમયે રજવડે અને અધ્ધારવડે વિંટાળેલા લોક પ્રકાશિત થવાથી પરસ્પર વધને ઈચ્છતા એવા શૂર-પુરુષો યુદ્ધમાં મળ્યા અને મળીને શસ્ત્ર, પ્રાસ અને અક્ષતે ધરનારા, પરસ્પર જેણે અપરાધ કરેલો છે એવા તે યોદ્ધાઓ એક બીજાને જોવા લાગ્યા. હે ભારત, તે સમયે જે પ્રમાણે ગ્રહોવડે આકાશ શોભે તે પ્રમાણે જ્યોતરદ્ધ, શોભતા હનુમેશ દિવાઓવડે અને રત્નવ્યાપ્ત સુવર્ણચંડવાળા

અને સુગંધ નૈવવાળુ એવા કાંતવડે આધિક ઉજ્યલ ને દેવ તથા ગંધર્વોના દિવ્ય આદિ પદાર્થો નૈલેકરી ભૂમિ અસંત શોભતી હતી. તેમ લોકના પ્રલય વખતે દહન પામતી પૃથ્વી જેમ દેખાય તેમ પ્રકાશવાળાં હનરો જાંઘાડીઆઓવડે મૃત્તી દેખાતી હતી જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં પ્રદોષ વખતે પૂતંગીઆઓવડે વિંટીએલા વૃક્ષો શોભે તેવી રીતે ચોતરફ તે દિવ્યોવડે યુક્ત એવી સર્વ દિશાઓ શોભતી હતી. પછી શૂર પુરુષોવિષે જૂદા જૂદા શૂરપુરુષો યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા. હાથિઓ હાથિઓ સાથે, ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારસાથે અને રથિપુરુષો ઉત્તમ રથિજનસાથે હર્ષયુક્ત સમાગમ પામ્યા. હે મહારાજ, તે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તમારા પુત્રના હુકમથી ચતુરંગ એવાં સૈન્યોના મોટા નાશ થયો, પછી સર્વ રાત્રિઓને ન ગણુકારેતા ત્વરાયુક્ત એવો અર્જુન કૌરવોની સેનાને નાશ પમાડવા લાગ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ક્રોધ પામેલો આગર્થવાન્ દુર્ધર્ષ અર્જુન મારા પુત્રની સેના પ્રત્યે પેઠો ત્યારે તમારું મન કેવું થયું? અમે પરને પીડા કરનાર સૈન્ય પ્રત્યે પેઠેલા અર્જુનવિષે સૈન્યો શું કરવા લાગ્યા? તેમ દુર્યોધને શું કૃત્ય સમયોચિત માન્યું? શત્રૂને દમનારા કોણુ યુદ્ધમાં અર્જુનની સામે ગયા, શ્વેત જેના ઘોડા છે એવો અર્જુન જ્યારે સેનાપ્રત્યે પેઠો ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું કોણુ રક્ષણ કરવા લાગ્યા. કોણુ દ્રોણાચાર્યના દક્ષિણચક્રને અને કોણુ ઉત્તરચક્રને સાચવતા હતા. શૂરાઓને હણુતા એવા અર્જુનની પાછળ કીયા શૂરાઓ થયા અને શત્રુઓને હણુતા એવા અર્જુનની આગળ રણભૂમિમાં કોણુ થયા? મહાધનુર્ધારિ નરોમાં ઉત્તમ બલવાન્ પરાજયરહિત એવા દ્રોણાચાર્ય રથ માર્ગોવિષે નૃત્ય કરતા હોય નહિ શું તેમ પંચાલ યોદ્ધાઓપ્રત્યે ગૂંચા હતા. ધૂમકેતુ તારાની પેઠે ક્રોધ પામેલા જે દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓના રથિપુરુષોના સમૂહોને દગ્ધ કર્યા હતા, જે કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા? હે સૂત સંજય, જે પ્રમાણે શત્રુઓને અવ્યથા ષરાજય રહિત, હર્ષ પામેલા અને સંઘ્રાગવિષે હ્રદય પામેલા કહે છે, તે પ્રમાણે મારા યોદ્ધાઓને કહેતો નથી. મારા યોદ્ધાઓને તો હણેલા કાપેલા વિખરાઈ ગયેલા કહે છે તથા યુદ્ધમાં રથિપુરુષોને રથરહિત કરેલા કહે છે. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે રાત્રિપ્રત્યે જેની યુદ્ધ કરવા ઈચ્છા છે એવા દ્રોણાચાર્યનું મત જાણી દુર્યોધન, વશ થયેલા ભાઈઓને કેવા લાગ્યો કે હે કૌરવ, કર્ણ, વૃષસેન, મદ્રરાજ શક્ય, દુર્ધર્ષ અને દીર્ઘમાતુ ને જે અનુસરનારા નોકર છે તે સર્વ

યત્નવાળા પરીક્રમિ. પુરૂષો દ્રોણાચાર્યનું પાછળ ભાગવિષે રક્ષણ કરે. હાંદક્ય દક્ષિણયુગ્મને તથા ઉત્તરયુગ્મને શલ્ય સાચવે, ત્રિગર્ત દેશીના હણાતા જે હેવટ રહેલા શ્વરા મહારથિઓ હતા, તે સર્વને તમારા પુત્રે આગ્રા કરી કે દ્રોણાચાર્ય ધણા યત્નવાળા જેમ થયા છે તેમ પાંડવો પણ બહુ યત્નવાળા થયા છે, માટે રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યને તમે અતિ યત્નવાળા થઈ સાચવો. યુદ્ધમાં બળવાન ધનુર્ધારી પ્રતાપવાન દ્રોણાચાર્ય દેવતાઓને પણ જીતે ત્યારે યુદ્ધમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત ક્રુતિપુત્રોને જીતે એમાં તો શુ! તે તમે સર્વ ધણા યત્નવાળા બેગા થએલા મહારથિઓ દ્રોણાચાર્યને પંચાલ રાજાના પુત્ર મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી રક્ષણયુક્ત કરો; હું પાંડવોની સેનાઓ વિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વગર કોઈ પણ તેવા રાજાને નથી દેખતો કે જે રાજા દ્રોણાચાર્ય સાથે યુદ્ધ કરે. તે માટે સર્વાત્મવડે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનું રક્ષણ કરવું એમ માનુ છું, કમકે સારી રીતે રક્ષા કરેલા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત સૃંજય યોદ્ધાઓને મારે તેમ છે અને જ્યારે સેનાના અગ્રભાગમાં સર્વ સૃંજય યોદ્ધાઓ નાશ પામશે ત્યારે રણભૂમિમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મારશે એમાં સંશય નથી. તેમજ મહારથિ રાધાપુત્ર કર્ણ અર્જુનને હણશે અને દીક્ષાવાળો એવો હું પણ યુદ્ધમાં બીમસેનને જીતીશ. શેષ રહેલા હીન તેજવાળા પાંડવોને બળાત્કારથી યોદ્ધાઓ જીતશે ને અમારો જય થોડા વખતમાં સ્પષ્ટ થશે. તે માટે સંગ્રામવિષે મહારથિ દ્રોણાચાર્યને સાચવો. એ રીતે કહી, હે ભરત શ્રેષ્ઠ, તમારા પુત્ર દુર્યોધને તેજ પ્રમાણે સૈન્યને આગ્રા કરી. પછી હે ભરત શ્રેષ્ઠ, રાત્રિવિષે દક્ષિણ અપકારમંત્રે એક સેનાઓનું પરસ્પર જીતવાની ઈચ્છાએ કરી ભયકર યુદ્ધ પટ્ટન ગયું જૂદા જૂદા શસ્ત્રોના સમૂહોવડે અર્જુન કૌરવોનાં સૈન્યને અને કૌરવો અર્જુનના એ પ્રમાણે પરસ્પર પીડવા લાગ્યા. દ્રોણ પુલ અશ્વત્થામાએ પંચાલ રાજાને અને ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય સૃંજય યોદ્ધાઓને નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી સંગ્રામવિષે ઢાંકી દીધા હે ભારત, પરસ્પર હણતા એવા પાંડવ પંચાલ અને કૌરવ સૈન્યોનો તે વખતે ભયકર નાશ થયો કે તેના જેવો અમે તથા પૂર્વજોએ પણ પ્રથમ દીકો નહીં, વળી •યુદ્ધ સાંભળ્યું ન હતું તેવું રૌદ્ર અને બયાનક થયું હતું.

॥ આસ્રીન્નિષ્ઠાનકોંધોરોનિઘ્રતામિતેરતરં ॥

૦॥ નૈવાંસ્મામિસ્તથાપૂર્વેદૃષ્ટપૂર્વતથાવિધં ॥

૦॥ શ્રુતંવાયાદ્દશંયુદ્ધમસીદ્વૌદ્રંભયાનકં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुल-
युद्धे गुर्जरभाषायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

સંજયઉવાચ ॥ વર્તમાનેતથારૌદ્રેરાત્રિયુદ્ધેવિશંપતે ॥

॥ સર્વભૂતક્ષયકર્તૃધર્મપૂત્રોયુધિષ્ઠિરઃ ॥

સંજય કહે છે—હે વિશંપતે, જ્યારે સર્વ પ્રાણિઓના નાશને કરનાર ભયંકર રાત્રિયુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પાંડવ પંચાલ અને સૈમક યોદ્ધાઓને કહ્યું કે દોડા અને દ્રોણાચાર્યનેજ હણવાની ઈચ્છાવડે જાઓ. હે રાજન્, એવી રીતે રાજના કહેવાથી તે પાંચાલ તથા સંજય યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દોને કરતા થકા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ ગયા. ક્રોધવાળા તેઓ પશુ સામી ગર્જની કરતા થકા શક્તિ ઉત્સાહ અને ધૈર્ય પ્રમાણે યુદ્ધમાં તે સામા ગયા. દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે આવતા યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે હાદિંક્ય એવા કૃતવર્મા જેવી રીતે મત્ત હસ્તિપ્રત્યે હસ્તિ જય તેવી રીતે ગયો હે રાજન્, ચોતરફ બાણવૃષ્ટિઓને કરતા શિનિપૌત્ર સાલકિપ્રત્યે સંશ્યાવના અગ્રભાગવિષે કૌરવ એવો ભૂરિ યોદ્ધા ગયો. હે રાજન્, દ્રોણાચાર્યને પામવા ઈચ્છતા આવતા એવા મહારથિ ચાંડુપુત્ર સહદેવને સૂર્યપુત્ર કર્ણે વારવા. એ પછી જોણે સુખ ફાડેલું છે એવા કાળની પેઠે આવતા ભીમ-મસેનપ્રત્યે મૃત્યુની જેમ સામે જય તેમ રાજ દુર્યોધન પોતે સામે ગયો. હે રાજન્, સ્વે યુદ્ધમાં કુશળ તથા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા નકુળને સુગન્ધાને પુત્ર શકુની કૌપુળો થઈ વારવા લાગ્યો. હે રાજન્, એ પછી રથવડે આવતા રથિપુરુષોમાં ઉત્તમ એવા શિખડિને શારદ્વત કૃપાચાર્ય સંભ્રામવિષે વારવા લાગ્યા. હે મહારાજ, એ પછી મયૂરસરખા ઘોડાઓવડે આવતા યત્રવાળા પ્રતિવિંધ્ય રાજને યત્રવાળો દુઃશાસન વારવા લાગ્યો. હે મહારાજ, એ પછી હજારો માયાવિષે કુશળ એવા આવતા ભીમસેનના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચને અશ્વત્થામા વારવા લાગ્યા. સંભ્રામવિષે દ્રોણાચાર્યને.

પામવા ઈચ્છતા એવા મહારથિ દુપદરાગને સૈન્ય અને અનુચરોસહિત વૃ-
પસંને વાળ્યા. હે ભારત, દ્રોણાચાર્યની નાશ સંકેત શીઘ્ર આવતા. વિરાટરાગને
અતિદોષ પામેલા મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય વારવા લાગ્યો. એ પછી રણભૂમિમાં
વેગવાળા આવતા નકુળના પુત્ર શતાનીકને તત્કાળ ચિત્રસેન દ્રોણાચાર્યનું
રક્ષણ કરવાની ઈચ્છાવડે બાણોએકરી રોકવા લાગ્યો. હે મહારાજ, યોદ્ધા-
ઓમાં શ્રેષ્ઠ દોડતા એવા મહારથિ અર્જુનને સાક્ષસેન એવો અલભ્ય વા-
રવા લાગ્યો. તેવી રીતે રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા હર્ષિત રૂપવાળા
મહા ધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્યને પંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વારવા લાગ્યો.
હે રાજન્, તેવી રીતે બીજા પાંડુપુત્રોના આવેલા મહારથિઓને તમારા
રથિપુરૂષો બળવડે વારવા લાગ્યા. મોટા યુદ્ધમાં હજારો અને લાખો મા-
વતો આવતોની સાથે ગળી પરસ્પર યુદ્ધ કરવા તથા નાશ પમાડવા લાગ્યા.
હે રાજન્, અર્ધરાત્રિ સમયે જેવી રીતે પક્ષવાળા પવંતો દેખાય તેવી રીતે
વેગવડે એક બીજાને નસાડતા ઘોડાઓ દેખાતા હતા, હે મહારાજ, જે-
ઓના હાથમાં પ્રાસ, શક્તિ અને ઋષિ નાગનાં હથિયાર છે એવા જૂદા
જૂદા શબ્દ કરતા ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારો સાથે સમાગમ પામ્યા. તે યુદ્ધમાં
ધણા મનુષ્યો ગદા મુસલ અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શસ્ત્રોવડે પરસ્પર સ-
માગમ પામતા. જે પ્રમાણે ઉછળતા સમુદ્રને કીનારો વારે તે પ્રમાણે ધર્મ-
પુત્ર યુધિષ્ઠિરને હાર્દિક્ય પુત્ર કૃતવર્મા વારવા લાગ્યો. યુધિષ્ઠિરે કૃતવર્માને
પાંચ બાણોવડે વિંધિફરીને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહી વિશ બાણોવડે વિધ્યો.
હે મારિય, ક્રોધ પામેલા કૃતવર્માએ પાણુ ભણ બાણવડે ધનુષ કાપી નાખ્યું
અને યુધિષ્ઠિરને સાત બાણોવડે વિધ્યા. એ પછી મહારથિ ધર્મપુત્ર યુધિ-
ષ્ઠિરે દશ બાણોએકરી કૃતવર્માને બે બાહુવિષે અને છાતીવિષે પ્રહાર કર્યો.
હે મારિય, રણભૂમિમાં ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે વિધેલો માધુર્ય એવો કૃતવર્મા કં-
પિત થયો અને રોષેકરી સાત બાણોવડે તેણે યુધિષ્ઠિરને ખીડત કર્યા. હે
રાજન્, કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તેના ધનુષને અને હાથના મોજાને કાપી શિ-
લાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા તથા સ્વભાવથીજ તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણોને ના-
ખ્યા. તે બાણ જેવી રીતે સર્પ રાક્ષાપ્રત્યે પેસે તેવી રીતે સુવર્ણવડે વિ-
ચિત્ર એવા મહાધનવાળા કૃતવર્માના કવચને બેદી પછી પૃથ્વીને બેદી તે
પ્રત્યે પેસી ગયા. નેત્રોના નિમેષ માત્ર વખતમાં બીજા ધનુષને લેઈ તે કૃ-
તવર્માએ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સાઠ બાણોએ અને તેના સારથિને નવ બા-

જોએ વિધ્યે છે ભરતશ્રેષ્ઠ. અમેયાત્મા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સર્પ સરખી ઉત્તમ એવી શક્તિને, ધનુષ્યને રથમાં રાખી કૃતવર્માની સમીપ ફેંકી. સુવર્ણવડે વિચિત્ર તે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે નાખેલી શક્તિ કૃતવર્માના દક્ષિણ બાજુને ભેદી પૃથ્વીતલપ્રત્યે પેસી ગઈ. એજ વખતે ફરીને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધનુષ્યને લેઈ નમેલ પર્વતોળા બાણોવડે કૃતવર્માને ઢાંકી દીધો. તે પછી સંગ્રામમાં શર અને વૃષ્ણિઓના મધ્યમાં ઉત્તમ એવા રથિ કૃતવર્માએ નિમેષાર્ધ વખતમાં યુધિષ્ઠિરને ઘોડા, સારથિ અને રથ રહિત કર્યા. પછી જ્યેષ્ઠ પાંડુપુત્ર એવા યુધિષ્ઠિરે ખડ્ગચર્મને ઝહણુ કર્યું. તે યુધિષ્ઠિરનાં ખડ્ગચર્મને પણ રણભૂમિમાં મધુકુંભમાં યએલા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કાપી નાખ્યું. પછી યુધિષ્ઠિરે સુવર્ણકંડાળા દુઃખથી સહન થાય તેવા તોમરને લઈ સંગ્રામવિષે શીઘ્ર કૃતવર્મા પ્રત્યે નાખ્યો. તે સમીપ આવતા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના હાથમાંથી નીકળેલા તોમરને તત્કાળ હસતો હોય નહિ શું તેમ રહેલ એવો જે ધનુર્ધારી કૃતવર્મા તેજે બે પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યો. પછી ધર્મપુત્રપ્રત્યે યુદ્ધમાં સો બાણોવડે વૃષ્ટિ કરી અને ક્રોધ પામેલા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી યુધિષ્ઠિરના અપ્પરને કાપી નાખ્યું. કૃતવર્માના બાણોવડે ઢંકાયેલું એવું મહાધનવાળું તે અપ્પર જેવી રીતે આકાશમાંથી તારાઓનો સમૂહ અસ્ત પામે તેવી રીતે રણભૂમિમાં વીખરાઈ ગયું. તે સમયે જેનું ધનુષ્ય કપાયેલું છે અને અપ્પર તુડી ગયેલું છે એવા બાણોવડે ખીડા પામેલા રથરહિત એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર જલદી રણભૂમિમાંથી દૂર જતા રહ્યા અને કૃતવર્મા ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિરને જીતી ફરીને મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના ચક્રને રક્ષણ યુક્ત કરવા લાગ્યો.

કૃતવર્માતુર્નિર્જિત્યધર્માત્માનંયુધિષ્ઠિરં ॥

પુનર્દ્રોણસ્યજુગુપેચક્રમેવમહાત્મનઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे युधिष्ठिरा-

पयाननाम गुर्जरभाषायांपञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

સંજયઉવાચ ॥ भूरिस्तुसमेरराजन्शैनेयंराथिनावरं ॥

॥ आपतन्तमपासेधत्प्रयाणादिवकुञ्जरं ॥

સંનય કહે છે—હે રાજન, સંગ્રામવિષે ભૂરિકારાજ નો રથિઓમ ઉત્તમ એવા સુમીપ આવતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને જે પ્રમાણે પ્રયાણ થઈ હસ્તિને નિષિદ્ધ કરે તેમ નિષિદ્ધ કરવા લાગ્યો. એ પછી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ ભૂરિયોદાને તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણોવડે હૃદયવિષે વિધ્યો તેથી તેને લાંછી સ્ત્રવવા લાગ્યું. તેવીરીતેજ યુદ્ધમાં ભૂરિનામના કૌરવે પણ સ્વાભાવિક તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણોએકરી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને છાતિવિષે વિધ્યો. હે મહારાજ, ક્રોધેકરી જેઓનાં રક્ત નેત્ર થયાં છે એવા તે બેઉ ધનુષ્ને ટંકારવ કરી પરસ્પર બાણોએકરી પીડતા હતા. હે મહારાજ, બાણને નાખતા અને યમ તથા પ્રેતપતિસમાન એવા ક્રોધ પામેલા તે બેઓની અતિદાહણ એવી શસ્ત્રવૃષ્ટિ થતી હતી. હે રાજન, તે બેઉ પરસ્પર બાણોવડે આત્મહાનિ કરી રહ્યા હતા અને મુહૂર્તવાર તો તેઓનું યુદ્ધ જે પ્રમાણે તુલ્યરૂપવાળું હોય તે પ્રમાણેજ થયું. પણ પછી હે મહારાજ, ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ હસિને સંગ્રામવિષે મહાત્મા ભૂરિકૌરવનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. એ પછી ભાગી પડેલા ધનુષ્વાળા એ ભૂરિકૌરવને ‘ઉભો રહે ઉભો રહે’ એમ કહી તુર્ત સાત્યકિએ નવ એવા તીક્ષ્ણ બાણોએકરી હૃદયમાં વિધ્યો, બળવાન શત્રુએ અતિવિધેલો તે શત્રુને તપાવનાર એવો જે ભૂરિકૌરવ તેણે બીજું ધનુષ લેઈ સાત્યત એવા સાત્યકિને સામે વિધ્યો. હે વિશાંપતે, હસતો હોય નહિ શું તેમ રહેલો એવો જે ભૂરિ તેણે સાત્યત સાત્યકિને ત્રણ બાણવડે વિધી. અતિ તીક્ષ્ણ બાલાવડે ધનુષ કાપી નાખ્યું. હે મહારાજ, જેનું ધનુષ કપીએલું છે એવા ક્રોધવ્યાપ્ત સાત્યકિએ મહાવેગવાળી શક્તિને તે ભૂરિકૌરવની છાતિવિષે ફેંકી, તે શક્તિએકરી બેઠ પામેલાં છે અંગ જેનાં એવો તે ભૂરિ જેવી રીતે ઈશ્વરચ્છંડે દીપ્તકિરણવાળો મંગળને તારો આકાશથી પડે તેવી રીતે ઉત્તમ રથથી હેડે પડ્યો. તે શ્વર એવા ભૂરિને હણેલો જેઈ મહારથિ અશ્વત્થામા વેગેકરી યુદ્ધમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે દોડ્યા. અને હે નરાધિપ, જે પ્રમાણે મેધ મેરૂપવંતપ્રત્યે જળવૃક્ષિવડે વર્ષે તે પ્રમાણે બાણસમૂહવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે રાજન, શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથપ્રત્યે આવતા ક્રોધવાળા અશ્વત્થામાને નાદ કરી મહારથિ ધટોત્કચ કેહેવા લાગ્યો કે હે દ્રોણપુત્ર, ‘ઉભો રહે ઉભો રહે,’ મારાથી જીવતો જઈશ નહિ. આ હું જેવી રીતે કાર્તિકરવામિએ મહિમાસુરને હણ્યો.

હતો તેવી રીતે તને બહુશીશ અને આજ હું રણાંગણવિમે તારી યુદ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એ પ્રમાણે કહી ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર છે, એવો પરશુરને મારનાર રાક્ષસ ઘટોત્કચ જે રીતે ક્રોધ પામેલો કેસરીસિંહ મોટા હાથી-પ્રત્યે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે દોડ્યો અને જેમ મેઘ ધારાવડે વૃષ્ટે તેમ ઘટોત્કચ રથપુરૂષોમાં ક્રાંતમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે રથના અક્ષમાત્ર આણેએકરી વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે પ્રાપ્ત થયેલી આણુવૃષ્ટિને સર્પની ઉપમા અપાય, એવા આણેએકરી માનિ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સંગ્રામવિષે નાશ પમાડી ને પછી મર્મને બેદનારા જલદી જનારા તીક્ષ્ણ સો આણેએકરી શત્રૂને દમનાર રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને વ્યાપ્ત કર્યો. હે મહારાજ, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં તેમણે આણેએકરી વ્યાપ્ત કરેલો રાક્ષસ ઘટોત્કચ જેવી રીતે પીછાંઓવડે વ્યાપ્ત શાહુડી શોભે તેવી રીતે શોભતો હતો. પછી ક્રેદ્યુક્ત એવો પ્રતાપવાન બીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ ઈન્દ્રના વજ્રસરખા ક્રમ એવા આણુ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચન્દ્ર, શિળીમુખસહિત એવા નારાય, અને વરાહ, કર્ણ, નાલીક અને વિકર્ણ નામનાં હથિયારોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે પીડા કરવા લાગ્યો, તથા વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ઈન્દ્રના વજ્રસમાન શબ્દવાળી ઉપર પડતી અતિદુઃખે સેહેવાય એવી તે અતુલ શસ્ત્રવૃષ્ટિને વ્યથારહિત જેની ઈન્દ્રિયો છે એવા અતિક્રોધ પામેલા મહાતેજવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ જેવી રીતે વાયુ મોટા મેઘને મટાડે તેવી રીતે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે મંત્રેલાં ધોર આણેએકરી નાશ પમાડી. તે પછી હે મહારાજ, બીજું યુદ્ધ થાય તેમ થોડાઓના હૃદયને વધારનાર ગમંકરરૂપવાળું અંતરિક્ષમાં આણેઆતું યુદ્ધ થયું. પછી 'ઓત્તરદ્વ અસ્ત્રોના ઘસાગવડે થએલા તણુખાઓવડે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે જે પ્રમાણે પતંગિયાઓવડે યુક્ત એવું આકાંક્ષ શોભે તે પ્રમાણે અંતરિક્ષ શોભતું હતું. તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ આણેના સમૂહોવડે સર્વ તરફથી દિશાઓને ઢાંકીને તમારા પુત્રોનાં પ્રિય માટે રાક્ષસ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરી. પછી જે રીતે ઈન્દ્ર ને પ્રલહ દતું યુદ્ધ થયું હતું તે રીતે રણભૂમિમાં ઘાટી અર્ધરાત્રિવિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાતું અને રાક્ષસ ઘટોત્કચનું યુદ્ધ થયું. પછી સંગ્રામવિષે ક્રોધ પામેલા ઘટોત્કચે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કાળાગ્નિ સરખા દશઆણેએકરી છાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. રાક્ષસ ઘટોત્કચે મોટા આણેવડે વિંધેલા મહા બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલો વૃક્ષ ચલાયમાન

થાય તેવી રીતે સ્થાયમાન થયા અને મોહ પામેલા બે ધ્વજ યદિનો આ-
શ્રય કરી ગયા, હે જનાધિપ, તે સમયે તમારે સર્વસૈન્ય જાહેર કરવા
લાગ્યું અને હે વિશંપતે, સર્વ તમારા યોદ્ધાઓ અશ્વત્થામાને નાશ પા-
મેલા માનવા લાગ્યા. સંગ્રામવિષે તેવી અવસ્થાવાળા તે અશ્વત્થામાને જોઈ
પંચાક્ષિ અને સૃજન્ય યોદ્ધાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. પછી શત્રુએ નાશ
પમાડનારા મહાબળવાન અશ્વત્થામાએ સંગ્રામ પામી ગયા હાથવડે ધનુષને
દબાવી કર્ણ પર્વત ખેંચેલા ધનુષવડે ઘટોત્કચને તાકડે તત્કાળ યમદગ્ની ઉ-
પમા અપાય એવા ભયંકર ઉત્તમ બાણને નાંખ્યો. હે પૃથિવપતે, ઉગ્ર એવો
તે ઉત્તમ બાણ તે રાક્ષસના -હૃદયને ભેદી પુંખસહિત પૃથ્વીપ્રભે પેસી ગ-
યો. હે મહારાજ, રણશાલિ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિધેલો
એવો તે રાક્ષસેદ્ર ઘટોત્કચ રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠો. હિડિ-
બાના પુત્ર ઘટોત્કચને મોહ પામેલો જોઈ અસંભ્રાંત તથા ત્વરાયુક્ત એ-
વો સુરથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી રણાંગણથી દૂર લેઈ ગયો.
તે રીતે સંગ્રામવિષે રાક્ષસેદ્ર ઘટોત્કચને વિંધી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા
અતિ મોટો નાદ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તમારા પુત્રોએ અને સર્વ
યોદ્ધાઓએ વખાણેલા અશ્વત્થામા શરીરેકરી, જે પ્રમાણે મધ્યાનહ સમયે
સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. બરડાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના રથસ-
મીપ યુદ્ધ કરતાં બીમસેનને પોતે રાજ દુર્યોધન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી વિં-
ધવા લાગ્યો. હે મારિષ, તે દુર્યોધનને બીમસેન દશ બાણોવડે વિંધ્યો, તેમ
દુર્યોધને પણ વીશ બાણોકરી બીમસેનને સામો વિંધ્યો. રણાંગણવિષે બા-
ણોવડે ઢંકાએલા તે બે જે પ્રમાણે આકાશમાં મેઘના સમૂહવડે ઢંકાએલા
ચંદ્ર અને સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. એ પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ,
રાજ દુર્યોધને બીમસેનને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું અને પાંચ બા-
ણોએકરી વિંધ્યો. બીમસેન દશ બાણોએકરી તેના ધનુષને અને ધ્વજને
કાપી નમેલ પર્વવાળા નવ બાણવડે કૌરવશ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધનને વિંધ્યો.
તે પછી ક્રોધ પામેલા ભરતશ્રેષ્ઠ દુર્યોધને અતિ મોટા બીજા ધનુષને લેઈ
રણના અગ્રભાગમાં સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી બીમ-
સેનને પીડ્યો. દુર્યોધનના ધનુષથી નીકળતા તે બાણોને બીમસેન કાપી
કૌરવ એવા દુર્યોધનને પચ્ચીશ બાણવડે વ્યથિત કર્યો. હે મારિષ અતિ ક્રોધ
પામેલા દુર્યોધને કુરુપ્રેકરી બીમસેનના ધનુષને કાપી દશ બાણોએકરી સા-

મો વિધ્યો. એ પછી નુત્તર ખીજ ધનુષ્ણે લેઈ મહાળક્ષ્મી બીમસેને રા-
જ દુર્યોધનને તીક્ષ્ણ એવા સાત બાણવડે વિધ્યો. હે મહારાજ, લઘુ હ-
સ્તવાળા ધનુર્ધરિ પુરૂષની પેઠે બીમસેનના ધનુષ્ણે પણ દુર્યોધને કાપી
નાખ્યું. વળી તે પ્રભાણેજ મદોન્મત્ત જયશાલિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને
બીમસેને લીધેલા ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા ધનુષ્ણે પણ કાપી નાખ્યું. હે
મહારાજ, બીમસેન જે જે ધનુષ્ણ લેતો તે તે ધનુષ્ણે દુર્યોધન કાપી ના-
ખતો હતો. તેવી રીતે વારંવાર ધનુષ્ણા કપાવાથી તે બીમસેને સર્વ પર
શુભય આકાશના સિમાંડાને કરતી હોય નહિ શું. તેમ રહેલી અગ્નિતુલ્ય
કાંતિવાળી એવી સુંદર શક્તિને જેવી રીતે મૃત્યુની બેનને અને દીપ્ત એવી
અગ્નિની જ્વાળાને ફેંકે તેવી રીતે ફેંકી. ન પ્રાપ્ત થયેલી તે શક્તિને સર્વ
લોકના તથા મહાત્મા બીમસેનના જોતાં કૌરવ એવા દુર્યોધને બે પ્રકારે
કરી કાપી નાખી. હે મહારાજ, તે પછી બીમસેને ધણી કાંતિવાળી મોટી
ગદાને તાડી વેગેકસી દુર્યોધનના રથપ્રત્યે ફેંકી. તે વખતે તે મોટી ગદાએ
તુર્ત સંત્રાંભવિષે તમારા પુત્રના ધોડાઓને, સારધિને અને પછી રથને નાશ પ-
માડ્યા; અને હે રાજેન્દ્ર તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીમસેનથી ભયવાન થઈ
નાશીને ખીજ મહાત્મા નંદકરાજના રથ પ્રત્યે ચડી ગયો. સારપછી બી-
મસેન મહારથિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને નાશ પામેલો માની રાત્રિવિષે
કૌરવેને તરછોડતો થકા મોટો સિંહનાદ કરવા લાગ્યો અને પછીથી તે
સર્વ ચોતરફ હાયહાય એવી રીતે હોહારા કરવા લાગ્યા. હે રાજન, ત્રાસ
પામેલા તે સર્વ યોદ્ધાઓના શબ્દને સાંભળી તથા મહાત્મા બીમસેનના
શબ્દને સાંભળી રાજ યુધિષ્ઠિર દુર્યોધનને હજીલો માની વેગે કરીને જ્યાં
કુંતિપુત્ર વૃકોદર એવો બીમસેન હતો ત્યાં આવ્યા ને હે વિશંપતે, પંચાલ
કેકય મત્સ્ય અને સુંજય યોદ્ધાઓ પણ આવ્યા અને સર્વ ઉદ્વેગે કરી
દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ્યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાવડે ગયા. એ પછી ત્યાં ધોર અંધ-
કાર વિષે મમ થયેલા અને પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા યોદ્ધાઓના મ-
ધ્યમાં દ્રોણાચાર્યનું શત્રૂઓ સાથે અતિ મોટું યુદ્ધ થયું.

તત્રાસીત્તુમહદ્યુદ્ધંદ્રોણસ્યાથપરૈઃસહ ॥

ધોરેતમાસિમગ્રાનાંનિઘ્નતામિતરેતરં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधन-

नापयाने गुर्जरमाषायां षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

સંજયઃવાચ ॥ સહદેવમયાયાન્તંદ્રોણપ્રેક્ષુન્વિશાંપતી ॥

॥ કર્ણોવૈકર્તનોયુદ્ધેવારયામાસભારત ॥

સંજય કહે છે--હે વિશાંપતે હે ભારત, દ્રોણાચાર્યને પામવા ઈચ્છતા એવા સહદેવને આવતો જોઇ સૂર્યપુત્ર કર્ણ યુદ્ધમાં વારવા લાગ્યો, સહદેવ રાધાપુત્ર કર્ણને નવ બાણોવડે વિધી કરીને નમેલ પર્વવાળાં દુશ બાણોએકરી વિધતો હતો, તે સહદેવને નમેલ પર્વવાળાં સો બાણોએકરી કર્ણે સામે વિધ્યો અને શીઘ્ર ધનુષને કાપી નાખ્યું. તે પછી પ્રતાપવાન માદ્રીના પુત્ર સહદેવે બીજું ધનુષ લેઇ કર્ણને વિશ્વ બાણોવડે વિધ્યો. તે આશ્ચર્ય હોય નહિ શું તેમ થયું. કર્ણે નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી તેના ઘોડાએને હણી એ સહદેવના સારથિને બક્ષ બાણોએકરી તત્કાળ યમરાજના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. રથરહિત થએલા સહદેવે ખડ્ગે જમને ઢાલને લીધી. સહદેવના ખડ્ગને પશુ હાસ્ય કરતો હોય તેમ રહેલ એવો જ કર્ણ તેણે બાણોવડે કાપી નાંખ્યું. એ પછી અતિ ક્રોધ પામેલા સહદેવે સુવર્ણવડે વિચિત્ર મહાભયંકર એવી મોટી ગદાને સૂર્યપુત્ર કર્ણના રથપ્રત્યે ફેંકી, સહદેવે ફેંકલી જલદી સમીપ આવતી તે ગદાને કર્ણે બાણોએ સ્થિરકરી દીધી અને એને પૃથ્વીવિષે પાડી. ગદાને કાપેલી જોઈ ત્વરાયુક્ત એવા સહદેવે કર્ણપ્રત્યે શક્તિને ફેંકી. તે શક્તિને પશુ બાણોએ કરી કર્ણે કાપી નાખી. તે પછી હે મહારાજ, સંજય રહિત જલદી ઉત્તમ રથમાંથી થેકડો મારી સહદેવે કર્ણને ઉમેસો જોઈ યુદ્ધમાં રથચક્રને ઝાલી અધિરથ પુત્ર કર્ણપ્રત્યે નાખ્યું. કાળચક્રની પેઠે જો જલદી નાંખેલું ચક્ર સમીપ આવ્યું. તેને સૂત્ર પુત્ર કર્ણે હજારો બાણોવડે કાપી નાંખ્યું. મહાત્મા સૂત્રપુત્ર કર્ણે તે ચક્રને કાપી નાંખ્યું ત્યારે સહદેવ કર્ણને તાકી લાંગલદડ, રાશ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ઘોંસરાં, મરેલા હાથિનાં અંગ, ઘોડા અને મરેલા પુરુષોને ફેંક્યા. તેઓને કર્ણે બાણોવડે કાપી નાખ્યા, તે સમયે બાણોએકરી નિવારાતો એવો માદ્રીપુત્ર તે સહદેવ આત્માને આયુધ રહિત થએલો જણી રણભૂમિને તજવા લાગ્યો. હે ભરતાર્જન, હે વિશાંપતે. મહુર્તવારમાં રાધાપુત્ર કર્ણ તે પ્રત્યે દોડી હશિને કહેવા લાગ્યો કે હે અધીર, રણભૂમિમાં પોતાથી વિશેષ એવા રથિપુરુષોસાથે યુદ્ધ ન કર. હે માદ્રીપુત્ર, સમાન રથિઓસાથે યુદ્ધ કર અને અમારા વચનપ્રત્યે શંકા લાવ માં, એમ કહ્યા પછી સહદેવને ધનુષના

અમ્ભાગવડે કુઃખ કુલોત્થાકો કૂરીને વચન બોલ્યો કે હેમાદ્રીપુત્ર, આ અર્જુન રણભૂમિમાં કુરુઓનીસાથે યુદ્ધ કરે છે, ત્યાં જલદી જુ અથવા માનતો હોય તે ઘેર જા. એ પ્રમાણે તેને કહી રથિપુરોમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ રથવડે પાંચાલ અને પાંડવ સૈન્યોપ્રત્યે તેઓને જેમ બાળનો હોય તેવી મીતે ગયો. હે રાજન્, સંગ્રામવિષે શત્રુઓને હણનાર સત્ય પ્રતિજ્ઞા તથા મહાયજ્ઞવાળા કર્ણ કુતિના વચનને સંભારી વધને પ્રાપ્ત થએલા એવા પશુ માદ્રીપુત્ર સહદેવને માર્યો નહીં. હે રાજન્, તે પછી નાપુશ થએલા બાણોવડે પીડિત તથા કર્ણના વાગ્યાણોએકરી તાપ પામેલો એ સહદેવ છવિત થકી વૈરાગ્ય પામ્યો અને ત્વરાયુક્ત એવો મહારથિ તે મહાત્મા પાંચાલ્ય એવા જનમેજયના રથપ્રત્યં બેઠો. દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જલદી સેનાસહિત આવેલા ધનુર્ધારિ વિરાટરાજને મદ્રદેશનો રાજ્યશલ્ય બાણોના સમુહવડે ઢાંકવા લાગ્યો. હે રાજન્, પૂર્વે જેવું જંભાસુર અને દંદ્રિતું યુદ્ધ થયું હતું તેવું બે ધનુર્ધારિઓતું રણભૂમિવિષે કુદ્ધ થયું. હે મહારાજ, ત્વરાવાન્, એવા મદ્રરાજે જલદી સેનાના પતિ વિરાટરાજને નમેલ પર્વવાળા સો બાણોએકરી વિધ્યો. હે રાજન્, તેને વિરાટ રાજ્યે તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણોએ સામે વિધ્યો. કૂરીને પશુ છોતેર બાણોએ વિધી પછીથી સો બાણોએ વિધ્યો. મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે તેના ચાર રથના ઘોડાઓને હણી સંગ્રામવિષે બે બાણુવડે સારથિને અને ધ્વજને પાડ્યો. ઘોડારહિત થએલા રથથી જલદી થેકડો મારી ધનુષ્ટો ટંકારૂવ કરતો અને તીક્ષ્ણ બાણોને ફેંકતો એવો મહારથિ વિરાટ રાજ્ય ઉભો રહ્યો. પછી વહાન રહિત થયેલા બાઈ વિરાટરાજને જોઈ જલદી સર્વ લોકના જોતાં શતાતીક રથસહિત સમીપ આવ્યો. એ પછી શતાતીકને આવતો જોઈ મદ્રરાજશલ્યે મહા સંગ્રામવિષે ધણા બાણોએકરી વિધ્યો અને પછીથી યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યો. તે શૂરશતાતીકના હણવાથી રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો વિરાટ રાજ્ય તેજ ધ્વજપકિતવાળા રથપ્રત્યે ચઢ્યો અને પછી તે બમણા પરાક્રમવાળો એવો વિરાટરાજ્ય ક્રોધથી નેત્ર ચઢાવી જલદી મદ્રરાજશલ્યના રથને બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા મદ્રાધિપ એવા શલ્યે નમેલ પર્વવાળા બાણેકરી સેનાના પતિ વિરાટરાજને છાતિવધે દૃઢ પ્રહાર કર્યો. હે મહારાજ ભરતર્ષભ, અતિ વિંધેલો તે વિરાટ રાજ્ય રથના સારથિને બેસવાને ઠેકાણું બેઠો અને તીવ્ર મોહને પામ્યો. હે ભારત, સંગ્રામ-

વિષે બાણવડે ધાણેજ થએલા તે વિરાટરાજને સારથિ દૂર લેઈ ગયો, તે સમયે મોટી એવી તે સેના રાત્રિવિષે સંગ્રામમાં શોભનાર એવા શલ્યે ધાણા બાણોવડે વધ કરેલી એવી નાસવા લાગી, તે નાસી જતી સેનાને જોઈ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને ધનંજય અર્જુન એ બે હે રાજેન્દ્ર, જ્યાં શલ્ય રહ્યો હતો ત્યાં ગયા. તે વખતે હે રાજન્, રાક્ષસેન્દ્ર અલખ્યુપ અમુઠ ચક્રવડેયુક્ત, ઘોડાઓ સરખાં જોઓનાં મુખ છે એવા ઘોર દર્શનવાળા પિશાચોવડેયુક્ત, લોહિવડે ભીંજાએલ પતાકાવાળા, રક્તમાલ્યવડે શોભિત, દૃઢ લોહમય, ભયંકર રીંછનાં ચર્મવડે યુક્ત, ભયંકર વિચિત્ર પાંખવાળા અને મોટી આંખવાળા તથા શબ્દ કરતા મોટા ગીધેકરી શોભિત એવા જાંચા દંડવાળા ધ્વજેકરીયુક્ત ઉત્તમ રથપ્રત્યે બેસી તે બેઠની સામે ગયો. તે સમયે હે રાજન્, તે રાક્ષસ ભિન્ન એવા અંજનના સમૂહની ઉપમા અપાય એવો શોભતો હતો. હે રાજન્, અર્જુનના મરતલવિષે હમરો બાણુ સમૂહને વર્ષાવતા એવા તે રાક્ષસે જીવી રીતે મોટા પર્વત તોફાની વાયુને રોકે તેવી રીતે આવતા અર્જુનને રોક્યો. તે સમયે હે ભારત, અર્જુન અને રાક્ષસનું સર્વ જોનારાઓની પ્રીતિ વધારનાર તથા ગીધ, કાગડા, કૃષ્ણ કાક, ધુડ, કંક અને શિયાળને હર્ષ પમાડનાર આતિ તીવ્ર એવું મોટું યુદ્ધ થયું. હે ભારત, અર્જુન તે રાક્ષસને સો બાણેકરી પ્રહાર કર્યો અને તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણવડે ધ્વજને કાપી નાખ્યો. ત્રણ બાણેએકરી સારથિને, ત્રણ બાણેએ કરીને ત્રિવિકલ્પને, એક બાણેકરીને ધનુષને તથા ચાર બાણેએકરી ચાર ઘોડાઓને કાપી નાખ્યા. ફરીને રાક્ષસે જે ધનુષને પ્રત્યાયા યુક્ત કર્યું, તેને પણ બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. ચરદિત એવા એ રાક્ષસના ઉગામેલા ખડ્ગને પણ બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. પછી હે ભરતર્ષભ, કુતિપુત્ર અર્જુન તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી રાક્ષસેન્દ્ર અલખ્યુપને વિધ્યો અને વિધેશો એવો તે ભયથી ભાગ્યો. હે રાજન્, તે અલખ્યુપને છતી અર્જુન જલદી દ્રોણાચાર્યની સમીપ મનુષ્ય હાથિ અને ઘોડાઓવિષે બાણના સમૂહોને નાખતો થકાં ગયો. તે ટાણે હે મહારાજ, યશસ્વિ પાંડુપુત્ર અર્જુનથી વધ પામતા સૈનિકો જીવી રીતે વાયુએ કંપાવેલા વૃક્ષોપર, તેવી રીતે પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. એ રીતે હે વિશંપતે, મહાત્મા શલ્યુન એવા અર્જુનને તેઓના નાશ કરવાથી તમારા પુત્રોનું સર્વ સૈન્ય નાસવા લાગ્યું.

॥ નેષુતૂત્સાદ્યમાનેષુફાલ્ગુનેનમહાત્મના ॥

॥ સમ્પ્રાદ્રવદ્વલંસર્વપુત્રાણાંતેવિશંપતે ॥.

इति श्रीमहोभारते द्रोणपूर्वाणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अलम्बुष-
परुभवे गुर्जरभाषायां सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

સંજયઉવાચ ॥ શતાનીકંશરૈસ્તૂર્ણનિર્દહન્તંચમૂંતવ ॥

• ॥ ચિત્રિસેનસ્તવસુતોવારયામાસભારત ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત, તમારી સેનાને આણ્ણવડે નિર્દહન કરતા શતાનીકને તમારો પુત્ર ચિત્રસેન જલદી વારવા લાગ્યો, તેમ નકુળનો પુત્ર શતાનીક પાંચ આણ્ણોએકરી ચિત્રસેનને વિધી, વારવા લાગ્યો. તે ચિત્રસેને પણ તીક્ષ્ણ એવા દશ આણ્ણોવડે જોને સામે વિધ્યો. હે મહારાજ, ફરીને યુદ્ધમાં ચિત્રસેને નવ તીક્ષ્ણ આણ્ણોએકરી શતાનીકને છાતિવિષે વિધ્યો, તેમ નકુળપુત્ર શતાનીકે નમેલ પર્વવાળા આણ્ણોએકરી ચિત્રસેનના શરીરથી કવચને કાપી નાંખ્યું; તે જેમ આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. હે વૃષ હે રાજેન્દ્ર, કવચરહિત તમારો પુત્ર જે પ્રમુણે લાગ કરવાને વખતે કાંચળીને તણ સર્પ શોભે તે પ્રમાણે અતિ શોભતો હતો. હે મહારાજ, પછી સંગ્રામ-વિષે યત્ન કરતા એવા ચિત્રસેનના ધનુષને તથા ધ્વજને નકુળના પુત્ર શતાનીકે કાપ્યો. હે મહારાજ, સંગ્રામવિષે જેનું ધનુષ કપાએલું છે એવા કવચરહિત મહારથ ચિત્રસેને શત્રુને વિદારનરિા ખીખ ધનુષને ગ્રહણ કર્યું અને તુર્ત ભરત યોદ્ધાઓમાં મહારથ એવા ક્રોધ પામેલા તેણે સંગ્રામ વિષે નવ આણ્ણોએકરી નકુળના પુત્ર શતાનીકને વિધ્યો. હે મારિષ, એ પછી અતિ ક્રોધ પામેલા નરોમાં ઉત્તમ એવા શતાનીકે ચિત્રસેનના ચાર ઘોડાઓને અને સારથિને હણ્યા. તે રથમાંથી ઉતરી મહારથ બળવાન, ચિત્રસેને નકુળના પુત્ર શતાનીકને પચીશ આણ્ણોવડે પીડ્યો. રણભૂમિમાં તે કર્મ કરતો એવો જે ચિત્રસેન તેના રત્નવડે શોભિત ધનુષને નકુળના પુત્ર શતાનીકે અર્ધચંદ્ર આણ્ણોએકરી કાપી નાંખ્યું, સારે ધનુષ, રથ, ઘોડા અને સારથિ એ સર્વ જોનાં નાશ પામેલાં છે એવો તે ચિત્રસેન જલદી મહાત્મા કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે ચઢી ગયો. તે સમયે દ્રોણાચાર્યને પામ્યા

ઈચ્છતા સૈન્યસહિત એવા મહારથિ દુપદરાગ્નપ્રત્યે જીલદી મળ્યા બાણવડે
 વૃષ્ટિ કરતો એવો વૃષસેન ગયો. હે પાપરહિત, સંપ્રાપ્તિવિષે મહારથિ કર્ણ-
 ના પુત્ર વૃષસેનને દુપદરાગ્નએ સાઠ બાણોએકરી બે બાહુ અને છાતિવિષે
 વિધ્યો. અતિ ક્રોધ પામેલા વૃષસેને પણ ધણી તીક્ષ્ણ બાણવડે રથમાં ર-
 હેલા દુપદરાગ્નને હૃદયવિષે વિધ્યો. હે મહારાજ, રણભૂમિવિષે જોઓનાં
 બાણોવડે કંપિત અંગ છે એવા બાણોવડે તે બે જ રીતે સિસોળીઆઓ-
 વડે શાહુડી નામનાં બે જનાવર શોભે તે રીતે શોભતા હતા અને મોટા
 યુદ્ધમાં સુવર્ણ પુખવાળા પ્રસન્ન અગ્રભાગવાળા બાણોએકરી જેનાં અપ્તર
 કપાયાં છે એવા રૂધિરના પ્રવાહવડે ભીંમએલા તેઓ અલંકાર શોભતા હતા.
 જેમ વિચિત્ર બે કલ્પવૃક્ષ શોભે તથા પ્રદુષ્ટિત એવા બે કેસુડાના વૃક્ષ શો-
 ભે તેમ સુવર્ણતુલ્ય કાંતિવાળા તેઓ રણાંગણવિષે શોભતા હતા. હે રાજ-
 ન, પછી વૃષસેને નવ બાણોએ દુપદરાગ્નને વિધી કરીને શીતેર બાણોએ.
 તથા બીજા પણ ત્રણ ત્રણ બાણોએ વિધ્યો. હે મહારાજ, તે વખતે
 હજારો બાણને ફેંકતો એવો કર્ણનો પુત્ર વૃષસેન જે પ્રમાણે વર્ષતો એવો
 મેઘ શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો, તે પછી ક્રોધ પામેલા દુપદરાગ્નએ
 પાએલ એવા તીક્ષ્ણ બલ્લ બાણોએકરી વૃષસેનના ધનુષને બે પ્રકારેકરી કાપી
 નાખ્યું. તે વૃષસેને સુવર્ણચક્ર નવા દૃઢ ધનુષને લેઈ બાથામાંથી નિર્મળ
 પામેલા એવા તીક્ષ્ણ દૃઢ બલ્લ બાણને ખેંચી તેને ધનુષવિષે જોડી દુપદરા-
 ગ્નને બરોબર જોઈ કાન પર્યંત ખેંચી સર્વ સોમક યોદ્ધાઓને ત્રાસ પમાડતાં
 નાખ્યો, તે બાણ તેના હૃદયને ભેદી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે ગયો. તેટલાજ વૃષસેન-
 ના બાણવડે પીડિત એવો દુપદરાગ્ન મોહ પામ્યો, તેને સારથિનાં યેષ્ઠિતને
 સંભારતો એવો સારથિ દૂર લેઈ ગયો. પછી હે રાજેન્દ્ર, પચાસ યોદ્ધાઓ-
 નો મહારથિ તે ધાયલ યયાથી બાણોએકરી કપાએલાં ઘૂંચા બેઢાયેલાં છે
 કવચ જેનાં એવું દુપદરાગ્નનું સૈન્ય તે સમયે હે રાજન, બચકર અર્ધરાત્રિ
 થવાથી નાસવા લાગ્યું. હે મહારાજ, જેવી રીતે વઢળાં રહિત અણોવડે
 અંતરિક્ષ શોભે તેવી રીતે દીવાઓવડે યુક્ત ચોતરફ પ્રકાશિત એવા તે યો-
 દ્ધાઓવડે પૃથ્વી શોભતી હતી; તેમજ હે મહારાજ, પડી ગયેલા બાણુખ-
 ધોધિરે પૃથ્વી જે પ્રમાણે વર્ષાકાળમાં વિજળીઓવડે મેઘ શોભે તે પ્રમાણે
 દેખાતી હતી, પછી જે રીતે તારકાસુરના યુદ્ધમાં ઇન્દ્રના બચેકરી ત્રાસ
 પામેલા દાનવો ભાગતા હતા તે રીતે કર્ણના પુત્ર વૃષસેનથી ત્રાસ પામેલા

સોમક યોદ્ધાઓ આડાઅવળા હોડવા લાગ્યા. તે વખતે હે મહારાજ, તેણે પીડા પમાડેલા યુદ્ધમાં ભાંગતા એવા સોમક યોદ્ધાઓ દિવાઓવડે વિશેષ શોભતા હતા, તેમ હે ભારત, સંગ્રામવિષે તે યોદ્ધાઓને જીતી કર્યું પુત્ર વૃષસેન પણ જે પ્રમાણે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થએલો સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો, અને તે તમારા અને પારકા રાજાના વિષે પ્રતાપવાનું એકલોજ શોભી રહ્યા હતા, તે રણભૂમિમાં શૂર સોમક યોદ્ધાઓના મહારથિઓને જીતી જ્યાં યુધિષ્ઠિર રાજા હતા ત્યાં ત્વરાથી ગયો, એ પછી રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા શત્રુઓને નાશ પમાડતા પ્રતિવિધ્ય યોદ્ધાની સામે તમારો પુત્ર મહારથિ દુઃશાસન ગયો. હે રાજા, જેવી રીતે મેઘરહિત આકાશવિષે બુધ અને સૂર્યનો સમાગમ થાય. તેવી રીતે તે જોનો વિચિત્ર રૂપવાળો સમાગમ થયો. સંગ્રામવિષે દુઃખે કરાય એવા કર્મને કરતા એવા પ્રતિવિધ્યને કપાળવિષે દુઃશાસને ત્રણ બાણોએકરી વિધ્યો. બળવાન ધનુર્ધારી તમારા પુત્રે અતિ દિગ્વિશેષો મહાબાહુ તે પ્રતિવિધ્ય જે રીતે શિખરસહિત પર્વત શોભે તે રીતે શોભતો હતો. સંગ્રામવિષે દુઃશાસનને મહારથિ પ્રતિવિધ્યે નતબાણવડે વિધી કરીને સાત બાણવડે વિધ્યો. હે ભારત, તે સમયે તમારા પુત્ર દુઃશાસને દુષ્કર્મ કર્યું કે ઉચ્ચ બાણોએકરી પ્રતિવિધ્યના ઘોડાઓને પાડ્યા અને બાલાવડે એવા સારથિને તથા ધ્વજને પાડ્યો અને હે રાજા, ધનુર્ધારિ તે પ્રતિવિધ્યના રથને તલ પ્રમાણે કંટકા કરી કાપી નાખ્યો, તેમજ હે પ્રજે, ક્રોધ પામેલા દુઃશાસને નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી બાથા અને રશ્મિ સહિત પતકાઓને તથા રથના ઘોડાને બાંધવાની રાશને તલ પ્રમાણે કાપી નાખી. રથરહિત થએલો ધનુષ્ જેના હાથમાં છે એવો ધર્માત્મા તે પ્રતિવિધ્ય ઉભો રહી ધણા બાણોને નાખતો. પછી તમારા પુત્રની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તમારા પુત્ર દુઃશાસને ક્ષુર-પ્રેકરી તેના ધનુર્ધારી કાપ્યું અને પછી કપાંએલા ધનુષ્વાળા પ્રતિવિધ્યને દશ બાણોએકરી પીડિત કર્યો. તે સમયે તે પ્રતિવિધ્યને રથરહિત જોઈ તેના મહારથિ બાઈઓ સંગ્રામવિષે મોટી સેનાસાથે સમીપ આવ્યા. હે મહારાજ, પછી તે પ્રતિવિધ્ય સુતસોમના રથપ્રત્યે ચઢી ધનુષ્ લેઈ તમારા પુત્રને વિધવા લાગ્યો, તે વખતે મોટી સેનાવડે વિંટાપલા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ સંગ્રામવિષે તમારા પુત્ર દુઃશાસનને વિંટીવળી સમીપ વર્તવા લાગ્યા. હે ભારત, તે પછી બચકર અર્ધરાત્રિ સમયે તમારા અને તે યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ ચમરાજનાં રાષ્ટ્રને વધારનારું પ્રવૃત્ત થયું.

॥ તતઃપ્રવૃત્તેયુદ્ધંતવતેષાંચભારત ॥

નિશીથેદારુણેકાલેયમરાષ્ટ્રવિવર્દનં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे शतानी-

•कादियुद्धे गुर्जरभाषायामष्टचधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ નકુલંરમસંયુદ્ધેનિઘ્નન્તંવાહિનીતવુ ॥

॥ अभ्ययात्सौबलः क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठोतिचाब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—યુદ્ધમાં વેગવાળા તમારી સેનાને હણતા એવા નકુળ-
પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો શકુનિ ગયો અને “ઉભો રહે, ઉભો રહે,” એમ બોલ્યો.
કરેલું છે વૈર જોઓએ એવા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા તે બેઉ પૂર્ણ વિસ્તાર
કરી નાંખેલા આણેવડે એક ખીજને હણતા હતા. હે રાજન્, જેવી રીતે
નકુળ આણવૃદ્ધિને મૂકતો હતો તેવી રીતે જ શકુનિ શિક્ષાને દર્શાવતો થકા
આણવૃદ્ધિ કરતો હતો, હે મહારાજ, તે વખતે સંગ્રામવિષે આણેવડે વ્યા-
પ્ત એવા તે બે શ્રરાઓ જે પ્રમાણે સિસોળીઆણેવડે બે શાહુડી જનાવરો
શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. તથા મોટા યુદ્ધમાં સુવર્ણ પુખવાળા સરખા
અગ્રભાગવાળા આણેવડે જેનાં અખતર કમાએલાં છે એવા રૂધિરના વેહેવા-
થી બિંજાએલા તે બેઉ અતિ દીપતા હતા. તેમજ રણાંગણવિષે સુવર્ણતુલ્ય
કાંતિવાળા તે બે જેવી રીતે વિચિત્ર એવા બે કદપવૃક્ષ તથા પ્રપ્રુક્ષિત એવા
કિંશુકવૃક્ષ શોભે તેવી રીતે તથા, હે મહારાજ, તે સમયે જે પ્રમાણે કંટ-
કવડે બે શાલ્મલીવૃક્ષ શોભે તે પ્રમાણે સંગ્રામવિષે આણેવડે વ્યાપ્ત
એવા તે બે શ્રરાઓ શોભતા હતા. હે રાજન્, જેઓનાં નેત્ર ચ-
ડ્યાં છે તથા ક્રોધેકરી રાતાં થયાં છે એવા તે બે પરસ્પર દહન
કરતા હોય તેમ અતિ વક્ર નજર કરતા હતા. તમારો સાળો
હસતો હોય નહિ શું તેમ અતિ ક્રોધવાન થઈ વ્રીક્ષ્યુ એક ખણેકરી
માદ્રીપુત્ર નકુળને હૃદયવિષે વિધતો હતો, ધનુર્ધારિ તમારા સાળા શકુનિએ
અતિ વિધેલો નકુળ રથના સારથિના ઠેકાણે બેઠો અને ધણો મોહ પામ્યો.
હે રાજન્, જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ ગર્જના કરે તેમ અત્યંત વૈર અને ભત્ત
એવા શત્રુને તે રીતે આવેલો જોઈ શકુનિ નાદ કરવા લાગ્યો. તે પછી સં-
ગ્રા પામીને પાંડુપુત્ર નકુળ ફરીને જે પ્રમાણે ફાડેલ મુખવાળો કાળ જાય

તે પ્રભાણે શકુનિપ્રત્યે ગયો. હે ભરતર્ષભ, આંત કોષ પામેલા નકુળે શકુ-
નિને સાઠ આણુવડે વિધી કરીને સો નારાય આણુવડે હૃદયવિષે વિધ્યો,
એ પછી તેજ સમયે તેણે મુઠીના ભાગમાં રહેલા આણુસહિત તેના ધ-
નુષ્ટને કાપી નાખ્યું અને જલદી ધ્વજને કાપી રથઉપરથી પૃથ્વીવિષે પા-
ડ્યો. પાંડુપુત્ર નકુળે સ્વભાવિથીજ તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા પાયેલા એક
આણુંકરી શકુનિના બે સાયળને બેદી જે પ્રભાણે પાંખસહિત બાજપક્ષિને
પાડે તે પ્રભાણે આણુંકરી તેને પાડ્યો. હે મહારાજ, નકુળે અતિ વિધે-
સો તે શકુનિ રથના સારથિના સ્થાનકે બેઠો. હે અનધ, જે પ્રભાણે કા-
મીપુરૂષ કામિની સ્ત્રિને આશ્રય કરે, તે પ્રભાણે કલેશ પામી ધ્વજને
આશ્રય કરી પડેલા સંગારહિત સી તમારા સાળા શકુનિને જેઈ સારથિ
તુર્ત સેનાના અગ્રભાગથી દૂર લેઈ ગયો, પછી કુતિપુત્રો અને જે તે-
ઓને અનુસરનારા હતા, તેઓ શખ્દ કરવા લાગ્યા. રણભૂમિવિષે શત્રૂને
જીતી શત્રૂને તપાવનાર એવો ક્રોધમાન નકુળ સારથિપ્રત્યે બોલ્યો કે મને
દ્રોણાચાર્યના સૈન્ય સમીપ લેઈ જા. હે રાજન, તે માદ્રીપુત્ર નકુળના વ-
ચનને સાંભળી તેનો સારથિ જ્યાં દ્રોણાચાર્ય રહ્યા હતા ત્યાં તે સહિત
લેઈ ગયો. હે વિશંપતૈ, સંગ્રામવિષે દ્રોણાચાર્યને પામવા ઈચ્છતા શિખંડી
પ્રત્યે યજ્ઞવાન્ શારદ્વત એવા કૃપાચાર્ય વેગસહિત ગયા. જલદી દ્રોણાચા-
ર્યના સૈન્યપ્રત્યે આવેલા શત્રૂને હમન કરનાર એવા શારદ્વત તે કૃપાચાર્યને
હસતો હોય નહિ શું તેમ શિખંડી બલ્લ નામના નવ આણોવડે વિધવા
લાગ્યો. હે મહારાજ, તમારા પુત્રોના પ્રિયને ઢરનાર એવા કૃપાચાર્ય પાંચ
આણુવડે તેને વિધી કરીને વિશ આણોએ વિધ્યા, તે બેનું ધોરણવાળું
બંધાનક યુદ્ધ જેવી રીતે દેવ અને અસુરના યુદ્ધમાં શંખરાસુર અને ઈન્દ્ર-
નું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે થયું. જે રીતે વર્ષાકાળમાં બે મેઘ આકાશને
જળવૃષ્ટિયુક્ત કરે તે રીતે સંગ્રામમાં દુર્મદ શૂર એવા તે બે મહારથિઓ-
એ આકાશને આણુના મુમૂહવડે વિંટાએણું કરી મૂક્યું. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, સ્વ-
ભાવેકરી ધોરણવાળું તે યુદ્ધ હતું અને કરીને તે સમયે અતિશે ભયંકર
થયું તથા યુદ્ધશાલિ યોદ્ધાઓને ધોરણવાળી બંધાનક તે રાત્રિ કાળ સન્નિ-
સરખી થઈ હતી. હે મહારાજ, શિખંડીએ શારદ્વત કૃપાચાર્યના પ્રત્યંચા
અને આણુ સહિત એવા મોટા ધનુષ્ટને અધ્યંધ્ર નામના શસ્ત્રેકરી કાપી ના-
ખ્યું. હે રાજન, તે વખતે કોષ પામેલા કૃપાચાર્યે દારૂણ એવી શક્તિને

તે ઉપર ફેંકી. સુવણ્ણ દંડવાળી નથી કુદિત થએલો. અગ્રભાગ જેનો એવી શિલ્પશાસ્ત્ર વેત્તાએ શોધેલી સમીપ આવતી તે શક્તિને શિખંડિએ ધણા બાણોએકરી કાંપી નાખી. મહા કાંતિવાળી દીપ્ત તે શક્તિ પૃથ્વીને શોભાવતી થકી હેઠે પડી, હે મહારાજ, એ પછી રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શારદક્ષ કૃપાચાર્ય બીજા ધનુર્ષ લેઈ તીક્ષ્ણ બાણો વડે શિખંડિને ઢાંકવા લાગ્યા. સંગ્રામવિષે યશસ્વિ એવા શારદક્ષ તે કૃપાચાર્યે બાણોવડે આચ્છાદન કરેલો એવો રથિઓમાં ઉત્તમ તે શિખંડી રથના સારથિના સ્થાનકે બેઠો. હે ભારત, યુદ્ધમાં ખેદ પામતા એ શિખંડિને જેઈ હણવાને ઈચ્છતા હોય તેમ શારદક્ષ કૃપાચાર્ય બહુ બાણોએકરી પ્રહાર કરવા લાગ્યા. મહારથિ શિખંડિને રણભૂમિમાં પાછું મુખ કરનારો જેઈ ચોતરફથી સોમક અને પંચાલ યોદ્ધાઓ તેને વિંટી વળ્યા. તેવીજ રીતે તમારા પુત્રો મોટી સેના સહિત બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા કૃપાચાર્યને વિંટી વળ્યા. હે રાજા, પછી પરસ્પર દોડતા એવા રથિપુરૂષોનું યુદ્ધ થયું. હે વિશંપતે, જે પ્રમાણે ગર્જના કરતા એવા મેઘને શબ્દ થાય તે પ્રમાણે દોડતા એવા ઘોડેસ્વાર અને હાથિ ઉપર બેસનારા યોદ્ધાઓનો સંકુલ શબ્દ થતો હતો. હે રાજા, ચોતરફથી યુદ્ધ પરસ્પર ફર ભાસેલું હતું અને હે મહારાજ, જેવી રીતે બચવડે બીનેલી સ્ત્રી કંપે તે પ્રમાણે નાસતારા પાયદળોના પગના શબ્દોએકરી પૃથ્વી કંપતી હતી. હે રાજા, જેવી રીતે કાગડાઓ પતંગીઆઓને પકડે તેવી રીતે ધણા રથિપુરૂષો અતિ વેગવાળા રથપ્રત્યે ચઢી ભાગતા એવા રથપતિઓને પકડતા હતા. હાથિઉપર બેસનારાઓને મદ ઝરતા હાથિઉપર બેસનારાઓ પકડતી હતા. હે ભારત, તેમજ યતનવાળા મોટા હાથિઉપર બેસનારાઓ મદઝરતા હાથિઉપર બેસનારાઓને, ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારને અને પાયદળ પાયદળને પામી પકડતા હતા અને રણભૂમિમાં પરસ્પર ક્રોધ પામેલા પુરૂષોને સમીપ જઈ ઉલ્લંઘન કરી જતા હતા. તે સમયે રાત્રિવિષે દોડતાં નાસતાં અને પાછાં આવતાં એવાં સૈન્યોનો અતિ મોટો શબ્દ થતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહારાજ, જે પ્રમાણે આકાશથી પડેલાં મોટાં જીંબાડીઆં દેખાય તે પ્રમાણે રથ, હાથિ અને ઘોડાઓવિષે શોભતા દિશાઓ દેખાતા હતા. હે રાજા, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં દિવાઓવડે શોભતી એવી તે રાત્રિ દિવસ સરખી થઈ હતી અને જે રીતે સૂર્યવડે લોકોમાં વ્યાપેલું અંધારું નાશ પામે તે રીતે આણીકાર અને તેણીકાર પ્રકા-

શયાળા એવા દિવાઓવડે આકાશ અને પૃથ્વીપ્રત્યે વ્યાપ્ત એવું ધોર અં-
ધાર નહ થયું તથા રજ અને અંધકરિકરી વ્યાપ્ત દિશાઓ અને દિશાના
ખુણાઓ કાંતિવડે ફરીને પ્રકાશ પામ્યા, તેમ તે દિવાઓવડે શોભિત એવી
મહાત્મા પુરૂષોનાં અસ્ત્ર, ક્ષત્ર્ય અને મણિઓની કાંતિ અંતર્ધાન પામી ગ-
ઈ. હે ભારત, રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તે કાલાહલ અને યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે
હું આહિ છું, એ રીતે કંઈ પણ યોદ્ધાઓ જાણતા ન હતા તથા હે ભ-
રતશ્રેષ્ઠ, યુદ્ધમાં મોહથી પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, સખા સખાને, મામે
બાણેજને, બાણેજ મામાને, પોતે પોતાનાઓને અને પારકા પારકાઓને પ-
રસ્પર હણતા હતા એ રીતે નિર્મથાદ અને બીર પુરૂષોને બધ ઉપજવનાર
યુદ્ધ રાત્રિવિષે થતું હતું.

॥ સ્વેસ્વામ્નેરપરાંશ્રાપિનિઘ્નુજરિતેરતરં ॥

॥ નિર્મર્યાદમમૂઢ્યુદ્ધંરાત્રૌભીરુભયાનકં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुल्युद्धे
गुर्जरभाषायां मूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

સંજયઽવાચ ॥ તસ્મિત્સુતુમલેયુદ્ધેવર્તમાનેભયાવંહે ॥

धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणमेवाम्यवर्त्तत ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે બુધંકર અતિ રણસંકુલ યુદ્ધ થતું
હતું, ત્યારે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યપ્રત્યેજ ગયો અને શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ઠને સાંધતો તથા
વારંવાર પ્રત્યંચાને ખેંચતો એવો તે સુવર્ણવડે શોભિત એવા દ્રોણાચાર્યના
રથ સમીપ દોડ્યો. હે મહારાજ, એ પછી દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઈ-
ચ્છાવડે આવતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ પાંડવોસહિત પંચાલ યોદ્ધાઓ ચોતરફથી
વિંટી વળ્યા. તે રીતે ચોતરફથી વિંટેલા આચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણને
જોઈ સ્તબ્ધાળા એવા તમારા પુત્રો સંગ્રામવિષે સર્વ તરફથી દ્રોણાચાર્યને
રક્ષણયુક્ત કરવા લાગ્યા તે પછી જે પ્રમાણે વાયુવડે ઉછળતા અને જેમાં
જંતુઓ ક્ષોભ પમેલ છે એવા બે સાગર ભેગા થાય, તે પ્રમાણે રાત્રિના
પ્રદોષ વખતે તે સૈન્યરૂપી બે સમુદ્ર સામસામા મળ્યા. હે મહારાજ, પ-
છી ધૃષ્ટદ્યુમે જલદી પાંચ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યને -હૃદયવિષે વિંધ્યા અને
સિંહનાદ કર્યો. હે ભારત, દ્રોણાચાર્યે પચ્ચીશ બાણવડે તેને વિંધી બીજી

ભક્ષ્યાણેકરી એ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મોટા શબ્દવાળા ધનુષને કાપી નાખ્યું. હે ભ-
રતર્થભ દ્રોણાચાર્ય વિધેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તત્કાળ ધનુષને મૂકી દિધું અને હેઠ
પીસી કોધ પામેલા પ્રતાપવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઈચ્છા-
વડે, શ્રેષ્ઠ ળીજી ધનુષ લીધું અને હે મહારાજ, પછી પરવીરને હણનાર
એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિચિત્ર એવા ધનુષને કાનપર્યંત ખેંચી દ્રોણાચાર્યના નાશને
કરનારા ઘોર બાણને નાખ્યો. મોટા યુદ્ધમાં નાખેલો તે બચકર બાણ જે-
વી રીતે ઉઘ્ય પામેલા સૂર્ય શેખરને તે પ્રમાણે તે નૈન્યને શેખરવતો ધયો.
હે રાજન, સંઘ્રામવિષે બચકર એવા તે બાણને વેગ દેવ મધ્યે અને
મનુષ્યો દ્રોણાચાર્યનું કલ્યાણ થાઓ એ રીતે વચન બોલવા લાગ્યા હે રાજન, દ્રો-
ણાચાર્યના રથપ્રત્યે આવતા તે બાણને બાણ નાખવામાં કૃશ્ણપુરુષ પહે કણે દશ
પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યો. હે રાજન, ધનુર્ધરિ સ્ત્રાપુત્ર કણે બહુ પ્રમાણે કાપેલો તે
બાણ જે પ્રમાણે વિપરહિત એવો સર્પ પડે તે પ્રમાણે જલદી પડયો. પછી
કણે દશ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિધેલ પાંચ બાણોએ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા-
એ, સાત બાણોએ પોતે, દ્રોણાચાર્ય, દશ બાણોએ શક્યે, ત્રણબાણોએ દુઃ-
શાસને, વિશબાણોએ દુર્યોધને અને પાંચ બાણોએ શકુનિએ એ પ્રમાણે
તે સર્વ મહારથિ પુરુષોએ ત્વરાવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિધેલ. હે રાજન, મોટા
સંઘ્રામવિષે બચકર સાત મહારથિ પુરુષોએ વિધેલા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સંઘ્રમવગર
દ્રોણાચાર્યને, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને, કર્ણને અને તમારા પુત્રને એ રીતે સર્વને ત્રણ
ત્રણ બાણોવડે સામા વિધ્યા. ધનુર્ધારી તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિધેલા તેઓમાંથી રથિઓ-
માં ઉત્તમ એવા એક એક બદ્ધ્યાએ પાંચ પાંચ બાણોવડે ફરીને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને
સંઘ્રામવિષે વિધેલ. હે રાજન, પછી અતિ કોધ પામેલા દુમસેને એક
બાણેકરીને અને તુર્ત “ઉમો રહે, ઉમો રહે” એમ કહી ત્રણ બાણોવડે
વિધેલ. યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રાણના નાશને કરનારા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા
સુવર્ણ પુખવાળા સિંધા જનારા સ્વભાવથી તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણોવડે
સામે વિધેલ અને પરાક્રમવાન એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પછીથી બીજા ભક્ષ્યામના
બાણેકરી સુવર્ણશોભિત કુંડળવાળા દુમસેનના મસ્તકને કાપાથી ભિન્ન કરી
નાખ્યું. દાયેલા હોઠવાળું તે મસ્તક જે રીતે મહાવાયુએ કંપાવેલું તાડું
પાડેલું ફળ પડે તે રીતે રણભૂમિવિષે પડ્યું. તે શર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ફ-
રીને યોદ્ધાઓને અતિ તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિધી વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારા રાધા-
શુત્ર કણેના ધનુષને ભક્ષ્યાબાણોવડે કાપી નાખ્યા. જે પ્રમાણે મોટા સિંહ અતિ ઉચ

એવા પુછાના કાપને ન સહી શકે તે પ્રમાણે કંઈ ધનુષના છેદનને સહ્ય નહિ. કોષિકરી જેનાં નેત્ર રાતો થયાં છે એવો શ્વાસ લેતો કર્ણ ખીખ ધનુષને લેઈ બાણના સમૂહોવડે મહા બળવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ઢાંકતો એવો સામે દોડ્યો. કર્ણને કોષ પામેલો જોઈ દુર્યોધન, દુઃસાસન, દ્રોણ, કર્ણ, શલ્ય અને શકુનિ એ શૂરા છ મહારથિઓ પંચાલ રાજના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણવાની ઈચ્છાવડે ઉતાવળા ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. તે વખતે તમારા ચોદાઓમાં આતિ શૂર એવા છ પુરોની આગળ રહેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૃત્યુના મુખને પ્રાપ્ત થયેલો એવો અમે માનવા લાગ્યા. તેજ સમયે બાણોને ફેંકતો દુશાહ એવો સાત્યકિ પરાક્રમિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી મળ્યો. તે આવતા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિને રાધાપુત્ર કર્ણે સિધાજનનારા દશ બાણોએકરી વિધ્યો. હે મહારાજ, તેને સર્થ શૂરાઓના જોતાં જઈશમાં, ઉભો રહે, એમ કહી સાત્યકિએ દશ બાણોવડે વિધ્યો. હે રાજન્, જેવી રીતે બલિરાજ અને ઈંદ્રનો સમાગમ થયો હતો તેવી રીતે બલવાન સાત્યકિનો અને મહાત્મા કર્ણનો તે સમાગમ થયો. રથના દ્યોષેકરી ક્ષત્રિઓને ત્રાસ પમાડતો ક્ષત્રિઓમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ કમળસરખાં નેત્રવાળા કર્ણને સામે વિધતો હતો. હે મહારાજ, ધનુષના શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાવતો બળવાન એવો સૂતપુત્ર કર્ણ સાત્યકિને સામું યુદ્ધ કરાવતો હતો. વિપાટકાર્ણ, નારાય, વત્સદંત અને કુર એવાં પણ હજારો હથિઆરોવડે કર્ણે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને સામે વિધતો હતો, તેવી રીતેજ યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ પણ યુદ્ધ કરતો થકો બાણોવડે કર્ણ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતો હતો અને તેઓનું યુદ્ધ સમાન થતું હતું. હે મહારાજ, તમારા ચોદાઓ અને કવચવાન એવો કર્ણપુત્ર એ સર્વ ચોતરફથી તીક્ષ્ણ બાણોવડે સાત્યકિને જલદી વિધતો હતા. હે વિભો, અસ્ત્રોવડે તેઓનાં અને કર્ણનાં અસ્ત્રોને નિવારી કોષ પામેલા સાત્યકિએ વૃષસેનને છાતિવિષે વિધ્યો; હે વિશંપતે, વ્રેણે બાણે વિધેલો મોહ પામેલો બળવાન વૃષસેન ધનુષને તણ રથવિષે પડ્યો તે પછી મહારથ વૃષસેનને મરેલો સમજી પુત્રના શોકવડે સંતાપ પામેલો કર્ણ સાત્યકિ પ્રત્યે પીડા કરતો હતો. કર્ણથી પીડાતો એવો મહારથ સાત્યકિ વારંવાર ઉતાવળો થઈ કર્ણને બહુ બાણોએકરી વિધતો હતો. તે સાત્યકિ એવા સાત્યકિએ દશ બાણોવડે કર્ણને તથા સાત બાણોવડે વૃષસેનને વિધી તે બેના હાથના મોજાસહિત ધનુષને કાપ્યા. તેઓ ખીખ બે શ

તુના બળને કરનારા ધનુષને સજ્જ કરી ચોતરુથી ત્રીદણુ બાણવડે સાત્યકિને વિંધતા હતા. હે રાજન્, ઉત્તમ શૂરાઓનો જંગમાં નાશ છેએવો તે સંગ્રામ થતો હતો, ત્યારે ગાંડિવ ધનુષનો અતિ મોટો શબ્દ સાંભળ્યો. હે રાજન્, રથના ઘોંઘાટને અને ગાંડિવધનુષના શબ્દને સાંભળી કુતિપુત્ર કર્ણ દુર્યોધનપ્રત્યે આ-
વું વચ્ચે બોલ્યો કે-આ સર્વ સેનાને અને નૈરામાં ઉત્તમ એવા મુખ્ય યોદ્ધાઓને તથા પૌરવ યોદ્ધાઓને હણી ઉત્તમ ધનુષને કંપાવતો એવો મહા ધનુર્ધારી કુતિપુત્ર અર્જુન જ્યાં જય પામે છે, ત્યાં ગાંડિવ ધનુષનો મોટો શબ્દ અને શબ્દ કરતા ઈન્દ્ર સરખા રથનો શબ્દ સાંભળાય છે. હે રાજન્ કુ-
ર્યોધન, પાંડુપુત્ર અર્જુન પોતાને યોગ્ય એવું સ્પષ્ટ કરે છે અને આ ભારતી સેના બહુ પ્રકારે કંપાય છે. જે પ્રમાણે વાયુએ કંપાવેલો વાદળાનો સમૂહ વિખરાઈ જાય તે પ્રમાણે વિખરાઈ ગએલાં અનેક સૈન્યો કોઈ ઠે-
કાણે ઉભાં રહેતાં નથી. જેવી રીતે સાગરવિષે નૌકા ભાગેલી હોય તેવી રીતે સવ્યસાચિ અર્જુનને પામી ભાગતા ગાંડિવ ધનુષથી નાખેલા બાણો-
વડે વિંધેલા અનેક મુખ્ય યોદ્ધાઓનો મોટો સોર સાંભળાય છે. હે રાજ-
શર્દૂલ, આકાશવિષે મેધનો શબ્દ થાય તેમ અર્ધરાત્રિ વખતે અર્જુનના રથપ્રત્યે થતા નગારાંસરખા શબ્દને સાંભળી અને હોહકાર શબ્દોને તથા પુષ્કળ સિંહનાદને તેમ બહુ પ્રકારના અર્જુનના રથપ્રત્યે થતા શબ્દોને સાંભળી. આ આપણના મધ્યમાં રહેલો સાત્યતોમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ જો અહિ મારાં લક્ષને પ્રાપ્ત થાય તો સર્વ શત્રુઓને જીતશું. આ પાંચા-
લરાગ્નનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્ય સાથે મળ્યો છે અને સર્વ તરફથી ર-
થિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શૂર યોદ્ધાઓએ વિંટેલો છે માટે હે મહારાજ, જો સાત્યકિને અને પાર્ષત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણીએ તો નિઃસંશય આપણે જય થાય. હે મહારાજ, સુભદ્રાની પુત્ર અભિમન્યુની પેઠે આ એ શૂર એવા મહારથિ સાત્યકિ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણવા માટે યત્ન કરીએ. હે ભા-
રત, સવ્યસાચિ એવો અર્જુન કુરમાં ઉત્તમ એવા બહુ પુરષોસાથે, સા-
ત્યકિ આસક્ત થઈશે જાણી અર્જુન સાત્યકિને ધણા યોદ્ધાઓએ વિંટેલો ન જાણે તેટલા સમયમાં જ્યાં સાત્યકિ છે ત્યાં રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા ધણા ઉત્તમ પુરષો જાય અને જેવી રીતે અર્જુન જાણે નહિ તેવી રીતે શૂ-
રાઓ અત્યંત બાણો નાખવામાં ઉતાવળ કરે, અને હે મહારાજ, જે રીતે ક્રુહિ આ માધવ એવો સાત્યકિ પરલોકપ્રત્યે જાય તેમ સારા પ્રયોગવાળી

સુનીતિ કર. હે રાજન્, સંઘામંત્રિષે કર્ણનાં મતંપ્રત્યે રહી તમારા પુત્ર દુર્યોધન ને પ્રમાણે પૂર્વે ઈન્દ્ર, યશસ્વિ એવા વિષ્ણુને કહેતા હતા તે પ્રમાણે શકુનિને કહેવા લાગ્યો કે પાછા ન હકનારા દશદન્તરે હાથિઓવડે અને દશદન્તરે રથવડે યુક્ત એવા તંમે જલદી અર્જુનપ્રત્યે જાઓ. ધણુ પાયદળોવડે યુક્ત એવા દુઃશાસન દુર્નિષદ સુગાહુ અને દુઃમધર્ષણુ એઓ તમારી પાછળ આવશે. હે મહાબાહો આતુષ, કૃષ્ણ, અર્જુન, ધર્મરાજ એવા શુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ અને ભીમસેનને હણો. કેમકે જેવી રીતે દેવતાઓની જયની આશા ઈન્દ્રવિષે રહી હતી તેવી રીતે મારી જયાશા તમારાવિષે રહી છે. હે મણિસ (મામા), જે પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામી અચુરને હણે તે પ્રમાણે કુંતિના પુત્રને હણો. હે વિભો, જેવી રીતે તમારા પુત્રે કહેલો શકુનિ મોટી સેના સાથે તમારા પુત્રોસહિત તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં પ્રીયભાટે પાંડુપુત્રોને બસ્મ કરવા ઈચ્છેલો થકો કુંતિપુત્રોપ્રત્યે ગયો. હે રાજન્, શકુનિ પાંડવોની સેના પ્રત્યે ગયો ત્યારે તમારા યોદ્ધાઓનું શત્રુઓસાથે પાશ્વં યુદ્ધ પ્રવર્ત્યુ અને મોટાં સૈન્યવડેયુક્ત યુદ્ધમાં ધણુ યોજોને ફેંકતો એવો સતપુત્ર કર્ણ તારાસહિત સાલકિપ્રત્યે ગયો ને તેવી રીતેજ સર્વ પાર્થિવો સાલકિને એતરદ્વિંદી વળ્યા. પછી હે ભારત, જ્યારે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથપ્રત્યે જઈ લુહ કરવા લાગ્યા, ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું શરૂ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથે આશ્વર્ષકારક મોટું રાત્રિયુદ્ધ થયું.

॥ भरद्वाजस्ततोगत्वाधृष्टद्युम्नरथंप्रति ॥

॥ जहद्युद्धंतदासीसुद्रोणस्युनिशिभारत ॥

॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणपञ्चालैश्चसहाकृतं ॥

इति श्रीमहाभારते द्रोणपર્વणि वघ्रेतहवचपર્વાणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे
गुर्जरभार्षायां सप्तत्यधिकंशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

સંજયઝવાચ ॥ તતસોપ્રાદ્રવન્સર્વેત્વરિતાયુદ્ધદુર્મદાઃ ॥

॥ अमृष्यमाणाःसंरब्धायुयुधानरथंप्रति ॥

સંજય કહે છે—પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા અગર્વવાળા ક્રોધ પામલા યોદ્ધાઓ ત્વરાસહિત સાલકિના રથપ્રત્યે દોડ્યા. અને હે રાજન્, સુવર્ણ

અને રૂપાન્તરી શોભિત એવા કલ્પેલા રથોંવડે તથા ઘોડેસ્વાર અને હાથિ-
સ્વાર યોદ્ધાઓવડે તેઓ ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. એ પછી એ સાલકિને
સર્વ તરફથી ક્રોધકરૂપ કરી તે મહારથિઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને
સાલકિને તરછોડવા લાગ્યા. મધુકુળમાં યએજ્ઞ સાલકિના વૈધને ઈચ્છતા
એજ્ઞ મહાશૂરા તેઓ ત્વરાસહિત સત્વપરાક્રમવાળા સાલકિને તીક્ષ્ણ બા-
ણોવડે આચ્છાદિત કરવા લાગ્યા. સમીપ આવતા તે યોદ્ધાઓને જોઈ પરે-
શૂરાઓને હણનાર ધણા બાણોને ફેંકતો એવો મહાબાહુ શિનિપૌત્ર સાલ-
કિ તુર્ત સામો ગયો અને તે સમયે શૂર મહાધનુર્ધારે યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા
સાલકિએ નમેલ પર્વાળા ઉગ્ર બાણોવડે કટલાક યોદ્ધાઓનાં માથાં કાપી
નાખ્યાં. તેમ મધુકુળમાં યએજ્ઞ તેણે છુરપ બાણોવડે હાથિઓની સુદંતે,
ઘોડાઓની ડોકને અને તમારા યોદ્ધાઓના બાહુ તે પણ ઢાંકી દીધા. હે
સમર્થ ભારત, જેવી રીતે અંતરિક્ષ નક્ષત્રોવડે પુરાએણું હોય તેવી રી-
તે પડેલાં ચામર અને શ્વેત છત્રોવડે પૃથ્વી પૂર્ણ થઈ. હે ભારત, યુદ્ધમાં
સાલકિ સાથે યુદ્ધ કરતા તે યોદ્ધાઓનો જે પ્રમાણે શબ્દ કરતા પ્રેતોનો
શબ્દ થાય તે પ્રમાણે રણસંકુલ શબ્દ થયો. તે મોટા શબ્દવડે પૃથ્વી પૂ-
રિત થઈ અને રાત્રિ તીવ્ર રૂપવાળી ભ્રમંકર થઈ. રાત્રાડાને હર્ષ પમાડનાર
એવા અર્ધ રાત્રિ વખતે સાલકિના બાણોવડે હણાતાં તથા કપાતાં સૈન્યને
જોઈ તેમ મોટા શબ્દને સાંભળી રથિ પુરૂષોના મધ્યમાં ઉત્તમ એવો ત-
મારો પુત્ર દુર્યોધન હે રાજન, સારથિને વારંવાર કહેવા લાગ્યો કે જ્યાં
આ શબ્દ થાય છે ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવ. તેણે કહેલો સારથિ પછીથી તે
ઉત્તમ ઘોડાઓને સાલકિના રથપ્રત્યે લેઈ ગયો. પછી ક્રોધ પામેલો દૃઢ
ધનુર્ધાળો યુદ્ધમાં કુશળ જેણે ગ્લાનિ જીતેલ છે એવો ચંચિત્ર યુદ્ધ કર-
નારો દુર્યોધન સાલકિપ્રત્યે દોડ્યો, તે સમયે માધવ એવા સાલકિએ પૂર્ણ
વિસ્તારી ફેંકેલા શોણિતનું બોજન કરનારા દશ બાણોવડે દુર્યોધનને સા-
મો વિંધ્યો. તે રીતે સાલકિએ પ્રથમજ બાણોવડે પીડા પમાડેલા સહન
ન કરતા દુર્યોધને દશ બાણોએકરી શિનિપૌત્ર સાલકિને સામો વિંધ્યો. હે
ભરતર્ષભ, તે પછી સર્વ પંચાલ અને ભરત યોદ્ધાઓનું દારણ અને ર-
ણસંકુલ યુદ્ધ થયું. હે ભારત, રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સા-
લકિએ મહારથિ તમારા પુત્ર દુર્યોધનને એંશી બાણોવડે વક્ષઃસ્થલવિષે
વિંધ્યો. પછી સંગ્રામવિષે એના ઘોડાઓને બાણોએકરી યમરાગ્નના સ્થા-

નપ્રત્યે મોકલ્યા અને બાણેકરી જલદી સારથિને રથ થકી પાડ્યો. તે ટા-
ણે હે વિશંપતે, નાશ પામેલા ધોડાવાળા રથવિષે બેઠેલા તમારા પુત્ર શિ-
નિપૌત્ર સાલકિના રથપ્રત્યે તીક્ષ્ણ પચાસ બાણોને નાખ્યાં. હે રાજન, યુ-
દ્ધમાં તમારા પુત્રે નાખેલા બે પચાસ બાણોને સુદૃઢશળ પુરૂષપેઠે શિનિ-
પૌત્ર સાલકિએ કાપી નાખ્યાં. એ પછી યુદ્ધમાં વેગે કરી માધવ એવા
સાલકિએ તમારા પુત્રના મુઠીના ભાગમાં રહેલા મોટા ધનુષને બીજા બ-
ધાબાણેકરી કાપી નાખ્યું. ત્યારે રથ અને ધનુષ્સહિત થએલો સર્વ લોકનો
પતિ સમર્થ એવો દુર્યોધન જલદી કૃતવર્માના શોભાયમાન રથપ્રત્યે ચઢી
ગયો. હે વિશંપતે, દુર્યોધન પરાભવ પામવાથી શિનિપૌત્ર સાલકિ મધ્ય-
રાત્રિ વખતે તમારી સેનાને બાણેશ્વરે નસાડવા લાગ્યો. હે રાજન, શકુનિ
સર્વ તરફથી હજારો રથ, હાથિ અને ઘોડાઓવડે અર્જુનને વિટિવળી
જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં શસ્ત્રોવડે, વૃષ્ટિ કરતો હતો અને અર્જુનપ્રત્યે સર્વ
મોટાં અસ્ત્રોને નાખતા અને કાળે ભેરેલા એવા તે ક્ષત્રિયો અર્જુન સાથે
યુદ્ધ કરતા હતા. મેહેનતવાળો અર્જુન ઘણા ક્ષયને કરતો થકો હજારો ર-
થ હસ્તિ અને ઘોડાઓને નિવારતો હતો. પછી તે સમયે સંગ્રામમાં શૂ-
રશુભલાનો પુત્ર શકુનિ હસતો હોય, તેમ અર્જુનને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિ-
ધતો હતો. ફરીને પણ તેણે મહારથિ અર્જુનને • સો • બાણવડે વિધ્યો.
હે ભારત, તેને અર્જુને વિશ બાણવડે વિધ્યો અને એ પછી બીજા મ-
હાધનુર્ધારિ પુરૂષોને ત્રણ ત્રણ બાણોવડે વિધ્યા. હે રાજન, યુદ્ધમાં
બાણોના સમૂહોવડે તેઓને નિવારી જે રીતે જેના હાથમાં વજ્ર છે એવો
અંદ્રિ અસુરોને હણે તે રીતે ધનંજય એવો અર્જુન તમારા ચોદાઓને હ-
ણેલો હતો. હે મહીપાળ, યુદ્ધમાં હસ્તિની સુંદરી ઉપમા અપાય એવા ક-
પાઈ પડેલા ભુજવડેયુક્ત એવી પૃથ્વી જે પ્રમાણે પાંચમુખવાળા સર્પોવડે
શોભે તે પ્રમાણે શોભતી હતી. તેમજ મુકુટસહિત સુંદર નાસિકા અને
કુંડળવાળા, દંબાવેલા હોડવાળા, ઉચાં ચઢેલાં નેત્રવાળા, નિષ્ક અને ચૂડા-
મણિને ધરનારા અને ક્ષત્રિયોને પ્રિય કહેનાર એઓનાં મરતકોવડે જેમ
પૃથ્વી નાખેલાં કમળોએકરી પર્વતોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. ઉગ્ર પુરા-
કમવાળા અર્જુને તે ઉગ્રકર્મ કરી ફરીને નમેશ પર્વવાળા પાંચ બાણોએકરી
શકુનિને વિધ્યો. તેવીજ રીતે ત્રણ બાણવડે ઉલૂકને વિધ્યો. તે સમયે
તે વિધેલાં ઉલૂકે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને પ્રહાર કર્યો અને પૃથ્વીને જેમ

પૂરતો હોય તેમ, તે મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યો. રણભૂમિમાં અર્જુને આ-
શોવડે શકુનિના ધનુષને કાપ્યું અને ચાર ઘોડાઓને યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે
મોકલ્યા. તે ટાણે હે ભરતર્ષભ, તે રથમાંથી ઉતરી શકુનિ જલદી ઉડૂકના
રથપ્રત્યે ચઢી ગયો. તે વખતે હે વિશંપતે, એક રથપ્રત્યે ચડેલા મહારથિ
તે જો પિતા અને પુત્ર, જે પ્રમાણે પર્વત પ્રત્યે પાણીવડે બે મેઘ તથા તે-
પ્રમાણે કુતિપુત્ર, અર્જુનપ્રત્યે આણુંવૃદ્ધિ કરતા હતા. હે મહારાજ, તે બેઠ-
ને પાંડુપુત્ર અર્જુન તીક્ષ્ણ આશોવડે વિંધી તમારી, સેનાને નસાડતો આ-
શોવડે હજારો મોકાને હણતો હતો. હે વિશંપતે, હે રાજન્, જે રીતે
વાયુવડે વાદળાંઓ વિખરાઈ નય તે પ્રમાણે ચોતરફ સૈન્યો વિચ્છિન્ન થયાં
હતાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તે સમયે રાત્રિવિષે વંધ થતું તે સૈન્ય સર્વ દિશાઓપ્ર-
ત્યે જોતુંથકું ભયવડે પીડિત એકું ભાગતું હતું. સંગ્રામવિષે કેટલાક ઘો-
ડાઓને તથા જતા હતા અને કેટલાક સંભ્રાત એવા તે દારણ અંધકાર,
વિષે ચોતરફ દોડતા હતા. હે ભરતર્ષભ, સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને જી-
તી વાસુદેવ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને ધનંજય એવા અર્જુન એ બેઉ હર્ષ પા-
મતા થકા શંખ વગાડવા લાગ્યા. હે મહારાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણ આણુવડે દ્રો-
ણચાર્યને વિંધી જલદી તીક્ષ્ણ આણેકરી ધનુષની પ્રત્યાંચાને કાપી નાખી.
ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા શૂર એવા દ્રોણાચાર્યે તે ધનુષને પૃથ્વીવિષે રા-
ખી અતિ વેગવાન્ અને બળવાન્ એવા ધનુષને લીધું. પછી દ્રોણાચાર્યે
સાત આણુવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિંધી હે રાજન્, પાંચ આણુએકરી સંગ્રામ-
વિષે સારથિને વિંધ્યો. તે દ્રોણાચાર્યને જલદી આણુવડે નિવારી મહારથિ
ધૃષ્ટદ્યુમ્ને જેવી રીતે ઈન્દ્ર અસુરની સેનાને નાશ પમાડે તેવી રીતે કૌરવો-
ની સેનાને હણવા લાગ્યો. હે મારિષ, જ્યારે તે તમારા પુત્રનું સૈન્ય વંધ
પામવા લાગ્યું ત્યારે બેઠ સેનાઓના મધ્યમાં, જે રીતે યમરાજના પુરપ્ર-
ત્યે વૈતરણી નદી ચાલે તે રીતે ભયંકર રૂધિરના પ્રવાહ અને તરંગવાળી
મનુષ્ય ઘોડા અને હાથિઓને વહનારી નદી ચાલી. હે રાજન્, તે સમયે
તે સૈન્યને નસાડી પ્રતાપવાન્ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને જે પ્રમાણે દેવતાઓના સમૂ-
હોમાં તેજસ્વી દંદ્ર શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. એ પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અ-
ને શિખંડી મોટા શંખ વગાડતા હતા. તેમજ તમારા હજારો રથિઓને
જીતી નકુળ, સહદેવ, સાલ્યકિ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન એ મહારથિઓ શં-
ખ વગાડવા લાગ્યા. વળી હે વિશંપતે, તમારા પુત્ર દુર્યોધનના, કર્ણના અ-

ને શૂર એવા દ્રોણાચાર્ય તથા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાના જોતાં રણ-
ભૂમિવિષે મન એવા જયશાલિ પાંડવો સિંહનાદ સરખા શબ્દ કરવા લાગ્યા.

॥ સિંહનૃદરવાંશ્ચક્રુઃપાંડવાજિતકાશિનઃ ॥

॥ પશ્યતસ્તવપુત્રસ્યકર્ણસ્યચરણોત્કટાઃ ॥

॥ તથાદ્રોણસ્યશૂરસ્યદ્વૈણેશ્ચૈવવિશાંપતે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे
गुर्जरभाषाया मेकसप्तत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

સંજયઉવાચ ॥ વિદ્વતંસ્વબલંદૃષ્ટ્વાવધ્યમાનંમહાત્મમિઃ ॥

ક્રોધેનમહતાવિષ્ટઃપુત્રસ્તવવિશાંપતે ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતૈ, મહાત્મા પુરૂષોત્તમ વધ પામતા પો-
તાના સૈન્યને નાસી જતું જોઈ ધ્રુણ ક્રોધેયુક્ત એવો તમારો પુત્ર અમ-
ર્ષને વશ થએલો વાડ્યને જાણનાર દુર્યોધન તત્કાળ જીતનારા પુરૂષોમાં ઉ-
ત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણને સમીપ જઈ ક્રોધેવા લાગ્યો કે ક્રોધ પા-
મેલા તમોએ અહિ સંગ્રામ પ્રવર્તાવ્યો છે ને યુદ્ધમાં અર્જુને હણેલા સિં-
ધુદેશના રાજા જયદ્રથને તથા પાંડવોનાં સૈન્યે હણાતી એવી મારી સેનાને
જોઈ તેઓના વિજયવિષે સમર્થ એવા પણ થઈને અશક્ત પુરૂષોની પેઠે
જોયા કરો છો. જો તમોએ મને લગ્ન કરશે, યોગ્યહોય તો હું ખોલવા યોગ્ય
નૃતી; પણ અમે એક યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને જીતશું, એમ માનનારા તો ત-
મેજ હતા તેથી સંગ્રામ કર્યો, નહિ તો ત્યારેજ હું તમારા અનુમતવાળું
વચન સાંભળી આ જગ્યાં યોદ્ધાઓનો નાશ છે એવું કૃતિપુત્ર સાથે વૈર
કરત નહિ. હું પુરૂષર્ષભૌ, જો તમોએ લાગ કરવા યોગ્ય હું ન હોઉં તો
આતિ પરાક્રમવાળા તમે યોગ્ય પરાક્રમવડે યુદ્ધ કરો. પૃથ્વી આ પ્રમાણે ત-
મારા પુત્રે કહેલા વચનરૂપિ આજખાવડે પ્રેરણા કરેલા તે બે શૂરાઓ દયા-
ઓલા સર્પોની પેઠે સંગ્રામ પ્રવર્તાવવા લાગ્યા અને રણભૂમિમાં રથિપુરૂષો-
ના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ લોકમાં ધનુર્ધારિ એવા તે બે, શિનિપુત્ર સાત્યકિ
જમાં પ્રમુખ છે એવા કૃતિપુત્રો સમીપ દોડ્યા. તે સર્વ સૈન્યવડે યુક્ત
બેગા થએલા એવા કૃતિપુત્રો પણ શબ્દ કરતા એવા તે બે શૂરાઓની

સમીપ વર્તેલી લાગ્યા. એ પછી મહાધનુર્ધારિ દ્રાણાચાર્યે દશ આણોએકરી શિનિકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિને વિધ્યો. તેમ કોઈ પામેલા સર્વ શસ્ત્ર-ધારિ પુરોમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે દશ આણોએ, તમારા પુત્ર દુર્યોધનને સાત આણે, વૃષસેને દશ આણે અને શકુનિએ સાત આણે ત્વરાસહિત વિધ્યો. હે કૌરવ, યુદ્ધમાં એ સર્વ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વિધતા હતા અને સોમક યોદ્ધાઓ સંગ્રામવિષે પાંડવની સેનાને હણતા એવા દ્રાણાચાર્યને જોઈ જાતી તે પ્રત્યે ચોતરફથી આણુવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે વિશાંપતે, તે સમયે જે પ્રમાણે સૂર્ય કિરણોએકરી ચોતરફથી અંધકારને હરિ લે તે પ્રમાણે હે રાજન, દ્રાણાચાર્ય આણોવડે ક્ષત્રિયોના પ્રાણને હરતા હતા. હે વિશાંપતે, તે વખતે દ્રાણાચાર્યથી વધ પામતા અને પરસ્પર યોદ્ધાવતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓનો સંકુલ શૃંગ સંભળાતો હતો. કેટલાક યોદ્ધાઓ પુત્રોને, કેટલાક પિતાઓને, કેટલાક ભાઈઓને, કેટલાક મામાઓને, ભાણેજોને, સમાન વયવાળાઓને તથા સૈન્યધિ અને આંધવોને તજીને જીવિ-તને ઇચ્છતા થકા જાતી જતા હતા. કેટલાક મોઢ પામેલા મોઢથી તેનીજ સામે અને કેટલાક યોદ્ધાઓ રણભૂમિમાં પરદ્વોકપ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન, એ રીતે મહાત્મા દ્રાણાચાર્યથી પીડાતી એવી પાંડવોની સેના રાત્રિવિષે ભીમસેન, અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, નકુળ, સહદેવ, ધર્મપુત્ર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના જેતાં હજારો ઊંઝાડીઆઓને તજી પલાયન કરી જતી હતી તથા અંધકાર-વડે યુક્ત એવાં જગત્ત્રિવિષે કષ્ટ પણુ જણાતું ન હતું અને કૌરવોના પ્રકાશે કરી શત્રુઓ નાસી જતાં દેખાતા હતા. તે સમયે હે રાજન, ભાગતાં એવાં તે સૈન્યને પશ્ચળથી ઘણા આણોને નાખતા એવા મહારથિ દ્રાણાચાર્ય અને કર્ણ હણતા હતા. જ્યારે સર્વ તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ ભાગી ગયા અને ક્ષીણ થયા ત્યારે દીન મતવાળા જનાર્દન એવા કૃષ્ણ અર્જુનપ્રત્યે બોલ્યા કે આ મળેલા મહાધનુર્ધારિ દ્રાણાચાર્ય અને કર્ણ આણોએકરી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિને તથા પંચાલ યોદ્ધાઓને અતિ હણે છે. તેમ હે કુતિપુત્ર અર્જુન, આ જેની આણુવૃષ્ટિએકરી આપણા મહાર-થિઓ ભાગી ગયા અને સેના વારતાં છતાં પણ ઉભી રહેતી નથી. એ પ્રમાણે તેમના કેહેવા પછી અતિ નાસી જતી તે સેનાને જોઈ કેશવ અને અર્જુન કેહેવા લાગ્યા કે હે પાંડવના યોદ્ધાઓ, ત્રાસ પામેલા તમે ભીંગો માં અને ભયને તજી આ અમે બેડ સર્વ સૈન્યોવડે તથા જેમાં

સારી રીતે ઊંચાં અત્યુચ કદા છે એવા વ્યૂહોવડે દ્રોણાચાર્યને અને સૂત-
પુત્ર કર્ણને પીડવા માટે યત્ન કરીએ છીએ. આ બળવાનું, અસ્ત્રકુશલ,
જયશાલિ, તમારાં સૈન્યોએ ઉપેક્ષા કરેલા એવા બે શૂરાઓને આ રાત્રિ-
પ્રત્યે યોદ્ધાઓ નાશ પમાડે, એ રીતે તે બે કહેતા હતા. તે સમયે જ-
નું ભનંકર કર્મ છે એવો મહાબળવાનુ વૃકોદર ભીમસેન ફરીને જલદી
સેનાપ્રભે આવીએ. હે રાજન, એ પછી ત્યાં આવતા વૃકોદરને જોઈ જ-
નાઈન એવા શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને હર્ષ પમાડતા હોય તે રીતે ફરીને કહેવા
લાગ્યા કે આ રણભૂમિને વખાણનાર સોમક અને પાંડવ યોદ્ધાઓવડે યુક્ત
એવો ભીમસેન વેગેકરી મહારથિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણપ્રત્યે જય છે માટે
હે પાંડુપુત્ર અર્જુન, એ સહિત અને મહારથિ પંચાલ યોદ્ધાઓસહિત સર્વ
સૈન્યોની આશ્વાસના માટે યુદ્ધ કર. પછી તે બે પુરષોમાં ઉત્તમ એવા
'નાથવ શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડવ અર્જુન, દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણને પામી રણ-
ભૂમિના અગ્રભાગમાં ઉભા રહ્યા સંજય કહે છે.—તે વખતે ફરીને મો-
ટું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય પાછું વળ્યું અને પછી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ
શત્રુઓને પીડવા લાગ્યા. હે રાજન, જે પ્રમાણે ચંદ્રના ઉદયવડે વૃદ્ધિ પામેલા બે
સાગરોનું અથડાવ થાય તે પ્રમાણે રાત્રિવિષે સંકુલ એવું તે મોટું યુદ્ધ થયું. તે
પછી હાથમાંથી મશાકોને મૂકી નેઈ તમારી સેના પાંડવો સાથે ઉન્મત્ત
માણસની પેઠે યુદ્ધ કરવા લાગી. અત્યંત દારણ રજ અને અંધકારે વિટેલા લો-
કવિષે કેવળ નામ અને ગોત્રવડે જયને ઈચ્છનારા પુરષો યુદ્ધ કરતા હતા.
હે મહારાજ, યુદ્ધમાં જેવી રીતે સ્વયંવરમાં સંભળાય તેવી રીતે પ્રહાર
કરતા એવા રાજાઓએ સંભળાવાતાં એવાં નામ સંભળાતાં હતાં.
યુદ્ધ જલદી નિઃશબ્દ થતું હતું અને ફરીને કોઈ પામેલા તથા યુદ્ધ કરતા
એવા જય પામતા પુરષોનો જય થાએ એ રીતે મોટો શબ્દ થતો હતો.
હે કુરુક્ષેત્ર, જે જે ઠેકાણે દિવાઓ દેખાતા હતા તે તે ઠેકાણે તે શૂરા પુ-
રુષો પતંગિઆઓની પેઠે પડતા હતા. તેમ હે રાજેન્દ્ર, તેવી રીતે સર્વ
પાંડવો અને કૌરવો ન્યારે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે મહારાત્રિ અતિગાઢ થઈ હતી.

॥ તથાસંયુધ્યમાનાનાંવિગાઢાસીન્મહાનિશા ॥

॥ પાण्डवानांचराजेन्द्रकौरवाणांचसर्वशः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे
गुर्जरभाषायां द्विमतत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

સંજયउवाच ॥ ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्श्वतः परवीरहम् ॥

• आजघानोरसिशरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥

સંજય કહે છે—તે પછી રણભૂમિવિષે પરવિરને હણનારા કર્યું ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ મર્મને ભેદનારા દશબ્રાહ્મણોએ કરી છાતિવિષે તેને પ્રહાર કર્યો. હે મારિષ, હર્ષ પામેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ તુર્ત તેને દશ બ્રાહ્મણોએ વિધ્યા અં ને ‘ ઉભો રહે ઉભો રહે ’ એમ કહ્યું. યુદ્ધમાં અતિ મહારથિ એવા તે બેઠે એક બીજાને પૂર્ણ ખેંચેલા બ્રાહ્મણોએ ઢાંકી પરસ્પર વિંધતા હતા. પછી સંગ્રામવિષે કર્યું પંચાલ યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવી ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિને અને ચાર ઘોડાઓને વિધ્યા અને તીક્ષ્ણ બ્રાહ્મણોએ એના ઉત્તમ ધનુષ્યને કાપ્યું તથા ભદ્ર બ્રાહ્મણો સારથિને રથના નીડભાગથી પાડી નાખ્યો. તે સમયે જેના રથ ઘોડા અને સારથિ નાશ પામેલા છે એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઘોર પરિધને લેઈ કર્ણના ઘોડાઓને પીડવા લાગ્યો. પછી તે કર્ણ સપેતી ઉપમા અપાય એવા બહુ બ્રાહ્મણોએ વિધેશે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પગે ચાલીનેજ યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પોચો અને હે મારિષ, કર્ણ તરફ જવાને ઈચ્છાવાળો, ધર્મ પુત્રે વારેશે એવો તે સદ્દેવતા રથપાત્રે ચલ્યો. ઘણાં મોટાં તેજવાળો કર્ણ સિંહનાદવડે મિત્ર એવા ધનુષ્ણ શબ્દને અત્યંત કરવા લાગ્યો. અને જાંચા સ્વરે કરી શંખ ઝૂંકતા લાગ્યો. યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હારેશે જોઈ તે અમર્ય વશ થએલા મહારથિ સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓ સૂતપુત્ર કર્ણના વંધ માટે સર્વ અસ્ત્રોને લેઈ કર્ણને ઉદ્દેશી, મૃત્યુને નિવર્તન કરી તે પ્રત્યે ગયા. કર્ણના રથવિષે પણ સારથિએ શંખ સમાન વર્ણવાળા, ઠીક વહન કરનારા, મહાવેગવાળા સિંધુદેશના ઘોડાઓને જોડ્યા. તે ટાણે પ્રાપ્ત થએલું છે નિશ્ચય જેને એવો પ્રયત્નવાન રાધાપુત્ર કર્ણ જેવી રીતે મેઘ પર્વત પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે પંચાલ યોદ્ધાઓના મહારથિઓને પીડતો હતો. કર્ણે પીડા પમાડેલી પંચાલ યોદ્ધાઓની તે મોટી સેના બય પામતી થઈ જે પ્રમાણે સિંહે પીડા પમાડેલી મૃગલી ભાગે તે પ્રમાણે ભાગી. અને જલદી તે તે ઠેકાણે લાથી ઘોડા અને રથાયથી પડેલા મનુષ્યો દેખાયા. મોટા યુદ્ધવિષે દોડતા યોદ્ધાના બે બાહુને કુંડળસહિત એવાં મસ્તકને ક્ષુરપ્ર નામના હથિયારોએ કાપીનાખ્યાં. હે વિશંપતે, બીજા હથિ ઉપર બેઠેલા યોદ્ધાના બે સાથળને કાપ્યા અને હે મારિષ, ઘોડાના

પૃથકપર રહેલા અતિ મોટા યોદ્ધાના પણ સાથળને કાપી નાખ્યા હોડતા એવા ઘણા મહારથિઓ સંગ્રામવિષે પડેલા પોતાના શરીરોને તથા વાહનોને પણ બાણતા ન હતા. યુદ્ધમાં સુજન્ય યોદ્ધાઓસહિત વધ થતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓ ખડના હાથેવાથી પણ સૂતપુત્ર કર્ણને માનતા હતા. તેમ યુદ્ધમાં દોડતા ચેતનારહિત એવા પોતાના યોદ્ધાને પણ કર્ણ છે, એમ માનતા હતા. અને તેથી ખીતા એવા તેઓ નાસતા હતા. હે ભારત, બંગાળ પડેલા અને ભાગતા બે સૈન્યોની પાછળ કર્ણે આણેને નાખતો થકો જલદી દોડતો હતો. મહાત્મા કર્ણે વધ કરેલા પરસ્પર જોતા અતિ મોહ પામેલા અને ચેતનારહિત એવા યોદ્ધાઓ ઉભા રહેવાને સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજન, કર્ણે અને દ્રોણાચાર્યે મોટા આણેવડે હણેલા એવા યોદ્ધાઓ સર્વ દિશાઓને જોતા થકા નાસી જતા હતા. પછી યુધિષ્ઠિરાન્ન પોતાના સૈન્યને ભગતું જોઈ જવાવિષે મનકરી અર્જુનપ્રત્યે વાડય ઓલ્યા કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, દારણું અર્ધરાત્રિ સમયે તપતા સૂર્યની પેઠે મહાધનુર્ધારિ, જેના હાથમાં ધનુષ છે એવા ઉભા રહેલા કર્ણને જો, આ નાથની પેઠે તું જેનો બંધુ છે એવા અને કર્ણના આણેવડે ભાગતા તથા બૂમ પાડતા યોદ્ધાઓનો આ શબ્દ વારંવાર સંભળાય છે. હે કુંતિપુત્ર, જે રીતે આણેને સાંધતો અને ફેંકતો એવો જે આ કર્ણ તેના અંતરને જોતો નથી. તે રીતે તો ત્રિશ્યે કર્ણ આપણને નાશ પમાડશે માટે હે ધનંજય, હવે પછી અહિ જે સમયોચિતકાર્ય દેખતો હવે તે કર્ણના વધ-યુક્ત એવું કાર્ય કર. હે મહારાજ, એ રીતે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને કેહવા લાગ્યો કે—આ જે કુંતિપુત્ર રાજયુધિષ્ઠિર રાધાપુત્ર કર્ણના પરાક્રમથી ભય પામ્યા છે માટે આ રીતે જ્યારે વારંવાર કર્ણનું સૈન્ય ઉચિત કાળને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તમે શીઘ્ર જવા નિશ્ચય કરો; કારણ કે સેના નાસે છે. હે મધુસૂદન કૃષ્ણ, દ્રોણાચાર્યના આણેવડે નાશ અને બંગાળ પામતા તથા કર્ણે ત્રણ પમાડેલા યોદ્ધાઓની સ્થિતિ નથી. તેમજ તીક્ષ્ણ આણેએ કરી ભાગતા મહારથિઓપ્રત્યે તીક્ષ્ણ આણેવડે વર્ષતા કર્ણને અભીત પુરૂષની પેઠે ફરતો જોઈશું. હે વૃષ્ણિવર્ય કૃષ્ણ, જે પ્રમાણે પગના સ્પર્શને સર્પ સહન ન કરે તે પ્રમાણે રણના અગ્રભાગમાં ફરતા આ કર્ણને હું પ્રત્યક્ષ સહન કરવા સમર્થ થઈશ નહિ. હે મધુસૂદન કૃષ્ણ, તે તમે જ્યાં મહારથિ કર્ણ છે ત્યાં જલદી ચાલો,

હું એને હણીશ અથવા એ મને હણશે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે—હે કુતિપુત્ર અર્જુન, સંગ્રામવિષે, મનુષ્યના પરાક્રમને ઉલ્લંઘી જનાર જેનું પશાક્રમ છે એવા નરોમાં ઉમત કર્ણને જે પ્રમાણે દેવતાઓના રાજા દ્વિને જોઉ તે પ્રમાણે દરતો જોઉં છું. હે પુરૂષ વ્યાધ ધનંજય, તારા વગર અને રાક્ષસ ધટોત્કચનાવગર યુદ્ધમાં આ કર્ણની સામે જનાર ખીજો પુરૂષ નથી. હે મહાબાહો પાપ રહિત અર્જુન, જ્યાંસૂધી સંગ્રામવિષે તારે માટે મેટાં જાંબાડીઆંપેઠે પ્રકાશવાળી ઈંદ્રે આપેલી આ કર્ણની શક્તિ છે, અને સૂતપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં રાખી છે, તથા આ શક્તિ બચકર રૂપને ધારણ કરે છે ત્યાંસૂધી સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે તારા સમાગમને હું સમયોચિત જાનતો નથી. માટે મહાબળવાન ધટોત્કચ, રાધાપુત્ર કર્ણને સામે જાય, કેમકે તે બળવાન બીમસેનથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને દેવતાની સમાન પરાક્રમવાળો છે. વળી તેને વિષે દિવ્ય રાક્ષસો સંબંધી અને અસુર સંબંધી અસ્ત્રોછે, તથા ઘટોત્કચ નિરંતર તમારા પ્રત્યે પ્રીતિવાળો અને હિત ઈચ્છનાર છે, માટે રણભૂમિમાં કર્ણને જીતશે એ રીતે મને આ બાબતમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે કૃષ્ણે કહેલા કમળતુલ્ય નેત્રવાળા મહાબાહુ કુતિપુત્ર અર્જુનને તે રાક્ષસને બોલાવ્યો અને તે આગળ પ્રકટ થયો. હે વિશંપતે, કવચ બાણ ખડ્ગ અને ધનુસ્સહિત એવો તે કૃષ્ણને જાને પાંડુપુત્ર ધનંજયને અભિવંદન કરી પછીથી કૃષ્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે આ હું આવ્યો છું મને આજ્ઞા કરો. એવી રીતે તેના કહેવા પછી જે પ્રમાણે હસતા હોય તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મેઘતુલ્ય જેનું મુખ અને કુંડળ દીપ્ત છે એવા હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચપ્રત્યે બોલ્યા. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ કહે છે—હે પુત્ર ઘટોત્કચ, જે તને કહું છું તે સમજ. આ તારો પરાક્રમનો વખત છે, ખીજા કોઈનો પણ નથી; માટે તેનું બૂડતા એવા બંધુજનોને વહાણરૂપ થા. કેમકે તારી પાસે જૂદા જૂદા પ્રકારના બાણો અને રાક્ષસી માયા છે. હે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ, જે પ્રમાણે ગ્રોપાળે હંકારિ એવી ગાથોને જો, તે પ્રમાણે કર્ણે નસારેલી પાંડવોની સેનાને જો. આ મહાધનુર્ધારી, મતિમાન, દૃઢ, પરાક્રમવાળો કર્ણ પાંડવોનાં સૈન્યોવિષે ઉત્તમ ક્ષત્રિઓને હણે છે. દૃઢ ધનુર્ધારી પુરૂષો બાણવૃષ્ટિઓને કરે છે, તો પણ કર્ણના બાણોના તેજવડે પીડાતા એવા ઉભા રહેલા શક્તિમાન થતા નથી. અર્ધરાત્રિ વખતે સૂતપુત્ર કર્ણ બાણ વૃષ્ટિવડે પીડેલા આ પાંચાલ-યોદ્ધાઓ જે પ્રમાણે સિંહે પીડા કરેલા મૃગ ભાગે તે પ્રમાણે ભાગે છે.

હે બયંકર પરીક્રમવાળા, આ પ્રમાણે યુદ્ધમાં વૃદ્ધિ પામેલા સૂતપુત્ર કર્ણના અટકાવ કરનાર તારાવૈગર ખીન્ને નથી. તેથી હે મહાબાહો, અહિં પોતાના મામાઓના અને પિતૃઓના તેજને તથા અસ્ત્રબળને યોગ્ય એવું કર્મ કર. અને હે હિડિંબાના પુત્ર, એટલાજ માટે મનુષ્યો પુત્રોને ઈચ્છે છે ત્યારે પુત્ર કેમ દુઃખથી ન તારે? તે તું પણ બાંધવોને દુઃખમાંથી તાર. હે ધટોત્કચ, હિતકારી પુત્રો આ લોકથી તારશે અને પરલોકમાં તારશે એવા સ્વાર્થના હેતુથી પિતાઓ પુત્રોને ઈચ્છે છે. વાસ્તે હે ભીમપુત્ર, સંગ્રામવિષે નિરંતર યુદ્ધ કરતો એવો જે તું તેનું આ ઠેકાણે બયંકર સૈન્ય અને દુઃખેકરી તારાય એવી મામાઓ છે માટે હે પરંતપ રાત્રિવિષે કર્ણે ભંગાણ પાડેલા અને ધૃતરાષ્ટ્રના સૈન્યોવિષે મગ્ન થતા પાંડવોને પાપરૂપ થા. કેમકે બળવાન અતિદુઃખેકરી સહન થાય એવા પરાક્રમ કરનારા રાક્ષસો રાત્રિવિષે અત્યંત ધણા પરાક્રમવાળા થાય છે, તેથી તુ અર્ધરાત્રિ વખતે રણભૂમિમાં મહાધનુર્ધારી કર્ણને માર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેની આગળ ચાલનાર છે એવા કુંતિપુત્રો દ્રોણાચાર્યને મારશે. સંજય કહે છે—હે કૌરવ્ય, કેશવ એવા કૃષ્ણતું વચન સાંભળી પ્રીતસુ એવો અર્જુન પણ શત્રૂને દમનાર રાક્ષસ ધટોત્કચને કહેવા લાગ્યો કે હે ધટોત્કચ, મારા સર્વ સૈન્યોવિષે તું અને સાલકિ મહાબાહુ મનાયા છો તેથી પાંડુપુત્ર ભીમસેન માટે તું જા અને રાત્રિવિષે કર્ણની સાથે બે રથવાળું યુદ્ધ કર. ને મહારથિ સાલકિ તારી પાછળ રક્ષા કરનારો થશે. જે પ્રમાણે પૂર્વે ઈન્દ્રે કાર્તિકેશ્વામિસાથે મળી તારકાસુરને હણ્યો હતો તે પ્રમાણે સાલકિજી સહાયવાન એવો તું રણભૂમિમાં શરા કર્ણને હણ. ધટોત્કચ કહે છે—હે ભરત, હું એકજ કર્ણ, દ્રોણાચાર્ય અને મહાત્મા અસ્ત્રકુશળ ખીન્ન ક્ષત્રિયો માટે બસ છું. આજ રાત્રિવિષે સૂતપુત્ર કર્ણને તેવાં યુદ્ધને આપીશ કે જે યુદ્ધને મનુષ્યો જ્યાં સુધિ પૃથ્વી ધારણ કરશે ત્યાં સુધિ સંગ્રામશે આ યુદ્ધવિષે રાક્ષસના ધર્મપ્રત્યે રહેલો એવો હું શરાઓને, બય પામેલાઓને અદ્ભુત હાથ જોડનારાઓને પણ મૂકીશ નહિ; અને સર્વ યોદ્ધાઓને હણીશ. સંજય કહે છે—એવી રીતે કહી મહાબાહુ પરશુરાઓને હણનારો હિડિંબાનો પુત્ર ધટોત્કચ સંકુલ યુદ્ધમાં તમારાં સૈન્યને ખીવરાવતો થકો કર્યું પ્રત્યે ગયો. તેમ સમીપ આવતા એવા અતિ ક્રોધ પામેલા દીપ્તમુખ અને કેશવાળા તે ધટોત્કચપ્રત્યે હસતો એવો નરશ્રેષ્ઠ સતપત્ર કર્યું ગયો. હે રાજાઓમાં, શ્રેષ્ઠ સં-

આમવિધે ગર્જના કરતા તે એ કર્ણ અને રાક્ષસનું યુદ્ધ જો પ્રમાણે ઈદ્ર અને પ્રલ્હાદનું યુદ્ધ થયું હતું તે પ્રમાણે થયું.

॥ તયોઃસમભવદ્યુઢ્ઢકર્ણરાક્ષસયોર્મૃધે ॥

॥ ગર્જતોરાજશાર્દૂલશક્રપ્રદ્વાદયોરિવ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे षटौत्कच
प्रोत्साहने गुर्जरभाषायां त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૭૩ ॥

સંજયઉવાચ ॥ દૃષ્ટ્વાઘટોત્કચંરાજન્મૂનપુત્રરથંપ્રતિ ॥

॥ આયાન્તંતુતથાયુક્તંજિઘાંસુંકર્ણમાહવે ॥

સંજય કહે છે-હે રાજન. યુદ્ધમાં તે પ્રમણિ હૃદયમવાળા કર્ણને હ-
ણવામે ઈચ્છતા ઘટોત્કચને કર્ણના રથપ્રત્યે આવતો જોઈ તે સમયે તમા-
રા પુત્ર દુર્યોધન દુઃશાસનપ્રત્યે આવું વચ્ચન બોલ્યો કે આ રાક્ષસ રણભૂ-
મિમાં કર્ણના પરાક્રમને જોઈ જલદી કર્ણપ્રત્યે જાય છે, માટે હે માન
આપનાર દુઃશાસન, જે ઢેકાણે યુદ્ધમાં મહામળવાનું સૂર્યપુત્ર કર્ણ રાક્ષસની
સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે ત્યાં મોટી સેનાવડે યુક્ત એવો તું તુંત જા, અ-
ને મહારથિ રાક્ષસને વાર, તથા સૈન્યવડે યુક્ત યજ્ઞવાલો તું કર્ણને રણભૂ-
મિવિધે રણભૂ કર; જેથી ધોર રાક્ષસ પ્રમાદથી કર્ણને નાશ ન પમાડે. હે
રાજન, દુર્યોધન એમ કહેતો હતો એટલા વખતમાં બળવાન પ્રહાર કર-
નારાઓમાં ઉત્તમ એવેજ જટાસુરનો પુત્ર, દુર્યોધનપ્રત્યે સમીપ આવી બો-
લ્યો કે હે દુર્યોધન, પ્રખ્યાત યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા તમારા શત્રૂ પાંડવોને અને
તેને અનુસરનારાઓને તમે આશા આપેલો છું હણવાને ઈચ્છું છું; કારણ
કે પૂર્વે રાક્ષસોનો અગ્રણી મારો પિતા જટાસુર હતો, તેને હુદ્ર એવા કું-
તિપુત્રોએ રાક્ષસોને મારનાર કર્મ કરી નાશ પમાડ્યો, માટે શત્રૂઓના ર-
ધિરૂપિ પૂજ્યવડે અને શત્રૂઓના માંસોવડે તેનો બદલો વાળવા ઈચ્છું છું.
તેથી હે રાજેન્દ્ર, મને આશા આપવા યોગ્ય છો. તે પછી વારંવાર પ્રસન્ન
થતો એવો રાજ દુર્યોધન તે પ્રત્યે બોલ્યો કે-દ્રોણાચાર્ય કર્ણઆદિ યો-
દ્ધાઓસહિત હું શત્રૂઓના વધવિધે પૂર્ણ છું તો પણ મેં આશા કરેલો તું
તેપ્રત્યે જા, અને યુદ્ધમાં ઘટોત્કચને માર, અને કર કર્મવાળા રાક્ષસને મ-

નુખથી ઉત્પન્ન થએલા નિરંતર પાંડવોનાં હિતચાળાં હાથિ ઘોડા અને ર-
થોનો ધાત કરનારા યુદ્ધમાં આં કામ ભાગપ્રત્યે ગએલા તે રાક્ષસને યમ-
રાજના સ્થાનપ્રત્યે મોકલી દે. 'તેમ કરીશ' એ રીતે કહી મોટી કાયાવાળા
જટાસુરનો પુત્ર, ભીમસેનના પુત્ર ધટોત્કચને બોલાવી જૂદા જૂદા પ્રકારની
શસ્ત્રવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો. તેમં એકઝો હિડિંબાનો પુત્ર ધટોત્કચ જેવી રીતે
ધણે વાયુ વાદળાંઓને મટાડે તેવી રીતે અસંગ્રમણને, કર્ણને અને દુસ્તર
એવાં કુરુસૈન્યને દુઃખ પમાડનો હતો. પછી માયાનાં બળને જોઈ જલદી
રાક્ષસ અસંગ્રમણ જૂદા જૂદા પ્રકારના બાણસમૂહોવડે પીડવા લાગ્યો અને
મહાબળવાન તે બહુ બાણોએકરી ભીમસેનના પુત્ર ધટોત્કચને વિંધી બા-
ણોના સમૂહોવડે પાંડવોની સેનાને નસાડવા લાગ્યો. હે ભારત, અર્ધ રાતે
તેણે નસાડેલાં એવાં પાંડવોનાં સૈન્યો જે પ્રમાણે વાયુએકરી વાદળાંઓ વિ-
ખરાઈ જાય તે પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં યદ્ય જતાં હતાં. તેમજ હે રાજન,
અર્ધરાતે ધટોત્કચના બાણોવડે હણ્ફતી એવી તમારી સેના હજારો જુઆ-
ડિઆંઓને તથા ભાગી જતી હતી. પછી મોટાં યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા અ-
લંગ્રુષે ભીમસેનના પુત્રને જે પ્રમાણે મોટા હાથિને આંકુશોવડે પ્રહાર કરે
તે પ્રમાણે દશ બાણોવડે પ્રહાર કર્યા, ત્યારે તેનાં વાહનને, સારથિને તથા
સર્વ આયુધોને ધટોત્કચે તલ જેવડા કટકા કરી કાંપી નાંખ્યાં અને અતિ
દારણ નાશ કરતો એવો તે હજારો બાણસમૂહોવડે કર્ણને, બીજા કૌરવો-
ને અને અસંગ્રમણને જે રીતે મેધ મેર પર્વતપ્રત્યે વળે તે રીતે આચ્છાદિ-
ત કરવા લાગ્યો. તે પછી રાક્ષસે પીડેલું કૌરવોનું સૈન્ય ક્ષોભ પામવા લા-
ગ્યું અને તે ધટોત્કચ ઉપરાઉપર ચાર અંગવાળાં સૈન્યને પરસ્પર પીડવા
લાગ્યો. હે મહારાજ, જેનો સારથિ અને રથ હણાએવો છે એવો જટાસુ-
રનો પુત્ર રણુભૂમિમાં ક્રોધ પામી મુઠીવડે ધટોત્કચને દૃઢ પ્રહાર કરવા લા-
ગ્યો. તે રાક્ષસે મુઠીવડે હણેલો ધટોત્કચ જેવી રીતે પૃથ્વીકંપ થવાથી તુ-
ણુગુદસ્થાન એવો વૃક્ષસહિત પર્વત ચલાયમાન થાય તેવી રીતે ચલિત થ-
યો. પછી ભીમસેનના પુત્ર ધટોત્કચે શત્રુઓના સમૂહને હણતાં ભોગળસર-
ખા હાથની મુઠીવડે જટાસુરના પુત્રને અલંત પ્રહાર કર્યો ને તેને પીડી
ક્રોધ પામેલા તે હિડિંબાના પુત્રે જલદી પછાડ્યો અને ઈંદ્રના ધ્વજસરખા
હાથવડે ભૂતલવિષે પીર્યો. જટાસુરનો પુત્ર ધટોત્કચથી આત્માને મુકાવી
કહીને ફરી વેગવડે ધટોત્કચપ્રત્યે દોડ્યો. અસંગ્રમણ પણ ઉડાવી દૂર ફેંકી રા-

ક્ષસ ધટોત્કચને રેખથી રણમાં પૃથ્વીતલવિષે પૂછાડવા જાગ્યો. તે વખતે ગન્ના કરતા મોટી કાયાવાળા તે બે ધટોત્કચ અને અલંબુષનું રૂવાડાંને હર્ષ પમાડનાર સંકુલ યુદ્ધ થયું. અતિ માયાવાળા અને માયાઓવડે એક બીજાથી વધતા એવા તે બે રાક્ષસો જે પ્રમાણે પૂર્વે મોટા પરાક્રમવાળા ઈન્દ્રને બાલરાજ યુદ્ધ કરતા હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા હતા. આસિ ઓંને સમુદ્ર થઈને; ફરિને ગરુડો તક્ષક, પછી મેઘને મહાવાયુ, પાછા વજ્ર અને મહાપર્વત, ફરીને હાથિ અને સિંહ, તે પછી રાહુ અને સૂર્ય થઈને યુદ્ધ કરતા હતા. એ પ્રમાણે હજારો માયાને ઊત્પન્ન કરનાર પરસ્પર વધને ઈચ્છનાર એવા અલંબુષ અને ધટોત્કચ અતિ વિચિત્ર યુદ્ધ કરતા હતા. પરસ્પર પસ્થિ, ગદા, પ્રાસ, મુર્ડાંગર, પદ્મિશ, મુશલ અને પર્વતના અગ્રભાગોવડે તે બેઉ પ્રહાર કરતા હતા. યુદ્ધમાં માહામાયાવિ રાક્ષસોમાં ઉત્તમ એવા તેઓ ઘોડા, હાથિ, રથ, અને પાયદળોવડે યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજન્, ત્યારપછી ધટોત્કચે અલંબુષનો વધ કરવાની ઈચ્છાવડે અલંબુષ કોધવાન એવો બાજપક્ષિ જે પ્રમાણે ઉડે તે પ્રમાણે જીડ્યો, અને પાછો પડ્યો તથા મોટી કાયાવાળા રાક્ષસેન્દ્ર અલંબુષને પકડી જે રીતે યુદ્ધમાં વિષ્ણુએ મયનામના દૈત્યને હણ્યો હતો તે રીતે જાંચે કરી પૃથ્વીવિષે પાડ્યો; અને પછી ધટોત્કચે અદ્ભૂત દર્શનવાળા ખડ્ગને ખેંચી સંગ્રામવિષે ફરતા અને અતિ ભયંકર શબ્દ કરતા ભયંકર એવા તે શત્રુના, ફરી ગએલી નગરવાળા ભયંકર મસ્તકને કાયાથી કાપી નાખ્યું. અને હે મહારાજ, અમિત પરાક્રમવાળો ધટોત્કચ રૂધિરવડે બિંબએત્રાં તે મસ્તકને કેશ ભાગવિષે પકડી જલદી દુર્યોધનના રથપ્રત્યે ગયો. પછી તે સમીપ જઈ હસતા એવા મહાબાહુ તે રાક્ષસે ફરી ગએલા મુખ અને કેશવાળા મસ્તકને દુર્યોધનના રથમાં ફેંકી જેમ વર્ષાકાલમાં મેઘ શબ્દ કરે તેમ ભયંકર શબ્દ કર્યો. ને હે રાજન્, પછી દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યો કે આ તારો બંધુ હણ્યો અને તે આવો પરાક્રમ જોયો! વૃણી ફરીને કર્ણના અને પોતાના નુશને દેખીશ. જે માણસ પોતાના ધર્મને અર્થને તથા કામને એ ત્રણેયને ઈચ્છે તે દાલા હાથવાળો. રાજાને બ્રાહ્મણને અને સ્ત્રીને જીવે નહિ. જ્યાંસૂધી હું કર્ણને હણું ત્યાંસૂધી અતિ પ્રીતિમાન એવો તું બિભો રહે. એ પ્રમાણે કહી પછીથી હે નરેશ્વર, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં તીક્ષ્ણ બાણસમૂહોને ફેંકતો એવો રોપ પામેલો તે કર્ણપ્રત્યે ગયો. હે મહારાજ તે સમયે રણભૂમિવિષે નર અને રાક્ષસનું યુદ્ધ ધોર રૂપવાળું બચાનક અને વિરમય કરાવનાર થયું.

॥ તત્ત્વમિમમ્ભવદ્યુદ્ધઘોરરૂપમયાનકં ॥

॥ વિસ્માપનમંહારાજનરરાક્ષસયોમૃધે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अल-
म्बुवद्धे गुर्जरभाषायां चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ यत्तद्वैकर्तनःकर्णोराक्षसश्चषटोत्कचः ॥

॥ निशीथेसमसज्जेतांतद्युद्धमभवत्कथं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે સૂર્યપુત્ર કર્ણ અને રાક્ષસ ષટોત્ક-
ચ અર્ધરાતે સામસામા સજ્જ થયા તે બેનું યુદ્ધ કેવી રીતે થયું? બયં-
કર તે રાક્ષસનું રૂપ કેવું થયું? તેનો રથ કેવો હતો અને ઘોડાઓ તથા
સર્વ આયુધો કેવાં હતાં? તેના ઘોડાઓ કેવા પ્રમાણવાળા હતા અને રથ ને
ધ્વજ, ધનુષ, કવચ તથા એમનું મસ્તકત્રાણ કેવું હતું તે તું કુશળ છે માટે કહે.
સંજય કહે છે—રાતાં નેત્રવાળો, મોટાં શરીરવાળો, રાતાં મુખવાળો, નમતાં
પેટવાળો, ઉમાં રક્તડાવાળો, તીક્ષ્ણ કાળી દાઢવાળો, તથા ઊંચા ચાર દાંત-
વાળો, ખીલાસરખા કાનવાળો, મહાહતું કાનપર્યંત દારીત મુખવાળો, અતિ
મોટી અને રાતી જીભ તથા હેઠવાળો, લાંબી ભમરવાળો, જડા નાકવાળો,
કાળાં અંગવાળો, રાતી ડોકવાળો, પર્વત સરખા શરીરવાળો, બયંકર મોટી
કાયાવાળો, મોટા બાહુવાળો, મોટા માથાવાળો, ઘણા બળવાળો, વિકારવા-
ળો, કંઠણ સ્પર્શવાળો, વિસ્તારવાળું છેદનું આંગળું એવાં મસ્તકવાળો,
• સ્થૂલ સ્પિષ્ટપ્રદેશવાળો, ઊંડી નાભિવાળો, સ્પિષ્ટ પ્રદેશવિષેજ શિથિલ અને
વૃદ્ધિવાળો, હાજના ધરેણાવાળો, મહા માયાવાન, બાળુબંધવાળો, તથા
પર્વત જેવી રીતે અગ્નિની પંક્તિને ધારણ કરે તેવી રીતે છાતીવડે નિ-
ષ્ક્રાન્તના આભૂષણને પહેરતો એવો રાક્ષસ હતો; તેનો સુવર્ણ-
મય વિચિત્ર, બહુ રૂપવાળાં અંગોએકરી શોભિત, ભોરણ તુલ્ય સ્વેતમુ-
કુટ મસ્તકવિષે શોભતો હતો. તેમ બાળસૂર્યની કાંતિસમાન કાંતિવાળાં
બે કુંડળ શોભતાં હતાં. સુવર્ણમય સુંદર માળાને, મોટાં કાંસ્યને અને ધુ-
ણી કાંતિવાળા કવચને ધારણ કરતો એવો તે હજારો ધુધરીના શબ્દવાળા
રાતા ધ્વજ અને પતાકાવાળા રીંછના ચર્મયુક્ત જેના ભાગ છે એવા
ચારસો હાથ પ્રમાણવાળા, સર્વ ઉત્તમ આયુધોવાડે યુક્ત ધ્વજની પંક્તિ.

વાળા, આઠ ચક્રાવલ્લે યુક્ત અને મેઘસરખો ગુંબીર જેનો શબ્દ છે એવા મોટા રથપ્રત્યે એટલો હતો, તે ધોરરાક્ષસને ધારણ કરનારા મત્ત હસ્તિસરખા, રાતાં નેત્રવાળા, બીહામણા, યથેચ્છ વર્ણ અને વેગયુક્ત, જેઓએ શ્રમ જીતેલો છે એવા અને મોટી કેશવાળીઓવાળા વારંવાર શબ્દ કરતા એવા તે સો ઘોડા હતા. એનો સારથિ, દીપ્તમુંખ અને કુંડળવાળો વિદ્રપાક્ષ રાક્ષસ હતો અને તેણે રણભૂમિવિષે સૂર્યના કિરણુદય કાંતિવાળી રોગવડે ઘોડાઓને પકડ્યા હતા. જે પ્રમાણે વરણસહિત સૂર્ય અને મોટા મેઘવડે યુક્ત એવો મોટો પર્વત રહ્યો હોય તે પ્રમાણે તે સારથિ સહિત ધટોત્કચ રહ્યો હતો. એના રથવિષે જાણે અતિ મોટા એવો ગીધયુક્ત ધ્વજ આકાશને સ્પર્શ કરતો હતો. રક્ત મસ્તકવાળો અતિ બિહામણો ઈંદ્રના વજ્ર શબ્દ સરખા શબ્દવાળા, દૃઢ પ્રત્યાવાળા, સ્પષ્ટ, જેનો એક હાથ વિસ્તાર છે એવા મુઠીરહિત બાર હાથ જેવડા ધનુષ્ણે કંપાળો અને દેહાનુકૂલ શક્તિવાળા બાણોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકતો એવો તે રાક્ષસ શૂરાઓને નાશ પમાડનારી રાત્રિવિષે કર્ણપ્રત્યે ગયો. હે ભારત, રથમાં સ્થિર થઈ રહેલા ધનુષ્ણે કંપાવતા તે રાક્ષસના ધનુષ્ણે શબ્દ જે રીતે વજ્રો શબ્દ સંભળાય તે રીતે સંભળાતો હતો. અને તેણે ત્રાસ પમાડ્યાં તમારાં સર્વ સૈન્યો જે પ્રમાણે સમુદ્રના મોટા માન્યો કંપે તે પ્રમાણે કંપતાં હતાં. ખરાબ નેત્રવાળા બીહામણા તે રાક્ષસને સમીપ આવતો જોઈ જેમ હસતો હોય તેમ રાધાપુત્ર કર્ણ ત્વરાવાનુ થઈ વારવા લાગ્યો અને પછી સમીપ બાણોને ફેંકતા તે રાક્ષસપ્રત્યે બાણોને ફેંકતો એવો કર્ણ જેવી રીતે હાથિ હાથિપ્રત્યે જ્ય એક સાંઠ મોટા સાંઠપ્રત્યે જ્ય સૈવી રીતે ગયો. હે વિશંપતે, તે બે, કર્ણ અને રાક્ષસનો તે સ્થાનગમ જે પ્રમાણે ઈંદ્ર અને શંભરાસુરનો થયો હતો તે પ્રમાણે સંકુલ થયો. હે રાજન, તે બે મહાવેગવાળાં બંધકર શબ્દ કરનારાં ધનુષ્ણે લેઈ પરસ્પર મોટા બાણોવડે પ્રહાર કરતા અને ઢાંકતા હતા. પછી પૂર્ણે એએલા તથા નાખેલા નમેલા પર્વવાળાં બાણોવડે કાંસ્યના કવચને ભેદી પરસ્પર નિવારણ કરતા હતા. તે બે જેવી રીતે મખોવડે બે સિંહ અને દાંતવડે બે હસ્તિઓ વડે તેવી રીતે દેહને અનુકૂળ એવી શક્તિઓવડે અને બાણોવડે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. શરીરોને ભેદતા, બાણોને સાંધતા અને બાણરૂપી ગંબાડીઓવડે બાળતા એવા તે બે દુઃખેકરી જેવાય તેવા થયા હતા અને સર્વ અંગે ધાયક્ષ

થયેલા અને ઇધિરના પહેવાવડે બિંન્નએલા તે બેઠે જે રીતે પાણીને સ-
વતા એવા બે ગેરના પર્વત શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. બાણના અ-
અભાગોવડે દુઃખ પામતા અંગવાળા, પરસ્પર બેદતા અને યત્ન કરતા એ-
વા ધણી કાંતિવાળા તે બેઠે એક બીજાથી કંપતા ન હતા. અને તે થતું
એવું તાત્રિ યુદ્ધ ધણીવાર જે પ્રમાણે સુમાન હોય તે પ્રમાણે થયું હતું.
હે રાજા, પ્રાણને વેચતા એવા કર્ણ અને રાક્ષસમાંથી એક બ્યારે તીક્ષ્ણ
બાણોને સાંધતો હતો અને ઘાટી બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો. ત્યારે ધનુષના
શબ્દવડે પોતાના અને પરના યોદ્ધાઓ ત્રાસ પામતા હતા. હે નૃપ, બ્યારે
કર્ણ ધટોત્કચથી વધ્યો નહીં ત્યારે દિવ્ય અસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ
એવા કર્ણે દિવ્યઅસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું. કર્ણે સાંધેલા દિવ્યઅસ્ત્રને જોઈ પાંડવપુત્ર
ધટોત્કચે રાક્ષસની મોટી માયાને ઉત્પન્ન કરી અને તે શૂલ મુર્ધરને ધરનારી
પર્વત અને ઝાડ નેના હાથમાં છે એવી ધોર રૂપવાળા રાક્ષસોની મોટી સે-
નાવડે યુક્ત થયો. ઉગામેલા મોટા ધનુષવાળા તે રાક્ષસને જોઈ જે પ્રમાણે
પ્રાણિઓને નાશ પમાડનારા કાળના ઉગ્રદંડને ધરનારા પુરૂષને આવતો જોઈ
વ્યથા પામે તે પ્રમાણે તમારા રાજાઓ વ્યથા પામ્યા, અને ધટોત્કચે કરેલા
સિંહનાદવડે ભય પામેલા હાથિઓ મૂત્ર સ્રવવા લાગ્યા, તથા મનુષ્યો અત્યંત દુઃખ
પામવા લાગ્યા. તે પછી અર્ધરાતે અધિક બળવાળા રાક્ષસોનાં સૈન્યોએ ફે-
ડેલી અતિ ઉગ્ર ચોતરફ મોટી પાણાની વૃષ્ટિ થઈ. તેમજ લોહાનાં ચક્ર,
ભુશંડીઓ, શક્તિ, તોમર, શૂલ, શતઘ્ની સ્થાને પટ્ટિશો અત્યંત પડવા લાગ્યા.
હે નૃપ, તે અતિ ઉગ્ર અને ભયંકર યુદ્ધને જોઈ તમારા પુત્રો અને યો-
દ્ધાઓ વ્યથા પામતા એવા ભાગવા લાગ્યા. તે સૂમયે એક અસ્ત્રબલ વિષે
વખાણવા યોગ્ય એવો માનવાળો કર્ણ વ્યથા પામ્યો નહિ અને તેણે બા-
ણોએકરી ધટોત્કચે કરેલી માયાને મટાડી. બ્યારે માયા નાશ પામી, ત્યારે
અમર્ષથી ધટોત્કચ સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે ધોર બાણો ફેંકવા લાગ્યો. તે બાણો
તે પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા અને મહાસંઘ્રામવિષે કર્ણને બેઠી લોહીવડે
બિંન્નએલા તે બાણ જે રીતે ક્રોધ પામેલા સર્પ પેસે તે પ્રમાણે પૃથ્વી-
પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. પછી અતિક્રોધ પામેલા હલકા હાથવાળા પ્રતા-
પવાન કર્ણે ધટોત્કચને અતિક્રમકરી દશ બાણોવડે બેઠો. સૂતપુત્ર કર્ણ
બેઠેલા અત્યંત વ્યથા પામેલા ધટોત્કચે હજાર આરાવાળાં ક્ષુર જેના મ-
ધ્યમાં છે એવા બાલસૂર્યની કાંતિસમાન કાંતિવાળા મણિ અને રત્નવડે શી-

ભિત દિવ્યચક્રને હ્રીધુ, ને ક્રોધ પામેલા તે બીમસેનના પુત્રે અધિરથના પુત્ર
 કર્ણને હણવાની ઈચ્છાવડે ફેંક્યું. અંતિ વેગેકરી ફેંકેલું ને કર્ણના બાણોએ
 વિધેલું તે ચક્ર જે પ્રમાણે બાગ્યહીન પુરુષનો સંકલ્પ નિષ્ફળ થાય તે
 પ્રમાણે નિષ્ફળ એવું પૃથ્વીવિષે પડ્યું. કર્ણે પાછેલા ચક્રને જોઈ અતિ-
 ક્રોધ પામેલો ધટોત્કચ જેવી રીતે રાહુ સૂર્યને ઢાંકી દે તેવી રીતે બાણો
 વડે તેને ઢાંકવા લાગ્યો. તેમ અસંખ્યાંત, શ્દ્ર, વિષ્ણુ અને ઈન્દ્રિતુલ્ય પરા-
 ક્રમવાળો કર્ણ જલદી ધટોત્કચના રથને બાણોવડે ઢાંક્યા લાગ્યો. તે સમયે
 ક્રોધવાન ધટોત્કચે સુવર્ણના બાણબધવાળી ગદા ફેરવીને ફેંકી, તે-
 ગદા પણ કર્ણે બાણોવડે હણી અને તે પૃથ્વીવિષે પડી. ત્યારપછી અ-
 તરિક્ષપ્રત્યે ઉડી કાળમેઘનીપેઠે શબ્દ કરતો એવો મોટી કાયાવાળો તે આ-
 કાશતલ્લભાંથી વૃક્ષોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે વખતે જન્મ સૂર્ય કિરણોવડે
 મેઘને મટાડે તેમ કર્ણ માયાવિ એવા બીમસેનના પુત્ર ધટોત્કચને અંત-
 રિક્ષાવિષે બાણોવડે વિધવા લાગ્યો. તેનાં સર્વ ઘોડાઓને હણી સો પ્રકારે
 રથને કાપી કર્ણ જે રીતે મેઘ વર્ષે તે રીતે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે
 વખતે બાણોએકરી એ રાક્ષસના શરીરવિષે ન બેદ પામેલ એવો બે આં-
 ગળ પણ માર્યો રહ્યો ન હતો, અને જે પ્રમાણે સિસૌળિઆંઓવડે શા-
 હુડી દેખાય તે પ્રમાણે મુદૂર્તવારમાં તે દેખાવાં લાગ્યાં હતાં. સંઘ્રામવિષે
 બાણસમૂહોવડે યુક્ત એવા ઘોડાઓને, તેનાં રથને, ધ્વજને અને ધટોત્ક-
 ચને અમે દેખતા ન હતા. કર્ણના તે અસ્ત્રબલને અસ્ત્રેકરી શાંત કરતો
 એવો તે માયાવી રાક્ષસ સૂતપુષ્પ કર્ણને માયાયુદ્ધવડે મોહ પમાડતો હતો,
 અને તે વખતે તે શીઘ્રતાવડે તથા માયાવડે કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરતો હતો.
 હે કુરુશ્રેષ્ઠ, અંતરિક્ષમાં ન જૈણાતા એવા બાણસમૂહો પડતા હતા. અને
 હે ભારત, મહામાયાવાળો મોટી કાયાવાળો બીમસેનનો પુત્ર ધટોત્કચ મા-
 યાવડે મોહ પમાડતો હોય તે પ્રમાણે ફરતો હતો, ને કુરુપવાળાં ખરાબ
 મુખ કરી માયાવડે સૂતપુત્ર કર્ણનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને ગળી જતો હતો. ફ-
 રીને રંજુભૂમિવિષે મોટી કાયાવાળો સો પ્રકારે બેદ પામેલો નિઃસત્ય ઉ-
 ત્સાહરહિત આકાશચક્રી પડેલો દેખાતો હતો. તેને હણેલો માની કુરુશ્રેષ્ઠ પુ-
 રૂષો શબ્દ કરતા હતા. એ પછી નવાળીજ દેહોવડે સર્વ દિશાઓમાં દેખાતો
 હતો. ફરીને મોટી કાયાવાળો મહાબાહુ સો મસ્તકવાળો અને સો પેટવાળો
 જેવી રીતે ત્રૈનાક પર્વત દેખાય તેવી રીતે દેખાતો હતો. પછીથી અંગુષ્ઠ

જેવડો થઈ તે રાક્ષસ ઉછળતા એવા સાગરના મોખપેટે ઊંચો ને આડો થતો હતો. વળી ફરીને પૃથ્વીને ચીરી પાણીવિષે બૂડતો હતો, તે વખતે પાછો બીજે દેહણેથી બહાર નીકળતો દેખાતો હતો. ત્યારપછી તે ઉતરીને સુવર્ણ શોભિત રથવિષે બેઠો. અને કવચવાળો કુંડળયુક્ત મુખવાળો તે મુઠાવડે પૃથ્વી, આકાશને દિશાઓને પામી કર્ણના રથ સમીપ ફરવા લાગ્યો અને હે વિશંપતે, અસંભ્રાંત એવો સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે બોલ્યો-હે સૂતપુત્ર કર્ણ, હમણું ઉભો રહે, મારાથી જીવતો ક્યાં જઈશ, આજે રણંગણવિષે હું તારી યુદ્ધશ્રદ્ધા મટાડીશ, એ રીતે કહી રોષવડે રાતાં જનાં નેત્ર છે એવો ફર પસકમવાળો રાક્ષસ અંતરિક્ષપ્રત્યે ગયો, અને અતિહસવા લાગ્યો તથા જે પ્રમાણે કેસરીસિંહ મોટા હાથિને હણે તે પ્રમાણે કર્ણને પ્રહાર કરવા લાગ્યો. જેવી રીતે મેઘ ધારાવડે વર્ષે તેવી રીતે દેહ શક્તિને અનુકૂલ બાણો-એકરી ધટાતક્ય રજિઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતો હતો. તે પ્રાપ્ત થએલી બાણવૃષ્ટિને કર્ણ દૂરથી નાશ પમાડતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ પછીથી માયાને કર્ણે મટાડેલી જેઈ ધટાતક્ય છાનો માયા કરવા લાગ્યો. તે શલ, પ્રાસ, તરવાર અને મુસલરૂપિ જલયુક્ત ઝરણાંવાળો વૃક્ષોવડે સંકુળ એવાં શિખરોએકરી અતિ ઊંચો મોઢો પર્વત થયો. તે અંજનના સમૂહ સરખા ધોધવાઓવડે ઉચ્ચ જ્યોતને આયુષોને ધારણ કરેલો જેઈ કર્ણ ક્ષેભ પામ્યો નહિ, પણ જેમ હસંતો હોય તેમ કર્ણ દિવ્યઅસ્ત્રને ફેંકવા લાગ્યો. પછી અસ્ત્રેકરી તે મોટો પર્વત ભુજ્ય થઈ નાશ પામ્યો. તે સમયે અત્યુચ્ચ એવો તે રાક્ષસ આકાશવિષે ઈન્દ્રધનુસહિત નીલમેઘ થઈ સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે પાણીની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. એ પછી અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે વાવ્યઅસ્ત્રને સાંધી તે કુળમેધને નાશ પમાડ્યો. એ રીતે હે મહારાજ, સૂર્યપુત્ર શ્રેષ્ઠ એવો તે કર્ણ બાણોના સમૂહોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકી ધટાતક્યનાં અસ્ત્રને નાશ પમાડતો હતો. ત્યાર પછી યુદ્ધમાં હરીને મહાબલવાન બ્રહ્મસેન પુત્ર ધટાતક્યે મહારથિ કર્ણપ્રત્યે મોટી માયા પ્રકટ કરી. ફરીને રથિઓમાં ઉત્તમ અસંભ્રાંત એવા, સિંહ ને શાર્દૂલસરખા, મત્ત હસ્તિ સમાન પરાક્રમવાળા, હાથિઉપર બેઠેલા રથઉપર બેઠેલા ઘોડાની પીઠ ઉપર બેઠેલા જૂદા જૂદા શસ્ત્રોને ધરનારા, બચંકર, જૂદા જૂદા કવચ અને આભૂષણવાળા, ઘણા રાક્ષસોએ વિટેલા એવા ધટાતક્યને, જે પ્રમાણે ફર દેવતાઓએ યુક્ત એવા ઈન્દ્રને જીએ તે પ્રમાણે કર્ણે આવતો

જેવો. જેઈ તે મહાધનુર્ધારી કર્ણ, રાક્ષસની સાથે જુદ કરવી લાગ્યો. પછી ઘટોત્કચ પાંચ આણેવડે કર્ણને વિંધી સર્વ રાજ્યોને ખીવરાવતો એવો બ-
યંકર શબ્દ કરવા લાગ્યો અને ફરીને તેણે જલદી બાણેકરી બા-
ણના સમૂહસહિત કર્ણના હાથમાં રહેલા મોટા ધનુષને કાપી નાખ્યું. એ
પછી કર્ણ દૃઢ ભારને સેહેનારા મોટા ધનુષને મહી જે પ્રમાણે
મોટા દંડના આયુદ્ધને ખેંચે તે પ્રમાણે બળથી ખેંચવા લાગ્યો.
ત્યાર પછી હે મહારાજ, કર્ણ સુવર્ણપુખવાળા શત્રુઓને હણનારા આકા-
શમાં જનારા બાણોને આકાશમાં જનારા રાક્ષસોપ્રત્યે નાખવા લાગ્યો. જે
પ્રમાણે વનમાં જન્મેલા હસ્તિઓનું ટોળું સિંહેકરી આકુલ અને પીડિત
થાય તે પ્રમાણે તે કર્ણના બાણેવડે મોટા વક્ષઃસ્થલવાળા રાક્ષસોનું યુથ પીડિત
થયું. જે પ્રમાણે યુગના નાશ સમયે સર્વ પ્રાણિઓને ભગવાન— અગ્નિ
બાળે તે પ્રમાણે ઘોડા સારથિ ને રથ રહિત રાક્ષસોને નશ્તો પમાડી રાક્ષસોની
સેનાને હણી સમર્થ એવો સૂતપુત્ર કર્ણ જેવી રીતે પૂર્વે ત્રિપુરાસુરને બાળી
સ્વર્ગવિષે દેવ એવા શંકર શોભતા હતા તેવી રીતે શોભતો હતો; તે ટાણે
હે મારિષ, પાર્થિવ પાંડવોના તે હજારો રાજ્યોવિષે એ કર્ણને જેવા માટે
ક્રોધ પામેલા યમસરખા બીમસેનના પરાક્રમ અને બળવડે યુક્ત એવા રા-
ક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચગર કોઈ પણ હે રાજા, શક્તિમાન હતો નહિ. પછી હે
રાજા, ક્રોધ પામેલા તે ઘટોત્કચના નેત્રથી જેવી રીતે સર્જરસમિશ્ર ઊ-
બાડીઆથી જવાલાસહિત તેલનાં ટીપાં પડે તેવી રીતે અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો
અને ક્રોધ પામેલો તે તાળીવડે તાળી ષાડી હોઠ પીસી ફરીને માયાવડે નિ-
ર્માણ કરેલા હાથિસરખા પિશાચના મુખસમાન મુખવળા ગધેડાઓવડે
યુક્ત એવા રથ પ્રત્યે ખેસી અને સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે લેઈ જા, એમ સારથિ-
પ્રત્યે બોલ્યો, ને હે વિશાંપતે, ફરીને રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવું તે ધોરરૂપ-
વાળા રથેકરી સૂતપુત્ર કર્ણસાથે દ્વિરથયુદ્ધ કરવા ગયો. ક્રોધ પામેલા તે
રાક્ષસે ફરીને મહાભયંકર, રૂદ્રે નિર્માણ કરેલા, આઠ વ્યકવાળા, બે યોજન
ઉચ્ચાઈવાળા, એક યોજન લંબાઈ અને પોહોળાઈવાળા, શૂલેકરી વ્યાપ્ત લો-
હાનાં વજ્રને સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે જે પ્રમાણે કેસરવડે વ્યાપ્ત એવા કદંબને
નાખે તે પ્રમાણે ફેંક્યું. તે વજ્રને કર્ણે મોટા ધનુષ રથપ્રત્યે રાખી થેકડો
મારીને પકડ્યું, અને તેને રાક્ષસ તરફ ફેંક્યું. તે રથમાંથી ઉતરી ગયો
અને મહાક્રાંતિવાળું તે વજ્ર ઘોડા સારથિ ને ધ્વજસહિત રથને ભસ્મ

કરી પૃથ્વીપ્રત્યે બેદીને પેશી ગયું. તે સમયે દેવતાઓ વિરમ્ય પામ્યા અને સર્વ પ્રાણીઓ કર્ણને સ્પષ્ટ વખાણવા લાગ્યા કે થેકડો મારી દેવે કરેલા એવા વજ્રને મહણ કર્યું. એ પ્રમાણે રણભૂમિવિષે કર્મ કરી કર્ણ રથપ્રત્યે ફરીને ખેઠો તથા પરતપ તે સૂત્રપુત્ર બાણોને ફેંકવા લાગ્યો. હે માનવ, બીજાએ કરવાને અશક્ય એવા બંધકર દર્શનવાળાં કર્મને જ્યારે સંપ્રામવિષે કર્ણ કર્યું, ત્યારે ધારાવડે જેમ પર્વત હણાતો હોય તેમ હણાતો એવો ગર્ધવ નગરસરખા આકારવાળો તે ફરીને અંતર્ધ્યાન પામી ગયો. એવી રીતે મોટી કાયાવાળો શત્રુને હણનારો તે રાક્ષસ માયાવડે અને શીઘ્રતાવડે તે દિવ્ય અસ્ત્રોને નાશ પમાડતો હતો. તે રાક્ષસે જ્યારે માયાવડે અસ્ત્રોને હણવા માંડ્યાં ત્યારે પણ અસંબ્રાંત એવો કર્ણ તે રાક્ષસપ્રત્યે યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ, પછી ક્રોધ પામેલા મહાબલવાન મહારથિઓને ભય પમાડતા એવા બીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે આત્માને બહુ પ્રકારનો કર્યો. તે સમયે દિશાઓથી સિંહ, વાઘ અને તરક્ષુ જનાવરો પડવા લાગ્યા. અગ્નિસરખી જીહ્વાવાળા સર્પ અને લોહા સરખા મુખવાળા પક્ષિઓ પડવા લાગ્યા. તે સમયે કર્ણના ધનુષ્ય પડેલા વિશિષ્ટ બાણોએકરી વ્યાપ્ત થતા એવો તે રાક્ષસ જે રીતે મોટો હાથી દુષ્ટે કરી જોઈ શકાય તેવો થાય તેમ દુષ્ટેકરી જોવાય એવો થએલો અંતર્ધ્યાન થઈ જતો હતો. રાક્ષસો, પિશાચો, યાતુધાનો કૂતરાંઓ અને ખરાબ મુખવાળા ધણા વરજો કર્ણને નાશ પમાડવા માટે સર્વ તરફથી દોડતા હતા. એ પછી એ કર્ણને તેઓ ઉપ વાણીવડે, ઉગામેલાં ભયંકર અને લેપ્હવડે બિંમ્બએલાં ધણાં આયુધોવડે તાસ પમાડતા હતા. તેઓના મધ્યમાં એક એકને કર્ણ અનેક બાણોવડે વિંધતો હતો. તેણે દિવ્યઅસ્ત્રવડે તે રાક્ષસની માયાને હણી અને નમેલ પર્વવાળા બાણોવડે એ રાક્ષસના ઘોડાઓને હણ્યા. ભંગ પામેલા તથા ધાયલ થએલા અંગવાળા અને બાણોવડે ભાગી ગએલી પીડવાળા તે ઘોડાઓ તે રાક્ષસના જોતાં પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યા. તે સમયે નાશ પામેલી માયાવજ્રો હિંડિયાનો પુત્ર તે ઘટોત્કચ સૂર્યપુત્ર કર્ણને આ તારા મૃત્યુને ક-૩ છું એમ કહી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો.

॥ સમગ્રમાયૈહૈડિમ્બિઃકર્ણવૈકર્તનંતદા ॥

॥ एषतेविदधेमृत्युरित्युत्क्रान्तरधीयत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कर्ण-
घटोत्कचयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તસ્મિન્સ્થાવર્તમાનેર્કર્ણરાક્ષસેર્યોમૃધે ॥

॥ અભયુધોરાક્ષસેન્દ્રોવીર્યવાનમ્યવર્તત ॥•

સંજય કહે છે—તેવી રીતે કર્ણ અને રાક્ષસનું તે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે બળવાન રાક્ષસેન્દ્ર અભયુધ સમીપ વર્તવા લાગ્યો, અને જૂદા જૂદા રૂપને ધરનારા, શર, ખરાબ રૂપવાળા હજારો રાક્ષસોએ વિટેલે મેલી સેનાવડે યુક્ત એવો, પૂર્વે પરાક્રમી, શાંતિ બ્રાહ્મણને બક્ષ કરનાર તેનો બકાસુર હણાયો અને મહા તેજસ્વી કિર્મીર અને સૌખ્ય હિડિંબ રાક્ષસ પણ હણાયો હતો. ઘણા કાળથી રહેલા તથા રાખેલા પ્રથમના તે વૈરને સ્મરણ કરતો વળી સંગ્રામવિષે રાત્રિના ઘૂઘને જાણી ભીમસૈનને મારવાને ઈચ્છતો એવો તે જે પ્રમાણે મૃત હાથી અને ક્રોધ પામેલો સર્પ જ્ય તે પ્રમાણે દુર્યોધનપ્રત્યે ગયો, અને યુદ્ધની ઈચ્છા કરતો થકો દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યો કે, હે મહારાજ, તમારે જાણવું છે કે જેવી રી- તે ભીમસેને મારા ભાઈ હિડિંબ, બંક અને કિર્મીર રાક્ષસોને હણેલા છે અને બીજા રાક્ષસોને તથા અમને પરાજય પમાડી પૂર્વે કન્યા હિડિંબાનો સ્પર્શ કરેલો છે એથી બીજું શું ? માટે હે રાજા, તે ભીમસેનને હાથિ, રથને ઘોડાઓ સહિત ને કુટુંબસહિત તથા હિડિંબાના પુત્ર ધૃષ્ટાકૃત્યને સહાયસહિત હણવા માટે આવેલો પોતે હું આજે વસુદેવના પુત્ર જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા સર્વ કૃતિપુત્રોને સર્વ અનુચરોસહિત હણી બક્ષણ કરીશ, માટે તમારા સર્વ સૈન્યને નિવારો. અમે પાંડવોપ્રત્યે યુદ્ધ કરશું. તે રાક્ષસનાં તે વચનને સાંભળી તે સમયે પ્રસન્ન થએલો દુર્યોધન તેમને સ્વીકારી ભાઈઓવડે યુક્ત એવો આવું વાક્ય બોલ્યો કે, તને ગણસહિત અગ્રેસર કરી અમે શત્રુઓને યુદ્ધ કરાવશું અને વૈરના અંતવિષે મનવાળા એવા મારા સૈનિકો ઉભા રહેશે નહિ. દુર્યોધને એમ કહ્યું ત્યારે એમ હો, એ પ્રમાણે રાજા દુર્યોધનને કહી હે રાજા, રાક્ષસોમાં શ્રેષ્ઠ ત્વરાવાળો રાક્ષસોસહિત જેવા દેહવડે અને રથવડે યુક્ત ધૃષ્ટાકૃત્ય હતો તેવા દીપ્ત શરીરે કરી અને સર્વસમાન તેજવાળા રથેકરી યુક્ત એવો તે ભીમસેનના પુત્રપ્રત્યે ગયો. તેનો મોટો રથ અતુલ શબ્દવાળો, બહુ તોરણોવડે વિચિત્ર, રીંછનાં ચર્મવડે યુક્ત જેના ભાગ છે એવો ચારસે હાથ પ્રમાણ- વાળો હતો. તેના ઘોડાઓ પણ શીઘ્ર ચાલનારા અને હાથી જેવડી મો-

દી કાયાવાળા તથા ઢઠણ સ્વરવાળા અને માંસ તથા રૂધિરને ખાનારા સો હતા. તેના નરયનો ધૌધાટ પણ મોટા મેઘના શબ્દની ઉપમા અપાય તેવો હતો. તેનું અતિ મોટું ધનુષ પણ દૃઢ પ્રત્યાવાળું સુવર્ણકરી ઉજ્જવલ હતું. તેના બાણો પણ પૂંતાની શરીરશક્તિને અનુકૂલ તથા સુવર્ણ પુખ્તવાળા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા હતા, અને તે શૂરો મહાબાહુ પણ જે પ્રમાણે ઘટોત્કચ હતો તેજ પ્રમાણે હતો. તેનો કેતુ પણ ગોમાયુના સૈન્યે સાયવેલો અગ્નિ અને સૂર્યતુલ્ય હતો, તે રૂપે પણ ઘટોત્કચના રૂપયુક્ત વ્યાકુલ અને દીપ્ત મુખવાળો, દીપ્ત બાજુબંધવાળો, દીપ્ત મુકુટ અને માળાવાળો બાંધેલા માળાવાળાં શિરઆણુવાળો અને જેણે ખડ્ગ બાંધેલું હતું એવો, ગદા, લુશંડી, મુસલ, હલ અને ધનુષયુક્ત હસ્તિતુલ્ય શરીરવાળો હતો. યુદ્ધમાં ચોતરફ ફરતા અગ્નિતુલ્ય ક્રાંતિવાળા તે રથેકરી તે પાંડવોની સેનાને નસાડતો એવો રાક્ષસ જે પ્રમાણે અતઃશક્તિએ રહેલો મેઘ શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. હે રાજન, મહાબલવાન કવચ અને કર્મવાળા તે સર્વ ઉત્તમ મોટા યુગ્મઓ અને હર્ષયુક્ત એવા પાંડવોના યોદ્ધાઓ અને શૂરાપુરૂષો પણ તે રાક્ષસની ચોતરફ યુદ્ધ કરતા હતા.

॥ તેષાપિસર્વપ્રવગ્નરેન્દ્રામહાબલાર્મિણશ્રર્મિણશ્ચ ॥

॥ હર્ષાન્વિતાયુમુખુસ્તસ્યરાજન્સમંતતઃપાણ્ડવયોધવીરાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रौणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकु-
लयुद्धे गुर्जरभाषायां षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તમાગતમભિપ્રેક્ષ્યમીમકર્માણમાહવે ॥

॥ હર્ષમાહરયાંચક્રુઃકુરવઃસર્વેવતે ॥

સંજય કહે છે—યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મવાળા તે રાક્ષસને આવેલો જોઈ સર્વ કુરુઓ હર્ષ કરવા લાગ્યા. તેમજ જેઓમાં દુર્યોધન અગ્રેસર છે એવા તમારા પુત્રો જેવી રીતે સમુદ્રને તરવા ઈચ્છનારા વાહાણુરહિત ન્યુરૂષો વાહાણુને પામી હર્ષ પામે તેવી રીતે હર્ષ પામ્યા, અને આત્માને ફરીને ઉત્પન્ન થએલો માનતા હોય તેમ માનતા એવા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ તેઓ સ્વાગતે કરી રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને વખાણતા હતા. જ્યારે મહાભયંકર દારૂણ દર્શન.

વાળું કર્ણુ યને રાક્ષસનું તે અમાનુષ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે હે રાજન, રાજાઓ સહિત હાસ્ય કરતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ યને તે ને ઠેકાણે નંજર કરી રહેલા તમારા યોદ્ધાઓ જોયા કરતા હતા. અને આ સૈન્ય છે નહિ એ પ્રમાણે સોર કરતા હતા. રણાંગણવિષે હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચનું તે કર્મ જોઈ દ્રોણાચાર્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્યઆદિ યોદ્ધાઓ સંજ્ઞાંત થયા હતા. હે મહારાજ, તમારું સર્વ સૈન્ય ઉદ્દેગ પામેલું હાહાકાર કરનારું ચેતનારહિત અને કર્ણના જીવિતવિષે નિરાશ થયું હતું. દુર્યોધન કર્ણને અતિ પીડા પામેલો જોઈ રાક્ષસેન્દ્ર અલાયુધને બોલાવી આવું કહેવા લાગ્યો કે, યુદ્ધમાં આ કર્ણ હિડિંબાના પુત્ર સાથે સજ્ઞાગમ પામેલો એમને યોગ્ય અગ્નિ મોટું કર્મ કરેછે. જે પ્રમાણે હસ્તિએ હજોલા વૃક્ષો દેખાય તે પ્રમાણે ભીમસેનના પુત્રે જહોલા જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે ધાયલ થએલા આ શૂર રાજાઓને જો. હે શૂર, સંગ્રામવિષે તમારા મતથી મેં રાજાઓના મધ્યમાં આ તારો ભાગ ક્યો છે માટે પરાક્રમેકરી તે રાક્ષસને નાશ પમાડ. હે શત્રુઓને. પીડનાર, પાસે આ પાપી ધટોત્કચ માયાબળનો આશ્રયકરી સૂર્યપુત્ર કર્ણને દુઃખ પમાડે છે, માટે તેનું હણ્ય, એવી રીતે રાજા દુર્યોધને કહેલા બયંકર પરાક્રમવાળો મહાબાહુ તે રાક્ષસ તમે કહો છે તેમ કરીશ એમ કહી ધટોત્કચ પ્રત્યે દોડ્યો. પછી હે પ્રભો, ભીમસેન ધટોત્કચ પણ કર્ણને તજ સમીપ આવતાં શત્રુને બાણોવડે પીડવા લાગ્યો, જે પ્રમાણે વનમાં હાથણી માટે બે હાથિઓનું યુદ્ધ થાય, તે પ્રમાણે ક્રોધ પામેલા રાક્ષસેન્દ્ર એવા તે બેનું યુદ્ધ થયું. રાક્ષસે તજેલો રથિઓમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ પણ સૂર્યસમાન ક્રાંતિવાળા રથેકરી ભીમસેનપ્રત્યે દોડ્યો આવતાં તે કર્ણને ગણકારવાવગર જોમ સિંહ ગાયોના પતિ બળદને પીડે તેમ સંગ્રામમાં અલાયુધે પીડેલા ધટોત્કચને જોઈને પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવો ભીમસેન સૂર્યસરખા ક્રાંતિમાન રથેકરી બાણોના સમૂહોને નાખતો થકો અલાયુધનાં રથપ્રત્યે ગયો. તે વખતે હે પ્રભો, ભીમસેનને આવતો જોઈ અલાયુધ ધટોત્કચને જૂકી દેઈ ભીમસેનને બોલાવવા લાગ્યો. હે પ્રભો, રાક્ષસોના નાશને કરનારો ભીમસેન જલદી તેની સ્મીપ જઈ સૈન્યસહિત એવા તે રાક્ષસેન્દ્રપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે પ્રમાણે જ હે અરિંદમરાજન, અલાયુધ ક્રાંતિપુત્ર ભીમસેનપ્રત્યે શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોવડે વારંવાર વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તેમજ તમારા પુત્રોના જયને ઈચ્છનારા તે સર્વે બયંકર જુદાં જુદાં હથિઆરવાળા રાક્ષ-

સો બીમસેનપ્રત્યે દોષ્ય. બહુ રાક્ષસોએ તાડન કરાતો મહાબલ્યાન બીમ-
સેન તે સર્વને તીક્ષ્ણ પાંચ પાંચ આણોવડે વિંધવા લાગ્યો. બીમસેનથી
વધ થતા કૂરુયુદ્ધિવાળા તે રાક્ષસો સંકુલ શબ્દો કરવા લાગ્યા, અને દ-
શદિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. બીમે બય પમાડેલાં રાક્ષસોનાં મોટાં સૈન્યને
જેઈ તે રાક્ષસ વેગેકરી બીમસેનપ્રત્યે દોડ્યો અને એ પ્રત્યે આણોવડે વૃદ્ધિ
કરવા લાગ્યો, તેમ તે રાક્ષસને યુદ્ધમાં બીમસેન તીક્ષ્ણ અગ્રવાળા આણો-
વડે પીડવા લાગ્યો. તેમ રણભૂમિમાં બીમસેને ફેંકેલા તે આણોને તે રા-
ક્ષસ કાપી નાખવા લાગ્યો અને કેટલાકને વેગેકરી સંગ્રામવિષે ગ્રહણ ક-
રવા લાગ્યો. તે સમયે તે રાક્ષસેંદ્રને જેઈ બયંકર પરાક્રમવાળા બીમસેને
વજ્રપાતની ઉપમા અપાય એવી ગદાને ફેંકી. સમીપ આવતી જવાલાવડે
આકુલ એવી તે ગદાને ગદાવડે વેગેકરી રાક્ષસે હણી, તે ગદા બીમપ્રત્યે
ગઈ. પછી તે કુંતીપુત્ર રાક્ષસેંદ્રપ્રત્યે આણુવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો, તે એના આ-
ણોને પણ રાક્ષસ તીક્ષ્ણ આણોએકરી નિષ્ફળ કરવા ન્હાગ્યો અને ધ્વાનિ-
વિષે બયંકરૃપવાળા સર્વ તે રાક્ષસો પણ રાક્ષસેંદ્રની આગ્રાથી રથ અને
હાથિઓને હણવા લાગ્યા. તે સમયે રાક્ષસેથી અત્યંત પીડાતા એવા પં-
ચાલ યોદ્ધાઓ તથા સૂંઝ્ય યોદ્ધાઓ, ઘોડાઓ અને મોટા હાથિઓ શાંતિ
પામતા ન હતા. મહાબયંકર થતા તે યુદ્ધને જોઈ કમળતુલ્ય નેત્રવાળા
કૃષ્ણ ધનંજય અર્જુનપ્રત્યે ગ્યાવું વાક્ય બોલ્યા કે મહાબલહુ બીમસેનને
રાક્ષસેંદ્રથી વશ પામેલો જો. હે પાંડવ અર્જુન, વિચાર કર માં અને એ-
ના પદને અનુસર તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખંડીસહિત એવા યુદ્ધામન્યુ અને ઉ-
ત્તમૌઘ ને મહારથિ દ્રુપદરાગ્નના પુત્રો એટલા કર્ણપ્રત્યે જાય. તેમ હે પાં-
ડવ નકુલ સહદેવને બલવાન સાલકિ તારી આગ્રાથી બીજા રાક્ષસોને હણે
અને હે મહાબાહો, નરશ્રેષ્ઠ પું પણ દ્રોણાચાર્ય આગળ કરેલી સેનાને વાર; કેમકે
મોટું બય પ્રાપ્ત થયું છે. એવી રીતે કૃષ્ણે કર્ણ તારે જે પ્રમાણે આગ્રા કરી હતી તે
પ્રમાણે મહારથિઓ સૂર્યપુત્ર કર્ણપ્રત્યે અને તે રાક્ષસોપ્રત્યે રણભૂમિવિષે ગયા. એ
પછી પૂર્ણ વિસ્તારથી નાખેલા સર્પની ઉપમા અપાય એવા આણોવડે પ્ર-
તાપવાન રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધે બીમસેનના ધનુષને કાપી નાખ્યું અને મહા-
બલવાન તે રાક્ષસે યુદ્ધમાં બીમસેનના જોતાં તીક્ષ્ણ આણોવડે એમની
ઘોડાઓને અને સારથિને હણ્યા. રથના સારથિના સ્થાનથી ઉતરી, હણેલા
ઘોડા અને સારથિવાળા બીમસેને નાદ કરી બયંકર મોટી ગદાને રાક્ષસપ્રત્યે

ફેંકી. તે સમયે બળકર શબ્દવાળી સમીપ આવતી તે ખોટી ગદાને તે ધોર રાક્ષસે ગદાવડેકરી હણી નાખી. રાક્ષસેંદ્રના તે બળકર ધોર કર્મને જોઈ પ્રસન્ન આત્માવાળા બીમસેને જલદી ગદાને પકડી. ગદાના પડવાના શબ્દોવડે જુથવીને અત્યંત કંપાવતા એવા તે જૂ નર અને રાક્ષસનું સંકુલ જુદું થયું ને ફરીને ગદાને નાખનારા તેજે પરસ્પર મળી વજ્રસરખા જેના શબ્દ છે એવી મુઠીઓવડે એક ખીખને પ્રહાર કરવા લાગ્યા તથા રથના ચક્રોવડે, ઘોસ અક્ષ અધિષ્ઠાન ને ખીખ સામ્રાજ્યવડે તથા જેમજ્યુ તેને મહણ કરી એક ખીખને પ્રહાર કરતા હતા. અમર્યાવાળા તે બેઉ પરસ્પર સમાગમ પામી રૂધિરને સ્વતા જે પ્રમાણે મત મેટા હાથી લહે તે પ્રમાણે વારંવાર કષ્ટ કરતા હતા, તે પાંડવોનાં હિતવિષે પ્રીતિવાળા ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણે જોયું અમૃ તેમણે બીમસેનની રક્ષા માટે હિડિયાનાપુત્ર ઘટોત્કચને પ્રેરણા કરી.

॥ મત્તમવિવમહાનાગૌચકૃષાતેપુનઃપુનઃ ॥

॥ તદપશ્યકૃષીકેશઃપાણ્ડવુનાંહિતેરતઃ ॥

॥ સમીમસેનરક્ષાર્થૈહૈહિમ્બિપ્રર્યચોદયત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुल्युद्धे गुर्जरभाषायां सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

સંજયઉવાચ ॥ સંદૃશ્યસમરેમૌમંરક્ષસાગ્રસ્તમન્તિકાત્ ॥

॥ વાસુદેવોબ્રવીદ્રાજન્ઘટોત્કચમિદ્વંચં ॥

સંજય કહે છે—હે રાજા, સંગ્રામવિષે રાક્ષસે પીડેલા બીમસેનને સમીપ જોઈ વાસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે ઘટોત્કચને આપું વચન કહ્યું કે હે મહાબાહો, હે મહાદ્યુતે, યુદ્ધમાં સર્વ સૈન્યોના અને તારા જોતાં બીમસેનને રાક્ષસે પીડેલા જો, ને હે મહાબાહો, તું કર્ણને તજી જલદી રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધને માર અને પછી કર્ણને મારજો. એ રીતે જુષ્ણિઓમાં ઉત્તમ એવા કૃષ્ણનું વચન સાંભળી કર્ણને મૂકી દેઈ બલવાન ઘટોત્કચ બકરાક્ષસના માર્છ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી હે ભારત, રાત્રિવિષે તે જો રાક્ષસ અલાયુધ અને હિડિયાના પુત્ર ઘટોત્કચનું અતિ સંકુલ જુદું થયું, તે ટાણે બળકર દેખાવવાળા વેગેકરી સમીપ આવતા જેઓએ

ધનુર્ લીધેલું છે એવા શૂરા અંલાયુધના યોદ્ધા રાક્ષસોને, જોણે આયુધ મ-
હત્વ કરેલું છે એવો અતિક્રોધ પામેલો સીત્યકિ અને મહારથિ નકુલ તથા
સહદેવ તીક્ષ્ણ બાણોપર પ્રહાર કરતા હતા. તેમ હે રાજન્, સંશ્રામવિષે
ચોતરફથી મુકુટવાન્ અર્જુન્ સર્વ શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય પુરૂષો પ્રત્યે બાણ વૃષ્ટિ ક-
રતો હતો; ને હે રાજન્, યુદ્ધમાં કર્ણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડીશ્વરિ
પંચાલ યોદ્ધાઓના મહારથિ રાજાઓને નંસાડતો હતો. એ રીતે રથબૂમિ-
માં તે રાજાઓને પ્રહાર કરતો જોઈ બયંકર પરાક્રમવાળો બીમસેન ત્વરાસહિત
બાણોને ફેંકતો થકો કર્ણપ્રત્યે ગયો. તે સમયે નકુલ, સહદેવ ને મહારથિ
સાત્યકિ તેઓ પૃથુ રાક્ષસોને હણી જ્યાં સૂતપુત્ર કર્ણ હતો ત્યાં આવ્યા
અને તેઓ કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેમ પંચાલ યોદ્ધાઓ તો દ્રો-
ણાચાર્યની સાથેજ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અતિક્રોધ પામેલા અલાયુધે તો શ-
ઘ્નને દમનારા ઘટોત્કચને માથાવિષે મોટી ભોગજેકરી પ્રહાર કર્યો, તે પ્રહારે
કરી મહાબલવાન્ પરાક્રમવાળો તે બીમસેનનો પુત્ર જશ મૂર્છા પામતા
આત્માને સ્થિર કરવા લાગ્યો. પછી તેણે દીપ્ત અગ્નિસરખી સો ઘંટાવાળી,
શોભિત, સુવર્ણરૂપી આભૂષણવાળી ગદાને યુદ્ધમાં અલાયુધ પ્રત્યે ફેંકી. બ-
યંકર પરાક્રમવાળા ઘટોત્કચે નાખેલી મોટા વેગ અને શબ્દવાળી તે ગદાએ
એના ઘોડાને, રથને અને સારથિને ચૂર્ણ કરી નાખ્યા, પછી તે ચૂર્ણ થ-
યેલા ઘોડા, ચક્ર, અક્ષ, ધ્વજ અને કુબડાવાળા રથમાંથી જસદી રાક્ષસી
માયા કરી ઉડ્યો તથા તે માયા કરી ઘણું દુષિર વરસાવવા લાગ્યો. તે વ-
ખતે વિન્નળીઓવડે શોભિત ને સંકુલ એવું મૃદવડે આકુલ આકાશ થયું
તથા વજ્રપાત અને વજ્રસહિત મેઘના શબ્દો થયા. તેમ યુદ્ધમાં તે સમયે
મોટા ચટચટા શબ્દ થયો. તે મોટી રાક્ષસની માયા જોઈ જાયે ઉડી હિ-
ડિયાના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચે માયાવડે માયાને નાશ પમાડી. પછી મત્તા-
એકરીનેજ માયાને હણેલી જોઈ તે માયાવી રાક્ષસ ઘટોત્કચવિષે અતિસં-
કુલ પાંધાણની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે બયંકર પાંધાણની વૃષ્ટિને બળવાન્ ઘ-
ટોત્કચે બાણવૃષ્ટિવડે દિશાઓવિષે નાશ પમાડી; તે જેવી રીતે આશ્ચર્ય હોય
તેમ થયું. પછી ધૌધાના પરિધ, શલ, ગદા, મુસલ, મુદ્ગર, પિનાક, ખડ્ગ,
તોમર, પ્રાસ, કંપન, નારાય, તીક્ષ્ણબક્ષશર, ચક્ર, પરશુ, અયોગૂડ, બિં-
દિપાલ, ગોશીર્ષ ને લલખલ એવા પ્રહાર કરવાના પદાર્થોવડે તથા શ્મી,
પીલું, કદંબ, ચંપક, ઈન્દ્રિ, બોરડીઓ, પુષ્પવાળાં કોવિદાર, ખાખરા, અ-

રિમેદ, પીપળા, વડ, અને પીપર એવા મોટી શાખવાળા જૂદી જૂદી પ્ર-
કારના ઉખેડેલા મોટા વૃક્ષોવડે યુદ્ધમાં પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. હે ભા-
રત, તેમજ જૂદી જૂદી ધાતુઓથી વ્યાપ્ત એવા મોટા ધર્વતોના અગ્ર-
ભાગવડે પ્રહાર કરતા હતા, હે નૃપ, જેવી રીતે બેદ પામતાં વજ્રોનો મો-
ટો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે તેઓનો શબ્દ થતો હતો; અને ભીમપુત્ર ધટો-
ત્કચ તથા અલાયુદ્ધનું ભયંકર યુદ્ધ જે પ્રમાણે પૂર્વે વાનરેન્દ્ર વાલ્મી અને
સુગ્રીવનું યુદ્ધ થયું હતું તે પ્રમાણે થતું હતું. તે બે વિવિધ ધોર આયુ-
ધોવડે અને બાણોવડે યુદ્ધ કરીને તીક્ષ્ણ ખરો ભેદ એકબીજાની સામે
થતા હતા તથા અતિ મોટાં બળવાળા તથા મોટી કાયાવાળા તે બે એક-
બીજા સામે ઢોડી હાથવડે કેશ પકડતા હતા. અને હે જનાધિપ, જેવી રીતે
મેષ અતિવૃદ્ધિ કરે તેવી રીતે મહાબલવાન મોટી કાયાવાળા અને પરશેવા યુક્ત
શરીરવાળા તે બે, પરશેવાને તથા રૂધિરને અવતા હતા. એ પછી વેગવડે સમીપ
જઈ હિડિયાના પુત્રવ્યટોત્કચે બળેકરી રાક્ષસને ફેરવી તેને પછાડી એના મોટા
મસ્તકને કાપી નાખ્યું ને તે સમયે અતિ મોટા બળવાળા તે કુંડળોવડે શોભિત
તેના મસ્તકને હાથમાં ભેઈ અતિ સંકુલ નાદ કરવા લાગ્યો. તેમજ મોટી કા-
યાવાળા શત્રુને દમનાર બકરાક્ષસના ભાઈ અલાયુધને હણેલો જોઈ પંચાલ
અને પાંડવ યોદ્ધાઓ પણ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી યુદ્ધમાં રાક્ષ-
સના હણાવણે લીધે પાંડવોના યોદ્ધાઓ હંમટ્ટો ભેરી અને શંખનાદ કરવા
લાગ્યા. તેઓને તે રાત્રિ અત્યંત વિજય કરનારી ઘટ અને ચોતરફથી દી-
વાઓની પંક્તિવાળી પ્રકાશયુક્ત તે અત્યંત શોભવા લાગી. પછી મહાબલ-
વાન ભીમસેનના પુત્ર ધૃટોત્કચે ચેતનારહિત અભ્યુષના મસ્તકને દુર્યોધનની
આગળ ફેંક્યું. હે ભારત, એ પછી રાજા દુર્યોધન અલાયુધને નાશ પામે-
લો જોઈ સૈન્યસહિત અત્યંત ઉદ્વેગવાળો થયો; કારણ કે અત્યંત વૈરને સં-
ભારતા એવા તે રાક્ષસે પોતે આવીને દુર્યોધનની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી હ-
તી કે યુદ્ધમાં હું ભીમસેનને હણીશ. તેથી જરૂર તે રાક્ષસ તેને મારશે
એવી રીતે રાજા દુર્યોધન માનતો હતો અને ભાઈઓના જીવિતને ધણા કા-
ળવાળું ધારતો હતો, પણ તે અલાયુધ રાક્ષસને ભીમસેનના પુત્ર ધટોત્કચે
હણેલો જોઈ પછી ભીમસેનની પ્રતિજ્ઞાનેજ પૂર્ણ માનવા લાગ્યો.

॥ સતંદૃષ્ટાવિનિહતંભીમસેનાત્મજેનવૈ ॥

॥ પ્રતિજ્ઞાંભીમસેનસ્યપૂર્ણમેવામ્યમન્યત ॥

इति श्रीमहाभास्वते द्रोणपूर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि, रात्रियुद्धे अला
युधवधे गुर्जरभाषायां अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

संजयउवाच ॥ निहत्यालयुधंरक्षःप्रहृष्टात्माघटोत्कचः ॥

॥ नृनादविविधान्नादान्वाहिन्याःप्रमुखेतव ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, રાક્ષસ અલાયુધને હણી પ્રસન્ન મન-
વાળો ઘટોત્કચ તમારી સેના સમીપ વિવિધ નાદ કરવા લાગ્યો. હસ્તિઓને
કંપાવનારા તે રાક્ષસના તે સંકુલ શબ્દને સાંભળી તમારા યોદ્ધાઓને અ-
તિ દાશુ ભય થયું. અલાયુધ સાથે આસકત થએલા મહાબલવાન ભીમ-
સેનના પુત્ર ઘટોત્કચને જોઈ મહાબાહુ કંઈ પંચાલ યોદ્ધાપ્રત્યે દોડ્યો અને
દૃઢ પૂર્ણ વિસ્તારથી નામેલા નમેલ પર્વવાળા દશ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને
શિખંડીને બેઠા, પછી નારાય બાણોએ કરી યુધામન્યુ, ઉત્તમૌજ અને મ-
હારથિ સાત્યકિને કંપાવવા લાગ્યો. હે જનાધિપ, યુદ્ધમાં ઉત્તર દક્ષિણ બા-
ણોને ફેંકતા તે યોદ્ધાઓનાં ધનુષ્ પશુ મંડલાકાર દેખાતાં હતાં. તેઓને
પ્રત્યંચા શબ્દ, તલ શબ્દ અને રથ નેમિનો શબ્દ જેવી રીતે વર્ષાકાલમાં
મેઘનો શબ્દ થાય તેવી રીતે રાત્રિનિષે સંકુલ થતો હતો. હે રાજન, તે
સંગ્રામરૂપિ મેઘ પ્રત્યંચા શબ્દ અને નેમિશબ્દરૂપિ ગર્જનાવળો, ધનુષ્રૂપિ
વિજળીમંડળ અને કેતુરૂપિ શિખરવાળો ને બાણવૃષ્ટિરૂપિ આકુલવૃષ્ટિવાળો
થયો હતો. હે નરેન્દ્ર, તે અદ્ભૂત શ્રુતિને પર્વતનીપેઠે કંપરહિત મોટા પર્વ-
તની સમાન બળવાળો શત્રુસમૂહને પીડનારો સૂર્યપુત્ર કર્ણ રણભૂમિવિષે ના-
શ પમાડતો હતો. ત્યારપછી જેની સગાનુ પ્તીજ બાણ નથી એવા વજ્ર-
પાત સરખા સુધૃણુવડે વિચિત્ર પુષ્પવાળા તીક્ષ્ણ બાણોએકરી યુદ્ધમાં ત-
મારા પુત્રના હિતમાં પ્રિતિવાળો મહાત્મા સૂર્યપુત્ર કર્ણ શત્રુઓને હણતો
હતો. થોડીવારમાં સૂર્યપુત્ર કર્ણ કરેલા કેટલાક છિન્નભિન્ન ધ્વજવાળા, કેટ-
લાક બાણોવડે પીડિત ને બેઠ પામેલ દેહવાળા, કેટલાક સારથિરહિત અને
કેટલાક ઘોડાઓરહિત થયા. પછી યુદ્ધમાં સુખ ન પામતા એવા તેઓ યુ-
ધિષ્ઠિરનાં સૈન્યપ્રત્યે ગયા. તેઓને બંગાણ પામેલા ને વિમુખ કરેલા જોઈ
ઘટોત્કચે અતિક્રોધ કર્યો ને સુવર્ણ રત્નવડે વિચિત્ર ઉત્તમ રથપ્રત્યે બેસી સિં-
હનીપેઠે નાદ કર્યો તથા સૂર્યપુત્ર કર્ણ સમીપ જઈ વજ્રસરખા બાણવડે નિ-

ધવા લાગ્યો. તે બેઉ કાર્ણી, નારાય, શિલીમુખ, નાલ્ક, દંડાસન, વત્સદં-
ત, વરાહકર્ણ, વિપાઠ, શૃંગ ને ક્ષુરપ્રનામના અસ્ત્રોની વૃષ્ટિએ આકાશને
શબ્દયુક્ત કરતા હતા. યુદ્ધમાં તેઓની બાણધારાઓવડે યુક્ત એવું અંત-
રિક્ષ, વક્ર જતાં સુવર્ણ પુખ્તવડે ઉજવળ કાંતિવૃણી બાણપંક્તિઓવડે જે
રીતે વિચિત્ર પુખ્તવાળી ધનવડે શોભે તે રીતે શોભતું હતું, ન્યારેનિરૂપ-
મ સામર્થ્યવાળા મળેલા તે બેઉ પરસ્પર ઉત્તમ અસ્ત્રોએ પ્રહાર કરતા હતા
ત્યારે તે યુદ્ધમાં કોઈપણ માણસ તે બેના મધ્યમાં એકને પણ વિશેષ દેખતો
ન હતો. જેવી રીતે આકાશવિષે રાહુ અને સૂર્યનું અતિમત્ત યુદ્ધ થાય તે-
વી રીતે તે સૂર્યપુત્ર કર્ણ અને ભીમસેનપુત્ર ઘટોત્કચનું અત્યંત વિચિત્ર
અતુલ્ય રૂપવાળું શસ્ત્રોના પાતવડે બચંકર અતિ સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું. સં-
જય કહે છે—હે નૃપ, ન્યારે કર્ણ ઘટોત્કચથી તેના વિશેષ કરતાં વધ્યો
નહિ ત્યારે અસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે ઉગ્રઅસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું
ને તે અસ્ત્રેકરી તે સક્ષસના ઘોડા ને સારથિસહિત રથને હણ્યો, પછી ર-
થ રહિત હિડિંબાનો પુત્ર જલદી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—
હે સંજય, તે માયાયુદ્ધ કરનારો રાક્ષસ જલદી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો ત્યા-
રે મારા યોદ્ધાઓએ શું જાણ્યું અને શું કર્યું તે મને કહે. સંજય કહે
છે—રાક્ષસેંદ્રને અંતર્ધ્યાન પામેલો જેઈ સર્વ કુરુઓ સોર કરવા લાગ્યા કે
માયાયુદ્ધ કરનારો ન દેખાતો એવો આ રાક્ષસ કર્ણને કેમ નથી મારતો ?
તે સમયે શિઘ્રગતિવાળા અને વિચિત્ર બાણોવડે યુદ્ધ કરનારા કર્ણ બાણો-
ના સમૂહોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકી દેખી, તોપણ ત્યાં બાણોવડે અંધકા-
રરૂપ આકાશ થવાથી કોઈ પ્રાણી પડ્યો નહિ. સ્ત્રીઘ્રતાથી સુતપુત્ર કર્ણે
હાથના અગ્રભાગવડે બાણોને ચૂકણ કરતો સાંધતો અને રૂપશ કરતો દે-
ખાતો ન હતો. ફક્ત બાણોવડે સર્વ અંતરિક્ષને ઢાંકતો એવો દેખાતો હ-
તો. ત્યારપછી અમે અંતરિક્ષવિષે દારણ ધોર બચંકર રાતાં વાદળસુરખા
પ્રાકાશવાળી અંતઃકૃત રાક્ષસે કરેલી માયાને જે પ્રમાણે ઉગ્રઅગ્નિની જ્વા-
લાને જોઈએ તે પ્રમાણે જોઈ. હૈ કૌરવેંદ્ર, પછીથી તે માયાવિષે વિ-
જ્ઞાનીઓ, બળતાં ઊંઘાડીઆંઓ અને હજારો વાગતાં નગારાંઓના અતિ-
ધોર શબ્દ પ્રકટ થયા. તે પછી સુવર્ણ પુખ્તવાળા બાણ, શક્તિ, ઋષ્ટિ,
પ્રાસ, મુસલ, આયુધો, પરશ્વધ, તેલેકરી સ્વચ્છ કરેલા અને પ્રદીપ્ત અગ્રભા-
ગવાળા ખડ્ગ, તોમર ને પદ્ધિશો પજ્જા તથા પ્રકાશવાળા પરિધ, લોહબદ્ધ

ગદાઓ, વિચિત્ર ને તીક્ષ્ણ ધારવાળા શૂલ, હેમપટ્ટવડે, યુક્ત એવી મોટી ગદાઓ ને ક્ષતધીઓ ચોતરફથી પ્રકટ થઈ. તે ઠેકાણે હજારો મોટી શિલાઓ પડી રમને અશનિસહિત વજ્રો પડ્યા. તેમ અનેક કુરવાળાં અસિ-સમાન કાંતિવાળાં ચક્ર પ્રકટ થયાં. તે શક્તિ, પાપાણુ, પરશ્વધ, પ્રાસ, અસિ, વજ્ર, અશનિ ને મુદ્ગરોની પડતી પ્રકાશવાળી મોટી વૃદ્ધિને કણુ આ-ણોના સમૂહવડે મટાડવા સમર્થ ન થયો. બાણોવડે હણેલા અને પડતા ઘોડાઓનો, વજ્રોવડે હણેલા પડતા હાથિઓનો તથા શિલાઓવડે હણેલા પડતા મહારથિઓનો મોટો શબ્દ થતો હતો, ધટાકચે અતિ ભયંકર જૂદા જૂદા પ્રકારના શબ્દો પાડવાવડે ચોતરફથી હણેલું પીડિતરૂપવાળું તે દુર્યોધનનું સૈન્ય ચોતરફ ભમતું હાહાકારવાળું ખિન્નરૂપવાળું અને નાશ પામ-તું દેખાયું. તે સમયે પણ આર્યના ભાવથી પુરૂષોમાં શૂર એવા તે યોદ્ધાઓ વિમુખ ન થયા. તે રાક્ષસની ભયંકર રૂપવાળી અતિધોર મહાશસ્ત્રમય એવી પડતી વૃદ્ધિને અને નાશ પામતા સૈન્યના સમૂહોને જોઈ તમારા પુ-ત્રોપ્રત્યે ધણું ભય પેડું. હે નરેન્દ્ર, અસિસરખી દીપ્ત જીહ્વાવાળી, અતિ ભયંકર શબ્દવાળી, હજારો બોલતી શાહુડીઓને અને શબ્દ કરતા રાક્ષસો-ના સમૂહોને પણ જોઈ યોદ્ધાઓ વ્યથા યુક્ત થયા. દીપ્ત જીહ્વા અને અ-સિ સરખી તીક્ષ્ણ દાઢવાળા ખીહામણુ પર્વતસરખી કાયાવાળા શક્તિયુક્ત હાથવાળા આકાશમાં રહેલાને રાક્ષસો જેવી રીતે મેધ વૃદ્ધિ કરે તેવી રી-તે ઉચ્ચવૃદ્ધિ કરતા હતા. તેઓએ શર, શક્તિ, શૂલ, ઉચ્ચગદાઓ, દીપ્ત બો-ગળ, વજ્ર, પિનાક, અશનિના પ્રહાર, શતધ્વિ તથા ચક્રોવડે પ્રહાર કરેલા અને નાશ પમાડેલા તે યોદ્ધાઓ પડતા હતા. શૂલ્લુ લુચ્ચડી અસ્તમય ને સ્થૂલ દૃઢ લોહપટ્ટોવડે બાંધેલી શતધ્વી તે રાક્ષસો તમારા પુત્રનાં સૈન્યપ્રત્યે નાખતા હતા, તેથી ભયંકર મોહ પ્રગટ થયો. તે સમયે હણેલા મસ્તકો-વડે જેઓનાં આંતરડાં વિખંડાયેલાં છે એવા ભાગી ગએલ અંગવાળા શૂ-રાઓ સુઈ જતા હતા. શિલાઓવડે ઘોડાઓ છિન્ન થયા. હસ્તિઓ પણ ભક્ષ થયા અને રથો ચુર્ણ થઈ ગયા. એવી રીતે મોટી શસ્ત્રવૃદ્ધિને કરતા ધોરરૂપવાળા જે રાક્ષસો ધટાકચે ઉત્પન્ન કર્યા તેઓ તે વખતે અચના કરનારને અને ભય પામેલાને પણ મૂકતા ન હતા. બ્યારે કુ-શ્વીર પુરુષોનો જેમાં નાશ છે એવો ધોર કાળે કરેલો ક્ષત્રિયોનો તે અભાવ થતો હતો ત્યારે ખાયલ થયેલા તે સર્વ કૌરવો આ સૈન્ય

નથી માટે હે કૌરવો ભાગો, કેમકે પાંડવો માટે ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ આ-
પણને હણે છે; એમ બૂમ પાડતાર્યક્ષ જલદી ભાગતા હતા. તેવી રીતે
તે યુદ્ધમાં ભ્રમ થતા તે ભારત યોદ્ધાઓને સૂતપુત્ર કર્ણે ખેટરૂપ થયો.
જ્યારે તે સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, સૈન્ય બંગાણું પામેલું હતું ને નાશ પા-
મતું હતું તથા સૈન્યોનો વિભાગકાશિત ન હતો ત્યારે કૌરવો અને શત્રુઓ
જણાતા ન હતા. જ્યારે મર્યાદરહિત ધોરરૂપવાળું સૈન્ય નાસતું હતું ત્યારે
સર્વ દિશાઓને શૂન્ય દેખતા હતા, ને હે રાજન, તે બાણવૃદ્ધિને છાતિ-
વડે ગ્રહણ કરતા એવા તો એક કર્ણને તે સમયે જોતા હતા, તે પછી
રાક્ષસની દિવ્ય માયાને લજ્જાયુક્ત કરતા એવા કર્ણે બાણોબ્રૂડે અંતરિક્ષને
ઢાંકી દીધું. તે વખતે દુષ્કર આર્યકર્મને કરતો એવો સૂતપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં
મોહ પામતો ન હતો. હે રાજન, તે પછી બધા પામેલા સર્વ સૈંધવ અ-
ને બલિહક યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં રાક્ષસના વિજયને જોતા એવા કર્ણના અસ-
ખોધને વખાણતા હતા. તે રાક્ષસે નીખેલી ચક્રયુક્ત શતધીએ કર્ણના ચાર
ઘોડાઓને સાથેજ નાશ પમાડ્યા ને તેઓ પ્રાણરહિત તથા દાંત, નેત્ર અને
જીભા જેની ગએલી છે એવી ગોઠણોવડે પૃથ્વીપ્રલ્લે પડ્યા. તે સમયે
હજોલા ઘોડાવાળા રથમાંથી ઉતરી કૌરવોનો નાશ થવાથી તથા માયાવડે
દિવ્યઅશ્વ નાશ પામવાથી વ્યાકુળ મનવાળો કર્ણ ઉચિત વખતને વિચા-
રતો એવો મોહ પામતોજ ન હતો. પછી સર્વ કૌરવો ધોરરૂપવાળી મા-
યાને જોઈ કર્ણને કેહેવા લાગ્યા કે, હે કર્ણ, શક્તિવડે જલદી આજે રા-
ક્ષસને હણ; કારણ કે આ ધૃતશાસ્ત્રના યોદ્ધા કૌરવો નાશ પામે છે તે બી-
મસેન તથા કુંતિપુત્ર અર્જુન આપણને શું કરશે માટે અર્ધરાત્રિ વખતે,
તપતા આ પાપી રાક્ષસને હણ. કેમકે જે માણસ ધોરરૂપવાળા સંઘામથી
અમને મુક્ત કરે તે સૈન્યસહિત કુંતિપુત્રાને અને અમને પણ યુદ્ધ કરાવી
શકે. માટે હે કર્ણ, ઈંદ્રે આપેલી શક્તિવડે ધોરરૂપવાળા આ રાક્ષસને માર,
જેથી રાત્રિયુદ્ધમાં ઈંદ્રસરખા યોદ્ધાઓસહિત સર્વ કૌરવો નાશ ન પામે.
હે રાજન, અર્ધરાત્રિવિષે રાક્ષસે પ્રહાર કરેલા કર્ણે, ત્રાસ પમાડેલાં સૈન્ય-
ને અને મોટા કૌરવોના શબ્દને સાંભળી શક્તિ કેંકવા માટે બુદ્ધિ કરી,
અને સિંહની પેઠે ક્રોધ પામેલા અમર્ષવાળા રણભૂમિમાં પ્રતિધાતને ન સ-
હેતા એવા કર્ણે તે રાક્ષસનો વધ કરવાની ઈચ્છાવડે સહન ન થાય એવી
ગ્રેહ વૈજયંતી શક્તિને લીધી. હે રાજન, જે આ શક્તિ ધણાં વર્ષ થયાં

રાખી હતી અને યુદ્ધમાં અર્જુનના વધમાટે સત્કાર પામેલી હતી તથા જે શ્રેષ્ઠ શક્તિને શુદ્ધગણસંહિત નિર્માણ કરી ઈંદ્રે સુતપુત્ર કર્ણને આપી હતી તે મૃત્યુની બેનરૂપ યાશવટે યુક્ત દીપ્ત શક્તિને જેવી રીતે અંતકની છ-
વ્હાને તથા બળતાં ઊંખાડીઆંને નાખે તેવી રીતે સૂર્યપુત્ર કર્ણે રાક્ષસ-
પ્રત્યે ફેંકી. હે રાજન્, પારકાની કાયાને, નાશ પમાડનારી હાથમાં રહેલી
પ્રકાશવાળી તે ઉત્તમ શક્તિને જેઈ ભય પામેલો રાક્ષસ વિધ્યાચળતુલ્ય
પ્રમાણુવાળા આત્માને કરી ભાગ્યો. તેમ હે નરેન્દ્ર, કર્ણના બાહુના મ-
ધ્યમાં રહેલી તે શક્તિને જેઈ અંતરિક્ષમાં ભૂત પણ નાદ કરવા લાગ્યાં.
અને હે રાજન્, વાયુ પણ સંકુલ વાવા લાગ્યા તથા શબ્દસંહિત વજ્ર
પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યું. તે વખતે પ્રકાશવાળી તે શક્તિ તે માયાને ભસ્મ કરી
રાક્ષસના દૃઢ-હૃદયને ભેદી રાત્રિવિષે શોભતી એવી ઊંચી ગઈ અને ન-
ક્ષત્રોના મધ્યમાં પ્રવેશ પુરી ગઈ, જૂદા જૂદા પ્રકારના દિવ્યઅસ્ત્ર સમૂહ-
વડે, હસ્તિઓવડે, મનુષ્યોવડે અને રાક્ષસોવડે ભિન્ન વ્યએલા ભયંકરશબ્દ
કરતા તે રાક્ષસને ઈંદ્રની શક્તિએ પ્રિય પ્રાણુને ભજનનાર કર્યો. હે રાજન્,
તે સમયે શક્તિવડે જેનું મર્મસ્થાન ભેદ ખમ્બેલું છે એવો તે મેધ અને
પર્વતસરખો શોભતો હતો. તે પછી જેના પ્રાણ ગએલા છે, જેનું સ્તબ્ધ
શરીર થયું છે. જેની છુંહા ગએલી છે, જેનો દેહ ભિન્ન થયો છે, એવો
ધટોલકય મોટું રૂપ કરી અંતરિક્ષમાંથી પૃથ્વીવિષે પડ્યો. એણે શત્રુઓના
નાશ માટે વિચિત્ર આશ્ચર્યરૂપવાળું બીજું કર્મ કર્યું, તે ભયંકર કર્મવાળો
બીમસેનનો પુત્ર ભયંકર રૂપ કરી પડ્યો, અને હે રાજન્, એવી રીતે
હણેલા એવા પણ તે રાક્ષસે પોતાના દેહેકરી તમારા સૈન્યના એક ભાગને
નાશ કર્યો. પાંડવોનું પ્રિય કરતાં જેના પ્રાણ ગએલા છે એવા પડતા તે
રાક્ષસે અતિપ્રમાણુવાળી જલદી વધતી કાયાવડે તમારી અક્ષોહિણી સે-
નાને તુર્ત નાશ પમાડી. સારપછી સિંહનાદવડે મિશ્ર બેરી, શંખ, મુરજ,
અને આનક નામનાં નવાદિત્ર વાગ્યાં અને માયાને દગ્ધ થયેલી તથા રા-
ક્ષસને હણેલો જેઈ હર્ષ પામેલા કૌરવો નાદ કરવા લાગ્યા. પછી જે પ્ર-
માણુ વૃત્રાસૂરના વધમાં દેવતાઓએ ઈંદ્રને સત્કારયુક્ત કર્યો હતો તે પ્રમાણુ
કુરુઓએ સત્કાર કરેલો કર્ણ તમારા પુત્રના રથપ્રત્યે બેઠેલો ને હર્ષ પણ
પામેલો એવો તે પોતાનાં સૈન્યપ્રત્યે પેઠો.

॥ તતઃકર્ણકુરુભિઃપૂજ્યમાનોયથાશક્રોઽત્રવધૃમરુદ્ધિઃ ॥

॥ અન્વરૂઢસ્તવપુત્રસ્યયાનંદંષ્ટશ્રાપિપ્રાવિશત્ત્વસૈન્યમ્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटो-
त्कचवधे गुर्जरभाषाया मूनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ હૈહિમ્બિનિહતંદૃષ્ટાવિશીર્ણમિવપર્વતંતમ્ ॥

॥ बभूवुःपाण्डवाःसर्वेशोकबाष्पाकुलेक्षणाः ॥

સંજય કહે છે—નાશ પામેલા પર્વતને જેમ જીએ તેમ હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને હણેલો જેઈ સર્વ પાંડવો શોકાશ્રુવડે આકુલ નેત્રવાળા થયા, અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ તે ઘણા આનંદેકરી યુક્ત એવા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને અર્જુનને મળ્યા. તે મહાનાદેકરી રથની રાશને નિયમિત કરી હર્ષયુક્ત એવા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલો વૃક્ષ કંપે તેવી રીતે નૃત્ય કરવા લાગ્યા. તે પાછા ફરીને કુતિપુત્ર અર્જુનને મળી તેને વારંવાર હલાવી રથના સારથિના સ્થાને ગએલા તે બુદ્ધિમાન અચ્યુત ભગવાન વળી ફરીને નાદ કરવા લાગ્યા. હે રાજન, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને હર્ષયુક્ત મનવાળા જાણી નથી અતિપ્રસન્ન મન જેતું એવો હોય તેમ મહાબલવાન અર્જુન બોલ્યો કે, હે મધુસૂદન, હિડિંબાના પુત્રના વધેકરી શોકસ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે ત્યાં આજ તમારે આ અતિહર્ષ છે તે અથોગ્ય છે, અમે તો આ સમયે સૈન્યોને વિશ્રુષ્ટ દેખી અને ઘટોત્કચને હણેલો જેઈ અત્યંત ઉદ્વેગવાળા છીએ માટે હે જનાર્દન, હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચના વધથી આ અસ્પ પણુ હર્ષતું કારણ હશે નહિ, તેથી હે સત્યયુક્ત પુરોમાં ઉત્તમ પૂછેલા તમે આજ મને સત્ય કહો. હે અરિંદમ, જો આ તમારું રહસ્ય ન હોય તો કેહેવાને યોગ્ય છે. હે મધુસૂદન, તમે આજ ધૈર્યના વિશ્વરત્ને કહો. હે જનાર્દન, જેમ સમુદ્રના શોષને અને મેરના ડગવાને જેમ માનુ તેમ આજ આ તમારાં કર્મને હું માનુ છું. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ કહે છે—હે ધનંજય, જલદી મનની અતિ પ્રસન્નતાને કૈનાર ઉત્તમ પ્રાપ્ત થએલા મારા આ અતિહર્ષને સાંભળ. હે મહાદ્યુતે ધનંજય, ઘટોત્કચેકરી એ શક્તિને તજ્ઞવિને યુદ્ધમાં કર્ણને જલદી હણેલોજ સમજ. યુદ્ધમાં કાર્ત્તિકસ્વામિપ્રત્યે જેમ ઉમો રહે તેમ જેના હાથમાં શક્તિ

છે એવા આ કર્ણુની સામે ઉભો રહે એવો આ લોકમાં કયો પુરૂષ છે? બહુ સાચું થયું કે જેનાં કવચ અને કુંડળ ગયાં છે એવો કર્ણુ થયો. બહુ સાચું થયું કે તે સદૃશ એવી એવી શક્તિ ધટાત્કચવિષે ફસાઈ. જો કવચ અને કુંડળસહિત કર્ણુ હોય તો રણભૂમિમાં તે એકલો દેવતાઓસહિત એવા પૂણ્ય ત્રણ લોકને જીતે તથા ઈંદ્રે વા કુબેર કિંવા જલેશ્વર વૈશ્ણવ અથવા યમ પણ રણભૂમિમાં કર્ણુપ્રત્યે સમાગમ પામવા ઉત્સાહ ન પામે. માટે તેવી રીતે યુક્ત એવા નરશ્રેષ્ઠકર્ણુને, ગાંડિવ ધનુષ્ ઉગામી તું અને સુદર્શન ચક્રને જાંચું કરી હું રણભૂમિમાં જીતવા શક્તિમાન નથી. તારા હિત માટે તો ઈંદ્રે માયાવડે હરિ લીધેલા કુંડળવાળો અને કવચરહિત પ-રપુરને જીતનારો આ કર્ણુને કયો, જેથી કર્ણુ કવચને અને નિર્મળ એવાં તે બે કુંડળને ઉતારી ઈંદ્રને આપ્યાં, તેથી તે વૈકર્તન કેહેવાય છે. જે પ્ર-ભાણે કોષ પામેલો સ્વર્પ મંત્રના તેજવડે સ્થિર થએલો બાસે તથા જ્યાલા શમી ગએલો અગ્નિ બાસે તે પ્રભાણે ધ્યાન મને કર્ણુ બાસે છે. હે મહા-બાહો, જ્યારથી બે કુંડળ અને દિવ્ય કવચવડે પદ્મો વાળી મહાત્મા ઈંદ્રે કર્ણુને શક્તિ આપી હતી કે જે આ ધટાત્કચવિષે તેણે ફેંકી તે શક્તિને પામી ધર્મ જેને મુખ્ય છે એવો કર્ણુ સારથી રણભૂમિવિષે તને હણેલો નિરંતર મા-નતો અને સમજતો હતો. હે પુરૂષબ્યાધ, હે અનધ, સત્યવડે સમ ખાગી છું કે આવિરીતે પ્રાપ્ત થએલો પણ કર્ણુ તારા વગર ખીન કોઈએપણ હણી શકાય તેમ નથી. વળી બ્રહ્મણ્ય, સત્યવાદી, તપસ્વી, નિયમિત વ્રતવાળો અને શત્રુઓને-વિષે પણ દયાવાન છે તેથી કર્ણુને વૃષ એમ કહેશે છે; યુદ્ધમાં કુશળ મહાબાહુ જેનું નિરંતર જાંચું ધનુષ્ છે એવો, જેવી રીતે કેસરીસિંહ નાદ કરે તેવી રીતે નાદ કરતો જેમ હાથિ ખીન હાથિઓને મદરહિત કરે તેમ શ્રેષ્ઠ રથિપુરૂષોને મદરહિત કરે છે અને પુરૂષબ્યાધ, જેવી રીતે મધ્યાહનો સૂર્ય જોઈ શકાય નહિ તેવી રીતે રણભૂમિમાં ચોદાઓમાં મુખ્ય એવા તમારા મહાત્મા પુરૂષોએ જોઈ શકાતો નથી, શરદ્ગુહમાં જેવો સૂર્ય હોય તેવો બાણસમૂહરૂપિ હજારો કિરણવાળો છે, જે રીતે વર્ષાકાળમાં વૃષ્ટિમાન મેઘ હોય તે રીતે વારંવાર બાણરૂપિ ધારાઓને નાખનાર અને દિવ્ય અસ્તરૂપિ જલને આપનાર કર્ણુ મેઘરૂપ છે; ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા અને માંસ શોષિતને સ્વવતા એવા દેવતાઓએ પણ આ કર્ણુ જીતી શકાય તેમ નથી. હે પાંડવ કવચ અને કુંડળોવડે હીન તથા ઈંદ્રે આપેલી શક્તિવડે રહિત એવો તે આજ

મનુષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયો. હવે આના વધ માટે એક ઉપાય થાય એમ છે, કે જ્યારે એનું રથચક્ર પૃથ્વીપ્રત્યે પડે ત્યારે હિરવિષે બાવરા એવા એ કર્ણને તું પ્રથમ સંજ્ઞાને વિચારી પોતે ગદ્યસ્થામાં નહિ રહેતાં હજીજે. કેમકે યુદ્ધમાં ઉગામેલા અસ્ત્રનાળા ન જીતી શકાય એવાં કર્ણને એક શૂર એવો વજ્રસંહિત ઈંદ્ર પણ હજી તેમ નથી; તારા હિતમાટે મહાત્મા જરાસંધ, મુહાબાહુ ચેદીદેશનો રાજા શિશુપાલ ને રાક્ષસ એકલવ્ય એ સર્વને મેળ તે તે ઉપાયોવડે એક પછી એક હજીલા છે. એ પછી બીજાઓ હિડિંબા કિમિર ને બક જઓમાં મુખ્ય છે એવા રાક્ષસેદ્રોને હજીલા છે. પરચક્રને નાશ પમાડનાર એવા અલાયુધને તથા ઉગ્ર કર્મવાળા બળવાન ધ્રોતકચને મેળ હજીલા છે.

॥ एकैकशोनिहताःसर्वएतेयोगैस्तैस्तैस्त्वद्धितार्थमयैव ॥

॥ अथापरोनिहताराक्षसेन्द्राहिडिम्बकिमीरबकंप्रधानाः ॥

॥ अलायुधःपरचक्रावमर्दीघटोत्कचश्चोग्रकर्मातरस्वी ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे षटो-
त्कचवधे श्रीकृष्णहर्षे गुर्जरभाषाया मशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

अर्जुन उवाच ॥ कथमस्मद्धितार्थतेकैश्चयोगैर्जनार्दन ॥

॥ जरासन्धप्रभृतयोघातिताःप्रथिवीश्वराः ॥

અર્જુન પૂછે છે—હે જનાર્દન કૃષ્ણ, કેવી રીતે આમારા હિતમાટે, ક્યા ક્યા ઉપાયોવડે જરાસંધ આદિ રાજાઓને હણ્યા. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ જો પૂર્વે મહાબળવાન જરાસંધ, ચેદિરાજ, શિશુપાલ અને રાક્ષસ એકલવ્યને ન હણ્યા હોત તો હમણાં બચકર યાત અને દુર્યોધન રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેઓને અવશ્ય માગત ને આપણાવિષે નિરંતર દેખવાળા તેઓ દોરવોનોજ આશ્રય કરત, દેવતાઓનીપેટે તે મહાધનુર્ધારિ અસ્ત્રકુશળ દૃઢ યુદ્ધ કરન્નર શરાઓ સધળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાને સાચવત, સૂત-પુત્ર જરાસંધ, ચેદિરાજ, શિશુપાલ ને નિષાદ, એકલવ્ય દુર્યોધનનો આશ્રય કરી આ પૃથ્વીને જીતે તેમ હતા. હે ધનંજય, જે ઉપાયોવડે તેઓને મેં હણ્યા તે પણ સાંભળ-યુક્તિઓ વગર તેઓ યુદ્ધમાં દેવતાઓએ પણ

જીતી શકાય તેમ ન હતો. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, તેઓમાંનો એક એક જૂદો જૂદો સંગ્રામવિષે લોકપાળોએ રક્ષા કરેલી સઘળી દેવતાઓની સેના-સાથે યુદ્ધ કરે તેમ હતો. બળભરે તિરસ્કાર કરેલા રોપ પામેલા જરાસંધે અમારા વધ માટે સર્વનો મ્હાત કરનારી અશ્વિસમાન કાંતિવાળી આકાશના શિખાડા કરતી હોય તેમ રહેલી ગદાને ફેંકી; તે સમીપ આવતી જોઈ ને પ્રમાણે ઈંદ્રે નાખેલું વજ્ર દેખાય તે પ્રમાણે દેખાઈ; સમીપ આવતી તે ગદાને જોઈ બળભરે તેના નાશ માટે સ્થૂણાકર્ણ નામના બાણને ફેંક્યું. અશ્વના વેગેકરી હણેલી તે ગદા જેવી રીતે પૃથ્વીને ચીરતી હોય અને પવંતોને કંપાવતી હોય તેવી રીતે વૃથ્વીવિષે પડી. તે સમયે ધોર અતિપરાક્રમવાળી જરા નામની રાક્ષસી હતી તે, ઉત્પન્ન થએલા શત્રુઓને દમનારા જરાસંધને સાંધતી હતી અને એ માતાઓથી જૂદા જૂદા અર્ધ દેહવાળો જરાનામની રાક્ષસીએ સાંધ્યો તેથી જરાસંધ ધિયો. હે કુંતિપુત્ર, તે સ્થૂણાકર્ણ અસ્ત્રેકરી ભૂમિ પ્રત્યે રહેલી સૂત અને બાંધવસહિત તે રાક્ષસીને ગદા સાથે હણી અને હે ધનંજય, તારા જેવાં ગદાસહિત રાક્ષસી સહિત થએલા જરાસંધને મહા-યુદ્ધમાં બીમસેને હણ્યો. હે નરોત્તમ, જે ગદા જેના હાથમાં છે એવો પ્રતાપવાન જરાસંધ હતો તે સ્થૂળભૂમિવિષે તેને હણવા ઈંદ્રસહિત એવા પણુ દેવતાઓ શક્તિમાન થાતે નહો. તારા હિત માટે કપરેકરી દ્રોણાચાર્યવડે આચાર્યપણુ કરી સહપરાક્રમત્રાણાં એકલવ્ય ભિક્ષુને અંગુઠારહિત કર્યો. તે જોણે અંગુલિત્રાણુ બાંધેલું છે એવો દૃઢ પરાક્રમવાળો અતિ માનવાન વનમાં ફરનારો ભિક્ષુ બીજા રામ હોય તેમ શોભતો હતો. હે કુંતિપુત્ર, બ્યારે અંગુઠાસહિત એવા એકલવ્યને યુદ્ધમાં ક્યારે પણુ જીતવા માટે રાક્ષસ અને ઊરગસહિત દેવદાનવ પણુ સમર્થ નથી ત્યારે રાત્રિ દિવસ અશ્વ ફેંકતો કુશળ દૃઢ મુઠીવાળો તે, મનુષ્ય માત્રે તે શું જોઈ શકાય? તારા હિતમાટે મેં સંગ્રામના અગ્રભાગમાં તેને હણ્યો ને તારી પ્રત્યક્ષ પરાક્રમિ ચેદિરાજ શિશુપાળને માર્યો, તે કર્ણ પણુ સંગ્રામમાં સર્વ સુર અને અસુરોએ જીતી શકાય તેવો નથી, તેના વધ માટે અને બીજા દેવતાઓના દ્રેષિઓના વધ માટે તથા લોકોના હિતની ઈચ્છાવડે હે નરવ્યાધ્ર, તું જેનો સહાય છે એવો હું ઉત્પન્ન થયો છું. રાવણસમાન બળવાળા તથા વેદ અને યજ્ઞનો વિનાશ કરનારા હિડિંબ, બક અને કિર્મીર રાક્ષસોને બીમસેનવડે નાશ પમાડ્યા, તેમજ માયાવિ અજ્ઞાયુધને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોતકચવડે હણ્યો અને

હિડિંઆના પુત્ર ધટોત્કચને કહ્યું ઉપાયવડે શક્તિએકરી હણ્યો; જો મહા-
યુદ્ધમાં એને કહ્યું શક્તિવડે ન હણ્યત તો બીમસેનની પુત્ર ધટોત્કચને મારે
મારવો પડત. મેં જે પૂર્વે ન હણ્યો એ તારા પ્રિયની ઈચ્છાવડે, એ આ-
છણ્ય અને યજ્ઞેનો દેવી, ધર્મનો લોપ કરનાર અને પાંપાતમાં રાક્ષસ હતો
તે માટે એને નાશ પમાડ્યો. હે અનધ; ઈંદ્રે આપેલી શક્તિને પણ મેંજ
ઉપાયેકરી વ્યર્થ કરી, કેમકે હે પાંડવ, જે ધર્મનો લોપ કરનારા છે તેઓ
મારે વધ કરવા યોગ્ય છે. ધર્મના સ્થાપન માટે તો અમારી ન્મશરહિત
પ્રતિજ્ઞા છે તે તને સત્યેકરી સમ આઈ કહું છું કે જ્યાં વેદ, સત્ય, દમ, પવિ-
ત્રતા, ધર્મ, લજ્જા, લક્ષ્મી, ધૃતિ અને ક્ષમા છે ત્યાં હું કીડા કરું છું માટે
તારે વૈકર્તન એવા કર્ણપ્રત્યે ખેદ ન કરવો અને તને ઉપાય અતાવું છું કે
જેણેકરી તું તેને સહન કરીશ ને વૃકોદર એવો બીમસેન પણ રણભૂમિવિષે
દુર્યોધનને હણ્યો. હે પાંડવ, તેના પણ વધના ઉપાયને તને કહીશ, આ
શત્રુઓની સેનાપ્રત્યે સંકુલ શબ્દ વૃદ્ધિ પામે છે. તારા સૈન્યો દશદિશાઓ-
પ્રત્યે દોડે છે, કેમકે જેને નિશાન પ્રાપ્ત થએલું છે, એવા કોરવો તારી સે-
નાને હણે છે અને આ પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય ત-
મારાં સૈન્યને દહે છે.

॥ વિદ્રવન્તિચસૈન્યાનિત્વકીયાનિન્દિશાદશે ॥

॥ લબ્ધલક્ષ્યાહિકૌરવ્યાવિધમ્નિચમુંતવં ॥

॥ દહત્યેષચવઃસૈન્યંદ્રોણઃપ્રહરતાંવરં ॥

इति श्रीमहाभारते द्राणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्ण-
वाक्ये गुर्जरभाषाया मेकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ एकवीरवधेमोघाशक्तिःसूताह्मजेयदा ॥

॥ कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्यसतांपार्थेनमुक्तवान् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—જ્યારે સૂતપુત્ર કર્ણવિષે એક શૂર પુરૂષના વધવિ-
ષે સદ્રજ એવી શક્તિ હતી ત્યારે સર્વને તણ તેણે તે શક્તિને કુતિપુત્ર
અર્જુનવિષે શા માટે ન મૂકી? કેમકે તેના હણ્યાવાથી સર્વ પાંડવ અને

સંજય યોદ્ધાઓ હણેલા થીત. એક શરના વધથી શા માટે યુદ્ધમાં જય ન કર્યો? વળી બોલાવેલો હું પાછો ન. વળું એવી રીતે તેનું મહાવ્રત હતું. વારતે જ્યારે મૂતપુત્ર કર્ણ પોતે તે અર્જુનને શોધવા યોગ્ય હતો ત્યારે બે રથવડે યુદ્ધ કરનાર અર્જુનને બચાવી ઈંદ્રે આપેલી શક્તિવડે કર્ણે કે-મ. માર્યો નહિ તે હે સંજય મન કહે. નિશ્ચે યુદ્ધ અને સહાયરહિત મારા પુત્રને શત્રુઓએ છેતર્યો હશે, ત્યારે તે પાપી કરી રીતે શત્રુઓને છો-તે? કેમકે એના જ્યન્ત આશ્રયરૂપ જે પરમશક્તિ હતી તે શક્તિ તો વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે ધટોત્કચવિષે વ્યર્થ કરાવી અને જેની રીતે હું ઠાપુરપના હાથમાં રહેલા કુલને અતિ બળવાન પુરૂષે લેવાય તેવી રીતે સફળ એવી તે શક્તિ ધટોત્કચ વિષે વ્યર્થ થઇ માટે જે પ્રમાણે વરાહ કૂતરાના યુદ્ધથી તે એનો નાશ થાય અને કૂતરાના ભક્ષકને લાભ થાય તે પ્રમાણે વિદ્વાન, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને, અને કર્ણ અને હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચનો લાભ થયો. એમ માનું છું. જે ધટોત્કચ કર્ણને મારે તે તે પાંડવોને પરમ લાભ થાય અને જે કર્ણ તેને હણે તો પાણી શક્તિના ના-શથી કાર્ય સિદ્ધ થાય. એ રીતે યુદ્ધિવડે જિયારી યુદ્ધિમાન પાંડવોના પ્રિય અને હિતને કરનાર એવા વસુદેવના પુત્ર મહાત્મા કૃષ્ણે યુદ્ધમાં કર્ણવડે ધટોત્કચને નાશ પમાડ્યો. સંજય કહે છે—હે રાજન, અર્જુનને શક્તિવ-ડે હણવાની કર્ણની ઈચ્છાને જાણી મહાયુધિમાન મધુદૈત્યને જણનારા જ-નાર્દન શ્રીકૃષ્ણે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે રાણસેશ્વર મહાબળવાન ધટોત્કચને જે રથેકરી યુદ્ધ કરનારા કર્ણ વિષે લગાડ્યો. હે કુરુહલ, જે મહારથિ ક-ર્ણથી કુતિપુત્ર અર્જુનની કૃષ્ણ રક્ષા ન કરત તો તે વખતેજ આપણે સિદ્ધ કાર્યવાળા થત. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, યુદ્ધમાં યોગિના ઈશ્વર પ્રભુ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ વગર ઘોડા ધ્વજ અને રથસહિત અર્જુન પૃથ્વી વિષે પડે? ન પડે-હે પાર્થિવ, ધણાઓએ તેને ઉપાયોવડે રક્ષા કરેલો અને કૃષ્ણે પાળેલો તે અર્જુન સન્મુખ રહ્યો શત્રુઓને છોતેજ. જે રીતે વજ્ર ધક્કેને હણે તે રીતે શક્તિ જલદી કુતિપુત્ર અર્જુનને હણે તે માટે તો તે કૃષ્ણ, વિશેષ સફળ શક્તિ થકી અર્જુનની રક્ષા રરતા હતા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત સંજય. મારો પુત્ર વિરોધી ખરાબ વિચારવાળો અને આત્માને પડિત માનનાર છે કે જેનો આ જયપ્રત્યે શત્રુના વધનો ઉપાય નહ થયો. હે સંજય, સર્વ શ-સ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ મહાયુદ્ધિમાન તે કર્ણે સફળ શક્તિને ધનંજય

અર્જુન વિષે કેમ ફેંકી નાહ ? હે મહામુદ્ધિવાળા સંજય, તારો પણ એ અન્યાય થયો કે જે તે એ અર્થને જાણ્યો નહિ સંજય કહે છે કે દુ-યોધનની, શકુનીની, મારી અને દુઃશાસનની નિરંતર રાત્રિ રાત્રિ વિષે એ-જ માગણી હતી કે હે કર્ણ, કાલે સર્વ સૈનિકોની તથા ધનંજય અર્જુનનો નાશ કર, પછી દાસની પેઠે પાંડવ અને પાંચાલ યોદ્ધાને આપણે ભોગવશું અથવા કુતિપુત્ર અર્જુનના હણવાથી જે વૃષ્ણ ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ પાંડ-વોમાંથી એકને પણ રાજ્યવિષે સ્થાપે તો તેને હણ્યા; કેમકે કૃષ્ણ પાંડ-વોનું મૂળ છે. જેમ યડ હોય તેમ કુતિપુત્ર અર્જુન ઉત્પન્ન થયો છે, જેમ શાખાઓ હોય તેમ બીજા કુતિપુત્રો છે અને પંચાલ-યોદ્ધાઓ પત્ર-રૂપ છે, તેમ કૃષ્ણ જેના આશ્રય બળ અને નાથ છે એવા પાંડવો છે તે-થી જેવી રીતે નક્ષત્રોના પરમ આશ્રયરૂપ ચંદ્રમા છે, તેવી રીતે એ પાંડવોના પરમ આશ્રયરૂપ કૃષ્ણ છે; માટે હે સૂતપુત્ર, પાન શાખા અને યડને તથા સર્વદ્રુ સર્વ ઠેકાણે પાંડવોના મૂળરૂપ એવી કૃષ્ણ છે એમ સમજ હે રાજન, જે કર્ણ યાદવના પુત્ર કૃષ્ણને હણે તો સઘળી પૃથ્વી તેના વશમાં રહે એમાં સંશય નથી. હે નરેન્દ્ર, જે યદુક્ષત્ર અને પાંડવોને આનંદ ઉપજાવનાર મ-હાત્મા શ્રીકૃષ્ણ હણેલ એવા પૃથ્વી વિષે શયન કરે તો નિચે પર્વત સમુદ્ર ને વનસહિત પૃથ્વી તારી આધિનતાને પામે. દેવતાઓના ઈશ્વર અપ્રમેય ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણના જગતાં એવી રીતે તે યુદ્ધિ તો કરી પણ યુદ્ધ-ના સમયમાં મોહ પામી અર્જુનની, રાધાપુત્ર કર્ણથી કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણ-સદા રક્ષા કરતા હતા, જેથી એને રણભૂમિમાં કર્ણ પાસે રહેવા દેવા ઈચ્છતા નહ-તા. વળી હે પ્રભો ધૃતરાષ્ટ્ર, તે સદૃશ શક્તિને કેવી રીતે નિષ્ક્રમ કરે એવા હેતુથી અચ્યુત ભગવાન બીજા મહારથિઓને કર્ણસમીપ રાખતા હતા. હે રાજન, એવી રીતે કર્ણથી મોટા મનવાળા જે કૃષ્ણ કુતિપુત્ર અર્જુનની રક્ષા કરે છે તે પુરષોત્તમ આત્માને કેમ ન સાંચવે? હું વિચાર કરી બેઠો છું તો ત્રણ લોકમાં તેવો પુરૂષ નથી કે જે શત્રુઓને દમનાર ચક્ર જેનું આયુદ્ધ છે એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણને જીતે. સંજય કહે છે—તે સમયે મહા-બાહુ શ્રીકૃષ્ણને રથશાદૈલ મહારથિ સહ પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ કહ્યું કે, કર્ણનો અર્જુન વિષે શક્તિ નાખવી એ નિશ્ચય હતો, તેમ કર્ણપાસે ઘણા પરાક્રમવાળી શક્તિ હતી તે શામાટે સૂતપુત્ર કર્ણે દ્વાદશ્ય અર્જુનવિષે ન ફેંકી? વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ કહે છે કે દુઃશાસન કર્ણ અને સિધુદેશના રા-

જા જ્યદ્રથસહિત શક્તિ, એ નિરંતર વિચાર કરતા હતા અને દુર્યોધન જેમાં અગ્રેસર છે એવા તે કહેતા હતા કે હે મહાધનુર્ધારિ, અલંકૃત પરા-ક્રમવાળા કર્ણ, હે છંતનારાઓમાં ઉન્નત કર્ણ, તારે રણભૂમિવિષે કુતિપુત્ર ધનંજય વગર આ શક્તિને પીઞ્નવિષે ફેંકવી નહિ; કારણ કે જે પ્રમાણે ઈન્દ્ર દેવતાઓમાં અતિ યશવાળો છે તે પ્રમાણે તેઓમાં તે અતિયશવાળો છે. જેમ અગ્નિરહિત દેવતાઓ થાય તેમ કુતિપુત્ર અર્જુનના હણવાથી પાંડવો સંજય યોદ્ધાઓસહિત આત્મારહિત થશે. હે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ એ રીતે કર્ણ પ્રવિષ્ઠા કરી છે અને નિરંતર કર્ણના -હૃદયવિષે ગાંડિવ ધનુર્વાળા અર્જુનનો વધ રહ્યો છે. વાસ્તે હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં ઉત્તમ, હુંજ રાધાપુત્ર કર્ણને મોહિત કરું છું તેથી તેણે એત વાહનવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુન વિષે શક્તિ ફેંકી નહિ. હે યોદ્ધાઓમાં ઉત્તમ, તે શક્તિ અર્જુનના મૃત્યુરૂપ છે એવી રીતે નિરંતર વિચાર કરતો એવો હું તેને નિદ્રા નથી અને મનથી હર્ષ નથી. હે શિનિપુંગવ, આજ તે શક્તિને ઘટોત્કચ-વિષે વ્યથિત કરેલી જેઈ ધનંજય અર્જુનને મૃત્યુનાં મુખમાંથી મુક્ત થએલો જેઉ છું. જે પ્રમાણે યુદ્ધમાં મારે અર્જુન રક્ષા કરવા યોગ્ય છે તે પ્રમાણે પિતા, માતા, તમે ભાઈઓ અને પ્રાણુ, પણુ રક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. હે સાત્યત સાત્યકિ, ત્રૈલોક્યનાં રાજ્યથી જે કાંઈ પણ પીઞ્નું અતિ દુર્લભ હોય તેને પણ કુતિપુત્ર ધનંજયવિના હું ન ઈચ્છું, એ માટે હે યુધુધાન, મર્યા પછી પીછા આવેલાને જેમ જેઈએ તેમ કુતિપુત્ર અર્જુનને જેઈ આજ મને ઘણામાં ઘણું હર્ષ થયો અને એ માટે યુદ્ધમાં રક્ષસને મેં કર્ણ નારક મોકલ્યો; કારણ કે યુદ્ધમાં રાત્રિવિષે કર્ણને પીડવા પીઞ્ને સમર્થ નહોતો. સંજય કહે છે—તે સમયે ધનંજયના હિત-વિષે યુક્ત તથા તેના પ્રિયમાં નિરંતર પ્રીતિવાળા દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ એવી રીતે સાત્યકિને કહ્યું.

॥ इति सांत्विकये प्राह तदा देवकिनन्दनः ॥

॥ धनंजयहिते युक्तस्तत्प्रिये स तंतरतः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्ण-

वाक्ये गुर्जरभाषायां द्वचशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

ધૃતરાષ્ટ્રુવાચ ॥ કર્ણદુર્યોધનપ્રાણનાશકુનેઃસૌભ્રુક્ષ્યચ ॥

॥ અપનીતમહત્તાતતત્ત્વચૈવવિશેષતઃ ॥

■ ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાત, કર્ણ અને દુર્યોધન આદિનો, સુબલાપુત્ર શકુનિનો તથા વિશેષકરી તારો મોટો અન્યાય છે. જ્યારે નિરંતર રણભૂમિવિષે ઇદ્રસહિત એવા દેવતાઓએ પણ ન નિવારણ એવી અસક્ષ અને હણુનારી તે શક્તિને જાણો છો ત્યારે હે સંજય, યુદ્ધ પ્રવર્ત્યુ ત્યારે પ્રથમ શામાટે કર્ણ દેવકીપુત્ર કૃષ્ણવિષે અથવા અર્જુનવિષે તેને ન ફેંકી. સંજય કહે છે—હે કુરુકુળ શ્રેષ્ઠ વિશાંપતે, સંગ્રામથી નિવૃત્ત થએલી અમારા સર્વનો નિરંતર રાત્રિવિષે આ વિચાર થતો કે હે કર્ણ, હે કર્ણ, કાલે પ્રાતઃકાલમાં આ શક્તિ કેશવ ભગવાનવિષે અથવા અર્જુનવિષે નાખવી પણ પાછીથી હે રાજન, પ્રાતઃકાલવિષે કર્ણની અને પીંગ્ગ યોદ્ધાઓની તે યુદ્ધ ફરીને દેવતાઓએ નાશ કરતી હતી. હું તો દૈવનેજ પરમ માનુ છું કે હાથમાં રહેલી શક્તિવડે કર્ણ રણભૂમિવિષે કુતિપુત્ર અર્જુનને અથવા દેવકી પુત્ર કૃષ્ણને માર્યા નહિ. તેના હાથમાં રહેલી શક્તિ જેવી કાળરાત્રિ હોય તેવી ઉદય પામેલી હતી. પણ ભાગ્યેકરી નષ્ટ યુદ્ધ થવાથી કર્ણ તેને નાખી નહિ. હે પ્રભો, દેવકીપુત્ર કૃષ્ણ વિષે અથવા ઇદ્રતુલ્ય કુતિપુત્ર અર્જુનવિષે વધ માટે ઇદ્રે આપેલી શક્તિ નાખવામાં દેવમાયાએ કર્ણને મોહિત કર્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—દૈવેકરીને અને કેશવભગવાનની યુદ્ધિ તથા પોતાની યુદ્ધિવડે તમે દુઃખી થયા, જેથી ઇદ્રે આપેલી શક્તિ તૃણરૂપ ધટોત્કચને હણી ગઈ તથા તેજ ખરાબ અન્યાયવડે કર્ણ, મારા પુત્રો અને પીંગ્ગ સર્વ રાજાઓ યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે જાએલા હોય તેમ થયા. જ્યારે હિડિંબાનો પુત્ર ધટોત્કચ હણાયો ત્યારે ફરીને જેવી રીતે કુરુ અને પાંડવોનું યુદ્ધ થયું તેમને કહે. જેવ્યૂહયુક્ત સૈન્યવાળા પ્રહાર કરનારા પાંડવો ને સંજય યોદ્ધાઓ પણ પંચાક્ષીયોદ્ધાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડતા હતા, તેઓ કેવી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા? સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના અને સિંધુદેશનારાજા જયદ્રથના વધથી અંમર્ષેકરી જીવિતને તજી આવતા તથા સેનાપ્રત્યે પેસતા અને બાણોને ફેંકતા એવા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જેવી રીતે મોટા વ્યાઘ્રપ્રત્યે અને ક્રાંડેલા મુખવાળા કાળપ્રત્યે જય તેવી રીતે તેઓ કેમ જઈ શક્યા? હે તાત, દુર્યોધન જેઓ મારા અગ્રેસર છે એવા જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કર્ણ અને કૃપાચાર્ય તેઓ

દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતો હતો? તેઓ યુદ્ધમાં શું કરતા હતા? હે સંન્ય, બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવા ઈચ્છતા એવા અર્જુન અને બીમસેનને મારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં કેવી રીતે પીડતા હતા? અને સિંધુરાજ ન્યથ્રથના વધેકરી આ કૌરવો તથા ધૃષ્ટાકચના વધે કરી તે પાંડવો અમર્યાવાળા અને અતિ ક્રોધ પામેલા થઈ રાત્રિવિષે કેવી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા તે કહે. સંન્ય કહે છે—હે રાજા, જ્યારે કણે રાત્રિવિષે રાક્ષસ ધટોત્કચને હણ્યો અને શબ્દ કરતા હર્ષ પામેલા યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા એવા તમારા યોદ્ધાઓ વેગવડે જલદી આવતા હતા તથા સૈન્ય વધ પામતું હતું ને ઘેર રાત્રિ થઈ હતી ત્યારે અતિ દીનતાને પામેલા મહાત્માહુ રાજા યુધિષ્ઠિર બીમસેનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે, હે મહાત્માહો, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાતું વારણ કર. કેમકે હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચના વધથી મને ઘણો મોહ થયો છે. એવી રીતે બીમસેનને કહી પોતાના રથવિષે ગયા અને આંસુથી ભરેલા મુખવાળા વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા એવા રાજા યુધિષ્ઠિર કણના ભયંકર પરાક્રમે જેઈ અતિ મોહ પામ્યા પછી તે વખતે તેમને વ્યથાચૂકત જેઈ કૃષ્ણ આવું વચન બોલ્યા કે હે કુતિપુત્ર, વ્યથા કરો માં; કેમકે એ વિઠ્ઠલપણું તમારેવિષે જેવી રીતે હલકા પુરૂષવિષે હોય તેવી રીતે યોગ્ય નથી. માટે હે ભરત શ્રેષ્ઠરાજા, ઠોઠો યુદ્ધ કરો અને મોટા કામના ભારને ધારણ કરો; કારણ કે તમે વિઠ્ઠલપણાને પામવાથી વિજયમાં સંશય થશે. એવી રીતે કૃષ્ણનાં વચનને સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર હાથવડે નેત્રને શુદ્ધ કરી કૃષ્ણપ્રત્યે વચન બોલ્યા કે હે મહાત્માહો, મેં ધર્મની હિતમગતિ જાણેલી છે એ જે માણસ કરેલાંને નથી જાણતો તેને બ્રહ્મહત્યાનું કળ થાય છે. હે જનાર્દન, બાળક એવા પ્રણ મહાત્મા હિડિંબાના પુત્ર ધટોત્કચે વનમાં રહેલા એવા જે અમે તેઓની અસ્ત્રના કારણથી શ્વેતવાહનવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુનને ગએલો જાણી સહાયતા કરી હતી અને હે કૃષ્ણ, એ મહાધનુર્ધારીભને કામવનમાં મુલ્યો હતો તથા જમ્બૂધિ ધનંજય આજ્યો ન હતો ત્યાંસૂધી અમારી સાથે રહ્યો હતો. તેણે ગંધમાદનની યાત્રામાં અમને દુઃખથી તાર્યા હતા અને તે મહાત્માએ થાકી ગએલી દ્રૌપદીને પીઠવડે ઉપાડી હતી. હે પ્રભો, આરંભથી યુદ્ધમાં એણે જે કર્યું છે તે તેણે મહા યુદ્ધમાં મારે માટે દુઃખે કરી કરાય તેવું કર્મ કર્યું છે. હે જનાર્દન, સ્વભાવથી જે મારી સહદેવમાં પ્રીતિ, છે તેજ મારી પરમપ્રીતિ.

રાક્ષસેન્દ્ર ધૃતરાષ્ટ્રવિષે છે. મહાબાહુ તે માત્રો બક્ષા છે અને હું એને પ્રિય છું તથા એ મારું પ્રિય છે, તેણેકરી હે વાણ્યે કૃષ્ણ, શોકતરે તાપ પામેલો હું મોહ પામું છું. હેવાણ્યેય, કૈન્દ્રવૈથી નુસતાં સૈન્દ્ર્યોએ અને યુદ્ધમાં યજ્ઞાણા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય તથા કર્ણને જુઓ, જેવી રીતે એ મત્તહરિતઓએ કમલવનને છુંદાય તેવી રીતે અર્ધરાત્રિવિષે આ ખેલ સૈનિકાએ ઘાંડવેના સૈન્યને દુઃખીત કર્યું. હે માધવ, ભીમસેનના બાહુબળો તથા કુન્તિપુત્ર અર્જુનના વિચિત્ર અસ્ત્રપણાને અનાદર કરી કૌરવો પરા મ કરતા હતા. રણભૂમિવિષે આ દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ અને રાજા દુર્યોધન યુદ્ધમાં રાક્ષસને હણી નાદ કરેછે. હે જનાર્દન, અમારા અને તમારા જીવતાં સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે મળેલો હિડિબાનો પુત્ર ઘટાતક્ય કેમ મૃત્યુ પામ્યો? અર્જુનના જોતાં અમને સર્વને ગણ્યા વગર મહાજળવાન ભીમસેનના પુત્ર રાક્ષસને હણ્યો. બ્યારે દુરાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધાએ અભિમન્યુને હણ્યો સારે રણભૂમિમાં અર્જુન ન હોય અને દુરાત્મા સિંધુરાજ જ્યદ્રથે અમને સર્વને રોક્યા તથા તે કમવિષે પુત્રસહિત દ્રોણાચાર્ય નિમિત્તરૂપ થયા. વળી પોતે દ્રોણાચાર્ય પ્રયત્ન કરતા કર્ણને વધનો ઉપાય બ્રહ્મણે ને તેણે ખડ્ગે કરી માર્યું એ પ્રકારે કાપી નાખ્યું અને ઘાતકી પુરૂષનીપેઠે કૃતવર્માએ દુઃખમાં રહેલા અભિમન્યુના ઘોડાને તથા જલદી એ પડખાના સારથિઓને હણ્યા. તેવી રીતેજ ખીજા મહાધનુર્ધારિઓ યુદ્ધમાં સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુને હણતા હતા. હે યાદવશ્રેષ્ઠકૃષ્ણ, યોડાં કારણને લીધે જે ગાંડિવ ધનુર્ધ્રવાળા અર્જુનને સિંધુરાજ જ્યદ્રથને હણ્યો તેપણ મને અતિ પ્રિય નથી. દુઃખકે જે ક્ષત્રુનો વધ ન્યાયયુક્ત હોય તો પાંડવોએ કરવા યોગ્ય છે. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ, રણભૂમિવિષે કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યને પ્રથમ મારવા એવી મારી બુદ્ધિ હતી, કારણ કે એ એ આપણનાં દુઃખોનું મૂળ છે. રણભૂમિમાં એ બેને પામી દુર્યોધન આત્માસન પામ્યો છે, માટે જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય અને અનુચરસહિત સૂતપુત્ર કર્ણ હણવા યોગ્ય હતા તે ઠેકાણે મહાબાહુ અર્જુને દૂર વસનારા સિંધુરાજ જ્યદ્રથને હણ્યો. મારે તો અવશ્ય સૂતપુત્ર કર્ણને નાશ કરવો છે; તે માટે હેશ્વર કૃષ્ણ, હું પોતે કર્ણને હણવાની ઈચ્છાવડે જઈશ. પછી દ્રોણાચાર્યના સૈન્યસાથે મહાબાહુ ભીમસેન મળેલો છે એવી રીતે કહી ઉતાવળા એવા તે યુધિષ્ઠિર મોટા ધનુષને શબ્દાયમાન કરી તથા ભયંકર શબ્દને વગાડી જલદી ગયા. તે સમયે હનુદ્ર રથ, ત્રણ હજાર હાથિ ને પાંચ હજાર ઘોડાઓવડે તથા પ્રભદ્રક યો-

હાસહિત એવાં પંચાલ યોદ્ધાવડે યુક્ત ઉતાવળો શિખડી રાગની પાછળ ગયો, તે વખતે જેમાં યુધિષ્ઠિર અગ્રેક્ષર છે એવા કવચધારિ પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ ભેરી અને શંખ વગાડવા લાગ્યા, તે સમયે મહાત્મા હુ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ધર્મજયને કહેવા લાગ્યા કે આ કોષયુક્ત યુધિષ્ઠિર ઉતાવળ સૂતપુત્ર કર્ણને હણવાની ઈચ્છાથી જાય છે તેની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે કહી ઋષીકેશ જનાર્દન ભગવાને જલદી ઘોડાઓને હાંક્યા અને દૂર જતા રાગ યુધિષ્ઠિરને અનુસર્યા. સૂતપુત્ર કર્ણને હણવાની ઈચ્છાવડે જલદી જતા અને શોકવડે જેનો સંકલ્પ નાશ પામ્યો છે એવા અગ્નિવડે બળતા હોય નહિં શું તેમ રહેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે આવી વ્યાસ કહે છે કે સંગ્રામવિષે કર્ણને પામી અર્જુન જીવે છે તે બહુ સારું થયું. કેમકે અર્જુનના વધને ઈચ્છતા એવા કર્ણ શક્તિ રાખી હતી અને તે કારણથી મહાકુદ્ધમાં એ રથવડે યુદ્ધ કરનાર કર્ણપ્રત્યે અર્જુન ન ગયો તે ઠીક થયું. હે યુધિષ્ઠિર, સ્પર્ધાથી તે એ સર્વ દ્વિવ્ય અસ્ત્રોને સ્પર્શે અને અસ્ત્રો જ્યારે નાશ પામવા લાગે ત્યારે જરૂર પીડા પામેલો કર્ણ યુદ્ધમાં ઈંદ્રે આપેલી શક્તિને કેંકે તેથી હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તમને ભયંકર દુઃખ થાય. માટે હે માનવ, સૂતપુત્ર કર્ણ રાક્ષસને હણ્યો તે ઠીક થયું. એ રાક્ષસ કાળેકરીનેજ ઈન્દ્રની શક્તિને નિમિત્તરૂપ કરી નાશ પામ્યો ને હે તાત, યુદ્ધમાં તો રાક્ષસ તમારાજ કારણથી નાશ પામ્યો. માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, કોષ કરો માં અને શોકવિષે મન કરો માં. હે યુધિષ્ઠિર, આ લોકવિષે સર્વ પ્રાણીઓની એ અવસ્થા થાય છે ખૂટે સર્વ ભાઈઓ અને મહાત્મારાજ ઓસહિત સંગ્રામવિષે કારવોપ્રત્યે યુદ્ધ કરો હે ભારત રાજા, હે તાત, આજથી પાંચમે દિવસે પૃથ્વી તારી થશે. હે પુરૂષત્યાગ પાંડવ, નિરંતર ધર્મનું ચિંતન કર અને પરમ પ્રસન્ન એવાં મહાઈ તપ, દાન, ક્ષમા અને સત્યને સેવઃ કારણ કે જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે એ રીતે વ્યાસ, પાંડવ યુધિષ્ઠિરને કહી ત્યાંજ અતિર્ધ્યાન પામી ગયા.

॥ સેવેથા:પરમપ્રીતોયતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

॥ इत्युक्त्वापाण्डवंव्यासस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे
व्यासवाक्ये गुर्जरभाषायां त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

॥ समाप्तंघटोत्कचवधपर्व ॥

॥ અથદ્રોણવધપર્વ ॥

સંજયઽવાચ ॥ વ્યાસેનૈવમથોક્તસ્તુધર્મારાજોયુધિષ્ઠિરઃ ॥

॥ સ્વયંકર્ણવધાદ્ધૌરોનિવૃત્તોભરતર્ષભ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ, વ્યાસે એવી રીતે કહેલાં શ્રુત ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર એ પછી પોતે કર્ણના વધથી નિવૃત્ત થયા. તે રાત્રિપ્રત્યે સુતપુત્ર કર્ણે ધટોત્કચને હણ્યો ત્યારે દુઃમેકરી અમર્ષમે વશ પામેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ભીમસેને વારણ કરેલી તમારી મોટી સેનાને જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે દ્રોણાચાર્યનું હિવારણ કર; કારણ કે દ્રોણાચાર્યના નાશ માટે તું અગ્નિથી બાણ, કવચ, ખડ્ગ અને ધનુષસહિત શત્રુને તપાવનાર ઉત્પન્ન થયો છે. માટે રણભૂમિમાં પ્રસન્ન થએલાનો તને કોઈ રીતે પણ ભય નથી. જનમેજય, શિખાંડી, દુઃશૃખપુત્ર યશોધર, નકુલ, સહદેવ, દ્રુપદ રાજાના પુત્રો અને પ્રભદ્રક યોદ્ધાઓ પ્રસન્ન થએલા ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડે. તેમજ પુત્ર દ્વે બાઈઓસહિત દ્રુપદરાજા ને વિરાટ રાજા તથા સાત્યકિ, કેકય યોદ્ધાઓ અને પાંડવ ધનંજય એ સર્વ વેગેકરી દ્રોણાચાર્યના વધની ઈચ્છાવડે દોડે. તેમ સર્વ રથિપુરૂષો અને જે કાંઈ હાથિ ઘોડા તથા પાયદળ છે તેઓ મહારથિ દ્રોણાચાર્યને રણભૂમિવિષે પાડે. પછી એ રીતે સર્વ તે મહાત્મા પાંડવ યુધિષ્ઠિરે આગ્રા કરેલા વેગેકરી દ્રોણાચાર્યના વધની ઈચ્છાએ દોડ્યા. તે સમયે સંપૂર્ણ ઉદ્યોગેકરી જલદી આવતા તે પાંડવોપ્રત્યે યુદ્ધમાં શુભારિઓમાં ઉત્તમ દ્રોણાચાર્ય ગયા. પછી અતિ ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્યના જીવિતને ઈચ્છતો એવો રાજા દુર્મોહન સંપૂર્ણ ઉદ્યોગેકરી પાંડવોપ્રત્યે દોડ્યો. હે મહારાજ, પાછું તે વખતે જેમાં વાહન અને સૈનિકો થાકી ગએલા છે એવું યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું અને પરસ્પર ગર્જના કરતા એવા પાંડવ અને કૌરવોના યુદ્ધમાં તેઓ નિદ્રાવડે અધ અને થાકી ગએલા થયા તથા સંગ્રામવિષે મહારથિઓ દેશ પણ એટલા પામી શકતા ન હતા અને તેવી રીતે વધ કરતા તે યોદ્ધાઓને તથા વિશેષેકરી ધૈયલ થએલાઓને તે રાત્રિ ઘોરરૂપવાળી ભયાનક ત્રણ પ્રહરવાળી એવી પણ હજાર પ્રહર સરખી અને પ્રાણને હરનારી થઈ. તેમાં પણ નિદ્રાવડે અધ થયેલાઓને તો અર્ધરાત્રિવિશેષેકરી જણાઈ. તે ટાણે તમારા અને શત્રુઓના સર્વ ક્ષત્રિયો દીન મનવાળા તથા આ યુદ્ધમાં અસ્ત્રો અને જેઓની

ઈચ્છા જતી રહી છે એવાં ઉત્સાહરહિત થયા, તેા પણ તે સમયે જે પ્ર-
 માણિક અને વિશેષકરી લગ્નવાળા અને પોતાના ધર્મને જોતા એવા હ-
 તા તે પોતાની સેનાને તથા જતા ન હતા. ખીજા નિદ્રાવડે અંધ થયેલા
 મનુષ્યો અસ્રોને મૂકી સુતા હતા. હે ભારતનરાધિપ, કેટલાક હસ્તિઓવિષે
 અને કેટલાક ઘોડાવિષે નિદ્રાવડે અંધ થયેલા કશી પણ ચેષ્ટાને સમજતા
 નહતા. તેઓને યુદ્ધમાં ખીજા યોદ્ધાઓ યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે મોકલતા હતા.
 તેમજ અતિ ચેતનારહિત અને સ્વપ્નનીપેઠે આચરણ કરનારા શત્રુઓને
 ખીજાઓ યમરાજના સ્થાનપ્રત્યે મોકલતા હતા. મહાયુદ્ધમાં તેઓ ખેતા-
 નાઓને અને બારકાઓને હણતા હતા તથા નિદ્રાવડે અંધ થયેલા જૂદા
 જૂદા પ્રકારની વાણી ઉચ્ચારતા હતા. હે મહારાજ, નિદ્રાવડે જેનાં રાતાં
 નેત્ર થયાં છે એવા અમારા ધણા મનુષ્યો શત્રુથી યુદ્ધ કરવું, એ પ્રમાણે
 નિશ્ચય કરી રહેલા હતા. કેટલાક નિદ્રાવડે અંધ થયેલા પણ રણભૂમિમાં
 ફરતા હતા, તેમ તે શરૂઓ યુદ્ધમાં તે દારણ અધિકારવિષે પણ શરૂ
 શત્રુઓને હણતા હતા. યુદ્ધમાં અતિ નિદ્રાવડે મોઢ પામેલા ધણા મનુષ્યો
 શત્રુઓથી નાશ પામતા. આત્માને પણ જાણતા ન હતા, તે યોદ્ધાઓની
 એવી ચેષ્ટા જાણી પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો અર્જુન દિશાઓને ગજવતો વચન
 કહેવા લાગ્યો કે હે સૈનિકા, તમે સર્વ વાહનોસહિત અધિકારે અને ધણી
 રજવડેયુક્તવાળા સૈન્યવિષે થાકેલા છો તે તમે જે માનતા હો તેા વિ-
 રામ પામે અને આ રણભૂમિવિષેજ મુહૂર્તવાર નિદ્રા કરો અને પાછો
 જ્યારે ચંદ્રમા ઊગે ત્યારે નિદ્રા અને અમરહિત એવા કૌરવ પાંડવ યોદ્ધાઓ
 તમે પરસ્પર યુદ્ધ કરજો. હે વિશંપતે, ધાર્મિક એવા અર્જુનના તે વચ-
 નને સર્વ ધર્મગુરૂઓ ને સૈન્યો પ્રસન્ન કરવા લાગ્યાં. અને પરસ્પર કહેવાં
 લાગ્યાં કે હે કર્ણ, હે કર્ણ, હે દુર્યોધન, પાંડવોની સેના વિરામ પામી
 માટે વિરામ પામે. એ રીતે બોલવા લાગ્યા. જ્યારે તેવી રીતે તે તે કે-
 કાણે અર્જુન બોલવાનલાગ્યો ત્યારે હે ભારત, તમારી અને પાંડવોની સેના
 વિરામ પામી અને તેની તે ઉત્કૃષ્ટ વાણીને દેવતાઓ ઋષિઓ મહાત્મા અને
 સર્વ સૈન્યો પ્રસન્ન થઈ વખાણવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ભારત રાજન, તેનાં
 કૂર નહિ એવાં તે વચનને વખાણી થાકેલાં સર્વ સૈન્યો મુહૂર્તવાર સુતાં
 હે ભારત, તે તમારી સેના વિશ્રામને પામી પછી સુખ પામેલી તે, શરૂ
 એવા અર્જુનને વખાણવા લાગી કે હે મહાત્માહો, હે અનંધ, તમારેવિષે

વેદ અસ્ત્રો•યુદ્ધે પરાક્રમ ધર્મ અને પ્રાણિઓવિષે દયા છે. હે શર ક્રાંતિ-
પુત્ર, જેથી તમે આશ્વાસના કરી•તેથી અંમે તમીરાં સુખને ઈચ્છીએ
છીએ અને તે સુખ તમારં થાઓ તથા જલદી તમે મનના પ્રિય અર્થો-
ને પામે. હે વિશંપતે, એ રીતે તેઓ નરશ્રેષ્ઠ અર્જુનને વખાણતા એવા
મહારથિઓ નિદ્રાવડે ડોલાંખાતા મુંગા રહ્યા, કેટલાક ઘોડાઓની પીઠ-
વિષે, કેટલાક રથના સારથિના સ્થાનોવિષે, કેટલાક હાથિની કાંધ
ઉપર અને કેટલાક પૃથ્વીવિષે સુતા, તેમ કેટલાક નરો આયુધ ગદા ખર્જ
પશ્ચધ પ્રાસ અને કવચસહિત જૂદા જૂદા સુતા. નિદ્રાવડે અંધ થએલા
હસ્તિઓએ પૃથ્વીનાં રજયુક્ત સર્પની ફણ સરખી સુંઘવડે પૃથ્વીને નસકોરાં-
ના નિઃશ્વાસવડે શીતલ કરી મૂકી. તેટલે જેવી રીતે નિઃશ્વાસ લેતા મો-
ટા સર્પોવડે પર્વતો શોભે તેવી રીતે ત્યાં પૃથ્વીતલવિષે સુતેલા નિઃશ્વાસ લે-
તા હસ્તિઓ શોભવા લાગ્યા, વળી સુવર્ણની લણ્યામવળા, કેશવાળી ઉપર
રહેલાં ધોંસરાંવડે યુક્ત એવા કેટલાક ઘોડાઓ ખાડાકેરાવાળી પૃથ્વીને ખ-
રીઓના અગ્રભાગોવડે ચરખી કરવા લાગ્યા અને હે રાજેન્દ્ર ને સગમે સ-
ર્વ, વાહનોવિષેયુક્ત સુતા. તેમ હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ઘણા શ્રમવડેયુક્ત એવા ઘોડા
હાથિ અને યોદ્ધાઓપણુ યુદ્ધથી વિરામ પામી સુતા. જે રીતે કુશળ શિ-
લ્પશાસ્ત્રવેતા પુરૂષોએ વસ્ત્રવિષે ચિત્ર એવું હોય તે રીતે અદ્ભૂત એવું
તે સૈન્ય નિદ્રાવડે અતિમગ્ન અને જ્ઞાનરહિત ધર્ષ સુતું કેટલાક કુંડાધારિ
તથા પરસ્પર જેઓનાં ખાણોવડે અંગ ઘાયલ થએલાં છે એવા યુવાન ક્ષત્રિ-
યો તો જે પ્રમાણે કામવાળી સ્ત્રિઓનું સ્તનો સ્તનોવિષે આલંગન કરી
સુવે તે પ્રમાણે હસ્તિઓના કુંભસ્થળોવિષે લીન થયેલાં સુતા હતા. ત્યાર-
પછી કામિની સ્ત્રીનાં ગંડસ્થળ સરખા શ્વેત નેત્રોને આનંદ આપનારાં
કુમુદનાથ ચંદ્રમાએ પણ પૂર્વદિશાને શોભાવી. કિરણોરમિ કેશવાળીવડે સુંદ-
ર તથા જરા પીળાશ અને રતાશ યુક્ત, અશ્વકારરૂપિ હસ્તિઓના યૂથના
નાશ કરનાર, ઉદ્યાચળપર્વતના કેસરીસિંહરૂપ એવા તે, પૂર્વદિશારૂપિ યુદ્ધ-
માંથી નિકળ્યા. પછી મહાદેવના પોઠીઆના ઉત્તમ શરીરસરખી અને કા-
મદેવનાં ધનુષ્ તુલ્ય સંપૂર્ણ ક્રાંતિવાળા તથા નયિન સ્ત્રીનાં મંદ હાસ્યની-
પેઠે સુંદર અને મનને હરનાર તે કુમુદ બાંધવ ચંદ્રમા વિસ્તાર પામ્યા અને
મુહૂર્ત પછી પ્રભુ એવા તે ભગવાન ચંદ્રમા ચાંદરણુઓના ચળકારને જાંખો
હરનારાં રક્ત તેજને શ્રગાંકની પાસે દર્શાવવા લાગ્યા, અને તે રક્ત તેજની

‘પાછળ પશુ રૂપાસમાન ક્રાંતિશુક્રં વિસ્તારવાળા કિરણુસમૂહને ધીરેધીરે તે-
ઓ વિસ્તારવા લાગ્યા.’ પછી ક્રાંતિવડે અધિકારને દૂર કરતા તે ચંદ્રમહના
કિરણો ધીરેધીરે સર્વ દિશાઓ, આકાશને અને પૃથ્વીપ્રાણે પ્રસર્યા. એટલે-
મુદ્દતવારમાં જગત્ તેજેરૂપું હોય તે પ્રમાણે થયું અને જલદી અધાર ના-
શરૂહિત તથા અદૃશ્ય થઈ ગયું. હે રાજન્, ચંદ્રમાને લીધે જગત્ જ-
કાશિત અને દિવસ દુષ્ટ થવાથી તે સમયે કેટલાક નિશાચરો ફરતા હતા
અને કેટલાક નોહોતા પણ ફરતા. હે રાજન્, જે રીતે સૂર્યના કિરણોવડે
કમળવન પ્રકૃષ્ટિત થાય, તે રીતે ચંદ્રમાના કિરણોએકરી તે સૈન્ય જગત
થયું, અને પછી જેમ ક્ષોભ પામેલો સમુદ્ર ચંદ્રના ઉદયવડે ઉછળતો થાય
તેમ તે સૈન્યરૂપિ સમુદ્ર ઉદયવડે ઉઠ્યો, પછી હે વિશાંપતે, ઉત્તમ લો-
કને પામવા ઇચ્છનારા યોદ્ધાઓનું જગતમાં લોકોના નાશ માટે ફરીને
પશુ યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું.

॥ તતઃપ્રવૃત્તેયુદ્ધંપુનરંવિશાંપતે ॥

॥ લોકેલોકવિનાશાયપરંલોકમભોષતાં ॥

इति श्रीमहाभरतै द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे सैन्यनिद्रायां चतुरशी-
त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ૧૮૪ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતોદુર્યોધનોદ્રોણમભિગમ્યાબ્રવીદિદં ॥

॥ અપર્ષવશમાપન્નોજનયન્હર્ષતેજસી ॥

સંજય કહે છે—તે વખતમાં અમર્ષને વશ પામેલો દુર્યોધન દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે
જઈ હર્ષ અને તેજને ઉત્પન્ન કરાવવા આતુર થયેલો, દુર્યોધન કહે
છે—સંશ્રામવિષે વિશ્રામ લેતા અમેકરી યુક્ત એવા ગ્લાની યુક્ત મનવાળા
અને વિશેષકરી લોકમાં આવેલા શત્રુઓ સહન કરવા યોગ્ય નથી. તમારું
પ્રિય કરનારી ઇચ્છાવડે ‘અમેએ સહન’ કર્યું તો તે આ અતિ બળવાન પાં-
ડવો વિશ્રામ પામ્યા. સર્વ પ્રકારે તેઓ તેજ અને બળવડે હીન છે પણ
તમારાથી વારંવાર પાલન કરાતા એવા તે વૃદ્ધિ પામે છે. અહોઅ
આદિ જે સર્વ દિવ્યઅશ્ત્રો છે તે સર્વ તમારામાંજ વિશેષ રહ્યાં છે.
પાંડવો અમે અને બીજાઓ લોકમાં જેઓ ધનુર્ધારી છે તેઓ યુ-
દ્ધ કરતા એવા જે તમે તેની બરોબર નથી, એ તમને સત્ય કહું, કહું.

હે દિગ્જેત્સવ, સર્વે અસ્ત્રોને જાણનાર તમે, સુરે અસુર અને ગંધર્વસહિત આ લોકોને દિવ્યઅસ્ત્રોવડે હણો તેમ છો એમાં સંશય નથી, પણ તે તમે તમારા થકી વિશેષ બચ પામનારા આ પાંડવોને, શિષ્યપણાને અથવા મારી મંદ ભાગ્યતાને આગળ કરી સહન કરો છો. સંજય કહે છે—હે રાજન, તમારા પુત્રે હર્ષ અને ક્રોધ પમાડેલા દ્રોણાચાર્ય શોકસહિત દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે હું દુર્યોધન, યુદ્ધમાં વૃદ્ધ એવો હું પણ પરમ શક્તિવડે યુદ્ધ કરું છું, એથી ખીજું હલકું વિજયને ધમ્મજનાર એવો હું તેણે શું કરવું? શું અસ્ત્રોને જાણનાર એવો હું તેણે આ અસ્ત્રોને ન જાણનાર સર્વ લોકોને મારવા? હું કૌરવ્ય, જે તમે શુભ વા અશુભ માનતા હો તેજ તમારાં વચનથી કરીશ અને ખીજે પ્રકારે નહિ કરું. હે રાજન, યુદ્ધમાં સર્વ પંચાલ*યોદ્ધાને હણી પરાક્રમ કરીને કવચ ઉતારીશ, એ સત્ય કહી આયુધને લઉં છું. ખીજું જે કુસ્તિપુત્ર અર્જુનને યુદ્ધમાં થાકી ગયેલો માને છે તે હે મહાબાહો કૌરવ, તેના પરાક્રમને સત્યવડે સાંભળ,--યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા અર્જુનને જીતવા દેવતા, ગંધર્વ, યક્ષ અને રાક્ષસો પણ ઉત્સાહ આમતા નથી. જે મહાત્માએ પાંડવવનમાં સુરેશ્વર સામું જવાયું હતું અને બાણવૃષ્ટિઓવડે તેને વાર્યા હતા, બળેકરી ગર્વિષ્ઠ એવા યક્ષ નાગ અને જે ખીજા દેવો તેઓને પુરૂષેન્દ્ર અર્જુનને હણ્યા તે પણ તમારૂં જાણેલું છે. તેમ ગોષ્યાત્રામાં ચિત્રસેન આદિ ગંધર્વોને જીત્યા અને તેઓએ પકડેલા તમેને દૃઢ ધનુર્ધારિ અર્જુને મૂકાવ્યા વળી દેવતાઓના શત્રુ સંઘામધિષે દેવતાએ ન હણાય એવા નિવાત કવચોને તે શૂરે જીત્યા તથા હિરણ્યપુરવાસિ હજારો ન્દાનવોને જીત્યા તે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ મનુષ્યોએ કેવી રીતે જીતી શકાય? અને હે વિશંખપતે, જેવી રીતે આપણે એજા કરતા હતા ને પાંડુપુત્ર અર્જુને આ તમારાં સૈન્યને હણ્યું તે સર્વ તમારૂં પ્રત્યક્ષ છે. સંજય કહે છે—હે રાજન, તે વખતે અર્જુનને વપ્રાણ્યતા દ્રેણ્યાચાર્ય પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો તમારે પુત્ર ફરીને પણ આવી રીતે બોલ્યો કે હું, દુઃશાસન, કર્ણ, મારો મામો શકુનિ એ અમે યુદ્ધમાં સેનાને બે પ્રકારે કરી આજ અર્જુનને હણ્યું. તેનાં તે વચનને સાંભળી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય હસતા હોય તેમ રાજ દુર્યોધનને તમારૂં કલ્યાણ થાઓ એમ અનુસર્યા અને આ રીતે બોલ્યા કે તેજવડે પ્રકાશવાળો હોય તેમ રહેલા ક્ષયરહિત ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગાંડિવધનુર્ધારિ

અર્જુનને કયો ક્ષત્રિય નાશ પમાડે તેમ છે ? આયુધસહિત એકા તેને કુ-
બેર, ઈંદ્ર, યમ, વરુણ, અસુર, ઉરગ, અને રાક્ષસો પણ નાશ પમાડે તેમ
નથી. હે ભારત, તમે જે વચનોને કહે છે એ વચનોને મૂઠં પુરષો બોલે
છે. યુદ્ધમાં અર્જુનને પામી, કાણુ કદ્યાણ્યુકત થેર જાય તેમ છે ? તમે તો
સર્વ વિષે સંકિતપણાથી કઠોર આપણુ કરનાર અને પાપ નિશ્ચયવાળા છો
તેથી તમારા હિતમાં રહેલા અને કદ્યાણુકારિ પુરષોને પણ અહિ તે તે
વચન કહેવાને ઈચ્છા નકરો છો માટે તમે પણ કુતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે જાઓ.
ઘણીવાર કરો માં અને પોતા ગાટે તેને મારો. કારણ કે તમે પણ યુદ્ધ
કરવા માટે કહો છો અને વળી ઉત્તમ કુળમાં થએલા ક્ષત્રિય છો. શા માટે
આ નિરપરાધિ સર્વ ક્ષત્રિયોના નાશ કરશો. તમે આ વૈરનું મૂળ છો મા-
ટે અર્જુનપ્રત્યે જાઓ અને હે દુર્યોધન, આ તમારો મામો પાંડિત ક્ષત્રધ-
ર્મને અનુસરનાર ખરાખર યુગમાં રમનાર યુદ્ધમાં અર્જુનપ્રત્યે જાય, કેમકે
આ પાસા નાખવામાં કુશળ અને અપ્રમાણિક તૂટ કરનારો, હેત-
રનારો, ધુતારો અને યુગાર તથા અપ્રમાણિકપણુવિષે યુદ્ધિવાળો પાંડવોને
યુદ્ધમાં જીતશે. તમે કાર્યની સાથે પ્રસન્ન થએલા પુરુષની પેઠે ધૃતરાષ્ટ્રના
સાંભળતાં શ્રેયપુરુષની પેઠે વારંવાર ઘણું કહ્યું છે, કે હે તાત, હું કાર્ય મા-
રો બાઈ દુઃશાસન એ ત્રણુ અમે બેગા થએલા પાંડુપુત્રોને હણુશું. એ
રીતે તમે સભાવિષે બડાઈ કરતાં તે સાંભળેલું છે માટે તેઓ સાથે તે પ્ર-
તિજ્ઞાને અનુસરો અને સસવાણીવાળા થાઓ, આ તમારો શત્રુ પાંડવ શં-
કારહિત આગળ ઉભો છે માટે ક્ષત્રિયોના ધર્મને યુગો જાયથી તમારો
વધ વખાણવા યોગ્ય છે. વળી દાન કર્યું છે, 'મિગવ્યુ' છે, અધ્યયન કર્યું છે
અને ઈચ્છિત અંધર્થ મળેલું છે, તેથી કૃત કૃત્ય અને ઋણ રહિત છો મા-
ટે ખીઓ માં અને પાંડુપુત્ર પ્રત્યે યુદ્ધ કરો, એ રીતે કહી દ્રોણાચાર્ય બધાં
શત્રુઓ હતા ત્યાં યુદ્ધમાં સેનાને એ ભાગવાળી કરીને ગયા અને તે સ-
મયે પાછું યુદ્ધ થયું.

॥ કૃતદૃત્યોનૃણશ્રાસિમામૈર્યુધ્યસ્વપાણ્ડવં ॥

॥ इत्युक्कासमरेद्रोणोन्यवर्त्ततयतःपरे ॥

॥ द्वैधीकृत्यततःसेनायुद्धंसमभवत्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणदुर्योधनभाषणे गुर्जरभाषायां
पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १८९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ ત્રિભાગમાત્રશેષાયાંરાઝ્યાંયુદ્ધમવૃત્તત ॥

॥ કુરૂળાંપાણ્ડવાનાંચસંઘ્ઘાનાંવિશાંપતે ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે, ત્રિભાગ જોય રાત્રિ રહિ ત્યારે હર્ષ પામેલા કૌરવો અને પાંડવોનું યુદ્ધ થયું. એ પછી ચંદ્રની પ્રભાતે ચોરનાર સૂર્યની આગળ ચાલનાર અરણ્ય આકાશને રાતું કરતો હોય નહિ શું! તેમ ઉદય પામ્યો. તેટલાણે પૂર્વ દિશામાં સૂર્યના સારથિ અરણ્યે રક્ત કર્યું સૂર્યમંડળ જે પ્રભાણે સુવર્ણનું ચક્ર શોભે તે પ્રભાણે શોભવા લાગ્યું. તે પછી રથ, ઘોડા અને મ્યાનાઓને તણ સર્વ કુરૂ અને પાંડવયોદ્ધાઓ સંધ્યાસાર ગએલા, સૂર્યની સામા જય કરતા એવા હાથ જોડી ઉભા. પછી બે ભાગવાળા કરેલાં સૈન્યવિષે દુર્યોધન જેની આગળ ચાલનાર છે એવા દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓસહિત એવા સોમક અને પાંડવ યોદ્ધાઓપ્રત્યે દોડયા. બે ભાગયુક્ત કરેલા કૌરવોને જોઈ માધવ એવા કૃષ્ણ અર્જુનપ્રત્યે જોત્યા કે શત્રુઓને ડાખી તરફ કરી આ દ્રોણાચાર્યને જમણી તરફ કર, પછી એમ તેમનું કહેવું સાંભળીને ધનંજય અર્જુને કૃષ્ણને કહ્યું કે તેમ કરો, એટલા વખતમાં મહાધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ ડાખી તરફ વર્તવા લાગ્યા. તે સમયે કૃષ્ણના અભિપ્રાયને જાણી પારકાના પુરને છતા નારો ભીમસેન યુદ્ધના અગ્રભાગમાં રહેલા કુતિપુત્ર અર્જુનને કહેવા લાગ્યો. ભીમસેન કહે છે—હે અર્જુન હે અર્જુન હે બીભત્સો, મારું આ વચન સાંભળ કે જે માટે રજપૂતાણી જે પુત્રને જણે છે તેનો આ વખત આવ્યો છે માટે જો આ આવેલા વખતવિષે કલ્યાણ ન પામી શકીશ તો અપ્રતિષ્ઠિત અયોગ્ય રાજાઓ તું અતિધાતકિ કર્મ કરીશ (મતલબ કે ધાતકિ કર્મ કરનાર યદ્યશ.) તેથી હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, સત્ય લક્ષ્મી ધર્મ અને યશના બળવડે ઋણુરહિતપણાને પ્રાપ્ત થા, સૈન્યને બેદ અને આ યોદ્ધાઓને જમણી તરફ કર. સંજય કહે છે—ભીમસેન અને, કેશવ ભગવાને પ્રેરેલો અર્જુન, કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યનું લક્ષ્મીધન કરી તેઓને ચો-તરફથી વારવા લાગ્યો. યુદ્ધના અગ્રભાગમાં રહેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને દહન પગાડનારા પરાક્રમિ અર્જુનને આવતો જોઈ તે સમયે પરાક્રમકરી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો જે પ્રભાણે વૃદ્ધિ પામતા અગ્નિને સમર્થ ન થાય તે પ્રભાણે તેને વારવા સમર્થ ન થયા. એ પછી દુર્યોધન, કર્ણ અને સુબલાપુત્ર શકુનિ ત્રણ બાણસમૂહોવડે કુતિપુત્ર ધનંજયને ઢાંકવા લાગ્યા, તે સર્વનાં અસ્ત્રોને

ઉત્તમ અસ્ત્રમણુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન, ગણકારયા સિન્ધવ આણ્વૃષ્ટિ કરતો હતો. હે' રાજેન્દ્ર, હલકા હાથવાળા જીતોદ્રિય અર્જુને અશ્વોવડે શત્રુઓનાં અશ્વોને વારી' સર્વ યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ દશ દશ આણ્વૃષ્ટિ વિધ્યા અને જ્વેરીરીતે રજની, વૃષ્ટિને નાશ પમાડે તેવીરીતે આણ્વૃષ્ટિને નાશ પમાડી. તે સમયે ધોર અ'ધાર' હતું, મોટો શસ્ત્ર થતો હતો અને તેવી રીતે 'ય' એલાં વગતવિષે આકાશ ભૂમિ અને દિશાઓ જણાતાં ન હતાં તથા સૈન્ય અને રજવડે મોહ પામેલું સર્વ અંધ હોય તેમ થયું હતું. હે રાજન, તેઓ અને અમે પરસ્પર કથુંએ દેખતા ન હતા પણ તે ઉદ્દેશકરી રાજાઓ યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજન, રથ રહિત અને રથવાળા પુરૂષો સામસામા આવી કુશ કવચ અને ભુજાઓવિષે સજ્જ થતા હતા, તે ઠેકાણે નાશ પામેલા છે ઘોડા અને સારથિ જોઓના એવા એકા રહિત રથિઓ જેમ ધાયલ થએલાં તથા ભયવડે પીડિત એવા પુરૂષો જીવતા હોય તેમ દેખાતા હતા. પર્વતોની પેઠે હજુલાં હસ્તિઓનું આલિંગન કરી રહેલા કેટલાક નિર્જીવ ઘોડાઓ પણ દેખાતા હતા, તેમજ કેટલાક ઘોડેસ્વારોસહિત એવા પણ દેખાતા હતા. પછી તે વખતે સંગ્રામથી દૂર જઈ ઉત્તરદિશાપ્રત્યે રણુભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય જે રીતે ધૂમરહિત બળતો અગ્નિ રહે તે રીતે ઉભા રહ્યા. યુદ્ધમાં અગ્રભાગથી એકાંતમાં ગએલા તેમને જોઈ હે વિશંપતે, પાંડવોનાં સૈન્યો કંઈવા લાગ્યાં અને હે ભારત, લક્ષ્મીવડે યુક્ત શોભિત તેજકરી પ્રકાશિત હોય તેવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ શત્રુઓ ત્રાસ પામવા, ગ્લાનિ પામવા તથા દુરવા લાગ્યા. નેમત હાથિની પેઠે વેગળા રહેલા શત્રુઓના સૈન્યને બોલાવતા એ દ્રોણાચાર્યને, જેવી રીતે દાનવો ઈન્દ્રને જીતવા ઈચ્છતા ન હતા તેવી રીતે જીતનાગ્નિ ઈચ્છતા ન હતા. કેટલાક ઉત્સાહરહિત, કેટલાક મનસ્વિ પુરૂષો, ક્રોધયુક્ત, કેટલાક વિસ્મય પામેલા અને કેટલાક અંમર્ષવાન થયા, કેટલાક રાજાઓ હાથવડે હાથના અગ્રભાગને ખીસવા લાગ્યા, કેટલાક ક્રોધયુક્ત થયેલા દાંતવડે હોઠ ખીસવા લાગ્યા, કેટલાક આયુધોને ફેંકવા લાગ્યા, કેટલાક ભુજાઓને ઠોકવા લાગ્યા અને ખીજાઓ મહાબળવાન આત્માને તથા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર, વિશેષકરી દ્રોણાચાર્યના આણ્વૃષ્ટિ પીડા પામેલા અત્યંત વેદનાયુક્ત પંચાલ યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં સજ્જ થતા હતા. રણુભૂમિવિષે વિરાટ અને દુષપદરાજ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયા. તેમ હે વિશંપતે, તેવી રીતે વળી સંગ્રામમાં

કરતા અત્યંત યુદ્ધમાં દુઃખેકરી છતાય અવા ત દ્રાણ્યાર્થપ્રત્યે દ્રુપદરાજના ત્રણે પ્રપુત્રે અને મહાધનુર્ધારિ ચેદિકેશના યોદ્ધાઓ પણ ગયાં. તેટલે યુદ્ધમાં તે દ્રુપદરાજના ત્રણેય પુત્રોના પુણ્યને ત્રણ તીક્ષ્ણ બ્રાહ્મણેકરી દ્રોણાચાર્યે હર્ષા અને હણેલા તેઓ પૃથ્વીવિષે પડ્યા. સારપછી બરદાજનાપુત્ર દ્રોણાચાર્યે ચેદિ, કેકય, સંજય અને સર્વ મહારથિ મત્સ્ય યોદ્ધાઓને જીત્યા. તે વખતે દ્રુપદરાજ ક્રોધથી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તથા હે મહારાજ, યુદ્ધમાં વિરાટરાજ પણ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, તે બાણવૃષ્ટિને ક્ષત્રિયોને નાશ પામાડનારા દ્રોણાચાર્યે હણી, બ્રાહ્મણને વિરાટ અને દ્રુપદ બે-ઉને ઢાંકી દીધા સંગ્રામના અગ્રભાગમાં દ્રોણાર્થથી ઢંકાતા તેઓ ક્રોધયુક્ત થઈ દ્રોણાચાર્યને બ્રાહ્મણવડે વિધવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ, ક્રોધ અને અમર્ષયુક્ત દ્રોણાચાર્યે અતિ તીક્ષ્ણ બે બલ્લબ્રાહ્મણવડે પરમક્રોધ પામેલા તે બેનાં બે ધનુષને કાપ્યાં. સારે કાપ પામેલા વિરાટ રાજાએ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના વધની ઈચ્છાવડે દશ તોમર અને દશ બાણ નાખ્યા તથા ક્રોધ પામેલા દ્રુપદરાજએ મોટા સર્પસમાન કાંતિવાળી, બળકર, સુવર્ણવડે શોભિત લોઢાની શક્તિને દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે ફેંકી. તે ટાણે દ્રોણાચાર્યે અતિતીક્ષ્ણ બાલાઓવડે તે દશ તોમરોને કાપી બ્રાહ્મણવડે સુવર્ણ અને વૈદ્ય-યંત્રિવાળી શક્તિને પણ કાપી નાખી. પછી શત્રુને મારનાર તેમણે અત્યંત પાએલા બે બલ્લબ્રાહ્મણવડે દ્રુપદ અને વિરાટરાજાને મૃત્યુ પાસે મોકલ્યા. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદરાજ, કેકય, ચેદી, મત્સ્ય, પંચાલ યોદ્ધાઓ અને દ્રુપદરાજના શૂરા ત્રણ પુત્રોના હથેલીવાથી તે દ્રોણાચાર્યના હર્ષને જોઈ કાપ અને દુઃખયુક્ત મોટા મનવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને રથિપુરૂષોના મધ્યમાં સમ પાધા કે, આજ જે હું, તેને દ્રોણાચાર્ય નિષ્ણમવ પમાડે અને જે હું તેનો શત્રુ દ્રોણાચાર્ય મુક્ત થાય તો, બસે તે હું ઈષ્ટપૂર્ત ક્ષત્રિયધર્મ અને બ્રાહ્મણથી રહિત થાજી. એવી રીતે તેણે સર્વ ધનુર્ધારિઓના મધ્યમાં પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી પરશુરમે હણીનારે પંચાલદેશના રાજાનો પુત્ર તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ્યારે સૈન્યસહિત દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે આવ્યો અને એક તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ પાંડવોસહિત દ્રોણાચાર્યને પીડવા લાગ્યા સારે બીજી તરફ દુર્યોધન, કર્ણ, સુભેલાપુત્ર શકુનિ પણ, અને મુખ્ય મુખ્ય દુર્યોધનના સહોદર ભાઈઓ તે સર્વ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે તે સર્વ મહારથિઓએ રાખેલા દ્રોણાચાર્યને યત્ન કરતા એવા પણ પંચાલ યોદ્ધાઓ સામું જોવા શક્તિ-

માન થતા ન હતા. હે મીરિય, તે સમયે પુરુષશ્રેષ્ઠ બીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર ક્રોધ પામ્યો અને તે એને ઉમ્મવાણીવડે દુઃખ દેવા લાગ્યો. બીમસેન કહે છે—દુષ્ટના ક્રૂણમાં ઉત્પન્ન થએલો સર્વ અત્યુક્તપુરુષોમાં અતિ અત્તેને નળ્યુનાર યાનવાળો કયો ક્ષત્રિય પ્રાપ્ત થએલા શત્રુને જોયા કરે? અને કયો પુરુષ પિતા અને પુત્રના વધને પામી શત્રુને પાળે? તેમાં પણ વિશેષકરી રાજાઓની સભામાં સમ આદ્ય કાણુજ પાળે? અગ્નિનીપેઠે પોતાના તેજવડે વૃદ્ધિ મામેલા બાણ અને ધનુરૂપિ કાષ્ટવાળા આ દ્રોણાચાર્ય તેજકરી ક્ષત્રિયોને બાળેછે અને પાસે પાંડવોની સેનાને શેષરહિત કરે છે ત્રાટે તમે ઉભા રહેલા મારાં કર્મને જુઓ અને હુંજ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે નહીં છું, એ રીતે કહી ક્રોધ પામેલો બીમસેન પૂર્ણ વિસ્તારવાળા નાખેલા બાણોવડે તમારી સેનાને નસાડતો એવો દ્રોણાચાર્યના સૈન્યપ્રત્યે પેઠો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પણ મોટી સેનાપ્રત્યે પેમી રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયો. તે વખતે સાંભળેલું યુદ્ધ થયું કે તે સરખું પૂર્વે જોયેલું પણ નથી અને અમારું સાંભળેલું પણ યુદ્ધ નથી. હે સભ્યરાજન્, જેવી રીતે સૂર્યોદય સમયે મોટો સંગ્રામ થયો હતો, રથસમૂહો બેગા થએલા દેખાતા હતા, મનુષ્યોનાં શરીરો હણેલાં તથા પડેલાં હતાં, કેટલાક યોદ્ધાઓ બીજા ઠેકાણે જતા તેઓને માર્ગમાં બીજાઓ પાડિત કરતા હતા, કેટલાક વિમુખ થનારાઓને પાછળથી લગાવતા હતા. અને કેટલાકને પડખેથી હણતા હતા. તેવી રીતે અતિ ભયંકર તે મળેલું યુદ્ધ થયું એ પછી ક્ષણવારમાં સૂર્ય પ્રાતઃકાલની સંધ્યાને પ્રાપ્ત થયા.

॥ વિમુખાઃષ્ટતશ્ચાન્યેતાજ્યન્તેપાર્શ્વતઃપરે ॥

॥ નયાસંસક્તયુદ્ધંતદભવઙ્કૃશદારુણં ॥

॥ અથસન્ધ્યાગતંસૂર્યઃક્ષणेનસમપદ્યત ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि. संकुलयुद्धे षडशीत्यधिकशतत-
मोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તેતથૈવમહારાજદંશિતારણમૂર્ધનિ ॥

॥ સંન્ધ્યાગતંસહસ્ત્રાંશુમાદિત્યમુપતસ્થિરે ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં એકઠા થએલા તેઓ તેવીરીતેજ સંધ્યાકાલને પામેલા જેનો ઉદય નજીક છે એવા સૂર્યની સ્તુતિ કરતા હતા. જ્યારે તપેલા મુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા સૂર્ય ઉદય પામ્યા અને લોક પ્રકાશિત થયા ત્યારે પાછું યુદ્ધ થયું. હે ભારત, સૂર્યોદયની પેહેલાં રણભૂમિમાં જે બેગા મળેલા હતા તેજ સૂર્ય ઉદય પામ્યા ત્યારે સામસામા પાછા આસક્ત થયા. રથો સાથે ઘોડા, ઘોડાઓ સાથે હસ્તિઓ, પાયદળો સાથે પણ હસ્તિઓ, તેમ ઘોડાઓ સાથે ઘોડા અને પાયદળો સાથે પાયદળ સમાગમ પામ્યા. તેવીરીતેજ હે ભરતશ્રેષ્ઠ, રથિઓ રથિઓ સાથે મળેલા અને ન મળેલા હાથિવાળાઓ હાથિખાળાઓ સાથે મળેલા અને ન મળેલા એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં મળ્યા. રાત્રિવિષે જેઓએ યુદ્ધ કર્મ કરેલું છે એવા થાકેલા સૂર્યના તેજવડે લુપ્ત અને તર્પવડે વ્યાપ્ત જેઓનાં અંગ છે એવા તે ધણા યોદ્ધાઓ બાનવંશરના થયા. હે રાજન, શંખ, બેરી અને મૃદંગોનો, ગર્જના કરતાં હસ્તિઓનો અને કંપાવિત ખેંચેલા શબ્દ કરતા ધનુર્ધન શબ્દ આકાશને સ્પર્શ કરનારો થતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ દોડતા પાયદળોનો, પગતાં શસ્ત્રોનો, શબ્દ કરતા ઘોડાઓનો અને પ્રવૃત્ત થતા સોર બકોર અને ગર્જના કરતા રથિઓનો અતિવૃદ્ધિ પામેલો સંકુલ મોટો શબ્દ આકાશપ્રત્યે જતો હતો અને તે યુદ્ધ ધણું સંકુલ થયું હતું. જૂદા જૂદા આયુધોવડે કપાએલા ચેષ્ટા કરતા સૈનિકોનો ધણો આતુર શબ્દ પૃથ્વીવિષે સંભળાતો હતો. તેમજ પડતા અને નાશ પામતા પાયદળ ઘોડા રથિ અને હાથિઓનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો; તેથી તે યુદ્ધ દીન થયું હતું. જ્યારે તે સર્વ સૈન્યો બેગાં થએલાં હતાં ત્યારે અનેક પોતાના યોદ્ધાઓ પોતાનાઓને, પાત્રકાઓ પોતાનાઓને, પોતે શત્રુઓને અને શત્રુઓ પોતાનાને મારતા હતા. શસ્ત્રોના બાહુવડે નાશ પામેલા ઘોડા, યોદ્ધા અને હસ્તિઓવિષે વીરપુરુષોના હાથવડે ઉગામેલા અને કાપેલા ખૂંડોના સમૂહો જેવીરીતે વસ્ત્રોને સાફ કરવાનાં સ્થાનકોવિષે વસ્ત્રોના સમૂહ દેખાય તે પ્રમાણે દેખાતા હતા અને તેઓનો શબ્દ જે રીતે ધોવાતાં વસ્ત્રોનો શબ્દ થાય તે રીતે થતો હતો. એક ધારવાળા ખૂંડો, તોમરો અને પૈશ્વધોવડે અતિદારૂણ મળેલું તે ઉત્તમ યુદ્ધ થતું હતું. શસ્ત્રપુરુષો હાથિ અને ઘોડાઓનાં શરીરથી થએલી મનુષ્યોના દેહરૂપિ પ્રવાહવાળી, શસ્ત્રરૂપિ મૃત્યુવડે અતિસંપૂર્ણ, માંસ ને શોષિતરૂપિ કાદવવાળી, પીડિતશબ્દરૂપિ

શબ્દવાળી, પતાકા ને શસ્ત્રરૂપી દ્વાણુવાળી અને પરલોકવિષે પ્રવહવડે જ-
નારી નદીને પ્રવર્તાવત. હતા. સર અને શક્તિઓવડે પીડિત, ગ્લાનિ પામેલા,
રત્નિવડે મોહિત તથા અલ્પ ચેતનાવાળા હાથિ અને ઘોડાઓ સર્વ શરીરને
સ્થિર કરી રહ્યા હતા. તે તે ઠેકાણે બહુ વિચિત્ર કવચ, સુંદર કુંડળવાળાં
મસ્તક અને યુદ્ધની સામગ્રીવડે તથા ખીજ સામાનોવડે યોદ્ધાઓ શોભતા
હતાં. તે સમયે મરેલા અને અર્ધ મરેલા રાક્ષસોના સમૂહોવડે યુક્ત સધ-
ળી રણભૂમિપ્રત્યે રથમાર્ગ રહ્યો ન હતો. રથનાં ચક્ષો ખુલ્લી જતાં હતાં;
તેથી બળ કરી પરાણે યાકી ગએલા ધ્રુજતા અને બાણોવડે પીડા પામેલા
ઘોડાઓ ચાલતા હતા. ઉત્તમ કુળ ધૈર્ય અને બળેકરી યુક્ત તથા હાથિની
ઉપમા અપાય એવા પણ ઘોડાઓ પરાણે ચાલતા હતા. હે ભારત, દ્રોણા-
ચાર્ય અને અર્જુન એ બે વગર તે સધળું સૈન્ય વિઘ્નહત, અતિ મોહિત,
બળયુક્ત અને આતુર થયું હતું. તે બેઉ પીડિત પુરૂષોના આશ્રયરૂપ અને
બળને વારનારા થયા હતા. તે બેઉને જ પામી ખીજાઓ યમરાજના સ્થાન
પ્રત્યે જતા હતા. કૌરવોનું મોટું સૈન્ય વ્યાકુળ થયું હતું અને કાળની કીડા-
ના સ્થાનક સરખું બીરપુરૂષોના બળને વધૂરનારું મળેલું પંચાલ યોદ્ધાઓ-
નું સૈન્ય કશું પણ જણાતું ન હતું. હે રાજન, પૃથ્વીવિષે રાજવંશમાં થએલા-
ઓનો ધણો ક્ષય થતો હતો, તે વખતે કર્ણને, દ્રોણાચાર્યને, અર્જુનને, યુધિષ્ઠિરને,
બીમસેનને, નકુળ, સહદેવને, વૃષ્ણદુષ્ટને, સાલ્યકિને, દુઃશાસનને, દ્રોણપુત્ર
અશ્વત્થામાને, દુર્યોધન તથા શકુનિને, કૃપાચાર્યને, મદ્રરાજશત્રુજને, કૃતવર્માને,
ખીજાઓને, પૃથ્વીને, દિશાઓને કે આકાશને પણ અમે દેખતા ન હતા. ફક્ત
સૈન્ય અને રજવડે યુક્ત ભેગા થએલાઓને દેખતા હતા. જ્યારે સંભ્રમવાળો
રાંકુલ ધોર રજરૂપિ મેઘ ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યારે યોદ્ધાઓ જીવીરીને પ્રાપ્ત
થયેલી ખીજ રાત્રિને માને તેવી રીતે માર્નતા હતા અને કૌરવો, પંચાલ યો-
દ્ધાઓ અને પાંડવો ઝાળખત્તા ન હતા, તેમ દિશા આકાશ તથા સમ વિ-
ષમ પૃથ્વી જણાતી ન હતી. હાથના સ્પર્શને પામેલા પોતાનાને કે પારકા-
ઓને ઝાળખતા ન હતા. તે સમયે યુદ્ધમાં જળને ઈચ્છનારા પુરૂષો પોતા-
નાને અને પારકાને હણતા હતા. રજના ઉડવાથી અને લોહિના સ્ત્રવવાથી
તથા વાયુની શીઘ્રતાથી પૃથ્વીનું રજ શમી જતું હતું અને ત્યાં રૂધિરવડે ભી-
જાએલા હાથિ, ઘોડા, યોદ્ધા, રથિઓ અને પાયદળો પારિભ્રમત ઝાડનાં વનો
જમ શોભે તેમ શોભતા હતા. તે વખતે દુર્યોધન, કર્ણ, દ્રોણાચાર્ય અને દુઃશા-

સન એ માર રથિઓં ચાર પાંડવો સાથે કાઠ્ય તૈયાર થયા. બાઈ સહિત
 દુર્યોધન, નકુળ સહદેવ સાથે સઘન થયો, બીમસેન સાથે રાધાપુત્રકર્ણ અ-
 ને ભરદ્વાજપુત્ર દ્રાણ્યાચાર્ય સાથે અંગુન સઘન થયો. તે ધોર મોટાં આ-
 શ્વરેને સર્વ ચોતરફથી જોવા લાગ્યા. વિચિત્ર જો રથમાર્ગોવડે, દિવ્ય વિચિત્ર
 રથોવડે, સંકુલ એવા હ્રમ રથિશ્રેણીના ક્ષત્રાગમને અને વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારા-
 ઓનાં વિચિત્ર યુદ્ધને રથિપુરૂષો જોતા હતા. યજ્ઞ કરતાં પરાક્રમ, પરસ્પર
 જીતવાને ઈચ્છતા સૂર્ય સરખા રથોપ્રત્યે ખેડેલા તે શ્રદ્ધપુરૂષો જેવી રીતે
 વર્ષાકાળે મેધ વર્ષે તેવી રીતે બાણ્યવૃષ્ટિ કરતા હતા અને જે પ્રભાણે યજ્ઞક-
 તીં વિજળીવાળાં શરત્કાળનાં વાદળાંઓ શોભે તે પ્રભાણે શોભતા હતા. હે
 મહારાજ, ક્રોધ અને અમર્ભયુક્ત સ્પર્ધાધાના મહાધનુર્ધારિ યજ્ઞ કરનારા તે
 ચોદાઓ જે રીતે મત્ત હાથિ અને સાંઢ, મત્ત હાથિ તથા સાંઢ સામા જા-
 ય તે રીતે એક બીજા સમીપ જતા હતા. તે સમયે કાપેલા હાથ પગ કું-
 ડળસહિત મરતક ધનુષ્ વિશિષ્ઠ પ્રાસન્નપ્રે પરશુપદૈશ નાલીક હલકાં નારાય નખ
 શક્તિ તોમર અને જુદા જુદા પ્રકારનાં સાદ કરેલાં પ્રહાર કરવાનાં ઉત્તમ
 બીજાં હથિઆરો, વિચિત્ર જુદા જુદા પ્રકારવાળાં કવચ, વિચિત્ર ભાગેલા
 રથ, હણેલા હાથિ ઘોડા પર્વતની સમાને આકારવાળાં તથા જોડાના ચો-
 દા ને ધ્વજ નાશ પામેલા છે એવા ઠાલ્લા રથો, અય પામેલા, તે તે ઠેકાણે
 ખેંચતા વાયુપેટે જનારા હણેલ શ્વરાવડે શીભિત ઘોડા, વીંઝણાં કવચ શ-
 નુઓએ પાડેલા ધ્વજ છત્ર આભૂષણ વસ્ત્ર, પુષ્પોવડે સુગંધિયુક્ત હા-
 ર કિરીટ મુકુટ ઉષ્ણીશ ધુધરીઓનાં સમૂહ, છાતિવિષે રહેલા મણિ
 નિષ્ક અને ચૂડામણિઓવડે યુદ્ધ થયું હતું. તે જોમ તારાંગણેકરીને
 આકાશ શોભે તેવું સૌભતું હતું. અને હે રાજા, કાળ આવ્યા વગર
 મનુષ્યોના દેહનો ભેદ જરૂર કરી થતો નથી. તેથી એકી વખતે સર્વ
 મહારથિઓ તે યુદ્ધમાં નાશ પામતા ન હતા. તે પછી અમર્ભ અને ક્રો-
 ધવાળા નકુળસાથે અમર્ભ અને ક્રોધયુક્ત એવા દુર્યોધનનો સમાગમ થયો.
 તે વખતે હજારો બાણને વર્ષાવનાર હર્ષયુક્ત માદ્રીપુત્ર નકુળે તમારા પુ-
 ત્રને જમણી તરફ કર્યો. તે સમયે મોટો નાદ થયો. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં
 તમારા ભત્રિજા અતિ અપર્ભવાળા નકુળે અપસવ્ય કર્યું. તે તમારા પુત્ર
 રાજા દુર્યોધને સહન કર્યું નહિ અને તેને પણ જમણી તરફ કર્યો. ફરીને
 જલદી અપસવ્ય સાધું કરવાને ઈચ્છતા તમારા પુત્રને વિચિત્ર માર્ગને જા-

જ્યુનાર તેજસ્વીન્નકુળ પારવા લાગ્યો અને સર્વ તરફથી એને નિધારી આજુ સમૂહવડે પીડતાં તેણે ક્રોધે ક્રોધે વિમુખ કર્યો, તે કર્મને સર્વ સૈનિકો વખાણવા લાગ્યા અને નકુળ સર્વ દુઃખોને તથા તમારા તે દુષ્ટ વિચારને સંભારી તમારા પુત્રને 'ઉભા રહે, ઉભો રહે' એમ કહેવા લાગ્યો.

॥ વિમુખંનકુલશ્રક્તેતસૈન્યાઃસમપૂજયન્ ॥

॥ તિષ્ઠતિષ્ઠેતિનકુલોબભાષેતનયંતવ ॥

॥ સંસ્મૃત્યસર્વદુઃખાનિતવદુર્મન્ત્રિતંચતત્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि नकुलयुद्धे गुर्जरभा-
षायां सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતોદુઃશાસનઃક્રુદઃમહદેવમુપાદ્રવત્ ॥

॥ રથવેગેનતીવ્રેણકમ્પયન્નિવમેદિનીમ્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—તે વખતે કોષ પામેલો દુઃશાસન ઉઘ એવા રથના વેગેકરી પૃથ્વીને કંપાવતો હોય નહિશું તેમ સહદેવપ્રત્યે દોડ્યો, સમીપ આવતા તે દુઃશાસનના સારથિના મસ્તકને શિરઆણુસહિત બલ્લઆણેકરી શત્રુને મારનારા માદ્રીપુત્ર સહદેવે જલદી કાપી નાખ્યું. તેટલાજ સહદેવે શીઘ્રતાથી જેનું મસ્તક કાપેલું છે એવા સારથિને દુઃશાસન કે કોઈપણ સૈનિક જાણતો ન હતો. જ્યારે ન જાણી રાખવાથી ઈચ્છા પ્રમાણે ઘોડા ચાલ્યા લાગ્યા, ત્યારે દુઃશાસ્ત્રને સારથિને એતનારહિત જાણ્યો. પછી ઘોડાવિષે કુશળ (ઘોડેસ્વાર) રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ તે પોતે યુદ્ધમાં ઘોડાઓને જાણી શીઘ્રતાથી વિચિત્ર અને સુંદર યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. સંગ્રામવિષે સારથિરહિત રથવડે દુઃશાસન નિર્ભય પુરુષનીપેઠે જે ફરવા લાગ્યો તે એના કર્મને પોતાના અને પારકા પણ યુદ્ધમાં વખાણવા લાગ્યા. સહદેવ તે ઘોડાઓપ્રત્યે તીક્ષ્ણ આણુવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો ત્યારે આણુવડે પીડા પામતા તે ઘોડાઓ જલદી તે તેઠકાણે દોડવા લાગ્યા. તે ટાણે દુઃશાસન રશ્મિવિષે આસક્તપણાથી થનુથને મૂકી દેવા લાગ્યો અને પાછો ધનુષ્વડે ફરતો એવો રશ્મિને (ઘોડાની રાક્ષસ) મૂકી દેવા લાગ્યો. તે છિદ્રોવિષે તે પ્રત્યે માદ્રીપુત્ર સહદેવ આણુવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે વખતે તમારા પુત્રને ઈચ્છનારો કર્ણ તેઓના

વચમાં પડ્યો. તેને સાવધાન બીમસેને કાનસૂચિ ખેંચેલા ત્રણ બલ્યાણો વડે બે બાહુ અને છાતિવિષે પ્રહાર કરી શબ્દ કયો, ત્યારે બલ્યાણેલા સર્પ નીપેટે તે પાંચો વળ્યો અને તીક્ષ્ણ બાણોને નાંખતા એવા તે બીમસેનને ચારતા લાગ્યો, તે સમયે બીમસેન અને રાધાપુત્ર કર્ણનું સંકુલ યુદ્ધ થયું અને તે બેઉ સાંઠનીપેટે શબ્દ કરતા જૈનનં નેત્રો ચઢેલાં છે એવા પરસ્પર ક્રોધ પામેલા ધણા વેગેકરી સામી જતા હતા. સમીપ મળેલા યુદ્ધમાં કુશળ એવા તે બેના બાણો વિચ્છિન્ન થયા ત્યારે ગદા યુદ્ધ થયું અને હે રાજન, બીમસેને ગદાવડે કર્ણના રથના કુખડાને સો પ્રકારે બેઠો, તે જે પ્રમાણે આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. તે પછી બળવાન રાધાપુત્ર કર્ણે બીમસેનની તેજ ગદાને લેઈ તેના રથપ્રત્યે ફેંકી, તે ગદાને ગદાવડે બીમસેને બેઠી, તે વખતે ફરી મોટી ગદાને અધિરથપુત્ર કર્ણપ્રત્યે ફેંકી. તેને કર્ણે સુંદર પુખવાદા અતિ તીક્ષ્ણ ધણા બાણોવડે વિધી પાછળ ખીજા બાણોવડે વિધી, કર્ણના બાણોએ વિધેલી તે ગદા મંત્રે કરી દુઃખ પામેલી નાગણીનીપેટે બીમસેનપ્રત્યે પાછી ગઈ. તે ગદાના પડવાવડે બીમસેનનો મોટો ધ્વજ પડ્યો અને એનો સારથિ ગજવડે હણેલો મોહ પામ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા કર્ણે આઠ બાણ નાખ્યા તેને હે ભારત, મહા બળવાન શત્રુના શૂરાપુરુષોને મારનારા બીમસેને તીક્ષ્ણ કરેલા ને સ્વભાવથી તીક્ષ્ણ એવા બાણોવડે કાપ્યા અને હે ભારત, હસતો હોય તેમ રહેલો એવો જે બીમસેન તેણે ધ્વજ, ધનુષ અને હાથના મોળને કાપી નાખ્યો. રાધાપુત્ર કર્ણે ધણ સહન ન થાય તેવા સુવર્ણ પૃષ્ઠવાળા ખીજા ધનુષને લેઈ ન્હરીને પણ રથના બાણોવડે બીમસેનના કાપરચિત્રા ધોડાને અને બે પડખાના સારથિને જલદી હણ્યા. જેનો રથ નાશ પામેલો છે એવો તે બીમસેન જે રીતે સિંહ પર્વતના શિખરપ્રત્યે ચઢી જાય તે રીતે નકુળના રથપ્રત્યે ચઢી ગયો. હે રાજેન્દ્ર, તેમજ મહારથિ ગુરુ શિષ્ય, યુદ્ધમાં જેઓએ પ્રહાર કરેલો છે એવા દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુન વિચિત્ર યુદ્ધ કરતા હતા તથા બાણના શીઘ્ર નાખવાંવડે સાંધવાવડે અને રથોના ચાલવાવડે મનુષ્યોનાં નેત્ર અને મનને મોહ પમાડતા હતા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તે સર્વ યોદ્ધાઓ પૂર્વે ન જોયેલાં ગુરુ શિષ્યના તે યુદ્ધને જોતા એવા વિરામ પામ્યા હતા. સેનાના મધ્યમાં વિચિત્ર રથ માર્ગોને કરી તે બે શૂરાઓ તે સમયે પરસ્પર અપસવ્ય કરવા ઇચ્છતા હતા, તે બેના પરાક્રમને અતિ વિસ્મય પામેલા તે યોદ્ધાઓ જોતા હતા. હે મ-

હારાજ, જે પ્રજાણે ગણનવિષે માંસમાટે એ બાજપક્ષિનું યુદ્ધ થાય તે પ્ર-
 માણે દ્રોણાચાર્ય અને 'પાંડવ અર્જુનકુ' મોટું યુદ્ધ થતું હતું. કુતિપુત્ર
 અર્જુનને જીતવાની ઇચ્છાવડે જે જે કર્મ દ્રોણાચાર્ય કરતા હતા, તે તે
 તેના કર્મને હસતો હોય તેમ પાંડુપુત્ર અર્જુન જલદી હણતો હતો. જ્યારે
 દ્રોણાચાર્ય પાંડવ અર્જુનને બેદશ સમર્થ ન થયા, ત્યારે અસ્ત્ર માર્ગવિષે
 કુશળ દ્રોણાચાર્યે ઈન્દ્રધનુ, શિવનાં, ત્વષ્ટાનાં, વાયુનાં અને વરુણનાં અસ્ત્રને
 પ્રકટ કર્યું. દ્રોણાચાર્યના ધનુષ્થી જે જે બાણ પડતું હતું તેને ધનંજય
 નાશ પમાડતો હતો. જ્યારે તેના અસ્ત્રોને વિધિ પ્રમાણે પાંડુપુત્ર અર્જુન
 અસ્ત્રોવડે હણવા મંડ્યો, ત્યારે દ્રોણાચાર્ય ઉત્તમ દિવ્યઅસ્ત્રવડે વૃષ્ટિ કરવા
 લાગ્યા. દ્રોણાચાર્ય જે જે અસ્ત્રને જીતવાની ઇચ્છાવડે કુતિપુત્રપ્રત્યે નાખતા
 હતા તે તે અસ્ત્રના નાશ માટે અર્જુન તે તે નામવાળાં અસ્ત્રને નાખતો
 હતો, પછી વિધિ પ્રમાણે દિવ્યઅસ્ત્રોને પણ અર્જુને નાશ પમાડ્યાં ત્યારે
 તે દ્રોણાચાર્ય અર્જુનને મનવડેજ વંખાણવા લાગ્યા અને હે ભારત, પૃથ્વી-
 વિષે સર્વ શસ્ત્રોને જાણનારા પુરુષોથી અધિક એવા તે શિષ્યવડે પરંતપ
 દ્રોણાચાર્ય આત્માને અધિક માનવા લાગ્યા. તેવી રીતે મહાત્માઓના મ-
 ધ્યમાં અર્જુને વારણ કરેલા યત્ન કરતા એવા દ્રોણાચાર્ય હસતાથકા પ્રી-
 તિવડે અર્જુનને વારતા હતા, તે સમયે જોવાની ઇચ્છાવડે અંતરિક્ષમાં
 હનુરો દેવ, ગંધર્વ, ઋષિઓને સિદ્ધસમૂહો સ્થિર થઈ રહ્યા હતા; અને
 જેવી રીતે ધણા મેધવડે આકાશ શોભિત થાય તેવી રીતે અપ્સરાઓવડે
 યુક્ત અને યક્ષ ગંધર્વોવડે સંકુલ શોભાયમાન અંતરિક્ષ થયું હતું. હે ન-
 રાધિપ, તે વખતે દ્રોણાચાર્ય અને કુતિપુત્ર અર્જુનની સ્તુતિયુક્ત એવી
 આકાશવાણી વારંવાર થવા લાગી અને તે સાંભળી જ્યારે નાખેલાં અસ્ત્રો
 દશદિશાઓને બાળવા લાગ્યાં ત્યારે આવેલા સિદ્ધ અને ઋષિયો બોલ્યા કે
 જરૂર આ મનુષ્યનું, અસુરનું, રાક્ષસનું, દેવનું કે ગંધર્વનું યુદ્ધ નથી પણ
 આ ઉત્તમ બ્રાહ્મયુદ્ધ છે. આ અયંબો ઉપજાવે એવું આશ્ચર્ય છે અને એ
 અમારું જેએલું અને સાંભળેલું પણ નથી. પાંડવ અર્જુનને ઉદ્ધંધન કરી
 દ્રોણાચાર્ય રહ્યા છે અને દ્રોણાચાર્યને ઉદ્ધંધન કરી પાંડુપુત્ર અર્જુન રહ્યા
 છે, આ બેનું અંતર જોવા બીજા કોઈએ પણ શક્તિમાન થવાય તેમ ન-
 થી. જે શિવ આત્માવડે આત્માને એ પ્રકારે કરી યુદ્ધ કરે તો તેને વિષે
 આની ઉપમા કરી શકાય પણ બીજે ઠેકાણે તો થાય તેમ નથી. દ્રોણાચાર્ય

આર્યવિષે જ્ઞાન આધિક રહ્યું છે અને પાંડુપુત્ર અર્જુનવિષે જ્ઞાન અને યોગ રહ્યો છે, તેમ દ્રોણાચાર્યવિષે શૌર્ય આધિક રહ્યું છે અને પાંડવ અર્જુનવિષે બળ અને શૌર્ય રહ્યું છે (સારાંશ કે. આચાર્ય, જ્ઞાન અને શૌર્યના અવધિરૂપ છે અને અર્જુન યોગ ને બળેકરી આધિક છે તેથી આચાર્યની તુલ્ય છે). યુદ્ધમાં શત્રુઓએ મહાધનુર્ધારિ આ બેઉને હણી શકાય તેમ નથી અને જો આ બે ઈચ્છે તો દેવસહિત એવાં પણ જન્મતરે હણી શકે, હે મહારાજ, પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને જોઈ એવી રીતે અંતર્ધાન પામેલાં અને પ્રકાશ પામેલાં પ્રાણિઓ સર્વ તરફ કેહેતાં હતાં. ત્યાર પછી મહા બુદ્ધિમાન રણબુભિમાં કુતિપુત્ર અર્જુનને અને અંતર્ધાન પામેલાં પ્રાણિઓને સંતાપ પમાડતા એવા દ્રોણાચાર્ય બ્રહ્માસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. તે સમયે પૃથ્વી, પર્વત વન અને વૃક્ષોસહિત ચલિત થઈ વાયુ વિષમ વાવા લાગ્યો અને સમુદ્રોન્મોલ પામ્યા (ઉછળવા લાગ્યા.). મહાત્મા દ્રોણાચાર્ય અસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું તેથી કુર અને માંડવની સેનાવિષે અને સર્વ પ્રાણિઓવિષે મોટું ભય ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે હે રાજેન્દ્ર, સંબ્રમરહિત એવા અર્જુનને તે અસ્ત્રને બ્રહ્માસ્ત્રે કરીનેજ નાશ પમાડયું. ત્યારેજ સર્વે શાંત થયું. જ્યારે તે બેઉમાંથી એકનો પણ પાર પમાતો ન હતો ત્યારે તે યુદ્ધને સંકુલ યુદ્ધવડે વ્યાકુળ કર્યું. હે વિશંપતે, ફરીને પણ સંગ્રામવિષે દ્રોણાચાર્ય અને પાંડુપુત્ર અર્જુનનું સંકુલયુદ્ધ, થવાથી કશુંએ જણાતું ન હતું અને તે સમયે મેઘના સમૂહોનીપેઠે બાણોના સમૂહોવડેયુક્ત એવા આકાશવિષે કોઈપણ અંતરિક્ષમાં ફરનારો જંતુ પક્ષી ઉડતો ન હતો.

॥ શરજાલૈઃસર્માકીર્ણેમેઘજાલૈરિવામ્બરે ॥

॥ નાપતચ્ચતતઃકશ્ચિદ્અન્તરિક્ષચરસ્તદા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

સંજયુવવાચ ॥ તસ્મિન્સ્તથાવર્તમાનેગજાશ્વનરસંક્ષયે ॥

॥ दुःशासनोमहाराजघृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, જ્યારે હાથિ ઘોડા અને મનુષ્યોનો જેમાં નાશ છે એવું તે યુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે દુઃશાસન ઘૃષ્ટદ્યુમ્નનીસાથે યુદ્ધ કરવા

લાગ્યો. દુઃશાસનના અશ્વોર્ધ પીડિત સુવર્ણમય રથપ્રત્યે બેઠેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અમર્ષથી તમારાપુત્રના ઘોડાપ્રત્યે બાણત્વ કરવા લાગ્યો. તે ટાણે હે મહારાજ, ક્ષણવારનાં તેનો તે રથ, ધ્વજ અને સારથિસહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણોવડે બ્યામ એવો અદૃશ્ય થયો. પછી હે રાજેન્દ્ર, મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણસમૂહથી પીડિત એવો દુઃશાસન તેની આગળ ઉભો રહેવા સમર્થ ન થયો અને તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો બાણોવડે દુઃશાસનને વિમુખ કરી હજારો બાણોને નાખતો એવો યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જ ગયો. એ પછી -હદિકપુત્ર કૃતવર્મા આવ્યો તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને તેના બે સહોદર ભાઈઓ એ ત્રણ વાજવા લાગ્યા. દીપ્તઅગ્નિનીપેઠે પ્રકાશવાળા દ્રોણાચાર્યની સમીપ જતા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પછવાડે રક્ષા કરતા એવા પુરૂષશ્રેષ્ઠ નકુળ અને સહદેવ ગયા. તે વખતે હે રાજન્, તે અમર્ષવાળા બળવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણ અને વૃત્તવાળા જેઓએ સ્વર્ગને આર્ગળ કરેલું છે એવા સર્વ અતિ મોટા મહારથિઓ મરણને આગળ કરી યુદ્ધ કરતા હતા વૈળી હે જનાધિપ, પરસ્પર જાનવાને ઇચ્છતા જેના વંશ અને કર્મ શુદ્ધ છે એવા બુદ્ધિમાન ઉત્તમ ગતિને ઇચ્છનારા તે યોદ્ધાઓ આર્ધયુદ્ધ અને ધર્મયુદ્ધ ક્રૂતા હતા. તે સમયે અધર્મિષ્ઠ કે ન વખાણવા યોગ્ય એવું તે યુદ્ધ થતું જ ન હતું. એ યુદ્ધમાં કર્ણુબાણ, નાલીકબાણ, વિષયુક્ત એવો અસ્તિકબાણ, સૂચીબાણ, મર્કટાસ્થિમયબાણ, ગવાસ્થિજબાણ, ગજસ્થિજબાણ, બે શલ્યવાળો મલિન અને વાંકો જનાર બાણ ન હતો. સારાં યુદ્ધવડે પરલોકને અને કીર્તિને ઇચ્છનારા સર્વ યોદ્ધાઓ સરલ અને શુદ્ધ એવાંજ અસ્ત્ર ધારણ કરતા હતા. તે ટાણે હે રાજન્, તમારા ચાર યોદ્ધાઓનું ત્રણ પાંડવ યોદ્ધાઓ સાથે સર્વ દોષરહિત એવું સંકુલ યુદ્ધ થયું. પછી તમારા તે જૂઠું રથિશ્રેષ્ઠપુરૂષેને નકુળ અને સહદેવ વારેલા જેઈ શીઘ્રઅસ્ત્રવાળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયો. જેવી રીતે બે પર્વતોમાં વાયુ આસક્ત થાય, તેવી રીતે નિવારેલા તે ચાર યોદ્ધાઓ પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા નકુળ અને સહદેવવિષે સજ્જ થયા. બે બે રથિઓ સાથે રથિશ્રેષ્ઠ તે બે આસક્ત થયા. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યની સમીપ વર્તવા લાગ્યો. હે મહારાજ, દ્રોણાચાર્ય તરફ જતા યુદ્ધમાં -કુર્મદ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અને નકુળ સહદેવ સાથે આસક્ત થએલા તે મહારથિઓને જેઈ તુર્ત દુર્યોધન રૂધિરને ખાનારા બાણોને નાંખતો થકો દોડ્યો. તે પ્રત્યે ધણી શીઘ્રતાથી સાલકિ ફરીને ગયો. સર્વ બાહ્યાવસ્થાનાં આચરણને

સંભારી પ્રસન્ન થતા પરસ્પર જોતા વારંવાર હસતા બચરહિતુ અને નરશ્રેષ્ઠ .
 તે એ કુર અને મધુકુળમાં થએલા દુર્યોધન અને સાત્યકિ પરસ્પર સમીપ
 આવી આસક્ત થયા. એ પછી પોતાનાં આચરણને સદા નિંદનાર એવો રાજા
 દુર્યોધન પ્રિયસખા સાત્યકિપ્રત્યે બોલ્યો કે હે સખે, કોષને લોભને મોહને અમ-
 પેને ક્ષત્રિયોનાં આચરણને અને છાતિનાં કાળને વિદ્ છે કે જે ઠેકાણે હે
 શિનિકુળમાં ઉત્તમ તું મને પ્રહાર કરે છે અને હું તને પ્રહાર કરું છું.
 તું પ્રાણવટે મારો અતિ પ્રિય છે અને હું તારો નિરંતર અતિ પ્રિય છું.
 જે આપણા બેનાં બાધ્યાવસ્થાનાં વૃત્તાંત હતાં તે સર્વને સંભારું છું તો
 હમણાં રણગણવિષે આપણા બેનાં તે સર્વ આચરણ જુનાં થયાં છે. હે
 સાત્યકિ, જે આજ યુદ્ધ ચાલે છે તે કોષને લોભ વગર શું છે? તેવી રીતે
 કેહેનાર તે દુર્યોધનપ્રત્યે તે સમયે પરમઅસ્ત્ર જાણનારો હસતો એવો સા-
 ત્યકિ તીક્ષ્ણબાણેને ઉગામી બોલ્યો કે—હે રાજમુત્ર, હે રાજન, જે ઠેકા-
 ãે બેગા થએલા આપણે ક્રીડા કરી છતી તે આ સમાકે આચાર્યનું ધર
 નથી અર્થાત્ યુદ્ધ છે. દુર્યોધન કહે છે—હે શિનિપુંગવ, જે આપણી બા-
 ણપણામાં ક્રીડા હતી તે ક્યાં ગઈ અને આ અતિ મોટું યુદ્ધ ક્યાં
 આવ્યું? માટે કાળ અતિ દુઃખેકરી ઉદલંઘન કરાય એવો છે.
 ધનેકરીને અને ધનની ઈચ્છાવડેકરીને આપણું શું કામ થાય
 એમ છે? જે ઠેકાણે ધનના લોભથી મળેલા આપણે સર્વ યુદ્ધ કરીએ
 છીએ. સંજય કહે છે કે—તેવી રીતે બોલનાર રાજા દુર્યોધનને માધવ એ-
 વો સાત્યકિ કેહેવા લાગ્યો કે, આવી રીતે ક્ષત્રિયોનું નિરંતર આચરણ
 છે કે આ લોકમાં ગુરુઓપ્રત્યે પણ યુદ્ધ કરે છે; માટે હે રાજન, જે હું
 તારો પ્રિય છું તો મને માર અને ધણી વાર કર માં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તારે માટે
 પુણ્યકારી લોકપ્રત્યે જાઉં, માટે જે તારી શક્તિ અને અજ્ઞ હોય તે જલ-
 દી મારે વિષે દર્શાવ, કારણ કે હું મિત્રોનાં તે મોટાં દુઃખને જોવા ઈ-
 ચ્છતા નથી. એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કહી ઉત્તર આપી અવ્યય એવો સાત્યકિ
 જલદી સામે ગયો અને તેણે આત્માવિષે દયા ન કરી. હે રાજન, આ-
 વદ્મા તે મહાબાહુ શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે તમારો પુત્ર ગયા અને બાણવૃ-
 ણિ કરવા લાગ્યો. તે પછી જેવી રીતે હાથિ અને સિંહનું યુદ્ધ થાય તેવી
 રીતે પરસ્પર ક્રોધ પામેલા કુરશ્રેષ્ઠ અને માધવશ્રેષ્ઠ એવા તે બેનું ઘોર
 યુદ્ધ થયું. તેવામાં કાપ પામેલા દુર્યોધને પૂર્ણ વિસ્તારિ નાખેલા દશ બાણો-

એકરી યુદ્ધમાં હુમલો એક સાત્યકિને વિધ્યો. તેવી રીતેજ તેને આણુકૃષ્ટિ કરતા એવા સાત્યકિએ પચાસ આણોવડે સામે વિધ્યો અને ફરીને રણભૂમિમાં ચાળીશઆણોવડે વિધ્યો. હે રાજા, યુદ્ધમાં હસતા એવા તમારા પુત્રે પણ સાત્યકિને કાનપર્યંત ખેંચીલા એવા તીક્ષ્ણ ત્રીશઆણોવડે વિધ્યો અને કુરૂપ્રેકરી એના આણુસહિત ધનુષને બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. તે સમયે હલકા હાથવાળો તે સાત્યકિ ખીન્ન દંડ ધનુષને લેઈ તમારા પુત્ર તરફ આણુ સમૂહને ફેંકવા લાગ્યો. હણવાની ઈચ્છાવડે જલદી સમીપ આવતી તે આણોની પંક્તિને રાજા દુર્યોધને બહુ પ્રકારે કાપી નાખી. તે સમયે સ્તનુષ્યો બૂમ પાડતા લાગ્યા. વેગવાળો દુર્યોધન સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા કાનપર્યંત ખેંચી નાંખેલા તોતેર આણોવડે સાત્યકિને પીડવા લાગ્યો. બ્યારે દુર્યોધન આણુ સાંધતો હતો ત્યારે સાંધેલા આણુવાળા તેના ધનુષને સાત્યકિએ જાણોવડે કાપ્યું અને જલદી તેને વિધ્યો. હે મહારાજ સાત્યકિએ અતિ વિધેશે, વ્યથા પામશે અને સાત્યકિનહ આણોવડે પીડિત એવો તે દુર્યોધન ખીન્ન રથવિષે ગયો અને શ્વાસ આઈ તમારો તે પુત્ર ફરીને સાત્યકિના રથપ્રત્યે આણુસમૂહોને ફેંકેલો તે પ્રત્યે ગયો. હે રાજા, તેવી રીતે સાત્યકિ પણ દુર્યોધનના રથપ્રત્યે વારંવાર આણોને ફેંકતો હતો તેથી તે યુદ્ધ સંકુલ થતું હતું. ધણી જે પ્રમાણે વનમાં અગ્નિ લાગવાથી વાંસના મોટા શબ્દ થાય તે પ્રમાણે મનુષ્યોવિષે ફેંકાતા અને પડતા આણોનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે તે એકના હજારો આણોવડે પૃથ્વી તલ દંકાઈ ગયું હતું, તેમ આકાશ પણ અગમ્ય રૂપવાળું થયું હતું. વળી તે સમયે તે બેમાં પણ રથિશ્રેષ્ઠ સાત્યકિને અધિક જાણી તમારા પુત્રને ઈચ્છતો એવો કહ્યું જલદી સમીપ આવ્યો. તેને મહાખળવાન બીમસેન સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી ધણી આણોને ફેંકતો તે ઉતાવળો કહ્યું પ્રત્યે ગયો. તે ટાણે તેના તીક્ષ્ણ આણોને હણી હસતો હોય તેમ રહેલો એવો જે કહ્યું તેણે આણોવડે બીમના ધનુષને તથા આણોને અને સારથિને કાપી નાખ્યો. પછી યુદ્ધમાં અતિ ક્રોધ પામેલા પાંડુપુત્ર બીમસેને ગદા લેઈ શત્રુ એવા કર્ણુના ધ્વજને, ધનુષને અને સારથિને હણ્યો તથા મહાખળવાન એવા તેણે કર્ણુના રથચક્રને ભાગી નાખ્યું. ભાગી ગયેલા ચક્રવાળા રથવિષે પણ કર્ણુ મોટા પર્વતનીપેટે કંપરહિત રહ્યો. તે વખતે જેવી રીતે એક ચક્રવાળા સૂર્યના રથને સાત ઘોડાઓ ધારણ કરે છે તેવી રીતે તેના

એક ચક્રવીણા રથને ઘોડાઓ ધારણ કરતા હતા. સંધ્યામમાં બીમસેનપ્રત્યે અમર્ષવાળો કર્ણ જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે અને ઘણા પ્રકારના ખાણસમૂહોવડે યુદ્ધ કરતો હતો. તેમ અતિ ક્રોધ પામેલો બીમસેન પણ સૂત પુત્ર કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. જ્યારે તેવી રીતે, તે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે ક્રોધ પામેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પંચાલ યોદ્ધાઓના શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા મત્સ્ય યોદ્ધાઓને કેહેવા લાગ્યા કે, જે અમારા મહારથિ યોદ્ધાઓ અમારા પ્રાણ અને મસ્તકરૂપ છે તે આ ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર દુર્યોધનના યોદ્ધાઓમાં આસક્ત થયા છે, માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ, જેવી રીતે તે મોહ પામેલા ચેતનારહિત પુરૂષ હોય, તેમ શું ઉભા રહ્યા છો? જ્યાં મારા આ રથિપુરૂષો યુદ્ધ કરે છે ત્યાં ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી જવરહિત એવા સર્વે જાઓ. જય અથવા વધ પામેલા પણ તમે ઉત્તમ ગતિને પામશો. જે જીતે તો જીતીને ઘણી દક્ષણામાળા યજ્ઞોવડે યજ્ઞન કરશે. અને હજીલા જશે તો દેવાધિન એવા મોટા લોકને પામશો. એ રીતે રાજા યુધિષ્ઠિરે પ્રેરેલા તે યુદ્ધ કરનારા શૂરા મહારથિઓ ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી ઉતાવળા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયા. એક તરફથી પંચાલયોદ્ધા તીક્ષ્ણ ખાણોવડે દ્રોણાચાર્યને હણતા હતા અને એક તરફથી બીમસેન જોઓમાં અગ્રેસર છે એવા યોદ્ધાઓ વારતા હતા. પાંડુપુત્રોના ત્રણ મહોન્મત મહારથિઓ નકુળ, સહદેવ અને બીમસેન હજા તેઓ ધનંજય અર્જુનને ખોલાવતા હતા કે—હે અર્જુન, જલદી, દ્રોણાચાર્યથી દૂર જા અને કૌરવોપ્રત્યે દોડ એટલે પંચાલ યોદ્ધાઓ રક્ષારહિત એવા, એ દ્રોણાચાર્યને હણશે. તેઓએ એમ કહ્યું તે પછી કુંતીપુત્ર અર્જુન જલદી કૌરવોપ્રત્યે, દોડ્યો અને હે ભારત, દ્રોણાચાર્ય તો જોઓમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અગ્રેસર છે એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યેજ ગયા અને, પાંચમે દિવસે વેગવડે શૂરાઓને મદન કરવા લાગ્યા.

॥ પञ्चालનેવતુદ્રોણોઽષ્ટદ્યુમ્નપુરોગમાન્ ॥

॥ મમર્દુસ્તરસાવીરાઃપञ्चમેहनिभारत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां मूननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

સંજયउवाच ॥ षञ्जालीनांततोद्रोणोप्पकरोत्कदनंमहत् ॥

॥ यथाकुद्धोरणेशक्रोदानवानांक्षयंपुरा ॥

સંજય કહે છે—પૂર્વે જે પ્રમાણે રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા ઈંદ્રે દા-
નવોનો ક્ષય કર્યો હતો, તે પ્રમાણે તે સમયે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓ-
નો નાશ કરતા હતા. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના અસ્ત્રથી વધ થતા
બળવાન મહારથિ શત્રુઓ રણભૂમિવિષે દ્રોણાચાર્યથી ત્રાસ પામતા ન હતા
પણ હે મહારાજ, યુદ્ધ કરતા એવા મહારથિ પંચાલ અને સંજય યોદ્ધા-
ઓ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય ઘત્યેજ નતા હતા. તે વખતે ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિ-
ઓવડે ઢંકાતા અને વધ પામતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓનો ભયંકર નાદ
થતો હતો. જ્યારે સંગ્રામવિષે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી પંચાલ યોદ્ધાઓનો
વધ થતો હતો અને દ્રોણાચાર્યનું અસ્ત્ર ઊંચું ખેંચાતું ત્યારે પાંડવોપ્રત્યે
ભય ઉત્પન્ન થયું. હે મહારાજ, તે સમયે યુદ્ધના ઘોડા, મનુષ્ય અને યો-
દ્ધાઓનો ઘણો નાશ જોઈ પાંડવો જય પ્રત્યે નિરાશ થતા હતા તેઓ બો-
લતા હતા કે, જે પ્રમાણે શિશિરઋતુના અંતવિષે વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ
ખડને બાળે તે પ્રમાણે શું પરમ અસ્ત્રને જાણનાર દ્રોણાચાર્ય આપણા સ-
ર્વને તો નાશ નહિ કર્યો ? સંગ્રામવિષે આની નસામું જેવા કોઈ પણ
સમર્થ નથી અને ધર્મને જાણનાર અર્જુન પણ ક્યારનો આની સામે યુ-
દ્ધ કરતો નથી. એ રીતે જય પામેલા અને દ્રોણાચાર્યના બાણોવડે પીડિત
એવા કુંતિપુત્રોને જોઈ તેઓના કલ્યાણ માટે યુક્ત એવા બુદ્ધિવાન કેશવ
ભગવાન બોલ્યા કે—સંગ્રામવિષે સર્વ ધર્મધારિ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ દ્રોણાચાર્ય
યુદ્ધવડે ઈંદ્રસહિષ્ણ એવા દેવતાઓએ પણ છતી શકાય તેમ નથી અને
જો શસ્ત્રનો ત્યાગ કરે તો યુદ્ધમાં મનુષ્યોએ મારી શકાય; માટે હે પાંડવો,
ધર્મને તજી જ્યવિષે તેવી રીતે ઉપાય કરો કે જેવી રીતે સુવર્ણમય વા-
હનવાળા દ્રોણાચાર્ય સર્વને ન હણે. મારી બુદ્ધિ આવી રીતે છે કે, અશ્વ-
ત્યામાના હણવાથી એ યુદ્ધ નહિ કરે માટે કોઈ પણ માણસ યુદ્ધમાં
દ્રોણાચાર્યની સમીપ જઈ અશ્વત્યામાને હણેલો કહો. પછી હે રાજન, એ
કૃષ્ણનું કહેલું કુંતિપુત્ર ધનંજયે પસંદ કર્યું નહિ પણ બીજા સર્વેએ મસં-
દ કર્યું; તેમ યુધિષ્ઠિરે તો દુઃખવડે પસંદ કર્યું. ત્યાર પછી હે રાજન,
મહાબાહુ બીમસેને પોતાના સૈન્યમાં માળવાદેશના ઈન્દ્રવર્મા રાજના શત્રુને
નાશ પમાડનારા ભયંકર અશ્વત્યામા નામના મોટા હાથિને ગદાવડે હણ્યો

અને બીમ્સન તો લગ્નસાહેત યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જર્મ ઉચ્ચે પ્રકારે શપ્થ કરવા લાગ્યા કે અશ્વત્થામામૈ હણ્યો. અશ્વત્થામા એ દ્રીતે નામવડે પ્રખ્યાત તે હાથિ હણેલો હતો તેને મનમાં ધારી બીમ્સને તે સમયે ખોટું બોલ્યો, તે અતિ અપ્રિય એવું બીમ્સેનનું વચ્ચેન સાંભળી દ્રોણાચાર્ય જે રીતે પાણ્ડીમાં રેત્રીના સમૂહ શિથિલ થાય તે રીતે મનવડે શિથિલ શરીરવાળા થયા; તોપણ પોતાના પુત્રના પરાક્રમને જાણનાર અને વાંક્ય મિથ્યા હશે એમ શંકા કરનાર તે અશ્વત્થામા હણ્યો, એ પ્રકારનું વચ્ચેન સાંભળી ધૈર્યથી કંપ્યાજ નહિ. તે દ્રોણાચાર્ય શત્રુઓએ સહિ શકાય નહિ, એવા પોતાના પુત્રને વિચારી ચેતનાને પામી ક્ષણ્યોરમાંજ, આશ્વાસના પામ્યા અને તે પોતાના મૃત્યુરૂપ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે દોડી, તેને હણવાની ઈચ્છાથી તેપ્રત્યે કંકપક્ષિના પિચ્છવાળા હજારે તીક્ષ્ણ બળોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે વખતે સંગ્રામમાં તેવી રીતે ફરતા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે વિશ હજાર પંચાલ યોદ્ધાઓ જર્વ તરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે વિશંપતે, જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘે રૂધિલ સૂર્યને જોઈ શકીએ નહિ, તેમ તેબાણોવડે વ્યાપ્ત એવા દ્રોણાચાર્યને અમે જોઈ શકતા નહોતા. તે પછી શત્રુઓને તપાવનારા અમર્ષવાન મહારથિ દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓના બાણસમૂહોને નાશ પમાડી શ્વર એવા તે પંચાલ યોદ્ધાઓનજ નોશ માટે ઉત્તમ ધ્વજાસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. તે, સમયે સર્વ સૈનિકાને હણતા એવા દ્રોણાચાર્ય અત્યંત શોભતા હતો. અને મહાયુદ્ધમાં પંચાલ યોદ્ધાઓનાં મસ્તકોને અને ભોગળ સરખા આકારવાળા સુવર્ણના આભૂષણયુક્ત બાહુને પાડતા હતા. જે પ્રકારે વાયુએ પાડેલા વૃક્ષો પૃથ્વીવિષે પડે તે પ્રકારે ભરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યથી વધ પામતા તે રાજાઓ યુદ્ધમાં પડતા હતા. હે ભારત, પડતા એવા હાથિઓ અને ઘોડાઓના સમૂહોના માંસ અને લોહરૂપ કાઢવવાળી પૃથ્વી અગમ્ય રૂપવાળી થઈ હતી. તે ટાણે પંચાલ યોદ્ધાઓના વિશ હજાર રથિસમૂહોને હણી દ્રોણાચાર્ય જે પ્રકારે ધૂમરહિત જળતો અગ્નિ સ્થિર રહે તે પ્રકારે યુદ્ધમાં ઉભા રહ્યા. વળી તેવી રીતેજ ફરીને કોષ પામેલા પ્રતાપવાન ભરદાજપુત્ર દ્રોણાચાર્યે બલ્લવડે વસુદાન રાજાના મસ્તકને કાપાથી હરિ લીધું. પછી પાંચસો મત્સ્ય યોદ્ધાઓને, છ હજાર સૂન્ય યોદ્ધાઓને, દશહજાર હસ્તિઓને અને દશહજાર ઘોડાઓને હણ્યા. તે વખતે દ્રોણાચાર્યને ક્ષત્રિયોના વધ સાથે નિશ્ચય કરી રહેલા જોઈ, જેઓમાં હવ્યવાહ અગ્રેસર

છે એવા બ્રહ્મલોકપ્રત્યે દ્રોણાચાર્યને લેઈ જવા ઈચ્છનારા વિશ્વાશ્વિત્ર, જમ-
દગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ અને અત્રિ એ સિવાય પૃથ્વીઓ,
ગંગા, વાલખિલ્યો, મરીચિયો, ભૃગુઓ, અંગિરાઓ અને બીજા સૂક્ષ્મ એ-
વા મહર્ષિઓ તુર્ત આવ્યા; અને તે સર્વ યુદ્ધમાં શોભનારા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે
બોલ્યા કે, અધર્મથી યુદ્ધ કર્યું માટે તમારા નાશનો સમય છે. તેથી 'હે
દ્રોણાચાર્ય, રણભૂમિવિષે આયુધને નાખી ઉભા રહેલા અમોને જુઓ; અ-
ને હવે અહિં આંધી વધારે કૂરકર્મ ફરીને તમે કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે
વેદ અને વેદાંગને જાણનાર સસધર્મવિષે પ્રીતિવાળા એવા જ તમે તેને
આ યોગ્ય નથી; અને વિશેષેકરી બ્રાહ્મણ એવા તમે તેને આ ઘટિતજ
નથી. માટે હે સદ્ગુણ બાણવાળા દ્રોણાચાર્ય, આયુધને તમ્ને અને નાશર-
હિત એવા માર્ગવિષે ઉભા રહે; કારણ કે મનુષ્યલોકમાં વસવાને તમારો
કાળ આજ પરિપૂર્ણ થયો છે. હે વિપ્ર, તમે બ્રહ્માસ્ત્રવડે પૃથ્વીવિષે અસ્ત્રને
ન જાણનારા પુરુષોને બાળ્યા એવું જે આ તમે કર્મ કર્યું તે ઠીક ન કર્યું
માટે હે વિપ્ર દ્રોણાચાર્ય, આયુધને રણભૂમિવિષે નાખી તમે ઘણી વાર લ-
ગાડો માં. અને હે દ્વિજ, ફરીને અંતિપાપિષ્ટ કર્મ કરશો માં. એવી રીતે
તેઓનાં વચનને અને બીમસેનનાં તે વચનને સાંભળી તથા રણભૂમિવિષે
ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ તે વ્યાકુળ મગવાળા થયા અને સદૈહ તથા વ્યથાયુક્ત એ-
વા મારા પુત્રને હણેલો છે કે નથી હણેલો, એ રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને
પૂછવા લાગ્યા. કારણ કે દ્રોણાચાર્યની એવી સ્થિતિ બુદ્ધિ હતી કે, કુંતિપુત્ર
યુધિષ્ઠિર ત્રણલોકના પણ અધિપતિપણ માટે કોઈ પ્રકારે પણ ખોટું કહે-
શે તેમ નથી, તેથી દ્વિભ્રજેષ્ઠ તે દ્રોણાચાર્ય બીજા કોઈને નહિ પણ તે-
મને પૂછતા હતા. કારણ કે તે પાંડવવિષે તેમની બાળપણથીજ સત્ય
આશા હતી. પછીજ તે વખતે યોદ્ધાઓના પેતિ એવા દ્રોણાચાર્ય પૃથ્વીને
પાંડવરહિત કરશે એમ જાણી વ્યથાવાન એવા ગોવિંદ—બગવાન ધર્મરાજ
યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે જો દ્રોણાચાર્ય ક્રોધયુક્ત એવા અર્ધદિવસ યુદ્ધ
કરશે તો સત્ય કહું છું કે તમારી સેના નાશ પામશે. માટે તમે તે દ્રો-
ણાચાર્યથી અમારી રક્ષા કરો, કારણ કે સત્યથી ખોટું વચન શ્રેષ્ઠ છે અને
જીવિતને અર્થે ખોટું બોલનાર ખોટાવડે યુક્ત નથી થતો. એ પ્રકારે
તે બે બોલતા હતા સારે બીમસેન બોલ્યો કે હે મહારાજ, આ પ્રમાણે
મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના વધને સાંભળી મેં તમારી સેનાપ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં

માલવદેશમાં રાગુ ઈન્દ્રવર્માનો અશ્વત્થામા એ રીતે યુધ્ધાત ઈન્દ્રના હાથિની
જેને જીવમા અપાય એવા હાથિને યુદ્ધમાં પરાક્રમે કરી હણ્યો અને પછી
દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન, અશ્વત્થામાને હણ્યો મારે યુદ્ધથી નિવૃત્ત
થાઓ. પણ એ રીતે મારાં વાક્યપ્રત્યે એ પુરૂષશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે શ્રદ્ધા રાખી
નહિ તેથી હે રાજન, તે તમે જૂવને ઈચ્છનારા ગોવિન્દ ભગવાનના વચ્ચ-
નેને માનો અને અશ્વત્થામાને હણ્યો દ્રોણાચાર્યને કહ્યો. હે જનાધિપ રા-
જન, તમે કહેલા દ્વિજશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય કદિ પણ યુદ્ધ નહિજ કરે; કારણ
કે ત્યા ત્રણલોકમાં તમે સત્યવાન એવા વિખ્યાત છો. પછી હે મહારાજ,
ભીમસેનનાં તે વચનને સાંભળીને અને ભાવિપણથી શ્રીકૃષ્ણે વાક્યવડે પ્રે-
રેલા યુધિષ્ઠિર કેહેવાને આરંભ કરવા લાગ્યા અને હે રાજન, ખોટાના ભ-
યવિષે ચિંતાવાન તથા જયવિષે આસક્ત એવાં યુધિષ્ઠિર અસ્પષ્ટ બોલ્યા કે,
'નરેત્યા કુંજરોવા' નર અથવા હાથી હણ્યો. જ્યારે તેમણે એવી રીતે ક-
હ્યું ત્યારે પૂર્વે તેમને રથ પૃથ્વીથી પાંચ આંગળ જાયો રહેતો તે તેમ નહિ
રહેતાં તેમના ધોડાઓ પૃથ્વીને સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. તે સમયે યુધિષ્ઠિરથ-
કી તે વચનને સાંભળી મહારથ દ્રોણાચાર્ય પુત્રના દુઃખવડે સંતાપ પામે-
લા જીવિતવિષે નિરાશ થયા. અને હે રાજન, પુત્રને હણ્યો સાંભળી તથા
ઋષિઓનાં વાક્યવડે આત્માને, મહાત્મા પાંડવોના અપરાધને કરનાર હોય
નહિ શું તેમ માનતા, નાપુશ એવા, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જેઈ પરમ ઉદ્ભવાળા શ-
ત્રુને દંભનાર તે જે પ્રભાણે પ્રથમ યુદ્ધ કરવાને સંકિતમાન હતા તે પ્ર-
ભાણે યુદ્ધ કરવા સમર્થ ન થયા.

॥ વિચેતા પરમોદ્દિગ્ધોદ્દ્યુમ્નમવેદ્યચ ॥

॥ યોદ્ધુનાશન્કુવદ્રાજન્યથાપૂર્વમારિંદમ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्षणि युधिष्ठिरासत्यकथने
नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

સંજયઉવાચ ॥ તંદદ્વાપરમોદ્દિગ્ધોદ્દ્યુમ્નમવેદ્યચ ॥

॥ पञ्चालराजस्यसुतोदृष्टद्युम्नःसमाद्रवत् ॥

સંજય કહે છે—અતિઉદ્ભેગ પામેલા શોકવડે દુઃખિત ચિત્તવાળા દ્રો-
ણાચાર્યને જેઈ પંચાલરાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તે પ્રત્યે દોડ્યો, જેને મોટા

યજ્ઞવિષે યજ્ઞન કરી દ્રુપદરામ દ્રાણ્યાચાર્યના વિનાશ માટે શુદ્ધિ પામેલા અ-
ગ્નિચક્રી પામ્યા હતા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને હણવાની ઈચ્છાથી, જીતનારા,
ભયંકર, મેઘસ્ફરમા શેષદ્યુમ્ના, ૬૯, પ્રત્યાચક્રીત ધનુષને લેઈ તે ધનુષને
વિષે જેવી રીતે મોટી જ્વલમાવાળા અગ્નિને નાખે તે રીતે સર્વની અને
અગ્નિની ઉપમા અપાય એવા દિવ્ય બાણને સાંધ્યો. તે વખતે ધનુષની પ્ર-
ત્યાચના મંડળના મધ્યભાગમાં તે બાણનું ૩૫ જેમ ગ્રીષ્મકાળમાં મંડ-
ળવાળા પ્રકાશિત સૂર્યનું ૩૫ થાય તેમ થયું. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને લીધેલા તે ધનુષને
પ્રકાશિત હોય તેમ જેઈ સૈનિકા અંતકાળને પ્રાપ્ત થએલો માનવા લાગ્યા.
તેમ તેના સાંધેલ તે બાણને જેઈ પ્રતાપચક્ષુ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય
પણ દેહના છેવટ કાળને માનવા લાગ્યા. પછી હે રાજેન્દ્ર, તે સમયે દ્રો-
ણાચાર્ય તેને વારવાવિષે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ એ મહાત્માનાં અસ્ત્રો
પ્રકટ થતાં ન હતાં. તેમને બાણ ફેંકતાં ચારદિવસ અને એકરાત્રિ ગઈ અને
પ્રાંચિક દિવસના ત્રિજા ભાગમાં તો તે બાણો ક્ષય પામ્યા, તેથી તે દ્રોણા-
ચાર્ય બાણોનો નાશ થવાથી અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં દિવ્યઅસ્ત્રોની અ-
પ્રસન્નતાથી તથા પુત્રના શેષકથી પીડિત એવા શત્રોને ફેંકવા ઈચ્છા તો ક-
રતા પણ અધિઓના વાક્યે પ્રેરેલા તે પ્રથમ પ્રમાણે સુદ કરતા ન હતા.
જાણીથી બીજા દિવ્ય અગિરનાં ધનુષને તથા બ્રહ્મદંડસરખા બાણોને લેઈ
ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સાથે સુદ કરતા હતા અને તે ટાણે મોટી બાણશુદ્ધિ વરસાવતા હ-
તા, તથા કોષાયમાન એવા અમર્યવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રહાર કરતા હતા. વળી
તેના નાખેલા બાણોને દ્રોણાચાર્ય તીક્ષ્ણ બાણોવડે સો પ્રકારે કાપ્યા ને તે-
ના ધ્વજને, ધનુષને તથા સારથિને પણ પાડ્યો. તે ટાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હાસ્ય
કરી ફરીને બીજું ધનુષ લીધું અને તીક્ષ્ણ બાણોકરી એ દ્રોણાચાર્યને છા-
ત્રિવિષે સ્થાપા વિધ્યા. પછી સંગ્રામવિષે અતિ વિધેલા મહાધનુષારિ અ-
સંબંધ હોય નહિ શું તેમ રહેલા દ્રોણાચાર્ય તીક્ષ્ણ ધારવાળા ભાલાએકરી
ફરી એના ધનુષને કાપ્યું. તે ટાણે હે વિશાંપતે, જે જે બાણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ધ-
નુષવિષે સાંધ્યું તે તે સર્વને ગદા ને ખડ્ગ વિના તેમણે કાપી નાખ્યું. વળી હે
પરંતપ, કોષ પામેલા અને કોષયુક્ત જેનું ૩૫ છે એવા જીવિતના અન્તને
કરનારા તેમણે તીક્ષ્ણ નવ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિધ્યો. એ પછી બ્રહ્માજ-
ને ઉત્પન્ન કરતા એવા અમેય આત્માવાળા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેમના ઘોડા-
ઓને પોતાના રથના ઘોડાઓ સાથે મિશ્ર કરી દીધા. તે સમયે હે ભરત-

એક, શીઘ્ર જનારા વાયુસમાન વેગવાળાં અને ક્યૂતરપક્ષિના સરખા વર્ણ-
વાળા ધોડાઓ જેમ વર્ષાકાળમાં પીગળીઓસહિત ગર્જના કરતો મેઘ સે-
બે તેમ રણભૂમિના અગ્રભાગમાં મિશ્ર થએલા તેએ શોભતા હતા. જેનો
આત્મા ન માપી શકાય એવા દિગ્દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના લાંગલદંડને ચ-
ક્રને અને રથને નાશ પમાડ્યો. એટલે જેનું ધનુષ્ય, પાન અને સાડુધિ
નાશ પામેલો છે એવા શૂર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પરમ આપત્તિને પામી ગદાને ફેંકી તે
ફેંકેલી ગદાને કોષ પામેલા સત્સપરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વિશિષ્ટ બા-
ણોએકરી બેદી નાખી. પછી તે ગદાને બાણોવડે હુણેલી જેઈ નરએક ધૃ-
ષ્ટદ્યુમ્ને શતઅન્ન ચિહવાળા નિર્ભળ પ્રકાશિત ધનુષ્યને લીધું અને નિઃસંશય
થઈને આચાર્યોમાં મુખ્ય એવા મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના વધને સમયોચિત
માનવા લાગ્યો. પછી દ્રોણાચાર્યનો વધ કરવાથી ઈચ્છાવડે તે શતઅન્ન ના-
મના તેજસ્વિ ખડ્ગને ઉગામી રથના નીડભાગપ્રત્યે ગયો. અને કુએકરી ક્રો-
ધમ્મ એવાં કંઈને કરવા ઈચ્છનાર મેહારૂષિ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધમાં બરહાજના
પુત્ર દ્રોણાચાર્યની છાતિને બેઠવા ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. તે વખતે તે ધોંસ-
રાના મધ્યભાગમાં અને ધોડાઓની નાંધોનાં અર્ધભાગમાં ઉભો હતો. તે
કંઈને સર્વ સૈનિકો વખાણતા હતા. વળી ધોંસરાનાં રક્ષમીની પંક્તિવિષે
અને શોણિતસરખા રંગવાળા ધોડાઓપ્રત્યે તે જે ઉભો રહેતો અને તેના
અન્તરને દ્રોણાચાર્ય જે જેઈ શકતા ન હતા, તે જે રીતે આશ્ચર્ય હોય
તે રીતે થતું હતું. જે પ્રમાણે, માંસને ઈચ્છનારા બાજપક્ષિના બસારો થા-
ય તે પ્રમાણે રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સમીપ બસારો થ-
તો હતો. તેના ક્યૂતર તુલ્ય વર્ણવાળા સર્વ ધોડાઓને એક એક પછી
દ્રોણાચાર્યે રાતા ધોડાઓને મૂકી ફેંકી નાશ પમાડ્યા હે. વિશ્વાંપતે, ધૃષ્ટ-
દ્યુમ્નના તે ધોડાઓ પૃથ્વીવિષે પાંચાં અને રાતા ધોડાઓ રથના બંધનથી
ખૂટી ગયા. પછી દિગ્દ્રોણ એવા દ્રોણાચાર્યે હણેલા તે ધોડાઓને જેઈ યો-
દ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારૂષિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સહત કરી શક્યો નહિ; અને હે રાજન્,
રથરહિત એવા ખડ્ગધારિ પુરુષોમાં ઉત્તમ તે ખડ્ગને લેઈ જે પ્રમાણે ગરૂડ
સર્પ પ્રત્યે જ્ય તે પ્રમાણે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયો. તે સમયે હે રાજન્, બ-
રહાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવાને ઈચ્છતો એવો જે તે, તેનું રૂપ જે
રીતે પૂર્વે હિરણ્યકશ્યપુના વધવિષે વિણ્ણનું રૂપ શોભતું હતું તે
રીતે શોભતું હતું. વળી હે કૌરવ્ય, ખડ્ગ અને ઢાસને ધારણ કરતો એ-

‘વો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ‘રણભૂમિવિષે’ ફરતો. યકો હાથ ઊગામી મંડળાકાર ખડ્ગના ફેરવવાને, પોતાની ચોતરફ ખડ્ગના ફેરવવાને, શત્રુને સપડાવવા જવું તેને, ખડ્ગના અમભ્રોકરી શત્રુના દેહનો સ્પર્શ કરવો તેને, શત્રુને છેતરી તેને વિષે શસ્ત્ર નાખવું તેને, શત્રુની જમણી અને ડાબી બાજુ ફરવું તેને, પાછું હાથ તેને, પરસ્પર તાડન કરવું તેને, પોતાની અધિકતા બતાવવી તેને, જૂદા જૂદા અંગના જાગવિષે ફેરવવું તેને, વિચિત્ર એવી ખડ્ગની ગતિ દેખાડવી તેને, અને છુપાઈને ચર્મવિષે ખડ્ગને દાખલ કરવું તેને, આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા ઉત્તમ એવા એકવિંશ માર્ગને દર્શાવતો હતો અને યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઈચ્છાવડે ફરતો હતો. જ્યારે તે ખડ્ગ અને ઢાલવાળો તે વિચિત્ર માર્ગોપ્રત્યે ફરતો હતો, ત્યારે રણભૂમિમાં આવેલા યોદ્ધાઓ અને દેવતાઓ વિસ્મય પામતા હતાં. તે સમયે યુદ્ધમાં હિંજ એવા તે દ્રોણાચાર્યે હજાર બાણોડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના શતચન્દ્ર એવા ખડ્ગને અને ચર્મને પાડ્યું. હે ભારત, વૈતસ્તિક નામના જે બાણો હતા તે સમીપ યુદ્ધ કરનારા દ્રોણાચાર્યના ઉત્તમ યુદ્ધમાં હતા અને તે બાણ કૃપાચાર્ય, અર્જુન, અશ્વત્થામા, કર્ણ, ધૃષ્ટમ, સાત્યકિ અને અભિમન્યુ વગર બીજાઓ પાસે ન હતા. એ પછી પુત્રની તુલ્ય એવા શિષ્યને હણવા ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્યે અતિ ઉત્તમ દૃઢ બાણને સાંધ્યો. તે બાણને તીક્ષ્ણ દશ બાણોવડે શિનિપુંગવ એવા સાત્યકિએ કાપ્યો અને તમારા પુત્ર દુર્યોધનના અને મહાત્મા કર્ણના જોતાં આચાર્યશ્રી મુખ્ય એવા દ્રોણ પીડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેથી ‘મુક્ત કર્યો. તે ટાણે હે ભારત, રથ માર્ગોવિષે ફરતા સત્યપરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણના મધ્યમાં ગયેલા તથા કૃપાચાર્યના પણ મધ્યમાં ગએલા સાત્યકિને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન જોતા હતા અને ‘ઠીક ઠીક’ એ રીતે કહી તેને વર્ણાણીતા હતા. પછી યુદ્ધમાં કૃષ્ણ અને અર્જુન સેનાપ્રત્યે સમીપ આવ્યા તે વખતે સર્વ યોદ્ધાઓનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને હણતા સાત્યકિને જોઈ ધનંજય એવો અર્જુન કૃષ્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે, હે કેશવ, આચાર્યના મુખ્ય રથિઓના મધ્યમાં ફીડા કરતો પરવીરને મારનાર એવો સાત્યકિ મને વારંવાર આનંદ ઉપજાવે છે અને તેમજ માદ્રીપુત્ર નકુળ, સહદેવને, બીમસેનને અને રાજ યુધિષ્ઠિરને પણ આનંદ પમાડે છે. કેમકે જેની શીખવણીવડે ઉદ્ધત નહિ એવો વૃષ્ણિઓની કીર્તિને વધારનાર મહારથિઓની સમીપ ફીડા કરતો એવો તે રણભૂમિમાં ફરે છે તેથી તેપ્રત્યે આ વિસ્મય

પામેલા સૈનિકા અને દેવતાઓ હર્ષ પામે છે. 'હે રાજા, એ રીતે અર્જુન બોલ્યો તે સમયે યુદ્ધમાં જીતી ત શકાય એવા સાત્વિકને જોઈ બેઠા ત-રફના સર્વ યોદ્ધાઓ 'સાર સાર' એમ કહી તેના કર્મને વખાણવા લાગ્યા.

॥ તમેતેપ્રતિનન્દન્તિસિદ્ધાઃસૈન્યાશ્રવિસ્મિતાઃ ॥

॥ અજર્ગ્યસમરેદૃષ્ટ્વાસાધુસાધ્વિતિસાત્વિકૈ ॥

॥ યોધાશ્રોભયતઃસર્વેકર્મભિઃસમપૂજયન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभा-
षायां मेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

સંજયહવાચ ॥ સાત્વતસ્યતુતત્કર્મદૃષ્ટ્વાદુર્યોધનાદયઃ ॥

॥ રૌનેયંસર્વતઃક્રદ્ધાધારયામાસુરજ્જસા ॥

સંજય કહે છે—સાત્વત એવા સાત્વિકના તે કર્મને જોઈ ક્રોધ પામે-
લા દુર્યોધન આદિ યોદ્ધાઓ જ્વલદી ચોતરફથી શિનિપૌત્ર સાત્વિકને વારવા
લાગ્યા. હે મારિષ, સંશ્રામવિષે તમારા પુત્રો, કૃપાચાર્ય અને કર્ણ એ ત્વ-
રાવડે શિનિપૌત્ર સાત્વિકની સમીપ જઈ તીક્ષ્ણ બાણોવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યા.
તે સમયે રાજા યુધિષ્ઠિર, પાંડવ એવા માદ્રીપુત્ર નકુલ, સહદેવ અને બ-
ળવાન બીમસેન એ સાત્વિકને તિંટી વળ્યા અને કર્ણ મહારથિ કૃપાચાર્ય અને
દુર્યોધન આદિ તે યોદ્ધાઓ બાણપ્રહિવડે શિનિપૌત્ર સાત્વિકને વારવા લાગ્યા. તે
સમયે હે રાજા, ધોરરૂપવાળી ઉત્પન્ન થએલી તે બાણપ્રહિને તે મહારથિઓ
સાથે યુદ્ધ કરતો એવો શિનિપૌત્ર સાત્વિક વારવા લાગ્યો અને તેઓનાં દિવ્ય
અશ્ત્રોને પથ્થુ મહાયુદ્ધમાં તે વિધિ પ્રમાણે દિવ્ય અશ્ત્રોવડે બેદવા લાગ્યો.
તે ટાણે જેવીરીતે પૂર્વે પશુઓને હણતા રૂદ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે
હ્રસ્વ યુદ્ધ થયું હતું. હે ભારત, રણ ભૂમિવિષે તે ને ઠેકાણે હાથ, મસ્તક,
ધનુષ, છત્ર અને ભાગેલાં ચામરોના સમૂહો દેખાતા હતા અને પૃથ્વી, ભા-
ગી ગએલા ચક્રવાળા રથોવડે, પાડેલા મોટા ધ્વજોવડે, અને હણેલા શૂર
ધોડસ્વારોવડે ઢંકારી ગઈ હતી. હે કુરુક્ષેત્ર, બાણ પાતથી હણેલા તે યોદ્ધાઓ
મહાયુદ્ધવિષે જૂદા જૂદા પ્રકારની એટા કરતા દેખાતા હતા. બ્યારે તેવી
રીતે દેવ અને અસુરના યુદ્ધની ઉપમા અપાય એવું ધોર યુદ્ધ થયું હતું,

‘ત્યારે ધર્મ રાજા યુધિષ્ઠિર ક્ષત્રિયોપ્રત્યે બોલ્યા કે—હે મહારથિઓ, તેમાર ધર્મ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ઠોડો, કર્ણુ કે આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યસાથે મળ્યો છે અને શક્તિ પ્રમાણે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના નાશવિષે યત્ન કરે છે તેથી જેવું એવું ૨૫ મહારથુભૂમિવિષે દેખાય છે, એ પ્રમાણે તો જરૂર આજ કોધુ પામેશેા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યને હણશે. વાસ્તે તમે બેગા થઈ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે યુદ્ધ કરો. પછી એ રીતે યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા કરેલા સુંઘ્ય યોદ્ધાઓના મહારથિઓના યત્ન કરતા એવા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હ-
‘લુપ્ત’ ઈચ્છા કરતા થકા દોડ્યા. સમીપ આવતા તે સર્વપ્રથમે મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય મરવું એવો નિશ્ચય કરીને વેગવડે સામે ગયા. જ્યારે સસ પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણાચાર્ય ગયા ત્યારે પૃથ્વી કંપવા લાગી; સેનાને ત્રાસ પમાડતા એવા નિર્દાત શબ્દસહિત વાયુ વાવા લાગ્યા અને સૂર્યથી નીકળતી પ્રકાશવાળી જોડ-સેનાને મોટા ભયને સૂચવતી એવી મોટી ઉઠકા પડી. તે સમયે હે મારિય, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં શસ્ત્રો પ્રકાશ પૂ-
મવા લાગ્યાં, રથો અતિશે શબ્દ કરવા લાગ્યા, ધોધઓ અશ્રુ પાડવા લા-
ગ્યા અને મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય નિર્ભય હોય નહિ શું ! તેમ થયા તથા એમનું ડાબું નેત્ર ફરક્યું અને ડાબો બાહુ પણ ફરકવા લા-
ગ્યો. તેમજ યુદ્ધમાં નેત્રકં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ નામુશ થયા અને વેદ તુલ્ય એવા ઋષિઓનાં વચનેને સાંભળી સારા યુદ્ધવડે પ્રાણને તથા હૈઈ સર્વપ્રથમે જવા આરંભ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ચારદિશાઓમાં દુપદરાજ-
ના સૈન્યએ વિટેલ તે ક્ષત્રિયોના સંચારને બાળતા એવા રણભૂમિવિષે ફરવા લાગ્યા અને વ્યતુએને હણનાર તેમજે વિશહજાર ક્ષત્રિયોને હણી, તિલ્લુ બાણોવડે એકબાપ હરિવએને હણ્યા. પછી ક્ષત્રિયોના નાશ માટે બહાસને સજ્જનાર, ‘યુદ્ધમાં યત્નવાળા તે ધુમરંહિત બળતા અગ્નિનીપેટે હ-
બા રહ્યા. તે સમયે રથરહિત ધઓજા અને જેનાં સર્વ આયુધ નાશ પામે-
લાં છે એવા, અતિ ખેદ પામેલા મહામહા ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે બીમસેન અગ્રગ્યે અને જતુને હણનાર એવો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પોતાના રથપ્રથમે બેસાડી સમીપ બાણ ફેંકતા દ્રોણાચાર્યને જોઈ કહેવા લાગ્યો કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તમારે જીવનવિષે તારા પિતા બીએ પુરૂષ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહવાળો નથી, માટે પ્રથમ તેના વધમાર ઉત્તરવળા કર; કેમકે તે કામનો બાર તા-
રાત્રિયે રહ્યો છે. પછી તેવી રીતે બીમસેનનાં વંચન સાંભળી મહાબાહુ તે

સર્વભારમે સેહેનારા આયુધોમાં ઉત્તમ એવા ૬૯ ધનુષને મુખીપ નંઈ લેવા લાગ્યો અને રથભૂમિવિષે દુઃખેકરી વારણ કરાય એવા દ્રોણાચાર્યને વારવાને ઈચ્છતો બાણોને ફેંકતો એવો ક્રોધ પામેલો તે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે બાણવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો. એ રીતે હે મહારાજ, રથભૂમિમાં શૈભનારી ક્રોધ પામેલા શ્રેષ્ઠ તે બે, નિવારણ કરતા હતા. તથા, અહાંસોને અને અનેક દિવ્ય અસ્ત્રોને ઉત્પન્ન કરતા હતા. રથભૂમિવિષે તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ભૈરવના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં સર્વ અસ્ત્રોને હણી, તેમને મોટાં અસ્ત્રોવડે ઢાંકી દીધા, તેમજ સંજ્ઞામમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરવા ઉભેલા વસાહતસહિત એવા શિખિયોદ્ધામ્યે, બાહ્યક યોદ્ધાઓ અને કૌરવો તેઓને પણ સાત્યકિએ પીડિત કર્યાં. હે રાજા, તે વખતે ચોતરફથી બાણસમુદાયે દિશાઓને ઢાંકતો એવો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે પ્રમાણે કિરણોવડે દિશાઓપ્રત્યે વ્યાપ્ત થતા સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. પછી દ્રોણાચાર્ય તેનું ધનુષ કુપી બાણોવડે એને વિંધી મર્મસ્થાનોપ્રત્યે અતિ પ્રહાર કર્યો, તેથી તે અલંત વ્યથા પામ્યો. તે ટાણે હે રાજેન્દ્ર, ૬૯ ક્રોધવાળો બીમસેન દ્રોણાચાર્યના રથને અડી તેમનાપ્રત્યે ખીરધી વચન બોલ્યો કે—પોતાના કર્મોવડે નિંદિત એવું બ્રાહ્મણો જે લુહ ન કરતા તો ક્ષત્રિયોનું કર્મ નાશ ન પામત; કેમકે, સર્વ પ્રાણિવિષે અહિંસા અને અતિ શ્રેષ્ઠકર્મ કહેલો છે અને તે કર્મનું બ્રાહ્મણ મૂળ છે ને તમે તો અતિશે બ્રહ્મ પુરુષ છો માટે હે બ્રહ્મર્મ, મૂઠ પુરુષની પેઠે પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનની ઈચ્છાવડે ચંડાળની પેઠે ચ્લેષ્ઠોના સમુદ્ધોને અને બીજા બહુ જાનતાના અણપુરુષોને હણી તથા એક પુત્ર માટે અધર્મની વિધાવડે, પોતાના કર્મવિષે રહેલા બ્રહ્માઓને મારી ખરાબ કર્મવિષે રહેલા તમે કેમ લજ્જા પામતા નથી? જેને અર્થે અને જેને ઈચ્છીને સ્ત્રી મહણ કરી તમે છંદો છો તે તમારો ન બળેલો એવો પાછળ ખડેલો છુને છે, ધર્મચળના તે વ્યવસાયને તમે શંકા કરવા યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે બીમસેનનાં વચન સંભળી ધર્માત્મા દ્રોણાચાર્ય ધનુષને તણ સર્વ અસ્ત્રોને છેડવા ઈચ્છતા એવા બોલ્યા કે—હે મહાધનુર્ધારિન કર્ણ, હે કર્ણ, હે દુર્યોધન, વારંવાર કહું છું કે સંઘાતવિષે યત્ન કરો અને પાંડવોથી તમારું કલ્પીશુ થાઓ. આ હું શસ્ત્રને તણું છું. એ રીતે કહી હે મહારાજ, તે સમયે અમરજામાને ચોલાવવા લાગ્યા અને રથભૂમિવિષે શસ્ત્રને તણ રથના સાક્ષિના સ્થાનકે બેસી સર્વ પ્રાણિઓના અભયને આપવા લાગ્યા અને યોગને પામ્યા. પ.

છી તેનાં તે છિદ્રને જાણી પ્રતાપવાનું ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણસંહિત એવા બયંકર ધનુષને રથવિષે નાખી ખર્જયુક્ત એવો રાથી ઉતરી જલદી દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડ્યો. એ રીતે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે આવીતા તેને અને તેની આધિનતાને પામેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ સર્વ મનપૂર્વે અને બીજા પ્રાણિઓ અતિશે હાહાકાર કરવા લાગ્યા. તથા 'અહો ધિદ્ છે' એ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા દ્રોણાચાર્ય પણ શસ્ત્રોને તણ ઉત્તમ યોગને પ્રાપ્ત થયા. યોગને પામી જ્યોતીરૂપ થએલા મહાતપસ્વી તે મનવડે ઉત્તમ એવા પુરાણ પુરૂષ વિષ્ણુને પ્રાપ્ત થયા. મુખને જરા ઊંચું કરી, છાતિને આગળ સ્થિર કરી, -હૃદય-વિષે વિષયોના સ્મરણને ખટાડી, સત્વગુણવિષે રહેલા, જેણે નેત્રો વિચેત્તાં છે એવા તેજસ્વી મહાતપસ્વી, તે એ પ્રકારે એક અક્ષર વિરૂપ એવા દેવ દેવના પણ ઈશ એવા ઉત્તમ પ્રભુને સંભારી સત્પુરૂષોએ પણ દુઃખેકરી પમાય એવા સ્વર્ગપ્રત્યે ગયા. જ્યારે તે પ્રમાણે તે ગયા ત્યારે બે સૂર્ય છે એ રીતે અમારી બુદ્ધિ થઈ અને સૂર્યસંખ્યા કાંતિવાળા બરદાજ પુત્ર દ્રોણાચાર્યને લીધે અંતરિક્ષ એકાગ્ર હોય નહિ શું ! તેમ તેજોવડે પૂર્ણ થયું. તે સમયે યોગયુક્ત એવા મહાત્મા દ્રોણાચાર્યને પરમગતિને પામતા મેં, કુંતિપુત્ર અર્જુને, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અને ધર્મપુત્ર પાંડવ યુધિષ્ઠિરે આ અમે પાંચજણ એજ જોયા. તે ટાણે હે મહારાજ, બુદ્ધિમાન યોગયુક્ત અને દેવતાઓવડે ગુણ, જેમાં ઉત્તમ દેવતાઓ છે એવા મોટા દિવ્ય બ્રહ્મલોકપ્રત્યે જતા તે બરદાજપુત્ર દ્રોણાચાર્યના મહિમાને બીજા બધા જોતા ન હતા. તેમ ઉત્તમ ગતિને પામેલા દ્રોણાચાર્યને પણ ન જાણતા એવા મનુષ્યો તેને શ્રેષ્ઠ ઋષિઓની સાથે જતા જોતા ન હતા. યોગેકરી બ્રહ્મલોકપ્રત્યે જતાં શત્રુઓને દમનારા, બાણોના સમૂહોવડે અતિ દુઃખિત અંગવાળા, જેણે આયુષો તજેલાં છે એવાં લોહિને સ્તવતા તે દ્રોણાચાર્યને સર્વ પ્રાણિઓએ ધિક્કાર કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રહાર કરવા લાગ્યો; અને જીવંતસંહિત દેહવાળા કાંઈ પણ ન બોલતા એવા દ્રોણાચાર્યનું મસ્તકને પકડી ખર્જવડે કાપાથી કાપી નાખ્યું. પછી બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં નાશથી ઘણા હર્ષવડેકુત તે, યુદ્ધમાં ખર્જને ફેરવતો એવો સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન, તમારે માટે ઉમ્મરે પંચાશી વરસના અને જેને કાનપર્યંત સ્વામ પાળે છે એવા તે દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં સોળ વરસના પુરૂષની પેઠે દરતા હતા. તે વખતે સંભ્રામમાં મહાબાહુ કુંતિપુત્ર ધનંજય

અર્જુને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહ્યું હતું કે—હે દુપદરાજના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણાચાર્યને જીવતા લાવ્યો અને હણ્યાં. તેમ દ્રોણાચાર્ય હણવા યોગ્ય નથી, હણવાયોગ્ય નથી, 'એ રીતે તે સૈનિકો પણ યુદ્ધ પાડતા હતા અને અર્જુન દયાસહિત તે પ્રત્યે જતો હતો, તોપણ અર્જુન અને સર્વ રાજાઓના બોલતાં તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નરશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યને રૂથરૂપિ શૈયાવિષે હજારો અને લેખદીનુદ્ધાણ દ્રોણાચાર્ય રથમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યા. તે વખતે રક્ત અંગવાળો સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે લોહિવડે રક્ત અંગવાળો તે દુર્ધર્ષ થયા. એ રીતે યુદ્ધમાં તેમને હણેલા સેનાના મૃત્યુઓએ જોયા. હે રાજા, તે સમયે મહાધનુર્ધરિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તો બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને હર્યું અને વળી તેને તમ્ભરા યોદ્ધાઓની આગળ ફેંક્યું. તે વખતે હે રાજા, બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના તે મસ્તકને જોઈ પલાયન વિષે કરેલો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તે તમારા સૈનિકો ચોતરફ દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. હે નૃપ, દ્રોણાચાર્ય તો અંતરિક્ષપ્રત્યે જઈ નક્ષત્ર માર્ગપ્રત્યે પેડા. તે દ્રોણાચાર્યના નાશને તો કૃષ્ણ અને ઋષિ એવા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસના અનુગ્રહથી હું જ જોતો હતો. જે પ્રમાણે ધૂમરહિત બળતા જાંઘાડીઓએ જતા જોઈએ તે મમાણે ઘણી કાંતિવાળા આકાશને સ્થિર કરી જતા એવા તે દ્રોણાચાર્યને અમે જોતા હતા. જ્યારે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે ઉત્સાહ રહિત એવા કુર, પાંડવ અને સંજય યોદ્ધાઓ ઘણા વેગસહિત દોડ્યા; તેથી સૈન્ય અંગાણુ યુક્ત થયું તથા સંગ્રામવિષે તીક્ષ્ણ બાણોવડે અહુ હણેલા યોદ્ધાઓ નાશ પામ્યા. તેમ દ્રોણાચાર્યના હણવાથી તમારા યોદ્ધાઓ જ્યાં ભેડવિષે પરાજયને અને પરલોકના મોટાં ભયને પામીને પ્રાણ રહિત હોય તેવા થયા. એય લોકવડે હીન એવા લે. યોદ્ધાઓ આત્માની ધૃતિને ખાત્રતા ન હતા. હે મહારાજ, બરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના શરીરને ઈચ્છતા એવા રાજાઓ હજારો ઘેરવડે સંકુલ એવાં યુદ્ધવિષે જતા ન હતા. પાંડવો તો આ લોકવિષે જયને અને પરલોકવિષે મોટાં યજ્ઞને પામી બાણ અને શંખના શબ્દો તથા ઘણા સિંહનાદ કરતા હતા. હે રાજા, તે સમયે ભીમસેન અને દુપદરાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ એ સેનાવિષે પરસ્પર મળી નૃત્ય કરતા હતા; અને તે વખતે ભીમસેન શંખને તપાવનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કેહેતો હતો કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, જ્યારે સંગ્રામવિષે સતપુત્ર કર્ણ અને પાપી દૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન હણાશે ત્યારે વિજયવાળો એવો જે તું જોતો ફરીને હું વધારીશ. એ રીતે કહી ઘણા ધર્મવડે યુક્ત એવો પાંડુપુત્ર ભીમ-

સેન બહુ શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાર્વતો હતો, તેના શબ્દકરી ત્રાસ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોના ધર્મને તણ પલાયનવિષે તત્પર એવા નાસી જતા હતા. અને હે વિશાંપતે, પાંડવયોદ્ધાઓ તો સંગ્રામવિષે જ્યને પામી પ્રસન્ન થતા હતા તથા શત્રુઓના નાશને પામી તે વડે તેઓ સુખ પામતા હતા.

॥ પાણ્ડવાસ્તુજયંલઙ્ઘ્યાદૃષ્ટાહ્યાસન્વિશાંપતે ॥

॥ અરિક્ષયંચસંગ્રામેતેનતેસુખમાપ્નુવન્ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विन-
षत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

॥ સમાપ્તદ્રોણવધપર્વ ॥

॥ અથનારાયણાસ્ત્રમોક્ષપર્વ ॥

संजयउवाच ॥ ततोद्रोणेहतेराजन्कुखःशस्त्रपीडिताः ॥

॥ हर्तप्रवीराविध्वस्ताभृशंशोकपरायणाः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન; દ્રોણાચાર્ય નાશ પામ્યા સારે જેઓના મોટા શૂર પુરુષ નાશ પામેલો છે એવા ધાયલ થએલા યોદ્ધાઓ અતિશે શોકમગ્ન થયા; અને હે વિશાંપતે, શત્રુઓને ઉદય પામેલા જેઈ વારંવાર કંપતા એવા આંસુવડે ભરેલા નેત્રવાળા, ત્રાસ પામેલા અને દીન થયા. તેમ એતનારહિત, જેના ઉત્સાહ નાશ પામેલો છે એવા, મોહવડે જેનું બળ જતું રહ્યું છે એવા, તેઓ ધણી પીડિત સ્વરે કરી તમારા પુત્રને, જે રી-
તે પૂર્વે હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને હણ્યો હતો સારે અશ્રુયુક્ત કંઠવાળી કંપતી એ-
વી દશ દિશાઓને જોતી રંજસ્વલા દૈત્યની સ્ત્રી વિંદીવળી હતી તે રીતે વિંદી વળ્યા. તે ટાણે મુદ્ર મૃગોની પેઠે ભય પામેલા તે યોદ્ધાઓએ યુક્ત એવો તે તમારો પુત્ર ઉભો રહેવા સમર્થ ન થયો અને દૂર ગયો. તેમ હે ભા-
રત, બૂખ અને તર્ષવડે મ્હાનિ પામેલા તે તમારા યોદ્ધાઓ સૂર્યવડે સંતાપ પામેલા હોય તેમ અત્યંત વ્યાકુળ થયા. હે રાજન, જે પ્રમાણે સૂર્યના પતનને, સમુદ્રના શોષણને, મેરૂપર્વતના ફરી જવાને, અને ઈંદ્રના પરા-
જ્યને જુલે તે પ્રમાણે સહન ન થાય તેવા ભંરદાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના

તે નાશને જોઈ જેઓનું અતિભય પામેલું ૩૫ છે એવા કૌરવો બયથી ભાગતા હતા. ગાંધારદેશનો રાજા શુક્રુનિ સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હજોલા સાંભળી રથિઓસહિત એવો અગ્નિ ત્રાસ પામેલા યોદ્ધાઓસાથે નાસતો હતો. પતાકાસહિત એવી સેનાને વેગયુક્ત ભાગતી જોઈ સૂત પુત્ર કૃષ્ણ મોટી સેનાને લેઈ દૂર જતો રહ્યો. સ્વ, હાથિ અને ઘોડાઓંવડે મિશ્ર એવી સેનાને આગળ કરી મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય જોતો થકો બયથી દૂર જતો રહ્યો. ધણા ધાયલ થએલા શૂરાઓ અને પત્તાકાવાળા ધ્વજોવડેયુક્ત એવા કૃપાચાર્ય 'કષ્ટ છે, કષ્ટ છે' એ રીતે બોલતા જતા હતા. હે રાજન, શેષ રહેલાં બોજનાં સૈન્યવડે અનેક લિંગ આરદ્ર તથા બદ્ધિહક યોદ્ધાઓએ વિટેલો કૃતવર્મા અતિવેગવાળા ઘોડાઓવડે જતો રહ્યો. હે રાજન, પાયદળોના સમૂહવડેયુક્ત ત્રાસ પામેલો અને ભયવડે પીડિત એવો ઉલૂક દ્રોણાચાર્યને નાશ પામેલા જોઈ ભાગી ગયો. દર્શનીય જીવાન શૌર્યવડે પ્રખ્યત દુઃશાસન બહુ ઉદ્દેગ પામેલો હસ્તિઓવડેયુક્ત ભાગ્યો. દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઈ વૃષસેન દશ હજાર રથોને અને ત્રણ હજાર હસ્તિઓને લેઈ જલદી ચાલતો થયો. હે મહારાજ, હાથિ, ઘોડા અને રથોવડેયુક્ત પાયદળોએ વિટેલો મહારથિ દુર્યોધન તે સમયે જતો રહ્યો. હે રાજન, દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઈ સુશર્મા મુકુટવાળા અન્તુને હજોલાઓથી શેષ રહેલા સંશયક યોદ્ધાઓના સ્મૂહોને લેઈ ભાગી ગયો. યુદ્ધમાં સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હજોલા જોઈ હાથિ અને રથપ્રત્યે બેસી તથા ઘોડાઓને તણ સર્વ ચોતરફ નાસી જતા હતા. તે સમયે કેટલાક કૌરવો, ક્રિતાવળા પિતાઓ, પ્રત્યે, કેટલાક બાઈઓપ્રત્યે, કેટલાક મામાઓપ્રત્યે, કેટલાક પુત્રપ્રત્યે, અને કેટલાક સમાનવયવાળા મિત્ર મત્રે ભાગી જતા હતા. કેટલાક સૈન્યોને પ્રેરતા એવા બાણોનેપ્રત્યે અને કેટલાક સંબંધિઓપ્રત્યે દશ દિશાઓવિષે નાસી જતા હતા. હે વિભો, બે યોદ્ધાઓ એક ઠેકાણે દাঁડતા નહતા અને વિખરાર્થ ગએલા કેશવાળા ધાયલ થએલા એ સૈન્ય છે નહિ એ રીતે માનતા એવા હિસાહ અને બળરહિત તમારા યોદ્ધાઓ બખ્તરોને તણ નાસી જતા હતા; અને હે ભરત શ્રેષ્ઠ, પરસ્પર તેઓ 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે બોલતા હતા અને પોતે તે ઠેકાણે ઉભા રહેતા નહતા. કેટલાક યોદ્ધાઓ જનો સારથિ નાશ પામેલો છે એવા રથયત્રી અતિ શણ-મારેલા ઘોડાઓને છોડી ઘોડાઓઉપર બેસી જલદી પગવડે પ્રેરણા કરતા

હતા. એ રીતે જો વખતે ત્રાસ પામેલા રૂપવાળું અને હજીલા બળવાળું
સૈન્ય નાસતું હતું તે વખતે જો પ્રમાણે મેગર પ્રવાહપ્રત્યે જ્ય તો પ્રમાણે
દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા શત્રુઓપ્રત્યે ગયા. તે ટાણે તેમનું અતિમોહું યુદ્ધ
શિખાંડી છે મુખ્ય જેમાં એવું સૈનિકો પ્રભદ્રક, પંચાલ અને કૃક્યસહિત
એવા એદિ યોદ્ધાઓસાથે થયું. તે સમયે યુદ્ધમાં દુર્મદ અને મત્ત હાથિ સરખા
ગતિવાળા તે પાંડવયોદ્ધાઓની બહુ પ્રકારની સેનાઓને તેમણે હણી. કોઈ
રીતે પણ સંકટચક્રી મુક્ત થયા પછી જેણે પલાયનવિષે ઉત્સાહ કરેલો છે
એવા સૈન્યને ભાગતું જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા દુર્યોધનપ્રત્યે જઈ આવું
કહેવા લાગ્યા કેત્તે ભારત, જેમ ભય પામેલા રૂપવાળી હોય તેમ આ
સેના કેમ ભાગે છે? અને હે રાજેન્દ્ર, ભાગી જતી સેનાને રણભૂમિવિષે
કેમ ઉભી રાખતો નથી? હે નરાધિપ, તમે પણ જેવીરીતે પ્રથમ પ્રકૃતિ-
વિષે રહેલા હતા તેવી રીતે હાલ નથી અને હે પાર્થિવ, કર્ણ જેઓમાં
આદિ છે એવા આ યોદ્ધાઓ ઉભા ગેહેલા નથી, હે મહાબાહો, તે સમયે
ખીજ યુદ્ધવિષે પણ સેના ભાગતી ન હતી. માટે હે ભારત, તમારાં સૈ-
ન્યનું તો કુશળ છે કે? હે કૌરવ રાજેન્દ્ર, કયા રથિશ્રેષ્ઠના હણવાથી આ તમારું
સૈન્ય આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયું છે તે મને કહો તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના
વચનને સાંભળી પાર્થિવશ્રેષ્ઠ એવો દુર્યોધન ભયંકર અપ્રિયને કહેવા સમર્થ ન થ-
યો અને જે રીતે ભાગેલું વહાણ સમુદ્રવિષે બૂડે તે રીતે શોકરૂપી સમુદ્રમાં બૂ-
ડેલો તે તમારો પુત્ર રથમાં ખોડેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઈ અશ્રુવડે આર્તજા-
હિત થયો. પછી કૃપાચાર્યને રાગદુર્યોધન લગ્નસહિત આવું કહેવ લાગ્યો કે
એમને તમારું કુશળું અને જે રીતે સૈન્ય ભાગ્યું તે કહો. હે રાજેન્દ્ર, એ
પછી વારંવાર પીડા પામતા એવા કૃપાચાર્ય જેવી રીતે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા
તેવી રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કહેવા લાગ્યાં. કૃપાચાર્ય કહે છે કે-અમે
પૃથ્વીવિષે અતિ ઉત્તમ રથિ એવા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી કેવળ પંચાલ
યોદ્ધાઓ સાથેજ યુદ્ધ કરતા હતા, સ્વારપછી બ્યારે સંત્રામ પ્રવૃત્ત થયો
સ્વારે ભિન્ન થયેલા કુર અને સોમક યોદ્ધાઓ પરસ્પર ગર્જના કરતા એવા
શસ્ત્રોવડે દેહને નાશ પમાડતા હતા. તેવી રીતે યુદ્ધ થવાથી બ્યારે દુર્યોધનના
યોદ્ધાઓ સંત્રામવિષે ક્ષય પામવા લાગ્યા ત્યારે ક્રોધ પામેલા તમારા પિતાએ
અહ્માત્મને ઉત્પન્ન કર્યું અને અહ્માત્મને ફેરવતા એવા નરશ્રેષ્ઠ તેમણે બહોવ-
ડે હજારો અને લાખો શત્રુઓને માર્યા. વિશેષકરીને કાળે પ્રેરેલા પાંડવો-

દ્વાઓ, કૃત્ય યોદ્ધાઓ, મત્સ્ય યોદ્ધાઓ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ તેમના રથને પામી નાશ માંભતા હતા. અને તેમણે ધૃત્વાસ્ત્રના યોગેકરી હજાર નરશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને અને બે હજાર હસ્તિઓને મૃત્યુપ્રત્યે મોકલ્યા. તે વખતે કાનસુધિ શ્યામપણિવાળા પંચાશી વર્ષના વૃદ્ધ તેઓ યુદ્ધમાં સોળ વર્ષના પુરૂષનીપેઠે ફરતા હતા. જ્યારે સૈન્યો કલેશ પામવા લાગ્યાં અને રાત્રીઓ વધ પામવા લાગ્યા ત્યારે અમર્ષ વશ પામેલા પંચાલ યોદ્ધાઓ વિમુખ થયા. તે ટાણે બ્રાહ્મરૂપિ કિરણવાળા પ્રતાપવાન તમારા પિતા જેમ મધ્ય દિવસને પામેલા સૂર્ય દુઃખેકરી જોવાય તેમ તે પાંડવોના યોદ્ધાઓના મધ્ય ભાગને પામી થયા હતા. અને સૂર્યનીપેઠે શોભતા તેમણે દહન કરેલા તે યોદ્ધાઓ દગ્ધ પરાક્રમવાળા તથા ઉત્સાહ અને ચેતનારહિત થયા હતા. પછી તેમણે પીડેલા તે યોદ્ધાઓને જોઈ પાંડુપુત્રોના જયને ઈચ્છનારા કૃષ્ણ આ વચન કેહેલા લાગ્યા કે—શસ્ત્રધારિઓમાં ઉત્તમ રચિત યુદ્ધની રક્ષા કરનારાઓમાં સમૂહની પણ રક્ષા કરનારા આ દ્રોણશ્યાય મનુષ્યોએ ક્યારે પણ જીતી શકાય એમ નથી અને યુદ્ધમાં ઈંદ્રે પણ જીતાય તેમ નથી, માટે હે પાંડવો, જે રીતે સુવર્ણમય વાહનવાળા દ્રોણશ્યાયે યુદ્ધમાં તમે સર્વને ન હણે તે રીતે તમે ધર્મને તજી જયને પાળો. મારી ખુદ્ધિ તો અશ્વત્થામાના હણવાથી આ યુદ્ધ નહિ કરે એમ છે માટે કાંઈ પણ માણસ યુદ્ધમાં અશ્વત્થામાને હણેલો દ્રોણશ્યાયપ્રત્યે મિથ્યા કહે. એ કૃષ્ણના વાક્યને કુતિપુષ્પ અર્જુન પસંદ કરતો નહતો પણ બીજાઓ પસંદ કરવા માગ્યા અને યુધિષ્ઠિર દુઃખેકરી પસંદ કરનાર થયા. પછી બીજા તમારા પિતાને અશ્વત્થામા નાશ પામ્યો એ રીતે લજ્જાસહિત કેહેવા લાગ્યો પણ તેને તમારા પિતા માનતા ન હતા. પછી તે જોડું માનતા એવા પુત્રવત્સલ તે તમારા પિતા તમને હણેલા છે કે નથી હણેલા એ રીતે યુદ્ધમાં ધર્મરાજને પૂછવા લાગ્યા ત્યારે જોડાનાં બયવિષે પૂડેલા યુધિષ્ઠિર યુદ્ધમાં પર્વતસરખા દેહવાળા અશ્વત્થામા એવા નામના આલવદેશના ઈંદ્રવર્મજા મોટા હાથિને બીમસેને હણેલો જોઈ જયવિષે આસક્ત થયા. તે સમયે બીમસેન તમારા પિતાપ્રત્યે જઈ જાયે સ્વરે આવી રીતે ગોલ્યો કે—“જેને અર્થે તમે શસ્ત્રને દેવોછો અને જેને ઈચ્છિતે જવો છો તે તમારો નિરંતર પ્રિયપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વનમાં સિંહનો શિશુ સુતો હોય તેવી રીતે ભૂમિવિષે નાશ પામેલો સુતો છે.” પછી એમ તેને કેહેવા ઉપરથી તમારા પિતાએ રાજ યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું તો

‘અસત્યના દોષોએ જાણ્યતા એવા ‘તેમણે પણ દિવ્યશ્રેષ્ઠ તમારા પિતાપ્રત્યે ‘કુ-
 જર અથવા નર હુણ્યો’ એ રીતે અસ્પષ્ટ બોલ્યા. એ રીતે તેમનાથી ત-
 મને યુદ્ધમાં હણેલા સંભળી સંતાપતાં હુઃખ પામેલા તેઓ દિવ્ય અસ્ત્રોને
 નિયમમાં રાખી જે પ્રમાણે પ્રથમ યુદ્ધ કરતા હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા
 ન હતા. પછી તેમને અતિ ઉદ્વેગ પામેલા અને શોકાતુર ચિત્તવાળા જોઈ
 જેનું કર્મ કૂર છે એવું દુપદરાજનો પુત્ર ‘ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમની સમીપ દોડ્યો.
 પોતાના મૃત્યુરૂપ ‘કહેલા’ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ લોકતત્વને જાણનારા તમારા પિ-
 તા દિવ્યઅસ્ત્રોને તજ રણભૂમિવિષે અન્ન જલ આદિનો લાગ કરી મરણ પર્વત ઈ-
 શ્વરસ્મરણ કરવા એક આસને બેસી રહેવાના નિયમને અહણ્ય કરવા લાગ્યા. પછી
 તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ડાબા હાથવડે એમના કેશ પકડી, દ્રોણાચાર્ય હણવા યોગ્ય
 નથી એ રીતે વારંવાર ઝુકાઓ બોલતા હતા તથા તેઓ સર્વ તરફથી કે-
 હેલા હતા અને તેમનું ધર્મનું અર્જુન વાહનથી ઉતરી એપ્રત્યે દોડ્યો. હ-
 તો અને ઉતાવળે બાહુને ઉંચા કરી દ્રોણાચાર્યને જીવતા લાવ અને વધ
 કર માં એ રીતે વારંવાર કેહેતો હતો તે છતાં મસ્તક કાપ્યું. અને હે
 નરશ્રેષ્ઠ, તેવી રીતે કૌરવોએ અને અર્જુને વારંવાર છતાં પાણી તે ધાતકી કર્મ
 કરનાર તમારા પિતાને હણ્યા. તે સમયે હે પાપરહિત, તમારા પિતાના
 હણવાથી ભયવડે પીડા પામેલા સર્વ સૈનિકો અને ઉત્સાહરહિત એવા
 અમે પણ બાગ્યા. સંજય કહે છે-હે મારિષ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા યુદ્ધમાં
 પિતાના તે નાશને સાંભળી જે પ્રમાણે પગવડે પ્રહારેલો સર્પ ક્રોધ કરે તે
 પ્રમાણે તીવ્ર ક્રોધ કરવા લાગ્યા અને પછી જે રીતે ધણા બળતણને પામી
 અગ્નિ જ્વલિત થાય તે રીતે રણભૂમિવિષે ક્રોધ પામેલા તે અત્યંત બળવા
 લાગ્યા. વળી જે પ્રમાણે કુંકડા નાખતો રાતાં નેત્રવાળો સર્પ થાય તે પ્રમા-
 ãણે શ્વાસ લેતા લાલરોળ નેત્રયુક્ત થયા અને રાંછીવડે તાળીને પીસી તથા
 દાંતવડે દાંતને પીસવા લાગ્યા.’

॥ તલંતલેબનિષ્પિપ્યદન્તૈર્દન્તાનુપાસ્પશત્ ॥

॥ નિઃશ્વસન્નુરગોયદ્વલ્લોહિતાક્ષોડમવત્તદા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्र मोक्षपर्वण्यश्वत्थामक्रोधे
 गुर्जरभाषायां त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

ધૃતરાષ્ટ્રઃપ્રવાચ ॥ અર્ધમેળહતંશ્રુત્વાઘૃષ્ટદ્યુષ્ઠેનસંજય ॥

॥ ब्रह्माणपितरं ब्रह्ममश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, દૃઢ એવા ધ્રુવદ્રાણ્ય પિતાને ધૃષ્ટદ્યુષ્ઠે અધ-
ર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જેનેવિષે માનવ, વાશુ,
આગ્નેય, ઐદ્ર અને નારાયણ સ્ત્રી નિરંતર રહેલું હતું તથા શ્રુણેને ઈ-
ચ્છનાર એવા જે મહાત્માએ રામચક્રી ધનુર્વેદને જાણી મુનને દિવ્યઅ-
સ્ત્રો કલાં હતાં તે ધર્મિષ્ઠ આચાર્યને યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુષ્ઠે હણેલા સાંભળી બળ-
વાન અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? આ લોકવિષે પુરૂષે પોતાથી અતિગુણવાન
એવા એકજ પુત્રને ઈચ્છે છે અને કાંઈ રીતે પણ બીજાને ઈચ્છતા નથી.
વળી મહાત્મા આચાર્યોનાં રહસ્ય હોય છે અને તે રહસ્યોને, પુત્રને અથ-
વા પોતાને અનુસરતા શિષ્યને આપે છે તે પ્રમાણે હે સંજય, શિષ્ય એ-
વા તે શર શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સવિશેષ એવાં સર્વ તે રહસ્યને પૌ-
ત્રી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યથી ઉતરતા ન હતા, જે શસ્ત્રવિષે રામની સમાન હ-
તા; યુદ્ધમાં ઈંદ્રની સમાન હતા, પરાક્રમમાં સહસ્ત્રાંશુન સમાન અને બુ-
દ્ધિમાં બૃહસ્પતિ બેરોબર, સ્થિરતામાં મર્વતની તુલ્ય, તેજવડે અગ્નિની તુ-
લ્ય, જૂવાન, ગાંભિર્યમાં સમુદ્ર તુલ્ય, ક્રોધમાં સર્પની ઉપમા અપામ એવા,
લોકમાં મુખ્ય રથિ, દૃઢ ધનુર્ધારી, ગ્લાનિરહિત, યુદ્ધમાં વ્રાયુની પેઠે શીઘ્ર
જનારા તથા ક્રોધ પામેલા કાળનીપેઠે ફરનારા હતા. યુદ્ધમાં અસ્ત્રોને ફેંક-
તા એવા જેણે પૃથ્વીને પીડિત કરી હતી. સત્ય મરાકમવાળા, શર, જે સં-
ગ્રામવિષે વ્યથા ન પામતા, જે સેનામાં કુશળ, વ્રતમાં કુશળ અને ધનુર્વેદ-
ના પારને પામનાર હતા. જે પ્રમાણે દશરથના મુત્ર ગ્રમ હતા તે પ્રમાણે
જે સમુદ્રનીપેઠે સ્થાવર ન પમાડાય તેવા હતા તે ધર્મિષ્ઠ દ્રોણાચાર્યને યુદ્ધમાં
ધૃષ્ટદ્યુષ્ઠે અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જે રીતે દ્રો-
ણાચાર્યને મૃત્યુરૂપ દુપદરાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુષ્ઠ થયો તે પ્રમાણે તે મહાત્માએ
ધૃષ્ટદ્યુષ્ઠના મૃત્યુરૂપ જેને ઉત્પન્ન કર્યો હતો તે અશ્વત્થામા ધાતકિ, પાપિ,
કૂર અને જેની દીર્ઘદષ્ટિ નથી એવા ધૃષ્ટદ્યુષ્ઠે યુદ્ધમાં તે દ્રોણાચાર્યને હ-
ણેલા સાંભળી શું બોલ્યા?

॥ तं नृशंसेनपापेन क्रूरेणादीर्घदृष्टिना ॥

॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यमश्वत्थामાकिमब्रवीत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने
गुर्जरभाषायां चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

સંજયઽવાચ ॥ છદ્ધનાનિહતંશ્રુત્વાપિતરંપાપકર્મણા ॥

॥ ભાંબેણાપૂર્યતદ્રૌણીરોષેઞચનરર્ષભ ॥૧॥

સંજય કહે છે—હે નરશ્રેષ્ઠ, પિતાને પાપ કર્મવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કપટે-
કરી હણેલા સાંભળી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અશ્રુવડે અને રોષવડે પૂર્ણ થય.
હે રાજેન્દ્ર, ક્રોધ, પામેલા તે અશ્વત્થામાનું રૂપ જેવીરીતે કાળના અંતમાં પ્રા-
ણિઓને હરણ કરવાને ઈચ્છતા એવા અંતકનું શરીર દેખાય તેવીરીતે દી-
પ દેખાતું હતું. પછી અશ્રુવડે ભરેલાં નેત્રોને વારંવાર શુદ્ધ કરી કાપથી
ગિઃશ્વાસ નાખી અશ્વત્થામા દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે—જે રીતે
ધર્મધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરે તજેલા શસ્ત્રવાળા મારા પિતાને હુદ્દ પુરૂષોળડે
નાશ પમાડ્યા ને પાપ કર્યું તે મારું જાણેલું છે અને આર્યને યોગ્ય નહિ
એવું જે અતિઘાતકિ કર્મ ધર્મપુત્રનું છે તે મેં સાંભળ્યું. હે રાજન, યુ-
દ્ધોવિષે પ્રવર્તેલા પુરૂષોનો જરૂર જય અને પરાજય, એ બે થાય તેમાં પણ
વધ વખણાય છે તથા સંઘર્ષમાં યુદ્ધ કરનારાનો જે ન્યાયયુક્ત વધ થાય
છે તે દુઃખ માટે નથી. તેમ બ્રાહ્મણોસહિત તેણે જોયા માટે તે મારા
પિતા વીરલોકપ્રત્યે ગયા, એમાં સંશય નથી. માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ, તે સમયે
જે મારા પિતા નાશ પામ્યા તે શોક કરવા યોગ્ય નથી, પણ ધર્મમાં પ્ર-
વૃત્ત એવા જે તે કેશનાં ગ્રહણને સર્વ સૈન્યોના જોતાં પામ્યા તે, અને વ-
ળી મારા જીવતાં પિતા, જે કેશગ્રહણને પ્રાપ્ત થયા તે મારાં મર્મસ્થાનોને
બેદ છે; કારણ કે હુત્રવાળા ખીજાઓ પુત્રોત્પત્તિ કેવી રીતે ઈચ્છા કરશે?
જે રીતે પુરૂષો કામથી, ક્રોધથી, અજ્ઞાનથી, હર્ષથી અને બાળપણથી જે
ધર્મવિરૂદ્ધ કર્મ કરે છે તે આ મોટું અધર્મનું કર્મ મને ગણ્યા વગર પા-
પિ દુરાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કર્યું, તેનું ફળ જરૂર એ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અતિદારણ્ય જોશે
અને તે સમયે મિથ્યાવાદી આ પાંડવ, પરમ ન કરવા યોગ્ય એવાં કર્મને
કરી કપટવડે આચાર્યને શસ્ત્ર તજાવતો હતો, તે ધર્મરાજનું લોહિ આજ
પૃથ્વીવિષે જોશે. હે કૌરવ્ય, સસ અને ઈષ્ટાપૂર્તવડે સમ ખાઉ છું કે, સ-
ર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યાવગર કોઈ રીતે પણ જીવિશ નહિ અને સર્વ

ઉપાયોવડે પંચાલ યોદ્ધાઓનાં વધવિષે યદુ કરીશ તથા મૃદું અથવા દારૂણ
એવાં જે તે કર્મવડે યુદ્ધમાં હું પાષ કરનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હર્ષિશ. અને હે
કૌરવ, પંચાલ યોદ્ધાઓનો વધ કરી હું શાંતિ પામીશ. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ, મ-
નુષ્યો તે માટે પુત્રોને ઈચ્છે છે કે જે માટે અહિં અને નાશ પામી પર-
લોકમાં પ્રાપ્ત થએલાઓને મોટાં ભયથી રક્ષા કરે પણ મારા પિત્રાએ તો
પર્વત તુલ્ય એવો હું અને શિષ્યના જીવતાં જેવી વધુરહિત એવા માણસે
અવસ્થા પમાય તેવી અવસ્થા પમાઈ માટે મારાં દિવ્યઅસ્ત્રોને, બાહુને
અને પરાક્રમને ધિક્ક છે કે જે પુત્રને પામી મારા પિતા કેશ ગ્રહણને પા-
મ્યા, તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, હું તેવી સ્ત્રીને કરીશ કે જે સ્ત્રીને પરલોકમાં
ગએલ એવા પણ પિતાના ઋણુરહિત થઈશ. સબ્જન માણસે કદિ પણ
પોતાની સ્તુતિ કેહેવા યોગ્ય નથી, તોપણ આજ પિતાના વધને સહન ન
કરતી એવો હું અહિં પરાક્રમને કહું છું. યુગોનાં અંતને કરતો હોઉ તેમ
સર્વ સૈન્યોને પીડતો એવો જે હું તેના પરાક્રમને આજ શ્રીકૃષ્ણસહિત
પાંડવો જૂઓ. આજ રથમાં બેઠેલો એને જે હું તેને દેવ, ગંધર્વ, અ-
સુર, રાક્ષસ અને શ્રેષ્ઠમનુષ્યો રણભૂમિવિષે જીતવા શક્તિમાન નથી. આ
લોકવિષે કોઈ પણ ઠેકાણે મારાથી અને અર્જુનથી બીજો અસ્ત્ર ઝાંચનાર
નથી. જે પ્રમાણે પ્રકાશવાળા કિરણોના મધ્યમાં સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે સે-
નાપ્રત્યે ગએલો હું દેવતાઓએ સજેલાં અસ્ત્રોને જોડનાર છું. આજ યુદ્ધમાં
ધનુષ્યકી મેં જોડેલા બાણો જળને દર્શાવતા એવાં પાંડવોને પીડશે. હે રા-
જન, આજ અહિં પાંડવો મારાં ત્રિકુણ બાણોવડે વિટેલી સર્વ દિશાઓને ધારા
ઓવડે સંકુલ હોય તેમ દેખાશે. જેવી રીતે મહાવાયુ જૂલોને પાડેતેવી રીતે બાણ
સમૂહોને ફેંકતો એવો હું સર્વ ભયથી ભયંકર શબ્દવાળા અશ્ત્રુઓને પાડીશ.
હે કૌરવ્ય, મારાવિષે પ્રયોગ અને ઉપસંહારરહિત જે આ અસ્ત્ર છે તેને નથી
જાણતો અર્જુન કે નથી જાણતા શ્રીકૃષ્ણ, નથી જાણતો ભીમસેન કે ન-
કુળ સહદેવ, નથી જાણતા યુધિષ્ઠિર કે નથી જાણતો દુરાત્મા આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન,
તેને નથી જાણતો શિખંડી કે નથી જાણતો સાલકિ, પૂર્વે નારાયણને
પ્રણામ કરી મારા પિતાએ વિધિપૂર્વક વેદરૂપ ઉપહાર તેમને આપ્યો હતો
અને તે ઉપહારને પોતે ભગવાને ગ્રહણ કર્યો અને તેમણે વરદાન આપ્યું.
તે સમયે મારા પિતાએ ઉન્નમ એવાં નારાયણ અસ્ત્રને માગ્યું. હે રાજન,
'એ પછી દેવશ્રેષ્ઠ ભગવાન મારા પિતાપ્રત્યે બોલ્યા કે યુદ્ધમાં કોઈ ઠેકાણે

તમારી બરોબર કાઈપણ બીજાને પૂરૂપ થશે નહિ. હે બ્રહ્મા, જલદી તમારે આ અસ્ત્રને કાઈ પણ ઠેકાણે જોડ્યું નહિ; કારણ કે આ અસ્ત્ર શત્રુના વધ વમર નિવૃત્ત થતું નથી. હે વ્રજો, આ નાશ કરે એ રીતે કાઈએ જાણી શકાય તેમ નથી અને ન હણિ શકાય એવા માણસને પણ આ હણે છે માટે આ અસ્ત્રને જોડવું નહિ. હે પરંતપ, આ મહાસ્ત્રની શાંતિવિધે યુદ્ધમાં રથનો બચાગ, શસ્ત્રોનો લાગ અને શરણુ પામેલા શત્રુઓનો શરણુનો નાશ એ ઉપાયો છે માટે રણભૂમિવિષે સર્વ પ્રકારે પીડાવાળો પુરૂષ અવધ્ય શત્રુઓને પીડા ફરી મારે એમ, કહી તે ભગવાન પ્રભુ સ્વર્ગપ્રત્યે ગયા અને તે અસ્ત્રને મારા પિતાએ ગ્રહણ કર્યું અને સમર્થ એવા તેમણે મને કહ્યું કે તું આ અસ્ત્રવડે અને તેજવી સંગ્રામવિષે પ્રકાશ પામીશ અને ઘણીવાર સર્વ શસ્ત્રવૃદ્ધિઓને નાશ પમાડીશ, તે આ નારાયણચક્રી અસ્ત્ર પિતા જેના બંધુ છે એવો હું તેણે પમાડ્યું છે માટે તે અસ્ત્રેકરી' હું જે રીતે રણભૂમિમાં ઈંદ્ર અસુરોને ભગાડે તે રીતે પાંડવ પંચાલ મત્સ્ય અને કેકય યોદ્ધાઓને નસાડીશ. હે ભારત, જેવી જેવી રીતે હું ઈચ્છા કરું તેવી તેવી રીતે થઈ મારા બાણો, પરાક્રમ કરતા એવા પણ શત્રુઓવિષે પડે તેમ છે. માટે રણભૂમિવિષે રહેલો હું ઈચ્છા પ્રમાણે પાપાણુવૃષ્ટિવડે પ્રવર્તિશ અને આકાશમાં જનારા બાણોવડે મહારથિઓને ભગાડીશ તથા સંશય વગર તીક્ષ્ણ પરશ્વેધોને ફેંકીશ. શત્રુઓને તપાવનાર એવો તે હું પાંડવોને ગણકાર્યા વગર મોટા નારાયણ અસ્ત્રવડે શત્રુઓને નાશ પમાડીશ અને મિત્ર બ્રાહ્મણ અને ગુરુનો દ્રોહી ગુરૂં અને અતિ નિંદિત એવો પાંચાલ નીચ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આને મારાથી જીવતો મૂકાશે નહિ. તે સાંભળી દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામાની સેના ફરવા લાગી અને સર્વ શ્રેષ્ઠપુરૂષો મોટાશબ્દો ક્રૂંકવા લાગ્યા તથા પ્રત્યથએલા હજારો બેરી અને ડિંડિમ વાદિત વગાડવા લાગ્યા તથા ખરી અને નૈમિવડે પીડેત એવી પૃથ્વી શબ્દ કરવા લાગી અને સંકુલ એવો તે શબ્દ આકાશ, સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને ગમવવા લાગ્યો. તે મેધ શબ્દની ઉપમા અપાય એવા શબ્દને સાંભળી ભેગા થએલા રથિશ્રેષ્ઠપુરૂષો મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા. અને હે ભારત, દ્રોણુપુત્ર અશ્વત્થામા તો તેમ કહી જળને લેઈ તે સમયે તે દિવ્ય એવા નારાયણ અસ્ત્રને પ્રકટ કરવા લાગ્યા.

॥ સમેત્યરથેનાંશ્રેષ્ઠાઃસહિતીશ્ચત્વ્યમન્ત્રયત્ ॥

॥ તથોક્ત્વાદ્રોણપુત્રંસ્તુવાયુપસ્પૃશ્યભારત ॥

॥ પ્રાદુશ્ચકારતાદિવ્યવસ્ત્રંનારાયણંતદાં ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्थाम-
क्रोधे गुर्जरभाषायां पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

સંજયઉવાચ ॥ પ્રાદુર્ભુતેતતસ્તસ્મિન્નસ્ત્રેનારાયણેપ્રમો ॥

॥ પ્રાવાત્સપ્તર્ષતોવાયુરનપ્રેસ્તનાયિતુમાન્ ॥

સંજય કહે છે—હે પ્રમો, ત્યારે નારાયણ અસ્ત્ર પ્રકટ થયું. ત્યારે મેઘ-
નો કાળ ન હતો ને તે વખતે વાયુ, જળગિંદુસંહિત અને મેઘગર્જનાયુક્ત
વાણ લાગ્યો; પૃથ્વી કંપવા લાગી, મહાસાગર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો; સ-
મુદ્રમાં જનારી નદીઓ પ્રવાહોપ્રત્યે અલ્પવા લાગી; અને હે ભારત, તે
સમયે પર્વતોનાં શિખરો ભેલીવા લાગ્યાં. તથા મૃગે પાંડવોની સેનાને ડાખી
તરફ કરવા લાગ્યા. સૂર્ય અધિકારવડે યુક્ત અને મલિન થયા તથા હર્ષ
પામેલાની પેઠે ભૂત અને રાક્ષસો પડવા લાગ્યા. હે વિશંપતે, દેવ દાનવ
અને ગંધર્વો પણ ત્રાસ પામેલા થયા અને ઝેમ કરવું ? એ રીતે તે મો-
ટું સૈન્ય આકુલ થયું, તથા હે વિશંપતે, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના ધોરૂપ-
વાળા બચંકર તે અસ્ત્રને જેમઠે સર્વ રાજાઓ ત્રાસ પામેલા થયા. ધૃતરાષ્ટ્ર
કહે છે—હે સંજય, સંસ્થામન્વિષે અતિ શોકવડે તો પામેલા અને પિતા
ના વધને સહન ન કરતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સૈન્યોને નિવૃત્ત
કર્યા, ત્યારે કૌરવોને સમીપ આવતા જેઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રક્ષણવિષે પાંડવોમાં ક-
યો વિચાર થયો તે મને કહે. સંજય કહે છે કે—પ્રથમજ તમારૂં પુત્રમા
યોદ્ધાઓને નાસેલી જેઈને યુધિષ્ઠિર પાછો સંકુળ શરૂ સાંભળી અર્જુનપ્રત્યે
આ રીતે બોલ્યા, યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે ધનંજય, જે રીતે વજ્ર જેના હા-
થમાં છે એવા ઈંદ્રે મોટા વૃત્રાસુરને હણ્યો હતો, તે રીતે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમે
દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે યુદ્ધમાં જયને ન ઈચ્છતા એવા દીન મનવાળા કુ-
રૂઓ આત્માના રક્ષણવિષે યુદ્ધ કરી રણભૂમિથી ભાગતા હતા, તેમાં
કેટલાક રાજાઓ જલદી પતાકા, ધ્વજ અને છત્રરહિત જેઓનાં કૂચર ભા-

ગી ગએલાં છે, જેઓના સારથિના ખેંસવાના ભામ ભાગી ગએલા છે અને જે-
ઓના આકુલ ધ્રોણોએ જે એવા ફરતા રહેતાં લીધે ખીન્ન દુષ્ટોપ્રત્યે બેસી
ભાગતા હતા, કેટલાક એતનારહિત ભય પામેલા ધોડાઓપ્રત્યે બેસી પગ-
વડે ઉતાવળ કરતા હતા, કેટલાક પોતે રહેતા, ભાગી ગએલા અક્ષ ધોંસ-
રાં અને ચક્રોવડે ચોતરફથી ખેંચતા હતા કેટલાક ભાગી ગએલા રથોએ
તથા પગવડે ચાલી નાંસી જતા હતા, કેટલાક ધોડાની પિઠ ઉપર બેઠેલા
અર્ધ ખસી ગઈલા આસનવાળાને ધોડાઓ ખેંચી જતા હતા, કેટલાક
નારાયણાણેવડે જેઓનાં આસન ખસી ગયાં છે એવા હાથિઓની કાંધ
ઉપર પડેલા હતા, કેટલાંકને બાણવડે પીડા પામેલા ભાગેલા હસ્તિઓએ
ગ્રહણ કર્યા હતા, કેટલાક શસ્ત્ર અને કવચરહિત એવા વાહનોથપી પૃથ્વી
પ્રત્યે પડ્યા હતા, કેટલાક નેત્રિઓવડે કચરાએલા અને કેટલાક ધોડા અને
હસ્તિઓએ કચરેલા હતા, કેટલાક હે તાત, હે પુત્ર, એ રીતે બોલતા થ-
કા ભયથી ભાગી જતા હતા. કેટલાક રોહવડે જેઓનું બળ નાશ પામે-
લું છે એવા એકખીન્નને જાણતા ન હતા, કેટલાક દંઢ ધાયલ થએલા
એવા પુત્રોને, પિતાઓને, સખાઓને અને ભાઈઓને બેસાડી કવચોને પણ
મૂકી જળવડે સિંચન કરતા હતાં. માટે દ્રોણાચાર્યના હણવાથી તેવી અ-
વસ્થાને પામી ભાગેલું સૈન્ય હાલકાં ફરીને કણે પાછું વાળ્યું? તે જો જા-
ણતો હશે તો મને કહે. કેમકે, હણહણાટ કરતા ધોડાઓનો અને હસ્તિ-
ઓનો મોટો શબ્દ, રથ જોમિના શબ્દોવડે મિશ્ર સંભળાય છે અને કુરૂ-
પિ સાગરવિષે આ અતિ તીવ્ર શબ્દો થાય છે. વળી વારંવાર ઉત્પન્ન થાય
છે અને મારા સૈનિકોને પણ કંપાવે છે અને જે આ સંકુલ શબ્દ સંભ-
ળાય છે તે રવાણને હર્ષ પમાડનાર છે અને આ શબ્દ ઈંદ્રસહિત એવા
પણ ત્રણ લોકોને નાશ પમાડે એમ છે, એ રીતે મારી બુદ્ધિ છે તથા હું
માનું છું કે વજ્રને ધારણ કરનારા ઈંદ્રનો આ ભયંકર સ્વરવાળો નાદ છે.
અને દ્રોણાચાર્યના હણવાથી કૌરવો માટે સ્પષ્ટ આ ઈંદ્ર આવે છે અને
તેથી રથિશ્રેષ્ઠ પુરૂષો હર્ષિત રોમઘૂપવાળા અને વેગવાળા થયા છે હે ધ-
નંજય, જેવી રીતે દેવેશ્વર ઈંદ્ર બુદ્ધને માટે દેવતાઓને નિવૃત્ત કરે તેવી રીતે
આ કોણ મહારથિ ભાગેલા કૌરવોને પાછાવાળે છે? તે અતિ ભયંકર મો-
ટા શબ્દને સાંભળીને કહે. અર્જુન કહે છે—હે રાજા, જેણે શસ્ત્ર તળેલાં
છે એવા ગુરના હણવાથી એક આ, જે, દુર્યોધનના ચોદાઓને ઉભા રાખી.

નાદ કરે છે જેનેવિષે તમારે સંશય છે અને જેના પરાક્રમના આશ્રયવાળા બળપ્રત્યે રહેલા કૌરવો ઉચ્ચ કર્મનેમાટે આત્માને હિંમતવાળો કરી શકે વગર છે તેની લક્ષ્મણવાન મહાત્માહુ મનુહસ્તિની પેઠે ચાલનાર વ્યાધસરખા મુખવાળા, ઉચ્ચ કર્મવાળા અને કુરુઓના અભિયને કરનાર સમજે. જેના કૃત્તવ્ય થવાથી દ્રોણાચાર્યે અતિ પૂજ્ય એવા આલ્મણને દશ હજાર માથેનાં ધણને આપ્યું હતું, તે આ અશ્વત્થામા ગર્જના કરે છે. શબ્દ કરતા ઉચ્ચે: શ્રવા ઘોડાનીપેઠે ઉત્પન્ન થએલા, માત્ર જે શૂર ભૂમિને અને ત્રણ લોકોને કંપાવ્યા હતા અને તે સમયે તેને સાંભળી અતર્ધ્યાન થએલાં પ્રાણિઓ તેનું અશ્વત્થામા એવી રીતે નામ કહ્યું હતું, હે પાંડવ, તે આ અશ્વત્થામાને આજ આવી રીતે ગર્જના કરે છે તથા અનાથનીપેઠે જેને દયાવી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિત્રાતકી કર્મવડે હણ્યા તેને નાથ ઉભો થયો છે. જે ઠેકણે મારા ગુરૂને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કેશસમૂહવિષે સ્પર્શ કર્યો હતો તે કદિ પણ મોતાના પરાક્રમને બાળુપ્રર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સહન નહિ કરે. તમે રાજ્યના કારણથી ગુરૂને મિથ્યા ઉપચારવાળા કર્યો અને પ્રસિદ્ધ, સારા તથા ધર્મશ્ર એવા તમે તેણે અતિ મોટો તે આધર્મ કર્યો, માટે જેવી રીતે વાલીના વધથી રામચંદ્રવિષે અપકીર્તિ રહી છે તેવી રીતે દ્રોણાચાર્યનાં હણવાથી સ્થાવર જંગમસહિત એવા ત્રણ લોકવિષે તમારી અપકીર્તિ ધણો વખત રહેશે; કારણ કે સર્વ ધર્મવડેયુક્ત આ, તે, મારો શિષ્ય પાંડવ છે અને આ મિથ્યા બોલતો નથી એવો તમારેવિષે જે દ્રોણાચાર્યે વિશ્વાસ કર્યો હતો તે આચાર્યને સત્યરૂપિ કંચુકને માત્ર એવા જે તમે તેણે તે સમયે 'કુન્જર અથવા નર હણ્યો' એ રીતે અસત્ય કહ્યું. તે પુછી હું રાજન, જેવી રીતે સમર્થ તે, શસ્ત્રને તણી મંમતા અને ચેતનારહિત અતિ વિવહલ થયા. શો કવડેયુક્ત વિમુખ ને પુત્રવત્સલ એવા તે ગુરૂને નિત્ય એવા ધર્મને તણ શસ્ત્રવડે તમે નાશ કરાવ્યા. જેણે નાખી દીધેલા શસ્ત્ર છે એવા ગુરૂનો અધર્મવડે ધાત કચ્છી હવે જે સામાન્ય એવા તમે સમર્થ હો તો જેનો અંધુ નાશ પામેલો છે એવા ક્રોધ પામેલા આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામાએ પીડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બચાવો. આજ સર્વ અમે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બચાવવાં સમર્થ થઈશું નહીં. મનુષ્યોને ઉલ્લંઘન કરી રહેલા જે સર્વ પ્રાણિઓવિષે રનેહ રાખે છે તે આજ રણભૂમિવિષે પિતાનો કેશ ગ્રહણ કર્યો તેને સહન કરશે નહિ. આચાર્યને ઈચ્છનાર એવો જે હું તેણે ધણીના કબ્બા છતાં શિષ્ય એવા

દોતે ધર્મને તણુ ગુરને હણ્ય મટિ આપણું જણું વર્ષ ગયું અને હવે અ-
તિ ઓછું શેષ રહ્યું છે, સોનો આ વિકાર રૂપ મોટો અધર્મ હૈમંત્રી કર્યો. જે
સ્નેહથી અને ધર્મથી નિરંતર પિતાતુલ્ય હતા તે ગુરને થોડા વંખતવાળા
રાજ્યના કારણથી નાશ કરાવ્યું. હે વિશંપતે, ધૃતરાષ્ટ્રે ભીષ્મ અને દ્રો-
ણાચાર્યને, તત્પર એવા પુત્રોસહિત સર્વ પૃથ્વી આપી હતી અને તેવી વૃ-
ત્તિને આપીને શત્રુઓએ નિરંતર સત્કાર કર્યો હતો તો પણ ગુર જે દ્રો-
ણાચાર્ય હૈમંત્રી પુત્રધર્મી પણ મનેજ અધિક ઈચ્છતા હતા તે જેણે શસ્ત્ર ત-
જેલાં છે અને તમને અને મને જોતા એવા ગુરને યુદ્ધમાં હણ્યા. યુદ્ધ ક-
રતા એવા એમને ઈંદ્ર પણ હણી શકે નહિ, તે નિલ ઉપકાર કરનાર ટ-
દ આચાર્યનો દ્રોહ રાજ્યને માટે લોભી બુદ્ધિવાળા અને અનાર્થ એવા આ-
પણે કર્યો અહો ! ખેદ છે કે, આપણે અત્રિદારણ મોહું પાપરૂપ કર્મ કર્યું
કે જે રાજ્યસુખના લેખે કર્મ આ દ્રોણાચાર્યનો અતિઘાત કરાવ્યો. મારા એ-
મેકરી પુત્રને, ભાઈઓને, પિતાઓને, ક્ષિઓને અને સગૂને, તેમ જીવિત-
ને પણ ઈંદ્રપુત્ર અર્જુન તને, એવી રીતે મારા જે ગુર માનતા તે નાશ
પામેલાની હે રાજન, રાજ્યની કર્મનાવાળો એવો હું તેણે ઉપેક્ષા કરી મા-
ટે હે પ્રભો, નીચું જોયું મસ્તક છે એવો હું નરકને પ્રાપ્ત થયો છું. જેણે
શસ્ત્ર તજેલાં છે એવા મહામુનિ જ્ઞાતાણુ વૃદ્ધઆચાર્યનો રાજ્યમાટે ઘાત ક-
રાવી આજ્ઞા મરવું તે શ્રેયરૂપ છે પણ જીવવું તે કલ્યાણરૂપ નથી.

॥ ब्राह्मणं दृढमाचार्यन्यस्तशस्त्रमहामुनिं ॥

॥ घातयित्वा द्यારाज्यार्थं मृतं श्रेयो न जीवितं ॥

इति । श्रीमहभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अर्जुनवाक्ये
गुर्जरभाषायां षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

સંજયઉવાચ ॥ અર્જુનસ્યવત્રઃશ્રુત્વા નૌત્તુસ્તત્રમહારથાઃ ॥

॥ अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनं जयं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, અર્જુનનું વચન સાંભળી તે સમયે
મહારથોએ ધનંજય અર્જુનપ્રત્યે પ્રિય અથવા અપ્રિય બોલ્યા નહિ. હે ભ-
રતશ્રેષ્ઠ, તે પછી કોષ પામેલો મહાત્મા હુ ભીમસેન કુતિપુત્ર અર્જુનને નિ-

હતો હોય તેમ ખોલ્યો કે—હે કુતિપુત્ર અન્તુન, જેવી રીતે અરણ્યમાં ગં-
એલો મુનિ અને તજેલા દંડવાળો નજે પ્રત સંપૂર્ણ કરેલાં છે એવો પ્રાણી
ધર્મયુક્ત કહે છે તેવી રીતે, નાશયમ્ની રક્ષા કરનાર, ધાયકી જીવનાર, સત્પુરૂષો
અને સ્ત્રીઓવિષે પણ ક્ષમાવાન, એવો જે ક્ષત્રિજને જલદી પૃથ્વીને, ધર્મને,
પ્રશંસે, અને લક્ષ્મીને પામે છે. તે તું, સર્વ ક્ષત્રિઓના ગુણોદયુક્ત અને સત્કુલવાન
એવો અવિદ્યાનીપેઠે વાણિને કહેતો આજ શોભનો નથી. હે કુતિપુત્ર
શચીનાપતિ ઈંદ્રનીપેઠે તારું પરાક્રમ જે રીતે મહાસાગર કિનારાને ઉલ્લંઘન
કરે તે રીતે ધર્મને ઉલ્લંઘન કરી વર્તતું નથી મૂટે તમે તેર વર્ષના અમ-
ર્ષને પાછળ કરી ધર્મનેજ ઈચ્છો છો, તે તમને આજ કોણ ન વખાણે ?
હે તાત, હર્ષની વાત છે કે આજ તારું મન ધર્મને અનુસરે છે. હે અ-
ચ્યુત, તમારી બુદ્ધિ નિરંતર બેલાપણાવિષે વર્તે છે તે હર્ષની વાત છે, પણ
ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવો જે તું તેના રાજ્યને અધર્મથી શત્રુઓએ હર્યું સમા-
પ્રયે આણી દ્રૌપદીનો સ્પર્શ કર્યો અને તે ભાવને યોગ્ય નહિ એવા આ-
પણુને વલકલ અને ચર્મના વસ્ત્રવાળા એવા કરી વનપ્રત્યે મોકલ્યા. હે અ-
નધ, એ અમર્ષના સ્થાનોને મેં તેર વર્ષ સહન કર્યું અને ક્ષત્રિયના ધર્મ
વિષે આસક્ત એવો હું તેણે એ સર્વ કર્યું માટે દૂર કરેલા તે અધર્મને
આજ સંભારી તું સહિત હું ક્ષુદ્ર એવા રાજ્ય હરનારાં શત્રુઓને સમાં
વાહ્યાલાં સહિત હણીશ. યુદ્ધમાટે આપણે શક્તિ પ્રમાણે ઉદ્યમ કરીશું એમ
તમે પ્રથમ કહેલું હતું અને હવે આજ તો તું અમને નિંદે છે અને ધર્મને
જાણુવા ઈચ્છો છે, તે તારું વચ્ચન મિથ્યા છે. અને તું વાણીવડે ભયેકરી
પીડિત એવા જે અમ્મે તેઓનાં મોંને બેદે છે. હે શત્રુકર્ષન, પ્રણવાજી
પુરૂષોનાં પ્રણવિષે ક્ષાર નાખનારા પુરૂષનીપેઠે તમે વાણીરૂપી બાણવડે પી-
ડેલું મારું હૃદય બેદાય છે. આ મોટા અધર્મને તું ધાર્મિક યથા જાણુતો
નથી કે જે તું, આત્માને અને વખાણુવા યોગ્ય એવા અમોને જાણુતો
નથી. હે ધનંજય, વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ઉભા છે તે છતાં દ્રોણપુત્ર અ-
શ્વત્થામાને વખાણુ છે કે જે, તારી પૂરી સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી;
માટે તું પોતે પોતાના દોષોને કહેતો એવો કેમ લજ્જા નથી પામતો? આ
મોટી ભયંકર સુવર્ણ માળાવાળી ગદાને લેઈ ક્રોધથી હું પૃથ્વીને ચિરં, પ-
ર્વતોને પાડું, વાયુનીપેઠે પૂર્વત સરખા વૃક્ષોને ભાણું અને ઈંદ્રસહિત એવા
પણુ સમાગમ પામેલા દેવતાઓને, રાક્ષસ સમૂહ, અસુર, ઉરગ અને મ-

નુંબોસહિત આણીવડે નસાડું તેમ છું. હે નરશ્રેષ્ઠ કુંતિપુત્ર અર્જુન, એ પ્રકારનો મને અતુલ પરાક્રમિ જાણતો એવો તું દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી બચ પામવા યોગ્ય નથી. કાંતો હે અર્જુન, સર્વ સદોદર બાઈઓ સાથે ઉભો રહે એટલે હું એકલો જાં જોડા હાથમાં છે એવો મોટો યુદ્ધમાં એ-મને જીતીશ. એ પદ્મી તે સમયે જે પ્રમાણે હિરણ્યકશિપુ વિષ્ણુને કહે તે પ્રમાણે ક્રોધ પ્રામેલાનીપેટે શબ્દ કરતા કુંતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે પાંચાલ રાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બોલ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે છે—હે અર્જુન, વિદ્વાન્ પ્રા-હ્મણોનાં વાજન, અધ્યાપન, દાન, યજ્ઞ, પ્રતિગ્રહ અને છઠું અધ્યયન એવું બ્રહ્મકર્મ છે તે તમારાં જાણેલાં છે, એ કર્મોના મધ્યમાં કયા કર્મવિષે દ્રોણાચાર્ય રહ્યા હતા અને મેં તેમને હણ્યા? હે કુંતિપુત્ર, મને આવી રીતે કેમ નિંદો છે? પોતાના ધર્મથી ખસેલા, ક્ષત્રિયના ધર્મનો આશ્રય કરનારા અને ક્ષુદ્રકર્મને કરનારા તે, દિવ્ય અસ્ત્રવડે આપણને હણતા હતા તથા માયાને કરતા, અસહ્ય બ્રાહ્મણોમાં નિંદા એવા તેમને જે માયાવડેજ મારે તેમાં હે કુંતિપુત્ર, શું યોગ્ય નથી? તેવી રીતે દ્રોણાચાર્યમાટે ક્રોધ-રહિત એવો હું તેણે તેમને માર્યા તેથી જે અશ્વત્થામા બચકર શબ્દ કરે છે તેમ જ શું મારું જોખું થાય છે? જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા યુદ્ધના નામ-વડે કૌરવોને બચાવવા અસમર્થ એવો ધાતયુક્ત કરાવશે એ હું આશ્ચર્ય માનતો નથી. ધાર્મિક તમે જે, મને ગુરનો ધાત કરનારો કહો છો તો તેને માટે તો હું દુષ્ટદરાજનો પુત્ર અગ્નિથી કી ઉત્પન્ન થયો છું. હે ધનંત્ય, યુદ્ધ કરતા એવા જે માણસનું કાર્ય અથવા અકર્મ રણભૂમિવિષે બરાબર થાય તેને તું, કેમ બ્રાહ્મણ કહે છે કે ક્ષત્રિય કહે છે? ક્રોધગ્રસ્ત એવો જે, બ્રહ્મસ્ત્રોવડે અસ્ત્રોને ન જાણનાર પુરૂષોને હણે તે પુરૂષશ્રેષ્ઠ કેમ મારવા યોગ્ય નથી? હે ધર્માર્થ તત્ત્વ અર્જુન, ધર્મને જાણનાર પુરૂષોએ ધર્મરહિત કહેલા અને ધર્મને જાણનારોમાં વિષની ઉપમા અપાય એવા તેમને જાણતો એવો તું મને કેમ નિંદો છે? હે અર્જુન, કૂર એવા તેમને રથનેવિષેજ મેં જે નાશ પમાડ્યા તે અનિંદા એવો હું તેને તમે વખાણતા શામાટે નથી? હે કું-તિપુત્ર, કાળના અગ્નિ સરખા અગ્નિ અને સૂર્યની ઉપમા અ-પાય એવા બચકર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને મેં જે કાપ્યું તે મને વખા-ણતા કેમ નથી? જે, આ, યુદ્ધમાં મારાજ બાંધવોને હણતા હતા અને બીજાને હણતા ન હતા તેના મસ્તકને કાપીને પણ હું જવર રહિત થયો.

નથી અને જેવીરીતે રાક્ષસના વિપયમાં જ્યદ્રેથના મસ્તકને ફેંક્યું હતું તેવીરીતે મેં તેમના મસ્તકને જે ન ફેંક્યું તે મારી અર્મને ભેદે છે. હે અર્જુન, શત્રુઓનો વધ ન કરવો તે ક્ષત્રિયનો અધર્મ સંભળાય છે અને હજી અથવા હજીવે એ, ક્ષત્રિયનો ધર્મ સંભળાય છે, માટે હે પાંડવ, જેવી રીતે તમે પિતાના મિત્ર શૂરુ ભગદત્તને માર્યો તેવી રીતે મેં યુદ્ધમાં તે શત્રુને ધર્મવડે માર્યો. જ્યારે તમે રણભૂમિવિષે પ્રેતાના પિતામહને મારી ધર્મ ગણો છો ત્યારે મેં શત્રુને હણ્યો તે પાપમાં શી માટે ધર્મ નથી અનતા? હે કુંતિપુત્ર, જેવી રીતે પોતાના શરીરવિષે પગથિયાં કરેલાં છે એવાએ ઠેલા હરિતને ફેલેવા યોગ્ય ન હો તેવી રીતે સંયધવડે ન્ત્ર એવાહું તેને તમે ફેલેવા યોગ્ય નથી. હે અર્જુન, દ્રૌપદી અને દ્રૌપદીના પુત્રો માટે અને પીજા હેતુવડે તમારાં સર્વ એવા પણ અર્મ્યાદ્રણુને માફ કરું છું. આચાર્યની સાથે કુલકમથી આવેલું મારું વૈર જેવી રીતે પ્રસિદ્ધ છે તેવી રીતે પાંડુપુત્ર એવા તમેજ ગણો છો એમ નથી પણ આ લોક સર્વ જાણે છે. હે અર્જુન, જ્યેષ્ઠ પાંડવ અસત્યવાનુ નથી અને હું અધર્મવાન નથી તથા શિષ્યનો શ્રેઢી પાપીન્નાશ પામ્યો અને તમને જ જાણ છે માટે યુદ્ધ કરો.

॥ નાનૃતીપાણ્ડવોજ્યેષ્ઠોનાહંવાધ્ધાર્મિકોર્જુન ॥

॥ શિષ્યદ્રોહીહત:પાપોયુધ્વસ્વવિજયસ્તવે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृष्टद्युम्नवाक्ये गुर्जरभाषायां सप्तमवत्यध्विप्रશनुतमोऽध्यायः ॥ ૧૯૭ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ साङ्गावेदमयथान्याययेनाधीतामहह्रमना ॥

॥ यस्मिन्साक्षमद्भनुर्वेदोऽह्यनिषेवैप्रतिष्ठितः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—કે જે મહાત્મા ન્યાય પ્રમાણે અંગસહિત વેદ બજાવેલા હતા અને જેનાવિષે ધનુર્વેદ સાક્ષાત્ લગ્નના સેવનમાં રહ્યો હતો, અને જેના અનુગ્રહથી શ્રેષ્ઠ પુરૂષો, દેવતાઓએ સેહેસાઈથી ન કરાય તેવાં દિવ્યકર્મોને સંપ્રાપ્તિવિષે કરે છે તે દ્રોણાચાર્યવિષે સમક્ષ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બકવાદ કરતાં છતાં પાપ કર્મવાળા, નીચ મનવાળા, ઘાતકિ, ક્રુદ્ધ અને ગુરૂનો ઘાત કરનાર એવા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનીસાથે જે અમર્ય નથી કરતા તે ક્ષત્રિયોના ધર્મને અને અમર્યવાનપણાને વિદ્ છે. હે સંજય, પૃથ્વીવિષે જે

સર્વ ધનુર્ધારિ રાજાઓ છે તે અને સર્વ કૃતિપુત્રો ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શું કહેતા હતા? તે, મૂને કહે. પાંચ કહે છે—હે વિશાંપતે, કૂર કંઠવાળા કુપદ-રાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નની વાણિને સંભળી સર્વ રાજાઓ તો મૂંગા રહ્યા અને અનુભવ તો કટાક્ષવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે વક્રનેઈ અશ્રુસહિત અતિ નિઃશ્વાસ નાખી 'ધિકાર છે, ધિકાર છે' એ રીતે બોલવા લાગ્યા અને હે રાજા, યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, નૃકુલ, સહદેવ, શ્રીકૃષ્ણ અને બીજાઓ અતિ લજ્જાવાન થયા તથા 'સાત્યકિ તો આવું બોલ્યો કે—આ ઠેકાણે કોઈપણ પુરુષ નથી કે જે, આ પાપી પુરુષ અકલ્યાણ બોલનારા અધમ નરને શીઘ્ર હણે. આ સર્વ પાંડવો જાણવાની ઈચ્છાવડે તને, જેવી રીતે બ્રાહ્મણો પાપિકર્મવડે ચંડાળને નિંદે તેવી રીતે તે ક્રમેકરી નિંદે છે. આ મોટાં પાપને કરી સર્વ સત્પુરુષોએ નિંદેલો તું શેઠાચમાન સમાને પામી બોલવા કેમ લજ્જા નથી પામતો? અને તારી જીવ્હા તથા મસ્તક સો પ્રકારે કેમ ભેદાતું નથી? હે ક્ષુદ્ર, તું ગુરુપ્રત્યે બકવાદ કરે છે તે છતાં અધર્મ કેમ તને નાશ નથી પમાડતો? તું સર્વ કૃતિપુત્રોએ અને અધિક તથા વૃષ્ણિકુળમાં થએલા પુરુષોએ નિંદા કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે મલિન કર્મ કરી જે મનુષ્યોની સંભામાં બગાડ કરે છે અને વળી તેવાં ન કરવા યોગ્ય કામને કરી પાછો ગુરુને નિંદે છે બાટે તું વધને યોગ્ય છે. મુહૂર્તવાર પણ તારા જીવવાવડે અર્થ નથી. હે પુરુષાધર્મ, તારાવગર બીજે કોણ આર્યધર્માત્મા સદ્ગુરુના કેશવિષે સ્પર્શ કરી આવધર્ષિ કર્મ કરે? તે સાત પેઢી પૂર્વેની અને સાત પેઢી પછીની બોળી અને કુળમાં નીચ એવે, તું તેને પામી તેઓ યશરહિત થયા. વળી નરએષ બીજામૃપિતામહની સમીપ જે કૃતિપુત્રવિષે કહેલું હતું તે પ્રમાણે તે પોતેજ મહાત્માએ પોતાનો નાશ ફર્યો. તે બીજામૃપિતામહનો પણ હણનાર અતિ પાપકારી તારો સહોદર બાઈ છે. યૃત્વીવિષે પાંચાલ એવા દ્રુપદરાજાના પુત્રો સિવાય બીજે પાપ કરનાર નથી. બીજામૃપિતામહના નાશને કરનાર જે છે તેને પણ તારો પિતાએજ ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે મહાત્માના મૃત્યુરૂપ શિખડિને તેણે બચાવ્યો અને સર્વ સારા પુરુષોએ ધિકારેલો એવા તું તેને પામી તારીસાથે ક્ષુદ્રમિત્ર તથા ગુરુના દ્રોહિ એવા પંચાલ રાજાઓ ધર્મથી ચલિત થયા માટે ફરી જે મારી સમીપમાં આવી વાણી બોલીશ તો વજ્ર સરખી ગદાવડે તારા મસ્તકને પાડી નાખીશ. બ્રાહ્મણને હણનાર એવો તું તેને જેઈ તારા બ્રહ્મહત્યારૂપિ પાપ છે તે તારા પોતાના

પ્રાયશ્ચિત્ત માટે સૂર્યને જૂવે છે, માટે હે અતિ દુષ્ટ વૃત્તવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મારા ગુરુ અર્જુનની આગળ ગુરુની ગુરુ દ્રોણાચાર્યને વારંવાર નિંદતો એવો તું લગ્ન પામતો નથીજ ? ઉમો રહે ઉમો રહે, અને આ એક મારા ગદાપાતને સહન કર તથા હું પણ તારા અનેક ગદાપાતને સહન કરીશ. આ પ્રમાણે સાત્વત સાત્યકિએ કંઈ અક્ષર જેમ હોય તેમ નિંદેલો ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો હોય તેમ ક્રોધ પામેલા સાત્યકિને કહેવા લાગ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે છે—હે માધવ, સંભળીય છે સંભળીય છે અને ક્ષમા કરાય છે અને સદા અશુભ તથા દુર્જન, સારા પુરૂષને નિંદવા ઈચ્છે છે અને લોકમાં ક્ષમા વખણાય છે પણ પાપી પુરૂષ ક્ષમાને યોગ્ય નથી; કારણ કે ક્ષમાવાન પુરૂષને, ‘આને જીત્યો,’ એવી રીતે પાપ મનવાળો પુરૂષ જાણે છે. વાસ્તે તેવો તું પણ નીચ પુરૂષ સરખા આચરણવાળો નીચ મનવાળો અને પાપ વિષે નિશ્ચયવાળો છે, અને મિથ એવો કેશથી માંડી નખના અગ્રભાગ પૂર્યત કહેવાને ઈચ્છે છે. વારણ કરાતા એવા તું તેણે પ્રાયશ્ચિત્તને પામેલા, કપાઈ પડેલા હાથમાળા જે, તે, ભૂરિશ્રવાને હણ્યો તેથી શું વધારે પાપ છે ? અને હે કૂર, યુદ્ધમાં દિવ્ય અસ્ત્રવડે પ્રવેશ કરતા એવા તજેલા શસ્ત્રવાળા દ્રોણાચાર્યને હણ્યા તેમાં શું પાપ છે ? હે સાત્યકે, રણભૂમિવિષે યુદ્ધ ન કરતા અને તેવી રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત પામેલા, શત્રુઓએ જોનો આહુ કાપેલો છે એવા મુનિને જે હણે તે કેમ બોલે ? જ્યારે પરાક્રમિ એવો ભૂરિશ્રવા પગવડે તને પ્રદાર કરી પૃથ્વીવિષે ખેંચતો હતો ત્યારે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ થઈ એને કુંભ મારો શકતો નહિ ? ફરીને જ્યારે પ્રથમ કુંતિપુત્ર અર્જુનને જીત્યો ત્યારે અનર્થ એવો તું તેણે શર પ્રતાપવાન સોમદત્તાના પુત્ર ભૂરિશ્રમને હણ્યો, અને હું તો જે જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય જાંડોની સેનાને નસાડતા હતા તે તે ઠેકાણે હજારો આણેને નાખતો જતો હતો. માંડાળનીપેઠે તે તું પોતે એવા પ્રકારનું કર્મ કરી નિંદાકરવા યોગ્ય છતાં મને તું કંઈ પણ વચન શા માટે કહેવા યોગ્ય છે ? હે વૃષ્ણિકુલાધમ, તે કમનો કરનાર તો તું છે, હું નથી, અને પાપનો તથા પાપવાળો કમોનો તું નિવાસરૂપ છે, માટે ફરીને બોલ માં. શાંતિ પામ, અન્ને આથી બીજું અતિ વધારે મને કહેવા યોગ્ય નથી. આ અતિ ખરાબ મને જે તું કહેવાને યોગ્ય થાય છે અને હવે પછી ફરીને મૂર્ખપણાથી આવું કંઈ કહીશ તો યુદ્ધમાં આણેવડે તને યમરાજના સ્થાનપ્રત્યેજ વરાવીશ. હે મ-

બી, એક ધર્મકસ્ત્રિનેજ આ વચકાર થયું શક્ય નથી; તેઓનું પણ અધર્મ કરી જેવું ચેષ્ટિત છે તે જ સાંભળી. પ્રથમ અધર્મેકરી પાંડવ ધૃષ્ટિક્ષિરને છે. તથા તથા અધર્મેકરી દ્રૌપદીને ક્લેશગુણી કરી; અને હે સાત્યકે, સર્વ પાંડવોને દ્રૌપદીસહિત વનપ્રત્યે મુજકયા. હું મૂર્ખ, અધર્મવડે સર્વસ્વ લેઈ લીધું અને અધર્મેકરી પરવડે પ્રેરિત એવા મદ્રરાજ શક્યને ખેંચી લીધો, તથા અધર્મેકરી આળક એવા સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુને હણ્યો, એયકી પણ અધર્મવડે પરપૂરને જ્યુતનારા બીષ્મપિતામહને હણ્યા અને ધર્મને જાણનાર એવો તું તેણે અધર્મેકરી ભૂરિશ્રવાને હણ્યો. એવી રીતે હે સાત્યક, જયને સાચવતા એવા શૂરા ધર્મને જાણનારા એવા પણ શત્રુઓ અને પાંડવોએ યુદ્ધમાં આચરણ કર્યું માટે તે ઉત્તમ એવો ધર્મ છે તે દુઃખેકરી જણાય એવો છે તથા અધર્મ છે તે પણ દુઃખેકરી જણાય એમ છે, તેથી કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરી અને પિતાના કથાનપ્રત્યે જા માં. સંજય હે છે કે, આવા પ્રકારનાં કર અને પરવાડોને સાંભળાવેલો શ્રીમાન સાત્યકિ જરા કપિત હોય તેમ થયો અને તે સાંભળી ક્રોધવડે જેનાં લાલચોળ નેત્ર થયાં છે એવો તે ગદાને ઘ્રહણ કરવા લાગ્યો અને સર્પનીપેટે નિઃશ્વાસ લેતો એવો ધનુષને રથમાં રાખી પૃથ્વીથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સમીપ જઈ ક્રોધવડે આ વચન બોલ્યો કે તને કઈણ કહીશ નહિ પણ વધને યોગ્ય એવો જે તું તેને હણીશ. તેમ કહી જલદી સમીપ જતા મહાબળવાન અમર્યવાળા, અંતને સાર અંતક જા તેમ જતા તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નસાર કોપેલા, અંતકની ઉપમા અપાય એવા, તે સાત્યકિપ્રત્યે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે પ્રેરેલો મહાબળવાન બીમસેન રથમાંથી જલદી ઉતરી ગયો અને બે પાંડવડે તેને વારવા લાગ્યો તથા તેવી રીતે દોડતા, ક્રોધ પામેલા, સ્થાનથી જરા ચલિત થયેલા, સમર્થ તેને, બળવાન પાંડવ બીમસેન બળયકી ઝાલી જવા લાગ્યો. એ સમયે ઉભા રહી પગને સ્થિર કરી, બળવાન પુરુષોમાં ઉત્તમ એવા શિનિપુંગવ સાત્યકિને અતિબળવાન જેવા તે તેણે રથમાંથી જલદી ઉતરી છઠ્ઠા પગલામાં ઘ્રહણ કર્યો હતો. હે વિશાંપતે, ઘ્રહણ કરેલા તે સાત્યાકેને સ્નેહવાળી વાણીવડે સહદેવ કેહેવા લાગ્યા કે—હે પુરુષગ્યાદ્ર, અધક, વૃષ્ણ અને પંચાલ રાજાઓથી ઉત્તમ અમારો બીજો મિત્ર અને હે મારિય, તેવીરીતેજ અધક તથા વૃષ્ણોને અને વિશેષેકરી કૃષ્ણનો અમારાથી બીજો મિત્ર નથી. હે વાણ્ડેય, પૃથ્વીને ઈચ્છતા એવા

પંચાલ પ્રાગ્ભાગના ઉત્તમ મિત્ર જેવીરીતે પાંડવ અને વૃષ્ણિઓ છે તેવી-
રીતે બીજા નથી; અને જેવીરીતે તમે માનો છો તે તમે એવા મિત્ર છો.
હે સર્વ ધર્મજ્ઞ, જે પ્રમાણે અમારા દામે છો તે પ્રમાણે તમારા અમે છી-
એ માટે એવીરીતે મિત્રના ધર્મને સંભારતા એવા તો તમે ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી શાંત
ચઈ ક્રોધને નિયમમાં રાખો અને હે શિશિપુંગવ, તેને તમે ક્ષમા કરો અ-
ને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તમને ક્ષમા કરે તથા અમે ક્ષમા કરાવનારા છીએ અને શાં-
તિવગર બીજું શું થાય ? હે મારિષ, સહદેવે શિનિપુત્ર સાલ્યકિને શાંત
કરવાથી પાંચાલ રાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો એવો આ રીતે બોલ્યો કે-
હે બીમ, યુદ્ધના મદેકરીયુક્ત એવા શિનિના પૌત્રને છોડી દે, છોડી દે, અ-
ને જેવી રીતે વાયુ પર્વતને મામે તેવીરીતે એ બંને મારાપ્રત્યે આવે કે,
તેટલા વખતમાં હું તીક્ષ્ણ બાણોવડે એના ક્રોધને મટાડું. અને યુદ્ધની શ્ર-
દ્ધાએ નાશ પમાડું તથા યુદ્ધમાં જીવિતને હરું, જે આ કૌરવો આવે છે તે
પાંડુપુત્રોનું અતિ, મોટું પ્રાપ્ત થએલું આ કાર્ય હું તેણે કરી શકાય એમ
છે ? અર્થાત્ નથી, અથવા મેં કરી શકાય તેમ હોય તો પણ અર્જુન યુ-
દ્ધમાં સર્વને વારશે અને હું પણ બાણોવડે એનું મસ્તકને પાડીશ. શું મ-
ને યુદ્ધમાં કપાઈ પડેલા હાથવાળો ભૂરિશ્રવારૂપ માનું છે ? એને , છોડી દે
એટલે હું એને હણીશ, અથવા એ મને હણશે. આવીરીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં વા-
ક્યોને સાંભળતો અને સર્પનીપેટે શ્વાસ લેતો એવો બળવાન સાલ્યકિ બી-
મસેનના બે બાહુના મધ્યમાં રહેતો એવો પણ વારંવાર ઉછળતો હતો. હે
મારિષ, તે સમયે બે સાંઠનીમિઠે શફ્ટ કરતા બળવાન અને બાહુવડે શો-
ભનાર એવા તે બેઉને ત્વરાવડે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને ધર્મરાજ યુ-
ધિષ્ઠિર એ બેશ્વર ધણી યજ્ઞવડે વારતા હતા, અને ઝંકાપવડે જેનાં લાલ ને-
ત્ર થયાં છે એવા મહાધનુર્ધરી તે બેઉને નિવારી તેઓ તથા ક્ષત્રિઓમાં
શ્રેષ્ઠ એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા શત્રુઓપ્રત્યે મુઠામવિષે ગયા.

॥ નિવાર્યપરમેષ્વાસૌકોપસંરક્તલોચ્નૌ ॥

॥ યુયુત્સૂનપરાન્સંસ્વ્યેપ્રતીયુઃક્ષત્રિયર્ષભાઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृष्टद्युम्नसा-
ह्यकिक्रोधे गुर्जरभाषायामष्ट नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

સંજયઉવાચ ॥ તતઃસકદર્નચક્રૈ રિપૂણાંદ્રોણંનન્દનઃ ॥

‘ ॥ યુગાન્તેસર્વભતાનાંકારુસૃષ્ટિવાન્તકઃ ॥

સંજય કહે છે કે—તે સમયે જે રીતે યુગના નાશના વખતમાં
રૂદ્રે ઉત્પન્ન કરેલો નાશ કરનારો અગ્નિ, પ્રાણિઓનો નાશ કરે, તે
રીતે દ્રોણપુત્ર તે અશ્વત્થામા શત્રુઓના નાશને કરતા હતા; અને તે
બક્ષ્યાણોવડે શત્રુઓને હણી ધ્વજરૂપિ વૃક્ષવાળા, શસ્ત્રરૂપિ શિખર-
વાળા, નાશ પામેલા હસ્તિઓરૂપિ મોટી શિલાઓવાળા, ઘોડાઓરૂપિ કિન્ન-
રવાળા, ધનુરૂપિ લતાઓવડે યુક્ત, રાક્ષસરૂપિ પક્ષિઓએ ગળાવેલા અને
જૂત તથા યક્ષોના સમૂહવડે આકુલ એવા દેહરૂપિ પર્વતને એકઠો કરતા
હતા. તે પછી ધણા વેગવડે નાદ કરી નરશ્રેષ્ઠ તે ફરીને તમારા પુત્રને પ્ર-
તિષ્ઠા સંભળાવતા હતા કે—જે માટે યુદ્ધ કરતા એવા આચાર્યને, ધમરૂપિ
કંચુકને ધરનાર એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર “અસ્ત્રને તમ્ને” એ રીતે બોલ્યા
હતા, તે માટે તેમના જોતાં તેમની સૈન્યને નસાડીશ અને સર્વને ભગાડી-
નીચ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનેજ હણીશ; અને જે રણભૂમિવિષે યુદ્ધ કરશે તો એ
સર્વને હણીશ. આ રીતે તમારીપાસે સત્યપ્રતિષ્ઠા કરે છું” માટે સેનાને ચ-
લાવો. તે વચન સાંભળી તમારો પુત્ર મોટા સિંહનાદવડે ધણા ભયને ત-
જ સેનાને ચલાવતો હતો. હે રાજા, સારપછી ફરીને પણ કુર અને
પાંડવ સેનાનો સમાગમ જેવી રીતે પૂર્ણ એવા બે સાગરનો થાય તેવી
રીતે તીવ્ર થયો. એક તરફ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાવડે સ્થિર થયેલા ક્રોધ
પામેલા કૌરવો હતા અને બીજી તરફ દ્રોણાચાર્યના વધવડે પાંડુ અને પં-
ચાલ યોદ્ધાઓ ઉગ્ર થયેલા હતા. હે વિશંપતે, પરમ હર્ષ પામેલા આ-
ત્માવિષે જન્યને જોતા અને ક્રોધ પામેલા એવા તે યોદ્ધાઓનો મોટો વેગ
પ્રગટ થયો હતો. હે રાજેન્દ્ર, જે પ્રમાણે પર્વતવિષે પર્વત અથડાય અને
સાગરેસાથે સાગર અથડાય તે પ્રમાણે કુર અને પાંડવો થયેલા હતા. તે
સમયે હર્ષ પામેલા કુર અને પાંડવ સૈન્યો હજારો શંખ અને દશ હ-
જાર ભેરીઓને વગાડતા હતા અને જે રીતે મંથન કરાતા સમુદ્રનો શબ્દ
પૂર્વે થયો હતો, તે રીતે તમારાં સૈન્યનો અદ્ભુત ઉપમાવાળો અતિ મોટો
શબ્દ થતો હતો. પછી તે વખતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પાંડવ અને પં-
ચાલ યોદ્ધાઓની સેનાને તાડી નારાયણ અસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્રથી
પાંડવોને નાશ પમાડનારા જે પ્રમાણે દીપ્તમુખવાળી સર્પ હોય તે પ્રમાણે

દીપ્તઅશ્વમાગવાળા હંત્રરો ખાણે આક્રોશવિષે મગટ થયા. અને હે રાજન, અપ-
કાશને મુદ્ધર્ત્ત્વવારમાં લોકવિષે સૂર્યના કિરણોનીપેઠે તે ખાણે મહાયુદ્ધમાં દિશાઓને
અને સૈન્યને વિંટી વળ્યા. તે ટાણે હે મહારાજ, નિર્મળ આકાશવિષે તા-
રાઓનીપેઠે શાભતી એવી દૃઢ લોહમય ગૂઢ એ ચક્રવાળી અને ચાર ચ-
ક્રવાળી શતધ્નીઓ, ધણી ગદાઓ અને જેવીરીતે સૂર્યનાં મંડળ હોય તેવી
રીતે ચક્રો અને ક્ષુરાત નામનાં શસ્ત્રો પ્રકટ થયાં. હે પુરુષર્ષભ, શસ્ત્રોના
આકારોવડે અત્યંતયુક્ત એવા અંતરિક્ષને જેઈ, પાંડવ, પંચાલ અને સૈ-
ન્ય યોદ્ધાઓ ઉદ્દેગવાળા થયા, અને હે જનાધિપ, જેમ જેમ પાંડવોના
મહારથિઓ યુદ્ધ કરતા હતા તેમ તેમ તે અસ્ત્ર અતિ વૃદ્ધિ પામતું હતું.
તે ટાણે તે નારાયણ અસ્ત્રેકરી વધ પામતા તેઓ જેમ અગ્નિએકરી દુઃ-
હન થતા હોય તેમ સર્વ તરફથી રણભૂમિવિષે પીડિત થયા હતા અને જે
પ્રકારે શિશિરકાળના અંતમાં અગ્નિ ખડને લાગે, તે પ્રકારે તે અસ્ત્ર, પાં-
ડવોની સેનાને બાળતું હતું. હે પ્રભો, જ્યારે ચોતરફથી પડતાં એવાં અ-
સ્ત્રેકરી સૈન્ય નાશ પામવા માંડતું ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પરમ ત્રાસ પા-
મ્યા, તથા નામતા અને, ચેતનારહિત એવા સૈન્યને અને કુંતિપુત્ર અ-
ર્જુનના મધ્યસ્થપણુને જેઈ આવી રીતે બોલ્યા કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તું પાંચાલ
યોદ્ધાઓની સેનાસહિત નાસી જા. અને હે સાલ્યકે, મહાત્મા એવો તું વૃષ્ણ
અને અંધક યોદ્ધાઓસહિત જતો રહે, અને ધર્માત્મા વસુદેવના પુત્ર શ્રી-
કૃષ્ણ, પણ જે આત્માને યોગ્ય હશે તે કરશે. કારણ કે એ લોકના કલ્યા-
ણને કહે છે ત્યારે આત્માના કલ્યાણને કરે તેમાં શું? તમને સર્વ સૈનિકોને હું ક-
હું છું કે, તમારે સંગ્રામ ન કરવો; કારણકે હું સહાદર બાઈઓસહિત અ-
ગ્નિપ્રત્યે પ્રવેશ કરીશ. બીર પુરુષોએ દુઃખેકરી તરાય એવા સંગ્રામવિષે જી-
ર્ણ અને દ્રોણાચાર્યરૂપી સમ્પારને તરી હવે દ્રોણપુત્ર, અશ્વથામારૂપિ ગોપ-
દવાળા પાણીમાં બૂડીશ. અર્જુનનો મનોરથ મારાપ્રત્યે જલદી સિદ્ધ થાઓ. કે-
મકે કલ્યાણવિષે વ્રતિવાળા આચાર્યને મેં યુદ્ધમાં માર્યા છે. જેણે યુદ્ધોનાં માન-
રહિત બાળક સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુનો કૂર એવા સમર્થ ધણા યોદ્ધાઓવડે
ધાત કરાવ્યો હતો. પ્રશ્ન ન કેહેતા એવા પુત્રસહિત જેણે સભાપ્રત્યે ગયેલી દા-
સભાવને પામતી એવી દ્રૌપદીની ઉપેક્ષા કરી હતી, જેણે થાકેલા ઘોડો-
ઓવિષે અર્જુનની જેવી રક્ષા કરી હતી તેવી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની
રક્ષામાટે હણવાને ઈચ્છતા એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની કવચવડે રક્ષા કરી હ-

તકે. બ્રહ્માસ્ત્રને જાણનાર એવા જોઈએ મારા જયવિષે પત્ન કરતા, સૈલશત્રુ છે મુખ્ય જેઓમાં એવા થયાલ રાજાઓને મૂળસહિત નાશ પમાડ્યા હતા. બ્યારે અધર્મેકરી રાજ્યથી અમને કાઢી મૂક્યા હતા, ત્યારે અમે નિવારણ કરેલા એવા જોઈએ અમને અનુસરવાની ઈચ્છા કરી હતી અને અમારેવિષે જે અત્યંત રોષ રાખ્યા હતા તે નાશ પામ્યા તેને માટે હું પાંધવોસહિત મરણ પામીશ પછી બ્યારે એવી રીતે કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર કેહેતા હતા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ત્વરાસહિત બાહુવટે સેનાને નિવારી આ વચન બોલ્યા—કે હે યોદ્ધાઓ, જલદી શસ્ત્રોને તમને અને વાહનોથી ઉતારો; કારણ કે આ અસ્ત્રના નિષેધમાં મહાત્માએ આ ઉપાય કહ્યો છે માટે સર્વ તુમે હાથિ, ઘોડા અને રથોમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે જારો; એ પ્રમાણે ભૂમિવિષે આયુધરહિત એવા તમોને આ અસ્ત્ર નહિ હણે. કેમકે જેમ જેમ આ યોદ્ધાઓ આ અસ્ત્રપ્રત્યે યુદ્ધ કરે છે તેમ તેમ આ કૌરવો અતિ બળવાન થાય છે, તેથી જે માણસો વાહનોથી ઉતરી શસ્ત્રોને નાખી દેશે તે માણસોને યુદ્ધમાં આ અસ્ત્ર હણશે નહિ અને જે કોઈ પણ અહિં જાને કરીને પણ આ અસ્ત્રપ્રત્યે યુદ્ધ કરશે તે સર્વ રસાર્થપ્રત્યે ગએલા એવાને પણ હણશે. હે ભારત, તે સર્વ યોદ્ધાઓ વસ્તુદેવના પુત્ર તે શ્રીકૃષ્ણનાં તે વચનને સાંભળી મન ઈદ્રિયવડે અસ્ત્રોને તજવા ઈચ્છા કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજન, તેઓને અસ્ત્રોને તજવાની ઈચ્છાવાળા જાણી પાંડુપુત્ર ભીમસેન હર્ષ પમાડતો થકો આવી રીતે વચન બોલ્યો કે—આ દેકાણે કોઈ રીતે પણ કોઈએ શસ્ત્રો તજવાં નહિ. હું બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને વારિશ અને રણભૂમિવિષે આ મોટી ગદાવડે પણ કાળની પેઠે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને મંદ કરતો એવો પ્રહાર કરીશ. જેવી રીતે સૂર્યસરખું બીજું તેજ નથી તેવી રીતે આ લોકમાં પરાકર્મવિષે મારી તુલ્ય કોઈપણ પુરુષ નથી. હસ્તિરાજની ઉપમાં અપાય એવા અને શિશિર કાળનાં વૃક્ષને પણ પાડવામાં સમર્થ એવો મારા આ બે બાહુને જુઓ. જે પ્રમાણે સ્વર્ગમાં દેવતાઓવિષે શત્રુરહિત એવો ઈદ્ર પ્રખ્યાત છે તે પ્રમાણે આ લોકમાં મનુષ્યોવિષે હું એકલા દશહજાર હાથિની સમાન બળવાળો છું. આજ યુદ્ધમાં દીપ્ત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને વારવામાં પ્રકાશમાન એવો જે હું તેના સ્થૂલ ખમાવાળા બે બાહુના બળને જુઓ. જે નારાયણ અસ્ત્રની સામે યુદ્ધ કરનારો કોઈ નથી તો આજ હું કરું અને પાંડવોના

જેતાં એ અસ્ત્ર સામું યુદ્ધ કરીશ. હે અર્જુન, હે અર્જુન, હે બીભત્સો તારે ગાંડિવ ધનુષને તજવું નહિ; કેમકે ચંદ્રમાનં નિર્મળ ગંગાને જેમ મલિનતા મટાડે છે તેમ તે તારા નિર્મળપણને મટાડશે. આતું સાંભળી અર્જુન કહે છે-હે બીમસેન, નારાયણ અસ્ત્ર, આયો અને બ્રાહ્મણો એઓવિષે મારે ગાંડિવધનુષ તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે એ મારે ઉત્તમ વંશ છે. એવી રીતે અર્જુને કહેલો બીમસેન તે સમયે મેઘ સરખા શબ્દવાળા અને સૂર્ય-સરખાં તેજવાળા રથવડે શત્રુને દમનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે ગયો. શીઘ્રગતિવાળો તે કુતિપુત્ર બીમસેન નિમિષમાત્ર વખતમાં અશ્વત્થામાને શીઘ્રપણથી બાણોના સમૂહવડે એમને ઢાંકવા લાગ્યો. તે પછી જતા એવા બીમસેનને હસી તથા બોલાવી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રદીપ્ત અગ્નિભાગવાળા મંત્રેલા તે બાણોવડે રણભૂમિવિષે જ્વલિને વિંટલા, દીપ્તમુખતાળા સંપોનીપેઠે વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. તે કાંચમય બાણોવડે તણખાઓની મોઢે કુતિપુત્ર બીમસેન વ્યાપ્ત થયો. તે ટાણે હે રાજન, યુદ્ધમાં તે બીમસેનનું ૩૫ જે રીતે દિવસના અંતભાગમાં પતાંગિઆઓએ વિંટલા પવંતનું ૩૫ થાય તે રીતે થયું હતું, અને, હે મહારાજ, જે પ્રમાણે અગ્નિ વાયુવડે વૃદ્ધિ પામેલો થાય તે પ્રમાણે તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અસ્ત્ર, સામો થતો એવો જે બીમસેન તેનેવિષે વૃદ્ધિ પામતું હતું, તે અસ્ત્રને વૃદ્ધિ પામતું, જોઈ બચંકર પરાક્રમવાળા બીમસેન વગર, પાંડવોનાં સૈન્યપ્રત્યે અગ્નિ મોટું ભય પેડું. જે સમયે તે સર્વ, યોદ્ધાઓ શસ્ત્રોને પૃથ્વીતલ વિષે ફેંકી સર્વ રથ અને હાથિધોડીઓથી નીચે ઉતર્યું. જ્યારે તેઓએ અસ્ત્રો નાખી દીધાં અને વાહનોથી ઉતર્યા ત્યારે ઘણું એવું તે અસ્ત્રનું બળ, બીમસેનના મસ્તકવિષે પડ્યું, એ વખતે હાહાકારયુક્ત એવા પ્રાણિઓ અને વિશેષકરી પાંડવોજ તૈથી રીતે તેજવડે અતિયુક્ત, તે બીમસેનને દેખતા હતા.

॥ હાહાકૃતાનિભૂતાગ્નિપાણંડવાશ્રવિશેષતઃ ॥

॥ બીમસેનમપચ્યન્તેજસાસન્નૃતંતથા ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्र मोक्षपर्वणि पाण्डवसैन्यास्त्रत्यागे गुर्जरभाषायां नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५.९ ॥

સંજયઃપ્રતિવાતાર્થવસ્તુર્ણનસમાવૃણોત્ ॥

• • • ॥ સેજસઃપ્રતિવાતાર્થવસ્તુર્ણનસમાવૃણોત્ ॥

સંજય કહે છે કે—હું જાણું છું, ભીમસેનને અશ્ત્ર વિટેલો જોઈ ધન-
જય અર્જુન તેજના પ્રતિવાતીમાટે વાણીપુત્રને ભીમસેનને ઠાંકવા લાગ્યો.
અને અર્જુનની શીઘ્રતાથી અને તેજના અવૃતપણાથી વાણીપુત્રે વિટેલો
ભીમસેનને કોઈ બુલું માણસ જાણી શકતો ન હતો. જે રીતે જ્વાળા-
રૂપિ માળા વા અગ્નિવિષે નાખેલો અગ્નિ અતિ દુઃખેકરી જોવાય તે રીતે
દ્રોણપુત્ર અશ્ત્રત્યામાના અશ્ત્રવડેયુક્ત ઘોડા, સારથિ ને રથસહિત એવો ભી-
મસેન અતિ દુઃખેવડે જોવાય તેમ હતો. જે પ્રમાણે રાત્રિના નાશ વખ-
તે તારાઓ અસ્તાચ્છપ્રત્યે જાય છે, તે પ્રમાણે બાણો ભીમસેનના રથપ્રત્યે
પડતા હતા. હે મારિયુ, દ્રોણપુત્ર અશ્ત્રત્યામાએ વિટેલો તે ભીમસેન, એ-
મનો રથ, ઘોડાઓ અને સારથિ તે સર્વ અગ્નિના મધ્યભાગને પામેલાં થ-
યા હતા. જેવી રીતે યુગના નાશ વખતે અગ્નિ સ્થાવર ને જંગમસહિત
એવાં સર્વ જગતને બાળી પ્રભુના બુદ્ધિપ્રત્યે જાય તેવી રીતે તે અશ્ત્ર ભી-
મસેનને વિટેલું હતું. જેમ સૂર્યપ્રત્યે પેટેલો અગ્નિ અને અગ્નિપ્રત્યે પેટેલો
સૂર્ય ન જણાય, તેમ પાંડવ ભીમસેનપ્રત્યે પેટેલું તે, તેજ જણાતું ન હતું.
વળી તેવી રીતે ભીમસેનના રથપ્રત્યે વિંટીવળેલાં અશ્ત્રને અને યુદ્ધમાં ઉદય પા-
મતા તથા જેની સામે યુદ્ધ કરનાર નથી એવો તેને જોઈ તેમજ તુજે-
લા શસ્ત્રવાળાં પાંડવોનાં સર્વ સૈન્યને ચેતનારહિત જોઈ અને યુધિષ્ઠિર આ-
હ્નિ તે મહારથિઓને પ્રિમુખ જોઈ ત્વરાત્સહિત એવા ઘણી કાંતિવાળા અ-
ર્જુન અને વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ એ બે શૂરા રથમાંથી ઉતરી તે સમયે
ભીમસેનપ્રત્યે દોડ્યા અને તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્ત્રત્યામાનાં અશ્ત્રબળથી થએ-
લાં તેજપ્રત્યે પ્રવેશ કરી અક્ષિત્રજવાન તે બે ઉભા હતા. તે સમયે તજેલા
શસ્ત્રવાળા તે બેને તે અશ્ત્રથી થએલો તે અગ્નિ વાણીપુત્રના પ્રયોગથી
અને કૃષ્ણના પરાક્રમિર્પણથી બાળતો ન હતો. ત્યારપછી નર અને નારા-
યણ એવા અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ, નારાયણ અશ્ત્રની શાંતિમાટે ભીમસેનને
અને સર્વ શસ્ત્ર તથા આયુધોને બળથી ખેંચતા હતા. ખેંચાતો એવો કું-
તિપુત્ર ભીમસેન મોટો શબ્દ કરતો હતો અને દ્રોણપુત્ર અશ્ત્રત્યામાનું અતિ
દુઃખેકરી છતાય એવું તે બયંકર અશ્ત્ર વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે વખતે વસુ-
દેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, તેને કહેવા લાગ્યા કે—હે પાંડુપુત્ર, આ શું ! જે, વા-

રણ કરતી પણ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થતો નથી. હું કુર્ષિપુત્ર, જે કુદ્ધવડે એ કૌરવો
જીતાતા હોય, તો અમે પણ એકિં યુદ્ધ કરીએ અને, અતઃ, નરશ્રેષ્ઠ યોદ્ધા-
ઓ પણ યુદ્ધ કરે. હે કૌરવે ભીમસેન, તારા સર્વ એવા અમે રથોમાંથી
ઉતરી છીએ માટે તું પણ જલદી રથમાંથી ઉતર.' એવી રીતે કહી શ્રી-
કૃષ્ણ તેને જે રીતે નિઃશ્વાસ નાખતા તથા કોધવડે જેનાં લાલ તેજ થ-
એલાં છે એવા નાગને ઉતારે તે રીતે રથમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે ઉતાર્યો. જે વ-
ખવે ભીમસેનને રથમાંથી ખેંચી ઉતાર્યો અને પૃથ્વીવિષે આયુધને નાખા-
વ્યું તે વખતે શત્રુને તપાવનાર તે નારાયણ અસ્ત્ર શાંત થયું. સંજય
કહે છે કે—તે વિધિવડે દુઃસહ એવું, તે તેજ શાંત થયું ત્યારે સર્વ દિ-
શાઓના ખુણા નિર્મલ થયા. વાયુ સુખરૂપ વાવા લાગ્યો. મૃગ અને પ-
ક્ષિઓ શાંત થયા, અને અતિ દુર્જય એવું તે અસ્ત્ર શાંત થવાથી વાં-
હનો પ્રસન્ન થયાં. હે ભારત, પછી જ્યારે તે સ્થિતિને નાશ પામ્યું ત્યારે
જેની રીતે પ્રાતઃક્રલમાં ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેવી રીતે બુદ્ધિમાન
ભીમસેન શોભતો હતો અને હણવીથી શેષ રહેલું પાંડવોતું તે સૈન્ય અ-
સ્ત્રના વિરામથી તમારા પુત્રને હણવાની ઈચ્છાવડે હર્ષ પામેલું ઉભું હતું.
હે મહારાજ, જ્યારે તે સૈન્ય ઉભું હતું અને અસ્ત્ર શાંત થઈ ગયું હતું
ત્યારે દુર્યોધન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે બોલ્યા કે—હે અશ્વત્થામાન, ફરીને જલદી
એ અસ્ત્રોને પ્રયોગ કરો. કારણકે પાછાં જુદાં ઈચ્છનારા આ પંચાલ યો-
દ્ધાઓ તૈયાર થઈ રહ્યા છે. હે મારિય, તમારા પુત્રે તેવી રીતે કહેલા અ-
શ્વત્થામા અતિ દીન નિઃશ્વાસ નાખી રાજા દુર્યોધનપ્રત્યે આ વચન બોલ્યા
કે—હે રાજા, આ અસ્ત્ર પાછું નથી વળતું અને જે વાર પ્રાપ્ત નથી
થતું તથા પ્રયોગ કરનારાને વિંદીવળી નિવૃત્ત થાય છે. હે જનાધિપ, આ
વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અસ્ત્રની પ્રતિધાત કર્યો, નિકર સુદ્ધમાં શત્રુનો વધ
કરત. મૃત્યુ અને પરાજયમાં મૃત્યુ છે એ શ્રેષ્ઠ છે પણ પરાજય શ્રેષ્ઠ નથી.
શસ્ત્રોના ત્યાગથી મરેલાની ઉપમા અપાય એવા આ શત્રુઓને આંખે અ-
વશ્ય જણા છે દુર્યોધન કહે છે—હે અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ આચા-
ર્યપુત્ર, જે આ અસ્ત્ર બીજી વાર ન જોડાતું હોય તો તમારેવિષે અને
અતુલ બળવાળા અયંક એવા મહાદેવવિષે દિવ્ય અસ્ત્રો છે માટે હણવાને
ઈચ્છતા એવા તમચક્રી કોધ પામેલો ઈંદ્ર પણ સુક્ત થાય નહિ માટે બી-
જાં અસ્ત્રોવડે ગુરૂને હણનારાઓને હણો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—કપટેકરી દ્રો-

જીઆર્યને હણ્યા અને તે અસ્ત્રને નૌશ, પમાડયું ત્યારે તેવી રીતે જુધાધને કહેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સંગ્રામવિષે યુદ્ધ માટે ઉભેલા નૌશજી અસ્ત્રથી મુક્ત થએલા અને મેનાના અગ્રભાગમાં ફરતા એવા કુતિપુત્રોને જોઈ શું કરવા લાગ્યા? સંન્ય કહ્યું છે કે—સિંહપુત્ર જેના ધ્વજમાં છે એવા પિતાના નાશને જાણતા એવા તે અશ્વત્થામા ક્રોધસહિત બયને તથા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે દોડ્યા અને હે નરશ્રેષ્ઠ, સમીપ દોડી નરશ્રેષ્ઠ એવા તેમણે હમેશ હુદ્રક બાણોવડે અને વેગેકરી પાંચ બીજા બાણોવડે તેને વિધ્યો. પછી હે રાજન, તે સમયે બળતા એવા અગ્નિને જેમ વિધે તેમ ધૃષ્ટદ્યુમે પણ સાઠ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિધ્યા. અને સુવર્ણ પુન્નખાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા વિશ બાણોએકરી એમના સારથિને અને તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણોવડે ચાર ઘોડાઓને વિધ્યા. મહાયુદ્ધમાં જેમ પૃથ્વીને કંપાવતો હોય અને સર્વ લોકના પ્રાણને હરતો હોય તેમ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વારંવાર વિધી નાદ કરતો હતો. હે રાજન, બુળવાન, અસ્ત્ર કુશળ નિશ્ચયવાળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મૃત્યુને નિવૃત્તકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યેજ દોડ્યો. તે સમયે અમેય જેનો અપ્રત્યા છે એવો રથિઓનામાં ઉત્તમ તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકવિષે બાણમય વૃષ્ટિને કરતો હતો. પછી ક્રોધ પામેલા યુદ્ધમાં પિતાના વધને સંભારતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તેને બાણોવડે ઢાંકી દીધો અને દશ બાણોવડે એને વિધ્યો. તેમ કહેલા બે છુર બાણોએકરી પાંચાદરાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધ્વજ અને ધનુષને કાપી તેને પીડિત કર્યો. વળી ક્રોધ પામેલા તેઓએ એને ઘોડા, સારથિને રથરહિત કર્યો. અને બાણોએકરી તેના સર્વ અનુચરોને નસાડ્યા. હે વિશાંપતે, તે સમયે સંબ્રનયુક્ત રૂપવાળું પીડિત એવું પાંચાદ યોદ્ધાઓનું સૈન્ય ભાગ્યું અને પરસ્પર જોઈ શકતું પણ નહતું. યોદ્ધાઓને વિમુખ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પીડિત જોઈ શિનિપૌત્ર સાલકિ જલદી પોતાના રથને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના રથપ્રત્યે પ્રેરવા લાગ્યો અને અમર્ષવાળા સાલકિએ તીક્ષ્ણ એવા આઠ બાણોવડે અશ્વત્થામાને પીડ્યા. અને નૂદા નૂદા રૂપવાળા બાણોવડે ફરીને પ્રહાર કરી તેમના સારથિને વિધ્યો. અને અસ્ત્ર કુશળ પુરુષની પેઠે ચત્રવાન એવા તેણે ચાર બાણોએકરી અશ્વત્થામાના ચારઘોડાઓને વિધી, ધનુષને અને ધ્વજને કાપ્યો. વળી તેણે સુવર્ણવડે શોભિત એવા રથને ઘોડાઓસહિત ભાગી નાખ્યો. તેમ સંગ્રામવિષે ત્રીશ બાણોવડે તેમને.

-હૃદયજિએ અલંત વિધ્યા. હે રાજન, એવી રીતે પીડા પામેલા મહાબળી-
વાન તે, બ્રહ્મસમહોવડે યુક્ત એવા કર્તવ્યને પામતા ના ફૂતા. અને એ
પ્રમાણે જ્યારે ગુરના પુત્ર તે પીડા પામ્યા ત્યારે મહારથિ તમારો પુત્ર
કૃપાચાર્ય અને કર્ણ આદિ યોદ્ધાઓ, સાથે બ્રાહ્મણોએકરી સાતવત એ સાતકિ-
ને ઠાંકવા લાગ્યા. પછી દુર્યોધને વિશ્વ બ્રાહ્મણવડે, શારદાત એવા, કૃપા-
ચાર્ય ત્રણ બ્રાહ્મણવડે, કૃતવર્માએ દશ બ્રાહ્મણવડે, કર્ણે પચાસ, બ્રાહ્મણવડે,
દુઃશાસને સો બ્રાહ્મણવડે, અને વૃષસેને સાત બ્રાહ્મણવડે, ચેતરફથી જલદી
સાતકિને વિધ્યા હે વૃષ, હે રાજન, ત્યારપછી તે સાતકિએ તીક્ષ્ણ બન-
જોએકરી ક્ષણવારમાં સર્વ મહારથિઓને રથરહિત અને વિમુખ કર્યા. હે
બરતશ્રેષ્ઠ, અશ્વત્થામા તો એતનાને પામી દુઃખવડે પીડિત એવા વારંવાર
નિઃશ્વાસ નાખતા વિચાર કરતા હતા અને એ પછી પરંતપ એવા તે,
બીજા રથપ્રત્યે ચઢી હજારો બ્રાહ્મણને ફેંકતા થકા સાતકિને વારવા લાંઘ્યા.
રૂણભૂમિમાં આવતા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઈ મહારથિ સાતકિએ
ફરીને તેમને રથરહિત અને વિમુખ કર્યા. હે રાજન, તે વખતે સાતકિના
પરાક્રમને જોઈ તે પાંડવો અલંત શંખનોદ અને સિંહનાદ કરવા લાગ્યા.
એવી રીતે સત્યપરાક્રમવાળા સાતકિએ તે અશ્વત્થામાને રથરહિત કરી વૃ-
ષસેનના ત્રણ હજાર મહારથિઓને હણ્યા અને તેની સાથેજ તેણે કૃપાચાર્ય-
ના દશ હજાર હાથિને અને શકુનિના પચાસ હજાર ઘોડાઓને નાશ
પમાડયા. હે મહારાજ, તે સમયે સાતકિપ્રત્યે ક્રોધ પામેલા બળવાન દ્રો-
ણપુત્ર અશ્વત્થામા રથપ્રત્યે ચઢી તેનાં વધની ઈચ્છાવડે ગયા. હે અરિદંભ,
ફરીને તેમને આવેલા જોઈ શિનિપૌત્ર સાતકિ આંતરૂર એવા તીક્ષ્ણ બ્રા-
હ્મણવડે વારંવાર પ્રહાર કરવા લાગ્યો. સાતકિએ જૂદા જૂદા બ્રાહ્મણવડે અતિ
વિધેલા મહાધનુર્ધારી અમરવાળાં તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા હસતા થકા આ
રીતે વચન બોલ્યા. હે શિનિપૌત્ર, આચાર્યને હણનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નવિષે તારા
અનુગ્રહને જાણું છું, પણ મેં પીડેલા આત્માને અને એને બચાવી શકીશ
નહિ. હે શૈતેય, હું આત્માવડે સત્યેકરી અને તપેકરી સમ ખાઉ છું કે
સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યા વગર શાંતિ નહિ પામું. જે પાંડવોનું સૈન્ય
છે તેને અને વૃષ્ણિઓનું જે સૈન્ય છે તે સર્વને અહિં રાખો તો પણ સો-
મક યોદ્ધાઓને હણીશ. એમ કહી જેવીરીતે પૂર્વે ઈદ્ર વૃત્રાસુરપ્રત્યે વળ્લને
ફેંકતો હતો. તેવીરીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સૂર્યના કિરણ સરખા કાંતિ-

વાળા અતિ તીક્ષ્ણ એવા ઉત્તમ આંશુને તેપ્રત્યે ફેંક્યો. તેમણે ફેંક્યો તે ઉત્તમ આંશુ સાદાકરને કન્યુસહિત બેઠી નજીરીતે ફૂંકાડા નાંખતો. સર્પ રાફડાપ્રત્યે પેસે તેવીરીતે પૃથ્વીને બેઠી તેપ્રત્યે પેડો. જે રીતે અંકુશવડે પીડિત હાથી હોય તે રીતે જેઠું કવચં ભિન્ન થએલું છે એવો બહુ વ્રણને સ્વતો. દુઃખ પામતો અને રમિરજી બીમએલો એવો શર તે સાત્યકિ ર- થના સારથિને ઠેકાણે બેઠો; અને સારથિ તેને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી ખીખ રથપ્રત્યે દૂર લેઈ ગયા. એ પછી સારા પુંખવાળા અને નમેલપર્વવાળા ખીખ આણેકરી પરંતપ અશ્વત્થામાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બે ભમરના મધ્યમાં પ્રહાર કર્યો. તે ટાણે પ્રથમ અતિ વિષેલો અને પછી પણ પીડેલો તે ધૃ- ણેદ્યુમ્ન દુઃખ પામવા લાગ્યો અને ધ્વજનો આશ્રય કરી ગયા. તે સમયે હે રાજન, જેમ સિંહે પીડેલા હાથિને જીવે તેમ આણેવડે પીડેલા તેને જેઈ પાંડૈના પાંચ શરા મહારક્ષિઓ મુકુટવાન અર્જુન, ભીમસેન, પૌરવ એથો વૃદ્ધક્ષત્ર, એદી યોદ્ધાઓનો યુવરાજ, અભિ માલવ એવો મુદર્શન, એ સુર્વ હાહાકાર કરતા અને જેઓએ ધનુર્ પ્રહંણ કરેલાં છે એવા વેગવડે ઢોડયા. અને શર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ચૈતરૂથી વારદા લાગ્યા. વિશમે પગલે ચલવાળા એવા તેઓએ અમર્ષવાળા શરપુત્ર અશ્વત્થામાને પાંચ પાંચ આ- જોવડે સર્વ તરફથી સરખો પ્રહાર કર્યો. તેજ સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા- એ સર્પ સમાં કાંતિવાળા તીક્ષ્ણ પચ્ચીશ આણેવડે તેઓના પચ્ચીશ આ- જોને કાપ્યા. વળી તેઓએ તીક્ષ્ણ સાત આણેએકરી પૌરવ એવા વૃદ્ધક્ષત્ર- ને, ત્રણ આણેવડે માલવને, એક આણે કુતિપુત્ર અર્જુનને, છ આણેવડે ભીમસેનને પીડ્યો. હે રાજન, તે સમયે તે સર્વ મહારથિઓએ એક વ- ખતે જૂદા જૂદા સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ ફેરેલા આણેએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વધ્યા. યુવરાજે વીશ આણેવડે અને કુતિપુત્ર અર્જુને ફરીને આઠ આણેવડે તથા ખીખ સર્વેએ ત્રણ ત્રણ આણેવડે વિ- ધ્યા. તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ છ આણેએ અર્જુનને, દશ આ- જોએ વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણને, પાંચ આણેએ ભીમસેનને, ચાર આણેએ યુવરાજને, બેએ આણેએ માલવ અને પૌરવ રાજને વિધ્યા. વળી ભીમસે- નના સારથિને છ આણેવડે વિંધી પછીથી ધનુર્જન, ધ્વજને અને ફરીને કુતિપુત્ર અર્જુનને આણવૃષ્ટિવડે વિંધી તેમણે બચકર સિંહનાદ કર્યો. જ્યારે પાએલા ધારવાળા તે તીક્ષ્ણ આણેને તે ફેંકતા હતા ત્યારે તેમના ધોરરૂ-

પવાળા આણોએકરી પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ દિશાઓ અને દિશાઓના બુ-
ણાઓ ઢંકાઈ ગયા હતા. તે વખતે તીવ્ર તેજરાળા અને ઈંદ્રની સમાન
પરાક્રમવાળા તેમણે પોતાના રથ સમીપ રહેલા સુદર્શન રાગ્નના, ઈંદ્રના
ધ્વજ સરખા પ્રકાશવાળા બે આહુતે અને 'મસ્તકને એકે વખતે આણોવડે
કાપ્યું. તેમજ તેમણે રથશક્તિવડે પૌરવ વૃદ્ધક્ષત્રને હણી, આણોવડે એના
રથને ચૂર્ણ કરી, ઉત્તમ ચંદનથી કત એવા બે આહુતે કાપી, બાલાએકરી કાયાથી
એના મસ્તકને કાપી નાખ્યું. કાપી વળી ત્વરાવાન એવા તેઓએ કમળની મા-
ળા સરખા વર્ણુવાળા યુવાન એદિદેશના ધણિ યુવરાગને બે બળતા અગ્નિ-
સરખા આણોવડે હઠાવી, વિંધી, ઘોડા અને સારથિસહિત મૃત્યુપ્રત્યે મોક-
લ્યો. તે વખતે તેમણે સમક્ષ હણેલા એવા માલવ, પૌરવ યુવરાજ અને
એદિદેશના પતિને જોઈ મહાખાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેન અતિક્રોધ પામ્યા, સી-
થ શત્રુઓને તપાવનાર એવો તે, ક્રોધ પામેલા સર્પની ઉપમા અપાય એવા
તીક્ષ્ણ હજારો આણોવડે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકવા લાગ્યો. તે દાણે
મહા તેજસ્વિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે આણુવૃષ્ટિને તીક્ષ્ણ આણોવડે હંણી
તે ભીમસેનને વિંધ્યો. તે સમયે યુદ્ધમાં અમર્યાવાન મહાખાહુ મહામળવાન
એવા ભીમસેને પણ ક્ષુરગ્રેકરી ધનુષને કાપી આણુવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિં-
ધ્યા. મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ત્રી ધનુષને તણ બીજા ધનુ-
ષને લેઈ આણોવડે વળી ભીમસેનને વિંધ્યો, તે સમયે વૃષ્ટિવાળા બે મેઘ-
નીપેટે યુદ્ધમાં પરાક્રમિ અને મહાબળવાન તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તથા
ભીમસેન આણુવૃષ્ટિ કરતા હતા અને જોવીરીતે મેઘના સમૂહો સૂચને ઢાંકી દે
તેવીરીતે સુવર્ણ યુગ્મવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા મામાંકીત ભીમસેનના આ-
ણો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકતા હતા, તેવીરીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા-
એ નાખેલા નમેલપર્વવાળા અસંખ્ય આણોએકરી તે ભીમસેન પણ જલ-
દી ઢંકાતો હતો. તે વખતે હે મહારાજ, રણભૂમિમાં શોભનાર એવા દ્રો-
ણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાખેલા આણોવડે ઢંકાતો એવો ભીમસેન 'વ્યથા' પા-
મતો ન હતો તે, આશ્ચર્ય હોય તેમ થતું હતું, ત્યારપછી મહાખાહુ ભીમ-
સેને સુવર્ણવડે શોભિત એવા ચમદંડસરખા તીક્ષ્ણ નારાય આણુને ફેંક્યા.
હે મારિય, તે આણો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના જનુદેશને (ખાહુ અને કંઠનાં
સાંધાના ભાગને) પામી જોવી રીતે સર્પ રાફડા પ્રત્યે પેસી જાય. તેવી
રીતે જલદી બેદી પૃથ્વીપ્રત્યે પેસી ગયા. મહાત્મા પાંડવ ભીમસેને આતિ

વિધેલા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ધ્વજવૃદ્ધિને પાળી નેત્ર વિંચી ગયા અને હે નરાધિપ, મુદ્ધતવારમાં પાખા સંગે પાખી તે, અતિ ક્રોધ કરવા લાગ્યા, અને સંગ્રામવિષે લોહિ ભુવાણુ અને તે મહાત્મા પાંડુપુત્રે દૃઢ પ્રહાર કરેલા મહાબાહુ તે, બીમસેનની રથપ્રવૃદ્ધિ જવાં અતિ વેગ કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે ભારત, તેમણે કાનપૂર્વેત પૂર્ણ સૂર્યસરખી કાંતિવાળા ને તીવ્ર તેજવાળા સો બાણોને ફેંક્યા. તેમ તેના બળને વિચાર ન કરતા યુદ્ધમાં વખાણવા યોગ્ય એવા પાંડવ બીમસેને મણુ જલદી ઉગ્ર એ બાણવૃદ્ધિ કરી. હે મહારાજ, તે સમયે ક્રોધ પામેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ વિશિષ્ટબાણોએકરી એના ધનુષને કાપી પાંડવબીમસેનને છાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. તે સમયે અમર્ષવાન એવા બીમસેને બીજા ધનુષને ઘ્રીનીતીક્ષ્ણ એવા પાંચબાણોવડે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ધિધ્યા. જે રીતે વર્ષાકાલમાં મેઘ હોય તે રીતે બાણના સમૂહને વર્ષાવત્તારા ક્રોધેકરી જેનાં લાલ નેત્ર છે એવા તે, યુદ્ધમાં એક બીજાને ઢાંકતા હતા. અર્થે તે સમયે ધોર શબ્દોએકરી પ્રરુપર ત્રાસ પમાડતા અતિ ક્રોધ પામેલા સામસામી એક ક્રિયા કરવાને ઈચ્છતા એવા તે એ યુદ્ધ કરતા હતા. તે પછી સુવર્ણ શોભિત અતિ મોટા ધનુષનો ટંકારવ કરી તે દ્રોણપુત્ર, સમીપ બાણ ફેંકતા એવા બીમસેનને જેવી રીતે શરત્કાળમાં દિવસની મધ્યભાગને પામેલા દિશ કાંતિમાન સૂર્ય જુલે તેવી રીતે બેતા હતા. જલદી જનારા, બાણોને અહણુ કરતા, સાંધતા, ખેંચતા અને ફેંકતા એવા અશ્વત્થામાના અંતરને મનુષ્યો જોઈ શકતા ન હતા. હે મહારાજ, તે સમયે બાણોને ફેંકતા એવા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું મંડળાકાર આયુધ ઊંબાડીઆના ચક્રસરખું થયું હતું; અને તેમના ધનુષની નીકળેલા હજારો અને લાખો બાણ આકાશવિષે જેવી રીતે પતંગિઆઓની પંક્તિઓ દેખાય તેથીરોને દેખાતા હતા. હે ભારત, તે વખતે અમે બીમસેનના પરાક્રમને, બળને, શૌર્યને, મહત્તાને, અને નિશ્ચયને અદ્ભૂત જોતા હતા કે, જેવી રીતે ગ્રીષ્મકાળમાં મેઘચક્રી ઉત્પન્ન થએલી જલવૃદ્ધિને વિચારે તેવીરીતે અશ્વત્થામાથી સર્વ તરફ ઉત્પન્ન થયેલી મહાભયંકર તે બાણવૃદ્ધિને વિચારતો તે ભયંકર પરાક્રમવાળો બીમસેન દ્રોણપુત્રના વધની ઈચ્છાથી જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ વર્ષ તેમ બાણવૃદ્ધિઓને કરતો હતો. મહારણુમાં બીમસેનનું સુવર્ણ પૃથ્વાળું ખેંચાતું એવું ભયંકર ધનુષ બીજા દંડ ધનુષ હોય તેમ શોભતું હતું અને તે ધનુષથી,

સંગ્રામમાં યુદ્ધવિષે શીર્ષનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને હાંકતા એવા જ
 જનરો અને લાખો બાણ પ્રકટ થતા હતા. હે સંન્યરાજન, એવી રીતે
 બાણસમૂહમાં ફેંકતા એવા તે બેનાં મધ્યમાં વાયુ પાણુ ગતિ કરવા સમર્થ
 ન હતો. વળી હે મહારાજ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સુપર્યુ શોભિત તૈલવડે
 મૂવચ્છ કરેલા અને જેના અગ્રભાગ સીક છે એવા જે બાણોને બીમસેનના
 વધની ઈચ્છાવડે નાખતા હતા તે બાણોને એક એક બાણના ત્રણ ત્રણ
 કટકા કરી બીમસેન નાશ પમાડતો હતો. તેમ વિશેષ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને
 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એ રીતે તે કહેતો હતો. પાંછો ફરીને પણ બળવાન
 તે ધોર એવી ઉગ્ર બાણવૃષ્ટિઓને દ્રોણપુત્રના વધની ઈચ્છાસાર કરવા લાગ્યો.
 તે સમયે મહાસ્ત્રને જળનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે બાણવૃષ્ટિને અસ્ત્ર-
 માયાવડે નિવારી બીમસેનના ધનુષને કાપ્યું અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા
 તેમણે બહુ બાણોવડે તેને ભેલ્યો. તે વખતે જેનું ધનુષ કાપેલું છે એવા
 બળવાન તે બીમસેને અતિ દારણ્ય એવી રથશક્તિને લીધી અને વેગવડે
 દ્રોણપુત્રના રથપ્રત્યે ફેંકી. સમીપ આવતી એવી મોટાં ઊંઘાડીઆંસરખી
 તે શક્તિને યુદ્ધમાં હાથની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ
 તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી નાખી. એટલે હસતા એવાં શુક્રાદર બીમસેને દંડ
 ધનુષને લેઈ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ક્રિંધ્યા. પછી હે મહારાજ,
 દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નમેલ પર્વવાળા બાણો કરી બીમસેનના સારથિને ક-
 પાણવિષે ક્રિંધ્યો. તે ટાણે હે રાજન બળવાન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ
 અતિ વિંધેલો તે સારથિ ધોડાએજી રાશને તજી અતિ મોહ પામ્યો. તે
 સમયે તે રથનો સારથિ મોહ પામવાથી ધોડાએ જલદી બીમસેનના અગ્ર
 સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં ભાગવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજેન્દ્ર, ભાગેલી
 ધોડાએએ રણાંગણથી ખેંચેલાં તે બીમસેનને જેઈ હર્ષ પામેલા અને
 પરાજયરહિત એવા અશ્વત્થામા મેટા શખને વગાડવા લાગ્યા. તે સમયે
 ભય પામેલા એવા સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓ અને પાંડવ બીમસેન એ ધૃષ્ટદ્યુ-
 મ્નના રથને તજી દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા, તે ટાણે ભાગી જતા એવા
 તેઓપ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પાછળથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને વે-
 ગેકરી પાંડવોની સેનાને હણતા તેની સમીપ જતા હતા તે સમયે હે રા-
 જન, યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્રે વધ કરેલા એવા રાજાઓ દ્રોણપુત્રના ભયથી સર્વ
 દિશાઓને સેવવા લાગ્યા.

॥ અમ્યવર્ત્તતવેદેનકાલસન્પાણ્ડુકાહિની ॥

॥ સૈવધ્યમાનાઃસમરેદ્રોણપુત્રેણપાર્થિવાઃ ॥

॥ દ્રોણપુત્રમયાદ્રુજન્દિશઃસર્વાશ્રમેજિરે ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि भारायणास्त्र मोक्षपर्वण्यश्वत्थामप-
राक्रमे गुर्जरभाष्याद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

સૈજયઽવાચ ॥ તત્પ્રભન્નંબલંદદ્વાકુન્તીપુત્રોધનંજયઃ ॥

॥ ન્યવારયદમેયાત્મદ્રોણપુત્રજયેષ્સયા ॥

સંજય કહે છે—ભાગેશ્વં તે સૈન્યને જોઈ જેનો આત્મા ન મ-
પાજ એવો કુંતિપુત્ર મનુજય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જયની ઈચ્છાવડે
વારવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન, ગોવિંદ ભગવાને અને અર્જુને યુદ્ધ-
કરી ઉભા રાખવા માંડ્યા પણ તે ઉભા રહેતા ન હતા. અને એકજ
અર્જુન, સોમકરાજ, મત્સ્યરાજ અને બીજાઓની સાથે અળી ફેરવેાપ્રત્યે
જતો હતો. તે પછી અર્જુન જેના પિત્રમાં સિંહ પુરુષ છે એવા મહા-
ધનુર્ધારિ અશ્વત્થામાને ઉદ્ધવન કરી કહેવા લાગ્યો કે જે શક્તિ, જે જ્ઞાન,
જે શૌર્ય, જે પરાક્રમવાળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોવિષે તમારી પ્રીતિ, અને અમા-
રેવિષે જે તમારો દ્રેષ, તમે તમારે જે ધણું તેજ છે, તે બધું મારેવિષે
દર્શાવો. એટલે દ્રોણાચાર્યનો હજુનાર જે મૃદુબુદ્ધ છે તેજ તમારા ગર્વને
મટાડશે. માટે કાળાગ્નિ સૂરખી કાંતિવાળા શત્રુઓના કાળની ઉપમા અપાય
એવા તેને અને કેશવભગવાન સહિત એવા મને પણ તમે પામો. પોતાના
વૃત્તથી ચલિત એવા, જે તમે તેના ગર્વને અપજ હું સંગ્રામવિષે નાશ
પમાડીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર, પૂછે છે—હે સંજય, આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામા માનવા
યોગ્ય છે અને બળવાન, પણ છે. વળી ધનંજય અર્જુનવિષે એની પ્રીતિ છે
અને મહાત્મા અર્જુનના એ પ્રિય છે તેથી આવું કંઈ વાડ્ય અર્જુનપક્ષે
ક્યારે પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થએલું નથી અને એ સમયે શા માટે તે કુંતિપુત્ર
અર્જુને સખાપ્રત્યે રક્ષ વચન કહ્યું ? સંજય કહે છે કે—હે પ્રભો, યુવરાજ
પૌરવ એવો વૃદ્ધક્ષત્ર અને અસ્ત્ર વિધિવડે સંપન્ન એવો માલવરાજસુદર્શન
નાશ પામ્યો તેને લીધે, મૃદુબુદ્ધ, સાલ્યકિ અને બીમસેન પરાજય પામ્યા

તેને લીધે, યુધિષ્ઠિરનાં તે હાડયોએ મર્મસ્થાનવિષે પ્રહાર કર્યો. તેને લીધે, અને દુઃખ સંભારી અંતઃકરણની વિવૃત્તતા થઈ તેને લીધે દુઃખથી પૂર્વે ન થએલો એવો અર્જુનયકી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી જેવી રીતે નિર્દિત પુરૂષ રક્ષ બોલે તેવી રીતે માન્ય એક દ્રોણાચાર્યનાં પુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે અયોગ્ય તથા નિર્દિત અને અપ્રિય તેણે કહ્યું. પછી હે નૃપ, એવી રીતે કુતિપુત્ર અર્જુને સર્વ મર્મને બેદનથી વાણીવડે કઠણ વર્ચન કહેલા ક્રોધથી શ્વાસ લેતા એવા અતિ મોટા ધનુર્ધારિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેનાપ્રત્યે અને વિશેષેકરી કૃષ્ણપ્રત્યે ક્રોધ કરવા લાગ્યા અને બળવાન તથા યજ્ઞવાન એવા તેમણે રથવિષે બેસી જળનો સ્પર્શ કરી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી સહન થાય એવા આગ્નેય અસ્ત્રને લીધું. અને પરશ્વરને હણનાર એવા તે આચાર્યપુત્રે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા શત્રુ સમૂહને ટેવી જે રીતે ધૂમ્રરહિત એવા અગ્નિને મંત્રે ન્તે રીતે પ્રકાશવાન એવા બાણને મૈત્રી ક્રોધ કરી સર્વ તરફથી ફેંકવા લાગ્યો. તે સમયે આકાશવિષે સંકુલ એવી બાણવૃષ્ટિ થઈ અને અગ્નિની જ્વાળામુક્ત એવી તે બાણવૃષ્ટિ કુતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યેજ ગઈ. આકાશમાંથી ઊંઝાડીમાં પડ્યા લાગ્યાં, દિશાઓ શ્વાભારહિત થવા લાગી અને ભયંકર એવું અંધારું જલદી તે સેનપ્રત્યે થવા લાગ્યું. બેગા થએલા પિશાચ અને રાક્ષસો અતિ શબ્દ કરવા લાગ્યા. વાયુ શીતળ વાના લાગ્યો. સૂર્ય તાપરહિત થવા લાગ્યો, અને કાગડાઓ પણ સર્વ દિશાઓમાં ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યા તથા રૂધિરને વર્ષતા એવા મેધ અંતરિક્ષવિષે ગર્જના કરવા લાગ્યા. પક્ષિ પશુઓ અને સારા વ્રતવાળી એવી ગાયો પણ શબ્દ કરવા લાગી અને પરમ યજ્ઞવાળા એવા યોગિઓ પણ શાંતિ પામતા ન હતા, જેમાં સર્વ મહાબૂત બ્રાહ્મિ પામેલું છે અને સૂર્ય ફરતા જણાય છે એવા સંતાપ પામેલા ત્રણ લોકો જ્વરવડેયુક્ત હોય તેમ થયા. અસ્ત્રના તેજવડે સંતાપ પામેલા ભૂમિવિષે સુનારા તથા નિશ્વાસ નાખતા અને ધોર તેજને તજી જવા ઈચ્છતા એવા નાગ પડવા લાગ્યા. હે ભારત, જળમાં થએલું જંતુઓ તપતાં એવાં જળનાં સ્થાનકોમાં બળતા હતા અને શાંતિ પામતા ન હતા. દિશાઓથી, દિશાઓના ખૂણાઓથી, આકાશથી, પૃથ્વીથી, અને સર્વ તરફથી ગરડ અને વાયુની સમાન વેગવાળી

જૂદા જૂદા પ્રકારની આણુવૃદ્ધિ પડતી હોય અને વજન સમાન વસ્તુઓના
 તે દ્રોણપુત્ર અશ્વદ્વામાના આણુવડે દંધ થયેલા શત્રુઓ અગ્નિવડે બળેલા
 વૃક્ષોની પેઠે પડતા હતા અને નાશ પામતા હતા. બળતા અને મેઘની
 ઉપમા આપાય એવાં સાદવાળા ક્ષયકર શબ્દોને બોલતા એવા મોટા હસ્તિઓ
 ચોતરફથી પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. હે વિશંપતે, કેટલાક હસ્તિઓ જે રીતે વનમાં
 દાવાગ્નિએ વિટેલા અને ત્રાસ પામેલા હોય તે રીતે બચવડે બીનેલા દિ-
 શાઓપ્રત્યે ભાગતા હતા. હે મારિય, હે ભારત, જેવી રીતે અગ્નિવડે
 બળેલા વૃક્ષોના અગ્રભાગ દેખાતા હોય તેવી રીતે ઘોડાઓના સમૂહો અને
 રથોના સમૂહો દેખાતા હતાં. વળી હે ભારત, તે તે ઠેકાણે હજારો રથો-
 ના સમૂહો પડતા હતા અને બચવડે ઉદ્દેગ પામેલાં તે સૈન્યને યુદ્ધમાં અ-
 શ્વત્થામા જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણિઓને સહાર કરનાર
 એકો અગ્નિ બાળે તે પ્રમાણે બાળતા હતા. હે રાજન્, મહાયુદ્ધમાં પ્લાં-
 ડવોની સેનાને બળતી જોઈ હર્ષ પામેલા ન્તમારા યોદ્ધાઓ સિંહનાઠ કરતા
 હતા અને હે ભારત, તે સમયે હર્ષ પામેલા જ્યેષ્ઠાણિ તમારા સૈનિકો જલદી
 જૂદા જૂદા પ્રકારનાં હજારો તૂર્યને વગાડતા હતા. હે રાજન્, અધિકારવડે
 લોક વિહવાથી સઘળી અક્ષોહિણી સૈના અને પાંડવ અર્જુન મહાયુદ્ધમાં
 દેખાતો ન હતો. હે રાજન્, જેવું અમર્ષવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ
 અસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું. તેવું અમે પૂર્વે જોએલું અને સાંભળેલું પણ નથી. હે
 મહારાજ, પછી અર્જુને પુલ્હાએ સર્વ અસ્ત્રોના પ્રતિધાતમાટે કરેલાં અસ્ત્ર
 અસ્ત્રને ઉત્પન્ન કર્યું ત્યારે મહર્તવારમાં જોમ શાંત થાય તેમ તે અધાર શાંત
 થયું, વાયુ શીતળ વાવા લાગ્યો અને દિશાઓ નિર્ભળ થઈ. તે સમયે અમે
 આશ્ચર્ય જોયું કે સઘળી અક્ષોહિણી સેનાને હજોડી ન જણાય એવાં રૂપ-
 વાળી અને અસ્ત્રનાં તેજવડે બળેલી જોઈ. તે જાણી જે રીતે આકાશમાં
 સૂર્ય તથા ચંદ્રમા હેખાય તે રીતે મુક્ત થયેલા મહાધનુર્ધારિ કેશવ ભગ-
 વાન્ અને અર્જુન એ બે ભેગા દેખાવા લાગ્યા. અને તે વળી ગાંડિવધનુર્ધારિ
 અર્જુન અને કેશવ ભગવાન્ એ બેક વણુરહિત એવા દેખાયા. તેમ પતાકા,
 ધ્વજ, ઘોડા, રથનો એક ભાગ દેખાયો. તે પછી ઉત્તમ આયુધસાહિત
 તમારા યોદ્ધાઓના બચને કરનાર એવો જોડેલો ક્ષેત્રનો રથ શોભવા લાગ્યો.
 તે સમયે હર્ષ પામેલા પાંડવોનો ક્ષણવારમાં શંખ બેરીઓના શબ્દોસહિત
 કિલકિલા શબ્દ થયો. પછી તે બેક સેનાની જે પ્રથમ એવી ખુદ્ધિ થઈ

હતી કે તે બે નાશી પૌન્ધ્રા; તે યુદ્ધિ, વેગવડે આગ્રેલા કેશવ ભગવાન અને અર્જુનને સાથે જોઈને મંદી. જ્યારે ધાયદે ન થયેલા તથા હર્ષ પામેલા એવા તે બે ઉત્તમ શંખ વેગાડવા લાગ્યા જ્યારે કૃતિપુત્રને હર્ષ પામેલા જોઈ તમારા ચોદ્યાઓ અતિ વ્યથા પૌન્ધ્રા અને હે મારિય, મહાત્મા તે બેને મુક્ત થએલા જોઈ અતિ દુઃખિત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા 'આ શું' એ રીતે મહર્તવર ચિંતા કરવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર, વિચાર કરીને ધ્યાનવડે શોકાધિન એવો મોટો ઉણ્ણ નિઃશ્વાસ નાખી ઉદ્દેગવાન થયા. તે સમયે તેઓ રથમાંથી ઉતરી ધનુષને 'ધિદ્ છે ધિદ્ છે, આ સર્વ મિથ્યા થયું, એમ કહી વેગસહિત રણભૂમિથી ભાગ્યા. તે ટાણે નીલમેધસમાન કાંતિવાળા, વેદના વિભાગને કરનાર, સરસ્વતીના નિવાસરૂપ એવા વેદવ્યાસને તેમણે દીડા. કુરૂકળને ધારણ કરનારા તે વ્યાસજીને આગળ ઉભેલા જોઈ જેનો કંઠ રૂધાએલો છે એવા અશ્વત્થામા અતિ દિનની પેઠે આશ્ચર્ય બોલ્યા. હે ભગવાન, હે ભગવાન, માયા છે કે ઈશ્વરેઈચ્છા છે? આ તે શું થાય છે? એ અમે જાણતા નથી. આ મારું અસ્ત્ર કેમ વૃથા થાય? મારો કુંડલ અબાય છે અથવા આ અતિ નીચ કામ છે? કિંવા લોકોને પરાભવ છે કે જે આ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન જીવતા છે? કાંતો, આ કાળજી અતિદુઃખેકરી સ્વર્ણધન કરાય એવો છે. મેં કરેલા જે આ અસ્ત્રને અસુર, ગંધર્વ, પિશાચ, રાક્ષસ, સર્પ, મક્ષ, પક્ષિઓ અને મનુષ્યો કોઈ સ્ત્રી પૂર્ણ વ્યર્થ કરવા ઉત્સાહ નથી પામતા, તે આ બળતું એવું કેવળ અક્ષૌહિણી સેનાને હણી, શત્રુ યયું. મેં સર્વને હણનારા અને અતિદારણ એવા અસ્ત્રને નાખ્યું અને મહાત્મા એવા આ કેશવ ભગવાન અને અર્જુનને તેણે કયા કારણે હર્ષ્યા નહિ? હે મહામુને, એ સર્વ કારણને હું તત્વેકરી સાંભળવા ઈચ્છું છું માટે હું તેણે પૂછેલા જામે એ યથાયોગ્ય કહો. વ્યાસ કહે છે કે-વિરમય પામી તમે મને કી પૂછો છો તે મોટાજ અર્થને પૂછો છો, તે સર્વ અર્થ તમને કહું છું તે મનને ઠીક રાખી સાંભળો. જે, આ, પૂર્વજોના પૂર્વજ વિશ્વને કરનાર કાર્યમાટે ધર્મના પુત્ર થઈ નારાયણ કૃપત્ર થયા હતા તે શિશિર પર્યતપ્રત્યે રહેલા જેના જિંયા હાથ છે એવા મહાતેજસ્વી અગ્નિ અને સૂર્ય સરખા સાઠ હજાર વર્ષ તીવ્રતપ કરતા હતા અને તેટલા હજાર વર્ષ કમળ સરખાં નેત્રવાળા તે વાયુને જક્ષણ કરતા એવા આત્માને શોષણ પમાડતા હતા. એ પછી બીજું બેવાર ત-

પ કરી કરીને મોહું તપ કરી તેજવડે આકાશ અને પૃથ્વીના વિવર (હિંદ્રને) પૂરતા હતા. તે જ્યારે હે તાત, તે તપેકરી અહરપ થયા ત્યારે તેમણે વિશ્વના ઈશ્વર, વિશ્વના કારણરૂપ, જગતના પતિ, અતિદુર્ધર્ષ, સર્વ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા, અર્ચ્યુઓધકી પશુ અતિઅર્ચ્યુ, મોટાઓધકી અતિમોટા, રૂદ્ર, બ્રહ્માઆદિ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ હર, શંભુ, જટામુટવાન, પરમસ્થાનપ્રત્યે રહેલા, સ્થાવર અને જંગમના ચેતીવનાર, દુઃખિકરી વારણ થાય એવા, દુર્દર્શી, દુષ્ટોવિષે તીવ્ર ક્રોધવાળા, મહાત્મા, સર્વને હરનાર, સારાપુરુષોવિષે ઉદાર ચિત્તવાળા, દિવ્ય ધનુષ અને બાયાને ગ્રહણ કરનાર, હિરણ્યવર્મા, અનંત-વીર્યવાળા, પિનાકવાન, વજ્રવાન, દીપશ્લસ્રવાળા, પરશ્વધુક્ત ગદાવાળા, સોટા ખડ્ગવાળા, શુભ્ર જટાવાન, મુસલયુક્ત, જેના મુકુટમાં ચંદ્ર છે એવા, વ્યાધના ચર્મવડેયુક્ત, પરિધયુક્ત જેના હાથમાં દંડ છે એવા, શુભ્ર બાજુધવાળા, નાગ ને ઓપક્ષિતયુક્ત, સર્વ ગણોએ અને ભૂતના સમૂહોએ શોભિત, એક થએલા તપોના સમૂહરૂપવદ્ધોએ પ્રિયવાણુવિરો સારીરીતે સ્તુતિ કરેલા અને જળ, દિશા, આકાશ, પૃથ્વી, ચંદ્ર, સર્વ, વાયુ, અગ્નિ તથા જગતને માપતા એવા દેવને દીઠા. આહ્વાણના દ્વેષિઓને હણનાર અને મોક્ષના કારણરૂપ એવા જેને દુરાચારવાળા મનુષ્યો જેવા સમર્થ નથી અને જેને સારાં આચરણવાળા ને પાપક્ષીણ થવાથી મનઘડે શોકરહિત એવા આહ્વાણો જૂવે છે તેમને, તપવડે અને તેમની ભક્તિવડે આવતા એવા ધર્મરૂપ, સ્તુતિ કરવાયોગ્ય વિશ્વરૂપ ભગવાનને જોયા. એમને જોઈ વાણુ, મન, બુદ્ધિ અને દેહવડે જેનો આત્મા પ્રજુત છે એવા વાસુદેવ નારાયણ, હર્ષ પામ્યા; અને અક્ષમૌળાયુક્ત તેજના પરમ નિધિરૂપ અને જેનાથી વિશ્વની ઉત્પત્તિ છે એવા તે ઈશ્વરનું દર્શન કરી વંદન કર્યું. અધકાસુરને મારનારા રૂદ્રનું વંદન કરી પછી ભક્તિમાન કેમળ સ્વરખાં નેત્રવાળા નારાયણ, વરદાનને આપનાર પ્રોટાં સુંદર અંગવાળાં પાર્વતીવડેયુક્ત કીડા કરતા પ્રભુ મહાત્મા ભૂતના સમૂહ અને ગણોવડેયુક્ત, અજ (ઉત્પત્તિ રહિત) ઈશાન, અવ્યક્ત કારણાત્મા અચ્યુત અને વિરૂપાક્ષ એવા દેવપ્રત્યે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. શ્રીનારાયણ કહે છે—હે વરેણ્ય આદિદેવ, પૂર્વે આ જગતની રક્ષા કરનારા પ્રાણિઓને બનાવનારા પ્રજાપતિઓ તમારથી ઉત્પન્ન થએલા હતા કે જેઓ આ પૃથ્વીપ્રત્યે રહી પ્રાચીન એવી તમારી સૃષ્ટિનું રક્ષણ કરતા હતા; હે દેવ, તેમજ સુર, અસુર, નાગ, રાક્ષસ, પિશાચ, સુપર્ણ, ગંધર્વ,

યક્ષ ક્રાંતે મૂંદી મૂંદી પ્રકારના પ્રાણિઓના સમૂહો વિશ્વવિષે રહેલા તે સ્વ-
ર્વને તમારાથી ઉત્પન્ન થએલાં જાણીએ છીએ અને ઇંદ્ર, યમ, વરુણ, કુબેર,
પિતૃ, દેવાદિ અને ચંદ્રમાતું જે કર્મ છે તે તમારે માટેજ છે. રૂપ, તેજ,
શબ્દ, આકાશ, વાયુ, સ્પર્શ, રસ, પાણી, ગંધ, પૃથ્વી, કાલ, બ્રહ્મા, બ્રહ્મ,
બ્રહ્મણ, સ્થાવર અને જંગમ આ જગત તમારાથી થયું છે. જેવીરીતે
સમુદ્રના જળથી અદ્ય એવાં વૃષ્ટિના મિંદુઓ જન્મીપણીને પામે છે, અને
પ્રલય વખતે ફરીને તે જળસાથે એકપણીને પામે છે, તેવીરીતે પ્રાણિઓ-
ની ઉત્પત્તિને અને નાશને માનિ વિદ્વાન્ પુરુષ તમારા એકપણીને પામે છે,
જે હૃદયરૂપિ આકાશવિષે રહેલા અને મનવિષે સ્પષ્ટ મુએલા એવા ઈશ્વર
અને જીવરૂપિ જે ગરુડ પક્ષીઓ છે, જે મહત્તરવ, અહંકાર, શબ્દ, સ્પર્શ,
રૂપ, રસ, ગંધ એ રૂપિ વાણીમાત્રેકરી જ્ઞાત પીપળાઓની શાખા છે અને
જે દેહને ધારણ કરે છે એવી દૃશ્ય ઈન્દ્રિય છે, તેને તમે ઉત્પન્ન કરેલી છે
અને તમે તેઓથી પર છો. ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્યત એ અને
આ મુર્ધ જગત તમારાથી થએલું છે એવા તમે, ભક્ત અને તમને ભજતો
એવો હું તેને અનુસરો, અને મને કાંનઆદિ અહિતની પ્રાપ્તિવડે મારશો
માં. હે દેવવર્ધ, જીવના આત્મારૂપ અને જેનેવિષે 'ખીજો અહંકાર આદિ
બોધ નથી એવા જે તમે તેને જાણનારો પુરુષ અનિંદ્ય એવાં બ્રહ્મને પામે
છે, અને હું તો તમારાં અર્ચનને ઈચ્છતો એવો અને સ્તુતિને યોગ્ય એવા
તમને શોધતો એવો સ્તુતિ કરતો હોતો. માટે મેં સ્તુતિ કરેલા એવા તમે
અતિદુર્લભ અને મારા પ્રિય, એમાં વરદાનને આપો, અને મને ઉદ્દેશી, માયા
કરશો માં. વ્યાસ કહે છે કે—નારાયણ ઋષિએ સ્તુતિ કરેલા પિનાકધારિ
નીલકંઠ ભગવાને દેવોમાં મુખ્ય એવા તે નારાયણને વરદાન આપ્યાં. શ્રી-
ભગવાન કહે છે—હે નારાયણ, મારા અનુગ્રહથી તમે, મનુષ્ય, દેવ અને ગં-
ધર્વોવિષે નમાપિ શકાય એવું જેનું અજ્ઞ અને આત્મા છે એવા થશો અને
તમને દેવ, અસુર, મોઠા ઉરગ, પીસાય, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, સુપર્ણ,
નાગ અને ખીજ સર્વ પ્રાણિઓ સહન કરશે નહિ. તથા યુદ્ધમાં કોઈ દે-
વતા પણ તમને જીતશે નહિ અને શસ્ત્રેકરીને, વજ્રેકરીને, અગ્નિએકરીને,
વાયુએકરીને ભીનાએકરી, સુકાએકરી, જંગમેકરી કે સ્થાવરેકરી તમારી
પીડા કરનારો કોઈપણ મારા અનુગ્રહથી કોઈ રીતે થશે નહિ, અને
યુદ્ધને પામીને પણ તમે અધિક થશો. એવી રીતે પૂર્વે કૃષ્ણરૂપ એવા ના-

રાયણે આ વરદાન ભેળવ્યા હતાં એન જાણુ અને તે, આ, દેવ માણાંવડે જગતને મોહ પમાડતા ફરે છે. તેનાજ તપેશ્વરી ઉત્પન્ન થએલા નર નામના નહામુનિને એ નારાયણદેવેકરી તુલ્ય અને તેને અર્જુનરૂપ જાણે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શ્રદ્ધ તેઓના મધ્યમાં સ્થિતરૂપ, અત્યંત તપવડે યુક્ત, ઋષિ એવા તે બે નરનારાયણ લોકયાત્રા કરવા માટે યુગયુગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે મહાર્મતે, તેમજ તમે સંકુલ કરેકરી અને મોટાં તપથી તેજ અને ક્રોધને ધારણ કરનાર એવા શ્રદ્ધ ઉત્પન્ન થયા છો તે તમે દેવનીપેડે પ્રાપ્ત એવા જગતને શિવમય જાણી તેનાં પ્રિયની ઈચ્છાવડે પૂર્વે નિયમોવડે આત્માને કૃષ કરતા હતા અને હે માનદ, અહિં તમે કાંતિમાન ચરને કરી મહાપુરુષની મૂર્તિને જપ હોમ અને ઉપહારોવડે યજ્ઞતા હતા. હે વિદ્વાન, તેવી રીતે તમે પૂજેલા તે દેવ તમારા પૂર્વ દેહવિષે પ્રસન્ન થયા હતા અને તમારા હૃદયવિષે રહેલાં એવાં ધણાં વરદાનને આપ્યાં હતાં. તમારા અગ્ને તેઓના જન્મ, કર્મ અને તપના યોગો ધણા થયા છે તથા તેઓએ અને તમે સક્ષમ શરીરવિષે પ્રતિમામાં તે દેવનું યુગ યુગમાં અર્ચન કરેલું છે જે પ્રભુ એવાશ્રમે સર્વરૂપ જાણી તેમના લિંગવિષે અર્ચન કરેછે તે- નેવિષે આત્મયોગ અને શાસ્ત્રયોગ નિસ્ય રહેલા છે. એવીરીતે યજ્ઞન કરતા એવા દેવ, સિદ્ધ અને મોટા ઋષિઓ લોકમાં એક રિવની પ્રાર્થના કરછે; કારણકે તે સર્વને કરનાર છે. શ્રદ્ધથી થએલા તે આ શ્રદ્ધના ભક્ત પુરાતન એવા કેશવ શ્રીકૃષ્ણ યજ્ઞોવડેજ યજ્ઞન કરવા યોગ્ય છે. જે પ્રભુના લિંગને સર્વ પ્રાણિઓની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવું જાણી અર્ચન કરે છે તેનેવિષે પોઠીઓ જેના ધ્વજમાં છે એવા શિવ અધિક પ્રેક્ષિતે કરે છે. સંજય કહે છે કે—તેનાં તે વચનને સાંભળી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શ્રદ્ધને નમસ્કાર કર્યા અને કેશવ ભગવાનને બહુ માનદા લાગ્યા અને જેનાં રવાણાં હર્ષિત થયાં છે તથા જેનો આત્મા વશ છે એવા તે મહર્ષિ વ્યાસ- પ્રત્યે વંદન કરી સેનાને જેઈ અવહાર કરાવવા લાગ્યા. હે વિશંપતે, તે સ- મયે પાંડવો અને યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યનો નારા થવાથી દ્વીન એવા કૌરવોનો અવહાર થયો. અને હે રાજન્, વેદના પારને પામનાર એવા બ્રાહ્મણ દ્રો- ãણાચાર્ય પાંચ દિવસ યુદ્ધ કરી સેનાને હણી બ્રહ્મલોકપ્રત્યે ગયા.

॥ યુદ્ધંકૃત્વાદિનાન્પચ્છદ્રોણોહત્વાવરુથિનીં ॥

॥ બ્રહ્મલોકંગતોરાજન્બ્રાહ્મણોવેદપ્રારગઃ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणारामोक्षपर्वणि व्यासवाक्ये
शतरुद्रीमे गुर्जरभाषाया मेकापिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

धृतराष्ट્ર उवाच ॥ तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहिते पार्ષते न वै ॥

॥ मामकाः बाण्डवाश्चै प्रकिમकुर्वन्तः परं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિરથ દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારપછી મારા યોદ્ધા કૌરવો અને પાંડવો શું કરતા હતા? સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિરથ એવા તે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા અને કૌરવો ભાગ્યા ત્યારે કુતિપુત્ર ધનંજય અર્જુન પોતાના જયને કરનાર અતિ મોટા આ-શ્ચર્યરૂપ ભાગ્યેકરી આવેલા બ્રાહ્મણને જોઈ ચૂંછવા લાગ્યો. અર્જુન કહે છે—હે મહા મુને, જ્યારે હું નિર્મળ બાણોના સામુદાયને શત્રુઓને હણું છું ત્યારે મારી આત્મજા અગ્નિસમાન કંતિવાળા પુરુષને જતા જોઉં છું અને તે પુરુષ પ્રકાશવાળાં શૂલને ઉગામી જે દિશાપ્રત્યે જાય છે, તે દિશામાં મારા શત્રુઓ નાશ પામે છે અને તેણે હણેલા સર્વ શત્રુઓને મેં હણેલા મનુષ્ય માને છે તથા તેણે હણેલા સૈન્યોની પાછળ હું જઉં છું. હે મહાવાન, મેં જેને સૂર્ય સરખા અને શૂલ જેના હાથમાં છે એવા જોયા અને જે પગવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ નથી કરતા તે શૂલને મૂકતા નથી અને જેના તેજે કરી શૂલથકી હજારો શૂલ પડતાં હતાં તે પુરુષોત્તમ કાણુ? તે, મને, કહો. બ્રાહ્મણ કહે છે—કે હું કુતિપુત્ર અર્જુન, તે પ્રજાપતિઓના મધ્યમાં પ્રથમ ચિન્માત્રરૂપ પુરુષ, ભુવનરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, અતારિક્ષરૂપ, દેવ, સર્વ દેવ-કના ઇશ્વર પ્રભુ, બીજો જેનો અધિપતિ નથી એવા વરદાનને આપનાર શંકરને દીદા. તે, શ્રેષ્ઠોના પશુ નાશને કરનાર ભુવનના ઇશ્વર મહાદેવ મહાત્મા ઈશાન, જટાવાન, વિભુ, ત્રિનેત્ર, મહાભુજ, રૂદ્ર, શિખાવાન, ચીર વસ્ત્રવાન, મહાદેવ, હર, સ્થાણુ, વરહ, ભુવનેશ્વર, જગત્ સંધાન, અજીત, જગત્ની પ્રીતિને કરનાર, અધિશ્વર, જગત્ના કારણરૂપ, જગત્ના માતાપિતારૂપ, જયવાન, જગત્ના ગતિરૂપ, વિશ્વના આત્મા રૂપ, વિશ્વને સ્થાપનાર, વિશ્વની ભૂર્તિરૂપ, યશસ્વિ, વિશ્વના ઇશ્વર, વિશ્વના નિયંતા, કર્મનું નિયંતા, પ્રભુ, શંભુ, સ્વયંભુ, ભૂતેશ, જેનાથી ભૂત, ભવિષ્યત તે વર્તમાન થએલાં છે એવા યોગ રૂપ, યોગીઓના ઇશ્વર, સર્વરૂપ, સર્વ લોકોના

ઈશ્વરના ઈશ્વર, સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, જગત્સાં શ્રેષ્ઠ, વચ્ચિ, પરમેષ્ઠિ, ત્રણ લોકોના કરનાર, ત્રણ લોકના આશ્રય, શુદ્ધ આત્માવાળા, ભવ, બીમ, જેણે ચંદ્રમાને સુકુટમાં ધેરેલા છે એવા, નિત્ય પૃથ્વીને ધરનાર, પ્રકાશવાળા, સર્વ વાગીશ્વરના ઈશ્વર, અતિદુર્ગમ, જગતના પાથ, જન્મ, મૃત્યુ અને જરાને ઓળાધી જનાર, જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાનવડે પમાય એવા, જ્ઞાનવડે શ્રેષ્ઠ, અતિ દુઃખેકરી જેણાં એવા, ભક્તોના અનુગ્રહેકરી કરેલાં વરદાનને આપનાર એવા, દેવને શરણુ જ. તે પ્રભુના દિવ્ય ગણો જુદા જુદા પ્રકારના રૂપો વડેયુક્ત, વામન, જટાવાળા, મોટા મસ્તકવાળા, નાની ડોકવાળા, મોટા પંડિતવાળા, મોટા શરીરવાળા, મોટા હિસાહવાળા અને મોટા કાનવાળા છે. કેટલાક ફરી ગણેલા મુખોએ કરી, પંખોએકરી અને વેષોવડેયુક્ત છે, એવા ગણોએ પૂજતા એવા મહેશ્વર તે મહાદેવ છે. હે તાત કુતિપુત્ર, તે તેજસ્વી શિવ અનુગ્રહથી તે ધેરુ રવાડાને હર્ષ પમાડનારાં યુદ્ધમાં તારી આગળ ચાલે છે. હે કુતિપુત્ર, મહા ધનુર્ધારી પ્રહાર કરનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કર્ણ અને કૃપાચાર્યે રક્ષા કરેલી તે સેનાને મહા ધનુર્ધારિ બહુ રૂપવાળા મહેશ્વર દેવ સિવાય બીજા કોણ મનેકરીને પણ પીડી શકે ? તે બીજા આગળ ઉભા રહે છે સારાં કૃષ્ણપણુ ઉભો રહેવા હિસાહ પામતો નથી; કારણ કે ત્રણ લોકમાં તેની બરાબર પ્રાણી નથી. યુદ્ધમાં કોઈ પામેલા એવા તેમના ગદ્દેકરીને પણ શત્રુઓ સંગારહિત, જેઓમાં ધણા નાશ પામેલા છે એવા થાય છે, કે પે છે અને પડે છે. તે દેવને નમસ્કાર કરતા એવા દેવતાઓ સ્વર્ગમાં રહેલા છે. લોકમાં બીજા જે મનુષ્યો જે સ્વર્ગને જીતનારા પુરુષો અને જે ભક્તો છે તે જીવદાનને આપનાર સર્વના ઈશ્વર, રૂદ્ર, પાર્વતીના પતિ એવા દેવ શિવને અન્ય ભાવેકરી નિરંતર બને છે. તેઓ આ લોકમાં સુખ પામી પરમગણિને પામે છે. માટે હે કુતિપુત્ર, નિરંતર શાંતિ, રૂદ્ર, નીલકંઠ, સૂક્ષ્મ, અતિ તેજસ્વી, જટાજૂટવાન, કરાલ, કુંભિરના વરદાનને આપનારા, કાળરૂપ, અવ્યક્ત, કેશવાળા, સારા વ્રતવાળા, ભક્તવિષે સુખને કરનાર, કામના કરવા ગોચ્ય, પિંગલ નેત્રવાળા, સ્થાણુપુરૂષ, સ્થામ કેશવાળા, મુંડ, કૃશ, તારનાર, સૂર્યરૂપ, ઉત્તમ તીર્થરૂપ, દેવના દેવ, વેગવાન, બહુરૂપવાન, સર્વ શુભકારિ વિધિ જેને પ્રિય છે એવા, સોમરૂપ, હૃષ્ણીષવાન, સુંદરમુખવાળા, હજાર નેત્રવાળા, વૃક્ષિને કરનાર, પર્વતમાં શયન કરનાર, પ્રજ્ઞાંતપતિ, ચીર વસ્ત્રધારિ, સુવર્ણવડે શોભિત

૧૫ બાણ

ને તથા વાયુને

કરી, મેરૂપર્વતને ધ્વજરૂપ કરી

૧૦૧ અંબક સર્વ પ્રતાપવાનું, મહેશ્વર, સ્થા
અસુરોના નાશને કરનાર, અતુલ પરાક્રમ
અવા ત્રિપિઓએ સ્તુતિ કરેલા, પણ શ્રીમા.
એવા મહેશ્વરના સ્થાનને કરી, બ્યારે કુળર
તેમણે અંતરિક્ષમાં ભેગા એવાં ત્રણ રોહરોને
ચરૂરૂપ બાણ, દક્ષ અને પંખરૂપ જેનાં પર્વ છે
અને આહવનીયાગિનરૂપ ત્રિશલ્યે કરી ભેદાં. તેને
માનુ યત્ના ન હતા. કાળામિવડેયુક્ત વિષ્ણુ અને સો
અને પૂરોને બાળનાર એવા તે શંખરને જોના, દેવી પા
ખાવાળા બાળકને ખોળ પ્રત્યે રાખા ગયાં અને જાણવાનું
એવાં આ કાણુ છે? એવી રીતે દેવતાઓ પ્રત્યે બોલ્યાં. તે
પ્રહાર કરવાને ઈચ્છતા કે.ધ પામેલા ઈન્દ્રના વજ્ર સહિત
સર્વ લોકના ઈશ્વર બ્યાપક એવા બનાવાને સ્થિર કરી
હાથ સ્થિર થએલો છે એવો દેવોએ વિંટાએલો તે ઈન્દ્ર
લદી પ્રભુ અંત નાશરહિત એવા અહ્યાપ્રત્યે ગયો એ
અહ્યાને મસ્તકવડે નમન કરી હાથ જોડી
ખોળાપ્રત્યે રહેલા આશ્વર્પકારિ બાળક
જોયો તેને અમે જાણ્યો નહિ
યુદ્ધ કરતા એવા એ

કાંતવાળા

છે એમ જાણી

વશ, લોકનાથ, જગતપતે ભગવં,

રૂપ છે; તમે પરમ આશ્વરૂપ છે; ત

તમરૂપ ને પરમપદરૂપ છો; અને તમારાવરે

માત્ર વ્યાપે છે; માટે તમે કોણવડે પીડેલા

કરો. વ્યાસ કહે છે કે—પદ્મોનિ એવા પ્ર-

ત્યે પ્રસન્ન એવા મહેશ્વર શંકર, અનુમલ

અદ્વૈત કરવા લાગ્યા. તે તમયે તે દેવતાઓ

સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ફરીને ઈંદ્રનો હાથ જે પ્રમા-

ન્યો. પને તે દેવતાઓને, વૃષધ્વજ દેવતાઓનાં નેહ

ના નાશ કરનાર એવા મગધાન પાતાની પત્ની પાર્વતીસહિ-

તેજ દેવ રૂદ્ર છે, તે શિવ છે, તે અગ્નિ છે, તે સર્વ રૂપ

જાણનાર છે, તે ઈંદ્ર છે, વાયુ છે, તે અશ્વિનિકુમારરૂપ છે,

તે, તે ભવ છે, તે પર્જન્યરૂપ છે, મહાદેવ છે, પુરાતન

, તે ઇશ્વર છે, તે સૂર્ય છે, તે વરૂણ છે, તે કાળ છે,

યુરૂપ છે, તે યમરૂપ છે, રાત્રિ અને દિવસરૂપ છે, તે

સંધ્યા અને સંવત્સરરૂપ છે, તે ધાતા, વિધાતા,

છે, શરીરરહિત એવા તે સર્વ દેવતાઓનાં

એ સ્તુતિ કરેલા તે દેવ એક પ્રકારે

બર પ્રકારે, ધણા સો અને ધ-

નાં એ શરીરને જા-

નાથી :

ન હતા.

આકુલ થએલા

સર્વ પ્રાણી ક્ષોભ પામતું

હતા અને દિશાના હસ્તિઓ મોહ

વિંદાએલા લોક પ્રકાશતા ન હતા અને ત

કાંતિને મટાડતા હતા. ઋષિઓ ક્ષોભ પામતા હતા :

ધ્રુવતા એવા સર્વ પ્રાણીઓ શાંતિને પામતા ન હતા.

તા હોય તેમ પૂષાપ્રત્યે દોડ્યા અને પુરોડાશને ભક્ષણ ક-

દાંતોને વાડી નાખ્યા, ત્યારે કંપતા અને છપાએલા એ-

ત યજ્ઞના સ્થાનથી ભાગ્યા. તે દેવતાઓના વધમાટે ફરોનું

, તીક્ષ્ણ અને ધૂમ તથા તણખાસહિત મેધ અને વિજળી સ-

શુને સાંધ્યા. તે મહેશ્વર એવા શંકરને બાણ ફેંકતા જોઈ સર્વ

પ્રણામ કરી રૂદના યજ્ઞભાગને વિશેષ કલ્પવા લાગ્યા. અ-

ભયવડે દેવતાઓ ગરણ થયા ત્યારે કોપરહિત થએલા એવા

તે સાંધ્યો. પૂર્વે ૪૨ ધાયલ થએલા અને ભય પાગેલા દેવતા-

તે આજ પશુ શંકરપત્યે ભય પામેલા છે. બળવાન યજ્ઞ-

પૂ. કતાં. એક લોહાનું, એ. રૂપાનું અને એક અતિ

હતું. સોનાનું કમળાક્ષાસુરનું, રૂપાનું તારકાસુરનું અને

સુરનું હતું. તેઓના તે પૂરોને ઇંદ્ર સર્વ આયુષેકરીને

થયો ત્યારે ખીડા પાગેલા સર્વ દેવતાઓ રૂદ્રને શરણ ગયા

તે દેવતાઓ તે મહાત્મા શંકરપ્રત્યે બોલ્યા કે હે દેવ દેવેશ, અ-

ને વરદાન આપેલું છે એવા આ ધોર ત્રણ પૂરવિષે વસનારા દૈત્ય, લોક-

અને તેઓ વરદાનથી ગર્વયુક્ત થયા છે અને તમારા વગર બીજો

મારવા શક્તિમાન નથી. ખાટે હે મહાદેવ, તમે દેવ-

અને હે રૂદ્ર, સર્વ કર્મવિષે પશુઓ બચાંકર થશે.

અને મારશો. તેવી રીતે દેવતાઓએ કહે-

૧૧

રૂપ, અ...

॥ પતિ, વલ્ક...

જા અને સહસ્ર...

નશ્વર, ઉમાના પતિ, વિરૂપાક્ષ,

ભૂતમાત્રના પતિ, નાશરહિત, જટામૂટ...

પથુ ભમાવનાર, વૃષનાભ, નદિ જેનું વાહન છે
હારમાં સમર્થ એવો જેનો ગર્વ છે એવા, ધર્મના પા
રૂપ, ઈદ્રિઆદિ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ, પોદિઓ જેના ધ્વજમાં છે
પુરૂષોમાં ઉદાર ધર્મવાન, વૃષભ સમાન નેત્રવાળા, ઉત્તમ
તમ વિષ્ણુરૂપ, આણુવાળા, ધર્મરૂપ દક્ષના યગના નિર્ધતા,
મોટી કાયાવાળા, હસ્તિના ચર્મને પારણુ કરનાર, લોકના ઈ
અક્ષય. આહારો જેને પ્રિય છે એવા, ત્રિશૂલ જેના હાથમાં છે
રદ, ખડ્ગ, ચર્મને ધરનાર, પ્રભુ, પિનાકિ, ખડ્ગમાત્રને ધરનાર, લ
તિ એવા ઈશ્વરને શરણુ જ. હૃંપણુ ગી.વરુદુક્ત રક્ષણુ
એવા દેવને શરણુ પામું છું. જેના કુળેર સખા છે, તે
મંટે નરસ્કાર હો. હે દેવ, સુંદર વસ્ત્ર ધરનાર, સુંદર વ્રતવા
ભિત ધનુર્ધારિ પાર્શ્વદો છે એવા, ધનુર્ધારિ, જેને ધનુષ્ પ્રિય
શુરૂપ, પ્રત્યંચારૂપ, ધનુષ્રૂપ અને ધનુર્વેદના ગુરૂ એવા ન
સ્કાર હો. ઉગ્ર આરુધવાળા, દેવતાઓમાં ઉત્તમ એવા
હો. બહુ રૂપવાળા, બહુ જન્મિ, સ્થાણુ, તપસ્વિ એવા
મસ્કાર હો. ત્રણપૂર હણુનાર, ભગનાં નેત્ર મેદનાર,
મનુષ્યોના પતિ. માતાઓના પતિ ગંધાના પતિ, ગાયોના પાત
ના પતિ એવા દેવને નમસ્કાર હો. સમુદ્રરૂપ દેવોના પતિ.
પાડનાર, વરદાનને આપનાર, ત્રિનેત્રવાળા, પિંગ, સુવર્ણમ
ને જેનો કંઠ નીલ છે એવા દેવપ્રત્યે નમસ્કાર હો.
દિવ્ય કર્મો છે તેને યથામતિ અને જ પ્રમાણે
ને કહીશ. તે દેવ જ્યારે કાંપ પામે તો

જે તે એક ધોરરૂપ અને બીજું શિવરૂપ છે અને ધણીવાર તે શરીર બહુપ્રકારે વ્યવ છે. ધોર શરીર છે તે ચાતુધાનની આ છે. તે એમિ, વિષ્ણુ અને સૂર્યરૂપ છે. અને બીજું જે એમનું શિવરૂપ શરીર છે તે જળ, તારાઓ અને ચંદ્રમારૂપ છે. સર્વોપનિષદ એના વેદ અને પુરાણમાં અ-ક્યાત્મ નિશ્ચયો છે, એમાં જે અતિ ગુણ છે તે મહેશ્વર દેવ છે. એવા ઉ-પત્તિરહિત ભગવાન બહુરૂપ મહાદેવ છે. તથા હે, પાંડુપુત્ર, ભગવાન એવા મહાદેવના સર્વ ગુણો મેં પૂરાં હજાર વર્ષેકરીને, પણ કહી શકાય તેમ ન-થી. અતિ પ્રસન્ન રક્ષણ કરનાર એવા તે દેવ સર્વ મહોએ મહણ કરેલું અને સર્વ પાપવડેયુક્ત એવા પણ શરણ પામેલા પુરોને યુક્ત કરે છે. અને તે આયુષ્યને, આરોગ્યને, ઐશ્વર્યને, વિજ્ઞાને, અને પુષ્કળ મનોરથોને મનુષ્યોપ્રત્યે આપે છે, અને પાછા તેજ વાશ પમાડે છે. ઉદ્વિસહિત એવા દેવઆદિ દેવતાઓવિષે તેમનું મંથરપણું કહેવાય છે. તેજ લોકોમાં વ્યવહાર છે અને મનુષ્યોનાં શુભ અશુભ જે કર્મ છે તેઓના નિયંતાપણાથી તેઓ કામનાઓના નિયંતા છે તેથી તે ઈશ્વર કહેવાય છે. મહાભૂતના તે ઈશ્વર છે તેથી મહેશ્વર કહેવાય છે અને તે બહુ પ્રકારે બહુરૂપવડે સર્વ જગત-પ્રત્યે વ્યાપે છે. તે દેવનું જે મુખ છે તે સમુદ્રમાં રહ્યું છે અને જળમય એવી હવિ ને પિતૃ એવું તે વડવામુખ. જે રીતે પ્રસિદ્ધ છે. આ દેવ નિ-રંતર સ્મશાનોવિષે વસે છે અને તે સર્વ સિનાં સ્થાનવિષે આ ઈશ્વરને મ-નુષ્યો યજે છે. આ દેવનાં દીક્ષ અયોર અને ધોર ધણાં રૂપ છે કે જે એ-મનીં રૂપ લોકમાં પૂજાય છે તમા જેને મનુષ્યો બોલે છે. લોકમાં એ દેવ-નાં ધણાં નામ તે કર્મના મોટાપણાથી અને વ્યાકરણથી અર્થે પ્રમાણે કહેવાય છે. વેદમાં આ મહાત્માનું શતશદ્રિય કહેલું છે અને રૂદ્રના ઉપરથા-ન મંત્રરૂપ નામેકરી અનંત રૂદ્ર એ રીતે કહેવાય છે. વ્યાપક અને સમ-ર્થ એવા તે દેવ, આ લોકના જે દિવ્ય મંત્રરસો છે તેને આપનાર છે ત-થા તે દેવ મોટા એવા વિશ્વપ્રત્યે વ્યાપે છે. આદ્યો તથા મુનિઓ આ દે-વને જ્યેષ્ઠભૂત કહે છે. આ દેવતાઓનામાં પ્રથમ છે અને એમના મુખથી અગ્નિ થયો હતો. તેઓ સર્વ પ્રકારના જીવોને પાળે છે અને પાછા તેઓ સૌથે ક્રીડા કરે છે અને તેઓના અધિપતિ છે માટે તે પશુપતિ કહેલા છે. આ દેવનું લિંગ દિવ્ય અને અદ્વયરૂપવડે યથાસ્થિત છે અને લોકો પૂજે છે માટે મહેશ્વર કહેલા છે. અધિઓ દેવતાઓ ગાંધર્વો અને આસરાઓ એ-

મના લિંગને પૂજે છે અને તે પણ જિયુ રહ્યું છે. તેમના પૂજનથી દેવ-
 ઈશ્વર શંકર હર્ષ પામે છે, સુખી થાય છે, પ્રાંતિમાન થાય છે અને પ્રસન્ન
 થાય છે. એમનું જ સ્થાવર અને જંગમ એવું બહુ પ્રકારે રૂપ ભૂત ભ-
 વિષ્ય અને વર્તમાનકાળમાં રહ્યું છે તેથી તે બહુરૂપ કહેલા છે. એક ને-
 ત્રવાળા મથકે સર્વ તાર્થી નેત્રમય એવા પ્રકાશિત રહે છે અને જે કો-
 ધથી લોકપ્રાપ્તિ પ્રવેશ કરે છે તે માટે તે સર્વ એ રીતે કહેલા છે. તે દે-
 વનું જે કોષવાળું સ્વરૂપ છે તેણેકરી ધૂળટિ કેહેવાય છે. અને તેમનેવિષે
 સર્વ દેવતાઓ રહ્યા છે તેથી વિશ્વરૂપ કહેલા છે. ભુવનના ઈશ્વર એવા ક્રો-
 નેશ્વ દેવરૂપ એવા આકાશ, જળ અને પૃથ્વીને પાળે છે તેથી ત્ર્યંબક કહે-
 લા છે. મનુષ્યોના કલ્યાણને ઈચ્છતા એવા નિરંતર સર્વ કર્મવિષે સર્વ અ-
 ર્યોને નિધારે છે તેથી એમને શિવ કહેલા છે. હજાર નેત્રવાળા, દશહજાર
 નેત્રવાળા અને સર્વ તરફ નેત્રમય એવા, મોટા વિશ્વને પાળે છે તેથી મ-
 હાદય કહેલા છે. ઈશ્વરચંકી પૂર્વે રહેલા છે તોપણ પ્રાણનો ઉત્પત્તિવિષે મ-
 હેલા છે અને નિલ અવિક્રિય સ્વરૂપવાળા છે તેથી સ્થાણ એ રીતે કહેલા
 છે. લોકમાં સૂર્ય અને ચંદ્રાની જે પ્રાંતિ પ્રકારે છે તે, ત્રિનેત્ર એવા
 શંકરવિષે કેશસંઘાવાળા છે તેથી બ્યોમકેશ એ રીતે કહેલા છે. જેથી ભૂત,
 વર્તમાન, ભવિષ્ય અને સર્વ જગત્ થાય છે તેથી ભવ કહેલા છે. કપિશ્રેષ્ઠ
 એ રીતે કહેલા છે અને વૃષધર્મ એ રીતે કહેલા છે. એ માટે તે દેવના
 દેવ ભગવાન વૃષાકપિ કેહેવાય છે. બ્રહ્માને, ઈન્દ્રને, વરુણને, યમને અને
 કુબેરને જેથી દંડ દર્દી રે છે તેથી હૃદય રાં કહેલા છે. મહેશ્વર દેવે
 નિચેલાં બે નેત્રોવડે બધી કપાળવિષે નેત્રને સ્પર્શ્ય હતું તેણેકરી તે
 ચક્ષુ કહેવાય છે. મનુષ્યોમાં દશ પ્રકારના રંગોવડે રહ્યા છે અને પ્રાણિ-
 શોવિષે સમ છે તથા વિષમત્થ કેહેતાં પુણ્ય પાપવાળા જીવોવિષે
 તે અને અપાન વાયુરૂપ છે. જે મહાત્મા તે દેવની પ્ર-
 તિમાને અને લિંગને પૂજે છે તે નિરંતર લિંગને પૂજનારો માણસ ધણી
 લક્ષ્મીને પામે છે. આ કલ્યાણકારિ શંકરનું સાધજોયકી નિચેનું અર્ધશરીર
 અગ્નિસંબંધી છે. અને અર્ધચંદ્રમારૂપ છે, અને સાધજોયકી ઉપલ્યાભાગ-
 નું પણ અર્ધશરીર અગ્નિરૂપ છે અને અર્ધચંદ્રમારૂપ છે. એ શંકરનું પ્ર-
 કાશવાળું કલ્યાણકારિ મોટું તૈજસ શરીર દેવતાઓમાટે છે અને મનુષ્યો-
 વિષે પ્રકાશવાળું એવું ધોરઅગ્નિરૂપ શરીર છે. આ જે કલ્યાણકારિ શરીર

તેણેકરી બ્રહ્મચર્યને આચરે છે અને જે અતિધીર મૂર્તિ છે તેણેકરી ઈશ્વર એવા તે સર્વને હણે છે. જેની તીક્ષ્ણ ઉગ્ર અને પ્રતાપવાનુ એવા તે દહન કરે છે અને માંસ શોષિત અને મજ્જનનું બહુણુ કરે છે તેથી રૂદ્ર કહેવાયા છે. હે કુતિપુત્ર અર્જુન, જે આ તારી આગળ સંગ્રામવિષે શત્રુઓને હણતા એવા પિનાકધારી દેવ તેં જોયા હતા તે આ મહાદેવ છે. હે પાપરહિત, જ્યારે તેં સિંધુરાજ જયદ્રથના વધ માટે પ્રેતિશા કરી હતી ત્યારે પર્વતના શિખરવિષે સ્વપ્નમાં શ્રીકૃષ્ણે તેને વશાબ્યા હતા તે આ દેવ ભગવાન સંગ્રામવિષે તારી આગળ ચાલે છે કે જેણે તને અસ્રો આપેલાં હતા અને જે અસ્રોએકરી તેં દાનવોને હણ્યા હતા. હે કુતિપુત્ર અર્જુન, ધનને આપનાર, યશને આપનાર, આયુષને આપનાર પુણ્યરૂપ અને વેદેકરી તુલ્ય એવું શતરૂદ્રિય તને કહ્યું. સર્વ અર્થને કરનાર પુણ્યરૂપ, સર્વ પાપને નાશ પમાડનાર, સર્વ પાપને શમાવનાર, સર્વ દુઃખ અને ક્રોધને મટાડનાર એવાં ચાર પ્રકારવાળાં આ સ્તોત્રને જે મનુષ્ય નિરંતર સાંભળે છે તે સર્વ શત્રુઓને જીતી રૂદ્ર લોકમાં પૂજ્ય છે. સંગ્રામવિષે કહેલા મહાત્માનાં ચરિત્રરૂપ એવાં આ શતરૂદ્રિયો નિરંતર સવારે ઉઠેલા એવા મનુષ્યોમાં જે ભણુનાર અને સાંભળનાર તથા વિધવા ઈશ્વર એવા દેવને ભજનાર છે તે માણસ ત્ર્યંબક એવા શંકર પ્રસન્ન થયાથી ઈચ્છિત મનોરથોને પામે છે. હે કુતિપુત્ર, જા અને યુદ્ધ કર; તારે પરાજય નથી; કારણ કે જેના મંત્રી રક્ષા કરનાર અને પડખામાં રહેનાર જનાર્દન ભગવાન છે. સંજય કહે છે : હે શત્રુને દમનાર જરતશ્રંષ્ઠ તે સમયે એવી રીતે યુદ્ધમાં અર્જુનને કર્ણ પરાશરના પુત્ર વેદવાસ જે પ્રમાણે આગ્રા હતા તે પ્રમાણે ગયા. હે રાજા, મહાબળવાનુ હણેલા એવા બ્રાહ્મણ દોષ્ટાચાર્ય પાંચ દિવસ માટું ધોર યુદ્ધ કરી બ્રહ્મલોચને પામ્યા. વેદ સારીરીતે ભણવાથી જે ફળ થાય છે તે આ પર્વવિષે ફળ થાય છે અને આ પર્વમાં નિર્ભય એવા ક્ષત્રિયોનું મોટું યશ રહેલું છે. જે માણસ નિરંતર આ પવનને યે યે અવગત સાંભળે છે, તેણે કરી કરેલા મહાપાપો અને ધોર કર્મો મૂકાઈ જાય છે. આ પર્વવિષે નિત્ય બ્રાહ્મણને યજ્ઞની પ્રાપ્તિ થાય છે, ક્ષત્રિયોનું ધોર યુદ્ધમાં યશ થાય છે અને શેષવર્ણુ એવા જે વૈશ્ય અને શૂદ્ર તે બે ઈચ્છિત મનોરથને તેમજ પ્રિય એવા પુત્ર અને પૌત્રોને પામે છે.

॥ यज्ञावाप्तिर्ब्रह्मणस्य दूनिच्यं चोरेषु द्रेक्षत्रियाणां पशुश्च ॥

॥ शेषौ वर्णौ का सिष्टं लभते पुत्रान्पोत्राच्चिन्मिष्टांस्तथैव ॥

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासक्यां द्रोणपर्वणि नारा-
यणास्त्रमोक्षपर्वणि गुर्जरभाषायां ध्वचधिपद्मिश्चततमोऽध्यायः ॥२०२॥

॥ समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्व द्रोणपर्व समाप्तं ॥

श्रीमदमदावादाख्यनगरावासिना रैकज्ञातीयेन स्वदेशवत्सलपत्रिका-
ध्यक्षेण महानन्दात्मजेन मणिचक्ररेण राजमानराज्यश्रीमतां नानाभाङ्ग-
नुजानां भाइशंकरशर्मणां साहाय्यान्महाभारतान्तर्गतद्रोणपर्वणः प्रथमतः
समारभ्य अत्रिंशदधिकशततमाध्यायपर्यन्तं प्रश्नोराज्ञातीयशस्त्रिप्रभु-
रामात्मजभगवत्संज्ञकस्याग्रे चतः समाप्तिपर्यन्तं शास्त्रिरेवाशंकरसूनुके-
शलालस्याग्रे भाषान्तरं कारयित्वा विक्रमस्यसम्बदेकोनविंशतिशताधि-
कोनचत्वारिंशत्तमेऽद्वे श्रावणशुक्लप्रतिपत्तियौ प्रकटीकृतम् तन्मध्ये प्रमाद-
श्रेन्महाशयैः सन्तव्यः ॥

